Ілля Киріяк
Сини землі

Sons of the Soil

Story of the Ukrainian Settlers in Canada

IN THREE VOLUMES

by

ELIAS KIRIAK

EDMONTON, ALBERTA, CANADA

May 1919

Сини Землі

Повість з Українського Життя
в Канаді

ТОМ I.

НАПИСАВ
ІЛЛЯ КИРІЯК

EDMONTON, ALBERTA, CANADA

Type Set by Alberta Printers and Ukrainian News
Printed and Bound by The Institute Press, Ltd.

Сини Землі

РОЗДІЛ І.

Старий Григорій Воркун сидів на порозі своєї старої хатини й вигрівав свої, як то він любив називати, старі кости проти теплого, весняного сонця. Убраний був по старомодному — у білій сорочці підперезаній поясом, у білих штанах, а на плечах мав старого овечого кожуха. Ця одіж разом з його лисою висохлою головою, що видно було, навіть не пробувала сміятися румянцями до сонішного світла; із його сивими, косматими бровами, що звисали мов стріха понад запалі глибоко в лоб очі; із його черствими мов щітина, попелястими вусами, що космиками звисали й закривали йому його беззубий рот; із його неголеним кілька тижнів лицем — все це разом виглядало на нім мов би на висохлому кістякові, що якимсь чудом устав із гробу, зібрався, схарактеризувався й сів на порозі, щоб погрітися на сонці. Сказати правду — це сидів не цілий Григорій, але — коли б його так був зміряв і зважив та й порівняв до його міри й ваги тих, що були його власністю, скажім, навіть десять літ тому, то ми певні того, що по обрахунку показалося б, що тепер сиділа тільки чвертка його, а три чвертки зниділи десь, випарували, мов вода з сушеного яблука.

Найбільше виснажила Григорія слабість, що положила його в ліжко ще з початком зими. Не була то якась відома лікарям недуга, а така собі, що звалить людину, держить і мучить — ні смерти, ні виходу. Нічого не болить, але й рушитися не можна. Кожен мускул, кожна кісточка відмовляється послуху й лежить людина мов пірвана ґума з колеса авта. Більше як пять місяців лежав він півтрупом у цій слабости й навіть стратив був цілком надію, що вона вступиться, покине його й він побачить іще вісімдесяту весну. Приготований був на смерть, можна сказати, морально й матеріяльно, кожної хвилини. Сповідався й причащався

кожний раз, коли священик був ув околиці; пращався з сусідами майже кожний раз, коли відвідували його; розпис маєтку зробив зараз, коли заслаб і навіть трунву мав уже готову та й місце на цвинтарі вибране. Словом, усе було готове, тільки смерть не навертала в його сторону.

Пролежавши отак майже цілу зиму, Григорій із приходом весни почав мов стара, всихаюча тополя, віджививати. Назбирував іще звідкись трішки-потрішки життєдавчих соків і збирався випустити кілька зелених галузок на літо. І коли сонце на початку місяця мая почало ласкавіше обливати своїми проміннями землю і скріплювало ними напучнявіле життя рослин і тварин до буйного розросту, не оминуло воно і його. Крізь мале вікно кидало воно йому обильні снопи промінів, що підбадьорювали його й манили на світ Божий. Він набирав сил, уставав з ліжка, робив спробні проходи, держачись хатньої обстанови, по хаті, а сьогодні зробив був сильну постанову вирушити цілою силою пари на подвіря.

Але недалеко він зайшов на першу спробу. Відчинивши двері, він станув на порозі й жадібно хлипнув кілька разів свіжого повітря. Свіже весняне повітря відразу його опянило. Зробилось йому млісно, в очах потемніло і здавалося йому, що паде в глибоку пропасть. Але рятуючись інстинктовно, він держався одвірка й поволеньки спустився на поріг. Здавалося йому, що стрінув довгоожидану й довгосподівану смерть, але з кожною хвилиною, як відсвіжував свої виснажені недугою груди свіжим повітрям й набирався соняшного тепла, він відчував, що млість відходить а її місце займає поволеньки солодкий, легкий настрій. Любо робилося йому на душі і в серці — чув бажання, що коли б можна, то прожив би в такім настрою цілий вік.

Просидівши отак мовчки кілька хвилин насолоджуючись благодатними проміннями сонця, він, коли вже розігрівся трошки, якось нехотячи почав приглядатися своїм рукам. Оглядав їх з таким заінтересуванням, як

оглядає людина, а особливо малий хлопець, якусь дуже цікаву, а до того ще й смішну річ. Та й сказати правду, були вони дуже інтересні.

Колись, не дуже так давно, ось навіть десять-пятнацять років тому, вони були грубі, мускулисті, жилаві й виглядали як дві грубенькі собі довбеньки. Вони могли провчити дисципліни навіть коня або вола, не то людину, хоч Григорієва натура була така, що вони ніколи не виконували такого діла. Але тепер смішно й жаль було дивитися на них. Покривлені, глибоко покарбовані пальці нагадували собою сухі лозові коріння; потріскані чорні долоні не відрізнялися від старої., сухої кори тополі; пооббивані сині нігті виглядали, мов би їх іржа повищерблювала; грубі чоколинки здавалось були всі вивихнені й коли б не чорна шкіра, то може були б розлетілися мов сухий біб із жмені. Загально кожучи, кожна їх частина стратила свою первісну форму й коли б їх кинуто було у купу сухого коріння, то не скоро був би їх знайшов.

— От, дрантя! — проворкотів навіть трішки глумливо Григорій, пробуючи стулити руки в пястуки. Не подобалися йому вони, бо замість пястуків виходили якісь чудернацькі ковіньки. — Скінчилася ваша днина, — шептав він далі напростовуючи пальці, чого також не міг доконати. — Ви ніби граблі, ніби якісь кривульки, але до пальців ніяк не подібні. Та й сили у вас так багато, як у сухому, спорохнавілому хворості. До чого ви здатні тепер? От...

Григорій хотів іще сказати щось на адресу своїх рук, але те "щось" мабуть не було приємне, бо він замість сказати, махнув мляво й дуже безнадійно правою рукою й затих. Впрочім він і не потребував до них говорити, бо вони самі за себе говорили — устами тих глибоких карбів, потрісканих долонь, вищербленими нігтями й вивихненими чоколонками шептали нечутно цілу майже сороклітню історію його життя в Канаді. Кожна закарлючка, кожний карб, кожна пропуклина — то були гієрогліфи що німо промовляли про кожний

корч, кожне дерева, кожний корінь, кожен камінь, що він зрубав чи витяг із землі. Там у них занотована була кожна пядь дикої землі, що він прочистив, відкрив для сонця і створив з них сотки акрів похучого поля. Шептали вони цю історію, а попри неї нашіптували її кінець. Він бачив у них останній пошарпаний життям листок, на що тільки й можна було махнути безнадійно рукою.

По кількох хвилинах мовчанки Григорій підніс на силу голову і глянув на сонце: — не довго будеш ти, Боже сонечко, гріти ці старі кістки, — шепеляв він, похитуючи головою. — Та й нащо їх гріти, коли вони нездатні до нічого? Сили в них не наллєш, життя в них не вдержиш, дірявої бочки не наповниш водою. Відслужили вони свою пайку й тепер належиться їм тільки відпочинок... вічний спокій у сирій землі, — додав він ледви чутно.

— Діду, я вам обід принесла, — почув він голос своєї вісімнацятилітньої, ясноволосої та стрункої внуки Софії, що стояла побіч нього яку хвилину й слухала його розмови з сонцем.

— О-обі-ід? — спитав здивовано Григорій підтягаючи в гору брови. — А-а-а!, це ти, Софійко? Їсти дідові принесла? А я й не добачив. Сиджу собі та й мелькою до Божого сонечка. Воно, дитинко, так гарно гріє...

— Гріє, гріє... Але чому ви шапки не взяли? — сварила подитячому Софійка діда. — Обвіє вас вітер, перестудитесь і знов підете на кілька місяців до ліжка.

— Мені, дитинко, перестуда не пошкодить нічого, — взявся доказувати дід. — Що в мені перестудить? Зрештою вона й не пошкодила б, скоріше смерть прийшла би.

— Так не говоріть, діду, бо то гріх, — завважала гнівно внука. — Ви вставайте, йдіть у хату й сядете до обіду. Ви ж сьогодні не снідали.

— Гріх, кажеш? — спитав немов переляканий, глянувши вважливо на дівчину. Слово "гріх" заглушило

всі інші слова — й він аж застидався перед внукою. —
— Так, так, Софійко, — виправдовувся він, схиливши голову, — воно гріх бажати собі смерти, бо вона — хоч чи не хоч — сама появиться, як прийде година.

— Прийде, прийде сама, — притакнула невдоволено Софія. Вона дуже не любила дідове пригадування про смерть. — Ви вставайте скоренько, бо обід вистигає, — додала нетерпеливо.

Григорій порушився, ніби попробував устати, але зараз таки змінив свою думку. — Давай, доню, мені тут на коліна, — шепеляв добрячо простягаючи дрижучі руки. — Тут так гарно, так тепленько, аж любо. Я тут буду їсти.

— Нехай буде й тут, — згодилася Софія. — Але я винесу вам шапку, бо буде вам холодно в голову, — додала, положивши тацу на дідові коліна й просунулася попри нього в хату.

— Да ймені, Софійко, оту цивілізацію, бо без неї я й кусочка страви не зїм так, як належиться.

Софія винесла шапку й штучні зуби, які Григорій називав жартом цивілізацією. Корнило, його син, що йому він передав свою господарку, присилував його повиривати старі, дряхлі пні й закласти штучні зуби. Старий зпочатку противився, не приставав, але вкінці піддався переконанню, що така інновація конечна для його здоровля, і вволив бажання сина. — Нехай і я буду хоч у роті цивілізований, — говорив на сміх. Але пізніше, як призвичаївся до них, то бажав, щоб цивілізація дійшла до того, щоб можна закладати руки й ноги штучні, розуміється тоді, коли його власні почали ночами відзиватися глухим, тяжким болем. Цілу зиму він не вживав їх, бо годували його тільки росолом і кашами, але тепер почав вживати. Софія помогла йому заложити їх, насунула йому на голову шапку, погладила пестливо по лиці, мов малого братчика й побігла до великої хати.

— Нехай тебе Господь щастям вкриває поки життя твого, — дякував він внучці, починаючи не дуже то

складно носити страву до уст. І так при їді не переставав бесідувати з самим собою. Кожну ложку, кожен кусень переплітав незвязаними реченнями.

— Гріх великий був би, коли б я нарікав на них, — говорив мов би сварив себе, маючи на думці своїх дітей і внуків. — Слова лихохо не чув від жадного з них... Цілу зиму доглядали мене, як ока в голові... Кожної ночі одно з них не спало — стерегли, щоб я не вмер без свічки... Я до нової хати не хотів переноситися, бо не хотів бути завадою, а невістка сварила мене, як малого хлопця... Лікаря спроваджували кілька разів... До шпиталю хотіли відвезти, але я не пристав... Що шпиталь поможе такому трупові, як я?... Гроші не приходять легко, а там треба платити, чи вийдеш ногами, чи в трунві... Смерть усюди знайде, пощо втікати від неї?... Софійка, то є собі дуже добра дитина, Боже, добру долю їй даруй... Вона вдалася точнісенько в свою бабку, мою покійну Єлену... Добра була покійна, дай їй, Боже, царство небесне... Не видержала довго... Погубила зуби, розсіяла молодість по фармі та й пішла скоро в могилу... Ніби це руки?... До чого вони здалися, коли ложки страви не понесудь до рота так як треба... Вам уже також час лягти коло Єлени... Щось Павло Дуб не невідує мене... (Це він про старого свого сусіда й свата, що разом з ним приїхав до Канади, згадав). Був він колись дуб, але тепер у стару, дрихляву вербу повернувся... Не знати котрий із нас перший ноги задре... Він старший за мене, то й першенство за ним... Може воно гріх таке ляпати язиком... Нехай Бог простить... Тимко Вакар уже давно зарився в землю... (Це також один з Григорієвих товаришів-піонірів). Набідився, покійник, не мав щастя... Стефан Соловій то мудрагель... Трунву зробив для мене з двоцалевих дощок... Говорять, що хто зробить для себе трунву перед смертю, той довго буде жити... Хто його знає, чи то правда, але я ще не вмер...

— Але дуже скоро можете вмерти, як будете виходити надвір розхрістані й босі, — почув він несподівано

голос невістки, що прийшла забрати тацу з начинням. — Ви вставайте і скоренько ходіть у хату, бо як би Корнило застав вас тут, то було б усім нам по бублику.

— А він дома? — спитав Горигорій і в тій хвилині спробував піднятися. Та спроба нé вдалася. Старі а дотого ще й затерплі ноги відмовили послуху, й коли б невістка на час не піддержала була його, то покотився б був старий на приспу як мала дитина, що вчиться ходити.

— От у мене дубові ноги, — усміхався він, коли невістка піднесла його, занесла в хату й положила в ліжко. Вона накрила його ковдрею і вийшла.

* * *

Того самого дня Григорій Воркун чувся дуже непосидющий. Сробувавши проходу перед обідом, він не міг уже вдержатися в ліжку. Замкнув був очі на кілька хвилин зараз по обіді, але коли пробудився, він відразу встав, підійшов до вікна й жадібними очима глядів на подвіря. Кортіло його вийти, лиш боявся Корнила, бо той наказував йому держатися лікарських приписів. Він же виразно казав йому вчора: "Тату, не виходіть на двір доти, доки цілком не виздоровієте, бо тепер весна, а на весні веремя дуже непевне. Здається ніби тепло, але частенько такий вам тоненький вітер повіє, що й здорового кидає в дрож. А вам багато не треба, щоб знов пролежати в ліжку кілька тижнів."

Але чим довше глядів він на двір, тим більше зростало в нього бажання вийти. Походити по господарстві й оглянути чи все впорядку — було в нього найбільшою насолодою. Він не довіряв що син (хоч той уже двадцять років господарив) веде господарку так як повинен. Здавалося йому, що без його догляду щось робиться не так, як треба. Вдодатку це була весняна пора і його кортіло довідатися, скільки поля засіяно, а скільки є ще до засіву; в якому стані находяться шпихлірі; як корови, свині, ну все, що належить до господарства. І думки про це все гнали в кут синову пересторогу. Він

вдягнувся в кожух і босий та простоволосий вийшов, оглядаючись мов дезертир, на двір.

Похнюпившись і підпираючись палицею він подався перш усього до шпихліра. Хотів переконатися, чи син унаслідив його натуру й держав старий хліб аж до нового. Оглядав засіки... Добрий син. Збіжжя було з на два роки на їду й на насіння. Потішився запасним збіжжям, він подрибуляв до загороди, де брикали кілька весняних телят. Гарні вони були. Червоно-білі кожушки вкривали їх — виглядали як подушки. Григорій полюбувавшись ними, похвалив їх, що добре виглядають та й потягнувся до череди свиней. — Час, щоб відвіз їх, — думав він приглядаючись кільканадцятьом пацюкам, що стояли здовж корита й чамкали намочену дерть. — Бо як переростять — буде страта. Скажу, щоб таки завтра відвіз, бо дармо хліб псують.

Полюбувавшись пацюками він із поспіхом попри стайню, а там у ворота, вийшов на фарму й подався на невисокий горб, з котрого міг бачити майже всю свою шістьсотакрову фарму. Цей горб був уже засіяний і він кілька разів відпочивав поки знайшовся на його вершку. Тут він станув, сперся обидвома руками на палицю й повертаючи спровола головою оглядав широкі лани ріллі й руді поля рудої стерні. Бачив хлопців, що здовж найдальшої від нього межі розорювали ниву. Він мав дуже велику охоту бути коло них, подивитися чи не орять вони за мілко, чи коні добре футровані. Однак почував, що не втне такої довгої мандрівки. Він нагадував тепер птаха з поломаними крилами — рад би летіти, та сил не має. Він жадібно дивився в сторону хлопців і на його обличчі малювався сум і втіха. Сум за тим, що не має сил, а радість — що не промарнував свого життя даремно. Перед ним простягався широкий і довгий лан — доробок його тридцять і кілька літньої праці. Почувався гордим і ця гордість підносила його духа понад поле хоч і відчував, що його старе, спрацьоване тіло тиснулося в пухку землю, де знаходило спокій для себе. Стояв мовчки кілька довгих хвилин

і здавалося, зіллявся був зо своєю землею в одну істоту. Його босі ноги накрила свіжа, пухка земля й подобав на старого, висохлого й облубленого веремям і часом тополевого пня, що ніби лишили його серед поля, щоб свідчив молодому поколінню про старий і густий ліс, що не так іще давно стояв тут дико і всевладно.

— Здається, що це останній раз оглядаю тебе, земле моя, — прошептав він по довгій надумі. — Моя роля вже закінчена. За день-два ти приймеш мене у свої обійми на вічний, належний мені спочинок, а управляти будуть тебе мої сини, внуки і правнуки. Я любив тебе й віддав тобі все, що мав найдорожчого — свою молодість, свою силу, своє життя. Нема на тобі однієї пяді, де не станула б моя нога, де не діткнуласа б моя рука. Я й моя покійна Єлена розсіяли по тобі наші зуби і скропили тебе нашим потом від межі до межі. Але я не жалую за всім тим, бо в нагороду ти насичувала мене втіхою, щастям і гордощами. Як я орав тебе, йдучи босими ногами за плугом, то відчував, як твоя німа сила всисалася в мої пяти і свіжою струєю бігла до серця, а воно розсилало її в кожну мою кісточку, в кожний мяз. О, який сильний був я тоді! А який радий був я тоді, як на тобі сонце весною ткало зелені килими, а літом золотило їх. Тоді і я вплітав у них рожеві надії, щастя, радість і втіху. А коли вже достиглі головки збіжжя згиналися мов до молитви, я почувався мов король над королями.

Григорій Воркун схилив голову, а далі й прихилився, набрав у жменю мякої землі, приложив до уст і поцілував. — Оце маєш від мене на останнє наше пращання, — сказав пристрасно розсіваючи землю з руки. — Нехай рознесе його вітер від межі до межі й нехай благословить тебе на віки. Лишаю тебе для моїх поколінь. І з гробу прокляну їх, коли б вони випустили тебе зо своїх рук, шукаючи щастя та розкошів поза твоїми межами, бо ти бездонне джерело всього добра і щастя й розкошів.

Він схилив повільно голову, положив її на оперті

на палицю руки й шептав нечутно. Він молився. Схилене на останній чвертці неба сонце обливало його своїми проміннями, а легкий вітерець збиточно бавився сивими жмутками його волосся.

— Тату! Чого ви стали там як страхопуд? — кликав здалека Корнило Воркун, йдучи в сторону батька. — Я думав, що смерть взяла вас у мішок та й потаскала на цвинтар, — говорив син, жартуючи. — Ціле обійстя переглядїли шукаючи вас, а ви аж тут застрягли, — додав, підійшовши ближче. — Але й неслухняні ви зробилися, — сварив він батька. — Говорив вам не виходити на двір, доки не куплю вам легкі полотняні черевики і теплий светер. Я ж тому й до міста їздив сьогодні. Думав — привезу, вбуєтеся, вберетеся як слід і тоді й на двір можете виходити. А ви тимчасом висмикнулися босі й простоволосі. Чи не забаглося вам почимчикувати вслід за сватом Павлом на той бік...

— Або що? Може він... — пучав було допитувати батько затрівожено. Слова "на той бік" якось дуже страшно звучали йому.

— Вмер сьогодні пополудні, — сказав Корнило. — Ось тільки післанця вирядив із хати, які ішов сюди, — пояснював він, і тут завважав, як батько сідав на землю, мов порожний міх.

Корнило підхопив батька і пробував поставити на ноги, але вони гнулися неначе тонкі лозові прутики. — Що вам, тату? — допитував стрівожений.

— Нічого, сину, нічого, — шептав Григорій. — Зівяли мені ноги й мусів сідати. Кажеш, Павло умер?

— Умер, — відповів син, приглядаючись батькові. І видно було, що ця вістка приголомшила старого. Очі померкли, уста дрижали і старий зблід іще більше як був. Узяв батька на руки немов дитину — й пустився до бійстя.

— Нехай з Богом спочиває,—шептав старий на синових руках. — Добрий був чоловік, дай йому, Боже, царство небесне. Засвіти, сину, свічку, й постав на стіл, —

шептав ледве чутно, як Корнило вніс його до хати, — хочу помолитися за його душу.

* * *

Довго, довго молився Григорій за душу покійного Павла Дуба. Як закінчив молитву, не пробував вставати і навіть очей не відкривав. Лежав спокійно мов мертвий. Смерть Павла вирвала останній клинок, на який він іще вішав свою надію пережити когось. Тепер він лишився краний — старших за нього людей ув околиці не було й на його рахунок він був тепер перший, до котрого смерть мала б прийти в гостину.

Але такий стан не турбував його — згадка про його скоро щезла, коли йому на ум насувалися численні спомини з його життя й усі вони звязані були з покійним Павлом. Ці спомини почали пересуватися в його мізку неначе образки кіна — один за другим, багато їх. І на цих образках він бачив свою покійну жінку Єлену і своїх дітей — Марію, Єлисавету, Павла й Корнила; він бачив Павла Дуба, його жінку Калину й дітей — Василя, Ольгу, Олену, Осипа і Єрину; він бачив Тому Вакаря, Його жіку Тетяну й дітей — Андрія, Софію й Семена; бачив Степана Соловія і його жінку Теклю; бачив Дордія Поштаря, його жінку Анну й дітей — Івана й Катерину; бачив багато інших, що грали більші й менші ролі на сцені на протязі майже сорок літ часу й усі вони, здавалося йому, тільки доповняли драму, в котірй він і Павло Дуб грали головні ролі. Та й приємно йому було пересувати їх у памяти. Всі вони були такі свіжі, такі яркі, немов дійсність. І він у них, як то кажуть утопився тепер.

РОЗДІЛ II.

Григорій Воркун, лежачи спокійно в ліжку, не спав, як то думали син і невістка, що час-від-часу входили то одне то друге як вони казали — до дідової хати тихо й непомітно, щоб батька доглянути, але й не збудити. Він мов крізь сон чув, як вони шептали між собою про його, на їх думку, самовидно надходячу смерть; чув як вони жалували його, сварили себе за те, що не доглянули й дали йому нагоду вийти на двір; чув, як вони постановили не спускати його з очей і одно з них мало завсіди стерегти, щоб він не вмер без свічки. Але то не було інтересне для нього. Вістка про смерть Павла Дуба перенесла його в інший світ, ув інше окруження, що було для нього тепер багато більш інтересне, як це, в якому він знаходився. Вона стала для нього ключиком, котрим він розімкнув присипаний порохом часу альбом, і він з великою цікавістю переглядав його картка за карткою. Очима своєї душі читав-переглядав він пережиту свою історію.

Перекинувши кілька карток свого абстрактного альбома, на котрих виднілися ще бліді спомини про рідну батьківщину, заглянув ув один, що представляв подорож океаном і Східньою Канадою, а далі приглядався все більш уважно на тії, що звязували його тісніше з Павлом Дубом та іншими приятелями в новоприбраній батьківщині.

Ось вони їдуть потягом — вони вже в Канаді. Минули непривітні онтерійські гори, їдуть степами. Але це ще не їх Канада — вона десь там, іще далеко. Вона багато гарніша від цієї, що простягалася широчезним і довжезним степом, що рівною лінією злучувався з небом на далеких обріях. Непривітно виглядав для них цей степ. Виднілися тут-то-там господарські загороди, череди худоби, але виглядали вони дуже мізерно в

порівнанні до його простору — він убивав їх своєю величчю.

— Та це така Канада? — питав півсонний Павло Дуб, що сидів побіч Григорія Воркуна і якось дуже безнадійно глядів крізь вікно потягу.

— Видно, що вона така, — відповів Воркун. — Але можливо вона ліпша там далі, — додав, потішаючи себе і свого сусіда.

— Скажу правду, що я дуже жалую тепер, що покинув старий край, — тягнув сумно Павло. — Незле було мені там, але чого забаг, те й маю, — додав з докором.

— Запізно вже жалувати, — радив йому Воркýн. — Впрочім воно не так то й страшно, як показується. Якось живуть тут люди, то й ми дамо собі раду. Коби лиш здоровля.

— Не знати, чи має ця Канада денебудь кінець? — проворкотів невдоволений Тома Вакар, що сидів побіч Степана Соловія проти Воркуна, і глядів десь там далеко у степ, що, здавалося йому, біг великим колом вперед, моб ви перебігав потяга. — Вже пятий день їдемо, але кінця немає.

— Видно, що немає, — сказав посміхуючись Соловій, що держав у руках книжку, перечитуючи її вже кільканацять разів за час подорожі. — Плотів тут не видно, а як їх нема, то й кінце нема.

— Щось шепче мені, що я дуже жалувати буду за панськими кіньми, — прошептав Вакар плаксиво. (Він був фірманом у фільварку). Як було, так було, але чоловік був певний за їду й за паливо.

— Не журись, не будеш жалувати, — потішав його Воркун. — Це ще не наша Канада, ми ще не доїхали до неї. Вона багато краща...

— В нашій Канаді плоти з ковбасів, а стріхи з солонини, — підхопив Соловій жартуючи. — Там будемо тільки лежати, плоти лизати і спати. А коли схочемо пирогів, то тільки тополю потрясемо й уже вони є. Та й випити є що, тільки пальцем пошкробати кору берези,

а звідтам, що скажеш — горілка, пиво, вино — вже й тече. Підложиш горня...

— Або таки рот, — додав Воркун, — і лиґаєш собі до схочу.

Ця маленька абсудна сміховинка прогнала сум. Навіть Павло Дуб засміявся щиро, а Вакар аж облизався на згадку горілки (вона була йому навіть дуже близька приятелька). Вона прогнала пригноблюючий настрій, вишпортала інші сміховинки, а тимчасом залізний кінь не дармував. Він із поспіхом, рівномірно викалатував своїми залізними копитами об вузенько сталеві стежечки, час-від-часу іржав, приставав, сопів, сіпав і знов біг, мов скажений, все далі й далі, до плотоковбасярної Канади.

На другому боці воза, через коридор до чоловіків, сиділи їх жінки й діти. Ці останні, звичайно діти, вишукували собі ріжних забав, при чім сміялися, кричали, билися, плакали, але їх мами, перемучені їздою й журбою, більше часу сиділи по турецьки на розложених сідаках, що служили й за постіль, і гляділи стовбуром перед себе. Неінтересний був для них степ — навіть його самітна й понура велич не робила на них ніякого враження; впрочім, вони навіть не приглядалися йому. Виплакавши свої сльози, коли збиралися в подорож, а потім як пращали своїх рідних, своїх приятельок, знайомих і сусідів; свої городи, сади й левади; хати, поля й цілий любий їм круговид; тож тепер у клекоті біжучого потягу, що відвозив їх усе далі й далі від рідних гнізд, чулися неначе арештанти засуджені на безлюдний остров, порожні, без жалю й смутку, тільки одна велика туга, мов тяжкий камінь, тиснула їх трівожні за будучність серця. Ох, які раді вони були б, як би знайшовся був хтось такий, щоб із дійсності, яку вони тепер переживали, зробив із неї тільки сон.

Воркун поглядав час від часу на свою жінку й почував тяжкий докір з її сторони. Він бачив, що з молодої ще, круглолицьої жінки зробилася за час подорожі стара, непривітна баба. З її повного, здорового й

веселого лиця лишилися тепер тільки дві марненькі булочки, що підсунулися аж під мутні, синіми смугами обрамовані очі. Це разом із чорною хусткою, яку вона мало коли здіймала з голови, робило її вигляд дуже мізерним. І за цей її вигляд він винував себе, бо він майже силою витягнув її сюди — в цей далекий світ. Правда, він не сварився, не лаявся, тільки намовляв і доказував та представляв і порівнював їх стан із вимріяним станом, що обіцяв йому в теорії новий світ. В них же були діти і для них вони зобовязані були промощувати дорогу до кращого щастя, як самі мали. Задля дітей вона й згодилася покинути рідну стріху. І поїхали. Та й їдуть уже четвертий тиждень і чим ближче доїзджають до своєї мети, тим більший зростає в нього страх за її здоровля, а навіть за її життя. Вона така добра жінка, така предобра мама, й коли б вона тут умерла...

На згадку смерти жінки Воркунові перебігала дрож по хребті. Від такої думки він потрясав головою, затискав пястуки й тупав ногами. Втирав рукою чоло, пробуючи стерти ту згадку зо свого ума.

Але він переборщував свій страх, бо сама Єлена навіть і не думала вмирати.

Перед нею й коло неї сиділи дві її доньки, а там далі між хлопцями, в сусідній лавці, борикалися два її сини. Найстарша, вісімнадцятилітня Марія, унаслідила риса-в-рису цілий її дівочий образ. Повні, свіжі, румяні, смугляві трошки, з пишними ямками щічки; червоні, аритстично викроєні ніжні уста; рвний ніс; чорні, мов дозрілі вишні, чаруючі очі; густи, довгі як шнурочки брови; чорне, як бурштин, буйне волосся й рівний, як виточений стан — це була Марія. Природа благословила її через маму й додала ще більше найкращих дорогоцінностей, які держить у своїй скрині для дівчат. І натурою не відріжнялася вона від мами — гарна була натурою так як і виглядом. Цвіла також буйною красою й шіснадцятилітня Єлисавета. Не лишалася й вона позаду своєї сестри — її невинна краса шіснадцятки

навіть ще більше маілася, як Маріїна, без огляду на те, що наслідки подорожі витиснули на най свої значки. Не бракувало нічого й її синам. Чотринадцятилітній Павло виростав на поважного парубка, а восьмилітній Корнило, родинний пістун, виростав на ніщо інше, як лиш на те, щоб заступити місце свого батька. Єлена дула, як то кажуть, на них, і дуже боялася, щоб через їх переселення в невідомий світ її гарні діти-квіти, її надія, що виповнювала її серце вщерть щастям, не зовяли прибиті приморозками ще в раннім ранку їх життя. За це вона боялася й тільки про це побивалась. І не докоряла вона Григорієві так, як він припускав, за те, що віз їх десь, як вона казала — у безвістя, між диких людей; бо певна була, що він не бажає їм зла. Вона й сама повезла б їх на край світа, щоб посадити їх у більшому щастю, в більших матеріяльних достатках. І хоч вона була повним мішком туги за рідним гніздом, але ще більшим мішком любови була вона для своїх дітей. Для них і тільки для них жила й тільки ними журилася. Ця журба пригноблювала її прикрим голосом серця: "Що то буде, та й як то буде?" Ці питання пробувала вона розвязати, хоч певна була, що та розвязка була тепер неможлива.

* * *

У сусідстві Єлени, зараз таки в другій переділці, сиділа Калина Дуб зо своїми дітьми. Ця жінка держалася гордувато, хоч і часто-густо можна було побачити, як її обличчя кривилось до плачу. Воркун нераз їй приглядався й мимоволі усміхався, бо знав, що то не Павло а вона була причиною їх переселення в новий світ. Павло був у неї, як то кажуть, під пятою: що вона запорядила, те й мусіло бути виконане. І коли вона довідалася й то не від кого іншого, тільки від самого Воркуна, що в Канаді роздають задармо по сто тринадцять моґів землі, на котрій росте буйна мов ліс пшениця, а до того можна випасати сотки штук худоби, то вона не переставала вертіти словами свого чоловіка,

щоб продавав свій маєток і переселювався на даровизну. А Павлові не конче треба було цієї даровизни. Він мав кільканадцять морґів доброго поля й навіть не обробляв усього сам. Обробляли для нього бідніші люди за третину збору, або за снопи; навіть сам Воркун був у нього сталим третинником. Але для Павлихи всього того було замало. Вона хотіла бути ще більшою багачкою або таки й дідичкою.

— Гей, гей, коли б не я, то ти давно вже пішов би з торбами жебраючи хліба! — сварливо хвалилася вона, коли намовляла Павла, щоб їхав до Канади. — Ти все роздав би отим голодникам (до них вона включала й Воркуна), що заздрісними очима дивляться на наш маєток і чигають, щоб щось урвати з нього. А то нема з чим і розчипірюватись так дуже. Діти підростають, приходять до людей — їх треба вивінувати, як подружаться. І з чим ти лишишся? Чи думаєш, що я на старість піду комусь за третину робити? Ой ні. Сама не піду й не хочу, щоб мої діти та й мої внуки ходили колись на зарібки. Та навіть стид був би, як би отой Воркун, панич Соловій і той панський фірман Вакар були в Канаді панами, а ми тут на жебраків зсувалися. Хоч і не зле тут нам — є хліб і є до хліба; але коли поїдемо туди з грішми і ти візьмеш одну фарму а Василь другу та як зібємо обидві фармі докупи, а можливо можна буде доточити до них ще й третю, о — тоді буде в нас гарний фільварчик. Построємо двір, стайні, стодоли, розплодимо худоби, коней, свиней, курей, наймимо наймитів та й зажиємо як у раю.

Павло слухав цієї промови й тільки головою похитував, а назгадку вимріяного Калиною раю дуже криво усміхався. Але противитися жінці він не мав сили: дуже мяку натуру мав. Все ж таки він одну річ поставив на своїм: він продав лиш половину свого поля, а другу половину лишив про запас,, щоб, як би жінчин рай не дописав — було до чого вернутися.

Але до раю — який би він не був і де б він не був— так уже приписано людям, що до нього веде дуже тер-

нистий шлях. І Калина, що найбільше перлася до нього, вже в часі дороги ступила ногами своєї душі й серця на неодну колючку, але збирала всі свої сили, щоб не показати людям свого болю.

Калина від самого початку подорожі держалася здалека від інших жінок — для неї вони були наймичками, з котрими — на її рахунок — така поважна господиня, багачка, за яку вона себе вважала, не повинна заводити приятельство. На її думку вони могли приходити до неї за порадами, за поміччю, але ніколи на бесіду: бо що ж могли вони говорити з нею? Що доброго могла сказати їй Тетяна Вакар, жінка панського фірмана, що й сама зросла на панськім? Про які речі могла говорити з нею Єлена Воркун, та сама жінка, що була її поденною робітницею й третинницею? Або про що могла говорити Текля Соловій, жінка радикала, що виступав проти панів і називав старих людей ходячими трупами за те, що міцно трималися старого способу життя? Та й познайомитися з другими жінканми-іміґрантками, що їхали в тому самому ваґоні, не приходило їй на думку. Тулилася в свойому тісному сімейному кружку і мріяла про будчий рай.

Не відступали від неї також її діти — передовсім дівчата. Вісімнадцятилітня Ольга, гарна, спокійна мов Мадонна, русявка, котру по думці матері міг би сватати тільки царевич, пересиджувала цілими днями побіч Калини й не мала, здавалося, найменшого поняття про те, що діялося кругом неї. На переміну з мамою держала вона маленьку свою сестричку Іринку, причепурювала її й загойдувала до сну. Це заповняло її час і проганяло нудоту. Не відступала від матері й Олена, два роки молодша від Ольги. Але ця була більш живішої натури й коли не дражнилася з Іринкою, то мала якісь порахунки з десятилітнім Осипом, за які нераз і до бійки доходило. Пробувала Калина держати при собі й двадцятилітнього Василя, але тому щось інше завертало голову і тягло до себе. Зпочатку рідше, а пізніше то — коли б можна було — він і ночував би був коло Вор-

кунової Марії. Для Калини це поведення її сина було найбільшою колючкою на її дорозі до раю.

Але Василь не відчував тієї колючки. Противно, як мама сердилась коли він розмовляв з любою йому дівчиною, він почувався найбільш щасливим у світі. Хоч він знав Марію від маленької — вони разом зросли, разом бавилияс в дитячому віці, разом до школи ходили, а як повиростали, то траплялося навіть і таке, що він танцював із нею в селі на танці, одначе — як син багатих батьків, він уважав її не до пари собі: він мав багато інших дівчат з багатого роду й із ними він приятелював. Та тепер, у подорожі до нової землі, він навіть не спомятався як це сталася, що він так пригорнувся до цієї "наймички" що і в вогонь скочив би за нещ. Більше часу він пересиджував у переділі, де сиділа Марія зо своєю мамою; коли ж не сидів там, то постійно глядів у ту сторону.

Калина, як сказано вже, дуже сердилася на сина за той його, як вона гадала, прямо кримінальний вчинок.

— Синку, — шептала вона йому майже до вуха крізь плач, — не наноси нам такої ганьби! Та ж цілий світ не сміятись а реготатися буде, як почує, що ти, мій син і син Павла Дуба, лазиш за наймичками. Чи ж то нема вже ліпших дівчат від неї? Що сталося з тобою? Я вмру, бо не перенесу такого стиду. Та й усіх нас ти вбєш, як не покинеш тої відьми, що приворожила тебе до себе. Сплямиш наш рід, бо в ньому ніколи не було наймитів.

Василь слухав тих болючих маминих напімнень зо спущеною вниз головою; а як мама кінчала, він довго сидів мовчки і глядів крізь вікно. Це втішало трошки Калину. Думала — нарозумився син. Але ніхто не втерпить глядіти крізь вікно цілими годинами, а ще більше тоді, як у близькому окруженні є хтось дуже-дуже інтересний. Не видержував і Василь. Як глядів крізь вікно, як його зір блукав по невідомих просторах нової землі, його думки летіли до Марії і її образ все більше гарнішав. І коли він відвертався від вікна,

його голова мимоволі, може й несвідомо, хоч і на злість матері, поверталася тільки в тую сторону й тільки в тую сторону, де сподівалася зустрінути чорні як вугіль, але й чарівні як лісової русалки — Маріїні очі й серце цілющий, скрито-розкішний усміх на малинових устах любої дівчини. Ці очі й цей усміх підносили великою, скритою силою в очах, у серці і в душі Василя Марію з наймички до найвищої людської гідности, яку лиш може надати палке, гаряче і чуйне для любови молоде й не зіпсуте ще серце молодого парубка.

І, як каже пословиця, що чим далі в ліс тим більше дров, таке було й із Василем. Без огляду на те, що Калина пробувала всіх сил зогидити йому його любу дівчину, він ще більше любив її, мов би приростав до неї. Вдійсності вона була дуже багата на все те, чим приковувала його до себе. Її жива натура, весела вдача, відтвертість у поведенні й відношенні до всіх, що там їхали, зблизили до неї серце кожного, не лиш Василеве. Навіть кондуктори відносилися до неї з якою особливою увагою й при перевірці білєтів задержувалися коло її сідака довше як коло інших, щось говорили весело, а коли їх дивізії кінчилися, приходили попращатися з нею.

Але хто найбільше заінтересувався Василем і Марією, то був ніхто інший, тільки Текля Соловій. Сама молода, ще й двадцять їй не минуло, й року ще не було як вийшла заміж, вона по кілька разів на день відвідувала переділки, де сиділи родини Воркуна, Дуба й Вакаря і розводила балачки. Вона завсіди мала якусь тему для розмови. Попри її чоловіка, котрого називали в селі книжником, бо все носився з книжками, привчилася й вона читати книжки та часописи. Це й піднесло її трішки понад рівень звичайної неписьменної селянки. Це збагатило її тематику в бесідах а також більшу сміливість між людьми.

— Але затя будете мати, як цукерок, — шептала вона Єлені за час одної візити, маючи на думці Василя й Марію. — Він видно не вдався в свою маму — до тата

свого похожий натурою. А ви знаєте, що старий Дуб, то золото не чоловік. А ти, — тут вона звернулася до Марії, — не забуть взяти мене в матки, бо мені показується, що він недовго житиме без тебе. І ти не втягайся, бо ліпшого турдно знайти.

На такі слова Єлена відповдала: "Що Бог дасть, те й буде", а Марія, звичайно, по дівочому рожевіла,, сміялася голосно й якось не дуже то певним голосом говорила: "Я не дбаю; я ще не думаю виходити заміж".

Не втерпіла Текля, щоб і Калині не спімнути про цю справу. — Дівчина як ангел, — щебетала весело пошепки й цим різала Калинене серце. — І здорова, і гарна, і розумна, і робітниця з неї першої кляси, кажу вам, ліпшої дівчини Василь не знайде, хоч би сходив свої ноги по коліна.

Коби хліб, а зуби знайдуться, — воркнула крізь зуби Калина й так поверталася, немов би сиділа на цвячку. — Так буде, як я скажу! — додала твердо й відвернулася від своєї гості.

Текля викривила насмішливо уста й лишила недобру сусіду з твердою постановою звінчати Марію з Василем, хоч би навіть прийшлося їй ставати на кулаки. Вона читала такі історії в книжках і знає, як то робити, щоб їх злучити.

* * *

Не треба нам забути й Тетяни, Вакаревої жінки. Сиділа вона день від дня у своїй переділці майже в одній і тій самій позиції, яку зайняла першого дня, коли сіла в потяг. Захорувавши на пароплаві, вона не то що не видужувала, але ниділа, як то кажуть, на пні. Сиділа, мов приголомшена, і держала на колінах дворічного хлопчика, Семенка, похитуючись рівномірно, мов би числила хвилини. Пробували жінки, а найбільше Текля й Марія розговорити її, підбадьорити, але без успіху. На їх розмови вона тільки дуже короткими хвилинами гляділа на них мутними очима й мов би не розуміючи їх мови пускала очі стовбуром перед себе й

похитувалася далі. І їла лиш тоді, коли її шіснадцятилітня дочка, Софія, на силу годувала.

Вже я дороблюся зо своєю жінкою, — нарікав пригноблений Вакар. — А як вона вмре, от тоді...

— Не говори дурниці, — перервав йому Воркун. — Ти ліпше зробив би, коли б сів коло неї та й розважував її. Вона добра жінка, тільки ти вдався такий, що своєю натурою й найздоровішу людину приголомшив би.

— Хіба ви хочете, щоб я провадив з нею романси? — питав Тома обуреним голосом. — Вона така скисла відколи я її знаю.

— Ні, ні, Томку, — втихомирював його Григорій, — коли б ти більше доглядав її й показував більше надійного житя, то й вона ожила б. Знаєш, і худобину доглянь гарно, а вона повеселішає.

— Чим же я буду її годувати?

—Не про їду розходиться, Томку, а про веселий настрій. Я не бачив іще, щоб ти заговорив до неї так, по людському, щоб душа і серце її радувалися.

— А хіба вона до мене інакше говорить? Та й наговорила вже вона. От через її мудре говорення я сьогодні їду з вами чорт знає куди майже голий і босий, бо ото все, що на нас, — шіфкарти все поїли.

— Але й добро ти покинув! — сміявся Воркун, підморгуючи на свого злісного сусіда.

— Я мав свою хату, город і панські коні, що годували мене, — я з голоду не пух, та й не ходив жебрати.

— Але твоя жінка, видно, дивилася на передні колеса, коли зарядила, шоб їхати до Канади.

— Коли б ви були менше з нею говорили, то тих коліс не було б.

— Можливо, але ти ще подякуєш мені за пораду.

— Як не поздихаємо десь у корчах.

— Ще й слугу держатимеш.

— Щоб помагав мені воші бити.

—Е-е-е! — екнув Воркнув і поплескав безнадійного

Тому по плечу. — Говориш таке, що ні пришити ні прилатати.

* * *

При таких настроях і при таких балачках їхали й доїздили наші переселенці до останньої стації, де кінчилася їх подорож залізницею. Виднокруг не був уже такий монотонний: чергувалися вже щораз густіше останки степу з гаями тополевого ліса, показувалися густо стави і фармерські загороди виглядали цікавіше зза тополь. Запамятав усе те Григорій Воркун і читав тепер свою стару память неначе дуже любу книжку.

РОЗДІЛ III.

— Слава Тобі, Господи, що вже кінець, — сказала Єлена й легко зідхнула, як потяг станув на останній стації. — Вже в голові крутилося від тої їзди — не видержав би вже ніхто, як би треба була їхати ще далі.

— То ми вже дома? — питав півсонний Корнило, котрого Марії вбирала до виходу.

— Дома вже, дома, — потішала Єлена хлопця, хоч і знала, що неправду говорить, але маючи велике бажання бути вже дома який би він не був, втішалася бодай його назвою, а на згадку правдивого дому її очі зайшли сльозами; десь там зпід самого серця кілька останніх каплин сліз — що мабуть заховані були спеціяльно на цю оказію висідання — випали з очей і покотилися по змарнілому лиці. Але, щоб не показувати їх дітям і своїм посестрам, вона скоренько спрятала їх краєм своєї великої хустки.

Було вже близько півночі, як наші переселенці виладувалися з потягу. Вийшовши з теплого ваґону, не дуже то приємно привітала їх прикінці-травнева ніч. Свіже й гостре нічне повітря сціплювало не лиш заспаних дітей, але й старших, передовсім жінок, і кидало в дрож. До того, немов би на те, щоб іще більше посолити пересолене, іміграційний аґент не дуже спішився завести нових громадян Канади до іміґраційного будинку, де вони, по іміґраційних розпорядженнях мали мешкати доти, доки не знайдуть для себе іншого місця, а передовсім землі, де мали поселитися на сталий побут. Стояли вони гуртками коло своїх пакунків і дзвонили зубами, не знаючи що робити і куди йти. Вкінці зявився аґент. Він щось говорив, але зараз таки змінив свою бесіду на "міґи" й цим примітивним експерантом показував їм, щоб брали свої клунки й ішли за ним. За кілька хвилин знайшлися вони в іміґраційному домі, в

обширній кімнаті, та на середині стояла велика бляшана піч, а в ній дуднів вогонь. Цього тільки й треба було нови гостям, що не оглядаючись за вигідними ліжками, примістившись кожне коло своїх клунків засипляли скоро твердим, як камінь, сном.

* * *

Наступного ранку по сніданні наші нові господарі радили раду. Але не йшла їм ця рада плавно, бо не знали звідки її починати. Розуміється, що кожний із них знав, що вони мають іти шукати землі, але куди й де її шукати, то жаден з них не вмів сказати й як до такого шукання взятися. Заглядали крізь вікно, виходили на ґанок і розглядали, як вона, ця їх Канада показується, але все те, що вони бачили, не давало нічого такого, щоб вказувало на розвязку їх питання. Вкінці Воркун, що з них усіх був найбільш непосидючий, піддав думку вийти в місто.

— Підемо, — говорив він, — і коли ми не знайдемо нічого, то може нас щось знайде. Воно треба стукати, щоб щонебудь відтворилося.

— Ой, уже нам відтворилося, — проворкотів безнадійно Тома Вакар. — І ніхто інший, тільки ви це все нам настукали. Соловій нам читав, а ви казання казали про цю Канаду; а ми слухали дурнів та й самі дурнями стали.

— Маєш рацію, Томку, — сказав Воркун вдаючи веселого. — Але я маю сильну віру, що ти, як не за рік, то за два-три роки прийдеш до мене та й скажеш: "Пане Григорію Воркун, дякую вам зо щирого серця, що ви своєю бесідою й заохотою вивели мене з египетської неволі й завели в обіцяну, медом і молоком текучу земцю. Простіть, що я через свою дурну натуру назвав вам во время оно дурнем." А тепер, поки ми всі дурні, йдім скоренько до міста, та може знайдемо якийсь лік на нашу дурноту.

Ідіть, ідіть уже й не дуркайте собі взаємно, — підганяла чоловіка Єлена. — Весна проходить, здалося б

бодай огородину посадити, бо в зимі не буде що в рот узяти. Та й таки тепер треба хліба купити — діти їсти хочуть!

— Ти йди, купи коні й віз та й забирай нас звідсіль, — обізвалася Калина Дуб зпід вікна, де розчісувала свою Іринку. — Не будемо сидіти тут цілий рік, як цигани!

— Ой, коби трапилася тут яка циганка й поворожила нам, — заговорила, сміючись, Текля Соловій. — Ми відразу знали б, що нас чекає. Ідіть скоро в місто, може там знайдете яку.

При такій заохоті Воркуна й жінок, потяглися чоловіки шнуком у місто. Не було воно велике — от тільки завязок міста, і може й не снилось йому тоді, що воно має стати столицею провінції. Походили вони то сюди то туди хідниками, але що час був перед восьмою годиною рано, було воно безлюдне і спокійне. Крамниці були позапирані ще, тільки з приватних мешкан тут то там здіймалися стовпчики кучерявого диму, й чути було кудкудакання курок і піяння когутів. І пройшовшись у тім спокою кільканадцять хвилин, вернулися вони — Воркун без хліба, Павло без коней і воза, а всі без циганки — до своїх жінок.

— Не знайшло нас щось і ми не знайшли нічого, — говорив насмішливо Вакар, ідучи позаду слідами Дуба. — Якими вийшли, такими й вертаємось — тягнув він далі, щоб допекти Воркунові. — Не знайшли ліку та здається й не знайдемо.

— Бо такому, як ти, ніякі ліки не поможуть! — відізвався Воркун. — Зіпсувала тебе панська служба, Томку! Ти навчився глядіти готовому, от — що дасть пан. — І тепер не хочеш, чи таки не можеш зрозуміти того, що хотівши мати щось своє власне, свою господарку, й не робити більше на панів, то треба побідувати, пожуритися а навіть поголодувати. Ніщо не приходить легко. А що легко прийде, те легко й піде.

— Ну, ну, вже я побачу що то воно прийде, — воркнув Вакар.

— Прийде, прийде, але ти мусиш знати те, що ти ще не приложував свої рук до того, щоб воно прийшло, — проповідував Воркну щиро. — Це, що ми тепер переживаємо, то лиш легенькі початки.

— А то ще гірше буде? — спитав перестрашений Томко.

— А ти думачш...

— Він сподівається плотів з ковбасів, а стріх із солонини, — перебив Воркунові Соловій і засміявся голосно.

Пригадка цієї сміховини змінила поважний тон бесіди з Воркунової сторони, а докірливий із Вакаревої на посмішки. З ними зайшли вони й до іміґраційного будинку.

* * *

По проході належиться відпочинок. А що наші кандидати на господарів не мали що іншого робити, як лиш відпочивати, то вони й виповняли цей найбільш приємний для людської натури обовязок — із примусу. Але через цей примус, цей їх відпочинок мучив їх більше, як тяжка праця. Кожний це знає, кому доводилося ждати на щось довго, а ще гірше тоді, коли те "щось" було дуже непевне й гальмувало всякий рух життя, до якого кожний призвичаєний. За час подорожі вони не відчували нудоти, що вироджується з безділля, бо рух залізниці чи пароплава своєю силою, своїм розгоном уперед пересилали й у їх істоти задоволяючу до якоїсь міри частину своєї акції, що приглушувала нудоту. Але тепер, коли рух життя залежав лиш від них і знов, коли спроба оживити й надати йому втоптаний уже думками шлях до певної цілі плуталася в незнанні де почати її, ставила їх у позицію неліпшу, як тих дітей, що заблукають і загубляться в густому лісі.

— Ти чого надувся й сидиш, мов сова на бантах?— сварила Калина Павла, свого чоловіка, що сидів на лавці і гриз задумливо суху стебелинку трави. — Манни з

неба ждеш, чи чого? День збігає, а ти сидиш, мов би дурману наївся.

— Сиджу і жду на твій рай, — сказав протяжно Павло. В його голосі дрижав басово-струнний докір і глухо вила розпука.

Калина якось дуже здивовано зиркала на свого чоловіка, коли почула змінений тон його голосу. Для неї той тон мав таке саме значення, як має далекий, ледве-чутний грім градової хмари для селянина. Вона запамятала вже один такий випадок у їх супружому житті, що вона, викликавши своїми дошкулюваннями такий тон і, не зважаючи на його вкриту суворість, вела дошкульну бесіду далі й довела до драстичного кінця,— Павло замахнувся на неї кулаком і хоч не вдарив, але вона мало що не вмерла зо страху. Той випадок вискочив тепер нагло в її памяті, і, щоб не довести знов до подібного, вона, хоч і приготована була прочитати йому довшу лекцію, замовчала. Її місце зайняла Єлена.

— Ти покинь робити ті свистала, — сказала Єлена до свого чоловіка, що сидів коло огрівача й виробляв для хлопців свитала з кори лозового прута, — і роби щось. Таж треба щось купити, поки поїдемо на ту нашу землю. З голими руками нічого не пічнемо.

— Купити купимо, коби лиш було за що купувати, — сказав байдужно Григорій. — Але добре, що ти пригадала про купівлю — додав із більшим зацікавленням. —Справді варт подумати над тим, що ми можемо купити кожний про себе, а що спільно, — говорив він до чоловіків, передавши фабрику свисталів у руки хлопців. — Нам треба коней або волів до роботи; треба нам плугів, борін, возів, косарок, грабарок; нам треба корів, свиней, курей...

— Ге-ге-ге! Ти такого начитав, неначе ти касу з грішми привіз сюди, — засміялася Єлена. — Ти ж знаєш, що в нас тільки пятьдесяточка лишилася з нашого маєтку. Де то нам до коней та до машинерії!, коби їсти було що, — додала сумно.

— Я без воза і коней не поїду звідсіля, — сказала гордо Калина. — Та й кілька коров хочу мати, — додала ще більш гордо.

— Е-е-е! що вам! — промовила добродушно Єлена. —Ви, дякувати Богу, привезли з собою мішечок грошей і можете відразу поставити себе на ноги, а ми бідили в краю, та й тут нам не буде з медом.

— Ми можемо забрати вас на свій віз, — запропонувала, якось дуже мяко, Калина.

— А я мабуть піду пішки, — відізвався Тома Вакар, — бо в мене й пса нема защо купити.

— Не журіться тим, Томку, — потішав його Соловій. — Я вже маю план. Воркун купують воза а я коні, або навідворот, а тоді лишиться на вас місце на Дубовім возі.

— Це не зла думка, — годився Воркун, — лиш не знаю, чи зможу я купити воза, чи коней і всього того, що таки конче потрібне за тих пятьдесять долярів, що є десь там у жінки.

— Павло позичуть вам, а як вони не будуть мати до вас серця, то я вам своїх уділю скільки зможу, — говорив бадьоро Соловій і крадьки споглядав на Павлиху, щоб завважити, який ефект робить на неї його бесіда. Він певний був, що вона ніколи не згодиться на те, щоб позичити комусь грошей.

— Як треба буде помогти, то поможеться, — сказав поважно Павло. — Ми тепер всі одної долі возом їдемо, — додав і кашельнув так, як то багачі кашляють, коли думають про добре діло або роблять його.

Калина тільки очима скліпала, коли почула Павлову згоду помогти Воркунові грішми. І мала вже на язиці готовий протест, але скоро проковтнула його, як пригадала собі недавній Павлів злісний тон. Все ж таки не втерпіла, щоб не сказати дещо й цим "дещо" показати Павлові, що вона не зрезиґнувала зо свого верховодства. — Воно треба помогти, бо й сам Бог гнівається, як не помагається бідному в біді, але й убогий не пови-

нен спускатися цілком на чужу поміч, бо й за це Бог гнівається, — навчала вона своїх слухачів. — Треба робити як можеться, а не як хочеться, — додала твердче.

— Правду кажете, — годився несподівано Вакар. — Кожний повинен робити лиш те, що може й на чужу поміч не покладати надії, бо вона боком вилазить, якщо не дана пощирості, але на гонор, — закінчив він ненависним тоном, глянувши в сторону Павлихи не дуже то прихильним зором. Він пригадав, як то він одного разу пішов був до Павла взяти ґелетку кукурудзи на відробок і поки Павло мовчки відміряв йому зерно, то Калина вичитала йому сто ґелеток ріжних чеснот, що кожний бідний чоловік повинен мати. Відтоді він навіть не глянув у Павлове подвіря й зарікся, що хоч би й здох із голоду, то більше не покажеться їй на очі.

Павлиха зрозуміла, куди Вакар стріляє і збиралася відповісти йому, але в тій хвилині зявився іміґраційний урядовець і почав розпитувати присутніх про їх матеріяльний стан ломаною українською мовою. Зпочатку трудно було зрозуміти чого він хотів, бо вимовляв тільки поодинокі українські слова, а решту своєї мови заповнював по анґлійськи. Але по довших поясненнях "міґами" таких слів, як гроші, діти, іжа, Соловій, що розумів дещо по німецьки, висвітлив урядовцеві їхні обставини настільки, що на вечерю кожна родина одержала по мішкові бохонців хліба й по кілька бляшанок консервованого мяса.

* * *

Пізно того самого вечора, майже перед північчю, пустився дощ. Дощ ішов увесь другий день і перестав аж третього дня десь перед полуднем. Що діялося в серцях старших переселенців за ввесь той дощевий час, можуть зрозуміти тільки ті, що в свойому житті ждали дуже нетерпеливо, щоб перестав більше як одноднiвний дощ. Трудно описати їх почування, бо в звичайних випадках, коли навіть і втіху він приносить, то ви позіхаете — аж вас хавки болять, спите — аж вас у

голові морочить і кваснієте мов вогкий овес зогрітий у шпихлірі. Але коли до цього болю, мороки і квасу без утіхи ви ходите від вікна до вікна й виходите на двір і зазираєте на небо, чи не побачите бодай клаптика чистого блакиту, а вам на злість висуваються ізза виднокруга все більші й більші клуби сіротемних хмар; що ви витаєте їх безрадною розпукою, як тоді, коли вам кільчиться пшениця в купках слотавої осені; то, коли ви мали такий життєвий досвід, можете собі уявити, як вони почувалися.

— Бог, мабуть, карає нас за свідомі й несвідомі гріхи наші, — говорила покірно Єлена третього дощевого дня. — Весною дні раховані — не посієш чогось сьогодно, то завтра буде вже запізно. А тут ми вже третій день марнуємо, аж серце болить.

— Не журіться й не беріть собі до серця цієї негоди, — розраджувала Текля Єлену. Бог знає, що робить. А ми, стмертники, повинні дякувати Йому за все те, що Він робить.

— Та я не нарікаю на Бога, — оправдувалась Єлена. — Я лиш кажу, що весна збігає, а в нас і зеренця нема посіяного. Вам не так зле, бо вас тільки двоє, а в нас, Богу дякувати, є кому їсти. І як не посієш та не посадиш для них, то з голоду попухнуть.

— Як ваш чоловік намовляв нас їхати сюди, то говорив, що ми будемо тут ходити по-панськи, їсти по-панськи й будемо більшими багачами, як був Павло Дуб, а то заноситься на таке, що будемо ходити в своїй власній шкурі і гризти кору з дерева, — вмішався до розмови Вакар. — Я ввесь час передчував і передчуваю, що до такого дійде.

В тій самій хвилині, коли Вакар висловлював свої чорно-безнадійні думки, розяснили кімнату дві плахті блідого світла кинені сонцем ізза хмар крізь вікно на підлогу. Воркун, що мав на думці збештати Вакаря за те, що він своїми словами мазав їх обставини ще чорніше як вони були, майже крикнув із радости, побачивши проміння. — Поглянь! Бачиш? — кликнув він і попро-

стував до вікна. — Хмари проріджуються, збиваються в білі руна, — говорив він утішно. — Клаптики синього неба видно вже тут то там.

На цю вістку, всі, що там були, підбігали до вікон і зазирали на небо. Сонця не видно вже було, заслонив його клапоть грубої хмари, але кілька більших і менших латок синього неба предсказували, що воно частіше буде вже зазирати на землю і своєю силою прожене плаксиву атмосферу з землі й із них самих. Кожне з них повеселішало. Неясна, але веселіша надія осіяла їх. Почалася й веселіша балачка. Жінки стали оглядати свої клунки й переглядати насіння, що вони не забули взяти з собою. І показалося, що кожна з них, крім Тетяни Вакар, мала насіння всякої городини, а Єлена мала навіть добру мірку бараболь, що взяла з собою крадьки від чоловіка — на насіння.

— Я думав, що втечу від бараболь, — жартував Воркун, довідавшись про них, — а моя жінка везе їх, здається, на памятку мені, бо хтось говорив, що люди тут не їдять бараболі, лиш саме мясо.

— Ти ще й лушпинки з них жадатимеш, — страхала вона чоловіка приязним тоном.

— Коли б скоріше осісти, — говорила весело Текля Соловій перечислюючи маленькі вузлики ріжного насіння квіток у платках, — то я собі такий квітник розведу, що аж душа радуватиметься.

— Запашно буде вам, — підкинув Вакар надутим голосом, — як шлунок думатиме, що рот повішився, що не їсть.

При такій балачці час минав скоро і при ній застав їх незнайомий чоловік, що — як він сам признався — прийшов перевідатись, чи не приїхав хто з його краянів. Цей чоловік, як видно було по його мові й рухах, не належав до тих, що потребують церемоній знайомства: за кілька хвилин він знав уже звідки імігранти приїхали, їх імена і все інше. А вони знали, що він називається Дьордій Поштар, що приїхав до Канади три роки тому, що має фарму десь там шістьдесять миль від міста, що

має вже пару коней, пару волів, віз, кілька коров, дві льохи з поросятами, а його жінка розплодила вже багато курей та іншого дробу. Словом — на рахунок іміґрантів він був уже багач на велику скалю й дивилися на нього як дивляться селяни на дідича.

— Сам Бог так, як би вас з неба зіслав, — сказала Єлена, коли вже вступна балачка скінчилася. — Сидимо тут та й не знаємо куди рушитися; а дотого ще й слота найшла. Ваша жінка, думаю, зможе вже продати бодай кілька курят на розплодок, — додала вона зажурено.

— Вона має їх десятки, — сказав недбало Поштар, — рахунку їм не має.

— А корови маєте на продаж? — запитала Калина Дуб поважно. — Нам треба купити бодай дві на початок, — додала трішки зухвало.

— Можу продати одну корову і дві телички, коли б кому дуже треба, — відповів Поштар.

— То не продайте нікому іншому — ми їх купимо, — замовляла серіозно Калина.

— А які там фарми коло вас? — питав Павло Дуб. — Добре було б осістися десь там близько, у вашому сусідстві.

— Як маєте охоту, то їдьте зо мною й самі огляньте, які то фарми коло мене, — відповів Поштар. — Полюбите — осядете, а ні — то підете десь ув іншу сторону шукати ліпших, — додав він недбало.

— А хто ж би допустив до того, щоб ми їхали десь далеко від вас шукати землі, — сказала похопливо Єлена. В неї виростав глухий страх перед тою "іншою стороною" нікому невідомою. — Коли ви так гарно доробилися на своїй фармі, то пощо нам шукати чогось ліпшого? — продовжала вона голосом повним згоди їхати якнайскоріше, без дальших переговорів.

— Та то так: де хто любить там і поселюється, — сказав Поштар ще більш недбало й таким тоном, що не дає ніякої заохоти, а так, "як собі хочеш, їдь або не їдь, але ліпше було б як би ти не їхав."

Вдійсности Поштар таки й не дуже любив, що така

балачка розвелася, бо мав він інші плани: сусідні фарми коло його він призначив уже був для своїх кревних, що мали б незадовго приїхати зо "старого краю". Але їх не було, а тут ці нові іміґранти готові забрати ту землю для себе, бо хто ж їм заборонить? Він жалував тепер, що так невважно виговорився, заохочуючи їх їхати з ним на оглядини землі. Тепер пробував направити помилку.

— Земля коло мене—почав він—дуже з лісом і треба вкласти дуже багато праці, щоб очистити її та й приготовити під ріллю.

— О, то добре, що є ліс! — сказав Дуб урадувано. — Бо без ліса прикро. Самі знаєте, як то люди в краю бідують без свого ліса.

— Та коли б то був дійсний ліс, то була б із нього якась користь, а то паршива тополя та лози; трудно знайти доброго дерева на будівлю, — ганив Поштар свою околицю.

— Де ростуть лози й тополя, там земля мусить бути добра, — сказав Воркун, пробуючи доказати Поштареві, що він приготований осісти в його сусідстві без уваги на те, яка там земля.

— Земля чорна й урожайна, але вичистити один акер потребує більше праці, як в інших місцях двадцять акрів, — доказував Поштар. — І коли б я сьогодні шукав землі, то оминав би свою околицю якнайдалі. Як приїхав, то не знав у котрий бік іти, але тепер знаю, що є багато порожної землі такої, що тільки закладай плуга й ламай цілину без жадного чищення.

— Але то мусить бути десь на безлюддю, — завважала Єлена. Вона дуже боялася, що Воркун із Павлом послухають Поштаря й таки підуть шукати поселища в іншій стороні. — Ви таки забирайте нас із собою й везіть до вашого села, а там ми вже якось дамо собі раду.

— А кілько нумерів є там у вашому селі? — спитав Вакар насмішкувато, глянувши прижмуреним оком на Єлену, хоч і ставив своє питання Поштареві. Йому

дуже бажалось зареготатися з неї, що вона думала про якесь "село".

— Я сам мешкаю в своїм селі, — відповів Поштар також смішком. — Є десь там фармері, що осіли ближче сюди, до цього містечка, але я поминув їх і осів на безлюддю.

— Коли осядемося там, то буде нас більше, — потішала Єлена. — Не буде ні вам ні нам скучатися. А є в вас діти?

— А як же в подружених людей без дітей? — відповів Поштар, усміхаючись. — Маємо їх двоє: хлопця й дівчину.

— А великі вже? — запитала нагло Калина й більшими очима, як звичайно, глянула на своїх дітей. Нова думка блиснула в її умі.

— Хлопцеві минуло двадцять, а старшій дівчині буде вісімнадцять, — відповів Поштар. — Можна б уже справляти весілля, — додав він, моргнувши весело в сторону молоді, що прислухувалася бесіді.

— Ти, старий, не мяцкай нічого, тільки забирай нас і вези в їх сторону, — говорила приязно Калина Павлові. — Воно гріх був би шукати чогось ліпшого, як те, що є там коло них, — додала, уявляючи молодого Поштаря своїм зятем, або молоду Поштарку своєю невісткою, або одно й друге, бо й таке можливе. Це ж був би не-аби-який гонор для неї подружити свої діти з дітьми такого великого багача, як на її думку був Поштар. Ця думка так пристала до її душі, що вона за всяку ціну постановила держатися її.

— Та їхати не штука, але вперед треба постарати, щоб було чим їхати, — сказав задумливо Павло. — Треба купити коні, віз та ще деякі речі, бо з голими руками нічого не вдіємо.

— Раджу вам не купувати коней, — сказав Поштар, — бо коні не здалі до тутешньої роботи. Їм треба вівса тай стайні теплої на зиму, в противному разі спаршивіють і поздихають.

— А воли можна купити тут? — спитав Павло.

— Можна. Волів тут не бракує. Коли хочете, то ще й сьогодні можна як не купити, то бодай оглянути.

— Ідіть у місто таки тепер, — наглила Калина. — Ми повинні виїхати звідсіль завтра рано.

По годинній нараді що хто мав купити (розуміється при помочі Дьордія Поштаря), вийшли чоловіки в місто полишаючи жінок мріяти про нові господарства, а найбільше про Поштареву оселю, що представлялася їм за осередок цілого світа. Для Калини лежало там щастя і ждало на її дітей; для Єлени лежав там запас всякого добра, котрого можна буде купити чи позичити й започаткувати своє господарство.

Так несподівано закрислилася тут дальша історія всіх згаданих родин в нерозлучну пелюстку, котру Григорій розплітав тепер поволеньки на своїй постелі.

РОЗДІЛ IV.

Пятого дня потім, як наші нові переселенці закінчили свою подорож залізницею, — індіянською дорогою, що вела з містечка в сторону незаселених земель тяглася валка з трьох возів. Але лишім ми її — нехай вона котиться якийсь час, а ми познакомимось зо згаданою дорогою.

Сама назва "індіянська дорога" вказує на те, що вона не була міряна інженерами й не сипана та не доглядана шарварком. Притоптана була вона перш індіянами, їхніми підволоками, далі торгівцями шкір, а вкінці рідкими, піонірськими возами. Представляла вона себе двома вбитими глибоко в землю коліями, що бігли побіч себе шукаючи собі вигідних місць різними викрутасами так, що в просторі майже кожної милі раннє сонце огрівало пасажирів зо всіх боків. До цих викрутасів силували її чисельні потоки й стави — по перших осталися тепер тільки сухі рови, а по більшості ставах і слід пропав. Оминаючи стави й мочари та стрімкі береги потоків вилася вона горбами, але дуже густо змушена була поринати в яри й доли де на споді були наповнені водою калабані, або пороблені дуже то примітивні містки.

Їхати цією індіянською дорогою було важко. Не позволяла вона навіть на кінський біг хіба десь-не-десь, де вона випорстовувалася на рідко стрінутій рівнині. Навіть із горбів треба було спускатися повільним ходом, бо інакше, з розгону можна було зломити карк на містку, або в калабані. Найбільше допікали подорожнім переправи через потоки, особливо весняною порою, коли вони були вщерть наповнені водою. Глибока вода й розмякла земля під водою були понад сили волів чи коней перетягти навіть порожного воза. В таких місцях подорожні мусіли переносити свій товар, що не терпів води, на другий бік, потім переганяли самих волів, чи коней, чіпляли до дишля довгу линву й перетягали нею вози.

Така переправа забирала багато часу, а ще більше виснажувала сили з чоловіків, що мимоволі мусіли бродити навіть по шию в зимній воді кілька разів при одній переправі. І не один відчував цю купіль до самої смерти.

От, такою то дорогою їхала наша валка. Воркун пригадав її тепер і хоч він не раз і не два їхав і йшов пішки цим примітивним шляхом, але перша подорож по ньому виступала в його памяті найбільш яскраво. Він бачив, мов на екрані, три вози, що поволі котилися десь у той бік, де він мав осістися. На переді їхав Дьордій Поштар своїми кіньми й попри свої покупки в містечку віз Тому Вакаря з його родиною. За Поштарем їхав він сам із Соловієм новим возом і чорними, великими волами, що вони обидва купили до спілки. За ними їхав Павло Дуб також новим возом і волами. Їхали вони, як то кажуть, воловим ходом, поволі, але певно. Це була засада Поштаря й він навіть не пробував підганяти своїх не дуже то жвавих коней.— Що рано переженеш, то до вечера не доженеш, — говорив він кожному, хто бажав прискорювати хід. Знали це й його коні, бо вони своїм ходом цілком годилися з його засадою.

Не зле воно їхалося до полудня, але пополуднішна подорож, по двогодинному попасі, була вже трудніша. Два рази застрягли вони були в баюрах так, що мусіли закладати по дві пари волів до кожного воза, щоб їх витягнути з болота. А під вечір прийшлося їм робити переправу через вузький, але глибокий потік. В погідну пору переїздилося його без клопоту — вода ледви сягала помостину коша, але тепер, по дводневному дощі вона наповнила береги так, що не було й мови переїхати не замочивши всі речі на возах. Та й для худоби було б не можливо борсатися в глибокій воді й тягнути наладовані вози. Знав це Поштар із досвіду й без надумування зарядив переносини. Ця переправа найбільше вбилася Воркунові в память, він навіть і тепер, сорок літ пізніше, аж здрігався на її спомин. Відчував різко-зимну воду на своїм тілі, відчував як грязли його ноги в намул, а там різали їх гострі каміння.

Та не обійшлося й без, можна назвати, комічно-тра-

ґічного випадку при тій переправі. Як уже згадано, що через воду треба було переносити всі речі, котрим шкодила вода. Носились вони на плечах, або на голові, залежно від того як високо сягала вода. До цих промокальних речей належали також діти, дівчата й жінки. З дітьми не було клопоту й хоч декотрі плакали, боялися, але більшість із них навіть тішилися ще й ногами воду бовтали, коли батьки несли їх на плечах. Але коли приходилося нести дівчат і жінок то тут було вже інше діло. Сідати своїм батькам на плечі було їм стидно. Навіть Воркунова Марія, сміливіша від всіх інших дівчат, відмовилася від такої переправи. Вона приготована була брести сама, але Василь Дуб, на перекір своїй матері, не допустив її до такого ризика. Хоч вона відмовлялася зпочатку, але коли глянула йому в очі, вона відчула, що їхала б на його плечах не лиш через воду, але й цілу подорож. З великою приємністю переніс Василь Марію, але ця приємність коштувала його досить дорого, бо крім неї він мусів переносити всіх дівчат. І можливо, було б обійшлося без клопоту, коли б не Калина Дуб. Інші жінки покорилися випадкові й далися перенести своїм чоловікам, але вона поставилася противно до того, щоб сідати свому чоловікові на плечі. Це уважала вона нижче своєї чести й навіть постановила була вернутися пішки до містечка, а звідтіль до старого краю. Але її протест не мав успіху. Поштар порядкував переправою з практичним досвідом. Він переніс свої два мішки муки й інші покупки; поміг Вакереві перенести його клунки й навіть переніс його жінку, бо боявся, щоб вони обоє не пірнули під воду. Наслідуючи Поштаря робили те саме Воркун і Соловій. Дуб також прийняв переправу досить терпеливо й навіть не звертав уваги на свою жінку, що до останньої хвилини не хотіла злізти з воза. Але коли до воза причеплено було линву й воли на противному боці почали тягнути його, вона зо страху наробила крику й майже злетіла з нього.

— Баба з воза, кобилі легче, — сказав сміючись Поштар приглядаючись сцені.

Калина лишилася одна-одинока на березі, і голосила аж гомін лунав по лісі. Її плач перенісся на другий беріг

до її дітей, що стояли купкою над водою й плачучи гляділи на свою опущену матір. А Дуб цілком не квапився, щоб принести дітям маму. Заперши в собі всяку злість, він, босий, без штанів, тільки в довгій білій сорочці, ладував при помочі Василя перенесені речі на віз. Коли скінчив ладування, він перебрив потік, присів коло Калини й злісно прошипів, "сідай". Тон цього "сідай", як видно було, був дуже переконливий, бо вона без найменшого протесту сіла йому на плечі, обвилася своїми руками його шиї ще й очі зажмурила.

—От їхали ви, кумо, до Канади возами, залізницями, пароплавами, а тепер їдете ще й на плечах, — говорив Воркун в добрій вірі, що Калина візьме його бесіду за жарт. Але замість жарту вона відчула ці слова як найбільшу обиду — вони зачепили найдразливіше місце її гонору, і розпалили до синього огню її злість. З цієї злості вона, здається, аж за дуже стиснула Павлові шию, він пошпортався вже таки коло берега, стратив рівновагу й гепнув своїм скарбом у воду. Зчинився крик, вереск, Поштар реготався, а в тім замішані Воркун скочив у воду й поміг Калині видрапатися на беріг.

Просушивсь трохи коло вогню, що Поштар розпалив зараз коли почалася переправа, спорядивши вози так, як треба, покотилася валка вперед. І по кількох інших, несподівано навіть для самого Поштаря, переправах, третього дня подорожі десь близько півдня прикотилася вона до Поштаревої оселі.

* * *

—Гостей тобі привіз, — кричав Поштар до своєї жінки, Ганни, що стояла на порозі хати, й як видно було, не приготована була принимати ніяких гостей, бо дуже якось нервово поправляла на собі буденну одежу й ховала під хустку виставлене волосся. Але по її лиці видно було утіху з новоприбувших гостей. Не знаючи у своїм заклопотанні що робити, вона стояла далі, усміхалася приязно й пальцями перебирала свою запаску.

—Та, чому не просиш гостей до хати? — кричав Поштар випрягаючи коні. — Скажи там Іванові нехай вий-

де й занесе муку до шпихліра, — додав випрягши коней і нагнавши їх у сторону ліса.

Тим часом гостям навіть і надумку не приходило вставати. Не лиш жінки й дівчата, але й непосидющі хлопці й чоловіки сиділи мов би приковані до своїх місць. Сиділи й якось дуже сумно дивилися довкола себе так, як би на похорон приїхали. Понура, низька, збудована з нетесаного дерева й покрита цілиною Поштарева хата з малими вікнами й великими дверми, що сягали аж під самий суфіт, разом із малими будиночками з копицями сіна замість дахів, не проявляли собою ніякої принади вставати. До того ж вони цілком змазали уяву Поштаревого багатства, що уявляли собі вони ще в містечку. Із того всього, замість утіхи, що повинна була проявитися хоч би навіть із тої причини, що скінчилася подорож, в їх душах хмарилося на великий, зливний плач. Треба було тільки маленького грому, щоб він потоками поллявся. І ніхто інший тільки Ганна запалила той громик.

Відчуваючи пригноблюючий настрій своїх гостей, вона спробувала розвеселити їх. Усміхнена, підійшла вона до Воркунового воза, що стояв найближче хати, і почала припрошувати гостей, щоб злізали та йшли в хату. — Гай, таки скоренько, — лебеділа вона щиро, — не стидайтеся. Зараз обід буде готовий, попоїсьте, відпочинете й будете інакше почуватися. Я знаю, як то тяжко було вам перебути подорож — ні виспатися, ні зїсти так як треба . . . Скільки я зліз проляла! (Тут у неї збиралося на плач). Тяжко воно було покидати свій дім, (тут її плаксива хмарка робилася чорнішою), свою родину, своє село — серце крається, як згадаю, (тут її хмарка пустила кілька грубих крапель). Там так гарно — сади цвітуть, поля зеленіють, є з ким поговорити, повеселитися, а тут . . . (тут вона захлипала й не докінчила речення, бо урвалася її чорна хмарка).

І почалося те, що майже кожне з новоприбувших пробувало зо всієї сили не починати — тихе, нестримне, повне розпучливого хлипання, ридання. В одній хвилині плакали всі навіть і Василь шморгнув кілька разів носом,

бо Ганнині слова шкробнули й його трошки приспану тугу за рідною, цвітучою батьківщиною.

Але щиро-сердечний плач так, як і зливний дощ не триває довго. От хвилинку-дві він поллється й перестає, стративши силу на перший розгін. І, коли здається, що він не перестане падати, в той сам час десь ізза чорного берега хмари гляне усміхнене сонце й кінець йому. Махне ще раз-два своїм мокрим хвостом по проміннях сонця, заграє веселка, плаксивий настрій уступає веселому і світ стає такий гарний, такий любий, що життя аж пахне своїми солодощами й регочеться з відгуків далекого грому. Так воно сталося й із цим плачем.

Ганна, виливши зо свого серця те щось, що глухо давилю її цілий час, від коли вона переселилася в свойому самітному окружені й тепер на появу гостей зворушилося, закипіло й розлялося, — перша схаменулася і зараз таки почала переконувати жінок, втираючи запаскою заплакані очі, що він, плач, нікому не помагає й на її думку ніхто не повинен плакати, бо від плачу очі болять. Ліпше буде як вони забудуть за все те, що було й примиряться з новим життям, що дає багато цвітучих надій в будуччині. При цім переконуванні вона хлипнула кілька разів і можливо заплакала б була знов, але Поштар попсував її мякий настрій.

Гей! — кричав він ідучи зо стайні. — Ви чому не розпаковуєтеся з возів? Може ждете, щоб вам банда марша заграла? А ти чого стоїш тут, як сваха на весіллі? Чому не просиш гостей до хати? — питав він Ганну ніби сердито. — Від коли ми тут то ти плакала, що не маєш сусідів, а тепер, як я їх привіз тобі, то ти стоїш і слинишся. Проси їх, бо як візьму якогось дручка, то вони на миг ока позлітають із возів, — грозив він, удаючи дуже сердитого.

—Та ж я їх прошу, — боронилася заплакана Ганна,— й здається мені, що я не їх, але свою маму, батька, сестер, братів бачу. Йди, Катрусю, — звернулася вона до своєї вісімнадцятилітньої доньки, що стояла коло неї й цікаво розглядала приїздших, — йди та застелюй стіл. Воно вже час обідати.

І не знати, чи то згадка про обід,чи Поштареві слова,

розбурхали життя гостям. В дуже короткій хвилині були вже всі на землі, воли були розпряжені й усі дивилися на світ якось веселіше. Мами й старші дівчата поправляли на собі одежу, зачісувалися й зиркали десь там до хати, де мав бути молодий Поштар. Дивувало їх те, що він не показувався. А Ганна кокотала коло них як квочка коло курят і манила до хати.

—Ви вже й череду курей розплодили — завважала Єлена споглядаючи радісними очима на дійсно велике число курок і на кілька квочок із курятами, що проходжувалися й порпалися на обійстю.

—Воно не багато, тільки вісім вивели свої курята цієї весни, — відповідала скромно Ганна. — Дві здохли за час сидження, три не схотіли сидіти й застудили яйця, а зпід двох поїла льоха яйця, — додала вона тішучись, що має з ким поговорити про свої справи.

—Ой, шкода то, шкода, — жалувала Єлена страту.

—Та я й не дуже шкодую, бо є їх і так багато, — потішала Ганна свою розмовницю. — Я й сама не знаю, нащо я ропloджую їх так багато. Продати нема кому, тільки те, що собі на їду ріжемо, а решту їдять каюти, яструби та інша біда, від котрої годі обігнатися.

—Ц-ц-ц-ц, — зацикала Єлена.

—Як вже сядете на свою фарму, то дам вам он-ту сиву, — сказала Ганна, показуючи на сиву квочку. — Вона покищо ні одного курятки не згубила. Як я поставила під неї двадцять яєць, так вона й висиділа всіх і так їх водить. Дивіться, які вони грубенькі, як перепелиці.

—Ей, жартуйте собі здоровенькі, — лебеділа Єлена утішно, але не довіряла, щоб ця незнакома жінка була така щедра й за дармо дала їй такий грубий дарунок. Та ж квочка з курятами були для неї в краю цілим маєтком.— Ви як будете так роздвати, то вам нічого не лишиться,— додала Єлена не знаючи нічого іншого сказати.

—Є, дякувати Богу, що дати й собі лишити,—сказала побожно Ганна. — Але ходіть до хати. Я задержую вас тут, хоч знаю, що ви ледве на ногах держитеся голодні.

—А мені бодай одного когутика й дві курочки дайте, — говорила Текля Соловій жартуючи.

—Всіх вас поділю, бо знаю, як воно тяжко на початках, — відповіла Ганна щиро.

Калину Дуб аж морозила бесіда нових приятельок.— О, — думала вона про Єлену й про Теклю, — які влізливі: вже й курей жебрають. Так масненько говорять, що готові ще й коров із телятами вижебрати. — І, щоб дати щирій Ганні пересторогу перед тими ніби, на її думку, жебраками, вона, похитуючи головою, представила її, що воно не варта бути дуже щирим, бо роздавати дуже легко, але щоб придбати, то треба дуже багато праці положити. Це вона висловила навіть досить голосно, щоб усі чули, але Ганна не розуміла, здається, її перестороги.

—Хто дає тим, що не мають, тому Бог в десятеро відплачує, — сказала Ганна щиро, не розуміючи ніяких мовних відтінків.

Ці слова добродушної Ганни вдарили трішки Калину по гордім носі. Вона покрутила ним і заразом глипнула сердито на невинну жінку та й на її розмовниць. Почувала, що вона не матиме між ними місця, як сусіда й це заболіло її навіть і дуже. І, щоб хоч трішки поставити себе вище всіх, вона замовила в Ганни десять старих курок і когута, за що вона готова була заплатити, ще поки зайшла до хати.

Та Ганні не в голові були гроші. Вона кокотала й майже силою втягала жінок і дівчат до хати. — Якось то буде, — відповіла вона Калині, коли ця згадала про гроші, — а тепер сідайте скоренько за стіл та живіться тим, що Бог дав.

* * *

Хата Ганни була багато більш приємнішою з середини, як із надвору. Тимчасова так, як і в кожного піоніра в тих часах, мала вона маленькі хороми й одну досить обширну кімнату. Виліплена глиною й вибілена вапном, з великою печею в північно-західньому куті; з великим на стовпцях ліжком у північно-східньому куті; з довгим столом попри східню стіну й лавками попри східню й полудневу стіну; з коверцем попід стелю на північній стіні й образами святих обтиканих висохлими гвоздиками й васильком на східній стіні; нагадувала вона хату

бідного селянина, зарібника, з котрого обставинами кожний, хто там був зо старших, був навіть дуже добре знайомий. Це знайомство відразу, коли лиш гості увійшли в кімнату, витворило веселу атмосферу. Вся та обстанова й її порядок зблизив гостям рідний край — вони почувалися неначі в гостині в свого сусіда в свойому рідному селі.

Але інакше представлявся стіл Поштарів. Він творив уже відмінну атмосферу. Дві миски смаженого сала, дві великі миски сира зо сметаною, макітря варених яєць, збанок молока, білий, покраяний на грубі грінки, пшеничний хліб — говорили самі про себе, що це не була гостина в бідного селянина в старому краю, але справджували людську поговірку, що в Канаді плоти з ковбас, а стріхи з солонини. І гості тільки очима кліпали здивовані звідкіль того всього так багато набралося. А ще більше дивувалися, коли бачили, що Поштар без ніякої церемонії накладав дуже справно ложкою сир зо сметаною на грінку хліба, тягнув з миски великі кусні сала, переплітав їх яйцями, котрі розколював на половини й нищив їх із лиця землі, неначе вони були дрібними сливками. Калина Дуб слідила за його пильною роботою й мимоволі числила яйця, — він зїв вісім. Це, на її старокраєвий рахунок, вартувало три шустки й було нічим іншим, тільки марнотравством.

—Ви не втягайтеся, але беріть, тягніть і їжте те, що є, — припрошував Поштар чоловіків завважуючи, що вони дуже якось то мляво споживали дар Божий. — Тут порядно не наївшись, нічого не вдієте, — додав напившись із великим смаком молока таки прямо зо збанка, не вживаючи горнятка, що стояло коло нього.

Воркун пригадав цей обід. Це був його перший обід у Канаді й був він найсмачніший зо всіх обідів, які він колинебудь їв. Описував він його в своїх листах до своїх кревних у краю й можливо цей опис заохотив неодного господаря їхати до Канади.

По обіді в Поштаревій хаті й на подвірі провадився живий рух, що зовсім нагадував собою малого ярмарка. Перш усього нагадували його подобу чоловіки, що здійма-

ли з возів менші й більші скрині, відчиняли їх і виймали з них сокири, пили, сверли, рискалі, сапи, серпи, коси та всяке інше дрібне господарське знаряддя, яке можна було забрати зо собою, а передовсім те, що кожний мав. Наприклад, Вакар, мало що привіз — сапа, сокира, серп, це було все, що він мав. Але за те Дуб попри менші речі привіз всі части плуга, точило — він навіть і ступу та драбину забрав був зо собою, щоб завести їх у новий світ, але на превеликий його жаль урядники залізниці відмовилися прийняти їх до пакункового воза. Соловій, знаючи трохи будівництва, привіз зо собою майже все майстерське начиння й дуже жалував, що не приймили йому на залізниці майстерського варстата, що він сам собі дуже штудерно змайстрував. А Воркун попри всі інші речі привіз зо собою завите в шмаття циганське ковало й цілий час потім уважав його смішком за дуже дорогоцінну родинну памятку.

Оглядаючи, кожний із них відложував на бік те знаряддя, для якого треба було приправляти ручиці. Поштар так, як і його жінка Ганна, був доброго серця людиною. Він приглядався своїм гостям і рад був помогти їм у всьому. Без згадки з їх сторони він поліз на стрих своєї хати і звідтам наскидав кільканадцять кавалків сухої берези доброї на топорища для сокир і на інші ручиці. Соловій аж посвистав із радости, побачивши матеріял і за хвилю він вже тесав, гладив вісним ножем все те, що треба було йому і його побратимам.

Та й жінки не дармували. Вони розпаковували свої клунки й виймали з них одежу, різне насіння городини й квіток, а Єлена ще й вузлик землі привезла зо свого городу на памятку. Вона показувала її Ганні мов би якусь дуже дорогоцінну річ, а Ганна не втерпіла, щоб не взяти в пушки кілька грудок "старого краю" й сховати їх, хоч сама не знала на що.

Тим часом, коли старші зайняті були своєю роботою, дівчата прали шмаття коло потічка, що плив недалеко Поштаревої хати. При цій роботі знакомилася новоприбувша молодь із Іваном і Катериною Поштар. Катерина, самасобою, не мала особливих прикмет, щоб виставляли

її понад звичайні дівчата. Середнього, дівочого росту, трішки більше присадкувата, як їй пасувало, з повними лицями, з низьким чолом і з буйним чорним волоссям зачесаним взад, виглядала вона досить принадно й можливе була б вона таки й дуже принадна, коли б була більш стрункіша й мала менше підборіддя. Це підборіддя робило її багато старшою, як вона вдійсності була. Воно збивало пропорцію її носа й її уст — вони губилися в її повнім обличчі. Але що відносилося до її очей, то могла вона ними пришпилити кожного, що любить заглядати в дівочі очі. По натурі, як видно було з її рухів, не любила вона нянькатися — була шорсткою у своїм поведенні. З появою Василя Дуба вона вишукувала собі чогось такого, що давало її можність не ходити, але бігати попри нього й крадьки приглядатися йому. Коло обіду вона стоячи коло печі не спускала з нього своїх очей, і якесь дивне почуття відчувала тоді, коли він не задержував свій зір на ній, але частував ним, майже кожної хвилини, Марію. Припадково глянула в дзеркало й від тої хвилі почала ненавидіти себе. Ця ненавість не відступила від неї до смерти.

Іван Поштар відхилився від свого батька й натурою й поставою. Нагадував він більше свою сестру, Катерину, чорним волоссям і рисами лиця, але на загал виглядав на дуже замкненого в собі хлопця. Глядів на людей із підлоба й це надавало йому недовірчивий вираз. Того ж дня, як приїхали гості, він від ранку збирав коріння десь там далеко на фармі і прийшов до хати як уже всі пообідали.

—Що то за люди?—запитав він своєї мами, коли входив до хати.

—Іміґранти приїхали, — відповідала Ганна пошепки.

—А вони чого сюди, до нас, приїхали? — допитував син.

—Батько привіз їх сюди. Осядуться тут, коло нас, і будемо мати сусідів, — говорила Ганна утішно.

—Заберуть землю й не будемо мати де худоби пасти, — проворкотів невдоволено Іван, віддувши сердито губи.

—Буде, буде, синку. Землі є досить — стане тобі й їм, коби лиш було що пасти.

—Ну, ну, буду я бачити, що з того сусідства вийде,— сказав він загадочно й потягся в хату.

Він скоро пообідав і зараз таки вийшов на двір. Станув під хатою й обсервував гостей. Заглянув дівчат над потоком і якось дуже несміло пішов у їх сторону. Він станув біля них і довго приглядався їм і їх роботі. І може без слова був би покинув їх, коли б не Воркунова Марія.

—То що за чоловік? — запитала вона пошепки Катерину.

—Мій брат, Іван.

—О-о, — окнула Марія й почала крадьки приглядатися парубкові.

Він був омураний і обдертий до крайності. Помята шапка ледве держалася його буйного, нерозчесаного волосся. Чорна, брудна сорочка ледве вкривала його плечі й груди, а з полинялих штанів також мало що лишилося. На ногах мав старі, подерті, індіянські постоли.

—Гарний із тебе парубок, що прийшов і навіть "Помагай Біг" не скажеш, — почала дрочитися Марія по своїй обсервації.

Іван мовчав.

—Стоїш і не поможеш сестрі бодай одного ведра води занести до цебра, — дорікала вона ніби сердито.

Іван мовчав.

—Бери сокиру й нарубай нам дров, щоб було чим воду гріти, — заставляла вона його вже сварливо.

Іван мовчав, не рухався, тільки вперто глядів, специяльно на Марію.

Марія не видержала. Вона вхопила ведро, зачернула води з потока, половину вилляла в цебер, а решту, замахнувши ведром, вилляла на Івана.

Дівчата зареготалися, а Іван стояв і тільки очима кліпав і злісно зиркав на Марію. — Я тобі це не подарую, — процідив крізь зуби й збирався відійти.

Але Марія не пустила. Вона, весело сміючись, підбігла до нього, вхопила його за руку й почала тягнути. Почалася тяганина, він виривався, але в неї було досить

сили подержатися хоч би й з наймоцнішим парубком, вона задержала його й силою притягла до вогню.

—Постій тут і зараз висушишся, — говорила йому й плескала долонею по його плечу. — Стидайся, не будь такий впертий. Такий гарний хлопець а такий впертий, — говорила вона гей би до свого маленького брата.

Іван стояв далі мовчки, але по його лиці видно було, що він був уже зломаний — пробував навіть усьміхатися. Завважала цю зміну Марія й, щоб довести діло до кінця, вона з поспіхом вхопила двоє порожних ведер, уткнула Іванові в руки й попхнула його до потока. — Ти будеш гарний хлопець, як принесеш води, — приговорювала і знов ударила його легенько по плечу.

Це помогло. Іван, без слова, виніс воду, вилляв у цебер і вернувся, щоб знов набрати. Він обернув три рази і справився був нести й четвертий раз, але Марія спинила.

—Дякую тобі, — сказала приязно, — води вже досить. Нарубай нам іще дров, але сухих, бо ці патики, що ми натягали, сирі й не хотять добре горіти.

Іван послухав. Він мовчки взяв сокиру, скоренько пішов у ліс і за хвилину вернувся з оберемком сухих, лозових патиків. Не оглядаючись, він поперерубував їх на короткі кавалки, поставив кілька на ватру, станув і на привелике диво Марії й усім дівчатам запитав: — А тепер що?

—Тепер іди й натягни шнур, — командувала Марія. —Не бачиш, що він втягнувся аж до землі.

Іван пішов і натягнув шнура. Зробив він це скоро, вернувся до дівчат і знов запитав: — А тепер що?

—Почекай, зараз тобі скажу, — сказала Марія сама не знаючи, до якої роботи заставити його. Але вона швидко придумала. — Ставай тут, — говорила кокетливо й почала накладати на його плече випране шмаття. Накладаючи, вона навмисне гепала й притискала кожним кавалком так, що Іван аж погинався. — Гай, ходи за мною, —сказала, моргнувши до нього оком.

Покірно й мовчки пішов Іван у слід за своєю провідницею. І цілий час, як вона розстеляла шмаття на шнур, він не поступився без її розказу. Та й далі, до самого

кінця, поки дівчата не покінчили прання, він із якоюсь чудернацькою терпеливістю виконував всї потрібні й непотрібні Маріїні розкази. Був гей би загіпнотизований. Навіть і пізніше, коли дівчата пішли до хати, він не відступав від них далеко, але стояв коло порога і ждав на якісь доручення вже не лиш від Марії, але й від інших дівчат, а навіть від сестри Катерини, котрої він за ніякі гроші не послухав би був іншим разом.

Завважала тую зміну в Івана й Ганна. — Іванку, синку, принеси мені дров до хати, — попросила вона його неначе на те, щоб переконатися чи він дійсно став такий послушний і для неї як для дівчат. Бо вдійсності він ніколи не слухав ні її, ні Катерини. Гріх був би говорити, що він був лінивий — цього не можна було закинути йому, але він ніколи не вніс до хати дров, або води, або виповнив тую роботу, до якої його заставляли інші, розуміється, крім самого Поштаря. Він сповняв, навіть і добре сповняв всяку роботу по своїй власній волі й охоті. Але тепер на привелике диво Ганні він без вимовки приніс не лиш дров, але й двоє ведер води.

Побачив і Поштар, що його син занадто прилип до дівчат і зробив собі обідний відпочинок, аж над вечер не втерпів, щоб не запитати його дещо про господарські справи. Його самого не було вдома через цілих девять днів — дощ задержав його в місті довше, як звичайно,— і хоч він знав, що Іван не дармував, але запитати треба було.

—Ти засіяв овес на тім кавалку коло озера? — запитав його аж надто урядово.

—Ще ні, — відповів Іван тихо.

—А то чому?

—Бо коріння не скінчив іще збирати.

—Як не скінчив збирати, то чого ж крутишся коло хати. Думаєш, що воно само визбирається?

—Визбираю завтра.

—Завтра? — кликнув сердито Поштар. — А сьогодні ти що робиш? Дівки тобі запахли? Я тобі зараз дам дівки. Ти ж знаєш, що на весні дні раховані й коли сьогодні не посієш, то завтра вже може бути запізно. Гони на

фарму, бо як візьму бука, то полетиш, як куля звідсіль.

—Та чого ж ти так розкричався? — гамувала Ганна свого чоловіка. Її стидно було перед чужими людьми, що він так якось не полюдськи поводиться з сином тепер, коли чужі люди слухають. — Він так, бідний, працює, аж йому очей не видно, а ти ще й кричиш на нього, — оправдувала вона хлопця. — Дощ не дощ, він не сидів в хаті, а все порпався з тим корінням.

—Пильнуй ти своєї хати, — крикнув Поштар до жінки. — У тебе завсіди знайдеться щось на оборону. Забирайся й мовчи.

—Ой, йой, йой, які ви вуйку злосні, — вмішалася Воркунова Марія до тієї крикливої бесіди Поштаря.

—А тобі що до того, що я злосний? — гримнув Поштар їй у відповідь.

—Він такий послушний, а ви кричите на нього, мов на наймита.

—Послушний? Та ж він крока не поступить, поки не накричиш на нього.

—На нього не треба кричати. Ви самі не любили б коли б хтось кричав на вас так, як ви на нього.

—А ти звідкіль знаєш, що я не любив би? — питав Поштар прижмуривши очі. На його лиці можна було завважати смужки гумору.

—Бо ніхто, навіть худоба не любить, коли кричать на неї.

—Е, що ти знаєш, — сказав Поштар, махнувши в її сторону рукою. — З тобою кінця не дійдеш.

—Чому ні? Ми зараз підемо й все коріння визбираємо.

—Хотів би я бачити вашу роботу..

—Побачите, —сказала Марія й побігла до хати.

За кілька хвилин Поштар стояв і покліпував зо здивовання очима. Він бачив, як Марія йшла по-товариськи з Іваном, а за ними йшли й Елисавета й Ольга й Олена й Катерина, ну й Василь прилучився до них, в сторону, де був свіжо-виораний клапоть поля.

—З вашої дівчини був би добрий офіцер, — сказав він до Воркуна, що плішив топорище в своїй сокирі.

—Вона мала вродитися хлопцем, але якась помилка

сталася й вийшла з неї дівчина, — сказав Воркун занятий своєю роботою й не дуже то прислухувався й приглядався, що на подвірі діялося.

* * *

Хто-як-хто, але Калина Дуб не спускала очей із молоді. Вона слідила за кожним рухом Івана, а найбільш за рухами Марії. Ця дівчина так дуже сердила її, що вона кілька разів збиралася йти й сказати їй, що воно не пасує дівчині бути такій дуже смілій. Але не мала вона відваги вмішуватися, бо, з одної сторони боялася Маріїної отвертості, а з другої, вона мала велике бажання, щоб її Ольга була не лиш така цікава як Марія, але й перевищувала її. Ходилю їй про Івана. По її спостереженнях вона бачила, що Марія заволоділа Іваном до крайности. А це цілком не годилося з її планами. Та ж вона ще в містечку, коли почула від Поштаря, що в нього є син, постановила, що він має бути її зятем. А тут, як показувалося, справа оберталася хвостом до її постанови. Через це ненавиділа вона Марію ще більше, як за час подорожі й також була б щипала твердо з досади Ольгу, що вона не проявляла найменшої спроби причарувати Івана до себе. Та й Іван стратив у неї на вартості, — дурний, — думала вона. — Скоро дався зловити Маріїним витрішкам.

Але журба Калини не ограничувалася тільки про Ольгу й Івана — сердив її немилосердно й син, Василь, що, після її спостереження, не звертав найменшої уваги на Катерину, котру вона вибрала йому за жінку. Він, як за час подорожі так і тепер, липнув тільки до Марії, а Катерина для нього так, як би не існувала. Таке його поведення сердило її, дуже сердило й вона, коли б була могла, мала велику охоту положити його на коліно й витраскати по задку, як малого збиточного хлопця. І сердилася думками й бігала вона ними шукаючи якогось виходу, а це, щоб вона не придумала, то в тій самій хвилині зявлялася Марія й псувала надумане. — Відьма, — називала її в думці, — але скоріше вмру як попущу, — потішала себе твердою постановою.

* * *

Сонце вже зайшло було, як молодь вернулася з поля. Розрухана роботою в полі, наробила коло хати багато веселого гамору, мов діти, що вийдуть зо школи. Вони милися, жартували, сміялися з тих збиточних пригод, що сталися за час роботи, звичайно, як молодь, вона скоро розпізналася й засвоїла себе в своє товариство. Навіть Дубові дівчата були багато більш сміливіші, як були перед тим, поки пішли в поле.

—А є якась признака з того, що ви там робили?— питав не звертаючись до нікого Поштар, лежачи на ліжку й приглядаючись молодим робітникам, як вони завзято теребили яйця й тягали пироги з мисок.

—Я попідпалював усі купи й вогонь горів аж до неба, — хвалився передовсім малий Павло Воркун.

—А коріння визбирали все?

—Навіть і спалили, — поскорив Павло з відповіддю, — ще й Іванова шапка згоріла, — додав і аж дзиґав із утіхи.

Тут Марія дюґнула його в бік, бо сподівалася, що він виляпає все і скаже, що то вона вкинула шапку на горючу купу.

—Добре, що ви всі не погоріли, — сказав півсонний Поштар.

Скорше як за годину Поштарева хата потонула в спокійно-сонному настрою. Жінки, дівчата й малі діти примістилися в хаті на постелі й на підлозі (не була це підлога з дощок, але вибита з жовтої глини), чоловіки зробили собі ліжко в сінях, а Іван із Василем примістилися в стайні.

—То є собі дідько не дівка, — шептав Іван Василеві коли вони зарилися в сіно. — Моцна, як бик, — додав ніби зо сміхом.

—Небезпечна, — поправив Василь невдоволений з Іванових висловів.

—З нею можна скоро доробитися, коли б оженився з нею.

—Битиме свого чоловіка, — шептав Василь, пробуючи настрахати Івана, розуміючись, від женячки з нею. — Вона гірша відьми.

—Часом відьма ліпша ніж якась слинява, що з хати боїться вийти в ночі, — арґуменував Іван і тягнув далі: —Я з нею о десять разів скорше оженився б, як з тою білою (це він про Василеву сестру Ольгу), що виглядає неначе викисла в росолі з огірків.

—Ніхто не знає з ким одружиться, — шепнув Василь сердито. Він що далі почав ненавидіти свого товариша.

—Я це знаю, — сказав Іван певним голосом.

—Як знаєш то спи, — порадив йому Василь і сам обернувся до нього плечима.

РОЗДІЛ V.

Другого дня рано, ще перед сходом сонця, Поштареві гості й він сам були вже на ногах. Пізний, весняний час напирав їх своєю німою силою до праці, до руху й відогнав від них раннє півсоння. В них була вже певна ціль встановлена на сьогодні — чоловіки ще вчера врадили, що під проводом Поштаря підуть оглядати землі й вибирати фарми для себе. За його провідництво кожний із них згодився корчувати на його фармі. І зараз по сніданні, коли сонце ледве здіймалося понад ліс, ішли вони гусаком десь там на північний схід від Поштаревої хати. Кожний із них ніс сокиру на плечі й виглядали на якихось новомодних індіянських смільчаків. Ішли мовчки, бо не могли вони йти побіч себе бодай вдвох — вони були перші, що своїми ногами притоптували стежку.

Та й тую стежку не так легко було притоптувати, як говориться. Іти було попри стави, то там лежала грубою верствою суха трава й покривала собою старі, повалені дерева, ломаки і пні, а вдодатку дуже густо стрічалися глибокі рови, або ями, що були мов би навмисне накриті шуваром і травою, щоб у них падали несподівано люди. Ліс знов зарослий був різними зелами, горішком і травою й забитий був поваленими навхрест старими деревами. Пройти його, треба було майже кожний крок прорубувати, щоб лишити за собою бодай малий прослідок. Легче було йти горбами, де не було великого заросту ні трави, ні дерев, але таких горбів було мало, а до того найменший виділ на тих горбах забитий був всякою ростнею. Зайти в тую пущу людині, що не лишала б за собою ніяких слідів, пропала б вона, як кажуть, як пес у ярмарку.

Знав це Поштар, що вів перед. Він за кожним кроком стинав малі тополі в лісі, а на відтвертих місцях коло ставів тикав у землю високі жердки.

—Куди ж ви ведете нас? — питав майже крізь плач Тома Вакар, коли вони стали на якомусь там горбку, де стали відпочати. Для нього ця подорож справляла дуже велику трудність. Сам він був такий якийсь незграбний і неповоротний, що шпортався й падав майже кожного ступня й ці надзвичайні для нього вправи скоро висотали з нього силу. Він мав дуже велику охоту сісти й не вставати вже.

—Вже навкучилося вам? — питав Поштар глянувши на питаючого ніби з жалем. — Воно заскоро ще, бо ми ще й одної милі не війшли.

—А чого ж нам іти далі? — допитував Вакар. — Та ж цю землю, що ми стоїмо на ній, ще ніхто не зайняв.

—Вона не належить до гомстедів — це Сі-Пі-Ярська земля, — поясняв Поштар. — Її можна купити по три долари акер.

—Ох, коли б я мав гроші, не йшов би я далі.

—Які ж бо ви, Томо, нетерпеливі, — говорив Поштар, сміючись. — Та ж за одну милю, що ви перейдете ще, заробите чотириста сімдесять доларів.

—А це як? — запитав цікаво Тома.

—А так, що за ту заплатите тільки десять доларів, а за цю мусіли б заплатити ту суму, що я сказав.

—Як так, то йдім далі, — сказав Тома, — і нехай я зароблю ті гроші, що ніколи не мав їх і не буду мати.

Пройшовши годин зо дві, вийшли вони на інженерський проруб (інженери розмірюючи землю на секції й тавншіпи мусіли мати прорубані рівні лінії з одного пункту до другого). Тут легче було йти, хоч і не довго, бо час від часу треба було обходити мочари й стави котрих там зовсім не бракувало. Це забирало час і десь коло обідньої пори Поштар спинився коло залізного патика й чотирох ямок викопаних у формі чотирикутника.

—О-тут, на цих двох секціях можете осістися, — сказав він показуючи рукою на перехрестя. — Тут, коло цього патика сходяться до купи рогами чотири секції. Гомстедові й Сі-Пі-Ярські ніде не межують із собою — стикають тільки своїми ріжками, — поясняв Поштар, показуючи рукою й на патик, і на ямки й на ліс.—Тепер

ми перекусимо дещо, хоч воно ще й не час, а потім підете оглядати котру небудь із цих секцій, — додав, розвязуючи вузол із полуденком.

—Я без жадних оглядин сяду на оцій секції, — сказав Тома, діставши від Поштаря спорий кавалок хліба, кусень сала і яйце. — Звідсіль ніхто мене не зрушить, — додав сідаючи на купу сухого лому, що інженери скидали в східньо-полудневім розі.

—Так найліпше, — ніби хвалив його Поштар. — Дарованому коневи не заглядають у зуби.

При їді та й при балачці час скоро минав і зараз по полуденку пішли Поштар, Воркун, Соловій і Павло Дуб зо своїм Василем оглядати противну від Вакаревої секцію. Але поки ще вони пішли, Поштар пояснив їм, що кожна секція ділиться на чотири чвертки й кожний із них має право тільки до одної чвертки. Він показав їм поквадратований папір і таки відписав із залізного патика числа, що означали число секцій, і розділових ліній більшої скалі, себто тавншипу й ренджу.

І пішли вони лісами, полишаючи зневіреного Вакаря на його землі, де він умучений ходом смачно заснув. Ходили вони майже до самого вечора і вкінці постановили, що Воркун візьме північно-східню чвертку, зараз в ріг до Вакаревої, Соловій північно-західню, а Павло з Василем візьмуть південну половину. Розділилися вони по-сусідськи, без ніякого впередження, бо й не знали вдійсності котра чвертка ліпша. Поштар занотував їх вибір у свій папір і пустилися вони вертати до дому. Аж нараз почули далекий голос, що ледви доносився до них.

—Та ж це Вакар, — аж крикнув Воркун мов би зо страху. -— Перепудиться бідачисько сам у лісі, — сказав і почав що сили гопкати.

За ним почали кричати "гоп-гоп!" і Василь і Соловій і Поштар, але Вакар не відзивався вже, тільки їх власну луну чути було по лісі. Сонце заходило вже й Поштар приспішував, щоб ішли додому, бо не хотілося йому бродити лісом вночі, але Воркун відходив все далі й далі прорубом і не переставав гопкати.

—Де ж його чорт ухопив, — проговорив Воркун сердито. — Біжи, Василю, в той бік, де ми лишили його, може знайдеш біду. Але й ти гопкай, щоб не прийшлося й тебе шукати.

Пішов Василь гопкаючи. За Василем і Соловій підходив та й собі гопкав, але Вакар мов би під землю провалився. А час минав. На дворі почало смеркати, Поштар називаючи Вакаря чим попало, відходив поволі в сторону свого дому. Дуб стояв ні в сих ні в тих, не знаючи чи держатися Поштаря, чи ждати на Вакаря, а Воркун далі гопкав і підходив за гопкаючим Соловієм. Вже й похрипли були, але не переставали.

Аж нараз дався чути й Вакар і то майже під самим носом Павла Дуба. — Я вже тут, — ледве прошемрав вилізаючи з густих лозових корчів.

—Де вас нечистий носить? — почав був Дуб сварити його, але коли побачив його мокрого, зіпрілого, обдертого, з розкуйовженим волоссям, мов у божевільного він змінив сварливий тон. —Що з вами сталося? — допитував засапаного.

—Аби цю Канаду шляк трафив, — процідив ледве живий Вакар, сідаючи на повалену тополю.

—Чому ж ви не відзивалися?

—Не міг, — відказав він дихаючи тяжко.

Павло не випитував більше. Він дав знати Воркунові, що Вакар знайшовся, а Воркун почав кричати на все горло до Соловія, а Соловій до Василя й уже, як таки добре смерклося, йшли вони мовчки в слід за Поштарем додому. Поштар зо злости йшов так скоро, як лиш міг, а Вакар ледве ліз. Не бачучи іншої ради, Воркун на переміну з Соловієм і Василем несли його на своїх плечах, мов малого хлопчину. Як прийшли до хати, то вже всі, крім жінок, спали. Ці останні лежали вже в своїх ліжках, але з журби за чоловіками не брався їх сон.

* * *

—Де ти блукав учора? — питав Воркун Вакаря другого дня, як вони всі вийшли протинати дорогу до своїх фармів так, щоб можна було їхати возом.

—У лісі блукав, — відповідав Вакар понуро. — Як ви пішли оглядати свої фарми, мене зморило на сон. Ну й заснув, щоб я ніколи не пробудився був із того сну. Спав аж під вечір. Схопився й не спамятався де я. Аж той залізний патик привернув мені память. Посидів я кілька хвилин, а потім забажалося мені оглянути бодай трішки свою фарму. Зайшов я в ліс і не зайшов навіть кілька кроків, як таки під моїми ногами почало щось сичати, та півкати так, що я мало духа не спустив зо страху. Як охолонув трохи, я почав кричати. Зараз потім почув я й ваш голос. Я почав бігти на його, але куди я біг, то чорт його знає.

—Чому ж ти не відзивався більше? — питав Воркун.

—Або я знаю чому? От ліз я крізь пущі, бродив якоюсь водою й кілька разів мало не потонув — за траву здержався. Щастя моє було в тім, що ви не переставали гопкати, а то я був би десь закляк в тих нетрах. Лазив через дерева, попід дерева, скакав, падав і в одному місці так гримнувся був об якийсь пень, що мені аж дух заперло. Пробував кричати, але не міг. Думав—пропаду, але ваш голос додавав мені сили й я ліз отак, як прострілений заяць. Як я натрапив на Павла, то й сам не знаю. Здається, що й добре було б коли б я був десь пропав там, — сказав він на закінчення.

—Гай, гай мовчи, — напоминав його Воркун. — Гірше вже не буде, — додав потішаючи Вакаря. — Прорубаємо дорогу й не потрібно буде нам лазити корчами.

Робота коло нової дороги йшла досить скоро. Чоловіки зрубували й перетинали і стинали все на відзначеному Дубом місці, а дівчата й молодші хлопці скидали зрубане на боки. Дуб, що обібрався за інженера, крутив дорогою так, що оминав дуже густі хащі, держався горбів і на другий день трохи прорубаною дорогою, а трохи інженерським прорубом, можна було заїхати на горбок його фарми, де він постановив збудувати тимчасову хату.

І таки другого дня почав він будівлю. Робили всі вони спільно. Соловій був за головного майстра. Воркун із Василем та Вакарем стинали тополі, чистили їх від гілля, відрубували верхи й доставляли волами на місце будови. Там Соловій зарізував чопи, Павло придержував і помагав ставити на зруб. Як Соловій тесав тиблі з берези, то Павло вертів діри для них.

Та й жінки й дівчата не дармували. Одні жали суху траву над ставом, другі вишукували тонких, рівних, тополевих жердок на дах під цілину й на стелю, а треті копали дернюги рівними кавалками на дахівки. Словом, робота йшла так успішно, що до трох тижнів Дуб, Воркун і Соловій мешкали вже під своїми дахами. Не мали їх хати ні дверий, ні вікон, та й не ліплені були глиною, але кожна родина була вже спокійна, що має своє гніздо. Єлена посадила грядки — знайшла тут то там трохи чистої землі, скопала її і понатикала не лиш городини, але й квіток. Не лишилися позаду Калина й Текля. Вони також вишукали горбків, що можна було легко прочистити й скопати, і посадили там своє насіння.

Не будував і не сіяв нічого Вакар. Жінка його все ще була мов приголомшена й завсіди кривдувалася, що в неї голова боліла. Та можна було пізнати по її зблідлім лиці та й по її рухах — вона ледве держалася на ногах. До того ж ще й його хлопець, Семен, хворував. Він заслаб іще на пароплаві й не міг виздоровітися, хоч Ганна й взяла його під свою опіку й доглядала немов свою дитину. Ця хлопяча хвороба ще біль пригноблювала Тетяну, як її власна й вона майже не відступала від нього. Цілими днями держала його на колінах, гойдала його й здавалося, що не в голові було її ні будова хати, ні садження грядок, але вмивалася вона нишком сльозами, коли слухала про те, що другі мають уже свої хати й городи.

Бачила Тетянину журбу Ганна й всіми силами пробувала розраджувати її. — Не журися любко, — говорила вона щиро, коли Тетяна осталася сама з своїми дітьми в Поштарів, — воно все буде добре. Хлопчик виздоровіє, дивіться йому вже румянці бігають по лиці, хату збудуєте

й заживете, мов в Бога за дверми. Тепер, хоч би Тома і збудував хату то я таки не пустила б вас переноситися. Хто ж би на таке позволив, щоб брати хвору дитину з теплої хати. Перебудите в нас зиму, а на весну підете собі на своє. Ви вичуняєте і хлопець виздоровіє, хату за той час збудуєте й буде все в порядку.

—Ой, так-так, файно ви це говорите і най вам Бог заплатить за це щастям і здоровлям, але мені все таки здається, що наша доля засудила нас на поталу нужді, —говорила сумно Тетяна. —В нас усе якесь не таке, як у людей — без людської помочі й крока не зробимо. Та й помагають добрі люди, але знаєте, як то воно тяжко приймати чужу поміч. Нема таки нічого ліпшого від того всього, що людина сама собі зробить і придбає. Я вже каюся, що я майже силою витягла свого Тому сюди до Канади. Там я мала свою хату й город, він робив у фільварку за фірмана, діставав місячну плату, збіжжя й палива, та й якось жили. Але тяжко воно було, бо діти підбували й на них треба було старати й одежу й їду, а то не було звідки тягнути. Почула я про Канаду та й думала: поїдемо, осядемося, будемо мати досить своєї власної землі й будемо дороблятися, а воно показується, що ми й тут будемо наймитами до самої смерти.

Говорила це Тетяна повним плачу й розпуки голосом так, що Ганна, слухаючи, не могла здержатися, щоб не заплакати.

—Та воно лиш так вам здається,—лебеділа вона, пробуючи бути бадьорою, — але воно так не буде, як ви пророкуєте. І нам не було з медом, коли ми приїхали сюди. Сиділа я з дітьми в іміґраційнім будинку більше, як місяць. Мій Дьордій ходив десь і не було його видно по кілька днів, а я сиділа з дітьми та й плакала й думала, що збожеволію з того плачу. Потім як пішов, то прийшов аж за два тижні.

—Приїхав він возом, забрав нас і завіз сюди в ці ліси. Застала я тут от-той бурдей, що тепер кури ночують в нім, можливо ви завважали там коло стайні. Це була наша перша хата. Скидав її Дьордій тим часом, як

обібрав цю нашу фарму, щоб було де зиму перезимувати, бо було воно вже під осінь коли ми осіли тут.

—Лишив він мені, на нас четверо, два мішки муки, трохи сала й чотири мішки бараболь, а сам поїхав кудись і цілих два місяці не показувався. Думала, що він пропав десь, погиб, і плакала я днями й ночами. Плачу бувало й ховаюся, щоб діти не бачили, бо не хотіла затроювати їх своїм горем. Та ще до моєї тяжкої журби веремя було таке якесь понуре — дощ ішов, лляв майже щодня. Покажеться бувало сонце на хвилинку, радісно робилося, а тут вже й хмара насунеться і знов дощ лляє. До хати вода затікала крізь той глиняний дах і трудно було ніч переночувати. Мокро й вогко було всюди, а то ні сухого місця знайти ні вогню розпалити, бо не мали ми печі в хаті. Варила я їсти на дворі по циганськи. От-ту залізну бляху, що маємо тепер на нашій кухні, привіз Дьордій тоді, та й зробив із неї щось таке, як піч. Там я й варила хоч й не було що варити. Замість хліба пекла я некислі паляниці, бо доброго хліба не було де спекти. Та не зле воно було, коли було сухо — був сухий хворост, сухе дерево, але в часі дощу трудно було вогонь розпалити.

—В погідні дні, щоб забути свою журбу, чистила я з дітьми кавалочки поля тут-то-там, де не було грубого ліса, або жали ми траву з горішком поміж корчами. Виносили ми її на сонце, сушили, й напрятали немаленькі два стіжки — мала що корова й коні їсти цілу зиму.

—За роботою журба десь губилася трохи, але останнього тижня другого місяця не стало нам ні муки, ні сала, ні бараболь. Натягала я як могла — діти майже голодували цілий час, але тепер не було вже що натягати. Цілий тиждень жили ми двома зайцями й одною куропатвою, що хлопець зловив якось на сильце. І не знаю, що то було б сталося, коли б не приїхав був Дьордій. Приїхав того дня, коли нам і сірників не стало вже було, та й ночами приморозки брали.

—Приїхав він, привів корову з телятком, привіз кілька курок, двоє поросят, муки, бараболь і всякої іншої їди.

Заробив, казав, у якогось фармера десь там коло містечка.

—От-так ми й започаткували нашу господарку, — сказала Ганна зідхнувши легко. Вона таки відчула як із її серця зісунувся якийсь дуже тяжкий тягар — за цілих три роки не мала вона перед ким по щирості виладувати його своїми словами. — Перебули ми тяжкі часи — перебудете й ви, коли дасть Бог здоровля, — додала вона, втираючи запаскою очі.

Тетяна вислухавши чорну Ганнину історію почала відразу дивитися на світ більшими й веселішими очима. Іскри надії воскресли в її душі. Вона навіть почала жалувати за тим, що так дуже нарікала на свою чорну долю перед хвилиною. Яка ж їй біда тепер? Сидить собі в сухій, теплій хаті, є що їсти, ну й добрих людей не бракує — та ж сама Ганна неба прихилила б їй. Чого ж їй журитися?

Але все ж таки неставало чогось Тетяні. — Так, так, — притакнула вона Ганні сумно. —Ви вже дякувати Богові доробилися так, що й другим помагаєте, а я почуваю, що я зо своїм чоловіком ніколи не доробюся ніякого маєтку. Панська служба, пятно наймита від малого хлопця аж надто вссалися в його кров, в його нерви. Будучи фірманом він, сказати правду, виповняв свою роботу досить сумлінно, але виповняв тільки те, що було сказано йому виповнити. Поза те, він сам, ніколи не проявляв ніякої думки до якогось діла навіть у нашому маленькому господарстві. Не було в нього ніякої надії, щоб він міг доробитися бодай маленького маєтку й стати незалежним господарем. Через цю безнадійність він не то що пробувати, але й думати не хотів про те, що й наймит може вибитися з панської служби й стати на свої власні ноги. Він погодився був зо своєю власною долею й навіть чувся щасливий у тих обставинах, у яких ми жили.

—Та тепер ті обставини змінилися. Я зараз, на самому початку нашої подорожі побачила, що я зробила велику помилку тим, що присилувала його їхати в новий світ. Він відразу показався таким непорадним, таким загубленим, мов мала дитина в лісі. Це мене так приголом-

шило, що аж здурманіла була. Пробували розговорювати мене жінки, а Текля й Марія то аж шарпали мене, щоб я хоч слово заговорила, але для мене все те було чуже й незрозуміле. Я не бачила перед собою нічого іншого, тільки чорний світ, де ніщо інше не ждало нас, тільки голодова смерть. Нераз приходило мені на думку кинутися в море, але жаль було дітей покидати. На чоловіка я не сердилася — я витягла його бідного з тої певності в якій ми жили, кудись, куди він боявся й не хотів їхати. Я навіть жалувала його, коли він плаксиво глядів на мене й шукав в мене поради, якої я не могла йому дати.

—І, незнаю, що було би сталося, коли б не той старий, Воркун, дай йому Боже довгі літа. Той чоловік не лиш живому, але й мертвому чоловікові пробував би піддавати духа та надій. Цілу подорож він відганяв від усіх сум і журбу, та й мені надавав маленькі проміння надій тим, що при кожній нагоді він піддавав моєму чоловікови заохоти й привчав його ставати на його власні ноги.

—Тепер не знаю, як воно буде далі, — сказала Тетяна закінчуючи свою бесіду. Вона також зідхнула легче, бо висловила все те, що тяжіло на її серці. Не мала вона нагоди виговоритися перед іншими жінками, але тепер, перед Ганною готова була відкрити своє серце до самого дна.

—Буде так, як Бог дасть, — потішала її Ганна. — Між добрими людьми ніхто не загине. А в вас є, Богу дякувати, діти вже величенькі й вони поможуть вам підробитися.

Від цієї пори Ганна й Тетяна стали найблизчими приятельками — неначе дві сестрі зійшлися по довгій розлуці.

* * *

Побудувавши свої тимчасові хати, Воркуни, Дуби й Соловії помагали собі взаємно ліпити їх глиною. Робили вони цю роботу без ніякої попередньої угоди, що, мовляв, ви поможете нам сьогодня, а ми поможемо вам завтра; або: прийдіть до нас до роботи на два-три дні, а потім ми відробимо вам, або заплатимо. Про такі рахунки денної праці ніхто з них не думав від самого початку, коли

вони розпочали роботу. Будували Павлові Дубові перш всіх, бо так воно склалося, що його фарма була ближче всіх від Поштаревої. Будували потім Воркунові, бо його фарма була подорозі до Соловія, а Соловій навіть і не думав гніватися за те, що лишено його останнього. Працював із ними й Вакар. Він також не виявляв ніякого невдоволення, що про будову тимчасової хати для нього не згадувано. Робив все те, до чого заставляв його Воркун, із певною надією, що вони всі, коли викінчуть свої, збіжуться й збудують та викінчуть і для нього хату. Та й всі інші думали не інакше. Вони викінчували свої помешкання одно за другим й завсіди мали на думці, що їх робота з будовою буде аж тоді закінчена, коли й Вакар матиме дах над головою.

* * *

Оглядав, цю дієву картину у своїй памяті, Воркун тепер, лежачи в ліжку, й любо робилося йому на душі. Тяжкі були часи, але якось так любо жилось... Звязані одною спільною долею в одну спільну родину переживали вони спільно одні й ті самі злидні багато легче, як нераз пізніше переживали вони й добрі. Приглядаючись, він, таки тепер здавалось йому, місив босими ногами жовту глину з осокою, разом з Дубом, Соловієм і Вакарем; брав ту замісену глину вилами й носив до середини їх хат, де жінки й дівчата замурзані, як кажеться, що й очей їх не було видно, брали їх великими пляцками й з цілої своєї сили кидали нею в стіну так, щоб крізь шпари між деревом вилазила вона на двір. Відчував, як тоді боліли його руки й крижі від кидання замісеної глини на стрихи, де жінки розмащували її по рівненько виложених тополевих жердках, що служили за стелю. Ця стеля ще й тепер служила йому в його хатині Здавалося йому, що він таки тепер товк довбнею глину, щоб долівка була тверда, та гатив тою самою довбнею таку саму глину вибиваючи з неї піч, щоб було де хліб пекти. В цій самій печі його невістка ще й тепер пече хліб — смачний він з неї. Пригадував, як то вони, коли вже смеркалося, милися, їли

сухий хліб часом зо салом, а частіше і без нього, пили води й зараз таки по такій скромній вечері наносили до нової хати сухої трави, розстеляли її грубо на землі й засипляли на ній твердим, мов камінь, сном. Смачно спалося тоді. Та й сни якісь чудні снилися.

В міжчасі, коли вони викінчували свої хати з тим матеріялом, що був під руками, привіз Поштар, на їх замовлення, дощок, цвяхів, шкла, та й інших конче потрібних речей. Соловій зараз таки взявся до роботи й поробив двері, вікна,—так, що на Зелені Свята кожна родина, крім Вакарів, мешкали в своїй хаті й запускала коріння для свого господарського розросту.

* * *

Хто-як-хто, але Ганна Поштар найбільше тішилася, що має вже сусідів. Виявляла вона свою втіху тим, що помагала їм, чим могла. Разом із Тетяною й донькою Катериною пекла вона для них хліб із їх муки, варила страви та посилала Іваном, або Катериною там, де вони працювали.

—Хто ж то годен видержати робити так тяжко на сухім хлібі? — говорила вона до Тетяни приготовляючи щонебудь із їди для своїх любих сусідів. — Бодай колине-коли загріють свої душі чимось теплим та добрим.

І посилала вона їм мясний борщ, пироги, тепле молоко, яєшницю з салом — о-так, раз на тиждень, бо не в силі вона була варити й годувати двадцять і пять душ кожного дня. Але на неділі вона завсіди приготовляла справжні обіди, а вже на Зелені Свята, в неділю, справила дійсний празник. Не бачила їх більше як тиждень — господарили вони вже, кожна родина окремо, на своїх власних господарствах.

—Біжи, Катрусю, до Дубів, Воркунів і Соловіїв та запроси їх до нас на обід взавтра, — говорила Ганна до своєї доньки в суботу рано. — Хоч я й просила їх передминулої неділі, але, може вони забули, або, ну, воно таки так і годиться. Та проси всіх: і старих і молодих,—

наказувала вона ще й пальцем помахувала для більшого ефекту.

З підскоком побігла Катерина просити сусідів; таке післанництво було дня неї найкращим бажанням. Тамже ж дівчата, її ровесниці, ну, а Василь Дуб то так, мов би шнурком тягнув її до себе. Причепурившись сяк-так, пішла вона, а Ганна з Тетяною запопадливо поралися в хаті з приготуванням празника. Скубали та оправляли курей, робили голубці, пекли калачі, словом, — приготовляли, мов на весілля. Так воно й треба було, бо Зелена Неділя — Велика Неділя, свято, мов Великдень. На це свято Ганна й хату вибілила вапном у середині й знадвіря, щоб веселіша була, та ще й тепер, коли зійдуться нові сусіди, гості, за якими вона тужила цілісенькі три роки. До того ж заставила вона Івана, щоб він умаїв хату, обтикав її довкруги зеленими галузками, стежку до хати обсадив молодими, кріслатими топольками. А ввечері, Катерина, ще й хрести наліпила з листків любистку на шибах вікон, а лісовими квітками образи та віконниці украсила. Украшувала, прибирала й думи снувала про Василя Дуба — загадочний був він для неї...

І прийшло те — велике завтра — неділя. Десь під полудне приїхав Павло Дуб із родиною — волами приїхав. За ним і Воркун і Соловій із жінками й дітьми приїхали, також волами. Яка ж то втіха була для Ганни витати їх на своїм подвірі та запрошувти їх у хату! Убрана в білу, вишивану сорочку, завязана кольоровою хусткою, в кольоровій спідниці нагадувала вона писанку таку веселу, таку принадну — віяли з неї нічого іншого тільки доброта ясносвяточна й щирість багата. Та й мужа свого прибрала вона в святочну одежу, та й Івана, а Катерина аж горіла від стяжок червоних і сорочки вишиваної. Прибралися також по-святочному й Тетяна з Вакарем і дітьми — всі вони вийшли вітати гостей.

І запросила Ганна гостей у хату, засадила їх за стіл і почала роздавати калачі зо свічками. Вона жінкам, а Поштар чоловікам — кожному давали, навіть і дітям малим, щоб молитви змовили за душі тих, що померли й за

здоровля живих батьків, братів і сестер Поштаревих і Ганниних. Коли вже всі одержали, — гості встали й при засвічених свічках молитви шептали. Тихо й спокійно плили їх молитви, змішані з запахом горючого воску, квіток та любистку, до небес, до Всемогучого Бога. Будилася в них туга за тими, котрих вони покинули в старому світі; несли вони їх понад луги, гаї, сади й поля зелені, де вони в час Зелених Свят виходили зо священиком, хоругвами й хестами благословити пашню й збіжжя, пісні побожні співаючи. І неодна сльоза покотилася старшим по лиці з їх побожно зажмурених очей.

Помолившись щиро, старші зідхнули легко, почали вони всі, крім Ганни обідати. Куряча зупа-борщ, варені курки запражені в сметані, масна начинка, голубці, варені, сушені сливки — все те було як щиро дане так і щиро смачне. Але гості, по старому звичаю, не спішилися з їдою. Поволеньки досягали вони страви зо спільних мисок — і за кожним разом ставили свої ложки на стіл і ніби ждали поки Ганна знов не попросить їх. А вона так й не переставала припрошувати. За кожною ложкою вона любо лебеділа, передовсім до жінок: —Ви таки досягайте, живіться, а прошу, майте волю. Хоч воно все не таке, як має бути, але таки беріть, не отягайтеся.

А жінки запишнившися дякували їй за принуки, вволяли її волю й поволеньки коли-не-коли сягали по страву. Але чоловіки й молодь не дуже давали себе просити. Запах заправлених курок у сметані не позволяв їм отягатися — вони, хоч і не пересадно, але досить жваво ввихалися зо своїми ложками й цим із одної сторони робили велику кривду страві, спеціяльно, куркам, а з другої сторони справляли велику радість Ганні, що не могла натішитися зо смаку молодих їдців.

—Дякувать вам за вашу щирість, що ви так гарно гостите та припрошуєте нас, — говорила скромно Єлена Воркун, втираючи хустиною уста, — і не знаю, коли то ми відвдячимося вам за ваше добре серце.

—О, най Бог прийме, — відповідала Ганна ще скромніше, — воно нема до чого припрошувати й мені якось

ніяково робиться, що я запросила вас, але не приготовилася так, як треба.

—Ой, не гнівіть ви, сусідо, Бога, — ніби напоминала Єлена Ганну, — та ж ми не знати як дякували б Йому коли б Він поміг і нам доробитися так, як вам і щоб ми могли гостити й вас так, як ви нас. Бо, я таки кажу, що як би не ви, то я не знаю чи ми дихали б вже тут.

—Ви десь у краю добре малися, — вмішалася до бесіди Калина Дуб, — бо, воно видно, що ви не потребували чужої помочі так, як другі потребують, коли приїхали сюди. — Це "другі потребують" вимовила вона з голосним відтінком, щоб усі чули.

—Не зле ми малися: був, як кажуть, у нас і хліб і до хліба та й сюди привезли трохи грошенят, але гроші добрі там, де є люди — без людей вони нічого не варті,— говорила Ганна щиро.

—Та воно ніби й так і не так, — вхопився за жінкою й Поштар. — Я привіз сюди пару соток доларів, але що з того? Купив коні, упряж, віз, і це й те, й ніби відразу, як кажуть, хотів поставити себе на ноги. Але зараз таки завважав, що чоловік тільки при помочі других людей може стати на свої ноги. Як є більше людей, то є кого найняти до роботи, є в кого заробити, от-так: ви їм, а вони вам і так воно йде. В краю я фірманив: мав пару добрих коней і возив людям дрова й усячину та й заробляв настільки, що звязував кінці до купи. До того ж мав я кілька морґів поля, хату й город — поле обробляли люди, держав слугу, а сам їздив. За зиму заробляв собі стільки робітників, що сам я ціле літо не потребував ні сапи, ні серпа, ні ціпа брати в руки. А тут нема того. Як я купував коні, то думав, що то буде так, як у краю було, але тут трудно. Постановив був замешкати в містечку й пересидів більше як місяць часу даром, бо й одної шустки не заробив. Грошики розлізалися і я хоч-нехоч, мусів осістися на фармі. Вибрав я оце місце, щоб бути далеко від містечка, вчепитися землі й забути за фірманку. Але до чого бик навик, за тим риче, таке було й зо мною. Тільки що погляну на коні та й на віз, так

їхати хочеться. І не видержав. Побув я коло хати пару днів і забрався до містечка. Сидів, лазив там більше як тиждень і вже думав вертатися до дому, але якийсь німець порадив мені їхати кільканадцять миль на полудне від містечка, де вже були старші фармері. Там, говорив він мені, можна дістати роботу на жнивах. Я й поїхав. Тяжко воно було, бо не знав чоловік ні-бе-ні-ме, але якось мігами, то цим то тим, став я робити в якогось там фармера. Та й який то був фармер — от мав кільканадцять акрів засіяного поля. Але, як я почав, то вже майже цілих два місяці не переставав працювати. Робив для кількох і сам і кіньми. Складав снопи, возив їх у стіжки, а потім і при молоченні остався. Платили не зле — самому платили мені одного долара, а з кіньми три. Заробив я того року настільки, що купив корову з телятком, пару поросят, а курей і всякої ярини з городів то вже так надавали. Добрі люди, не зле платили,, але що ж із того? Я там робив, а дома не було кому робити та й наймити не було кого...

—Самі ми мусіли й мусимо робити, — перебрала Ганна на себе докінчити розмову. — От припорпали вже трохи землі та й є вже зерно й для курей і для свиней і для коней, ну, та й для себе напрятуємо кільканадцять міхів пшениці.

—То й нам треба десь рушати шукати роботи, — сказав Воркун вислухавши уважно Поштареву історію. — Грошей вже нема, зима прийде й не буде чого в рот вложити. Та ми й вам завинили вже не мало за вашу поміч.

—Якось то воно буде; відробите нам, як будете мати час, — сказав Поштар, — а за роботою пошукаєте пізніше, коли сіно пічнуть косити.

—Вишукайте для мене якоїсь там роботи, — обізвалася Марія Воркун ізза стола. — В нас дома нема що робити тепер.

—Як хочеш то я й завтра відвезу тебе до містечка, — сказав Поштар моргнувши до Марії. — Для дівчат є більше місць, як для чоловіків.

—Дівчата ліпше роблять, — похвлилася Марія й засміялась голосно.

—Язиком, — сказав, жартуючи, Поштар.

—А руками ще більше, — не давалася Марія.

—Відвезіть і мене, — сказала Катерина розохочена бесідою Марії. — Я також хочу мати свої гроші.

—Я вас всіх зберу на віз, завезу до містечка й розпущу як котенят — будете там мявкати попід двері, — дражнився Поштар.

—Я своїх не пущу, — сказала нагло Калина Дуб неначе Поштар вже збирався везти дівчат. —Є в нас досить своєї роботи в хаті й коло хати, та й не робила я по чужих і не хочу, щоб мої діти швендялися по чужих роботах, — додала вона з притиском.

При такій балачці тягнувся обід майже дві годині. Наївшися, гості встали, помолилися, вийшли зза стола й зараз таки поділилися на гуртки — кожне по свому віку й полові. Чоловіки посідали собі в холоді на приспі під хатою; жінки лишилися на лавицях і на ліжку та цокотіли з Ганною; дівчата збирали зо стола, мили й прятали начиння; менші діти вганяли по надвірю шукаючи собі різних забав, а Василь і Іван пішли в стайню й полягали на сіно. І в кожному гуртку, крім діточого, велися розмови про те, як би то найскорше доробитися маєтку.

* * *

—Ти думаєш також іти шукати роботи? — питав Іван Василя прижмуривши очі.

—Не знаю чи тато пустять, — відповів Василь долобаючи стеблом зуби.

—Я знаю наперед, що не пустять, — говорив ніби півсонний Іван. — Як мій, так і твій хотіли б нами доробитися — це їх нічого не коштує.

—Яка ж вона ріжниця чи я для тата роблю чи для себе; воно все йде до одної купи, — пояснював Іван.

—Велика ріжниця, бо коли б я робив у чужого, то зароблені гроші вложив би я в свою фарму, а як робитиму вдома то все лишиться на батьковій, — доказував

Іван. — Тут батько не потребує давати синові поля так, як в старім краю; кожний має землі скільки схоче.

Василь задумався: Іванові арґументи не зле звучали. Пощо ж він має робити для всіх, на цілу родину, коли він від самого початку може почати господарку на своїй власній фармі. Але . . .

—Мій старий до цього часу не купив мені ще й черевиків та одежі нової, — жалувався грубим голосом Іван перебиваючи Василеві думку, — хоч я всю господарку вдержую сам, бо він мало коли держиться дому.

—Ти думаєш іти до роботи? — спитав цікаво Василь. В його ум скочила Марія й йому таки забажалося, щоб Іван пішов собі геть і можливо й не вернувся за яких десять літ; вони обидвоє аж надто зтоваришувалися.

—Як батько обіцяє дати мені на друге літо пару волів, віз, плуг, косарку, грабарку й поможе збудувати на моїй фармі хату й дасть усе, що до хати потрібне, тоді лишуся, а коли ні, то піду до роботи, — відповів Іван, гей би сварився.

—Ти певне хочеш женитися? — запитав Василь і глянув на Івана широкими очима. В його серці коїлося щось дуже невтішне, ніби страх, ніби заздрість.

—Розуміється, що хочу: я був би вже давно оженився, коли б тут були дівчата, — відповів Іван і навіть засміявся гордо. — Їх не було й я мусів не на себе, але на батька робити, бо самому на фармі нема куди розчипірятися.

Василь, почувши Іванові слова, встав зо сіна й вийшов із похиленою головою. Він уважав, що Іван має більшу нагоду взяти Марію собі з жінку, як він, а ще більшу тому, що й Ганна й Поштар раді б мати її за невістку тоді, коли його мама втопила б її в ложці води. Йшов, хоч не знав куди йде і, ще як на лихо йдучи попри хату, стрінув Марію, що виносила помиї десь там до свинячого корита.

—Чого ж ти так нахмурився, мов чорна хмара? — запитала вона аж надто весело сміючись. — Куди йдеш? запитала, коли він не задержуючись, ішов далі.

—Додому, — відповів він коротко. Йому здавалося, що вона глузує з нього, сміється. Він аж горів, але не міг собі пояснити, чи то зо злости, чи з якоїсь іншої хвороби. І, не оглядаючись, пішов навпростець лісом. Марія постояла хвильку, подумала щось, погризла верхними зубами спідну губу й пішла в хату.

—Куди пішов Василь? — запитала пошепки Катерину Марію. Вона заглянула його через вікно.

—Біжи за ним і запитай, — відповіла Марія ніби жартуючи, але в її серці щось заворохобилося, щось таке, що заставило її оглянути Катерину від ніг до голови, а потім задуматися.

* * *

Чоловіки, сидячи в холодку, вели свою розмову про свої справи. Воркун постановив іти шукати роботи й просив Поштаря, щб той доглянув його родину, як матиме час. При цім зайшла балачка про те, кілько кожний із них винен Поштареви за його поміч і вийшло, що Воркун мав корчувати йому пять днів, Дуб і Соловій по пять, а Вакар десять, бо Поштар порахував собі пять днів праці за те, що привіз його з містечка до своєї хати. При цім також постановили, що поки підуть до роботи то мусять скидати Вакареви якусь хатчину, бо не пасуватиме лишити його в чужій хаті. Сам Вакар сидів мовчки коло Воркуна й тільки прислухувався розмові. Він дуже боявся, що Поштар схоче від нього грошей за свою поміч, але коли почув, що він має відробити, то легче стало йому. Все ж тики він глипнув кривим оком на свого помічника. О, подумав він собі, як то багачі доробляються. Ні сіло, ні впало, а він має вже двадцять і пять днів зароблених — за цей час можна спорий кавалок землі прочистити. Не дармо то Ганна казала, що без людей гроші нічого не варті.

Та й жінки вибалакалися до схочу. Нагадували вони й старий край, і тих, що покинули там, і навіть свої дівочі літа пригадували приглядаючись своїм дівчатам. Не одна сльоза покотилася між ними, а сама Ганна коли б була могла то всіх їх поставила б була за пазуху. Єлена

хоч ніби була й весела, але не могла здержатися, щоб не виявляти свого страху перед близькою будучністю, що не давала їй надії на те, що її діти будуть мати що їсти зимою. Це гризло її як хробак рослину. Калина в розмові держалася гордо й таки призналася, що вона готова колинебудь посвататись із Ганною і зробити весілля чи то Василеві з Катериною, чи Ользі з Іваном. Текля Соловій ловила, як кажуть, гави з дівчатами й ворожила їм всякими можливими річами змальовуючи Марії Василя, а Ользі Івана (вона не виявляла їх імен) так, що й глухий та сліпий був би пізнав, що вона ні про кого іншого говорила тільки про них. Та й Катерині наплела байок про якогось принца, що приїде до неї зза гір та зза океану. Тільки Тетяна більш мовчала як говорила. Вона все таки пипнила коло свого хворого Семена хоч він, от-так, на показ відчунявся був трохи. Жалувала в свому серці, що не має ще своєї хати й мусить, як показувалося їй, мешкати в чужій, бути завадою чужим людям, не знати доки. Через це вона й в розмову не мішалася, бо що ж вартувало її слово між багачками.

І так, аж над вечір. Коли гості зворохобилися відходити, Ганна задержала їх на підвечірок, а як відходили, то вона кожній жінці всунула якийсь вузлик й просила, щоб вони не забували за неї й відвідували її хоч би й щодня. Сонце вже ховалося за верхи тополь, як вони попрощалися й вози покалатали ледви вбитою, міжсусідською доріжкою.

РОЗДІЛ VI.

—Скоренько, скоренько йди, Томку,—кликав заохочуючо Воркун Вакаря, коли вони обидва в товаристві Соловія й Василя Дуба йшли пішки, босими ногами, до містечка шукати роботи. Було то більше, як три тижні по згаданих Зелених Святах. — Ти, як будеш так поволеньки волочитися, то ми й за тиждень не зайдемо до міста, — додав Воркун, ждучи на свого ледве йдучого товариша. Третій день ходу зірвав йому ноги так, що він ледве телепався.

—О-го, я вже не маю сили йти далі, — жалувався, майже крізь плач, мов дитина, слабоногий Тома. — Головою я йшов би ще, але клятих ніг не можу ні підносити, ні згинати, — нарікав він, прилізши близче Воркуна оглядаючись, де б то сісти.

—Не сідай, бо гірше буде, — перестерігав його Воркун. — Пробуй іще хоч трішки йти, бодай до тої долини, —підохочував він показуючи рукою крізь прогалину ліса на долину, що зо своїм густим, мов щетина, зелено-темним лісом дрімала вже в першім сумереку вечора.

—Далеко ж воно ще до того міста? — питав Тома,— споглядаючи безнадійно десь там поза долину.

—Не далеко вже; коли б добре попер ходом, то ми були б там ззавидка. Ми повинні були бути там іще вчора, але через тебе волочимося, мов діди на празник, — відповідаючи докоряв Воркун Вакареві. — Та й тепер вже за пізно. До кого ж там підемо, в кого переночуємо? Я думаю, що ліпше буде, коли переночуємо тут у лісі, а рано, по дневі, підемо до міста.

—Робіть, що хочете й як уважаєте за найліпше, але я вже цілком підбився й іти далі не можу, — говорив умучений і знеохочений Тома. І можна було пізнати по його лиці, що не інтересували його ні місто, ні долина,

ні навіть те, де він ночуватиме; одиноке його бажання було сісти, лягти й заснути хоч би й до судного дня. Але Воркун не давав йому спокою.

—Гай, чого стоїш? Походом руш! — командував він, беручи Вакаря по під паху. — Ліва-права, ліва-права, раз-два, раз-два, — приговорював і посвистував на переміну якусь, тільки йому відому, маршову мельодію. Він майже ніс його побіч себе.

—Ви чому ведетеся мов діди на відпуст?, — питав сміючись Соловій, ждучи з Василем на машеруючих.

—Не діди ми, не діди, — відказував із удаваною веселістю Воркун. — Ми обидва вивчаємося, як ходити завтра по вулицях у місті. Вище піднімай ноги, Томку, бо нігті пообиваєш, — сказав він до Вакаря, що в тій хвилині спіткнувся на корінь і був би впав, коли б Воркун не задержав його.

Вакар не противився Воркуновим жартам. Зпочатку він стогнав, отягався, хотів сідати, але команда й поміч товариша не осталися без наслідків. За кільканадцять кроків він навіть повеселішав і наскрабавши десь там у собі трішки незужитої енерґії держався своїх товаришів і без нарікань ішов із ними крутою доріжкою в яр.

—Ось тут ми й переночуємо, — сказав Воркун, коли вони зійшли на дно яру і станули на малій прогалині, що природа мов навмисне приготовила для подорожніх, вирівнавши її рівненько, мов стіл і обвела довкола густим і високим, помішаних із собою сосон і тополь, лісом. — Затишно тут буде нам і потік близько, — прихвалював він тупцюючи ногами. — Треба нам тільки ззавидка назбирати сухого лому на ватру й сухої трави на постіль.

Та за сухим хворостом і сухою травою не треба було в ті часи далеко ходити — ліс був переповнений ними, тільки зігнися й збирай. Тому то не минуло кілька хвилин, як на поляні близько потічка палахкотів різної форми язиками вогонь, що виривався білими струями з купи соснового й тополевого лому, мов із малого, вулканічного кратера. Він, мов казкова потвора шипів, тріскав і пахкав кидаючи шалено полумям вгору, а там розки-

дав клубами дим, полизуючи його своїми червоними, мов кров, язиками, що іскрилися, неначе бажали запалити собою темно-голубе, зоряне небо. Розливаючи своє ярке світло довкола, пробивав він темряву ліса і, змішуючи це світло з темрявою, творив із них залізно-іржаву фарбу, котрою малював грубі пні дерев і лиця подорожніх. Малюючи так, він творив із них чаруючо-романтичну картину, що, з певністю й без перебільшення, оцінена була б першою надгородою на світовій виставі образів, коли б був там хтось такий, що зумів би був перенести її на полотно.

Чудна була тая картина. Видно було в ній впертоніму боротьбу світла з темрявою, з чого по ідіотськи реготалися й болючо плакали хвилево-змінливі лиця, що здавалося визирали крадьки з покритих потрісканою, грубою, мохом оброслою корою дерев; видно було там тяжкий лісовий спокій, що, здавалося, тиснувся чорною стіною поміж дерева з глибини ліса й пробував своєю вагою здушити ясну, танцюючу баню хвилясто-ритмічного світла; видно було там далі, в сумерку золоте павутиння, осіяне мерехтливими проміннями світла й здавалося, що по ньому бігали русалки, бо гойдалося воно разом із листками ліщини, що ховалася, мов несмілі діти, поза плечі старих сосон і тополь; видно було там, тою залізно-іржавою фарбою обляті, чотири людські лиця, що нагадували більш казкових опришків, як синів землі, від котрих то навіть і звичайний, лісовий крілик не дуже втікає; словом, це була картина з котрої визирали тайни ліса викликані несподівано вогнем, щоб приглянулися новим гостям, що, можливо, вони перший раз у свому таємному існуванні побачили.

Чи чудувалися тії лісові тайни з наших благо-спокійних "опришків", трудно сказати, але, що вони, ці опришки, не проявляли ніякого захвату до чаруючої картини, то це видне було з їх невиспаних, трудом і пів-голодом зморених лиць. Мляві й сумні були вони. Сиділи на вязках трави, жували мовчки сухий хліб і тупо дивилися на потріскуючий вогонь. Час від часу лизали вони дуже ос-

торожно, придержуючи ціпко пальцями, щоб не вхопити голодними зубами й не прожерти за один раз маленькі кусники сала, що Єлена, Воркунова жінка, вділила йому на дорогу в дарунку від щирої Ганни і, що він розділив, дуже економічно, по маленькому кусникові між своїх товаришів — цього ж вечора розділив він останній кусок і, можливо, з цієї причини не мали вони охоти розлучуватися зо своїми шкварчиками з поспіхом.

І смачне було це сало. Нераз у пізнішому часі, коли вони різали вже по двоє, або й по троє свиней на рік, згадували ці маленькі шматочки сала, не більші від голубячого яйця, і кожний готов був присягнути на хрест святий, що такого доброго й смачного сала вони до тоді й від тоді не їли й сумнівалися чи й будуть їсти коли-небудь. Воркун навіть і тепер, по сорок літ часу, згадав ці шкварки й на їх згадку мимоволі смачно облизався й щиро усміхнувся. Приємна була ця згадка — приємніша від тої, що він перший раз на новій господарці продав турму свиней за тисячу доларів за один раз.

Не знаю, як то наші жінки з дітьми перебудуть до зими, — питав, мов би сам себе, Воркун. Він, повечерявши, завязав свій мішечок із двома бохонцями хліба й ляг на сіно. — Лишив я своїм два міхи бараболь і два муки, але що ж це значить для пятеро душ?

—Я своїм і того не лишив, — відізвався Вакар. — Лишив я Поштареві чотири долари, що позичив у Дуба й сказав, що нехай там купує їм що дуже буде потрібне. Як він то не догляне, то можливо, що знайду тільки кістки, коли вернуся до дому.

—Я не думаю, щоб воно аж до такого дійшло, — потішав Воркун Вакаря, — бо Поштар не показує на такого затятого чоловіка, щоб допустив, щоб хтось згинув із голоду. До того ж там Василів батько остався й коли побачить скруту, то поможе чим зможе.

—Та вони не злі люди. Добрий і Поштар, коли бачить, що скористає з когось; добрий і Павло, коли б Калина не... — Тут Вакар вкусився, як то кажуть, за язик; хотів він сказати якесь тепле слово про Калину, але

присутність її сина спамятала його. — Всі люди добрі, але сьогодня ніхто не буде годувати й доглядати когось дармо, — додав він, махнувши безнадійно рукою.

—Ніхто ще не загинув між людьми з голоду, хиба такий, що всіх людей уважає за своїх ворогів та й так поводиться, — сказав Воркун, простягаючись на сіні.

Вакар засміявся недовірчиво. — По вашому виходить, що коли людина здохне з голоду то за це вона сама собі винна . . .

—Кого ж іншого винувати? — підхопив Воркун Вакареву думку. — Коли б, на приклад, я, знайшовся в скрайній біді, і місто того, щоб шукати якогось ратунку, сів собі в корч, ну й заковизнув там, то хто за це буде винен? Чи є тут якесь право винувати когось за мою безрадність і за смерть? А ще більше тоді, коли я у свої безрадности уроїв собі, що цілий світ є моїм ворогом?

—Ц-ц-ц-ц, — зацикав насмішливо Вакар. — Цілий світ аж пищить помогти людині тільки клопіт із тою поміччю, що вона вилазить пізніш очима . . .

—Вилазить тоді, коли людина невдячна, — відізвався Соловій, із своєго ліжка. — Люди, знайомі собі, помагають одні одним так довго, як довго один і другий пробує зловити, як то кажуть, біду за хвіст, але коли один або другий підложує покірно спину біді, щоб вона їхала на нім. і уважає, що всяка поміч нести її належиться йому, то це вже є невдячність.

—Мені вже ні поміч, ні біда нічого не вдіють, бо я сам біда, — сказав Вакар, ніби на сміх. — Заволочився з вами сюди та й волочитись буду до якогось часу, як не покинете мене, — додав він, розміщуючись, мов квочка в гнізді, щоб вигідно заснути.

Перекинувшись отак мудрощами, вони замовкли й скоро заснули твердим сном. Тільки Василь не міг перейти скоро в сонний світ; він лежав горілиць із заложеними поза голову руками на вязці сіна, слухав, мов крізь сон, розмови старших і в тім самім часі вдивлявся вперто в розжарену ватру, що жевріючи підмальовувала його дум-

ки про Воркунову Марію, і в цих думках він, як то кажуть, топився.

Лежачи отак, як він лежав, на купці сухої трави і вдивляючись на догаряючу ватру, він бачив у тім потахаючім вогні Марію, що дивилася в його сторону допитливими очима; він бачив коло неї Івана Поштаря, що стояв насуплений, мов би надула його злість, а Марія пробувала розвеселити його своїми усмішками. Цей Іван був його найбільшою колькою, дуже небезпечним суперником. Та ж він майже кожного дня ввечері вибивав своїми ногами стежку до Воркунів, до Марії, а що іншої дороги від Поштаря до Воркуна не було тільки та, що йшла по при Дубову хату, його завсіди хтось із Дубів бачив і вже навіть увійшло було в моду говорити: ого, пішов уже Іван до Марії. На думку Василя, він не ходив даремно; воно було щось таке як певне, що Марія приобіцяла одружитися з ним. Чому ж би ні? Та ж він має фарму, старий Поштар дасть йому все, що треба на нову господарку й чого більше треба? А він сам, що він? Ніби й він має фарму, але що знеї? Не дасть йому батько ні волів, ні коров і нічого іншого, бо сам ледвещо започаткував господарку. До цього ж і його мама каламутила йому воду; на її думку Марія не була йому до пари. Та ж коли б у старім краю почули про те, що він одружився з нею, то як багачі так і бідні реготалися б на все село з Дубів. З цієї причини вона завсіди клептала йому про Поштареву Катерину й захвалювала, що вона є одинока на світі йому до пари й одинока, що дуже любить. І, не дай Боже того, як би він оженився з іншою, спеціяльно з Марією, то вона, ну, зниділа б зо стиду перед людьми —вони сміялися б із неї.

Та й Марія не відносилася до нього так, як би він хотів. З Іваном поводилася вона якось більш отверто; жартувала, дражнила його, заводила з ним розмову й навіть женихалася з ним. І не раз та й не два він дуже твердо постановляв викинути її зо свого ума й не думати більше про неї, за таке її поведення, але його постанова мала таку саму силу, як сніг весною, бо коли він

найбільше бажав не думати про неї, то тим більше являлася вона йому гарнішою й принаднішою. Але одного разу він ніби цілком покинув був її.

Ліпили вони хату Вакареві.Був там Соловій із жінкою, Марія зо своєю сестрою Єлисаветою, Василь із Ольгою, а до них прилучився більше для товариства Іван із Катериною. Воркун привіз волами глини й забрався до дому копати криницю й цим лишив він молоді повну волю для її молодечих витрибеньків. Тут, на думку Василя, Марія переповнила мірку свого поведення з Іваном. Цілісенький день вона не лишала його в спокою, та й він не відходив від неї. Словом, де була вона там був і він. Це доводило Василя до розпуки, а ще більше при обідній перекусці, коли він і вона сиділи побіч себе й розмовляли мов би були вже заручені.

—Ти як будеш будувати свою хату, то будуй велику й гарну, не таку як оце, — говорила вона до Івана, здавалося, цілком серйозно.

—Я збудую більшу й гарнішу від усіх тут, — хвалився Іван. — В моїй буде дві кімнаті й хороми.

—А що дасть тобі батько, воли чи коні? — питала вона його, зиркаючи крадьки на Василя.

—А що ти любиш ліпше?

—Я люблю коні.

— Батько дає воли, але зроблю так, що він дасть коні, — приобіцював Іван певний себе.

—А кілько дасть тобі батько коров?

—Говорив, що дасть одну, але по правді належиться мені дві.

—Твоїй жінці добре буде жити з тобою, бо буде мати все, чого забажає, — говорила Марія ніби гордо так, що Василеві здавалося, що вона навмисне вибрала цю тему розмови, щоб показати йому оскільки Іван стоїть ліпше від нього й що вона так дбає за ним як пес за пятою ногою. Це розізлило Василя до тої міри, що він у вечері, коли вони розходилися до своїх домів, не лиш не попращався, але навіть і не глянув у її бік і навмисне

сів на Поштаревім возі коло Катерини, вдаючи дуже веселого, хоч серце з болю в грудях розривалося.

Цілих два тижні Василь не показувався Марії на очі. З того болю, з тої зневаги, що він відчув із її поведення, він постановив іти шукати роботи з надією заробити багато грошей, а потім збудувати для себе велику хату, купити великі коні, віз, ну, все, що потрібне для господарства, словом, стати великим багачем, таким великим, щоб Марія аж дуріла із заздрості, що не вона, але інша жиє тим багаством. Хто мав би бути тою іншою, він сам не знав і таки не пробував думати про неї. Головна його ціль була робити так, щоб привести Марію до шаленої заздрости. І, можливо, поїхав би був і до роботи з таким запеклим серцем до Марії, коли б не трапилася б була маленька пригода.

Марія таки того самого вечора відчула, що вже занадто вразила Василя своїм навмисним, провокуючим для нього, поведенням із Іваном. А коли до того побачила, що він почав привертатися до Катерини, то малощо не вмлівала зо страху перед думкою, що він покинув вже її на віки. Її веселий настрій десь був пропав; її не бралася робота й їда не смакувала; ходила, мов затроєна. При роботі задумувалася, забувалася й не скінчивши одної, бралася за другу так, що навіть Єлена завважала, що з дочкою щось недобре.

—Чого ж ти, доню, така якась невесела? — питала вона Марію зо страхом у серці, щоб вона, не дай Боже, не захворіла.

—Чогось мені голова болить, — відповідала Марія й зараз таки вибігала з хати, щоб, як кажуть, сховатись від людей.

Та ще гірше стало їй тоді, коли довідалася від свого батька, що Василь збирається йти шукати роботи. — Піде,—думала вона собі,—й забуде за мене, та ще такий гнівний. А тут і поговорити з ним нема нагоди, бо оминає мене.

Але день перед тим, коли вони мали відходити до містечка шукати роботи, він, Василь, щоб навмисне по-

казатися Марії й доказати їй, що він не дбає за нею, пішов до Соловія ніби розпитати, як рано вони виберуться й що потрібно взяти з собою. А що до Соловія не було іншої дороги тільки та, що вела попри Воркунову хату, він, ідучи туди, не міг обійти так, щоб не повернути. Та й таки хотілося йому побачити її бодай так, півоком, щоб вона не завважала, та щоб думала, що він дійсно вже й не дивиться на неї.

І перевів Василь свій план із найбільшим успіхом. Він повернув до хати, поздоровкався зо всіми, що там були, а до Марії, що перебирала козарі на лавці коло печі, віднісся так, мов би її не було там. Розмовляючи з Єленою він чув, як вона пробуючи звернути його увагу на себе, кашельнула; як пробувала гумкотіти якусь пісеньку; як тарахкала ножем об миску; але він вперто держався своєї, гіркої для нього самого пімсти й далі продовжав розмову, а сама Єлена аж дивувалася, чого то він став такий балакучий. Але коли він відходив, не міг видержати, щоб не зиркнути в Маріїн бік. Глянув він і глянула вона й зчепилися очима. Зчепилися на одну коротеньку хвилинку так твердо, що за час, щоб сказати раз, два, три, поторощили одно другому — Марія йому пімсту, а він її страх.

Не видержала Марія, щоб і собі не побігти до Соловіїв. Придумала добру причину — соли позичити, бо в них не було, не стало. Побігла, позичила, а звідтам верталася вже разом з Василем. Ішли мовчки. Сонце сідало десь там за лісом і золотило верхи дерев, що стояли так спокійно, мов би на образі намальовані. Вечірній сумерк виходив із ліса долинами й заправляв повітря легеньким холодом і запахом зелені, сосон, і зілля. Гарно було, як би не хмари комарів. Вони псували літньо-вечірню красу природи своєю влізливістю, але до них треба було привикати.

—Чую, що ти йдеш до роботи? — запитала Марія Василя по довшій мовчанці. В її голосі чути було хвилювання.

—Йду, — відповів Василь недбалим голосом.

—Мама не противляться?

—Противляться, але я таки йду — я хочу мати свої власні гроші.

—Що з ними будеш робити?

—Коли вони будуть у мене то зроблю щось.

—Будуватимеш хату?

—Не знаю, мені не потрібно хати.

Марія замовкла. Вона кусала завзято спідню губу й якось недовірчиво споглядала на Василя. Він ішов скоро і пробував не звертати уваги на неї. Так зайшли до малого потічка, де за кладку служили двоє, поставлені побіч себе, дерева.

—Ану, хто з нас перескочить цей потік? — сказала вона прибираючи свій звичайний, веселий настрій. Вона підбігла наперед нього, глянула йому в очі й усміхнулася трішки так, мов би винувато.

—Пощо скакати, коли є кладка.

—Кладка для тих, що не можуть, або бояться скакати, — сказала вона й поки він зібрався сказати їй щось, вона розігналася по хлопячому, стрибнула, мов дика коза й перескочила потік. Перескочила, присіла й болючо йойкнула.

В одній секунді Василь був вже коло неї. — Що сталося? — питав заклопотаний, не знаючи, що робити.

—Нога болить, — кривилася вона з болю.

—Зламала?

—Болить у кісточці; я трапила ногою на цей корінь, —говорила вона, показуючи на виставлений із землі корінь, що мав подобу ліктя.

—Нащо ж було скакати?

—Але я таки перескочила, — хвалилася вона, усміхаючись криво.

—Дурна, — воркнув Василь, чухаючись у потилицю. — Що ж тепер буде?

—Піду до дому.

—Як?

—Лізтиму на колінах — сидіти тут не буду.

—Пробуй іти. Я піддержуватиму.

—Не хочу — сама залізу.

—Не будь дурна, — сказав Василь злісно й при тих словах взяв її по під пахи й підніс. — Держися мойого плеча, — говорив він, заложуючи її руку поза свою шию. —Шкутильгай на одній нозі, — додав, пробуючи йти.

Прошкутильгавши кілька кроків вони обидвоє аж попріли. Ледве притоптана стежка не позволяла йти побіч обидвом, та й за кожним скоком Марія аж кривилася з болю, і перлася сідати.

Василь бачучи, що іншої ради нема як лиш тільки нести, він мовчки взяв її, мов малу дитину й майже побіг стежкою. Вона не противилася. Обнявшись руками за його шию вона тулилася до його грудий, мов перестрашена дитина до маминих.

—Спочинь трохи, — шептала вона йому коли почула, що він дихав тяжко.

Вони посідали на звалене при стежці дерево.

—Болить, — питав він пошепки.

—Болить, але вже не дуже — задеревіла.

—Зламана, чи вивехнена?

—Вивихнена, здається, в кісточках, бо як рухаю, то дуже болить там.

—Ходім уже, — сказав Василь, вставши з дерева.

—Ще трішки посидьмо; може біль перестане цілком, —говорила вона якось так, мов би благала його.

—Ти завтра ідеш вже? — питала, коли він сів.

—Іду.

—Хтось буде плакати за тобою, — сказала й глянула йому в очі.

—Нехай плаче, я не дбаю.

—Ти не любиш її?

—Кого?

—Катерину?

—Ех, — муркнув Василь. — Ти завсіди підкидаєш мені під ніс Катерину — я не люблю її.

—Кого ж ти любиш?

—Нікого.

—Але твоя мама любить її, і чую, то вона вже й висватала її для тебе в Ганни.

—Нехай сватається — з тої муки не буде хліба.

—А що буде?

—Нічого. Я маю досить іще часу до женячки. Але чую, що й ти вже заручена з Іваном, — сказав він це на здогад.

—Хто тобі це наплів?

—Іван.

—Ум-гу, — гумкнула Марія й усміхнулася скрито. І хоч біль докучав її, вона таки не вдержала, щоб не подрочитися з Василем. — Що ж мала я робити? — почала вона ніби оправдуватися з удаваним жалем. — На кого ж мала я ждати? Ти ж знаєш, що ми бідні й іти заміж за такого багача, як Іван, то для мене буде велике щастя. Ну й він сам не злий хлопець — і робучий і непоганий — хто ж є тут ліпший від нього? Він приходить до нас майже кожного дня, полює й приносить нам диких качок, курей і зайців. Він каже, що збудує хату в осени на своїй фармі, а його батько дасть йому все, що йому буде потрібне. З мене сміялися б люде, коли б я відмовила йому.

— Ходім, — сказав раптом Василь, — бо вже стає темно. Воно не гарно нам волочитися в ночі по лісі, — додав оглядаючись довкола так, ніби справді боявся, щоб не підглянули його люди самого з дівчиною. Але, вдійсности, він не те говорив, що думав. Це можна було пізнати по його голосі, бо кожне його слово тремтіло плачем із жалю, який він пробував задержати десь там у середині, щоб не показати Марії. Він повірив її словам, бо й правду ж вона говорила, хоч ніби й дрочилася з ним. На кого ж вона мала б ждати в такому маленькому, людському окруженні як те, в якому вони знаходилися? Та ж тут Іван є одинокий парубок, що має першеньство на женячку. Це все стало для Василя таке ясне, як сонце. Чи ж винна вона за таке її положення? Він навіть почав лаяти себе за те, що сердився на неї й ніби пробував мститися, оминаючи її з бесідою.

Він взяв її на плечі й ніс мовчки.

—Чому не говориш нічого? -- шепнула вона йому до уха, по довшій мовчанці.

Василь мовчав і прискорив хід. Вона чула як твердо билося його серце.

—Як поїдеш не забудь за мене, — шептала вона якось так лагідно, що він мимоволі притулив тугійше своє лице до її. — Я ждатиму на тебе...

При цих останніх словах вона притулилася своїм лицем до його й тихенько захлипала.

—Що сталося? — шепнув він затрівожено й, задержуючись, хотів поставити її на землю й розпитати чого вона плаче. Але вона, обвившись руками його шиї, тулилася до його лиця так, мов би хтось хотів виривати її від нього.

—Ти не покинеш мене? — допитувала вона ледве чутно й голубилася до нього.

Василь не знав, що казати й що робити. Цей наглий зворот Марії з очайдушного, збентежив його й він не знав чи вірити їй, чи ні. Але її сльози, її голубині, ледвечутні слова-поцілунки, якими вона з розпуки пестила його лице, скоро прогнали від нього всю зневіру. Вона стала для нього такою легенькою, такою приємною, що, коли б було треба, то носив би її й ціле життя. Все ж таки він не знав, чи задержатися, сісти й поговорити з нею, чи йти далі. Але тут поміг йому Іван. Він якось несподівано зявився на стежці й ішов проти них.

—Ти чого несеш її, як каліку? — запитав Іван непривітним голосом.

—Ногу звихнула — відповів Василь також непривітно.

—Лиш одну? —сказав Іван сміючись голосом без сміху.

Василь не відповідав. Він поминув Івана й майже побіг далі. Недалеко Воркунової хати він оглянувся — Івана не видно було. Він присів, Марія стала на землю й придержуючись Василевого плеча шкутельгала поволі стежкою. Коло хати задержалися. Одне й друге хотіли щось висказати, але, як видно було, не могли знайти слів. Хвилювалися й трівожно заглядали у вечером повитий ліс — там десь мусів бути Іван. Прислухуючись, здавалось чули, як

потріскував хворост і шелестіла трава, але все це зїдала скоро тиша.

—Йди... Ні... Ночуй у нас, — шептала вона, перестрашена пригортаючись до Василя й заглядала в ліс.

—Я не боюсь його, — шепнув твердо Василь і при цих словах почав підходити до хати.

—Ти бачиш он-ту ясну зірку? — шептала вона йому, показуючи очима на східнє небо. — То буде наша зірка; твоя й моя. Кожного вечора я буду розмовляти з нею про тебе — не забувай глядіти на неї.

—Буду, — шепнув Василь і пригорнувши її до себе, пристрасно поцілував, і, лишаючи її на порозі, побіг мов злодій тихцем стежкою в ліс.

Марія довго стояла й прислухувалася чи не почує крику. Боялася, що Іван нападе несподівано на Василя і побє його. Але, простоявши більше як пів години часу й не почувши нічого підозрілого, пішла стривожена, але щаслива в хату.

* * *

Василеві товариші спючи мали вже, як кажуть, на другий бік перевертатися коли він, роздумуючи оттак, накінець піддався снові, що вже довший час пробував замкнути йому очі. Навіть і сама ніч, здавалось, загнавши дивні тайни ліса до таємної кошари, а розлюблених русалок до любих колисок і замальовуючи крадьки чорною мазею останні, маленькі кратерця погасаючої ватри, ждала на нього, щоб він заснув і щоб, як добра мати, накрити його своїм замережаним снами, чорним рядном. Він заснув і спав так, як і все спало довкола нього, солодким сном.

Та не міг твердо спати вітер. Він із просоння час від часу зривався, ворушився мов би чухався об верхи дерев і знов засипляв. Але не на довго. За хвильку він знов шумів легенько і протяжно поміж листя й здавалося шептав сонному лісові про чорну хмару, що викочувалася незамітно темною лавою зпоза обрію на східньому небосклоні. Слухала й ніч його шепоту й за кожним його ле-

геньким зривом ставала чорнішою, мов би бажала закрити, захистити від тої хмари сонний ліс і тих, що спали в ньому.

Але не вдалося тихій, чорній ночі захистити сонну природу. Чорна, мов дегодь, хмара здіймалася все вище й вище й заслонювала все більш і більш зоряний виднокруг. Зривався вітер кілька разів мов би втікав кудись, а далі, коли небо почорніло було мов смола, усе затихло, притаїлось, неначе потонуло в морі вічного спокою. Але не надовго. Хтось почав стукати по листках дерев. Зпочатку дуже рідко, тут і там, клоп-клоп-клоп, а далі густіше, густіше й те рідке клопання перемінилося в лекгий і рівний шум.

—Якраз й цього бракувало, — воркотів невдоволено Воркун, що збудився перш усіх і втирав долонею мокре лице. — А-ну, хлопці, вставайте, бо потопитеся, мов миші в полонці, — будив він своїх товаришів, що, як чути було по їх віддихах, спали спокійно й не турбувалися дощем. Але Воркун не переставав будити їх і за хвилю сиділи вони півсонні в сидячих позах, не маючи найменшого поняття, що робити.

—Ховаймося під дерева, то може там не змокнемо до нитки, — радив Воркун, залягдаючи в пітьму ночі, де мали б бути дерева.

Напомацки, один за одним, намацали вони грубі пні сосон і стоячи, тулилися до них, мов діти до матерей. Невиспані ще та захоплені несподівано дощем, почувалися вони дуже гірко. Задубілі ходом босі ноги плакали глухо за теплом, що поволеньки висисала з них холодна, неприємно-вражаюча вогкість. Від цієї вогкості бігала по їх спинах різка дрож і заставляла їх позівати й дзвонити зубами. А дощ, як чути по його шумі, бавився, змагався сам із собою. Раз він ніби переставав, а зараз таки шумів так завзято, мов би з лотоків ллявся. Так, на переміну, мов би розбігався, або задихувався й спочивав, щоб знову бігти.

—Мені вже за пазуху тече вода, — кривдувався Вакар десь там зпід дерева.

—Шукай такого місця, де не капає, — радив йому Воркун, сидячи скулений на грубому корінні.

—Де тут його знайдеш? — воркотів сердито Вакар. — Тут, здається, дідьки навмисне цебром воду ллять.

—Ходи сюди, тут нема їх, — кликав Воркун, ніби жартуючи.

—Ліпше воно мало бути, як би ми були пішли до міста вчора, — відізвався з темряви Соловій. — Там ми знайшли б були як не дах, то бодай копицю сіна.

—Коли б то було знаття, що падатиме дощ; воно не подобало на дощ вчора, — сказав Воркун почуваючись до вини за їх неприємну, теперішню позицію.

—Коли б хоч розвиднілося скоріше, — продовжав Соловій. — Воно тепліше йти як стояти на дощі.

—Повинно вже світати, — вгадував Воркун, я був уже майже виспаний, коли почав падати дощ.

Ой, коли б скоріше благословилось, а то заклякну тут, — жалувався розпучливо Вакар.

Але світанок так, мов би втопився десь там у калюжі ночі — не показувався. Хвилини за хвилинами минали так поволі, що навіть і Воркунові урвався терпець і він почав сам до себе лаяти й себе й всіх. По його плечах, попід нагортку й сорочку, слизіли струмочки води й виганяли з нього всякий добрий гумор.

Вкінці почало прояснюватися — тиснувся поволі світанок поміж дерева. Відрадніше ставало, хоч дощ трусився мов просо через решето.

—Ну, браття, рушаймо, — сказав до закляклих товаришів, що тут і там сиділи скоцюблені під деревами, неначе бобри. — Ми виспалися, скупалися й поки снідання буде готове, пройдемося.

—Я не рушаюсь звідсіль, — бубонів скулений у двоє під сосною Вакар.

—Що ж будеш тут робити? — питав Воркун, шукаючи за своїм мішечком під травою.

—Сидітиму тут поки не вмру.

—Ну, як так, то сиди. Чи думаєш, що хтось плакатиме за тобою? — говорив Воркун, ніби дуже недбало,

перевязуючи свій клунок на патик, щоб вигідніше нести. — Незабудь взяти свого мішечка як будеш йти, бо шкода, щоб пропав, — додав вже йдучи з Василем і Соловієм з прогалини до дороги.

Може й справді Томко лишиться, — сказав оглядаючись Соловій.

—Не лишиться, не журись, — переконував Воркун.— Він боягуз і лінюх . . . дивись, вже йде, — сказав Воркун, оглянувшись.

Обтуливши себе моркою одежею пустилися вони далі в дорогу. Але на самому початку їх подорож, можливо на те, щоб розюшити їх промоклу енерґію, не привитала їх ласкаво. Розмокла від дощу глина на дорозі, що спинялася на стрімкий горб, відмовлялася задержуючи їх босі ноги. Талапаючись і ховзаючись, мов по леді, та примащуючи кожний слизький крок не дуже то зичливими словами, ледве вилізли вони при помочі рук із яру на рівнину.

—Це була собі гарна, фізична вправа перед сніданням, — говорив із сарказмом задиханий Воркун вмиваючи заболочені руки в маленькій калюжці. — Мудрі люди завсіди пробігуються перед сніданням, кажуть, що то здорово.

—Ой, здорово, — воркотів зіпрілий Вакар. — Я трохи не тріс. Ноги зівяли, коло серця змлоїло . . .

—Це тому так, що ти не вправний іще в такому лазанні.

—Нехай чорти впрявляються в ньому.

—Людям треба також.

—Дурним, бо розумні сидять дома й не шукають щастя в болоті.

—До щастя треба часом висолопивши язика, на колінах лізти, — доказував Воркун, підсміхаючись із сердитого Вакаря.

—І що ж із нього? Поки дорачкуєш до його хвоста, то й язика закусиш. От, дурить себе чоловік.

—Коли б усі люди думали так, як ти, то сьогодні цілий світ був би дикий.

—Ой, шкода була б, — сказав глумливо Вакар, чалапаючи побіч Воркуна. Роздрочений балачкою, він забув за свої млости й за зівялі ноги та йшов навіть досить скоро.

—Цей дощ вартує мільйони, — сказав Воркун по кількох хвилинах мовчанки. Він завважав, що Вакар прилишався в ході.

—Мільйони! — повторив Вакар іронічно і глянув із підлоба на Воркуна. — Та ж я й цента не дав би за нього, — сказав і глянув сердито на оловяні хмари, що котилися габуковато понад ліс і сіяли рясним дощем.

—Ти сам не знаєш, що говориш, — посварив його Воркун. — Без дощу все змарніло б.

—Мені нічого не змарніє.

—Ти сам змарнієш, коли не буде врожаю.

—Гірше не буде, як є тепер.

—Ет, дурниці говориш. Я говорю до тебе як до господаря, а ти воркотиш, як невиспаний наймит. Воно не добре бути такому, як ти, слабодухові, що йому найменший клопіт відбирає охоту до життя. Світ таких не любить — на світ треба дивитися веселими очима. Дощ, а навіть слота, це переходові явища. Сьогодні вони дошкулюють, але завтра прочиститься небо, загріє сонце й знов буде весело тобі й мені і всім. Зрештою, дощ паде на те, щоб людей веселити, бо без нього земля пустинею стала б.

—Я це розумію, — згоджувався Вакар, — але ж прикро, коли чоловік мокрий і дрож перебігає хребтом Кламцати зубами й дивитися весело на світ воно якось не сходиться разом.

—Зубами кламцай, а серцем смійся.

—А то можна так — питав Вакар і таки мимоволі засміявся з поради.

—А вже ж що можна, — твердив Воркун, — тільки не треба тратити надії на гарне завтра. Хто тратить її, то тим самим убиває свого духа й смердить наріканнями, що затроюють життя не лиш йому, але й тим, що примушені обставинами жити з ним. Звичайно, слабодух,

вкусує собі з дрібних клопотів шнура, привязує себе ним до злиднів і кричить, що біда дусить його. Він не хоче знати, що той шнур можна дуже легенько перерубати одним замахом надійного усміху. Знаєш, воші то знак лінивства, а слабодушність то знак зневіри у свої власні сили. І, як перше можна дуже легко вичистити кипячою з милом водою, так і друге можна без зусиль знищити завзяттям і пориваючою надією та ціллю до чогось кращого.

—Воно дуже гарно говориться, аж мило слухати, — сказав Вакар і засміявся голосно. — Будемо не лиш сміятися, але й реготатись — з голоду, — додав він останне слово з притиском.

—Ет, з тобою нема що говорити, — сказав ніби злісно Воркун.

—Виходить, що під у дзвін, а дідько в калатало, — тицьнув Вакар і знов засміявся голосно. Але зараз таки почав поважно: — Ви мені говорите це й те, й смійся й надійся, але забуваєте, що лиш той сміється, що не голоден й сидить на маєтку й надіється, бо завтра вположиться йому корова, впороситься льоха, вжеребиться кобила, покотяться вівці, ну, знаєте, є чого сміятися й є чого надіятися. А в мене, або таки й у вас, скажім так, по правді, що заставить нас сміятися й надіятися? Оце мокре шмаття й розмоклий дощем хліб у мішку? Пусте ваше балакання, — сказав на закінчення й зо злости прискорив хід.

—Але, сяк чи так, а жити треба, — не давався Воркун, — і, коли чоловік жиє навіть у найгіршій біді, то нащо ж те життя ще більше погіршувати своєю кислою міною? Сміх і надія некоштовні речі й я таки вірю, що з ними краще, як без них.

—Може! — сказав недовірчиво Вакар і не відзивався більше.

* * *

Містечко бавилося ще пізно-досвітними снами, коли наша мокра чвірка стояла вже на головній, болотнистій

вулиці й радилася, що робити далі. Дощ, що з грубих крапель перемінювався тепер у густу, крапнисту мраку, просякав їх одежу і проникав своїм зимном аж до костей. Не відчували вони того зимна за час ходу — грілися своїми рухами, але тепер він навіть із Воркуна виганяв злишки охочого настрою. До того ж питання куди йти, де мешкати, в кого й де питати роботи разом із не знанням мови, без знайомих людей, без грошей не гладили їх веселими надіями.

—Як воно показується то нам не лишається нічого іншого, тільки з моста та в воду, — сказав голосно Вакар, — бо іншого виходу нема.

—Починаєш вже скрипіти? — запитав сердито Воркун.

—Та вже мовчу, — проворкотів винувато, але таки й докинув: — Буду я бачити, що з цього вийде.

—Ходім, — сказав нагло Воркун і майже побіг вперед.

Ішли шнурком не оминаючи стоячої дощівки в мілких калюжах вулиці.

—А там приймуть нас? — питав Вакар чалапаючи позаду. Він здогадався, що Воркун провадив їх до іміграційного дому.

—Цим журитисямеш коли не приймуть, — відповів Воркун приказуючо.

Ішли жваво. Надія, хоч і непевна, мати над головою дах розвіяла на хвилю прикре пригноблення. І таки не завелись вони в тій надії, бо не минула й повна година, як сиділи вони довкола гарячої печі й сушили на собі шмаття. Добрий управитель ще й чаєм угостив їх, мов давно небачених свояків.

—Ну й як ти почуваєшся Томку? — питав Воркун Вакаря, що, поснідавши розмоклого дощем хліба й випивши кілька горнят солодкого й теплого чаю, лежав на підлозі і збирався заснути. — Не маєш тепер охоти скочити з моста у воду?

—О, лишім це на другий раз, — пробурчав добрячо Вакар, — мене ломить тепер на сон.

—З тебе буде ще порядний господар, — дразнив його Воркун.

—Може й буде. Як вимокну кілька разів так, як тепер, і не повішусь, то певно що буду.

—Ти за дуже добру жінку маєш.

—Я й сам те знаю.

—Коли б я був нею, то парив би тебе кілька раз на день.

—Е, то не помогло б, — ледве чутно промимрив.

—Чому?

Вакар не відповідав. Обігрівшись коло печі, він захропів на цілу кімнату.

* * *

Того ж дня, по полудні, сонце й вітер пірвали хмари на малі руна. Воркун, Вакар, Соловій і Василь висушилися й виспалися і вийшли до містечка шукати роботи. Ходили до самого вечора, як блудні вівці, але нікого вони й ніхто їх не питав чого вони ходять і чого шукають. Якийсь там чоловік пробував розбалакатися з ними, але з тої балачки ніхто нічого не зрозумів. І пішли вони до імміґраційного дому на ніч.

Та не так легко було, як вони думали собі, знайти роботу в ті часи. Саме містечко було маленьке — воно лиш кілька років тому як вилупилося зо свого зародка, Годсон Бейської Фортеці, і не проявляло ще живого руху й розросту, щоб абсорбувати більше число робітників як те, що йому конче треба було. Розлізаючись поволі кількома прорубаними вулицями поміж густий тополевий ліс, його трішки більше, як двотисячне населення, окружене зо всіх боків дикими пущами, куди не дуже то ще великим числом пропихалися з сокирами й плугами нові переселенці, жило ще, як кажуть, домашнім життям, управляючи свою власну індустрію своїми власними руками. З цієї причини наші шукачі праці знайшлися в дуже скрутному положенні. Ходили вони вулицями перший день, а потім другий, третій, четвертий, пятий, але з таким самим успіхом, що й першого. Зазирали вони в кожні відчинені две-

рі, в кожні очі йдучих проти них людей, але не вбачали найменшої признаки, щоб давала їм надію на якесь заняття. Всюди, де лиш вони гляділи, холодила їх невисказана байдужність, що ще гірше вбивала їх вже й так пригнобленого духа.

—Воно здається, що ми вернемося до дому з порожніми руками, — говорив пригноблений Воркун, коли вони четвертого дня вертали на свій нічліг. — Коли б чоловік знав тутешню мову то, можливо, знайшов би якусь роботу; воно не без того, щоб комусь не потрібно було робітника бодай на день, два, але якже він знає, що ми шукаємо за роботою? От, подивиться на нас і можливо думає, що ми, доробившись на своїх фармах, прийшли сюди гуляти.

—Нехай це все . . .

—Гов-гов-гов! — приговкав Воркун Вакаря, що справився був гаркнути проклоном. — Ти не пробуй клясти, бо воно гірше буде.

—Гірше? — буркнув він терпким тоном. — Я не розумію вас, — воркотів він, — як то може бути гірше. Чоловік ледве на ногах держиться, в шлунку віють вітри аж в голові крутиться, а ви ще гіршого сподієтеся.

—Та воно ніби не добро, але так собі, ну, знаєш, ні сюди, ні туди, — пробував Воркун пояснювати їх становище. — Воно й не добре, коли чоловік не знає біди, бо такий не вміє шанувати добра. Впрочім, я маю ще пятьдесять центів у кишені і доки вони в мене є, то значить, що я, ну, маю гроші на чорну годину. Та й ти також не без цента.

—Я маю двадцять.

—Ну, то чого ж воркотиш? Гроші в кишені душуться, а він кричить, що в шлунку вітри віють.

—Я держу їх також на чорну годину.

—Значить, що воно ще не так зле, як показується, бо чорна година ще не прийшла.

—Воно здалося б хліба купити, — сказав Соловій мяцкаючи своїх два долари в кишені.

—Де ж його купиш? — питав Воркун. — Думаєш, що я не заглядав за ним через вікна крамниць?

—Там, здається, є щось таке, як пекарня, — сказав Василь Дуб.

—Де? — запитав цікаво Воркун. Він, так, як і всі вони, зївши вчора рано останній окраєць хліба, почував тепер шалений голод, а ще й тепер, коли Соловій згадав про хліб.

—А там, де є написано "BAKERY", — поясняв Василь, — вимовляючи слово "бакери", а не "бийкері". Коли ми проходили попри той будинок, то я занюхав запах свіжо-спеченого хліба.

—Ходім, — сказав Воркун із поспіхом. — Ходім до тих твоїх "батярів" і коли не купим хліба, то бодай того запаху нанюхаємося.

Вони майже побігли в сторону міста, а там, за проводом Василя прямо до "батярів". Голод прогнав від них всяку несміліість і вони рядочком увійшли до середини. Була це крамниця мішаних товарів, а заразом і пекарня, про що свідчили кільканадцять круглих бохонців хліба зложених на полиці за лядою. На голос дзвінка, що задзвонив, коли вони відтворяли двері, десь там із задніх дверей вийшла немолода вже жінка й відразу почала говорити до них мов би вони були давно невидані, але дуже знайомі її покупці.

—Що вона говорить? — питав цікаво Вакар забуваючись, що кожний із них розумів її так багато, як він сам.

—Вона питає тебе чому ти не підголився, — відповів Воркун і цікаво приглядався Соловієві, як то він, приступивши до ляди, говорив властительці, що він хоче купити хліба.

—Прошу продати мені бохонець хліба, — сказав ввічливо, по українськи, показуючи пальцем на бохонці.

Властителька, добродушна жінка, глянула на Соловія, а потім на його палець, а потім на хліб і не перестаючи говорити щось, взяла хліб, і поставила перед Соловія. Він дав їй долара, вона видала йому змінне й по-

чала говорити щось до Василя. Василь мовчки показав їй пальцем на хліб, витяг долара, заплатив і відступив на бік. За ним зробив те саме й Вакар. Утішний Воркун із того, що торговля відбувається так легко без огляду на те, що не можуть розмовитися, приступив до ляди й вже не показував пальцем на бохонці, але таки втикав властительці цілу чвертку долара. Властителька засміялася весело, кинула гріш у шуфляду й зараз таки поставила перед Воркуна три бохонці хліба.

—То забагато мені, — говорив Воркун. — Я хочу лиш один. — Але в тій хвилі ввійшла до крамниці якась жінка, властителька почала розмовляти з нею, обслугувати й не звертала вже уваги на Воркуна. Він взяв хліби й усі вони вийшли.

Йдучи з крамниці до дому, Вакар кепкував собі з Воркуна, що він не вміє купувати, бо купив три хліби тоді, коли хотів купити тільки один. Але Соловій обороняв Воркуна тим, що він сам купив би був три бохонці, коли б був знав що властителька дає їх за чвертку долара. А Воркун, жартком, стояв при тім, що то вона лиш йому зробила такий опуст, бо він є старший від кожного з них, а старшого всюди поважають. При такій балачці кожний із них кушав свіжого хліба й поки прийшли до дому, то не принесли ні кришки, а дома то й Воркунові два бохонці пірнули в порожні шлунки.

—Не знати, як то Христос наситив пять тисяч народу пятьма хлібами? — питав Вакар, лежачи горілиць на підлозі. Хоч воно вже було пізно в ночі, але сон чомусь не брався його.

—Це було чудо, — відповів йому Соловій.

—То мусіли бути дуже великі бохонці, бо коли б вони були такі, як ото ми купили, то я сумніваюся чи хтось зробив би таке чудо, — арґументував далі Вакар. — Таких пять, як це, я сам зїв би за один раз.

Але ніхто з присутніх не прилучувався до його балачки. Заспокоївши трохи голод, засипляли вони тяжким, нерівним сном.

* * *

Восьмого дня, по їх приході до містечка, Воркун схопився дуже рано і, не кажучи нічого своїм товаришам, що ковиріли ще снами голодних, вийшов у місто. Ішов він не так, як він звичайно ходив — скорим, але рівним ходом. Тепер він, напочатку, пустився був бігти, але зараз таки задержувався й, дивлячись дуже безнадійно в сторону містечка, говорив сам до себе: — Та чого ж я біжу? Що ж я знайду там? Коли б треба було комусь робітника, то за цілий тиждень вже би хтось бодай запитав, як не взяв до роботи? Та ж ми цілими днями волочилися по місті. От, тільки час марнується. На фармі щось би робив, а тут . . .

При такій саморозмові він похитував і повертав головою, раз у сторону містечка, раз у сторону, де була його фарма, розводив руками, вертався, задержувався, задумувався й по надумі знов ішов кілька кроків вперед розмовляючи: — Спробую, може вдасться. Та ж ті купи дерева хтось мусить порубати, бо цілими не будуть палити. Як відженуть, то тоді вернуся додому. Але з чим і чого вернуся? Дивитися на дітей, як вони марнітимуть із голоду? Їм же треба корови, молока, а я за що куплю корову? Та не лиш молока, але й хліба не буде, бо звідки візьму?

Коли б хто був підглянув Воркуна тепер, цього ранку, то нічого іншого не думав би був про нього тільки те, що він божевільний. Його півголосна саморозмова, його рухи голови, рук, тупцюваня взад і вперед, а з тим всім його бідненька одіж, в котрій він спав, бо немав ні що постелити й нічим накритися, його чорне, неголене, виголодніле й пригноблене лице, все те разом не могло би заставити когось думати інакше. Словом, був він тепер істотою, на котрій скупчилися всі людські злидні й пробували розїсти його, мов хроби стерву.

Та й він відчував, що він не той став, що був навіть учора. Він все таки надіявся, що щось трапиться — та ж сам Поштар говорив, що він цілих два тижні шукав роботи, поки знайшов її, то чому ж він мав би попадати в розпуку? Але вчора ввечері, коли він зїв останний кусок

хліба й купити більш не мав за що, він, по довгій нараді з товаришами, постановив вертатись до своєї родини, бо іншої ради не було. Товариші навіть тішилися з такої постанови. Соловій мав іще кільканадцять доларів вдома, а було їх тільки двоє й могли легко пережити зиму; Василь, ну, що ж йому бракувало? Він навіть і бажав бути дома й бачитись із своєю любою дівчиною, а Вакар не дбав, йому однаково було, чи тут, чи там, але він, Воркун...

Він цілісеньку ніч не спав, засновуючи себе думками, що то буде й як то буде. Вертатися з порожніми руками до дому — це боліло його. Та ж він обіцяв дітям і жінці, що приведе корову, накупить це й те, а тут голод вишкірюється зо всіх боків.

Але блукаючи отак думками він пригадав собі купи старого дерева, що лежали коло хат міщан. За ці купи вчепився він думкою — якась надія визирала з них. — Встану рано й спробую, — думав він вночі. — Буду рубати комусь там. Коли йому треба буде, то не віджене, заплатить. — З такою думкою він і заснув на кілька хвилин.

Але ця думка не дала йому спати довго. Ледве сонце зійшло, як був він уже на вулиці. Та тут огорнула його якась непевність — йти й не йти. Це й заставило його розмовляти сам із собою.

Вкінці він навіть і не завважав, що був уже близько одної з хат, що була на показ найбільшою, а назад неї на обійстю лежала досить велика купа сухого, тополевого дерева. Оглянувшись мов злодій, він перескочив низький паркан і прихильци, скоренько пішов до дров. Там він станув і розглядався. Стояла там кобильниця, а на ній кавалок недопиленого дерева. На ріжку кобильниці висіла мала пилка, а на землі, на малій купці поколених дров лежала сокира. Все це аж манило його до роботи.

Постоявши хвильку Воркун глянув на заперті двері хати, подумав щось, а далі перехрестився, взяв пилку й почав різати недопилений клецок. Почував якусь осолоду в своїх мускулах і ця осолода заставляла пилку лізти в

дерево мов би у головку капусти. За кожним відпиленим кавалком він глипав якось недовірчиво на двері, але зараз таки з поспіхом відпилював другий кавалок. Скінчивши недопилене дерево він поставив друге й пилив, але недокінчив навіть і першого відпилка, як він почув якусь дивну гаряч у своему тілі. Від цієї гарячі ставало йому млісно й крутилося в голові. Руки зівяли, ноги гнулися й він, мов би поцілений кулею в саме серце, повалився на землю. Померклими очима бачив жовтий світ і чув, як щось гупало в голові, але й це поволі губилося десь.

Вкінці почало прояснюватися довкола нього. Поволеньки хата й паркан і все, що там було, переставали кружляти й за хвилинку станули на свому місці. Світ більшав, але в його нутрі було так пусто, неначе він був порожною бочкою. Ця порожнеча не давала йому сили навіть і руки піднести й мокрий був від поту, мов би його хтось із води витягь

Хвилина, дві, три, поволеньки, він відчував, як верталися до нього сили. І за кілька хвилин він, держачись кобильниці піднявся, відітхнув глибоко й почувався так, як то почувається людина по довгій, тяжкій хворобі. Лягти й заснути бажалося йому десь, у холоді, щоб ніхто не бачив.

Постоявши опертий на дерево кілька хвилин, він, більше з розпуки як з охоти, почав знов пилити. Тяжко було — він ледве сував пилою по дереві, але з ходом часу переставали трястися ноги, відходило млісне чуття й пилка починала жвавіше бігати. Приходив, як кажуть, до себе.

Нараз почув він, що хтось говорить. Оглянувся зо страхом і побачив на помості коло дверий кремезного чоловіка вбраного в нічний халат. Він говорив щось до нього, але Воркун не розумів. Все ж таки потішало його те, що цей чоловік не був сердитий. Це видно було по його лиці. Веселі й здивовані очі, широкий усміх під чорними, буйними вусами, свідчили, що він був вдоволений із Воркунової роботи, але Воркун не знав що казати й що робити у своїм заклопотанню. Завважив це власититель,

показав йому рукою, щоб він різав далі й зайшов у хату. А Воркун почувався так, мов би йому хтось мірку золота насипав у торбину. Пилка аж свистала по сухому дереві.

Соловій, Вакар і Василь, пробудившись рано, збиралися ліниво в дорогу до дому. З початку вони не звертали уваги на неприсутність Воркуна, бо він не одного ранку вставав нишком, щоб їх не збудити, і виходив на двір, де пересиджував нераз і до підполудня, але сьогодні вони завважали це скоро.

—Не знати де Воркун подівся? — питав Соловій заглядаючи у вікно.

—Можливо, що він вже десь у дорозі, — здогадувався Вакар. — Непосидющий він; любить дрочитися.

—Як би так, то він взяв би був свій клунок із собою.

—Можливо, він думає, що ми спимо ще й не спішиться.

—Вони казали вчора ввечері, що побудять нас іще перед сходом сонця, щоб іззарання вибратися в дорогу,— сказав Василь загадочно.

—Певно щось іншого надумав, — вгадував Вакар позіхаючи.

—О, я думаю, що він скоро вернеться, — впевняв Соловій. — Зачекаємо.

І чекали вони й ждали вони годину, дві, три, але Воркун не показувався. Соловій виходив кілька разів на двір і кликав і свистав, але без успіху. — Де ж би то він пішов? — морочив себе питаннями. — Не вірю, щоб він почимхав поперед нас до дому, бо він не такої натури, що обходиться без товариства.

—Спеціяльно без мене, — сказав Вакар і засміявся криво.

Вони ждали, а години минали, чотири, пять, шість, сім, сонце стало вже серед неба, але Воркун не показувався. Василь навіть вже й у місті був і глядів за ним але задармо.

—Підемо ще ми всі три, до міста й пошукаємо. Коли не знайдемо, то рушаємо в дорогу без нього, — сказав трохи вже сердито Соловій.

—Я без нього не піду звідсіль, — протестував серйозно Вакар. — Як він повішився або втопився, то я зроблю так само.

—Не говоріть дурниць, — сказав Василь злісно і, не оглядаючись на нікого побіг знов до міста.

Пішли за ним також Соловій і Вакар.

А Воркун, здавалося, забув за своїх товаришів. Він, як каже пословиця, працював, аж землю рвав. Урадуваний, що властитель хати не відігнав його від роботи, він витягав із себе останні сили й пилив, пилив, пилив... Десь коло девятої години рано властитель знов зявився. Цим разом він був убраний, ніби на думку Воркуна, по святочному й не говорив до нього з помосту, але прийшов таки близько до дров. Він не переставав говорити й усьміхатися, а Воркун тільки очима кліпав та й собі усміхався — усміхами розмовляли між собою. Властитель показував йому то на купку напилених вже дров, то знов на купу дерева, а Воркун тільки очима водив за рукою. Виходило, о скільки Воркун міг здогадуватися, що властитель хотів, щоб він порубав усі дрова й цей здогад утішив його.

Вкінці, властитель глянув на годинник, а потім на Воркуна, і почав щось питати його показуючи рукою на уста й на живіт. Ці рухи були аж надто зрозумілі для Воркуна. Він поставив обидві долоні на свій живіт і заховав їх там. Це вистарчало для властителя. Він кинув Воркунові ще один надійний усміх і пішов до хати.

Не довше, як за двадцять хвилин, Воркун сидів коло стола в хаті властителя і з вовчим апетитом їв вівсянну кашу з молоком, гарячі з медом паляниці, тонкі пластки печеного сала, хліб із маслом і пив смачну зо сметанкою каву. О, який був би він щасливий, коли б так міг був зрозуміти властителя й його жінку, що подавала йому на стіл страви, й так якось ввічливо й приємно говорили до нього! Але що ж? Одно, що він міг робити, то тільки головою помахувати.

По сніданню Воркун взявся знов до роботи. Сонце припікало, гріло, він пітнів, — аж шума під пахами ро-

билася, але це не задержувало його. Пилив і думав яким би то способом повідомити своїх товаришів про його щастя, Може вони вибралися вже в дорогу? Може шукають його? І він таки не видержав, десь в обідну пору, вийшов на вулицю й розглянутися за ними.

—Швидко й спішно не йшов, а біг він і стрінув їх коло пекарні.

—Ви що, куди? — питав він побачивши їх із клунками.

—Шукали за вами, не могли знайти, купив два бохонці хліба й вже в дорозі до дому, — поясняв Соловій і приглядався йому здивовано.

—А де вас чорти були вхопили? — питав понурий Вакар.

—Ми думали, що ви покинули нас і пішли самі до дому, — сказав Василь урадуваний, що Воркун знайшовся.

—Я дістав роботу, — сказав Воркун не дуже то прислухуючись до їх питань і казань і, таки при цих словах, розгорнув руки і пхав їх всіх трох наперед себе.

—Куди ж ви пхаєте нас? — питав Соловій пробуючи здержатись.

—Не питай один із другим, але йди, — приказував весело Воркун і далі справляв їх наперед себе.

Воркун привів своїх товаришів на місце, де працював і аж сіяв із радости. — О-тут я роблю, — сказав гордо.— і як хочете то й ви ставайте зо мною.

—А цей, що його дрова, згодиться на це? — питав Соловій.

—Чому не згодиться? Воно на одно вийде для нього чи я буду сам плити вісім днів чи нас чотири зробимо ту саму роботу за два дні, — поясняв Воркун. — Гуртом ліпше робити, — додав охочо, але зараз таки задумався. Коли б так була велика пила от добре було б, — сказав шкробаючись зажурено в. потилицю. — Але пождіть, зараз, подивлюсь, — говорив йдучи до малої шопки, що стояла за купою дерева. За хвилю вернувся невдоволений.— Нема. Що ж то робити? — питав сам себе.

В тім його заклопотанню застав його властитель.

—Добре, що ви прийшли, — говорив Вакар утішно забуваючи, що властитель не розуміє його. — Ці три чоловіки також хотять пилити дрова, але не мають чим. Нема у вас великої пили? Такої-о? — показував він руками.

Властитель стояв і дивився збиточно на Воркуна та й таки здається зрозумів чого він хоче. Самі обставини складалися так, що й без мови можна було зрозуміти один одного. Він махнув йому рукою й пішов на вулицю. За кілька хвилин вернувся й приніс велику пилу. Він спішився, бо недобалакував. Сказав слово-дві, помахав рукою на поздоровлення й пішов знов у місто.

—Тепер беріться хлопці до роботи, — приказував Воркун. — Ти, Степане, й ти, Василю, ріжте цією великою пилою, я буду різати малою, а ти, Томку, бери сокиру й розколюй ковбчики, щоб аж дрантя літало. А коли вже умучишся, то я буду колоти, а ти будеш пилити.

Ніхто з них не виступав проти Воркунового порядку. Соловій із Василем відпилювали мовчки сухі кавалки, Вакар, постогнуючи, гатив сокирою що мав сили й розколював їх, а утішний Воркун цигикав завзято своєю пилкою й вже здавалося йому, що веде корову дітям. Робота йшла досить спішно. Господиня дому, зазирала з цікавости раз-по-раз через вікно з кухні на робітників, усміхалася добродушно з їх запопадливости й готовила для них обід.

По обіді Вакар, простягнувшись у холодку під хатою, бурмотів вдоволено: — Я починаю трішки вірити у ваші надії, — звернувсь він до Воркуна й захихотався півсонно.

* * *

РОЗДІЛ 7.

Над самим берегом річки, над котрою гніздилося містечко, стояла в гаю кількох більших дерев самітна колиба. Збудована вона була з густо вбитих у землю молодих тополевих жердок заплетених тісно сухою осокою, а копичка зівялої трави служила їй за дах. В середині, крім двох, зроблених із жердок і трави застеленої старими кропивяними міхами, ліжок та двох чи трьох пакункових скриньок, що служили за шафи і скрині, не було в ній нічого більше. За двері служив їй виплетений із лозового пруття пліток, що вночі заложувався з середини, а вдень із надвору. Високі й густі верхи дерев заслонювали її від спеки сонця, а грубі пні й густий заріст між пнями стерегли її від вітру. З її дверей видно було широке русло річки, що плила спокійно ледве замітними дрібними хвилями. Була це, як називав її жартом Соловій, літня вілля знайомої нам чвірки. Обставини зложилися так, що вони присилувані були збудувати її.

Як уже знаємо — вони працювали вже. З цієї причини не могли вони вживати іміґраційного дому за своє мешкання, бо не були вже іміґрантами. Так пояснив їм управитель третього дня, як вони збиралися відходити до свого заняття. Він говорив до них досить ввічливо, вживав багато разів "но" і, щоб це "но" було більше ефектовне, він виніс їх клунки аж на ґанок, а там попращав їх разом із клунками й запер двері. І не було іншої ради, тільки брати клунки на плечі й нести їх туди, де працювали, а ввечері шукати для себе іншого нічліґу.

Але знайти щонебудь підхожого для них на станцію було трудно. Була там гостинниця, але жаден із них навіть і не думав про ню, бо для них гостинниці й реставрації не існували. В них спали і їли багачі — знали

про це Воркун і Соловій, бо служили вони по три роки при війську й навчилися немало — а для звичайних селян були коршми, де за кілька центів можна було випити келішок горілки, закусити булкою й переспати ніч за столом на лавці. Але такої коршми не видно було тут і перейшовши ввечері містечко здовж і впоперек і, не знайшовши нічого, де би можна переспати, пішли вони в ліс. А ліс, як мати, кожного прийме й прикрие. І заночували вони на тому самому місці, де й колибу за кілька вечерів збудували. Та й тішилися з того, що не видали на ню ні цента своїх тяжко запрацьованих грошей, що таки того вечера дав їм властитель дров, і, як добрий приятель, поручив їх свому сусідові до такої самої роботи.

* * *

Була неділя. Перед колибою сиділи рядком на грубім старім лежачім пні Воркун, Вакар, Соловій і Василь, розмовляючи та приглядаючись каламутній річці, що в той час піднеслася була досить високо своєю водою. Кожний із них убраний був у свіжо-виправу сорочку (що ніби пробувала бути білою, але якось не вдалося їй, бо Воркун, не маючи досвіду, кинув у цебрик, де мокли їх всіх сорочки, свою синю хустину), і в свіжо випраних штанях, що пробували бути синіми, але зо старости не могли задержати коліру й аж покорчилися чи то зо злости, чи то зо встиду так, що кожному видно було литки малощо не до колін. Самі вони були вимиті, але нестрижені й неголені, з босими ногами нагадували скорше бедуінів, як звичайних селян. Недалеко від них попри стежку, що збігала там далі східцями до річки, горів між зложеним у форму печі камінням вогонь, а над ним, на лозовій жердці висів немалий собі чорний котел. Час від часу один то другий із них вставав, ішов до кітла, здіймав покришку й застру̀женим білим лозовим патиком поштуркував щось там — зпочатку тиснув твердо аж до дна, надумувався, похитував заперечуючо головою, поштуркував щось ізверху, накривав, потім

розгортав вогонь, накладав свіжих кавалків дров і вертався до свого сидження.

— Цей бик мабуть приїхав до Канади разом з Колюмбусом, — сказав Соловій, поштуркавши мясо в кітлі. — Від самого ранку вариться, але твердий, мов кінський ремінь.

— Хто ж то був Колюмбус? — запитав цікаво Вакар. Він уже нераз чув таке імя.

— Ви не знаєте? Та ж то був той, що відкрив Америку.

— То він биками відкривав? — питав Вакар, кліпаючи очима й усміхаючись. Його власне питання показувалося смішним для нього.

— Так, так, биками, — підхопив Воркун. — Бики плили через море, а Колюмбус держався їх хвостів і так доплив аж до Америки. Тут насіли їх комарі, вони вирвалися і втікли в ліс, — докінчив він і зареготався.

— То тут не було худоби, коли він приїхав сюди?— допитував далі Вакар, не звертаючи уваги на Воркунів жарт.

— Здається, що не було такої, домашньої, а була лиш дика, що буйволами називали, — поясняв Соловій.

— А де ж ті буйволи тепер?

— Знищили їх европейці з індіянами.

— І не лишили на розплодок?

— Видно, що ні, бо ми переїхали здовж Канади й не бачили їх.

— Дурна робота. Тепер чоловік зловив би собі пару, привчив і робив би ними.

— Вони до роботи нездалі були.

— А ця худоба, що тепер є, звідки вона взялася?

— Привезли люди з Европи.

— А чому тепер не везуть? Я не бачив, щоб хтось їхав із своєю худобою до Канади.

— Давно везли, але дотепер розплодили її так багато, що непотрібно вже везти, — поясняв Соловій. Він читав багато дечого про Америку, а заразом і про Канаду і знав трохи історію обидвох країв. І тому він

дуже любив заходити в бесіду з тими, що випитували, а спеціяльно тепер із Вакарем, що можливо навіть ніколи й не подумав про те, як то знайшлися люди з домашньою худобою в новому світі, але сьогодні припадково, на згадку Колюмба, зацікавився й розпитував із захопленням малого хлопця. — Сьогодні за ті гроші, що заплатив би за перевіз одної шруки, можна купити тут дві або й три, — додав він, витісуючи хрестик із сухого патичка.

— Це правда, — потвердив Василь. — Мій батько розпитував аґента про те скільки коштувало б завезти сюди наші сиві коні й ту найбільшу корову, що ми мали. Ви знаєте, що він аж плакав, коли продавав їх жидові? Але іншої ради не було, бо той аґент сказав батькові, що за перевіз тих трьох штук треба було заплатити більше грошей, як за нас усіх.

— Гарні були коні, — сказав Воркун. Йому самому жаль було тих коней, бо нераз він возив ними снопи, орав, волочив. —Але вони скоро були б тут похудли, — додав, ідучи до кітла. Він зняв покришку й попробував патиком кавалки мяса. — Цього Колюмбусового товариша, як видно, не доваримо сьогодні.

— Будемо зубами доварювати, — сказав Вакар устаючи з колоди. — Берім і гризім його такого, як він є, бо мої кишки вже псячого марша грають.

Така, хоч і немудро висловлена Вакарева суґґестія, як видно було, подобалася всім, бо кожний із них зараз таки йшов у поблизькі лозові корчі, вишукував для себе відповідного патика, витирав із нього долонею стару кору, застругував його нагостро й підходив до кітла. А там один за одним, застромлювали вони ті гострі патики в кавалки мяса, витягали й, вертаючись до колоди, дули на них, щоб охолодити, хоч таки в тім самім часі шарпали зубами звисаючі відварені кавальчики, котрих скоро, без жування, прожирали, щоб задоволити крикливий голод шлунків. Потім брали пушками соли з мішечка, посипали те, як називав Вакар, стерво й переплітаючи хлібом їли з великим смаком.

— Тверде, але смачне, — прихвалював Воркун, відриваючи зубами мягчі частинки від кісток.

— Які гроші, такий крам, — сказав Соловій, оглядаючи кавалок, де б то було найліпше вкусити його.

— Та й це правда, — годився Воркун. — Той різник, щоб він прожив много літ, дуже добрий чоловік, бо як би не він, ми проїдали б усі наші зароблені гроші, — говорив він ідучи до кісла з бляшаним горнятком зачернути мясного вивару, щоб запивати ним їду.

І, дійсно, вони були б таки проїдали все, що заробляли, як би купували те, що потребували. Але не позволяла їм робити того перше їх низька платня, а друге — їх думки про їх будучність. Платня, що вони одержували, була дуже непоказна. Незле платив їм перший властитель, для котрого вони непрошені й таки силою стали працювати. Він годував їх і по скінченню роботи винагородив їх грішми так, що кожному з них зайшлося по пятьдесять центів на день. Але коли вони за порукою першого робили таку саму роботу для другого, для третього і так далі для десятого, то ті не давали вже їм їсти та й платили мало що більше від першого. Збували вони їх о-так, як кажуть, про око; як хто уважав за потрібне платити так, як платять тоді, коли без робітників, без чужої помочі можна без страти обійтися. Через це вони ограничували свої видатки тільки до скрайніх потреб. Зпочатку, коли жили вже в своїй "літній віллі", живилися вони лиш хлібом і водою та ягодами, що збирали в лісі. — Де є хліб та вода, там нема голода, — приговорював Воркун, як хтонебудь із них пригадував про якусь іншу їду, хоч і жаден із них, поза пригадку, навіть не пробував купувати чогонебудь іншого. Вдоволялися сухим хлібом і лічили зароблені зелені папірці, що дуже поволі збільшалися числом, але зате малювали дуже великі образи в їх уявах: Воркунові й Соловієві великі корови, Вакареві бики, а Василеві нову хату на його фармі й Марію в тій хаті. Поза ці речі дивилися вони ясніше також на зиму, для котрої треба було приготовитися як з їдою так і з одежею.

Це надавало їм охоти до праці без нарікань на їх більше як півголодні обставини.

Але, як кажуть люди, голод не пан, а ще тоді, коли приходиться тяжко працювати. І пізніше, коли вже й найтвердший Воркун почув, що від самого хліба присихав до хребта живіт і сили при роботі губилися десь, почали вони зазирати по крамницях, щоб купити сала чи мяса й бодай раз на тиждень розмащували свої, як Вакар називав, ґелева. І надибали вони ятку, де продавали мясо. Купив Соловій за двадцять і пять центів свинини раз і другий раз, припікали вони її, застромлену на патики на вогні та й їли несолену (бо не знали як сіль назвати та й де її купити) з хлібом. Їли й кривилися, бо трудно було вижарити з неї солодко-млісний, властивий недовареній чи недопеченій свинині смак, з яким дуже виразно не годилися їх шлунки. — До чорта з нею, — сворив Вакар, — я мало кишки не пірвав через неї. — І більше не купували.

Але купуючи свинину, Соловій завважив яловиче мясо. Купив він і цього на спробу. Не зле було — жарене воно смачніше свинини, але як одно так і друге, на їх думку, закоштовне було.

Коли б так котел, купив би я кісток, що лежать купами в ятці, була б зупа смачна, — говорив Соловій, пригадуючи, що бачив їх із свіжо забитого вола.

Пригадав і зробив. Ішов від крамниці до крамниці, знайшов кітли, дав долара за один із найбільших і з ним побіг просто до ятки. Там вложив у нього кілька кісток і дав різникові чвертку доляра. Різник глянув, усміхнувся, махнув рукою на знак, що грошей не приймає, а далі сам уже наповнив баняк до самого верху вибраними, майже наполовину з мясом кістками. Соловій аж сіяв із радости, а ще більше втішився, як побачив грубе, солене сало. Осмілений приємним усміхом різника, він взяв ножа й нашкрабав жменю соли й показав різникові, що він хоче купити. Зрозумів різник у чім діло й дав йому за шустку повний мішечок бажаного краму.

З цим почали вони веселіше дивитися на світ. Різник не жалував їм кісток, а попри них давав їм майже задармо свинячі ноги й голови, печінки й почеревину з биків, зістругане сало зо свинини, словом, він давав їм усе, на що багатші люди в ті часи дивилися як на звичайні відпадки й не купували для себе, хіба для псів. От і вчора дав він їм цілу шию з бика та вдався цей бик не дуже мяким — забагато зим він зимував і тепер до балачок людей доводив, розуміється тоді, коли його їли.

І, коли як коли, але неділя була найдовшим і найнуднішим днем для них. Будні дні переходили скоро — не ставало їх. Вставали разом з літнім сонцем, вмивалися в річці, втиралися рукавами своїх сорочок, бо рушників не мали, молилися й зараз таки йшли до роботи. Про снідання ніхто не споминав, бо кожний призвичаєний був, що воно мало бути аж тоді, як сонце підносилося вже поза чвертку неба, а самі вони зроблять, так на око, четвертину денної роботи, а коли день був хмарний і сонця не видно було, то тоді їх звички й шлунки ділили менше-більше час для них. Обідали, можна сказати, в обідну пору, спочивали трохи, а по спочинку не покидали праці майже до самого заходу сонця. По роботі йшли до крамниць, як треба було, або прямо до своєї колиби, куди було більше, як миля ходу, де готовили вечерю, яку споживали в сумерку при світлі вогню й зараз таки, помолившись, ішли скоро спати, щоб скоро рано встати. Але коли приходила неділя, то цілий їх денний порядок псувався. Пробуджувалися, як звичайно робили кожного дня, але не вставали. Лежали й засновували себе різними думками, що поволі перемінювалися в сонні марева. Вони ніби засипляли, але був то хирлявий сон, щось таке, як влучно називав його Воркун, як мокре горить. Ніби спить чоловік, але від того сну почувається мов замісена глина.

Сам Воркун не терпів такого лінивого лежання, хоч і не схоплювався прудко, як будного дня. Все ж таки він вставав скоріше всіх, умивався, молився голосно,

розпалював вогонь і наставляв страву, щоб варилася на обід. Потім робив багато галабурди зганяючи з постелі розлінивлених товаришів словами, руками, водою й усім, чим лиш можна було їх зігнати. А найлюбішим жартом був у нього, як то він називав, викур. Він брав разпалене поліно з вогню, обложував його зеленою травою і вносив до колиби. Там ставив його на долівку а сам виходив тихцем, заложуючи двері плітком. І тішило його те, що за коротку хвилинку зчинялася в колибі сварлива варкітня, кашлі й також не обходилося без масних слів у його сторону. Зараз таки двері падали, а крізь них вибігали, один за одним, закашляні, заплакані й не без злости спюхи, мов лиси з нори, ну й не обходилося без малої сварки.

Я вам роблю окур, щоб вас комарі не кусали й дали вам нагоду виспатися, а ви за моє добре серце сварите на мене, — жалувався він перед невдоволеними товаришами. — Роби людям добро, а вони сердяться.

— Держіть ви те своє добро для себе, — сварив Вакар. — Який вас чорт так рано будить? Та й чого? Що будете робити? — допитував, натягаючи штани.

— Гай, гай, не сварися, — гамував його Варкун. — Люди моляться по церквах, а ти спиш і лаєшся. Гріх таке робити.

— В старім краю вже давно по відправі в церкві, — пригадав Соловій. — Там тепер буде десь коло шестої години пополудні.

— А як же ж то? — запитав цікаво Вакар.

— Там у них сонце сходить девять годин скоріше.

— А то чому?

— Бо так земля крутиться.

— Крутиться? Як крутиться? — питав Вакар, але Соловій пішов до річки вмиватися й не пояснив, як то земля крутиться.

І так вони аж до обіду кнюсіли та балакали про це та про те, що лиш на думку приходило, а по обіді лягали "сало завязувати."

Та й цієї неділі, пообідавши твердого бика, проспа-

лися трохи, а потім балакали та журилися про свої родини на фармах.

* * *

Тимчасом, як старші "вязали сало" в колибі, Василь остався сам на подвірі. Спати не хотілося йому. Посидівши задумливо хвилину на колоді, він встав і розглядався, як розглядаються ті, що не знають куди йти, але можуть і не йти. Поволі він пішов до річки, затикав патик у землю, щоб знати чи вода впадає чи прибуває; кинув кілька плиток так, щоб вони ховзалися по воді; кинув кавалок дрихлявого дерева на воду й слідив за ним, поки воно не щезло з його очей попливши зо струєю; глядів на противний, стрімкий і досить високий баріг річки і мав велику охоту переплисти воду, вилізти на беріг і оглядати околицю; дивився довго на воду й міркував звідки вона випливає й куди пливе; словом, він мимоволі, без надуми займав себе всім тим, чим могла займати себе молода, непосидюча натура хлопця в даних обставинах. Але це, видно було, не вдоволяло його. Він покинув річку, став коло колиби, задумався, потім пускався йти в одну то в другу сторону берегом річки, але завертався і вкінці по коротенькій надумі пішов стежкою в сторону містечка. Його молодеча натура не давала йому спокою і гнала його шукати товариства, в котрому вона чулася б удома.

Тяжко було йому жити без молодого товариства. До того ж неділями на безділлі більше як колибудь пригадувалися йому цілком свіжі ще в його памяті неділі в старому краю, де він ціле пополудне кожної неділі проводив у гурті хлопців і дівчат гуляючи по вулицях, та танцюючи на вигоні. Тих кілька неділь, що він перебув на фармі, не були для нього скучні. Був там гурток молоді, була Марія, й не було такої неділі, щоб вони не перебули бодай годину-дві гуртом. Але тут був він мов би на засланні. Ромуміється, що були й тут, у містечку, хлопці й дівчата, але що ж? Чужі вони були для нього і мовою й поведенням. Можливо, що коли б він знав їх мову, то скоро познакомився б із ними й завів друж-

бу, але так, як він був, здавалося йому, не могло бути між ними ніякого товариства.

Все ж таки, дарма, що він так думав, він не міг вдержати себе, щоб не піти до містечка й бодай збоку подивитися на молодь, що проходжувалася або стояла гуртками по вулицях так, як він нераз бачив. Та й не без того, щоб не мав він знайомих між нею. Працюючи для міщан, він, не раз і не два бачив, як приглядалися їх роботі хлопці й дівчата, а потім, коли вони стрічали його на вулиці, витали його ввічливими усміхами та привітним словом "галов". А гарна й поважна панночка, донька того чоловіка, котрому вони перше всіх різали дрова, то навіть і рукою махала до нього на привітання й то завсіди, коли лиш бачила його. І, можливо, що він тепер, цієї неділі, пішов із нудьги, щоб хоч на цю дівчину глянути.

Сам Василь був гарний, вродливий хлопець. Середнього росту, стрункий, з русявим давно нестриженим волоссям, що завивалося в кучері на потилиці, зо спокійними сивими очима, з рівним носом і рівними рисами завжди задуманого лиця, що тепер, силою обставин, були вдекоровані ріденьким пасмом рудого, розкішно покучерявленого моху від одного вуха попід бороду до другого вуха, з меншим пасмом на верхній губі нагадував він скандинавських лицарів, котрих описують любо в старих книжках. А його вузенькі штани, що вповивали тугенько його рівні ноги й нагортка, що він зашпінкував на всі ґудзики аж під саму бороду та тирольської моди капелюх із своїми закоченими вгору крисами й малою ярмуркою, робили його більш тонким і більш високим, як він вдійсності був. І навіть дуже гарно був би він представлявся, коли б не короткі штани, що ледве сягали верха холявок, із його шпічастих, на моду жіночих черевиків, і короткі рукави його нагортки, що здавалося втікали десь там угору до ліктів. Ці дві недостачі псували гармонію його дійсно поважної постави й нагадували циркового клавна.

Але, не зважаючи на його трішки смішну зверхню

показність, він, рівним ходом, поважно, не оглядаючись, ішов головною вулицею вперед. Вулиця була пуста, безлюдна, але чув він десь там на бічній вулиці крикливий, але веселий гамір. Подався й він у ту сторону й зараз таки побачив коло великої червоної стайні великий гурт людей, а на порожному, широкому місці загородженим воринням, іздця на коні. Цей кінь, зігнувшись у дугу, скакав по дикому всіма чотирьома ногами вгору, ставав дуба, бив задніми ногами повітря й робив це все з такою заїлістю й так скоро, мов би їздець не був людиною, але кавалком пекучо-розжареного заліза та й пік його хребет. Присутній там народ глядів на те все з великим напруженням, вигукував свої почування голосним криком та плескав у долоні. А їздець, подержавшись на коні хвилину з великою трудністю, покотився мов клубок через голову коня на землю. Кінь скочив іще кілька разів подурному й побіг десь там до загороди за стайнею загнаний двома їздцями на конях, а сам їздець схопившись із землі, побіг до стайні. Народ утих, але лиш на мінутку, бо зараз таки виїхав другий їздець здавалося на ще більш дикому коні. Цей скачучи квичав мов свиня зо злости й тріпався ще гірше як перший. Нарешті скочив дуба, стратив рівновагу й упав на землю. Здавалося, що їздцеві був там кінець, але він якось вирвався й побіг, криваючи, до стайні, а коня загнали ті самі їздці, що й першого, до загороди.

Кілька разів повторялося те саме з кіньми, а далі почалася така сама їзда й на биках. Ця їзда провокувала народ до більшого захвату й крику так, що багато чоловіків молодих і старих аж руками трясли й гойдали собою, мов би помагали бикам скакати, а малі хлопці повилізали на дерева, на плоти, на сусідні дахи й таки верещали з радости. Що це було, Василь не міг доглупатися, але з цікавости, навіть не завважав коли він пропхався поміж людей і став напереді. Подобалася йому така їзда, хоч і показувалася вона дуже небезпечною для їздців Сам він дуже любив їздити на коні й гарцювати та ґальопувати ним. Нераз він падав і не-

раз дістав порядного копняка від сердитого коня, але це не відстрашувало його від їзди. І тепер він, як то кажуть, очима їв оте дике гарцювання й навіть бив долонями, коли кінь тріпався й копав завзято ногами. Та й їзда биками зайняла його, але показувалася вона якоюсь нехарапутною, бо бикові роги і їздець якось дуже негармонізували з собою. Так він це відчував.

Потривала ця комедія більш години часу й закінчилася. Народ докінчуючи радісний сміх і голосну бесіду, розходився гуртами кожен у свій бік, а Василь стояв і поволи оглядався куди б то і йому повернути. Розбурханий весело-дикою їздою їздців, почував він велике бажання поговорити з такими самими як він, а навіть і поборотися з ними та зужити розживлену молодечу енергію. До колиби не хотілося йому йти — що він там робитиме? Сонце було ще високо, день такий гарний і люди тут такі якісь веселі й говірливі, що аж манили, щоб замішатися між них.

Стояв і дивився сумно вслід за відходячими людьми.

Нараз почув знайомуй йому дівочий голос. Він оглянувся й побачив тую гарну й поважну панночку, що завжди махала до ньохо рукою на привитання. Вона й тепер у товаристві її батька й мами та двох інших дівчат махала до нього привітно рукою й кликала до гурту. Всі вони всміхалися весело й живо про щось говорили між собою. Незнайомі йому дівчата розпитували щось дівчини й за кожним словом приглядалися йому ніби збиточно, ніби з жалем. А далі й батько дівчини почав щось говорити й робити рухи, щоб він ішов до них. Але Василь стояв і не знав, що йому робити. Не знав чого вони кличуть його — може на сміх, може якийсь жарт хочуть із нього встроїти. Стояв і рад би був заховатися від них.

Але був там і хлопець, років із десять, цікавий і балакучий. Він нераз, коли Василь працював, наговорював йому повні мішки розмови, а тепер він прибіг, узяв Василя за руку й тягнув до гурту. А гурт уже не стояв на місці, але поволеньки подавався до свого дому.

Там і Василя втягнули до середини. Дали йому крісло, він сів так рівненько немов у фотоґрафа і глядів по хаті, а найбільше на дівчат, що кидали йому цікаво-допитливі, всело-дівочі погляди, здіймаючи з себе прикраси та прибори, з якими виходили між людей. А ще більше вони тішилися, коли він поволі осмілювався й частував їх усміхом. Тоді вони говорили щось до нього, приступали ближче й здавалося силою бажали видобути з нього бодай слово. Але він мовчав і усміхався.

А цей його усміх був собі не такий звичайний усміх. Василь на показ не був веселої вдачі — він був поважний і задуманий, а коли приходилося йому усміхнутись, то робив це якось дуже несподівано, о-так, щось як малий, незадоволений чогось хлопець, що сидить надувшись і коли ви ласкаво говорите до нього, жартуєте, а він раптом усміхнеться збиточно й знов надуєсь. Та у Василя виходив він якось так розкішно, так збиточно, що відразу притягав до себе тих, що бачили його. Полюбили його й панночки й цокотіли коло Василя мов коло ляльки. Ох, які ж вони були б раді, коли б він міг із ними розмовитися. Вони сідали на кріслах коло нього, показували альбуми з фотоґрафіями, грали на орґан і співали пісні та раз-від-разу глипали на нього чи задоволений він, чи усміхаєсь.

А далі домашня дівчина принесла початкову шкільну книжечку. Вона дала йому знак, щоб присунувся із кріслом до стола. Він зацікавився, сів коло стола й дивився у книжечку, а понночка почала показувати йому пальцем букви. Вимовляв він їх на свій лад, а вона поправляла його на свій, і тішилася зо своєї роботи. Навіть і господарі дому приступили до стола й прислухувалися цікаво початковій школі. Від буков перейшли вони на слова, а далі й на речення, а з нетерпеливости дівчата побігли листками до коротеньких оповідань і віршиків. Видно було, що вони бажали навчити Василя мови за один вечер. Він піддався їм, прислухувався, як вони вимовляли речення й зараз таки вимовляв їх сам. Сподобалася йому наука, сподобалися дівчата —

весело було йому читати й вимовляти слова за дівчиною, що поволеньки, виразно, з найбільшою втіхою на лиці щебетала йому ті слова й речення та заставляла його наслідувати себе. Це захопило його й дівчат до тої міри, що господиня дому мусіла кілька разів просити, а потім уже й силою нагнала до вечері.

По вечері нескоро пішов Василь до колиби. Назбиралось там більше молоді, заводили ріжні забави, втягали до них його, спеціяльно його. Аж десь по десятій годині він, випивши з ними горнятко чаю, пішов надхненний веселим настроєм додому. При відході дівчина, що вчила його, дала йому книжечку і щось дуже наказувала, ще й пальчиком покивувала.

* * *

Проспавшись по обіді, Воркун, Соловій і Вакар торочили бесідою то про це то про те, от-так, щоб час заглушити та скоротити, бо дуже довгий видавався.

— Здалося б листа написати додому, — сказав Воркун, коли балачка зійшла про їх родини на фармах, — бо будуть думати, що ми пропали десь, погибли і ворон нам очі клює.

— Я й сам думав про це, але чим і на чім напишемо? —говорив безнадійно Соловій. — А далі, хоч би й написали, то куди заадресуємо? Наша околиця не охрищена ще.

— Може б передав ким? — пригадував Воркун, хоч і сам не вірив у таку передачу.

— Хто ж у той бік іде? — питав Соловій.

— Дурніших від нас нема, щоб їхали туди, — відізвався ліниво Вакар. — Ми, здається, будемо там перші й останні.

— Виходить, що написавши листа, треба самому нести, — хихотав словами Воркун.

— Це була б гарна робота: напиши, занеси і слухай, як читатимуть — хихотав і собі Соловій, але зараз таки підхопив більш цікаво, — а чи не добре було б заадресувати на імя Поштаря? Він одержує листи зо старого

краю й відбирає їх тут, у цім містечку. Він сам говорив про це.

— Це не зла думка, — згодився Воркун. — Ми написали б йому й попросили, щоб вибрав листи до наших жінок.

— Коли б він був мудрий і перечитав свій лист на пошті, то це не зле було б — він вибрав би їх таки зараз, але коли він читатиме його аж вдома, то воно на одно вийде, що й нести самим.

— Ні, — перечив Воркун. — Він переказав би нашим, що ми живемо й пишемо листи до них, а що він їх не відібрав із пошти, то за це нема кого винувати. Відбере другий раз, а до того вони, коли здогадаються, понаписують нам листи й передадуть ним.

— Ви файно говорите, — притакнув Вакар, — так файно, що аж любо слухати, тільки, щоб воно зробилося так, як ви кажете.

— Треба пробувати, бо хто не пробує, той не може надіятися.

Але де би то паперу й як не чорнила то бодай олівця дістати? — журився Соловій, готовий сісти й писати.

— Треба йти до міста й купити.

— Сьогодні неділя — крамниці замкнені.

— Як так, то купимо завтра — жінки не повтікають із фармів, — сказав Воркун, пробуючи бути веселим.

— Шкода. Сьогодні є час і видно, а в будний день по вечері темно вже, — жалував Соловій. — Але де то наш Василь дівся? Він також повинен написати листа до батьків; наказували писати.

— Пішов він десь на розводи. Зголодніє і прийде на вечерю, — сказав Воркун. — Сумує хлопчиско.

— Йому так треба було йти до роботи, як мені вінка на голову, — сварив Вакар. — Старий привіз бесаги грошей, а сина до роботи вигнав, ненаїда.

— Хто має, той іще більше хоче мати: така то вже натура в людей, — злагідняв Воркун Вакаря.

— Через ту натуру багачів бідні мусять терпіти.

— І ти таким будеш незадовго.

— Ой буду, — сказав скептично Вакар. — Що тепер затерлиґаю то зимою пролиґаю, а на весні треба буде зуби на полицю покласти.

— На весну підеш до роботи, — потішав Воркун. — Заробиш більше і щось лишиться. — Кожного року повинно щось лишитись як доробок. Але ходім і ми десь там за Василем, бо якось незносимо воно робиться киснути тут цілісенький день. Є ще досить часу, поки сонце зайде.

З цими словами Воркун встав і почав оглядати свої черевики, що нагадували Абу Касимові капці в Франковій гумористичній поемі. Він учора по вечері вимив їх, через ніч вони висохли, а рано він висмарував їх розтопленим лоєм, щоб трохи розмякли. — Щастя, що тут пси не заходять, — говорив сміючись, — а то поснідали б ними.

— Мої також стали такі мягенькі, як пироги в сметані, — хвалив Вакар і свої черевики, що за порадою Воркуна вимастив також лоєм. — Не будуть тепер гризти ноги, мов пси кістку, — приповідав, всуваючи в них свої босі ноги, бо про панчохи й не снилося їм, а онучі з лянного старого полотна давно вже виходили.

— Ви би були й свої вимастили, — сказав Воркун до Соловія, що стогнучи, насував свої, досить уже вислужені, з вердими високими аж під коліна холявами й підковані залізними підковами чоботи.

— Мої повиверталися б, як би я їх змягчив, а так насухо держаться, як дубові.

Взувшись, понатягали вони свої нагортки й пішли, ними самими втоптаною стежкою під горб до містечка. Сонце було вже на тому пунктові неба, звідкіль робило на рівнині тінь чоловіка вдовє довшу й тому не було вже жарке. Повітря було таке тихе, як лиш воно може бути, а в ньому бреніли міліярди комарів та всякої іншої комашні. Комарі, що в лісі пхалися по кільканадцять нараз і в ніс і в очі, мов пчоли до вулика, не були такі

напасні на вільних місцях і в містечку, хоч і гуляли роями понад людські голови.

— Тут певно був якийсь празник, що так багато людей наїхало, — сказав Воркун, коли вони вийшли на головну, широку вулицю містечка.

— І не просили нас, — сказав Соловій із уданим жалем.

— А як вони повбирані, мов би які дідичі, — говорив далі Воркун, приглядаючись прохожим гурткам і парам, між котрими дуже показні були по тодішній моді старші чоловіки з бородами, в циліндрах, у фраках, у білих або червоних або зелених камізельках і в вузеньких штанях, а з ними жінки в широких капелюхах із перами, заслонені воальками, стягнені корсетами так, неначе дуже ціпко завязані снопи пшениці або жита, залежно від зросту жінки, і в довгих аж по саму землю спідницях, що заслоняли собою високі на обцасах черевики. — Так ми колись будемо ходити по місті, — шепнув він жартом Вакареві в вухо.

— Будемо йти зо своїми жінками попід руки, клянятися будемо один другому на привіт, — продовжував далі Соловій. — Ви приглядайтеся добре, щоб знали як іти, — звернувся він до Вакаря.

— Пан Вакар навіть і не подивиться в наш бік, як шпацируватиме з Тетяною, — підхопив Воркун Соловієву балачку. — Йтиме в циліндрі, в фраку, у вузеньких штанях, з паличкою в руках...

— А-я, будемо йти, якщо пси нас не позїдають, — сказав насмішливо Вакар, що, йдучи позаду, дивився кривим оком на псів, що минаючи їх, приставали, або вертались й, ніби надумуючись, вдихали своїми носами лойовий запах його й Воркунових черевиків. — Дивіться, як залавляють та обнюхують: з ногами повідгризали б.

При такій балачці пройшли вони здовж вулицю до місця, де стояли дві великі заїздні стайні. Коло одної з них здоровий собі чоловік запрягав до воза гарну пару коней. Воркун не видержав, щоб не стати й не налюбуватися ними.

— Але ж це гарні коні, — промовив він із захватом і силою задержував себе, щоб не підійти до них та не поплескати їх по шиях а потім по спинах. — Мушу колись придбати собі такі, хіба, що я вмер би скоро, — сказав до Соловія.

— Ти любиш коні? — заговорив несподівано той, що запрягав їх, ломаною українською мовою, причеплюючи нашильники до хамутів.

Ці слова прошибли Воркуна і його товаришів мов грім з ясного неба. Стояли вони й тільки очима кліпали й водили очима один на одного то знов на незнайомого.

— Ви недавно приїхали зо старого краю, — говорив дані незнайомий, оглянувши їх від ніг до голови, складаючи поволі слова в речення.

— Недавно: буде вже три місяці, — відповів утішений Воркун і тупцював заклопотаний, не знаючи що робити — чи йти й привитатися з ним, чи...

— Ви маєте жінки й діти? — запитав незнайомий і цим визволив Воркуна з замішання.

— Є в нас і жінки й діти — вони на фармах, — відповів Воркун за всіх.

— Ваші фарми далеко звідсіль?

— Он-там, — справляв Воркун рукою в сторону, де були їх фарми, — три дні пішого ходу, а як би добре потиснув, то й за два зайшов би.

— Ви приїхали до міста на торг?

— Нема за що торгувати — ріжемо дрова людям.

— Як хочете, то ходіть і будете для мене робити, — сказав якось недбало незнайомий.

— Таки сьогодні? — запитав урадуваний Воркун і готов був уже лізти на фіру. Але зараз пригадав щось. Ми зараз не годні їхати, бо ми ще роботи не покінчили; не заплатить, як не скінчимо. Ми завтра закінчимо, — торкотів він, оглядаючись так, як оглядається той, що збирається десь у дорогу й каже комусь готовому вже заждати себе хвилинку.

— Я буду тут у середу, — сказав незнайомий ви-

лізаючи на віз, де ждали на нього, щоб уже їхав, як видно було, його жінка й кількоро хлопців і дівчат. Він махнув до наших знайомих рукою й поїхав.

— А най то дундер свисне, — сказав Воркун, вдаривши себе по стегнах, — я забув сказати йому, що нас є чотири, а не три. — При цім уже от-от мов бігти за возом і пояснити справу.

— Та, чека-айте, не рвіться,—гамував його Соловій. — Звідкіль ви знаєте, що він візьме всіх нас до роботи? Він не споминав про це. Впрочім нащо йому чотири робітники, як може він не має чим і одному заплатити.

— Я, коли говорив із ним, думав про нас усіх.

— Ви думали, а він міг цілком не думати.

— Як так, то я сам без вас не поїду, — гороїжився Воркун.

— Так, так, держімся купи, як репяки, — сміявся Соловій. — Побачимо що то буде в середу.

Воркун був невдоволений. Він гриз завзято стебло трави, оглядався нервово так, як той, що з поспіху зібється з дороги й не знає котру стежку взяти, щоб якнайскоріше дістатися там, де жде його дуже а дуже важна справа. — Коли б я знав, де він мешкає, то таки цього вечора пішов би до нього й побалакав із ним як належиться, — воркотів він сам до себе споглядаючи в тую сторону, куди поїхав і зник за корчами той чудний чоловік. — Не знати, де він вивчився говорити по нашому?

— Мусить бути якийсь світовий чоловік, що не з одної печі хліб їв, — говорив Соловій. — Ніби він говорить по нашому, але, як видно, слова не містяться йому в роті й чепляються то за зуби то за язик і виходять якісь дуже чудернацькі.

— Добре, що й так уміє! — хволив його Воркун. — Гарні коні має: мусить бути порядний господар. Він десь у худоби череду має.

— Може він якийсь збанкротований дідич, що в старому краю урвав що міг зо свого маєтку й утік сюди, щоб жиди не скубали його, як пси здохлу вівцю, —

вгадував Вакар, що наслухався багато історій про збанкротованих дідичів. Він навіть і про свого пана чув, що от-от мав піти ніби на пси, але державєя лиш тому, щоб зібрати мішками гроші й вислати, крадьки від своїх вірителів, загряницю. — Але цей мабуть якийсь дурноватий, бо розумний сидів би десь там у великому місті і грав у карти, ну й не їхав би в ці нетри комарям на потіху.

— Дідичам нема ніде біди, — впевняв Вакаря Воркун. — Навіть і тут, коли прийде з грішми, то йому пся мама. Накупить товару й жиє, як у Бога за дверми.

— Коби скоріше до середи — я запитаю його, чи не прийняв би мене за фірмана раз на все.

— Ти покинув би фарму? — запитав цікаво Воркун.

— З підскоком. Я ніколи не дороблюся на ній.

— До чого бик навик за тим і риче, — сказав глумливо Воркун і прискорив хід.

* * *

Повечерявши, не йшли вони скоро спати так, як робити то кожного дня. Стріча з незнайомим чоловіком, надія, хоч і заплутана, працювати для нього, а далі неприсутність Василя відганяли від них сон. Сиділи на колоді, підкидали сухого лому й зеленого хмизу на вогонь, щоб сильно димився й комарів розганяв, та й перекидалися словами.

— Не знати, де той хлопчиско подівся? — питав зажурено Воркун. На його рахунок по звіздах було вже недалеко півночі, а його як не було так і не було.

— Може й він стрінув якогось дідича й не тратячи нагоди поїхав разом з ним до його палати, — вгадував насмішливо Соловій.

— О-о-о-но, — заперечував Воркун. — Він того не зробив. Як би притьма він і знайшов щось таке, то прибіг би сюди і сказав нам. Він стійний хлопець.

— Ну, а що з ним сталося, як такого він не зробив?

— Або я знаю що?

— В місті ми його не бачили й ось уже північ не-

далеко, а його нема, то щось мусіло статися, — журився направду Соловій. — А-ну, погопкаймо, може він десь у лісі загубився?

— То й погопкаймо, — сказав Віркун і так крикнув здорово, аж луна лісом пішла. Гопкнув і Соловій і в тій самій хвилині відізвався недалеко Василь.

— Вже йде, — сказав утішно Воркун і пішов йому назустріч. — А ти чим так кадиш? — говорив по хвилині мовчанки з темряви.

— Лихий його знає, що то є, — відізвався Василь і біг прямо до вогню. — Нічого не чув, поки ви не скричали. Ви крикнули, я почав бігти, аж тут якась біда як закадить, аж у голові закрутилося.

— Ой, пахне, мов тхір. Скидай, небоже шмаття, а сам іди й скупайся, бо від того смороду ми всі захворіємо, — радив йому Воркун. — Спатимеш голий.

Не було іншої ради, лиш робити так, як радив йому Воркун. За кілька хвилин лежали вони в ліжках і розповідали собі взаємно про свої пригоди за день. Їх життя справлялося в інший оборот.

* * *

— Гай, хлопці, вставайте! — будив Воркун своїх товаришів добряче-заохочуючим голосом у понеділок досвіта. — Сонце вже от-от зійде. Приспішимо ранком, бо вдень сонце пражить і не можливо поперти роботою. А та купка дров у того з паворетами, що виглядає як Франц Йосиф, не маленька: за два дні трудно буде порубати, якщо будемо досипляти до пізна. Той дідич не схоче чекати на нас у середу.

Але хлопці не дуже то жваво зривалися з ліжок. Позасипляли вони через балачку вже по півночі, а тепер, коли Воркун будив їх, взявши на увагу схід сонця при кінці місяця серпня, була можливо четверта година й самовидно, не виспані були. Чули вони підхлібні слова Воркуна й ніби гарно вони звучали, але в тім самім часі зворушували вони дуже якось неприємно бажаний ними сонний спокій від чого аж млісно роби-

лося. І коли Воркун вийшов до річки вмиватися, то вони всі три зараз таки попадали легенько десь там глибоко в солодко-сонну безпритомність. Але це лиш на хвилинку-дві, бо Воркун таки навмисне почав голосно молитися й цією молитвою поповняв, на їх думку, дуже тяжкий гріх супроти своїх ближніх. Хоч-не-хоч, мусіли вони вставати й, умившись голодною водою, пішли до роботи.

Цілісенький день робота, як то кажуть, аж кипіла й на вівторок лишилося лиш кілька дерев, що вони раннім ранком скінчили, а потім ждали до полудня на властителя, що працював здається , щоб заплатив їм. Одержавши заплату, пішли вони купувати паперу, олівець і конверт, щоб написати листи до своїх жінок. Зайшли перше до мясарні, але там замість паперу дістали свіжу печінку з бика, бо так зрозумів їх різник, коли вони пояснили йому чого хочуть. Звідтіль повернули вони до пекарні, але там не здибали того, за чим шукали. Звичайно, купували вони річи дуже просто: бачу, беру, плачу, але, що папір, олівці й конверти мало хто тоді виставляв на показ то ж, самовидно, трудно було їх бачити, брати й платити, а ще в таких місцях, як мясарня або пекарня. І ніхто з них не сміявся за це, противно, ще помагали, показуючи їм різні речі. Наприклад властителька пекарні приглядаючись Соловієві, коли він, пишучи пальцем у повітрі, хотів показати, що він хоче олівця, то вона задумавшись, а потім з утіхою подавала йому плетений бохонець хліба. З цього мало не зарув сміхом Воркун: — Маєш, — сміявся він, — ти хочеш олівця, а вона тобі жидівську ґуґлю тиче. — Все ж таки порозумілися вони до тої міри, що вона, бажаючи помогти їм, вийшла з ними на вулицю й показала на крамницю мішаних товарів, де Соловій купив був баняк, і там із тяжкою бідою знайшли й купили потрібні речі.

Утішні пішли вони до колиби писати листи. Соловій перерубав олівець на дві половині, застругав їх сокирою (ножа не мали) а сокиру стару заіржавлену, знайшли на смітнику: Соловій приправив до неї топорище, де

дрова рубали, Воркун вигострив її до каменя й служила вона їм за всі інші гострі знаряди), дав одну половину Василеві й почалася писанина листів, може перший раз в їх житті. Соловій писав до жінки, а Василь до батьків. Думали й писали, а тимчасом Воркун і Вакар лежали в ліжках і розмишляли, щоб то твоїм жінкам понаписувати. Спочатку незле думалося їм, але за кілька хвилин думки так насіли на них, так закидали їх уми, що вони спочатку поволі почали сопіти, а далі захропіли один за одним, а то й разом, мов сполохані коні.

А Соловій із Василем писали, писали... Написали і скінчили. Василь аж два написав — один якось крадьки писав, щоб Соловій не доглянув до кого він пише. Ніхто не повинен був знати що й до кого він писав...

Збудив Соловій сплячих. Він обіцяв Воркунові написати, бо сам Воркун пізнавав трохи букви, читав трохи, але писати то хоч ріж, не вдавалося йому. Сіли обидва на колоду й один диктував, а другий писав. І що вже Воркун не казав! Пиши, казав він, що я тут зробив із грошей подушку й сплю на ній. (Він завсіди клав свої зароблені гроші, завиті в платок, під голову, як лягав спати). Пиши також, що я нічого не їм, тільки мясо з пшеничним хлібом, а мясо саме найліпше як з похребтини. Мешкаю в бурґу, що є збудований над річкою у великім парку, далеко від людей задля спокою. Пиши, нехай не журяться й нехай потрішки корчують та й не забудуть напрятати багато сіна, бо є вигляди, що я прижену багато худоби...

— Поза обшивку, — засміявся Соловій. — Ви занадто дурите свою жінку, бо що забагато, то забагато, — сказав уже без сміху.

— Пиши, що кажу, — говорив ніби гостро Воркун. — Ти ж бачиш сам, що я не брешу. А що я вбираю наші злидні в святочну одежу, то який у тім обман? Пощо мають вони там за пусте й дурне журитися, що ми живемо тут по циганськи? Коли б я сам писав, то не те понаписував би. А так, то кінчи вже з поздоровленням.

В тім самім часі Василь писав листа Вакареві. Але цей шкробався раз-у-раз в потилицю й не знав, що сказати. — От, пиши — говорив він ніяково, — що я покищо здоров і коли не вхопить мене холера, то прилізу додому на зиму. Заробив дуже мало, але наробився мов жидівський кінь. Це буде все, — сказав і зараз таки пішов до колиби.

* * *

В середу пополудні приїхав "дідич". Та й довгий був цей віденъ для нашої чвірки — ждали вони його від самого сходу сонця — навіть стратили були надію, що він прийде. І яка ж то була втіха, коли він зявився. Воркун із радості аж побіг йому назустріч. Але тут сталася маленька пригода.

— Здурив нас, — докінчив Соловій за Воркуна, що легче зідхнув, як побачив знак, щоб приходити до воза.

— Видно, що він чесна людина, — сказав скоро йдучи.

— Побачимо, — сказав Соловій.

"Дідич" недовго баривcя в крамниці. Щось там купив, виніс на віз і побіг на пошту. З пошти побіг до мясарні, а звідтам знов десь ув іншу сторону й за кожним разом виносив якісь запаковані речі і складав їх на возі. Така біганина забрала йому більше години часу й

Дідич поздоровився з ним, але не задержував коней. Він ще й нагнав їх бігцем попри тих трьох, що стояли здалека, й поїхав далі. Воркунова дужа застигла аж у пятах, коли він то побачив. — Що це він? Не хоче він брати нас до роботи? — думав і мало не заплакав, мов хлопчина, котрого батько не хоче взяти на віз. Дивився за ним у слід і задеревів. Але не на довго. "Дідич" заїхав коло крамниці, зліз із воза, привязав коні до одного, спеціяльно на те позабиваних у землю, стовпця, оглянувся, махнув рукою на — мов громом приголомшених — робітників і зайшов до середини.

— Я думав, що він...

вкінці поїхали вони до його дому, де прийшли вже перед самим заходом сонця.

* * *

Пан Маєр, так називався дідич, був уже, як на той час, досить заможним господарем. Але та його заможність не виставляла себе в будинках та в цілій господарській обстанові, що його нові робітники надіялися бачити, уроївши собі його за дідича, а його господарку за фільварок. Його мала хатина й досить велика стайня збудовані з тесаного дерева й покриті ґонтами, ледве нагадували його багатство в табуні коней і в череді худоби, що паслася десь там на млаках. В додатку до цього, малі клапті пожовклої вже пшениці й зеленого вівса, що вони бачили крізь прогалини ліса, не підносили себе багато до панських ланів, до яких призвичаєні вони були в старому краю. Словом, вони навіть дивувалися, чого він привіз їх до роботи, коли, як показувалося, він сам не мав щ роботи.

Але той, на око представлений маєток Маєра, багато поліпшився на другий день рано, коли вони приглянулися йому ближче. Півсотні гарних коров і поверх сотні рогатої худоби свідчили, що вони самі вимагали кількох робітників, не для звичайного обходу, бо літом ніхто їх не доглядав, але для придбання паші на зиму. Цю пашу не можна було приготовити з нічого іншого, тільки зо звичайної трави, що росла тоді буйно по млаках. До цієї роботи Маєр і найняв їх.

З тим розумінням їх мови, що Маер знав, вони скоро знайшли себе вдома з роботою. Сам він косив парою коней, Василя привчив громадити грабаркою давніше скошену й суху вже траву, а Воркун із Вакарем скидали її в малі копички. Гарно було працювати. Їх селянсько-господарський дух годився з запахом сіна і привязував їх запопадливо до роботи. Навіть і Вакар менше нарікав, а коли прийшлося звозити сіно в стирти, то він уже не допустив нікого до тої пари коней, котрими Василь громадив. Не злазив із воза, толочив сіно,

що Соловій накидав у кіш, підганяв від копички до копички, а потім до місця, де Воркун укладав стирту. Як відїздив знов за сіном, то впирався ногами в помостину, натягав віжки, надувався, і зо словом "ґиреп" глипав у сторону Воркуна і, здавалося, докоряв йому: "Видиш? ти думаєш, що я до нічого не здалий.

Як-не-як, але праця в Маєра була для них цінною школою, де вони привчилися вживати господарського знаряддя, котрого перед тим і не бачили, але в скорому часі мали своє власне.

Пригадав тепер Воркун цю свою службу — хмарне було тоді життя, але тепер показувалося воно в його памяті дуже ясне і навіть дуже приємне.

РОЗДІЛ VIII.

А куди ж то ви йдете? — питала Калина Дуб, стоячи на порозі побачивши Ганну Поштар, що зо своєю донькою Катериною, йшли дорогою й були вже близько її хати.

—Та-а справилися ми до Тетяни, — відповіла Ганна, що одною рукою відганяла від себе галузкою комарі, а другою держала звязані кінці білого полотна, в якому висіло щось таке як горнець, або миска з чимсь.

—Поверніть на хвилинку до мене, бо якже то йти попри хату й не вступити, — просила Калина, глипаючи то на Ганну, то на її вузол. — Я оце згадувала вас перед хвилиною й таки вже збиралися ми обидві з Ольгою відвідати вас. Знаєте, сьогодні свято, Успеніє Богородиці, гріх працювати, ну, та й у хаті трудно вдержатися — нудота така, що крий Боже. А що там у Тетяни, чи не хвора вона?

—Була в мене сьогодні дуже рано, ще ми спали, її дівчина, Софія, і казала, що їх Семенко заслаб дуже та й Тетяна ледве дихає, — відповідала Ганна, йдучи вслід за Калиною до хати. — Гірко воно, де є слабість, — додала сідаючи на лавку.

—Бачила я ту дівчину коли йшла від вас, але я не питала, а вона сама мені не сказала як то в них вдома,— говорила Калина, сідаючи на ліжко. — Якась дика дівчина, бо коли йде попри нашу хату то оглядається мов би псів боялася.

—Вона добра дівчина, тільки не смілива, дитина ще, — поясняла Ганна. — Та й жити в такій нужді, як у них, то й найрозумніше стуманіє. Казала я, просила Тетяну, щоб мешкала в нас доти, доки Вакар не вернеться з роботи, або й цілу зиму, хати не висиділа б, але вона вперлася й перенеслася. "Робитиму щось на фармі", говорила, "бо гріх сидіти й псувати хліб задармо". А то дивіть-

ся яка її робота — не жиє, але мучиться, мов якісь гріхи покутує.

—Ходім і ми, мамо, до Тетяни, — сказала Ольга, пошептавши щось із Катериною. — Веселіше їй буде.

—Та здалося б піти, але воно трохи задалеко на мої слабі ноги, — відмовлялася Калина розслабленим голосом і погладила свої стегна долонями.

—Та не далі, як від нас до них, — доказувала невинно Ольга, маючи на думці Поштарів, і несвідома того, що оскаржить свою добру маму за її нехіть відвідати Тетяну, додала: — Ви відвідуєте їх майже щодня й не кажете, що вам ноги болять.

—Болять, болять, але я нікому нічого не кажу, — боронилася Калина, глянувши злісно на доньку за її невинну неосторожність у бесіді.

—О-о, та ми якось поволеньки зайдемо, — заохочувала Ганна. — Мої ноги так скіпають вночі, що ледве видержую, щоб не стогнати, але вдень не чую, задеревіють і ходжу мов деревянними.

—Та то таке й з моїми, — сказала Калина й таки діткнулася мимоволі пальцями чи не тверді вони. — Та-а, йдете ви, то піду й я, бо гріх воно сидіти вдома. — При цім глянула на Ганнин вузол, подумала щось, встала, взяла малу мищину й пішла в кут коло печі. Щось вона там крадьки накладала ложкою з більшої миски в малу, потім взяла круглий бохонець хліба, положила зверха на мищину, завила білою хустиною й положила на піч. — Не знати чи взувати чоботи, чи йти босо? — питала й поглянула на Ганнині босі ноги.

—Я тішуся, що я й босими годна ходити, а не-то ще й чоботи тягати, — сказала Ганна.

—А я таки вбуюся, бо не привикла ходити босими ногами, — сказала Калина й зараз таки витягла зо скрині мягенькі жовті чоботи. Вона натягнула їх, перевязала голову довгим, білим рушником і всі четверо вийшли й подалися в сторону, де жила хвора Тетяна.

* * *

Тетяна Вакар не послухала Ганниної ради лишитися в Поштарів бодай доти, доки Вакар не вернеться з роботи. — Що ж я у вас робитиму? — говорила вона півплачем. — Ви добрі для мене і для моїх дітей, дай вам Боже здоровля за це, але знаєте, гріх надуживати людську щирість. Ми, дякувати Богу, не каліки та й таки треба робити щось на фармі, бо чого ж ми приїхали сюди? Людей добрих обідати? Вони помагають раз і другий раз, але всьому є кінець, та й таки кожний повинен мати лице й стидатися жити з людської ласки.

А Ганна, слухаючи Тетяни, тільки головою похитувала — все то була правда, що вона говорила. Все ж таки вона не довіряла, щоб Тетяна годна була пережити ті злидні, що ожидали її на фармі. На її думку ті злидні, хоч-не-хоч, мусіли бути, бо сама вона переживала їх, гіркі вони були для неї, а для Тетяни будуть вони ще гіркіші, бо що ж вона має? Ні хліба ні до хліба, та й у неї самої не було сили й за дві курки. А її діти, ну, що ж, одна Софія, що могла вже дещо робити, а Андрій і Семен, — цих треба було ще довго годувати, поки з них була б яканебудь користь. Та ще коби й так то не зле було б, але Семен був у такім віці й такого здоровля, що його, як кажеться, ні вдома лишити, ні в поле брати.

Але Тетяна, хоч і дивилася на себе очима Ганни, таки вперлася й тиждень перед тим, як Вакар пішов до роботи, перевіз її Воркун своїм возом, як він називав, саком-паком, від Поштарів до її власної хати. Ганна надавала їй всього того, що лиш мала й могла дати, мов би доньку вінувала, і в придачу ще й пять курок старих, тих що неслися ще, подарувала. Тетяна протестувала, — чимже ж я годуватиму їх? — питала Ганни, але Ганна шепнула щось Іванові до вуха, він проворкотів щось під носом, але повинувався й виніс із шпихліра та й кинув на віз повний мішок збіжжя.

І так тиждень із Вакарем, а потім сама з дітьми розпочала Тетяна фарму "до людей" приводити. Наслухалася вона від Ганни про те, як вона бідила першого року

та й приймала тепер свої злидні так, мов би вони були обовязкові й без них ніхто ніколи не зможе обійтися. Так треба й так мусить бути. Вставала рано разом із сонцем і лягала як уже починало сутеніти. Скидала з дітьми на купи сухий лім, зрубувала ріще й тонкі тополі та й тішилися, що з кожним днем зростали тут-то-там, поміж грубим лісом, латки чистого поля. Ввечері, перед заходом сонця посилала вона Софію до хати, щоб іззавидка вечерю приготовила, а сама ще той корч, ще те деревце, а потім, ще один корчик і ще одно деревце рубала, скидала на купу доти, доки не смеркалося.

Повечерявши, вона клякала, цілувала землю, била поклони й щиро, щиро молилася, просячи Божої ласки для дітей і для свого чоловіка, щоб здорові були. А по молитві тихцем накривала дітей, що вже спали на землі, на сухій траві, бо ліжка не було ще в неї, хрестила їх і цілувала по матірньому в чоло, на ніч їх благословила. І себе вона хрестила та приговорювала: — хрест у головах, хрест у ногах, на хресті лягаю й хрестом ся вкриваю; поможи Боже цю ніч без всякої слабости переночувати й завтрішної днинки діждати та в щастю й в спокою, при веселости й при здоровлю її в мирі переднувати; нехай людська худібка буде здорова та й наша. — Легче робилося їй по такій молитві й засипляла тяжким, тяжкою працею й журбою вигодуваним сном.

Але, як каже приповідка, де тонко — там рветься, так було і в Тетяни. Незавидна була її доля, а може й лукава, бо гіркими збитками частувала її — не терпіла коли ласкаві промінчики надій прояснювали Тетяні стежечку її тяжкого життя.

Тиждень перед першою Богородицею працювала Тетяна, як звичайно — зрубувала лозові корчі й тонкі тополі. Обкопувала рискалем землю довкола них, обрубувала коріння й солодко робилося їй, коли вона, при помочі Софії, витягала з землі кріслатий пень чи кушлату голову корча. Обрубуючи один із тих корчів, вдарила вона сокирою по коріні і, сама не знала як то сталося, замість у корч, вдарила себе по нозі й розрубала її вздовж між малим а великим пальцем. Спітніла від праці й духоти в

затишку ліса на сонці, не відчувала болю, от шкробнула себе трохи, подумала, і навіть не сідала лиш взяла у жменю вогкої глини, плюнула на неї кілька разів, розмісила й замастила рану, щоб кров затамувати. І рубала далі — не було в неї часу панькатися з ногою; присхне, загоїться . . .

І хто знає, чи не стекла була б із неї кров, як із модерно-зарізаного індика, коли б не надійшла була Текля Соловій просити її, щоб відпустила їй Софію ночувати з нею, бо щось страшило їй останніми ночами й боялася спати сама. Вона підійшла до Тетяни, сказала їй "Боже Помагай" і зараз таки завважала червоні від крові листки зілля під її ногами.

—То чому ви лишаєте за собою криваві сліди? — запитала вона Тетяни призираючись.

—Розрубала трохи сокирою ногу, — відповіла Тетяна, втираючи рукавом піт із чола й лиця й відчула, що робилося їй якось млісно коло серця. Помахуючи долонею коло лиця сіла вона на купу лому.

—А-ну, покажіть, — сказала Текля й таки не ждучи присіла, оглянула ногу й мало не зомліла, побачивши рану. — Бійтесь Бога, — скричала вона, — та ж це не трохи; кров тече мов із зарізаного барана. — Вона скривилася й оглядалася не знаючи, що робити, але нагло пригадала, витягла з пазухи свою хустину й обвязала ногу. — Йдім до хати, — говорила з поспіхом, — рану треба вимити, бо гнитиме зо сміттям.

Тетяна ледве зайшла до хати. Короткий відпочинок успокоїв її, але в цьому спокою збільшився пекучий біль ноги. Він тягнувся від рани вздовж ноги вгору аж до серця мов розжарений дріт і стягав Тетяну в якийсь мрачний, глухо-болючий світ. Сиділа на скриночці оперта до стіни й повертала поволі головою з боку на бік і ледве чула, як Тетяна вимивала рану теплою водою, що припадково лишилася в баняку на печі. Її бліде, замурзане потом і порохом лице та зажмурені очі свідчили, що для неї смерть була тепер так багато страшна, як для дитини усміх матери.

Текля зужила всю воду, вхопила якусь там плахту й

перевязала тісно зранену ногу. — Лягайте на ліжко й держіть ногу високо, щоб кров не перлася до рани, — радила вона Тетяні здіймаючи її зо скриночки. — Зараз, отак-о, — приговорювала підложуючи скринку, на котрій сиділа Тетяна, під її ногу. — Воно легче буде й скоро загоїться.

—Дякую тобі, — прошептала ледве чутно Тетяна не відтворяючи очей. Спати їй хотілося, спати й спати...

На щастя Тетяні рана не гнила так, як того сподівалася Текля, що прибігала до неї кожного дня рано й ввечері перевивати та обкладати рану бабковим листям. Пухлинина поволеньки зникала й сама рана гоїлася поволі й можливо, що вона, Тетяна, скоро була б виходилася, коли не трапилося було їй іще й друге нещастя.

Назбирала Софія козарів. Не раз і не два вони взбирали й їли їх, бо й було їх багато по дощі, а подруге дуже мало мали вони що іншого їсти — козарі, як говорила сама Тетяна, держали їх на ногах. Вони навіть і на зиму насушили були малощо не повний мішечок. Та й тепер, цього разу, зварили вони їх, заправили спраженою на салі мукою та й поснідали ними. Але...

Знайшла їх півмертвих Воркунова Марія десь вже по полудні. Йшла вона з братом своїм, Павлом, зловити зо два щупаки в ставі, що займав ріг Вакаревої фарми й повернула, щоб і Софію взяти з собою; завтра Богородиця й здалося б щось трохи інакшого їсти поза самі бараболі, козарі й клюцки. Сумний і страшний образ побачила вона, як отворила двері до хати. Бліді, оббльовані, з розхрістаним волоссям лежали вони: Тетяна з Семеном на траві, Андрій коло паки, що служила їм за стіл, а Софія зігнута з головою між коліна лежала коло дверий, — і ледве дихала.

—Біжи, кричи за мамою, — закричала з переляку Марія до Павла, а сама хотіла ніби бігти також, але не знала в котру сторону. — Біжи! Чого стоїш? — крикнула вона знов до хлопця, що стояв і тільки очі витріщив. Він не знав що сталося й дивувався з Маріїного крику. Вкінці, мов би щось пригадав, зірвався з місця й не побіг, але полетів до дому.

Марія перебувши перше потрясення страхом, вбігла

до хати, але зпочатку не знала, що робити. Її інстинкт кричав рятувати їх, але як — вона не знала. Тільки зиркала нервово по кімнані. Але в тім самім менті свого заклопотання приступила до Тетяни, нагнулася над нею й діткнулася її тривожно пальцями.

—Що сталося з вами? —запитала й перелякано гляділа в лице жінки.

—О-о-ой, — простогнала Тетяна довгим, слабим й глухим голосом. Вона відтворила очі, повернула головою до Марії, але зараз таки замкнула їх і впустила голову на те саме місце що й перше була.

Тетянині очі перелякали Марію ще більше як вона була перелякана. — Вона вмирає, — подумала собі і з розгоном вибігла на двір, і почала що сили кричати на свою маму, щоб ішла скоро, скоро, бо...

Постояла Марія хвилинку на дворі й вернулася до хати. Глянула на Тетяну й побачила, що вона пробувала піднятися. Вона підбігла, помогла їй сісти й таки сама сіла коло неї, обнявши хвору за плечі.

—О-о-ой, Марійко... наїлися... ми... тих, козарів. — лебеділа Тетяна ледве вимовляючи слово за словом.— Возьми... їх... постав тут... коло мене, — сказала кивнувши головою на лежачих на землі Андрія й Софію. — Бідні, бідні діти... — прошептала й плачучи тихим плачем і повалилася на ліжко.

Марія схопилася, положила Софію й Андрія на ліжко коло Тетяни й зараз таки розпалила, сама не знала нащо, в печі вогонь і поставила котел із водою, щоб грілася, та й зазирала у вікно чи мама не йде.

Від Вакаря до Воркуна не було далеко, от пів милі на впростець, але за стежкою було трішки дальше. Павлові з тим, що він кілька разів упав, як біг, не забрало й десять хвилин добігти до хати й сповістити Єлену, що Тетяну й її дітей порізали індіяни, (так він уроїв собі з того, що оповідав йому Іван Поштар, що індіяни вбивають білих людей і здирають тімя з волоссям з голов) і повтікали в ліс. Єлена як стояла так і скамяніла на місці. Випустила з рук баняк із свіжо накопаними бараболями й дивилася наляканими очима на хлопця.

В тій самій хвилині зявилася Текля. — Що-що-що сталося? — питала засапана. Вона чула, як Павло говорив щось про індіян, а перед тим, ідучи стежкою, чула крик Марії й бігла, мов залякана серна.

—Пропали ми, — сказала Єлена на відповідь Теклі й заголосила плачем. Цей плач в тій самій хвилині переніcся до Теклі й обидві вони побігли до Тетяниної хати.

Єлена увійшла в хату й таки від самого порога почала хреститися й зазирати широко отвореними очима в кут, де на сіні лежали хворі. За нею підступала перелякана Текля, і також христилася.

—Ви чого христитеся? — запитала пошепки здивована Марія. — Тут ніхто не вмер.

—Не вмер? Вони живі? — говорила Єлена й гляділа то на Марію, то на хворих, а потім на Павла, що стояв коло порога й натягав шию, щоб побачити чи Андрій має волосся на голові. — А той шибеник наблеяв, що тут індіяни були й повбивали їх.

—Козарів наїлися, — пояснила Марія, показуючи на купку незварених, що лежали в куті на землі.

—Певне молодого мухомора замішали між козарі, — сказала Текля й таки підійшла до козарів, щоб переглянути їх. — А не казала я, що воно так? Дивіть, який показний, — говорила показуючи ковпачок молодого мухомора.

—Що ж тепер робити? — питала заклопотано Єлена. — Вони погинуть від тих проклятих печериць.

—Вони пережили вже найгірше, виблювалися, — говорила Текля. — Тепер би для них молоко солодке здалося.

—А де ж його дістати? Хіба аж до Ганни хтось побіжить, але то далеко й вони не діждуться, вмруть поки хтось забіжить туди, поки вона корову з ліса прижене, поки здоїть . . .

В Калини є корова — до Калини ближче — здогадалася Текля. — Нехай побіжить Павло.

Павло не ждав, щоб йому два рази сказати — він побіг, а жінки вмивали хворих теплою водою, натирали їх руки, ноги й груди й положили їх, в більш вигідні по-

зиції, щоб їм легче було дихати. Єлена шепнула Марії щоб побігла до дому й принесла кілька кавальчиків цукру, що вона держала схованих на всякий припадок. Марія вернулася швидко й зараз таки Єлена почала напоювати хворих солодкою водою. Тетяна говорила поволі, але діти спали мов неживі. Аж під вечер почали вони одно по однім відживати,, вставати. Калина зварила пшеничного джуру й ждала на молоко, але трудно було діждатися його. Вже й сонце зайшло, а Павла не було, аж вже стемняло, як він прийшов, але без молока — впав і розляв на стежці. Він плакав і говорив, що він вернувся був знов до Калини, але вона насварила його й молока не дала — вона надоїла повне ведро й дала мені лиш дві горнятки в маленький горщик, а я біг, бо то вже було пізно, запутався в гиляку й впав — говорив він крізь плач.

Нагодувала Єлена хворих джуром і зараз таки пішла з Теклею й Павлом додому, а Марія лишилася ночувати з Тетяною.

* * *

—Пустіть мені Єлисавету наніч, — просила Текля Єлену, коли вони прийшли вже до Воркунової хати. Згадка про індіян настрашила її й навіть тепер у сумерку вечора здавалося їй, що бачить їх, що вони заглядають крадьки зпоза дерев, готові вибігти і схопити її як вона лиш пуститься йти сама стежкою до своєї хати.

—Та нехай іде, як хоче, — сказала Єлена. — Завтра свято й не потребує вставати дуже рано. Але уважайте, щоб вас індіяни не похапали, — додала вона, глянувши ніби сердито на Павла. — Цей шибеник так мене налякав, що моє серце ще й тепер бється з того страху.

—Ой, не згадуйте їх проти ночі, — просила Текля й оглянулася поза себе в ліс.

—Не бійтеся, я не дам вас індіянам, — говорила пестливо Єлисавета, обнимаючи Теклю за стан. — Я б їх так змастила патиком, що памятали б до смерти.

—Яка відважна! — сміявся Павло. — А вчора хто аж на тополю ліз зо страху перед вужами, га? А індіяни більші від вужів. Вони прибіжать і один схопить тебе за

коси, а другий ножем лиш, чах! і вже волосся нема та й тільки лиса голова лишиться, — телентів він і тішився, що дістав нагоду подрочитися з жінками. Ловити вужі, жаби й миші й пускати їм під ноги було для нього найбільш улюбленими збитками, а індіян то бачив він уже тисячі довкола хати, звичайно тоді, коли сама Єлена, або дівчата робили йому якусь заслужену прикрість.

—Та йди ж ти, урвителю, спати, — наганяла його Єлена, — й не плети дурниць. Чи хочеш, щоб я через тебе цілу ніч не спала? — Вона вдарила його легенько по потилиці й потрутила до дверий, де він став, і приглядався, як Текля, сказавши "Добраніч", зникала разом із Єлисаветою на закруті стежки в ліс.

—Добра-а-а-ніч, всі вам індіяне на-а-а-ніч! — кричав Павло співучим голосом жінкам на вздогін і на закінчення свиснув у пальці так тонко, переразливо, що йому самому мурашки пробігли спиною, а луна, що пробігла лісом, нагнала Теклі за сто вовків страху. Вона вхопила Єлисавету за руку й обидві побігли, мов кози вперед.

* * *

Текля жила, можна сміло сказати, цілком безжурним життям. Її вік ледве дорослої дитини (двадцять було їй) ще не викрислив був для неї ясного поняття про родинні обовязки — вона не мала ще їх і жила, як казала Єлена, по дівочому. Живої й веселої вдачі вона завсіди щось робила, і майже ніколи не лишала для себе вільних хвилин для нудьги та для міркувань, що її життя могло бути багато більш гарнішим ніж було — вона приймала його таким, як воно було, без найменших нарікань. Та не без того, щоб не закрадалася до неї скуча, а найбільше в дощеві дні, коли треба було сидіти в хаті цілими днями, але й її відганяла вона пісеньками, котрих знала десятки та й читанням кількох книжок, що Соловій привіз із собою. Вона знала вже всі їх на память і могла розказати ті історії слово в слово. До того ж купила вона собі в Ганни Поштар квочку з курятами — дванадцять їх було. І що вона вже не виробляла з тими курятами! Кожному імя дала й до кожного говорила й співала мов би до дітей. І розпестила їх так, що вони вже самі пхалися до її

рук, щоб їх голубила та цілувала. Через них вона ніколи ніде й не засиджувалася довго неділями, або святами.— Треба мені йти, бо в мене вдома худоба їсти й пити хоче, — говорила вона ніби поважно, як хтось припрошував її посидіти ще та поговорити, історію розказати, чи поспівати.

В будні дні вона зо своєї власної охоти й, щоб показатися чимись перед Степаном, як той вернеться з роботи, зрубувала й прочищувала лім довкола хати й робила, як вона сама називала, панський парк. Пипнила коло грядок і прочищувала більше землі, щоб на другий рік були вони більші, а як вприкрювалося їй одно й друге, то тоді брала серп і жала траву, виносила на сонце, сушила й складала в стіжок та й тішилася, що він збільшався — буде чим годувати корову, що Степан обіцяв купити за зароблені гроші. Суботами пекла-випікала з пшеничної муки піріжки з ягодами, калачики, обарінки, булочки та ґуглики, щоб було що понести тим, кого вона мала відвідати неділями, або погостити тих, що до неї загостять.

І, хто-як-хто, але Текля була улюбленим серцем для всіх молодих, хлопців і дівчат нової громади. Любила її молодь за її веселу вдачу й не було неділі або свята, щоб вони не відвідали її, як не всі разом то по двоє, троє, на любі розмови, на співи та на жарти дівочі-діточі. А, як колибудь, загостить вона до когось, то й вони там вільний день від праці перебудуть. Любіших розривок вони не мали, хиба що йшли ягоди гуртом збирати, але без неї якось невесело було.

От, в неділю, чи в свято, збиреться Катерина Поштарева раненько по хатній роботі та й до Ганни: — Мамо, піду я до Теклі сьогодня. Нудно їй там самій сидіти та й мені якось невесело вдома. А Ганна: — Чи я тебе спиняю? Йди, лиш не спізняйся ввечері, щоб іззагоді корови подоїти та вечерю зготовити, — наказувала доньці й притім не пустила її з хати поки якийсь там вузлик не втикнула її у руки. — Це даш Теклі, — шептала щиро, — бо в неї піст за постом і не знаю, чим вона живе.

І, йде було Катерина й поверне до Павла Дуба, а

звідтіль разом із Ольгою й Оленою повертають до Григорія Воркуна, де Марія й Єлисавета ждали вже на них. Вони й Софії Вакаревої не лишали й гуртом до Теклі йшли.

Та не лиш вони, дівчата, але й Іван Поштарів знав уже, як кажуть, на память, де то дівочі збори, і, для товариства по дорозі, збере бувало хлопців: Осипа Дуба, Павла Воркуна й Андрія Вакаря та й веде їх до Теклі, щоб дівчат дражнити збитками хлопячими. Сам він не давав собі ради з ними; дзьобали вони його жартами мов яструба ворони.

А Текля вже їх визирала. Наплете було вінків із дикого зілля й хату ними умаїть і образи й вікна й двері ще й велику китицю на стіл поставить, бо гості прийдуть. Стоїть було на порозі й прислухується чи не почує веселого гамору десь там із тишини лісової, зо сторони, де хата Воркунова була. Та не довго ждала, бо ось кричали вже хлопці, дівчат вони страхали ховаючись у лісі, потім зразу тихо, а далі чути вже й голосну розмову, діточі перезви — веселість. Стежечкою, рядочком ішли дівчата повбирані в білі вишивані сорочки та в сині й червоні спідниці, в запасках вишиваних. Синє небо, ліс зелений і рядочок живих квіток-дівчат.

Уведе їх Текля в хату та й розпитує про мамів, чи здорові й як вони сами днували та ночували. Побалакають отак хвилин кілька, почастує їх Текля пиріжками та калачиками, поставить на стіл велику миску ягід чи малин, чи там грушечок, тих, що саскатунами називають, чи черниць, — залежно від сезону, — і їдять вони поволі та й жарти починають. А далі Текля пісень заведе, а найбільше тої, що каже: "І васильки мої і Василь при мені, о, ій Богу, присяй Богу, сподобався мені", щоб Марію, Івана й Катерину трішки подражнити, бо пригадувала їм ця пісня Василя Дуба. Кожне з них трьох думало про нього по свому й залюбки співали її. По тім співали про якогось Івана, що ходив до якоїсь там вдівоньки десь по півночі коли ще кури не піли, та про Гриця, що ходив

на вечерниці й згинув бідний із рук чарівниць, — багато пісень співали.

Наспівавшись доволі, давала Текля перекуску з того що мала. Пиріжків і ґугликів напікала вона багато та й смачні вони були, лакомі, а до них хібащо голубців було зробить, або подасть те, що Катерина принесе, сир сухий, чи зо сметаною та й горнятко масла — все виставляла на стіл для своїх любих та милих. Перекусять вони, подякують і знов якихось забав вигадують.

—Поворожіть нам на картах, — просили дівчата Теклю й аж очима любо світили, цікаві були знати яка їм доля судилася. А Текля знала, що їм вгадувати, що їм говорити зо своїх карт, що вона сама собі з твердого паперу вирубала й вималювала. Служила вона в попаді й привчилася там не одного діла й доброго й забавного, бо там були попадянки, що долю свою картами виворожували.

—І стане ворожити, то кому-як-кому, але Марії найперше й розказує їй мов з книжки читає. Ось дама крейцова, це ніби Марія, а коло неї хлопець червінний; він десь далеко, бо коло нього девятка крейцова припала. Буде мати цей хлопець багато грошей — заробить їх, бо так десятка дзвінкова показує. І любить цей хлопець ту даму крейцову, ще й як любить, бо вона йому як раз над голову попала. Але він боїться, бо коло цієї дівчини крутиться хлопець чорнявий, багач і підмовляє її. Але хлопець білявий прийде забере Марію й поставить у дім багатий, бо так туз червінний показував. Вона й листа одержить незадовго, бо не дармо туз дзвінковий попався з її правої руки. Словом, кожна карта падала як раз у таке місце, що ворожила нічого іншого тільки щастя й долю добру.

Та й Ользі не зле падали карти; хлопець крейцовий із виновим тузом припав таки дуже близько, ну, весіллям аж пахло вже, тільки той хлопець стидається ще, не знає як приступити до Ольги й сказати, що він любить її й старостів задумує посилати. А Катерині дорога велика стелиться, десь там, де ждало її товариство веселе

й багате. Коло неї хлопці роями: і той, і той, і той, всі, бо карти виразно про це говорили.

А молодшим дівчатам карти, мов заклялися, все на сміх падали. Єлисаветі якийсь вдовець горбатий підсунувся під бік; до Олени старий пирконосий парубок задумує залицятися, а до Софії паламар із червоним носом прийде з поклоном. Та вже, кому-як-кому, але Іванові то карти мов змовилися, щоб розсердити його. Стара якась баба з одни зубом, сліпа на одно око, глуха мов пень, ще й горбата залюбилася в ньому. Вона йому якесь чарівне зілля зварить і напоїть його та й зчарує — весілля буде. Потім годуватиме його юшкою з бараболь і цибулею та й битиме макогоном три рази на день. Так туз крейцовий і дама винова тую тайну шептали Теклі. Сміялися аж рули дівчата з Текливих вигадок; сміявся й Іван і прихвалював свою будучу супругу, що він не дав би її за жадну з дівчат, бо з нею він скоро доробиться маєтку.

По картах читала їм Текля з книжки, або розказувала якусь історію про царевича та цареву доньку, про палати дияматові на скалах неприступних, про драконів, що гарних дівчат по дванадцять нараз пожирали, про яблука золоті та про золоті руна — любо було слухати, хоч і про страшні речі говорила.

І так минали їм неділі й свята — весело їм було з Теклею. Розходяться було перед вечером і запрошують її до себе й Катерина й Ольга й Марія на другу неділю. Вона й приобіцяє, бо й сама того бажає.

Добре їй жилося, тільки з одним не могла зжитися, а це, що боялася в ночі сама ночувати. Ночувала з нею часом і Марія, то Єлисавета, то знов Софія, але напрацювавшись за день, ці дівчата падали ввечері снопами на ліжка — не в голові їм була Текля. А вона внесе дров, води і ззавидка, підопре двері driчками, засвітить каганець, поставить на лавку близько ліжка й лягає накрившись із головою тільки дірку маленьку лишить, щоб на світло маленьке дивитись і вслухується в тишину ночі. І причувається їй, що хтось ніби ходить довкола хати (Іван Поштар говорив їй, що то медведі тупцюють), а вона плаче

нишком зо страху. Так і засне з плачем. Але поволеньки вже була призвичаїлася до тих медведів і було б добре коли б не нагадав був Іван про індіян. Страшні вони були для Теклі,такі страшні, що вона пізнійш ночувала вже в Єлени, і таки там і замешкала поки Степан не вернувся з роботи.

* * *

Іван Поштар ніколи не оминав тих дівочих зборів, що відбувалися в Теклі Соловій, або в кого іншого з його нових сусідів. Прийде бувало сам, або з малими хлопцями, що липли до нього, бо він мав рушницю та й оповідав їм про індіян, про медведів, про вовків, сяде собі десь там у кут та й дивиться на дівчат, а найбільш на Марію Воркунову, як вони гедзи справляють. А Марія, від того часу коли вона йдучи з Василем від Соловіїв звихнула ногу, не дуже приставала до нього; боялася, що хтось наговорить, напише Василеві, і хто то може знати, що може статися? — Покинути може, бо дуже чуйне серце мав.

Завважав і Іван тую зміну в Марії, і якось тужно робилося йому, бо не з каменя було й його серце. Весело йому було від самого початку коли вона приїхала в його окруження; щось дуже нове, незнане, але дуже веселе, принадне привезла вона з собою й прикрасила йому самотний і порожний його молодий, душевний світ; любив її веселу розмову, її жарти; він ліз би був рачки від своєї аж до її хати, коли б вона сказала йому робити, ну й сама йшла з ним та ще й прутчиком підганяла. Не міг він противитися їй, хоч часом і відзивалася в ньому його зухвала упертість, бо гляне вона було йому в очі, він від разу змякне і стане такий покірний, що йому самому дивно ставало, чому то йому так робилося. Не чув у собі ні злоби, ні ненависти до неї, хоч нераз вона таки аж надто допікала йому своїми жартами та збитками.

Весело йому було — весело, аж до часу коли він бачив, що Василь ніс Марію на плечах, ну й цілував — він же ж слідив за ними з ліса. Хмарний для нього став його світ від тоді. Та ще й більше захмарився, коли він зав-

важав, що вона оминає його, не договорює й не дожартовує так, як було перед тим. І сяде бувало він на тих дівочих сходинах та й очима, як кажуть, їсть її — щось тиснуло його серце якось так глухо й болючо від чого світ ставав йому якийсь такий непривітний, що й жити не було охоти.

Та й Марія здогадувалася чому Іван такий сумний та невеселий. Гляне було крадьки на нього та й жаль стане хлопця; відчувала, що кривдить його, бо чого ж мала вона сторонити від нього, та й ще тоді, коли вони зійшлися побавитись, повеселитися? Не такої вона була вдачі, щоб когось кривдити й зараз таки забави заводить, або жмурки, або кота й миші, або щось іншого, щоб лиш Івана втягнути й розвеселити його. І коли були вони всі разом, хлопці й дівчата, то вийдуть із хати на двір та й дасть вона йому ролю кота, а сама за мишу стане. Зпочатку він навурситься й тільки дивиться — не хоче, як казав він, за дурними дівками бігати. Але коли вона подавньому потягне його кілька разів за ніс, за волосся, за вуха, то тоді тільки й держись, бо він як прудне, як скочить, мов дійсний кіт на дійсну мишу. А Марія, хоч і сподіється такого наглого нападу тільки не знає, коли він вибухне, зверещить сміхом із утіхи великої, та й зо страху малого й шусть у коло, ніби у нору сховається. Хлопці й дівчата й собі співонять всіма голосами, й аж дрижать із утіхи тай держаться ціпко, щоб "кота" до нори не пустити. А вона то вибіжить то сховається, а він рветься, бігає довкола, сягає руками до середини, і аж сопе, здавалося, дуже сердитий був кіт, що не міг мишу зловити. І крик такий справлять аж луна лісом точиться. А далі він пристане, втомиться, і ніби чатує та й дивиться, як вона веселими та провокуючими вогниками з очей пирскає йому — манить ловити себе. І так раз і другий і третий — бігають, землі під собою не чують із утіхи. І втомить його Марія так, що він ледве дише. Врешті дасться вона зловити йому, пристане, він прибіжить до неї та й сам раптом стане, мов дуже молодий котик перед дуже старою мишею, що обернеться нагло й стане дуба проти нього. Стане й дивиться їй ув очі так якось дивно, мов би справді

хотів її зїсти. Недобре ставало Марії від цього Іванового погляду. Вона нагло переставала сміятися, впускала очі й відходила від нього; ставала в коло й назначувала інших котом і мишею, а Іван сідав знов на приспу, або йшов десь у ліс і вертався аж тоді, як усі додому розходилися.

Та не лиш при таких забавах, але й при всіх інших стрічах, коли Марія бажала, ради товариства, розвеселити й розвести його до звичайної невинної молодечої балачки, до мовних відтінків, що своєю, можна сказати, невинною наївністю підносять забавного духа серед молодого товариства, той погляд з Іванових очей відганяв від неї того веселого духа — вона почала потайки боятися його, хоч не могла пояснити собі, чого й чому. Все ж таки пробувала бути добра для нього — силувала себе не показувати свого страху перед ним, бо й не злий він був для них.

Іван майже щодругий день відвідував Воркунову родину. Робить щось вдома, чи в полі й підвечір іде, мовляв, полювати. Візьме рушницю, пороху, шроту й капсуль та й іде навпростець лісом, щоб оминути Дубів. Не любив він стрічати Калину — випитує було його куди то він іде, що мама й батько роблять, чому він не вступає густіше до них, ну й таки просить у хату хоч на хвилиночку та ще й навчає, що не гарно воно минати сусідів йдучи попри їх вікна —й тому він оминав її хату, навпростець брався. І застрілить він по дорозі чи то диких лісових курок, чи качок, — а раз то й дике козеня застрілив, — принесе там, де Єлена з дітьми працювала та й: Це, — каже він, — для вас лишаю, бо не хочуноситися, ніби зо здобичею, а для себе забю коли вертатиму до дому. — І сяде, щоб відпочити трохи, та й дивиться як то Єлена і Марія і Єлисавета і Павло, а навіть малий Корнилій пріють, працюють, рубають і складають ліс на купи.

—А-ну, Іване, хто скорше звалить дерево, чи ти, чи я? — займала його Марія веселою усмішкою, показуючи дерева.

А він мов би й ждав того. Схопиться, візьме рискаль

і сокиру від Єлени, плюне в долоні й рве землю мов борсук — обкопує, щоб коріння видно. А потім вхопить сокиру й рубає аж тріски летять, аж сокира скрипить і все зиркає як там Марія, чи не перемогла вона його. А вона закусить спідну губу й сіпається, гребе, січе аж їй духу не стає та й собі зиркає як там Іван, чи не валиться його дерево до землі.

Упадуть тополі, але не разом — одна з них завсіди скорійш другої впаде й забава мусить продовжатися, бо жадне з них не хоче піддатися. І продовжують вони свою забаву поки Єлена не спинить їх. — Та досить уже з вас, перестаньте, бо пірветеся, — гамувала вона. — От відпочніть і води свіжої напийтеся.

Сядуть вони тай передираються, що одно, або друге скорійш було б звалило свою тополю, але трапився там камінь під корінням, ніби навмисне хтось там його підложив, щоб сокиру вищербив; або: що коріння виросло стрімко в землю, а не в боки, ну та й сокира була гостріша від другої, словом, коли б не це та не те, то скоріше була б упала тополя.

—Та наші сокири вже такі, що, як кажуть люди, можна б уже й за батьком кидати то гріху й шкоди не було б, — говорила Єлена, коли чула мову про сокири.— Не годна я до каменя погострити їх як належиться.

—Нехай Павло йде зо мною й погострימо їх на нашім точилі, — радив Іван. — Він переночує в нас, а завтра рано будуть вони гострі, мов бритви й рубатимуть дерево мов капусту.

Не можна було відмовитися від такої услуги й були сокири гострі на другий день. — Добрий хлопець, отой Іван, — говорила Єлена й таки чула, що руки її не то мучились, але відпочивали, як вона рубала тополі.

Прочистила Єлена дві, як вона скромно називала, латочці поля та й хотіла виорати їх іще зза літа. Говорив їй Дьордій Поштар, що цілину добре орати коли ще трави зелені й дощі перепадають; від дощу розмокає земля, всідається, засуваються розпруги й зарівнуються скиби, трава скоріше гниє, рілля ліпше задержує вогкість, ну й

поле ліпше родить, а виорати пізно, то вже не так добре, ніби перемерзнуть скиби, але поки вони скрушіють весною, то вода зо снігу втече по під них до балт і поле залишається сухе. Єлена мала цю пораду в памяті й спішилася, щоб вчасно, як вона називала, розпорпати землю Божу.

—Йди, Марійко, до Дьордія Поштаря й проси його, щоб нам позичив плуга, — говорила вона на Преображення Христове рано. — Як дасть Господь здоровля, то завтра почнемо орати. Та й скоренько вертайся, бо нам треба воли зловити та привязати на ніч, щоб рано часу не гаяти шукаючи їх лісами.

—А чи ж не ліпше запрягти воли тепер і поїхати ними за плугом? — сказала Марія. — Та ж я не принесу його на плечах.

—Та й це правда, — згодилася Єлена; вона навіть і не думала про те, як той плуг мав би бути доставлений на її фарму.

Пішли вони всі шукати волів. Не запрягані були вони ще від тоді, коли Воркун перевозив Вакаря від Поштаря до його хати — не потрібні вони були й блавучили свої дні пасучись лісом. Час від часу навертали вони д'хаті, до окуру, що Павло розводив ввечері, щоб хоч трохи від комарів увільнитися. Це тільки й держало їх близько своїх властників — кожна річ має свою принаду. Але вдень вони відбивалися й нераз попаски зайдуть дві й три милі, або й далі — так, що й калатала, що один із них мав привязане до шиї, не чути було. І сьогодні Єлена з дітьми довго находилася, поки знайшла їх і пригнала додому. Якось там запрягли вони їх — старі були воли, вчені й поїхали.

Поїхали цілим домом — кожному хотілось провезтися трохи. Єлена йшла наперед волів, ведучи їх за воловід, а всі діти на возі, і аж кудкудакали з радості, що везуться — несподівана втіха для них. Тільки Єлена не дуже тішилася — боялася волів і за кожним кроком боязко оглядалася й скакала з одної стежки на другу мов би то вона була причиплена до волів і хотіла б утекти

від них. А Павло сміявся з неї та ще й приказував, що мама біжить мов пес на ланцюгу — не розумів вік зневаги в своїх словах для своєї мами й нахапав за те кілька гушпанців від Марії.

Проїздили вони по при Дубову хати, вибігла Калина з дітьми та й аж у поли вдарила руками. — А то куди ви зібралися, мов на ярмарок? — питала здивована, але Єлена не відповідала, бо не було в неї часу на балачку. Пробувала вона спинити волів, говкала, але сама не задержувалася, щоб стати з ними чоло-в-чоло, ну, боялася й так проїхали по при хату. Тільки Павло не втерпів, щоб не похвалитися й кричав Калині: — Ми їдемо до вуйка Дьордія позичити плуга й завтра будемо фарму орати. — Покалатав віз далі, а Калина стояла й дивилася йому вслід і на плач їй збиралося. — Дивись, як згорділа — вже й говорити не хоче до мене. Чи ж то в нас нема плуга? Чи ж я б їй боронила? Що ж я їй завинила, за що гнівається на мене? — думала й била себе думками й з тим, йдучи до хати, заплакала нишком.

А Єлена аж зіпріла йдучи — не в голові було їй гніватися на когось.

—Що то ви, сусідо, крайц-польки танцюєте? — питав сміючись Поштар, що, йдучи до Павла Дуба, стрінув її таки недалеко своєї хати і бачив як вона перескакувала зо стежки на стежку.

—Та дайте мені спокій, не смійтеся з мене, — просила задихана Єлена, коли Дьордій став перед воли й спинив їх.

—Чи не вертаєтесь до старого краю, що всіх спакували на віз? — жартував далі Поштар і оглядав воли. Гарні й ситі вони були.

—Та ви все щось вигадуєте; плуга хочу, щоб ви позичили мені, — говорила Єлена, тупцюючи нетерпеливо, мов би вже таки мала запрягати воли до плуга й орати. — Я прочистила дві малі грядці та й треба ззагоді виорати.

—Чому ні? — Позичу, але мої леміші дуже тупі;

треба їх до коваля везти, щоб поклепав, — говорив Поштар і засмутив цим Єлену.

—Будемо орати такими як є; небагато того поля.

—Та ніби воно можна й так, як кажете, — згодився Дьордій і з цим він вернувся із нею до хати.

Утішилася Ганна гостями, побалакала трохи, погостила їх і висадили Дьордій із Іваном плуг на віз та й поїхала Єлена додому. Але тепер їхали вже всі вони на возі та й Іван прилучився до них. Він приправив віжки від їх волів і показував Єлені, а більш Марії, що воли можна поганяти так як коні; не потрібно водити їх. Ця штука дуже подобалася Павлові й він таки вже й поганяв та ще й Корнелієви дав держати кінці віжок. А коли проїздили вони попри Дубову хату, то, дарма, що Єлена кликала Калину, щоб вийшла й бодай словом перекинулася, але тільки Осип вибіг і завидним оком дивився на Павла, що поганяв воли й показував ніби він не воли, але чотири коні запряжені до карити гонить. А Калина зазирала з постелі крізь вікно та ще гірше почувалася, як перше. — О, думала вона, кличе мене, щоб я дивилася, як то вона Івана вбрала в шори, ніба за зятя вибрала його.

Приїхала Єлена додому, показав Іван Марії як запрягати воли до плуга й на другий день взялися вони порпати землю.

—Не знати як тим бабам ореться сьогодні? —згадав Дьордій Єлену при обіді. — Хотів я сказати їй, що міг би я з Іваном виорати ті клапті нашими волами, а вона відробила б нам, але вона готова сказати, що я набиваюся, або хочу її ошукати.

—Коби якого каліцтва не наорали, — журилася Ганна. — Я вже й думала сказати Іванові, щоб пішов і хоч подивився на їх роботу.

—Як хоче, то нехай йде й подивиться як то вони фиркаються там, — сказав недбало Дьордій.

А Іванові не треба було й казати, щоб ішов — він іще передполуднем оглядав рушницю й поглядав на північ. Зїв він що-зїв при обіді й прожер останний кусень

вже на порозі та й пішов, аж закурилося за ним. Скакав, мов олень через звалені дерева, і навіть не інтересно йому було приглянутися медведиці з двома медведятами, що пчихаючи втікала з горбка в ярок невдоволена, що він перешкодив їй погрітися на сонці.

Став Іван за густий корч і приглядався, як то Єлена оре. Гарний образ бачив він. Марія держала за чепиги, Єлена йшла побіч неї з сокирою в руках, Єлесавета вела воли, а Павло з Корнилієм ішли по боках і малими тополевими галузками підганяли воли й заразом відганяли від них комарів. Підійдуть вони в такій просеції пару кроків і станут — щось задержувало плуг у землі. Марія сіпає плугом то сюди то туди, повзається, Єлена помагає їй але трудно їм витягнути плуга. Єлена бере сокиру, цюкає щось там і, ге-е-ей! Воли знов поступають слимаковим ходом, а вони всі клеко-очуть кожне своє, так, як то нераз буває, коли застрягне віз у балті й кілька пар рук витручують його. Марія йде за плугом і стáне то в борозну, то на скибу, то на цілину — скаче бідна дівчина, мов би якогось новомодного танцю танцювала, держучи за чепиги плуг, мов би за руки парубка, що присів і суне качуром. Єлена підбігає то з одного боку, то з другого, рада би помогти й Марії держати плуга й волам тягнути його та й на хлопців поглядає й наказує, щоб не підходили близько до волів, до плуга, бо за припадок не тяжко. А вони мов на вмисне підбігають то сюди, то туди, й на плуг хотілося б сісти й їхати, то волам хотілося б помогти тягнути за паси, за орчики, бо ціла забава за млява була для них. А Єлисавета йде більше задом, як передом, і тягне воловодом воли, аж ногами запирається, — словом, всі вони були надхнені духом сили, що рветься вперед, скоріш, скоріш, але притоптана віками й корінням споєна земля, мов зо злости хрупотіла й задержувала їх розгін. Попустить було їх аршин, два й знов задержить.

Не стерпів Іван глядіти довго на Єленину роботу — дуже пинява видавалася вона йому. І пішов він, коли вони стали вирубувати плуга з коріння, і не кáжучи й

слова, віддалив Марію від чепиг, крикнув із цілої сили на волів, аж луна лісом пішла, і затраскотів плуг, відвалилася скиба...

—О-так, воно повинно йти, — говорив він, держучи ціпко плуга. — Ви й за місяць не виорете цього кавалка, коли будете кожний корінчик сокирою рубати. Воли моцні, але ліниві — їм тільки бука треба й рватимуть коріння.

Але не встиг він скінчити своєї гордої бесіди, як воли стали й плуг мов би примерз у землі. Іван крикнув раз і другий, вхопив грудку землі, кинув, воли наперли силою, і, тарах! вломили штильвагу..

—Бідна головко, а що тепер буде? — зажурилася в розпуці Єлена й дивилася на зломане дерево так, мов би то була чиясь із її дітей рука, або нога зломана.

Іван пошкробався в потилицю — не дуже то він добре пописався перед Єленою, а передовсім перед Марією. Штильвага була новісенька, від нового воза, червона й окована — сам він не знав, що тепер буде.

—Я вам нашу принесу, наша моцна й видержить, — сказав він раптом і таки побіг додому.

—Але Дьордій не дав штильваги. — Ти зломив, то тепер постарай їм звідки хочеш, — говорив він, коли Іван розповів як то сталося, що штильвага тріснула. Але зараз таки щось подумав та й: — Возьми кавалок сухої берези зо стриху, обтеши й зроби їм, нехай час не марнують, — сказав і таки сам поліз за деревом, щоб скоріше роботу зробити, а Івана післав за зломаною штильвагою, щоб окову зняти й на нову поставити.

Поміг Іван Воркунам виорати цілину й за той час освоївся й поводився там мов вдома. Приходив до них частіше як перше й видно було, що уроїв собі був, що Марія вже так, як мусить одружитися з ним, і, можливо, тільки й ждала, щоб він їй освідчився. Та й постановляв він не раз і не два, йдучи здому, виконати цей акт виявлення своєї любови й згоди продовжати її вкупочці аж до смерти, але з причини, що раз він не знав як його виконати, а другий раз не мав нагоди, бо Ма-

рія, чи то йшла куди, чи робила що, то завсіди мала когось із собою зо своєї родини. Господь її святий знав, чи робила вона це навмисне, чи воно само собою так складалося, але що воно сердило Івана, то про це шкода й говорити. Він забігав, закрадався, щоб зловити її десь на самоті, й зісунути перед нею зо свого серця тягар, але його успіх, здається, запутаний був десь у густих корчах. Врешті, одної суботи, десь при кінці місяця вересня, постановив він не відложувати вже далі свого наміру.

Він знав, що Марія майже кожної суботи йшла до, як вони вже називали, Вакаревого ставу провірити вершу, що вона з братом Павлом виплела з лозового пруття, чи не зловилися риби. Звичайно суботами пополудні вони не робили вже вполі — Єлена пекла хліб, Марія з Єлисаветою прали білля, а попри це був уже й час побігти до верші. Знаючи це, Іван, зараз по обіді, пішов на полювання. Та не йшов він уже до хати Воркунів, але вибрав собі дорогу прямо до ставу, де сподівався стрінути її.

Іван не помилився. Йдучи по дорозі, він застрілив дві лісові курки, прийшов над став, сів собі за корчем і ждав. Марії покищо не було й він, не маючи що робити, набив рушницю, щоб стрілити в стадо диких качок на ставу. Насунув капсульку і вже прицілився, як у тій самій хвилині вийшла з ліса Марія й таки без жадної надуми забрела в воду до приколення, до котрого привязана була верша. Вона підняла її, але зараз таки положила назад, бо не було в ній риби — щупаки, як видно було, не пхали свої голови там, де не треба. Глянула на став, що аж чорнів від диких качок і гусей, кинула оком на противний беріг і завважала, що там стояв, мов би намальований на зеленому папері, олень із кріслатими рогами і вкінці мало не крикнула з переляку, коли обернулася й побачила на березі Івана, що стояв з рушницею на плечах. Її аж мороз пробіг поза плечі і щось мов би пхало її втікати. — Іван тепер такий страшний представився їй, що вона таки направду збоялася його. Але постояла

хвилинку, надумала щось і пустилася йти до ледве помітної на траві стежки, що вона сама притоптала.

—Нема риби? — сказав Іван більш приємним голосом як навіть пасувало йому. Він стояв на стежці й, як видно було, не думав вступитись із неї.

Іванів мякий голос втохомирив трохи Маріене серце. —Нема, — відповіла вона хвилюючись, але зараз таки спокійніше: — За великий вітер був цього тижня й риба не підходила на мілку воду.

—Треба вершу віднести далі, на глибшу воду, бо в осени риба держиться далеко від берега, — радив Іван, сверлуючи Маріїні очі своїми очима.

—Я боюся далеко брести, бо стрязко там і глибоко, — говорила вона йдучи до стежки.

—Як хочеш, то я перенсу її на глибоке, — говорив він, ставши на перед неї й махав застріленими курками так ніби загороджував їй дорогу.

—То хіба сам будеш вибирати з неї рибу, бо я не полізу далі, — говорила вона й пробувала минути його, щоб далі йти.

—Воно можно так зробити, щоб ти не потребувала лізти ні близько, ні далеко, — говорив він, заступаючи їй дорогу, неначе дрочився з нею.

—Якже ж так можна? — запитала вона й глянула на нього якось допитливо; з його очей світилася знана їй вже відраза.

А так: ти знаєш, що тепер мясниці, — відповів він і засміявся залізним сміхом.

—А що мясниці мають спільного з вершою? — запитала вона, кусаючи спідну губу; балачка ставала їй дуже неприємною.

—Ти вдаєш, що ніби не розумієш мене.

—Та якже ж розуміти тебе, коли ти говориш, мов би маку наївся, — сказала вона гнівно. — Ліпше йдім до дому, —додала й пустилася йти.

—Гов! Зачекай трохи. Чого спішишся? — задержував він її вимахуючи курками. — Я вже давно збирався сказати тобі, що воно ліпше буде для тебе жити зо мною,

як вдома. Тепер ти робиш, то для кого робиш, кажи? Роблю я для свого батька задармо, робиш і ти, а воно ліпше було б, коли б ми обоє робили на своїй власній фармі, для себе. Ну, що ж ти скажеш на це? — запитав він вкінці й перехилив голову на бік ждучи на відповідь.

Марія тільки очі витріщила й стояла мов би справді наїлася маку.

—Ну, чому не кажеш нічого? — настоював він і при цім зняв рушницю з плеча й взяв її під паху так, що цівка справлена була прямо в Маріїні груди.

Марія відступилася взад, глянула в ліс і мала дуже велику охоту пруднути ланею в гущавину, але щось держало її, не пускало. Її звичайна смілість і відвага щезли десь і лишили її безрадною.

—Ми можемо й завтра їхати до міста і звінчатися там, — довбав далі Іван, підступаючи до неї.

—Возьми геть свою рушницю, — крикнула нагло Марія, і вдарила рукою по цівці.

—Не бий так, бо вистрілить; вона набита, — остерігав Іван і навмисне держав рушницю так, як Марія не хотіла. — Ну, кажи, підеш за мене?

Марія скипіла зо злости. — Возьми, кажу, рушницю мені з під носа, бо...

—Що? Думаєш, що боюсь тебе? Думаєш, що я завсіди буду для тебе дурним котом? Ти думаєш, що я дурний і не розумію твоїх мух? Я ті твої мухи вибю з тебе, я постріляю їх так, як цих курок. Ти ніби світиш мені в очі, а з другим цілуєшся; думаєш, що я не бачив? — При цих словах він штухнув Марію не так дуже легенько рушницею в груди.

Не туди він заїхав, куди постановив був заїхати; зачепив, своїм замащеним всіми любовними злиднями возом, у Маріїну душу. І виляйте горня нафти в кухню на грань, але уважно, щоб ви не випекли своїх очей, або й хати не спалили, то тоді зрозумієте, як за міцно бухнула Маріїна злість. На миг ока вона вхопила обома руками рушницю, торгнула, щоб її вихопити, вирвати й кинути в став, але, як видно було, Іван був приготований на такий напад, бо

в тій самій хвилині впустив курки на землю й зловив рушницю за приложе. Почалася шарпанина. Раз сіпне вона його з такою силою, що він аж вязами закине, то знов сіпне він її, що їй аж дух запре. Потім крутили нею в один то в другий бік і хто знає котре котрого було б перемогло, коли б не вибухнула була рушниця. Бухнула якраз в тім менті, коли цівка була під Маріїною пахою. Гук вибуху приголомшив їх обоїх; рушниця випала з їх рук і вдарила Марію в ногу так сильно, що вона аж присіла. Зажмурила з болю очі й думала, що простріле-на

А Іван, побачивши, що Марія присіла й думаючи, що вона віддає Богу духа, налякався, зірвався, мов би його вогнем припік і побіг вихром у ліс. Скачучи через повалені дерева й нагинаючись бігом попід корчі, він зо страху не нав, куди біжить і чого біжить. Аж коли зачепився за якусь там ломаку й роздер штани від спода аж до верха, аж тоді спамятався. Задиханий пристанув і шукав головою вільного місця, щоб глянути на свою суперницю. Але трудно було знайти таке вільне місце; мусів він вертатися й лізти на високе звалене дерево із нього зазирати на місце катастрофи.

Марія потерши рукою болюче місце на нозі, піднялася й поволі оглядалася довкола, мов би зо сну пробудилася. Глянула на рушницю, на курки, й подалася в ліс, прямо в тую сторону, де стояв Іван. А він, коли побачив її, — як скочить, як зарве, аж ріща затріщало, мов за медведем, і зник; вона навіть не бачила його.

Від того часу Іван оминав Марію так, як оминає старий пес їжака.

* * *

Калина Дуб аж сіяла з радости коли завважала, що Іван почав частіше заходити до її хати й не виходив так скоро, як то він робив ціле літо — посидить було хвилиночку коли, розуміється, вона запросить його в хату, або й цілком не повертає, але тисне на північ, до Воркунів. Вона не знала тепер, як то кажуть, де його посадити й як до нього говорити; цяцькалася з ним, мов з малень-

ким, хворим хлопчиком; не обходило її, що він сидів бувало в хаті кілька годин, й слова не промовив, хібащо вона силою витягла з нього собі на відповідь. Сидів нахмурений і водив очима за Ольгою, що пораючись коло хатньої роботи й, як видно було, боялася навіть глянути в його сторону. Завважала це й Калина й сердилася на доньку; штовхне її нераз у бік, не так дуже легенько, а при цім дуже любими словами промовляє: — Йди, доню, та сядь собі трошки та й спочинь. Ти від ранку бігаєш та й бігаєші вже аж змарніла. — І при цих словах попхне її непомітно у сторону Івана. А Ольга звертиться було мов ягничка, що не має охоти до кошари зайти, та й ухопить ведро й вибіжить ніби по воду й довго, довго не вертається, мов би перше криницю копала, й аж тоді води набирала. А Калина гляне було крізь вікно, подумає й усміхнеться скрито — певне донька маневрує й хоче, щоб Іван вийшов та поговорив із нею, бо в хаті стидно їй було говорити з парубком при мамі, ну та й при всіх. І закрутить Калина бесідою так, щоб помогти доньці вислати Івана на двір. Закрутить і вкрутить, Іван вийде, розглядається на всі боки, але Ольги не видно, мов би під землю сховалася — зазирає було зза вугла хати й слідить, куди то він поверне. Підійде він в її сторону, то вона тихцем на втеки й за другий вугол сховається. Обійдуть так нераз хату довкола — вона забіжить до хати, а він постоїть трохи й піде до свого дому.

Не знала Калина, що донька від Івана бокує, втікає; а те, що вона бачила, що Ольга не стає з ним на бесіду в хаті, то ставила на її несмілість, на її скромність дівочу. Так воно й повинно й бути, а не так як ота Воркунова циганка, що сама парубкам на шию лізе. І тішилася вона, що врешті, Іван, на її думку, пізнався на фарбованому лисі й зійшов на дорбу дорогу, якою він повинен був іти від самого початку. Та й дурний він був, дурний цілий час, бо хто ж таке бачив, щоб такий багацький син днював і ночував у такої, що не варта була з ним і за стіл сісти. І не жаль їй було б коли б вона, Калина,

не відкривала була тої тайни, хто то були Дуби, а хто Воркуни.

От, таки в першу неділю потім як вони перенеслися від Поштаря до своєї нової хати, чи не виложила вона перед Поштарями цілу історію про Дубів і Воркунів? Та й Іван слухав тої історії. Була тоді нагода висвітлити справу, бо вони корову купували в Поштаря, ну й при згоді не можна було оминути й не сказати, що вона, Калина, мала в краю як не одну, то дві, три, а часом траплялося, що й чотири корови мала, — навіть Воркуниха може посвідчити про це, бо нераз вона їй дзеру давала; що вона кожного понеділка їхала до міста на торг і везла на продаж бербениці сира, макітрі масла й копами яйця — та ж вона кожного Великодня давала Єлені трішки сира й масла, щоб мала що посвятити, бо в них не було; що вони годували по кілька пацюків на рік і одного, такого великого мов кінь, різали собі на зиму — Воркун це знає, бо завсіди помагав Павлові різати, смалити й оправляти, а вона за те давала йому кавалок печінки, трохи кишок та й іще інші дробязки, а на Великдень дарувала йому кусак солонини отак на долоню завбільшки; що вони мали найбільші на ціле село коні, на котрі ззиралися люди, коли вони їхали дорогою — сам Воркун любив їх мов своїх, бо в нього мало коли заважався хвіст коло хати; що вони не могли обробляти своє поле самі, але наймали робітників — та ж сама Марія від маленької робила в неї, дітей пильнувала, гусей і корів пасла — та ж то таке-е шмарка-а-ате та вуши-и-иве було, що аж жаль та й таки гудко було дивитися. Але й пис-с-скли-и-иве було. Не встигну я сказати їй слово, а вона мені десять нацабанить і коня з копитами зїла б була, така була ненаїдна. Тепер ніби вичухалася трохи й думає, що хтось забув, не знає...

Тут Калина перестала була, мов би на те, щоб провірити чи всі слухають уважно й, можливо чи очей не витріщують із здивовання. Але на її великий жаль, як вона завважала, очі всіх, що там були не показували ніякої цікавости — Ганна сиділа на краю ліжка, заложила одну

руку під паху, а другою підперла лице й похитувалася навскісь, та й таки видно було по її лиці, що вона скорше цілувала б шмаркату й вушиву Марію, як слухала Калини; Дьордій сидів та посмішкувався, і можливо думав: —Ой, вмі-і-іє ця баба молоти, — а Іван із Катериною, посварившись рано за якусь там роботу, полагоджували її, тую сварку, показуючи одно одному дулі й не мали часу слухати Калининої історії. Впрочім, що ж то їх обходило, що хтось був колись і десь там був багач, а хтось бідний, ну й шмаркатий? Марія була для них провідницею й вони навіть сьогодні дивилися думками в її сторону й бажали мати її в своїм товаристві.

А все таки Калина думала високо про Поштарів і надіялася, що вони не інакше думають і про Дубів, бо ж і як воно могло бути інакше? І відпочивши трохи, вона тягнула далі: — В нас, дякувати Богу є ще багато непроданого поля в краю й першому зятеві ми приобіцяли дати порядне придане. Перша донька, перше весілля, то воно таки так повинно бути, коби лиш зять добрий трапився, з доброго коліна, бо ми за якогобудь латку не видамо доньки, та й синові не позволимо привести до хати якусь наймичку. А ви таки не правте багато за корову, бо, знаєте, є у вас і в нас діти й хто не знає, як то воно може статися; треба нам по сусідськи жити, сходитися. — Тяжко воно сьогодня знайти сусідів, аби були однакові й розуміли себе. А нас мов би навмисне Бог звів докупи.

І чим-же ж можна було відкрити більш Поштарям очі, як тим, що вона сказала їм тоді? Та ж глухий і сліпий був би вже чув і бачив, що все те була істинна правда. Але, здається їм, Поштарям, бракувало щось, ну, не розумілися на речах, а може й мали щось проти Калини. Вже та Єлена мала щось нацяпкати Ганні та й Іванові про неї, про них усіх, бо недармо сприятелювалися, мов би якісь свої. Набрехала та й годі, щоб підлеститися й користати з Ганниного багаства.

—Бо, ніби, як це пояснити? — говорила Калина не раз до Павла. — Я заплатила Ганні по півтретя шустки за кожну курку, десять їх купила, а Єлена за квочку з

курятами нічого не дала. — Я навмисне питала Катерини, як то воно було, а вона сказала, що Єлена обіцяла відробити. Гм, відробити... Знаю я який то відробок буде. От коби трохи віддалилося то й заснітиться. — Чужа праця не пече в руки. Або ніби чого той Іван так прилип до тої циганки? Підмовила, бігме підмовила, наговорила на мене, на Ольгу, а він, дурний, повірив та й бігає за нею, мов песик на ланцюшку. Йде попри нашу хату й крадеться, мов злодій, щоб ми не бачили, що він суне до неї. І думаєш, що він там дармо сидить? Та де! От колисьто, той Павло, той хлопчисько, хвалився тут що Іван заложується з Марією й рубають тополі, ніби, котре скорше зрубає, і вже пів фарми викорчували. Я так,нехотячи, питала його — бо ніби яке мені діло пхати свого носа до чужого проса, — а він все вибовтав. Казав, що Іван приходить до них щодня й приносить їм кури, качки й якісь там кози стріляє та й таскає Єлені. І хто то знає, чиї то кури й качки, чи то дикі, чи таки домашні...

А вже коли Калина почула, що Єлена виорала два кавалки прочищеної землі то мало зо шкіри не вискочила. Не втерпіла жінка, щоб крадьки не побігти й не оглянути, як то за багато Єлена виорала. І, коли вона прийшла додому й застала Павла самого вхаті, що лежав на ліжку й дрімав — це одиноке, що він міг робити в неділю по полудні й, розуміється, коли Калини не було вхаті — то таких йому артикулів начитала, що, не лиш він, але й сам сон витріщив був очі.

—Ти бачив кілько то наша сусіда наорала поля? — питала вона Павла дринчучим, але спокійним голосом.

—Не бачив, бо не мав часу зазирати хто що робить? — бубонів спячий і невдоволений Павло. Він навіть не турбувався думати про котру то сусіду вона говорить.

—Така баба з дівками має вже два рази більше обробленої землі як ти, господарю велебний, — розмахувалася далі Калина словами й голосом.

—Як має, то це її діло, — сказав Павло глухо; сон бренів йому в голові й неприємно перемішувався з Кали-

ними словами. — Вона пильнує з дітьми своєї роботи й не бігає, так як ти, поштою по селу, — додав він й обернувся до стіни й цим дав знак, що він вже сказав, що мав сказати.

Калина, коли почула Павлове оскарження, аж зацигикала зо злости.

—Неділенько свята! Куди ж то я бігаю? Що я побіжу вряди-годи до Ганни, то це в тебе бігання? Чи ти хочеш, щоб я ніколи ніде не вийшла? Мамко рідна! А-ди, завіз мене сюди у ці безвісти й хоче, щоб я світу Божого не бачила. Роботи, каже він, я не пильную. Чи ти хочеш, щоб я так як та затьопана Єлена, або Тетяна рилася в землі, як льоха? Чи ти хочеш, щоб я діти наші мордувала роботою так, як вона мордує? О-ой, не буде цього...

Павло кашлянув голосно й продовжив той свій кашель дрібно з г і м і тим спинив Калину. Вона глянула трошки тривожно на нього, але що він не робив руху встати вона продовжала далі, але вже слабшим голосом.

—Та ж я роблю, що можу, знаєш, і в хаті й по надворі, помагаю дівчатам, але до корчовання я не здала. Та й мені таки здається, що ти не мав очей коли вибирав землю, бо коли б ти мав, то ти був би взяв ту фарму, що Воркун. Вона багато рівніша й ліс на ній менший, як на нашій. Не бійсь, коли б вона була така як наша, то Єлена не надрала була б стільки ріллі. Але що ж? Ти взяв те, що тобі Воркун із Поштарем казали брати й тепер маєш, така баба показує тобі фіглі. Чи ж ти не бачив як вона їхала до Поштаря за плугом? Відвернула голову й навіть не глянула в мій бік. Я до неї по щирому, а що ви, а куди ви, а вона ні слова, тільки задерла голову та й пішла, та й ще з підскоком, мов дівчина. А як верталася то, щоб похвалитися, що зятя везе, кликала мене на двір, щоб поглумитися надо мною. А ти тільки сидиш і дивишся, мов баран зарізаний і не вголові тобі, що мене й твоїх дітей обсуджують і зневажають...

Павло піднявся й глянув на Калину такими очима, що кажуть: — кади, кади, я тобі зараз вкаджу, коли не перестанеш. — Калина подивилася налякана на нього й

зараз таки на двері, але він гаркнув невдоволено й знов ляг. Пригадалася їй нагло маленька пригода, що сталася тоді, як Василь відїздив у зарібки. Вона дуже добре запамятала той вечер, того дня, коли він, Павлю, слухаючи її довгого, як він називав, чтенія, не витерпів, схопився й кинув у неї чоботом і коли б вона була не схилилася, то більше як певне, що розвалив би був їй голову. З цієї причини стереглася вона й слідила за рухами свого терпеливого чоловіка, бо небезпечні вони були. Все ж таки не переставала виливати далі свої жалі та невдоволення.

—Зневажають і сміються вони з нас, ой сміються. Та, чи ж то нема з кого сміятися? Та ж дурний бик реготався б із нас, коли б знав, що ми не то що не наймаємо чужих людей до роботи, але й свого, одинокого сина, вирядили в зарібки; він десь там витирає собою чужі кути, став на сором та ганьбу нам за наймита, а наші фарми лежать облогом. Другі люди так не роблять, от хоч би й Поштар. Чи позволяє він свому синові Іванові вешта-тися десь Бог-зна куди? Ой, ні. Держить він його вдома, бо знає що то значить пара робучих рук на фармі, та й не розпустив він його так, як ти Василя, мовляв, роби що хочеш тільки не клопочи мені голову. І маєш тепер. Люди доробляються, орять лани, а ти спортав якусь там грядку, на яку порядній бабі нема на що сісти, ляг і спиш...

До хати вбігла мала Іринка з плачем і жалувалася, що Осип із Воркуновим Павлом кидали в неї вужом. Це перебило Калині бесіду — вона вибігла на двір, щоб там хлопців збештати й лишила Павла в спокою. І, можливо, що Іринка своєю страшною для неї трагедією виратувала свою матір від її трагедії, бо коли уважно було приглянутися Павлові, то він лежав, мов притаєно-тліючий вогонь, що ось-ось мав вибухнути, піддуваний і шпортаний Калиниными словами, і, самовидно наніс би був їй досить страху, що стало б було їй на кілька тижнів. Але діти перешкодили йому вибухнути й тим не допустили до крикливого сльозопролиття.

* * *

На показ і таки по натурі, Павло Дуб, був поважною людиною. Високого росту, сильно збудуваний, із задуманим обличам, котре прикрашували буйні вуса, довгий ніс і високе чоло з густими бровами, під котрими ясніли спокійні, широко розложені між собою очі. Представляв він собою типічного, багатого рільника, що своєю клясою завсіди й всюди задержує поважний престіж громадського, консервативного, селянського життя, що ніколи не побіжить дармо вперед, але й не поступить взад. Говорив він дуже мало, от тільки скаже було лиш те, що конче треба було сказати, а що раз сказав те було святе. Словом, він був наскрізь добрий чоловік — душа й тіло його були здорові.

Але його добра воля, як видно було, пожартувала собі з нього. За намовою своєї жінки викотився він із діда-прадіда вибитих селянським життям колій і, здавалося йому, загубився був у нових, напівдиких обставинах нового світу. Не чувся він, як кажуть, вдома, хоч були тут і ніч і день, гріло сонце й падав дощ, була ніби його власна земля, але все те видавалося йому якесь дуже чуже й мов би лиш тимчасове; старий край і його власне господарство не сходили йому з ума й здавалося йому, що він приїхав сюди лиш на якийсь час і сьогодня-завтра вернеться назад у своє село, де ждало на нього й плакало за ним традиціями вимережане й вишите спокоєм життя звичайного селянина.

Але, як звичайно воно буває, мало є людей на світі, що роблять лиш те, що вони бажають робити; більшість мусить робити лиш те, що в даних обставинах можна й конче треба зробити навіть проти їх власної волі. Так було й з Павлом. Думав він про свою господарку в старім краю, але тут обставини наказували йому брати в руки сокиру й чистити землю. І працював він тяжко — тяжче, як колибудь у його житті приходилося йому працювати. Виріс і жив у багатстві він не призвичаєний був виконувати тяжку працю; виконували її наймані робітники, а він тільки наглядав, ну, й помагав їм, коли треба було. Але тепер вся робота скупчилася на його руки; він зпо-

чатку корчився трохи, але пізніш втягнувся й від сірого ранку до пізної ночі бехкав сокирою без ніяких голосних нарікань; душив у собі й не висказував нікому своїх гірких жалів за тим, як говорять злобно люди, що він із першорядного господаря зісунувся на пси; спокійно принимав обставини так, як вони складалися без видних спроб за тим, щоб найскорше поліпшити їх. При цім всім він зробився ще більш мовчаливим як був і цією мовчаливістю доводив до злости Калину, що любила бесідувати всякими тонами про всякі справи й цим у заміну доводила час-від-часу його до злости.

Сказати правду, Павло ніколи не сердився на Калину, коли вона сварила його за дійсну його провину. Наприклад, він твердо мовчав, коли вона розводилася над тим, що він не спинив Василя йти в зарібки. Тут, на цім пункті, вона мала рацію, бо й він сам сварив себе не лиш за те, що не задержав сина вдома, але й за те, що не найняв собі до роботи Воркуна, Соловія й Вакаря; та ж він мав іще пару соток, схованих на чорну годину, доларів і за ці гроші він міг вичистити порядний кавалок поля й мав би був спокій сам та й жінка не мала б була причини вживати з таким притиском, як вона вживала, своїх бесідливих лотоків. Але це не приходило йому на думку в той час, коли Василь відходив, все ж таки він почувався винуватий і слухав терпеливо жінчиних проповідей.

Але інакше почувався Павло, коли Калина псальмувала йому, що він мало зробив признаки на своїй фармі; що Єлена мала більше обробленого поля як він; це вже сердило його понад міру. Можливо, що й тут він не допускався б був до злости, коли б Калина з дівчатами робили були в лісі, так, як робила Єлена зо своїми. Але вона навіть і не думала не лиш ставати з ним плече-в-плече й гризти дикі нетри, але ще й дівчат не заохочувала йому до помочі. — Люди сміятисямуть, що мої доньки роблять мов наймички, — говорила вона, коли йшла мова, що Єлена з дівчатами, як говорила Ганна, терли ліс мов миші солому. — Так тобі треба, роби сам, коли не знав загнуздати

Василя, — закінчувала вона свою бесіду, коли він щось ніби натякав, щоб дівчата не дармували й бралися до якоїсь ліпшої роботи як та, яку вони робили. І мусів він сам із своїм чотиринадцятьлітним Осипом порпатися коло корчів і тополь, а Калина, як він сам казав, парила по селу: Ганну відвідувала майже щодня й приготовляла матримоніяльний грунт для своїх дітей із Ганниними. Але гріх був би думати, що Павлові дівчата не хотіли помагати йому; докучало їм безділля так, як і всім молодим людям докучає і вони, коли Калини не було вдома, вибіжуть нераз із своєї власної охоти там, де Павло працював і залюбки скидали лом на купи; та й Калина не гнівалася на них за ці їх вибрики, коли заставала їх при роботі, ще й прихвалювала їх, але було це лиш вряди-годи, не завсіди, так, що як їх поміч так і Осипова мало причинялася до поширення чистого поля. Мусів він сам про це дбати. Робив аж рук своїх не чув і сердився, коли вона добиралася своїми словами до самої середини його серця, що він мало зробив.

Але до бійки Павло цілком не був здатний: нікого він із своєї родини за ціле життя не карав биттям. Вмів він тільки накартати й цього вистарчало. Тупне було ногою, або кашляне так, що, мовляв, — не базікай, бо набереш, — і було цього досить його винуватцям. Навіть і тоді, коли Василь пішов був ніби до Соловія питати, що вони повинні брати з собою йдучи в зарібки, але вдійсності йшов до Воркуна, щоб залагодити з Марією їх любовні порахунки, він ніби кинув у Калину чоботом, але кидаючи він цілком не цілав у неї, але попри неї, щоб лиш їй страху надати, бо розсердила вона була його, дуже розсердила. З натури він був великий демократ і не вмів силувати нікого чи то до роботи, чи до їди; раз він сказав, а коли хто не слухав, то він більш навіть не дивився в його сторону. То ж і з Василем поступав він цілком по демократичному, але жінка фактично не годилася з ним, ну й звідсіль полетів чобіт повітрям.

* * *

Ми вже знаємо дещо з того, що спонукало Василя йти в зарібки; його романтичні обставини створені з одної сторони зарозумілим Іваном Поштарем, а з другої забавною натурою Марії Воркун силували його йти в світ шукати золотого руна. Ну, ви знаєте як то воно буває, коли молоде серце захворує на гарячу любовну слабість; нема тоді для його власника нічого ні тяжкого ні легкого, ні високого ні глибокого, ні близького ні далекого, ні страшного, бо він навіть із смертю собі за пан-брат. — Але попри це немало причинився до його відїзду й сам його батько, Павло Дуб.

Вдійсності Василь ніколи й не думав їхати в зарібки перед тим, коли вони ліпили хату Вакареві; слухав він розмови про цю справу між Воркуном, Соловієм і Вакарем, але вона була дуже далека від нього. Аж коли Марія розсердила його своїм поведенням, тоді вскочила й йому думка до голови поїхати геть із цього світу, де була Марія й бути там, де її не було, але в тім самім часі щось у його серці пищало, щоб вона була. Та думки легко скачуть у голову й бренять там, мов пчоли в вулику, але не легко зреалізувати їх, бо з одної сторони забагато їх скаче зараз, а з другої — вони своїм бренькотом заглушують себе самих — сумнів засновує їх. Так було і з Василевими думками, бо як скоро одна зявилася, так скоро вскочила друга про те, чи батько й мама згодяться, щоб він поїхав; третя прибігла звідкись і шептала, що — коли він поїде, лишить Іванові вільне поле для поширення своїх впливів на Марію; четверта хихоталася з нього за те, що він так легко вступає з поля бою за любу дівчину; пята покивувала заперечуючо пальцем, що мама не позволить, щоб він дружився з нею; шоста принесла йому розмову, що він мав з Іваном, коли був у гостині в Поштарів, на Зелені Свята, про даремну працю для батьків. Багато було тих думок і він хоч-не-хоч постановив засягнути поради в батька; як він скаже так воно й станеться.

І трапилася Василеві добра нагода розкрити перед батьком свої клопоти скоро потім, як вони насіли на нього; тесали вони лозові колики, щоб із них і з вориння

зробити загороду для волів і корови. Тяжко воно було йому приступити до слова; несмілий був перед батьком і зпочатку заходив, як то кажуть, зайця возом, але вкінці якось склеїв, висловив їх.

—Не зле буде, коли підеш і заробиш грошей, — годився Павло без найменшого спротиву, що Василь сподіявся. — Ти маєш вже свою фарму і гроші тобі здадуться, — бо я не зможу помогти тобі багато, знаєш: я маю ще кілька десяток, але держу ці гроші на всякий випадок, бо ніхто не знає, що може статися зо мною, або з кимнебудь із нас; за нещастя не тяжко. Та й мені здається, що я не загрію тут місця довго; схочеш, поїдеш з нами, а не схочеш — лишишся...

—Ви хочете вертатися до старого краю? — запитав нагло Василь, мов би переляканий і непевний, куди то батько мав би їхати.

—Та воно ніби так: хочу й не хочу, але коли б сьогодні мав я досить грошей, то без слова забрав би вас всіх на віз і вернувся до дому, — відповів Павло протяжно, спершись на затесаний вже колик і глядів поза ліс. — Ти сам бачиш, що нам тут не буде так добре жити, як жилося нам у старому краю. Ти лиш подумай, коли ми тут доробимося свого власного хліба? Поки ми цей ліс знищимо, поки приведемо землю, щоб вже родила хліб, то не стане нам зубів їсти його. Запутався я через свою дурноту й тепер, коли б я знав, що траплю на добру й поплатну роботу, то й сам поїхав би в зарібки й робив доти, доки не заробив би на стільки грошей, що, доложивши до цих, що маю, стало б на оплату подорожі для нас всіх. Але я не певний за це та й маму з дітьми не можна лишити саму, бо що вона робитиме без мене? Але ти вже вільний птах; підеш, заробиш грошей і як схочеш то лишишся тут, а не схочеш, то поїдеш з нами за свої гроші й не потрібно буде мені продавати ще одну ниву, щоб стало нам заплатити за перевіз. Іншої ради нема.

Василь слухав свого батька й тільки очима кліпав зо здивування. Він глядів у його поважне й задумане лице — видавалося воно йому мов би чуже, не батьківське, бо

це перший раз у його житті говорив він до нього не як до хлопця-дитини, але як до дорослого вже чоловіка, що міг вже сам за себе думати й сам на себе робити. Дивно якось звучали батькові слова; він відчував у них тую холодну дійсність, що він вже не дитина й має право й волю вилетіти й покинути батьківське гніздо й будувати своє власне, бо він вже вільний птах. Пригадалася йому тепер нагло уява, що він, довго ще перед тим, нім вони виїхали до Канади, мріяв, що, як він приїде сюди, то втече від батька й зайде десь у полонини, розплодить багато худоби, купить собі рушницю й широкий із крисами капелюх, сидітиме під великим, кріслатим деревом і тільки слідитиме де та худоба ходить, ну й вільний буде, мов птах. Але тепер така вільність, можливо через те, що не було худоби, рушниці й капелюха, видавалася йому якась дивна, дарма, що й сам батько тикав її в його руки.

—Вернетеся ви до краю, вернуся і я, бо я також не люблю тут бути, — сказав Василь, кидаючи затесаний колик на купу викінчених вже й подивився якось загадочно на північ там, де можливо Воркун із Марією також тесав колики.

—Та це буде вже твоя воля, — сказав сумно Павло. — Ти знаєш, що я стратив дуже багато з нашого маєтку й те, що осталося, коли вернемось, ледве стане нам звязувати кінці до купи. Тому я й не силую тебе, щоб пізніш ти не нарікав на мене. А далі, воно певне, що возьмуть тебе до війська й мусітимеш служити три роки задармо; ліпше воно буде, коли ти лишишся тут. Можливо пощаститься тобі заробити за той час стільки грошей, що покриють нашу страту й тоді вернешся, розуміється, коли схочеш, а ні, то пічнеш господарку тут, коло Воркуна . . .

На згадку Воркуна Василь почервонів; дивно йому стало, чому то батько згадав його. Може він здогадувався, або може таки й знав, що він носить Марію в умі й в серці?

—Цей чоловік завсіди порадить і поможе тобі, — продовжав далі Павло, глянувши крадьки на сина й зда-

валося, що таки й усміхнувся скрито. Ти знаєш його й його родину, ну, а він знає тебе.

—Ви коли думаєте відїздити? — запитав Василь більш на те, щоб відвернути батька на іншу бесіду, як на саме питання.

—Скорше ні, як на весні, бо доки я напишу, щоб продали там ниву, доки вони продадуть, доки гроші прийдуть, то затягнеся до весни.

—Чи ви вже говорили з мамою про це?

—Ні.

—Чому?

—Мама, коли скажу їй, сваритисяме день і ніч, а так прийдуть гроші й не буде часу на сварку.

—Як так, то піду й я до роботи з Воркуном.

—Куди, куди ти йдеш? — запитала несподівано Калина, вийшовши зза корчів. Вона йдучи кликати їх до обіду зловила своїм чуйним вухом Василеві слова, і вони не дуже мило вразили її.

—Кажу, що піду до роботи з Воркуном, — повторив Василь, заскочений несподівано мамою.

—А ти не маєш роботи вдома? — запитала вона глипаючи недовірчиво то на Василя то на Павла.

—Є, але за домашню ніхто не заплатить мені.

—То ти хочеш, щоб я, ми, платили тобі? Ти чуєш, Павле, що твій син тут піє?

—Як він піє, то ти кудкудач, — сказав Павло на сміх, пробуючи пальцями сокиру, чи не треба погострити її зараз по обіді.

—Я не хочу, щоб ви мені платили, — боронився Василь, побачивши, що мама почала сердитися, — але хочу заробити грошей, бо вони будуть потрібні мені, нам.

—Нащо-ж вони будуть потрібні ніби "вам" і "нам", — питала вона, зазираючи цікаво синові в очі; слова "мені" і "нам" вкривали, на її думку, якусь тайну.

Павло також, коли почув ці слова, глянув на сина й кашлянув голосно й так давав йому знак, щоб він держав язик за зубами, бо пропаде обід та й ночі трудно буде переночувати.

—Не зашкодять, коли вони будуть; купимо більше коров і скоріше розплодимо більше худоби, — сказав Василь, глянувши на батька й на маму.

—Це ніби не зле, але хто ж вдома робитиме? — запитала скокійніше.

—Батько й ви з дівчатами; ви тут, а я при роботі й так доробимося скоріше, — потішав він маму.

—Чи ти часом не наївся блекотиці, що говориш, сам не знаєш що? — питалася вона, збираючись відходити.— Ідіть скорше їсти, бо страва застигає, а ти мені більше не споминай за якісь там мандри, бо я не била тебе зроду, але за це так тебе спарю, що памятатимеш до гробної дошки, — заадресувала вона останні слова Василеві, вже йдучи.

—Але, мамо, чого ж ви такі сердиті? — не піддавався Василь, йдучи за нею. — Ви ж самі чули, що Поштар говорив, що він заробив, першого року, коли приїхав сюди, щось чи не вісімдесять доларів; за такі гроші можна купити такі дві корові, як наша.

—Поштар заробляв кіньми, а не так, як ти хочеш, або твій Воркун, — сказала вона, задержавшись коло купки нарубаних дров. — В моїм роді й у роді твого батька ніхто не ходив на зарібки, і я не хочу, щоб і ти йшов, розумієш? — доказувала гостро, набираючи на руку сухих дров. — Дивись на нього? Ледве йому молоко під носом висхло, а він вже рядив би, вже би покидав мене й батька на сміх людський і мандрував по світу за грішми... Хто такими грішми доробився, або доробиться? От, що затирлиґаєш то те й пролиґаєш... Нема, нема тобі чого рипатися; сидить Іван Поштарів вдома, сидітимеш і ти.

—А як би Іван йшов, то ви пустили б мене? — питав Василь, накладаючи й собі на руку дров.

—Іван, Іван — Іван, що тебе обходить Іван- — залепетіла вона; пригадуючи нагло, що Ганна щось таке й натякала, що Іван також перся йти в зарібки, але Дьордій обіцяв, що купить йому пару коней і з цим він осів-

ся. — Не бійся, він не дурний валанцатися Бог-зна куди за грішми; він робить їх вдома.

—А що ви робили б коли б я таки поїхав? — питав Василь, ніби жартуючим тоном.

—Тоді не призначайся, що ти мій син; до хати не прийму, сорочки не виперу, їсти не дам...

—Я маю свою фарму, збудую собі хату й буду собі сам пан, — дражнив далі Василь маму.

—Фарма наша, ти наш і мусиш бути з нами аж доти, доки не оженишся, — говорила вона досить серйозно.

—Як так, то я скоро оженюся.

—З ким? — запитала нагло Калина й задержалася на порозі, щоб подивитися на сина; вона дуже скоро бігала по нім своїми очима.

—Ге, ви цікаві знати, але я не скажу, — сміявся Василь, прижмурюючи збиточно очі до неї.

—Я тебе як оженю патиком то... — Вона якось сердито гримнула дровами під піч і не докінчила; не знала що далі сказати. — Сідай їсти, і не базікай непареної. Якесь дурне вчепилося тебе сьогодні. А ти, старий, сидиш і слухаєш, як твій син мухи показує; чому не зафричиш його?

—Та... зійшло таке з таким та й мелять, — сказав недбало Павло вже за столом. — Зчепилися, то тепер розчепіться, — радив він, сьорбнувши ложку борщу.

—Так, так, попускай йому віжки; він тобі лиш пяти покаже, коли ти попустиш йому, — страхала Калина чоловіка, сідаючи й собі коло стола. — Я знаю звідкіль це походить; та ж він з Воркуном за пан-брат, а той на добре його не порадить, не бійся. Загадав іти сам у зарібки та й його підмовив; хоче, щоб мав що писати до краю про нас; та ж він лиш на посмішках живе...

—А-ай, якесь таке говориш, що ні пришити ні прилатати, — сказав гнівно Павло. — Ти думаєш, що всі нічого не роблять, тільки про тебе думають.

—Мамо, — сказав Василь нагло, мов би щось дуже важне пригадав і хотів засянгути в неї поради.

—Що там? — запитала вона цікаво, забуваючи в тім

самім часі те, що мала Павлові наговорити в справі недоброго на її думку Воркуна.

—Що ви сказали б, коли б ми, скажім так, мали сьогодні досить грошей і вернулися до старого дому?

—О-го, синку! Вже ми не маємо до чого там вертатися, — сказала вона безнадійно, ще й рукою махнула.

—А коли б я пішов до роботи й заробив багато грошей, чи пустили б ви мене самого туди?

—А-ну, ще щось вигадай! Тебе, самого, куди? Ти що там робив би без нас? Де ж би я тебе пустила зо своїх очей! Хто ж таке видів, щоб я не бачила свого сина, його жінки, його дітей . . .

—Ге-ге-гей, куди ви заїхали, — засміявся Василь голосно.

—Мовчи, і не їдж моє серце. Що тобі сьогодні залізло в голову? Чи не нагодували тебе десь там якоюсь мяткою й тобі від неї в голові перевернулось? Їдж і до роботи, бо нема часу тратити на дурну балачку, — сказала вона зо сварливою просьбою й таки вибігла на двір, бо там курки закудкудакали голосно, щось настрашило їх.

* * *

Така принагідна балачка Василя з батьком, а потім із мамою, відкрила йому тайну про його дійсний стан у родині так, як він представлявся у очах його батьків. Розуміється, що цей стан формувався непомітно з кожним днем, зо зростом його віку, і сам Василь відчував його присутність у собі й довкола себе, але не був він певний, що йому, як дорослому вже хлопцеві, можна робити, а що ні. Це й заставило його шукати розвязки для цього питання, хоч це заставлення, саме собою, виходило не з прямого заложення. І довідався він, що в батькових очах він був уже вільним птахом, а в очах мами він ледве вилазив із коротких штанів і, на її думку, не мав він іще права без її опіки фуркати по своїй власній волі. Але, плаваючи ще в теплоті родинного життя й не посмакувавши ще натурою приписаної йому холодної волі, не міг він іще судити ясно, котре з них було ліпше для нього.

Батько давав йому волю пробувати своїх власних крил і не замикав за ним дверий, щоб він не влетів назад, коли проба покажеться понад його сили тяжкою, але мама, по своїй материнській натурі, бажала держати його в дитинсьтві під своєю опікою, ну, не знати як довго й тим самим клопотатися його потребами нерозлучно так, як вона завсіди клопоталася; обоє бажали йому щастя так, як вони розуміли його.

Та життя має свої права та й свої питомі вимоги. Сьогодні хлопець дивиться на батькове добро з поняттям, що воно нерозлучно наше, спільне й пробує всіх своїх сил, щоб збільшити його, а завтра глядить на його навіть і зависним оком, мов на чуже, до котрого він не має права. Так воно сталося й з Василем. Хоч мама уважала його ще за безпомічну дитину, але слова батька збудили в нім наклювану, але ще не вилуплену з яйця, свідомість, що він уже доросла людина, а вона, ця свідомість, скоро наплодила йому отару різних думок про його власну будучність. Зпочатку, ці думки забігали, мов вівці, до батькової кошари, але з ходом часу він городив вже свою, поняття родинної спільности затемнювалося, а на його місце зростало ясніше зрозуміння його власних потреб. Це, самовидно, не годилося з поняттям його мами про його дитинсьтво й довело до зудару — він на перекір їй пішов до роботи.

Та й Калині нагнала тая балачка так багато думок, що вона майже забула була спати ночами; пробувала провірити їх, впорядкувати, бо предчувала, що щось недобре робиться за її плечима. Василева згадка про роботу, про Воркуна, про його фарму, про старий край, про женячку, все те не могло поміститися в її голові. — Чого ж він говорив так? — питала себе. — Чи не думає він женитися з Марією й осісти на своїй фармі? — і від цього питання аж здригалася. Та ж вона вже все так гарно розписала...

Іван жениться з Ольгою, а Василь із Катериною; обидві пари живуть на своїх фармах, а вона зразу мама, а потім баба, біжить то до доньки, то до невістки й зази-

рає та допитує, чи їм що не бракує, чи не треба чого, та й привчає, що це так робити, а це так, бо воно так ліпше, а так гірше, ну, знаєте: мама... Вони залюбки слухають її порад, мусять слухати, усміхаються любо до неї й все так гарно йде аж душа радіє. А в неділі й свята вона мов би вже бачила, що приїхали донька з невісткою зо своїми дітьми в гості до неї; діти-внуки бавляться по хаті — вона їм гостинчиків надавала — а вона сидить на постелі зо свахою Ганною й шепочуть та приглядаються утішно на свій рід, на своє потомство. І хто ж то посмів би замазати цей, її повний любих надій, уявлений і вимріяний образ? Хіба ворог, смертельний ворог.

І недовірчиво дивилася вона на Василя, коли він був у хаті; душею засновувала довкола нього свій рід, а серцем плакала й просила, щоб він розкрив перед нею своє серце, свою душу, щоб вона глянула, провірила, чи він іще її люба дитина, чи...

Але Василь, так їй показувалося, споважнів був, мовчав, недоговорював — щось недобре задумав. Та потішало її те, що він від якогось часу не заглядав до Воркуна. Вона навмисне питала про це Ольгу й довідалася, що він, здається, покинув Марію, горнувся до Катерини, але пізніше почав ходити сам вовком і уникав як одної так другої. Це впорядкувало сяк-так її думки й вона могла вже трохи спати. Але все ж таки відчувала неспокій у своїм серці; щось недобре воно віщувало.

І не помилилося Калинине серце. Василь, не сказавши їй ні слова вперед, що йде в зарібки лиш так, завтра рано мав відходити, а сьогодні десь пополудні сказав, щоб приготовити йому чисту сорочку та й хліба в мішок, а сам десь скоро вийшов і прийшов вже пізно в ночі та й цим затуманив мамі ясний та любий образ. Аж захворувала була від жалю та пересердя й Павло справді налякався був, чи вона видержить такий наглий удар. Та вона поволі віджила тілом, але душею й серцем була зломана раз на все. Дивилася підозріло на всіх, зробилася більш лютою, як була й за кожну кришку сварилася з Павлом. Одиноке, що потішало її, була її заввага, що Іван по-

чав приходити до них частіше; на нього вона клала ще, з надією на вигране, свою карту.

* * *

Коли Калина журилася своїм світом, що запутався був у її власні докучливі думки, мов муха в павутиння, й своїм бзіньканням не давав їй спокійно спати, то в той і за той час Тетяна Вакар боролася зо своїми злиднями, що, здавалося, змовилися й навмисне обсідали її зо всіх боків і шарпали немилосердно, мов люті пси залякану на смерть овечку. Нещастя, що стрінули її, коли вона розрубала ногу, потім затроєння мухомором, що через недогляд замішався між козарі, разом із журбою та тяжкою працею зробили з неї, молодої ще жінки, блідого кістяка, котрому вже, як видно було, й саме дихання докучало; відбувала якусь приписану й невідкличну перед найвищим судом кару, що наложена була на неї інстанціями від гіркої до найгіршої.

Того ж дня, на Успеніє Богородиці, коли Ганна з Калиною прийшли відвідати Тетяну, лежала вона на своїй постелі і ледве дихала. Коло її голови сиділа Текля й з натягнутим від плачу лицем приложувала що хвиля мокрий рушник до чола; ослаблена вчорашнім затроєнням дістала вона шалений біль голови, а з ним і гарячку. Вона ніби спала, але що хвилини пробуджувалася, відкривала очі, роззиралася налякано по хаті й питала за Семеном, що лежав на Єлениних колінах більше мертвий як живий. — Не пустіть, не пустіть Семена на двір, бо він зайде в ліс і роздеруть його вовки, — говорила вона тривожно й пробувала піднестися. Але Текля плачучи вспокоювала її, пестила й вмовляла, що Єлена держить його на руках, що він спить спокійно й що про вовків ніхто з них навіть не чув. — Він ще маленький... його треба доглядати... я не маю часу доглядати... той кавальчик поля треба вичистити... батько приведе йому корову... чого Ганна нагнівалася на мене... не приходить, — шептала уривно хвора, а Ганна насичена жалем, мов губка водою,

вже таки лежала коло неї та й з болем в серцю заглядала їй в лице.

Коли на цілому світі була де тоді така хата, повна незносного горя й суму, то була це хата Тетяни. Жінки сиділи мовчки й хлипали; Софія сиділа в маминих ногах і дуже великими, перестрашеними очима дивилася в її жовте, мов віск лице; Андрій сидів у куті коло печі не як жвавий хлопець, але мов старий дідок, котрого за якусь видуману провину засудили на смерть — затроєння стягнуло з нього всякий діточо-хлопячий цвіт і лишило його з натягненим лицем і наляканими, виликими очима.

—Від коли то Тетяна так дуже заслабла? — питала пошепки крізь плач Ганна.

—Та від учора, — відповідала Єлена, втираючи хустинкою очі. — Наїлися тих проклятих печериць і мало всі не погибли. Але якось відтановилися, ті двоє, Софія й Андрій, бо вони вже неслабі, але Тетяна здається за скоро встала, ходила по надвірі тай як лягла вчора ввечері то дивіться що зробилося з неї. А цей малий то ще очей не відкривав відучора; здається, що вже й не відкриє...

—Чому ж ніхто не дав мені знати про це нещастя? — жалувала Ганна. — Та ж я була б прибігла в тій хвилині сюди.

— Та я забула, як заорала; воно можна було й голову свою забути тут, — звинялася Єлена, хлипаючи. — Ми не знали, що почати та й що робити. Відтерли їх трохи й вони поволі почали приходити до себе. Я спарила з пшеничної муки джуру, нагодувала трохи, бо Калина не дала молока (Єлена, як видно було, або забула, або не бачила Калини як вона увійшла і сиділа на скриночці поза її плечима коло печі), та й лишила я Марію, щоб доглядала їх, а ми з Теклею пішли до дому. І не знаю чи я спала, чи не спала, так грижа золила мене за нею, і чую, — десь вже над ранком було, — прибігає Марія та й будить мене. — Ідіть, — каже вона, — мамо до Тетяни, бо вона щось таке маячить до себе аж мені страшно стало. Та й беріть з собою нашу свічку, бо в

неї нема нічого, щоб засвітити. Я держала вогонь у печі, щоб хоч трохи видно було, але він вже мав погаснути, а без світла в хаті страшно. Як я це почула, щось мене коло серця дюґнуло й аж мороз пішов по тілі. Післала я Марію за Теклею, а сама біжу, приходжу, а то є що видіти. Вона, бідна, сидить і держить цього малого на колінах, ніби колише та ще й приспівує. Я говорю до неї, а вона дивиться на мене мов би шклянними очима й не пізнає, ще й свариться, що ніби я хочу Семена вкрасти від неї. Ледве я вговорила її, щоб лягала, та вспокоїлася. Як вже трохи розвиднілося, післала я Софійку по молоко до вас, але думаєте, що хоч покушала? Де там! Відбила горня від рота, казала, що я даю їй трійла. Та й тепер, от як бачите, лежить як у вогні. Коби хоч Господь милосердний схоронив її від смерти, бо що ж ці діточки робитимуть без мами?

Калина закінчила свою бесіду тихим плачем, а з нею заплакали всі, навіть і стіни бідної, не біленої вапном хатини. А Ганна здержуючи себе, щоб не заголосити, нахилилася над Тетяною та й шептала крізь плач: — Казала я тобі, Тетянко, не йди від мене, будь зо мною, хати не пересидиш та й хліба не переїш. а ти таки вперлася та й пішла...

Тетяна, здається, розпізнала Ганнин голос, бо відкрила очі й довго, довго дивилася їй в лице, і далі, неначе хотіла впевнитися, що не милиться, витягла зпід верети дрежачу руку й пальцями повела по Ганниній голові, по лиці. Потім вона, мов би втомилася, впустила руку на груди, зідхнула якось так легко, як зідхаємо коли ми втомлені, ляжемо на своє ліжко, накриємось і готові заснути. Та ми зідхнувши задержимося на маленьку хвилинку, мов би надумувалися чи нам дихати далі, чи перестати, і коли ми безжурні й здорові, то таки зараз губимося. в сонному світі, але Тетяна задержуючи той віддих, замкнула очі й твердо прижмурила їх так, що зпоміж повік пролізли кілька дрібних крапель сліз. Це ще більше розжалобило Ганну; вона обняла Тетяну, мов свою конаючу дитину й обмивала її лице своїми сльозами й цілуючи, поцілунками вона втирала його, сушила.

Кажуть люди, що ліки лічать хворе тіло, а слова зболілу душу, але, що тіло й душа є нерозлучні з собою до смерти, і, як одно хворе то друге слабе, то ж самовидне те, що лічити хвору людину треба обидвома способами, Але в цім нашім випадку про ліки для тіла й тих, що їх приписують, шкода й було говорити: далеко були вони. І хворі, хоч-не-хоч, мусіли підлягати звичайному, природному, жорстокому законові: видержиш — житимеш. Але, як бачимо, других ліків насичених сльозами й правдивою щирістю для зболілої душі не бракувало тут. Ганна купала Тетяну ними, і від цієї купелі прояснилося трішки її бліде лице; прояснилося так трішки, як ото нераз буває дуже хмарних днів і сонце знайде десь між грубими сивими хмарами тоненьку смужку й засміється крізь неї, мов маленька дівчинка крізь свої дрібненькі пальчики. І цей маленький промінчик спокою, цей, далекий відгомін Тетяниного вдоволення, що її люба Ганна, щира приятелька була вже коло неї відразу прогнав тяжкий сум із жіночих, заплаканих лиць — веселіше стало в хаті.

Ганна поправила легенько накриття на хворій Тетяні, встала з постелі, поправила на собі свою одіж, пішла до скрині, де поставила свій вузлик, розвила його й виставила глибоку мищину з запраженими в сметані курятами та й невеличкий горщик курячої зупи. — Шукай Софійко ложок і миски на борщ та йдіть із Андрійком їсти, — гоміла вона півтихо, розтеляючи на скрині своє біле полотно, що в ньому принесла страву. — Гай, скоренько, бо лишилися з вас лиш шкіра, кости й очі великі, — жибоніла вона й таки сама шукала за ложками на печі. — Попоїсьте та й підете з Катериною до нас на-ніч, бо ви невиспані, зморені й готові захворувати так, як мама; там вам буде веселіше. Я би й маму забрала до нас, але вона йти не годна, а везти її на возі, то віз вигевкав би з неї душу тими гордопинами по дорозі.

Присіли діти коло скрині та й їли смачну зупу з хлібом, а Ганна ламала на кавалки хліб, що принесла з собою, накладала на них по кавальчику мяса й роздавала сидячим жінкам припрошуючи, щоб і вони покушали

трішки та перервали голод, а сама навіть не доторкалася до їди. Обділивши всіх, вона взяла горня, набрала зупи й годувала Тетяну. Але довго вона молила її, поки та вмочила свої спалені гарячкою уста в легеньку, скріплюючу поживу; вона ковтнула кілька разів і зараз таки заснула спокійно. Погодувала Єлена й Семена зупою; він жадібно висисав із ложки зупу, а вона не втерпіла, щоб не вложити йому в уста й праженої сметани. Він також скоро заснув. Єлена положила його побіч Тетяни й у хаті запанував трішки веселіший спокій.

Над вечер Катерина взяла Софію й Андрія й пішла додому. Текля з Марією й Калина з Ольгою також відійшли, а Ганна з Єленою лишилися коло хворої на ніч. Та й добре зробили, що лишилися, бо Семен не видержав і над ранком Богу духа віддав.

* * *

—Що ж то я робити маю тут, га? — питав сам себе зажурений Павло Дуб, вийшовши з Тетяниної хати, де він, сповняючи християнський обовязок, помолився за душу покійного Семена й тепер роздумував як би то й де би то поховати його. Він радився про це з жінками в хаті,але вони сидячи коло хворої Тетяни, були ще більше безрадні як він сам. А Семен лежав на двох зложених побіч себе ослінцях, накритий білим полотном; в його головах блимала застромлена в горня з вівсом тоненька, вовкова свічкечка, що Єлена зсукала його з воску, що привезла з краю. Він ніби слухав нишком розмови Павла й жінок і здавалося збиралось йому на плач над тим, що він своєю смертю наробив їм так багато суму й клопотів; захопив їх всіх так несподівано, так неприготованих, що навіть сам Павло, що сів був задуманий на приспі під хатою, заміняв би був свою позицію за його.

—Коли б хоч Дьордій був удома, — сказала Єлена, що вийшла за Павлом і розглядалася всюди й нікуди. — Вже тиждень тому як поїхав і як нема його так нема, а він порадив би щось. Тут ні церкви, ні священика, ні за-

мельдувати кому, ні цвинтаря, навіть дощок на трунву нема, хоч бери й закопай хрищеного трупа, мов пса, десь там під осику.

—За церкву й за священика нема що й згадувати, але цвинтаря й дощок таки треба, бо не поховаємо його голого денебудь у корчах, — сказав сумно Павло.

—Де ж би тих дощок дістати? — питала Єлена більше сама себе, перекидаючи в голові думками чи не бачила вона їх у Поштаря, або в Соловія.

—Або я знаю де? — відповів Павло. — Я їх не маю.

—Йдіть до Поштаря й може знайдете якісь там на подвірі.

—Треба запитати Ганни, може вона знає.

—Та де їй дошки в голові; вона вже сама ледве дихає, так сплакалася. Але зараз прийде Іван, я післала хлопців по нього, щоб прийшов гроба викопати й скаже чи є в них дошки.

—Де ж ви думаєте копати гріб? — запитав Павло, лишаючи думку про дошки як менше важну.

—Або я знаю де? — здвигнула Калина плечима. — Знаю, що треба копати хоч би навіть і за хатою, бо не лишимо трупа, щоб гнив у хаті.

—Треба вибрати десь місце на цвинтар, ну, та й уже під церкву, — сказав Павло й дивився десь далеко понад ліс. — Нам і церкви буде потрібно; може колись збудуємо.

—Та воно таки треба стягнутися з останнього й збудувати бодай малу капличку, бо без церкви, як без рук, а покищо, то цвинтаря таки треба зараз, ну, та й ми не вічні; ніхто не знає чиє завтра. Але де ж би то вибрати місце на нього?

—Та інакше не може бути, лиш десь на котрійсь із наших фармів, бо на чужій землі не маємо права ховати мерців, — сказав Павло, і почав, як то кажуть, прозрівати; думки про цвинтар почали впорядковуватися.

—Хіба десь там у рогах наших фармів, — сказала Єлена схопивши Павлову думку. — Це буде майже на середині між всіми нами.

—Не знаю яка там земля, чи не дуже поломана, бо Господь знає де ті наші роги сходяться.

—А-ну таки підемо й оглянемо; чого й на кого ж будемо ждати? — сказала Калина й уже поправляла на собі одежу й хустку на голові, мов би йшла десь між люди.

—Не знаю, як Тетяна видержує жити в такій нужді, — говорив Павло, йдучи слідом за Єленою. Він, від коли вона перевезлася до своєї хати, не бачив її та й мало коли згадував її; сам нікуди не ходив і недослухував жіночих бесід і таки не інтересувався ніким, то ж не знав, як живуть його сусіди.

—Що вже християнин витерпить на цім Божім світі то вже йому й пекла не треба, — сказала сумно Єлена. — Та ще ми, як ми, якось держимося, але вона, бідна, що вже перетерпіла, то лиш один Бог знає; так, мов би щось насіло на неї й навмисне золить як не одинм то другим нещастям. Кажу вам, що я таки не знала чи казати, чи не казати їй, що Семен умер. Він покійний помер у мене на колінах: та й мучився, бідний, аж моє серце роздирав; корчі чи якусь іншу холєру дістав, бо прутило ним майже цілу ніч, а над ранком, як його сціпило, та й минувся. А я держу його вже вмерлого та й дивлюся на Тетяну й думаю собі: збуджу, скажу, почує та й із жалю сама минеться, бо й вона висить тепер перед смертію лиш так, як на волосиночці; а вона дуже падькалася над цим хлопцем. Та й зо страху таки не будила й не сказала їй нічого, тільки Ганну я поволеньки збудила, бо вона замкнула була очі над ранком. Спорядили ми обидві тіло як належиться, потиху, щоб вона не чула, і аж тоді вона пробудилася та й спитала про дитину. — Спить, — шептала їй Ганна до вуха, — спить, та й не встане вже. А вона бідна тільки тяжко зідхнула тай каже: — Най з Богом спочиває. Не буде він мучитися на цім білім світі так, як я мучуся, — та й при цім вспокоїлася мов би їй грижа велика з серця зсунулася.

—Бідний аби таки не родився на світ то ліпше було б — сказав Павло, вислухавши Єлениної бесіди. —

Вродиться в нужді та й умирає з нею; до чого таке життя?

—Ой, не говоріть так Павле, — проказала Єлена плаксиво-щирим голосом. — Кожне має своє місце на цьому Божому світі; всі ми в Божих руках. Одні маючі, а другі бідні, але слабітсь і смерть не перебирають людьми; у них всі рівні.

—Та воно ніби так і є, як ви кажете, бо ніхто з нас не знає яка його доля жде, але воно вже так ведеться, що бідному завсіди вітер віє в очі, — оправдувався Павло й зараз таки змінив бесіду. — Ми отак балакаючи йдемо, але не знаємо де то ваша фарма кінчиться, а де моя починається, — сказав він розглядаючись по лісі чи не пізнасть де якого знакомого місця.

—А воно що шкодить де вони сходяться, — сказала Єлена недбало, — от дивіться, щоб цвинтар не був близько ні до вашої ні до нашої хати, та й щоб земля була рівна.

І, йшли вони далі ледве притоптаною дорогою, задержувалися тут то там і вкінці станули коло не дуже грубими деревами порослого й рівного місця.

—Здається мені, що ліпшого місця не знайдемо, — сказала Єлена, оглядаючи землю. — Тут рівно та й ліс не дуже грубий, тільки треба прочистити місце для гробу.

Павло згодився без слова, і, затикавши на знак сухі патики в землю, пішов до дому за рискалем і сокирою, щоб таки ще сьогодні щось певного зробити, а Єлена наказавши йому, щоб він, коли побачить Поштаревого Івана, розпитав його про дошки й таки заставив до роботи, побігла до дому.

І викопали Павло з Іваном Семенові гріб на прочищеному місці, витесали великий, тополевий хрест і знесли та обтовкли твердо землею недалеко викопаної ями. Чудно якось показувався той хрест на маленькій прогалині окружений високими тополями. Своїми білими, свіжо обтесаними грудьми на стовпі й на поперечці, він мов би силою витягся з землі й шептав дикому лісові, що тут у його твердих і мозолистих рук, а ці руки, цих синів землі, на-

числені вже дні життя, бо впаде він жертвою многих, нетрях заснували своє царство сини землі, що йому пописавши свої історії сокирами й плугами на широких ланах багатого поля, одні за другими спочивати будуть на цій поляні під малими хрестами, що ставитимуть живі мертвим довкола нього, великого хреста.

* * *

На другий день, десь пополудні приїхав Дьордій Поштар із міста. Заїхав він близько хати й по своєму звичаю кликав голосно на домашніх, щоб виходили й здіймали накуплені речі, а Іван, щоб випрягав коні. Але на його здивування ніхто не виходив із хати та й на подвірі ніхто не відзивався. — Де ж то похапало їх? — проговорив він голосно й трохи сердито оглядаючись довкола. — Може сплять? — подумав і відтворив двері та й наробив настільки галасу, що, як кажуть, міг би й мертвого збудити. Але ніхто не відзивався. Він станув перед хатою з думкою, що вони всі вийшли десь далеко в ліс, або до роботи, або шукають чогось, почав що сили кликати й гопкати, але поза луну, що покривлялася йому з ліса, нічого більше не чув. Така тишина налякала його трохи. Він щось подумав хвилинку й зараз таки здіймив свої речі з воза, завернув коні й поїхав в сторону Павла Дуба. Але й там на його кличі тільки луна відбивалася. Де ж то люди попропадали звідсіль? — питав сам себе голосно й з цим нагнав скоро коні в сторону Воркуна. — Десь я мушу їх знайти, — думав собі.

І недалеко прийшлося йому їхати, щоб не завважати причину порожних хат. Він якось припадково глянув на ліву від себе сторону й аж задрижав, як побачив великий, тополевий хрест, а недалеко перед ним купку свіжовикопаної, жовтої глини. Дьордій здержав коні, зняв капелюх, перехристився, зліз із воза й пішов із замальованим питанням лицем до хреста. Глянув на гроба, — мале якесь умерло, — подумав і перехристився знов і так без капелюха поїхав далі. Не проїхав він і чвертку милі, як

побачив недалеко перед собою громадку людей, що виходила ізза горбка на дорозі. Він відразу здогадався, що це везли когось до гробу. Подумавши хвильку він заглянув недалеко перед собою трішки вільне місце, де можна було стати возом на боці й пропустити похорон, бо обернути віз не було де. Там він і заїхав, та й приглядався йдучим. Напереді йшов його син Іван і ніс зроблений із тополевих жердок хрест. За ним вів Павло Дуб свої воли запряжені до воза; на возі сиділи скулені довкола малої скрині жінки й менші діти, а за возом йшла рядком молодь. Минаючи його,ніхто й слова не промовив до нього тільки сумних поглядів накидали йому повну фіру. Дехто оглянувся як минали його, але він скоро нагнав коні далі, що знайти місце, де би можна обернути віз. Заїхав малощо не до Вакаревої хати, поки знайшов, і коли приїхав до нового цвинтаря, то застав похоронну громаду в клопотах — не взяв Павло якихось шнурів, щоб було чим трунву спустити в яму. Сказали це йому й він не надумуючись довго, зняв із своїх коней ремінні поводи й таки сам взявся до роботи. Єлена покропила свяченою водою яму (вона привезла флящину свяченої води з краю), спустили трунву, що Павло з Іваном змайстрували з Дьордієвої скрині в котрій він держав овес для коней, впали всі на коліна, Текля з Марією заспівали "Вічную Память", зговорили голосно "Отче Наш" і "Богородице Діво" і зараз таки Іван із Павлом почали закидати яму. Кожне кидало грудочки землі й ставало на бік коло, як вони всі називали, вуйка Дьордія.

—А де ж мама? — питав він Катерини, завважавши, що Ганни не було між жінками.

—Мама лишилися з Тетяною, бо вона дуже слаба й не могла їхати сюди, — відповіла Катерина.

—Як так, то я поїду за мамою, — сказав Дьордій йдучи до свого воза.

—Вони говорили, що мусять іще переночувати там цю ніч і аж завтра вуйко Павло мали, коли б ви були не приїхали, забрати їх разом із Тетяною до нас, — пояснила Катерина.

—А вони мають там що їсти? — питав він і глянув

на віз. — Я там привіз дещо для всіх і можуть тепер при цій нагоді забрати собі.

—Та ви таки завезіть нас до Тетяни, — просила Єлена. — Воно так і годиться, щоб пересидіти ще один вечер в хаті де був мерлець. Павло з Калиною також поїдуть із нами. Діти нехай ідуть до дому, а ми старі ще розговорювати будемо її; вона ледве дихає.

* * *

Поміг Дьордій закидати яму й коли Павло вивершував гріб, Дьордій пригадав, що він відібрав із пошти листи для Теклі, Єлени, Тетяни, Павла й ще один, але він не хотів сказати чий то лист, тільки мруґнув крадьки на Марію.

І, як судять нераз люди, що: — на цвинтар ішла — вмлівала, а з цвинтаря бігла—співала, — так сталося й тут. Згадка про листи прогнала похоронний сум так скоро, як прогонить вітер гіркий дим. Всі, що там були скупчилися коло Дьордія й ждали, щоб він скоро пороздавав їх тим кому вони належать; цікаві були знати, що там у тих листах написано, які в них вісти, та як поводиться тим, що їх писали. Та й гарні ті вісти мусіли бути та втішні, бо про інакші ніхто з них навіть і думати не хотів, бо нащо ж їм сумних та невеселих; мали вони досить смутків тут. А Марія во своїм серцем, що тріпоталося легенько мов волове очко крильцями й якусь дуже чудну теплоту творило в її грудях, від котрої й вона сама хотіла літати та скакати, стояла коло дуже дорогого для неї тепер вуйка Дьордія й зиркала в його кишені та ледве здержувала себе, щоб не посянгути рукою й не витягнути з одної з них той дорогоцінний документ.

Роздав Дьордій листи, брали вони їх легенько пальцями, оглядали з приємними усміхами адреси, підносили до сонця конверти й приглядали з котрого то боку відтворити їх.

—Читай Марійко, що там батько пише, — наглила Єлена даючи доньці розпечатаний лист. — Коби хоч там

нічого злого не було, — сказала й із трепотом серця заглядала на білий, чорними рядками вкритий папір. І читала Марія півголосом як батько жиє, в якому добрі там плаває й яке багатство додому привезе, а Єлена слухаючи, хотіла ніби бути сумною, розважною й не піддаватися невинним дурощам чоловіка, але не могла здержати серця, щоб воно не дуло в її душу втіхою та радістю з вимріяного Воркуном багатства та щастя.

—Батько ко-о-оні приведе, — крикнув і аж скакав із радости Воркунів Павло перед хлопцями, а малий Корнелій і собі за ним: — А я ї-їхати буду з татом, — і при цім побрикав колом коло Павла. Радість та втіха розсіялися; навіть великий хрест із маленьким та й сама Семенова могилка здавалося веселішими стали.

Читала й Текля свій лист і видно було, що надійний був він, бо вона а-ні трішки не посумніла читаючи його. Здоров, заробляє гроші й певний, що корову прижене вертаючи з роботи, — це вона переказала своїм цікавим слухачам, — ну й чого ж більше треба?

А Ольга читаючи Василів лист до батьків, також не смутила їх. Хустки привезе на дарунок і Ользі й Олені, а мамі найбільшу; Калина аж підросла з радости коли почула, що Василь носить її у своїй памяті більш як кого іншого. Все ж таки вона була трішки невдоволена, що син не згадував про коні, ось так, як Воркун. Така пригадка поставилаб її була на рівні з Поштарем.

Але зміст двох листів остався покищо тайною; Марія сховала свій лист у пазуху й що хвилини помацувала чи він є там і коли скінчила читати батьків, вона висунулася непомітно з гурту й побігла додому, щоб там на самоті перечитати його слово в слово й виссати серцем все те, чим ті слова були насичені, а Софія держала в руках лист від свого батька й вагалася розпечатувати його мов би віщувала, що нема в нім ніякої потіхи; понесла вона його мамі нечитаного.

—Нехай наші діти йдуть додому, а ми старі йдім іще до Тетяни, та розговорювати будемо її, — говорила Єлена, коли вже перечитано листи й вже небуло нічого

іншого робити. — Воно так і годиться, хоч я сама вже ледве дишу, — додала й просила очима Дьордія, щоб їхав та й підвіз її, бо гірко було їй іти пішки.

Ніхто зо старших не відмовлявся; звичай так велить і його треба сповнити. Павло передав свої воли Поштаревому Іванові, щоб він додому загнав їх, бо на Ольгу не обезпечався, а сам із Калиною й всіми іншими сіли на Поштарів віз і поїхали до Тетяни.

По похороні від-давен-давна відбувався, як то давно називали, пир, така собі гостина, де за душу покійника ставлено багаті їдою й напитками столи для тих, що віддали йому останну прислугу й також, щоб вони помолилися та й не забували за його душу. Але в Тетяни стола не було та й їди покійний Семен не надбав; почастувала гостей Єлена по кавалкові хліба й кусочкові сала, що Поштар купив і привіз для неї з міста. Зїли це гості смачніше як печенню та й проговорили вечер і десь по півночі мусіли розходитися, бо остання свічечка, що Єлена зсукала й що горіла коло горнятка, з котрого Семенова душа мала ще в останне напитися води й полетіти до Бога, вже кінчилася й ніхто вже не хотів сидіти потемки. Ґанна таки вмовила Тетяну й Дьордій набрав досить сіна на віз і забрав її зо всім, що вона мала в хаті до свого дому, лишаючи її хату пусткою, щоб у ній злидні гавкали й жерлися самі з собою.

* * *

Григорій Воркун пригадував собі тепер ті чорні часи, що він і всі вони переживали першого літа в новому світі. Туман за туманом насувалися понад їх буденне, суворе життя й закривали з їх виду надії, що блискали й гаснули, мов метеори, на вимріянім небі їх будучності. Та й не міг він ніколи забути тої хвилини коли він, вертаючися з роботи, завважав при дорозі великий, тополевий хрест і свіжу ще маленьку могилку Семена Вакаря; як він задержався, здіймив шапку, перехристився й сказав до Соловія й Вакаря: — Ну, браття, Канада починає бути наша на віки.

РОЗДІЛ 9.

На Святого Димитрія, Єлена Воркуниха постановила справити празник із тої нагоди, що їх село, з котрого вони приїхали, мало св. Димитрія за патрона своєї церкви й у день, коли це свято припадало, справляло храм. На цей храм запрошували господарі їх села в гостину до себе знайомих людей із сусідніх сіл. Звичай був такий, що ніхто присутний того дня в селі не смів бути голодний і тому господарі дуже пильнували, коли народ розходився з церкви, щоб ніхто не лишився незапрошеним; а найбільше пильнували вони сторонських людей без ріжниці, чи були вони знайомі чи незнайомі, бо перш усього це була гордість для господаря мати в себе на гостині найбільше число незнайомих, а далі, від цих гостин, цих людей, залежали честь і добра слава цілого села на цілу околицю. З цієї причини майже кожний господар приготовлявся прийняти якнайбільше число гостей і гордий був із того, коли приходилося йому засаджувати стіл за столом від полудня до пізної ночі, а навіть і на другий день, прихожих людей. Такий то храм і такий звичай бажала вона продовжати у свому новому, ріденькому селі; вона порадилася про це з Теклею Соловіїхою й заздалегідь пригстовлялися обидві до нього.

— Добре було б післати наших хлопців у ліс із калаталами, щоб калатали й кричали, що в нас завтра храм, — радив, посмішкуючись, Воркун Єлені, — бо медведі, дикі коти, каюти, ну й індіяни не знають іще ходити на храми так, як бувало твій дід ходив, що, як пішов на св. Юрія, то вертався аж на св. Димитрія, щоб справити храм у себе.

— Ти коли б менше говорив, а зате пішов до Поштаря, до Дуба та й до Вакаря і сам запросив їх, то ліпше було б, — говорила Єлена поважно, поливаючи

окропом капустяне листя, щоб із нього голубців наробити. — Хоч я вже сама просила та й Єлисавету з Павлом посилала просити, але воно таки краще виглядає, коли сам господар попросить.

— Запрошу їх завтра коло церкви, — сказав Воркун, пробуючи бути дуже поважним, примірюючи до челюст печі дощинки, з котрих заставила його Єлена зробити їй затулу, бо хотіла, щоб її страви були гарно зварені й випечені, замащені в гарячій печі від вечора аж до обіду на другий день. Він рад був, що жінка хоче задержати старокраєвий звичай храму й помагав їй у чім міг, але не міг стриматися, щоб не пригадати їй смішком їх нові обставини, що, на його думку, цілком не надавалися на храм, бо який же то празник без церкви, без священика, без сторонських людей? — Не знаєш ти, чи Ганна й Калина приготовляються також? — запитав він, окреслюючи цвяшком дощинку, щоб запівокруглити її.

— А що то мене та й тебе обходить, чи вони приготовляються? — сказала вона, сердита трохи на чоловіка, що він так скоро забув за старокраєвий порядок.— Ганна робить храм на Зелені Свята, чи ти вже забув? Вони не з нашого села, а Павлиха має таке саме право як і я, — пояснила вона Воркунові.

— О, як так, то воно не зле, бо я піду до Павлихи, а Павло до тебе на храм та й будемо балюватися, — говорив далі Воркун тешучи сокирою дошку й підсміхаючися весело.

— А ти кінчи скоро цюкати ту затулу й забирайся з хати зо своїм язиком, бо...

Щось то Єлена мала на думці сказати й погрозити свому чоловікові за його язик, але до хати вбіг Корнило і задиханий говорив, що Вакареву корову медвідь забив; він був там із Павлом горшка позичити й чув як Тетяна говорила, що корова пропала десь уночі й Вакар із Андрієм та Софією шукають її від самого ранку, але покищо не знайшли ще хоч то було вже підполудне. Він чув також, що вона згадувала медведів і

вовків і, не ждучи на Павла, що мусів нетерпеливо ждати поки вона не випорожнила горшка, побіг скоро додому похвалитися новинкою.

— На, маєш! Був один хвіст та й той уже пропав! — сказала Єлена й засторопіла. Вона зиркала перелякано то на хлопця то крізь вікно на двір і здавалося їй, що вона вже таки чує й бачить, як медведі з вовками мордують десь там у лісі її корову, що Воркун пригнав тиждень тому, коли вертався з роботи. І була вона вже готова вигнати всіх із хати й сама бігти, щоб переконатися, чи її корова ще жиє, але вбіг до хати засапаний Павло з горшком і змягчив трішки новинку тим, що Тетяна тільки так думає, що корову роздерли медведі, хоч він сам міг би заложитися, що таки роздерли, бо він сам бачив уже неодного, але десятки вовків і медведів у лісі й то найбільше попри дорогу від Соловія до них, а від них до Вакаря, куди найбільше ходили жінки; він навіть сердився на них, за їх добру натуру, що вони за ціле літо жаден із них навіть не показався жінкам, а передовсім дівчатам, чого він із глибини свого хлопячого серця дуже а дуже бажав.

— Зробили собі медведі з Вакаревої корови храм, — сказав Воркун, слухаючи хлопячих базікань і щоб заглушити перед жінкою свою легковажність такої цікавої для хлопців а страшної для жінки справи, гримав легко сокирою по забитім уже в дощину цвяшкові. Він пригадав, що пан Маєр, для котрого він із своїми товаришами працював, говорив і наказував їм, коли вони згодилися взяти по корові замість готівки за свою роботу, щоб вони держали їх у загородах або в стайнях, як мають, через кілька тижнів, щоб вони призвичаїлися до нового окруження й до самоти, бо інакше вони не затримаються коло хати, але шукатимуть свого старого худобячого товариства й можуть заблудити в лісі. А що відносилося до медведів, то й про це говорив їм Маєр, що в нього не було ще випадку, щоб вони кидалися на худобу, бо вони самі втікають навіть від теляти; передовсім їх дуже рідко можна стрінути, а як

ще десь і є, то це собі малі, чорні, а не бурі, що бувають великі мов старі бики, але ці є десь там у горах, а не тут. Знаючи це, Воркун не захоплювався новинкою хоч і побоювався, що Вакарів, як називала Єлена, хвіст може пропасти десь у дебрах.

— Ти не бався там, як маленький хлопчик молотком, але йди, рухайся скоро, — сварила Єлена, почувши легковажний вислів чоловіка й вертілася не знаючи, що діяти, чи робити голубці, чи йти шукати корови.

— Йду вже, йду, — сказав Воркун, підсуваючи ногою недокінчену ще затулу (цвяшків йому не стало) і сокиру під припічок. — За-а-раз я знайду її, — додав вдягаючи нагортку.

— Та й ви лишіть ті кури а йдіть шукати, — розказувала вона дівчатам, що скубали кілька когутиків пожертвованих на храм, — я вже сама докінчу їх. А ти, Павлуню, біжи скоро до Соловія і скажи йому нехай і він біжить сюди, бо шкода, щоб корова пропала. Дочекався чоловік худібки та й та щезла десь; най Бог боронить кожного доброго від такого нещастя! — додала вона крізь плач.

— Як будете бігти до Соловія, то подивіться добре, чи наша корова пасеться з биками в загороді й чи не відкусив їй вовк хвоста, — сказав Воркун, моргнувши збиточно на хлопців і зараз таки вийшов у сторону Вакарів, щоб розвідати як мається справа зо згубою й за одним заходом запросити їх на храм, як жінка веліла.

Але хата Вакаря була порожна; всі вони, чути було, гопкали десь там коло ставу й це саме свідчило, що корови не знайшли ще. "Ну, й чого ж ще я буду лазити хащами, коли навіть і корова не була така дурна лізти туди, де вони шукають її", думав Воркун призираючи чи не завважить свіжих, худобячих слідів на землі.

Приглядаючись отак, Воркун ішов поволі стежкою до Павла Дуба. Трохи далі він побачив то тут то там свіжо посотану траву попри дорогу й де-не-де коровячий слід на більше втоптаній стежці. Це впевняло його, що були це ратиці Вакаревої дезертирки. "Як не буде

її в Дуба або в Поштаря, то певно помандрувала аж до свого пана", міркував він прискорюючи хід. "Гарна корова, тільки її новий господар не дуже вдався на господаря", судив він думкою, пригадуючи, що Вакар не вмів навіть вибрати її для себе в Маєра. Сам Маєр дав їм повну волю вибирати для себе найліпші корови, щоб не було нарікання, бо мав він тих коров понад тридцять всякої масти й натури, і не дбав про їх вибір; доїла Маєрка двох чи трьох, що були смирні, а решта літували й зимували в лісі в півдикому стані; в літі мало хто бачив їх коло хати, хіба припадково заблудили з чередою й рули, коли побачили людину, але в зимі більш людяні були, бо ця, в їх очах, мала на двох ногах людська потвора годувала їх запашним сіном і прорубувала в леді на ставі полонки, щоб вони могли пити воду. Це присвоювало їх трохи, передовсім старших уже матрон, що пережили вже по кілька й по кільканадцять зим; цих можна вже було цивілізувати поволі, перше при помочі телят, що треба було запирати в загороді й впускати до них їх мами два або три рази на день, і знов, при помочі вівсяної дерті та солі, якими принаджувано їх до доєння або до стайні, коли треба було. І Маєр мав кільканадцять таких, що були напівприсвоєні, але Вакар вибрав собі якусь козульку, що дивилася на світ вовчими очима й фукаючи втікала від них мов лисиця. Соловій сміявся з нього й кепкував, що для Вакаря все було коровою, що мало хвіст і роги, а він сам, Воркун, мусів вибрати для нього таку, що показувалася надійною як на молоко так і на телята, про що говорив собою її, як вгадував Маєр, вісіммісячний бичок, що самособою був гарний і товстий. Отак думаючи, поминув він новий цвинтар і недалеко Дубової хати набрив він на свіжий коровячий лайняк. "Це мусить бути її праця", усміхнувся він витираючи черевик у траву. "Можливо підмовила Василеву й обидві махнули до їх фамілії", жартував думками.

В хаті Дуба, крім дівчат, не було нікого зо старших. — Лагодять загороду, — сказала Ольга на відповідь

Воркунові, коли він запитав де батько й мама. Він не задержувався. Запросив дівчат до себе в гостину й вийшов. На дворі розглянувся, але не бачучи й не чуючи нікого близько хати, пішов до Поштаря з думкою повернути сюди, коли буде вертатися. Десь у половині дороги почув він крик і гейкання і за кілька хвилин побачив недалеко перед собою Івана й Катріну, що виганяли, одно з одної а друге з другої сторони ліса кілька штук худоби й пробували гонити їх дорогою.

— А ви нащо відгоните худобу від хати? — питав він жартом, ставувши збоку, щоб перепустити зментрожені бички й телички, а між ними й Вакареву корову.

— Відгонимо Тетяні корову, — пояснив зіпрілий Іван. — Прийшла до нас сьогодні рано й паслася з нашою худобою. Ми пізнали її й мама казала, щоб я займив її саму до Вакаря, але я вганяв за нею як дурний по лісі від ранку й не міг хворобу відлучити від нашої. Аж батько порадив мені відлучити кілька штук нашого молоднику й разом із ним відігнати дідька від хати. Але ці чорти не хочуть іти дорогою, але сунуть у ліс.... а-ди-о! —шарнув він сердито голосом побачивши, що худобі тільки хвости видно було з корчів, і побіг лаючи.

— Не шпуряй так кимаками в худобу! — напоминав Воркун зігрітого хлопця, що, сердитий, хапав догідні кавалки дерева й кидав їх із цілої сили в котру будь штуку, що була близько. — Ти так не навчиш худоби йти дорогою, — додав підступаючи за гонителями.

— Я вже казала йому це, але він мало що мене не переломив ломакою, — кривдувалася Катерина, втираючи одну в другу свіжо пошрамлені сухими корчами рож литки.

— Поволеньки кричіть і не бийте, бо худоба боїться, — навчав Воркун.

— А-я, — буркнув злісно Іван. — Її як не ввали буком по хребті, то вона не хоче нічого розуміти.

— О-о, тобі лиш так здається, — говорив Воркун пестливо. — А-ну, як би тебе хто гонив і гатив буком по хребті, чи ти дуже би смирний був?

— Ну, я, — я не бик! — сказав ніяково Іван, випускаючи з рук здорову ковіньку, якою приготований був почастувати котресь із наполоханої худоби.

— Но-но, то вже гоніть поволі та й не сваріться, — сказав Воркун, моргаючи очима на обох. — А завтра не забудьте прийти обоє до нас на храм. Погуляєте собі, — додав, пригадуючи, що на такому храмі в старому краю збиралася молодь із цілої околиці на танець, познакомлювалася й тим способом багато міжсельських подруж започатковувалося там.

— Прийдемо,—крикнула весело Катерина й побігла в ліс за бичком, що вийшов був із Іванової сторони й зараз таки забіг у її бік.

Воркун стояв хвилинку й приглядався, як вони забігали з боків і не пускали, як казав Іван, чортів у ліс. Іван не кидав уже патиками й коли вони вже справлялися поволеньки на дорогу, пішов він до Поштаря.

— Тетяна десь уже заслабла з журби за коровою, — лебеділа Ганна, коли Воркун увійшов із Дьордієм у хату й привитався з нею.

— Не бачив та й не знаю як вона почувається; десь там у лісі лазить, — сказав Воркун, сідаючи на ослін коло стола.

— Коби хоч сама не заблудила, — бідкалася Ганна. — Казала я Іванові: піди, скажи, щоб не гризлися. А він вперся — віджену, каже, сам і не буду по два рази ходити. А то дивіться, яке гонення!... А що ж ваші пороблять, — здорові, мощні?

— Та лазить там до якогось часу, — відповідав Воркун беручи подаваний Дьордієм капшук із тютюном. — Не мала, кажуть, баба клопоту, та й купила собі порося. Таке й її. Розчинила на храм та й вибиває з нас всіх духи роботою вчора й сьогодні.

— А я вже цілий тиждень мала на думці піти й помогти їм, але якось так заколотилася з тою коровою, що забула навіть, яка сьогодні днина. Катерина пішла, а тут хліб кисне...

— Та ви не журіться тим, є там кому робити, —

вспокоював її Воркун, пакнувши смачно запалену цигаретку. — Ви не забудьте прийти обоє завтра до нас таки зранку та й похрамуємо трохи. Хоч то не так як у краю, але що робити? Мусить бути так, як є.

— Як дасть Бог дочекати до завтра, то підемо, — сказала Ганна розпалюючи в печі. — А ти, старий, підголися сьогодні, бо не підеш у гості, як борсук, — заставляла вона Дьордія, що сидів опершись ліктями на стіл і випускав клубками дим із рота.

— Добре, що ви пригадали це, бо й мені здалося б підшкрябатись, — сказав, мацаючи свою бороду, Воркун. — А-ну, я вас, а ви мене, сусіде, підголите, — звернувся він до Дьордія, — бо є в мене якийсь там брич, але від нього то й мертвого треба б вязати, коли б голив ним.

— Та як так то так, — згодився Поштар, — але посидьте ще трохи та покуріть, — припрошував, натираючи долонею свою бороду, що мов навмисне почала тепер свербіти.

Дьордій мав досить доброго брича; Воркун правив його до своєї долоні мов до бруска й твердою рукою шкрябав лице свого сусіда. — Як вийдете живі зпід моєї руки, то будете жити сто літ, — жартував він, заліплюючи папірком чубчик бороди, звідки слизіла кров. Занадто притиснув Воркун інструмент і зробив маленьке кровопролиття.

Та й Воркунові не обійшлося без такого кровопролиття; він вийшов із хати з лицем мов шротом постріляним і обліпленим папірками, але чувся молодшим на десять літ, бо так йому Ганна сказала і здавалося йому, що він підріс трішки, бо держав голову високо й любувався , як вітер обдував йому розпашіле лице. Так і повернув до Дуба, де застав всіх домашніх коло стола при обіді.

— Просимо до обіду, — сказав Павло по старому звичаю, коли Воркун увійшов і привитав їх. — Обідайте здорові, — відповів Воркун і не знав чи сідати й по-

балакати трохи, чи сповнити жінчину волю й скоро відійти.

— Ви вже десь певно пообідали, — заговорила Калина, — бо ми трохи запізнилися сьогодні. Роботи такої, що не мож ради дати.

— Оо, ми стащили з Дьордієм макітрю пирогів, — хвалився Воркун голосно. — Ви знаєте, що Ганна не пустить нікого голодного з хати, — додав він, щоб шкробнути трохи Калину за її скупість; вона мало кого й коли просила до стола. — Я й моя жінка просимо вас прийти завтра до нас у гостину, — сказав і обертався вже до дверей, щоб відійти.

— Вашим десь певно храму забаглося? — сказала Калина й помруґала зневажливо губами.

— Робили ми в краю, то чому тут не робити? — відповів Воркун, обернувшись до хати.

— А тут для кого?

— А от для сусідів.

— Не мала б я роботи...

— Та воно так: як хто хоче, так і робить, — відізвався Павло, перериваючи жінці бесіду, бо передчував, що вона скаже щось такого, що не треба.

— Ви скажіть тому Вакареві, нехай собі корову припре, — сказала Калина, покидаючи справу храму. — Прийшла тут уночі та й до нашої пристала. Поломала вориння, а я рано як побачила та й нагнала від хати на дорогу.

— Чому ж ви не післали хлопця, щоб дав Вакареві знати й щоб він прийшов та й забрав собі її? — питав Воркун із докором.

— Або ми наймилися тут пасти чужу худобу?

— Та я навіть не знав, що вона була тут, — оправдувався Павло, глянувши сердито на жінку. — Аж тепер, коли Дьордієві діти гнали її, сказали мені, що вона ночувала тут з нашою худобою.

— Та добре, що знайшлася, — лагодив Воркун неприємну атмосферу.

— Так, так, але треба памятати, що й у нас є

худоба, і як ми людям, так люди нам зроблять, — поясняв Павло своє невдоволення з жінчиного поступовання.

— Не знаю, чи ми зможемо завтра бути у вас, — заговорила Калина, щоб відвернути Павлову увагу на щось інше. — В мене голова так болить уже цілий тиждень, що вже світу Божого не бачу.

— Прийдіть і ручу вам, що вона перестане, — заохочував Воркун, і з тим вийшов.

* * *

Єлена аж розпливалася з радости, що храм їй удався. Був Поштар із родиною, Вакар із жінкою й дітьми, Соловій із Теклею, ну й Павло з Калиною приїхали Поштаревим возом. (Не хотіла Калина їхати, але Павло кашельнув кілька разів і вона мовчки зібралася й поїхала). Страва Єлені вдалася; студенець, який зробила зо свинячої голови, що Воркун привіз із міста, як вертався з роботи, був такий тугий і такий смачний, що Поштар сам зїв його майже повну миску; голубці, начинка зо шкварками, курятина, борщ із хвасолею й буряками, виварені й випечені в замащеній печі так приманчиво пахли, що навіть Воркунові бики й корова, що припадково йшли попри хату, задержалися й, натягаючи шиї, нюхали та й можливо своїм худобячим розумом думали: — О-там-то десь гарно в хаті! — А до того ще Воркун із Соловієм змовилися й роздобули десь там у місті флящину тої, від котрої сльози котяться, коли її випити, ніби на ліки, але придалася вона тепер на цей празник. Соловій заправив її праженим цукром, розвів трохи водою й малиновим сосом, що Текля наробила літом, і зробив із неї такий смачний напиток, що Вакар, коли випив першу чарку, облизувався й заяснів на лиці так, мов би хтось скоботав його легенько пером попід бороду. Цей напиток додав старшим гостям апетиту до смачних страв, а потім розвязав їх язики до всяких розмов, спочатку поважно, напівтихо, але з ходом часу, за кожною чаркою їх лиця розмаювалися,

розцвітали румянцями, очі ясніли щирістю, голоси піднімалися, словом ціла хата наповнялася благодатним і щирим духом. А в цім духові Єлена, розцвівшися як ґеорґінія, ввихалася й доносила страви до стола та й припрошувала гостей, щоб не дармували й споживали дар Божий.

А Воркун сидів при кінці стола та й частував гостей; пускав, як то кажуть, чарку за сонцем. Перша обійшла тихцем, друга трішки голосніше, а з третьою....

— Ну, сусіде, — говорив він із повною чаркою в руці до Павла Дуба, що сидів по його правім боці, — дай вам Боже здоровля, що ви не погордили нами і прийшли трохи до нас на це свято. Кажуть, що святий Димитрій землю святу замикає й держить ключі у себе аж до весни, коли приїде до нього святий Юрій на білому коні за тими ключами, щоб землю відімкнути для миру людського, щоб він орав її та й усяку ростню сіяв. Але слабий спасибіг із нас тут отим обом святцям, бо Димитрієві нема що замикати, а Юрієві — відмикати; шкода ключів псувати на ті клапті поля, що наші жінки прочистили, бо вони ще зерна не виділи. Але всяко буває в нашому житті; їдять нас злидні, але ми не повинні піддаватися: коли вони їдять нас, то ми гризім їх зійшовшись отак, як тепер — гуртом. — Він випив, налляв і подав чарку Павлові.

— Та воно так і повинно бути, — говорив поважно Павло. — Тільки й нашого, що зійдемося, поговоримо — повеселимося разом у мирі. Дай вам Боже здоровля за це, що приймаєте нас так гарно, та й вам, сусіде, дай Боже всього доброго, — звернувся він до Вакаря, що сидів побіч нього. — Звязала нас доля одним перевеслом, кинула нас тут у ці пустелі й мусимо гладити свою біду кожний як хто вміє. — Він випив, налляв і подав Вакареві.

— Хто б то біду гладив! —протестував Воркун піднесеним і смілим голосом. — Її за роги та до землі, бо коли попустимо її, о-го! тоді прощай білий світе;

стане вона нам на хребет як корова ратицями й християнин тільки очі випулить.

— А ви, Томку, чого чекаєте, чому не пєте? Пийте та пускайте порцію до Дьордія й закусуйте та вибачайте, що цей наш храм такий куций.

— Ей, не говоріть так, Григорію, та й Бога не гнівіть, — напоминав Вакар, — та ж такого храму, як цей, я ще, відколи живу, не здибав. Щоб вам, Григорію, й вам, Єлено, Бог життя надточив так довго, як довго ви самі схочите! Та й щоб вашим дітям щастя на кожнім пальці сиділо; щоб воно вам усім у ваші двері не вміщалося.

— Та чека-айте, чекайте, Томо, так не кажіть, бо коли воно не віститься в двері, то й у хату не ввійде, — поправив його Воркун, жартуючи. — Треба його рядком, тоненько пускати, бо задушиться.

— Е-е, та ви знаєте, що я хотів сказати, — боронився Вакар. — Та й знаєте ви, Григорію, що сьогодні не то важне, що ми їмо й пємо на таких оказіях, але як і з яким духом ми все те споживаємо; о-це треба розуміти, — доказував він, оглядаючись, чи всі слухають його мови. — І я таки на цілий світ кричатиму, що ви й ваша жінка — ви, Єлено — знаєте як приймати гостей! Дьордію! — звернувся він до Поштаря, мов би сердитий, — дай вам Боже здоровля, та й за їх здоровля! — додав він, повівши рукою з чаркою на Воркуна й на Єлену і випивши її за одним махом. — Такий напиток тільки пани в краю пють, — сказав, наливаючи чарку для Дьордія.

— Не згадуйте їх, тих панів, — сказав із відразою Поштар, приймаючи чарку від Поштаря, — бо через них ми мусіли покидати рідну землю й шукати щастя аж тут у цих лісах.

— Мой, та ж там такі красні лани поля та й такі величезні (не такі, як тут паршиві) ліси, що аж за очі лапали, — говорив Вакар, тримаючи в руці стегно з курки. — Але що з того, коли, куди не повернись, куди не ступни, то все панське та й панське, а хлоп не

мав уже навіть де воза обернути. А котрий мав іще трохи більше, то дувся як вош на морозі...

— Мусів дутися, — ловив Воркун Вакареву бесіду, щоб не пустити його далі, бо знав, що його слова шпигнуть особливо Калину в самі печінки, — бо трудно було вдержати те, що мав. Податки росли як печериці по дощі: і вікнове й подушне і якісь там придачі то на школу, то на церкву, то на трупарню, то на всяку іншу холеру. І хто мав більше, того й лупили до останньої дранки.

— Ой лупили, — твердив Павло, кинувши в рот смачного голубця.

— Та лишіть їх, Бог їх там бери, — сказав Дьордій, наливаючи чарку для Тетяни. Прошу, випийте, сусідо, собі й нашим господарям на здоровля, і не журіться тим, що було й минулося.

— Ей, а ви, Тетянко, чому не випили? — залебеділа Єлена, побачивши, що Тетяна тільки пригубилася до чарки і, скривившись, доливала, щоб подати Калині.

— Ой, дякую вам дуже файно, але не можу, — випрошувалась Тетяна благальним голосом. — Коло серця пече мене, як випю крішку.

— О-о, моя жінка така здала до пиятики, як жид до ціпа, — жартував Вакар, сміючись. — Я ще не бачив її пяної відколи жию.

— Та пяна жінка виглядає так, як — вибачте за слово — свиня в вінку, — зареготався Воркун зо своїх слів.

— Ей ти, старий, не маєш що казати й говориш таке аж мені стидно, — сварила Воркуна усміхнена Єлено.— Ви не дивіться на нього, Павлихо, але таки випийте так, як Бог приказав. Тільки й нашого, що заморочимо на хвилину нашу грижу й за біду забудемо. Напийтеся до мене.

— А так-так, — підхопила Єленині слова Ганна. — Ми сидимо собі тут, частуємось, балюємось, а за вас забули. А воно кому як кому, але вам таки вже належиться присісти тут із нами, спочити трішки та й підкрі-

питися Божим даром; хто ж то видів бігати так цілий день, як ви бігаєте!

— Прошу вас не розпивайте там моеї жінки, — наказував ніби дуже поважно Воркун, коли Калина надпила, як казала Єлена, на волос червоного напою з келішка, ділляла й подала мовчки через стіл Єлені. Вона відпила, як казала Ганна, лиш на пlivволоска, скривилася, запишнилась, ділляла й подала Ганні, що сиділа коло Калини, а Ганна подула на дар Божий і передала Теклі.

— Ге-ге-гей, яке це файне! — сказала Текля, піднісши чарку вгору й здавалося, що вона ковтне те "файне" з келішка одним ковтком, але вона здригнулася й не пригубившись навіть подала Ользі Дуб, а та скоренько, немов би чарка пекла її пальці, передала Катріні Поштар, а та, зачервонівшись, подала її Василеві.

— Ну, Василю, кинь іще одну за драбину й покажи, що ти парубок, а не дівчина, — заохочував Василя Воркун. — Як я був такий молодий як ти, десять таких наперсників випивав.

— Певно порожних, — сказав Василь і, як видно було, не мав найменшої охоти пити.

— Порожних? Що ти говориш? Та ж мене всі знають, який то я був пияцюга, як молодим був, — доказував Воркун гордо. — Ну, ну, чого ти ждеш? Зажмури очі й калатьни її, щоб лиш булькнуло; не бачиш, що Іван жде й аж облизується.

— Що ви, Григорію, випили, то я не хочу знати, — вмішався до розмови Вакар. — Коли б усі були так пили, як ви, то жиди давно пішли б були до Єрусалиму молитися.

— Випий, Васильку, випий, — припрошувала Єлена й мало що не обнимала його, мов свого сина. — Вона не зашкодить тобі. Випий і бери та їж, бо я знаю, що ти набідився цього літа десь там при роботі.

— Дякую вам, — сказав Василь, почервонівши від Єлениних слів, — але я мав вже досить, нехай Іван пє, як хоче, — додав і передав чарку Іванові.

— О-го, переводиться наше покоління, — сказав

ніби невдоволений Воркун. — Ніби парубки, але горілки бояться мов дівчата. Випий хоч ти, Іване, щоб парубоцтво не перевелося.

Іван, прихилившись, випив, налляв і подав Соловієві, а цей підняв чарку вгору, кашлянув, мов би збирався точити промову, але замість промови він затягнув тої пісні, що каже, як хто пє, тому доливайте а хто ні, ну то ви знаєте: буде більше для тих, що пють і вони будуть більше хвалити Бога за вас і за нас і за неньку стареньку, що навчила їх горілоньку пить помаленьку. Він почав а Текля спарувала свій голос із його а їх голоси заохотили Маріін, а її Василів, а його Катеринин, а Ольга сплела свій з Теклиним і так заспівала ціла хата: здавалося, що навіть і груба піч у куті гула своїми челюстями басуючи до такту, що держав Воркун із ложкою в руці викручуючи нею то в один то в другий бік мов дириґент, або капельмайстер. Дириґував також і Вакар курячою лабкою, що пісня захопила в його руці; він похитувався під такт між Поштарем і Дубом і розцвітав із радости, що сидить між багачами як рівний з рівними.

Та ледве гості скінчили пісню й Воркун міряв очима фляшку чи стане їм ще по одному на піддержання веселого духа, як до хати вбігла пятилітня Калинина Іринка й зарапортувала, що хлопці вкрали Поштареві коні й повели в ліс.

— Як то вкрали? — питав ніби дуже здивувано Воркун і дуже уважно слухав, як Іринка, стоячи коло розтворених дверей, із великими сивими очима, шепеляючи, розповідала з діточим запалом і оскарженням, як то хлопці відвязали від воза коней, як Павло з Корнилом сіли на одного, а Осип із Тетяниним Андрієм на другого коня й поїхали геть десь туди... Це "туди" вона показувала своєю ручкою й жалувалася, що вона також хотіла їхати, але Павло казав, що дівкам не пасує їхати на коні, лиш хлопцям і вона хотіла ще щось більше сказати, але Іван і Василь встали зза стола, а за ними й дівчата й вийшли на двір дивитися за конокрадами.

— Певно повели їх хлопці до води, — сказав недбало Поштар висуваючись ізза стола. — Вони спокійні, тільки мій Іван може наварити з ними каші, бо кожна моя худобина боїться його як вогню; він готов і хлопцям ноги поперебивати.

— Таким пустякам нічого більше й не належиться, — сварила Єлена, але від цієї сварки в неї самої билося серце, що той непевний Іван таки направду може порозщибати тих, як вона називала, шибеників, за котрими вона була готова й у вогонь скочити. Притім вона мимоволі вибігла на двір й наляканими очима дивилася десь туди, куди побіг Іван, а за ним і Василь та й дівчата.

За Єленою вийшли жінки й чоловіки. Попсували, здавалося хлопці храмовий настрій.

— Що то собі ті шмаркачі придумали, — воркотів Воркун сердитий трохи на хлопців. — Чи не можна було напоїти коней коло криниці?

— Та то ваш Павло таке приспособив, — винувала Калина хлопця. — Він уже й мого розволочив; один без другого й одної днини не може бути та й їдять мої печінки. Якось то літом насварила я їх за те, що мою Іринку гадям страшили, а вони знаєте, що зробили? Лиш подумайте собі: нанесли мені повну хату вужів. Я ще й тепер боюся стати босими ногами на землю в хаті.

— Звичайно, хлопці, — сказав Поштар, глянувши насмішливо на Калину. Хлопці без збитків, мов страва без соли, — доводив він далі, — а вашому Павлові то я не боявся уже дати самому коні й до міста поїхати, бо страшенно любить їх.

Ой, любить, любить, — потвердила Єлена. — Та ж він як почув із листа, що Грицько приведе коні, то цілими ночами гонив їх зпросоння, та й кожного дня вилізав на найвищу тополю й визирав чи вже не їдуть. Вилізе бувало на тую там деревину (вона показала на обсмалену вогнем тополю) й дивиться, а Корнило стоїть та й питає: — Сцо ти там бачис? — А він йому каже: —

Бачу батька, що їде дуже великими кіньми, а вони загнули шиї й передніми ногами кидають наперед. — А цей малий дурненько ска-аче з радости та й у долоні плеще й ще допитує: — А є там маленькі коники, лошатка? — Є здається, але їх не видно, бо коні дуже порошуть. — Отак потішуться обидва, а коли зійдуться вони й Андрій і Осип, то тільки й мови що про коні.

— Вони й сьогодні, як я лиш приїхав сюди, то вже міряли мої коні й Павло доказував, що ваші будуть довші й вищі з трохи меншими копитами як мають гамбурські, що він здається бачив, як ви їхали до Канади, — сказав Дьордій, подаючи капшук з тютюном Павлові Дубові. — Закуріть, як маєте охоту, й не журіться, — додав. сідаючи на приспу.

— Нам треба буде для тих дітей заложити якусь школу, бо виросте одно з одним на дикунів, — сказав Воркун, сідаючи коло Поштаря. — Те, що трохи навчилися, забудуть, а другого не навчуться, та й лишуться як серед води.

— Ні сіло ні впало, а вам уже школи забагається, — заворкотіла Калина. —Мало ви штрафу наплатилися за ту дурну школу в старому краю? Не встигне дитина лишитися вдома два-три дні в тижні, як уже біжить гайдук і ферлядунок несе.

— Я не платив, — сказав Воркун, випустивши клубок сивого диму з рота. — Я й сам пішов би ще до школи, коли б приймили; не знаєте як то тяжко неписьменному чоловікові — додав він пригадуючи, що за час дороги і в роботі Соловій, що був письменний, мав більше вітворених дверей як він, що ледве вмів підписатися. — Маєр, для котрого ми працювали, возить дітей вісім миль до школи рано й привозить у вечір, а через зиму держить їх десь там на станції.

— Ти говориш про школу, а я таки кажу, що нам без церкви не можна бути довго, — вмішалася до розмови Єлена. Вона винесла з хати верету, розстелила, попросила жінок, щоб сідали та й сама сіла коло них погрітися на Божім сонечку.

— Хто ж у ній правитиме? — питав Дуб сумно. — Свого попа не привезли з собою; та й дурний був би той піп, котрий покидав би панське життя в краю й їхав сюди в ці пустелі. Що ж він робив би тут?

— Взяв би гомштат так як ми й у будень гриз би корчі, а в неділю полов би наші гріхи, — сміявся Поштар зі свого дотепу.

— Та ви говоріть собі що хочете, але бодай маленьку капличку таки треба збудувати, бо прийде якась треба та й нема де дітися, — стояла при своїм Єлена. — От, умер покійний Семенко й мусіли ми поховати його мов жида. Та й діти наші подоростають то ж де будуть шлюб брати — на сміттю?

— Я рада б знати хто то повінчає наших дітей? — запитала Калина нагло й завертілася, мов би хотіла встати й бігти десь. Про це питання вона ніколи й не подумала, хоч про дружіння своїх дітей думала й снила день від дня.

— Як прийде до того, то повеземо їх до міста й там знайдемо якогось — потішав Калину Поштар.

— Якогось, якогось! — репетувала Калина сердито, — але я хочу, щоб був наш і в нашій церкві давав їм шлюб, щоб я й люди бачили, як вони присягають одно одному, бо так воно було споконвіку й так повинно завсіди бути.

— Не бі-і-йтесь, налізе їх сюди, й попів і жидів, коли вчують, що тут є вже з кого шкіру дерти, — воркотів півсонно, лежачи горілиць Вакар. — Скримплюють вони нас тут так, як і в краю кримплювали, та й з панами руку держали. Я за ними так дбаю, як пес за пятою ногою.

— Ти, чоловіче, плетеш якоїсь такої, що нема що й на тріску взяти, — сварила Тетяна Вакаря. — Ти думаєш, що люди всі такі безвірки, як ти, що ходив до церкви лиш на Різдво або на Великдень, та й то з гіркою бідою трудно було вигнати з хати!

— А чи ж я мав час ходити до церкви? Кожної неділі заставляв нас той капцан економ як не в ліс по

дрова, то з мливом до млина. І ходи, Томку, до церкви... — боронився Вакар перед жінкою. — А знаєш, як я пішов до нашого попа, щоб він нашу першу дівчинку, що вмерла, поховав, що він запіяв мені? Ти, каже він мені, пянюго, ти до церкви не ходиш і хочеш, щоб я тобі похорон відправив задармо? А я пояснюю йому та й кажу, як то воно є, але де там! Висварив мене добре й про око був у церкві, як тіло внесли.

— Та воно так, піп собі попом, а церква церквою й без неї християнинові так як без мами, — мягчив Воркун Вакареву неприємну бесіду. — Він так, як усі ми, відповідатиме перед Богом за свої діла.

— Там десь сьогодні так гарно, велика відправа в церкві, повно панотців коло престола та й людей церква набитіська. Вони вже тепер балюються десь по хатах...

— В них уже тепер по північі, — сказав Соловій, пригадавши, що Маєр раз пояснив їм ріжницю дня між старим краєм і тутешнім.

— Як, як ви кажете? — допитувала Єлена здивовано. — То там не так як тут?

— Казав Маєр, що там сонце сходить вісім годин скоріше як тут.

— Який цей світ чудний, — сказала вона побожно й глянула на сонце, мов би хотіла переконатися, чи й воно те саме, що в краю. — Гарно, аж любо сьогодні на дворі, — говорила вона півголосом. — Там часом дощі за дощами січуть, а тут дивіться, як ясно та красно.

Та й справді день надсподівано був таки дуже гарний. Кілька днів тому звіялося було холодне веремя, снігом трусило, але сьогодні сонце, що було десь коло третьої години зполудня, хоч і скоса, але досить іще щиро обливало теплими проміннями землю й мов би заставляло та помагало бабиному літові досновувати свою пряжу на приморозками прищибленій траві, по млаках і на свіжо зораній цілині недалеко хати. Та й східньо-полудневий вітер також замість того, щоб погуляти і рвати бабі пряжу та гойдати посумнілими за

літом деревами, він, мов маленька дитина пальчиками, тільки бавився сухими, пожовклими листками, що дене-де держалися ще галузок; підкидаючи й повертаючи легенько раз одними, раз другими, то знов гей би сердитий на них, що не може зірвати їх; термосив одними або другими, мов би сукав їх хвостики своїми пальчиками й зараз лишав їх у спокою. Словом, осіння, тепла, ледве надихана холодом (що визирав із затінків, мов злодій), розкіш царювала над голим лісом, а перед Воркуновою хатою таки й розлялася вона, як тепле, прозоре плесо, в котрім гості купалися тепер неначе в теплій воді. Свято було в хаті й свято було на дворі; святий Димитрій благословив своїм святим теплом втомлену літнім життям дрімаючу землю, щоб, коли він замкне її ввечері своїми ключами, заснула вона без страху перед суворою зимою, що кожної вже ночі посилала все далі на південь своїх сідоглавих вістунів — приморозків із півночі, зо свого царства.

— Щось то наших дітей нема, — сказала Єлена, споглядаючи в сторону, куди вони пішли. — Та й Текля десь зникла, навіть не знаю коли...

— Пішла за дівчатами, — сказала Ганна. — Молода ще та й тягне її до молодого товариства. Певно запросила їх до себе, щоб хату розвеселили.

— Ви, Павле, добре зробили, що вибрали таке гарне місце для цвинтаря на своїй фармі, — заговорив Поштар, не слухаючи Ганниної бесіди. — Він якраз посередині між нами й там навіть на церкву пасує. Я думаю, що там і школу побудуємо, як треба буде.

— Та то ми з Єленою вибрали, де найрівніше, й я навіть не знав, що то вже моя фарма, — поясняв Павло. — Нам обоїм сподобалося те місце та й вибрали.

— Вам треба буде заплатити...

— Хто би там грошей хотів за той клаптик землі,— відмовлявся Павло, як почув, що Воркун вже й за заплату почав говорити. — Є її тут досить.

— Та воно ніби так, але раз ви дали, то вже не

ваше, а наше, — пояснив Воркун. — Чи як ви кажете, Дьордію?

Та воно таки так, — потвердив Поштар. — Як уже так сталося, то треба нам назвати нашу церковну громаду, що вона так і так називається й має вже там і там свій цвинтар. Це все мусить бути записано на папері, щоб пізніше не було тяганини, бо тут не будемо ми самі, але за якийсь день наїде сюди повно таких, як ми.

— А як би то назвати її? — питав зажурено Воркун.

— От, згадали ми цю справу сьогодні, то нехай буде наша нова парохія під патроном святого Димитрія, — підніс думку Соловій, — Але як назвати це наше нове село? — запитав він, шкробаючись у голову.

— Та назвіть такою назвою, яку ваше село має, бо ви тут перші, — сказав Воркун до Поштаря.

— Або я що, бороню? — Як собі хочете; вас тут є більше, — сказав недбало Поштар. — Та воно ліпше вибрати те, котре гарніше звучить.

І слово за словом, охрестили Воркунові гості свою парохію й своє село назвали іменем Поштаревого села, бо воно гарніше звучало. Павла Дуба назначено головою парохії а Соловія писарем і він обіцявся списати все на папері, на котрім вони всі підпишуться при нагоді.

* * *

Іван дігнав конокрадів вже коло потока, там, де була кладка й де Воркунова Марія перескакуючи його, звихнула була ногу. Коні, як видно було, любувалися несподіваною прогулькою не менше як хлопці, бо коли ці були повні мов весна радости й утіхи, що їхали ними, то вони, пофоркуючи весело, підбігали й без ніякої принуи злізли з берега в потік і пили жадібно чисту воду. Та й як коні так і хлопці дуже здивовано повернули свої голови в сторону, звідкіль біг із криком і з ломакою в руках сердитий Іван.

На миг ока хлопці були вже в лісі й утікали поміж

ломи, мов настрашені зайці. Тільки малий Корнило лишився дійсно так, як серед води, бо скакати з коня в воду боявся, але й на коні страшно йому було сидіти самому зо своїми куцими ногами, що розкрячені були на хребті як мала півзенка на верху соломяної стріхи. А тут ще й Іван грозив бичем — біда на всі боки. Притулився він, бідний, до плечей коня, держався ціпко гриви й аж затинався від плачу.

— Я тебе зараз поїду, — грозив Іван застрашеному хлопцеві, виганяючи коні з води. — Ти за всіх набереш.

Коні закалатали упряжжю, вискочили на противний від Івана беріг і не маючи найменшої охоти держати з ним руку, побігли далі стежкою, неначе змовилися, щоб роздражнити його ще більше. Та зробили вони своїм бігом велику кривду Корнилові, бо він, держачись гриви, підкидався, мов привязаний клунок, а далі скотився як малий гарбузик з воза й упав на землю. На щастя місце, де він упав, було чисте, без ковіньок і буйною травою вкрите так, що він хляпнув собою на нього як на подушку та й самовидно не вдарився в ніщо. Він схопився й почав утікати.

Але Іван дігнав Корнила. Він зловив його за вухо й термосив ним, мов великий пес малого кота. Та в тім часі вискочив нагло з ліса Павло, розігнався як баран до корови і вгатив собою в Івана так сильно, що той аж заточився й мало не впав і випустив Корнила з рук.

— Тікай! — крикнув Павло до Корнила, а сам став у войовничій позі проти сердитого ворога і — як показувало його лице — готов був битися до останньої краплі крови в обороні свого брата.

Але Корнило не втікав. Побачивши поміч, він — замість бігти геть — прибіг до Івана й почав шарпати його й товчи заїло своїми малими пястуками. А Іван, що вже справився був ловити Павла, заскочений таким несподіваним нападом зо сторони малого хлопця, стояв і якось дуже смішно відпихав його від себе і здержував своїми руками грізні маленькі ручки, що дзьобали його в живіт, у спину і всюди, де лиш попали.

І не багато бракувало вже до того, щоб він копнув хлопця ногою так, як копають сердиті люди малих, лютих щенюків, що присікаються до ніг, коли б не надійшов був Василь з дівчатами.

Гарний із тебе парубок, що з дітьми бєшся, — сказав насмішливо Василь, і в тім самім часі зловив Корнила за руки й відвів набік.

— Він мало мені вухо не відірвав, — скаржився Корнило шарпався, щоб вирватись з Василевих рук і вилляти на Івана останки своєї злости.

— Та й справді ти подурному шарпнув його за вухо. Дивись, аж кров тече! — склазала Марія, оглядаючи Корнилову голову, де зза вуха прослезило з розпуклої шкурочки кілька маленьких крапель крови.

— Нехай не пхає свого носа до чужих коней! — сказав Іван на свою оборону. Він почувався дуже сердито. Він бачив, що як Василь так і дівчата зиркають на нього з погордою задурно й запусто, бо чи ж він не має права витріпати чужих хлопців за те, що вони поїхали його кіньми?

— Твій тато казав, що я можу напоїти ваші коні, — доказував Павло, ставши побіч Василя для протекції, — а ти гониш за нами з буком, як за псами.

— Тато не казав тобі брати коні і їхати сюди, — відказував Іван, глипаючи злісно на Павла. — Він думав, що ти напоїш їх коло криниці.

— А то яка ріжниця, чи тут напоювати, чи коло криниці? — питав Павло й перехиливши голову дивився смішно на Івана.

— А коні де? — запитав Василь, оглядаючись.

— Побігли десь туди, — відповів Павло, кивнувши головою в сторону, кули вони побігли.

— Біжи і злови їх.

— Нехай Іван ловить, то його коні.

— Ти привів їх сюди й муситш відвести їх там, звідки вивів, — навчав Василь досить гостро.

— Коли ти цього не зробиш, то не приходи до хати, — страшила його Марія, — бо набереш від батька

такої лозової каші, що памятатимеш до самої смерти. Ти знаєш, що батько доки добрий то добрий, але як розсердиться, то гірший вогню.

— Чого ви сваритеся тут? — питала Текля, що лиш надійшла з молодшими дівчатами — Оленою, Софією й Єлисавестою. — Лишіть сварку а ходіть трошки до мене до хати, нехай і в мене буде хоч трошки храму сьогодні. А ти, Павлику, — говорила вона приязно до хлопця, коли пояснили їй защо сварка зайшла, — біжи скоро наперед і злови коні, бо вони зайдуть у ліс, загубляться й ти відповідатимеш за те. Гай, Іване, ходи, — сказала вона до сердитого парубка, взявши його попід руку. — Не будь такий прикрий, бо й ти був колись малим хлопцем і любив їхати на конях, то ж нехай і вони трішки поїдуть, — мирила вона Івана й тягла з собою.

І поки вони пустилися йти, то Павло, що глянув невдоволено на Василя й на Марію а на Теклю моргнув оком, був уже далеко з Корнилом. Текля своїми словами замастила на хвилинку Маріїну пригадку про березову кашу, піднесла його пригнобленого духа і цей дух поніс його знов до коней, що спокійно паслися відбігши зо двіста кроків від поля бою. Коло них стояли Андрій і Осип і, як видно було по їх лицях, душилися думками про те, що сталося, а найбільше над тим, що станеться (свідомі були того, що поповнили злочин, про що їм і на думку не приходило, як вони сідали на коней, але тепер?...). Він навіть не приглянувся своїм засумованим товаришам, тільки зловив одного коня за повід і вивів його на стежку. — На, держи цього, а я зловлю другого, — сказав він до Осипа. — Ну, чому не береш? — запитав здивований, що Осип не рушався з місця.

— Я вже не хочу їхати, — воркнув Осип і відступився далі.

— Чому не хочеш? — запитав цікаво Павло й сам став як закопаний.

— Батько битиме мене.

— Бити? — сказав він протяжно і глянув у сторону, де була Воркунова хата. Пригадав він собі батькову тверду руку, що раз, одинокий раз у його житті, дуже болючо покарала його за те, що він замість іти до школи, пішов дивитися як вода греблю пірвала. — Але ще гірше буде, коли лишимо їх тут, — сказав він нагло, — бо ми взяли їх і повинні відвести там, де вони були.

— Веди сам, — воркнув Осип.

— Ти ж їхав.

— Їхав, бо ти казав мені їхати.

— Е-е, ти дурний і я тобі покажу, що вуйко Дьордій навіть і сварити не буде мене, бо ти сам чув, що він казав, що я можу напоїти їх, — говорив бадьоро Павло. — Держи сам, — сказав він до Корнила, що вже таки й держав кінець ланцюга.

При цих маленьких переговорах застали хлопців Теклині гості. Вони почали кепкувати собі з малих конокрадів, а молодші дівчата дуже тішилися й доказували Павлові в очі, що він тепер налижеться батькової каші так багато, що йому аж живіт болітиме, а Павло назвав їх боязливими козами та боягузами та сороками, а як уже Василь поміг йому вилізти на коня й посадив перед нього Корнила, то він вивалив їм свого язика з таким притиском, мов би хотів, щоб він вирвався неначе куля з цівки і вдарив котрусь з них, а особливо Єлисавету, що найбільше допікала йому.

Та й Андрія з Осипом присилував Василь сідати на другого коня, а Текля, щоб їх потішити, просила, щоб вони, коли лиш привяжуть коні до воза, вернулися до неї, бо вона має щось дуже гарного для них. І, коли вже коні йшли, Корнило, що не міг забути кривди, яку Іван йому заподіяв, виставив голову зперед Павла і кричав: — Чекай, чекай! Скажу я татові, що ти мені вухо відірвав!

* * *

Текля Соловій ввела своїх гостей до хати (давно вже вони були в неї!) о-так гуртом, почастувала їх печеними пиріжками з сиром і маківниками та й розмову

розводила то про це, то про те й очима своїми слідила Василеві очі, куди вони стріляють. Цікава була знати, що він думає-гадає про Марію Воркунову, що марніла від думок своїх глумливих, неясних вже більше як тиждень, відколи Василь з роботи приїхав, але до неї навіть і не заглянув.

— Що ж то сталося йому? — питала Марія себе думками, а далі й Теклі, що була для неї порадницею великою.

А Текля не видержала, щоб не відкрити їй тайну сумну-невеселу, що Степан, її чоловік, шепнув їй і просив, щоб вона нікому-нікому не сказала, що Василь признався йому, що батько його, Павло Дуб, не любить Канади й вернеться до старого краю так скоро, як лиш Василь заробить досить грошей, щоб, коли він доложить їх до батькових, стало для них усіх на подорож. І гірко-гірко стало Марії від цієї тайни й ходила вона мов сонна, мов на смерть засуджена.

— Не питала ти свого Степана, що Василь думає про мене? — питала вона Теклі з розпуки великої, коли вони на двір із хати Воркунової Вийшли сьогодні. Завважила вона, що цей її хлопець любий та милий, котрого не бачила ціле літо, якось не глянув на неї так, як її серце хотіло-бажало.

— Не питала я, — а він не казав мені, — жалувалася Текля й потішала: — Не журись, Марійко-голубко, та й не сумуй, душко, бо все буде добре, — а сама думками себе била-убивала, як би то хлопця молодого приворожити та й до дівчини молодої, коханої привернути. І придумала вона при цій пригоді невинних хлопців-конокрадів, їх усіх до себе запросити ніби в гостину, на храм.

І вже тепер у хаті, слово по слові, засадила вона своїх гостей за стіл і ворожити їм стала. Вперед, щоб не зрадити своеї цілі дорогої, Ользі вона картами кинула, а потім Катріні, а потім Марії, а потім Василеві...

— Ой, Василю, — говорила вона сумно-невесело, — злі ти думки носиш у своїм серці. Принадив ти до

себе раз, (колись то, бо карта не каже якраз коли то було) дівчину-рибчину, гарну чорнобриву й так, як каже карта, покинув ти її без причини і всадив ти її людям недобрим у зуби. І нещастя жде тебе за цей гріх великий, дивись, крейцовий туз догори ногами лежить коло тебе, хлопця червінного. І нещастя це жде тебе десь у дорозі далекій, десь далеко звідсіль, сам дивись на цю девятку крейцову, що лежить коло цього проклятого туза, бо вона тобі дорогу стелить. Та й кажу тобі щиру правду: стережись тої дороги, бо не добром вона пахне; ніколи мені й нікому карта так ясно не падала, як тобі тепер упала, як на лихо, аж мені страшно, а ти сам знаєш, що я сама не дуже довіряю їм часом, але тепер...

І похитала Текля мовчки, але дуже загадочно, головою й сум страшний на її лиці малювався. — Спалю я ці карти й від сьогодні ніколи нікому ворожити не буду, — говорила вона, мов би комусь дуже велике лихо заподіяла, згортаючи помяті, грубі картки поперу. — Такі дурні образки, а таку правду говорять, — додала й глянула скрито на Василя та й подумала: "Поможе, чи не поможе?"

Тихо було в Теклиній хаті, так тихо, хоч мак сій. Її слухачі, що зпочатку хихикали й жартували собі з неї, з її вороження, сиділи мовчки й серіозно та й тільки очима водили то на Теклю то на Василя. Не знали вони що думати та й що казати; жаль було й дівчини, що Василь покинув та й його самого жалували, бо хмара чорна-грізна над ним збиралася. Але кожне відчувало щось інакшого: Ользі терпло серце зі страху перед нещастям, що ждало її братчика десь там за горами та за долами; Катерині підскакувало серце з утіхи, що карта не говорила нічого про нову Василеву коханку й це давало їй надію, що вона може заступити її місце; Іванове серце тріпалось, але він не знав чого, бо раз воно тішило його, що Василь грішні думки носить і це може відстрашити Марію від нього, а другий раз воно злостилося на Теклю, що та остерігала його пе-

ред дорогою далекою, де, на його думку, коли б вона не сказала була того, нещастя скрутило б йому вязи й він мав би Марію мов у верші; Маріїне серце завмирало й суятилося мов пташка у гніздечку, бо Василь глянув кілька разів не в її очі, але прямо в її зіниці й цим він вляв у її душу, мов сонце крізь віконце, проміньчики надій, що вона не стане тією дівчиною, що мала б навести на нього те велике нещастя, про яке карта казала; Василеве серце, ну, воно йому вже іншої співало.

Дивився Василь на Теклю, як вона ворожила йому, та й чудувався, звідкіль тая карта довідалася, що він також має думку вернутися з батьком до старого краю. Та ж він нікому про це не говорив, навіть і Соловієві, котрому звірявся зо своїми тайнами душі, але про неї він йому й півсловом не спімнув. "Щось є в тих картах тайно-укритого", подумав він собі. Та й страшно йому стало й до гріху в душі признавався хоч він іще й не зробив того. Душею рад би був злетіти до рідного краю, але в тім самім часі його душа як перепелка підпілітькала за чорними Маріїними очима й у цім його гріхи були. Так і поглядав він тепер на Марію й шукав у її очах прощення, бо кривдив він її цілий тиждень.

А Текля спостерігши Василеві теплі погляди на Марію, завела тої пісні, що каже, що понад тими гороньками сходить місяць з зіроньками, а понад ними підлітає сивий сокіл з вірлоньками. І підлетів цей сокіл дуже високо й тяжко було йому летіти, так тяжко, як тому серденьку, що вірно любить.

— Ей, любить, любить, — додала зідхнувши ніби тяжко Текля й обняла Марію й обцілувала як мати дитину. Та й таки зараз затягла другої пісні, що говорить про дівчину, що плачучи сиділа та й свого милого благала: "Нагадай собі, пригадай собі, як ми ся любили, в зеленім саду у винограду за ручки ся водили. Я ягідки рвала, тебе годувала; я мід-вино брала, тебе напувала. Я годувала тебе, я напувала тебе, як маленьку дитину, а ти поїхав, мене понехав, як у

полі билину. В полі билиною вітер хитає, а за тобою моє серденько гине-умліває."

— Так-так — умліває, — додала знов Текля, але не встигла докінчити останнього слова, як у хату — мов зпід землі — влетіла дверима куропатва та й прямо у вікно гепнула собою. Дівчата співонили, настрашилися, а на дворі реготалися хлопці. Текля відразу догадалася, що то була Павлова робота, що то він зловив, як вона називала, дурного петрика, відхилив непомітно двері й пустив його в середину хати. Вона вибігла на двір і почала сварити його, але він, мов би ніколи ніякої курки в житті не бачив, оправдувався, що нічого не знає й бився в груди, приговорюючи, що "бігме, вуйно, що я неправду говорю". І зараз таки почав говорити, що мама казала, щоб вони всі йшли скоро до них, бо мама з вечерею жде.

— Щастя маєш, що той ствій дурний петрик вікна не вибив, — говорила Текля ніби сердито, але таки зараз подобріла та й: — Біжи, Павлику, й налляй води в цебер для корови. Я зараз здою її й підемо всі до вас, — сказала приязно.

Сказано, зроблено. І пішли вони гуртом до Воркуна храм докінчувати. І докінчували вони до пізної ночі, співаючи та розмовляючи. Соловій пробував і музику розвести на гребені з папірком, щоб молодь потанцювала, але, як його талан так і його інструмент замість викликувати танцююче дрижання, викликали щирий сміх, від котрого хлопці аж по землі качалися. Вистарчало це й за танець, і з цим усі розійшлися до своїх домів.

* * *

— Видиш? Не казала я тобі сидіти вдома й не йти на той Воркунів храм? — дзвонила півголосом другого дня рано, по Димитрію, Калина Дуб до свого чоловіка, Павла, що сидів коло печі на стільчику й зашивав розпорений чобіт. — Але ти вперся, витяг мене силою й випив від того кривоногого Вакаря.

— Що випив? — запитав Дуб, не піднімаютчи на-

віть голови, щоб глянути на свою сердиту жінку.

— Ти ще питаєш? Ти ж не чув як він хляпнув словами тобі й мені в лице, що ніби ми дулися в краю, мов воші на морозі?

— О, то-то він до мене таке пив? — питав Павло оглядаючи діру скільки він зашив, а скільки лишається ще зашивати.

А ти думаєш, що до кого? Хто ж там був інший такий як ми? — пояснювала Калина, краючи сердито біле полотно Іринці на сорочку.

— Не мав би я чим печінки сушити, — сказав Павло недбало. — Сказав то сказав, то що з того? Вінок тобі з голови не впав, — додав він сіпаючи голку, щоб вирвати її зо шкіри.

— Не впав, не впав, але я сиділа там, як на грані й мало не луснула зо стиду, — ятрилася Калина й гляділа сердито на чоловіка. — Ти вважай, не зломи голку, бо лиш одну маю. Такий зелепуга має підкидати комусь під ніс, що хтось дувся. Сам валявся попід панські жолоби, а тут він уже між ґаздів засунувся... Що? Зламав уже? Я не казала тобі, уважай? — зателенькала вона питаннями, як почула, що щось хруснуло в Павлових руках. — Головко моя бідна! Всі ви мене лиш до гризоти доводите й коли б не я, то...

До хати ввійшов Осип з дровами і гримнув ними поза Павлом під припічком.

А ти, хлопчику, не можеш легче кидати тими патиками? Чи думаєш, що я маю щодня замащувати діри в землі за вами? Остання година мені вже з вами. Ро-о-озволочив тебе о-той півголовок, Воркунів Павло! Щоб ти мені там більше ноги не показав, чуєш? — наказувала вона сварливо-плаксивим голосом.

— Біжи, хлопче, до вуйка Григорія й попроси, щоб дав шила й голки та й смоли до дратви, він здається має смолу також, — сказав Павло до Осипа.

— Га? Що? До Воркуна? — завертіла Калина словами й випустила роботу з рук. Вона скипіла злістю. — То так ти діти виховуєш, га? Я, я, я... — зая-

кала вона й раптом урвала, бо Павло кашлянув і прогудів кашлем.

— Біжи скоро, чого ждеш? — сказав він до Осипа, що водив очима то на батька то на маму й, як показувалося, не міг розтолкувати собі їх настроїв. Але вкінці обкрутився на одній нозі, вхопив окраєць хліба зо стола й пустився до дверей, щоб виконати батьків розказ.

— Про голку не згадуй, чуєш? Бо візьмуть у зуби й рознесуть по селу, що в мене вже й голки нема, — затремтіла вона голосом наздогін за хлопцем. — Я ще знайду для тебе одну й коли зломиш її, то таки забирайся мені з хати, щоб я тебе на очі не виділа, — грозила вона Павлові, розвязуючи маленький клуночок із нитками й окрайками полотна. — На, та й уважай!

Павло взяв голку, але не брався до шиття. Він устав, випростував крижі, пройшовся по хаті, став коло вікна, взяв недокурену цигарку, запалив і втягнув у себе смачно гіркий дим та й дивився крізь вікно на новозбудовану стаєнку з ненакритим іще дахом.

— Чого стоїш? Чому не шиєш? — запитала вона по довшій мовчанці, кинувши зором на його босі ноги.

— Жду на шило. Шкіра тверда, голка не видержить, — відповів він не обертаючись.

— Що ти, чоловіче, якийсь такий став, що до тебе й слова розумного не можна сказати? — питала Калина лагідно. — Я до тебе говорю, як до чоловіка, а ти до мене з фуком і ніби чого? Чи ж я не правду говорю про Воркуна? Чи ти думаєш, що я дурна, сліпа баба, нічого не бачу? Ге-ге-гей! Ти як би мав мої очі й мій розум, то навіть і не глянув би в його бік. Але де там! Ти з ним поводишся як із рідним братом, а він сміється з тебе в кулак. От хоч би й учора втикнув тобі назбитки під бік Вакаря в саме почесне місце за столом, під образи, а мене коло тої слинявої Тетяни посадив. А ти сидиш коло нього та ще й говориш, що якась то ніби біда звязала тебе з ним якимсь перевеслом. Та чому ніби то не біда? Ти до нього "Дай Бо-

же", а він тобі, "Ти дувся, як вош". І маєш, Павле, книш, тебе бють, а ти спиш. Бігме, правду говорю. Або таки з тим цвинтарем: "Єлена, кажеш, вибрала". Чому не мала вибрати в такого, як ти? Не бійся, знала вона добре, де її фарма кінчиться, то лиш ти не зав де твоя зачинається й тому вона вела тебе, мов сліпого коня на мотузку, й завела малощо не під твої двері та й вибрала найкраще місце. Ге-гей, та то така масноязика, що готова видурити цілу фарму в тебе. А що ж? Цвинтар мені під ніс всунула, щоб я вночі на двір боялася вийти. А той Грицько? Він уже би школу будував, бо з дітьми ради не може дати. Порозпускала їх Єлена так, що вже чужу худобу займають. Не бачив учора? І чи сказав він тому свому півголовкові Павлові хоч півслова за Дьордієві коні? Та де! Він замість узяти запруту й змастити його, аж би кров сикала, то він іще похвалив його: "Вчися", каже, "сину, їхати на чужих, поки я наші прижену додому". Фай-й-йна наука! Посилай ти свого, щоб також такого вчився, чому ні?...

Калина тут урвала свою бесіду, бо Павло обернувся, глянув на неї з кривим успіхом на лиці. Гірко було йому слухати жінчиного, як він називав, калатання писком, але що ж він міг робити? Та й сказати правду, вона мала трішки рації за цвинтар, бо коло цвинтаря вже й церква мусить бути і треба буде більше землі відпустити. А як ще й школу схотять там збудувати? Знов давай землі й то найліпшої. Але...

Павло напився води, сів на столець і почав сукати дратву.

— Не питав ти, чи Воркун направду має вже десь там коні? — запитала Калина цікаво, притишеним голосом. —Чула я, що хлопці щось шамрали, що він має вже десь там у місті чи де й я мала таки на язиці запитати Василя, чи то правда, але через грижу забуваю.

— Щось там жвиндів Василь, що Грицько замовив для себе пару кобилок у Маєра, ніби говорив йому,

щоб він не продав кому іншому, лиш йому, розуміється, коли він матиме вже гроші, — поясняв Павло крізь зуби, бо держав ними нитку.

— Ти пиши до краю, нехай там продають наше поле й нехай висилають гроші скоро, бо й нам також треба купити коні, — заговорила Калина прудко, неначе збиралася десь у дорогу. — Поки Грицько заробить на свої, то ми будемо вже мати свої в стайні.

— Поле їсти не просить, а без коней обійдемося якийсь час, — проворкотів Павло, сукаючи в долонях нитку. — Хто знає, чи ми будемо тут довго...

— Що ти говориш? — запитала нагло Калина й закліпала жваво очима, зиркаючи здивовано на Павла, що перепускав через пальці всукану нитку й тим випростовував скриклі.

— Те, що чуєш. Може ще й цілувати будемо його!

— Кого цілувати? Що? Як? — зателенькала вона питаннями й дивилася на Павла великими очима, не розуміючи його бесіди.

— Та ж наше поле.

— Де?

— Та в краю.

— Защо?

— Бо ліпша там маленька нивка, як тут ціла фарма.

— Ну, та й що?

— Там ліпше жити.

— Чи може хочеш вертатися?

— Хоч би й завтра.

— Ти пяний?

— Не пяний, але дурний, бо тебе послухав.

— А я не кажу тобі, що ти дурний?! Ще гірше вдурієш, як вернешся, бо на чім там ґаздуватимеш?

— Для мене вистане.

— А діти?

— Діти як собі полюблять: поїдуть або лишуться.

— Мати Божа! Ти таки направду з ума зійшов, — лебеділа Калина крізь плач і збиралася лічити Павла

своїми словами, але в тій самій хвилині застукав хтось у двері й не встигла вона завязати хустки на голові, як на порозі зявився Дьордій Поштар.

— А-ай, гості в хату, — залебеділа Калина солодко, як побачила його й таки на миг ока вхопила шматку й стирала по старому звичаю лавицю для гостя дорогого. — Сідайте, будьте ласкаві, щоб, як то кажуть, старости сідали, — припрошувала й поправляла на собі хустку й одежу, мов би Дьордій справді прийшов сватати її.

В тім самім часі Дьордій сказав "Слава Ісусу", а Павло встав із свого стільчика й відповідаючи "На віки слава", підніс його, подув на нього та й підсунув гостеві, щоб сідав на жінчине запрошення.

Не маю часу сідати, бо вже й так пізно, — звинявся гість, потупцюючи. — Я лиш повернув до вас глипнути як ви поживаєте сьогодні по вчорашнім храмі.

— А то куди ви так дуже спішитеся? — запитала цікаво Калина, стираючи стіл. — Та сядьте хоч на мінуточку, о-тут-о, — показувала вона на місце стертої лавиці.

— Йду на поправки до Грицька, — відповів Дьордій посмішкуючись. — А потому підемо всі, кілько нас там буде, до Вакаря на толоку, щоб стаєнку скидати для його корови. А ви не йдете? — запитав і здається не свідомо таки сів на лавицю. Калина аж засіяла з радости, бо був це добрий знак, коли гість сяде на таке стерте місце, а ще як на Новий Рік, то о-го-го, воно більше як певне, що старости вже завуглом хати.

— Мені ніхто не казав учора, ні один, ні другий, — відповів Павло нахмурившись. Не по-сусідськи видавалось йому таке, що дальшого сусіда запрошують, а ближчого оминають.

— Ти не потрібний їм, — шарнула Калина словами й глипнула на Павла таким оком, що каже: "Видиш? Не казала я тобі? А ти ще порскаєшся."

— Та то й мені ніхто нічого не казав, — пояснював

справу Дьордій, бо завважав, що вони обоє не почувалися добре від жартобливого говорення, — але то моя вижибоніла мене з хати. Казала, шо Тетяна говорила їй учора, що сьогодні Грицько зо Степаном прийдуть до неї, ніби до Вакаря, щоб помогти йому колибу звести, бо сьогодні-завтра ляпне снігом, потиснуть морози й не матиме де своєї корівчини загнати. А вона доїться ще й треба їй бодай затишного місця. А ви чого брикаєте сьогодні босака? — запитав Поштар завваживши, що Павло підгинає ноги під лавицю, сидячи коло стола, мов би ховав їх.

— Розсадив десь чобота й нема в чім на двір вийти, — відповів Павло сварливо. — Сів зашивати зломив голку та й післав хлопця до Грицька, щоб шила дав, бо без нього не мож нічого зробити. Ну, та й сиджу тепер босий. Василь і дівчата пішли до ставу осоки нажати, а я мав іти паровиці з неї вязати, бо хочу колешню пошити, але видно, що вона не буде пошита цього року.

— Та яке то пошиття з осоки, — ганив поштар. — Постоїть рік-два та й діри видно. Нема то понад житну солому.

— Що ж ваші сьогодні роблять? — запитала Калина. — Ви балакаєте, а я забула запитати.

— Брикає там по хаті та й не може вчорашнього Воркунового храму нахвалитися. Казала, що ще й сьогодні піде туди.

— А-я, а-я, та й я так кажу, — притакнула Калина й покрутила невдоволено губами. — День був такий гарний, що не мож було в хаті всидіти.

— Але воно було коло чого сидіти та й таки кажу, що такої гостини рідко де можна здибати, — хвалив Дьордій та й несвідомо поров Калинину душу.

— Знає вона варити, але й знає він як гостити, — сказав Павло і шпигнув свою подругу в самісеньке серце. Вона присіла на ліжку так, мов би з неї всі духи вийшли.

— Та то й я мала на думці справити вчора щось такого, як о-то Єлена справила, але цілісенький тиждень так мені голова скіпала, що я світу Божого не бачила та й не в голові мені був храм, — оправдувалася вона пригноблена й коли б була могла, то була б викинула обох чоловіків мов котів мітлою з хати.

— Справте на св. Михаїла, — сказав Поштар на сміх. — А потім Тетяна справить на святого Николая, а Текля й собі вибере якогось святця та й будемо балюватись. Але чого я сиджу, спитайте мене! — додав і схопився, щоб іти. — Ви, як зашиєте чобіт, прийдіть також, — сказав до Павла. — Знаєте, сусідська річ вимагає такої помочі.

Поштар вийшов, а за ними вийшли, як належиться, Павло з Калиною й добалакували дещо поступаючись стежкою до дороги, звідки чути було голосну балачку хлопців. І поки вони розійшлися, хлопці були вже коло них і всі вони були обтикані пірям по-індіянськи й кожний мав лук і стрілу.

— О, я не кажу? Яке було пірячко в Єлени, вони все забрали, — сварила Калина й дивилася сердито на збиточного Воркунового Павла, що підходив до неї, немов закрадаючись, як малий котик до старої курки.

— Гу! — гукнув він і прицілився до неї зо свого лука стрілою, не маючи найменшого поняття про те, яку любов вона ховає до нього.

А Калина затріпала зо страху руками, відступилася скоро вбік і сховалася за Дьордія, що гогокав на цілий рот сміхом із хлопячого жарту. — Та я тобі зараз вязи скручу, як злапаю тебе в свої руки, — грозила вона Павлові аж червона від злости. — Стріляй у маму свою, що так тебе гарно навчила. А ти, Осипе, йди до хати, чуєш? І скинь то піря, бо я тобі його з волоссям повимикаю.

Павло стояв і здивовано дивився на вуйну Калину й не міг представити собі, защо вона розсердилася на

нього. "Може думає, що я правдивий індіянин?" подумав і навіть утішився з цієї своєї думки.

— А дай-но того свого лука мені, — сказав Поштар до Павла, — нехай спробую, чи поцілю я в оту тополю.

І спробував він раз і другий, а далі каже: — Візьміть ви, Павле, та спробуйте свого ока й руки, бо мої скривилися вже.

Спробував і Павло раз і другий раз, а хлопці аж шипіли з радости, що й старі чоловіки заінтересувалися їх забавками. А Калина стала збоку та й не знала що робити та й що казати. А тут Поштар неначе на те, щоб її ще більше роззлостити, каже: "Візьміть ви, сусідо та стрельте собі раз у ту тополю.

— Не мала б я роботи та з хлопцями розум накладала, — сказала вона вже подоброму, ще й засміялася трохи, хоч таки зараз споважніла, бо Павло Воркунів узяв Корнилів лук і гей би так, як би дивився в її сторону.

Та вкінці Павло сказав, що вони йдуть до вуйка Дьордія позичити великої пили, бо вуйко Соловій із татом будують стайню для вуйка Вакаря. А що Поштар ніс пилу з собою, то ж пішли вони разом на північ, лишаючи Павла з Калиною на стежці. Аж нараз Павло Воркун раптом вернувся й біг прямо до Калини. Вона змішалася й, як видно було, хотіла втікати до хати, але він, недобігши до неї, закликав: — Я забув вам сказати, що мама просили вас, щоб ви прийшли сьогодні до нас. Але прийдіть, чуєте? Мама має вам щось сказати, — додав він це вже від себе, бо те "маю вам щось сказати" він нераз чув між жінками й між дівчатами. Та таки тепер наніс він вуйні Калині повну голову думок.

* * *

Воркун пригадав тепер його перший празник на новій землі. Пригадав, як то вони якось так припадково парохію заснували без зборів, без переговорів, а

так, що один із них сказав те й було прийняте. Такі тяжкі часи були, але якісь гарні й спокійні. І цей покійний Павло Дуб був першим головою їх парохії — малий Семен цвинтар започаткував, а Павло започаткував парохію.

РОЗДІЛ Х.

Зима, зима, зима...

Кожний із нас знає, що то є зима, а також кожний із нас памятає одну, або й більше зим таких, що одною чи другою дорогою далися нам у знаки. Згадуємо ми їх, ті знаки, а з ними й ті зими, кожної іншої зими, коли зайде про них мова, та ще й доказуємо, що одної такої не було ще ніколи й хто знає чи буде, хоч признаємо, що були ще гірші, але головно тая одна була таки найгірша. Це вже така наша людська натура памятати й пригадувати все, що ми у своєму житті пережили дуже зимного, чи дуже гарячого, та й пригадуючи, прибільшувати трошки тую силу, що бавилася з нами не дуже то милосердно. І тому, з цієї причини, ніхто навіть не пробував перечити Григорієві Воркунові, що він сотки разів заложувався у цілий свій маєток із тими людьми, що пріхали пізніше до Канади як він, що перша зима, коли він приїхав, була найстуденіша зима зо всіх зим не лиш тих, що він сам пережив, але й тих, що сама Канада пережила від коли, скажім, вона вродилася. — То ж то чоловік не міг писка отворити, бо слина в роті мерзла, — говорив він на доказ її суворости. А хто-як-хто, але Тома Вакар присягнув би був сотки разів на хрест святий, що Воркун святу істинну правду говорив, бо й він сам не пригадував собі такої, як він називав, остеклої, щоб у печі вогонь тріщав, а у ведрі у кутку на лавиці вода грубим ледом замерзала. Та це було в хаті, а що було на дворі то...

Та, сказати правду, зима того пропамятного року, не лиш для Воркуна й Вакаря, але й для всіх наших нових переселенців, була собі звичайна, Канадійська зима. Ви ж знаєте, що то значить звичайна, Канадійська зима, головно в степових провінціях, а як не знаєте, то скажемо вам, що вона складається з коротких днів, із вітру, зо снігу й леду так, як і кожна інша зима на землі. Але тут її сезон тягнеться десь від св. Покрови в осени, до

св. Юрія на весні. Яка вона буде, — гостра чи мяка, — то дуже легко можна пізнати по свинячій селезінці. Бо коли цей, укритий тайною силою предсказувати погоду, орґан грубий із одного кінця й тонкий із другого, то це ясне як сонце, що й зима буде ніби тяжка з одного, але шилувата з другого кінця. Як селезінка, скажім, тонка з початку, то снігу може не бути аж до св. Введенія, (коли по старому звичаю, літо в зиму уводиться), але за те він може лежати на землі до самого, св. Юрія, а коли противно, то сніг може впасти колинебудь зараз по св. Покрові і стопитися перед св. Благовіщенням. Та кінці тут не грають великої ролі — головна є середина й коли селезінка покажеться груба на середині з тонкими кінцями, то знайте, що й зима буде тяжка на середині, а кінці будуть мякі, мов розморожена бараболя.

Як звичайно середина зими починається на св. Введенія, а кінчиться на св. Стрітення, (коли то вона так, про око, стрічається з літом, значить, є вхід і мусить бути й вихід). В цій порі вона має часом дуже паскудну натуру, і за це не люблять її люди. Самим снігом вона не дуже тішиться, (от порошить ним час від часу), бо що ж ніби сніг? Впав та й лежить, а до того ж його навіть наймолодші діти люблять і бавляться ним та й у нім. О-то ж снігом вона не дуже докучлива, але дуже вона замітна своїми вітрами й морозами!

Сердиті ці вітри й ці морози! Часом, коли вони розгуляються, трудно людині носа вказати на двір. Вітер, мов бричем рубає, а мороз, то вже й не знати до чого його порівняти. Він часом, чи розлоститься чого, чи так із своєї власної охоти, як потисне, як насяде, то аж замкнута св. Димитрієм земля тріщить, тріскає розколинами, мов сира дощина на сонці літом. Нападає його така дурійка, звичайно, тоді, коли снігу є під коліно та й сонце дуже ослабне й замість того, щоб гріти, воно виходить на небо пізно, десь коло девятої години рано, таке якесь сердите та надуте, мов би зачаділе й посвітить трошки, мов не своїми руками, десь до третої години по полудні й ховається дуже скоро, неначе воно

свій ніс і вуха, (що не знати нащо виставляє в цей час), відморозило. Та яке воно є, то є, але мороз трошки встидається його, на пару ґрадусів, але коли воно запре за собою двері, то він, го-го-гой, таки дуріє й лізе тими ґрадусами вдолину, мов пустий хлопець драбиною. І шибає собою так день-від-дня, нераз і кілька тижнів, то вгору, то вдолину, тридцять, сорок, пятьдесять; тридцять, сорок, пятьдесять, а часом і нище злізе, до шістьдесятого ґрадуса досягне. І тихо тоді на дворі, так тихо, що навіть дим із комина стоїть собі в повітрі стовпом, мов ледяний сомпель. Не вказує вітер свого носа, не показується, бо боїться, щоб крил не поломив об замерзлі дерева, що сторчать, мов залізні в той час; хіба вибіжить часом на хвилинку десь коло півдня, пограється трішки сухим, черствим, або, як казав Воркунів Павло, дурним снігом, (бо він не міг його в кулю стулити), мов хлопець піском і забіжить скоро у свою хату та й цілу ніч дрімає й снить який то йому святий Николай дарунок принесе на Різдво. Та й хто ж би то виходив на двір у таку лють? Повітря тягнеться тоді, як казав Павло Дуб, мов морожена сметана, але така черства, як товчене шкло. І йти в нім, то треба пороти його носом так, як поре чересло дуже пісковату землю. А подивитись на небо, коли місяць у повні, то висить він у повітрі мов кукурудзяна паляниця підперезана поясом витканим із мряки й здається, що він помагає морозові, сил йому прибільшує.

Бавитися з таким морозом із голими руками то є те саме, що пхати їх добровільно у полумя вогню. Та й жартувати з ним, не завившись досить грубо від ніг до голови, є цілком нерозумно, а хто спробує то потім жалує ціле своє життя, розуміється, як може ще жалувати.

І самовидно, що наші переселенці не могли забути такої, звичайної, першої зими у новому світі. Їх чоботи зроблені були більш на показ, як на тепло, а вся одіж то могла послужити їм через бабине літо та й через найтоншу частину селезінки, але коли прийшло до грубої, коли мороз почав лазити по драбині, то їх вузенькі штани, нагортки й плащі задержували тепло тіла так багато, як

задержує, як казала Єлена Воркун, біле рядно, котрим мерців накривають. І хоч ця зима почалася пізно — перестудилася була, чи може коклюш мала, бо розстелилася білою веретою аж по св. Михайлі, — але сяк-чи-так, то мороз не зважав на те, що в них не було відповідного шмаття, і вївся у їх печінки до самого споду.

* * *

—Аби цей мороз шляк трафив, — бурмотів Тома Вакар, що, завитий лахами від ніг до голови, ледве вкотився до хати Григорія Воркуна.

А вас що носить ночами у таку студінь? — питав здивований Воркун, запираючи скоро двері й обтикаючи їх лахами.

—Е-й, дайте мені спокій, ще ми й того бракувало,— сварився він десь там із під хустки в котру був завитий так, що лиш очі видно йому було. — Не досить одної біди, а тут ще й десята лізе.

—Що ж там такого сталося? — питала стривожена Єлена, засвітивши маленький каганець і очищувала ґніт, щоб не коптів.

—То ще вам треба казати? Чи ж ви не знаєте? — питав він і визирав дуже то винувато зза хустки на Єлену. — Ідіть ви там, до мене, бо де буду за бабою-повитухою шукати?

—О-о-о, — окнула Єлена й вспокоїлася, і таки в тій самій хвилині схилилася з поспіхом за чоботами під ліжко. — Як буде дівчина то назвете Варваркою, а як хлопець то Николаєм, — говорила вона потихо з головою під ліжком пригадавши, що вчера було свято св. Варвари, а завтра буде св. Николая. — Де ж то вони зчезнули звідсіль? — запитала заклопотано, мацаючи за чоботами.

—Хто? Варварка й Николай? — сміявся Воркун.

—Е, тобі лиш мудрішки в голові. Питаю, де чоботи зчезли з під ліжка.

—Питай Корнила. Я бачив, що він натягав якісь учора.

—Ой, Господи! Та ж я йому вуха обірву за них. І

де ж він подів їх? — грозила й питала вона під ліжком. — Возьми каганець і посвіти мені, бо тут між цим дрантям і я можу загубитися.

Воркун узяв із печі, як він назизав, жидика й держачи його далеко від рота й носа, щоб не згасити, прикляк і присвічував жінці. Та ледве світло прояснило трохи темряву, як Єлена подалася прудко назад мов би щось страшного там побачила.

—Ти чого? Що там? — питав і дивився здивовано Воркун на жінку.

—Щоб ви показилися один із одним, дивись, — сварила вона твердим але притишеним голосом, щоб не почули ті, кого вона мала на думці. — Подивися лиш, що ті шибиники вистроїли, — заставляла вона чоловіка нето сердито й не-то по доброму.

Воркун схилився, посвітив і аж бухнув сміхом із того видовища, що він побачив. В самім куті під стіною, на зробленім із сіна й з якоїсь там вереточки ліжечку, лежали два мертві заяці накриті по шию Корниловим плащиком. Лежали вони, мов би двоє дітей спало, ще й лабками обнялись.

—То-то певно твої Варварка й Николайко сплять? — сміявся тихцем щиро Воркун із хлопячої видумки. — Не знати коли то вони впросилися на ніч? Замерзли були бідні в ноги...

—Вже ти розум вистарів із тими гецами, дивись, — воркотіла Єлена й сердито підлізла на руках до сплячих у вічному сні біленьких кріликів. Вона сіпнула з них плащик і: — Я не кажу? Дивись, що вони зробили з чобітьми? — шептала вона сварливо, побачивши запханих кріликів до половини в холяви її чобіт, і при тім викидала їх на хату лишаючи бідних зайчиків босих і невкритих. — Через ті хлопячі вибрики може жінка минутися, — воркотіла вона обвиваючи ногу онучею, маючи на думці Тетяну. — Ну-ну-ну, а це що знов? — допитувала вона й сердито викидала з чобота сіно й заячі лабки та приговорювала: — А-ди-о, о. Напхали Бог-зна чого. А-й-ґ-і, а-а-ажжся просять бити... Я тебе зараз там наїржу! — погрозила вона Корнилови що виставив був голову з під

теплої, вовняної верені й засвітив очима, але зараз таки заховався, і цвікав сміхом. — А там на дворі, дуже зимно? — запитала вона Вакаря, як вже взула чоботи й вдягалася в кожух.

—Єй, кажу вам, там тисне й пече мов окропом.

—Одягнися й ти добре, — радив Єлені Воркун, — бо одно мале вродиться, а друге старе може ногами закинути. Дивись, як вони вбралися, мов Явдоха, у сім кожухів, — говорив він, приглядаючись Вакареви, що мав завиту з носом і ротом голову Тетяниною, вовнянною хусткою, а поверх неї й поверх овечого кожуха обвився він іще й веретою, що звисала з голови на плечі, перехрещувався на грудях і звязана була своїми кінцями на спині. Ноги мав обвиті міхами аж поза коліна й подобали на гуцульські коновки, а цілий він із переду подобав на туркиню, а з заду на ескімоса.

—В цім дрантю, що я набрав на себе, ні духу, ні пуху, — гудів Вакар зпід лахів. — Не встигну вийти на двір, а студінь уже таки тиснеться крізь нього мов зимна вода крізь решето.

—Але й тисне-тисне-тисне, — сказав Воркун, поглянувши на замуровані вікна. — Вже два тижні як сціпило й не видно, щоб пустило скоро.

—Ти пильнуй вогню, щоб не вигас, бо ти любиш захропіти та й змерзнуть бараболі в ямі, — наказувала Єлена, готова вже йти в дорогу. — Та й дітей не пускай на двір, бо перестудяться й бухукатимуть, — додала глянувши на чіч, де під стіною стояв шафлик із розчиною. —Не знати, чи то кисне чи не кисне, а може вже й застило? Нехай Марія замісить рано...

—Гай, гай ідіть уже, бо там десь Варварка, або Николка прохухав уже вікно й дивиться чи ви йдете, чи ні, — жартував Воркун, отворяючи двері й здавалося силою випхав їх у білу студену хмару, що котилася гураґаном у хату.

* * *

Воркун запер скоро за жінкою й за Вакарем двері, глянув під припічок і на згадку, що він мусить іти на

двір внести дров, його аж у дрож кинуло. Але не було ради. Жінка наказувала пильнувати вогню, а хоч би й не наказувала то без нього не можна обійтися, і він рад-нерад зібрався й вийшов на двір. Тут він іще таки коло порога став і заглядав за Великим Возом на мрачному від морозу небі, щоб знати яка менш-більш година була, але нагло почув, що йому крутиться в голові й поки він спустив голову з неба . . .

—Що це? Де я? — питав себе, коли останні крутіжі докінчували носити ледве видну в тумані хату довкола нього. "Та ж я на снігу лежу", подумав собі й відразу спамятався. Він зірвався, побіг до купки нарубаного дерева, набрав на руку полін і побіг до хати мов би за ним вовки гнали. Кинув дрова під припічок, роздягнувся, наклав свіжих полін на вогонь, заложив руки назад і став плечима до печі.

"От, як то скоро може чоловік крепнути", думав він про свою пригоду. "Впав і навіть не знав коли й як і коли б гримнув у якусь біду головою й полежав довший час, то були б знайшли діти рано твердого мов замерзлого щупака. А-гі! Аж ми мороз спиною лізе", прошептав і здрігнувся.. "Тепер я знаю, що то значить захлиснутися морозом — та ж це таке саме, що втопитися. От, вискочив чоловік із теплої хати, пірнув у замерзлу мраку й капут! Треба дітям і таки всім наказувати, щоб завязували лиця хустками, коли йдуть на двір із теплих хат".

Поміркувавши кілька хвилин про свою пригоду, Воркун згасив каганець, щоб нафта дармо не горіла, поправив вогонь, щоб горів ліпше, сів на стільчик, сперся лівим ліктем на припічок, положив лице на долоню й так підпершись вдивлявся у жаріюче полумя й скакав думками на всі сторони знаного йому світа.

—Тату, мама чого пішли до вуйни Тетяни? — запитав, десь там із темним сумерком покритого ліжка з під верені, малий Корнило і цим роздув Воркунові думки.

—Вуйна дуже слабі.

—Чому вони слабі?

—Я не знаю.

—Вони знов наїлися печериць?

—Яких печериць?

—А тих, що вони в літі наїлися. Вони були дуже слабі, а їх Семен умер від них. Його поховали там-о-о, у лісі, де є великий хрест.

Воркун пригадав, що Єлена розповідала йому про це Тетянине нещастя й розповідаючи плакала.

—Не всі печериці дібрі їсти, — сказав Воркун глухо. Неприємна була для нього ця зормова.

—Я вже ніколи не буду їсти тих дурних печериць, бо я не хочу вмирати, — жибонів малий і затих.

“Бідна та Тетяна, та й той Вакар”, думав Воркун, коли хлопець замовк. “Іде їм все з рук, а не до рук. Ніби на що йому цих родин? Йому так треба їх, як мені вінка на голові. Та, чи воно видержить через ці морози? А може? Гм. Як би воно було якесь багацьке, то захлиснулося б морозом так, як я перед хвилиною, але дитина такого хирляка, як Вакар, то житиме, чому ні? Цигане купають своїх дітей у зимній воді, або в снігу, коли вони лиш уродяться; гартують, як коваль розпечене залізо; видержить такий гарт, то добре, а ні то . . .

—Тату! — шепнув знов Корнило півголосом.

—Що там?

—Я також був умер, але я не казав мамі.

—Чому не казав?

—Бо мама казали мені не лізти на тую похилу, високу тополю, бо битимуть, як я впаду й забюся. А я виліз на сам верх, упав і забився, та й тому не казав.

—Як ти вже вмер, то чому не спиш? — питав Воркун хлопця, придушуючи сміх. — Жмури очі й спи, бо то ще далеко до днини.

—І Павло казав мені тоді, як я впав, щоб я жмурив очі, бо я вже вмер. Він засвітив був свічку, але мама прийшла й вигнала нас із хати . . . Тату, Павло щи-и-ип...

Павло заткав Корнилови долонею рот і не дав йому докінчити слово. Він щипнув його, щоб він мовчав, бо він справді забився був. Павло дурив його, що батько йде з роботи й коней веде та й підсадив його на тополю. Він

виліз на сам верх, галузка під ногою зламалась і він зісунувся, мов застрілена куропатва, впав на голову й приголомшився. Павло зо страху вхопив його на руки й заніс до хати, положив на ліжко й обливав водою. Він відійшов, але Павлови прийшло на думку бавитися в похорон. Він вмовляв його, що він вже вмер і на доказ засвітив свічку, бо так було й коло Семена, як він умер. Але надійшла Єлена й розбила похорон, а Павло наказав йому, щоб і слова не писнув, що він упав із тополі. Тепер він забувся й виспівав свою пригоду й за це дістав щипанця.

Воркун чув, що хлопці щось там мотузилися, але не звертав уваги. Він поштуркував вогонь і знов зловив думкою Вакаря. "Запускає він коріння в цей, новий край, як пересаджена, молода верба. Сина поховав тут і це здається буде перший гріб із наших, а тепер ці родини когось там у нього, чи то Варварки, чи Николки, й це буде перше, що вродиться тут, у цім новім світі. І як воно видержить, не вмре, то старий край для нього буде такий чужий, як нам цей, поки ми сюди пріхали. Та й мої скоро забудуть, бо то діти, що ж вони знають? От, аби було що їсти та й хата тепла, а решта . . .

—Тату!

—Що там знов?

—Мама возьмуть мене на коляду до церкви?

—До котрої церкви?

—А тої там далеко, вдома, не знаєте? Ми йшли до неї в ночі, а там було багато людей, та й таких багато свічок горіло, повна церква свічок, таких великих, більших від мене й всі вони горіли. А там вгорі, на хорах люди співали. Я там видів вуйну Теклю й Марію — їм лиш голови видно було. А там, знаєте тату, де піп стоїть у церкві, там усе так блищалося й дим палахкотів.— Я видів, бо мама взяла мене на руки, а я дивився, а там таких багато голов було, повна церква. Мама казала мені вчора, що коли ми вже будемо мати коні, то поїдемо знов до тої церкви. Я піду колядувати до вуйка Онуфрія, вуйна дасть мені булку з маком і яблуко, а вуйко дасть мені

грейцар . . . Тату, Павло каже, що я не дістану булку, але фіґу з маком.

—Гай, гай, мовчи. Ти дістанеш дві булці, — втішав Воркун хлопця й мало не заплакав із його балачки. "Думаєш, що воно мале, дурне, а то дивись, як воно памятає все", думав він, глянувши спровола на півтемну кімнату в сторону, де було ліжко. "Як ідеш десь далеко у світ і коли береш діти з собою то мусиш брати також і церкву й коляду й великдень, бо що ж вони робитимуть без них? Здичіють".

Пригадалось йому тепер, що Текля з дівчатами забагли були справити собі вечерниці в вечері перед св. Андреєм, от кілька днів тому. "Дурненьке воно собі, й дівчата й ті вечерниці, але мало до плачу не прийшло між ними. Такий мороз, сніг мов потовчене шкло, а вони посходилися тут, до мене, й Ганнині, й Калинині, й Тетянина та й зиркають одно на одного. Є ніби св. Андрей, але тут ні кота, щоб хапав намащені маслом варяниці; ні прядива, щоб чоловічків смалити; ні плота, щоб волічкою колики повязати й по них пізнавати своїх женихів, чи вони будуть прості, чи горбаті, чи вдівці; ні псів, щоб гавкали на калатання ложками; парубків тут обмаль, щоб можна для них дорогу переснувати нитками та й попелом посипати; та й босими ногами не вийдеш, щоб чоботи кинути через хату, щоб вони своїми писками показали звідкіль старости прийдуть. Щастя, що Текля вдалася така, що й з повітря щось витягне й доведе, що воно таки правда. Служила кілька літ у попаді й навчилася від попадянок багато всяких дівочих витребеньків. І вона той вечер перевела, як сама знала, то картами, то ложками, то вугликами, то зернами пшениці, ну, та й співами. Дивився я на те, слухав я того всього, та й сміявся з ними та й із них, бо якесь воно здається таке дурненьке, таке простеньке, але скільки дає воно втіхи й радости та надій, що трудно висловити. Без таких дурниць і життя було б не миле, бо . . .

—Тату, Павло каже, що я не вмію колядувати, —

відізвався Корнило уже більш голосно. — Тату-у-уг, він мене щипає.

—А сидіть ви там тихо, бо викину на двір як котів, —посварив Воркун хлопців.

—Правда, що я вмію? — домагався Корнило рішення.

—Вмієш, вмієш, але мовчи.

—Видиш? А ти кажеш, що я не вмію, — доказував малий брат старшому. — А я таки вмію.

—Як вмієш то колядуй, — заставляв його Павло.

—Я сам не вмію, але з мамою й з Марією вмію.

—Марія вміє, а ти ні, — дражнився Павло.

—Так, так, ти вмієш, — сказала Марія й погладила малого братчика по лиці, і зараз таки почала шепотом співати одну з коляд. Корнило від разу вчепився її голосу й підбігав за нею, а далі й Єлисавета почала підтягати. Та й Павло почав був вигукувати й покривляти голосні ноти, але Марія простягнула руку через Корнила, і сіпнула його за ніс. По її співі в цей час чути було, що вона сердита була на нього. Це розгнівало було й Павла й він готовий був наробити гамбарасу, але припадково підвівся й глянув у сторону, де сидів батько з осіяним полумям вогню лицем. Воно видавалося йому таке якесь принадне, таке ніби сердите й лицарське, мов у казці. Він оперся на лікоть, забув за свій гнів і довго, довго приглядався в тую, молоду ще,. помальовану світлом вогню, блідо-багряву твар. Давно вже нестрижене чорне волосся розстелялося по великому, широкому чолі й стискало з косматими бровами, що стріхою звисали над буйними в рісниці очима. Чорні вуса разом із чорним заростом лиця свідкували про батькову силу, бо хто ж міг би бути сильніший від його батька? Він дивився з темного кута на цей образок і разом із співом, що легонько наповняв ледве освічену кімнату, він пригадував тії вечері й досвідки там далеко, в тім другім "вдома", коли то вони за маминим, або за батьковим голосом вивчалися співати коляд, слухали різних байок і казок. Так гарно було йому тепер на душі дивитись на батька й пригадувати як він нераз сидів і хитався спячий, але пробував не заснути, щоб лиш дослухати

казки до кінця. Він навіть не зчувся коли то він злучив свій голос із сестриними й піднесеним, діточим, Корниловим і співав коляду...

І продовжали діти цю пробу співу, пробу, що віками з покоління в покоління передавала пісні, скарби народної душі, й не дала їм загинути навіть у найтяжчих часах громадського життя. Воркун слухаючи діточого співу (ліжко співало йому з темного кута) і нісся з ним душею через поле широке, через море глибоке там, де Мати Божа Христа-Дитину родила, купала, та в шовкові пеленки вповивала й в ясла на сіно спати Його ложила. А над тими яслами сірі воли стояли й своїм духом Божую Дитину гріли. І бачив він очима своєї душі в білих хмарах ангелів, що звізду ясну несли й хорами співали так дознаку, як то хлопці-колядники йшли й звізду несли хата від хати та й сповіщали людям прихід Спасителя світа. І пригадував він свої діточі літа коли то його люба мама фуркаючи веретеном пряла прядиво пізними вечерами й ранними досвідками та й притишеним, протяжним голосом пісень, стародавних коляд співала. Він лежав накритий вовнянною веренею, (так гарно-тепло було йому на тій постели, мов пташці у мякім, пухкім гніздочку), і слухав тих пісень і ловив їх слова, ловив мамин голос і тягнув своїм голосом з початку не сміло так, як тепер його Корнило, але пізнійш то вже й перед вів співаючи їх. Пригадував також і батька свого, що сидів коло великого корита й теребив шульки кокурудзів та й байок розказував — він всіх їх памятає й своїм дітям розказує.

Гарно та тепло було Воркунови на душі. Він поштуркував час-від-часу патиком ватру та й думками своїми батьківськими пестив дітей своїх. "Ой, діти, діти... Втіхи й радости повні ви для мене мов невичерпані кринички зо свіжою й чистою мов кришталь водою".

* * *

—А тебе чи не вигнала жінка з хати за якусь провину? — кричав Воркун на Соловія, що закинувши сму-

шевий ковнір на голову рипів і таки підбігав скоро до хати. Він не бачив Воркуна, що стояв із сокирою в руках коло дверий його стайні.

—А ви чого ходите по надвірі, мов у Петрівку? — питав Соловій, оглянувшись.

—Худобу напоював, та й хочу волів запрягати.

—В таку студінь? На що?

—Дерева з ліса притягнути.

—Та, на що вам коли така купа лежить іще непорубаних? — питав Соловій, показуючи головою на досить велику купу сухих дров.

—То я не собі, але Вакареви. Але ти йди до хати, бо видно, що ті твої цуґові чоботи печуть тебе, — сказав Воркун завваживши, що Соловій дуже нетерпеливо переступав із ноги на ногу як бистрий кінь.

—А нехай то свисне, як то тисне той мороз, — сказав Соловій уже в хаті, лопкаючи себе руками по боках. Він ходив по хаті, піднимаючи ноги вгору й фиркав ними як віл, що часом набере якогось болота між ратиці.

—Ти не фиркай, але роззуйся й нагрій ноги, бо тут нема жартів, — радив йому Воркун, оглядаючи свої рукавиці, що він ушив собі з сукна. Тая з правої руки вже розпоролася була.

—Не далеко йшов, а то вже й запарі зайшли й у пальці й у пяти, — воркотів Соловій, сівши на стільчик коло печі й натягнув ногу, щоб Павло чобота зтягнув.

—А ти куди справився? —запитав Воркун, шукаючи голки на віконници.

—Йду до вуйка Дьордія.

—У таку студінь? Певно берези сухої на твій варстат? — питав Воркун. — Гей, діти! Ви не маєте, десь тут у хаті, якоїсь нитки, щоб я цю рукавицю зашив? — питав він і водив очима по хаті.

—Я маю вже готові й кросна й воротила й набивки, але не стало мені доброго, сухого дерева на поножі, на скрипиці, на диркавницю, на потягач, — відповідав із утіхою Соловій, виставивши ноги до вогню аж на припічок.

—Тебе цей мороз як потягне то будеш скрипіти гірше як твої скрипиці, — сміявся Воркун, вкусуючи нитку, що Корнило держав на пальці.

—Та не годен сидіти в хаті цілими днями без ніякої роботи. Але виджу, що й ви не дармуєте, — сказав Соловій, побачивши в куті коло печі обтесаних двоє грабивнів. — Зубці вже маєте?

—Натесав їх зо дві копи й поставив на піч, щоб добре висхли, — говорив Воркун пробуючи всилити нитку у вушко голки, але на велику втіху Корнила, що призирався батьковій роботі, нитка не ціляла там де батько хотів. — Почав був випалювати діри в грабивні, але надимив у хаті й ці мої мало мене з хати не викидали з граблями й зо всім, — сказав він, коли вже всилив нитку.

—А ви чому не взяли мого сверлика? Я маю такого, що як раз добрий для зубців.

—А хто ж то знав, що ти маєш його? Ага. Я забув тобі пригадати, щоб ти замість того твого ткацького варстату зробив сани. Купити їх нема за що, а без них, як без рук. Чи дров притягнути, чи де поїхати, нема чим.

—А чому ви мені не нагадали скоріше? Я вже був би змайстрував якісь копаниці.

—Запитай Дьордія, може має він щось такого з чого можна зробити їх. Скажи, що я відроблю йому, корчуватиму день-два. Я дам дерево, а ти сани зробиш, чуєш?

—Та чую та й зроблю, як лиш дерево буде. А той сніп прутя під лавицею нащо? — запитав Соловій, глянувши під лавицю.

—Нарубав і вніс, щоб розмерзалося. Хочу пробувати виплести кілька кошів. Тільки тутешна лоза якась дуже кучерява й крохка.

Її треба всадити в гарячу піч і розпарити, — сказав Соловій, взуваючись.

—Коби то були в нас дві печі, то в одній палив би й хату грів, а в другій бавивбися з лозою, — сказав Воркун, шиючи. — А так, як тепер, коли вогонь лиш трошки вигасне, то мороз пхається до хати як свиня до корита.

—Але тих дров не мож настачити так горять, —

нарікав Соловій, вставши на ноги й вгортався у свій ватований плащ.

—Ой, як би то прийшлося купувати їх, так, як у старім краю, ото дзвенькали б ми зубами.

—А де тітка Єлена? — запитав Соловій, розглядаючись по хаті готовий до відходу. Він бачив, що Марія місила тісто на хліб, Єлисавета babprипричувала в хаті, а Воркунихи, котру він почав вже в Канаді називати тіткою, не було.

—Ог-го! — гогокнув Воркун ніби дуже гордо. — Тітка, братку, на дуже високу посаду поступила й вже мало коли буде ночувати вдома. От пішла ще десь попівночі до Тетяни — тут він моргнув оком на Соловія — та й ще не вернула. Поверни, як меш йти й перевідай чи все щасливо відбулося. Дістанеш краватку — тут Воркун душив у собі сміх — і матимеш новість рознести по селу. Не забудь і до Дуба повернути, та сказати. Вуйна Калина аж підскочить із радости.

—О-о, то тому ви хочете Вакареви притягнути дров, — сказав Соловій, зрозумівши річ.

—Та треба помогти йому в цім випадку, бо він носить дрова на плечах і принесе одну ломаку, порубає й поки принесе другу то та вже згорить. Захопив його цей мороз неприготованого. Хати не обкидав довкола глиною, та й загати з сіна не зробив, бо відробляв за щось там Дьордієви, корчував і тепер у хаті зимно, як у псярни. Казала Тетяна, що хліба не годна спечи, бо тісто не хоче киснути. Поставить зверха на піч то підпариться, а поставить коло печі то застигне.

—Крипирують вони обоє на цім світі, — сказав Соловій, натягаючи рукавиці. — Як цей мороз пукне то треба буде піти й помогти йому хату обложити сіном, бо де дитина маленька там мусить бути хата тепленька.

—Так, так, тепленька, але як вона ці морози перебуде то не треба їй буде загати, — сміявся Воркун. — Загартоване буде як сталь. Ти скажи там Василеви й Іванови нехай прийдуть і ми щось таки сьогодня зробимо з

тою загатою, та й дров поможуть нарубати, бо чекати поки мороз пукне то вони всі там попукають.

—Я скажу їм, — обіцяв Соловій і вже ловив двері за кілок, коли Воркун знов спинив його.

—Не забудь запитати Дьордія чи не збирається він поїхати до міста ще перед Різдвом. Воно вже за плечима, а в нас не лиш тих дрібних витребеньків, але й муки не стане на книші.

* * *

В неділю по св. Николаю, (котрого люде дуже влучно називають зимним, а головно в Канаді, де він, як казав Вокрун, сам аж біліє від морозу на образі), в хаті Дьордія Поштаря були несподівані гості. Був Соловій, були Воркун із жінкою, був Вакар і були Павло з Калиною. Причиною їх сходу була рознесена Соловієм по селу вістка, що Дьордій збирається їхати до містечка наступного тижня.

А ви знаєте яке то значення має оте їхання перед Різдвом до міста. Не є воно, це значення, властиве, скажім, одній околици, чи одній расі, чи нації — воно є інтернаціональне, чи радше сказати християнське, і від давен-давна, від коли старі люди памятають, розуміється тії, що мешкають поза містами, що кожного року перед Різдвом, кожна християнська родина їхала, чи йшла пішки до містечка, або вже бодай до крамниці, де б вона вже не була, за ріжними покупками, щоб ними відріжнити це велике свято від звичайних свят і днів. Та, самовидно, були й виїмки, що дехто не міг з певних причин їхати, передовсім такі християне, як кожний із наших нових переселенців. Їхати майже три повні дні в таку морозяну люті, як тоді була, в один бік, а три дні назад у шматтю, що вони мали було немислиме. Та й жаден із них навіть і саний не мав, хоч Дуб і Воркун із Соловієм могли вже в крайному разі поїхати своїми волами коли б трохи тепліше стало. "Одинокий Поштар, як не поїде, то треба буде дурити дітей і таки нас самих, що тут, у Канаді, Різдва нема й як будемо здорові, то спровадимо йо-

го на другий рік із краю", думав собі Воркун тої, згаданої тут ночі, коли його діти колядувати вчилися. Але це самоодурство цілком не вдоволяло його, бо він уже так, як би дивився на дітей і на жінку, що хлипають плачем, скулившись по кутках на Святий Веечер і на Різдво, пригноблені до крайности на душі й на тілі. І який він був утішний того дня, коли він тягав волами Вакареви дров із ліса, Соловій, (що вернувся від Поштаря й разом із Василем і Іваном рубали ті дрова й також сяк-так обложили сіном Вакареву хату), повідомив його, що Поштар збирається їхати до містечка, коли лиш трохи мороз ущухне. З цієї причини в цюю неділю вони обоє з жінкою ще десь від півночі обчисляли та розмишляли що то Поштар мав би купити для них і коли вже трішки сонце підійшло вони вже були в дорозі до свого спасителя сусіди.

—Не знаю, як то воно буде, але як знаєте в кого є діти то Різдва не можна пропустити, щоб воно пройшло собі отак, як перше ліпше свято, — говорила сумно між іншим Єлена Воркун. — Хоч ми відбилися далеко від старого краю, але старий звичай таки треба держати хоч цим-тим, бо без нього душа задубіє в нас старих, а в дітей таки зкамяніє коли від малечку не знатимуть його. Та й таки без нього цілий рік буде ніякий.

—Ой, так, так, — годилася Ганна Поштар із побожною міною на лици. — Коли б того Різдва не було то не було б ніякого порядку в цілім році; не знав би християнин жадного рахунку без нього. А так є воно, а потім є Великдень і дрібніші свята та й знає він що коли робити й що як рахувати.

—А я маю рахунок у Теклинім молитовнику, — відізвався Соловій, сидячи поруч із Поштаревим Іваном за столом і пождюхували один одного крадьки, щоб старші не завважали.

—Тай твій рахунок, дуже добрий тоді, коли ти знаєш, що сьогодня за днина, — сміявся Воркун, — а не знаєш, то шкода й книжки отворяти. Старим людям не треба було його.

—Правду кажете, — потвердила Ганна. — Моя покійна мама знала на память що коли було, коли хто родився, коли хто женився, коли туча падала, геть усе, — хвалилася вона. — Вона знала цілий рік наперед коли яке свято припадає...

—Як піп у церкві сказав, — засміявся Поштар. — Скаже він було на казаню, що кілько й кілько є зимних мясниць та й вона тоді була вже дуже мудра та, твоя мама, бо вже знала коли буде Великдень, а там уже й до Петра й Павла могла дорахуватися.

—Ой, знала, знала вона, — стояла при своїм Ганна. — Та й я знала, але від коли приїхала сюди то-м геть згубила рахунок. Святкую яке небудь свято та й потерпаю чи то той день чи ні.

—Нам треба буде скоро якогось попа роздобути, бо прийде до того, що не знати будемо коли Великдень, — сказав Воркун. — А до того він уже й сьогодня здався б Вакареви Варварку охристити.

—Як воно показується, то нехрищена буде вона рости, сказав сумно Вакар, — бо де, до кого понесу її охристити?

—Як виросте то треба буде бігати за нею по корчах, щоб зловити та христити, — жартував Воркун і сам не дуже то смішно сміявся, бо почував, що таку справу, як христини, не повиннося брати на сміх. І, щоб замазати сказане він потягнув бесідою в другий бік. — Я вже всякої думав і бачу, що чоловік дуже мало думає тоді, коли переноситься зо старого в нове. От, гадає собі, висунеться, втече від своїх злиднів, полетить, сяде й вже все готове буде. Ніби буде земля, буде худоба й уже більш нічого не треба. А то, як воно видно, з самою землею й самою худобою життя якесь таке наге, як то кажуть, голе та у вінку. Прийде Божа неділя, чи якенебудь свято, та й кукаєш, зазираєш, як ворона в порожну кістку. От, Різдво надходить, але що з нього? Понаїдаємося, як буде що їсти, та й випулимо очі одно на одного, як сови на бантах. Мої діти вчуться та й переспівують коляди вечерами й досвідками, але що з того? Каже мені якось то не

давно мій Корнило: — Тату, чи я піду з мамою до церкви на Коляду? Там таких свічок багато й голов і на хорах співають і коло престола ясно. — Але що ж я міг йому сказати? Не добре мені зробилося та й таки тоді побачив кілько то нам тут треба ще, щоб ми були людьми так, як треба

—Ой, таки святу правду говорите, — відізвалася Калина, що сиділа побіч Ганни й ніби слухаючи бесіди шептала щось безнастанно до неї. — Діти підростають і от вже й родяться та й не знати, що з ними робити, бо нікому ні звінчати, ні христити та й самому нема куди вийти ні в неділю ні в свято...

—Сидимо мов у пустини, — додала Єлена й видно було, що збиралося їй на плач.

—Та чекайте трохи, не журіться, — розраджував Поштар, накладаючи дров у піч. Він слухав розмови й чув, що вона скоботала вже своїми словами приспаний за старим краєм жіночий жаль, що готов уже був розсипатися сльозами. Він не любив плачу й спробував відігнати його. — Ні сіло, ні впало, а ви вже хочете мати все, що там у краю було. Воно треба трохи потерпіти, заждати й поволеньки все пристараємо. От, я збираюся їхати до міста, а ви кажіть, що вам накупити й якось обійдемо це Різдво, а на друге то вже ліпше буде.

—Та й це правда, — потвердив останні слова Павло Дуб, глянувши скрито на свою жінку. — Хто то знає, де ми будемо до другого Різдва?

—Ми можемо наїстися печериць і лежати в рядку з Вакаревим Семеном, — сказав Воркун жартуючи. Він цілком не знав кудито Павло биляв словами, бо йому й на гадку ніколи не приходило, що він, Павло, покушавши Канадійської зими, облизався й закусив сердито зуби з твердою постановою показати тим твердим, сухим морозам пяти, коли лиш гроші одержить з краю.

—Ти все таке говориш, як не люди, — посварила Єлена Воркун за те, що він смерть згадав. — Ти ліпше скажи, що Дьордій мають купити для нас у місті, а не мели язиком непареної.

—Та то твоя справа казати, — відмовлявся Воркун, — бо ти ґаздиня в хаті, а не я. А мені як куплять кавальчик отого твердого тютюну за десять центів, щоб я мав чим закадити на свята, та й буде з мене.

—Ти лиш себе пантруєш, а діти тобі не вголові, — воркотіла Єлена. — Шустку на тютюн він би давав, файна робота.

Що? Я вже не варта в тебе десять центів?—

—О, ти в мене дорогий. Я не проміняла б тебе навіть і за цента, — лебеділа Єлена жартуючи, — але десять центів таки шкода видавати на тютюн. Курив ти кору з червоної лози дотепер то кури її й далі, однакова користь. За десять центів шушениць буде на два рази зварити для дітей.

—Та я би хотів, так трошки, запашити ту кору тютюном бодай на Різдво, — просив по діточому Воркун.— Ми з Соловієм зложимося по пять центів, добре?

—За пять центів цукру буде чим дітям пшеницю посолодити кілька разів, а від того диму ми лиш кашляємо.

—Але ти твердого серця, — нарікав Воркун і прислухувався її, як вона вичитувала Дьордієви, своє замовлення.

—Купите для нас за шустку сушених сливок, за шустку цукру, за шустку рижу, за шустку олію, за дві шустки сухої риби, за шустку... Ади, мала я ще щось на язиці та й забулам, — говорила вона й била себе легонько пальцями по губах.

—Може тютюн, — підкинув Воркун і затулив збиточно долонею рот.

—А йди ти зо своїм тютюном... Але таки нагадала. Свічок, або воску купіть мені за десять центів, бо Святий Вечер не буде святим без свічок.

—Мені здається, що ти ще щось забула, — сказав Воркун і похилив голову на бік, ніби показати жінці, що вона не все знає.

—А ти чого сидиш і не нагадуєш? Коло готового то ти вже дуже мудрий... О, була б забула. Купіть мені

за шустку меду й за шустку ладану, бо який то Святий Вечер буде без ладану? Та й зрахуйте кільто то я тих шусток нашусткала.

—Десять, — сказав Поштар.

—Ой, головко бідна! кликнула Єлена. — Так багато? Та ж це купа грошей. А тепер іще муки зо два мішки та й пішла десятка. Але що робити, як треба то треба. Ти вже дай їм гроші, — сказала вона до Воркуна, а сама сіла вигідніше коло Ганни на ліжку. — Аж ми легче стало, що збулася клопоту. Ой, добре, що нагадала, припишіть іще там сіль, перець і якогось там коріння. Це буде три шустки, ц-ц-ц, — зацикала вона з жалю за шустками.

—Ти вже більше не нагадуй, — сказав посміхуючись Воркун, — бо збанкротуємо коли ти будеш так розкидати грішми, як вітер половою. — Він знався вже трохи на купівлі й знав що декотрих речей вона дуже трошки замовила, бо це перший раз у Канаді робила вона замовлення. Приміром, за шустку сливок то й Корнилови буде мало на свята, але він мовчав, бо почала була Калина вичитувати своє замовлення.

—Мені купіть всього того, що Єлена вам наказала, по три шустки кожного, — сказала вона гордо.

—А мені вже по пять центів кожного купіть, — відізвався Вакар із за стола. — А про мене купуйте мені що ви хочете, бо я на тім всім не розуміюся. От, дам вам десятку й перше всього купіть мені два мішки муки, бо це перше, а що вже з тої десятки лишиться, то купіть вже щось із того, що будете людям купувати.

Замовив і Соловій свої покупки, а тим часом Катерина запарила чай і Ганна запросила гостий до підвечірку. А коли вже вони збиралися відходити, Воркун із Соловієм стали коло печі ніби запалювати штипки з недокурених папіросів.

—Як ти думаєш, одної буде досить? — шепнув Воркун Соловієви до вуха так, щоб мало хто бачив, а передовсім Єлена.

Щоб була трошки більша від тої, що ми мали на

Димитрія, знаєте? Я зроблю з неї три, — шептав Соловій і закашляв голосно.

—Уважай, бо ти ті свої делікатні вуса обсмалиш, — перестерігав Воркун Соловія голосно, щоб всі чули. — А кілько така коштує? — шепнув питаючи.

Соловій показав палець, а другою рукою показав на півпальця.

Воркун пошкробався в голову. Видати півтора долара на горілку було цілком багато.

—Я стану до спілки з вами, — шепнув йому Соловій, коли побачив Воркунове заклопотання.

Від цих слів Воркунови засвітилися весело очі. Він штухнув його на знак згоди ліктем у бік і ще й рукою за рамя стиснув щиро.

—Ви що там змовляєтесь і щипаєтесь як хлопці? — ніби сварила Єлена веселих чоловіків.

—Та йдім уже до дому, бо вже вечеріє, — сказав Воркун, не зважаючи на жінку.

Вже як були всі на дворі й Поштар запер за ними двері, Воркун вдарив себе по полах. — І не комедія? — сказав він голосно. — Рукавиці забув на припічку. — І поки Єлена оглянулася він був уже в хаті й шептав Дьордієви, щоб купував речі по півтретя шустки, бо так він дістане опуст. — Ви знаєте, як то є: фунт за шустку, а три фунти за півтретя, розумієте? Зайдіть до того там різника й скажіть, щоб дав мені всі свинячі голови що лиш має та й костий мішок, або й два. Вони тепер не зіпсуються. А що-як-що, але без флящини тої білої, чистої як сльоза — тут він моргнув на Дьордія ще й губами цмокнув — таки не приходіть до дому. Возьміть таку, щоб нам обидвом із Соловієм стало свята опровадити. Та й ша! Бо моя як би довідалася то гирю обірве мені. Цукру возьміть за пять шусток, бо не буде чим заправити коли возьмете лиш за шустку. Купіть дітям горіхів торбинку та й цукорків Це здається буде все, — сказав він надумуючись. — Будьте здорові та й дай Боже щастя вам щасливо поїхати й вернути.

Отак желаючи він натягнув рукавиці, що навмисне

забув був, щоб вернутися й справу полагодити, і вийшов.

—Не маєте ви листів на пошту? — кликнув Дьордій із порога.

—Листів? Добре, що нагадали, — сказав Воркун вертаючись. — Я вже цілий місяць носився з думкою написати до краю, але не мав чим і на чім. Як маєте якийсь білий папір і чорнило то позичте, а я вам віддам, як купите мені в місті.

Вони зайшли до хати й за хвилю Воркун вийшов уже заосмотрений у писарські прибори й навіть думав уже, що то він має писати в листі.

* * *

Тим часом коли старші відвідували Дьордія Поштаря в торговельних справах, то Василь Дуб, користаючи з нагоди, що його батьків і Воркунів не було вдома, зібрався о скільки міг по парубоцьки й почимчикував до Марії. З початку йшов він навіть досить гордо, порипуючи своїми пасованими чобітками, в тирольскім капелюсі й щільно защіпленій по військовому нагортці котрої ковнір ледво сягав кінчиків вух. Але чим далі відходив він від хати тим більш прискорював хід. Капелюх, здавалося йому, здіймався крадьки вгору неначе хотів утечи в ліс і він натискав його то трошки наперед, то назад, то на один то на другий бік, але він, той капелюх, цілком здурів був, бо не стояв там, де його треба було. Та при цім натяганню капелюха почали й його руки ґедзитися. Коли Василь вийшов із хати, то вони грілися в кишенях, але за кожним разом, коли вони мусіли натягати капелюх, їх тепло губилося; і десь у половині дороги вони покорчилися, посиніли і шукали теплого місця то в рукавах, то під нагорткою, бо в кишенях не було вже нагрітку. Та й із лицем і вухами було щось не теє, попінькували вони червоніючи й синіючи від пересердя мов індиків ніс, а далі вже й біліти починали. Словом, корчилося Василеве парубоцтво зо всіх боків і по пятьнадцять мінутах ходу

стало під Воркуновими дверми як замерзлий панський песик.

А Марія, ще від самого ранку, предчувала, що якийсь дуже важний гість прийде сьогодні в їх хату. Василь був у них на вечерницях перед св. Андреєм і, о скільки вона могла зрозуміти його очі, відчувала, що він має щось дуже важного сказати її, як лиш буде нагода, і ця неділя, на її думку, була як раз відповідна для того секрету, бо батьків не було вдома, а Єлисавету й хлопців вона вирядить, щоб пішли подивитися на маленьку Тетянину Варварку й буде найсвятіший спокій. З цієї причини вона здоїла корову ранше як котрогобудь іншого дня, хату поприбирала чистіше як колинебудь, та й сама прибралась гарніше як звичайно. Поробивши отак все й коли вже вийшли всі з хати, одні зо своєї волі й потреби, а другі з її намови, вона ходила задумано усміхнена по хаті й прислухувалася й вухами, й очима, й серцем, і душею чи не скрипить її любчик-голубчик чобітками по снігу. Але це не вдоволяло її, щось тягло її на двір і вона кілька разів ніби дурила себе, що треба внести дров, або води й вибігаючи за цими речами вибігала аж на дорогу й виглядала чи не рухається якась чорна пляма на білому снігу, десь там на горбку.

Але всяке ждання є собі довге ждання, і Марія зо своєї нетерпеливости почала ворожити чи Василь прийде чи не прийде. Вона взяла миску з пшеницею, що була вже приготована на святвечірну кутю, брала пальцями кільканадцять зерен, ставила на стіл і парувала їх. "Пара, пара, пара . . . ", шептала вона за кожним разом коли відлучувала двоє зерен від купки й дуже тішилася коли й останні зерна виходили парою. Це впевняло її дуже твердо, що він прийде, а щоб бути таки цілком певній то вона набирала пшениці три рази, три рази парувала й всі три рази вийшло по парі, хоч один раз неставало одного зерна, але вона знайшла його під мискою, що якось нехотячи закотилося там ще перший раз, коли вона набирали пшениці з миски. І так паруючи вона мимоволі гумкотіла пісеньку, що каже: "О, Боже мій, де милий мій? Нема. Казав,

прийду. Його нема, а я ще жду. А хтось іде, там на горбку. Ось він вже йде, ось він . . .

Марія схопилася зза стола, бо хтось постукав у двері. Серце її затріпалося й малощо не вискочило горлом, але вона зловила його рукою поки воно було ще в грудях, підбігла до дверий і стала не знаючи що робити. Подумавши хвилинку, вона побігла до вікна, глянула в кавальчик дзеркала, що там лежало, поправила волосся, оглянулася довкола себе й вже от таки мала сказати прошу, але в тій самій хвилині той хтось загримав у двері аж вікна задрижали, і не ждучи на її "прошу", до хати увійшов скоцюблений Василь, а Марія, мов би зо страху, забігла за стіл коло ліжка, і стояла як вкопана.

Стояли вони обоє отак мовчки довшу хвилину мов би були цілком незнакомі собі. Василь покалатував час від часу зубами й дивився то на гарячу піч, то на Марію, а вона дивилася якось здивовано на нього й не знала що робити й що казати, бо її любчик-голубчик замість того, щоб палахкотіти до неї гарячою любовію, стояв серед хати заплаканий на очах і під носом і дрижав так, як то дрижить молодий іще бичок, коли напється зимної води зимою. До того ж його ніс, личка, борода, краї й кінці вух покриті були білими плямами й робили його вигляд дуже баткатим.

—Не лапайся за вуха! — крикнула Марія нагло, коли побачила, що він підносив руки в їх сторону. Вона підбігла до нього. — Дивись, які твої пальці! — майже заплакала, побачивши білі кінці пальців. — Сідай тут, — сказала й силою садила його на столець коло печі, — та й сиди тихо. Та ж ти змерз як кістка. Снігу внесу. Відсунься від вогню, бо то недобре. А ноги як? — говорила вона й випорожнювала велику бляшанну миску. За хвилину вона мала вже сніг у хаті й обложувала ним Василеві заморожені місця. — Руки не пхай у сніг, бо пальці ще гірше змерзнуть. Це сніг сухий і витягає тепло. Клади їх в цю миску, — говорила вона, налявши в миску недавно внесеної зимної води. — Так. Зараз запарі зайдуть і відійдуть. Хто ж то видів іти тепер на двір без рукавиць,

не завитим добре й в капелюсі? — сварила вона його й держала легенько одною рукою його голову, а другою прикладала сніг за порядком до кожного замороженого місця. Що хвиля вона мусіла гріти й свої пальці проти вогню бо були вони червоні від зимна, мов печені раки й трудно снігу ними набирати. — Я питала тебе, як ноги; але ти мовчиш.

—Не чую ніг, — сказав Василь тихо.

—Зтягай чоботи, скоро, — але що Василь своїми руками не дуже то багато мав сили зтягнути, то вона сама іздягла їх, розвила онучі й оглядала. — Не видно білого, але вже недалеко було, бо зимні як лід, — говорила вона по матірному й держала своєю зимною від снігу рукою пальці його ноги, щоб загріти їх трішки.

І так, замість щирої й теплої та любої розмови, Марія обтулювала свого любого хлопця зимним снігом. Легенько вона повертала його голову й оглядала чи зникають білі плями на лици та й допитувала чи вже запарі відходять у пальцях. І, щоб скорше привести їх і його цілого до нормального стану, вона брала тії делікатні пальці у свої долоні й хухала на них так, як хухає нераз мама малому хлопчикови котрому стане зимно в його маленькі ручки. Любо робилось їй у серці при цій роботі. Заглядала вона йому в його великі, сиві очі, бавилася його волоссям, пестила його й приговорювала, що все те розморозиться, відійде, і хоч облізе шкіра, але за те буде нова, гарніша від старої.

—Не буду я вже більш мерзнути так, — сказав Василь і тулився головою до Маріїних грудий. Заморожені місця починалися ятрити й він сам починав уже горіти від тепла печі, від свого власного, а найбільш від Маріїного.

—Так тобі треба, — сварила вона його любим голосом не прислухуючись до значення його слів. — Ти вийшов із хати мов у Петрівку, в капелюшку, без рукавиць, а студінь не жартує.

—Я там ходив у найбільші морози в капелюсі, але вух і лиця ніколи не морозив, а коли змерзав у руки то

натирав снігом і зараз вони ставали гарячі, аж пашіли.

—Воно там було так, а тут інакше. Тут треба добре одягнутися й привикнути.

—Я не мушу привикати, — сказав Василь невдоволено.

—Що ж будеш робити? — запитала вона піднимаючи його голову й заглянула допитливо в його чоі.

—Поїду, вернуся назад . . .

—До старого краю? — запитала гей би налякана й відступилася трошки від нього, щоб ліпше приглянутися йому.

—Ум-гу, — гумкнув Василь на відповідь і глянув на Марію здивований трохи з того, що вона відступилася від нього.

—Коли? — запитала вона таким тоном, що придушує плач.

—На другу зиму мене не буде вже тут, — відповів він і встромив свої очі в горючий вогонь у печі.

Марія, почувши слова, зміряла Василя очима від ніг до голови й поволеньки відступаючись почала гризти верхними зубами спідну губу. Коло серця почало щось вертітися, зтягати його вдолину, млоїти, і цілий перед хвилинкою веселий її світ темнів і ставав порожний, квасний мов стара бочка від квашеної капусти. Вона сіла на ліжко й дивилася вперто в землю; відчувала, що на місці любови в її серці до любого їй хлопця зроджувалася, закрадалася ненавість до нього.

—Що сталося? — запитав Василь по довшій хвилині мовчанки. Він відвів свої очі від вогню, дивився допитливо на любу йому дівчину не розуміючи причини чого вона так нагло змінилася. Та ж він не поїде до краю без неї . . .

—Нічого, — відповіла вона, але навіть не глянула в його сторону.

—Ти гніваєшся на мене? — допитував він і обсервував її зо страхом у серці.

—Ні, — відповіла напівсердито.

—Ну, то чого ж так . . .? — питав він, але не знав як висловити її наглу зміну.

—Мені голова розболілася, —сказала вона, лягаючи на подушку й захлипала.

—Через таку дурницю, що я вуха відморозив? — почав сміятися Василь. — Вони загояться й більш не будуть мерзнути, бо там тепліше, як тут, — продовжав він, пробуючи розраджувати її без найменшої свідомости, що власне такими як це словами доводив її до плачу. — Там нам було ліпше як тут і, як вернемо, то не буде гірше, як тут, — тягнув він далі, сподіючись розвеселити розхворілу дівчину. — От, Різдво приходить, але що з того? Сидіти будемо, як у арешті, — додав він і сам задумався пригадуючи Різдво в старім краю.

Марія не відзивалася. Лежала лицем до подушки й хлипала. Василеві слова різали її серце. Його слово "нам" найбільш пекло її, бо вона приписувала, що Василь розуміє під ним нікого іншого тільки свою родину й прийшов тут до неї, щоб похвалитися планом повороту. Яка ж її користь із того?

—Ти знаєш, що я там не потребув ходити в зарібки, а тут то мушу, — почав Василь знов. — Та й яка з того користь, з тих грошей, що я заробив? Вони лежать собі в мамині скрини, а я сиджу та й дурію, бо не маю куди вийти. Сьогодня вийшов і сама бачиш яке то ходження, — сказав і засміявся глумливо.

Марія лежала спокійно й признавала йому рацію. "Чого ж він має терпіти тут, коли йому й там добре буде?" — подумала й бігала думками по родинному селі. Криві вулиці, господарства одно за одним вздовж цих вулиць, там Павло Дуб, Василь, мешкав у тій великій хаті з великою стодолою й стайнями коло неї. А там майдан, толока, де танці хлопці справляють літом і зимою. Заквітчана нива дівчат і хлопців, а між ними й Василь гуляє з Параскою Підгірного. Параска . . . Параска . . . і Марієне серце відразу зівяло на згадку цієї дівчини. Та ж ціле село шептало, що Підгірнячка рихтує свою дівку для Василя, але вона, Марія навіть і думки не мала сердитися на цю дівчину тоді. Чого ж вона мала сердитися коли вона була певна, що він, Василь, не для неї, а вона, Марія,

не для нього. Але тепер? Серце її скипіло заздрістю й ненавістю до цієї Параски...

—Літом комарі печуть, що немож видержати, а зимою морози тиснуть, що не мож з хати вийти, — нарікав Василь далі, оглядаючи свої червоні пальці. — Там я спав у саду ціле літо, а як трохи холодніло то спав у стодолі цілу зиму, а тут і в хаті коло печі можна закостеніти коли б не накрився добре. Хто ж тут танцюватиме на снігу від полудня до вечера так, як там у зимні мясниці? — сказав він сердитим півголосом.

Марія мовчала і за кожним Василевим словом зростала в неї заздрість до нього й до Параски. Уявляла вона собі їх обох, що вони танцюють, шепчуть щось одно одному, заглядають ув очі собі та й усміхаються щасливі з кохання свого. А вона тут... Що ж вона тут? Хто ж її серце розвеселить? Для кого ж посадить вона свою любу надію в свому серці?... Для...

—І, що ніби з того, що тут землі багато? — тягнув далі Василь, не знаючи, що тепер діялося в Маріїнім серці, що вона скривилася болючо й виливала потоком сльози на подушку, бо Іван Поштар штиркнув у її думки. — Але що з того? Поки її виробимо то дідами станемо. Та й до того, як казав Маєр, тут морози вбивають збіжжя кожного року, а грядки, як сама знаєш, змерзли ще перед Першою Богородицею. Роби, працюй, але за дармо...

Марія слухала Василевих слів, притулилася твердо до подушки й дрижала мов серна, що втікає перед вовком й застрягне в намулі. І от уже мала зірватися з ліжка й втечи кудись, але на дворі зчинився галас і зараз таки вбігли до хати хлопці, Павло й Корнило, а за ними й Єлисавета. Поява дітей захопили її так скоро, що вона не мала навіть часу втерти заплакані очі. Вона схопилася, звертілася, побігла до ведра, набрала в жменю води й промивала лице.

—Добре, що ти прийшла, — говорила вона до Єлисавети з вдаваною веселістю, — бо мені голова так розболілася, що аж плакати мусіла. — Тепер перестала трохи й я піду, та й пройдуся трохи, до Теклі, — сказала й сама

зраділа, що пригадала цю свою порадницю Теклю. — Ти скидай чоботи й постав їх коло печі, а онучі на піч, щоб загрілися, — додала йдучи до ліжка.

Василь сидів на стільчику й не знав, що йому робити. Він глипав у сторону Марії, але вона найменшої уваги не звертала на нього. Перешіптувала щось із Єлисаветою, що роздягаючись зиркала збиточно то на Марію, то на його босі ноги й усьміхалася скрито. Та й хлопці, червоні як маки, роздягаючись базікали кожний своє й хвалилися йому, спеціяльно Корнило, що він не змерз а-ні крішки й просив його, щоб він розшпінкав його кожушинку, бо йому руки заклякли лиш тому, що Павло віз його на санках і перевернув у сніг тут уже перед хатою. А Павло прихвалював йому свої, як він називав, холошні, що Воркун ушив йому зо старої коровячої шкіри, що валялася десь там на подвірі в Поштаря, і твердив, що він може бути в них на дворі цілий день і не змерзнути навіть так багато що сине за ніхтем, хоч тепер змерз у одну пяту й у один палець, але за це винна Марія, бо вона не висушила йому його онуч. Взагалі, їм обидвом, Павлови й Корнилови, сподобалася зима, бо від неї заставають зайчики коло стіжка сіна, та й коли плювати то слина мерзне таки коло рота, а коли вилляти воду коло криниці на лід, то він траскотить так, як зимне шкло від окропу.

Та не інтересна була для Василя хлопяча бесіда; він відчував, що став тут, у цій хаті, зайвий, чужий і небажаний. З тяжким серцем, мов із каменем у грудях, він взув чоботи, встав, зробив кілька кроків, щоб спробувати чи не тиснуть онучі ноги, взяв капелюх, став коло дверий і дивився на Марію сподіючись від неї бодай ласкавого погляду з її очей. Але вона поводилася так, як би його не було в хаті. Вдавала дуже веселу, сміялася якось так голосно, крикливо, мов би глумилася над ним. "Що ж то сталося з нею?" питав себе думкою й чорнів із жалю та розмишлював чим то він розгнівав її. "Чи сказав він хоч одно слово згірдливе проти неї...? питав і стояв мов, як то кажуть, у дурні пошитий.

Мимоволі пішов до ведра, напився горнятком води, вернувся, став коло стола, взяв у руку пшениці з миски, пересипав її зо жмені в жменю, глянув на Марію з кривим усміхом на лици, підійшов до неї, вона схопилася з ліжка,глянула на нього такими очима, що кажуть "чого ж ти тут заважаєшся?", пішла до печі, наложила дров і станула зазираючи чогось на піч. Він станув коло вікна, глянув у дзеркало, засміявся до себе загадочно й пустився, як видно було, до дверий із дуже завзятою постановою втечи геть у світ. Але коло порога задержався, глянув ще раз на Марію, а що вона обернена була до нього плечима, він скривив губами мов до плачу й зловив рукою кілок.

—Будьте здорові, — сказав силувано, голосно.

—Так не йди, — кликнула Марія нагло так, що він раптом обернувся й став мов укопаний. — На, бери цю хустку й завий вуха й ніс, бо вони болітимуть, коли знов обмерзнуть. Та й рукавиці мої бери, вони вовняні, теплі, — говорила вона таким порожним голосом, ну, нічого в нім не було, ні жалю, ні щирости, ні приязни тільки тонка злість дзвонила в нім.

—Не треба, я й так зайду, — відказувався Василь і хлипав голосом. — Тепер йтиму за протягом і не так зимно буде як сюди йшов.

—Завий кажу вуха, бо якась не любитиме тебе безвухого, — наказувала вона, ніби жартуючи. — Воно не зашкодить тобі.

Василь послухав. Він узяв хустку й почав обвивати свою шию, але якось дуже нескладно виходила його завязка.

—Давай сюди, я завию тебе, — сказала Марія й при цих словах вихопила хустку з його рук і зложувала її в трикутник. — Сідай тут, на ослін, бо так, на стоячи, я не годна завити тебе так, як треба.

Василь сів покірно, мов висварений мамою хлопець, і вслухувався як Марія дихаючи плачем завивала його. Вона насунула йому його капелюх аж до вух, привила цей бідний капелюх хусткою з верха, обвила нею лице

аж поверх носа, завернула кінці на карк і там завязала їх. — Тепер іди, — сказала вона заглядаючи йому в очі, — але уважай, щоб ти Парасині не сказав, що я тебе завивала, та й від морозу відтановляла, бо нагнівається на тебе... Ну, чого чекаєш- — запитала, прищуривши на його свої очі; зависна робилася коли дивилася на нього, і вже обернулася була піти собі геть, але побачивши на лавці свої рукавиці вона вхопила їх і: — На, пробуй натягати на свої руки, може натягнеш, — говорила, але в тім самім часі вхопила його праву руку й почала сама натягати. — Це важна рука, бо ти ставитимеш її разом із Парасчиною на Євангеліє коли будете присягати одно одному; уважай, щоб ти не відморозив її, — сказала, побавившись рукою й кинула нею при останніх словах так, як кидається зненавидженою речею. — Давай другу, — сказала знов і вхопила ліву руку й задумано поволеньки натягала рукавицю на неї. Вона відчувала, що він терпів біль у пальцях, бо були вони червоні й він не згинав їх. і хотілося їй взяти їх у свої долоні, похухати, загріти їх, але що ж? Не для неї сотворені ті любі, болючі пальці; вони кому іншому будуть належати...

Марія впустила Василеву руку, оглянулася по хаті й завважала, що Єлисавета давала хлопцям щось їсти й не звертала уваги, що там вона, Марія, робила з Василем. Користаючи з цієї нагоди, вона на миг ока зісунула хустку з його лиця й поцілувала його пристрасно в губи. — Це тобі на памятку від мене, — шепнула й здержуючи плач сказала голосніше: — Йди вже, — і побігла до ліжка, де вона лягла лицем до подушки й захлипала, розуміється, від болю в голові.

А Василь сидів на лавці, і коли на світі був денебудь і колибудь так до крайности здивований і задурманений хлопець за час свого романтичного періоду як був тепер Василь, то можемо заложитися в нашу голову, що жаден із них недописав би йому. Він дивився на Марію так, як то згірдливо й на сміх кажуть люди, як теля на нові ворота. Бо й що ж він міг робити тепер? Тут не було місця ні для його сміху, ні плачу, ні злости, ні заздрости, ні

втіхи, ні жалю, ну, одним слово, ситуація була ніяка в котрій нехотілось бути, але й вийти з неї не було дверий.

І можливо сидів він би був так до, як то кажуть, суду-віку, але Марія, полежавши кілька хвилин, зірвалася, взулася, вдягнулася й вийшла на двір не кажучи й слова нікому. Це збудило його з затуманного підхмілля й посидівши ще кілька хвилин сподіючись, що вона верне, ну, внесе дров до хати, але хвилини минали, а її не було. Розсіяний встав із лавки, сказав дітям "будьте здорові" і поскрипів снігом до дому, де, коли лиш увійшов, ляг не роздягаючись на лавку за столом, і де застала його мама, як вернула від Поштаря. Випив він здорово від неї за хустку й за рукавиці, бо на її думку, ці речі не добром пахнули й обіцяла, що кине їх у піч. Але він навіть не піднимався; встав звідтіль аж на другий день рано.

А Марія вибігши на двір побігла прямо до своеї перадниці, Теклі. Тут вона, коли лиш увійшла в хату, гепнула собою на ліжко й зайшлася плачем. Текля, зчудована такою несподіваною візитою, з початку тільки очима кліпала зо здивовання, але за хвилину сиділа коло хлипаючої подруги й розпитувала, що сталося. І довго допитувала поки бідна дівчина почала крізь плач розповідати, що він, Василь, був сьогодня в неї й виразно сказав їй, що вернеться до старого краю, бо тут він не любить бути, бо там йому ліпше буде, бо там йому ліпше було, бо там є куди вийти, бо там, вона напевно знає, жде на нього Параска Підгірного й лиш тому він хоче вертати, бо Параска багачка й одиначка й далі й далі, що він, Василь не любив її тільки дурив і з ума з розума зводив і просила Теклю, щоб вона нікому-нікому про це не говорила, бо возьмуть її люди в зуби, що вона чиплялася до нього, а він показав її дулю, а то не правда, бо то він за нею лазив і вона тепер навіть не хоче не лиш бачити, але й чути про нього. Її плач і слова змішувалися з собою, бо плакало її серце, голосила душа й ціле тіло хлипало з розпуки й жалю...

Довго Текля голубила та втихомирювала свою любу подругу поки вспокоїла її нічим іншим, тільки обіцянками,

що хоч вона й не хоче вже й чути про нього, то вона таки зробить так, що він навернеться до неї, вона приворожить його й він навіть ніколи й не подумає про іншу дівчину крім неї. І цим вщепила Текля в Маріїне, її власними думками розбите серце, маленьку надійку, а ця надійка засміялася легенько в її серці мов хвора маленька дитинка на маминих руках. Від цього усміху душа її усміхнулась і плач торгнувши її кілька разів утік так, як втікає пустий хлопець від своїх збитків.

* * *

—Будемо сьогодня листи писати до краю, — сказав Воркун до Павла Дуба, коли цей запрошував своїх сусідів до хати, коли вони розходилися йдучи від Дьордія Поштаря. — Сьогодня напишемо, а завтра чи позавтра забере їх Дьордій на пошту як буде їхати до міста.

—Добре, що ви пригадали, а то я збирався писати від коли приїхав сюди, але до сьогодня не писав; не знаю куди тут на пошту йти, — говорив Павло, оглядаючись неначе шукав тої пошти очима в лісі.

—Та ж ви були вже в місті від тоді.

—Був, то що з того? Вдома не мав чим і на чім писати, а в місті забув купити тих причандалів на листи.

—А тепер маєте?

—Здається Василь привіз щось там із міста, але що ж писати їм?

—Пишіть, що тут добре й було б ліпше, але нема вже куди, — радив Воркун підсміхаючись.

—Та вже гірше не може бути, бо нема вже куди,— сказав Павло грубим голосом.

—Писати треба правду без пересади ні в один, ні в другий бік, — напоминав Воркун, — бо, як знаєте, всюди добре, де нас нема.

—Правду кажете, — годився Павло, — бо навіть тут було ліпше коли нас не було.

—Та й я так кажу, — відізвався Вакар тупцюючи ногами на снігу. — Ми їхали та й біда їхала за нами та

й ще гіршою стала мабуть тому, що ми втікали від неї.

—Та вже як воно є то є, але завяжіть ви свій жовч коли будете писати, — сказав Воркун і засміявся голосно. Він певний був, що Павло не напише доброго слова про новий для них світ, ну й таким описом віджене багатьом охоту людям їх села їхати сюди.

Побалакавши отак, поздоровкалися й розійшлися.

* * *

—Ти Степане роздягайся так, як вдома, сідай, загрійся й зараз, як я обійду свою худобу, будемо писати, — говорив охочо Воркун уже в своїй хаті. — Текля дасть собі раду вдома та й, як кажуть діти, Марія є з нею, то ж не скучно її буде.

Соловій послухав, і по роботі так, як говорив Воркун, сиділи вони обидва за столом і укладали лист до Воркунового брата, Петра.

—Лиш ти, братку, пиши все те, що я казатиму й не крути іншої, бо бігме набереш поза вуха, — грозив Воркун свому писареви. — А ти Павле приглядайся добре чи вуйко буде по правді писати, бо ти в мене вчений трохи, і коли побачиш, щось не теє, то тільки моргни оком на мене.

—Та вже я мушу, коли так, — сказав Соловій. — Ну кажіть уже, що писати.

—Та пиши те, що належиться з початку; ти знаєш, от, пиши . . . А-би його хвороба взяла. А знаєш ти яка то наша пошта, та й день? — питав Воркун шкробаючи голову.

—День можна написати так: "Перша неділя по зимнім Николаю", але адреси не знаю, — відповів заклопотаний Соловій.

—О-то файно, — сміявся щиро Воркун, — заїхали й живемо, але не знаємо де.

—В Канаді, —сказав малий Корнило, — недалеко Вакаревого ставу.

—Та й я, синку, знаю, що в Канаді, але їй ні кінця ні міри.

—Поштар дістає свої листи в місті.

—А я забув за це; запитаю завтра, як понесу лист, і допишемо окремо адресу, — говорив утішно Воркун.— Гай, пиши...

Дорогий Брате:

Доношу Тобі відомість, що ми з ласки Пана Бога здорові котрого здоровля зичемо Тобі, Твоїй жінці й Твоїм дітям. Ти десь певно думаєш, що ми потопилися в морі й нас вже риба поїла, що так довго не давали про себе чутки, але ми дякувати Богу живемо й не зле нам поводиться, звичайно, як у Канаді.

Не будемо Тобі описувати як ми їхали, бо це можеш собі уявити сам, тільки подумай, що море не є собі перша ліпша калабаня, але це брате така собі велика купа води, що ледве переїхали за два тижні й за два дні. А шіфа хоч собі великий гарам, але кидало нею як трісочкою, а нами як гарбузами на порожному возі. Але це пусте, бо нам нічого не сталося й приїхали ми сюди всі як один муж.

Коли ми приїхали на послідну стацію то не задержувалися дуже довго, бо приїхав якийсь фармар, що називається Дьордій Поштар, і забрав нас до свого дому. Але поки ми поїхали то я з Соловієм купили пару порядних волів і віз і все це таке велике, що аж страшно приступити.

Цей Поштар прийняв нас гарно. Він тут не довго бо лиш три роки, але їсть лиш печену солонину, сир із сметаною, яйці, молоком запиває, а його хліб такий білий як паска. Йому зїсти десять яєць зараз то те саме, що Тобі там половинку... (Тату, вуйко написав шість а не десять, — зарапортував Павло. — То нічого, не буде-го в череві боліти, — сказав Воркун і диктував далі).

Не знаю, як описати Тобі наші фарми, бо це брате велич така, що трудно обійти за годину. Ідеш та йдеш, а то все твоє та й твоє, бо вона півмилі довга й півмилі широка. Лиш подумай собі, що те, що ми тут, себто я, Соловій, Вакар і Дуб із сином засіли, то є можливо більше землі як тая, що там половина нашого села має.

Не потрібно буде тут за тії бідні курки сваритися, щоб із города в город не перелітали. Є тут куди їхати возом і не треба його заносити, щоб обернути так, як у краю. Земля тут добра, чорна, і бараболі, що ми посадили, коли ми лиш приїхали, виросли такі великі як кінські голови... (Тату, вуйко написали не кінські, але котячі, — замельдував Павло знов. — Та й це не зле, — сказав Воркун придушуючи сміх, — бо не страшно їм там буде). Можливо, що хтось напише звідсіль, що тут земля лісами забита й тяжко чистити її, але це не дуже страшне, бо моя жінка з дітьми прочистила за літо два рази більше як те, що я мав у краю. О-то ж бачиш, що я вже маю чотири морґи чистої, виораної землі, і як так будемо причиняти кожного року, то за десять років буду мати сорок морґів; буде де розчіпірятися.

Дров тут не купуємо, бо є їх на кожнім кроці, й я до тепер спалив тут більш за останних кілька тижнів, як там за пять років. Хату й стайню будував із дерева, що рубав таки на тім місці де будував їх. А сіно, братку, росте тут по шию. Жінка з дітьми прихапци напрятала два великі стоги, що наших троє штук худоби матиме на два роки.

Я був у роботі ціле літо, бо знаєш, коротко грошей було в мене, і заробив за той час близько сорок доларів і корову, що вартує пятьдесять доларів. В краю, щоб так багато зробити, треба пять років цілих гарувати.

Їмо тільки білий хліб, бо чорного ніхто тут не видить. А схочемо мяса, то за двадцять і пять центів купимо собі свинячу голову й їмо аж розперізуємося.

Морози тут ясні й крепкі, але за те коли вийти на двір, то можеш ходити по снігу й цілий день із сухими ногами, бо сніг не топиться. Але морози морозами, вони не вічні. Потиснуть через кілька тижнів і заберуться. Є тут чим палити в печі, роботи на дворі нема, і сидимо ми та й гріємося.

Соловій посвистує тут, бо має вже корову й одного бика, — диктував Воркун і заглядав чи Соловій пише, що він каже. — Він також був у зарібках, заробив грошей

і тепер не має чого вчепитися й майструє ткацький варстат, бо хоче ткачем бути.

Вакар, той фірман, що з нами приїхав, киркає тут по троху. Він бідує трохи через свою натуру, бо навчився дивитися за тим, що пан дасть, а тут панів нема й клопіт йому. Але тягне поволі. Має вже корову, свою хату, стайню й коли б так не той припадок, що вмер йому хлопець, то було б йому таки цілком незле. Але одно йому вмерло, а друге на те місце народилося й є, як то кажуть, хліб за хліб.

Павло Дуб, задубів трохи, бо, як знаєш, він у краю носив руки на спині й тільки заглядав за робітниками, а тут робітників нема та й треба самому сіпатися з роботою. Але багачеви не пся мама де б він не поїхав, так і Павлови. Взяв одну фарму на себе, а одну на свого сина, Василя, і коли вичистить їх то стане десять разів більшим багачем, як він у краю був. Але покищо він негоден привикнути тут і можливо схоче вернути назад до краю, але це вже буде залежати від Павлихи.

Як хочеш то можеш й ти спродати свої клапті поля й їхати сюди, але я тобі не кажу ні сяк ні так, щоб не було нарікання потім. Мені тут добре, але Тобі може бути зле, бо один любить попа, а другий попадю, ну, знаєш, як то воно є. Приїдеш, буде нас більше й буде веселіше, і коли б Ти мав намір їхати, то збирайся скоро на весні, щоб захопити землю близько мене, бо заберуть її якісь чужі люди. Подумай над цим добре й розміркуй, щоб Ти не проклинав мене, що ніби я зворохобив Тебе й завів під дурного хату.

Поздоровляю Тебе з родиною по незлічені рази до милого зобачення. Покланяйся там від нас до нашої фамілії.

Твій Брат

Григорій Воркун.

—Ги-ги-гий, то-то зібє тя на терміть, як приїде, — сказала Єлена, лежачи на ліжку, коли чоловіки скінчили писання, — бо ти таки так крутиш, крутиш, таки в живі очі брешеш.

—Та що ж я брешу, жінко? — боронився Воркун.— Нехай сам Соловій скаже, що я непоправді казав писати.

—Все правда вуйку з одного боку, — сказав Соловій із сміхом.

—А що ж обходить мене другий бік? Бери й описуй його, як маєш охоту, а я сам не хочу навіть паперу псувати, — говорив Воркун досить серіозно так, що й сам Соловій годився з ним. — Сидить там один із одним мов хробаки в костомасі й ніби виргаються, але ніби що вони там виверґають? Де колись була одна хата то тепер там дві, три й ціле село, мов муравлиско, аж кишить від людий, і що ступінь то все пліт — ціле село лиш плоти. Та ж то гріх від Бога, щоб тут дармували такі простори, а там люди один одному боки штуркав, як на Великдень у церкві . . .

—Але як приїде сюди й покушає цього добра то . . .

—Не поздихають не бійся, — перебив Воркун жінчину бесіду. —Як ми якось видержуємо то й вони не зроблені з воску. Робити треба всюди, чи тут, чи там, а там нема на чім, а тут є, розумієш?

—Розумію, розумію, — відповідала Єлена, —але воно таки треба було написати правду про комарів, про ці морози . . .

—А нам хтось писав? — запитав Воркун. — Комарі дякувати Богу нікого з нас не заїли та й морози . . .

—Вуйнин Василь обморозив сьогодня й ніс й лиця й вуха й бороду, — сказав ізза стола Корнило. — Він був босий у нас у хаті.

—Другий раз не відморозить, бо раз попікся, то другий раз уже стерегтисяме й не вийде на двір у капелюшку, — сказав Воркун, посміхуючись із хлопця та й із Василя.

—Марія завила його в хустку як дівчину коли він ішов до дому.

—От, бачиш, як то мороз привчає розуму. Завийся й не бійся.

Було вже близько півночі коли Соловій написавши ще своєму батькові листа, пішов до дому. А Воркун внісши

кілька нарук дров, довго ще сидів на стільчику коло печі й думав про старий край.

* * *

І тепер, по більш як три десятки літ, він пригадав цей його перший лист писаний до брата. Пригадав і усміхнувся, бо він, той лист, зворохобив відважних людей у його рідному селі й зараз таки на другу весну чотиринадцять родин перенеслися в новий світ.

РОЗДІЛ XI.

—Тату, будуть наші бики й корова говорити сьогодні вночі? — питав малий Корнило Воркун свосго батька, приглядаючись як він наливав по трохи в жменю теплої води з горняти й мочив нею своє заросле лице, потім натирав його милом від шмаття й розтирав це мило долонею поки шума не зробилася, а потім брав брич, гострив його до своєї долоні й зазираючи одним оком у кавальчик Марієного дзеркальця та й затискаючи твердо зуби тягав тим бричем по твердому, мов дріт, волоссю.

—Будуть, — відповів Воркун піввротом, бо в тій самій хвилині він скривився був так, щоб легче було голити правий бік лиця, і не міг повним ротом говорити.. — А ги звідкіль це знаєш? — запитав, втираючи брич до долоні.

—Наш Павло казав мені, що вони говорять у вечер на коляду, — відповів хлопець, спершись ліктем правої руки на лавицю, підпер голову долонею та й не спускав своїх великих, чорних очей із батькової операції. — Чому вони не говорять кожного дня? — запитав по хвилині мовчанки.

—Не говорять, бо їм так приписано, що цілий рік мають бути німі, а на коляду можуть побалакати собі трішки, — відповідав батько, намилюючи лице, бо висихало воно скоро.

—А то чому лиш на коляду? — допитував розцікавлений хлопець.

—Бо так їм Бог дав за те, що вони маленького Ісуса гріли, коли Він уродився.

—Як гріли?

—А так, дихали на нього та й гріли, бо Він лежав у яслах на сіні та й зимно було Йому, не знаєш?

Корнило відповів, що він ніби знає, бо так у колядах співається, але по його голосі чути було, що він був іще дуже далеко від того, щоб закінчити розмову. Він мовчав хвилину, дві, щось думав і обертав своїм язиком між

зубами й губами так, як батько робив, щоб ліпше брич брав.

—Про що вони говорять? — запитав по довшій надумі.

—Вони говорять між собою про своїх господарів, як вони доглядають їх, чи годують їх добре, чи напоюють вчасно, чи не бють, чи чисто в стайні держать, та й чи тепло їм у тій стайні.

—Нащо вони говорять таке?

—Щоб Ісус чув і коли все добре, то тоді Він обдаровує добрих людей гарною худобою, а коли ні, то й тая буде гинути, що вони мають.

—Вуйків Іван ніколи не буде мати худоби, бо він дуже бє її, — сказав Корнило, пригадавши молодого Поштаря. Він нераз бачив як цей Іван бив патиком навіть їх волів, коли помагав Єлені цілину орати.

—Він іще молодий і навчиться не бити, — сказав Воркун, шкрабаючи підборіддя.

—А ви чули вже як вони говорять? — запитав Корнило, підіждавши хвилинку поки батько не втиратиме брича.

Воркун глянув скоса на хлопця, бо притискав він його, як то кажуть, до стіни питаннями. — Я не чув, бо в нас не було биків, — відповів не скоро, натираючи долонею розпашіле лице. — Та й також той, що слухає може вмерти . . .

—Чому вмерти?

—Бо люди грішні.

—Бо бють худобу?

—Ум-гу, — гумкнув Воркун втішний, що виплинув на чисту воду з розмовою.

—Я не бив іще наших биків, — сказав утішно хлопець і станув на пальці, щоб глянути на стайню, де стояли їх воли.

—От зійшовся такий із таким, та й забиває один одному баки, — сказала зарумянена й усміхнена Єлена, розтачуючи на столі тісто на пироги. — Ти кінчи скоро те своє шкрабання, бо захопить тебе вечер із бричем у ру-

ках, — додала вона повним поспіху голосом. — Сонце вже впівдня, а то ще гальман роботи стоїть незробленої.

—Я вже свою роботу скінчив, — хвалився Воркун, — а тепер, коли б ти дала мені теплої води, я вмився б і починав би вже святкувати.

—Дров маєш досить нарубаних?

—Думаю, що досить.

—Дивись, щоб стало, бо то три дні свят, а як потисне мороз, то зубами будеш січи їх, бо я сокири не дам, бо то був би гріх неспасенний, коли б ти на таке велике свято дрова рубав, — грозила й остерігала вона Воркуна. — Наляй Марійко татови води в тую велику бляшанну миску, — сказала спокійно, гуркаючи тачалкою. — А ти уважно мийся, не бридзкай по всій хаті, та й не болоть по землі... А той цвіркун де вже зчез? — запитала, оглянувшись за Корнилом.

—Вибіг на двір, — сказав Воркун, хлюпаючись із головою в мисці.

—Біжи Марійко, подивися, чи він зібрався так як треба, бо перестудиться, — сказала вона й таки сама підбігла до вікна, щоб глянути. — Трохи потепліло, та й не мож-го в хаті вдержати.

—Він одягнувся у свій кожушок, не змерзне сьогодні, бо там тепло, — сказала Марія, стоячи коло припічка, завиваючи голубці.

Та й сказати правду, то на дворі потепліло так, мов би на весні. Західно-полудневий вітер филями котився по лісі, по снігу, і від нього цілий світ став мякий і теплий. Білий сніг чорнів із верха, галузки на деревах вигиналися, та й зайчики зробилися трошки більші. Прочистилися вікна в хаті від заморозу й весело було глянутя крізь них на подвіря, та й на небо синє та чисте.

—Ой, Боже, яка то зміна велика зробилася на дворі, — сказала Єлена, споглядаючи що хвилина на двір, де Павло з Єлисаветою, а потім із Корнилом згромаджували сміття й тішилися теплим веремям. — Возьми Марійко хустку й завий малому шию, бо він, дивись, який розхрістаний.

—Сьогодні можна вже й голому ходити, — сказав Воркун, втираючись довгим, білим рушником. — Тепло, як серед літа.

—Ти готов піти до Вакаревого ставу купатися, — воркнула Єлена насмішливо, але таки зараз почала наганяти його до роботи. — Ти не запишнюйся, мов молодий до шлюбу, але нанеси води до хати, та поналивай у тії великі баняки, щоб грілася на купіль для дітей. Сам вже виминдрився, а за других ні ду-ду. Та рухайся, скоренько, бо цієї днини лиш крішка. Не встигло сонце зійти й зараз таки заходити хоче, а ти знаєш, що сьогодні гріх робити коли воно зайде.

— Я то зараз на миг ока все пороблю,—сказав Воркун, вдягаючись у кожух.

* * *

Коли хтось із людей, християн, не переживає, не має й не відчуває того особливого, спеціяльно-святочного настрою на Святий Вечер, то тому комусь, хоч би він був мудріший від Соломона, бракує, як кажуть люде, одної, або й більш клепків у голові. Розуміється, що тут треба зробити виїмок для хворих та й для тих, що знаходяться у великих клопотах, але й ці, як би воно не було, без огляду на їх хворобу, чи на їх клопоти, відчувають іще більше, як здорові люди, той святочний настрій, бо нераз котяться як одним так другим сльози по лиці з утіхи, що вони в своєму нещастю діждалися цього Святого Вечера. Загально, тішуться люди цим урочистим святом і скріпляють себе духом побожного спокою, бо Ісус Христос, Спаситель світа народився.

—Сьогодні навіть худібка більш весела як колинебудь, — говорила Єлена з побожною міною на лиці, набираючи в миску солодкої пшениці, куті, для Воркуна, щоб він поніс до стайні й дав покушати їх волам та й корові, щоб і вони знали, що в людей сьогодні велике свято.

Та й сказати правду, в Воркуна в хаті благодать Божа сіяла. Десь коло пятої години Єлена мала вже все

готове для вечері, та й всі вони готові вже були починати це велике свято. Вимиті, вбрані в білі святочні сорочки, кожне з них заглядало по хаті чи не зісталося ще щось незроблене, або не на тому місці, де воно повинно стояти; Єлена обчисляла миски чи матиме для всіх страв і брала по одній та й витираючи й відложувала на бік, щоб готові були; дівчата поправляли постіль і зложені одна на одну подушки вбрані в вишиті пішви та й собі, одна одні, поправляли то стяжки, то цятки, то волосся, то одежу; а Корнило із Павлом клінчали на колінах на лавиці коло вікна й зазирали на дуже дрантивими хмарами покрите небо, щоб вечірну зірку на ньому знайти та й перемовлялися, що більше щасливий буде той, що перший завважає її, ну й за цим щастям перегони робили, заговорювали один одного, щоб ніби увагу відвернути на щось інше.

Аж нараз задзвонив Корнило радісним голосом: — Зірка мамо! Зірка тату, із за хмари вийшла, — та зо втіхи й радости обняв Павла з любови великої й малощо обидва з лавиці не попадали.

—Тихонько діти, бо гріх такий крик справляти сьогодні, — говорила тихонько Єлена, накладаючи страви на сіном і білою скатертю накритий стіл. А Воркун засвітив свічку жовту, воскову, встромив її в поставичок маленький і поставив на верх трох хлібів круглих, що Єлена поставила серед стола. І тихо стало в хаті, тихенько так, що чути було як кожне з них дихало. Малий Корнило припершись плечима до лавиці й водив очима то за мамою, то за батьком, як вони побожно й спокійно приготовлялися до вечері. Мама його таке гарне лице мала тепер, що він малощо міг видержати, щоб не скочити й не обняти її за шию та й не обцілувати її своїми устами діточими. Вся її доброта, вся щирість малювалися усміхом на її лиці та й на її запишнених устах. А батько його з поважно веселим лицем наложував горючих вугликів на маленьку мисчину. На тії вуглики кинув він кілька цяток ладану пахучого тоді, коли вже всі страви були на столі.

І перехристився він і почав псальму пятьдесяту з

памяти говорити й кадило пахуче понад столом три рази носити. Та й по хаті, по під образи, по кутах, коло печі, а потім і на двір вийшов і хату довкола обійшов та й до стайні зайшов із святою молитвою й кадилом запашним. А в хаті молилися діти, впавши на коліна й зложивши руки побожно, а Єлена з глибини своєго серця, притишеним голосом, на колінах посилала молитви свої до Бога, до Народженого Христа-Спасителя й благала щастя й здоровля для дітей своїх та й для всіх своїх рідних, що там далеко за морем осталися. І важилися в неї в душі, мов малії діти на дошці, утіха й смуток, що на згадку рідні зявилися. І дві перлові сльозі покотилися по її лиці, але вона скоро спрятала їх, бючи поклони.

— Христос Родився, — сказав Воркун, як вернувся із надвіря. Він поставив мисчину на стіл, щоб запах розносився по хаті, засадив дітей поза стіл, а сам, як пан-господар, край стола сів. І набрав він трішки пшениці в ложку й вінчувати став: — Із Різдвом Христовим та й з колядою вінчую я вас, тебе моя подруго й вас мої діти любі, щастям і здоровлям, щоб ми всі ції свята щасливо пережили й других у здоровлю діждали. Щоб Ісус, Дитятко малеє, благословив нас і нашу худібку через цілий рік; щоб ні злого ні лихого нещастя в нас ні видати ні чувати. — І кинув він тії набрані в ложці зерна звареної пшениці під стелю на знак найкращого бажання на гарний урожай і по цім всі до їди взялися.

—Мамо, на що ж ви поставли ці дві ложці на стіл, для кого? — запитав цікавий Павло, побачивши їх коло Єлени.

—Це синку для тих братів твоїх, дітей наших, що померли, Федька й Николая, — відповідала Єлена тихосумно. — Їх душі кожного Святого Вечера у гості приходять до нас і над столом літають та й заглядають чи не забули ми їх. Та й всі душі наших батьків і прабатьків відвідують дітей своїх на коляду й тому то гріх страви зо стола збирати по святочній вечері. Великий і святий це вечер.

Пропостившись цілу добу, бо так звичай святий велів,

вечеряли вони солодкої пшениці — куті, і риби праженої й студенцю рибячого, і козарів смажених і бобу й сливок і пирогів із капустою то й зо сливками, голубців і маківників і книшів. І хоч пісні тії страви були, але смачні вони були, смачніші від всіх страв із цілого року.

—По трошку діти їжте, кожної страви по трошку, щоб вам не завадило, — напоминала Єлена дітей своїх, що поважно, але жваво ложками своїми від миски до миски звивали.

А коли вже наїлись до схочу: — Ну, діти, заколядуйте так, щоб ціла Канада зраділа й всім своїм людям розповіла, що Святий Вечер у нас сьогодні, — сказав Воркун веселий та щасливий і таки сам почав тої, що з давендавна різдвянним гимном стала, Бог Предвічний народився.

І залунала пісня щиро, протяжно й мило з шестеро грудей любовію й святим настроєм насолоджена. Воркунів грубий голос перед вів; а Корнилів голосний мов дзвіночок грався любо з маминим тихим, мягеньким, із Маріїним голосно-солодким провідним, із Єлисаветиним, що біг у парі з Маріїним, із Павловим, що виривався вперед, вгору, щоб бути вище всіх; гуділа солодко ціла хата, мов арфа Давидова. Бреніли півтемні закутки; усміхалися побожно образи на стіні у мрачному світлі. Бавилася пісня з коверцем на стіні (він ясно з утіхи сміявся своїми взорами та червоними, зеленими й жовтими красками); та й вишиті подушки, мов маленькі дівчатка з кучерявими головками, виглядали з сумерику на ліжку й радісно в долоні, здавалося, плескали з утіхи. А маленьке світло свічки на пираміді хліба танцювало легенько за голосом Корнила малого. А ніч холодна, канадійська, зазирала здивовано крізь вікна та й здавалося перешіптувалася з лісом про все те, що вона бачила й чула, що в хаті діялося.

—Вінчуй Корниле, то й коляду від мами дістанемо, — сказав Воркун весело, коли вже коляду скінчили.

А Корнило: — Вінчую вас щастям і здоровлям та й

з колядою, і як ми діждали, щоб так і опровадили й другої коляди діждали.

—Дякуємо, дякуємо вам за коляду, — сказала усміхнена Єлена й встала з ослона, пішла до печі та й принесла торбинку оріхів і цукорків зо жменю. — Оце тобі св. Николай на коляду передав і наказував, щоб ти всіх обділив, — говорила вона, висипаючи в миску, як то Воркун називав, діточі лакіткі. — Проси всіх, щоб брали, — додала, поставивши миску перед пустуна малого.

Із цим побожно-святочний настрій уступив більш веселому, діточому, і лускаючи оріхи діти пісні заводили старих і нових, усіх, що знали. А Єлена засвітивши свого каганця набирала на припічку в миски й горшечка святовечерної страви, завязувала їх у білі плахти й ставила рядком на лавицю.

—Це Марійко понесеш до Теклі, це я до Тетяни понесу, ти Павлику возьмеш це до вуйни Калини, а ти Саветко зберися й підеш із цим до вуйни Ганни, — говорила Єлена, розтальовуючи кожному по вузликови. — Так воно повинно бути, щоб нашої святочної вечері всі покушали за душі наших дітей, та наших покійних предків. Та й ніхто голодний не сміє бути сьогодні, на Святий Вечер, бо в Бога все рахується.

За кілька хвилин були вони, всі післанці, готові йти зо святочною вечерею, але під хатою під вікном залунав веселий голос Соловія.

—От, вже й колядника маємо, — сказав весело Воркун, що сидів коло стола й слухав як то той колядник виводив голосом. Та й всі хатні стояли там, де їх захопила несподівано пісня, та й посмішкуючись весело погумкували за колядником коляду.

Але Соловій не співав цілої пісні. Він переспівав перших два віршики та й останній і почав вінчувати щастям і здоровлям, повними кошарами й великими отарами, теличками й овечками, зеленим винцем і красним молодцем, а на закінчення притулив голову до самого вікна й голосно погрозив, що "дайте коляду, бо вам хату рознесу."

І, розуміється, щоб такого небезпечного колядника

втихомирити, Воркун подякував йому крізь вікно за коляду й просив у хату.

—Христос ся Рождає, — привитав Соловій, увійшовши у хату.

—Славіте Його, — відповів Воркун і вже хотів розпочинати балачку, але Соловій почав знов вінчувати та приказувати різні побажання з нагоди Різдва Христового, а коли скінчив, він приступив до Єлени й подав їй один із двох вузликів, що держав у руках. — Це за душу жінчиної мами, — шепнув він і поцілував її в руку. Вона приняла, поцілувала його в чоло, поставила вузлик на стіл, розвязала, перехристилася, покушала принесеної страви й зараз таки вийшла з дітьми з хати.

—Сідай та й поколядуймо трохи, — просив Воркун Соловія й таки силою попихав свого гостя за стіл. — Покуримо собі трошки, ге, — манив він, витягаючи із задної кишені капшучок із тютюном, що Поштар купив йому, розуміється, без відома Єлени. — А то що в тебе таке щось тверде під плащем? — запитав цікаво, діткнувшись рукою у щось плескате з правого боку під грудьми в Соловія.

—Та ж я приніс вам то . . . знаєте? — шепнув Соловій і оглянувся, чи Корнило не підслухує.

—Ш-ш . . . шикнув Воркун і таки посунув Соловія лавицею в кут за стіл. —А-ди, хтось ложку впустив та й не підняв, — говорив він голосно, зігнувшись під стіл і в тій самій хвилині тягнув зпід Соловієвого плаща дві фляшки розведеної з цукром і поставив їх у куток під лавицю, прикриваючи сіном. — Гарні свята, дуже гарні свята цього року, — говорив він, як вже справився зо сховком і світив весело очима, мов би барилку грошей золотих приніс йому Соловій.

—А ложка де? — запитав Соловій і зареготався з Воркунової видумки, а далі почав ніби нарікати, що його запрошено до хати, але навіть не почастують по старому звичаю чаркою горілки, і при цім витяг із кишені малесеньку флящину й подав Воркунови приговорюючи, що це мав би бути добрий лік від всіх хворіб, що навіть

і здоровій людині цілком не шкодить, як вона з розумом випє його.

—Ну, то покушаємо його, — сказав весело Воркун і скоренько пішов до вікна, де стояв маленький келішок. — Це якесь, братку, червоне, — приговорював він наливаючи, — й масне мов олій, бо тягнеться. Ну, Степане, з Різдвом Христовим, дай Боже всего доброго, — сказав і підніс чарочку до свічки. Він випив, посмакував, подумав щось, похитав вдоволено головою та й: — Це братку, дай тому Боже здоровля, що цей лік так гарно приправив; файний, бігме файний.

—Тату, та й я хочу того ліку, — сказав Корнило, що товк поліном оріхи на стільци коло печі. Він завважував, що батько щось укривав перед ним, але оріхи були інтересніші для нього й він не дуже слідив за його рухами. Але того чогось дуже файного забаглося й йому.

—Це синку ліки й пють їх лиш ті, що мають уже вуса, — сказав Воркун ніби з відразою до червоного трунку.

—Ти заколядуй мені, — сказав Соловій до хлопця.

—Дасьте мені ґрейцар?

—Дам.

—А де колядувати, тут, чи на дворі?

—Де хочеш.

—Я на дворі люблю.

—То йди, але зберися, бо там зимно.

І пішов Корнило та й колядував під вікном. Воркун із Соловієм слухали уважно, мов би Корнило справді був якийсь чужий, далекий колядник і тішилися обидва, а коли по вінчованню запросив його Воркун до хати, він засадив його за стіл і просив їсти та й обидва з Соловієм дали йому по пять центів. І лишилася ця маленька, незавидна сценка у їх памяти як один із найкращих споминів у їх житті.

Соловій попращався й вийшов, бо мав іще до Вакаря йти з вечерею, а Воркун покурював, колядував і розмовляв із малим хлопцем так, мов би й він сам був іще підростком.

* * *

В хаті Вакаря було сумно, невесело. Єлена Воркун ледве здержала плач, коли вона увійшла до середини, побачивши в напів освіченій кімнаті Вакаря, що сидів на стільці коло печі чорний, не голений — не мав найменшої признаки на собі, щоб показувала, що то Святий Вечер. Та ще більше сумно стало її коли вона глянула на темне ліжко, де сиділа бліда, висохла, мов із гробу встала, Тетяна, що держала на колінах маленьку Варварку й дивилася на неї шклянними очима. А там коло Тетяни сиділа Софія й тулила до маминого плеча свою голову без найменшої втіхи на її лиці. В куті на ліжку по під стіну лежав Адрій і здавалося спав, бо навіть не глянув коли вуйна Єлена увійшла в хату. Маленький каганчик ледве блимав на опецьку, і здавалося, що він більш рад був би не світити й не показувати нікому нужди, що шкірилася з кожного закутка. Словом, сум сумом був накритий у цій бідній хатині, і він пригнобив Єлену на хвилину так, що вона забулася, щоб повінчувати відразу коли увійшла до хати.

Але постоявши пів хвилинки по привіті "Христос Раждається", вона повічувала домашних, пробуючи бути веселою так, як належиться бути за час цього великого празника, підійшла до ліжка, подала Тетяні вузол, поцілувалася з нею в лиця й в руки, витягла з рукава свічку, засвітила до каганця, підійшла до стола й станула там.

—Чого ж ви так опустилися, що навіть сьогодні стола сіном і скатертею не застелили? — сказала вона з докором оглядаючи голі, нові ще дошки недавно зробленого стола.

—Та нащо ж було застелювати, коли нема що на нього поставити, — сказала з плачем Тетяна, втираючись хусткою.

—То ж ви нічого не варили? — запитала Єлена, мов би налякана.

—Варила Софія пшеницю та й ще щось там, але що ж вона годна зробити сама, — відповідала Тетяна, пригортаючи до себе дівчину. Вони обидві хлипали. — Я

не можу на ноги стати, з ліжка злісти, та й вже нічого не кажу.

—Хліб пекли?

—Пекла дівчина, але не вдався. Глевкий такий, мов глина.

—Ой, Боже, Боже, — прошептала Єлена, заглядаючи за чимось таким до чого можна б було свічку притулити, або застромити. — Горнятки у вас нема? — запитала зажурено.

Софія встала, знайшла якесь там горнятко, набрала в нього з міха муки й подала Єлені.

—Ідіть ви всі сюди до стола й покушайте нашої страви, — просила вона, розвязуючи вузол. — Знайди Софійко ложок та й збуди Андрія, гай скоренько, говорила любо, розстелюючи білу плахту на стіл і положила миску в котрій були й смажена риба, й голубці, й біб, і пироги двоякі та й зверха хліб круглий. — Дай мені ще миски на пшеницю, — сказала оглядаючись і готова була сама за всім бігти й все робити.

За хвилину сиділи Андрій і Софія коло стола й при світлі свічки їли зо смаком солодку з тертим маком кутю. —А ви чому не йдете? — запитала Єлена Вакаря, що запхав, як то кажуть, голову в долоні й сидів не рухаючись.

—Та, я буду так, як є, — відмовлявся він тупим голосом. — Я дякую вам, що прийшли та й хату трохи розвеселили, бо гріб є більше веселий, як вона.

Єлена почувши ці слова глянула на Вакаря та й не знала, чи жалувати його, чи насварити за його нездарність, але в тій хвилині увійшли в хату Ганнина Катерина й Ольга Калинина з вузликами в руках. Дівчата повінчували господаря й господиню, подали вузлики Тетяні, посідали на ослін і розглядалися по не побіленій вапном кімнаті. А Єлена трішки з цікавости, а трішки з услужности взяла від Тетяни вузлики, розвязала хустки й викладала на стіл принесені дівчатами страви. Та й щедрий був Ганнин вузлик, бо всього вона наклала в нього, всього, що приготовила на Святий Вечер, а по при пісну

вечерю ще й кавалок свіжого мяса, свинини, завиту в шмату прислала, щоб мала Тетяна що на Різдво зварити. Та й Калинин вузлик не був бідний так, що зо стравами обидвох, могла Вакарева родина два дні пережити. Єлена набирала в мисщину солодкої куті й подавала Тетяні на ліжку, а потім і інших страв та й припрошувала, підмовляла її, щоб вона не скрадалася, але їла, багато їла, бо від такої доброї страви в неї сили прибудуть, вона зможе встати й буде мати чим маленьку Варварку плекати.

І так балакаючи захопив їх із колядою під вікном Соловій. Він так, як і у Воркуна виводив голосом і сповіщав прихід Ісуса. По вінчованню він увійшов до хати, привитав господарів по різдвяному, подав Вакареві завязану в хустку миску й не призираючись нікому почав, як казала Єлена, з дівчатами ціпи вязати жартуючи з них, що вони ніби в коляду пустилися, що їм не пасує, бо то хлопяча робота.

—А ви чому спустили ніс мов індик? — запитав він Вакаря, що сидів далі на стільці з мискою в руках і не знав, що робити з нею. — Ходіть сюди до стола, я вам дам такої медицини від котрої ваш ніс вгору підскочить, — говорив він, жартуючи витягаючи з кишені маленьку фляшину. — Дивіть, який це червоненький лік, — пригорював, — я його зо всякого коріння зробив.

Приступив Вакар якось дуже несміло, до стола, поставив миску, і видно було, що мав велику охоту втечи з хати й сховатися в лісі зо стиду перед людьми, але Соловій засунув його за стіл і сам, як то кажуть, засів його та й дивився очима по столі чи не знайде чогось, щоб послужило за келішок для його медицини. Зрозуміла це Єлена, знайшла якесь там горнятко, подала й почастувались чоловіки.

З принесеною вечерею, з чужими людьми нова радість засіяла в Вакаревій хаті. Соловій із дівчатами затягнули коляди й прогнали нею понурий, пригноблюючий настрій, що висів над ліжком і всюди по закутках. Співали й Андрій із Софією, та й Тетяна ледвечутно помагала

своїм слабим голосом, і навіть маленька Варварка вперто дивилася своїми півотвореними очима на свічку на столі та й щось мруґала губенятами. А Вакар, напившись Соловієвої медицини, слухав співу, усміхався якось ніби й весело й криво, ніби обдумував як би то, якими би то словами подякувати колядникам за коляду.

—О-тут-ми серце тріскало, як ви колядували, — говорив він і бився кулаком у груди при кінці своєї подяки. — Та ж то такий сум тяжкий приляг був моє серце, такий тяжкий як найтяжчий камінь давив його, як сидів я там, коло печі. Чи думаєте, що я не рад Святому Вечерові, що я не люблю його? Ой, не знаєте, як то гірко думати, що люди веселяться, а ми сидимо тут мов закляті. Дякую вам всім, дякую, — дякував він, як Соловій із дівчатами відходили.

—Скажу я вуйкови Григорієви, щоб прийшов до вас із бричем, — жартував Соловій, вже на дворі.

—Скажи вуйкови нехай не з бричем, але з буком прийде до мене, — відповів Вакар, — бо я без нього й торби січки не варта.

—О, я забалакалася та й забула сказати, що тато й мама просили вас всіх, щоб ви прийшли завтра до нас у гостину, — сказала Катерина вернувшись у хату.

—А до нас на другий день, — сказала Ольга скузуючись, що й вона через Соловія забула передати батьківські запросини.

—Подякуйте там своїм мамам за все добре, щоб їм Бог віка продовжив, — дякувала Тетяна, — але нехай вони не сподіються нас, бо самі ви бачите, яке то в нас.

—Ходи Андрію з нами, до нас, — просила Катерина хлопця. — Там буде Павло й Осип, вони в коляду збираються.

—Іди, іди синку хоч ти між людей, бо сидиш тут мов у арешті, — сказала Тетяна. — Провітришся трохи; на дворі тепло.

Дівчата вийшли тільки Єлена лишилася та й довго вона сиділа коло Тетяни та й розважала її. Та й Вакар

став більш балакучий і навіть старих коляд нагадував та й співав собі коло печі.

* * *

Десь уже пізно, коли Воркун першим сном захропів був, та й Єлена ледве забреніла було сном потім, як вона силою пригнула Корнила, що ждав на Павла, щоб із ним разом викрастися з хати, сховатися в стайні й слухати, що то говоритимуть між собою їх воли й корова, як під вікном розлялася коляда. З початку тихонько спокійно, мов відгомоном, лунала вона, Єлені, що заслухала її з просоння, а далі . . .

—Ге . . . Чу . . . Га . . . Ти чуєш старий? Колядують, — шептала вона, не знаючи, що сказати напочатку, коли пробудилася й переконалася, що то не сон, але правдиві колядники.

Воркун раптом перестав не лиш хропіти, але й дихати.

—А щоб їх . . . А дивись . . . Збуди скоро Корнила, бо плакатиме, коли довідається, що колядники колядували, а він не чув, — шептав він Єлені.

Чудно якось робиться на душі й на серці коли пізно вночі колядують колядники під вікном. От лежиш собі в теплім ліжку, в темній хаті й слухаєш з початку крізь сон, а потім уже свідомо, як святі тони милують тебе, колишуть і несуть разом із словами аж до Вефлиєму, куди трох царів звізда ясна вела. І бачиш, як ті царі сходу несуть злото, миро й ладан, клякають перед Дитиною й зложують тії дари дорогії. По тім бачиш Ірода злосливого, що наказує воїнам своїм, щоб Ісуса шукали й дітей невинних убивали. Та й до Єгипту летиш думкою разом із Йосифом, що веде осла на котрому сидить Діва Марія з Дитятком маленьким. Давно це сталося, давно це було, але здається тобі, що ця Божественна Драма відбувається десь там у Святій Землі тепер, у тую хвилину, коли пісня ллється, пробивається крізь вікно до хати. Відчуваєш і клониш голову перед царем предвічним, щоб Він

ізволив тобі щасливий вік мати, а по смерти з Ним у небі царствувати.

—Як то гарно, аж душа радується, — шептала Єлена й дихала коляду за колядниками. Вона тулила з любови Корнила до своїх грудей, мов би боялася, щоб Іродів воїн не забрав його від неї й не стяв так, як отих отрочат малих, про котрих пісня співала. Та й сам Корнило притаївшись, мов маленький котик, коло своєї мами й пряв шепотом пісню слово за словом, бо він знав її всю на память.

—Лиш тихо будь, — шепнув Воркун, хоч сам не переставав що хвилина шептати, що йому здається, що він знаходиться тепер у старому краю, що він слухав би цих колядників цілу ніч, що він іще не чув, щоб хтось так гарно колядував, як колядували тепер ці колядники, що він не забуде цього вечера поки житиме, бо він такого гарного як цей не памятає ще. Багато він нашептав так, що Єлена мусіла кілька разів шепнути йому, щоб він тихо був.

При кінці коляди Єлена встала, засвітила свічку, глянула у вікно, а там на шибках, мов на образку, побачила вона усміхнене Марієне лице з одного боку, а з другого поважно веселе Василя Дуба, та й між ними співучу голову її Павла. Радість сіяла з їх лиць і мов проміння сонця проходила вона крізь шкло до середини й розсипалася по хаті. — Ой, діти, діти, які ви щасливі, — шепнула вона, оглядаючи стіл чи стане страви приняти любих колядників. Стояв уже й Воркун коло печі та й ждав, щоб подякувати колядникам і запросити їх у хату.

Скінчилася пісня, а за нею вінчування й не встиг Воркун подякувати, як до хати вкотилися Поштареві Іван і Катерина, Дубові Ольга, Василь, Олена й Осип, Вакарів Адрій, Воркунові всі троє та й, як казав Воркун, на затичку до капелюха, Текля всміялася в хату. Вона остання увійшла й таки з порога почала вінчувати господарів, називаючи Воркуна ясним сонечком, Єлену місяцем круглолицем, а їх дітей зірками дрібними, та й дзвінко вимовляла, що до їх хати прийде гарний молодець і принесе в дарунку й перстенець і гребенець і вінець і цей перстенць

буде комусь там пальчики ломити, а гребенець кучері розчісувати, а вінець головку клонити, та й при останніх словах вона вхопила Воркуна за боки, обкрутила ним кілька разів із втіхи великої, пустила його та й до тітки Єлени підбігла, щоб обцілувати її. А Воркун стояв і мав дуже велику охоту зловити її долонями по під пахи так, як ото ви нераз робите з дівчатками маленькими кучерявими, та й піднести її вгору, а потім, ну знаєте, цмокнути її в самісенькі губи. Але він не зробив цього, бо...

—Дякуємо, дякуємо, — говорили разом господарі веселі та й раді гостям своїм дорогим. — Роздягайтеся та й за стіл сідайте, щоб щастя в нашій хаті сідало, — припрошувала Єлена, та й на стіл гарячих голубчиків, рибки смаженої, пшенички й пиріжків накладала. — Пробігались, провітрились, та й поголодніли вже, — шептала вона сама до себе.

А колядники тим часом обтрясали одні одних із снігу, бо видно було, що не йшли вони з колядою дорогою так, як до церкви йдеться, але, ну, знаєте, молодь і сніг мають свої порахунки, коли веремя ласкаве; за бубликами одне одного в сніг посилають.

—Де ви були, що ви чули, розповідайте? — питав і просив Воркун, коли хлопці й дівчата вже за столом сиділи. Він кидав оком під стіл і мав дуже велику охоту почастувати старших хлопців тим ліком, що Соловій приніс йому, але не мав відваги. Боявся, щоб жінка не сварила його за марнотравство та й за те, що дітям злий примір показуватиме. — Нехай уже й так буде, я вже на святого Степана старших частуватиму, бо тоді й жінка інакшою буде при гостях, — подумав і закинув думку частувати хлопців.

—Вже ми ціле село обходили й всюди добре гостили, — відповіла Текля весело. — Де ми були всюди лиш добре чули, що Христос народився.

—Славім Його, — сказала Єлена побожно й просила нічних гостей до їди, бо на її думку вони дуже голодні були.

Сміявся й радів Воркунів стіл, раділа ціла хата ра-

зом із столом, а далі й колядою заспівав поважно святочно.

Посиділи колядники отак годинку та й вийшли, щоб і Теклину хату колядою розвеселити.

—Наші діти, знані діти, але на коляду дуже поважні гості, — сказав Воркун до Єлени, коли затих гомін по них на дворі.

—Великий це день і святий, — шепнула Єлена, перехристившись лягаючи на ліжко.

* * *

Проминула Свята Ніч — прийшло Різдво. Ціла нова громада в Поштаря гостювала. Навіть і Тетяну привіз Дьордій саньми. — Бо то гріх би великий був, щоб вона дома сама сиділа на таке велике свято, — говорила Ганна, коли посилала його за любою її сусідою. — Не тому вона хвора, що мала дитину, але тому, що журба та й нестатки їдять, гризуть її мов ржа залізо. Привезеш сюди між людей, розважиться потішиться разом із нами та й душа її стане на місці.

Та й так воно й було, як говорила Ганна. Побула Тетяна в Поштарів, а другого дня в Дуба, а третого в Воркуна та й трішки румянців на лице набрала, повеселішала, бо більш сил прибуло у неї.

Гостилися сусіди за порядком у кожного, бо Текля на Новий Рік гостину справила, а Тетяна при помочі Єлени й Марії на Йордан сусідів спросила на обід. Гостилися вони й довго, довго згадували цю першу коляду в новім світі. А Воркун навіть і тепер, коли вже смерти з косою вижидав, заложився би у свою найкращу пару коней, що до тоді й від тоді приємнішої коляди він не памятає. — Не було тоді в жадного з нас нічого, ні за нами ні перед нами, бо наша Канада була дика, ми її голими руками до людей приводили та й Святий Вечер, Різдво на ній посадили, — говорив він нераз, пізніше, як із сусідами розмовляв.

* * *

РОЗДІЛ XII.

Марія Воркун, по тій своїй пригоді з Василем Дубом, коли вона відтановляла його снігом від заморозу й коли, не зрозумівши його бесіди думала, що він викинув її зо своїх ума й серця, а на її місце посадив уявлену нею Парасину Підгірного до котрої він постановив вертати, ходила, як то люди говорять жартом, мов мішком прибита. Надія, що Текля Соловій нарисувала їй обіцянкою, що вона приверне його до неї своїми чарами, малощо помогла їй, бо тільки глянути було на неї, то той, хто знав її веселу вдачу, відразу пізнавав. що якась дуже велика зміна зайшла в її єстві, така зміна, як ото заходить у хлопця, підростка, котрому міняється голос із милого сопрано-тенорка на хрипливий, заїржавлений басок. Не природні були її рухи, мова, сміх, все це було якесь нервове й нестійне. Біжить було вона кудибудь, розженеться та й раптом задержиться й задумається, мов би непевна була, чи йде вона в тую сторону куди її треба, або говорить щонебудь то посипле словами, мов раптовий дощ і нагло перестане так, як би її слів не ставало. А сміх її виходив завсіди такий якийсь залізний, терпкий, що й слухати не хотілося. Та й не спала вона спокійно, бо якісь сни паскудні снилися їй від котрих вона схоплювалася, кричала, плакала і дрижала, як осиковий лист, коли вже Єлена вспокоювала її. З цього всего вона марніла, бо й їсти вона малощо їла, от, вщипне крішку хліба та й по їді.

З початку Єлена, Маріїна мама, хоч і завважувала тую значну зміну своєї донечки, але пропускала її отак, поза очі. От, дівочі примхи, думала собі, минуться. Але день за днем минали, а тії примхи нето що губилися, але збільшалися, і Марія на очах ниділа, мов квіточка, котру хробак підгризає в корінчиках.

—Чого ж ти дитино така зментрожена, що з тобою

сталося? — запитала вона Марію в неділю перед Різдвом, сидячи на ліжку й приглядаючись її як вона ходила нервово по хаті й заглядала, мов би когось нетерпеливо вижидала, в одно то в друге вікно.

—Нічого не сталося, — відповідала Марія й в цю хвилину задержалася довше коло вікна.

—Як то нічого? Та ж сліпий бачив би, що ти не їш так, як їла, не спиш так, як спала, та й марнієш, мов замотиличена ягничка.

—Вам лиш так здається, мамо, — задринчала донька голосом в котрім чути було, що в її серці піднимався бурею жаль та й плач кружляв уже малими хмарками в її очах. — Я здорова й переживу це, — додала спершись ліктями на віконницю.

—Це, це, а що ж це має минутися? — питала скоро Єлена, лапаючи донечку за слова. — Скажи мені доню, бо гірко й жаль мені дивитися на тебе.

—Та ж я про зиму говорю, мамо, — ратувалася дівчина перед любою мамою й при цих словах обернулася швидко й побігла, сіла коло неї, обняла її за шию, голову свою положила на її плече та й захлипала ніжним плачем.

—Зима, доню, зима минеться й літечко знов прийде, чого ж сумувати? — розважала мати доню, а в неї самої сльози вихром закрутилися.

—Нудьга, мамо, нудьга така аж серце розриває, — хлипала Марія словами.

—Іди, піди доню до Теклі, або до Ольги, або до Катерини, розважишся трохи та й нудьгу загубиш, — радила Єлена й пригортала та й гладила дитину по голові. Здогадувалася вона чого то дівчина такий великий сум переживає, але не знала який би то лік її приписати.

В цюю хвилину увійшов до хати Воркун. Він здається в снігу з хлопцями бавився, бо обсніжений і веселий був — він дров приніс оберемок.

—Гей, а то чому ви обнялись, мов малпи на цирку? — питав він голосом веселим, обтрясаючись від снігу.

—Я дам тобі зараз малпи, дивись, — сварила його Є-

лена. — Снігу мені до хати гірш хлопців несеш. Не міг ти на дворі отріпатись?

—Пороху не буде, — жартував Воркун, розглядаючись та й крадьцем снігу в жменю напрятав і поважно до ліжка підходив, щоб кожух положити. В його очах жарти, мов хлопчики малії скакали, і він ніби дуже уважно положив кожуха, але раптом, шусть! Марії снігу поза плечі, а Єленеі в пазуху понатикав.

—Та йди ж . . . Га . . . Гі . . . Здурів ти, чи що? — це так Єлена, а Марія: — Йой, — крикнула й схопилася, схилилася та й студінь зпід сорочки з плечий витрясала. А Воркун ще й долонею поплескав, щоб ліпше пристало, і відбіг аж до печі та й радів із своїх збитків. Тішився він, що жінка ніби дуже сердито краплі снігу з пазухи витягала та й з цілої сили кидала ними в нього, пробуючи в саму його голову поцілити, а заплакана донька випростовувалася, мов би її хтось по члечах зграблом чесав, та й дивилася на його пімстиво-любими очима. Плач засох на її лиці й сміялась вона, мов мала дитина, що поплакавши маму свою вздрить.

—Не знаю, що то в тебе за розум та й за втіха снігу комусь поза плечі пхати? — воркотіла Єлена, обтрясаючись долонями дознакісько так, як то роблять пташки, коли покупаються, дзьубками себе гладять, щоб пірячко гарненько лежало. — Марія стояла й держала кілька грудочок мокрого снігу в жмени й обмірковувала як би то батькови за обшивку втикати їх, ну, відвдячитися збитками за збитки. Вона поволеньки підступала ніби до дверий . . .

—А ви чому обнялись і слинились, мов біда з журбою, — говорив Воркун і фронтом держався проти своєго любого ворога, бо сподівався він нападу.

—Ти нічого не розумієш і не мішайся до нас, — сказала Єлена. — Ти пазь там, щоб у печі горіло.

—В мене в печі горить і в хаті мусить горіти, — говорив він ніби дуже строго, — бо коли будете кнюсіти то я вам повну хату снігу нанесу. — Тут він присів і накладав дров у піч, а Марія скористала з нагоди, скочила,

втикала йому снігу за обшивку, і аж вдолоні заплескала з утіхи.

—Чекай небого, я тобі... — почав був він ніби сварити доньку, але на дворі закричали хлопці, Марія глянула у вікно й зраділа.

—Вуйко Дьордій їде, — сказала, і як то кажуть, боса та й простоволоса на двір вибігла.

За хвилину зарипіли перед хатою сани, заскрипіли кінські копита, залунали хлопячі говкання, стало тихо, потім діточий клекіт і до хати увійшли хлопці з пакунками в руках. За ними увійшла Марія з червоними ногами й Поштар завитий у футро. Він іще вчора приїхав щасливо з міста, переночував, відігрівся по подорожі, а сьогодні розвозив людям покупки. Різдво привіз людям.

Поздоровкався він із хатними, походив по хаті поки Воркун два мішки муки здійняв із саний і заніс до хати.

—Закуріть скоренько свіжого тютюнцю, — сказав Дьордій, витягши пачку того, як то назвали, старого друга, і подав Воркунови.

—Та розгорніться на хвилинку, та розповідайте, що бачили, що чули в місті, — просила Єлена, оглядаючи пакуночки. Втішна вона була, що вони, ті пакуночки, були багато більші, як вона сподівалася. Та й обчисляла їх чи все є, що вона замовляла, і хлопців легенько по руках плескала, щоб вони нетикали їх там, де не треба, ну, знаєте, як то воно було, бо й ви були малими та й тикали свої маленькі пальчики в пакуночки, коли ваші батьки з міста їх привезли.

—Не маю я часу розгортатись та й розповідати, бо коні на дворі мерзнуть стоячи, — говорив Поштар. — Мені ще до Соловія треба поїхати.

—І я поїду з вами, вуйку, — просився Павло, покинувши пакунки й вже таки збирався.

—І мене возьміть, вуйку, — просив Корнило і благав очима, вхопивши вуйка за руку.

—Та й я поїду до Теклі, — сказала Марія й глянула на Поштаря, щоб пізнати його по очах чи він радий буде провезти її.

—Про мене то й всі ви збирайтеся та й поженемо, як кажуть, коней у заводи, — сказав Поштар недбало.

Зібрались хлопці й Марія, і поки Поштар вийшов на двір, то Павло держав уже поводи в руках і готов був коні поганяти, а Корнило сидів коло нього й поцмокував із втіхи.

—Гони, — сказав Поштар до Павла, сівши з Марією на заді саний, на дошки. — Тільки уважно, щоб не перевернув, чуєш?

Чи на світі був тоді більше утішний хлопець від Павла, то ми сумніваємося, бо непересадно буде сказати, що вся утіха з цілого світа знаходилася в той час у його хлопячому єстві, а між людьми лишилася можливо лиш якась пяна, що не могла зайти до нього на час. В кріпко холодному повітрі він бренів, ну, не знаємо до чого порівняти його, скажім, мов найбільше чутливо-приємна струна арфи, якої ми самі навіть не чули ніколи.

Та вже як би воно не було, то сани заскрипіли, копита зарипіли по снігу й веселість поїхала вперед. Гойкав Павло, цмокав Корнило, підбігали коні, а Дьордій і Марія розмовляли собі, виколисуючись за рухами саний.

—Питав мене один міщанин там, у місті, за дівчиною до хатньої роботи, — сказав Дьордій о-так собі побіжно в розмові. — Не маєш ти охоти йти на службу?

—Я маю охоту, — сказала Марія й дуже врадувалася новиною хоч і не знала чому. — Але не знаю чи батько й мама пустять?

—Чому не пустять, — сказав Поштар. — Роботи вдома нема, а гроші здадуться.

—А він кілько платитиме? — запитала цікаво Марія.

—Вісім доларів за місяць.

—Я поїду з вами, — сказала похапливо, — лиш нікому не кажіть, —шепнула й оглянулася, чи хлопці слухали їх розмови.

Обоє вони не розмовляли більш і так мовчки заїхали до Соловія.

* * *

Поштар не задержувався довго в хаті. Соловій заніс накуплені речі до хати, і перечисливши їх завважав, що тайною вповитого пакуночка не було, флящини не було. Він запитав пошепки Поштаря й довідався, що він передав їх Воркунови із іншими покупками, в мішку. Це й заставило його поїхати разом із Дьордієм, ну, та й з хлопцями до Воркуна, а в хаті лишилися Марія й Текля.

Слово по слові Марія розкрила перед своєю подругою всі свої жалі й муки та й закінчила тим, що для неї не лишається нічого іншого тільки йти на службу й забути за все, що було й не було.

—Не знаю, як то мамі пояснити? — говорила задумливо. — Скажу їм, вони пічнуть плакати та ще й захворувати можуть із жалю. Я знаю їх, — додала приглядаючись як Текля розвивала й заглядала до кожного пакуночка, що Поштар привіз.

—Ти ліпше покинь тую думку, — радила їй Текля, не маючи найменшої охоти розлучатися з любою її товаришкою. — Що ж із тих грошей що заробиш, коли люди возьмуть тя в зуби, що, мовляв, по містах розволочилась, повійницею стала. Ти знаєш, як то в краю про таких говорили, що по містах служили, військовими називали.

Гірко стало Марії від цієї перестороги, блиснула надія на щось краще та й відразу згасла.

—Але й тут не маю я чого сидіти, — говорила сумно розбита думками дівчина. — Нудно мені й гірко, так гірко, аж дурманію.

—Гай, гай, не бери собі так дуже до серця тую твою нудьгу, — сміялася весело Текля й обняла готову до плачу дівчину та й втикала в її уста грудочку білого цукру.— От Різдво йде й весело буде. Зберемо всіх великих і малих хлопців і дівчат, підемо з колядою по хатах на Святий Вечер, а потім гостини й у Ганни й у Калини й у вас, ну, та й я приготовлюсь на Новий Рік, весело пройде більше як тиждень часу. А там і Йордан іще прийде й не обійдеться так, щоб ми пропустили його без сходин, а там далі . . . Та чого ж тим журитись? Якось воно буде, бо через свята може багато дечого змінитися на добре.—

Тут Текля моргнула на Марію збиточно, зловила її за руку, обкрутила довкола себе й пустивши її взялась щось смажити, пригрівати, щоб свою гостю любу погостити.

Марія, здавалось, послухала своєї порадниці, бо не згадувала вже про місто. Розмовляли обидві з Теклею, планували як то колядників зібрати, щоб мало хто знав, щоб несподіванку кожній родині принести .на Святий Вечер.

—Викрадемося ми обидві, — говорила весело Текля, — я Степана з вечерею вишлю, а ти шепнеш Єлисаветі та й Павлови, щоб у дорогу, до вуйка Дьордія, вибрались та й Вакаревих із хати витягли. А там Дубових якось викличемо з хати подорозі, ну, а Йвана й Катерину то вже хтось із нас виманить на двір.

—Я тобі вечерю принесу та й так зроблю, щоб мама післали Єлисавету й Павла до Дуба й до Поштаря, та й наговорю їм як і що робити, — дораджувала Марія й тішилася, що план гарно складався, та й з цим вона до дому пішла.

Але хоч і настрахала Текля Марію мійською службою, та й вона сама ніби пробувала змести зо своєго ума думку про місто, але чим більше вона відгонила її від себе тим більше вона вростала в її ум. Та й не зле це було для неї, бо мала вона коло чого кружляти своїми думками. Привернулась до неї звичайна її веселість, хоч і не зовсім, але все ж таки й смак її вернувся й сон її спокійним став та й нудьга десь у снігу застрягла й закостеніла, бо лиш згадка про неї лишилась у Марії. Приготування до свят займало час, а потім самі свята мов сон солодкий проходили, з уявленою службою, з заробленими доларами та й купленою коровою за них.

Колядуючи вона з Теклею перед вела та й план їх що до йоти вдався. Весело було, бо й веселість розносили вони по селу. Василь залавяв коло неї, держався її й в дорозі й при коляді; світив очима й Іван Поштарів та й ставав коло неї, але вона, мов би заморожене серце мала до них і завсіди з Теклею по під руку йшла, а до

них лиш так із приличности усміхалася й говорила, та й про свою службу думала.

Минули свята, Різдво, Новий Рік, Йордан, минулися гостини, а з ними й всяка веселість минула. Зима пустувала зо своїми морозами мов, як то кажуть люди, стара пяна баба з малими бахурами, раз сердилася на них, раз по доброму їх до збитків заставляла. І тиснули вони, морози, аж сніг рипів, аж шибки в вікнах тріскали, а по тім нагло десь утікали перед вітром західно-полудневим й ховалися, мов дійсні пустяки перед батьком своїм. А тим часом нудьга цілу громаду присіла в її безділлю.

—Людина без роботи, мов піч без вогню, — говорила Єлена Воркун до Ганни Поштар, що прийшла була відвідати її в свято Стрітення Господнього. — Сидимо ми та й киснемо, діти вже поплісніли від сидження в хаті, бо яке вже там було обувя то пірвали й тепер лиш їм очі видно, бо лиця їх мох присів. Чоловік то ще знаходить собі якусь роботу, от, якісь там коші плете, коли дуже зимно на дворі, а як трохи мороз попустить то йде в ліс і щось там кленцає, рубає дерева, а ми сидимо тут у цій кучі та й кукаємо крізь вікна, мов арештанти крізь ґрати.

—Та то кара Божа, як прийде зима, — говорила Ганна вже з досвіду. — Де яке є пірячко то ми з Катериною передеримо, скінчимо та й тоді руки хоч на полицю постав. Просила я Дьордія, як він їхав до міста перед Різдвом, щоб купив нам бодай одно руно з вівці, щоб було коло чого час збувати. Поки би тую вовну виправ, вибілив, а потім зпряв на нитки то й не скучалося б. Але не купив, казав, що не міг знайти, де б то купити. Вже я на другу зиму не лишусь так, як цієї. Конопель посію та й щось таки робитиму з прядивом.

—В краю зима залюбки проходила, а то навіть і не ставало її, бо ціла пилипівка проходила з прядінням, днями й ночами пряли, а по святах, як самі знаєте, сходили мясниці коло золення й білення пряжі, а потім коло звивання її з самотоки на клубки, а з клубків на сновавку й дивись, а то вже піст великий зайде, вже варстат у хаті

й робиться полотно, й верені, й рушники, й лавишники, й пояси та баюрки, ну, а коло коверців то таки треба було посидіти. Було коло чого пипнити, а тут дривіє християнин, мов старе бервено в лісі, — говорила Єлена, мов з книжки читала.

—Та й тут можна вже дещо виткати, бо чую, що Соловій змайстрував уже ткацький варстат.

—Бачила я те, що він здолобав і тепер нам лиш вовни й прядива на основу пристарати.

—Посіємо конопель на весну.

—Я вже навіть насіння маю з коловатниць що я цього року насіяла тут між грядками, —хвалилася Єлена. — Та й ростять вони тут так як і в старім краю. Тільки треба заставити чоловіків, щоб бателевки й терлиці поробили, бо підуть до роботи та й не буде чим тих конопель ізтерти.

Переговорили це жінки та й замовкли. Ганна, як видно було мала щось, як то кажуть, на язиці говорити, але здержувалася чомусь, не знала, здається, з котрого боку починати, а Єлена нагадувала, здається, щось, про що хотіла запитати Ганну, але забувала.

—Ой, так, так, — сказала вона, зітхнувши тяжко.— Від сидження чоловік гірше мучиться як від роботи, бо й спина й руки й ноги болять не знати від чого та й пощо. Та ми старі якось сяко-тако перебуваємо дні та й ночі, але тії наші діти то вже не знаю, що казати. Такі якісь сукриті та відливі стали мов оси. А найгірш Марія моя така якась стала нетерпелива, що коли б могла то й завтра брикнула б Бог-зна куди, щоб лиш вдома не бути. Десь то ваш Дьордій намацав там якогось пана в місті, що дівчини потребує до хатньої роботи, і від коли вона це вчула та й більше нічого не говорить лиш про тую службу. От і сьогодня пішла, здається, до вас питати вашого, коли до міста поїдуть.

—І що ж ви думаєте, пускати чи ні? — запитала цікаво Ганна.

—Або я знаю що робити? Що ж ви думаєте?

—Та я не кажу ні сяк, ні так, бо то й моя також

вихриться їхати, — сказала Ганна зажурено. — Та й таки скажу вам правду, що я боюсь пускати, бо піде то й тільки я бачитиму її коли відходитиме, бо поїде та й пропаде.

—Та й я так думаю, але що ж я сама годна зробити, коли вона з батьком руку тримає, — нарікала Єлена. —Він замість того, щоб наводити дівчину на розум то він ще й ворохобить її. Сидять якосьто обоє та й плани вкладають, рахують кілько то вона мусить місяців робити, щоб за гроші зароблені корову купити. Я сиджу та й слухаю дурних, плачу й сміюсь, бо скубуть вони горобця поки не зловили. А вони обчислили, що за пять місяців буде корова та й тішуться обоє як діти бульками з мила. Я вже кілька ночей несплю через це. Лежу колодою та й розмишляю в голові, що робити. Пущу, може пропасти так, як кажете, а не пущу то ще гірше пліснітиме як до тепер пліснів. І як у один бік зле, так у другий недобре.

—А ви думаєте, що мій Дьордій ліпший від вашого? — почала й Ганна нарікати на свого чоловіка. — Мій каже, що ми тільки за дармо хліб псуємо й відвіз би нас всіх на зиму десь до роботи.

—Я вже не казала б нічого коли б то було десь близенько, бо я би кожної неділі пішла та й відвідала та розпитала як її живеться між чужими людьми. А там як поїде, до того міста, та й так, як камінь у воду буркне й пропаде. Та ж вона ще дитина, де ж вона була, що ж вона знає?

—Ви коли б не взяли мене на сміх то я би на добре порадила тих наших дітей та й нас самих, — сказала Ганна й оглянулася, чи не підслухує хтось їх розмови.

—Та де мені до сміху тепер, — сказала Єлена й подивилася цікаво на Ганну. — Кажіть, може й справді щось доброго скажете.

—Я так, як старі люди проказують, що жени сина тоді поки він іще молодий, дурний, бо коли нарозумиться то тоді трудно притягнути його до женячки так, як вола до ярма, — говорила Ганна пошепки. —А я й кажу, що коли б ми могли зпарувати мого Івана й вашу Марію то

ліпше не могло би бути. Тоді вона до роботи не пішла би та й булаб близько вас. Та й таки щиру вам правду кажу, що вона йому дуже до пари підходить. Він трохи сукритий, але вона скоро вигналаб із нього тую злість та й упертість. Вона знає як коло нього ходити, бо нераз я бачила, що вона одним пальцем буде водити його туди, куди сама схоче. Оце я й хотіла сказати вам сьогодні, бо в нас чисте пекло в хаті. Хату забаг Іван будувати на своїй фармі, каже, що хоче вже сам на себе робити. А нащо ж йому тої хати коли він у нас одинак і все те що ми маємо буде його? Катерина сьогодня-завтра одружиться, бо скажу вам тайну, що ми обидві з Калиною вже все обговорили, і її Василь і моя Катерина вже так, як повінчані. Ждемо тільки весни, щоб їм сяке-таке весілля зробити. І видите як то воно добре було б: моя донька з хати, а невістка, ваша Марія на її місце до хати. Тоді мій Іван навіть би й не писнув відокремлюватися від нас.

Єлена слухала слів доброї Ганни й тільки головою похитувала. Про такий економічно-матремоніяльний план доброї сусіди вона навіть ніколи не думала. Та й про дружіння Марії не мала вона часу думати, бо Марія для неї була ще ніби малою дитиною, але в тім самім часі доброю й послушною робітницею з котрою, здавалось її, вона ніколи не розлучиться. Не добре їй зробилося від цього Ганниного сватання.

—Та й ще вам скажу, тільки будьте так добрі, і не кажіть нікому, що Калина бється за тим, щоб Іван Ольгу сватав, віно велике обіцяє, — шептала, мов на сповіди, Ганна. — А я мовчу, нічого не кажу, бо хто то знає, що то буде. Та й таки не дуже я похочую вязатися з одною родиною, бо здається, гріх воно, щоб братя сестрами мінялися, чи як ви кажете?

—Не знаю, нічого не скажу вам, Ганно, бо в моїй голові, мов вітер у горшку, гудить, — сказала Єлена, якось дуже, як то кажуть, загадочно. — Все ви файно говорите, але тепер, любко, трудно нам старим парувати

дітей поки вони самі не спаруються. Та й гірке життя тих котрих силою зведуть до купи.

—Та й я того не хочу, щоб ми силою парували їх, бо то не яблуко вкусити та й кинути, — пояснювала Ганна свій погляд на справу. — Воно не є так дуже тяжко звязати їх, але розвязати . . .

—Самі вони розвязуються пізніше, розбіжуться, та й сидять із другими на віру, — додала Єлена свої слова до Ганниних. — Але таке сидження без шлюбу то те саме, що бочка без обручів, бо що ж держить їх у купі? Перша ліпша сварка розжене їх, от хіба діти, що їх наплодять, ніби држать їх разом, але яке то вже життя? Ні чести від Бога, ні від людей, ні для них, ні для їх дітей.

—Святу правду говорите, — згодилася Ганна, — але не зашкодить часом на добру дорогу дітей напутити, бо що ж вони знають? Гарне личко й чорні очі їсти не дадуть. Це так мені Калина говорить.

—Кожний по своему розуміє та й по своему говорить та й у кожному є трошки правди, — сказала Єлена й чути було по її голосі, що вона дуже би рада була, коли б ця, їх бесіда, скінчилася.

—Поговоріть ви з Марійкою та й повчіть її, що ліпше буде для неї одружитися як іти в зарібки, — радила Ганна так щиро, як лиш могла. — Я за пазухою буду носити її.

—А ваш Іван як?

—Іван, Іван? Та ж він завтра з підскоком взяв би шлюб із нею, — сказала похапливо й утішно Ганна. Здавалося її, що вона вже торгу добила. — Іван зігнеться коло неї, мов ягнятко коло вівці. Тільки поможіть, прихваліть та й сплещемо весілля таки цих мясниць. Ой, яка то би я рада була мати вас за сваху й вашого чоловіка за . . .

—Ти як не вступиш тепер до хати, то як тя морсну цим щупаком, то аж ти булька з носа вискочить, — почули жінки голос Воркуна, що сварив когось на дворі.— Чи хочеш, щоб я тебе за вуха тягнув? — продовжав він далі сварку, отворяючи двері.

—Ти чого розкричався як пастух коло худоби? — почала була Єлена сварити Воркуна, коли він показався в дверях, але зараз таки змінила тон. — Ой, Господи! А ви де такої риби наловили? — запитала, побачивши у Воркунових руках пять не менших як десятьфунтових щупаків.

—В лісі наловили, — жартував Воркун, — а коли не віриш, то запитай Степана, — додав він, кліпнувши на Соловія, що також держав у руках три великі риби.

—Вас обох питати то те саме, що гави ловити, — сказала Єлена й вже таки оглядала щупаків, що Воркун положив на лавицю. — Возьмете для себе одного, як зможете занести, — шепнула утішно Ганні, — бо знаю, що й вам уже голова висихає від журби що варити та й що їсти. Жиємо ми лиш клюкцами та й бараболями.

Отак поговорюючи, Єлена взялася приготовити перекуску для своєї гості й для чоловіків. — Прикро воно, дуже прикро з їдою, — говорила вона, рубаючи тоненькими гріночками сало, що Ганна принесла їй, щоб, як вона казала, було чим дітям губи поскоромити. — До Різдва було ще як було, цяпкалася по трішки корова та й було чим душу загріти, а там дещо зо свят лишилося, була свиняча голова котру ми, як то кажуть, лизали більше як два тижні, але тепер уже випало з коша та й камінь вимели. Дітям тільки очі світяться, пожовкли, посиніли, аж жаль дивитись на них.

—На другу зиму то вже не буде так як тепер, — заговорив Воркун дуже рішучо, розтираючи в долони суху кору з червоної лози, щоб, як він казав, запахталити її замість тютюну. — Ми обоє, я й Марія, підемо до роботи, заробимо грошей, купимо ще одну корову, але таку, щоб доїлася в зимі, а до того молока я десь там у місті, чи колю міста надиблю велику льоху, заріжу, притягну до дому й лежимо, їмо та й лиш фуфукаємо.

—Ой, ви вже обоє таке нафуфукуєте, що буде що видіти, — сказала Єлена й глянула на Ганну, щоб очима сказати її: — Видите, що він говорить? І згадуйте йому, чи її, щонебудь про весілля.

—Побачиш тоді, що я правду говорю тепер, — твердив певно Воркун. — Марія як братиме вісім доларів на місяць то знаєте ви кілько то вона заробить до другої зими? Більше як пятьдесять доларів, чи ви розумієте це, чи ні? — говорив він із запалом.

—Аж підскочила Маланка, а молоко хлюп із збанка, —засміялася Єлена, пригадавши цей жартобливий віршик, що ніби якась, здається, старша вже дівчина несла на голові в горшку молоко на торговицю, та й думала, що за гроші, що вона возьме за нього, купить яєць, посадить квочку, будуть курята, вона продасть тії курята, купить порося, продасть уже ніби свиню й купить теличку та й на згадку цієї телички підскочила з радости, ну, результат відомий: розплилась теличка по землі.

—Заховай ти собі свою Маланку під постіль, — сказав Воркун ідучи до стола, де Єлена поставила вже перекуску. — Сідай Степане й поки та наша льоха буде, то полижемо цієї, — додав, побачивши шкварки в мисці.

При перекусці Воркун розповів жінкам, як то вони знайшли рибу та й як зловили її. — Та ж то в тім, Вакаревім, ставу риба аж кишить, — говорив він, кусаючи великими куснями хліб і полизував сала. — Ми тут із голодними животами вертимося, мов вовки, а вона плечі гріє до сонця у тому відпарі. — Тут він розказав, як то вони обидва з Соловієм пішли до Вакаря, як витягли його з хати на став, як вони там бродили снігами, як надибали якісь купки трави, а в тих купках були якісь кудлаті сотворіння, такі, як щурі, але великі, і вони повтікали під лід, як вони надибали відпар коло берега, де було риби, мов оселедців у бочці так, що її хребти поверх води видно було, як він вирубав досить грубу й довгу жердку й як він парнув кілька разів тою жердкою по тих хребтах, як Вакар аж заплакав із радости коли вони жердками викинули на лід більше як двадцять риб, як вони ледве несли туюю рибу до Вакаревої хати, як вони післали Павла й Вакаревого Андрія до Дуба й до Поштаря з рибою...

—Видно, що Бог не забуває за нас, — сказала по-

божно Єлена, вкусивши крішку хліба. — Я сиділа тут та й чорніла від думок, чим то дітей годувати.

—Сидіти й думати хтонебудь потрафить, — кинув Воркун жартком-камінчиком у Єленин город.

—Ег, ти таки думаєш, що нема нікого іншого понад тебе, — воркнула Єлена й глянула надійно на рибу.

Зараз по перекусці гості вийшли, Воркун простерся на ліжко, щоб відпочати по довгій прогульці, а Єлена чистила щупаків і тішилася, що матиме чим дітей годувати через кілька днів.

* * *

—Ти спиш? — запитала Єлена чоловіка, маючи дуже велике бажання поінформувати його про Ганнине сватання, поки ще дітей не було в хаті.

—Сплю, — муркнув Воркун і сам усміхнувся зо своєї відповіди.

—В нас сьогодні старости були, — саказала вона дуже легенько.

—Тебе сватали?

—Готові ще цих мясниць весілля справити, — сказала Єлена не зважаючи на питання чоловіка. — Ти коли б був добрий і встав та надовбав трохи квасної капусти з бочки...

—На весілля?

—Свіжа риба дуже смачна з квасною капустою.

—На весілля не варять риби з капустою.

—Ти не муркоти мов з просоння, але встань, зроби те, що кажу та й знов ляжеш собі, — навчала Єлена чоловіка. — Є там крішка тої капусти, але так закостеніла, що я не годна вгризти її. Дітям вечерю треба зготовити, вже вечеріє.

Воркун послухав, взяв сокиру, пішов у сінці, надовбав капусти з бочки, вніс у хату, поставив на припічок, взяв пушками тої, як казала Єлена, ожеледи, ніби замерзлої капусти, посмакував її й сів коло стола.

—Що то ти мимриш мені про якесь сватання? — запитав він, чмакаючи капусту.

—Ганна Марію сватала за своєго Івана, — сказала Єлена, наливаючи окропу в миску з капустою.

—А ти що сказала її?

—Нічого.

—Щастя маєш, що нічого, бо я...

—На кого-ж вона ждатиме? — сказала Єлена й не дала чоловікови висловити свої погрози.

—Ти й та твоя Ганна ліпше зробите, коли будете пильнувати своїх печей і не закручувати собі голови сватаннями.

—Та я в цім нічого не винна, бо то вона це почала.

—Шкода її заходу.

—Хвалилася, що коли Іван не возьме Марії, то Павлиха йому Ольгу під ніс із великим віном пхає.

—То нехай бере її, коли вона дурна.

—Хто дурний?

—Ольга буде дурна, коли б згодилася вийти заміж за такого лобура, як той Іван.

—Так не говори, бо то сусідська річ і коли б довідалися то погнівалися би на віки.

—Сусідська річ є така, котру можна позичити й віддати, а діти то вже інша річ, — пояснював Воркун.

—А що ти зробиш, коли Марія згодиться вийти за нього?

—Викопаю собі гріб, ляжу й лежатиму поки не здохну.

—Ц-ц-ц-, — зацикала Єлена насмішкувато. — Який то ти впертий зробився. Ти не знаєш, що сама Ганна колисала б Марію з любови, коли б вона згодилася бути її невісткою.

—Нехай вона собі свого Івана колише, — сказав невдоволено Воркун і ляг на ліжко.

В тій майже хвилині увійшла в хату Марія. Вона була весела, і з тої веселости аж по хаті бігала, роздягаючись.

—Іде вуйко Дьордій до міста? — запитав Воркун із ліжка.

—Іде та й мене возьме з собою, — хвалилася й ті-

шилася дівчина. — Казав, щоб я була готова позавтра.

—Дивись доню, щоб ти гіркими сльозами не плакала колись за цим теперішним твоїм сміхом, — перестерігала Єлена, стоячи коло печі й дивилася любо й сумно на доньку.

—Чого ж я мала би плакати, мамо? — питала Марія й пестилася коло Єлени, мов кіточка. — Сиджу тут та й червивію з нудьги, а поїду там, зароблю грошей, принесу вам і пристараємо щось за них, бо самі бачите, що всі ми голі й босі.

—Ей, дитино, гроші грішми. Будуть вони й минуться, але через них ти можеш свою добру долю згубити, бо вона лиш раз у житті трапляється, — говорила Єлена й пригортала доньку до себе.

—Моя доля, мамо, не омине мене, бо раз вона мені приписана, тоді коли я вродилася, то хоч би я й замурувалася в скалу, вона мене всюди знайде. Не втечу я від неї, мамо, чи буду тут, чи поїду Бог знає куди.

—Ти не втечеш, але вона може втечи від тебе, — сказала загадочно Єлена й дивилася сумно крізь вікно на почорнілий ліс.

—Ти, коли поїдеш, то твоя доля рустиме за тобою, мов вовк у лісі, — відізвався Воркун із постелі й засміявся скрито.

—Ти ніколи нічого поважно не думаєш, — сказала Єлена трошки сердито. — Чи не бачиш ти, що тепер її доля судиться, і нам та й її треба сказати людям сяк, або так, бо не можна таку важну справу з поважними й добрими людьми збувати смішками.

—Як так, то чого ж ти торочиш про якусь долю й не скажеш її просто в очі, що Ганна приходила сватати її за свого Івана? — жбурнув Воркун уже аж за дуже поважно словами.

—Оооо . . . — вивела Марія каблукою голосом, — тому то Ганна цілувала мене сьогодні коли стрінула на дорозі та й намовляла, щоб я сиділа вдома. Казала, що дівчатам не пасує йти в зарібки, а спеціяльно я, бо на її

думку я малаби в якомусь дуже щасливому чепци вродитись.

—Гарний чепець вона рихтує тобі, — сміявся порожним сміхом Воркун. — Насунеш його на голову й не пізнаш себе.

—Коли б на світі був тільки він один то я не пристала б бути його жінкою, — сказала Марія, почервонівши від пересердя.

—За це тебе й люблю, — похвалив її Воркун. — Держись і не піддавайся ніяким намовам.

—Гай, гай старий. Ти трохи думай над тим що гадаєш і що говориш, бо багато є таких, що ззамалоду фітькають парубками, а потім старими дівками остаються, — навчала Єлена спокійно. — Зиркають потім крізь вікна, зазирають та й свою долю проклинають, бо навіть і пес на них не гавкне. А тут нема в чім вибирати й треба на рака казати що він риба.

—Шкода, що ти не дівчина, — засміявся голосно Воркун, — бо мав би Іван скоро жінку так, як в пальці тріснути.

—Та й матиме, бо Павлиха не так думає, як ти, — проворкотіла Єлена сердито. — Вона готова половину своєго маєтку дати Ользі, як віно, щоб лиш Іван женився з нею. Та ж сама Ганна говорила, що вони вже так, як би вмовилися обидві.

—Як вмовилися то чого ж вона ще шукає підків із здохлого коня? — питає Воркун.

—Бо вона Марію більш любить, як Ольгу. Не бійся, вона добре око має, бо Катерину з Василем вони обидві з Калиною вже спарували, посваталися вже, що таки ще цих мясниць звінчають їх.

—Хто вам це казав, мамо? — запитала Марія, непевним голосом і відступилася від Єлени до вікна.

—Ганна казала, — відповіла Єлена. — Катерина не хвалилася цим сьогодні перед тобою?

—Ні, — сказала тихо Марія. — Говорила мені, що поїде разом зо мною до міста й лишиться там на службі.

Вуйко Дьордій казав, що він може всім нам дівчатам вишукати роботу в місті.

—Вона певне жартує й хоче тобі несподіванку вчинити, — здогадувалася Єлена. — От ніби їде до міста на службу, а там приїде й буде речі на весілля купувати. А може й Василь поїде й таки десь там шлюб возьмуть? Побачиш, чи не правду говорю.

—Шкода хлопця, — муркнув Воркун і глянув якось загадочно на доньку, що дивилася вперто крізь вікно.

—Шкода, але що зробиш? То лиш ти береш все на кпини, а багачі єднаються, збивають маєтки до купи, — воркотіла Єлена, обдираючи маленьку цибульку, щоб кинути в кипячу вже рибу з капустою. — Ти би мене з хати вигнав коли б я так бігала по селу, як бігає Калина, а вона не бігає за дармо, і хто як дбає так і має.

—Ов-ва, — сказала Марія зрезигнованим голосом,— я поїду сама, — додала трохи пізніш і лягла на постіль. — Зрадниця, — прошептала ледвечутно, заривши голову в подушку.

На цім їх розмова скінчилася, бо до хати увійшли хлопці, що пробігавшись майже від ранку на свіжому повітрі й голодні були, мов вовчики. Єлена дала їм по кавальчику хліба, щоб втихомирити їх поки вечеря буде.

* * *

Василь Дуб, від тої неділі коли то він прийшов від Воркуна завитий у хустці, ходив сумний мов добрий син котрому добра мама умре. Мовчазний такий зробивсь неначе воду в роті носив і говорив лиш тоді, коли його питав хтось про щось, але й те дуже скупо, одним словом відповідав. І щоб бути далеко від людей, він день-у-день, мороз-не-мороз виходив зранку в ліс, рубав дерева, і навіть їсти в хату не увійшов би був, коли б не кликали були, а ввечері, зараз по вечери лягав за стіл на лавку, і там засновував себе мрійливими думками, мов павук павутинням.

Але клопіт із ним був той, що то не він, але Марія

була павуком, а він сам був звичайною мушкою, що припадково попала в наснувані її гарною вродою й вдачею сіти. Запутався був бідний хлопець та й дзінькав своїми думками у тій на показ дуже тандитній пряжі. В дійсності, він боровся між двома відмінними й розмежованими від себе простором і обставинами світами: один той, там далеко за морями й за горами, повний природних і людських утіх, котрі завершені були тепер Парасиною Підгірного, котру Марія пригадала йому припадково, а другий цей, холодний, нагий і суворий та й дикий котрого хочне-хоч Марія вкрашала своїм любим покровом. Він сіпався тими своїми думками то до одного то до другого; обидва манили його до себе своїм змістом; але трудно йому було поставити, проголосити серцем і душею певний вирок.

Згаданої вже неділі він мав дуже тверду думку висвітлити Марії свою постанову, що він вертає до старого краю й має дуже велику охоту, щоб і вона їхала з ним. Він навіть настільки був рішився, що коли б в неї закрадалися б були страхи перед зрадою, то він одружився би був із нею тут і вже вкупочці поїхали би в рідне село. Але не сталося так, як він думав, бо мороз перешкодив йому висловитися ясно. Марія не зрозуміла його, розсердилася та й сказати правду з хати вигнала. Та саме собою вигнання, коли б воно було відбулося без того прощального поцілунка, можливо, не кинуло б було ним у розстрій, бо він злапався би був Парасини й поїхав із легким серцем до краю, але той поцілуй...

—Чого ж ти, сину, ходиш, мов той когут, що здихати хоче? — питав Василя його батько завваживши, що син малощо їсть і ногами ледве плентає. Вони припадково в стайни зійшлися.

—Не зле було б коли б й я здох, — воркнув Василь, викидаючи з худобячої постелі замерзлі клубки гною.

—Вже доїв тобі світ?

—Доїдає.

—Потерпи ще до весни, а тоді я відвезу тебе туди

звідкіль привіз, — говорив Павло сумно. — Ти не винуй мене, бо знаєш, що я не за все винен...

—Я не виную.

—Хоч сказати правду, то ти маєш право тепер навіть і випарити мене за мою дурну натуру, — тягнув далі Павло.

Василь глянув на батька й жаль зробилося йому за тим, що він не може висповідатися перед ним і розказати чого він вдійсности сумний і що мозолить його серце. Ну, знаєте, стидно дітям розкривати перед батьками свої любовні справи.

—Я забрав вас із теплого гнізда непопірених іще, і завіз сюди не знаю нащо й пощо, — долав Павло й втер крадьки рукавом очі.

Завважав це Василь та й не видержав. Стид його зник і щось десь там із глибини його грудей заставило його сказати батькови дійсну причину його суму. Думав, батько якусь добру раду дасть.

—Добре сину ти це говориш, але брати на плечі ще одного жербака тоді, коли й ми на жебраків спускаємося, то це якось не сходиться до купи, — сказав Павло, коли Василь сказав, що без Марії то йому все одно що й не жити, і з цієї простої причини він хотів би забрати її з собою до краю. — Там дякувати Богу є багато дівчат і гарних та й з маєтком...

—Але такої як Марія нема, — перебив Василь батькови бесіду.

—Можливо, що й нема, але памятай, що любов їсти не дає.

—А щоб ви сказали, коли б я одружився з нею й лишився тут? — питав осмілений Василь.

—Поблагословлю тебе так, як лиш батько може благословити, бо й сам я люблю її не менше від тебе, — сказав Павло щиро, по батьківськи.

—А то чому воно так, що тут можна, а туди не можна? — питав розцікавлений хлопець.

—Ти ще молодий і не розумієш, — поясняв Павло трошки з гумором. — Тут, то ви обоє мусите від почат-

ку дороблятися й що доробите то буде ваше, а там що вже маєш то й з того живеш, бо дороблятися нема на чім і куди, бо тіснота там. Ти ж знаєш, що ти, колиб був там то не міг би вже мати стільки поля, що я мав, бо вас є вже пятеро й кожному треба було щось дати з того поля. І тому, коли хто там женить сина, то шукає для нього такої дівчини, що найбільше ґрунту принесе з собою його синови. Тому то Марія тут добра для тебе, а там то ні.

—Я вже бачу, як то воно є, — сказав Василь.

—Як бачиш, то роби так, як уважаєш, що ліпше буде.

—Я так і зроблю, — сказав він, хоч не мав іще й поняття що то він зробить. Втішний він був тільки з того, що знав уже, що й батько знає чого він сумний ходить.

* * *

Василь із батьком, як вже знаємо, порозумілися були, але з мамою він навіть не пробував прийти до якогось порозуміння. Говорити з нею про старий край шкода було, а споминати щонебудь про Марію, то було те саме, що викликати вовка з ліса до ягнят, а на її заходи одружити його з Катериною він тільки криво усміхався.

—Ти не будь дурний і роби так, як я кажу тобі,— говорила вона день перед тим, коли Поштар мав їхати до міста й везти дівчат на службу. — Я вже все для тебе приготовила тільки ти якось тягаєшся, мов муха, що ненароком впаде в сметану, і до сьогодня півслова не сказав Катерині. Ганна казала, що Катерина колинебудь згодиться одружитись з тобою тільки жде, щоб ти сватав її. Мені голова схне, я бігаю, мордуюся, а ти й вухом не ведеш. Що з тебе за парубок? Мені аж стидно від людей, що я мушу падькатися за всіми вами. Засватаєш ти Катерину то Іван і Ольгу возьме, але він жде і хоче бачити, чи ти будеш для них таким, як він є для нас. І як то буде файно коли ви поберетеся! Буде наша фамілія разом, в купці. Лиш ти не втягайся, але йди, ну, так, для порядку, й зроби свої освідчини перед Катериною, а потім і старих по звичаю старому попроси, щоб видали її за

тебе. Бо, як сам бачиш, тут навіть нема кого за старостів узяти. Кого ж возьмеш, Воркуна? Та ж цей свою підтиче тобі під ніс. Засватаєш, поїдеш зо старим і з нею до міста, купите, що вам треба буде, возьмете десь там шлюб і буде спокій моїй голові.

—Піду, піду, — обіцявся був Василь, вислухавши мамині докази, — але аж літом, бо тепер зимно їхати та й весілля зимно робити.

—Чого ж ждати до літа? Чи ти хочеш випустити таку гарну дівчину з рук? Вона, коли побачить, що ти не рипаєшся за нею, піде до міста, старий знайде для неї роботу, бо він ласий на гроші, а там вона може знайти собі іншого й лишишся мов на цідилі. Та й таки я не хочу мати за невістку дівчину, що по наймах волочилась, бо з такої не буде господині...

—Марія поїде...

—Марія, Марія, що тобі Марія? — зарипотіла Калина на згадку цієї дівчини. — Вона може їхати, бо вона зросла в наймах та й умре в них, бо вона такої фамілії. Вона й Катерину попсує, бо намовляє її, щоб їхала з нею до міста. Та й поїде коли будеш такою мамалиґою як ти є. І я таки на розум тобі кажу, що ти мусиш цими днями зробити те, що я кажу тобі, бо з хати тебе вижену. Я вже все настроїла так, як треба, і навіть обіцяла, що ти прийдеш і вони вже ждуть на тебе. То ж уважай і не нароби мені стиду, бо як я гляну їм у очі коли ти змикитиш?

Говорила це Калина з великою вірою, що Василь слухав і відчував все те так само як і вона, а те, що він трошки втягався, то приписувала його стидливости, бо молодий він був іще та й не розумів, що добре, а що зле. Та й тішилася з того, що він вислухавши її вийшов і пішов у тую сторону куди вона посилала його, та й духом летіла за ним із цікавости великої, бо рада би була послухати, як то її син свататися буде.

І ви, можливо, подумаєте, що Василь не взяв поважно справи до серця, але це була б дуже велика помилка з вашої сторони, бо коли б вас, розуміється тоді, коли ви є

в такому віці, як був Василь, поставила ваша люба мама в таке саме положення, як поставила вона йог[illegible] о й ви би не посмішкувалися, але пошкрібалися загадочно в голову й сказали: — От, маєш тобі книш, тебе женять, а ти спиш. — Але ми не знаємо чи Василь сказав так, тільки знаємо, що він був у Поштаря, і навіть з Катериною говорив, ніби освідчувався.

—Чи Марія направду йде до роботи? — питав він Катерини, бо не мав він нагоди питати самої Марії про цю справу.

—Вона вже не годна всидіти дома, але бігає до нас і питає коли то батько іхатиме до міста, — відповідала зарумянена дівчина, бо вона завсіди румяніла коли Василь говорив до неї.

—А ти не їдеш? — запитав він, тягаючи пальцем по столі й мимоволі писав слово "Марія."

—Я не знаю, що робити? — сказала Катерина, бавлячись тороками баюрка котрим підперезана була. — Батько не спиняє мене, але мама не пускає, бо вона іншу думку має, як батько. А що ти кажеш, повинна я їхати? — запитала й шукала своїми очима його очей, що дивилися на невидно написане слово "Марія" на столі.

—Твоя воля їхати, або не їхати, — відповів Василь не здіймаючи очей зо стола.

—Як би так було як мама каже то я не поїду, — сказала Катерина, якось задихано й приглядалася любому її хлопцеви, чи розуміє він її слова. Дуже бажалося її, щоб він запитав, що то мама каже.

Але Василь дуже якогось тупого хлопця вдавав, ну, не розумівся на речах.

—А Маріїна мама, що каже Марії, не знаєш? — запитав він і цим стягнув на себе дуже злобний і проникливий погляд Катерини. Вона сіпнула сердито тороками, встала й ніби воду пила.

—Марія не слухає своєї мами, — сказала вона півголосом і зневажливо.

—Я також поїду до роботи коли лиш потепліє, —

сказав Василь спокійно й при тім стер долонею невидне, але любе йому слово зо стола.

—Та й я поїду, — сказала сердито Катерина.

На цім Василеві освідчини скінчилися, але наробив він ними дуже багато грижі для своєї мами. Вона з нетерпеливостію зараз, на другий день, побігла до Поштарів перевідатись про його сватання, і, коли довідалася, що він не довів діло до такого кінця, як вона бажала, розсердилася дуже.

—Ти не бери собі до серця, що він удає з себе такого зелипугу, — говорила вона Катерині в очі. — До роботи не їдь, але сиди вдома, і до весни його серце навернеться до тебе, бо Марії не буде й не буде кому йому голови завертати.

—Я не хочу вішатись йому на шию, — сказала Катерина гнівно й більш не відзивалася збираючи й пакуючи своє шмаття, бо завтра мала вже з батьком їхати, як то кажуть, у світ за очі.

* * *

На другий день рано, зараз по півночі, обтикала й обтулювала, плачучи нишком, Єлена Воркун, свою доньку Марію, що сиділа вже на Поштаревих санях на сіні побіч Катерини, і хлипала з жалю, що рідню покидає.

—Дивися дитино, — шептала Єлена крізь плач і може вже десятий раз поправляла вереню то по боках, то на ногах дівчини, — як тобі буде там зле то вернись до дому, бо нема ніде ліпше як вдома. Не забувай за Бога та й за нас...

—Я також буду там незадовго, — сказав Воркун, що стояв коло саний і якось не дуже то добре почувався. — Останні гроші я вже дав вуйкови на муку, і коли зїмо її то й можемо розлізтися з дому як голодні миші з церкви.

—Я приїду на Великдень до дому, — сказала Марія глухо з під хустки, і цими словами велику надію батькам посади несподівано.

Стояв і Василь коло саний і ждав якоїсь нагоди, щоб попрощатися з дівчатами. Але не осмілювався, бо коло саний з одного боку стояла Єлена, а з другого Ганна й відпихали його, мов якого ворога від своїх доньок. Аж коли рушили коні, коли посунулися сани по мякім снігу, бо лагідне веремя було тоді, Василь вчепився саний подав мовчки дівчатам руку на прощання, а Марії втикав у її руку лист зложений так що його можна було незамітно в жменю взяти. Тепла була ця цидулка. Марія сховала її коло самого серця й на світі для неї не було нічого тепер тільки вона й той кавальчик паперу, хоч і не знала що було на нім написано.

—Поховали й тепер ідім до порожної хати, — сказала Єлена, коли вже за дзвіночками слух загубився в лісі.

—Гай, гай, не говори мов з просоння, — сварив ніби Воркун жінку, але й йому самому тужно та сумно було.

—Привезли сюди на край світа, в пустиню, та й розлізатися починають, бо нема коло чого держатися, —продовжала вона з докором, думаючи про дітей.

—Та вам іще не так зле, але моя осиротила мене, — хлипала Ганна. — До кого ж я тепер говоритиму днями цілими? Хата пусткою стала, бо старий фірманитиме, а молодий . . .

Тут Ганна заголосила й не докінчила.

З цим вони й розійшлися, щоб ніч доначовувати.

* * *

РОЗДІЛ XIII.

Прийшла весна . . .

Та, не прийшла вона так скоро, як ото ми сказали, ніби в такім розумінні, що вона нагло прибігла звідкись, розсипалася по землі, і лежала так, як ото ви нераз робите, коли маєте час, приміром, возьмете верету або ковдру, розстелите десь там у затишку, і грієте спину, або живіт, або якийбудь інший бік вашого заквашеного зимою тіла проти теплого сонця. Цього, так наглого приходу, як ви самі знаєте, вона ніде не робить, а спеціяльно в тій частині західно-степової Канади, що лежить меншебільше на північ від пятьдесятого рівника. Тут вона не квапиться приходити, а коли спуститися на добру память Воркуна, то ця весна, про котру йде мова, була більше пізна, як всі інші весни, що він пережив. Та не лиш він, але й всі старші переселенці доказували це й здригалися споминаючи її. Причина їх невдоволення була двояка: перша була тая, що вони міряли її прихід мішками муки, що лежали вже порожні, а друга, що вони призвичаєні були на її скорий прихід у старому краю. Приміром, Степан Соловій доказував на старокраєвий рахунок, що вона повинна бути на своїм пості точно на двадцять і третого березня, а Єлена Воркун розтягала трохи тую точність і доказувала, що вона мала б зявитися між святами Сорок Святих і теплим Алексієм. Але обоє вони потерпіли велику невдачу зо своїми доказами, бо той день, того березня й того року був малощо тепліший від двадцять першого грудня, а св. теплий Алексій сидів коло печі й грів руки так само, як і св. зимний Микола. Заблудила вона була чи що, бо ніби прийшла аж по св. Благовіщенню, але й то не з повним, як то кажуть, своїм почотом.

—Сьогодня Благовіщення, в краю вже повна весна, а тут все показується так, мов би то був перший тиждень великого посту, — говорив Воркун, що сидів коло стола й, як казала Єлена, мордував себе коло книжки, що Со-

ловій дав йому читати. Він в цій хвилині відложив її на бік, позіхнув ліниво й глянув на двір.

—Тату, чи наші ластівки прилетять сьогодня до нашої хати? — запитав Корнило, що клінчав на лавиці й, малюючи пальчиком пташки на шибках, зазирав крізь вікно на небо, де північно-західний вітер бавився сивими клаптями хмар, що, перелітаючи понад землю, розсівали по лісі сніжні крупи. Він пригадав, що минулого року він сидів із батьком і Павлом на лавці коло криниці, на Благовіщення, і приглядався зграї ластівок, що якось непевно літали понад хату, сідали рядком на півзення, співали весело, зривалися нагло, і декотрі залітали до хорім і оглядали, там під дахом, старі глинняні гнізда, що поприліплювані були на латах. Він тішився, що до них вернула їх власна ластівка, тая, котрій Павло відрубав ножицями одну стрілку з її хвостика минулого літа, щоб переконатися, чи вернеся вона.

—Не знаю, сину, чи прилетять вони, бо далеко воно й страшно їм летіти через широкий океан, — сказав Воркун сумно.

—Чому ви не взяли їх із собою? — сказав докірливим голосом хлопець і хухав на шибку, щоб ліпшу пташку намалювати.

—Не взяв, бо в них були маленькі ластівятка тоді, коли ми вибиралися в дорогу, — відповів батько свідомою неправдою, щоб виправдатися перед хлопцем.

—Напишіть до вуйка Петра, щоб він забрав їх із собою, коли буде їхати сюди, бо вони так гарно співають, отак-о: пітя-вітя, пітя-вітя, пітя-вітя-чирє-єик.

—Напишу . . .

—Напишіть, щоб і бузьків привіз, бо вони так смішно кланцають дзьубами, отак-о: Тут він задер голову взад, підносив її поволі та й ніби клектав по бузячому кл-кл-кл-кл . . .

—Напищу, щоб привіз.

—Та й колесо старе, таке як то вуйко своїм бузькам поставив був на свою хату, щоб вони мали на чім гніздо робити.

—Та й колесо...

—Та й жайворонка, того тату, що в полі співає фітятів-фітятів-фітятів-пів-пів-піль-піль-піль і висить у повітрі, мов на шнурочку й зноситься поволеньки все вгору та вгору так, що його ніц не видко. Я дивився, тату, але його не було там, де він співав, а наш Павло казав, що він у Бога на вікні співає. А потім він, тату, отак-о вжі-і-і-ть (тут Корнило показав рукою, як то прудко й з вихилясом жайворонок з неба на землю сідав) і сів собі на грудку землі. Чи привезе його вуйко?

—Як зловить його, то привезе.

—Та й соловія, того тату, що ніби каже, що кліш вівцю вкрав. Він у нашім саду в ночі співав кліщ-кліщ-кліщ, вкрав-вкрав-вкрав, втік-втік-втік, ловіть-ловіть-ловіть, потоком-потоком-потоком, вже втік.

—Ми маємо вже тут соловія, — сказав Воркун і усміхнувся нишком.

Корнило глянув цікаво на батька, і зловив його усміх...

—Е, це вуйко Соловій, а то тая пташка, знаєте? — сказав він ніби трошки ображений тим, що батько бере його на збитки.

—Знаю, знаю. А зозулі не хоч? — запитав розвеселений балачкою Воркун і вже сам пригадував хлопцеві пташки.

—Тої, що з вудвудом дражниться?

—Як дражниться?

—А так, як наш Павло показував мені, що вона ніби каже куку, а він каже її на збитки вуд-вуд-вуд. А-ну ви так робіть, як зозуля, а я буду робити так як вудвуд,— сказав розцікавлений хлопець і присунувся до батька коло стола. — Ви зложіть язик у трубку й дуйте так, ху-ху, а воно казатиме ку-ку, а я буду казати вуд-вуд-вуд.

—Попроси маму, нехай мама покукає трошки з тобою, — сказав Воркун і аж дрижав із радости та притаєного сміху.

—Е, мама не знають кукати, ви ліпше знаєте, — сказав Корнило і рад би був сам витягнути батькови язика,

і зложити його в трубку. — Отак-о тату, — показував він своїм маленьким язичком маленьку трубочку.

Послухав Воркун хлопця, зложив язик у трубку й кукав, а Корнило перелятий утіхою, як то кажуть, по береги, вудвудкав за кожним разом і сіяв із радости. Дивилася Єлена, як то вона називала, на старого та й на малого, і ніби сварила думкою старого, що накладає розум із малим, але й сама раділа з їх пустоти, бо весну вони пригадували, розчиняли її в хаті. Перенесла ця, їх дурненька забавка, всіх їх у поле необмеженої краси старокраєвої весни та й звязувала їх душі з нею. Уявлялися їм зелені, нивами помережані поля, а понад тими полями жайворонки, як казав Воркунів Павло, у Бога на вікнах співали, величали Його своїм безконечним співом і просили в Його ласки для них і для своїх синів землі, що від ранку до ночі порпаються по тих надіями засадженими полях. А там знов цвітучі сади, мов молоком і вином обляті, вималювані весною, дихали серцецілющим ароматом, а в їх запашній красі, в їх розкішній зелені гралися радісними голосами Божі пташки день і ніч і пряли долі хлопцям і дівчатам. Веселий край, багатий край, але його власні діти — сини землі — мусіли покидати його...

—Будете ви інакше кукати, коли муки не стане, — сказала Єлена, що зо своїми пестрими красою уявами, мимоволі, глянула на піч, де під стіною стояв більш як половина неповний мішок із мукою.

—О, лиши цю балачку на завтра, — сказав розбавлений Воркун, скінчивши кукання, і таки зараз пристав із хлопцем до балачки про птаха, що його косом називають.

—Ви знаєте, тату, що кос дуже сердитий робиться, коли йому покривлятися, — говорив із запалом Корнило. — Він сидить собі на дереві та й свище філфа-афів, та й трошки перестане, і знов філялафів. Наш Павло казав, що він ніби каже: "Катріно-Параско, ходи сюди", і він тому сердитий, що хтось свище так само, як він.

—Хто ж би то не був сердитий, як хтось комусь щось перебиває, — сказав Воркун і пробував наслідувати своїм свистом спів коса. Корнилій ніби покривлявся йому та й

сміялися один із одного.

—Вийде так, що на самий Великдень будемо голодні сидіти, бо крішки хліба не буде в хаті, — сказала знов Єлена, коли старий із малим перестали були на хвилину й мочили язиками губи, бо висхли від свистання.

—Приїде Марія на свята та й привезе нам і хліба, й сала, і...

—Привезе тобі фіґу з маком, — сказала Єлена насмішливо та й заглянула крізь вікно. — Хтось, здається йде сюди? — прошептала й почала вигладжувати одежу на собі. — Була я якось у Дьордія, та й питала, чи не поїде він до міста перед Великоднем, а він тільки рукою махнув.

—Не поїде?

—Каже, що тепер ніякої дороги нема, ні для саний, ні для воза, та й тому не їде.

—Буде воно зле, як так воно є, — сказав Воркун. Він глянув на півміха муки та й пошкробався в потилицю.

—Та ж я до тебе говорю про це, а ти кукаєш собі з хлопцем.

—І що ж ти думаєш я маю робити?

—Роби щось.

—Що?

—Або я знаю що?

—Вуйків Василь іде до нас, — сповістив Корнило, що клінчав і приглядався тому, що мама казала, що хтось іде до нас.

—А то що за празник буде? — запитала сама себе Єлена. — Та ж від Різдва його нога не була в нашій хаті, — додала вона й почала на скору руку лавицю стирати.

Василь постукав у двері, увійшов у хату, привиталися й на просьбу Воркуна сів на лавицю коло стола. А Єлена тим часом жибоніла, що йому треба попелом ноги посипати, бо він вже давно в них був і притім розпитувала, чи його мама здорова, що вона поробляє цими часами, ну, знаєте, як то воно є, коли то прийде до вас знакомий гість у недуже то наглій справі, а отак собі, зо звичайною візитою. Загально, таким надійним гостям, яких

представляв Василь, всі тії добрі люди, а спеціяльно мами, що мають такі доньки, що вже підростають до людей, дуже раді. Нема тоді в них таких думок, що кажуть: "Чого цей приліз тут? Що його принесло, лопата чи весло? Чого він тут залавяє?" Та й багато інших думок кільчиться в його присутности, хоч про око питають, чи не паде дощ, чи не збирається на дощ, чи він не перепудився передвчорашнього грому, це так літом, а зимою питають чи в нього ще ноги цілі та й чи зуби не потріскали від морозу. Але сказати правду тут у них кожний гість був пожаданий, а Василь мав той привілей, що таки дуже був пожаданий.

—Що ж там твій батько робить? — запитав Воркун вже по тім, коли Єлена скінчила свою вступну промову.

—Батько кривають по хаті...

—А то що сталося? — запитала налякано Єлена. Слово криває настрахало її.

—Розсадили сокирою стегно та й...

—Як розсадили, дуже розсадили? — допитувала чутлива Єлена, і здавалося її, що то її стегно, уявлюючи біль розрубаної рани.

—Довбали корито на воду для худоби та й якось там сокира сповзла та й замість в дерево в ногу попала.

—Цццц, — зацикала Єлена. — За що то нас Бог карає так тяжко? — сказала крізь плач. — Коби хоч ґанґрина не кинулася поки загоїться рана.

—Загоїться, не бійсь, — потішав Воркун жінку. — На таких, як ми, то рани присихають скоро, мов на псах. То лиш треба була натовчи вугілля й засипати рану. Бачиш цей шрам? — говорив він, показуючи свою долоню. —Там жменя вугілля заросла двадцять років тому, та ще й тепер чорніє.

—Батько засипали,, але бояться, щоб не прокинулася та й післав мене до вас можливо ви знаєте якийсь лік, щоб скорше загоїлася, — говорив Василь поволі й поважно.

—Як би так літо, то ліків повно в лісі, але тепер де їх знайти? — журилася Єлена. — В краю я завсіди мала

намочені листки з лелії, вони всьому помагають, а тут нема звідки взяти їх.

—Коли б ближче до міста, то там купив би якоїсь масти? — міркував Воркун. — Але поки туди й звідтіль, то може бути за пізно.

—Я був сьогодня в Поштаря питати чи він не їде до міста . . .

—Він не поїде, — сказала Єлена, ще й рукою махнула.

—Не хоче їхати, каже, що дороги нема доброї, — додав Василь.

—Не знаю, чи то ми каліки якісь, чи без язиків, що без Дьордія й крока не поступимо? — сказав трохи гнівно Воркун. — Воли маємо, вози є, але боїмося їхати ними. А щоб ти сказав, Василю, коли б ми обидва смикнули таки завтра до міста вашими, або моїми волами?

—Я з вами можу й зараз їхати, — сказав Василь із охотою.

—Завтра їдемо, чуєш? — сказав Воркун із твердою постановою і, при цім встав ізза стола й почав ходити по хаті. — Воли стоять у стайні й не зле виглядають, а ми журимося тим, що Дьордій не їде кіньми. Біжи до Соловія й накрути його там, щоб також їхав з нами, або скажи нехай прийде сюди, а я його сам накручу, — сказав він до Василя.

—Та то й Вакареви треба дати знати, бо вони там вже цілий тиждень лиш рибою живуть, хату засмерділи тою рибою, — сказала Єлена. — Післала сьогодні Єлисавету з двома бохонцями хліба, щоб хоч Тетяні було, бо вона дитину плекає й ходить така, що лиш кістками калатає.

—А Павло де?

—Павло випросився йти з Єлисаветою.

—Як так, то я сам мушу побігти до Вакаря.

Василь із Воркуном вийшли, а Єлена обчисляла вже що то Воркун мав би купити за тую пятку, що ще заважалася в них.

* * *

Та не встигла Єлена вичислити все те, що потрібно було її купити в місті, як до хати увійшла Текля Соловій, і від разу почала ніби сварку за те, що до неї мало хто загляне.

—Що то ви вже тут повмирали, що ніхно не наверне до моєї хати? — воркотіла вона, віддувши по дитинячому губи. — Від коли Марія поїхала, то вже стало так, мов би всі люди ноги повідморожували.

—Який добрийдень таке й спасибіг, — сказала Єлена, зацитькуючи свою гостю й садила її на постіль. — Ти до нікого та й до тебе ніхто не йде.

—Я майже кожної неділі буваю у вас, а ви до мене ніколи . . .

—Я до Тетяни йду щодругий день, бо та жінка може всиротити діти колибудь, коли б не доглянув її, а ти дякувати Богу здорова.

—Я сьогодня ждала, ждала, щоб хтось прийшов, бодай Єлисавета, та й не видержала, бо сонце вже далеко з полудня й так вам кажу навкучилося було мені, що малощо не плакала, та зо злости вибігла сюди.

—Та ж там Василь пішов до вас.

—Василь нагнівався на мене й навіть говорити не хоче.

—За що нагнівався?

—Казав Степанови, що то моя робота, що Марія пішла до роботи, бо я видумала її Параску Підгірного.

—Не знаю, що там між вами є, — сказала Єлена.— Він гнівається на тебе, а його мама на мене, що то ніби я й Марія підмовили Ганнину Катерину, щоб вона їхала до роботи тільки на те, щоб Василь не одружився з нею, а Ганна знов дується на мене ніби за те, що я штудерую Марію видати за Василя.

—А Ольга казала мені якосьто, що її мама й Ганна також дуються, за Івана, бо він якосьто, зараз по тім, коли дівчата відїхали, розсердився був дуже, що вони обидві картали його за щось там і виспівав їм геть усе. "Ви мене з двома жените", мав він кричати до Ганни. "Ви про Марію думаєте, а до Ольги посилаєте мене". Калина

як це вчула й від тоді навіть і не згадуй її про Ганну.

—А Ольга що каже?

—Ольга тішиться, що має спокій тепер, бо мама не сушить її вже Іваном. Каже, що коли Марія знайде для неї роботу, то вона також поїде, і просила, щоб я це написала Марії.

—Ой, Господи, який то дурний клопіт, — сказала Єлена й зідхнула тяжко. — За дурно, за пусто ворогувати! Та ж то діточа справа паруватися, а не їх. Як вони будуть жвендіти щось про мене, то так збештаю одну й другу, що не вмиються в чистій воді. Твоя квочка сидить добре? — запитала вона, забуваючи за "клопіт", бо її квочка встала з яець і вийшла з під постелі.

—Я свою вибила вчора, бо вже двоє яєць роздушила.

—Моя уважна . . . Та, де ти летиш на лавицю? — питала Єлена курку й забігала, щоб зігнати її з лавиці. — На їж трохи, та й підеш на двір проспаціруватися, бо вже ти очі скаправіли від сидження . . . Ти другої квочки не садиш? — запитала вона Теклі, мяцкаючи варені бараболі з хлібом і кидала по грудці для голодної курки.

—Посадила би я ще й три, бо три розквокалися, але яєць не маю, бо тії три, що не квочуть хоч ніби несуться що другий день, але більше яєць виливають.

—Та то й мої так роблять, та й не знаю, що то за примха з тим виливанням? Мої чотири несуться, бо одна сидить, а дві вже навурсились сидіти, але я за цілий тиждень тільки шестеро яєць спрятала. Дітям по одному варю, яєшницю роблю для них, най Бог простить за гріх, бо то піст великий. Ми обоє з старим живемо рибою й хлібом, а дітям, таки треба хоч щось крішку ліпшого зїсти, бо вже й так повитягалися мов би їх хроби їли. Але що то одно яйце на них трох на день? Це так як псови муха. Це ніби таке, що ні їм, ні під квочку.

—Степан говорить мені, що курки виливають яйці тому, що не їдять зерна ніякого та й не мають де порпатися. Від самих бараболь шкаралупи не буде твердої.

—Та Бог його святий знає чому воно так, але як воно показується, то наш Великдень буде без писанок. Не

буде яєць, та й не буде чим закрасити їх, хоч би й були.

—Ми сховаємо цей Великдень на другий рік, — засміялася сумно Текля, — бо який то Великдень без писанок?

—Як Марія щось не пристарає для нас, там у місті, то й муки не буде на паску.

—А вона як приїде до дому?

—Вуйко Григорій збирається їхати завтра до міста з Василем. Василь й того пішов до вас.

—Чому ж ви не сказали цього скорше?

—Я думала, що Василь сказав тобі?

—Вуйко хочуть, щоб і Степан їхав з ними?

—В трьох ліпше буде їхати, бо Поштар каже, що тепер тяжко їхати.

—То й добре, — сказала Текля й встала, щоб вже йти до дому.

—Чого так спішишся? Є ще час до вечера.

—Листа напишу до Марії.

—Вона приїде на свята.

—А хто знає чи її пустять.

—Мусить приїхати, бо які ж то свята будуть без неї тут?

—Я напишу на всякий випадок.

—Завтра прийдеш і підемо до Ганни яєць під квочки купити.

—Та ж вона гнівається на вас? Ви маєте бештати її? —жартувала Текля, сміючись.

—Е, що там бештати? Я вже й забула за те. За що сварити її, коли вона Богу духа винна. Кожна мама бажає своїй дитині добра, і пробує пригорнути його до неї, хоч часом не так, як треба. Не забудь взяти для Тетяни миску муки, як будеш завтра йти сюди та й хліба, як маєш свіжий, бо гріх будемо мати за неї та й за її діти, коли б повмирали з голоду.

—Возьму, принесу, — сказала Текля вже в дверях і побігла по дівоцьки до дому.

* * *

Воркун застав Вакаря, як звичайно, на стільці коло печі.

—Чи ти колибудь встаєш з того стільця? — питав його Воркун насмішливо. Між людьми Воркун говорив до нього "ви", але коли вони були лиш обидва, то відносився до нього мов до хлопця.

—Чого буду вставати? — питав навурсений Вакар. — Добре, що ще сидіти можу, лиш не знаю доки.

—Ти нічого не висидиш так, хоч би ти сидів і цілий рік.

—І що ви хочете, щоб я робив? — запитав Вакар грубо.

—Роби щось.

—Що?

Воркун затявся, бо пригадав, що й дві годині не минуло, коли то він поставив був Єлені таке саме "що".

—Я їду до міста завтра й скажіть, що вам купити,— говорив він уже до Вакаря й до Тетяни, що лежала на постели.

—За що купити? — запитав Вакар.

—То в тебе нема вже ніяких грошей?

—А то ви думаєте, що тих кілька доларів, що я заробив, то множились у мене, як воші? Десятку дав за гомштат, десятку стратив на речі, тоді коли їхали до дому, а десятку дав Поштареви, як він їхав до міста перед Різдвом, і по грошах, бо він мені ні цента не привіз назад. Маю, здається, ще три шустці й дам вам, щоб ви мені пошторонок купили.

Воркун пошкробався в потилицю.

—Як би не та риба, то ми би вже давно забули як то дихається, — продовжав далі Вакар. — Муку вже вифляцкали, корова вже перестала доїтися, і тепер хоч бери й гризи її від хвоста живою, щоб на довше стало, бо іншої ради нема.

—Ти не питав Дьордія, чи не лишилося бодай долара з тої десятки, що ти дав йому перед Різдвом?

—Не питав і коли він сам не здогадується, то значить, що не лишилося.

—Я дав йому також десятку, але він накупив мені більш речей, як вам, — сказав Воркун загадочно.

—Може він обтягнув, що лишилося, за те, що привіз речі.

—Може бути, але він повинен сказати. Я ж йому казав, що за його роботу ми відробимо йому, бо нема в нас готівки платити йому.

—Ви казали за себе, а я нічого не казав.

—Та йди до нього таки тепер і кажи йому, що нехай дає гроші, а ні то муки.

—Не піду хоч би я мав здохнути тут.

—Чому?

—Бо він був у мене тиждень тому й бачив, що я не розпливаюся в добрі, та й вона говорила, що в нас тільки миска муки зосталася, а він посвистав та й...

—Він чого приходив до тебе?

—До роботи кликав, якесь там дерево звозити.

—Ти ходив?

—Три дні робив.

—Ну й чого ж ти кнюсиш тут? — питав його сварливо Воркун. — Я як вхоплю якусь жердку, то так тя вигаратаю, аж підскакуватимеш. Та ж в нього пять повних міхів муки лежить у шпихлірі.

—Красти не піду.

—Не посилаю тебе красти, але за тим, що тобі належиться.

—Я не знаю чи належиться й тому не хочу лізти в очі.

—Гай, гай, не будь такий сукритий, — говорив Воркун легенько. — Я йду в той бік зараз, та й ти ходи зо мною, і може якось і щось розкрутим. Павло Дуб ногу розтяв сокирою й хочу відвідати його, а там вже й до Поштаря поступимо.

З гіркою бідою Вакар одягнувся й вийшов із Воркуном.

* * *

Дьордій Поштар лежав на постели та й курив, коли Воркун із Вакарем увійшли в хату.

—Чи ви не ходите по селу як якісь благовісники?— питав він своїх сусідів, так собі ніяково, коли Ганна попросила їх сідати.

—Ти встань старий, не лежи колодою коли є гості в хаті, — говорила вона щиро й дивилася по хаті чи все стоїть впорядку.

—Або вони якісь чужі, чи що? — відмовлявся Дьордій, але таки піднявся й сперся ліктями на стіл.

—Та не чужі, але воно таки не годиться господареви лежати коли є хтось чужий у хаті, — доказувала Ганна й розшпортувала вогонь у грубці. — Що ж там ваші пороблять? — запитала вона чоловіків про їх жінки.

—Єлена сидить та й журиться, що не буде в нас, цього року, сяченої паски в хаті, — сказав Воркун пригадавши, що вона ще досвіта споминала про цю справу.

—Ми вже четвертий рік будемо без свяченого яйця, — сказала сумно Ганна.

—Та й якось живемо, — додав Дьордій недбало.

—Та чоловік може жити навіть так, як бики жиють, але що з такого життя? — сказала Ганна. — Ти минулого року й про Різдво таке говорив, коли я спімнула тобі за коляду, але цього року ти інакше говорив, коли колядники заколядували нам.

—Я приймаю так, як воно є...

—Кожний так приймає, але треба старатися, щоб воно щось було, — перебила Ганна. — Великдень іще більше свято, як Різдво, ти знаєш, як то весело було в краю на Великдень?

—Тут так не буде, бо тут треба рукавиці вбирати на Великдень, що не знаєш вже як то було останніх двох років? Та ж вода в цебри замерзла була, розуміється, в ночі.

—А все ж таки Великдень є Великдень і треба його святкувати так, як Великдень святкується, — не піддавалася Ганна.

—А то хтось боронить тобі святкувати?

—Та ніхто не боронить, але ти якось так говориш, мов би в тебе не було нічого святого.

—Гай, гай, якось то буде, — сказав Воркун. — Великодня нема ще, а ви посваритися готові. Я, от, до міста збираюся їхати завтра та й прийшов до вас може щось маєте передати Катерині, або купити щось вам.

Дьордій глянув на Воркуна, і усміхнувся.

—Ви чим: возом чи саньми? — запитав недбало.

—Возом.

—Беріть і сани на віз, може здадуться, — сказав Поштар і засміявся штучно.

—Як буде то буде, але ми мусимо заїхати й приїхати, — сказав Воркун, навіть дуже серіозно. Він не злюбив Дьордія за те, що він якось так дуже скептично віднісся до його поїздки.

Дьордій засміявся голосніше як перше.

—Вам добре сміятися, Дьордію, але нам не до сміху, бо голод не пан, — говорив Воркун, гей би сердито. — В мене є ще трохи муки на дні в мішку, але Томко з жінкою й дітьми вже більш як тиждень не бачуть хліба в хаті.

—Ой, Боже! Чимже ж вони живуть? — запитала Ганна крізь плач. — Я тепер мушу день-у-день вдома сидіти, бо дівчини нема (тут вона спустила голос до плачу) та й не маю часу навіть Тетяни відвідати. Як вона там: здорова, дужа?

—Щастя, що пса нема, а то хвостом звалив би її з ніг, — сказав Вакар. — Лиш очі й ніс лишились з неї.

—Піду я, таки зараз піду, а ти з Іваном якось дасьте собі раду без мене, — говорила Ганна й таки вже вдягалася. — Питала я тебе колись то, як ти був в них, як і що в них, але ти й слова не сказав.

—Нащо ж я маю чужу біду розносити по селу, — сказав Дьордій, скручуючи папіроску. — Як їм біда нехай самі кажуть.

—Е, ти не маєш серця, — сказала Ганна невдоволено.

—Як маєте досить муки то позичте хоч півміха Ва-

кареви, — відізвався Воркун. — Віддасть, коли привезу йому.

—Вакар не має язика? — запитав Дьордій і глянув на Воркуна якось непосусідськи.

—Має, і то навіть досить терпкого, але просити, чи зичити він не має смілости, — відповів Воркун, і глянув досить сміло на Поштаря.

—Закуріть, — сказав Поштар і посунув столом до Воркуна капшук з тютюном, — та й скажіть Вакареви, що я маю його півтора долара, що лишилися з тої десятки, що він дав мені перед Різдвом. Я думав задержати їх за те, що привіз речі, але коли йому так дуже прикро тепер, то я дам йому півмішка муки за них, а за привіз буде корчувати мені три дні.

—Трошки солено, але нехай буде, — сказав Воркун, — чи як кажете Томку?

—Та багачам нема що пхати пальці між зуби, бо відкусять, — сказав Вакар, ніби жартуючи. — Вони мають мене в руках, а не я їх.

—Щоб ви робили, коли б ви мали мене в руках? — запитав Дьордій і глянув насмішкувато на Вакаря.

—Я дер би з вас шкіру так, як ви з мене.

Дьордій засміявся голосно. — Видите, які ви без серця, — говорив він ніби з докором. — Бо сказати правду, я всім вам дуже дешево рахував всякий привіз. Три долари від одного цілком не багато коли порахувати, що я за кожний раз трачу вісім днів часу, мордую себе та й худобу.

—Три долари за один раз? — запитав, мов би наляканий, Воркун.

—Три долари, або шість днів роботи, — потвердив Дьордій.

Воркун присів на лавці й зробивсь половину менший як був.

—Ви не відробили мені ще й за те, що я ходив із вами землю оглядати, памятаєте?

—Кілько ви рахуєте за те? — запитав Воркун півголосом.

—Пятку, або десять днів роботи.

—Пятку від кожного з нас?

—Розуміється.

Воркуна так, мов би вже не було на лавиці. Сидів він скулений і числив у памяти кілько то він винен грошей, чи роботи сусідови. Багато виходило. За те, що привіз його з міста, як з роботи вертався, три долари; два рази привіз муки, перед Різдвом і тоді коли Марію відвіз, то буде це шість доларів, а пятка за оглядини землі то разом зробить чотиринадцять доларів, або двадцять і вісім днів роботи. Він малощо не йойкнув коли вже з сумував рахунок.

—То ж як ми стоїмо обидва з нашим рахунком? — запитав він несміло й непевно, щоб впевнитися чи його числення сходиться з Поштаревим.

—Ви винні мені сімнадцять доларів, або тридцять і чотири дні роботи, — відповів Дьордій.

—І мені також таке вкроїлося? — запитав Вакар і дуже квасно скривився.

—Я кожного трактую однаково, — сказав Дьордій і якось дуже смішно дивився на своїх приголомшених сусідів.

—Був я панським слугою в краю та й здається, що така сама доля знайшла мене й тут, — проворкотів Вакар і завертівся так, мов би хотів уже відходити.

Воркун не відзивався. Він сидів, мов на грани, і слухав як йому зимна дрож пробігала спиною. Та ж він від коли жиє то такого довгу не мав іще!

—Ти не торгуйся так, як жид, але йди, запряжи коні, кинь мішок муки на сани, не смішися пірміхом, та й завезеш мене до Тетяни, бо я з голими руками не піду до неї, — заговорила Ганна і завязувала в полотно якусь миску й горшок.

—Я муку на плечах понесу, бо Дьордій схочуть, щоб їм один день робити за те, що відвезуть, — сказав Вакар і встав із лавиці, щоб вже йти.

—А ви як думали: за дармо? — засміявся Дьордій.

— Рахуймося як жиди, і жиймо як сусіди, — додав він і пакнув здорово свою папіроску.

—Та йди вже до тих коней, — наглила Ганна сердита, що Дьордій не показував ніякої признаки вставати й запрягати.

—Чекай, нехай гості посидять трохи, — відмовлявся він. — Скажуть, що хочу їх з хати збутися; ми навіть не поговорили собі так, як належиться, по сусідськи. Ви, — звернувся він до Воркуна, — коли таки дійсно хочете їхати до міста взавтра то уважайте, бо то не жарти. Дорога кепська, розкаль, бо сніг топиться, і всюди в ярках вода під снігом і не знати як глибоко. Шубовтните та й тільки забулькотить за вами й за волами. Найгірші ці двадцять миль від нас, бо тут ніхто не їздить, а там далі є вже добрий прослідок. Я поробив багато знаків, дивіться за топільками, що лежать вздовж дороги по боках та й за знаками на деревах поки вийдете на вбиту дорогу по при телеграф. Шкода, що жаден із вас не їхав зо мною до міста в зимі. Стара дорога правцює зимою через стави, але тепер небезпечно їхати ледом і треба держатися літного прослідку. Тільки уважно треба слідити, бо заблудити так легко, як лисого голити. Як починає темніти не їдьте далі. Беріть із собою сокиру й багато сірників, бо без вогню трудно переночувати. Як заїдете волами за чотири дні до міста, то перехристіться.

До хати увійшов Іван і став коло порога, мов би чужий.

—Запряжи коні, — сказав йому Дьордій.

—Нащо?

—Не питай, але зроби, що кажу.

Іван вийшов, а Ганна почала просити Воркуна, щоб він забрав дівчата з містечка до дому, бо вона дуріє без своєї та й без Марії всі сумують.

—Ви вмієте приговорювати, — підхліблювалася вона до Воркуна, — і зробіть так, щоб вони на свята приїхали а посвятах пішки до міста не підуть.

Воркун ніби обіцяв, що щось такого зробить, але думка про довг говорила йому що іншого: він сам остав-

ся б у місті, коли б знайшов роботу, бо довгу хотів збутися.

За кілька хвилин їхали вони саньми до Вакаря. Снігу на дорозі майже не було вже, і Дьордій мусів крутити кіньми по боках, де попід корчі можна було ще зимової дороги здибати.

—Ви не беріть собі до серця, що я вас так цупко обрахував сьогодня, — сказав Дьордій до Воркуна, завважавши, що цей похнюпившись стояв мовчки, мов би на похорон їхав. — То є дуже уміркований рахунок.

—Чи я вам кажу, що ні? — сказав глухо Воркун. — Я вже гризуся, як би то віддати вам той довг.

—Я не напираю, бо знаю, що ви грошей не маєте, а відробите тоді коли мені треба буде робітника.

—Та вже буду я старатися від сьогодня не залізати в довги, — сказав Воркун твердо.

На роздорожу Воркун скочив скоро з саний, поздоровкався не дуже то привітно, і пішов зо схиленою головою до дому.

* * *

Довго, довго не міг Воркун забути своєї першої подорожі, своїми волами, цієї першої весни, до міста. Та сказати правду, він ніколи її не забув, бо лишились йому на памятку кольки в попереці, що відзивалися кожний раз коли приходила тяжка робота. — Та ж вона, тая подорож, варта була не три долари так, як Поштар брав від мене, але двадцять разів більше, — говорив він пізніше, коли йшла мова про перші піонірські роки.

—Виїхали ми дуже рано, от, коли почало бріщати,— розповідав він тим, шо пізніше приїхали, і осіли в його сусідстві. — Набрали повну фіру сіна, кілька хлібів у мішок та й із хати, здавалося нам, що то фрашки, от, сидиш собі й ідеш собі. Василь зібрався по панськи, Соловій по парубоцьки, думали хлопці, що з сухими ногами аж до міста заїдуть.

—Але таки першого дня, вже десь пополудні, бо сонця видно було зза хмар і попасали ми отак, навгад, прий-

шли ми до потока закиданого ледом і снігом. Стали ми та й міркуємо, що робити, чи їхати, чи вертатися. Був ніби прослідок зверха по снігу, і Соловій, скочив із воза, побігав по снігу та й каже: — Гоніть вуйку, ми переїдемо, досить твердо тут, — але не докінчив він слова, як сам застряг по пояс. Ледве-го Василь витяг із тої снігової каші.

—Розпалили ми вогонь, щоб Соловій висушився, бо над вечір іще приморозок брав, та й коло вогню радилися, що робити: їхати трудно, а вертатися стидно. Взяв я рискаль і почав прокопувати сніг. Копаю, а то так самісенько, як Поштар говорив: снігу в пояс, під снігом вода, під водою лід, а під ледом, ну знаєте, меду там не було, тільки вода. Тяжко буде переїхати, бо колеса від разу застрягнуть аж до леду, сказав я хлопцям. Та й не знати чи той лід видержить.

—Коли б ми самих волів перегнали на другу сторону, а там вони витягнуть воза шнуром, — сказав Соловій зарившися без штанів у сіно й дзеленькав зубами.

—Ти, казав я йому, тепер нічого не замочиш, іди з волами на другий бік, а ми поїдемо вже возом.

—Соловій подякував мені за таку раду, і не оставалося нам нічого тільки вертатися. Але Василь вхопив сокиру, вирубав кілька сухих кавалків дерева, виніс їх і зробив із них місток по снігу. — Як поломимо ми сніг і змішаємо його з водою, то тоді легче буде волам іти та й воза не задержуватиме, — говорив він охочо й не переставав бехкати запакований твердо з верха тяжкий сніг.

—Поміг я Василеви, збурили ми тверду шкаралупу, але трудно було загнати воли у тую кашу. Крутили, вертіли вони то сюди, то туди, мало воза не перевернули. Ледве Василь затягнув їх у воду, шнуром тягнув, та й сам обмочився по вуха.

—Перешолопали ми ту кашу з гіркою бідою, але при березі стали. Стрімкий берег був та й ожеледою вкритий, бо у затінку до півночі він був. Спробували воли лізти, ховзалися, падали, ну, знаєте, худобина на леді не має ніякої сили. Випрягли ми їх, вивели на рівний бе-

ріг, вчепили до воза шнур і так витягли його разом із Соловієм.

—Розпалили ми вогонь та й сушитися стали, бо й вечеріло вже, і треба було ночувати.

—Пять днів ми їхали, поки заїхали до того нещасливого міста. Хліба нам не стало, сіна волам забракло так, що пятого дня всі ми, пять нас, два воли й нас три, постили цілий день. Їхали ми по при якісь хати тут то там, але що зробиш коли в тебе нема язика того, що треба.

—Приїхали ми до міста та й прямо до тої пекарки жену воли, бо хліб уже привиджувався нам. Купив я один бохонець, виніс і ми його розідрали як голодні пси. Зїли ми його, визбирали крішки та й розглядалися де б то сіна волам купити, чи вже навіть украсти, як не дадуть. Щось я подумав та й кажу до хлопців: та ж тут десь мусить бути моя Марія та й Катерина Поштарева.

—Де ж ви знайдете їх? — сказав Соловій та ще й рукою махнув.

—Зараз я їх знайду, сказав я, та й загнав воли до того господаря, що ми йому першому дрова рубали. Заїхав я на вулицю по при його хату та й говкати почав, ніби воли задержував. І що ви собі міркуєте? Не встиг я крикнути щось чи не три рази, як з хати вибігла Марія та й з радісним плачем до мене: — Ой, тато, тато, — кликала, та аж мені на шию скочила й обняла з радости. За нею й господар вийшов і господиня та й зачали щось там говорити; веселі були та й здавалося тішилися, що ми приїхали.

—Досить, доню, цеї радости, сказав я до Марії, коли вона почала була розпитувати про маму та й про всіх,—бо нам любо розмовляти, але волам голодним ніяково стояти. Іди та й запитай своєго пана, де би то їм сіна дістати.

—Пішла Марія, щось там сказала йому, а він вийшов на вулицю махнув рукою, щоб за ним їхати, і запровадив нас до великої стайні, де якийсь там півіндіян розпряг воли, забрав їх до стайні, а нам справляв рукою на хату, що стояла коло стайні.

—Зайшли ми до хати, тепло в ній було, та й два ря-

ди ліжок, одно над одним так, як у тім кораблі, що ми їхали ним до Канади. — От виспимося цієї ночі, — сказав я до хлопців і вже таки чув, як мене ломило на сон.

—Вийшов я на двір, до стайні, щоб на волів подивитись і що ви собі думаєте? Лежали вони на своїй постелі та й лежачи сіно їли. Аж-ми жаль стало дивитись на них. І вірте мені, або не вірте, але від тоді ні я їх, ні ніяку іншу худобину не вдарив: шанував мов дітей своїх.

—Як вже світло засвітили до хати увійшли Марія й Катерина. Що то за радости було! Принесли нам і хліба, і мяса, і чаю, всего принесли та й розмову розвели розпитуючи про все, як там вдома. Не знаю як довго вони там із Василем і Соловієм розмовляли, бо я зїв трохи хліба, напився чаю, (мяса гріхувався їсти, бо то піст був), звалився колодою на ліжко та й заснув не роздягаючись.

—Накупила Марія, другого дня вже, всего, що треба було, (я вже не мішався до купівлі, бо вона вже шваркотіла якось там з тими крамарями), та й не знаю, чи вони дали їй все те за дармо, чи платила вона, бо не вспоминалася в мене за грішми. Давав я її своїх три долари, але не хотіла брати, казала: "держіть собі, вони здадуться вам."

—Відпочивали ми цілих два дні. Говорив я дівчатам, щоб їхали до дому, але шкода було й згадувати. Сподобали собі роботу та й не скучалося їм. Першого тижня, говорили, тяжко їм було привикати до всего нового для них та й банували за мамами, але скоро призвичаїлися. Та й добре, що не їхали, бо набідилися б були цілу дорогу, бо то ні спати, ні їсти не можна було так, як належиться.

—Цілих чотири дні їхали ми до дому та й наносились тих мішків із мукою та й іншого дрантя. Ледве теплі приїхали, але таки приїхали, і навіть сам Поштар дивувався, як ми вдома зявились.

—Василь якоїсь там масти привіз Павлови до рани, хоч вона присхла вже була, та й на Великдень Марія передала й сала, й масла, й мяса: десь вона все те розкру-

тила. Та й якогось там шмаття вона надавала й Єлені, й Єлисаветі та й хлопцям, кожному щось призначила, навіть Тетяниній Варварці якесь там дзуркало передала.

—А я тиждень цілий сидів коло печі та й спину вигрівав, покурював собі, бо Марія й за мене не забула та й купила для мене цілий фунт тютюну за двадцять центів, кінська підкова називали його. Відпочивав я, але від тоді то вже й десятому заказуватиму не їхати до міста на весні: сиди вдома хоч і в голоді, але не наїшся ніякої хвороби дорогою.

—За одним я жалував, що не намовив я Вакаря, щоб поїхав був і покушав того їхання, бо він не переставав нарікати на Поштаря, що той із нього шкіру здер, хоч Поштар спустив усім нам до половини відробку, але на грошах не спускав, значить підніс нам платню у двоє за роботу.

—Не все я вам сказав як то було тої подорожі, бо їхав я девять днів то й треба говорити девять, щоб розказати докладно як то було. Тепер я розповів вам лиш те, що скоро пригадав. Та й ви вже знаєте як то могло бути зо своєї подорожі, бо не одному з вас хребет тріскав, коли воза з болота випихав, або мішки двигав через воду.

* * *

РОЗДІЛ 14.

Минув Великдень. Григорій Воркун наказував усім, щоб ніхто не згадував того Великодня, бо його як би й не було; був ніби він приписаний на ту неділю, котру призначили йому Соловій із своєї книжки, а Ганна й Єлена зо своєї памяті, але явився він так явно й славно, як явилася весна двадцятьпершого березня.

— Це такий Великдень, як віз без коліс, — говорив із гірким гумором Воркун до Єлени, збудившись того дня дуже рано. — Та добре, що день хмарний, та й дощем росить, менше жалю буде.

— Моє серце мов камянне стало, — шептала крізь плач Єлена, — бо навіть писаночки не маю, щоб нагадувала його... В старім краю святять паски сьогодні, дзвони дзвонять, людей повно коло церкви, веселість велика там, а тут...

— Гай, лиш тихо, бо дітей побудиш, — витхомирював Воркун жінку. — Менше слів, менше жалю.

— Що ж я скажу їм, коли повстають?

— Скажеш, що на другий рік справимо подвійний.

— О-го!

— Побачиш!

І так одно одного смутило й одно одного втішало, перебули вони свято Христового Воскресіння, а по ньому взялися вони, як то Воркун гойно називав, свої лани пшеницею й вівсом засівати.

Ще до свят приготовляли вони ріллю під сійбу. Виорану цілину треба було спушити, бо зерно, як казав Воркун, вибагливе мов дитина; не зробиш йому мягкої постелі, не спатиме й не ростиме як треба. Та щоб спушити землю, треба було господарського знаряддя та й сили для нього. Воркун мав деревяну, своєї роботи форону, мав дві сапі, сокиру, свої, жінчині й діточі руки, воли, а вдодатку, для посилення всіх згаданих,

він причисляв свої зуби, бо, — поясняв він дітям, — як не затиснеш зубів при роботі, то будеш почуватися як нековане колесо на твердій, нерівній дорозі.

І цікаво воно було подивитися, як то Воркун роздробляв своїм знаряддям і своєю силою виорану цілину. З самого початку, як сонце й вітер просушили були вже ріллю, він уявляв, що вона перемерзла і скрушіла за зиму, і, коли визбирається коріння, він запряже воли до борони, гейкне на них, борона віїсться в скиби та й тільки шумітиме й пересипатиме землю як попіл. Але його уява цілком зниділа перед дійсністю, бо, коли вони визбирали й запрятали, здавалось їм, найменші корінчики та й сподівалися, що робота піде дуже гладко, він не дуже то з легким серцем ішов за бороною, що бігла павуком по скибах і, здавалось, сердилась на пірвані скиби, що шпортали її.

— Гов, а-гов! Зіпри воли! — кричав він Єлені, коли вони пройшли кільканадцять кроків. — З цієї нашої роботи така користь, як то кажуть, що біг пес через овес та й не шкодило ні псові, ні вівсові. Сідай, Корниле, на борону, побачимо що з того буде...

Погнала Єлена воли, поїхав Корнило вгору то вдолину, мов на кораблі. Зпочатку гигикав сміхом, але щодалі його сміх на плач перемінювався. Неприємна їзда була; коріння штуркало його зо всіх боків; руки пооббивало йому...

— Старий, а розуму не маєш, — хлопця на борону висадив. Хто ж таке видів? — сварила Єлена чоловіка, та й зацитькувала хлопця. — Каменем привали її, великим каменем, то й скакати не буде.

Послухав Воркун жінки, пішов де було каміння, вибрав одного такого, що ледве приніс, положив його на борону і — гей!...

Пішли воли крок, два, три... Дряпає борона, торгає скиби... Четвертий, крок, пятий, шостий, а на сьомім вгору здіймилася, мов би щось живе її зо споду піднесло, і — гов! Скотився камінь; легче бороні стало. Підніс її Воркун, вичистив, заглядає — кілька зубів

бракує, не видержали навали. Але нема часу на сентиментальність; Воркун нові зуби заложить увечері, а тепер роби, небого, тими, що осталися.

Положив Воркун камінь, погнала Єлена воли, скотився камінь, тяжкий камінь.

— Біжи, Павле, до хати та й принеси той шнур, що під постеллю лежить, бо цей каміньчик мої дні вкоротає, як я буду що хвилини, за кожним кроком, його на борону саджати; привяжу біду й може буде держатися.

Побіг Павло, приніс шнур, привязали, пішли... Піднялася борона раз, другий, третій, але що далі то все рідше, а вкінці цілком перестала здійматися.

— Завертай, жінко, воли додому, бо наша борона вже пішки лазить, — сміявся Воркун та й чухався в потилицю. — Пів дня ми стратили й ніякої признаки не зробили, хіба те, що борона зуби погубила.

Випрягли вони воли, погострив Воркун сапи, і по обіді взялися вони просапувати пядь за пяддю свій лан, щоб спушити його. Легко робилося на душі, коли сапа поринала, кусала глибоко землю, але цього легкого дуже мало було, бо кожна пядь заснована була корінням мов павутинням. Гримне Воркун сапою, шарне, відкусить вона кавалок скиби — серце радіє; вдарить він нею в скибу, гримне вона в корінь, задрижить глухо сапивно, заболять руки — гірко робиться на душі. Але нема часу бавитися почуваннями: робота мусить бути зроблена.

Відсапував Воркун той корінь, брав його руками, затискав зуби і тягнув. А він немов живий: вигинався як вуж, викручувався — ні зломити, ні витягнути його. А Єлена бігала, підбігала, хотіла помогти чоловікові але не знала, як тую поміч дати. Ловила вона Воркуна за спину, тягла, дознаку так, як у тій байці, що розказує про діда й бабу та дівчину маленьку й мишку куценьку, що ніби вони всі якусь там ріпку тягнули.

— За корінь бери та й сіпай враз зо мною, — радив

і сопів Воркун, — бо його немов яке лихе держить зо споду.

І сіпали вони обоє, аж руки вмлівали, а корінь держався...

Рубай його там, де земля рушається, — казав Воркун Єлисаветі, що сокирою орудувала. — Але вважай на ногу.

Єлисавета цюкала, але не втрапляла. Злість і досада бралася Воркуна. — Дивися, де бєш! Бий твердо, згори, так!...

Воркун з Єленою потягнули, вирвали корінь, заточилися й мало що не попадали й держали в руках такого миршавого, кріслатого, до нічого нездатного коріння. — Таке дрантя, а так багато сили й часу забирає поки вирвеш його з землі, — воркотів невдоволено Воркун і кинув ним з досади об землю.

І так один корінь, два, три, багато їх одного дня, другого й третього, до Великодня та й, як казала Єлена, по Велицідни сапали вони, цюкали раз-попри-раз, поки не скінчили.

— Крішка того поля, а як багато роботи приймає, — говорила Єлена визбируючи й запричуючи найменші коріньчики з присапаної ріллі.

— Але як уродить, то... — говорив Воркун, напростовуючи болючу спину.

— Не буде кому їсти, — докінчила Єлена за Воркуна. Вона зловилася руками за крижі та й застогнала.

— Не журися, коли б тільки вродило, бо, як кажуть, до хліба зуби знайдуться, — говорив Воркун. — Тякжо воно на початку, привикнемо, а потім свистати будемо, — додав він, обвівши оком ліс. — Великий він із верху, здавалось тяжкий для рук, але той у землі ще тяжчий. Будемо його гризти кавалок за кавалком; сили земля нам дасть.

Заложив Воркун нові зуби в бильця борони, заволочив ріллю, виволочив її мов грядку вздовж і впоперек; три міхи пшениці а два вівса посіяв рукою, а по

сійбі ще кілька разів пішов бороною, щоб зерно добре накрити.

— Як би тільки вдесятеро нам Господь зародив, то знаєте, діти, кілько то міхів буде? — питав Воркун та й сам аж сіяв з радости.

— Пятьдесять! — крикнув Павло й аж підскочив з утіхи.

— Пятьдесять, — сказав Воркун та й сам собі не вірив; багато здавалося йому; на цілий рік стане на хліб та й куркам.

А Єлена дивилася на засіяний кавалок поля — велику надію посіяв там її чоловік; свій хліб буде на зиму. І вона раділа душею. Тридцять міхів пшениці, Боже милий, та ж це скарб! Чи правда це, чи сон?

Благословила Єлена ріллю серцем і душею та й молитвами просила Бога, щоб урожаєм не хибив.

А Воркун скінчивши сійбу до роботи збирався.

* * *

— Цього року треба зарання збиратися в роботу, коли хочемо заробити більше, як минулого року, — говорив Воркун до Соловія, що прийшов був просити Воркуна, щоб привіз йому насіння від Поштаря. — Скоріше підемо, скоріше роботу знайдемо, ну, та й буде з чим додому вернутися восени.

— Не знаю, що мені робити, — говорив заклопотано Соловій, та й дивився крізь вікно на ледве зелені дерева в лісі. — Здається, доведеться мені бути вдома цього року, бо, знаєте, Текля...

— Текля? Е, що там Текля! — підхопив весело Воркун і усміхнувся. — Баби тут якось дадуть собі раду. Воно аби тільки слабости не було, а самі родини дурниця. Через таку дурничку сидіти дома — хто таке бачив! Ти передай цілу ту комедію в руки тітки Єлени та й не журися: вона вже має трохи досвіду та й зробить порядок з нею.

— Та як я лишу її саму? — питав Соловій. — Є в

нас корова та й курят Текля наплодила з пів сотні — доглянути ж треба.

— Догляне вона сама, поки зможе, а потім жінки спряжуться якось і будуть доглядати, — намовляв Воркун. — Є, дякувати Богу, в нас одна дівчина, в Калини дві, в Тетяни одна, ну та й жінки самі будуть чергуватися, як на варті. Це один пункт. А другий — може приїде хтось з краю та й закватирує в тебе, то й поміч буде. А далі, як знаєш, коли лишишся, то захопить тебе зима, як кажеться, без зерняток і листків та й пахучих корінців, бо тут ані одного цента не заробиш, а розпустиш ще й ті, що може заваджаються ще в тебе.

— Я робив би дещо на фармі: більше поля прочистив би, зорав, сіна напрятав би...

— Фарма, Степане, не втече від тебе, — перебив Воркун Соловієве доказування. — Зрештою, ти й сам бачиш, що вона не всилі годувати тебе, бо вона дика. І поки ти пічнеш їсти з неї хліб, то треба нагодувати її неначе корову, щоб молока дала. Розумієш ти мене, чи ні? А-ну, подумай сам: як би ми не пішли були минулого літа до роботи, то сьогодні не було б у нас коров, а вдодатку сиділи б були цілу зиму голодні, або зїли б були наших биків.

— Це правда, що ви кажете, але Текля, вуйку, плакатиме.

— Хто, Текля плакатиме? Ти вже говорив з нею?

— Ні, але я так думаю.

— Ти не думай, але поясни їй справу так, як я тобі пояснюю й усе буде гаразд. Вона не з тих, що люблять пеститися...

— Хто любить пеститися? Про кого ви говорите? — спитала Єлена, що ввійшла разом з Вакарем у хату.

— Говоримо про Теклю, — відповів Воркун. — Я намовляю Степана, щоб ішов зо мною до роботи, а він каже, що жінка буде плакати за ним.

Може син або донька плакатиме, — сказала Єлена здогадливо, — а Текля не з тих, щоб плакала. Обій-

деться вона без тебе, голубчику, як і минулого року обійшлася. Дотого ж я буду її доглядати як ока в голові, а коли треба буде, то й до себе заберу або сама замешкаю з нею. Якось то буде, не журися. А за всі ті клопоти мене за куму візьмеш.

— Ось і бачиш, як то воно все дешево обійдеться! — сміявся Воркун, моргаючи на зашарілого молодого господаря. — Не маєш ти вже що говорити; тільки засій тую латку поля, що маєш оброблену, та й у маршруту збирайся. А ви, Томо, готові вже йти в дорогу? — запитав він Вакаря, що стояв коло дверей, приперщись до одвірка.

— О-го, мої ноги не підуть цього року далі, як Поштарева фарма, — відповів Тома пригнобленим голосом. Задовжився я в нього настільки, що й літа не стане, щоб довг відробити. Та й то ще не кінець, бо, поки мій хліб зародить, треба чужого купити в Дьордія, бо в кого та й защо куплю, коли в мене зо своїх грошей, що я мав, тільки тридцять центів осталося. А вдодатку, як знаєте, моя жінка недужа. Піду, лишу її саму з дітьми, то скоро може вона лягти рядом з моїм Семеном на цвинтарі.

— Ріллю просапали вже? — запитав Воркун і глянув на Вакареві босі ноги і штани, що не могли вже признатися до ніякого коліру, а форма їх була така, як би ви, скажім, встромили два патики, ніби ноги, в дві колінкові, бляшані, старі та й іржою повищерблювані димарні рури. Про них можна було сказати, що вони були колись штанами, а тепер лишилася лиш назва з латкою на латці.

— Просапував, але ще не скінчив, — відповів глухо Тома. — Не маю я сили те прокляте коріння тягнути. В очах свічки світяться, бо живіт до хребта присох і — кажу вам — гірко воно, так гірко, що й у пеклі не може бути гірше. Я проміняв би своє становище з чортом колинебудь.

— Ви, коли б могли, та й купили б собі одного, — жартував Воркун сміючись. — Скоро доробилися б ма-

єтку, але за те треба душею заплатити.

— Я дав би йому не тільки душу, але й усе, що тільки маю, щоб забрав мене звідсіль, — сказав Тома різко і гнівно.

— Забере та й у пекло занесе, у вічний, пекучий вогонь, — страшив Воркун сусіда, не привязуючи великого значення до балачки.

— Гірше не може бути там, як тут є, — буркнув Вакар і завертівся, мов би хотів іти вже.

— От, гарну бесіду розвели, — сказала Єлена, що краяла хліб і розложувала грінки на столі. — Один зачав плести а другий підсукує дурне дурним і нащо та й для чого воно? Неділя свята сьогодні; люди моляться по церквах та й просять Бога, щоб їх і нас усіх ласкою своєю обдарив, а ви своєю балачкою готові свої душі запропастити. Майте розум, бо немаленькі вже.

Чоловіки дивилися на Єлену; вони не бачили її ще такою сердитою, як тепер; та й голови похнюпили, застидалися. А Вакар спустив свою голову аж на груди, бо знав і відчував, що то вона його репіжила словами. Це вже другий раз сьогодні вона бештає його; от, недавно, в його власній хаті, сварила вона його, що він стидався просити Воркуна, щоб йому ріллю заволочив своїми волами. Замість попросити та й заволочити поле як належиться, він тягав з дітьми кракату тополю по землі. Єлена, як почула про це, розсердилася й не пожаліла слів. Хто ж бачив таке? Воли дармують, борона є, тільки сказати, навіть і просити не треба, бо весна раз у рік і відмови не може бути, але ні! Він мачкувався з дітьми тягаючи тяжку жердку по гордопах та й злістю сикав. Силою вона витягла його з хати, щоб до Воркуна йшов волів і борони просити. А він замість сказати чого прийшов, чортів нагадав.

— Сідайте та й полуднуйте, — сказала вона, половивши миску рибячого студенцю на стіл між накроєний хліб. — Дякуйте Богу, що цієї риби нескупо,

а то не було б що на зуб узяти, — додала й сама вкусила хліба.

— Сідаймо, хлопці, коли просять. Сідайте, Томо, не давайтеся просити...

— Їх до всього треба шнуром тягнути, — сказала Єлена і глянула докірливо на Вакаря. — Сідайте, сідайте, не дивіться, що говорю трохи гостро, — припрошувала вона змізернілого сусіда. — Недобре так цілком опускатися, як ви опустилися. Всіх нас однакова біда притискає, але біда бідою, а жити треба та й на завтра треба дивитися, бо хто не дивиться, той сьогодні нічого не варт. Їжте та й радьтеся, що та як робити, щоб до роботи вибратися скоро, бо час не стоїть. Не заробите грошей, будемо скавуліти від холоду й голоду на другу зиму, бо не буде чим хребта накрити та й до хліба щонебудь купити. Хліб, може дасть Бог, зародить нам, але шмаття купити треба для себе та й для дітей, бо пліснють у хаті цілу зиму не маючи в чім на двір виходити. Ти підеш завтра та й заволочиш їм той клапоть поля волами, — говорила вона Воркунові, — бо вони ломакою копирсають та й роблять таку признаку, як прутом по воді.

Чоловіки їли; смачно висисали рибячі кістки з голови, витягали з рота ості, складали їх кожний перед себе на стіл і, нахмурившись, слухали Єлениної бесіди. Сам Вакар, слухаючи, признавав у своїй голові, що вона говорила правду про нього. Стидно було йому, але душею дякував їй за посилення його пригнобленого духа.

— В четвер раненько ми маємо вже бути далеко звідсіль, — сказав Воркун як його жінка скінчила свою бесіду. — Завтра заволочу, Томо, ваше поле та й твоє, Степане, заскороджу...

— Коли б тільки Поштар не спинив мене, — сказав Вакар, — бо я взяв у нього насіння на відробок.

— Нащо ж ви брали на відробок, коли можна було позичити й віддати в осени? — сказав Воркун.

— Я не знав, що можна так зробити. Я тішився, що й так дав.

— Якось то буде, — сказав Воркун. — Поїдемо до нього та й полагодимо справу. Він нам ще й муки позичить.

Попоїли чоловіки, встали, перехрестилися й, видовбуючи зуби остями, говорили про все те, чого в них нема, але що їм конче потрібне. Прицім обисляли незароблені ще гроші й міркували, що за них мають вони купити. Воркун постановив розвести свиней, а з машинерії купити залізну борону й диски.

— Для мене роздобудь жорна, бо не маю на чім крупів для курят нажорнити, — сказала Єлена й дивилася втішно на свої квочки, що порпалися з курятами на подвірї.

* * *

— Вам нащо такого великого города? — питала Єлени Калина Дуб, що прийшла відвідати свою сусіду в тайних, дипльоматичних справах і застала її при роботі коло глядок.

— Та, де ж це великий? — сказала скромно Єлена, приплескуючи долонями землю, мов постіль, що на неї мала б зараз лягати. — Є тут, дякувати Богу, досить землі й коли б я мала більше насіння, зробила б його багато більшим. Не зашкодить, як уродить; буде й для нас та й буде що другим дати. Ви, здається, чули вже, що нові люди приїдуть і осядуть недалеко від нас; треба буде помогти їм бодай городиною. Прикро воно, як нема влітку зеленини.

Калина покрутила носом. Не сподобалося їй, що Єлена садить город та й про імігрантів думає. — Можливо, що вони приїдуть загоді та й будуть мати досить часу посіяти свої грядки, — сказала вона, бажаючи довідатись від Єлени коли то на її думку мали б нові люди приїхати. Говорив Павло, коли вернувся з містечка, куди повіз був своїми волами зарібників, що Воркун одержав від свого брата лист, в котрім є докладно написано про всіх тих, що збираються їхати до Канади. Але

Павло не дослухував та й не допитував про все точно, а лиш так — пяте через десяте схопив і не вдоволив Калину своїм оповіданням. Це невдоволення пригнало її до Єлени, щоб довідатися з першого, як то кажуть, джерела про зміст листа, що Воркун передав Павлом Єлені.

Вони вже мабуть пливуть десь на морі, — сказала Єлена й завзято скородила граблями нову грядку. — Але поки вони приїдуть, поки осядуться, то й весна промине; не знаєте як то воно минулого року було? Хоч посіяла я всього, але тільки бараболя, морква й капуста зародили, а решту ярини мороз убив. Посію, нехай росте, не пропаде. Тут я посіяла моркву, а на тій грядці петрушку, — говорила вона й показувала граблями. — На тій довгій посадила горох, а там далі кілька рядків бобу натикала. На цих — вона обернулася в другий бік — будуть буряки, а на тамтій цибуля, попри цибулю часник, за часником хвасоля. Я й огірків посадила. Казала Ганна, що пробувала розвести в себе огірки, але вони, хоч і посходили були, однак мороз їх убив; хочу спробувати, чи вдадуться мені. Попід ліс будуть соняшники а попри них коловатні. Я й коноплі посіяла онтам на горбку та й під капусту землю приготовила. Двигала я з Елисаветою мішком гній зперед стайні та й кожну грядку трохи погноїли...

— Хто ж то їде, запитала Калина, перериваючи Єленину бесіду; вона ждала нетерпеливо, щоб Єлена скінчила говорити про грядки, але їй і на думку не приходило про щось інше розмовляти.

— Їде мабуть Петро, обидва Підгірні та й ще хтось там, — відповіла Єлена. — Бараболь посадила я цілі три міхи, щоб і для них стало, як приїдуть до нас. А маку всюди порозсівала і як зацвіте вліті, буде на що дивитися. А ви вже засадили свої грядки?

— Щось там дівчата копирсали, не знаю, що вони засіяли, — відповіла Калина й зараз таки: — А Підгірні з родинами їдуть?

— Здається, що з родинами; буде гарна купка

дітей, як уже приїдуть, — відповіла Єлена. — Будуть мої грядки як подаровані; вліті без них як без рук; бо куди круть-верть, а все в город побіжиш: чи по закришку, чи по зеленину, намичеш, сполочиш та й є чим їду перекинути. Добре вам: у вас будуть дві корові з молоком і городом не потребуєте дуже клопотатися, от, щоб тільки на закришку було дещо. Взавтра йду до Тетяни і поможу їй грядки засадити. Як лишилося вам насіння, яке б воно не було, дайте їй. Дівчат своїх вишліть їй до помочі, бо вона сама не годна. Трохи я, трохи ви, складемося та й матиме жінка город засіяний... Вогнями шпигає мене в крижах, — сказала вона випростовуючись. — Люблю порпатися в цій землі, коби лиш крижі не боліли. Єлисавета помагає сьогодні Теклі сіяти, бо вона в такому стані, що не годна розігнатися з роботою.

Калина стояла, тупцювала коло Єлени та й не знала, що робити, чи стояти й слухати її неінтересної балачки, чи йти геть. Ідучи сюди вона думала, що вони посідають десь у холодочку, побалакають, Єлисавета прочитає лист і вона довідається про все, що хотіла знати. А Єлена й думки не мала сідати та й розмовляти.

— Ви не бачили моїх курят? — говорила Єлена споглядаючи в сторону своєї хати. — Ходіть та й подивитесь. Такі, кажу вам, гарні, аж любо дивитися на них. Сімдесятеро їх маю та й дві квочки на яйцях сидять...

— Сідесятеро! — скрикнула Калина. — Нащо вам так багато?

— Здадуться, як будуть, — відповіла Єлена і бігла вже на подвіря, щоб показати й похвалитися перед сусідою своїм доробком. Приїдуть Воркунів брат, Підгірні обидва, тай треба буде дати їм по кілька курочок на розплодок; треба помогти їм тим, чим можна, бо знаєте, як то воно тяжко на початках. До того ж наші, ваші та й Підгірних діти приходять до людей; знаєте, діти й ростуть на те, щоб, як виростуть, дружились; і це треба мати на увазі, бо весілля може заско-

чити нас котрогобудь дня.

Єлена говорячи не йшла, але бігла стежкою до хати, а Калина нащуривши вуха, підбігала за нею й ловила жадібно її слова. Про це вона хотіла побалакти, розпитати Єлену, особливо про Підгірних, що належали до старокраєвих багачів, та й діти були в них дорослі вже; в Дмитра Підгірного був парубок Антін, що вже військову службу відбув, а в Романа була дівчина, Парасина, що могла вже колибудь стати до шлюбу. Інтересно було для неї знати, чи ці двоє їдуть також, чи може вже подружились і осталися в краю.

— Ви певно маєте вже якусь надію на весілля, що приготовляєтеся до нього, — сказала Калина, підбігши за Єленою.

— Яка там надія! Хто може знати котре чиє буде? — сказала Єлена і заствляла Калину дивитися на її курята. — Дивіться, як гарно пітькають. Не маю крупів і мусимо товчи пшеницю каменем, щоб годувати їх. Ганна казала мені, що крупи добре мочити в солодкому дзері; ростуть від них курята, мов на дріжджах; але не маю його і жду поки корова не вположиться. Дивіться які тії мартівки гарні; вже пишками вкриваються; буде що по Петрі зарізати, як їх якась нендза не поїсть... Рахував ти сьогодні курята? Є ще вони всі? — запитала вона Павла, що городив з Корнилом пліт з лозового пруття перед хатою, де Єлисавета мала квітник розвести.

— Я рахував їх десять разів, але за кожним разом інакше виходило, — сказав Павло.

— Як інакше? Куди інакше? — залепетіла Єлена настрашившись, що курят було менше, як повинно бути, та й сама зачала рахувати.

Але що до рахунку то курята, як ви самі знаєте, є дуже невдячні; не розуміють, що ви їх рахуєте; бігають одно поза одного, мов навмисне, щоб ви свій рахунок змилили, і, як казав Павло, за кожний раз, як їх перерахуєте, інакше виходить: раз більше, раз менше. То ж і Єлені не вдалося дійти рахунку.

— Є, здається, всі, бо мені більший рахунок вийшов, — сказала вона, хоч і не довіряла собі. — Поки ту дробину вигодуєш, то голова посивіє. Але треба їх і на мясо й на подушки; дівчата підростають до людей та й треба придане для них старати... Ай, я стою, та й навіть до хати вас не прошу; рідко приходите до мене; працюєте тяжко; я вже своїх ні рук, ні ніг не чую, задеревіли. Стережіть, хлопці, квочок, бо ворони сновигаються вже. Зайдіть на хвилину до хати; хоч знаю, що ваш час дорогий, але зайдіть, прошу; покажу вам хустку, що моя Марія передала для мене; написала карточку; пише, що добре їй там, на тій службі; вже й Єлисавету підмовляє, щоб їхала, але я не пущу. Пустила б я, чому ні, коли б так Текля не була при надії, та й як би Теляна була здорова; а то, знаєте, сусідська річ; піде вона та й лишить усе на мою голову, ради не дам. Візьми, Корнильцю, трохи крупів та й курят погодуй; але чекай, я те сама зроблю, — сказала вона й побігла до хати за крупами. Забула вона й за хустку та й за Калину, що стояла коло порога та й марнувала свій час дорогий. — Дивіться, як вони гарно підпілітькають, співають маленькі тютючки. Ваші вже десь у піря вбралися? — запитала, розкидаючи рукою крупи поміж курята. — А-гуш, ти дурна, чого їжишся? На, їж, та й не заводи бійку, — сварила Єлена сердиту квочку, що наїжилася була й відганяла інших від крупів.

Калина стояла й тупцювала; замолола її Єлена своєю незвязаною бесідою; і не знала як би то вирватися від балакучої сусіди. Перед хвилиною тішилася вона, що вони зайдуть до хати й побалакають собі про те, за чим вона прийшла, але, як видно було, Єлена не дуже то перлася в хату.

— Ви вже певні того, що Підгірні їдуть сюди зо своїми дітьми? — запитала вона, пробуючи закінчити цим свою розмову.

— Здається, їдуть; Бог їх знає; побачимо як приїдуть. Я вже журюся, чим то прийняти їх; прошу Бога,

щоб корова скоро вположилася, щоб молоко було, бо не маю ні яєць, ні мяса... О, ви вже йдете? Дякую вам, що відвідали мене; я відпочила трохи, балакаючи з вами; прийдіть іще як будете мати час. Не забудьте вислати завтра дівчат до Тетяни на толоку та й насіння передайте, як маєте. Не забувайте також за Теклю; мені здається, що вона моя донька; сусідське діло, знаєте: треба добром та й лихом, (щоб про нього й не чути було), ділитися.

Попрощала Калина Єлену та й пішла додому. Що вона думала про свою сусіду, то тільки Бог знав; все ж таки ми певні того, що вона не леліяла її думками, бо коли прийшла додому, відразу напала словами Павла й дівчат, що сиділи коло стола й полуднували, закидаючи їм нездатність до нічого, тільки до їди.

— Другі люди рухаються, працюють, планують, знають навіть де заяць обідає, а ви туманами волочитесь, — говорила вона сердито. — Десь ви ходите, одна з другою, — це вона до дівчат, — і не перевідали та й не сказали мені, що Єлена буде мати десятки курят, що вона півфарми всякої ярини насіяла. Приїдуть наші односельчани та й у кулаки будуть сміятися з нас. Вона вже про весілля думає й чепуритиме свою Марію для Антона Підгірного. Жаль її, що не має парубка, а то відразу сватала б Парасину за нього...

— Як хто дбає, так має, — сказав Павло, висуваючись ізза столу. Він не скінчив їсти; вийшов на двір, щоб не слухати жінчиної балачки.

* * *

Засіяли жінки свої городи та й до корчування взялися; кожна, як тільки могла, свою господарку розробляла. Не було в них, як казала Єлена, часу сісти та й хліба зїсти, бо робота горами лежала. Та й зле було б, коли б хліб був; весна бідна на їду; всякі припаси минулися за зиму, а тепер жили більш надіями, як хлібом. Ждали на корови, щоб пopoложилися; будуть телята, буде й молоко.

Та кому як кому, але дітям телята снилися й при-

виджувалися, а молоко пахло з кожного горшка. Малий Корнило Воркун обходив їх корову зо всіх боків, говорив до неї дуже ласкаво, окрайчики хліба давав їй, ну, робив бідний хлопець що тільки міг, щоб тільки намовити її, щоб скоро телятко привела. Нераз, бувало, сварить німу Маланку (так Єлена свою корову називала), грозить, що постіль її не вичистить за її впертість, але вона на це тільки хвостом легенько покивувала, румигаючи.

Вкінці прийшов той день, веселий день: Єлена застала одного ранку маленьку теличку, що, спотикаючись, пробувала ходити по стайні. Замурликала Маланка, мов би шептала Єлені: видиш уже є, народилася твоя надія, тішся так, як я тішуся. Втішилась Єлена, радість на її лиці концерт веселий справила. Втіху хлопців не описуємо, бо нема слів, щоб висловити її, але скажемо, що за короткий час усе село знало про новину; бігли діти дивитися на теличку та й удодатку кулястру їди. До вечора навіть маленька Тетянина Варварка знала, що на світі якась дуже велика зміна сталася, бо замість пшенишним ріденьким джуром, солодким білим плином напоювали її.

— Два дійки для телички а два для нас, — розпоряджала Єлена коровячою манною. — По трішки, по ложці буде нам, Варварці та й Теклі, поки їх корови не поположуться.

Веселіша весна зробилася від тих ложок молока: мало його було, але кожна крапля з нього переповнена була любим, розмашистим життям; глибші стежки міжсусідські воно витоптувало, глибші, як нераз повні цебри, — знаєте, як то між людьми буває. Горшків з молоком на ліво й на право, але квасне воно та й життя з ним квасніє.

Поволеньки збільшалася радість: Теклина корова вположилась, а потім Тетянина; нових сил громада набиралась. Перед Зеленими Святами нові, сподівані іміґранти приїхали. Поштар привіз їх із містечка та й порозселював довкола зародку нового села. Збагати-

лася громада девятьма родинами, що мали разом сорок душ. Немало до цього зросту причинився Воркунів лист, котрого він написав перед Різдвом, бо зворохобив цей лист не лиш Воркунового брата, Петра, але й двох братів Підгірних, а за ними й інші потяглися, ну, знаєте, людям тільки добро змалюй і дорогу до нього покажи, то вони зараз таки й тиснуться, щоб, як кажуть, того добра для себе пригорнути. Тішилася Єлена та й розталювала: одного Підгірного з родиною в Теклі примістила, другого в Тетяни, а чоловічого брата в себе задержала. Інші знов у Дуба та й у Поштаря тимчасовий притулок знайшли. Залюднилась околиця; свіжі ноги, нові стежки на новій землі протоптували все далі й далі в ліс; нове село коріння розпускало й у нову землю всисалося.

Десь уже по св. Петрі кричав завзято й на ціле горло маленький Борис Соловій у Теклі на колінах. Він кричав і покивував дрібно-грізно своїми маленькими кулачками, мов загорілий патріот, ніби проголошував, що ніхто інший, тільки він має право називати Канаду своєю рідною батьківщиною, хоч пізніше Тетянина Варварка надувала гордо свої губинята та й доказувала йому, що вона скоріше бачила Канаду, як він.

* * *

Тимчасом, як нові переселенці будували для себе гнізда, Калина Дуб, зо страху, що Парасина Підгірного, що мешкала тепер з батьками в Теклі Соловій, може завернути Поштаревому Іванові голову, вела завзяту кампанію, щоб свою Ольгу з Іваном звінчати. Хотіла вона показатися перед своїми краянами, що не знизилася вона до Воркуна, але з багачками руку держить. Не спала вона, мозолила себе думками, як би то скоріше весілля справити. Прицім, як можна було сподіватися, золила вона своїми словами свою доньку; слідком ходила за нею; приговорювала та й нарозумлювала, щоб вона покорилася, схилила свою молоденьку голівоньку перед її старшою, досвідченою й послухала доброї ради.

— Дивися, доню, бо Парасина або Марія вирве тобі золоте яблучко з рук, — лебеділа вона гостро-ласкаво. — Дві фармі будеш мати, а в придатку коні, воли й корови і всього добра гальман та й свекруху таку, що на руках тебеноситиме. Ліпшого щастя не діждешся та й не знайдеш, хоч би ти й цілий світ сходила.

А Ольга слухала своєї доброї мами, міркувала, переглядала думками багатство, що ждало її, й були хвилини, що в них схилялись її думки до маминої ради, але було це тільки тоді, як вона якийсь час не бачила Івана. Добрий він видавався тоді; навіть гарніший і більш пристійний, як справді був.

Але такі хвилини рідко траплялися. Іван, відколи його сестра Катерина поїхала на зарібки, не мав з ким дрочитися та й перемовлятися; нудно було йому сидіти вечорами й неділями; і, щоб бодай трохи відганяти нудоту, йшов та й відвідував Дубів дуже часто. Прийде, бувало, в неділю перед полуднем та й сидить там до пізного вечора; сидить мовчки, тільки за дівчатами очима водить. Калина тішиться, прилипчиком його називає й розповідає йому всякі історії про щасливі подружжя, про їх солодощі та доброту. Навчає бувало його всякими добрими прикладами, і так приготовляє мяку, пухкими ковдрами вистелену будучність для своєї доньки. А він слухає бувало бесіди та й як не теше патик то бавиться шнурком замотуючи й розмотуючи його зо своїх пальців; або лягає горілить на лавицю, заложує руки під голову і, слухаючи, посвистує собі під носом якусь, тільки йому відому, мельодію.

— Тобі конче треба вже жінки, — доказувала йому одного разу Калина, коли вже імігранти приїхали, — бо твоя мама не може дати собі ради з роботою. Ти мусиш робити вдома й на своїй фармі, та й не маєш часу помагати їй; як оженишся, будеш мати жінку, легче буде тобі й мамі, та й маєток ваш збільшите скоро. Що ж ти думаєш про це?

— Нічого не думаю, — пробубнив Іван, лежачи горілиць.

— То зле, що ти нічого не думаєш; час не стоїть, минає, і що не зробиш сьогодні, того ніколи не здогониш завтра.

— Ов-ва! Однакова користь, — сказав Іван і положив ногу на ногу, бо дотепер його права нога висіла з лавиці.

— Як будеш так говорити й очікувати, то дівчата, що бажають і ждуть, щоб ти їх сватав, повіддаються за інших, а ти лишишся на сміх людський.

— Нехай бере їх дідько, коли вони потрібні йому, — засміявся грубо намічений Калинин зять.

— Я знаю, ти жартуєш, — примащувала Калина зятя словами перед дівчатами, що загігікали сміхом. Вона скліпала швидко очима та й не знала що робити: злоститися, чи бути лагідною для нього й для дівчат.

— Жартую й не жартую, — сказав він, перевертаючись набік, — але остогидло вже мені слухати про женячку від мами й від вас; чи нема вже що іншого говорити? Ви й мама бажаєте, щоб я з Ольгою женився і траскаєте язиками мов пранниками, а я мовчу та й сміюся з вас, дурних. (Тут дівчата аж душилися від сміху, а мама тільки очі витріщила.)

— Що ж ти думаєш робити? — запитала Калина, придушуючи в собі злість. Вона встала з ліжка і стала коло вікна зиркаючи сердито на зухвалого парубка.

— Буду робити те, що схочу, — відповів він, віддувши зневажливо губи, — та й не позволю, щоб баби женили мене. Коли б ви були мовчали, то я був би ще в зимі оженився з Ольгою, — додав він, зажмуривши очі мов би до снув збирався.

— Ти правду говориш? — запитала втішно Калина і глянула цікаво на порубка. — Чому ж ти цього давно не сказав? Я б слова не промовила була. Але ти мовчав, нікому нічого не казав, навіть з Ольгою не поговорив так, як належиться.

— Або я мушу говорити з нею? Вона вдає з себе велику рибу й хоче, щоб я лазив за нею, але нехай вона дідька зїсть, то я того робити не буду. Схоче

вийти за мене, добре, а не схоче, матері їй гарбуз; знайду собі другу; є того зілля всюди досить.

— Не все зілля пахне гарно, — сказала Калина, примилюючись словами до Івана. — треба вибирати таке, що росте на добрім полі й добрими руками виплекане...

— Кожну треба на своє копито набивати, — буркнув Іван і перебив Калині примірну бесіду. — Схоче Ольга слухати мене, добре; а не схоче, то я їй взязи скручу.

— Е, ти тільки таке говориш; ти добрий хлопець, — примащувала теща зятя. — Ти не знаєш ще, що то значить жінка для чоловіка; оженишся, пізнаєш, то тоді на руках будеш носити її.

Іван не відзивався вже; він гумкнув лукавим сміхом, встав,підійшов до Ольги, щипнув її твердо за рамя, вона співонила з болю, він глумливо засміявся й вийшов на двір.

Така принагідна бесіда Калини з Іваном відкрила Калині один дуже важливий факт, себто, коли б вона й Ганна були менше пригинали Івана до женячки, то він був би вже жонатий з Ольгою. Запамятала вона цей факт і від того часу навіть і півсловом не споминала йому про весілля та й Ганні наговорила, щоб мовчала.' Мовчали вони обидві та й ждали на його слово.

Але ця бесіда, хоч урадувала Калину з одного боку, але з другого нанесла їй стільки клопоту, що прийшлося їй відлежати в ліжку більше як два тижні. Причина до цього була дуже ясна: Ольга слухала тєії басіди. До цього часу Ольга прислухувалася до маминої ради й мовчала; Іван не сватав іще та й не було потреби рішати за або проти; але вислухавши його висловлені думки про значення жінки, які він піддержав своїми твердими пальцями на її рамени; синець, мов би кінь вкусив її, носила вона більше як місяць, поки він щез; пішла вона своїм серцем і душею різко проти маминої волі. І коли він висловив був своє довго ожидане слово, і коли Калина нишком, щоб лихі люди не довідалася, приго-

товляла весілля, то Ольга вже, як то кажуть, сухими сльозами плакала, бо мокрих уже не мала.

Бачив це її батько та й жалував дівчину; заступався за неї перед жінкою. — Не топи дитини, бо гріх будеш мати, — говорив він та й злістю кипів. Але здержувався Павло від ділової дискусії; не хотів рейваху рубити в хаті.

— Дурна вона та й ти такий удався, — сварила вона його. — Сидіть ви обое тихо та й дивіться готовому. Не ворог я її. Кого ж вона ждатиме? Нехай вона не дивиться, що Іван трохи дикий і осоружний; не візьме її ніяке лихо, коли вмітиме ходили коло нього; я повчу її як і що робити, щоб ту дикість вигнати з його голови. Чи смачно вам буде, коли він буде возити другу попри нашу хату?

— Що ж ти зробиш, як вона таки не хоче?

— Як не хоче? Та ж я її мама! Мусить послухати. Пилити буду її словами, поки не перепилю.

— Дитину запропастиш...

— Дурний, у молоці буде купатися, як ми візьмемо його в свої руки; я загнуздаю його для неї.

— Боюсь, щоб ти зубів не рахувала, коли будеш запрягати його.

— Не журись! — махнула вона рукою.

Павло ніби перестав був журитися, але ходив і думками забивав себе, як би то справу або заколотити, або розколотити в такий спосіб, щоб весілля нишком розбити. Але слабий він був у таких схемах; треба було когось до помочі взяти, втаємничити в справу, але кого ж мав він взяти, коли там не було нікого такого, щоб був йому вірним другом? Коли б так Воркун був дома, то може придумав би якусь раду та й тайну задержав би, бо про неї найбільше ходило йому.

Отак борсаючись думками, Павло забивав стовпці, щоб фарму дротяним плотом обвести. Був він уже недалеко цвинтаря, де Єлена, йдучи за якоюсь потребою до Ганни Поштар, стала з ним на розмову. Слово по слові, розговорилися вони про свої господарські справи,

спімнули зарібників, а коли Єлена згадала, що для неї на фармі без Марії як без рук, Павлові прилетіла щаслива гадка до голови, що воно добре було б і для Ольги забратися тепер із дому та й уникнути насильне дружіння.

— Ваша дівчина спокійна; заробляє гроші та й клопоту ніякого не має, — сказав Павло, оглядаючись за Осипом, що помагав йому в роботі; не хотів він, щоб хлопець слухав їх розмови, забуваючи, що перед хвилиною післав його свіжої води принести. — Я тішився б, як би Марія для Ольги якусь там роботу знайшла, — додав він сміливіше.

— Нащо Ользі служби? Вам за гроші не так прикро як нам, — сказала Єлена і вже хотіла йти далі.

— За гроші не прикро, але інша біда глумить нас, — сказав сумно Павло і дивився в сторону, де була його хата.

— Ой Господи, що за біда? Яка Біда? — допитувала стривожена Єлена. Страшила її всяка біда, своя й чужа.

— Така, що сміх людям говорити про неї, — сказав він, та й голос притушив; зажалував, що домашній клопіт почав перед сусідою відкривати. Думав: висміє та й по селу рознесе.

— Кажіть, що сталося, бо мені серце зо страху бється, — сказала Єлена й вертілася, щоб бігти туди, де біда була.

Глянув Павло на стривожену сусіду; не бачив у неї ніякої лукавости та й розповів їй з чого його клопоти розвелися.

— Ой, гріхи наші та й годі з тим багатством, — сказала Єлена, вислухавши Павлове оповідання. — Добра ваша дівчина, покірна і слухняна. Шкода видавати її за нелюба. Правда, Калина не зле думає; кожна мама рада б неба прихилити своїй дитині. Але за багатством вона сягає; але що з того багатства, як життя доброго не буде?

— Яку ж ви раду маєте на цей клопіт? — запитав

Павло й зазирав сусіді в очі; поради в них шукав. — Чи не добре було б, щоб вона до містечка забралася? Марія примістила б її десь там у добрих людей.

— Сьогодні пятниця, а в неділю рано Петро Воркун і Підгірні будуть їхати до містечка нашими волами. Ото ж, як Ольга схоче, може поїхати з ними до Марії; Петро знає той дім, де вона працює.

Павло, як почув пораду, малощо не поцілував сусіду. Але він здержався від тої подяки, тільки попросив її, щоб вона цілу ту справу заховала так, немов би її ніколи й нечула.

Зраділа Ольга, коли батько розкрив перед нею свій плян. — Збери свої манатки, винеси крадьки на двір, сховай у корчі, а вдосвіта сама викрадешся з хати й поїдеш і побудеш там, поки вогонь не перегорить.

Поїхала Ольга, а Калина зо злости розболілась і, лежачи на постелі, домагалась, щоб Павло якнайскоріше забирав її до старого краю.

РОЗДІЛ XV.

Марія Воркун, як ви вже знаєте, стала за служницю тому міщанинові, котрому Воркун першому дрова рубав; паном Фрейзером його називали. Сталося це цілком припадково,так, як би ви, скажім, ходили з рушницею на полювання, лазили цілий день по лісі, і, не забивши нічого (й нікого!), розсердившись замкнули очі й стрілили в корчі, та й забили, собі на дивовижу, зайця. Якраз таке сталося з Марією. Не застрілила вона пана Фрейзера, ні, навпаки, вона йому принагідно в пригоді стала.

Як вам уже відомо, Дьордій Поштар мав тільки одно замовлення на служницю в містечку, а він привіз дві, Катерину й Марію. І, як добрий і пильнуючий себе батько, Поштар посадив свою доньку в приготоване місце, а для Марії, думав, знайде якесь інше. Але трудно було знайти те якесь інше місце для неї; два дні шукав і розпитував людей за ним, але людям навіть і не в голові було наймати наймичок. Не було ще в той час багачів у містечку; на доробках були люди; та й можливо, що багато з них не то щоб Марію найми, але й сами на службу пішли б. З того всього ціла справа дійшла була до того, що Поштар, третього дня рано, забрав Марію на сани та й готовився їхати до дому. По дорозі вступив він іще до складу будівельного матеріялу, щоб дощок купити на віконниці й на двері для Іванової хати.

Власник, цього будівельного складу, пан Фрейзер, знайомий був уже з Поштарем; торгували вони вже нераз обидва. До того ж пан Фрейзер був один із тих добрих людей, що не дивилися на імігрантів кривим і зневажливим оком; розсудною був він людиною; приємно було з ним торгувати й розмовляти, бо не було в нього ніякої погорди до людей іншої раси. Словом, був він добрий серцем і душею та й такої вдачі, що в найгіршому тільки добро бачив. Приємний і веселий з лиця був він; хотілося розмовляти з ним; і коли Поштар увійшов до середини вони привиталися руками й словами, мов би давно не видані

брати. І, пожелавши собі взаємно доброго ранку, почав Поштар розказувати очима, руками й трохи ротом чого він хотів.

—Me... board... door... house, you know, — говорив Поштар, пояснюючи очима й руками анґлійські слова; він знав їх, але не вмів іще звязати їх в речення.

—Так, так, я знаю, — сказав пан Фрейзер. — Ти хочеш хату будувати, — додав він, і почав показувати йому плани хат.

—No, no, Mister, — заперечував Поштар руками й головою. — Me want board... door... you see? — тут він хотів сказати "вікно", але не знаючи його англійської назви, показав рукою на вікно в кімнаті. — Я хочу дощок на двері й вікна; синови хату будую; розумієте мене, чи ні? — сказав він по українськи, сміючись і киваючи пальцем на пана Фрейзера.

Пан Фрейзер, як показувалося, зрозумів своєго купця; він кивнув головою на нього й зараз таки вийшли з кімнати до складу дощок. Поштав вибрав такі, що були йому потрібні, відложив на бік, пан Фрейзер обрахував їх вартість, Поштар заплатив, взяв дошки на плечі й виніс до саний.

—Хто то сидить на санях? — запитав пан Фрейзер, побачивши скулену й закутану в хустку й ув овечий кожух Марію.

Поштар не розумів питання, але, глянувши на Фрейзерові очі, він догадався про кого воно було.

—Me bring girl... here... work. No work... me take girl home, — відповів він по англійськи, розставляючи руки й перехилюючи безнадійно на бік голову. — Привіз, думав, знайду для неї роботу, але не знайшов і мушу везти її назад до дому, — додав він своєю мовою, на пояснення англійської.

Пан Фрейзер глянув на Марію, потім на Поштаря, подумав щось хвилинку, мабуть звязував граматикою Поштареві поодинокі слова в повні речення, щоб довідатися про їх значення, і кивнув із здивовання головою. — Воно

Увага! За значенням англійських слів, глядіть при кінці книжки.

зле, сказав він, наближаючись до саний. — Добрий ранок, панно! Не зимно вам? — привітав і запитав він Марію, з лагідною усмішкою.

Марія піднесла голову, глянула на пана Фрейзера, і аж тоді зрозуміла, що він до неї говорив, а не до Поштаря. Все ж таки не почувала вона ніякої цікавости знати, що він сказав і чого хотів. Але коли він вклонився її легенько на привіт, і, як видно було по його очах, мав велику охоту познайомитися з нею й розвести бесіду, вона мимохіть почала приглядатися йому; цікавий зробився він для неї. Чорні, грубі вуса на повнім, червонім лиці; розумні очі, що спокійно й поважно дивились на неї; нагадували трохи її батька. Та й його кремезна постать і ціле, добродушне обличча, носили на собі близький, притягаючий до себе, батьківський вираз. Вона полюбила цього чоловіка; якийсь дуже близький він став для неї, мов родич; і, усміхнувшись, вона віддала йому привіт хитнувши ледвевидно головою.

Маріїн усміх і її легенький поклін заімпонували п. Фрейзерові.

—Зимно сьогодні, — сказав він, пробуючи притягнути її до розмови. Але зараз таки нагадав, що вона не розуміє його, почав показувати рукою на хмарне небо й на північно-західний вітер, що жалив лице. При тім підносив плечі й дрижав, мов би його чорна, сукнянна шапка з дашками на вуха, сукнянний, короткий кожух і штани, індіянські магуси й шкіряні зверху, а вовняні з середини рукавиці були ріденькими ряднами через котрі прошивався вітер, мов вода крізь решето.

Марія зрозуміла його рухову розмову, усміхнулася, і похитала заперечуючо головою, ніби говорила, що її цілком не зимно.

Поштар відвязуючи коні від стовпця, прислухувався їх півнімі розмові, і при цім прийшло йому на гадку запитати п. Фрейзера чи не наймив би він Марію до роботи.

—You... girl... work... take — сказав він, привязуючи коневі до шиї шнур, — Maria good... work, — додав він, прихвалюючи Марію.

—Я? — сказав п. Фрейзер і раптом задумався. Він зрозумів Поштаря і це принесло йому нову думку до голови.

І, сказати правду, була це щаслива думка для Марії. Це щастя було в тім, що пані Фрейзер захворіла була; не так дуже тяжко, щоб вона, Боже борони, як кажуть, зо смертю розмовляла; на застуду вона заслабла. А ви знаєте цю слабість; вона така, що ані сидиш, ані лежиш, тільки з носом бавишся. То ж і пані Фрейзер не могла відрізнитися від людського роду з цією хворобою; вона трохи лежала, трохи сиділа, трохи ходила, але завсіди з хустиною коло носа, і, отак хиряючи, не могла дати собі ради з хатньою роботою. Це очевидячки відбивалося на п. Фрейзерові, бо, по при свою роботу в торговлі, мусів він її помагати. Ця поміч пригадалася йому тепер.

—Чекайте хвилинку, — кликнув він на Поштаря, що збірався сідати на сани й їхати. — Я побіжу до хати жінки запитати, а ви тим часом йдіть до канцелярії; там тепло, — додав показуючи руками, що то він хоче робити, і куди вони мають іти. Це скінчив, він пішов скоро вбік, де була його хата.

—Щось буде нового, — сказав Поштар до Марії, стоячи коло гарячої, сталевої печі. — Несподівано можеш іще роботу дістати, — додав він, оглядаючи кольорові образи великих стаєн і хат на стінах. — Не знаю, що він говорив, але до хати дармо не побіг; певне жінки радитися пішов.

—Коли б то Бог дав, — сказала Марія, гріючись коло печі. Сидячи на санях вона не відчувала холоду, але тепер дрижаки почали лазити по її плечах і по спині, та й на сон ломило. Вона сіла на скринку, що лежала недалеко печі.

Але це не була ота Марія, що перед кількома днями знали її батьки й знайомі; сама Єлена не пізнала б була своєї доньки на перший показ, а по голосі то цілком ні. Триденна, скулена подорож і безуспішне шукання роботи з одного боку, а недоїдання й невиспання з другого, разом із журбою й знесиллям, зробили з неї, молодої й ве-

селої дівчини, стару бабу з хрипливим голосом.

Покидаючи батьківський дім, Марія була повна пестрих надій, що заробить грошей і поможе своїм батькам підробитись на їх нові господарці. Які гарні були ті надії! Вона купала своє серце в них. Невигідна, довга й холодна їзда, неспання, сухий хліб не холодили тої купелі, навпаки, вони загрівали її; словом, надії рясними китицями розросталися, мов багатий виноград погідного року.

Але скоро цей виноград сохнути почав. По двох днях шукання за роботою він зсохнув на суху полову, а коли Марія сиділа вже на санях коло Фрейзерової торговлі, готова в дорогу до дому, то й тої полови не стало; вітри безнадійні розвіяли її. Сиділа вона на сіні отак, як порожний мішок з котрого висипали зерно; порожна така була в своїм серцю й в голові; життя таке мізерне, марне, глумом вповите здавалось, що не жаль було покинути його на віки. Перший досвід із сірого, звичайного життя, що поза працю й дрібненьких розривок не знає розкошів, пригнітив її молоденький світ, туманом накрив її будучність в котру дивилась вона тепер як у темну ніч.

Скулившись, мов та людина, що її всі зуби болять, сиділа Марія непорушно коли Поштар і Фрейзер вийшли на двір вибирати дощок. Не цікаво її було приглянутись чужому чоловікові, п. Фрейзерові. От, людина собі, чужа для неї, та й не молода уже, літ близько шістьдесять на показ. Кинула на нього оком, мов би на якусь дуже буденну річ, та й пірнула в свою хустку. Але його приємний привіт із щирим усміхом зрушив її з отупіння; вона глянула на нього знов та й відчула, що щось неясне, але надійне збудилося в її душі; ледвезамітний проміньчик світла освітив її безнадійну, чорну будучність. А коли вона сиділа вже на скринці коло печі, то те щось неясне-надійне розпирало її груди.

За яких пятьнадцять хвилин Марія дивилася на світ великими й веселими очима; пан Фрейзер сповістив її руками й головою та й не зрозумілою для неї мовою, щоб вона забрала з саний свої речі, і йшла до його хати. Але

на це не згодився Поштар. Він відвязав коні й повіз її, щоб знати в котрій хаті п. Фрейзер мешкає.

* * *

—Тяжко мені було з початку в того пана Фрейзера, — розказувала Марія пізніше своїм дітям про свою службу. — Роботи я не боялася, але не знала я мови та й нераз плакала з розпуки, що не розуміла того, що пані або пан Фрейзер говорив до мене. Та, щастя, що вони обоє були добрі люди; такі добрі, що я відразу полюбила їх як своїх батьків, та й згадувати буду їх добрим словом поки очей не замкну.

—Пригадую собі, от, як би вчора, здається мені, як прийшла я перший раз до їх хати; до кухні завів мене п. Фрейзер. Показав він мене своїй жінці, щось там говорив до неї, вона глянула на мене й повела очима від ніг до голови, похитала невдоволено головою, здвигнула плечима, отак, як то люди здвигають, коли хтось дає їм таку реч, без котрої вони можуть без страти обійтися, та й дала мені головою знати, щоб я йшла за нею. Завела вона мене на гору сходами, на перший поверх, до кімнати. Щось там сказала мені та й вийшла, а мене лишила як на роздорожу; не знала я що з собою робити.

—Стала я серед кімнати мов серед густого ліса на маленькій прогалині заблудивши й не знаючи куди йти й що робити, та й порадоньки нізвідки дістати. Поволеньки почала я розглядати обстанову: ліжко таке пухке на показ і мережаним простиралом накрите; комода з великим дзеркалом, а на нім якісь скриночки та й якісь дивні забавки лежали; шафка низенька з великим білим збанком у великій мисці, а по при миску в мищині кавалок рожевого мила та й рушники на поперечці висіли; велика шафа на одежу; куртина й фіранка на вікні; знимки фотографічні на стінах; на підлозі диван; все таке чисте та свіже, але чуже, чуже для мене було, бо нічого з того я ще в своїм житті не бачила тільки чула, що в таких покоях великі пани мешкають.

—Розглядаючи так, моя цікавість мимохіть зростала. Підійшла я до дзеркала, глянула, — Боже мій! — мало я не крикнула, побачивши себе. Не дармо пані Фрейзер невдоволено головою покрутила як глянула на мене в кухні. Та ж бігме, правду кажу вам, що я сама себе не пізнала; опудало якесь стояло передо мною. Очі такі червоні, каправі, мов у курки, що на сліпоту хворує; лице таке бліде, брудне, зівяле, мов би гарячка його жовтільницями помалювала; на голові хустка якось так смішно-криво завязана; помята одежа сіном засмічена; ніколи я такою себе не бачила та й аж заридала зо своєї власної показности.

—Але, що ж я могла виплакати там? Я в найми наймилась і треба було до якоїсь роботи братися, бо проженуть заплакану неробу. Це я так подумала та й сердито роздягнулась, зняла хустку з голови, глянула в збанок і зраділа, бо там вода була. Не вмивалась я, дітоньки мої любі, вже сьомий день, от тільки снігом лице натирала в дорозі та й в містечку, бо тут ми в якійсь стайні спали. Наляла я води в миску та й милом, (а воно таке пахуче було!) лице, шию, руки намилила, вимила, рушником витерла та й від цього я повеселішала. Розплела й розчесала свої коси, одежу обгладила руками та й іншою стала; я навіть усміхнулася до себе в дзеркало, сама себе розвеселила, трошки, небагато.

—А тут, раптом, чую, хтось у двері стукає. Я настрашилась, от, проженуть зараз, що я в чужій хаті мов вдома розпоряджуюсь. Слухаю, а то пані Фрейзер, застукавши й відхиливши трошки двері, щось там говорила до мене. Але я стояла, мов задеревіла, та й думками вуйка Дьордія ловила; проженуть, думала я, то треба буде пішки за ним бігти, щоб його дігнати й до дому дістатися. Дивлюсь далі, а вона поволеньки голову свою до кімнати висувала та й за мною очима шукала. Знайшла мене (я до комоди плечима притулилася й ждала, мов злодій, що зловлять його при його недобрім вчинку), та й якось так весело й здивовано нахмурилась, що мій страх відразу загинув. Вона усміхнулась по матірному, кивнула головою,

відтворила двері навстяж і говорючи кликала мене, щоб я за нею йшла.

—Зійшли ми на долину, до кухні зайшли, дивлюсь, а там стіл накритий стравами: мисщина вівсянної каші, молоко в шклянному збанку, шклянна посудина з цукром, тарілка зо смаженими яйцями й з тоненько покраяним салом, грінки хліба зарумянені на вогні й покриті маслом, слоїк із вареними сливками; глянула я на ті дари Божі та й голод такий нестерпний відізвався в мене, що ледве здержала себе, щоб по вовчому не кинутися на них. Сім день я крім сухого хліба нічого більш не їла; заморена була голодом.

—Приставила пані Фрейзер крісло до стола й просила мене сідати та й їсти. Та, не знала я від чого починати, от, сіла та й сиджу; очима страви їла. Завважала вона мою несмілість і щось приказуючи посипала цукром кашу, наляла молока, показала рукою на ложку, усміхнулась та й вийшла. "Дякувати Богу, що ти вийшла," подумала я собі, "тепер я дам собі раду". Недовго вона задержувалася в сусідній кімнаті, і коли вернула, на столі майже нічого не лишилось. "Ну", подумала я, тоді, "можеш мене тепер з хати вигнати, не боюсь". Але вона, замість вигнати мене з хати, наляла мені горня кави, сливок із слоїка в мищину набрала, та ще й бубликів на стіл поставила.

—Походила пані Фрейзер по кухні хвилинку, в піч дров наложила, в котел води наляла, та й стала коло мене зложивши руки до лиця, ніби показувала, що спати йде, бо хвора була на нежит. Пішла вона, а я лишилась господиня, як то кажуть, на всю хату. Поснідавши, оглянулась я, що то робити; начиння не мите стояло в бляшаній, великій мисці. До цього не треба було мови, я вимила, обтерла, поскладала, попрятала в кухні, вичистила піч, замела підлогу, вишукувала собі роботи, щоб снідання відробити, та й хотіла приподобатися господині. В кожний закутчик я заглянула, кожній речі я приглядалася та й міркувала на що й для чого вона була. Потім води й дров принесла; розмахалась я, а тут вже й по роботі бу-

ло. Вийшла я на двір, та й взяла дрова пилити й розколювати.

—Порубала я годину-дві, аж чую, кличе мене господиня в хату, рукою махала через вікно. Я побігла, входжу, а вона говорить до мене руками й хитає головою, щоб я дрова не рубала, бо будуть мене руки боліти. Багато вона наговорила, а далі заставила мене бараболі шкребтати та й з цим почали ми обидві обід готовити; почалася моя школа при цій роботі. Показує вона пальцем на бараболі та й вимовляє назву по англійськи, а я за нею те саме роблю, наслідую. За бараболею пішов ніж, вода, лушпина, миска, котел, все, що під руками було. А я роблю, що вона каже робити, та й повтаряю назви; вона сміється та й я сміюся, тішились обидві, мов маленькі дівчатка при забаві. Так нас і пан Фрейзер застав, як на обід прийшов.

—Так почалась моя служба: день за днем я скоро привикала до нових обставин; мови вивчалась; порядок в роботі зрозуміла; і за місяць часу я могла вже цілком заступити пані Фрейзер із хатньою роботою.

—Дітей в них було троє: два хлопці й дівчина, але тільки один хлопець був вдома. Це був малий, от, літ не більш, як десять, Артуром називали. Двоє старших були у школах десь у великому місті: Джон, літ двадцять, і Марґарета, моя ровесниця. З Артуром ми скоро сприятелювались, добрий був хлопчина, як не був в школі то мене держався; від нього я мови вчилась; а зо старшими, я на шкільні, літні свята познайомилася. Добрі були; зневаги ніякої я від них не зазнала ніколи; за свою сестру уважали мене. Чи йдуть, було, куди, чи якусь забаву справляють вдома то завсіди я була з ними разом. Приспішимо, поробимо обидві з Марґаретою всю роботу, зберемося — ми обидві одну кімнату мали — одна одну приберемо, причепуримо, кокоаємо та й хіхікаємо, мов ластівки на весні, з утіхи. Зійдемо вдолину, а Джон прижмурить збиточно одно око, перехилить на бік голову, та й кланяється нам, мов принцесам. Відхилить він лікті, вклониться легенько головою мені й сестрі на знак, що він готов вести нас на забаву. З початку я стидалась, відмовлялась,

бо пятно наймички висіло надо мною, але пізніш воно зникло, пропало; вони своїм поведенням і відношенням притоптали його, і я числилась як член їх родини.

—На забаві, між людьми, всякі там були, я не дармувала. Джон і Марґарета знайомили мене зо всіми, панною Воркун, я була знана, (хоч у хаті кликали мене Марая), і жадного танцю я не просиділа. А той, Джон, щоб йому легко гикнулось, гарний був хлопець, мов намальований; чорнявий, високий, стрункий, та й очима вмів говорити; дівчата липли до нього мов пчоли до меду. А танцювати він танцював мов пером писав. А зо мною, з наймичкою, він найбільше танцював. . .

Тут Марія, з певних і тільки її відомих причин, переставала розповідати свою історію; засміється, бувало, та тільки рукою махне; гарна була, але минулась.

* * *

Пан Фрейзер наймав Марію тільки на короткий час, от, поки пані Фрейзер не видужає. Він не журився, що вона робити буде, коли скінчиться її служба, чи піде до дому, чи шукатиме іншого місця для себе; він знав одно, що вдержання двоє дітей в школі, далеко від дому, коштувало його досить багато, і це виключало держання постійної служниці. Та й пані Фрейзер була ще більш скупа як її чоловік, і навіть у цім випадку противилася найманню якоїсь там німої іміґрантки й цим викидати дармо кілька доларів з кишені. Але він перемовив її, доказуючи, що вони не збіднують через страту двох, або трох доларів, що він думав заплатити Марії за роботу, але противно, такий спосіб знайомства з новими поселенцями принесе користь у його підприємстві, а тепер увільнить його від хатньої роботи. Пані Фрейзер згодилася, і приняла Марію.

Але воно не сталося так, як обоє Фрейзері постановили зробити. Минув день, два, три, пані Фрейзер, дарма, що Марія не знала мови й вони обидві не могли розмовитися, полюбила свою наймичку.

—Ця дівчина не знає, що то сісти й сидіти без діла, говорила вона, до свого чоловіка, кілька днів пізніше при обіді. — Цілий день вона робить щось; скінчить одну роботу й зараз таки іншої шукає, як не в хаті то на дворі; хвилинки не просидить дармо. Попряче в хаті, позамітає, порохи постирає та й на двір біжить дрова рубати й вимахує сокирою мов пером. Я кажу її, що та робота не для неї, бо хто ж бачив, щоб жінка дрова рубала, але вона засміється та й ще з більшим захватом рубає. А прати то що дня прала би; знайде якібудь брудні, старі лахи та й у цебер пхає. Повипирала вже всі старі блюзки, спідниці й панчохи мої й Маргаретині, привчилася вже залізком вигладжувати, і поскладала їх у шафу; не знаю, що вона думає робити з ними?

—Даш їх її, як буде відходити, — сказав пан Фрейзер, — замість плати грішми дрантя порахуєш.

—Стидно воно, щоб дівчина за старі лахи працювала, — спротивилася пані Фрейзер. — Та й сама вона відмовляється вдягати навіть мої старі ходаки; ходить боса в хаті, а на двір свої викривлені чоботи взуває. Я ледве впросила її, щоб мій светер вдягала коли йде по воду, або по дрова; а то розхрістана виходила; твердь якась не дівчина. Має тільки дві конопляні сорочки та й одну спідницю; я дивуюсь як вона видержує холод без спідного шмаття. Жаль мені її, бо працьовита та й розумна; скоро вчиться мови, дивись, — і тут почала показувати вона, що Марія вже знає.

А Марія, сидячи коло стола разом із своїми господарями, не розуміла їх бесіди; вона коло малого Артура сиділа та й з ним півніму розмову вела. Він був доброї вдачі хлопець, неверидливий, та й мимохіть став за вчителя її. І тепер, коло стола обідаючи, він пошепки називав речі по англійськи. Назве кілька в порядку та й заставляє її, щоб вона перезвала їх та й тішуться обоє коли вона помилки не зробить. А вона їсть та й очима по речах водить і сама для себе називає їх пошепки. На це пані Фрейзер увагу чоловікові звернула.

Засміявся пан Фрейзер, — вона вдійсності не вміє

без діла сидіти навіть і тоді коли їсть, — сказав він, глянувши збиточно на Марію.

І лишилась Марія у Фрейзерів тиждень, два; пані Фрейзер виздоровіла, але немов би забула, що Марії вийшов речинець із службою. А далі й місяць пройшов та й другий проходив; Марія мови вивчалась і розмову почала трохи-по-трохи розводити з господинею.

—There... far-far... farm... mother... father... sister... two brothers... come... old country... no money... no bread... five chickens... one cow.... no milk... poor, — говорила вона слово за словом по англійськи. — Me work... you money... me buy flour... small brothers eat.

Пані Фрейзер слухала цієї незвязаної розмови, розуміла її, та й серцем милувала добру дівчину за її любов до своїх батьків. Зживалися обидві, мов мама з донькою, любов взаємну розводили.

—Добра дівчина, шкода, щоб вона десь там на фармі марнилась у скрайних нестатках, — говорила вона чоловікові, коли знов зайшла мова чи треба їм служниці, чи не треба. — Вона вже цілком виручує мене з роботою, і, коли пристане бути в нас за десять доларів на місяць, нехай остається.

—Та, я й сам таке кажу, — годився п. Фрейзер, — і, коли прийдуть діти на літні свята до дому, поїдемо ми десь трохи на прогульку, а їх оставимо; Джон буде торговлі доглядати, а вона з Марґаретою дадуть собі раду з хатньою роботою.

—Треба поговорити з нею про це, бо може вона сподіється більшої заплати хоч і це дуже мізерна, — сказала пані Фрейзер. — Сама я ніколи не пристала б гонити собою від ранку до ночі за таку маленьку платню.

—Скажи їй; ви обидві розумієте себе; та й підкинь зо два долари, коли домагатися буде.

Але склалось таке, що пані Фрезер не мала часу поговорити з Марією про плату до того часу, коли Воркун приїхав до міста перед Великоднем. Він приїхав та й прямо до Фрейзерів заїхав, ніби до знакомих, щоб помогли Марію знайти.

—Це мій батько приїхав, батько, — і аж дзвеніла з радости, підскакуючи, коли Марія, почувши знайомий голос, глянула у вікно й пізнала Воркуна на возі.

Глянула й пані Фрейзер у вікно та й собі чомусь зраділа. — Він, твій батько? Я знаю його й тих других знаю; вони дрова рубали для нас минулого літа. Добрий чоловік. Та й Васел приїхав, — сказала вона усміхнувшись. — Шкода, що Марґарети нема вдома; вона залюбилась у нім.

—Марґарета... Василь... любить? — запитала Марія, і засміялася голосно. Але не було часу на балачку. Вона вихопилася на двір та й до Воркуна побігла, щоб привитатись, розпитати про домашних та й про сусідів.

Вийшов і пан Фрейзер і пані Фрейзер та й поздоровкалися з чоловіками. Того ж вечера дав пан Фрейзер Марії двадцять доларів як плату за два місяці. Маріїні очі світилися й радістю й втіхою й дякою, й всім, що в людині може бути найкраще. Вона від коли жиє не мала ще так багато грошей не то своїх власних, але й чужих в руках не держала.

—Може ти хочеш до дому їхати, — питав її пан Фрейзер, пробуючи сказати її, що він не може платити її більше на місяць.

—No, go home, — відповідала вона. — Me here work... month... one, two, three, four, five, six, seven... — рахувала вона пальці на кожний місяць — lot money... me buy one cow... you know.

—О, ти хочеш корову купити батькови, — сказав Фрейзер.

—Yes, yes, cow, big cow, — потвердила Марія.. Вона приглядалася чотиром пяткам, що дістала від Фрейзера, і щось міркувала нахмурившись. — You give lot money; me sixteen... you twenty give, — говорила вона, стараючись пояснити йому, що після її рахунку належиться тільки шістьнадцять, а він дав її двадцять доларів. Вона рахувала на Поштарів рахунок, по вісім доларів за місяць.

—Я заплатив тобі за два місяці, — сказав Фрейзер, показуючи два пальці.

—You... ten... month? — питала недовірчиво Марія, заглядаючи Фрейзерові в очі.

——Так, — притакнув він, не знаючи чи то було мало чи багато для Марії.

—Good, — аж підскочила вона з радости. — No... tell... father... now..., — наказувала вона Фрейзерові, покивуючи пальцем для тайни; хотіла вона батькови несподіванку зробити, принести до дому більше грошей як він сподівався, але не могла ще висловити свого плану, щоб і Фрейзера втаємничити в нього.

Накупила Марія для Воркуна всего, що конче треба було, передовсім поживи; шістьнадцять доларів стратила зо своїх грошей; та й відпровадила його до дому накидаючи йому повну фіру далекосяглих надій.

* * *

Марія й Катерина мало відвідували себе відколи вони прийшли до містечка. Сказати правду, Катерина була заздрістна й не дуже дбала бачити свою сусіду, а по при це, служила вона в молочарника, трошки далі за містечком, і цей молочарник висисав, як то кажуть, із неї всю робучу силу. Мав він череду коров, що треба було кожного дня доглянути, нагодувати, напоїти й видоїти, то ж і її заходилася з цієї роботи поважна пайка, хоч і хатньої роботи мала вона досить. Шестеро дітей, двоє господарів, два слуги, одинадцятеро їх разом, також вимагали, щоб їх нагодувати, напоїти й випрати їх шмаття, застелити ліжка, вичистити хату, та й кухню держати завсіди в руху, бо снідання ловило обід, а обід вечерю; дуже мало вільного часу було між ними для неї. До снідання помагала вона слугам корови доїти та й по вечери не обходились вони без неї, до доєння займали.

Та й господарі, пан і пані Ґрифин, не були дуже привітної вдачі. Він працював разом із слугами, розвозив молоко по хатах в містечку, і, як казала сама пані Ґрифин,

ночував і днував у стайні, от, тільки того, що наїстись до хати увійде. А пані Грифин ходила як вужавка, худа й згорблена трохи, бо непосидюща жінка була; з роботою лягала й вставала. Вона раз-у-раз нарікала на біль голови, сердилась на всіх, сварила всіх, за що сам пан Грифин і слуги називали її недоброю гускою, а діти, передовсім хлопці, дражнилися з нею як лиш вміли. Та, гріх був би говорити, що вона була злою людиною, нерозсудною й примховатою, ні, такою вона не була, навпаки, вона була аж надто доброю бажаючи помогти кожному в роботі й тому бажала, щоб кожний пильнував свого заняття й сердилася, коли бачила, що хтось уникає, ховається по закутках, від роботи. Але ця, її сердитість, більше шкодила її як помагала, бо не тільки слуги, але й старші діти не видержували працювати, майже безперервно, від раннього ранку до пізної ночі день-у-день, не маючи навіть вільної неділі. Бо, по при корови, пан Грифин, вів також і мішану господарку; обробляв землю, годував череду свиней та й дробу без рахунку; це треба було доглянути й тому всі, що жили під його дахом, діти й слуги, ніколи не мали вільного часу на забавні розривки. Такий стан, очевидячки, заставляв їх красти час для своїх розрад тоді, коли можна було вкрасти й за це пані Грифин сердилася.

Катерина, знайшовшись у такому господарському крутіжі й уважаючи, що кожна служба не є забавою, потонула із головою в той крутіж. Не знаючи мови вона робила тільки те, що пані Грифин показувала їй, а скінчивши не шукала за іншою роботою, бо й не треба було; пані Грифин гляділа дуже близько за тим, щоб служниця не їла хліб дармо та й підсувала її роботу одну за одною, мов би снопи в молотарку кидала. Будила її в пятій годині рано, заставляла розпалювати в печі, внести дров і води, застелити й приготовити стіл для снідання, а в тім часі, коли вона сама готовила снідання, посилала її помагати слугам доїти корови. По сніданні, що відбувалося пунктом о сьомій годині, мила Катерина начиння кухонне й молочарське, застеляла ліжка, замітала вісім хатних

кімнат, приготовляла ярину для обіду, місила тісто на хліб, годувала дріб, збирала яйця, наливала з криниці води в жолоб, приготовляла стіл для обіду, а по обіді мила начиння й прала шмаття, приготовляла ярину для вечері, а по вечері мила начиння, помагала слугам доїти корови, мила молочарське начиння, гладила випране шмаття, а десь в сусідстві одинадцятої години ледве йшла до своєї малої кімнати, звалювалась снопом на ліжко, забуваючи дуже часто навіть роздягнутися, і відразу засипляла, глухим і сліпим на всі людські почування, сном.

Плило Катеринине життя, крутилось і вибивало колію з котрої вона нічого не бачила. День за днем загрузала вона глибше; сповняла призначену роботу з таким самим чуттям, як виповняє триб у колесі; і навіть не думала про зміну та й про батьків. Часом, при роботі, заплаче нишком, як нікого не було коло неї, згадавши свою добру матір, але мало коли таке траплялось. Ходила й робила вона мов глуха й німа, ніхто до неї та й вона з ніким не пробувала розмовляти. Мстилася бідна дівчина сама над собою тільки за те, що недорівнювала своєю вродою Марії; за Василем її серце рвалось-розбивалось, з ума її зганяло; один любий погляд його очей підніс би був її на небо; але що ж із її любові? Користь із неї була така сама, як із пустоцвіту. Тому вона й до роботи пішла, щоб його не бачити, щоб жаль серця не рвав, а тут вона той жаль в роботі топила.

Катерина не знала, що Марія осталась у Фрейзерів; сам Поштар не сказав її цього, бо й не повертав до неї, як їхав до дому, а Марія, зо страху, щоб не прогнали з роботи, перших кілька тижнів навіть і не думала виходити нікуди, хоч знала, що Катерина працює в якогось багача, фармара, недалеко за містечком. Аж пятої неділі, пополудні, Катерина, черпаючи води з криниці в жолоб, почула, що хтось кличе, говорить до неї здалека. Оглянулась вона й ведро з водою впустила, здивувавшись, побачивши свою подругу. По голосі пізнала, а по одежі не та Марія була. Прибрала її пані Фрейзер, як сама любила, мов свою доньку, в новий кафтан, в нову спідницю,

волосся якось так розкішно зачесала й у дві косі легенько на плечах розтрясла; любо було глянути на любу, веселу дівчину. Глянула Катерина та й заплакала; самі сльози з очей ринули; Василь у її умі зявився та й Марію попід руку вів.

Прибігла Марія до Катерини, побачила сльози, та й сама заплакала; обнимати та й розпитувати стала чого вона плаче.

—Нічого, так собі, тебе побачила, — шептала Катерина, та й тулилась до Марії; сум великий до великої втіхи пригортався.

Попестила Марія Катерину — легче стало на серцю та й розговорились.

—Ти й в неділю цілий день працюєш? — питала Марія, олядаючи Катерину. Бідно була вона вбрана; викривлені старі черевики, стара, брудна й пірвана спідниця, кафтан якийсь, що сам себе стидався, бо не був він вже кафтаном, а звичайною дранкою, та й хустка, онучкою можна було назвати.

—Яка ріжниця неділя, або будень? — сказала Катерина, притулюючись до Марії, мов до матері. — Ти така щаслива, як ангел у небі, — додала, та й руку Маріїну до свого серця пригорнула.

Та не встигли вони перекинутисьількома реченнями, як вибігли з хати старші діти, дівчата, Грифина, і почали просити Марію, щоб до хати йшла; вони знали її, бо нераз бачили її в Фрейзера, як свойому батькові помагали молоко розносити. Та й пан Ґрифин знав її, бо ніколи не обходилось, як він молоко доставляв Фрейзерам, щоб вони обоє не передерлись словами; він її чубатою курочкою кликав, а вона його старим когутом називала, жартуючи. Та й тепер він вийшов і привитав її, і до хати просив.

А Марія не знала, що робити; вона ж Катерину прийшла відвідати, не господарів; і дивилась на Катерину.

—Іди, коли просять, — сказала Катерина. — Бачиш, люблять тебе; цілий світ тебе любить, — додала, і почала знов черпати воду.

—Без тебе не піду, — сказала Марія, віддувши губи. —Я до тебе прийшла в гостину; поговорити хочу з тобою; бо пять тижнів мов би німою була. Я поможу тобі наповнити жолоб водою та й тоді підемо до твоєї кімнати, добре?

Марія не ждала поки Катерина згодиться, але відразу почала помагати тягнути шнуром воду з криниці; скоро-скоренько їхало ведро вгору, аж колісце за шнуром свистало. Побачив це пан Грифин, зрозумів дівчат, та й відігнав їх від криниці; до хати загнав, жартуючи.

Привитала пані Ґрифин Марію; познайомили їх її дівчата; та й сідати просила, мов би якусь давно невидану знайому сусіду. Почала розпитувати про паню Фрейзер, Марія відповідала поволі, слово за словом, і так балачку розвели. Діти скупчились коло Марії, кожне хотіло сісти близько неї та й показати що котре знає; якусь небувалу в хаті пана Ґрифина веселість Марія внесла. Ніхто навіть і не усміхнувся з її бідненької, англійської мови, а то ще й помагали, слів додавали її, коли вона губилась в розмові.

А Катерина стояла коло дверий: Боже милий! Як ця дівчина терпіла! Завважала це Марія, перепросила господарів та й до неї прибігла.

Пішли вони обидві до Катерининої кімнати й просиділи там майже над вечір. Як вийшли, обидві веселі були. І від цієї візити Катерина іншою стала, мови вчилась і неділями гарніше прибиралась та й в гості до Марії випрошувалась. Та й пані Грифин якась ласкавіша стала для неї, роботу зменшила, одна одні взаємно помагати стали, а Марію завсіди коли денебудь стрінула її до себе запрошувала.

* * *

Прийшла весна. Марія город скопала, ярини й квіток понасівала для пані Фрейзер. Пані Фрейзер не спиняла її тільки дивувалась звідки то Марія тілько сил набирала до роботи. Вона й хату вибілила з середини; кожну кімнату, кожну дощину, кожний мебіль вона відновила й водою й фарбою й воском і оливою й всім, що до чого треба було.

Для цієї роботи й для города, пан Фрейзер людей наймав і платив досить багато за роботу, а тепер Марія все те поробила.

Робить, було, Марія цілий день; звивається так, мов би днів не ставало; веселість і охота всяку втому відганяла від неї; та й по вечері до хатньої роботи береться, начиння мити, кітли вишкрабати, на хліб розчинити, або випрати щонебудь. Але пані Фрейзер дивиться та й жалує свою любу робітницю: — Сама пороблю, — говорила її,— а ти йди скупайся та й спати ззарання йди, бо струджена тяжкою роботою. — А Марія мов не чує. Скоренько обидві пороблять, що треба; пані Фрейзер сама намагала, щоб сама найбільш роботи зробила; поговорять собі, пошепчуть; Марія вмиється, скупається; пані Фрейзер коси її розчеше, в косу заплете, та й поцілує на добраніч. Посестрились вони були, серцями споріднились.

Робила Марія, працювала, а пані Фрейзер нове убрання з гарної матерії справила їй, та й черевики й свиту й капелюх. Тішилась дівчина одежею, але гляне було, задумається, та й до своєї господині каже: — Багато це коштує... Багато... гроші... Там мама... батько... сестра... брати хліба не мають. Я обіцяла їм купити корову в осени.

Купиш і корову, не журися, — потішала її пані Фрейзер, та й пестила по лиці рукою.

—За ці гроші, що ти за це убрання заплатила, я би всіх своїх вдома убрала теплим шматтям на зиму, — говорила Марія, а сама аж горіла з радости, заглядаючи в дзеркало на нову одежу на собі.

—Не клопочися тим, якось то буде, — сказала їй пані Фрейзер, та й сама раділа приглядаючись дівчині.

І так, непомітно, весна минула, літо прийшло, шкільні вакації Марґарету й Джон-а до дому принесли; нове життя для Марії розчинилось. Пані Фрейзер писала в листах до дітей про свою служницю, багато писала, і поки ще вони приїхали до дому, то вже Марію "наша Марія" називали в своїх листах до батьків. А вже як приїхали то відразу мов із сестрою поводились; Марґарета навіть і

слухати не хотіла про те, щоб Марію з її кімнати перенести десь у другу на стриху, де старі речі свій притулок мали. — Наша вона й добра дівчина. Обидві ми, одну кімнату, між себе будемо ділити, — говорила вона, обнимаючи Марію, мов сестру, за стан.

Та й глянути, було, на ці дві дівчині, серце раділо. Обидві одного росту; обидві гарні були. Марґарета русява, з великими синіми очима; лагідна й щира краса обличча її вкривала. Стануть, було, обидві, та й очі свої загубиш між ними; не знаєш на котру дивитись; дві квітки пишні до купи зійшлися; одна дика, з ліса вийшла, мов русалочка з червоними чічками на лиці й чорним аксамітом головку обвила, а друга з города, з квітника прийшла, мов гвоздик жовто-рожевий. Обидві вони пересаджені були; одну з України, а другу з Шкотляндії привезли, та й у нову землю посадили на розріст нової нації. І зійшлися вони тут, серцями полюбились без питань, без мови, що, мовляв, ти гірша від мене, бо ти не з того поля, що я, та й в дикому лісі тебе посадили; гордости й покори вони не знали; пані й служниця були тут рівними душею й серцем, дітьми-квітками.

А Джон? Що ж сказати? Молоде з молодим як квітки з пташками на весні, життя вкрашають, веселять світ цілий. Оток і Джон і Марія й Марґарета тільки добро одно в одному бачили та й добро довкола себе снували. З початку Марія стидалась Джон-а, бокувала від нього. Заговорить він до неї, а вона, мов серна в ліс, до другої кімнати втікає та й заглядає звідти крадьки, чи не сміється він з неї, чи жартів не стружить. Або застане несподівано його самого десь у вітальні, чи в їдальні, чи на дворі, та й пташкою пурхне-втече, аж серце билось від якогось незнаного страху. А при столі, при їді, де вона мусіла сидіти разом із Марґаретою проти нього, тут вона горіла зо стиду. Бо він, мов навмисне, бере що небудь із страви та й сам ніколи не возьме поки матері, сестрі й її не послужить. Припрошує її, а вона схилить голову, зарумяниться та й бігти кудись і сховатись десь бажалось її. Але з ходом часу почала вона привикати до нього;

день, два, тиждень, і не стямилась вона, коли й як воно сталось, що вона сама вже з ним розмову заводила. Та й був він один із тих, що вміють дівчат дражнити невинними жартами; перемовлятися люблять із ними за що будь; а це було для неї великою втіхою. І, як заведуть нераз обоє, то пані Фрейзер розгонити їх мусіла, бо одно одному попустити не хотіло. І розійдуться вони на хвилинку, а тут дивись, вони вже знов зчепились, і так зблизились, що одно одного раз-у-раз щукало; скучати почали, як не бачили себе через день.

Бачили старі Фрейзери діточу приязнь і, з початку, не казали нічого: "От, діти, нехай бавляться; веселіше в хаті з ними", — думала пані Фрейзер, а пан Фрейзер навіть і уваги не звертав, а то ще й сам любив настроювати їх проти себе в диспутах. Але пізніше, коли вони, старі, вернулися вже зо своїх літних свят, що вони перебули через більш як чотири тижні десь там далеко зо своїми кревними, інші вже були в них думки. Повернувшись, вони завважали, що за час їх відсутности, Джон і Марія сприятелювались до тої степені, що ходили й поводились, мов би заручені були.

—Воно недобре, що вони звязались так близько, — говорила пані Фрейзер, — і небажані наслідки можуть вийти з їх дружби. Люблю я її, добра дівчина, але, знаєш, не для нього вона, а він не для неї. Іншої вона раси та й, як видно, походить із самого споду соціяльного життя; недобре буде коли ми позволимо їм продовжати й розвивати далі їх романтичну дружбу.

—Та, раса расою, — відповідав пан Фрейзер, — не маю я нічого проти раси з якої вона походить. Бо, воно навіть і добре коли раси мішаються через дружіння, розуміється тоді, коли сильніша заасімільовує в собі інтелєгентну верству слабшої чи навіть і сильнішої; така мішанина зміцнює народ, додає йому нової крові й сили. І, коли б Марію до школи післав і вичесав із неї селянську вдачу, я ліпшої невістки не бажав би. Вона здорова тілом і душею сильна, гарна на вроду, інтелєгентна, рухливої вдачі — чого ж більше треба?

—Я це бачу, але знаєш, вона хоч обчесалась уже поверха, присвоює собі наш спосіб життя дуже скоро, то вдачі її не зміниш уже; вона вже старий горщок і накипів уже селянськими звичками до тої міри, що трудно буде виварити його. Коли б так був виховав її з маленької по нашому то я нашому Джон-ові не бажала б ліпшої жінки. До того ж, як сам бачиш, вона не належить до тих жінок, що піддаються покірно своїй долі — вона вродилась верховодити тими, що жиють з нею. Не бачиш, що вона між нами поводиться мов би приказчиця, і хоч-нехоч всі ми слухаємо її, і навіть робимо, що вона приказує. А Джон-ом вона керує, мов коником, і куди вона направить його туди він іде без вимови. Та й шляхотного життя вона не заведе; бо праця є одиноким її ідеалом; а це не буде йти в парі зо становищем до котрого наш син прямує. Йому треба благородної жінки; вихованої у вищі сфері людей; котра повинна знати як поводитися між тими людьми, з котрими вона житиме.

—Роби, як сама знаєш, — сказав пан Фрейзер, махнувши рукою. — Ти завсіди переговориш мене на своє, — додав, і усміхнувся пригадуючи, що й вона сама не належала до високого коліна по батьках, і мала багато дечого з того у своїй вдачі, що мала Марія. — Поговори з Джон-ом про цю справу, і поясни йому, щоб він не принаджував її до себе; він розумний хлопець, послухає тебе.

—Всяке говорення тільки загострить справу, — сказала пані Фрейзер. — Ти не знаєш іще того, що він навіть вже й бився за ню з Вилиямсоном, що цей посмішкувався з нього за його привязання до Марії, і називав її згірдливою Галичанкою. Це мені Маргарета розповідала.

—Я мушу погратулювати Джон-ові за його лицарство, бо й сам я не стерпів би коли б чув, що хтось зневажає її, — сказав пан Фрейзер, затискаючи кулак.

—Та, як би воно не було, але говорити про такі речі з молодим хлопцем, чи з дівчиною, не є приємна справа, бо така балачка провокує опір, — говорила поважно пані Фрейзер. — Не люблять вони поради в такому ділі; ти

сам знаєш, що й ти не любив балачки тих, що пробували розлучити мене з тобою.

Пан Фрейзер засміявся щиро; пригадалась йому боротьба, що він вів проти своїх батьків поки оженився з пані Фрейзер. — Ну й що ти думаєш ми маємо робити в цьому ділі? — запитав він, не маючи охоти мішатись у любовні справи сина.

—Вишлю її до дому, ніби на довшу візиту,. поки Джон до школи не піде, —сказала пані Фрейзер. — Вона й сама цього бажає, і навіть згадувала, що любила б побачити свою матір і тих, що приїхали зо старого краю. До того ж вона сама бачить, що в нас нема роботи для нас трох у хаті.

—Вона завсіди про корову думає, — сказав пан Фрейзер, і засміявся пригадавши, що не було й дня, щоб Марія не ходила оглядати дві сусідські корови, що паслися на кінці вулиці на оболоню.

—Купиш для неї корову та й грошей їй даш, щоб мала за що полотна для своєї матері купити.

Отак, порадились господарі й відпровадили свою служницю; пан Фрейзер купив для неї корову з малим телятком в Ґрифина; пані Фрейзер дарунків різних надавала їй; а Марґарета з Джон-ом справили маленьку, пращальну забаву в їх домі та й дарунок від себе дали їй. А Джон, не до вас мовлючи, якось дуже нехотячи й несподівано, стрінув, чи застав, чи знайшов Марію на веранді; вийшла вона подихати свіжим повітрям і дивилась на небо за своєю зіркою на котру десь там, звідкись можливо Василь дивився на ню; та й став побіч неї досить близенько, і також дихав свіжим повітрям. Тужно йому було на серцю, бажання мав великі говорити, сказати їй щось, але не мав відваги та й сумнівався чи вона зрозуміє його, бо не знала вона ще на стільки його мови, щоб пяною стати від любовного шепоту. Постояли отак кілька хвилин, побавився він, нехотячи, її рукою, накинув ніби крадьки, маленький ланцюшок з золотою колодкою її на шию, запечатав несказану мову поцілунком, вона,

ніби вирвалась, втекла до хати, а він за нею увійшов не зараз, але за кілька хвилин, щоб підозріння замастити.

* * *

Приїхала Марія до дому (Дьордій Поштар привіз її), та й багато шуму наробила. Збігалися всі сусіди та й дивилися на корову, на бичка, на полотно й на дарунки, та й дивувалися, що дівчина такого багато добра заслужила за кілька місяців. І цілком природно, кожна дівчина, що там була, постановила собі в душі йти в зарібки. Та не лиш дівчата, але й жінки жалували, що вони не дівчата, а то скоро ціла громада осиротіла б була від жіночого роду.

. Загально всі тішились Маріїним доробком, тільки Калина Дуб дивилась на справу іншим оком.

—Іди до міста, купи одну корову й Ольгу привези до дому, — говорила вона до Павла, — бо я готова дати собі голову зрубати, що Марія тільки й приїхала до дому задля того, щоб із Поштаревим сином звінчатись. Та ж сам Поштар привіз її й сам аж поцмокував прихвалюючи пройдисвіту. А сама вона шкіриться вже до Івана, аж гидко.

Подумав Павло Дуб і можливо не послухав би був жінки, але розпитавши Марії, як Ользі живеться, і довідавшись, що бідна дівчина плаче з туги за домом, та й від тяжкої праці, послухав жінки й поїхав.

Ольга, приїхавши до містечка, як твекла з дому, при помочі Марії й пана Фрейзера, дістала роботу мити начиння в гостинниці. Робота, хоч не тяжка була на її сили, але за те дуже неприємна була. Бабратись від ранку до ночі в гарячій воді з милом і іншими хемікалами, ця вода повиїдала й постягала шкуру на її руках, що жаль було дивитись на них. До того ж була вона спокійної вдачі, повільна, несміла й завсіди сумна, і все це не зближувало її до кухарів і до служниць з котрими вона мусіла працювати. Терпіла вона невимовно, цілими ночами плакала, але держалась хоч нераз приходило їй на думку піддатися

матірній намові й одружитись з Іваном. І день за днем ця думка приходила густіше до її голови, а коли прийшли уже гарячі дні в місяці липні, що робили з кухні справдішне пекло, спеціяльно коло цебрів із гарячою водою, вона почала вже була визирати чи не приїхав хто з її околиці, щоб з ним поїхати до дому. Але ніхто не приїздив і хоч-не-хоч мусіла вона варитись разом із мисками, банякамн, ложками й вилками у задушній кухні. І виварилась до того, що її рідний батько аж заплакав коли приїхав і побачив її. Бліда мов мертва, в бідненькі й обшарпані суконці, з волоссям поскручуваним від поту й пари в мокрі шнурки, з руками вимоклими в воді здавалась вона на мокре котення, що припадково в помийницю впаде.

Забрав Павло Ольгу до дому і дав її в Калинині руки, щоб вона робила з нею, що сама хотіла. А Калина, відтановивши трохи доньку й не пускаючи її ніде між люди, віддала її за Івана. Повіз їх, Івана й Ольгу, Поштар за ріку, як хлопця й дівчину, а звідтам привіз їх як чоловіка й жінку.Пробували Павло з Калиною весілля справити по старому закону, але гості місто веселитись, головно жінки, плакали нишком приглядаючись пані молоді, що ходила мов би на смерть засуджена. Була й Текля Соловій на тому весіллі зо своїм сином Борисом та й пробувала вона зробити те весілля веселим своїми співанками, але чомусь не можна було вицяпкати веселости так, як від яловоі корови молока. От, хоч би на примір, пробувала заспівати жартом співанку, що каже: "Ой, віддалась мене мати, віддала, так як тую конопельку у болото впхала", але замість того, щоб викликати веселий сміх і протести, як то на веселім весіллі буває, то жінки заплакали, а бідна "пані молода" зомліла. Калина й Ганна приписували ці млости голодові та й не спаню, що Ольга пережила за останні два дні як до шлюбу їхала, але жінки похитували головами й ніби годилися з ними, але очима в інший бік дивились.

А Марія не маючи поняття, що вона своїм приїздом прискорила перше весілля в новій громаді, побула вдома

цілих сім тижнів, помогла Єлені напрятати сіна й прочистити трохи землі, відїхала знов до містечка, щоб заробити грошей на третю корову. Та й не сама вона поїхала, але забрала з собою сестру Єлисавету й Парасину Підгірного; вона й Тетянину Софію взяла б була, але Тетяна не пустила, бо не могла дати собі ради зо своєю господаркою.

* * *

РОЗДІЛ XVI.

Нам відомо вже, що Василь Дуб, Воркун, Соловій і Вакар поїхали до роботи, і також, що Павло Дуб відвіз їх до містечка своїми волами. Воркун тепер, по сорок роках, перекинув цю подорож у свої памяті мов безвартною картою, а на її місце розгорнув тії на котрих змальовані були пережиті події того літа.

Перша карта не зле представлялася. Вони приїхали до містечка пізно ввечері. Переночували на возі, або, як Воркун називав, на свіжім люфті, і раненько, як лиш сонечко зійшло, він кукав уже коло Фрейзерової хати зазираючи, чи не побачить своєї доньки, Марії, і чи лежать непорубані дрова. Але Марія, як видно було, зпаношилась була, і можливо снила в той час солодкі сни про Василя, та й про корову, що вона мала пригнати до дому в осени, бо не показувалась із хати, хоч він й говорив голосно сам до себе, кашляв так мов би хтось жменю перцю кинув йому у горло, та й хвірткою рипав, мов нечистий у північі. Вкінці, він, щоб найскорше дати про себе вістку, пішов до купи дров і почав із цілої сили гримати сокирою рубаючи поліна.

Воркун був вже добре зіпрів і досить велику купу дров наколов, коли почув голос. Він оглянувся, глянув на хату й побачив у вікні голову пані Фрейзер. Вона пізнала його, усміхнулася й помахувала рукою на доброранішний привіт, та й таки при тім давала знак, щоб він перестав рубати показуючи додонями до лиця, що то час не для роботи, але для спання. І, щоб свою німу бесіду зробити більш зрозумілою, вона взяла годинник-будильник, і показувала йому, що й пятої години не було ще, а далі старалась пояснити йому пальцем, що вони встають у сьомій годині. Сказавши це, вона усміхнулась і зникла.

—От, спюхи, — сказав він, сам до себе. — Сонце вже стало на небі дуба, а вона мені години показує; з

вами скоро доробився би, — додав, ідучи на вулицю з думкою оглянути сусідські подвіря, щоб зміркувати вигляди на зарібок коло рубання дров.

Пройшовшись отак раз і другий, перейшов він на другу вулицю, а потім на третю, пішов до воза, де його товариші воркотіли вже збудившись нарікаючи то на затерплі ноги, то на залежані спини — кожному півголі дошки воза зробили якусь шкоду за ніч — і простягаючись позівали, мов малі хлопчики, котрих збудять ранше як вони призвичаєні будитись.

—Як там справи представляються, пане інспекторе? — запитав Воркуна Соловій, усміхаючись..— Не подерли вам пси штанів?

—Тут, братчику, самі спюхи мешкають та й таких псів держать, — відповідав Воркун. — Пройшов я містечко вздовж і впоперек і не то щоб живу душу бачив, але й пес на мене не гавкнув. Думав, що Марія встала вже, а то її господиня відігнала мене від хати, щоб я їм сну не колотив. Показувала на годинник, щоб у сьомій годині прийти.

—Як там дрова? — запитав Вакар, лежачи. Він лежав клубком, накривши голову кожухом.

—Понавозили їх купами коло кожної хати й буде, думаю, досить муки на наші руки, — відповів Воркун.

—Я маю більшу охоту йти до Маєра робити на фармі, як рубати дрова, — говорив з під кожуха Вакар. — Рубання висотує з мене всі сили.

—Ге, — гекнув Воркун. — Ви, як я бачу, починаєте вже вибиранчати цього року; легчої роботи забагається вам. А воно не знати ще чи до дров на . . .

Хотів Воркун сказати "наймуть", але в тім менті почув утішний привіт Марії, що бігла до них підскакуючи з радости цілим своїм єством. Убрана вона була в цвітнисту, легеньку суконку з френзлями на плечках, підперезана легенько довгою лентою, волосся мала звязане червоною стяжкою, а на ногах хатні ходаки; утинок, як то кажуть, була вона; бо все якось так гарно стояла на ній і так пасувало їй, що Воркун, глянувши на неї, по-

чув до неї якусь спеціяльну повагу, і не знав чи відноситись до неї на "ти" чи на "ви".

Але Марія не дала йому часу надумуватися; вона прибігла, вхопила його руку, поцілувала, потім і лице поцілувала й замолола його словами випитуючи про домашних та й при тім висловлювала свою втіху так, що Воркун не мав місця на своє слово; він дивився, кліпав жваво очима й усміхався дрібно. — Я чула з просоння, що моя господиня розмовляла з кимось, але не сподівалася вас та й не дослухувала. Але пізніш пробудилась, встала й глянула у вікно; звідти видно сюди, отам-о, — показувала вона рукою на Фрейзерову хату — те вікно на горі, та й побачила віз, воли й мене щось коло серця дюхнуло. Приглядаюсь, та й пізнана вас...

—Та й не всіх, — сказав Соловій, ніби з докором.— Ти нам навіть і руки не хочеш подати, спаношилась.

Та й справді Марія з захвату й втіхи, хоч бачила й Соловія й Павла Дуба й Василя, не привіталась із ними, забула за привіт. — Я тепер звітаюсь із вами, — говорила вона до Соловія, й термосила його руку. Привіталась вона з Павлом та й до Василя підійшла, дрібненько підбігла, простягла руку й дивилась йому прямо в очі; змарнілий він був; мохом лице обросло, гарне лице; але очі його якось так дуже глибоко зазирали в її душу, що аж налякали її. Подав він і свою руку, привітались вони, але якось так мляво, без життя, що самі руки, мов мертві випустили себе. Сказати правду, Василь побачивши свою любу дівчину відразу подумав, що вона вже в панночку перевернулась і про нього всяку думку закинула; не для нього вона цвіла тепер така гарна та й пишна.

Але не було тут місця серцями бавитись; Вакар підніся з воза, глянув на Марію та й до неї — Це ти, чи не ти? — питав він, і протирав очі. — Та ж тебе би рідна мама не пізнала; дівчинкою малою зробилась; потоньшала, погарніла, така в нашого пана панночка була, метеликом її кликали, — говорив він, і любувався дівчиною.

Привіталась Марія з Вакарем, а далі запитала чи не

голодні вони, чи мають що їсти та й що думають робити. Поговорили з нею чоловіки, порадились що купити мають для своїх вдома й розійшлися: Воркун з донькою до Фрейзера, і Василя взяли з собою, щоб купити дещо з їди. і що він мав принести на снідання.

Того ж самого дня вони, всі чотири, рубали від полудня дрова для Фрейзера.

* * *

Не скінчили вони ще роботу в Фрейзера, як одного вечора стрінув їх на вулиці якийсь чоловік і питав, чи не мають вони охоти робити на залізній дорозі. Цей чоловік, як видно було, знав усі мови з цілого світа й приятелем здавався. — Долара на день одержите, — говорив він,— та й переїзд до роботи за дармо.

Приняли Воркун і товариші агентову пропозицію, і коли скінчили роботу в Фрейзера, дістали вони, кожний по жовтому папірчикові, і цей папірчик по дванадцять годинній їзді потягом завіз їх три сотки миль десь там на полудне в степи на призначене місце до роботи.

Була північ та й дощем росіло, як встали вони з потягу на станції. Та, встати не тяжко було; от, встали та й стали на мокрий поміст; але куди далі йти, що робити, жаден з них не вмів сказати. А до того ж і ніч була така темна, як смола, сусід сусіда не бачив тільки голосами пізнавали себе. Потяг рушив, а вони остались і можливо дивились один на одного чудними очима, але ніхто не бачив цього діла. Бачили вони, що хтось ходив із ліхтарнею, але й ця ліхтарня скоро зчезла тільки вони, ніч, і шум дощу остався, а решта світу темрява прожерла.

—Маємо ми долара на день, — проворкотів сарказмом Вакар, десь там із темряви. — Віщувала мені моя душа, що воно щось таке як це станеться.

—Ви добре зробили б коли б свою душу в мішок завязали й придушили, щоб вона не віщувала такого, — сказав Воркун. Сердитий він ставав на свого сусіда, що наріканням почав плювати.

Постояли вони хвилинку, дві, прислухувалися чи хто

не шукає за ними, чи людського голосу не почують, але ніч була мов темний гріб: кромішна темнота й кромішна тишина обняли все.

—Щось там туманіє, — сказав Воркун, коли вже його очі боліли від напруги й відріжнили чорнішу пляму від чорної. — Ходім, гірше не буде, — додав він, і, рушив із місця.

Прийшли, знайшли, обшукали й втішились, бо ця чорна пляма мала відтворені двері. Була це маленька, безлюдна станція в безлюдному степу, де на просторі тисячів квадратових миль блукали многотисячні череди худоби з кількома пастухами. Служила вона за почекальню для дуже рідких пасажирів, що зарержували потяг, коли їм треба було, а сам потяг приставав тільки тоді, коли злазив пастух, або інша особа, що мала щось до діла з худобою. Вживали її також залізнодорожні робітники, що приходили, або відходили з роботи на дорозі, ждучи на потяг в непогоду. Інших пасажирів вона не знала, і тому не тішилась ані лавками, ані печею, от, була одна маленька лавочка на трох сісти, а одному лягти тоді, коли ждання вухами виливалось.

Поворкотіли наші пасажири; Вакар робив ніч темнішою, а Воркун яснішою, бо Соловій і Василь тільки коли-не-коли кинули словом; та й розмістились потемки в незнані кімнаті, в незнаному для них світі й не знаючи яке то завтра жде їх. Все ж таки раді були що від дощу сховались.

* * *

Проспавши, чи радше прокнюсівши ніч, засірів ранок, вийшов Воркун на Божий світ, розглянувсь довкола: простір безмежний та й рівний хоч яйце качай. Під ногами великий поміст; маленька будка-станція; дві парі шин; попри них, там далі, загороди з дощок побілені вапном; одна однісенька хата червоною фарбою помалювана; а понад тим всім нудний, дрібним дощем пересяклий, спокій царював. Походив Воркун по помості, позіхнув кілька разів; дрож пробігала по тілі; та й зайшов до будки, щоб жданки

їсти. Його товариші ніби спали ще, хоч, що хвилина, один або другий глипав очима, але скоро замикав їх знов, бо щасливіший чувся в темному просонню, як на видному світі.

Але Воркун не видержував сидіти в півтемні келії; на двір тигнули його думки. Він вийшов знов; до червоної хати щось тягнуло його; там мусять бути люди; та й в туюю сторону пішов.

Ходив він, зазирав, аж чує, хтось вітав його з хати. Глянув він на вікно: голова людська рукою махає, говорить щось. Зрадів він; людину побачив; порада буде; та й скоренько побіг, щоб своїх товаришів потішити своїм відкриттям. Повиходили вони на двір і ждали поки голова з хати не вийде.

Ждали вони може з годину поки діждались надійну людину побачити. Вийшла вона з бляшанкою в руці, махнула на них рукою, щоб вони йшли за нею. Повела вона їх до маленької будки, а там зараз два чоловіки зявились; вийшли вони з обкиданого глиною тягарового без коліс воза, що притулений був до землі недалеко будки; також із бляшанками в руках.

Повставали вони там та й дивились один на одного, що то, як казав Воркун, за комедія буде. Щось той, що з хати вийшов, говорив до них, питав про щось, але з тої мови не було користи. Вкінці Воркун догадався, витяг свій жовтий папірець, подав промовцеві, він побігав очима з папірця на Воркуна, а з Воркуна на папірець, глянув на Воркунових товаришів, що також держали в руках свої папірці, забрав ті папірці, запхав у кишеню, розімкнув будку, два чоловіки витягли візок на шинах і з ручицями, як у пожарній помпі, поставили його на шини, поставали на нього, чоловік дав рукою знак, щоб і вони ставали на візок, і за хвилину котились вони помпаючи візок вздовж залізного шляху.

Отак вони роботу почали; цілий день в голоді, бо хоч мали хліб у своїх клунках, але не вголові їм було взяти його з собою.

—Долара сьогодня заробили, — говорив утішно Вор-

кун у вечері, коли йшли до будки з роботи. — Це значить, пять корон; чуєте сусідо? — Це він до Вакаря сказав. — Пять корон за день, це маєток...

—Очима нам вилізе, — буркнув Вакар. — Ту проклятy підойму заставив мене носити й шини підносити; спина тріскає.

Втягнетесь; пять корон сусідо, це гроші, а спина спиною, видержить, — потішав його Воркун. — Тридцять доларів за місяць, шістьдесять за два, девятьдесять за три, сто двадцять за чотири...

—Йой, не знати, як то ми завеземо їх до дому, — сміявся глумливим сміхом Вакар.

—Як неділі відкинемо, то за чотири місяці сотка доларів буде, — сказав Соловій, поправляючи Воркуна.

—Я голоден, як вовк, — нарікав Вакар, розвиваючи свій клунок за хлібом.

—О, то й на їду треба кілька доларів відкинути, — пригадав Соловій, і засмутився трохи.

Отак розмовляючи їли вони сухий хліб за снідання, за обід і за вечерю. При цім застав їх той чоловік, що з хати вийшов, і сказав їм руками, щоб забирали свої монатки й ішли за ним. Зібрались, вийшли вони за ним, а він завів їх до того воза без коліс, показав їх ліжка одно над одним, кухню та й забрався. Цей віз поділений був на дві половині; одну половину займали два старші робітники, а другу вони займили. Вичистили вони її, як могли, та й на старому сіні спати полягали; Воркун із Вакарем, а Соловій із Василем; перші на долішному, другі на горішному ліжку.

Не злий був "бос", той чоловік, що з хати вийшов. Сердився нераз на те, що вони не розуміли його, але вони йому за це роботою відплачували. Нераз він сам гамував їх, щоб звільняли, не перлись, але не помагало; залізні лопати аж свистали в пісковатім шутрі. Було трохи клопоту з Вакарем, бо подавався в роботі, сили опускали, і "бос" здається готов був відправити його, але бачив його знесилля, лишив його, щоб дороблявся.

Купували вони їду в сусіднім містечку, куди їхали

раз в тижні. Воркун був за кухара; пік хліб і варив пироги з бараболями, бо мяса трудно було вдержати, смерділось скоро, а іншої їди вони не знали купувати. Взяли було яловини, багато набрали, бо дешева була, але хробаки скорше дали собі раду з ним, як Воркун із товаришами. Одно сало з пирогами, з хлібом і бараболями держало їх моцними до роботи.

Отак і літо пройшло. Пекло їх сонце, ссали їх комарі, сушили їх степові вітри, але в осени, десь на початку листопада, коли скінчилась робота, спакували вони свої монатки й незміняні, грошеві перекази; кожний сховав за пазуху більш як сотню доларів; пустились вони одного ранку пішки до дому; пішки, щоб на їзду грошей не стратити. Не знали вони, що мають право до безплатної подорожі до містечка звідки приїхали; забувся й "бос" пояснити їм цю справу; і за дармо вони протьопали більш, як сотню миль доти, доки вони всі, а спеціяльно Вакар не підбився цілком на ноги. Їх клунки, що з початку здавались дуже легкими, ставали з кожною милею тяжчими; Воркун мусів із великим жалем викинути зо свого кавалок, от, може з вісім цалів довгої, сталевої шини, що він на ковадло ніс до дому, та й всяких цвяхів мусів повикидати. Але така полегша не помогла, бо черевики гризли ноги, а швелі й шутер калічили їх коли вони пробували йти босо, і рад-не-рад мусіли вони решту дороги потягом їхати.

Згадував Воркун тепер цю роботу, цю маршруту й усміхався мов дитина в сні. Смішно йому було з його самого, що він тоді, без найменшої думки про вигоди життя, працював тяжко, не доїдав, терпів холод, голод і спеку та й інші прикрости; але у всім тім чувся щасливий, щасливіший був тоді, як пізніш коли ладував уже пшеницю в тягарові вози залізниці тисячами бушлів.

Він пригадав тепер, цю радість, як він приїхав до дому тої осени з сікачами, з бороною, з двома льохами на розплодок і одним старим пацюком на заріз. Як він утішився коли почув від Марії, що вона корову з телятком придбала йому, що вона домашних прибрала й годувала

ціле літо за свої гроші та й має вже завдаток на трету корову (вона знов стала служити Фрейзерам).

Він пригадав також і свого сусіду, Вакаря, що хоч він нарікав на світ і на себе самого, але тої осени він привітніше усміхався, і дивився, як казала Єлена Воркун, веселішими очима на завтра; почав він думати й планувати трохи своє та й своєї родини життя. Докупив іще одну корову, свиней на розплодок, та й шмаття для себе й для дітей.

Він пригадав Соловія, що тішився сином і бігав містечком, щоб щось дуже гарного й доброго купити для нього, але з усього того, що він ніби хотів купити, він купив за порадою Марії дійну корову в Грифина й фляшчину з пипкою.

Він пригадав Василя Дуба, що він замість їхати до дому лишився в Фрейзера дошки складати. — Воркун підозрівав, що то була Маріїна робота, але не хотів пальцем показувати на доньку.

Він пригадав, як то його витали, вдома вже, й брат Петро й Підгірні й інші та й помахували головами, ніби, казали: — Здурив ти, Григорію, нас твоїм листом, заманив нас сюди, у ці нетри, але... Вони не договорювали, бо він начисляв їм, що за півтора року він придбав пятеро штук худоби, три свині, а Єлена зложила три стіжки збіжжя, словом він вбирався в пір'я багача так скоро, аж його самого дивувало.

Він пригадав, як він молотив ціпом пшеницю й овес, (засіяні на весні), що жінка при помочі дівчат і сусідів вижала серпом і звезла в стіжки. І намолотив він зерна серцерадну купу з братом Петром та й обидва тішились із золотої пшениці й білого вівса.

Та й пригадав, що наступна зима не була вже такою зимною, як минула, хоч Корнило вибігаючи на двір, щоб пробрикатися на морозі, плював і ловив замерзлу слину в рукавиці. Пригадав, як старий край поволеньку уступав із памяті, а думки про будучність у цьому новому займали місце.

Кінець першого тому.

Друкарська похибка.

На сторонах 188 й 189 помішалися рядки. Останній рядок на стороні 188 має бути:
нетрях заснували своє царство сини землі, що йому почислені вже дні життя, бо впаде він жертвою многих, твердих і мозолистих рук, а ці руки, цих синів землі, написавши свої історії... (і т. д. до кінця розділу).

Замість Передмови.

Повість "Сини Землі" є основана на оповіданнях багатьох осіб, українських піонірів у Канаді, що переселилися сюди з України перед 1905 роком. Всі особи названі в повісти є видумані; вони ніколи не жили й ніде не живуть; і тому їх поведення не характеризують нікого з тих осіб, що можливо мали, або мають такі самі прізвища.

І. К.

ПЕРЕВІД АНГЛІЙСЬКИХ СЛІВ УЖИТИХ В ЦІЙ ПОВІСТИ

board — дошка
big — великий
bread — хліб
bring — принести
brother — брат
buy — купити
chicken — курка
come — прийти
country — край
cow — корова
door — двері
eat — їсти
father — батько
far — далеко
farm — господарство
five — пять
flour — мука
four — чотири
girl — дівчина
good — добре
here — тут - сюди
house — хата
know — знати
lot — скількість, багато
me — мені (неправильно уживане старшими людьми замість займенника "я").
milk — молоко
mister — пан
money — гроші
mother — мати, мама
month — місяць календарний
no — ні
now — тепер
old — старий
one — один
poor — бідний
see — бачиш
seven — сім
sister — сестра
sixteen — шістьнадцять
six — шість
small — малий
take — бери
there — там
three — три
two — два
want — хочу
work — робота - робити

Сини Землі

(SONS OF THE SOIL)

Повість з Українського Життя в Канаді

(A Story of the Ukrainian Settlers in Canada)

ТОМ II.

(Volume II.)

Друге видання.
2nd Edition

НАПИСАВ
ІЛЛЯ КИРІЯК

(By Elias Kiriak)

EDMONTON, ALBERTA, CANADA
1 9 4 0

Type Set by Alberta Printing Co.
Printed and Bound by The Institute Press, Ltd.

Сини Землі

РОЗДІЛ I.

Індіянською дорогою, що ми описували вже в першій частині нашої повісти, їхав наладований товарами віз. Було це четвертого року на весні по тій, коли Григорій Воркун, Павло Дуб, Тома Вакар і Степан Соловій приїхали до Канади й поселилися в сусідстві Дьордія Поштаря. На переді воза, на сідаку зробленім із сіна, сиділи два чоловіки. Один із них, що одягнений був у сиве футро з каютів і в руду шапку з водяних щурів, знайомий був як показувалося не тільки прохожим людям, але й придорожним зайчикам, бо й вони, вступившись із стежки між тополі, ставали на задні лапки й здавалося кликали: "Гелов Джордж! Як-ся маєш? Кого везеш?" На такі привіти й питання, Джордж, що був ніхто інший тільки наш старий приятель, Дьордій Поштар, покивував головою й на диво всім не задержував коней, як це він звичайно робив іншими разами, щоб перекинутися кількома словами, але підкидав поводами й покрикуючи підганяв до бігу свої не дуже то послушні коні.

Спішно йому було цього разу, бо велику несподіванку він віз для своєї громади. Він скоротив навіть свій побут у містечку на один день, щоб скоріш приїхати додому. От, одного дня приїхав і замість того, щоб першого дня відпочити, другого дня купувати, що треба було, третього дня ладувати на віз накуплені товари, а четвертого раннім-ранком пускатись у дорогу, то тепер він за один день накупив і заладував і третього дня був вже вдорозі додому. Коло нього сидів чоловік років понад сорок, у чорному плащі й чорному, ширококрисому капелюсі. Був це о. Димитрій, що, на просьбу строкраєвої консисторії, взяв на себе обовязок відвидати рідкі в той час українські кольонії в Канаді. Поштар стрінув його несподівано на пошті, де о. Димитрій розпитував поштаря про Степана Соловія, писаря парохії, св. Димитрія. Але цей урядник, хоч і відоме було йому прізвище Соловія, не міг вказати пальцем і сказати, що там, або там Соловій мешкає. На це треба було дуже довгого пальця, але на щастя трапився Поштар і розвязав справу мов бричем.

—Як ви, отче, до Соловія, то ви й до мене, бо ми до одної парохії належимо, — сказав він, вислухавши о. Димитрія, про його ціль. — Будьте готові вдорогу завтра рано, — додав, йдучи за своїми потребами.

Поштар приспішив свою купівлю й наступного дня, о. Димитрій оглядав уже непривітну в тії часи частину лісистої Канади.

Першого дня незле їхалося. Дорога була виправлена вже по долинах, були вже побудовані містки й, загально, о. Димитрієви навіть подобалась подорож. Попас коло ріки, а потім нічліг під возом на сіні, мали свої питомі принади. — Це так колись наші чумаки попасали й ночували під возами, як по сіль і рибу їздили на Дон, — говорив він до Поштаря з утіхи.

Але наступного дня чумацька романтичність о. Димитрія з кожною милею затемнювалася, гинула, як роса на сонці.

—Далеко ще до вашого села? — питав він нарікаючим тоном, коли коні вийшли на горб, перечалапавши непершу й неостанню калабаню, що, кожна з них, мала дуже велику охоту перевернути віз, але з якоїсь причини лишила цей жарт на інший раз.

На відповідь, Поштар засміявся, оглянувся поза плечі, на сонце, що ховалося вже за обрій ліса й нагнав коні. — Як не перевернеться віз зо два-три рази, то будемо вдома десь коло півночі, — сказав він по хвилині мовчанки.

—Нехай Бог боронить від того, — проговорив о. Димитрій зо страхом. — Я вже сколінчився сидіти тут скоцюблений два дні, а ще як перевернемося, то мене живого не привезете додому; я вже й так ледве дихаю.

—О, видержете, — підбадьорював Поштар о. Димитрія. — Це ви так думаєте тому, що це перший раз для вас.

—Чому то наші люди позапихалися так далеко від цівілізованого світа й поселилися в цих, ледве приступних, дебрах? — питав о. Димитрій сварливим голосом. — Таж, як видно, незаселеної землі було й є ще тепер досить близько містечка.

—Гм, — гумкнув Поштар, не знаючи що відповісти.

—Наші люди, — почав він по короткій задумі, — хотять жити близько одні одних, родина коло родини, й тому шукають за цілком незаселеними околицями; таких околиць нема вже близько містечка.

—Поселюються в диких дебрах і самі дичіють, — сварив далі о. Димитрій. — Замість осідати близько міста, або таки в місті й братися до торговлі, то ховаються Бог зна де, в ліси, мов медведі.

—Хлоп такий здалий до міста й до торговлі, як жид до ціпа, — засміявся Поштар і махнув рукою.

—То-ж то й недобре, що ви думаєте так, -- сказав із обуренням о. Димитрій.—Ми тратимо на такім думанню, бо від коли наша історія память, то наші селяне завсіди думали так, і заривалися в ліси, в землю, а по містах поселювалися чужоземці, торгували їх працею, згарбували гроші й брали верх у кермі нашої держави, а самі селяне ставали такими собі, так би назвати, публичними козами, яких всі хотіли доїти, але ніхто не хотів годувати. Вкінці, ці кози, видоєні й виголоджені, змушені були втікати аж за море шукати щастя. Але тут вони повторяють ту саму історію — зариваються в землю.

—Така то вже наша вдача, — сказав Поштар недбало. — Що-ж робити, коли в них місто й торговля жидівська справа. От, мене називають уже жидом за те, що я заложив малу крамничку для їх вигоди. Але це не важне. Ви скажіть мені, хто направив вас сюди в наші сторони? — запитав він, бажаючи змінити бесіду на іншу тему.

—Я вже говорив вам, що писар вашої парохії, Степан Соловій, писав до нашої консисторії в старім краю, щоб прислала вам священика, — відповідав о. Димитрій неласкаво. — Але це нелегко зробити, бо наша консисторія не має місійного фонду, щоб розсилати місіонарів всюди по світі, де тільки заїхали наші люди. Написали до мене, до Америки, щоб я послужив вам.

—Як так, то ви є собі досить відважний чоловік, отче, — сказав Поштар і усміхнувся. — Бо скажу правду, я думав, що вас вислано сюди за якусь велику провину, щоб ви відпокутували її. Й я не дуже охочо брав вас на віз, бо, можливо знаєте, що між людьми є поговірка, що

везти вдалеку дорогу священика, або жида, є собі велике ризико.

—А то чому? — запитав цікаво о. Димитрій і глянув у Поштареве лице, щоб провірити, чи говорить він серіозно, чи тільки на жарт.

—Бо рідко праведних священиків, а жидів ще й тільки нема, — відповів Поштар. — Везе їх християнин і, як трапить на неправедних, чорти дорогу заступають і роблять шкоду. Перевернуть віз, або поломлять, покалічуть коней, упряж пірвуть . . .

—Це людські видумки, пане Поштар, — сказав о. Димитрій поважно. — Впрочім я не належу до неправедних, бо ось їдемо вже два дні й покищо нічого злого не сталося, — додав він, жартуючи.

—Побачимо, що далі буде, — сказав Поштар і засміявся холодно. — А тепер держіться, — закомандував він, встаючи на ноги й стягаючи кінські поводи, щоб здержувати розгін воза з горба в досить розлогу долину. — Як переїдемо он-там тії калабані без клопоту, то відправимо вечірню на тому горбі, — додав він, показуючи рукою перед себе.

Отець Димитрій хотів було злізти з воза й перейти пішки небезпечні ями, але не сказав цього Поштареви. А тим часом віз котився скоро вділ, а там заскрипів в першій ямі, коні помоцувалися, вперлися й витягли його тільки на те, щоб він заїхав у другу. Переїхали щасливо три вибої й о. Димитрій був вже готовий перехреститися, дякуючи Богови за поміч, але в тім самім часі вискочили несподівано з ліса пара кіз, конні сполохалися, скочили вбік, передне колесо викотилося на природожний опецок і на миг ока віз лежав уже перевернений у болоті.

—А-би це . . . — закляв Поштар голосом, мов би жартував, лежачи в болоті й задержував поводами коні, що, спотикаючись, пробували видрапатися на сухе придороже між деревами.

Але Поштарева клятьба не вспокоїла коней. Вони вовтузились, скакали, дишель не видержав, зломився.

—Що тепер буде? — запитав о. Димитрій, сидячи

в болоті побіч Поштаря. Вони обидва, мов би змовились, не схоплялися скоро зо свого мягкого сидження.

—Переспимо тут цю ніч, — відповів Поштар, глянувши на о. Димитрія якому тільки його власний голос свідчив, що він не перекинувся ще цілком у порох із якої сотворив його Бог. — Рідна мама не пізналаб вас тепер, — реготався він, вишкірюючи свої білі зуби зпід чорного болота. — А ще як переверну вас зо-два рази, то митрополитом станете.

—Вам жарти в голові, — сердився о. Димитрій, встаючи на ноги. — Сонце зайшло вже, холодніє, а ми тут. . .

—Міряємо носами болото, — докінчив Поштар панотцеве речення.

—Далеко ще до вашого села? — запитав о. Димитрій і дивився в тую сторону, де ніби мало бути те село.

—Чи не маєте ви охоти йти пішки? — здогадувався Поштар.

—Думаю, що я скорше зайшов би пішки як возом, — відповів о. Димитрій сердито. — Чи не краще було для мене сидіти вдома? — додав півголосом до себе, зішкрабуючи патиком болото зо свого плаща.

—Гай, гай, не беріть собі це до серця, панотче, — радив йому Поштар. — От ідіть у ліс, назбирайте сухого ріща й розпаліть вогонь; буде вам тепліше й мені буде видно, що робити маю. Такі переверти для мене не першинка; я наївся їх за останніх шість літ.

Вдійсности, Поштареви не багато часу забрало відвернути віз і зточити патиками та шнурами дишель. Він мав усе приготоване до таких випадків. Довгий ланцюг, рискаль, сокира й досвід у самій, цій спеціяльній роботі, були під руками й за добру годину віз стояв уже на сухій дорозі, коні хрупали овес, а він сам із панотцем сиділи побіч палаючого вогню й їли черствий хліб із солониною і з сиром.

—З вами, отче, нема страху пускатися вдорогу, — сказав Поштар із повним ротом хліба, вдаряючи на те, що о. Димитрій не пожалував своєї сили при відвертанню

воза. — З такою зайвою силою, як ваша, варта їхати цими дорогами.

—Дякую за похвалу, пане Поштар, але я памятатиму цю подорож до смерти, — відповів о. Димитрій, смакуючи хліб і сало. — Нехай цими вашими дорогами їздять тільки самі . . .

—Попи й жиди, — підхопив Поштар і зареготався.— Та, жарт-жартом, але ця поїздка буде для вас найкращим спомином, — говорив він уже поважно. — Можливо поїдете до старого краю в гості й будете мати що розповідати.

—Я опишу ваші гаразди в часописі, — сказав о. Димитрій.

* * *

Отець Димитрій був один із тих українських священиків, що перші приїхали до Злучених Держав Америки служити чисельній українській іміграції. Тут, очевидно, не було труднощів, бо іміґранти поселювалися по фабричних і копальняних містах більшим числом, формувалися в парохії, будували церкви й можливе вже було релігійно-культурне життя. Заробітна платня по фабриках і по копальнях забезпечувала громадську стійність, а з нею й священики могли вдержуватися при парохіях без матеріяльних клопотів.

Але в Канаді були інші обставини. Тут українські іміґранти поселювалися без ніякого проводу й пляну та й опіки. Осідали вони на вільних землях тисяча-милевого простору, переважно на північній, лісистій стороні, як тоді називали Мекензевої залізниці (Кенидіян Нортерн), що будували тоді з Вінніпеґу, через Давфин, Кенору, Бетлфорд до Едмонтону. Не зважаючи на віддаль від залізниць і від старих осель, започаткованих Годсонбейською й іншими спілками, що торгували шкірами, поселювались вони гуртками по кілька родин односельчан, або повітян, і скоро запускали своє коріння в нову землю. Та, очевидно, перші піонірські роки були, як звичайно вони бувають, тяжкі роки. А ще тяжщі були вони для українських іміґрантів, що не привозили з собою подостатком грошей навіть на

поживу; дуже маленький відсоток був із них таких, що могли відразу розпочинати господарку, не потребуючи йти в зарібки. Така відсутність чоловіків із дому й загальна біднота не надавались для церковного чи іншого зорганізованого життя. Передовсім брак релігійної обслуги відчували переселенці дуже прикро й, чи мав колибудь і денебудь епископ, або навіть митрополит, таке щире приняття, яке мав о. Димитрій церковною громадою св. Димитрія, то тільки один Бог знає. Вістка про те, що він приїхав із Поштарем в четвер вночі, рознеслася блискавкою довкруги, або, як казав Воркун, по бурдеях, і в пятницю пополудні Поштарева хата тріщала від народу.

— О, дякувати Богу, що ви приїхали до нас, — говорив покірно Григорій Воркун, цілуючи руку о. Димитрія. —Я оце йдучи сюди, обраховував, що в нас є вже більше як тузин дітей нехрищених.

—А ви як знаєте про всі новонароджені діти? — запитав о. Димитрій і подивився збиточно на Воркуна.

—Та, то не я знаю, але моя жінка, Єлена, — поясняв застиджений трохи Воркун, — бо вона отак, ненароком, зробилася бабою, або, як то називають по вченому, акушеркою й зазначує собі кожну новонароджену дитину.

—Карбують на патичку, — засміявся з кута Тома Вакар.

—І всі тії живуть, що ваша жінка закарбувала? — запитав о. Димитрій, усміхаючись із Вакаревої мовної дотички.

—Здається, що вмерло двоє, чи троє, не знаю певно кілько, — відповідав Воркун, обраховуючи в памяти померших. — Я нарахував сім гробів на нашім цвинтари, коли йшов сюди. Це не багато за три роки, від коли ми тут засіли. Здалося б запечатати їх, бо наші жінки бояться виходити з хати вночі, та й вдень не мають охоти йти попри цвинтар.

—Запечатаємо в неділю, — обіцяв о. Димитрій. — Діти померли нехрищені? — запитав він, жалуючи.

— Хто-ж мав христити їх? — відповідав Воркун. — Ніби бризькала на них Єлена свяченою водою коли вродились, але який це хрест? От, тільки так, щоб злого духа

напудити трохи. Але й тої води здається вона не має вже. Привезла маленьку флящину з краю та й уже вихляпала.

—А як ви зо шлюбами обходитеся тут? — запитав о. Димитрій.

—Про це нехай Дьордій розкаже, — сказав Воркун, кивнувши головою на Дьордія Поштаря, що сидів на стільчику коло вікна й зашивав подушку від кінського хомута.

— На це, як притисне потреба, береться тут першого ліпшого чоловіка, що має обернений ковнірець, — сказав Поштар, не відвертаючись від своєї роботи. — В містечку є їх кілька, та й вздовж ріки тут-то-там є якісь місії, що похристять, звінчають і поховають, тільки скажіть їм.

—Тільки клопіт, що ми не розуміємо їх, — завважав Павло Дуб, пригадавши шлюб його Ольги з Поштаревим Іваном. — Та й шлюб їх якийсь куций, не такий як у нас. Нема в них ні присяги, ні вінців, ні обводу . . .

— Шкода, що ми не знали, що ви приїдете до нас, а то ми були б попарували заздалегідь тих, котрим час уже під вінець, — сказав Воркун. — От, повінчали б були їх і був би спокій на кілька літ.

Розпитуючи отак, о. Димитрій записував дещо в свій записник і похитував задумливо головою. Він предбачував, що, коли консисторія церкви не подбає скоро про висилку священиків-місіонарів, то за короткий час, ці громади, покищо звязані прадідним релігійно-традиційним духом, розбиті будуть на релігійні секти й на безвірство й тим самим замість культурно-освітної роботи, вестисяме між ними завзята боротьба за впливи. І тепер прийшло йому на думку, що він, відвідуючи громади, стрічав кількох духовних осіб інших народностей. Від них він довідувався, що кольоністи тих народів, при переселенню, завсіди мали між собою, як не державою, то церквою, плаченого провідника. Звичайно, таким провідником був священик, що опікувався переселенцями в подорожі, а потім не відставав від них на місци, де поселювалися. Поза духовні потреби він був їх дорадником у всяких громадських і родинних справах і з цим, їх громадське життя, від разу було повне. Піддавалося воно змінам тільки там, де нові обставини необхідно вимагали змін для його ма-

теріяльної користи, але в своїм духовнім змісті воно лишалося своєрідним. Пригадавши це, о. Димитрій малощо не заплакав, глянувши на присутних людей. Політичними й релігійними сиротами назвав він їх своєю думкою, сиротами, над котрими ще довго-довго збиткуватисьме світ.

—Кілько родин є вже в цій вашій околиці? — запитав о. Димитрій по хвилині задуми.

—Бог його знає кілько, — сказав Воркун, шкробаючись у потилицю. — Питайте Дьордія, він знає, бо розвозить їх десь туди, по лісі, куди добрі люди не ходять. От, вилазять звідтіль час-від-часу, мов голодні медведі весною.

—Буде більш двадцятки, — відізвався Дьордій Поштар недбало. — Не всіх я привіз, та й з тих, що поселив, докладного рахунку не держу.

При цій бесіді чоловіки почали обраховувати себе й тих, що не були присутні й дорахували, що було їх близько тридцять.

—Пробуйте дати знати всім, щоб прийшли на відправу в неділю, — наказував о. Димитрій, — бо гріх будете мати коли б хтось не знав і не прийшов.

—Про це не журіться, отче, — запевняв Воркун. — До неділі навіть і мертві будуть знати про вас. Але, де то ви будете правити? — запитав він заклопотано.

—Помолимося в хаті, а коли не помістимося то на дворі, — сказав отець, вставши зза стола. — Ви знаєте в кого тут є велика хата, — додав, оглядаючи Поштареву кімнату. — Це за мала.

—Я думаю, що ваша хата, Григорію, буде якраз відповідна, — відізвався Павло Дуб, звертаючись до Григорія Воркуна. — Вона досить велика й майже на самій середині нашої околиці. Що ж ви скажете? — запитав він присутних.

—Я не бороню, але не хочу, щоб пізніше хтось нарікав, що вибрали мою, а не чиюсь іншу, — завважав Воркун.

—Так, так, бо в нас є такі люди, що на відправу не прийдуть, коли вона не відбудеться в їх хаті, — доточив Воркунову бесіду Вакар, маючи на думці Павлиху Дуб.

За це Соловій, що сидів близько Вакаря, штовхнув його ліктем в бік, щоб мовчав і не висував людські вдачі

перед отця духовного, хоч і сам панотець тільки рукою махнув на Вакареву замітку.

— Є у вас хтось такий, що розуміється на церковних відправах? — запитав о. Димитрій, глянувши шукаючим зором на людей.

—Є, є, — приспішив Воркун відповідь. — От, наш Соловій знає всі відправи на память. Я вже нераз казав, що коли б так можна висвятити його, то ми мали б під руками свого власного й дешевого попа. Він і майстер добрий і на земли вміє робити, ну, був би добрий на всі боки. Текля, його жінка, була б за дяка, бо й вона виводить голосом, мов жайворонок, і тоді ми не потребували б писати листи до консисторії за священиком.

—То й добре, що маєте між собою такого славного чоловіка, — сказав о. Димитрій, глянувши на Соловія, що сидів червоний мов бурак; занадто присолив його Воркун перед панотцем. — Я дам вам, пане Соловій, свій требник, перегляньте все, що треба для всеночного для утрення, для Служби Божої, для вечірні, для панахиди, для свячення води й цвинтаря, бо ви можливо забули вже про них, — говорив він, витягаючи з своєї валізки грубу, чорну книжку з кількома стяжками між листками.

—Бери книжку, біжи скоро додому й вимащуй горло салом, щоб не рипіло й видержало переспівати все те, що панотець наказали тобі, — жартував Воркун із Соловія. — Не намастиш, захрипнеш . . .

До пізної ночі не давали люди спокою о. Димитрієви. Шукали в нього всяких порад, розпитували про старий край, про Америку й про тії громади в Канаді, що він відвідав уже. Хотілося їм висмоктати з нього все, що тільки приходило їм на думку, бо все, що він сказав було святе й непомильне.

* * *

Неділя. Воркунове подвіря було заповнене людьми від самого досвідку. День заповідався дуже гарно; найменшої хмариночки не було видно на синьому небі; сонце, висуваючись понад ліс, реготалося ясністю й теплом і розливало їх по облаках і по весною насиченій землі. Ввесь

світ у своїй величі видавався більшим, як він колибудь був. Зібраний народ відчував цей величний настрій весняного ранку, розмовляв між собою побожним тихцем, ждучи на приїзд о. Димитрія.

—Який це світ гарний сьогодня, аж любо на серцю робиться, — сказала одна з жінок, що сиділи на приспі.

—Коли б так були в нас дзвони, один великий і три менші, о-то-то вигравали б вони гарно в сьогоднішній ясній тишині, — сказала її сусідка, похитуючи сумно головою.

—Один, той дуже великий, казав би: "Ба-а-ам! Ба-а-ам!", а три менші бігли б за ним і бімкали отак-о: "Бам-бім-бем, бам-бім-бем, бам-бім-бем", — сказав Воркунів Корнило, що стояв із іншими хлопцями коло порога й заслухував розмову жінок про дзвони. Він те своє дзвонення, активізував головою й руками й довів до того, що майже всі присутні там хлопці почали бамкати й бімкати й на перегони вилізати на що можна було лізти високо, щоб бути ніби дзвоном і, щоб голос нісся дальше один одного.

При такім побожнім настрою старших і при веселім хлопців, застав громаду о. Димитрій. Привитавши її з Поштаревого воза, приїхавши разом із Поштаревою родиною, він зліз і пустився йти до хати. Громада ніби проступалась, але в тім самім часі старші чоловіки тиснулися на стежку, щоб поцілувати його руку. Робили це й жінки, але ці випихали наперед й своїх дітей і загатили йому дорогу.

Отець Димитрій, як видно було, був один із тих священиків, що не любив, щоб хтось цілував його руки й також не любив тої низької покірности, що мали наші селяне перед урядовими особами. Він корчив руки, пробував сховати їх, але що це не вдавалася йому, він силою прогорнув присутних і майже побіг до хати, лишаючи за собою здивовані очи чоловіків і жінок.

Але на порозі ждала його друга несподіванка. На дверях зявився Павло Дуб із двома бохонцями хліба й грудкою соли й поки він зміркував що то мало бути Павло почав витати його, мов владику.

—Витаю вас, дорогий отче, в імени нашої громади по старому звичаю цим хлібом і сіллю. Витаю й тішуся (тут по Павловім лици покотилися мов горох кілька сліз), що ви приїхали й знайшли нас у цих лісах куди загнала нас наша доля. Ми покинули старий край (тут Павлові сльози замість крапель зливалися в рівчики), приїхали сюди й живемо... живемо... живемо...

Павло не докінчив своєї промови. Слово живемо застрягло йому в горлі, він схилив голову й захлипав плачем. Отець Димитрій також не видержав; сльози закрутилися в його очах; він швидко поцілував хліб, просунувся попри Павла до хати й, щоб закрити своє зворушення, почав готовитись сповідати людей.

* * *

Тяжко було описати той настрій, у якому дихав і молився народ у Воркуновій хаті, бо не був він буденного характеру. Тільки глянути було на лиця, то найбільший психольоґ не знав би був до якої катеґорії його зачислити. Були там, на тих лицях радість і жаль, втіха й сум, покора і гордість, але все те зливалося в одну потужну силу, що сцілювала присутних в одно побожне єство без найменшої признаки зневіри, чи скептицизму до тих тихих і співаних молитов, що насичували те, спрагнене єство, мов виснаженого ходом подорожного чиста, свіжа вода. А найбільше потужився цей настрій із приготуванням о. Димитрія до Служби Божої. Його півчутна молитва змішувалася з кадильним димом і, здавалося, що ціла хата лагодилася вибухнути якоюсь нечуваною і невиданою силою.

І, вдійсности, та сила спалахнула дужим духом із проголошенням о. Димитрієм "Благословенне царство". Дяк, Степан Соловій, підовпливом врочистої хвилини, трохи-трохи не задушився словом "Амінь"; здається, душа його хотіла вилетіти з тим словом із великого пієтизму, але Текля вратувала його своїм милим сопранком, а за нею ціла хата одними могутними грудьми заспівала. А вже, коли, о. Димитрій, почав співати "Христос Воскрес", той дужий дух спільного єства, завмер був, слухаючи тих

слів, тої божественно-настроєної мельодії, але зараз таки, коли Соловій почав співати . . .

Із зажмурених побожно очей густі сльози котилиси по тих змарнілих лицях; теплі, мягкі сльози, тільки побожному настроєви відомі. Всі співали, всі злилися з тою воскресною піснею і, здавалося, не хотіли її кінчити, бо протягали її — побожно-солодким спокоєм упивалися.

Проповідь о. Димитрія була дуже коротка. Розпочав він її ніби на довгу, але на самому початку завважав, що куди б він не забігав словами, то не обійдеться без плачу. І, переказавши зміст прочитаного Євангелія, вінількома словами пояснив його значіння і науку для християн, та й скінчив на тім.

Далі відправа йшла вже більше звичайним ходом. Перед св. Причастієм люди пращалися, цілувалися, а по відправі і по обіді, що відбувся перед хатою на траві, пішли всі святити цвинтар, де о. Димитрій відправив панахиду по померших, запечатав гроби, посвятив місце під церкву на яку вже парохія мала готове місце, відправив вечірню, і виголосив довгу проповідь. З цим закінчився великий і довгопамятний день нової громади.

Але, о. Димитрій, не покинув скоро громаду; чотири дні з нею перебув і чотири дні народ не відступав від нього. Наймали Служби за покійників; приводили дітей на науку катехизму; о. Димитрій приготовив їх до першого Св. Причастія; відправлялася вечірня і інші молебні щодня; а що вже о. Димитрій наговорився, то й св. Павло десь певно завидував йому, за його влучні під ту пору проповіди.

Тай треба було говорити-проповідувати! Отець Димитрій бачив, як у Америці, так і в Канаді, що народ, втікши зо старокраєвих недостатків, з бідноти, за яку очевидно винував панів і в багатьох случаях додавав і попів, дуже легенько піддавався духовній сваволі, коли тільки знайшовся у трішки ліпших обставинах. Запобігти поширення такої сваволі одиноке, на його думку, було зближення священиків до народу, затерти пропасть між "попом і хлопом" не наказом із гори, але йти і брати провід не тільки в релігійнім, але й культурно-освітнім гро-

мадськім життю, не поминаючи господарських справ як хто мав якібудь здібности помогти людям в чімбудь. Він бачив, що новий світ у свойому піонірському розвитку гнав вперед, зростав релігійний скептицизм, що підкопував віру, а на її місце ставив жажду багатства.

І слова о. Димитрія не впали на суху землю. По його відїзді, громада скоро збудувала церкву, де по його вказівкам, люди сходилися що-неділі, Соловій відправляв утреню, а пополудню сходилися до нього, або до Воркуна, де він прочитував часопис і книжечки, що о. Димитрій присилав їм час від часу.

РОЗДІЛ II.

Але не всі люди парохії св. Димитрія тішилися першою церковною відправою згаданої неділі. Хто знав уже її рідке населення той відразу завважав, що не було там Ганни Поштар, її доньки Катерини, Воркунових дівчат, Марії й Елисавети, Дубового Василя й Івана Поштаря з жінкою, Ольгою. І ніхто не дивувався, що перші пять осіб не прийшли, бо знали, що Ганна була хвора по дитині, що, як казав її чоловік, Дьордій, вдурів бузько й приніс їй не знати нащо й пощо місяць тому, а тії решта були в наймах у містечку. Але дивно було всім, чому то Іван із жінкою не показалися між людей і не тішились разом із ними відправою. Цікаві жінки пробували випитати Калину Дуб; на їх думку вона повинна була знати чому донька з зятем не прийшли; але вона на їх питання тільки здвигала плечима й замість відповідати починала молитись, втираючи хустиною ніби ніс, але більш тулила їх до своїх очей. По цім легко було здогадатися, що гіркі були для неї тії питання, та, як би була знала, що питатимуть, де подівся зять із донькою, то сиділа б була вдома й обливала подушку сльозами зо стиду, та зо злости. Не вдався їй зять, цілком не вдався.

Калина Дуб, як було сказано в першій частині нашої повісти, дуже тішилася з початку, що одружила свою доньку, Ольгу, з Іваном Поштарем. Це родинне посвоячення з таким багачем, як був в її очах старий Поштар, вона уважала за велику честь за якою, на її думку, вганяли нишком-тишком Воркуни й Підгірні, та й всі тії, що мали готових під вінець дівчат.

—Що я хотіла, те й дістала, — хвалилася вона своєму чоловікови, Павлови, що завсіди, коли заходила між ними балачка про Ольгу, дорікав їй, що вона втопила доньку. — Ге-гей! Як би я була спустилася на тебе, то на Поштаревій господарці розчепірялася б як не Воркунова Марія, то Підгірного Парасина. Та-ж вони аж ґеґали за ним. Чого ніби Марія приїздила додому тоді, коли почула,

що в нас на весілля заводиться? Або, чого Парасина ходила до Поштарів майже щодня за якимись требами? Та-ж сліпий знав які то треби були.

—Можливо, що воно й було так, як ти говориш, але я все таки кажу й бачу, що її життя змарноване вже, бо не любила й не любить його, — стояв Павло при своїм.

—Е-е, що там "не любила й не любить", — легковажила Калина Павлові слова.— Це стара байка. Ти думаєш, що я тебе дуже любила коли ти вінчався зо мною? От, най не кажу... Я малощо свої очі не виплакала перед шлюбом; здавалось мені, що смерть була миліша для мене, як ти; але по шлюбі, от, як знаєш, я вчепилася тебе, мов репяк кожуха, і так держусь до сьогодня...

—Ти не вчепилася, але таки прилипла до мене, — сказав Павло й засміявся голосно.

—І що, зле тобі було зо мною? — гримнула Калина сердито. — Та-ж ти був би без мене мов сокира без топорища, але що я кажу, як топорище без сокири, — поправила вона себе, хоч і не знала чим ліпше було бути, чи сокирою, чи топорищем.

—Це правда, — годився Павло, — але клопіт із Ольгою є той, що вона ні сокира, ні топорище, а Іван є собі велика довбня й вони ніколи не спаруються по людськи.

—Спаруються, не бійся, — вмовляла Калина Павла.— Ольга нарозумиться, бо яка-ж їй біда за ним? Ганна доглядає її мов маленьку дитину, старий Поштар півслова лихого не скаже їй, а Іван, та що Іван? Він ото, що їсти і часом виспатися увійде до хати. А ти знаєш (тут вона притишувала голос), як умре старий Поштар, то все майно перейде в Іванові руки...

Павло не дослухував своєї жінки в таких балакучих випадках. Він, щоб не сердитись, виходив на подвіря, або, як така бесіда траплялася неділями, лягав на постіль, накривав подушкою голову й пробував у сні втопити свою журу. Гірко йому було слухати жінчиних слів знаючи, що донька від самого весілля ходила мов перестрашена, ніколи не відвідувала його дім, а коли він приходив до Поштарів, то вона, мов би стидалася, дивилася в землю й на його батьківські питання відповідала таким голосом, що

аж рвався від тяжкого жалю й докору. Він знав причину її сумного поведення, відчував її гірку долю, але поза це він був безсилий направити лихо на добро. Винував жінку, але й це не здалось до нічого.

А Калина з поза втіхи, що одружила Ольгу з багачем, не бачила тих душевних злиднів, що донька переживала. Вона відвідувала її дуже густо й, щоб приподобатися Поштарям, навчала й наказувала їй, щоб була покірна своєму чоловікови, любила й слухала його, та й старих Поштарів шанувала, бо такий є Божий приказ. А Ольга слухаючи, гляне було на свою матір такими очима, що просять помилування, подивиться хвилинку і, щоб не показати свого душевного болю, вибіжить на подвіря й сховається десь там, щоб дати волю сльозам. І не входила до хати доти, доки мама додому не піде.

Добачувала й Ганна, що її невістка ходить чорним сумом покрита, та й догадувалася звідкіль той сум походить. І, щоб його прогнати, вона нераз сяде було на ліжко, прикличе Ольгу до себе, пригорне її до своїх грудей, та й розраджуючи пестить і цілує, мов маленьку дівчинку. Пробувала вона посадити великі та солодкі надії в її серце, щоб вони росли й втіхою пахли.

При таких пестощах Ольга відживала трохи; усьміхнеться бувало заплаканим сміхом, охочою стане, до роботи жваво візьметься, але не надовго. Бо, як тільки Іван увійде до хати, вона стане, мов задеревіє; серце лякалось й переставало битись від його появи. Якась сила намовляла її втікати кудись; забувала що робить; миски й горнята падали її з рук; все на виворіть робила.

А Іван дивиться бувало, усміхнеться злобно, та й до неї: — Вже я дороблюсь з тобою! — говорить було й сухим сміхом сміється. — Випестила тебе твоя мама думаючи, що за якогось пана видасть, що за образом буде держати тебе, але вона не стрілила там, де ціляла. Я тебе до борони запряжу й волочити будеш.

—Май розум, синку, що ти говориш? — гамувала Ганна Івана. — Не бачиш, молода ще, не знає сили в роботі. Підожди, вона привчиться, пізнасть твою добру натуру, бо ти не такий злий, як показуєш, і все буде добре.

—Як би ви менше вступались за нею й не пестили, то я показав би їй, як то бути моєю жінкою, — сердився з доброю натурою Іван.

З такими то любощами та надійними словами їх розмова кінчилася.

* * *

Іван Поштар, як уже знаєте, мав дуже черству натуру. Злість запалювалася в йому навіть, як говорив насмішливо старий Поштар, і за те, що кінь, або бик хвостом махав не в той бік, що він хотів. Ганна, звичайно мама, втихомирювала його лагідними словами й надіялася, що він, коли одружиться, подобріє й злагідніе так, як багато молодих чоловіків робить під свіжою й любою рукою своїх молодих жінок. Але вона завелеся в своїх надіях. Ольжина рука не мала сподіваної сили змякшити його тверде серце, та й іще більше, вона зо своєю скрайноневинною вдачею, що свідомо й павутинки не розірве, замість змякшувати гартувала його на кремінь. Не подобалось йому все, що вона робила. З призирством дививсь він на неї, як вона їла, як говорила, як ходила, як дивилася й навіть її усміх бурив у йому злість. Гляне було він на неї та й дивиться, мов вовк на ягня. Щось лоскотало його зловити її й скрутити так сильно, щоб вона аж співонила з болю. Це, здавалось йому, було б для нього великою насолодою. Він навіть почував, що солодко було б йому навіть і тоді, коли б вона стала, як то кажуть, дуба проти нього, затулила свій кулак і гримнула ним по кінськи в його чоло. Він відчув би її силу, таку силу, що на його думку, мала Воркунова Марія й що він із глибини свого черствого серця поважав.

Та, можливо, Іван відносився би був ласкавіше до Ольги, як би усе було зробилося, що говорили його й її батьки перед весіллям. Але, як то звичайно буває між людьми, сьогодні обіцюють коні й корови й сиві воли та злота мішки, а завтра обставини так якось складуться, що й куцохвостої телички не дадуть і наслідки відомі — сварка. Таке то з Іваном сталося.

Перед весіллям, коли Поштарі й Дуби по старому

звичаю запивали слово, Павло Дуб, згодившись силою обставин видати Ольгу за Івана, запитав Дьордія, як то він думає вивінувати сина на нове господарство. Хотів він знати на що, як то кажуть, дає він свою доньку.

—Та, то так, — говорив Дьордій сухо, — як знаєте, в нас нема більше дітей крім Івана, бо Катерина звіялась і не навертає додому, і вся господарка, що тепер ніби наша, буде його, як я вмру. До того часу будемо жити вкупі, бо так легче буде дороблятися. Сам я, як знаєте, не дуже люблю робити на землі; мене до фірманки тягне; і воно незле буде як він робитиме на фармі, а я фірманити. Попри домашню господарку він зможе легко обробляти й свою фарму й довести її до контракту. Він має вже там хату, але треба ще виорати кільканадцять акрів землі, викопати криницю, обгородити, бо інакше контракту не дадуть. Але це вже моя голова зробить; фірманкою зароблю робітників, щоб корчували й загородили дротом. Як бачите, ми ніби будемо робити спільно, але як би йому завернулась голова й він не схотів жити разом із нами, то матиме свою готову господарку. Я дам йому, що належиться, ніби що зможу дати.

—От, бачиш, як вони гарно розказують, — хвалила Калина Дьордія перед Павлом. — Та-ж то навіть стидно було питати їх, бо самі очі бачать, що воно не може бути інакше тільки так, як вони розказують. Ти ліпше скажи чим ти свою доньку обдариш, щоб пасувало до їх маєтку.

— Ой, не журіться тим, — жибоніла приязно Ганна на відповідь Калині. — Ми не вимагаємо від вас нічогісенько, бо гріх би був обдирати бідних людей, — додала вона без найменшої свідомости, що словами "бідних людей" потягнула по Калининім серці, мов рашпілем по бляшці.

—В нас не треба вимагати приданого, бо ми давно вже приготовили його для неї, — сказала Калина гордо, придушуючи злість; вона малощо не захлиснулася, почувши скромні слова Ганни, й не знала чи йойкнути, чи заголосити зо злости. — Та ж у ту саму мінуту, коли вона вродилася, я, ми обіцяли дати їй пару волів, як не буде

коней, зо дві корові й зо дві сотки талярів і, що обіцяли те й дамо, — додала рішучо.

—Як дасьте, то не завадить, — сказав Дьордій і усміхнувся до Павла, що зиркав не дуже приємно в Калинин бік. — За таким приданим я сам женився б щороку.

—Дамо, що зможемо дати, — проворкотів невдоволено Павло, повтаряючи Дьордієві слова. Він мав велику охоту тарахнути кулаком об стіл і розбити це, як він думкою називав, клочане весілля з яким його жінка загонила його в темний кут із приданим.

—Ви не потребуєте зтягатися з останнього, — різала далі Ганна Калинине серце, — бо є в нас дякувати Богу коло чого й на чім господарити. Ви обоє немолоденькі вже, маєте більше дітей, є кого вінувати. От, як зможете зтяггися й дати Ользі одну коровчину отак, на відчепне, то буде з вас. Не будуть вони бідувати при нашім маєтку, коб тільки Бог здоровля дарував.

—Нас би люди висміяли, що ми не дали того, що обіцяли, — стояла Калина при своїм. — Ми не такі, як ви собі думаєте про нас, — додала й покрутила сердито губами.

При такій розмові закінчили вони слово, хоч і ніхто не знав на чім стали. Очевидно, з їх бесіди виходило, що Калина з утіхи, що видасть доньку за багача, готова була дати їй увесь свій маєток; Ганна з утіхи, що матиме гарну невістку, готова була приняти її, як то кажуть, ґолу й босу; Павло, розраховуючи свій маєток і свої потреби припускав, що одна корова для Ольги повинна бути на початок вдоволяючим приданим; Дьордій, міркуючи про те, що йому самому здалося б, поцілував би Павла, як би він мав розум і лишив для себе воли й корови й дав Ользі тільки дві сотки. За ці гроші він, Дьордій, купив би пару моцних коней, ніби для Івана, але сам вживав би їх для своєї фірманки на переміну з тими, що він мав; а Іван, слухаючи бесіди, погодився зо всім, що сказала теща й, як видно було пізніше, постановив ні кришки не опустити з обіцяного.

По весіллю тижні й місяці збігали, але ніхто не споминав про Ольжине придане крім Івана. Він час від часу

підкидав Ользі під ніс, що мовляв обіцяли багато, але забули дати. Ганна затишувала його, замирювала, бо певна була, що сват, Павло, не міг дати все те, що сваха Калина обіцяла. А сам, Павло, готовий був дати колибудь одну корову, але Калина ждучи, щоб він продав своє поле в старім краю й частину одержаних грошей дати зятеви, не напирала, ну, стидалася давати йому, як вона казала, одного хвоста. — Прийдуть гроші, зробимо баль, запросимо сватів, дітей і сусідів і передамо придане, як належиться, при людях, — говорила вона, уявляючи собі вплянований празник.

Але Павло не спішився продавати поле. Він ніби писав туди про продаж, але ставив таку ціну, щоб того поля не продати. Зрештою, він бачив, що доньці не зле живеться матеріяльно. Вона мала що їсти й що вбрати й не потрібно було йому стягатися й наповняти вже повну, як він казав, Поштареву бочку. Сам, Дьордій, також не мав смілости домагатися чогобудь від свата для сина, але сказати правду, він дуже пильно слідив за перепискою Павла, перевідуючи чи не одержав він грошей із краю. І так тяглася справа аж до весни.

Аж сталося щось такого чого ніхто не брав у рахубу — тиждень по св. Юрію породила Ганна Поштар хорошого сина, Петра. Поява цього маленького гостя на світ відразу затроїла спільне життя Івана з батьками. Від самих уродин малого братчика, котрим Ганна тішилася мов золотом, Іван цілком зноровився; ні спати, ні їсти він не приходив до хати. З початку Ганна думала, що він стидається й не звертала уваги. Ольга виносила йому їду до шпихліра, де він зробив собі постіль і так минали дні за днями. Дьордієви також не було в голові допитувати сина, впрочім, він мало коли був вдома й не заглядав що хто робить.

А Іван користав, як то кажуть, з кожної нагоди. Обсіявши поле, він, не кажучи нічого нікому йшов на свою фарму й робив щось там до пізної ночі. А вночі, коли старого Поштаря не було вдома, ладував на фіру повні міхи збіжжя й городини й відвозив до своєї хати. Вкінці, четвертого тижня по уродинах брата, він заманив Ольгу,

щоб поїхала й помогла йому направити загороду на їх фармі. Ольга, хоч-не-хоч, послухала його, поїхала й не вернулась уже до Ганниних пестощів.

* * *

—Іва-а-не! — Кричав протяжно старий Поштар, приїхавши з міста й по старій звичці кликав сина, щоб виходив, випрягав коней і здіймав із воза накуплений крам. Але він немало здивувався як побачив, що замість сина, вийшла з хати Вакарева дівчина, Софія, і повідомила його, що Івана нема вдома.

—Куди ж його вхопило? — питав він сердито, злізаючи з воза.

—Він забрався мешкати на своїй фармі, — відповідала несміло дівчина, стоячи коло воза й ждала на розказ, що робити має.

—Як то на своїй? Чого на своїй? — допитував сердито Поштар, розглядаючись по подвірю. — Що тут за порядки? — крикнув він гнівно до Ганни, що, держачись одвірка, стояла на порозі хати.

— Не знаю, що казати й що робити, — гомоніла вона ледвечутним голосом. — Звихрився, забрав Ольгу й вже другий день не показується сюди. Лишив все лоском і, як би Вакар не прислав був дівчини, все поздихало б було без їди й без води.

Дьордій не допитував більше. Він плюнув із пересердя, увійшов у хату, роздягнувся, напився смачно води, вийшов, розпряг коней, здіймив із воза накуплений крам, заніс до хати, умився й сів мовчки до приготованої вечері.

—Він не казав тобі нічого? — питав Дьордій Ганни, набираючи повну ложку сира зо сметаною.

—Я від нього слова не чула від коли цей малий вродився, — прогомоніла Ганна крізь плач. — До хати він не входив та й . . .

—От, удався, сучий син, — прочамкав Дьордій повним ротом сира. — І шукай для таких, як він, добра на світі.

Дьордій їв так захланно й скоро, що Ганні аж мороз

пробігав по тілі. Лякав її той його поспіх, бо не добром він пахнув.

—Де йдеш? — запитала вона тривожно, коли він скінчив їсти й виходив із хати. Боялася вона, що він розлючений побіжить до Івана, а там тільки один Бог знав, що могло статися.

Але Дьордій не відзивався. Він вийшов із хати, станув, кинув оком понадвірю, зайшов до шпихліра, звідтіль до стайні, зо стайні до пастівника, де при окурі Софія доїла корови, оглянув худобу й, вертаючись попри загороду коло кучі, порахував свиней. При цім огляданню, видно було по його лици, як бурилася в йому злість, бо він раз-у-раз спльовував.

—Не бачила ти, не брав Іван нічого з обійстя? — запитав він грубим голосом, коли ввійшов знов до хати.

—Не знаю, чи він брав що, чи ні, — відповіла Ганна, плекаючи малого Петрика й глянула зо страхом на чоловіка.

—Не знати, чи ти завважала б була, як би він взяв був тебе й завіз десь там у калабаню, — сказав Дьордій, придушуючи злість залізним сміхом. — Та ж він малощо лишив нам. Старий віз, плуг, борони й косарка щезли з подвіря; старі воли, дві корові й кілька штук ялівнику зниділи десь, стара льоха з поросятами пропала, шпихлір порожний мов бубен, бо збіжжя й муки малощо лишилося.

—Та, хто-ж то знав, що він допуститься до такого, — сказала Ганна, плачучи. — Мені й до голови не приходило заглядати за ним.

—Щастя, що він пів хати не відрізав і не забрав, бо ти й цього не доглянула б була, — сказав Дьордій зневажливо. — Але ми порахуємось обидва, — додав він грозливо й, оглянувши й поробивши на подвірю, що треба було, пішов сердитий спати.

Другого дня, ранісенько, йшов Дьордій до сина. Йдучи прудко, він ніс із собою дуже тверду постанову — у формі здорової, лозової ломаки — якою він думав набити розуму в Іванову голову. Сердитий він був, коли виходив із хати, але в ході, за кожним кроком, злість гарячіла й він, ніби злагіднював її, бив патиком по траві,

по корчах, мов би вправлявся для остаточного розрахунку з непослушним сином. В поспіху він не завважав коли перейшов свою фарму й спинився коло нової огорожі Іванової фарми. "От, шельма", воркнув він сердито, завважуючи, що Іван не то воріт, але й фіртки не зробив у плоті куди була протоптана стара доріжка. "Відгородився від мене мов від запеклого ворога", воркотів далі й почував великий жаль до сина.

Дьордій переліз вориння й подався в напрямі хати. Ідучи, він мимоволі звільнив хід і оглядав нову господарку. Маленьку хатину з двома маленькими віконцями й з дахом покритим цілиною він знав, бо будував її з Іваном, але більшої від хати стаєнки накритої копицею шувару й низенького курничка та ще якоїсь там шіпки він не сподівався бачити. Та й свідчили вони, що Іван від довшого часу приготовлявся перенестись на своє, бо того всього не можна було збудувати за короткий час. Прийшовши ближче, він побачив коло стаєнки воза й косарку, а в долині в малій загороді рохкала льоха з поросятами, можливо з радости, що свого старого господаря побачила. Поза це все нічого, крім ліса, не було видно ні чути.

Дьордієви лячно чомусь робилось коли він наближався до хати й дивився на маленьке чотирошибне вікно; якийсь понурий сум визирав із тої непривітної хатчини. Але, як кажуть люди, злість не знає страху; вона пре людину вперед, хоч би й на смерть. То ж і Дьордієва злість не дала йому надумуватися довго над тим, що він зробить, коли Іван стане проти нього дуба й схоче віддати бійку за бійку, поминаючи повагу до батька. Він підійшов до хатних дверий і, не стукаючи, зловив за клямпку, потягнув, потрутив, але вони не подавалися, замкнені були. Він лишив їх і глянув крізь вікно до кімнати, думаючи, що син із невісткою вилежуються ще, але там крім повних міхів, що займали майже половину кімнати, й застеленої веретою постелі на землі, нікого не було. Він легче зітхнув, хоч і невдоволений був, що не може зігнати скоро злість із свого серця.

Подумавши щось хвилинку, Дьордій пішов до стаєнки. Відтворив двері, глянув і раптом подався взад. В стайні

стояли його корови, теля й перелякана, бліда Ольга з дійницею в руці.

—Де Іван? — крикнув він, ставши в дверях так, щоб не випустити нікого й заглядав по кутах.

—Він оре цілину, — залебеділа Ольга голосом повним дитячого страху й завертілася, щоб сховатися, втечи від сердитого свекора.

—Не бійся й не дивися на мене так, мов би я хотів різати тебе, — говорив він трохи мякше й при цім заходив у стайню, щоб провірити, чи невістка говорить правду, що сина нема там. — Де ж він оре? — запитав, оглянувши стайню.

—Он-там, за сінокосом, — відповіла й кивнула головою десь туди, на північний захід.

—Ти виганяй корову й льоху з поросятами й гони їх додому, — диктував Дьордій невістці. — Мама ледви дихає, а ви мудрішки показуєте. Дам я вам мудіршки, одно з другим, дивись.

—Я невинна, то Іван...

—Невинна, невинна, я знаю, що ти невинна, — торкотів Дьордій півсердито, — але ви обидві з мамою розпустили його; боїтесь його, мов чорт свяченої води, й робить, що сам хоче. Але я провчу його так, що памятатиме до гробної дошки.

Погрозивши отак, Дьордій таки побіг у ліс. І не встигла Ольга поставити молоко в хату з думкою бігти, сама не знала чого, за сердитим батьком, як почула крик, лайку, а далі, за кілька хвилин, батько вертався бігом без патика в руках, з подертою сорочкою, без шапки, з розкудовченим волоссям і аж пінився від злости.

—Я його, такого то й такого сина, на віки до криміналу запхаю, — кричав він, йдучи попри хату, не звертаючи уваги на Ольгу, що стояла мов скамяніла й туманними очима дивилася йому вслід.

* * *

—Ти чув, що сталося? — питала плачучи Калина Павла здалека ще, прибігши на фарму, де він зо своїм

хлопцем, Осипом, корчував. — Кара Божа паде на нас! Судний день надходить! Ти зарився тут у корчах і не вголові тобі, що кругом тебе діється, що світ до гори ногами перевертається, — лебеділа вона сварливо, прийшовши близче

—Що ж то сталося такого, що світ мусить перевертатися? — питав Павло, покліпуючи здивовано очима.

—Ти не кліпай, мов дитина, — але йди й роби щось, бо цілий світ сміятимеся з нас і з наших дітей, — сварила вона здивованого чоловіка. — Покарав нас Бог, не знаю за які гріхи.

—Ти не плети нісенітниць, але скажи, що сталось,— посварив Павло жінку, кинувши сердито ломаку на купу ріща.

—То в тебе нісенітниця, що вони побились, що один одному хотів дні вкоротати? — всердилась вона на відворот. — Та-ж старий іде завтра до міста, щоб молодого до криміналу впхати, — добавила вона, щоб потвердити, що те, що вона говорить, не є нісенітниці.

—Ти не слинься, але скажи, хто то є той старий і той молодий, — питав Павло, хоч і догадувався хто вони могли бути.

—Ге, ти не знаєш? — запитала прикро. — Тобі треба завсіди штуркати в голову, щоб ти здогадався, — додала зневажливо й зараз таки почала розповідати, що вона переймила, от, півгодини тому, Вакареву Софію, що йшла сказати своїй мамі, Тетяні, що вона лишиться ще в Поштарів на кілька днів, бо старий Поштар іде завтра до міста подавати сина, Івана, до суду за те, що він обікрав його, а потім гнав за ним із ломакою, мов за псом, і був би забив як би він був не втік. А далі, при стисліших її допитах, Софія, хоч і мала наказ від Ганни, щоб держала язик за зубами, пояснила їй, Калині, як та крадіж сталася, ніби, як то Іван всердився на свою маму за те, що привела йому на світ брата, як він крадьки забрав на свою фарму половину Дьордієвого маєтку, бо не хоче робити на мамині бахурі, як Дьордій ходив сьогодня рано до Івана, щоб нарозумити й пригнати його разом з худобою й свиньми додому, як Іван вирвав із Дьордієвих рук патик і ним

змастив його так дуже, що його плечі самі синці, — і що думаєш, не перевернеться від цього світ? — запитала, скінчивши бесіду.

—Ото-то гарного зятика ти вибрала, — сказав Павло сумно. — Я предчував, що воно дійде до такого, бо старий загонистий, а молодий перевищив старого понад голову; не буде між ними ніколи ладу.

—Не буде, не буде, як ти будеш говорити й робити так, як ти робиш, — зприщилася Калина. — Як би ти був таким чоловіком, як треба, то пішовбись до одного й до другого, поговорив з ними на розум, зібрав їх до купи, погодив, бо самі очі бачать, що вони обидва винуваті, хоч я все таки кажу, що старий повинен мати більше розуму й не пускатися до бійки. Забрався Іван на свою фарму, то що ж тут страшного? На своє пішов. А, що він забрав щось трішки більше, як належалось йому, то й тут також нема нічого страшного, бо то нечужий, але свій забрав. Сват, Дьордій, повинен мати обачіння на це, бо хто ж ніби придбав отой увесь маєток, як не Іван? Він пять років товкся по фармі день і ніч, а цей шестий вони обидвоє з Ольгою пипнили коло господарки, бо сват був тільки гостем вдома й, коли судити поправді, їм належиться більше. А що він забрався на своє, то хіба би хтось із глузду зійшов щоб його винував, бо сліпий бачить уже, що уся господарка не піде в Іванові руки по смерти старого, бо є вже спільник, Перто. Ганні так треба було його, як мені вінка на голові. От, вродився він на поругу...

Павло слухав жінчиної бесіди й бачив, що вона цілком хилилася на Іванів бік, оправдувала його з неспасенного гріху що він ніби бив батька й це не подобалось йому. Бо, справді, коли вже діти пічнуть бити батьків, то знак тому, що судний день надходить. Та, як-не-як, він також схилявся до жінчиної думки, що сват, Дьордій, повинен мати більше розсудку в своїй голові, як зять, Іван, і не допускатися до бійки. Але що ж він, Павло, міг зробити в цім випадку? Сват запеклий чоловік і, як то правда, що Іван бив його, то він не подарує йому цього хоч би й сам у пеклі застряг. От, хіба би Іван упокорився перед ним, перепросив, руки й ноги обцілував і зарікся на хрест свя-

тий, що не простягне вже ніколи рук до батька, то тоді можливо старий простив би йому. Але він предчував, що, як молодого трудно буде прихилити до покори, так старого трудно буде вговорити до прощення — обидва були запеклі вдачею.

— Треба пробувати погодити їх, — сказав Павло по надумі. — Ти йди до Івана, поговори з ним і нарозум його, щоб перепросив батька за бійку. Скажи, що то дуже тяжкий гріх простягати руки до батька, або до мами. Кара Божа жде його на цім і на тім світі. Ти в більшій приязни з ним, як я й він скоріш послухає тебе, як мене. А я тимчасом піду до Дьордія й буду пробувати вгамувати його, щоб помяк трохи й не тягався з сином по судах на сміх людський. Ти з одного боку, а я з другого й можливо вдасться нам звести їх до купи й до згоди.

—А бачиш, як я гарно привчила тебе, — сказала утішно Калина. — Ти таки зараз кидай роботу та й іди до свата, а я піду до зятя так, як кажеш. Тільки уважно язиком обертай, щоб ти до гіршого не довів, — перестерігала вона, пускаючись іти коровячою стежкою, що крутила в напрямі Іванової, нової господарки.

* * *

Воно не трудно було вгадати, як вдалася й скінчилася Калинина місія до зятя, Івана. Хто бачив її, коли вона перестрашена верталася бігцем зтої місії й оглядалася мов би медвідь гнався за нею, а потім, як вона голосила вдома й проказувала, що світ уже таки перевернувся до гори ногами, то це був знак, що її переговори скінчилися дуже драстично.

— Ти, можливо, не обертала язиком уважно? — питав із гірким жартом Павло, пригадавши їй пораду, що вона дала йому, коли вони розходилися з надіями погодити батька з сином.

— То ти винен, — заплакала вона ще гірше, — бо, як би ти був розумніший, не післав би був мене, невинну й слабу жінку, до того лютого опришка, але сам пішов до нього.

При цім вона розповіла свою пригоду з лютим зятем.

— Прийшла я до них на поле — він з Ольгою цілину орав волами — й ледви дихала, бо неблизько воно на мої слабі ноги йти до них. Сіла я в борозну та й жду поки не повернуть із другого кінця поля. Але вони не спішились прийти й запитати мене чого я прийшла до них в таку душну днину. Я ждала нетерпеливо хвилину, дві, а далі мій терпець урвався й я потелепалась до них.

— Сказала я їм "Боже помагай", а він визвірився на мене й замість подякувати, каже: "Ви якого дідька прийшли сюди?" Я, як це вчула, таки на місци застоpопіла, та й з плачем до нього, подоброму: "Іванку, синку, не будь бузовіром, бо тяжко Бог покарає тебе. Я до тебе подоброму, а ти до мене поовчому; я до тебе з Богом, а ти до мене зо злим духом; хто ж таке бачив та й чув? А він, думаєш, слухав мене? Та, де! Накричав на Ольгу, щоб волів поганяла й вдавав так, як би мене не було там.

— Але ти, думала я собі, не збудешся мене так легко та й за ним у слід пустилась борозною. Іду, проказую, навчаю: що воно дуже великий гріх простягати руки до батька, бо такі руки посхнуть, вкалічіють, хвороба покрутить їх, бо кожний батько радий небо прихилити своїй дитині; що батько, поки жиє, має право навчати своїх дітей добрим словом, ділом і навіть буком, як слово не має моци; що батько не забив би був тебе, бо ще ніде не траплялося, щоб батько сина навчаючи вбив на смерть, от, впереже кілька разів прутом куди вгодно та й зараз таки жаль йому стає, бо він не чужу, але свою кров бє. І тому батькови треба стерпіти, прощати, хоч би він і загнався часом, пересолив свою науку, бо так Бог приказує. Але ти не маєш Бога в серцю; лихий тебе, синку, опутав, бо ти до свого рідного батька руки простягав. Він прийшов до тебе, як до своєї дитини, запитати, розпитати чому ти відокромився від нього, чому ти лишив хвору матір із малою дитиною, а ти за ним із буком гонив . . .

— На ці слова він, як не обернеться, як не гаркне: "Якого ви чорта вчепились до мене?" і подивився так злобно, аж кров у мені застигла. Я, — каже він, — усіх вас на одну гиляку повішу. Як женили мене з цією скис-

лою, то обіцяли й воли й корови й гроші, а той старий пройдисвіт, мій тато, усю господарку обіцяв, а тепер що? Що ви дали мені? Оцю слиняву, що коровячого хвоста боїться? Я навчу вас, як то дурити мене!

— Я, слухаючи, стояла та й тремтіла, як осиковий лист. От, думала собі, що він, як вихопить істик, як парне мене, то тільки ногами задриґаю. Але він вгамувався, плюнув зо злости й погнав воли. А я вже спокійно до нього, з плачем: "Ми тобі, синку, все дамо, все, що обіцяли, тільки добрий будь. Та й батько твій не всердився би був на тебе, як би ти був порозумному розійшовся з ним. Він навіть більше дав би був тобі як ти сам взяв, бо він знає, що ти заробив, що належиться тобі. Але ти поквапився, забрав, а це на крадіж здається й тому він всердився. Але він подобріє й простить тобі як ти підеш до нього, впокоришся, перепросиш як належиться, руку поцілуєш . . .

— Я думала, що він змякне від моїх слів, але де там! Він раптом як скипить, як скричить, як вхопить кицку та прямо в мою голову шпурнув. Щастя, що я спамяталась, схилилась і почала втікати, а то без голови принесли би були мене люди додому. "Ви всі злодії", кричав він за мною. "Ви всі змовилися проти мене й хочете, щоб я за кожну крішку вам руки цілував. Але не дочекаєте того!" І за кожним словом кицки аж бреніли попри мою голову й ледве я втікла від нього живою.

Розповідаючи, Калина хлипала плачем мов маленька перестрашена дитина. Жаль серце роздирав, що зять, котрого вона леліяла своїми любими думками не вдався добрий.

— Може Бог нарозумить його, — розраджував Павло. — Перейшов тепер на своє, пічне вязати кінці до купи й побачить, як то тяжко зточувати їх самому без помочі батьків. Невгарен він іще розпізнати, що то значить жити в згоді не лиш з батьками, але й сусідами.

— Ой, коби то Бог дав, — сказала Калина заплаканим голосом. — Але поки нарозумить, осміють нас люди й не мож буде ніде лиця вказати. Коби хоч старий мав розум і не дрався з ним по судах. Як він, не бісився на тебе?

— Мовчав і не казав, що робитиме з ним, — відпо-

відав Павло. — Але я певний, що він не подарує йому; Дьордій не з тих, щоб забув зневагу. Як би не Ольга, я би й півоком не глянув у їх бік. А так, терпітиме вона та й нам не буде солодко.

РОЗДІЛ III.

— Ото велике щастя має ваша Марія, що не злакомилася на Поштарів маєток і не одружилася з Іваном, — шептала Текля Соловій до Єлени Воркун, де Єлена полола грядки. — Я оце йшла від Поштаря — соли й сірників ходила купувати — й повернула до Дубів, а там такі плачі аж сум побирає.

— А там що знов сталося? — запитала Єлена, глянувши налякано на свою молоду сусідку.

— Ви не чули? Та ж Іван забрав майже всю Павлову худобу, запер у свій пастівник і каже, що вона належиться йому за Ольжине придане.

— А Павло що на те?

— Павло посилає Калину. "Ти — каже він — наварила й наколотила то йди тепер та й їж". А вона, знаєте, боїться Івана мов вогню.

— Боже борони кожного від таких клопотів, — прошептала Єлена, згинаючись до роботи. — Біда воно як люди не мають нічого, але й біда як мають, — говорила вона, промикаючи листаті вже бураки. — От, погризлись і ніхто не знає котре з них винувате.

— Та хто ж винен як не Іван, — осудила Текля без надуми. — Він такий загонистий аж страшно приступити до нього.

— Може й він, але я все таки кажу, що старі повинні мати більше розуму й зацитькати його, — не годилася Єлена з Теклиним осудом. — Старий, Дьордій, зноровив його й він в'їдається тепер вбоки всім їм. Бо, сказати побожому, нащо ж було тої бійки? Бійка не приводить до доброго. Як старий знав, що сам не порахується з ним по доброму, то взяв би був Павла, чи мого Григорія й поволеньки, погосподарськи, так-і-так синку, ти знаєш, що й тобі треба й мені треба, ти віддай дещо, я дещо додам, дечим будемо обходитися обидва й був би вовк ситий і коза ціла. А то ні, тільки бука в руки й гайда справу робити. А воно знаєш, яке добрийдень, таке дайбоже, та

ще й тут, у Канаді, де син не потребує дбати за батьківську ласку, бо кожний має свою фарму.

— Вони обидва одної вдачі, — сказала Текля з погордою, приклякнувши до роботи. — Мені тільки Ольги шкода.

— Хто ж не шкодує її; бідує жінка. Але й Павло не обійшовся з ним полюдськи. Ніби обіцяв, що дасть це й те, але вже рік минув, а він не дав нічого. До чого ж така робота? Бачиш, що не можеш всего того дати, що обіцяв, то приклич його, або піди до нього, поговори з ним, що я тобі, синку, чи Іванку, дам тепер тільки це й те, бо бачиш, круто коло мене, сам тільки доробляюсь, а пізніше додам решту, вдвоє більше дам, як лиш все добре піде мені в руки. Він послухав би, бігме послухав би. Він хоч і сукритий, терпкий, загонистий, але людина. А до людини як заговориш полюдськи, пощирости, то, хоч би вона була найгірша, тверда як кремінь, подасться, змякне. Не вщербив його Бог на совісти, має він її, треба тільки знати як до неї зайти, приговорити. Всего, дівочко, є тут досить, тільки розуму й доброї волі бракує.

— Ви це так файненько говорите аж любо слухати,— засміялася добродушно Текля. — І, як би Іван був вашим зятем, ви не мали б із ним клопоту настільки, що сине за нігтем. Але ви не знаєте, що він затіває. Якось Калинина Олена забігла до Ольги крадьки, бо Іван грозить, що ноги поломить комубудь із Дубових, як застане на подвірю, або в хаті, і Ольга наказувала, щоб переказати Василеви, щоб він своєї фарми пантрував, бо Іван напосівся вигнати його з неї . . .

— Як вигнати? За що вигнати? — запитала Єлена затрівожено.

— Замельдує інспекторови, що Василь нічого не робить на ній, той огляне, справдить і фарма може попастись комусь іншому. Ви знаєте, що воно не можна так, ніби взяти гомштат і не робити на нім. А Василь за три роки не зорав ні скибки та й ніякого будиночка не поставив Має він ніби вже готове натесане дерево на хату, та й ніби обгородив її дротом, але це мало поможе, бо то треба мешкати на ній шість місяців кожного року й зробити якусь

признаку, що не сидить дармо. Іван знає це й зо злоби направить когось із тих, що дуже ласі осісти на ній.

— То було б дуже негарно з його сторони, — сказала Єлена й глянула трошки налякана в бік, де була Василева фарма. — Що ж Василь завинив йому?

— Ой, завинив, —сказала Текля ніби оскаржуючим голосом. — Та ж він втопив би Василя в ложці води за вашу Марію.

— Як за Марію? Чому за Марію? Він же ж жонатий уже.

— Жонатий, але куди ходить то все споминає її.

— Хто ж тому винен, що інша доля судилась йому? — сказала Єлена, втираючи запаскою спітніле лице. — Воно кожному приписано хто чиєм має бути від самої колиски й за це не повинно бути ні гніву, ні ворожнечі. Я тому й не мішаюсь і не дуже гризуся долями моїх дівчат . . .

— Бо знаєте, що Василь Марії судився, — підкинула Текля й засміялася весело, підсуваючись близще до Єлени.

— Бог знає чи судився, чи не судився; все те в Його руках, — відповідала Єлена отак, гей би знехотя. — Вона десь там у місті й хто знає де її доля блукає . . . Ти кажеш, що Іван може направити когось, щоб Василя з фарми вигнав? — запитала вона цікаво й видно було, що Марієна доля й Василева фарма збігалися до купи в її думках.

— Чому ні; він на все здібний, — відповіла Текля. — Ви повинні повідомити їх, Василя й Марію, про цю небезпеку. Марія пише до вас дуже густо, знаєте, як вона там з Василем поводиться, що вона думає про весілля й я певна, що, коли вона довідається про Іванове затівання, нажене Василя додому та й сама може приїхати, щоб фарму засидіти для себе. Знаєте, фарма добра, мами будуть під боком . . .

— Ей, ти цокотухо, — ніби сварила Єлена Теклю. — Ти так хитренько словами підводиш, мов піч підмальовуєш. Кортить тебе видзюбати з мене чи не збирається в нас на весілля й думаєш, що я нічогісенько не знаю, що ви обидві переписуєтеся й вона пише тобі все, що думає й не думає, а ти пишеш навіть кілько зайчиків вивелось у нашій околици . . . Не згадує вона мені про весілля та й не знаю,

що казати. Я починаю вже журитися трохи, бо заходить вона в роки, а дівчина, як трошки перецвите, губить принаду, ну, знаєш, на все є свій час. Коли б я вміла писати то напімнула б її, сказала б, що так-і-так треба робити. Але що ж? Старий мій диктує, а хлопчисько, Павло, каблучить щось там і регочуться, їржуть мов коні з написаного. Не вголові їм, що вона з кожним роком старіється, але тішуться, що вона заробляє грошей та й купує для нас що треба . . . А-ну, скажи поправді, що вона до тебе пише?— запитала вкінці, примилюючись до Теклі.

— Не пише вона нічого тайного,—признавалася скромно Текля. — Згадувала, що бачить Василя кожного вечора, що він приходить до Фрейзерів мов до свого дому, але вона не дуже дбає за ним, бо має багато інших хлопців, що, як би вона хотіла, видалася б колинебудь за такого, якого би сама хотіла навіть і за Василя. Згадувала також, що вашу Елисавету водить якийсь Бил, ренчар, що має багато худоби і коней . . .

— Чекай, чекай! — спинювала нагло Єлена Теклю. — Який то Бил? Що за Бил?

— Або я знаю, що він за один; якийсь, здається, англієць.

— От, ще того бракувало, — затрівожилась Єлена. — Аж мене голова заболіла від цього. Кажеш, водить її?

— Так Марія пише й як то буде приписана її доля, то не поможе вам журба.

—Ей, дівочко, не говори так. Пиши їй, щоб не вдуріла й не привела мені такого, з яким я й словом не розмовлюся, — просила Єлена, придушуючи плач. — Вони мені нічого не кажуть, здається, обдурюють. Але я поїду до міста, сама поїду й перевідаю. Я їм якась мама, що повинна знати, що вони задумують робити . . . Прийди до мене в неділю, порадимся, листа мені напишеш до них, — припрошувала вона Теклю, вже при відході. — Пропали вже мої ночі, бо ока не зажмурю.

* * *

Єлена справді не могла спати вночі. Дубові клопоти з зятем нароювали їй великі рої влізливих мов комарі ду-

мок і вони, бзіңькаючи настерливо, руйнували її душевний спокій і відганяли сон. До того ж сердив її й Воркун, бо, хоч вона розповіла йому цілу історію звечора, він не взяв собі до голови тих на її думку грозливих небезпек, що висіли над їх домом, але спав і форкотів, як вона казала, по кінськи без найменшої трівоги. І над ранком, коли вже когути піяли по дванадцять разів запорядком і, коли Воркун змякшував уже своє сонне форкання, вона почала думати вголос.

— Ти спиш, харкотиш, аж вікна дріжать і не вголові тобі наші діти, — оскаржувала вона Воркуна шепотом, щоб хлопців не збудити, коли він пробудившись глянув на вікна, щоб зміркувати чи не час вставати.

—Е, дурне вчепилось твоєї голови, — сказав Воркун недбало, приміщуючись вигідно на теплій постелі; сон тягнув його ще в тую сонно-пахучу царину, де він губив свою свідомість і де прагнули пролежати спокійно бодай кілька хвилин його спрацьовані руки, плечі й ноги.

—Як дурне? Як пусте? — сердилась Єлена. — Не жаль тобі буде коли Іван вижене Василя з фарми, або, коли Єлисавета віддасться за якогось там безвірка? Та й Марія розпаношилась і гне вже кирпу. Забуває, що вона не вісімнадцятка вже, двадцять і один минуло її, і ще рік, два, та й про монастир думатиме, бо й вдівець не гляне в її бік.

— Ото не мав би я розуму та й сушив собі голову чужими фармами й дівочими примхами, — проворкотів Воркун, накриваючи голову веренею. — Як собі постелять, так виспляться, — додав зпід верені.

— Я бачу, що ти не хочеш сушити; то тільки я мушу носити грижу в своїй голові день і ніч, — жалувалась вона докірливо. — Тобі, щоб тільки дівчата гроші давали, а решта не обходить тебе; спиш собі спокійно мов скупана дитина.

— Я рад би знати, що я мав би робити? — запитав Воркун півсердито.

— Думай щось, кажи щось розумного.

— Ну-ну, я думаю вже, — сказав він на відчіпне.

— Що думаєш? — запитала Єлена цікаво.

— Думаю, що як би ти не робила з мухи вола, ти спала б спокійно й другому не завертала голови; а так сама не спиш і другому не даєш, — толкував він, не розкриваючись. — Що має статися, то станеться, хоч би ти головою в мур била. Ти сама завсіди співаєш, що кому яка доля приписана від колиски, то така вона буде, хоч замуруйся.

— Е, це я сама знаю, але ти чоловік, батько й повинен мати більше розсудку в своїй голові.

— Що? Може ти хочеш, щоб я за дівочими долями бігав?

— Не бігав, але поїхав до міста, подивився там на дівчат, поговорив з ними на розум, наказав їм, щоб не заглядали за витрішками, але йшли додому; я сама від роботи рук не чую; та й Василеви сказав би, що фарма пропадає. Старий Дуб не має чим поїхати й сказати йому, бо той, його зятиско, воли забрав.

— О-о-о! То все, що ти хочеш? — сказав Воркун, ніби здивовано.

— А ти думав, що я заставлю тебе на стіни дертись?

—Я того не зробив би, але до міста, то я з вискоком. Сьогодня доорю той кавальчик цілини коло ставка, завтра дам волам відпочинок, а позавтра поїду, як Бог дасть здоровля. Приходить час сіно робити й мені вже рук не стає косити косою й громадити його граблями; здалися б косарка й грабарка, а Марія писала, що вона з Єлисаветою мають уже на стільки грошей, щоб купити їх.

— От, бачиш, як вони дбають за тобою; тільки ти за ними й вухом не ведеш, — посварила Єлена Воркуна подоброму. — Не дуже ти смачно хропів би, як би не вони...

Воркун не відзивався, бо жінка святу правду говорила, хоч і переборщувала трішки, бо він не одним, але обома вухами водив за своїми дівчатами. Вони-ж його, як казав Тома Вакар, на ноги поставили. Обидві, Марія й Єлисавета, придбали йому три корові й він, разом із тою, що сам купив і з волами та природним прибутком затрішки довше як три роки свого життя в новім світі, мав уже одинацятеро штук худоби. А це на його й на рахунок сусідів був поважний доробок. Соловієви спілку з волами й возом сплатив; дав йому троє поросят, теличку й трохи грошей; і

мав свій власний віз, залізні борони, плуг, старі сани, на весні висіяв девять міхів пшениці, три вівса й один ячменю, а на це літо то косарка з грабаркою усміхалися до нього. Чого ж більше треба? З роси й води йшло багаство в його руки; за два роки він восьмеро штук свиней продав новим іміґрантам на розплодок; і тепер, як би так дівчата пристаткували ще з рік, то й коні були б, але . . .

— Воно добре, що дівчата дбають і дають нам кожний зароблений ґрейцар, — продовжала Єлена далі, — але це не буде довго. Сьогодня-завтра подружаться й не то що не дадуть більше, але й свій доробок можуть забрати від нас. Не бачиш, не чуєш, що між людьми діється?

Такі Єленині здогади затрівожили трохи Воркуна, а ще тепер, коли Іван Поштар наробив стільки клопоту своїм батькам. Іванів поступок, очевидно, покивував пальцем і перестерігав кожного батька в новій громаді, щоб дуже уважно обходився зо своїми дітьми в господарських справах. І Воркун бачив тую пересторогу, але не довіряв, щоб його дівчата хотіли скалічити його, ніби забрати від нього все те, що вони придбали йому своїми зароблеными грішми.

— Ов-ва, як заберуть, то свої своє заберуть, — сказав він ніби недбало. — Але я таки вірю, що вони лишуть щось і для нас.

— Та й я не дбаю, що заберуть, але щоб без сварок обійшлося; оце гризе мене, — добавила Єлена згідно. — Я тільки постиваю, щоб не трапилися нам такі зяті, як Дубови трапився; не дай Боже нам такого. Тому я й говорю та наказую тобі, щоб ти трохи зазирав за нашими дівчатами й наказував їм, щоб вони добре призиралися з ким будуть свій вік вязати. Марія пише до Теклі, що вона не дбає за Василем, а Єлисавета водиться з якимось Билом; повіддаються за якихось голопятників, без роду, без дому, що ні в пліт ні в ворота, і піде їх світ марно та й ми не будемо мати потіхи.

— Вже я наговорю їм, коли буду в місті, — обіцював Воркун, схопившись із постелі. Час був уже вставати, бо досвіток із ранком сміялися вже білим сміхом крізь вікна до хати.

РОЗДІЛ IV.

Тимчасом, коли Воркуниха журилася днями й ночами своїми будучими зятями й молила Бога, щоб не покарав її якимись відлюдками, її доньки, Марія й Єлисавета, жили собі спокійні в містечку без ніякої трівоги які долі ждуть їх. Знайшовшись у нових обставинах у яких не потребували слухати матірних журливих бесід про те, що вони їстимуть і чим, як казала Єлена, плечі накриють, збували вони будні дні при роботі, а неділями з великою утіхою зривали хлопцям очі, проходжуючись по вулиці. Не були вони, Боже борони, одні з тих, що навмисне показуються хлопцям і бігають за ними — ні, такими вони не були. От, вийдуть собі та й ідуть Парасину Пірґірного або Катерину Поштареву відвідати. А подорозі, ну, знаєте, молодих хлопячих очей не бракує в містечку; цікаві ті очі; не стримаєш їх, щоб на дівчат не зиркали. Дивишся, а вони вже таки прилипали то до Марії, то до Єлисавети, та й судили котра з них ґарніша. А вони, дівчата, відчували такі призирства хлопців; утішне тепло нагрівало їх серця; й, як були знайомі між ними, Марія почастує їх усміхом, привитає, та й підуть обидві далі, перешіптуючись про нові враження. І було це великою та солодкою прикрасою їх життя в наймах, хоч і так, загально, не мали вони причини нарікати на свою долю.

Марія, проживши з Фрейзерами півтретя року й, зжившись із ними мов із рідними батьками, не мала, як вона сама казала, найменшої думочки й охоточки покидати їх і виходити заміж. "Не було й не буде мені ніколи такого добра, як маю я в Фрейзерів", писала вона додому й до Теклі. "Аж тоді, коли наженуть мене звідсіль, відправлять, буде мені однаково чи шукати іншої роботи, чи виходити заміж, бо сяк-чи-так, моє добро скінчиться."

І, щоправда, Марія жила в Фрейзерів мов, як то кажуть, у Бога за дверми. Воно не було те, щоб, скажім, вона не мала роботи тільки спала, їла й бриндзю била — ні, роботи було досить для неї, але саме співжиття Фрей-

зерів можна було без пересади зарахувати до того закуточка, що ніби є десь там у Бога за дверми. Живучи згідно, побожому, вона не чула за півтретя року ні сварки, ні лайки не тільки між членами родини, але й її ніхто не посварив і не віднісся до неї згірдливо. Всі вони уважали її за свою, а стара пані Фрейзер, з дійсною матірною любовію, завсіди кликала її "дорога дитино", або іншими пестливими словами.

"Пані Фрейзер", говорила нераз Марія, згадуючи свої найми, "була б зомліла коли б хтонебудь із нас розсердився, завів сварку, або закляв. Нераз бувало, зібю я з поспіху в роботі горнятко, тарілку, або іншу посудину й, як звичайно, розсерджусь сама на себе й заплачу зо злости, бо шкоду вчинила, а вона прийде, подивиться, віддує збиточно губи й ніби сміється й жалує мене, зацитькує, мов тую маленьку розплакану дитину, що ледве ходить впаде й стукнеться трішки в щонебудь. — Ти не хотіла зробити того, я знаю, — говорила вона любо-тихенько. — Впало, збилось, невічне воно. Чого ж сердитись та плакати? От, тільки поволеньки, уважно, не спішись дорогенька, — приговорювала й сама черепки спрятає, щоб шкода в очі не лізла. Її мягенькі мов шовк тепленькі слова моє серце, душу вповивали легенько; ангел не жінка була вона.

"Вбудень поробим роботу, посідаєм обидві й вчить вона мене плести то якісь мережки, то панчохи, то светри та й до машинки шити заставляє то запаску, то спідничку або кафтаник для мене. І все, щось вона було робить, мені показує, привчає, що й як печи й як варити та заправляти, щоб смачне було. Коло себе держала вона мене й добром із свого серця годувала.

"Кожної неділі ми всі йшли до церкви, четверо нас, коли Маргарети й Джона не було вдома. Вона прибере мене й свого Артура як сама хотіла й шле нас обоїх вперед, а сама з паном Фрейзером йде за нами та все призирає чи одежа стоїть на нас як треба й при вході до церкви поправить то це, то те, щоб все лежало гарно. В церкві сідала в лавку, садила мене коло себе, мов доньку, Артур сідав коло мене, а Фрейзер із краю. А коли ті старші були

вдома, то Маргарета моє місце займала, я коло Марґарети, коло мене Джон, коло нього Артур і Фрейзер із краю. Так вони мене до своєї родини зачисляли навіть у церкві, між людьми. А коли траплявся хтось із чужих, вони ніколи не оминули, щоб не познайомили мене з ним. "Це панна Воркун" було кажуть, не згадуючи, що я служниця.

"Та й коли Маргарета була вдома літом, пані Фрейзер ніколи було не казала, що: — Ти, Маріє, зробиш це й те, — але: — "Ви дівчата, зробите те й це". — Не робила вона ріжниці між нами, та й ми обидві не ріжнились. Спали на одному ліжку, разом лягали, разом вставали й разом до роботи брались. Помиємо, попрячемо, порохи постираємо в кімнатах, поперемо що треба, а потім, як вільного часу лишаєсь, вчить вона мене писати й читати по англійськи, або на орґані грати та пісень співати. Та й убрані ми були однаково. Підуть вони обидві до крамниці й куплять полотна з дрібненькими квіточками та й вшиємо ми собі, носити пробудень, чепурненькі блюзки. Повбираємось у них, запасками підпережемось, волосся каптуриками накриємо, обнімемось і заглядаємо в велике дзеркало, як то пасує нам. Втіха, кажу вам, була велика, мов весна красна, мов сонце ясне".

Але Марія не розказувала всего про себе; не пасувало їй говорити своїм дітям, що Василь Дуб через неї держався містечка й навіть за свою фарму не дбав. Літом працював він у трачці й заробляв не зле, але зимою замість того, щоб бути вдома й робити щось на фармі, він вишукував собі в місті станцію за маленькою оплатою й святкував. Час від часу, як не було дуже зимно, рубав він людям дрова, або відкидав і прокидав сніжні намети чи то коло хат, чи коло крамниць і тим заробляв він на харч і тішився, що не потребує тратити запрацьованих літом грошей.

З початку, першого року його перебування в місті, він дуже несміло залавяв коло Фрейзерової хати, щоб побачити Марію й поговорити з нею. Але пізніше, до чого повела сама Фрейзерова, він збувся своєї несмілости й заходив до Фрейзерів мов би до своїх вуйків. Вони не противились його візитам. Сама Фрейзерка любила його несмі-

лу вдачу й рада була коли він приходив і розганяв, спеціяльно Марії, вечірну нудьгу.

— Так воно повинно й бути, — говорила вона до Марії. — Він не повинен стидатися зайти в хату й поговорити як джентелмен. Схочете вийти на прохід, чи на якусь добру виставу, він повинен попросити мого дозволу, бо не гарно воно ні тобі, ні йому, коли я не буду знати куди ви ходите.

Марії не треба було повторяти цих слів; слухала вона порад своєї доброї господині і, як добра дівчина поводилась, як Фрейзерка бажала та й Василя осмілила. Він приходив в будень і в неділю, посидить годинку, дві, побесідує й кожний раз, коли виходив із хати, лишав щось несказане, нескінчене, мов би навмисне на те, щоб мати претенсію прийти знов. Вона пізнавала це по його очах і певна була, що, коли б дала йому нагоду висловити свої думки й згодилась з ним, він таки завтра покинув би місто й забрався на фарму.

Але, як вона сама говорила, не хотілось їй міняти рибу за овес, ніби, покидати добру й легку службу за яку ще й платили незле й замість неї йти на фарму та гризти корчі. Не по душі була їй така обміна, хоч часом і боялася, що Василеви урветься терпець, покине її й ожениться з Парасиною Підгірного, або Поштаревою Катериною, що також, як видно було, покладали свої надії на нього. Чергувала вона своїми думками раз за службою, раз за ним; жаль було одного й другого покидати; і слідила уважно за його поведенням. Нераз бувало, як він не покажеться кілька днів, виростав у неї страх, що він махнув уже рукою в її бік і іншу водить. Тоді всяка робота здавалась їй ярмом, веселість губилася, зазирала у вікно до пізної ночі й, не діждавшись, ішла плачучи спати. Але сон в таких випадках не скоро приходить, страшні думки відганяють його й вона з розпуки постановить закінчити своє дівоцтво й Василеве парубоцтво, як тільки він вернеться ще до неї.

Але такої сильної постанови Марія не виконувала, не тому, що не хотіла, але сам Василь своїм поведенням змякшав його. Він, хоч і навмисне, не відвідував її якийсь час, хотів було показати, що нін не дуже розпадається за

нею, але в тім самім часі терпів і заглядав крадьки вечорами коло Фрейзерової хати чи не заходить хтось інший до неї. А воно не було без того, щоб хтось не зайшов до Фрейзерів; мали вони досить приятелів, старих і молодих, та й сама Марія не була без них; і коли він зобачить когось, специяльно якогобудь парубка, то, ого! Душа йому застивала й серце тріскало. І ждав він нетерпеливо поки гість не вийде, а потім сам заходив покірно, ніби якісь дуже важні новини приносив, і заглядав у її очі так щиро, так проникливо, що Маріїн страх, ніби з того, що Василь покинув її, щезав мов дим у повітрі. Верталась її веселість, а з нею й Василеве вижидання.

* * *

В тім самім часі, коли Марія жила собі побожому в Фрейзерів, її сестра Єлисавета, не мала такого самого щастя. Служила вона в Грифина, знаного вже нам молочарника, замість Поштаревої Катерини, що знайшла собі іншу роботу в місті, і, очевидно, не зазнавала тих щиробатьківських ласк, що привязували Маріїне серце до Фрейзерів. Грифинова фарма була велика й вимагала багато праці. Тут треба було вставати рано в пятій годині й вганяти собою до десятої вечером, щоб скінчити потрібні кожноденні роботи. Не було тут часу на приязні розмови, на науку мови, на шиття й на інші поза домашньо-господарські справи. Нагодувати й обіпрати дванадцятеро осіб, а попри це ще й дріб, телят і свиней та город доглянути, не давали й мінуточки вільної.

Але, хоч Єлисавета не дорівнювала Марії з вдачею; була повільніша й менше захопна бути вище всіх у роботі; все ж таки, засвоївши скоро нові обставини, вона стала, як висловлювалася Грифинка, її правою рукою в хаті, а на подвірю, хвалився Грифин, побивала в роботі парубків. Сказати правду, поводилась вона мов у себе вдома. Раз, пізнавши порядок щоденної роботи, не треба було заставляти й заглядати за нею чи зробила вона діло як треба. Скоренько, охотно поробить вона свою хатну роботу, вибіжить на подвіря й загляне до курника, до те-

лят, до свиней подивиться, дасть їсти, води поналиває в жолоби, насварить наймитів, наговорить їм, що вони не вартні навіть того хліба, що їдять, бо волочать ногами, мов колодами й ховаються в стайню в зимі від зимна, а в літі від спеки й наробить такого галасу аж, як казав смішком Ґрифин, курки кудкудакали зо страху. Цим вона виручувала Ґрифинку, що любила, як казали слуги, встромити свій ніс у кожну дірочку й сварити всіх за все.

— Лиши це, сама зроблю, а ти йди й подивися понадвірю, — говорила нераз Ґрифинка до Єлисавети, — бо я певна, що там все вже погинуло з голоду. Я не маю вже сили бігати та сваритись з ними, а не насвариш — не зроблять.

А Єлисавета рада була з цього; не любила вона пріти в душній кухні; на подвірю, на свіжім повітрі був її рай. А ще коли слуги були на обійстю, вона, зараз, таки знаходила ґудзики, щоб ніби сваритись із ними, перемовлятися. А вони були добрі хлопці, доброї вдачі, не противились її сваркам. Зажене було вона їх вичистити гній із курника, або з хліва, або якийсь інший порядок зробити, вони послухають охотно, працюють і язиками мелять. Весело було їм і, за її сварку, ще й чеколяд, або цукорків принесуть вечером. А старий Ґрифин смішком-жартком стару корову подарував їй, таку, що виходила вже, як він казав, з моди.

Проживала Єлисавета в Ґрифинів і не знала, що там її доля кукала до неї. В Ґрифинки був брат, старший уже парубок, років поверх тридцять назбиралось йому. Мав він багато землі, близько двадцять миль від містечка, де випасав череду худоби й табун коней. Мешкав там із двома робітниками в маленькій хатчині, неліпшій від Ґрифинового курника. Між людьми ходила поговірка, що він був дуже грошовитий, хоч на показ скидався на бідного пастуха, такого, у котрого, по людській думці, завсіди вітер віє в кишенях. Писався він Вилиям Р. Пикл. Але це була банково-урядова назва, бо популярно він знаний був тільки як Бил, а для пояснення котрий Бил, додавали люди слово "ренчар".

Бил-ренчар рідко приїздив до міста й то залежно від сезону. Як, скажім, приїде він перед Різдвом і відсвят-

кує його в містечку, то ніхто не сподівався бачити його скоріш кінця квітня. Весною він зявлявся густіше, але коли приходив час сінокосів то люди в містечку забували за нього. Показувався він десь серед осени, звичайно, з чередою худоби на продаж. Вибирав він старі й ялові корови, старі бики й бугаї, щоб не марнували паші через зиму, заладовував їх в вагони й висилав кудись. В цей час він із своїми робітниками справляв свято, звичайно, в коршмі, де вони пили, частували один одного й всіх знайомих тих, що поздоровляли їх. Посвяткувавши отак день-два, зникали вони непомітно й жаден із них не показувався до міста кілька тижнів.

До міста приїздив Бил на невеликім, але жилавім, перістім і біло-окім кони, що здавалось одного ступня не робив без наказу свого пана. Називався Джим. Обидва вони були дуже популярні зо своїми вдачами. Першого люди уважали за великого скупаря, хоч в суті річи був він наскрізь добряга, стидливий і скромний, що нікого ніколи й словом не нарушив, а другий, хоч на зверх світив овечою вдачею, кусав мов злючий пес і бісився коли хтось із чужих навмисне приступав й хотів сідати на нього. З цього він мав славу, що ніхто, крім Била й одного з його робітників, не поїде ним, хоч може й сісти на нього десь із плота. Тому Бил і не пильнував його й не привязував, коли приїздив до міста.

Бил рідко відвідував свою сестру Ґрифинку. Неподорозі було йому та й охоти не мав заходити до неї. Причина до цієї неохоти була смішна на вид — сестра завсіди, коли він загостив, наклонювала його до женячки. А він дуже, дуже не любив як хтонебудь устрявав у його приватні справи.

— Живеш, мов пустельник, — говорила вона з докором. — І, що за втіха тобі з тих ґрошей, що ти складаєш тисячами в банку? От, сам не їсиш і другому не даш; нікому користи з них. Роки проходять; а ти немолоденький уже; і вмреш не заживши родинного щастя. Тобі аж проситься гарна хата, таки тут, у містечку, гарна жінка та й дітей кількоро, щоб наш батьківський рід не звівся. А так, як ти живеш, стидно мені людям прізнаватися, що ти мій

брат. Ходиш неголений, обдертий, опущений, та й там, у твоїй хаті на фармі, я певна, некраще як у нашім хліві — так люди говорять.

Бил слухав сестриної бесіди, гляне по хаті та на її дітей і, не завважуючи ніби того родинного щастя, що вона згадувала, не дослухував до кінця, виходив чим скорше з хати й зарікався не приходити більше. Дуже чуйний він був на таку бесіду. Та й мав він іншу думку про свою женячку, тільки не виявляв її нікому. В сути річи він мріяв про зложення кількадесять тисяч доларів; за ними він і приїхав сюди, на захід; потім він вернеться на схід, де родився й де є багато гарних і доброго роду дівчат, він вибере одну з них, одружиться й заживе в розкошах по саму шию. Гарно, дуже гарно, представлялася йому його мрія й тому він навіть і не думав про женячку тут, де все ще дичиною пахло. Та й дівчат не бачив він тут таких, щоб були йому до смаку; він рідко й приглядався тим, що були тут. Через це він і не дбав про себе. Ніхто не бачив його за останніх десять років одягненого посвяточному. Короткий індіянський шкіряний кожух, шкіряні штани з вовною по боках, смушева шапка зимою, а ширококрисий капелюх літом і з високими холявами черевики та червона хустка на шиї були для нього незмінними так, як для його коня, Джима, руді латки на білій шкурі.

Але, як говорила Єлена Воркун, ніхто не знає де й яка доля кого чекає, то ж не знав її й Бил. Він, хоч і не любив сестриної балачки про свою женячку, все ж таки не додержував свого зарікання не відвідувати її. От, стріне в містечку котренебудь із її дітей, або шваґра, не міг відмовитися їх просьбі зайти до них на обід, чи на вечерю, чи так собі на коротку візиту. Раді вони були йому, передовсім діти, котрим він всяких гостинців приносив. Та й сам любив слухати, як ці діти кликали його вуйком, Билом, та з розявленими ротами слухали коли він оповідав їм, як він перших років полював дикі звірята, як торгував із індіянами, та й тепер торгує ще з ними, дає мясо зо старих коров і бугаїв за шкіри з бобрів, з водяних щурів і з інших пушистих диких звірят. Розказував та-

кож кілько коров, телят, телиць, биків має й кілько лошат вродилося за рік. Втішно було не тільки дітям, але й старим слухати таких балачок; це ж про багаство говорилося; та й він сам любувався в них, — тим він тільки й жив. А коли вже Єлисавета служила в Грифинів, він не стямився як то сталося, що він почав приїздити густіше до містечка й ніколи не оминав, щоб не повернути до них.

Можливо, що до такої зміни не прийшло б було, коли б не Джим. Бил, коли приїздив до Грифинів весною чи літом, пускав його пустопаш на подвірю, от, приїде аж під хатні двері, скочить, вдарить його легенько по хребті, сам зайде до хати, а Джим, як неголодний, стоїть собі й дрімає, а коли почував голод то лазив сюди й туди, шукаючи за травою. Єлисавета нераз бачила цього, як вона називала, таркатого каюса й, коли завважувала, що він ходить корито від корита, визбируючи губами зерно, вона бігла до стайні, набирала вівса з дертею в скринку й гостила його. Таке приняття повторила вона кілька разів і Джим із вдячности позволяв Єлисаветі гладити себе, а одної суботи він навіть і вух не нащурив, коли вона встромила ногу в стремено, розмахнулась і сіла в сідло.

— Дивись, дивись! — сказав нагло Грифин, заглянувши з хати Єлисавету на кони. — Дивись, як вона гарцює ним.

— На Бога святого! — крикнув Бил зо страхом, зриваючись з крісла. — Він розібє її ногами й зубами, —додав уже в дверях.

Але на дворі, замість бігти й гамувати коня та ратувати дівчину, Бил стояв і якось дуже дивно дивився як Джим підкидав собою й біг до воріт без найменшої признаки на злість. Завернувшись звідтіль, Єлисавета скочила з сідла, погладила Джима по хребті, а потім по шиї, зловила за гриву між вухами й збиточно потермосила. Вона не завважала, що Бил підходив до них.

— Стережись, бо він вкусить тебе; він кусає й бє ногами чужих людей, — перестерігав Бил і, наближаючись, затамовував своє схвилювання зо страху й диву.

— О, я не боюсь його; він не вкусить мене, дивись, — сказала Єлисавета, оглянувшись і, мов на злість Било-

ви, підсунула своє плече під кінську голову, обняла її й пестила, погладжуючи рукою біле перенісся.

Бил стояв, дивився на двох нових приятелів і не знав, що казати й що робити. Він бачив, що кінь замість щурити сердито вуха, кусати й бити ногами, прижмурював пестливо очі, ніби дрімав, любуючись дівочою рукою, що посувалася легенько по його лици.

—Що за чудо сталося? — Проворкотів тихо до себе, перекидаючи очима з коня на Єлисавету й на відворот. Дивно йому було, як ця дівчина, на котру він не звертав ніколи уваги, зуміла прикоськати й здобути довіря в коня, що мав на цілу околицю славу неприступного. Та ж за цю вдачу він найбільш любив його. А тепер . . .

Бил мимоволі задержав свої очі на Єлисаветі. Задержав, приглянувся й відчув десь там у своєму нутрі, що знайшов і відкрив якусь незнану ще для нього тайну.

* * *

З початку, почавши від згаданої суботи, ніхто не звертав уваги, що Бил не тільки кожної суботи, але й неділями перебував у містечку. Також і він сам не міг пояснити собі ясно чого приїздив і задержувався довше як колись, недавно. Щось завсіди бракувало йому вдома, бо сам кухарив для себе й для двох робітників і виправдовував свої поїздки чим міг. Їхав скоро, без перестанку двадцять миль дороги за дві годині і, замість вертатися в неділю рано, як то він звичайно робив, просиджував неділю й аж в понеділок їхав додому.

Але, як кажуть люди, шила в мішку не сховаєш, вилізе воно ще й вколить несподівано. Люди, звичайно люди, помічують зміну в людині й допитують чому й як то вона сталася. Ну й не закриєш, не викрутишся, а ще й тоді, коли дівчина на умі. Не міг і Бил запорпати своєї зміни, бо до Грифинів почав приїздити без ніякої принуки та й пересиджував там цілими днями. Сидить бувало й за Єлисаветою очима вдить. Вийде вона на подвіря, а він вже й не всидить у хаті; на подвірю краще. Побачить він, що Єлисавета його коня годує й пестить то він і собі

за нею, ніби гладить коня, а на Єлисаветі очі держить. Весело було йому в Грифинів.

Одної суботи приїхав він до Грифинів і привів дуже гарну осідлану кобилу. Говорив, що вона має трошки більше як три роки, ще невпрягана, але за те привчена вже до сідла й носить дуже гладко. Вона лишилася сиротою, от тільки три місяці мала коли її мати застрягла в трясовині й загинула. Він виплекав її коровячим молоком і приблиндив мов ягнятко. Від малечку вона росла коло хати; за окрушками хліба й за вівсом заглядала. І виросла на красуню. Хтось там обіцяв йому великі гроші за неї; до карити хоче купити її; тому він і привів сюди. Але того когось ще не було, ну, не прийшов і він лишить її в Грифинів на якийсь час поки той не прийде. Про нове сідло він не міг багато сказати, от, купив його в римаря для себе й забере, як приїде возом до міста.

Інтересна була та кобила. Слово за словом він, на подвірю, представив її Єлисаветі й навіть обіцяв заплатити, коли вона доглядатиме її день, два. При цім він показав Єлисаветі як накладати сідло, як затягати паси, як скорочувати ременці від стремен, а потім як вилізати й злізати тоді, коли б забаглося її проїхатись кудибудь. Він навіть тепер не буде мати нічого проти, як вона сяде й поїде на спробу чи вона не полохається часом.

А Єлисавету не треба було припрошувати до їзди. Їхали впарі. Бил був дуже веселий і балакучий. Він підганяв свого перістого, щоб держався разом із Єлисаветиною каштанкою й споглядав скоса на веселу дівчину. Обидві вони, Єлисавета й Джені — так Бил кобилу називав, — пасувала одна одній, хоч на образ покладь. І проїхавшись отак з милю ходом і бігцем, вони вернулися й, Єлисавета пішла скоро до своєї роботи, а Бил до хати.

— Чи ти не залюбився часом у нашій Єлисаветі? — запитала жартком Грифинка, витягаючи хліб із печі. — Бачу, що ви обоє сприятелювалися від якогось часу, а сьогодня вже й на прогульку їздили кіньми.

— Чарівна й добра дівчина, — сказав Бил, сідаючи коло стола, де Грифинка вивернула чотири круглі бохонці

хліба. Гарячий запах хліба й балачка про Єлисавету сплікталися дуже приємно з собою.

— Золото не дівчина, — докинула Ґрифинка й глянула збиточно на брата. — І тямуща, і розсудна, і працьовита, але...

— Що але? — підхопив Бил і глянув допитливо на сестру.

— Ти не знаєш, що вона галичанка?

— І, що то шкодить? Чим вона ріжниться від інших дівчат?

— Нічим, тільки не шляхотного вона роду, — відповідала Ґрифинка, споглядаючи здивовано на брата; вона не сподівалася, що він так скоро запалиться любовію до дівчини, а ще до Єлисавети, до галичанки. — Її батьки приїхали сюди з Европи без грошей, осіли десь там на фармі і живуть ягодами й зайцями мов індіяне. Вона, коли прийшла до нас, не мала нічого на собі крім бідненької блюзки й старого кафтаника. Тільки уяви собі, що вона ні спідного шматтям ні панчіх не мала.

— Але тепер має.

— Доношує те, що я викидаю, бо кожний цент, що заробляє в нас, посилає своєму батькови...

— Це добра прикмета, — встромив Бил свої слова похвальним голосом.

— Одно тільки убрання купила, ніби про неділю, але й те дістала дешево, — продовжала Ґрифинка, накладаючи тісто в таси. — Вона має сестру, можливо знаєш, що в Фрейзерів служить. Вона й полотно купила й вшила задармо...

— Кажеш, Фрейзерева Марія Єлисаветина сестра?— запитав здивовано Бил.

— Ти не знав? Та ж про це всі зайці знають.

— Я думав, що вона Фрейзерчина донька, або сестра, або якась інша близька своячка. На таке вони й скидаються коли я бачу їх в місті.

— Не донька, та й не сестра. Приняла її Фрейзерка до хати два роки минуло в зимі ледве теплу й вигладила та випестила й хвалиться тепер мов донькою. Обидві роботи не мають; бо що ж то за робота коло четверо

душ у хаті й без господарки на подвір'ю; тай припишнюють одна одну. Дивно мені, що Фрейзерка така скупа на все, але держить і платить її більше як ми Єлисаветі платимо. А це псує, бо, коли б не вона, наша не домагалася б більше грошей. А то прийде Марія сюди й як зачне словами підмилюватися коло Грифина, то звідсіль то звідтіль і викрутить пару доларів більше для сестри. Та коби хоч держали свої гроші для себе, але де там. Все, що зароблять обидві, батько забирає. От, якось то змовилися, щоб косарку й грабарку купити для нього. А він, кажу тобі, такий собі масноязикий, що, хоч і не знає мови, виговорив би в тебе все, що ти маєш, за півдармо. Прийшов сюди в осени й без ніякої згоди вибрав одну з найліпших коров — каже, Єлисавета заплатить, — та й забрав додому. А Грифин, знаєш, доброї вдачі, ще й старі сани викинув йому на віз.

— Інтересні люди, — сказав Бил про себе.

— Дуже інтересні, — потвердила Грифинка смішком. — Ти уважай, бо він може й твою кобилу взяти й сказати, що Єлисавета заплатить.

— Заміняємось, — засміявся Бил весело.

— За Єлисавету? Мені здається, що він схоче дуже багато додатку, — сміялася Грифинка також.

— Як схоче, додам.

— Ти вдурів? Та ж вона багато молодша від тебе й дуже проста дівчина, ну, знаєш, галичанка. Не будеш мати з ким між людей вийти.

— Фрейзерка вигладила, прибрала й привчила її сестру так, що не стидається виходити з нею між людей мов би з донькою, — боронився Бил, нахмурившись.

— Чи не хочеш ти, щоб і я робила так, як Фрейзерка?

— Не зашкодило б, як хочеш мати пристойну братову.

— Не мала б я роботи. Впрочім вона й так не схоче тебе.

— Її воля, а мені можна пробувати.

— Ти не говорив іще з нею про це?

— Ні.

— То й не кажи сам нічого поки я сама не вивідаю,

що вона думає про тебе, — сказала Грифинка. — Воно стидно було б коли б вона...

Тут Грифинка мусіла перестати говорити, бо до хати увійшла Єлисавета з оберемком дров на руці. Грифинова стара шапка, що вона носила коли виходила на подвіря до роботи, засунулась їй аж понад вуха, дашок сторчав вгору й це разом із її жмутками чорного волосся, що висувалися зпід шапки, з чорними бровами й очима, що були повні втіхи, робили її показність таку якусь весело-збиточно-приємну, що Бил аж свої очі забув на ній.

— Ти знов не мала роботи й обливалась водою з тим лінивим Петом? — сварила Грифинка Єлисавету, завваживши, що її лице й сорочка на грудях були мокрі.

— А він чому ходить мов не своїми ногами, — сказала Єлисавета весело, взявши з ослончика дві ведрі, щоб води внести й таки в тій хвилині вийшла.

— От, бачиш, що в її голові тільки й те, що з хлопцями дражнитись, — сказала Грифинка ніби невдоволено. — Вона водить їх за носи куди сама схоче, а вони один із одним чеколядами її годують.

Бил не відзивався вже. Він вийшов на подвіря й з хлопячою втіхою приглядався, як Пет, один із наймитів, стояв мокрий із бляшанкою в руках і грозив Єлисаветі, що він не тільки обляє її водою, але занурить у жолобі з головою, як тільки зловить її у свої руки. За цю грозьбу вона ніби пустилася бігти за ним з ведром в руках, але завернулась, бо Пет забіг у стайню й звідтіль показував уже пальцями, що не боїться її.

— Де ж ти кобилу поділа? — запитав Бил Єлисавети, коли вона справилась із повними ведрами до хати.

— Завела до стайні й привязала до жолоба.

— Будеш доглядати її?

— Буду я й Пет, — сказала Єлисавета, не задержуючись; вона навіть не глянула на Била так, як він бажав Звичайним чоловіком він був для неї, от, як котрийбудь із старших, що приходили до Грифинів.

* * *

Марія й Єлисавета рідко коли відвідували себе вбудень; невигідно було. Грифин мешкав добру годину ходу за містечком, а на це не було часу ні одній ні другій вдень, а вечером хоч Марія мала досить часу, але Єлисавета не мала й сходило до того, що одиноке неділешне пополудня лишалось їм на сходини, як було гарне веремя. Зійдуться було вони, поговорять, листи напишуть до батьків, до Теклі, Парасину Підгірного й Поштареву Катерину відвідають і з тим веселости та всяких думок на цілий тиждень напрятають для себе, звичайно, дівочий світ багатий на мріями вповиті думки, а ще й тоді, коли хлопці починають зазирати та очима кидати в той їх світ.

Одної неділі Марія ждала на Єлисавету; обіцяла, що прийде зараз по обіді й підуть до іміграційного дому, де група нових переселенців приїхала й ждала на виїзд на фарми. Хотілось поговорити з ними та розпитати про старий край, але минуло пообідя, минуло вже й пополудня, а Єлисавети не було. Прибігла аж по вечери й така схвильована, така задихана, мов би копа вовків гнала за нею. Прибігла, вхопила Марію за руку й таки силою потягла вгору сходами до кімнати.

— Що сталось з тобою? — питала здивована Марія, в кімнаті вже, приглядаючись сестрі, що кинула собою ницьма впоперек ліжка.

— Стидно мені розповідати; біда вчепилась мене, — проворкотіла Єлисавета придушеним ковдрою голосом. — Я вже жениха маю, — додала й засміялася ще й ногами задригала.

— Якого жениха? Що ти плетеш? — питала Марія сердито. — Та ж мама тобі коси обмиче, коли ти будеш тут женихів водити.

— Я не водила й не воджу, але він сам вчепився.

— Хто ж він такий?

— А Бил, не знаєш?

— Котрий Бил? Який Бил?

— Той, що їздить до нас на таркатім кони; ти бачила його минулої неділі як ми обої на конях їхали.

— А побий його божа сило! Той кривоногий, що го-

литься тілько раз на рік? — сказала Марія й засміялася вголос.

— Не голиться, але багач. Казав, що має більше худоби й коней як всі фармарі тут, у цій околици, а гроший у банку має тисячі.

— А-я, хтось рахував їх, — сказала Марія тихше. Пригадалось їй, що Фрейзер нераз говорив про якогось Била-ренчаря й ніби дивувався, що він такий багатир, але живе мов пустельник. — Де ж він мешкає? — запитала цікаво.

— Недалеко звідсіль; каже, що двадцять миль до його фарми; він має багато фармів.

— Чи він говорив щонебудь з тобою про женячку?

—Сказав мені сьогодня пополудню; ми на конях їхали.

— А ти що казала?

— Я сказала йому, що я ще молода й не думаю видаватися скоро, але як він таки дуже забаг женитись то нехай іде до нас додому і запитає мами і, що вона скаже, те й буде.

— А ти як? Любиш його?

— Не знаю. Він мене якось так захопив, що я не мала навіть часу подумати чи люблю, чи не люблю. Він казав, що поїде до нас на фарму коли батько буде в місті й їхатиме додому.

— Ото файно! Не знаєш чи любиш але посилаєш, щоб ішов сватати тебе. Де ж твій розум? — сварила Марія Єлисавету. — Що ж ти собі думаєш? Чи ти гадаєш, що видаватися то те саме, що яблуко вкусити й кинути? Чекай, напишу я мамі, що ти тут виробляєш.

— Що ж я тепер зроблю? — заплакала розбурхана першим несподіваним сватанням дівчина. — Він вже віддавна залавяв коло мене, кобилу привів з фарми, щоб я їхала з ним. Я навіть ніколи не думала про нього, бо він старий вже. От, думала, приходить, бо скучно йому самому на фармі.

— А Грифинка знає про це?

— Здається знає, бо колисьто сама пригадувала мені, що він залюбився в мині й сватати буде. Але я думала, що вона жартує, сміється з мене та й в голову не брала її

слів . . . Ой, коли б батько приїхав до міста, поїду я додому.

— Гай-гай, не плач, — зацитькувала Марія розплакану дівчину. — Нема чого плакати. От, як підеш додому, незабудь сказати Грифинови, щоб заплатив тобі за останні два місяці. Приїде батько й треба буде йому купити дещо на фарму. Ти знаєш, що ми косарку й грабарку обіцяли купити цього літа. А тому, своєму Билови, не кажи ні слова; я сама з ним поговорю та й огляну його від ніг до голови. Може й справді увійшов би, як не трапиться ліпший.

При цім Марія сміялася весело, втерла Єлисаветине лице, поправила волосся й приобіцяла, що вшиє для неї нову сукню, коли вона видержить іще в Грифинів бодай до Різдва. А по Різдві якось то буде.

РОЗДІЛ V.

При самім кінці місяця вересня був у Воркуна великий рух у хаті й на подвірю. Бігали з хати й до хати жінки й дівчата з закоченими поза лікті рукавами й носили воду, дрова та інші речі, а на подвірю сновигалися чоловіки й хлопці, одні рубали дрова й дивилися за дівчатами, другі зачищували подвіря й заглядали за дівчатами, треті ходили сюди й туди й приставали там, де був найбільший спад на дівчата, звичайно, людська вдача химерна, а ще й тоді коли з хати бухає запах смаленої свинини, смалених курей і свіжо-спеченого хліба й калачів. Словом, веселість із втіхою насичували Воркунову хату й подвіря й здавалось сиділи вони вже по діточому на кількох ослонах, що Соловій із Воркуном зробили коло комори.

— Впало це на мене несподівано, мов яструб на курку, — говорив заклопотано Воркун, прибігши з хати з жердкою в руках якою він міряв місця, де мали столи стояти. — Коли б я був знав скоріш, я був би приготовлявся поволеньки з загоді, а тепер все на алярм роби.

— В кого є великі діти, спеціяльно дівчата, той повинен знати, що до весілля може прийти так скоро як у пальці свиснути, — сказав Соловій повчаючо, накреслюючи цвяком дошку для пилки.

Воркун глянув скоса на молодого майстра, нахмурився збиточно й просвистав тоненько, ніби казав: "А ти звідки такий мудрий взявся?" А далі, придержуючи дошку, сказав вголос: — Е-е, ти знаєш, — почав був скузуватися, але нагло скрутив та й: — Та, що ти знаєш про такі справи? Ти молодий ще і не знаєш, що чоловік не має часу думати про такі витребеньки як весілля. Діти ростять якось так невидимо; ти робиш, стараєш на них і завсіди думаєш, що вони маленькі, а тут раптом не стямишся, бо воно приходить і благословення просить . . . Але де тобі це знати . . .

— Але Марію й Василя то й сліпий бачив, що вони за півчверта року готові були колибудь одружитись, — до-

казував Соловій, кинувши на бік відпилок і ждав на Воркуна, щоб поставив другу дошку на розсохи.

— Е, говори своє, — сказав Воркун, наставляючи дошку. — Що з воза впало, те й пропало. Не зробив колись, зробимо тепер і буде на цей раз і на другий лишиться, — додав, втихомирюючи Соловія, щоб не докоряв йому.

Та, щоб не казати, Марієне весілля захопило Воркуна таки дуже несподівано. От позавчора приїхала вона з Василем із містечка, був то понеділок, і на четвер, як казала Єлена, настрімголов весілля зарядила. Правда, не вимагала вона великої паради, от тільки маленької вечері хотіла, такої як ото люди в місті справляють, по своїм шлюбі, для своїх близьких приятелів. І то не в четвер, але таки в понеділок, бо вона не була вже дівчиною, але справдійшною Василевою жінкою. Але Воркун, а ще більше Єлена спротивилася відкалатати весілля ні-сяк, ні-так.

— Перше вісілля в мене має бути: перше весілля, — диктував Воркун твердо. — Що ти взяла шлюб ні сяк, ні так, то це твоя справа, а моя є зробити тобі весілля як належиться, розумієш? Якже ж так можна? Ти ж не сирота.

— Так, так, Марійко, тато правду кажуть, — лебеділа Єлена більш крізь плач. — Не бачила я де й як ти шлюб брала, батьків і дружок твоїх не виділа, та й не знаю хто тебе до шлюбу вбирав та виряжав, то нехай хоч гостей приймемо по старому весільному звичаю... Якось то на виворіть робиться в цій Канаді, — додала Єлена, затамовуючи плач.

І не було для Марії іншої ради тільки вволити волю батькам, заміняти своє, як казав Воркун, куце весілля за довге й відложити його на четвер.

— За два дні ми наваримо й напечемо такого, що й на цілий регімент стане, — говорив бундючо Воркун, — бо є що варити й з чого печи. Твоя робота буде піти й по старому звичаю просити на весілля хата в хату; це твій обовязок; а за решту нехай не болить твоя голова.

Отак порадившись, розгойдався вже був у Воркуна весільний рух таки в понеділок. Хлопці, Павло й Корнило,

побігли просити сусідів до помочі рубати дров, різати свиню, кури, смалити, скубчи, поробити порядки понадвірю, а Соловій, як майстер, щоб столів і ослонів придбав. А у вівторок і в середу рух уже не гойдався, але кипів. Зійшлися сусіди, старі й молоді; числилися вони з такими справами як весілля й похорони, бо небуденні це справи, багато помочі потребують; і помагали хто в чім міг. Весело весілля приготовляли, бо якже ж можна інакше?

Все ж таки хто міг читати людські лиця завважував, що в тім веселім настрою закрадалася тінь загадочности в декого зо старших; не ясно було для них чому так нагло весілля вискочило. Така наглість, звичайно, кидає підозріння про які мало говориться між приятелями, але дуже багато думається, ну, припускають люди всякі здогади, що може через те, або через те . . . Така то вже людська вдача здогадуватися.

* * *

Причин, що довели до несподіваного на показ Марїїного весілля, було кілька. Не були вони борони Боже такі про яких люди часом думають, але не говорять — ні, вони були собі звичайні, що чиняться, як то кажуть, поза людські плечі й ніхто не бере за них відвічальности. От чинять люди одно, а тим часом той чин вистроїть щось іншого, несподіваного й дивного. Так воно було й тут. Причини висувалися потайки мов би вони лежали повязані на шнурочку в старому збанку й хтось тягнув їх одну за одною з цікавости, на потіху собі. І, очевидно, перша з них була поголоска, що Іван Поштар хоче з пімсти вигнати Василя Дуба з його фарми. Через неї то Єлена Воркун вигнала Воркуна до містечка скоріш, як він сам думав їхати.

А Воркунови навіть і не снилося, що він своєю поїздкою прискорить страту своєї доньки, що так щиро підбичовувала його збагачуватися. Він їхав і розмірковував та обчисляв скільки йому ще треба, щоб він був повним господарем і рівнався зо старим Поштарем. Виходило на його рахунок, що коли дівчата, Марія й Єлисавета, подержуться в роботі рік-два, то він зможе вхопити біду за

хвіст і тріпнути нею об землю мов гнилим гарбузом. При цім він дуже вперто відганяв думку про те, що вони, дівчата, можуть котрогобудь дня одружитися — про це він думав так, як думають люди про свою смерть, що мовляв, ми знаємо що вона прийде, але це буде аж ... Ну, знаєте, ніхто не потребує смерти тепер, але відложують її на необмежений час, на колись і мають дуже велике бажання, щоб це колись ніколи не прийшло.

Але Воркун не був такий злий, щоб бажав своїм донькам старого дівоцтва; він мріяв про зятів і уявляв, які то вони повинні бути згідливі та розумні; але під цю пору вони, дівчата, були для нього сильними підпорами й він хотів задержати їх такими якийсь час. От він приїхав до містечка десь під північ і, не шукаючи собі нічлігу десь у стайні, переночував на возі, а рано раніско проходжувався вже вулицею попри Фрейзерову хату, вижидаючи, щоб Марія показалася. Не смів він іти й стукати до дверий та будити господарів. От ходив собі, заложивши руки на спину, та й роздумував що то він має купити. Але його роздумування мішалося, пленталося, путалося й все бігло за порадою до Марії. Там, у неї, ждала на нього розвязка й порядок, бо як вона скаже так воно буде. Також тут, при цім приході, пригадав він свою маршруту першого літа, коли він роботи шукав і дивився на велику купу непорізаних дров коло Фрейзерової хати. Він аж засміявся з пригадки. Тоді він ходив, мов божевільний; голод скавулів вовчими голосами; привиджалися йому його діти, кістяки не діти, з запалими з голоду очима й личками й сині аж чорні від того голоду; а тепер ...

Воркун малощо не перелякався, коли Марія вибігла несподівано з хати й зо словами "Ай, тато" бігла до нього аж на хідник. Вона прибігла до нього, зловила руками за шию, поцілувала в лице, приголубилася, тішилася дівчина батьком мов маленька дитина матерю. А він стояв, кліпав жваво очима, підсміхався й приговорював: "Та йди ж ти, доню, бо з ніг мене звалиш". Він ніби боронився, відтручував її легенько від себе, але в тім самім часі хотілося йому взяти її на руки мов маленьку дитину й попестити на

всякі батьківські лади. Але вона була за велика для таких пестощів. Ніби душею з серцем була вона ще дитиною для нього, але тілом і віком заставляла, як він сам говорив, "Славайсу" собі казати навіть його, її батька. Дорослою вона була. Він дивився на неї своїми батьківськими очима й бачив той повно-розквітлий але заспаний іще чар її очей та облича, що разом із її веселою вдачею манив до себе теплими невидними промінчиками.

Привитавшись отак, Марія завела Воркуна до кухні й висотавши з нього всі новости з дому та з околиці й взаміну впевнила його, що він без косарки й грабарки не поїде додому. Це надуло його втіхою, ну й гордістю, бо хто ж би не чувся гордим із таких доньок, що він мав. До того ж він відчував, що вже й коні ставали йому на ноги, його власні коні; їх форкання причувалися йому. Це Марія нашептала йому, що вони обидві, з Єлисаветою, пришпарують кожний цент із своєї платні й дуже можливо, що приїдуть в гості до мами кіньми на різдвяні свята. Утішна була ця обіцянка. Затемнила вона цілком Єленину журбу та здогади, що її дівчата за витрішками бігають. Та ж таких витрішків тільки дай Боже. З цієї причини він не хотів навіть і згадувати, що Єлена наказувала забрати їх додому. І був би можливо таки не згадав коли б сама Марія не згадала.

— Мамі вже десь очей не видно з роботи, — сказала вона зажурено. — Не плачуть вони за нами?

— Наказувала й переказувала, щоб ви обидві йшли додому, — відповідав він задумано, щоб не зрадити свого побоювання, що вони можуть послухати мами й покинути службу. — Казала сказати вам, що не може дати собі ради з роботою, ну, знаєш маму. Вона хотіла б зробити все за один день і нишпориться всюди, де треба й не треба. Є ніби, як знаєш, чотири коровчині до доєння, шістьнадцятеро свиней нагодувати, курей і всякого іншого дробу наплодила повне подвіря й є коло чого бігати. Я сам казав би, щоб ви їхали, але що ж ви будете робити там всі три? От будете бігати одна поза одну, але ко-

ристи не буде, бо знаєш, на фармі ніхто не платить за роботу. Але не думай, що я стою за тим, щоб ви не їхали. Боже борони! Це ваша воля; не хочу, щоб хтось нарікав на мене; хочете оставатися, добре, — не хочете, також добре. Гроші, гріщми; добрі вони як є, а як нема, ну, то нема . . .

Марія слухала й дивилася збиточно на батька; дуже кортіло їй поскоботати його пальцями попід бороду. Вона певна була, що, коли б мама слухала його, сказала б: "Ей, чоловіче! Але ти крутиш, крутиш непареної". Але вона не могла щось такого висловити хоч і знала куди він стріляє.

— Перекажіть мамі, — говорила вона пестливо, — що я плету для них тепленький свитер і тепленькі вовняні черевики куплю на зиму . . . Привезу кіньми, — додала весело, показуючи руками як то вона тії коні гонитиме.

— Та вже, що ви зробите те й буде; я не мішаюсь до вас, — сказав він ніби дуже недбало. — А що то за віра той, Єлисаветин Бил, чи як він, ну, знаєш? Ти писала до Теклі про нього, — запитав він пошепки, оглядаючись чи хтось не підслухує. — Мама, від коли теє вчула, спати не може. Боїться, щоб . . .

— Шшш, — зашикала Марія, приложуючи пальці до уст і червоніючись засміялася легенько. — Скажіть мамі, що все те, що я писала, є вилами по воді писане.

— Та вже, як і на чім би ви не писали, уважайте, щоб якого стиду нам не нанесли, — перестерігав Воркун. — Ти знаєш його?

— Він Грифинчин брат, — відповідала пошепки Марія. — Багатир він. Коней і худоби в нього без рахунку та й кажуть, що грошей повно в банку має.

— З такими треба дуже уважно обходитися; такому багачеви нема що довіряти, — покивував Воркун перестерігаючо пальцем. — А Єлисавета як? Прихильна йому?

— Вона ні сюди, ні туди. Каже, що він не має хлопячої вдачі, ну, старший уже парубок і такий собі, що не вміє поговорити з дівчиною полюдськи. Але вона каже, що, як би не трапився їй ліпший за пять років, вона прийме його . . .

— Старого діда, — докинув Воркун із сміхом. — Ти говорила вже з ним?

— Говорила. Я колись то питала його чи не має коней на продаж, а він каже: "Іди на мою фарму й вибери собі такі які полюбиш".

Воркун глянув цікаво й здивовано на доньку. — І ти певно була вже там? — запитав недовірчиво.

— Ні. Я намовляла його, щоб пригнав сюди.

— Прижене?

— Казав, що прижене в осени разом із худобою на продаж. І я певна, що прижене, бо хтось йому сказав, що коли він хоче дістати Єлисавету то мусить мені догодити, ніби в ласку стояти, — сказала Марія, сміючись.

Воркун дивився на дівчину й не давав ради думкам. Бігали вони до Єлисавети, від неї до Била, від Била до коней, потім збігалися всі до Марії, але якось, як він казав, не штимували одна до одної. Дивно йому було, що його діти так скоро засвоїлися в нові й чужі для них мовою й звичаями обставини й виразно вже притоптували для свого життя стежку без його й Єлениної поради й помочі без чого, він думав, вони ніколи не зможуть і ступня зробити. Бо що ж вони були? На його рахунок вони були ще діти, дівчата, котрим ледвещо молоко під носом висхло. Сподіватися від них якогось далекосяглого плянування було для нього неімовірним.

— Ти не навязуй із ним якесь купно без мене, — говорив він поважно, — бо то не пасує дівчині заходити в такі справи та ще й без грошей. Люди будуть думати, що ти, ну та й мене причеплять до тебе, що ми обоє готові проміняти Єлисавету за коні. Стидно буде.

— Не журіться тим, тату, — запевняла вона батька, — бо стиду ми не наробим вам. Схоче він продати коні тано, добре, — не схоче, не куплю. А Єлисавета також як собі схоче. Буде він прихильний їй, полюбить вона його, добре, а не полюбить, ніхто її силувати не буде. Я якось перекажу їй, щоб прийшла сьогодні, або завтра вечером і поговорите з нею.

— Та, моє говорення з вами то, як бачу, мало зава-

жить, — сказав Воркун ще й рукою махнув безнадійно.

Завважила це Марія й думала, що батько докоряє їй і задумалася дівчина.

— Ви гніваєтеся на мене тату? — запитала по хвилі з просьбою.

— Хто, я? Чого ж я мав би гніватися на тебе, дитино? Я, от думав, що, коли привіз вас до Канади, погинете тут з голоду, або, як видержите, проклинати будете мене за злидні, ну знаєш, як воно було першого року. Тяжко було, дуже тяжко. Але тепер, я бачу, що ви ніби вже задзумбалали Канаду, посідали на неї мов на смирну кобилу й їдете, а я, так мені здається, її хвоста держуся.

— Ото все, що ви видумали? — засміялася Марія. — Чекайте, — почала вона придобрюючись, — ми купимо візок, посадимо вас і маму на нього й ми будемо їхати, а ви везтися, як канонєри.

— Тільки не виверніть у болото...

— Ми рівненькою дорогою будемо їхати...

При такій бесіді застала їх Фрейзерка й Фрейзер. Снідання було майже готове й вона запросила Воркуна на каву. Побалакавши з ними трохи на міґи, а трохи при помочи Марії й умовившись, що Фрейзер сам догляне купівлю косарки й грабарки, Воркун вийшов у місто з дуже мудрими очима.

* * *

Під вечер десь коло сьомої години, стрінув Воркун Василя Дуба на вулици.

— От трапив, мов пальцем в око, — сміявся він, поздоровивши Василя. А далі, щоб висказати все, що він мав на умі, почав розказувати Василеви про клопоти його батьків із Іваном Поштарем та й про фарму згадав. — Ти, як хочеш задержати її для себе, мусиш іти й робити щось на ній. Знаєш, таке є право й воно мусить бути виконане. Вона ніби могла би постояти так, як вона є, між добрими сусідами якийсь час, але між нами, як чуєш, закрадається вже сусідська ненавість. А де вона наклюється, то будь

здоров! Пасуть сусіди один одного так, що й хати розімкненої не лишиш.

— Я був би давно вже довів її до контракту коли б усе було йшло так, як я хотів, — жалувався Василь, хоч знав, що Воркун не розумів, що крилося в його словах.— Тепер я не знаю, що робити. Я привик уже до міста й не маю охоти йти в корчі між комарів і сваритися з сусідами. Ніби Іван стане ліпшим коли я осяду на фармі?

— Ліпшим, чи не ліпшим, це його діло, — почав Воркун переконувати Василя, не знаючи чому, — а ти не пусти землі зо своїх рук, розумієш? Зарібки в місті не прогодують тебе так, як фарма. Ти ніби робиш тут, заробляєш, але дорібку не видно ні ззаду, ні зпереду. А на фармі ти прочистиш пядь землі й бачиш і знаєш, що вона твоя й, що є з неї якась користь на довший час. Доробок твій із неї лазитиме на твоїх очах по-подвірю, ну, знаєш, доробишся худібки, свиней і дробу й будеш мати потіху з того, бо воно буде твоє, Василю. Та ж один стовпчик, що забєш у землю сказав би тобі, як би міг: "Я твій, Василю, твій поки не зогнию, бо ти мене у свою землю забив". Ти не крути ні-цеї, ні-тої, тільки збирайся, хоч би й завтра, купи що треба й роби як кажу. Їдь і спокій. Приїдеш, ми збіжимось, скидаємо для тебе хатчину, криницю викопаємо; ти помагав нам колись будуватися; і все буде як Бог приказав. Осядешся, оженишся; бо на фармі, як знаєш, без жінки як без рук; нема кому навіть шнурка придержати коли сучиш; і зарахуєшся до людей, до господарів, таких порядних як твій батько.

Василь слухав Воркунової намови й хоч шукав, але не міг знайти певних арґументів на відмову, бо правдою дихало кожне його слово, але . . .

— Ви це гарно говорите, — сказав задумано, — але я не маю на стільки грошей, щоб стало на все, що треба мені буде на фармі.

— А тобі кілько треба? — запитав Воркун гостро. — Та ж я певний, що ти маєш тепер більше як я, Соловій і Вакар мали всі три разом коли приїхали сюди. І, знаєш, ми приїхали на безлюдя, а ти відразу осядеш між сусідів

і коло батька. Це багато значить. Ти не завертай самому собі голову, але йди на фарму. Ми не боялися приїхати сюди аж з Европи, то ти не повинен мати страху їхати вже на свою власну фарму...

Воркун говорив, але не розумів Василя. Не знав він того, що, коли б так його донька, Марія, тільки оком моргнула й головою кивнула в той бік, ніби додому, то його слова були б цілком непотрібні. Василь був би з вискоком поїхав. Але він не додумувався й не здогадувався й навіть сердився, що він, Василь, такий надійний хлопець, син поважного господаря, зіпсувався вже містом, цурався землі задля якої його рідний батько покинув рідний край і шукав уже іншого щастя в місті.

— Будеш сам для себе робити, — продовжав далі Воркун, — будеш сам собі паном, бо трубка не буде кликати тебе до роботи, але твоя власна охота будитиме тебе рано. Схочеш, робитимеш — не сочеш, будеш лежати; ніхто не нажене тебе ні до роботи, ні з роботи. От посієш, дивишся й тішишся як воно росте; радієш коли тобі одна коровка, а потім друга телятко приведе; а там льоха з десятеро маленьких підсвинків нарахує. Ти стоїш серед подвіря, розглядаєшся й кажеш: і це моє, й це моє, й це моє, ну знаєш, чиє ж воно може бути, як не твоє. А-ну подумай над цим і скажи чи не правду говорю? А тут у місті, ну, що ж ти? От зазиратимеш панам у руки, щоб роботу дали. Та й ніби заробиш тих пару центів, ну, але що з них, як ти не маєш де втикати їх так, щоб вони ніби приносили якусь користь, щоб не можна вибрати їх, бо гроші кортячі. Раз ти пустив їх із своєї кишені то, ого братку! Вже вони не вернуться до тебе. А земля, хлопче, це така собі скриня, що чим більше ти вложуєш в неї тим більше вона держить, ну, шпарує для тебе, щоб ти й твої діти та правнуки мали що черпати з неї...

— Але ти роби так, як ти хочеш, — звернув Воркун на іншу ноту. — Я раджу тебе по своєму, а ти, ну, ти вже не маленький і як собі постелиш, так виспишся. Подумай, добре подумай і скажи мені завтра чи поїдеш, чи...

З цим вони розійшлися: Василь пішов, зігнувши голо-

ву, до бараків коло трачки, де працював, а Воркун побіг подивитися до своїх волів, що паслися недалеко за містом привязані до приколонів і де він ночував на возі.

* * *

На другий день під вечер Воркун готовий уже був від'їздити додому. Накуплені речі були вже спаковані на возі; розкрячалися там вздовж скрині грабарка зо своїми залізними граблями, що нагадували ребра з якоїсь передісторичної звірини, зпід тих ребер сторчало зубчасте крило косарки, що своїми зубами нагадувало хавку такої самої потвори, що нагадували граблі; зпід задинки виставлялися оковані дишлі й кільканадцять вигиблюваних дощок; все було завязане й привязане, щоб рано-ранісенько їхати на стрічу сонцю золотому. Воркун сидів на скринці коло воза й, розмовляючи з Василем Дубом, покурював люльку й водив очима то на волів, що паслися недалеко в корчах, то на дівчат, що сиділи на траві й хихікали весело, розмовляючи щось пошепки. Була там Марія, Поштарева Катерина, Парасина Підгірного й ще якісь дві, котрих Воркун не знав.

— О, вже ідуть, — сказала нагло Марія, показуючи рукою на двох їздців далеко ще на дорозі.

— Хто їде? — запитав Воркун, — приглядаючись.

— Зараз побачите, — відповіла Марія провокуючо.

— Гелов, тату! — кричав здалека дівочий голос із коня й з тим криком кінь рвав, як казав Воркун, на всі чотири ноги й за хвилину коло воза зчинився веселий гамір.

— Та ж я тебе, дівчино, не пізнав би зо свічкою, як би ти не призналася до мене, — говорив Воркун, оглядаючи зо сміхом Єлисавету від ніг до голови. Її ширококрисий капелюх, червона хустка на шиї, шкіряні й вдекоровані цятками індіянські рукавиці якось й так приманчиво згоджувалися з її чорнявим лицем, із чорнявими веселими очима, з чорним волосям, що вона заплела в дві косі й спустила їх собі на груди ніби по індіянськи, що не треба було дивитися довго на неї, щоб не залюбитись по вуха. —

Як би тебе мама побачила тепер, то не знаю, що вона сказала б, — сказав Воркун по своїх оглядинах.

— Насварили б і сказали б, що я з віри вийшла й дурію, — сміялася Єлисавета, примилюючись до Воркуна. — Але Ви нічого не кажіть мамі, бо я тільки тепер так зібралася . . . Він так хотів, — додала вона, кивнувши головою на Била, що в тій хвилині надїхав до гурту.

— Видно, що ви обоє однакові з розумом, — сказав Воркун, приглядаючись Билови, що задержав свойого таркатого коня й не знав що робити, чи злізати, чи сидіти. Він убраний був на таку саму моду що й Єлисавета, тільки з тою ріжницею, що він мав старі вже на верх вовною штани, мав маленьку русяву борідку й грубу вовняну сорочку. З лиця був досить приємний, а по очах видно було, що не був збиточний.

Єлисавета, завваживши, що Бил не має смілости приступити до гурту, хоч і знайомий уже був із Василем і з дівчатами, підбігла до його коня, взяла за поводи й привела до Воркуна й почала знайомити їх. Вона дивиласся збиточно то на одного, то на другого й із дитячим гумором ожидала як то вони обидва розмовляться. Вона певна була, що батько не втерпить, щоб не розвести балачки.

— Приємно мені познайомитись з тобою, — сказав Бил, простягаючи руку коли Єлисавета сказала хто то Воркун є.

Воркун хоч і не розумів слів, але побачивши простягнену руку, він скинув шапку підійшов до Била, привитався, відійшов на бік і станув, не знаючи що робити далі.

—Гарний день сьогодня, — сказав Бил, розглядаючись по небі.

— Що він каже? — запитав Воркун дівчат.

— Каже, що гарний день, — сказала Марія.

— О, єс, єс, єс, — похопив Воркун скоро. — Ґуд, ґуд дей сьогодня. Но рийн, погода гарна, сіно, ю ноу, гий, сіно аж проситься робити. Ю сі, я вже маю косарку й грабарку й коли тільки прийду додому, ю ноу, мі ком гоум і зараз беруся до сіна. А ви як? Наробили вже сіна?

— Що він каже? — питав Бил дівчат.

— Тато питають чи ти сіна наробив багато, — пояснила Марія, переповівши йому початок бесіди.

— О, мої робітники мають уже зо сто фір скошеного й згромадженого, — сказав Бил спокійно.

— Що він каже? — питав Воркун, кліпаючи скоро очима.

— Каже, що має вже, зо сто фір сіна в копицях.

— Сто фір! Фі-і-ів! — посвистав Воркун із диву. — Ви мусите мати великий табун коней, ю ноу, горс, і кілька черед худоби, ніби кау, ю ноу.

— Що тато кажуть? — питав Бил.

— Тато кажуть, що ти мусиш мати багато коней і худоби, бо багато сіна наробив уже.

— Так, так, — потверджував Бил, звертаючись до Воркуна. Він вірив, що Воркун розуміє його кожне слово але не може висловитися, тому й звертався до нього зо своєю бесідою. — Мені потрібно до триста фір сіна, щоб перезимувати добре всіх коней і худобу, — говорив далі, спершись на ручку сідла. — Воно треба завсіди мати в запасі багато сіна, бо часом, як западуть глибокі сніги, коні не годні гребсти ногами й пастися; треба годувати їх готовим сіном. А худобу треба завсіди годувати.

— Що він наговорив? — запитав Воркун невдоволений із того, що не розуміє бесіди. От побалакав би собі тепер з багачем, ну й... Він тут глянув на Єлисавету й усміхнувся.

Дівчата перевели бесіду. Воркун похитав згідливо головою, подумав щось і, приступивши блище до Била, мов би хотів щось пошепки говорити з ним.

— Чи не продали б ви мені пару конят, ю ноу, мі моні, а ю горс, — говорив він, показуючи руками на коня й на кишеню.

— Чому ні, — сказав Бил, усміхаючись і не допитував дівчат про сказане; він зрозумів чого Воркун хотів. — Ти бачиш тую кобилу? — говорив він далі показуючи на Єлисаветину каштанку. — Вона молода й від добрих батьків. Лишилася сиротою маленькою, бо її мама застрягла в балті й загинула там, і я вигодував її коровячим молоком. Я

маю вдома ще одну таку й коли б їх спарував то гарнішої пари не знайдеш.

Дівчата перетлумачили скоро бесіду. Воркун прижмурив одно око, підійшов до кобили, погладив її по хребті, потім по животі, обійшов довкола, глянув її в зуби, потім пішов і потягнув її за хвіст, віддалився, подивився, подумав, похитав згідливо головою й цмокнув.

— А кілько то ви заправите за таку пару кобилок? — запитав він, перехиливши голову, мов би жартував.

— Двіста доларів, — сказав Бил і моргнув оком на Воркуна, ніби по знайомости.

— Двіста доларів, — повторив Воркун, коли дівчата повідомили його про ціну. — Фі-і-і-ів! Двіста доларів, — посвистав і знов повторив суму. — Як би я мав їх, ніби гроші, то я зараз би пане—містер витяг їх із кишені й положив на вашу руку. Але давати дві соточки тоді коли в мене й двох доляриків не ма ь кишени, то це цілком не сходиться одно з одним. Ми поговорим про це пізніше, ну, знаєте, тоді коли я попірюся трохи, бо в мене ще й пишків нема тепер. Вибачайте, що я ніби торгуюся, але про гроші не думаю; це вже така людська натура шолопати в соломі за зерном, або, як то кажуть по нашому, пробувати в кума розума.

Дівчатам прийшлося довго пояснювати Билови, що Воркун наговорив. Пробували вони, забігали словами зо всіх боків, щоб передати вірний зміст сказаного, але їх ограничене знання англійської мови не дозволяло їм висловити вповні так, як вони бажали. Все ж таки зо всього того, що вони сказали, Бил зрозумів в чім річ і засміявся щиро.

— О, то все добре, містер Воркун, — говорив він, усміхаючись приязно. — Я задержу їх доти, доки ти грошей не встараєш. А тим часом я провчу їх до тягла. Впрочім, вони не здібні ще до тяжкої роботи; молоді ще орати цілину й двигати такий тяжкий віз, як це твій, далекою дорогою. Якось то буде, — додав, простягаючи до Воркуна руку. — Щасливої тобі дороги; сподіюся, що побачусь з тобою незадовго.

Бил, поздоровившись, поїхав до містечка, а Воркун якось дуже смішно дивився йому вслід, а потім на Єлисавету.

— Як вам подобається? — запитала Марія й засміялася весело.

— Як би мав наш язик то увійшов би, — сказав Воркун, сідаючи на свою скринку. — Видно, що не фудулиться хоч і багач. Ніби фільварок має, але не дре носа вгору.

В тім самім часі Василь і дівчата почали натягати Єлисавету за її парубка, що от обіцяв уже поїхати незадовго на фарму сватати її. А Єлисавета замість сердитися, обстоювала себе й його й дражнила їх, що коли одружиться з ним, буде спати допізна, буде мати наймичку, буде їсти самі ласощі, вбиратися в шовки, ну, житиме мов ґрафиня...

— В постолах і з веретою на плечах, — докинув Воркун, жартуючи, почувши Єлисаветину хвальбу. — Він коли приїде до нас і побачить наші гаразди то схилиться, приляже до своєго таркатого й шурне, мов кіт від пса, втікаючи з нашого подвіря. Де ж ви бачили, щоб такий пан женився з бідною дівчиною? Він ніби може ходити, залавяти мов кіт до сала, але йому може бути інше в голові. Чув я багато про те, як то панські паничі, а то й старі пани зводили бідних дівчат із ума-розума. Хто б то довіряв їм? Він на зверх може здаватися на ангела, але хто може сказати, що він своїм серцем затіває? Ніби він не має собі рівних дівчат? Має, чому не має, але він так торгує, як я коні, ніби пробує в кума розума. Я би казав тобі, — говорив він до Єлисавети, — щоб ти держалася здалека від нього, бо на зле не тяжко ступити.

— Не журіться, тату, — сказала Єлисавета, похнюпившись; вона жалувала тепер, що привела Била на показ батькови; журитись він буде, а ще як мамі вповість то мама ще гірше битисяме журливими думками. — Він як буде дуже налазити до мене то я покину Грифинів і піду додому.

Воркун готов був уже сказати, щоб вона вже таки йшла й збиралась їхати додому, але Марія перебила йому.

— Ти й я поїдемо додому нашими кіньми, — сказала

вона певним голосом. — Щоб ти через кавалїра покидала роботу то це був би сміх. Хто ж таке робить? Я ж казала тобі, що доки ми не заробимо на коні доти ми додому не підемо. Поїдемо тоді всі, — додала вона, повівши рукою на дівчата й на Василя.

— Мене не споминай уже, бо я йду завтра, — сказав Василь, глянувши на Марію проникливо.

— Ти їдеш? — запитала Марія й нахмурилась. — Чого їдеш?

Мушу їхати, бо моя фарма не хоче вже довше ждати на мене, — відповів він півсердито й глянув скоса на Марію.

— О-о-о-о-, — заокала Марія протяжно. — Що ж я зроблю, що не хоче? — додала вона, закрашуючи свій голос трішки сарказмом; вона відчувала докір у Василевих словах.

З цим їх бесіда урвалася. Єлисавета, побажавши батькови щасливої дороги й, напереказавши для матери десятки обіцянок, сіла на свою каштанку, зтиснула їй обцасами й вихром полетіла додому; дівчата, попередавали Воркунови що вже мали для своїх материй, побігли до своїх хатів, де працювали; Василь потягся з Парасиною Підгірного, а Марія ще довго гризла спідну губу верхними зубами й розмовляла з Воркуном поки не стемніло.

На другий день, ще перед сходом сонця, Воркун відїздив додому й віз на своїм возі попри накуплені речі Василя Дуба й Парасину Підгірного.

* * *

Василь, приїхавши додому, відразу взявся господарити на своїй фармі. Зійшлися сусіди, помогли збудувати хату, викопати криницю, а далі він сам уже прочищував кавалочки не дуже зарослої лісом землі, щоб придбати хоч трохи землі під сійбу на другу весну. В міжчасі пробував дійти до якогось сусідського й родинного порахунку з Іваном Поштарем. Треба було, бо батькові воли, що без них він не міг обійтися, паслися спокійно заарештовані в

Івановім пастівнику разом із рештою худоби, (тільки на щастя одна корова втікла до маленького теляти й попрителя годувала своїм молоком і Павлову родину), не турбуючись, що Василь і Павло не мали чим патика до хати притягнути. Ходив до Івана сам Павло, але його місія не мала успіху, бо Іван сховався десь у лісі, наказавши Ользі, що порубає старого сокирою, коли б він відважився забрати худобу. А Павло був мягкої вдачі; не мав він напасної сили, щоб провадила йти на розбій із противником; і лишив справу неполагодженою.

— Я не піду до нього, — говорив він Василеви крізь плач. — Іти подоброму то це таке саме, що братися до медведя з голими руками. Та й тобі я не раджу йти, бо ви обидва молоді, зчепитися й хто знає, що воно може вийти з тої зачепки. Хиба би ти Воркуна попросив, щоб пішов або сам, або з тобою; він, можливо, закрутив би йому голову своєю бесідою, як нерозумною то якоюсь дурною; він знає як то зайти сюди й туди.

Ця Павлова думка подобалася Василеви; він уже з досвіду знав, що перед Воркуновими арґументами трудно встояти; і одної неділі попросив він Воркуна до цієї роботи. Воркун не відмовився.

— Ти добре сліди його очі коли я буду говорити, — говорив він Василеви, йдучи до Івана.— І коли побачиш, що з них скачуть іскри, то ти кашельни, а я тоді зверну бесіду на іншу струну, ніби на більш приємну. Знаєш, воно треба вгадувати, що чоловік думає в той час коли говориться до нього. Як він не любить твоєї мудрої бесіди, то це значить, що шкода твоїх слів, бо замість зробити з нього приятеля, ти зробиш із нього ще гіршого ворога, як він вдійсности є. А коли бачиш по його очах, що він схиляється, ніби мякне, то тоді дай йому волю, щоб виговорився, висказав свої жалі. А ти тимчасом міркуй як би ті його жалі просушити своїми словами.

Василь, слухаючи Воркунової інструкції, засміявся сумно.

— Побачимо, що з того буде — сказав він недовірчиво, та й при таких міркуваннях ішли далі до Іванової са-

диби. І застали його з сокирою в руках, направляючи з Ольгою загороду для свиней.

— Добрий день ти, безбожнику, — кричав Воркун жартобливо здалека на привіт Іванови. — То тобі мудрагелю не стає вже будних днів для роботи, що й в неділю увихаєшся з сокирою? — говорив він сварливо, підійшовши близче.

— Мушу, — бурмотів Іван на відповідь і скоса глянув на своїх гостей, — бо ця дітьча льоха не питає, що то неділя, але рве вориння на тріски.

Воркун приглянувся молодому господареви; сердитий він був, такий сердитий як тільки свині можуть зробити чоловіка сердитого, та ще й Івана, що й без свиней був сердитий.

— Ти вже, нівроку, розгосподарився гарно, — почав він похвальним голосом, оглядаючи подвіря. — Хатку таку спеціяльну збудував, стаєнку, карничок, та й місце гарне й вигідне вибрав для обійстя. Горбок, ну, ти ніколи не матимеш болота коло хати. За це даю тобі великий кредит.

— А-я, розгосподарився, — дуднів Івана грубим, але трошки мягким голосом, прибиваючи цвяком ворину до стовпця. — Твердо держи, — крикнув він твердо на Ольгу, що придержувала другий кінець жердки й навіть не глянула на брата й на сусіду. — Чоловік, як робить сам для себе, завсіди зробить щось такого, що видно й що йому добре, — говорив він зухвало, йдучи до другого кінця ворини. — Не стій тут стовпом, але йди до хати; тебе вже не потрібно тут, — накричав він на Ольгу, що відступилася, стала й не знала, що робити.

— Ти чогось дуже сердитий сьогодня,— сміявся Воркун, моргаючи на Ольгу, що глянула на Воркуна, а потім на брата, зігнула голову й пішла дуже сумним ходом до хати.

— А-я, будь добрий коли тобі всякий дідько збитки робить, — воркотів Іван, посіпуючи вориння чи не відривається якесь. — Ви чого прийшли? — запитав, оглядаючись і аж тепер приглянувся Василеви. — О-о, то ти? Я думав, що то Соловій...

—О-то файно, — хихотався легенько Воркун.—Гості вже свої ноги вистояли, а ти аж тоді пізнаєш їх.

— А-я, гості, — махнув Іван зневажливо рукою й при цім обмацував кожну ворину в плоті, йдучи довкола загороди.

— Та, я знаю, що ти не любиш гостей, бо й сам не ходиш до нікого, — говорив Воркун легенько, — але то, Іванку, вже так від Бога дано, що чоловік мусить мати сусідів, ну й гостей, чи він хоче, чи ні. А що дано Богом, то вже, братчику, мусиш приймати, бо не збудешся їх, хіба підеш під воду мешкати, але й там риба зазиратиме тобі у вікна.

— Я це знаю й бачу, — сказав Іван і усміхнувся крадьки. — Бог дає сусідів, татів, тестів, шваґрів, але дідько орудує ними.

— Е--е-е, тобі тільки так здається; воно так не є, як ти собі думаєш, — розмякшував Воркун Іванове серце. — На перший пункт, то тут, у Канаді нема ще дідьків; ну, не приїхали ще зо старого краю самі та й не думаю, що хтось привіз одного-двох у пазусі; отже, з цієї причини, вони ніким не орудують, бо їх нема. Не дурні вони їхати сюди й вганяти за людськими душами по корчах, як ти за худобою. Ге, файна робота! Та ж дурненький бичок не покине доброго пасовиска й не піде на таке, де мав би вибивати собі зуби до каміння пасучись. Ти забудь цей пункт, а другий пункт ти також мусиш забути, бо коли ти будеш згадувати їх дуже густо чи треба, чи не треба, то можеш наплодити їх сам собі повну хату так багато, що не всидиш в ній. А-ну пристав собі, що вони сидять в тебе в печі й на печі, та й шкіряться до тебе вдень і вночі, ну й як би ти почувався, га? А далі тут замордували тобі свиню, а там корову, а там знов вола тріпнули в ясла, що ж ти тоді зробиш, кажи? Проситимеш Бога, щоб вигнав їх? Ґм. Бог, знаєш, добрий чоловік. Він дав тобі голову на карк і сказав: "На, маєш, держи її й вживай її так, щоб тобі добре жилося й памятай, що, що посієш, чи наплодиш, те й матимеш." Так воно, Іванку, записано стоїть у книгах, як хочеш знати. Та й Бог не карає бичем, але калачем; це

не є така собі справа, що взяв на пальці й фітькнув нею десь туди на бік, не оглядаючись...

Воркун сипав словами й пильно приглядався Іванови, щоб вгадати яке то враження роблять вони на нього. Слідив його й Василь по умові, але не кашляв. Виходило, що можна було сипати далі, бо й сам Іван, слухаючи бесіди, підходив черепашиним ходом із другого боку загороди до місця, де стояв Воркун з Василем. Завважав це Воркун і почав товкти далі.

— Так, так, Іванку. Все теє записане в божих книжках і все йде мов на трибах. Ніхто Бога не здурив і не здурить. От, хочби й третий пункт, що я зараз виложу тобі мов на долони. Ти кажеш, що сусідами дідько орудує, Але ти бігме не знаєш, що говориш і ти можеш гніватися на мене за це або як собі хочеш, бо я тобі виразно скажу, що злих людей нема на світі. Ти можеш назвати мене дурнем, але я не відступлю від цього. А-ну подумай так, по-людськи, й запитай себе й мене хто з нас злий? Ніхто й ще раз ніхто. Ти добрий, я добрий, ну й Василеви не бракує нічого. А що ти погаркався з батьком одним і другим то це ніби думаєш вийшло з того, що хтось із вас злий? Ніколи. Ти забудь це, бо воно вийшло з того, що ви всі хочете бути добрими...

— Ха-ха-ха-ха, — зареготався Іван на ціле горло аж луна лісом пішла. — Добрими кажете? Ха-ха-ха. Бодай вас із такими добрими...

— Що, може скажеш, що воно не правда, га? — питав Воркун, пробуючи задержати найбільшу серіозність. — А-ну подумай сам і скажи чи не правду кажу, що ви всі добрі тільки не знаєте як тим добром ділитися...

— То ж то й є, — підхопив Іван, спираючись на пліт побіч Воркуна, — що одні хотять загарбати все для себе, а другим...

— То ж то й є, — повторив Воркун Іванові слова, — що один забере для себе все, а другому не лишить нічого. От, хочби наприклад ти. Забрав у тестя всі хвости й держиш у себе не знати на що й по що...

Іван подивився скоса на Воркуна, а Василь кашельнув.

Але Воркун не зважав на пересторогу й тягнув далі.

— Чи ж вони потрібні тобі? А-ну скажи так, поправді, чи не правду говорю? Ти забрав їх без потреби, держиш, а тесть не має чим скибки в'орати. Чи це, думаєш, справедливо?

— Нехай не дурить, — буркнув Іван і виплював нагризену тріску.

Е-е, що ти вигадав. Говори це, небоже, до неї, — сказав Воркун, показуючи на лежачу в холоді свиню. — Де ж ти бачив, щоб такий порядний чоловік, як твій тесть, дурив когось, а ще й свого зятя? Не смішися хлопче, бо я завсіди уважав тебе за порядного чоловіка. Дивись, приїхав Василь, почав робити на своїй фармі й не має чим дурного патичка притягнути, чи відтягнути, де його не треба. Не має, бо їх воли справляють собі вакації в твоїм пастівнику. Для них тільки дай Боже таких свят, а тобі й не в голові, що йому облізла на плечах шкіра від вориня, що він мусить двигати на своїм хребті. І скажи, хто тут винуватий? Що ж тобі Василь завинив? Та й чим, кажи? От, він молодий, ти молодиий та й добрий; бо знаю, що хочеш, щоб правда була між людьми; і вам тільки жити та добром ділитись отак, по сусідськи, по швагерськи, розумієш? Тоді дідьки не будуть орудувати вами, не бійся. Забракло йому, чи тобі щонебудь, ти побіг до нього, позичив і вже є, обходишся поки своє купиш. А ти знаєш, що чоловік не може купити всього того, що потрібне йому в господарстві на початку. Не вистарчає, хоч крути куди хочеш. А в злагоді він купив одно, а ти друге й доробляєтеся поволеньки...

— Ге, коли б воно було так, як кажете, — сказав Іван, схиливши голову.

— Буде, буде, — прискорив Воркун, почувши згідливу нотку в Івановім голосі, — тільки ти мусиш попустити трошки.

— Як попустити? — запитав Іван і глянув на Воркуна проникливим оком.

— Верни тестеви худобу.

— Що ви кажете? Худобу вернути? — питав Іван на-

смішливо. — Нема дурних. Нехай дадуть те, що обіцяли, — додав зухвало.

Тут Василь закашляв кілька разів, але Воркун тільки рукою махнув.

— Гай, гай, не будь дурний, — бив він далі легеньким голосом. — Ти вхопився обіцянки й держишся її мов пяний плота. А я даю собі голову стяти, що тая обіцянка не казала, що вона має бути сповнена зараз по весіллю. Хто ж би так, подурному, обіцював? Та ж сам здоров знаєш і бачиш, що тесть, коли б все те дав, що обіцяв, то сам мусів би з торбами йти й жебрати поміж людей. Та ж вони ледве почали господарку й треба їм й цього й того ... А воно нема звідки взяти. Правда, вони казали, що дадуть тобі це й те, але там не було думки, що все за один раз. От одного року коровчину, другого року бички, третого щось іншого, такого, що тобі дуже треба, та й щоб собі великої діри не зробити. Бо, знаєш, в них є ще більше дітей і кожному треба щось дати, ну та й самі не поставлять зубів на полицю ... Чекай, чекай, прийдеш і ти колись до такого, як дочекаєш своїх дітей дружити. Згадаєш ти мої слова й скажеш, правду той Воркун говорив. Ти не думай, що я маю тут якийсь свій інтерес ... Ні. Я тільки так по сусідськи, говорю тобі, бо знаю, що ти розумний чоловік, любиш послухати старших людей, не любиш жадних шахрайств ... За це люблю тебе й хотів би бачити, щоб на кожнім твоїм колику щастя сиділо. Ти це знаєш ... Погодишся й буде тобі добре з ними, а їм з тобою, та й мені буде весело жити з добрими сусідами, чи як кажеш? — запитав він і вдарив Івана пощироси долонею по плечах.

Іван напростувався ліниво, глянув на Воркуна якось так і покірно й сердито, подоброму й позлому, але на загал видно було, що він був уже зломаний.

— Що ж ви хочете, щоб я робив? — запитав, мов заклопотаний дружба, що не знає весільних порядків.

— Що робити? Ото маєш мені господаря, — жартував Воркун. І при цім вхопив його руку, а потім Василеву, злучив їх і: — Оце ви маєте робити, — приговорював, потрясаючи злучені долоні. — Потисніть один одного так,

щоб кожний із вас аж вевкнув на завдаток доброго сусідства. Ну, нехай чую...

Але Іван і Василь не вевкали, як Воркун хотів. Вони ніби стискали один одному долоні, але теє стискання й їх настрій дуже влучно нагадував двох хлопців, що, мов горобчики чубляться за якусь річ, але надійде хтось із старших, розборонить і заставить подати собі руки. Вони глипали один на одного то боком, то скоса, пробували усміхатися, то бути дуже серіозними, але все це провокувало Воркунови такий сміх, як ото провокує малий збиточний хлопець, що причепить собі вуси.

Все ж таки перемиря було доконане, бо Іван, випустивши Василеву руку, відвернувся, мов стидлива дівчина й, мов би сам до себе, бубонів півголосом:

— Як тобі треба волів, то можеш взяти, я не бороню. Та й решту худоби забери, бо я не маю часу доглядати її.

— А що? Не казав я, що ти добрий чоловік? — примащував його Воркун дійсною щирістю, зловивши його рукою поза шию. А далі, мов би хотів змовитися з ним вчинити якісь збитки, відвів його трохи на бік і звеликою цікавістю вмовляв пошепки: — Ти йди зараз таки до хати, приберися по святочному, скажи Ользі, щоб також зібралася й ми всі четверо займемо худобу до тестя... Мой! Та ж він із диву випулить такі великі очі, як цибулі. (Тут Воркун захихотався дрібненько з утіхи). А теща? Фі-і-і-ів! Ну, не знаю, що вона скаже?... Обкладе тебе поцілунками, мов жиди гамана кулаками... Гай, скоренько, не втягайся, — домовляв він Івана й тягнув до хати. — Не знаєш, не має Ольга квасного молока? Я би вже сорбнув щось... Сонце припікає, стає душно, а ти не здогадуєшся погостити гостей, ну, хоч би й буком, як молока шкодуєш.

І замолов Воркун Івана, так замолов, що він непоказув уже найменшої впертости тої неділі.

* * *

Павло Дуб справді, як жартуючи вгадував Воркун, випулив був із диву очі ще більші як цибулі коли побачив

на своїм подвірю Івана з Ольгою й свою худобу. Він, як видно було, збирався йти десь до сусідів, бо зібраний був і як став коло дверий так і скамянів. А Калина, коли побачила їх крізь вікно, мало не впала з лавиці, де вона сиділа, розмовляючи з Парасиною Підгірного. Вона схопилася, звертілася, побігла до постелі, вернулася, глянула знов у вікно, приглянулася довше, щоб впевнитися чи то часом не привид зявився їй. Але то не був привид. Воркун сам навмисне пригнав худобу перед самі вікна й наробив такого крику мов би стоголову череду пригнав і заганяв до загороди.

— А-гов! — кричав він, жартуючи під вікном. — Ви вдома? Спите? Вставайте, виходіть і відчиняйте хату, стайні та кошари, бо ми турка побідили й ясир відбили, та й його самого в полон узяли.

На таку важливу новинку повибігали всі з хати й станули коло порога, але ніхто не знав, що робити, й що казати. Навіть і Воркун притих і приглядався якось дуже смішно то хатним, то Іванови, Ользі й Василеви, що стояли перед хатою, мов незнайомі й несмілі чужинці, вагаючись приступити близче дверий поки не попросять. Раптом, ціла ця сцена нагадувада йому й похорон, коли винесуть мерця й поставлять перед хатою для останнього прощення, й весілля, коли виведуть молоду з хати, винесуть придане й ждуть, щоб хтось, як то називають, сказав прощі, ніби урядово молода попрощалася з батьками. Чергувалися тут веселість із сумом і, коли б хтось був заплакав, то безумовно, заплакали б були всі, а коли б хто був зареготався, то без ніякої іншої принуки захехекали б були всі присутні на всі заставки.

— Ге, — гекнув вкінці Воркун ніби невдоволено і збирався відходити. Видно, що мене вже не треба тут. Я звів вас докупи, а ви стоїте мов той парубчак у старім краю, що збереться перший раз танцювати, ніби в парубоцтво хоче зайти, і стоїть попри самий танець, держить у жмени на поготові чотири крейцарі, щоб кинути їх собі під ноги тоді, коли якась дівчинисько вхопить його до танцю . . . А-ну, — звернувся він раптом до Калини.

— Ви чого переступаєте з ноги на ногу мов би вас підошви пекли, чому не просите гостей до хати? Чи може хочете, щоб я загнав вас усіх до середини мов гусей до курника?

— Та я нічого, та я так . . . — залебеділа Калина й при цім справилася до хати, переступила поріг, але нагло вернулася, вийшла, оглянулася, зайшла знов до хорім, а там обернулася, підійшла до порога й видно було, що вона, як казав Воркун, цілком згубила була голову. От, робила вона тую маршруту, як то кажуть, інстиктово, як ластівка, що вчить своїх ластівят вилітати й залітати до гнізда під стріхою.

— Завважав Калинину біганину Воркун, засміявся і, вхопивши якусь там хворостину, почав христити двері, мов передвожа, й співав весільної співанки тої, що співають, коли молодого заводять до хати: "Ой дай Боже добрий час, як у людей так і в нас, і в щасливу годину, розвеселім родину". Це зрушило до сміху навіть і Павла, а Калина підбігла до Івана й почала милими словами та голосами запрошувати його до хати.

* * *

Павло й Калина, вдійсности не знали як дякувати Воркунови за його посередництво, що змякшило зятеве серце й він вернув худобу.

— Ходив я, Григорію, мов туман, бо не знав що казати й що діяти, — говорив Павло щиро до Воркуна, відпроваджуючи його геть за ворота на дорогу, додому. — Хотів було шукати якогось суду, щоб розправив нас, але де ж знайдеш його не знаючи язика? Прикро було, ой прикро. Нераз, дух святий при нас, такі чорні думки чеплялися моєї голови аж страшно робилось . . . Не знаю як я віддячуся вам за ваш розум та за вашу добру волю?

— Ей, дайте спокій, не згадуйте, — відмовлявся скромно Воркун. — Воно нема за що дякувати. От трапилось мені підійти його, ну, трапив на таку мінуту, та й на таку бесіду, що взяли верх над ним. Це може кожному трапитися, не тільки мені.

— Ой, не кожному, — заперечувала Калина, похитуючи недовірчиво головою. — Та ж я знаю сама по собі, бо й говорила до Івана так, як до дитини, руки перед ним зложувала мов перед образом і зо сльозами в очах просила, благала, але чи помогло? Де там! Він був би перевалив мене кицками, як би я була не втікла... Воно таки треба мати щось у собі, щоб помагало в таких випадках.

— Так, так. Воно таки треба мати щось і в голові й в серцю, бо без того шкода слів, — притакнув Павло.

— Е, то вам так здається, що воно щось є такого, — відпекувався Воркун; він боявся, щоб не зробили з нього якогось знахоря, що ніби має якусь чорну силу й може людям поза добро й пакости творити. — Нема сьогодня на світі нічого такого, щоб робило хритиянина моцнішим від Бога, — продовжав він, щоб знулювати силу, що Дуби приписували йому. — Все, що є, то тільки те, що з християнином треба дуже легонько обходитися, бо ніхто не любить, щоб шкрабати його твердо чи то пальцями, чи язиком. Та ж дурненьке теля любить вас коли ви ходите коло нього полюдськи; воно ще й головку натягне, щоб ви чухали його попід шию. Але вдарте, копніть його, ну, то тоді побачите, що воно, як тільки підбірує, наставить вам роги...

— Ми нашого Івана не били й не копали, — спротивилася Калина, бо думала, що Воркун порівнював свій приклад до Івана; ніби шкрабнув її трошки твердо язиком за те, що вони не обійшлися з Іваном подоброму з приданим.

Воркун зрозумів Калинину думку й, як то кажуть, вкусився за язик.

— Та вам ніхто того не закидає, бо знаю ваше добре серце, — примастив він Калинине чуття. — А що було між вами то тільки через те, що ви думали інакше, а Іван інакше. Але нехай воно йде з вітром, — додав, пускаючись іти скоріше. —Треба йти, бо жінка до хати не пустить.

Відпровадивши отак Воркуна, а потім Івана з Ольгою додому, інший вітер повіяв у Дубовій хаті. Повеселішав

Павло, а Калина почувалася, як би чвіркою їхала. Зять нарозумився, та й син, Василь, здавалось їй, прийшов до розуму, бо от таки того вечора відвів Парасину Підгірного додому. А це не абияке значення мало, ну, пахло весіллям і вона приготовлялася нишком до нього.

— Ти, старий, — говорила вона приязно до Павла, — дивись, щоб усе було на поготові, бо хто знає чи Василь не прийде до тебе десь цими днями й скаже: "Тату, я женюсь". І, що ти тоді зробиш, як не будеш мати не то свині на заріз але й ослонів та столів. От є тепер воли вдома, є чим поїхати до міста й треба купити чого нема в нас. Завези кілька міхів пшениці, заміняєш за муку та й якогось частунку купиш, бо яке ж то весілля без чемериці? Покладеш страву на стіл, хоч би найлучшу, то не має вона смаку; от зиркають гості один на одного, поглипають на господаря й думають: "Ото, небоже, наварив ти, але не примастив".

А Павло схилявся до жінчиної бесіди й робив, що можна було, щоб справді не захопило його весілля несподівано. А Калина тим часом відвідувала Підгірних дуже густо, запрошувала їх до себе, голубила словами Парасину й тішилася, що візок із її надіями котився по такій дорозі, що вона хотіла.

Та й Парасина тішила її. Вона приходила до Дубів дуже густо не тільки неділями й святами, але й у будні дні. Прийде, бувало, в неділю, й засидиться аж під вечір, ніби з Оленою та з Калиною розмовляє й розповідає їм про свою службу в місті та й про Воркунових дівчат, Марію й Єлисавету, що на її думку не дуже гарно поводилися, бо поанглійщилися й водяться з якимись "кавбоями", та Бог-зна з ким. А Калина залюбки слухала такої розмови й, похитуючи розумно головою, додавала: "Та ж я давно знала, що з них ніколи нічого певного не буде". Такий додаток тішив Парасину й вона вже таки уявляла себе Калининою невісткою. Присвоїлася була дівчина до того, що почала приходити до Дубів і на тижни й, ніби в товаристві Дубової Олени, що носила Василеви їду на фарму, ішла там, де він працював, помагала йому в роботі й при цім

приманювала його своєю бесідою та солодкими й пишними усміхами.

А Василь не був зроблений із каменя. Сердитий на Марію, що водила його за ніс із женячкою, не скидався Парасининих залицянь. Він відводив її вечорами додому, відвідував Підгірних й всім, хто бачив їх разом здавалось, що от-от треба вже печи калачі й вязати куркам ноги, щоб були напоготові нести їх на весілля. Бо сама Парасина була гарною дівчиною; вона колибудь могла заступити Марію своєю вродою; і тому ніхто крім Теклі Соловій, що була дуже великою приятелькою Марії, не мав причини не вірити, що вони не подружаться. Все справилося було до весілля, навіть старий Дуб не думав інакше.

— Ти, сину, ходиш, водишся з дівчиною, люди говорять про твоє весілля, але я нічого не знаю, що ти думаєш-гадаєш, — говорив він до Василя, провіваючи на вітрі нову намолочену пшеницю. — Коли ти думаєш щонебудь про женячку то скажи, не стидайся. Ти вже немолоденький і можеш отверто говорити про неї... Не хочу, щоб ти заскочив мене з нею цілком неприготованого.

— Якось то буде; скажу вам коли прийде до того, — відповів Василь задумчиво й неохочо.

— Я знаю, що скажеш, але воно не добре чекати крайної днини, — говорив далі Павло.—Треба поїхати до міста купити дещо та й вдома є багато дечого, що треба зробити.

Василь не відповідав уже. Він підносив корито з пшеницею, ставив на шнур, потрясав ним дрібненько й посвистував тоненько на вітер, щоб не пустував, але полову забирав, і при тім думав що йому робити. Він сам бачив, що без женячки не обійдеться, бо мешкати самому на фармі ніяково, але з котрою дівчиною женитися — ну, тут був ґудз, якого він не міг розвязати.

В дуже складнім положенню знаходив себе Василь. День і ніч розмірковував на всі боки як би то вилізти з нього, але не знаходив виходу. Розуміється, що коли б він не оглядався був на нікого то вихід був би дуже легкий. От оженився з Парасиною й спокій. Але як йому було же-

нитись із нею, коли Марія не сказала ще йому крайного слова, мовляв: "Не жди, бо я не піду за тебе"? Покидати її без такої відповіди було на його думку негарно, а ще більш тоді, коли він, до того часу коли їхав додому, не ставив питання своєї женячки перед нею, як то кажуть, рубом. Сердитий був нераз, але ніколи не доходив до крайности, щоб сказати їй своє останнє слово; він, як казала Текля Соловій на сміх, мяцкав і ждав переступного року, щоб Марія сватала його, а не він її. Він бачив тепер свою нерішучість і не винував уже Марію, але сам себе, що до цієї пори не був жонатий із нею. А далі, яким лицем світив би він перед Воркуном коли б він оженився з Парасиною? Це питання було для нього ще більшою колькою, як сама Марія. Та ж він увесь час думав, що все, що Воркун робив і говорив до нього то тільки тому, що сподівався мати його за зятя. Ну, та й не без того, щоб він не любив Воркуна; мати його за тестя, кликати його татом, здавалося йому, було щось такого, без чого не можна обійтися.

Провіваючи тепер пшеницю, Василь хрупав завзято сухе зерно й думав, думав, думав . . .

— Я візьму кілька міхів пшениці й поїду сам до міста, — сказав він, насипаючи останній міх з чистим уже зерном.

— Як зарядиш, так і буде, — сказав Павло, завязуючи шнурком міх. — Ти знаєш що треба купити й що робити в таких справах, як весілля, бо я німий у цім краю.

* * *

Калина виряжала Василя до міста мов до шлюбу. Вона христила й благословила його та наказувала, щоб вертався скоро, бо вона не спатиме виглядаючи його день і ніч. Раділа вона, що в кінці діждеться вона невістки такої якої її серце бажало — Парасину вона думками голубила.

А Василь, ідучи, дуже тверду постанову клеїв у своїм серцю не піддатися Марії. Не схоче вона, думав він со-

бі, їхати з ним додому то він не буде просити та благати, бо щож ніби вона паня велика, чи що? От скаже їй “Будь здорова”, накупить, що потрібно; дощок на двері та на віконниці, шибок на вікна, завіси, клямбки та й всего того, що мама наказувала купити; приїде додому і...

Туга велика налягала на його серце коли приходилося йому думати, що він не з Марією, але з Парасиною братиме шлюб. Ця туга, здавалося йому, великим мішком піску сиділа на його плечах і тиснула, давила й витискала глухий жаль аж серце боліло.

Приїхавши до міста десь пополудні, Василь заїхав на торговицю, випряг воли, привязав до воза, накидав перед них сіна, обтрясся від сміття й пішов на головну вулицю оглянути, як то кажуть, де що стоїть... Ідучи хідником, він почував у своїм серцю щось такого ніби страх — неспокій вигинався на всі боки з думки, що він скаже Марії коли стріне її. Це мимоволі заставляло його приглядатися здалека прохожим жінкам і дівчатам і, коли котрабудь із них здавалася здалека на неї, його серце починало танцювати дрібушечки, підскакуючи аж під саме горло. Якийсь віщий голос шептав йому дуже вперто, що він має стрінути її.

І, справді, не встиг Василь оглянутися добре як із дверий крамниці мов би змовилися станули з ним око-в-око Марія з Фрейзеркою. Станули й там таки заплішили його долю на віки.

“Цілих три дні я ходив мов зачарований, — признавався він пізніше Соловієви, що дуже цікавий був знати як то сталося, що Василь приїхав додому жонатий. — От знаю, що стара й молода відьма — говорив він жартуючи, — взяли мене попід руки мов арештанта й, розпитуючи як живеться мені на фармі, завели мене до Фрейзерової хати й там за три дні обрихтували мене до шлюбу. Знаю, що тягали мене, Марія, Бил і Фрейзерка, до крамниць, вибирали убрання для нас обидвох; для мене чорне, а для Марії біле, шовкове й вельон і перстені й ще щось там, не знаю, як воно називається. Вони вибрали а я платив, бо так Марія казала. Третього вечера перед вечерею зібрано

нас до їдальні убраних і визицированих і там якийсь священик звінчав нас, ніби прочитав щось із книжки, насунув нам перстені на пальці й кінець. Якось воно все так скоро склеїлось, що я ще й сьогодня недовіряю чи я жонатий, чи мені сниться.

Сказати правду Василь не довіряв, що він жонатий, але він скоро прочуняся, коли приїхав додому, бо мама наробила такого крику й плачу, що він хоч-не-хоч мусів перенестися до своєї хати куди завіз і Марію по старому звичаю в четвер вечером по весіллю у Воркуна.

З причини Калининої, як казав Воркун, революції Маріїне весілля не було таке гойне, як бажали собі обої Воркуни. Було ніби гостей повна хата, було що їсти й дещо випити, але кожному було омкно знаючи, що Калина ходила вдома з завязаною головою й прирікала, що такого шлюбу й такої невістки вона ніколи не признасть хоч би її живцем у гріб закопали. Вона певна була, що Василеви пороблено було щось, заворожено його, от хоч би самим Воркуном, бо на її думку в цім чоловіці нечистий гніздо мав. І мати такого чоловіка за свата, ну, це вже не для неї.

РОЗДІЛ VI.

По Василевім весіллю громадське життя покотилося своєю звичайною дорогою. Осінна пора наганяла людей прятати ярину з городів, молотити ціпами збіжжя, направляти то стаєнку, то карничок, то хату що, як казав Воркун, обчухали літом вітри й дощі не згадуючи свиней і курей. Та й треба було збудувати, чи доточити де що до будиночків, бо не містилася вже худібка; більше свиней лишалось на зиму, та й дріб не рахували вже жінки на пальцях; множили його без рахунку на втіху собі, та й на їду, бо продати не було кому. Все це треба було зробити завчасу, бо кожний день міг уже без дива принести осінну слоту, що мов би з мусу закінчується снігом. А коли вже впав сніг то й роботі кінець. Така поспішна робота займала людям час, а з нею ціла громада нагадувала спокійне муравлиско, де ніби є жвавий рух, біганина, але все придержується певної рівноваги.

Але життя громади, хоч і здається на спокійне муравлиско зверху, нагадує також і торфове поле в якє всилиться вогонь у час сухого веремя; підпалить його хтось навмисне, або нехотячи... Тліє воно потайки більшими й меншими плаями; здалека не видно; і пашить задушливим сопухом, продуваючи легенько тут-то-там несмілими струмочками сивого диму. Невинне воно на показ; вогню не видно; але в його нутрі жевріє де-не-де такий жар, що можна цілого бика спечи. Та й вибухне воно нераз полумям, як роздує його хтось; розшпортає і навмисне, або нехотячи пустого вітру додасть; всякої буває між людьми; і спалахне, засичить, попече й потахне знесилившись. Це так ненавість, що її, як казала Воркуниха, злий дух, щез би, між людей розсіває, щоб людські серця розпалювала до злоби задурно-запусто. Але буває й так, що розжариться воно аж біле стане, а тут прийде дощик, посіється, звогчить, зменшить його силу, або й цілком затушить. Це так, по Воркунових словах, людська любов ненавість убиває.

Та й наша нова громада заражена вже була незгодою, в якій ненавість гніздо собі робить. Ненавиділись Поштар із сином; дихала, як казав сам Дуб, вогнем Калина на Воркунів; а по весіллю Підборіжні дивилися скоса на одружених молодят, ну, та й на старого Воркуна й, можливо, бажали, щоб щастя не садило квіток на їх життєвій дорозі — химерна людська вдача, до всього здатна допуститись.

Але хто-як-хто ненавидів когось то не дорівнював Калині з її ненавістю до Воркуна.

— Окропом очі випарю, коли б переступив мій поріг отой опир із дідьчими очима, — кресала вона словами завсіди коли Павло пробував змягчити її злість. — Будь добра, кажеш, але не кажеш за що. Чия ж то була рука, як не його, що Василь вдурів і дався зловити відьмі в руки?... Ой, як би я знала тутешний язик, я би все до гори ногами перевернула, бо такого шлюбу не признаю й таки не хочу відьми за невістку... І я розлучу їх; я поставлюсь на те хоч би мала сходити ноги поколіна.

Але тим часом, як Калина сходжувала ноги, життя котилося вперед і везло з собою нові потреби, особисті й громадські. Одні потреби йшли з гори, а одні з долини й силували людей сходитися та обговорювати їх більш при нагоді, на сусідських сходинах, без певного проводу й без звичайного зборового порядку. Їх бесіда скакала несподівано з одної теми на другу без певного закінчення. Чому воно було так, то найкраще висловився про це Воркун, коли вже громада збудувала школу.

— В краю, — говорив він до Вакаря, що завсіди був проти всього, — лишали батьки дітям усі порядки з роду в рід і тому не потрібно було їм морочити свої голови як зачинати їх наново. От, жили вони, та й ми з ними, й дивилися готовому в руки. Скажу правду, що мені самому ніколи не приходило до голови подумати й провідати як то наша церква, школа й громадський уряд вдержувалися. Я знав, що все було цісарське. Ми платили цісареви податки, а він платив попам, професорам і всяким іншим екзекутникам, що надсилали нам з гори. А тут сам будуй і

сам удержуй, і тому трудно покищо призвичаєтися, та навчитись. От, добре, що Бог Поштаря нагилив нам на сусіда — без нього ми бідили б.

А, Дьордій Поштар, як вже знаєте, любив фірманити. При цій роботі, очевидно, він здобував досвід у всіх справах громадського життя й, чим більше зростала громада тим частіше він їздив до містечка за ріжними людськими потребами; не було господаря в новій околици котрому він не послужив чимось. З цієї причини не було такої неділі чи свята, щоб у його хаті не було когось із його сусідів із просьбою купити щось у містечку, або полагодити якісь там справи. Він, з привички вже, не відмовляв; принимав замовлення, одних записував, одних держав у памяти, їхав, купував, привозив, роздавав і завсіди старався заробити щось на них.

Але така купівля справляла йому багато клопотів; трудно було запамятати всі речі, та й привезти їх додому в доброму стані не завсіди можна було. В багатьох випадках замокали вони на возі, як не зо споду за час переправи через потоки, то зверху за час дощу, або, не видержуючи довгої подорожі й тевкання, роздиралися паперові опакування й мішечки з наслідками, що змішувалась сіль із цукром, чай із тютюном, риж із вапном, а вдодатку, хоч і не було мішанини, пахли нераз речі душливим запахом нафти. Така шкода, очевидно, не справляла приємности ні йому, ні замовляючим і, щоб оминати її, він, маючи досвід яких то річей люди потребують найбільше, почав купувати їх у більшій скількости за власні гроші й розпродувати подрібно вдома. Таким способом із ходом часу він, можливо навіть несвідомо, став правдивим крамарем.

Та й попри своє крамарство, за що називали його жінки жидом, був він також неофіціяльним листоносом для цілої громади. Це робило його злучником між примітивною можна сказати громадою і цівілізованим світом, а його дім став новинкарсько-торговельним осередком. То ж і не диво, що нарід із цілої околиці сходився там, особливо неділями й святами, і полагоджував свої справи.

Другої неділі по Василевім весіллю Поштарева хата

була повна людей. Поштар, приїхавши з міста в четвер, розголосив по околици, що має дуже важні справи розповісти й цей розголос не був даремний. Зійшлися чоловіки та й жінок не бракувало; цікаві були послухати, що то за новинки Поштар привіз. Осінний день був дуже гарний; нагадував іще літо; і кожному хотілося вийти кудись і нудьгу розігнати. Чоловіки зайняли велику кімнату, де містилася крамниця, а жінки скупчилися коло Ганни в кухни й прислухувалися через двері до чоловічої бесіди.

— Не знаю, що то було б сталося коли б ви, Дьордію, були втопилися, — сказав Воркун, вислухавши Поштаревого оповідання, що він останньої подорожі додому втопився би був при переправі через потік, як би не якийсь там гебрід (чоловік із мішаного подружжя білих людей із індіянками); він трапився на час і виратував його.

— Та, що сталося б, — сказав ніби недбало Поштар. — От, не мали б ви всі ким поштуркуватися. Ви сидите собі спокійненько вдома, — говорив він далі з вдаваним докором, — спите від сонця до сонця в теплих ліжках, їсте на час і, як хочете, робите щось а ні, то вилежуєтеся в холодку. А тим часом я мушу їхати днями й ночами, спати на возі, як порожний, а під возом, як наладований, їсти сухий хліб... Все це тільки, щоб робити вам усім вигоду.

— Ц-ц-ц-ц, — зацикав насмішливо Тома Вакар, що сидів під стіною на земли коло дверий і пакав маленьку люльку з кривим цибухом. — От-тото ви стратилися та змарнилися розпадаючись над нами, — говорив він, прижмурюючи очі і приглядався збиточно Поштареви, що останними роками, як казала Єлена Воркун, наклав на себе сала як борсук на зиму.

— Ви, Томо, не завидуйте їм, — говорив ніби дуже поважно Воркун, — бо вони не винні, що товстіють; от обкусали їх комарі та й спухли, — додав він і пухнув легеньким сміхом.

Поштар не боронився від посмішків. Він сидів при кінці стола, спершись ліктями на нього, та й підсміхався вдоволено. Перед ним лежала невеличка бляшанна скринка з

вічком, що він дуже недбало відтворяв і опускав із пальців, щоб воно гримало.

— Вуйко Дьордій на всі боки грубнуть, бо от вже залізну скринку купили на гроші, — вмішався до бесіди й Соловій, приглядаючись цікаво Дьордієвій забаві з вічком.

— Вона, небоже, на щось важливіше як гроші, — сказав гордо Поштар, виймаючи зо скринки щось таке по формі як молоток. — Оцим я буду від сьогодня бити печатки на ваші листи.

— Ов, а то звідкіль ви дістали? — запитав Воркун, що сидів близько Поштаря й оглядав печатку.

— Ґуберман дав; він наставив мене поштарем на нашу околицю, — поясняв Поштар, витягаючи зо скринки велику жовту конверту в якій було кілька листків поштових марок. Ви від тепер будете купувати в мене ці марки, я буду пакувати ваші листи в цей мішок (тут він показав присутним грубий із червоними пасами мішок із колодкою), везтиму його до того англійця, що мешкає коло того бобрового потока, що на нім збудували місток минулого року, а він доручить мені другий мішок із тими листами, що йдуть до нас.

— А той, ваш ґуберман, як знає, що ми всі мешкаємо тут? — запитав Вакар із притаєною ненавістю.

— Як знає? Та ми всі є записані в його книжках...

— Хто нас записав? — запитав сварливо Вакар, позираючи сердито на Поштаря.

— Ви самі записалися тоді, як фарми брали, — пояснювава Поштар.

— О, тоді... — кинув Вакар словом, вспокоївшись. — Я думав, що то ви не маєте роботи й записуєте нас там де треба й не треба.

— Хто би записував вас, — сказав Поштар недбало. —От той поштар у містечку вже від довшого часу клопотав мені голову, щоб ми зробили собі пошту тут, ну, та й сам я пригадував нераз, що здалася б пошта, але не було спіху. Вкінці прийшло від ґубермана, щоб я назвав нашу околицю якимись словами і я круть-верть назвав її Липа, бо більшість із вас походить із села Липівців. Вони

приняли й так на печатку поставили та й дали мені в руки, щоб орудував нею.

— О-о-о, то ви вже цісарську службу дістали, — сказав протяжно Вакар.

— То й добре, бо від тепер не будемо стояти в їх ласку, щоб відносили й приносили з містечка наші листи, — вспокоював Воркун заздрісного Вакаря. — Тепер вони мусять, інакше обрубають їм штерна.

— От бачите, які ви мудрі робитеся ізза моїх плечий, —завважав Поштар. — Держу для вас крамницю, пошту заложив... І ніби ви думаєте що я дуже побивався за нею? Та, де там! Казав я їм, щоб назначили котрогобудь із вас, от хочби Соловія, але вчепились мене й мусів брати. Ти, казали вони, чесна людина, знаєш людей а люди тебе, маєш крамницю, знаєш мову, незле маєшся з господарством, ну, та й з людьми живеш у згоді; ти одинокий, що можеш держати пошту. Я слухав і думав і вкінці згодився послужити вам і в цім ділі так, як служу в інших. Бо ця робота не є собі жарт. Кожної суботи я мушу вставати дуже раненько чи то дощ, чи буря, чи град, чи мороз, заметіль і їхати тих тридцять миль, щоб привезти туди й забрати звідтіль ваші листи...

— Так, так, — притакнув Воркун. — В державній службі то хоч тріскай але мусиш бути на час. За те й платять ліпше, як ви за корчування.

— Та яка там плата; це я взяв більше задля вашої вигоди, — сказав Поштар недбало.

— Ой, Боже, Боже, які то ви добрі, — сміявся збиточно Вакар. — Ви ще готові на якогось благочинного висвятитися й роздати свій маєток між бідних, або нову церкву збудуєте.

— Та церква церквою; стане нам цеї, що маємо на якийсь час, але нам школа здалася б, — сказав Воркун. І хто ж з нас, як не ви, Дьордію, поклопочитесь нею?

— Про це я знаю дещо, — сказав Поштар, відсуваючи скринку на бік. — Стрічав я якогось панка, що школами займається й слово по слові він розпитував мене кілько дітей у шкільному віці є в нашій громаді...

— А ви що йому? — запитав Вакар.

— Сказав, що в нашій громаді дітей мов курят на весні.

— А він що?

— Обіцяв, що приїде сюди, обрахує дітей і заложить школу.

— Нове ярмо на шию, — пробурмотів невдоволено Вакар.

— Е, що там ярмо, — перечив Вакареви Воркун. — Школа нікому не завадила й не завадить ... Діти виростають, дармують, і лишуться туманами такими як ми.

— Я рад би знати за які то гроші збудуємо школу й чим будемо платити вчителям, — допитував Вакар, пикаючи завзято свою люльку.

— В лісі дерева досить; нарубаємо, обтешемо кожний по кільканадцять кавалків і збудуємо ...

— А ґонти, а вікна, а лавки ...

— Коби вже зруб звести, а то решту ми постараємо якось, — потішав Воркун Вакаря.

— Буду я бачити, що то вже постараєте, — сказав недовірчиво Вакар. — Та й хто вчитиме в вашій школі ...

— Це вже не наша жура. Впрочім, як притисне, ми Соловія запряжемо до роботи; він збудує нам шкільний будинок, а тоді бука в руки й дітей до науки займемо. Як моя Марія жартком-смішком навчила мене сяк-так читати, то він зможе дітей навчити письма, бо він трохи ліпше битий в нім як вона.

— Воно здається, що тут треба буде вчити дітей по анґлійськи, — сказав Соловій більш на те, щоб відпекатися від вчительства. — Що ж я навчу їх, як я сам нічого не знаю.

— Коби вони по нашому знали писати та прочитати дещо, а по анґлійськи навчуться як їм треба буде, — доказував Воркун. — Як знаєш одно письмо то й друге приходить легко. Так бодай мої дівчата говорять.

— Ой по анґлійськи таки треба знати писати й читати, — сказав Поштар, — бо без такого знання ніхто далеко не зайде. От дали мені пошту, але шкіра трясеться

на мені зо страху чи я вдам виписувати все, що треба. Ніби я знаю всі букви, та й розумію трохи мови, але коли приходиться прочитати, чи написати щось, то я прію поки розберу, бо тутешне письмо не таке як наше, що ніби як чуєш так пишеш; тут треба знати якийсь спелюнґ, чи як там, і він забиває мені голову... О, я забув пригадати вам, що дали мені книжку в яку я маю реґіструвати всіх, що родяться й всіх, що вмирають, — сказав Поштар, витягаючи з мішечка велику чорну книжку. — До неї я мушу вписати всіх, що вродилися й тих, що повмирали до тепер від коли ми приїхали сюди, бо такий є наказ згори.

— Це значить, що вже буде кара, — завважав Воркун, — бо де є наказ там вже є й кара.

— А ви думаєте, що Дьордій дармо їздять до міста? — обізвався Вакар. — Вони понавозять нам іще таких наказів, що треба буде шукати другої Канади, щоб втечи від них... Не знаю на що тим панам у місті знати кілько нас родиться й кілько вмирає? От, сидить собі один із одним у місті та й видумує якісь записи та й накази... Та й ніби Дьордій будуть дармо писати? Коли б так, але я знаю, що за кожну таку реґістрацію вони схотять заплати грішми, або відробити день-два.

— Воно аж так зле не буде, — втихомирював Поштар Тому. — Діти не родяться й не вмирають кожного тижня й, як вам раз на рік, чи на два, прийдеться записати одно живе, чи вмерле, то не збіднієте коли дасьте мені пять шусток, або відробите півднинки. Впрочім, не дасьте мені, то дасьте комусь іншому, бо такий запис мусить бути зроблений; губерман мусить знати кілько він людей має під собою.

— Так, так, — притакнув Тома, махнувши рукою.— Воно навіть шкода говорити й противитися, бо раз даний наказ то й так має бути; ніхто не втече від нього мов від смерти... От дайте мені свого тютюну в люльку, — просив він встаючи й, вишкробуючи мачку з люльки, підходив до Дьордія, — бо ви вже не курите сякий-такий, але панський, жовтий і пахучий... Я тільки кажу, — говорив далі Тома, набиваючи тютюн в люльку, — що чим

рідше ви, Дьордію, будете їздити до міста й нюхатися з тими панами тим ліпше буде для вас і для нас. Самі пани не приїдуть сюди, не бійтесь. Не дурні вони тевкатися возами, спати на сіні, недоїдати й шукати нас по корчах, щоб записати в якусь там книжку. Знаю я їх, і я, бувши вами, втікав би від них як від холери, бо раз вони зловлять нас на свою вудку, то...

— В Канаді панів нема; тут усі рівні, — сказав Соловій, підсміхаючись із розбалаканого сусіда.

— А накази хто дає? — запитав Вакар, шворкнувши сірником до своїх штанів.

— Дають урядники, от такі, як вуйко Дьордій.

— Вуйко Дьордій? — повторив Вакар і глянув комічно на Дьордія, а потім на Соловія і, запаливши люльку, додав: — Такі урядники гірші за панів; правдиві пани не такі прикрі як їх посіпаки. Вже ти, Степанку, не годен заперечити цього, бо всі знають, що людина є людиною доти, доки не дохрапається якогось урядового крісла. Пічне вона урядувати, то бувайте здорові по її людськости. Що не знаєте як то в краю було? Нераз із простого й доброго чоловіка зробиться, вибачте за слово, свиня, коли допустять його до урядового корита, або навіть на звичайного наставника в фільварку. Кричить, аж-му вилиці видно, та й до бійки пускається.

— Тут нема таких, — стояв при своїм Соловій, мов би дражнив Вакаря.

— Нема? Чому нема? От, один уже вилупився, — сказав Вакар, кинувши головою в бік Поштаря, з чого ціла хата загула сміхом. Засміявся й Поштар.

— Чекайте Томо, я порахуюся з вами за це, — погрозив він сміючись.

— Ов-ва, — сказав недбало Вакар. — Я нічого злого не сказав; я тільки набілив, щоб ви не перекинулися в панського посіпаку зо своїм урядництвом.

—О, ні-ні, — сказав Воркун. — Дьордій мають добре серце; такого чоловіка треба шанувати, бо без нього ціла наша громада була б туманом.

Ця правдива, хоч і підхлібна на око, Воркунова бесі-

да втихомирила Вакаря й перервала на хвилину чоловічу розмову. Прислухувалися вони тепер до розмови жінок у кухни, де Єлена Воркун почала сварити чоловіків, що вони говорять самі нісенітниці, а про справи такі, як церква, жаден із них слова не сказав.

— Чи ви хочете, щоб всі наші діти брали шлюб так, як моя Марія з Василем брала? — говорила вона крізь плач. — Та ж там не було ні Євангелія, ні хреста, ні свічок, ні вінків, ні батьків... На чім і як і перед ким вони присягали одно одному невисповідані й незапричащені? Який то шлюб без всього того?

— Та всього нараз ми не годні говорити, — боронив Воркун чоловіків і себе перед Єлениним оскарженням.— Ми вже церкву маємо, клопіт тільки, що наших священиків нема...

— Отець Димитрій повідомив мене, що незадовго приїдуть до нас наші місіонарі, — сказав Соловій. — Писав також, щоб ми скоро довідалися, де вони житимуть.

— То чому ж не питаєте? — запитала Єлена сварливо.

— Я можу знайти священиків дуже дешевих, — сказав Поштар.

— Як дешево? — запитав Воркун.

— Якісь місіонарі говорили мені вже кілька разів, що можуть нам правити, але хотять, щоб ми записалися до них.

— О, вже знов запис, — проворкотів Вакар. — Як записалися?

— Так, щоб тільки вони мали право служити нам, — відповів Поштар.

— Говорять вони понашому? — запитала Єлена, підійшовши до порога.

— Не так, як ми... Чтокають.

— Я на таких не пристану, — сказала Єлена й вернулася до свого сидження.

— Такий запис не принесе нам користи, — вмішався до бесіди Павло Дуб. — Бо, що з того, що вони будуть правити, а ми не будемо розуміти.

— От стояли б ми мов на турецькім казаню, — докинув Вакар.

— Нам треба такого священика, щоб по крайовому правив і щоб знав нас, а ми його; я на інакше не пристану, — проказувала Єлена з кухні.

— Як так, то ми мусимо чекати поки наші не прийдуть, — завважав Поштар, запалюючи скручену цигаретку.

— Будемо писати листи до Владики, щоб вислав нам якогось молодого, що не буде мати страху приїхати сюди, — говорив Воркун.

— Як о. Димитрій опише їм наші гаразди, то жаден із них не приїде, — сказав Вакар. — От хиба би якогось за якісь провини вислали сюди, але яка користь буде з такого; біда завсіди бідою.

— Не було б тут біди молодому місіонареви, — вмішалася Ганна Поштар. — Є їх багато в краю; не мають місця й мусять тулитися коло старих священиків по селах.

— Та який то священик із нежонатого місіонаря, — завважала Єлена. — Такий не всидить тут довго; що задержить його як не матиме ні жінки, ні дітей? Не сподобалося йому щонебудь та й піде геть.

— І я волію жонатого, бо була б між нами попадя, — вмішалася до розмови Текля Соловій. — Вона вчила би нас і шити й печи й варити та й пораду дала б у слабости й у наших клопотах; ви знаєте, що попаді знаються в таких справах.

— Ге,— гекнув недовірчиво Вакар. — Ви говорите цеї й тої, але не згадуєте з чого вони будуть жити тут. В краю мають вони й поле й пенсію й всякі треби, але однаково нарікають, що не стає, а тут . . .

—Тут дадуть їм люди, не бійтеся, — доказувала Єлена. — Хату збудують, кавалок поля викорчують і виорять на грядки, а ми жінки збіжимося, посадимо, посіємо що треба й будуть мати що їсти. Та ж я сама готова дати попаді квочку з курятами кожної весни, та й баняк молока щодня, бо воно марниться; свиням виливаю.

— Їм грошей треба, не вашого молока, — підкинув Вакар на перекір.

— Будуть і гроші тільки треба зачекати, — доказувала Єлена далі. — Доробляємося ми поволеньки то й вони повинні трошки потерпіти. Дасть Бог нам то й їм буде.

— Та воно ніби так, але священик є священик і він потребує ліпшого вдержання, як ми собі представляємо, — сказав Павло Дуб. — Ми можемо обійтися чим небудь і в чім небудь; от, щоб був дах над головою й лах на плечас; а йому й родині не пасує ходити в дрантю, робити на поли й ходити з мішком і баняком поміж людей за їдою. Такий не матиме поваги між нами. Ліпше, щоб був самотний, такий, що притулиш його денебудь; таньше буде вдержати його.

— Ми не хочемо нежонатого, — сказали кілька жінок, повторяючи протест за Теклею. — Нам треба такого, щоб добрий приклад давав нам і нашим дітям, — докінчила Єлена.

— Жіноча воля, свату, — сказав Воркун до Дуба. — Хотять мати попадю між собою. Але тим часом немаємо ні одного ні другого й, як показується, ми змушені будемо приняти такого, якого пришлють.

— А я таки тепер просто в очі кажу Дьордієви, щоб не заходили собі з якимись там місіонарями в місті, — перестерігав Вакар Поштаря, — бо хто знає що вони за віра. Прийдуть, вкоріняться й трудно буде буком вигнати... А, дивіться, я не кажу? Вже якесь лихо сунеться сюди, — сказав він, заглядаючи крізь двері на двір.

* * *

Коло Поштаревих воріт стояли два поліціянти з кіньми. На слова Вакаря чоловіки й жінки посхоплювалися, скупчилися коло вікон і коло дверий і приглядалися цікаво незвичайним гостям, а з тим можна було завважати, що не дуже миле враження зробили вони на присутних своєю появою. Видно було допитливі погляди в чоловіків, а в жінок малювався страх на лицях. Бо небуденна то справа коли поліція вертиться в селі й коло хат; щось воно сталося; хтось наброїв щось; вони не прийшли дармо.

Але тим часом коли присутні зазирали у вікна, По-

штар вийшов на подвіря й скорим ходом подався до воріт.

— Гелов, гелов, Джордж! — витали його обидва поліціянти здалека, помахуючи руками.

— Дивіться! — шепнув Вакар до Воркуна. — Вони знаються вже як лисі коні й витаються мов би в гості прийшли.

Та все ж таки привіт словами й руками між Поштарем і поліціянтами осмілив присутних і вони почали виходити з хати й ставали рядком попри приспу мов би до військового перегляду. А Поштар, відчинивши ворота, пустив нових гостей на подвіря й, ідучи з ними в напрямі хати, розмовляв голосно й показував щось на всі сторони руками так, мов би ціла околиця належала до нього.

Підійшовши отак разом до стоячих рядком чоловіків, Поштар почав від крайного познайомлювати їх вимовляючи голосно їх прізвища.

— Містер Тома Вакар, — проголосив Поштар, коли перший із поліціянтів підходив до Вакаря з простягненою рукою.

Вакар змішався. Він ніби заглядав зпоза Воркунових плечий, але не мав смілости вийти й привитатися.

— Подай руку, — шепнув твердо Воркун і, відступаючись, виставив несмілого сусіду перед поліціянта.

Вакар, держучи правою рукою сорочку під грудьми, подав ліву, але раптом завважав, що його ліва не зійдеться з правою поліціянта, подав праву й в тім самім часі завертівся, мов би його хтось шилом вколов. А тут, як надто, поліціянт, приговорюючи щось, придержував його руку й усьміхався приязно.

Повитавшись з чоловіками, поліцмани зайшли до хати, повиталися з жінками, поговорили щось з Поштарем і, поздоровкавшись, пішли своєю дорогою.

— Це тії, що їздять кіньми з місця на місце, де мешкають люди й пильнують чи не діється комусь кривда, — поясняв Поштар, відпровадивши поліціянтів до воріт. — А чого ж ви Томо, вертілися при витанню, мов би хтось жиглом пік, — запитав він Вакаря. — Він говорить до вас,

а ви кліпаєте очима й тупцюєте; мені стидно було перед ними за вашу поведінку.

— Ге, — гекнув невдоволено Вакар. — Тупцювали б і ви, коли б впекла вас люлька, як мене впекла.

— Люлька? — засміявся Поштар. — Як люлька?

— Та цей шибеник, Соловій, шепнув, щоб я сховав її, а я, як курив, не спамятався й кинув собі в пазуху, — відповідав Вакар, споглядаючи скоса на Соловія. — Я зловив її рукою й держав, але коли прийшлось витатися, я випустив і мало не закричав із болю.

Чоловіки зареготалися з цієї, Вакаревої, пригоди, але він сам споважнів, ще й рукою махнув.

— Смійтеся, коли вам любо, — говорив він поважно, — але мені сподобалися ці поліціянти. Що не кажіть, але вони не такі псявіри, як старокраєві жандарми. Тії ходять навурсені як трухани, страшать людей як очеретники, та й людського слова від них не чути тільки лайку. А ці прийшли, привиталися полюдськи, побалакали полюдськи, та й пішли полюдськи. Коли б я був, скажім, подав старокраєвому жандармови ліву руку, як я подав цьому, то святу правду говорю, що той морснув би був мене по морді за зневагу гонору... Та з ними здається тільки чорти витаються, бо я за ціле своє життя не бачив, щоб вони виталися з людьми.

— Тут і пани такі ввічливі, як ці поліціянти, — сказав Поштар, підсміхаючись із добродушного сусіда.

Вакар глянув на Поштаря з призирством. — Е-е, я знаю куди ви стріляєте, — сказав він, махнувши рукою. —Але я вам скажу, що в мене пан є собі пан, а чоловік є собі чоловік і, як пан є чоловіком, я злого півслова не скажу проти нього. Наприклад ці поліціянти... Та ж то смертельний гріх був би, щоб хтось нарікав на них.

— Ой, бігме, гарні з них хлопці, — прощебетала з хати Текля Соловій, збираючи свого Бориса додому. — Такі собі виплекані аж любо дивитися на них. Та й вбрані вони мов ляльки. Тії, їх капелюхи, червоні кафтани, сині з жовтими пасами штани так припадають їм до лиця, що аж за очі ловлять.

— Е, ти все по дівочому задивилася на них, — сказала Єлена жартком, — і не бачила, що вони хоч і гарні на показ і в цісарській службі, але не гоноряться тим... Шанують вони простих людей як Бог приказав. От, хто ж то бачив у краю, щоб такі пани, як вони, здіймали капелюхи й виталися з такими бабами як ми? Таким варта руку поцілувати.

— Ви, здається, хотіли цілувати, але не...

— Хотіла, хотіла, — похопила Єлена, — але він засміявся й вхопив скоро руку від мене.

— Тут ніхто нікому не цілує рук, — сказав гордо Поштар.

— Тут усі рівні, — докинув Соловій.

— Навіть і жінки мають таке саме право, що чоловіки мають, а навіть і більше, — додав Поштар, — бо королева Вікторія таке право вложила.

— Та воно вже споконвіку буває так, що баба за бабою тягне, як має силу, — сміявся Воркун. — Але ви, Дьордію, не дуже це право розголошуйте, бо наші жінки як вхопляться його то не дадуть нам часу й ока прижмурити.

— Вони й без нього сушать нам голови день-вдень, — завважав Вакар.

— Бігме правду кажете, — згодився Дуб і подивився в сторону, де була його хата.

— Королева видно довідалася від когось про нас і тому видала таке право, — сказала Єлена, вдягаючи кожух. — Вона знає, що вас всіх як би не зицирував то ви поскисали б покурюючи та балакаючи нісенітниці.

— Ой-йой-йой, які то ми нездалі, — падькався комічно Воркун. — Я як, не каже те право про бійку, ніби чи можна бити жінку, чи ні? — запитав він Поштаря моргнувши на нього оком, ніби хотів підмовити його, щоб сказав, що можна.

— Здається, каже воно, що не можна, — відповідав Поштар підсміхаючись. — Але знаєте, що й красти не можна, але крадуть поки не зловлять. А бійка, ну, знає-

те... Каже пословиця, що жінка не бита як коса не клепана.

— А клепало б вам поза вуха, дивись, — сварила Єлена, вдаючи, що була дуже сердита. — Годуй вас, вбирай, обпирай, постіль застелюй вам і бігай та дозирай кожну крішку в хаті й на подвірю, помагай... та, коли б тільки помагай, а то більшу половину роботи робимо на фармі й ви маєте ще лице жвендяти язиками... Та ж як би не ми то вас давно вже воші й хробаки зїли б.

— Правду кажеш, — сказав Воркун, вдаючи дуже серіозного. — Але й дім вже додому, бо там діти десь уже на хату повилізали, визираючи нас.

* * *

— Не вгадуєте ви чого тії поліціянти приїздили? — питав зажурено Дуб Воркуна, йдучи з ним додому від Поштаря; вони, як старші вже люди, відмовилися їхати на Соловієвім возі, бо, мовляв, гріх воно мучити худобину тоді, коли християнин може ще пішки йти.

— Хто ж може вгадати? — відповів Воркун. — Поштар ніби казав, що то їх робота їздити поміж людей і вишукувати чи не діється комусь кривда.

— Оце й журить мене, бо хто ж як не він сам чується покривдженим сином і спровадив їх сюди, — здогадувався Дуб. — Не завважали ви, що він, як розмовляв з ними, показував руками туди, де Іван мешкає?

— Може воно й так, але я не мав би його за чоловіка коли б він на свого власного сина поліцію спроваджував, — сказав Воркун.

— В нього все можливе, — сказав Вакар, йдучи позаду Воркуна, — та й ще тепер, коли той, Іваниско, забрав із його поля дві фірі пшениці й дві вівса в снопах. І то при моїх очах брав, бо я тоді за худобою шукав і, на його фарму зайшов і, кажу вам, так тії фіри втолочив, що воли ледве затягнули. Я кажу йому чому береш, а він визвірився та й каже: "Мовчіть, бо як вас потягну вилками то не киркнете". Я й замовчав та й старому нічого не ка-

зав, бо, яка ж ніби мені рація підложувати свою голову й крижі під ґралі за чужий маєток. Але той робітник, що робив зо мною, виповів Поштареви все, що до нитки.

— А старий що на те? — запитував Дуб здивований. — Я не чув нічого про це.

— Він заскреготав зубами й не сказав півслова.

— То зле, дуже зле, — сказав Воркун. — Вони поріжуться обидва колись.

— Забере поліція зятя, всадить до криміналу й . . .

Павло з розпуки й жалю не докінчив, що мав сказати. Втішно було йому останних кілька тижнів, від коли Воркун вговорив Івана, щоб віддав худобу, але тепер ця втіха хрупнула мов суха хворостина.

— Не спробували б ви, Григорію, помирити їх? — запитав Павло Воркуна благаючим голосом.

— О-го, — сказав безнадійно Воркун. — Тепер, коли вмішається між них поліція й суд, то й сам Христос не помирить. Закон не дарує. Вкрав хтось щонебудь, зловили, покарають, засудять . . .

— Здається мені, що Іванови належиться трохи збіжжя, бо він орав і сіяв, — завважав Дуб.

— Та воно ніби так понашому, але в суді не знають, що йому належиться, — пояснів Воркун. — Суд каже, що, як тобі належиться від когось щось, іди й впоминайся. Як не дає подоброму, тягни його перед суд, але сам не бери, бо це крадіж.

— А ви де таке вимацали? — питав комічно Вакар.

— Навчили мене пани в краю, — відповів Воркун поважно. — Ви знаєте стільки я мав клопоту з жіночим братом. Тесть, коли умирав перед жнивами, розписав свій маєток на них обох, бо більше дітей не було. Було там трохи пшениці на одній нивці, але сама нивка припала братови. При розписі не було мови, як ми маємо поділитися збіжжям; от я думав, що поділимся пополовині з кожної ниви, а брат, інакше думав. Припала мені нива, казав він, з пшеницею — моя пшениця. Я не погодився, але він зайшов, вижжав, склав у копи . . . Я не перешкаджав йому, але взяв війта, пішов до нього, щоб злагоду зробити по-

доброму. А він вперся й каже: скарж мене. Ну, думаю собі, скаржити не буду, але зроблю сам собі справу, ніби таним коштом і найми фіру, поїхав, забрав половину збіжжя, а потім дав йому знати, що може йти й забрати свою половину збору з ниви, що жінці припала. Але він не пристав, подав мене до суду й я, коли б не війт, що був моїм свідком, пішов би був до буждигарні за крадіж . . . Заплатив кошти й дістав напімнення, що красти не можна; ну, знаєте, зробили мене злодієм. — Як належалось тобі, а він не хотів дати, ти повинен був прийти до мене й доказати, що тобі належиться, — виспівав мені судія, — інакше ти винен.

— І пшеницю віддали?

— Мусів, — сказав Воркун. — Суд сказав, що як я хочу пшениці, мушу подавати шваґра до суду.

— Значить, що й Іван мусить віддати старому все, що забрав, — завважав Дуб.

— На таке воно сходить, — сказав Воркун. — Та, коли б на тім скінчилося, то добре було б, бо, як засудять відсидіти кару за крадіж в арешті, то лишиться пляма на нім і на його родині на віки. От, казати будуть, це той, що в криміналі сидів.

— Ой, нещасна годино, — простогнав Дуб. — Кара Божа паде на мене й не знаю за що . . . Подумайте, свату, та відверніть від нас таке лихо.

— І ви думаєте, що Воркун годен помогти щонебудь тепер коли той, ваш сватиско, Поштар, знається зо всіми панами? — сказав Вакар і засміявся згірдливо. — Він має вже верх над нами; я сказав йому в очі в його власній хаті, щоб не розпаношувався, бо воно доходить до того. Продає товари по ціні, яку сам накладає; ніби за готівку дешево, а на відробок два рази дорожче й я малощо купую, але винен і винен і відробляю як літо так і зима, але відробити не можу — все щось невідроблене лишається. А тепер він і поштар і якийсь записник, чи писар, живих і вмерлих, а далі дійде до того, що ми й курки не продамо без його дозволу.

— Та воно так не буде, щоб він задзумбалав нас і

робив тільки те, що йому любо й що користь приносить тільки в його кишеню, — потішав Воркун сусідів. — Розповідали Василь і Марія, що звідсіль, недалеко, яких тридцять миль на південь, виміряли й будують залізну дорогу й, коли збудують, він спустить трохи носа, бо буде нам близче до інших крамниць. А що до пошти й до його писарства, це державна служба й, як він буде дуже розбирати собі, ми вже маємо тут таких, що знають язик і вони підуть десь туди, де можна прискаржити його.

— Це не в голові мені, свату, — сказав зажурений Дуб. — Не сходять мені з ума поліціянти. Я сам у своїй голові думаю, що, як би розговорився з ними й пояснив, чому Іван забрався від старого й чому забрав збіжжя, вони можливо сказали б своє слово старому, щоб попустив хоч трохи. Шкода, що Василя й Марії нема тепер вдома; вони поговорили би з поліціянтами на розум... Але, як би не було, то я таки прошу вас, свату, поговоріть із Дьордієм, щоб він помирився з сином; підемо обидва завтра, як позволить вам час, — додав, навертаючи до своїх воріт.

* * *

— Ото притиснуло багачів, — сміявся Вакар, коли Дуб пішов на своє подвіря, а він з Воркуном прискорили хід додому. — Шкода мені Дуба, бо добрий чоловік, але, як би так зайшло щоб його жінку поліція накрила защобудь то я танцював би зо втіхи.

— Хто тішиться чужими клопотами, той своїх матиме повні міхи, — сказав Воркун на науку Вакареви.

— Так, так, — годився Вакар. — Ви мусите обстоювати її, бо вона ваша сваха, але сказати правду, як би не вона, то багато менше клопотів ми мали б тут. Бо, ніби, з чиєго почину вся та колотнеча сталася як не з її? Віддавала й женила й таке наженила, що аж поліція мусить приходити й справу робити.

— Хто знає чи вони якраз прийшли за тим? Можливо вони прийшли тільки так собі на обзорини.

— А чому тільки до Поштаря, не до вас, або до мене?

— Можливо були й в нас, але ми не бачили.

Вакар замовк. Проходили вони попри цвинтар і, поздіймавши шапки, христилися та шептали молитву.

— Тут будемо всі рівні, — сказав Вакар, скінчивши молитву.

— Будемо, — потвердив Воркун, — але поки зрівняємося, то треба нову, гарну церкву збудувати, щоб лишилася як памятка по нас для наших дітей, внуків і правнуків.

— Для дітей маєток важніший.

— Маєток можуть розтринькати, ну, можуть собі голови розбивати за нього, а церква свята, громадська, буде нагадувати їм, що вони люди.

— Дивно якось у цій Канаді чиниться, — сказав Вакар півголосом по хвилині мовчанки. — Як би був хто говорив мені, що я в своїм життю буду мати пятеро штук худоби, кільканадцятеро свиней і дробу повне подвіря, то я був би сказав, що той, хтось, несповна розуму. І також, хто ж міг таке говорити, що ви й Дуб будете сватами? Нераз думаю над цим і сміюся сам до себе, мов божевільний.

— Новий край і нові порядки та й кожний для себе робить.

— Це багато значить тільки я ще мушу робити для когось.

— Помаленьку вийдете з того. Підростять ваші бички, діти підбірують і будете мати своє тягло, робітників і хто знає чи й ви не станете Дубовим або Поштаревим сватом.

— Ого. Це був би судний день, — викликнув Вакар і засміявся голосно. — Як би так сталося, то я сам нову церкву збудую на божу хвалу.

— Тим часом, цієї осени, мусимо збігтися докінчити стару громадську.

— Докінчимо, — сказав охочо Вакар. — Я робитиму коло неї до останнього дня, поки не скінчиться.

* * *

Тим часом, коли Воркун із Вакарем, йдучи додому, розмовляли про те, що лізло на язик, Іван Поштар сидів

у Дубовій хаті і, перестрашений, радився тестя і тещі що йому робити. Поліціянти були на його подвірю й, хоч він сховався з Ольгою в хаті й не відзивався на їх клич, ну й не знав чого приходили, все ж таки гризло його сумління, що вони не приходили дармо. Впрочім сам його батько грозив, що спровадить на нього поліцію коли не відвезе назад збіжжя й не віддасть бодай три штуки худоби, то чого ж більше треба?

— Я не піду додому ночувати, — говорив Іван подітому, — бо вони можуть мене стягнути вночі з ліжка й забрати з собою.

— Та вже, де би ти не ночував, сину, але сяк-чи-так то мусиш завтра раненько відвезти батькови збіжжя й відігнати худобу, — радив йому Дуб. — Бо візьмуть, запакують до арешту й нанесеш цим стиду й собі, й нам, і батькови й своїм дітям — кримінальником називати будуть тебе люди.

— Йому належиться збіжжя, — противилася Калина. — Він орав, сіяв, і сват повинен брати це в рахубу.

— Сват нічого не лишає без рахуби, — сказав Дуб сердито. — А ти, коли б менше говорила то й клопоту менше було б. Всі знають, що йому належиться, але це треба доказати перед судом — самому не можна брати, бо то рахується за крадіж.

— А тебе хто так накрутив, що й ти за сватом тягнеш, — запитала Калина сварливо.

— Здоровий людський розум так судить...

— Чи не налляв тобі того розуму отой опир, Воркун?

— Хоч би й він, то що тобі до того? Завтра, — звернувся Дуб остро до Івана, — прийде сюди Воркун і ми всі три підемо до батька й зробимо справу, розумієш?

— Без Воркуна не можна обійтися? — противилася Калина.

— Я люблю, як він говорить, — сказав Іван глухо.

— То й ти з ним? — гримнула Калина й закліпала жваво очима.

— Він добрий чоловік, тільки ти зненавиділа його мов щазника, — сказав Дуб. — А воно вже час, щоб ти вики-

нула собі з голови свої мухи й примирилася до того, що він порядний чоловік, та й наш сват.

— Скоріш у мене волосся виросте на долони ніж я полюблю його, — прирікала вона сварливо. — Ти не знаєш того, що він належить до тих, що можуть врочити когобудь своїми очима, а як би поставив руку на когось нового місяця, то всю красу відбере. Знаю я це по його очах, бо ворожка говорила мені в краю, що хто має дуже чорні очі й дуже веселий, то така людина непевна, ну, вміє чарувати. А Воркунові очі чорні мов вуглики; такі самі й Марія має; і тому я держуся далеко від них. Не казала я цього нікому, але тепер сказала, щоб ви знали з ким маєте до діла.

— Так довго, як чоловік христиться й молиться, він є чоловіком з котрим нема страху сходитися, — заперечив Дуб Калинине відкриття. — А ти, як боїшся, щоб він не відібрав від тебе красу, то дурій далі.

— О, я знаю, що ти рад би був, як би мене перекривило на всі боки, — залебеділа Калина жалем, — але я не дурна, не бійсь. Оминатиму його як чорт свячену воду.

— Дурне вчепилося твоєї голови, — сказав Дуб Калині, махнувши рукою. — Іди Іване додому, бо Ольга боятимеся сама сидіти в хаті. А завтра незабудь прийти раненько до батька, та й Воркуна не бійся, бо він не наврочить тебе, — додав сміючись.

— Не казав Василь чого він і Марія поїхали до міста? — запитала Калина Івана, що справився був відходити.

— Казала, що має багато дечого накупити та й якісь речі забрати, що лишились там, де вона служила.

— Ти густо ходиш до них?

— Не маю часу ходити; Ольга ходить, а Марія прибігає до нас що другий день.

— Дивись, щоб вона твоїм життям не сколотила, — перестерігала Калина. — Я це давно мала сказати вам обоїм, але ви не показуєтеся до нас, а по Василевім весіллю жадне й не навертаєте. В цім щось є вже...

— Іди-іди, Іване додому, бо ти готов, поки вийдеш, набрати стільки страху перед чарівницями, що боятимешся

поріг переступити, — сказав насмішливо Дуб. — Та й памятай, що коли будеш добре обходитися з відьмами й опирями, то щастя матимеш, інакше шкодитимуть.

— Так, так, намовляй, — сердилася Калина на Павла. — Сина зчарували, загнуздали й він бігає тепер за нею мов цуцик на шнурочку. Та й ти ходиш за старим, мов ягня за вівцею; без нього, без його поради ти далі й на своє подвіря не вийдеш . . . Не чув ти, — питала вона Івана, — як та друга відьма Воркунова з тим дідичем поступає?

— Казала Марія Ользі, що їх хиба гріб розлучить.

— О, я не кажу? Зчарувала, причарувала дурного до себе й буде наживатися багатством, — воркотіла ненависно Калина. — Ти скажи Ользі, нехай прийде до мене, бо я боюсь іти до неї. Недужа я, та й боюсь, щоб там Марії не застати.

— Ой, жінко-жінко, не гріши перед Богом і перед людьми, — напоминав Дуб пощирому. — Та ж сказати правду, то гіршого інклюза нема понад тебе.

— То я в тебе інклюз? Ти чуєш Іванку, що тато кажуть, — сприщилася Калина плачем. — Ой, мамко рідна, чого ж я дочекалася, — заголосила вона й зловилася долонями за голову.

— Мовчи! — крикнув Дуб, аж вікна дзвенькнули, — бо як вхоплю якусь ломаку то так тя спишу, що памятатимеш до гробної дошки.

Іван вибіг з хати, не сказавши навіть добраніч, а Калина зарила голову в подушки на постели й хлипала.

— Агі, — виливав далі Дуб свою злість, ходячи по хаті. — Як вчепишся чогось то гризеш і гризеш мов хробак суху дошку. І вже таке вигризла, що не маєш лиця вийти кудибудь. Дивлюсь, посходилися сьогодня жінки до Поштаря, балакають, розмовляють, з поліціянтами витаються, жартують, а ти своїм язиком засудила себе в свою хату мов у кримінал, сидиш і видумуєш нісенітниці.

Калина слухала, але мовчала.

— Якого ж ти лиха хочеш від Марії? Чи вона байстрючка, чи покритка? — продовжав далі Дуб. — Дівчина

розумна, господарна, шпаровита, чесна й чого ж більше треба? Полюбив Василь, собі полюбив, бо він житиме з нею не ти й не я. Чого ж затроювати їх життя своїм дурним базіканням, та й ще других намовляти, щоб бокували від неї. Час вже мати розум; вона ж наша невістка, дитина. Тяжким гріхом покарає тебе Бог, в гадину перемінить . . .

—Ой!— зарюмала Калина, мов би Дуб не словами, але бритвою потягнув по серцю; йому самому стало страшно від такої страшної кари, що якось несподівано прийшла йому на думку. Заплакали діти на постели і неділешний вечір, що звичайно минає весело, тяжів в хаті мов зіпсута кров.

* * *

В понеділок рано відбувався мировий суд в Поштаря. Підсудні, сам Поштар і син Іван, сиділи зо схиленими головами, слухали, як казала Ганна Поштар, золотоязикого Воркуна й зиркали один на одного по вовчому як він признавав право одному, або другому, пробуючи не зразити жадного.

— Кажете, Дьордію, що ви не просили мене погодити вас із сином, — говорив Воркун по прилімінарній бесіді в якій дійшло було до того, що Поштар, розсердившись, грозив, що викине його з хати. — Але вірте мені, що я за жадні гроші не прийшов би був сюди коли б не уважав вас за доброго чоловіка (тут Іван зиркнув на батька й скривився квасно). Не дурний я ставити здорову голову під євангеліє, не бійтеся. Я прийшов до вас із сватом Павлом як до чоловіка чесного, статочного, розумного й розсудного; та ж навіть пани в місті признають вас за такого й на те конто дали вам цісарську службу. Вони, та й я з Павлом, певні за вашу стійність і, хоч розсердитеся часом, вмієте гамувати себе. Це дуже велико стоїть за вами (тут Поштар зиркнув на сина, мовляв: "Бачиш псявіро, який я є?"). Наприклад ви розсердилися на Івана, що він забрав без вашого відома свою пайку, що йому при добрій волі й при добрій злагоді належалася (тут Іван

зиркнув на батька мов би питав:("Як вам це смакує, га?"). Чуєте? Кажу: при добрій волі й злагоді, — повторив Воркун ці слова з притиском, бо завважав, що Поштар зчервонівся зо злости й зробив рух вставати ізза стола, де снідав, — бо знаю, що ви при такій установі дали б йому більше як він сам узяв. Гей-гей, знаю я вашу вдачу, та й знаю, що маєте, дякувати Богу, звідкіль давати не одному але двом, або й тром синам, як би були, й це значило б для вас те саме, що блоха вкусить.

На ці слова Поштар успокоївся, а Воркун тягнув далі.

— Тепер ви можете подумати собі, або сказати: "Як так, то чого ж ти, дурний Воркуне, мелеш язиком як знаєш, що я добрий і справедливий, а син робить усе навиворіть?" Як би ви подумали чи сказали так, то я відповів би вам оце: "Мелю тому, що ви, Дьордію, добрий чоловік. Чому добрий? Добрий тому, що ви до сьогодня не запхали свого сина до криміналу (тут Іван глянув на Воркуна побілівши зо страху). Чому не запхали? Не запхали тому, що знаєте, що це не пахне добром. А чим-же воно пахне? Пахне оцим: Іван пішов, відсидів кару, прийшов додому з пятном, що він кримінальник із батькової руки та й з помсти чигатиме на вас, підсідатиме, щоб вам ноги поламати (тут Поштар глянув зо страхом на сина й сховав ноги під лаву, а син засміявся глумливо).

— Нехай нас Бог боронить від одного й другого нещастя, — прошептала Ганна крізь плач, зложивши руки мов до молитви.

— І, що ж ви думаєте, не дійшло б воно до такого з помсти? — доводив далі Воркун утішний, що попав несподівано на дуже чуйне місце в людській вдачі. — Бо хто ж сіє помсту, як не злий дух, щез би? От підмовить, настроїть чоловіка проти чоловіка й тішиться, як вони чигають один на одного й тягнуть себе взаємно в пекло...

— Що ж я мав би робити повашому? — запитав Поштар неспокійним голосом і дивився на Воркуна, як на дійсного порадника.

— Нічого, — сказав Воркун недбало завваживши, що зловив Поштаря, як то кажуть, за тонке й може гнути

його куди схоче. — Сиділи ви покищо тихо до тепер, то сидіть і від тепер. Сталося — минулося; вмерлого з гробу не вертають. Та й знаєте, як здохне вам худобина, або, вибачте за слово, свиня, ви не лишаєте стерво під хатою, не закопуєте під порогом, але затягаєте десь у пустий закуток, де люди не ходять, і там закопуєте. Отак зробіть із цим — закопайте й забудьте. Взяв Іван, ну, то взяв,— свій узяв, не чужий. Як би чужий, то будьте певні, що я півслова не сказав би вам — до криміналу такого й спокій. Але Іван, ваш син з кости й крови. А воно не пасує вам, такому поважному господареви, тягати свої кости й кров по судах, а потім всадити в кримінал...

— Але він сам притискає мене до того, — майже кринув Поштар і глянув сердито на сина.

— Він не буде притискати, не журіться, — потішав Воркун, приступаючи до Івана. — Ну, скажи тут, перед людьми й перед святими образами: Будеш, чи не будеш?

— Не буду, — продуднів Іван півтихо, зануришись.

— Піднеси голову, дивися мені прямо в очі й скажи ще раз, бо я не чув добре, — домагався Воркун, взявши Івана під бороду й підносив схилену голову.

— Не буду, — прогудів Іван сердито, увільняючись від напасного судді.

— Злагода скінчена! — проголосив Воркун, ставши серед хати вдоволений, що вдалося йому витягнути з Івана приречення. — Тепер уважай небоже, бо, як зломиш слово, то підеш аж закуриться за тобою. Дане слово, Іванку, святе слово, закон, і хто зломить його того жде кара на цім і на тім світі... Забудь, викинь собі з голови думку, що батько ворог тобі, бо це грішна думка. Що він сердитий був на тебе, то на це була причина — ти знаєш яка. І я кажу тобі в очі, що як би він був іншої вдачі, скажім, такої, що не вміє гамувати себе, то за перший раз зловив би був тебе на шнур і на тополю повісив. Ти не вір, що ти моцніший від нього, бо це тільки так тобі здається — молода лоза не має тої сили, що стара. Це кожний знає... Та й не думай, що він не знає, що треба тобі й волика, й коровки, й поросятки, й курочки, ну, та й пшенички й вів-

сика, бо чим же годуватимеш їх? Та й самий із Ольгою не будеш кулаків гризти — він хоче щоб ти добре мався, бо це гонор мати сина багача... Чи як кажете Дьордію? — запитав розбалаканий суддя, сідаючи коло Поштаря.

— Та, щож я тут годен сказати? — проворкотів Поштар невдоволено.

— Чому ні? Ви ж господар у своїй хаті й свого маєтку... Ваше слово значить більше як моїх сотка.

— Та я сказав би тільки те, що він забагато взяв, — процідив Поштар несмілим голосом; жаль йому було, що Воркун не натискав Івана вернути йому бодай одну корову й двох трирічних бичків, що можна було колибудь продати за добрі гроші новим імігрантам.

— Правду кажете, Дьордію, — ніби годився Воркун, але, як видно було, його думка була інакша, бо він шкробався в потилицю й хмурився, шукаючи в голові способу направити закарлючку. — Але... ну, я й сам те бачу, що забагато взяв, але це свій узяв, не чужий. Та й яка ж вам ріжниця з того, що у вас буде двоє-троє штук худоби менше, або більше з такої череди, як ви маєте? Або, також, яку ріжницю зробить вам, що намолотите пятьсот, а не шість-сот бушлів збіжжя? Це для вас нічого — ви тої ріжниці не відчуваєте... Ге-гей, як би я стояв так, як ви, я би перехрестився й лишив справу так, як вона стоїть, бо хто знає чиє завтра? З собою нічого не заберемо на той світ тільки наші гріхи...

— Ой, гріхи, гріхи наші й більше нічого, — прошептала Ганна побожно. — Стопурчиться християнин, рветься, дреться, нагарбує...

— А для кого він нагарбує, як не для своїх дітей? — підхопив Воркун, перебиваючи Ганні побожну бесіду. — Сам не зїсть всього, але годує їх поки молоді, дрібні, а як підростуть до людей, дає їм на розплодок всього того, що сам має, бо такий є божий і людський закон.

— Тільки зле, як вони самі беруть, — підкинув Поштар сердито.

Воркун замовк на хвилину. Він відчував, що Поштар був оправданий нарікати на сина, але що ж він міг пора-

дити? Обидва вони були впертої вдачі, а таких трудно звести до тривкого миру. Задоволити старого намовою Івана, щоб вернув те, що він на думку старого, взяв забагато, він уважав за гірше як намовити старого щоб лишив справу так, як вона сталася. Бо саму надвижку трудно було оцінити, щоб була вдоволяюча для обох. Та, надівсе, розходилося йому здобути довіря в Івана не тільки для себе, але й для Поштаря, й для Дуба. Посвоячені вони були женитьбою дітей тай жили в сусідстві, й недовіря одного псуватиме гармонійне життя.

— Забудьте це, Дьордію, — просив Воркун Поштаря. — Іван дав слово, що не буде вже докучати вам і чого ж більше треба? Помиріться й буде вам і нам весело жити; будемо сходитися й помагати одні одним у прикрих випадках, а це значить більше як всі воли, й корови, й все багаство.

— Так-так, старий, — притакнула щиро Ганна. — Послухай Григорія й забудь за кривду; прости йому, а Бог тобі простить так, як в Отченаши сказано.

— Золоті слова сказали ви, Ганно, — похвалив Воркун щиру жінку. — І я прошу вас, Дьордію, викиньте зо свого серця ненависть за вчинену вам кривду, а Бог надгородить вас вдесятеро . . .

— Гай-гай, досить уже вашого казання, — сказав Поштар, встаючи зза стола й глянув півсердито на Воркуна. — Перед вашим язиком трудно встояти й я піддаюся, але ти, — звернувся він до Івана — німаку, памятай, кажу тобі тут, перед людьми, що, як ще раз потягнеш рукою за чим небудь із моєї фарми, то або ти, або я піду на шибеницю, розумієш?

— На-маєш! — засміявся Воркун. — Я думав, що ви поцілуєтеся обидва а ви дивіться, що наговорили.

— Нехай подякує вам, що я не поцілував його буком, — торкотів Поштар і вертівся по хаті, мов би шукав за буком. — Де ж, бійтеся Бога, людські діти, як діти, якісь людяні, якісь розсудні, а цей мов виродок якийсь, агі!

— Гай-гай, старий, не гікай при людях, бо стидно, — втихомирювала Ганна чоловіка.

— Нехай йому буде стидно, не мені, — торкотів далі Поштар. — Дивись на його ноги й скажи мені чи то черевики, чи . . . ну, не знаю, що то є. А штани? Та то тільки знак, що вони були колись штанами. Чи не стидно мені признаватися, що він мій син?

Поштар вийшов із кухні і за хвилину вернувся з парою нових грубих черевик і з новими штанами.

— Бери та спробуй чи добрі будуть, — крикнув він і кинув крам перед Івана.— Та й Ользі скажи нехай прийде сюди, бо знаю, що за твоєї голови в неї ноги не ноги, але ратиці, — додав він, заглядаючи у вікно. — О, я не кажу? Той дурень ніколи не запряже коні, як треба, — заворкотів сердито й вибіг на подвіря, до наймита.

— Не знаю, що думати й що казати, — здвигала Ганна плечима й дивилася то на Івана, то на Воркуна, то на Дуба.

— Тай я не знаю, — сказав Воркун.

— Якесь диво, — сказав Дуб.

— Ти, Іване, вбувай скоро черевики та вбирай штани й втікай, бо тато можуть відобрати, як побачуть, що ти втягаєшся, — сміявся Воркун. — Та й ми, Павле, забираймося, щоб нам не дали якогось краму . . .

* * *

— Старого трудно зрозуміти, — говоривв Дуб, йдучи з Воркуном додому.

— Трудно, — потвердив Воркун. — Але можна накручувати його тільки треба знати як.

— Та й накрутили ви його сьогодня . . .

— Аж хавки болять.

— Коли б хоч не дармо.

— Думаю, що ми проломили лід між ними й це вистарчить на якийсь час.

РОЗДІЛ VII.

— Не знаю, чи то християнинови так Бог призначив чи то хтось інший приписує, що одна грижа мине а зараз таки друга на голову лізе, —говорила зажурено Єлена Воркун, шворкаючи головкою капусти по січкавници над коритом. — Гризламся Марією, що не хотіла видаватися скоро, а тепер гризися Єлисаветою, що наперлася йти за того, Боже прости мені, кальвіна.

— А я, як би був тобою, вухом не вів би в той бік, — радив Воркун, витісуючи з сухої берези макогін, щоб було чим насічену капусту втовкати в бочку. — Він не є якийсь зайда, котрого ніхто не знає; ціле місто знає його; і коли вона хоче його — добре, це її діло... Вона житиме з ним, не ти.

— Що то є кальвін, мамо? — запитав Корнило, хрупаючи середину капустяного качана й загатив своїм питанням проповідь, що мама готова була вичитати батькови.

— Кальвін? — повторила Єлена слово, шукаючи в голові за поясненням. — Кальвін, синку, це такий чоловік, що ніколи не молиться й не христиться, ніяких свят не держить і навіть у неділю рубає дрова, гній возить, ну й не говорить понашому.

— То, Бил, є кальвін? — запитав хлопець не довіряючи, щоб такий на його думку добрий чоловік, як Вилиям Р. Пикл, був таким страшним, як мама описала.

— Що ж він може бути іншого, синку? — відповідала сумно Єлена. — Не бачив ти, що він, коли був тут з Єлисаветою, не христився ні до їди, ні по їді; не молився ні рано, ні ввечір; він, казала Марія, не взнає ні хреста, ні образів, ні свічок, ніколи не сповідається — для нього нема нічого святого...

Корнило, обстругуючи свіжий капустяний качан, видно було по його твари, боровся думками між Билом, а кальвіном, пробуючи знайти між ними ріжницю. Але трудно було. Він, від першого знайомства з цим кальвіном, запи-

сав його в своїй голові як найліпшого чоловіка, крім батька, на світі, а тут мама що іншого говорить; два скрайні характери в одній особі, очевидно, замутили йому хлопячий ум.

— Та хто знає чи він вдома не молиться й не бє поклони не два, але три рази на день, — сказав Воркун, оглядаючи макогін; він підсміхався, але не знати чи з макогона, чи з бесіди.

— О, я знаю, що не в голові тобі за кого Єлисавета віддасться, щоб тільки багатий був, — посварила Єлена Воркуна, висипаючи насічену капусту в бочку.

— Чому ні? Ношу й я грижу в голові, але що зроблю коли вона справилася вже на одно, — боронився Воркун. — Битися з нею не буду, це одно, а по другому, на кого вона ждатиме? — Розлучимо їх — це можна, — але потім може до смерти нарікати на нас як би попала на якогось, що ніби буде христитися й молитися, але вогнем дихатиме. А так, що сама вибере, те й буде мати.

— Єлисавета казала, що в нього худоби й коней без рахунку, — сказав Корнило втішний, що батько тягнув трохи за Билом. — Він обіцяв, що дасть мені маленького коника, щоб я мав чим їхати до школи, як збудують.

— Вам обидвом уже так вбилися коні в голову, що готові й мене проміняти за них, — сварила жалібно Єлена батька й сина. — Не жаль вам буде як Єлисавета піде від нас, Бог знає куди, десь у далеку сторону між чужі люди й збісурманить сама себе й своїх дітей, як буде мати. Ні вона до нас, ні я до неї не піду, а хоч би й пішла то яким язиком розмовлюся з ним і з дітьми?

— Вона навчить своїх дітей говорити понашому, — обіцював Воркун, пробуючи потішити добру жінку.

— Та яка то буде наука? Вона вчитиме по своєму, а він по своєму й вийде таке, що діти не будуть знати ні одного, ні другого, а ще як будуть хлопці то таки не послухають її.

— А я думаю, що Єлисавета буде господиня в хаті й поставить все на свій лад, — сказав Воркун, пробуючи надати справі надійний образ. — А тим часом наша ба-

лачка варта те саме, що бити прутом по воді. Хто знає, чи вони поберуться; от, ніби, водяться, але завтра, чи колибудь, може щось одному, чи другому, сісти на ніс і вже по всьому.

— Я би Службу Божу найняла, як би сталося, як кажеш, — сказала Єлена зідхнувши легше. — Бо я би таки дуже хотіла, щоб вона була десь тут близько нас, щоб я могла колибудь побігти до неї подивитися, що вона робить, бо знаєш, кожне молоде не знає всього, що треба. Ні зварити, ні спечи, ні коло дітей маленьких ходити не можна навчитись так, як має бути, зза дівоцтва. На це треба доброї свекрухи, або мами близько, щоб провчила на початку, як дівчина віддасться. Та й таки, знаєш, я хочу, щоб моя хата не була пусткою неділями й святами на старість. Як то весело буде, коли прийдуть до нас зяті з доньками, сини з невістками, нанесуть-приведуть повну хату внуків, що не знагимеш де їх посадити й як приймити з радости. Це будуть наші рідні діти, великі й малі. Засадиш їх за стіл та й дивишся...

— Як вони працю твою нищуть, — засміявся Воркун щиро, втовкаючи капусту в бочці.

— Та тобі тільки сміхи в голові, — сердилася Єлена, — і не думаєш про нашу старість і про дітей. Тільки дивись. Віддасться Єлисавета за того Била й що з того? Можуть вони й приїхати до нас десь на якісь свята, але чи розмовлюся я з ним, поговорю полюдськи? Посадиш його за стіл разом зо всіми дітьми понімому та й сидітиме там понімому, бо якже говоритиме, як не знає понашому? Та й з одної миски він не буде їсти з іншими. Не знаєш, що Марія, коли він їхав сюди, привезла для нього таріль, виделка, ніж, горнятко з підставкою й ще щось там, щоб він мав із чого й чим їсти? Не буде він між нами до ладу ні вчім.

Воркун не відзивався вже. Він не ріжнився думками від жінки; предбачував, що посвоячення з Билом не буде, як він казав, штимувати їх родинному життю такому, як малювала його Єлена. Він відчував уже це тоді, коли Бил гостив майже цілий тиждень у нього; він ніби ночував у

Василя, але цілими днями перебував у його хаті; але коли б не Єлисавета, що, як казала Єлена, торкотіла з ним цілий час й була переводчицею між ними, розійшлися б були такі зарозумні як і зійшлись. Та поза це Бил сподобався йому. Поважний, тихий, ввічливий; він ніколи не підсміхався з Єлени, що, хоч, ніби, не любила його, що він чеплявся її доньки, говорила про нього навіть без думки, що він не розуміє її й припрошувала його по своєму звичаю до їди. Він водив жадібно очима за її бесідою, мов би від тої бесіди залежало ціле його життя, завжди допитував Єлисавети, що мама каже, й відповідав поважно; найменшої тіни погорди до всіх не було видно ні в його мові, ні в поведенню. А далі, хоч-не-хоч, його багаство входило грубо в рахубу. Він називав його дідичем і видати свою доньку за такого дідича, мало свою принаду. "Можливо, це не буде такий, як Дубів, що вирвав би придане мертвому з зубів", думав собі Воркун нишком, підсміхаючись із думки, що коло цього й самому можна буде погрітись трошки, ну, бодай танше купити щобудь, бо Бил, як видно було, не мав камяного серця.

— Якось то буде, — вспокоював Воркун зажурену жінку. — Як би притьма Єлисавета таки видалася за нього то вона навчить його понашому говорити й тоді він на все наше пристане.

— Ой коли б то Бог дав, — сказала Єлена півбезнадійно. — А ти помалу товчи тим макогоном, бо дно висадиш, — посварила вона Воркуна, що не жалував сили піхаючи капусту в бочці. — Та й вклади ці головки, як скінчиш, щоб були крижавки на голубці зимою.

— Придадуться на весілля, — усміхнувся Воркун, вкладаючи головки.

* * *

До того часу й тим часом, коли Воркунишині крижавки квасились, Єлисавета переживала тую зміну, що нишком перестроює безжурну дівчину на повну з розмаїтими та докучливими думками відданицю. До Маріїного весілля фуркала вона вільно думками, посмішкувалася з Билових

несмілих залицянь без думки, що незадовго прийдеться їй рішати про свою будучу долю. До того ж, відчуваючи над собою той, неписаний родинний закон, що непозволяє молодшій сестрі дівочити, а ніколи видаватися поки старша сестра не одружена, вона, хоч і була вже здоровим підростком, уважала себе за молоденьку дівчинку, що без матірних порад і опіки не сміє ще й на вулицю вийти. І, як добра дівчина, вона придержувалася цього закону під Маріїною опікою; без неї вона звичайної хустини не купила, та й одного цента не держала в себе, бо всі її зароблені гроші через Марію належали до батька.

Але по Маріїнім весіллю вона відчула тую самоту, що заставляє дівчат думати про себе. І, здається, що Бил дав почин до цього. Він дружбив Василеви при шлюбі, а Єлисавета дружчила Марії. Марія й Фрейзерка прибрали її так якось чепурно, що навіть сам Фрейзер, підморгуючи крадьки на Била, називав її чорнобровою квіточкою й, як господар хати, посадив її до шлюбної вечері коло стола віч-на-віч із Билом. А Бил, підголений і підстрижений і вбраний по святочному, також показувався на гарного, молодого парубка, багато молодшого, як Єлисавета знала його. І, одно з одним відчували між собою якесь свого рода зближення; ловили себе взаємно очима . . .

По вечери та по короткій забаві відпровадив Бил Єлисавету до Грифина. Обоє їхали кіньми. Коло стайні Бил скочив скоро зо свого таркатого, підбіг до Єлисавети помогти їй злізти з каштанки. При тій помочі Бил, забуваючи на свою несмілість і на ввічливість, а можливо нехотячи; бо всякої буває, як хтось зісаджує дівчину з коня; пригорнув її до себе та й поцілував. Єлисавета, признавшись пізніше, що це був перший припадок у її життю, не приняла його ввічливо й замість відплатити міра за міру, вдарила розлюбленого напасника по лици.

Поповнивши цей безкарний злочин, Єлисавета затривожилась, побігла до хати, а там до своєї кімнати й, не роздягаючись, лягла плачучи на ліжко. Плакала всіми дівочими плачами які тільки навідують дівчат із любови та з ненависти, з радости та зо смутку, з доброти та зо зло-

сти, і багато інших, що поливають сльозами наглий, добрий чи злий настрій. Але, сказати правду, вона не могла пояснити собі чого плаче. Правда, жалувала, що вдарила Била; він такий добрий і щирий... Але це була тільки маленька іскорка, що запалила плач; без неї можливо, вона обійшлася б була без нього; бо задержувала вона його в собі цілий день із думкою не показати Марії свого жалю та свого дитинсьтва.

Але з ходом часу її плач губив свою силу, прояснювалися думки, а з ними й Бил ставав ясніше перед нею. Він держав на лици руку, глядів сумно й мов би шептав щось із жалю. Ой, як хотілось їй вибігти з хати, перепросити його! Але...

Тої ночі Єлисавета пізнала, що вона не є вже молодою дівчинкою, що з Маріїним шлюбом знято з неї закон малолітности та, що від сьогодня вона мусить уже вести свої дівочі справи сама без Маріїних порад і опіки. Правда, ці думки не були для неї ясні; не могла вона піддатися нагло дійсності, але думка про те, що, як Марія могла дати собі раду в чужому світі, не знаючи з початку ні бе, ні ме, вона також поставиться йти сестриною дорогою, а ще й тепер, коли вона може вже сяк-так розмовитися з чужими людьми. З цим вона й заснула.

* * *

Бил цілком не гнівавася на Єлисавету за невдячну подяку за його поміч злізти з сідла. По катастрофі, він стояв хвилинку приголомшений несподіванкою, глядів загадочно на ледви видну в темноті хату, а далі віддув збиточно губи, похитав головою й при цім зловив каштанку, розсідлав і, лишаючи її на подвірю, поїхав своїм Джимом до містечка.

Їхаючи, він сміявся сам із себе за невдачне залицяння до Єлисавети, але тішився, що ніхто не бачив його пригоди. Одначе в тім самім часі постивав, що вона може прискаржити його сестрі, Грифинці, а ця висміяла б його на всі боки за його, як вона називала, дурноту, бігаючи за дикою

дівчиною, що, на її думку, не була йому до пари. От недавно обоє сперичалися над цим питанням.

— Ти безпотрібно шукаєш собі клопоту, бігаючи за дівчиною, — говорила вона півсердито. — Правда, вона вродлива та й робітниця з неї не аби яка, бо знає порядок завести всюди, але має хлопячу вдачу, ну, дика ще. Не бачиш, як вона поводиться з нашими наймитами? Коли б не оминали її, кожний мав би чорні очі з її рук за їх, як вона каже, лінивство. Думаєш, що вона, як би ти оженився з нею, стерпить тобі що небудь? Забудь, бо битиме таку няньку, як ти, кожного дня.

— О, я не боюсь її, — сміявся він самопевно. — Я маю досвід, як поводитися з нею, з молодих коней, що я привчаю до сідла й до тягла . . .

— Ти думаєш примінювати свій досвід із кіньми до жінки? — запитала й глянула скісно на нього.

— Чому ні? Яка є ріжниця між ними? Головне є здобути довіря до себе.

— В кінський спосіб не здобудеш довіря жадної жінки — спротивилася вона сердито, що брат робив таке нефортунне порівнання, понижаючи жінок. — Чекай, мій дорогий, скажу я Єлисаветі, — грозила вона; просіваючи муку в бляшанну велику миску.

— Я не кажу в кінський спосіб, але в лагідний, — боронився Бил, заглядаючи крізь вікно, чи не йде Єлисавета з города, де викопувала з наймитами бараболі. — Наприклад, коли я хочу щоб мій молодий кінь не боявся мене, я перш усього мушу переконати його, що я не є його ворог. Розуміється, що не легко зловити його в лагідний спосіб на шнур, як він від уродження не мав кантаря на голові. З цим більшість із них аж шумиться зіпрівши бігаючи та скачучи зо страху. Але раз зловлений треба успокоїти його лагідним голосом і спокійними рухами. Особливо він дуже боїться за свою голову, а цю боязнь не легко перемогти. Одинокий на це спосіб навчити його йти за мною. Зловлений на шнур, він ґальопує довкола мене, з початку далеко, а далі я стягаю поволеньккп шнур і цим зближую його до себе. Він, очевидно, знесилиться бігом і починає ходити.

Коли вже близько, тоді й я починаю йти поволеньки взад, щоб бути, як кажуть, лице-в-лице з ним пробуючи, щоб він вкінці сам вштовхнувся до мене...

— Штовхне вона тебе, не бійся, коли будеш таким способом навчати її, — засміялася Грифинка, доливаючи води до тіста.

— Я не говорю про неї, а про коня, — звернув увагу Бил, захоплений своїм оповіданням.

— О, як так, то перепрошую тебе, — сказала, глянувши на нього з гумором. —Ну, а далі що?

— Далі я пробую доторкнути рукою його ніс, — продовжав він.— Очевидно, він підкине зо страху головою, але я повторю ще й ще раз доти доки він не повірить, що мій дотик є приятельський. Коли він призвичається до моєї руки, я погладжую його ніс вище й вище аж до вух. Але тут треба дуже уважно поступати, бо кожний кінь боїться за свої вуха більш за що інше. Поволеньки я погладжую його понад очі, попід вуха, поза вуха, а звідтіль і за вуха. Як він стоїть уже спокійно, то це значить, що я здобув його довіря й можу вже постепенно поплiскувати його по шиї обовязково стоючи перед ним. Потім я закидаю йому кінець шнура на шию, а далі на хребет. За кожним першим разом він здрігається, але не скаче. Я посуваю шнуром по хребті все далі й далі аж до хвоста, а вкінці й по ногах.— За годину-дві часу ми заприятелюємось і він іде за мною до стайні, де я частую його вівсом. Пізніше він не противиться коли його сідлати або запрягати лагідним способом.

Грифинка місила тісто на хліб, слухала братової лекції й підсміхалася оттак, як сміються старші люди з якоїсь поважної бесіди малих дітей.

— То ж то й клопіт з тобою, що ти пересяк кінським духом на фармі та й забув, що жінки мають інші вдачі від кінських, — сказала коли Бил закінчив свою бесіду. — І кажу тобі прямо в очі, що, як будеш провадити такий кінський романс із дівчиною, а спеціяльно з Єлисаветою, то ніколи не будеш жонатий, — додала вона, приплiскуючи долонями тісто.

— Чому? Чи дівчата не люблять лагідних чоловіків? — питаючи дивувався Бил.

— Люблять, але така лагідність мусить бути жива, весела та буйна, — пояснювала вона, накриваючи тісто білим полотном. — Впрочім, дівчата люблять ловити хлопців на шнур і їх прикоськувати.

— Як вона не хоче мене, то я мушу її ловити . . .

— Це можливе, але память, що таке ловлення має змисл тільки тоді коли між ними є, бодай до якоїсь міри, любов одно до одного. Інакше воно зайве, — навчала Грифинка брата. — Я не противлюсь твоїм заходам приподобатися Єлисаветі; це твоє діло; але я не бачу, щоб вона показувала хоч трохи любови до тебе. Правда, колисьто я питала, як ти подобаєшся її . . .

— Що ж вона сказала? — запитав цікаво Бил.

— Казала, що ти добрий чоловік і . . .

— І що більше? — допитував він нетерпеливо, бо сестра здержалася була.

— Дивувалася чому ти до сьогодня ходиш нежонатий.

— І більш нічого?— сказав невдоволено; він хотів почути щось іншого, ліпшого про себе.

— На запит, чи не подружилась би з тобою, вона засміялася та й каже: "Як би Бил не здавався на курку, що хоче здихати, та не ходив неголений і нестрижений по кілька місяців то я можливо подумала б над ним. Але це може бути аж тоді, коли моя сестра вийде заміж; тепер я й за принца не видамся".

— О-о, — окнув він задумчиво, вислухавши переповідь сестри про свої духові й зверхні недостачі, та й з цим закінчив бесіду.

— Підстрижися, підголися й скачи мов вісімнадцятьлітний хлопчик, тоді не треба буде закидати шнура на дівчину, — кинула вона йому на вздогін коли виходив з хати . . .

Бил засміявся щиро коли пригадав цю бесіду з сестрою; а далі, як він реформував себе внутрі й зверху по її пораді; як він заскакував коло Єлисавети вже ніби зреформований, пробуючи здобути її довіря; як він здурив

себе думаючи, що вона по Маріїнім весіллю, розніжена весільним настроєм, позволить залицятися до неї чинно...

— Ти повинен запити свій успіх на ловах за дівчиною келішком моцної горілки,—сказав Бил насмішливо до себе, заглядаючи в дзеркало в кімнаті гостинниці, де ночував. А далі, розглядаючись додав: — Чудова дівчина! Манить і бє... Але ...

* * *

Єлисавета не встала рано як звичайно вставала. Виплакавши сьози й виладувавши з ними незрозумілі для неї почування зо свого серця, спала розхрістано дивовижним сном, що не числиться з годинами. Він не дбав, що вона наймичка й повинна бути на час при роботі, але з утіхи, що може погуляти собі в її сонній непритомности, малював для неї ріжні страхіття та вистроював ріжні збитки, що можливі тільки в сні.

А Ґрифинка свідома, що молоде, прогулявшись до пізної ночі, потребує трошки довше спати, не будила наймичку.

— Нехай виспиться, — говорила при сніданню до своєї челяди, — бо з невиспаної нема роботи.

Та не тільки з цього згляду не будила Ґрифинка Елисавету; вона від якогось часу почала поводитися з нею, мов би зо своєю донькою. Картала її за хлопячу вдачу, відтягала від такої роботи, що належала до наймитів, посилала до містечка за крамом, та й не гнівалася коли вона збиралася в неділю рано до церкви, а по відправі гуляла каштанкою куди хотіла. До того ж приучувала її до хатної роботи, що сама знала.

Та цього ранку вона мов би забула за дівчину. Сама приготовила снідання, дітей спорядила до школи й поралася коло хатної роботи, не зважаючи на наймичку.

А наймичка, проспавши звичайну пору, що завсіди спадала на шосту годину, схопилася десь коло девятої, протерла заспані очі, глянула на годинник і скочила мов попарена. Чулася не своя; голова тяжка була та й настрій був такий, що плач розводить. Але зо страху, що господи-

ня сваритиме, вона скоренька обмила заспане лице холодною водою, причесалась, одягнула буденну одіж і несміло вийшла до кухні.

— Виспалась? — запитала Грифинка, усміхаючись, миючи начиння, але скоро споважніла, заглянувши бліде лице дівчини. — Ти хвора? — запитала стривожено й, втираючи руки в запаску, підходила до Єлисавети, що скоренько вхопила мітлу й почала замітати.

— Ні, — відповіла вона сухо, відвертаючись . . . — Голова боліла вночі.

— Зачекай хвилинку, нехай погляну на тебе, — домагалася Грифинка, зловивши дівчину за плечі й привертаючи до себе.

Єлисавета глянула на господиню, мов із злости, обернулася й побігла плачучи до своєї кімнати. Чого плакала й чого втікала тільки Бог знав — сама вона не могла пояснити своєго настрою.

Грифинка настрашилась; якась невиразна думка мигнула в її голові; чи не був то її братчик причиною плачу дівчини? Вона не бачила ще її такою. Чи не пробував він ловити її на шнур? — запитала себе думкою й усміхнулася криво.

З тим вона пішла до кімнати, присіла коло Єлисавети й почала пестити словами й руками та допитувати чого плаче. А Єлисавета, слухаючи ніжних слів, притулилась до доброї господині, перестала плакати, а вкінці схопилась, мов би пробудилася нагло, взяла її за руку й витягала з кімнати.

— Ходім, — ґоворила удаваним веселим голосом, втираючи з поспіхом заплакане лице й очі. — Все дурниці . . . Жалую, що заспала . . . Чому не збудили мене? . . . Вчора прогайнувала цілий день, а сьогодня роботи понад голову . . .

Грифинка, йдучи за дівчиною, дивувалася з її поведення, але не допитувала про причини.

— Ти поснідай, зберися та й поїдеш до крамниці купити дещо, — сказала спокійно, взявшись домивати начин-

ня. — Запряжеш кобилу до візка, або верхом, як хочеш... Провітришся, легше стане.

Сказати правду, Єлисаветі тільки й треба було того. Зментрожена думкою, що Марії не буде вже в містечку й, що Бил не подарує їй зневаги, та й не тільки сам буде мститись, але й Грифинку підмовить щоб нагнала зо служби, наставилась нагло покинути будучі уявлені, несприятливі обставини й поїхати додому. По вчорашній бесіді вона знала, що Василь і Марія мали виїхати на фарми сьогодня рано й, як ще не поїхали, застане вона їх, поїде разом з ними. Ця думка приплила їй до голови як раз тоді, коли Грифинка пестила її словами й руками на ліжку. "Покручусь трохи по хаті", подумала собі, "зберусь крадьки й побіжу до містечка, а там..."

На цім слові вона раптом станула. "А що буде тоді, коли не застане вже Марії? З яким лицем вертатимеся до Грифинів? Що вона зробить без Маріїної поради? згримали її ці думки одна за одною, а далі ще й інші прибігли засапавшись і питали: "А що ти зробиш коли проженуть тебе зо служби? Як і з ким поїдеш додому? Пішки не підеш, бо далеко та й дороги не знаєш..."

Аж тут несподівано Грифинка посилає її до крамниці! Єлисавета малощо не підскочила з радости. Всі журливі думки нагло зникли й вона вже таки уявляла, що їде з сестрою додому. І, щоб не тратити часу, вона миттю пішла в свою кімнату, зібрала свої речі в клунок, вхопила папір зо списом речей, що мала купити й, за хвилину, неснідавши, гнала вітром верхом на каштанці до міста. Заїхала прямо до Фрейзерів. А там побігла до хати й за кілька хвилин виходила сумна зо схиленою головою; її веселість як скоро з'явилася, так скоро зникла; бо Василь і Марія поїхали додому зо сходом сонця.

Ліниво взяла кобилу за поводи, пішла до крамниці, купила потрібні речі, зложила в мішок, вийшла й, не оглядаючись, відвязала свою носільницю від стовпця та й збиралась сідати...

— Зажди, я поможу тобі, — почула вона знайомий го-

лос; Бил вийшов ізза рога крамниці й, усміхаючись, ішов просто до неї.

Побачивши його, Єлисавета, почувалася дознаку так, як почувається хтобудь коли стратить щось великого, але зараз таки набуде щось малого. Уявляючи собі його за ворога, вона не сподівалася почути від нього ласкавого слова.

— Скачи, — сказав він, наставляючи руку, щоб ставила ногу. — Ти гніваєшся на мене? — запитав пошепки, над самим вухом, винуватим голосом.

Єлисавета глянула на Била так, мов би він якусь велику тайну відкрив для неї. Це не був вчорашний Бил; вчорашного вона боялася, стидалася його й, хоч знала, що він пас її очима, завсіди уважала, що вона йому не до пари, а його залицяння були для неї жартом; але тепер цей Бил змінився в її очах. Його подіточому невинне усміхнене лице, його мягкі сині очі прошибли її наскрізь; жаль стало старого парубка.

Не зважаючи на його руку, вона, зловившись гриви, вискочила похлопячому на кобилу.

— Прошу, подай мені мішок, — сказала лагідно, поправляючись на мягкому хребті каштанки. — Про гнів не думай; я не вмію гніватися, — додала, беручи мішок.

— Чому сідла не взяла? — запитав, мов би вчився говорити, подаючи їй ремінні поводи.

— Добре й так, — сказала й усміхнулася збиточно. Взяла поводи, розмахнула, ніби кобилу страшила, й вдарила Била по плечах. Кобила пруднула ґальопом вперед, лишаючи здивованого любовника розмірковувати над дивною вдачею любої дівчини.

* * *

Не минуло й двох тижнів, як Єлисавета сиділа вечером коло свого столика і писала лист до Марії. Писала й просила під милийбіг, щоб найскорше приїхала до містечка, бо вона готова колибудь одружитися з Билом. "Одначе", писала вона між іншим, "я без твоєї поради й присутности ніколи не одружусь. До мами не пишу про це, бо знаю, що вони будуть плакати, коли почують. З цим я здаюся на

тебе. Як скажеш, так буде, тоді й мама примириться."

Марія їхала до міста й, як казав Василь, аж іскрами сипала зо злости на сестру.

— Дивись, що той бахур виробляє, — воркотіла на возі. — Та ж вона готова тим, своїм весіллям, маму в гріб загнати. Видаватися забагла! Ге-гей, оженю я її аж зіпріє. Трать тепер такі гарні дні й їдь на дурні витрішки...

Та, як показалось, Єлисавета не дуже пріла від Маріїної злости. Правда, Марія не допустила до весілля; розрадила сестру; бо відчувала й знала, що таке весілля було б вбійчим для мами й, щоб віддалити його, або й розбити, вона намовила Єлисавету, щоб поїхала додому бодай на кілька днів, а там батько з мамою скажуть їй своє слово. Сама вона, хоч і не противилася мати Била за швагра, не хотіла робити батькам прикрости та жалю своїм свавільним поведенням; досить було того, що сама одружившись якось так, на мамин рахунок, без порядку.

Але й тут не обійшлося без несподіванки. Бил, довідавшись про їх плян, звихрився також їхати на фарми. Не по душі було це для Марії; вона відстрашувала його головно далекою дорогою та невигодою ночувати подорозі, але нишком думала що іншого. Де ж мама примістить його? Та й чим і як гоститиме коли вона не має нічогісенько такого, що треба для чужого гостя? Ні тарілки, ні ложок та видельців цинових, ні горнят, ні ножів; одні-одинокі ложки мала, та й ті деревяні, що з краю привезла. Чи їстиме він деревяною ложкою з одної миски зо всіми разом? Та й що зварить мама для нього? Для своїх вона зварить щобудь, приправить і, як казав батько, їж аж розперізуйся, але він... ну, сміятисяме з їх простоти та бідноти.

Але Бил не чув Маріїних думок, а на голосне відстрашування сказав, що не боїться ніяких невигод; бо пережив їх дуже багато; і хоч-не-хоч мусіла вона згодитися з його постановою. Накупила, спеціяльно для нього, і тарілку, й горнятко, й ложку, й видельця, й ніж, і трішки чаю, кави та цукру, та й поїхали — Марія, Єлисавета й Василь волами, а Бил візком, запряженим до гарної пари коней.

* * *

Цілий тиждень гостював Бил у Воркуна. Ночував у Василя, але цілими днями перебував у свого будучого тестя й, як казала Єлена, перетарахкував нісенітниці з Воркуном при помочі Єлисавети, або на міги. Принимав усе, як воно було без найменшої погорди й цікавився життям чужих йому людей. Очевидно, Марія пробувала принимати його, як казав Воркун, попанськи, але він таки першого дня зробив її прикрість своєю цікавістю.

Марія приготовила дуже гарний обід, ніби на моду якої вивчилась у Фрейзерки. Прибагаючи якісь там присмаки, не пильнувала гостя, що, вийшовши з Василем на подвіря, розпитував про околицю, про сусідів, де хто мешкає, як зветься й, провідавши де мешкає Воркун, пішов втоптаною вже стежкою в той бік, коли Василь пішов шукати волів, щоб відігнати їх батькови. Якась невидима сила тягнула його в тую сторону, і затягнула прямо під Воркунову хату.

Єлисавета привитала його заклопотано й здивовано, бо не сподівалася його перед обідом і самого, без Марії — вони умовились були інакше. Але не було іншої ради тільки познайомити його з мамою, з хлопцями, ну й батькове знайомство відсвіжити. Але його поява не зробила веселого враження в хаті; не було тої живої та втішної гутірки, що буває коли прийде в хату сподіваний гість; всі почувалися якось дуже невигідно. Воркун стояв серед хати й усміхався понімому; Єлена стояла коло печі й не знала що робити зо своїми руками; Єлисавета стояла коло мами й водила нетерпеливо очима по всіх — говорила пізніше, що було їй дуже стидно; а хлопці, Павло й Корнило, не здіймали очей із гостя; Павло стояв коло порога й дивився скоса то на Била, то на Корнила, що скрадаючись підсувався непомітно, очевидно, переповнений цікавістю помацати гостя й провірити чи він є дійсна людина, чи якесь інше сотворіння.

Відчув і Бил той тупий настрій хатних. Він відразу зрозумів, що незнання мови; цьої найбільш необхідної посередниці спільного життя людей; висіло між ними невидимим рядном і спиняло обміну думок та бажань.

— Ну, як тобі поводиться? — запитав Бил Корнила; що присунувся був досить близько; і ніби кинув цими

словами на те невидиме рядно, мов горохом до стіни, пробуючи несвідомо розтріскати тупу мовчанку.

Корнило так, як всі, відкрили ширше очі, глянули на Била, а потім на Єлисавету.

— Кажи, що дуже добре, — заставляла Єлисавета Корнила відповідати по англійськи, зрадівши й сама приступила до брата, пояснивши питання.

— Дуже добре, — сказав Корнило непевно, але втішний, що Бил вибрав його до розмови.

— Чому ти не йшов до школи сьогодня? — питав далі Бил також втішний, що таним коштом балачку розпочав.

Корнило не кліпаючи питав очима Єлисавету.

— Кажи, що тут нема ще школи, — навчала вона брата, усміхаючись до Била.

— Дир . . . ноу . . . Е-е, я не вмію так сказати, як ти кажеш; ти скажи йому, — відмовлявся Корнило заклопотано.

— Пробуй і кажи: "Тгир . . . из . . . ноу . . . скул . . . гір", — прослябізувала Єлисавета речення.

— Дир из ноу скул . . . гір! — гіркнув Корнило голосно на закінчення й присунувся близще до Била. — Тато кажуть, що збудують школу в зимі, але ми будемо ходити до неї аж в літі, — додав він осмілившись і, ніби нехотячи доторкнувся пальцями до Билового рукава.

Тепер прийшла черга на Била допитувати Єлисавети, що Корнило наговорив і з цим хата повеселішала. За кілька хвилин Корнило стояв уже близенько побіч Била й випитував про все, що тільки лізло на його хлопячий ум. Присунувся близще й Павло заздрісний, що брат заприятелювався з гостем, ну й не похвалював братову влізливість. А Воркун аж дрижав із нетерпеливости ждучи, щоб вмішатися до балачки. Тільки Єлена стояла здалека й усміхалася ні весело, ні сумно й, здається думала собі про гостя, що, мовляв: ти так між нами пристаєш, як горбатий до стіни.

Але Бил несвідомо пробував притулитися дуже близенько коло Єлениної стіни. Розбалакавшись при помочі Єлисавети з Корнилом, а потім із Воркуном, забув за Маріїн обід. Він полюбив їх цікаву вдачу й з кожною хвили-

ною почувався все більш і більш, як то кажуть, вдома.

А Єлена, по старому звичаю, що наказує гостити гостя чим хата багата, відкликала Павла й заставила зловити та зарізати найбільшого молодого когута, що не дуже гарно піяв, і взялася готовити обід, лишаючи Єлисавету полагоджувати мовні непорозуміння між бесідниками.

За балачкою час скоро минав і Воркун аж здивувався коли побачив, що Єлена застелила святочною скатертю стіл і заставила його краяти хліб. Він взяв великий бохонець, спечений із меленої на жорнах із примішкою купованої муки, перехристив зо споду ножем і краяв великими клиноватими грінками, розкладаючи їх на краю стола. Тим часом Єлена внесла деревяні, жовті мов віск ложки й велику миску звареного й заправленого сметаною когута.

—Ну, пане-містер, засувайтеся за стіл і живіться на здоровля, — просив Воркун Била словами й руками. — Скажи Єлисаветі нехай іде сюди, бо ми нічого не варта без неї, — звернувся до Єлени, що ждала щоб гість сів.

Але Єлисавети не було. Бідна дівчина, загуторившись з бесідниками, забула за обід. Але коли почула запах страви з кухні здогадалася й із захвату, не кажучи нічого мамі, побігла до Марії, щоб взяти, як казав пізніше Воркун, панський тульс, ніби таріль, видельця й ніж для Била. Але поки вернулася, він домучував уже обід так, як міг.

Тяжкий був для нього цей перший обід у Воркуна. Не знаючи порядку та столових звичаїв, що були для Воркунів освячені й передані їм з діда-прадіда, трудно було йому прикластися до них. Не знав він, що по закону домашні, діти й господарі, не сідають до стола разом із гостями, чи з гостем; що господиня доносить чого треба й припрошує жінок, як є, а господар припрошує й частує чоловіків; що на святочні прийоми не варять буденних страв, передовсім бараболь і якоїнебудь каші; що мясо є першою стравою, а борщ останною; що гості обовязково мусять втягатися з їдою, наприклад, як казала Єлена, навчаючи дітей звичаю, не поштивно є вганяти сюди й туди ложкою від рота до миски, мов би хтось стояв із буком над карком, але їсти помаленьку й за кожним куснем ждати поки не попросять,

бо інакше назвуть ненаїдою. А далі не знав він, що за кожну ложку треба дякувати й між ложками треба підносити заслуги господарів та прихвалювати багаство стола й при тім вести таку розмову, щоб не оскорбила нікого на чести. Словом, він не знав, що небуденний гість у Воркуновій хаті завсіди одержував небуденну гостину до якої домашні не мали права.

Тому дивно було йому, що ні Воркун, ні Єлена з дітьми не сідали до обіду. Він сидів за столом і оглядався здивовано не знаючи, що робити. Велика миска мяса та грінки хліба доказували, що нагодували б пів-тузина осіб, але одинока ложка говорила, що все те наставлене було для одної. Але, як то їсти? Ложкою мясо, а ще й куряче, трудно споживати.

— Проси, нехай їдять, — заставляла Єлена Воркуна. — Може вони стидаються, додала й вийшла до кухні, де хлопці торгувалися котрому з них належиться когутова голова, а котрому печінки, а потім котрий із них має сидіти коло Била.

— Прошу, прошу не втягайтеся, — припрошував Воркун гостя, показуючи на страву. — Беріть хліба, тягніть когута за лабу та споживайте на здоровля . . . Вибачайте, що не маємо чим ліпшим погостити вас.

Але Бил здвигнув плечима, засміявся ніяково й видно було, що не чувся приємно.

—Де ж Єлисавета поділася? — проворкотів Воркун до себе заклопотано, оглядаючись по хаті й у вікна. А далі, мов би пригадав щось, приступив до стола й, не сідаючи, взяв грінку хліба, розломив і вмочив у запражку. — Беріть і робіть так, як я роблю, — приговорював, вкусивши хліб.

Бил здогадався в чім річ, відломив кусник хліба з грінки й вмочив у запражку.

— От, бачите, що воно не зле, тільки треба спробувати, — прихвалював Воркун гостя утішний, що спровокував його до їди, і при тім витяг пальцями кавальчик мяса. — Беріть, тягніть і вмочайте в сметану; воно йде гладше, — додав жартом, пробуючи збуденнити гостину для гостя.

Практичне Воркунове припрошування осмілило Била. Все ж таки, не маючи охоти вмочати пальці в сметану, він, як казав пізніше Воркун, взявся на штуки, і замість пальцями, витяг кусник мяса ложкою, поставив на грінку хліба, витяг із кишені ножик і придержуючи ложкою, рубав його, затикав на вістря й їв. За кілька хвилин він управився й хоч нескладно, давав собі раду навіть ліпше як Воркун.

— За це "мі лайк ю", ніби, я люблю вас, що не гордите нами й чуєтеся так, як вдома, — хвалив Воркун Била й, забуваючи що він сам ломить закон гостинности, не переставав показувати йому як вмочати хліб у запражку та тягнути мясо з миски. А Бил, зрозумівши "мі лайк ю", сказав, що він любить Воркуна також і, уплітаючи смачну страву, сміялися один із одного, ніби зо своїх хитрощів мов два дуже старі приятелі, що нагадують один одному молоді літа.

Марія, прибігши з Єлисаветою з дому, мало що не заплакала зо стиду та зо злости побачивши, що Бил з батьком кінчили обід; запізно принесла вона названий Воркуном панський тульс. За це насварила вона Била, та приобіцяла не дати йому їсти три дні як що він далі втікатиме з її хати без її дозволу. На це Бил дуже гордо відповів, що він не має страху, бо пані Воркун приготовила такий смачний та добрий обід, що він наївшись, може бути чотири дні без їди.

При цій пригоді з обідом, Бил уже не мав клопоту з їдою; полюбив їх щиру простоту й приймав без погорди все чим гостили. Правда, не сидів він, як казала Єлена, увесь час на їх карку, але обїздив околицю конем, бо як сам говорив, знав її ще незаселеною з перед кільканадцяти років, коли займався ловами. Пізнавав іще старі стежки коло Вакаревого озера й третього дня поїхав одною з них відвідати своїх старих знайомих, що жили десь там на індіянській резерві, яких тридцять миль від Воркуна, і задержався там цілих три дни.

За цей час Воркуни мали доволі часу обговорити справу Билової дружби з Єлисаветою. При цім, очевидно, не

обійшлося без рад і порад із боку сусідів, що уміють багато дечого закрутити й розкрутити в таких справах.

Наприклад, Соловіїха була дуже противна тому сватанню. "Та ж я не вийшла б заміж за такого підкашистого та шпакуватого хоч би прийшлось дівкою посивіти", говорила вона до Єлисавети, вдаряючи на Билів тонкий стан і на видну вже сивину поза вуха. "Тобі належиться гарний, молоденький хлопчик-соколик, а не старий дідуган, що могилою пахне."

Вакариха знов із іншого боку бачила небезпеку. "Він", говорила вона сумно, плекаючи вже третю дитину від коли приїхала до Канади, "за кілька років заковязне, лишить тебе з купкою маленьких діточок і що ж ти тоді робитимеш? Видаватися за іншого трудно, бо мало є таких дурних, щоб ішли робити на чужі діти, хиба якийсь килавий знайдеться, що не має де притулитися".

Не видержала й Поштарка, щоб не сказати своє слово. "Та він не є ще такий старий, щоб скоро вмер; такі вужавки, як він живуть довго; але хто його знає, що він за віра? Можливо він мав уже кілька жінок і покинув їх? . . . Таким протертим старим парубкам неможь довіряти; ласі вони на молоді дівчата . . .

А молода Поштарка, Ольга, крізь сльози напоминала Єлисавету: "Дивись сестричко, як він не вміє полюдськи говорити, як тільки про багаство думає, то плюнь тричі на всі боки, перехристися від нього, бо скоро зівяне твоя молодість під його рукою".

А чоловіки хиталися в цім питанню. Соловій полюбив Била, тільки дивувався, що такий багач сватається до такої бідної дівчини, як Єлисавета; щось тут не сходилося в його думках. Ця загадочність знеохочувала його радити дівчині сяк, або так, бо не хотів нарікань на себе. Вакар знов дивився на Била, як на якогось збанкротованого дідичевого панича, що проциндрив батьківські, або цісарські гроші, втік до Канади й тут вдає себе за порядного чоловіка. З таким він ніколи не держав би руки й оминав як холеру. Дуб тільки рукою махав. "Не знаю його, та й не кажу нічого", говорив він спровола, "але ліпше нехай

би він шукав собі жінки між своєю верствою". А старий Поштар посмішкуючись говорив, що дурень той котрому щастя пхається в руки, а він міркує чи брати його, чи ні. "Що там віра, що там мова, от, жіночі витребеньки — багаство ґрунт. Та й яка ріжниця між молодшим і старшим парубком? Обидва дурні коли женяться з молодою, чи старою дівчиною. Але коли хоче женитися, то по що боронити козі сіна?"

Та, Єлисавета не дуже піддавалася духови всіх тих, сусідських міркувань. Вона слухала їх мовчки, але не припускала до серця — Бил був добрий для неї й кінець. Тільки мама підсичена тими гадками, тривожила її.

— Не маю я, дитино, нічого проти нього, — говорила вона крізь плач, коли Марія поставила справу на денний порядок перед батьків, щоб, як вона казала, урвати кінець і не колотити Билом, ніби його сватанням. — На око він показується добрий, але в середині Бог його знає який він. Поговорити з ним не вмію та й не можу провідати якого він роду та плоду. Та й нікого розпитати про його рід, чи він добрий, чи жінок шанує... Добрий чоловік, дитино, дар божий. Найчорніший хлібець смакує з ним ліпше, як біленька булочка з якимось недолюдком без серця. Саме багаство, донечко, облуда, піна на воді, як нема серця. Не миле воно буде коли ходитимеш у страху перед чоловіком — проклинатимеш свою долю та й висушиш своє серце плачучи позакутках...

— По старому звичаю ми мали б поїхати на обзорини до нього, подивитися, що він має, як господарює, але, хоч би й поїхали, то до кого? З' ким там поговоримо? В нього ж ні батька, ні мами?... Чужі ми, дитинко, чужі як язиком так і вірою...

— Та й старший він від тебе близько вдвоє, а такого вже трудно наломати та нагнути куди треба. Такий забуває вже що то бути молодим і як ще трапиться сукритий та заздрісний то гірш тобі буде як наприсилі, бо зоритиме за тобою ненависним оком коли заговориш, чи засмієшся до знайомого між людьми... Знаєш, ти ще молоденька й з молоденьким чоловіком погуляла б отак, вряди-годи, —

молоде молодого знає й відчуває, бо натура однакова, а старий... Не спарується весна з осеню ніколи.

Єлена говорила й, здається, не знала, що плаче, бо не втирала сліз, що викрадалися з її очей і скочувалися прудко по лици, лишаючи за собою мокрі доріжки. І, вдійсности, вона не хотіла плакати; вона була навіть горда, що багатий пан сватає її доньку; але десь там у глибині її серця кублився той матірний повний страху жаль за дитиною, як ото буває коли мама виряжає свою доньку в чужу сторононьку, між чужії люди. Цей жаль розпинав її серце на згадку, що Єлисавета, одружившись з Билом. пропаде для неї мов камінь кинений у воду. Бо на що ж вона привела її на світ, виплекала та вигодувала, як не на втіху собі поки житиме? А так, яка ж буде втіха з неї? Чи зможе вона доглянути її, маму, на старість? Та й які ж то будуть внуки й правнуки з такої дружби?...

Очима своєї душі вбачала Єлена, несвідомо, як чуже життя зо своїми чужими для неї звичаями перлося просякнути в її домашну збудовану віками святиню, що була непобідимою твердинею для її прабабок. В ній перевховувалися своєрідні родинні святощі, звичаї та порядки духового й матеріяльного життя, що в тих святощах родилося, плекалося та передавалося новим поколінням. А тепер, у новім краю, вона бачила як тут-то-там крушіли основи її святині: Марія одружилася без ладу, а тепер Єлисавета...

— Ти, старий, сидиш та й кнюсиш — чому не скажеш своє слово? — жалувалась вона на Воркуна, що сидів коло печі й плів мотузок із конопляного лича.

— В таких ділах я мало говорю, бо це жіноча справа — сказав він байдужно. — Але від себе я би сказав, що з весіллям не треба спішитися, бо хто необдумавши добре справу спішиться, той смішиться. Нічого не горить і не пече, щоб хапатись. Чи як ти кажеш, Єлисавето?

— Як ви скажете так і буде, — сказала дівчина півтихо.

Єлена легше зідхнула, почувши пораду й згоду відложити весілля.

— Котрась із вас скажіть йому, що, як хоче, нехай зачекає до літа й тоді, по Зелених Святах, або по Петрі, зробимо весілля, бо тепер у нас кінці не сходяться до купи, — сказала Єлена утішна, що навислу чорну хмару відвернено на якийсь час знад її дому.

* * *

Бил, не знаючи дійсної причини чому його сватання обійшлося без певного порозуміння, приняв відложення без питань. І, щоб привязатися близще до Воркунів, він, як казала Єлена, вимантив її хлопця, Павла, їхати з ним додому. Вона противилася пускати дитину з хати, але коли він заручив, що хлопцеви нічого злого не станеться, що ходитиме до школи й, що, як не полюбить бути далеко від дому, привезе його назад. Єлена згодилася, ніби більш із мусу, бо інакше Павло був би перевернув хату до гори ногами коли б був не поїхав.

Єлисавета побула з тиждень вдома, потім як Бил поїхав, і наслухавшись маминих та батькових напімнень, поїхала до містечка й стала на службу в Фрейзерки. За це Ґрифинка гнівалася на неї, але за те Бил був вдоволений.

А Єлена, хоч і вспокоїлася трохи по Биловім відїзді, не переставала журитися. Кожна робота нагадувала їй Єлисавету, то весілля, що, як вона казала, висіло у повітрю й наказувало їй бути приготованою навіть із крижавками, що вона заставляла Воркуна ставити між січену капусту в бочку. Не раділа вона ним так, як не раділа коли їхала до Канади, але обставини були моцніші від неї — мусіла піддаватися з надією що все прийде на своє місце колись. З такою її журбою сніг осінь накрив, а потім весна змела його й квітки посадила.

РОЗДІЛ VIII.

— Не знати, гей, де ваш сват, Павло, обертається тепер? — Не дає про себе ніякої чутки мов зпід води.

— Не чув і не знаю де він і що робить. Знищився чоловік аж жаль згадувати.

— Кажуть, що, як Бог хоче когось покарати, тому розум відбирає.

— Я не вірю, щоб Павло прогрішився чимнебудь у своїм життю; він був наскрізь добрий чоловік.

— То ж то й є, що й добрий грішить, бо хоч сам не робить гріха, то за те іншим попускає грішити. Що, не знаєте, що доброго свині їдять? Наприклад Павло... На лиха було йому Канади? Мався добре: було поле, було гарне господарство — тільки жий Павлику, хлібець жувай і Богови дякуй. А він, ні! Через свою мяку натуру послухав жінки й ніби забаг більшого багаства. А Бог, кажуть, гнівається як хтось вибаранчає, мовляв, не контетний ти коровою, то й теляти не матимеш.

— Та то, знаєте, біда де жінки дзвонами дзвонять; ніби верх держать у хаті; бо надзвонять таке, що є що видіти.

— Ну й хто ж тому винен, як не самі чоловіки? Гм... Візьмім хоч би й Павла. Коли б він не гнув був хвоста перед жінкою, та не схилявся перед нею мов загулюканий наймит, але погаратав кілька разів ті дзвони, то мав би був спокій до самої смерти.

— Та це легко говорити, але знаєте, де є війна там є й каліцтво, а сват обходив це мовчанкою.

— Та й вимовчав таке, що на старість жидам водуноситиме.

— Не думаю, щоб воно аж до того дійшло, бо він не продав іще леваду; вона годна прогодувати двоє-троє їдців таких як він.

— Втім то й ґудз, що він мав чим двоїти...

— Ніби, кажете, на двох конях їхати...

— Це ви якурат угадали. Він був ніби ні ваш, ні наш; ні тут, ні там; от сидів чоловік мов сорока на колу. Як би він був у моїх штанах то не ґедзився би був так, як і я... Мені вишумів уже старий край з голови як порція горілки через ніч — ні духу, ні пуху. Бо чого ж ніби? Що ж я там лишив? Панські коні? А Павло гойдався сюди й туди, стара потручувала своїм язиком і вилетів...

Отак бесідували між собою Воркун із Вакарем першої осінної неділі, йдучи до Поштаря зговоритися про молотьбу збіжжя кіратом. Минаючи Дубове подвіря, не могли вони здержатися, щоб не сказати дещо про свого сусіда, що в тиждень по св. Петрі зґедзився й втік, як казав Поштар, від комарів аж до старого краю. Впрочім, люди всякої пояснювали його ґедз. Дехто складав вину на його жінку, дехто винував його самого, але всі дивувалися, що такий добрий та пристойний господар покинув ні сяк, ні так свою родину.

Але, як казав Вакар, що й святий у небі заклене, як щось його допече, не то звичайний смертник, що з бідою родиться та й умирає з нею. А Павло, від коли приїхав до Канади, не міг обігнатися від біди, та й не видержав...

Як вже згадувано в першій частині цієї повісти, Павло Дуб не міг і зжитися з обставинами нового світа. До того ж і клопотів плодилось у нього більше як у сусідів; та ж сам зять, Іван, зробив його передвчасно сивим, потім Василеве весілля вибілювало його волосся; бо Калина не переставала воркотіти та називати невістку відьмою; а вкінци сметь Ольги доїхала йому кінця.

— Отут щось у мене трісло, — говорив він повним жалю голосом, показуючи рукою на свої груди, — бо ніхто тільки я винен за її смерть.

З того жалю та розпуки ходив завсіди з відкритою головою, почорнів від грижі й, як би не Василь і не Воркун, ночував би був на доньчинім гробі. Туск такий припустив до себе, що поза нього світа не бачив.

До того ж і Калина таки направду згубила була голову. Із жалю за донькою голосила постійно та била головою об стіни так, що й її треба було доглядати, щоб собі смерти

не заподіяла. Та й трудно було розрадити її, бо уроїла собі жінка, що їх хата покладена на нечистім місци; що щось пороблено їм недобрими людьми, ніби зачаровано, заворожено та наслано злих духів, що мали б їх зо світа зігнати. Це повіря разом із жалем зробило її такою сукритою та підозрілою, що не тільки сусідкам але й своїм дітям та чоловікови не довіряла коли вони пробували розважати її, бо здавалось їй, що всі були в змові проти неї.

Гірке та сумне життя в Павловій хаті. "Як я видержу це до кінця то житиму поки світа та сонця", говорив Павло до Воркуна, коли цей, не жалуючи слів, пробував розрадити та вивести його з темної сумом пересяклої пропасти.

З того всього Павло, одержавши недавно гроші за продане поле, постановив вернутися до старого краю. І, не кажучи нічого жінці, він зговорився з Поштарем про продаж своєї фарми й думав, що без ніяких клопотів покине новий світ, де не було для нього ніякого щастя. Там він мав іще досить велику леваду, де, думав, покладе хатчину й доживатиме старого віку хоч у бідноті, але в спокою. Ця думка відживила його надії — душу підкріпила, але не надовго . . .

Калина, довідавшись про Павлів замір, відразу зноровилася.

— Краще тут живцем зогнию ніж маю вертатися до краю на сміх людський, — голосила вона сердито. — Вицюркались ми зо свого маєтку, погубили дітей, то нехай і нас зточуть хробаки тут. Чого й на що туди підемо? З торбами ходити? Не хочу . . . Не піду . . . Живою не візьмеш мене . . .

З цим щезли Павлові надії — не хотіла помилувати його його доля та увільнити від засуду на каторгу, що він переживав. І він рад-не-рад не згадував уже про поворот, але думкою, мов той злодій, що напосядеться вкрасти щобудь, перебував на своїй леваді й малював у своїм умі круговид свого рідного села. Там був рай; там був спокій; звідтіль щастя, мов люба дівчина на любого хлопця, моргало приманчиво на нього. Ходив мов сонний. Замкнув-

шись у собі, він не договорював ні з домашними, ні з сусідами, а коли бувало стане з ким на розмову то скаже слово-дві, мов на відчепне, й все дивиться десь туди понад ліс до схід сонця. А нетерпеливий зробився такий, що крий Боже. Найменший недолад у роботі кидав його у злість і відганяв від діла. І ця нетерпеливість поконала його . . .

* * *

Того ж літа, так як і кожного літа, Павло орав цілину волами. Клопоти клопотами, любиш чи не любиш, але їсти треба й, хоч-не-хоч, робити мусиш як не з охотою, то з мусом. А Павло, очевидно, орав і з цим панком, що люди називають, мусом. Сказати правду, він не є вередливий коли робота йде порядно, от робить людина й навіть забуде, що він іде з ним попід руку, але коли дане діло йде мов віз по збродженій худобою й замерзлій під зиму дорозі, що, як казав Вакар, відбиває християнинови бебехи, тоді він, той панок, стає такий нарваний, так розізлить чоловіка, що смерть здається за сестру. А орання цілини не тільки для Павла, але для всіх, що мали, чи мають з ним до діла, не належить до впорядкованої роботи, мовляв: запряг, нагнав і вивертається скиба мов киприй медівник. Воно має свої питомі викрутаси, що кидають чоловіком на всі боки, навіть вгору та вдолину, й висотують з нього всяку терпеливість, а ще більш тоді коли сонце хмари зїсть й вітри заколише.

Липневий день був напричуд гарний, розуміється, коли дивитись було на нього з поетичного горбка. Кількаденний дощ виполокав повітря й землю зо всіх брудів і разом з буйною зеленю та з чистою небесною банею цілий світ зливався в одну величну гармонію краси в якій купалося розкішне життя рослин і тварин. Творець цієї краси, могуче сонце, не розкидало, але заливало своїм теплом і ліс, і поле. Від його тепла буяла зелень і квіти й дихали солодко-розкішними запахами. Гарний день був, такий гарний, що навіть Павло Дуб дихав глибше й почував, що його журба вивітрювала з голови.

І таки не зле оралось Павлови до полудня. Нічний вогкий холод, що звичайно буває по дощи, не скоро втік від сонця з прогалини вліс; держався він, зникаючи поволи, десь підполудне; але пополуднішна спека напирала з такою силою, здавалось, що земля не видержить, але закипить мов вівсянна каша у великому горшку.

Та, з самою спекою можна ще було погодитися; людина й худобина не з воску зроблені, щоб розтопилися; але з язвою комарів, що здіймалися роями з густої та буйної трави, не можна було дати ради. Прибагав Павло всяких способів, щоб відганяти їх: розпалив вогонь в кількох місцях по поли, накидаючи зеленої трави на сухий хворост, щоб диму наробляла; носила Калина ведро з сухими розпаленими ковіньками накритими вогким мохом, поганяючи воли; носила Олена банячок із окуром, ведучи воли; але все те, здається, більш сердило комарів як відганяло. Бо, замість втікати в ліси та дебри, вони здіймаючись хмарою не падали знов на землю, але густим дощем обліплювали плугаторів і впоювалися в їх спітнілі тіла. Сопів Павло, фляцкаючи себе раз-у-раз долонями по лицях, по потилиці, по плечах; пашіла Калина запалена сонцем та обкусана комарями; горіла Олена обжалена мушнею; а воли, бехкаючи себе сердито головами по боках, сопіли аж ревли з нетерпеливости. А вже коли доходили вкінець прочищеного поля, що припирало до невеличкого ставу оброслого високою травою, то тут рвалися всі нитки терпеливости для волів і для господарів.

— Держи! Куди ведеш? Стій! Гов! — кричав Павло на Олену й на волів, що піддерли хвости вгору й за хвилиночку бовтались уже у воді разом із плугом. Пробувала Олена задержати їх воловодом; держав Павло плуг за чепиги що мав сили, але замість сперти вони затягнули Олену майже попояс, а Павла по коліна у воду.

— Маєш Канаду — маєш твій рай, — процідив Павло крізь зуби, глянувши гнівно на Калину, що стояла над водою й вертілася, не знаючи що робити. При цім він глянув якось загадочно на волів, похитав головою, обернувся й пішов борозною в напрямі хати.

— Ти куди справився? Куди йдеш? Чому не виганяєш? — посипала Калина питаннями, тупцюючи, ніби хотіла йти виганяти воли й бігти за чоловіком.

— Виганяй та й ори сама, як хочеш, — кинув Павло словами, оглянувшись та й далі пішов.

Калина стояла, як то кажуть, не в цих, ні в тих; здалося б волів вигнати, але й за чоловіком кортіло побігти; злість почала варитися в її серцю.

— Та кажи куди йдеш, ти . . . — кричала вона на вздогін, не знаючи як Павла назвати, підбігши за ним кілька кроків.

Але Павло не відзивався й не оглядався. Він чим далі прискорював хід мов би втікав із поля бою, де грозила йому неминуча смерть. За кілька хвилин він зник у лісі, лишаючи Калину, як вона сама казала, мов серед води, приголомшену його гедзом.

* * *

Вигнавши з Оленою воли з води, Калина, запалена гнівом на чоловіка, пробувала заступити його місце коло плуга. От, думала собі, що Павло піде до хати, напється води, охолодиться, закурить, відпічне, злість перетреться, і вийде знов до роботи. Він від смерти Ольги, нераз уже ґедзився, але скоро приходив до себе, то ж і тепер прийде. З того всього вона навіть приготовлялася висповідати його за нетерпеливість, бо хто ж бачив, щоб господар втікав від роботи й покидав жінку з дитиною зо зґедзиними волами серед поля? Хто ж таке робить?

Але розюшені спекою й комарями воли не мали найменшої охоти слухати Калининого голосу; перлися знов у воду, або в ліс. З ними й плуг норовився мов би й йому допекли комарі. Ледве загейкали їх, мама з донькою, до кінця поля близче хати. Це забрало досить часу; досить на Павлове охолодження; але дармо Калина ждала, Павло не показувався. Зо злости, Калина випрягла воли й обидві з Оленою займили їх та пігнали близче хати, в пастівник.

Мов шершень забреніла Калина до хати, сподіваючись

застати Павла лежачого на постелі. Там вона думала скупати його та змастити словами від ніг до голови. Але...

— Де ж його вхопило? — промимрила до себе, оглядаючись по хаті і при тім страшна думка мигнула в її голові; він нераз, як вона казала, шамрав, що, як вона не згодиться їхати до старого краю, він сам втече, або візьме посторонок і...

Страх прошиб Калину, пробіг хребтом і застряг у серцю на згадку цих Павлових прирікань. Не вже ж він...? Страшна думка...

Вибігла на подвіря, справилась до стайні, але раптом задержалась.

— Біжи скоро за Василем, — закричала розпучливо до Олени й зо словами "що я тепер робитиму" заголосила на ціле подвіря. А далі почала кликати Павла, та проповідувати так, як ото над мертвим проказують плачучи: "Господарю мій, куди ж ти вибрався, на кого ти лишив мене з діточками?"...

Сіла на поріг і заводила аж сум лісом стелився.

* * *

— Ви, свахо, за чим так заводите? — запитав здивовано Воркун, ставши коло розплаканої Калини. Він шукав за одною зо своїх коров, що, як казала Єлена, була на цих днях, нібито мала вположитися, а можливо вже й зійшлася була з телятком, бо не показувалася сночі коло окуру. Йдучи попри Вакарів став, де худоба з цілої околиці мала своє літниско й, не знайшовши її там, він скрутив сінокосом в напрямі дороги й так, несподівано, на Дубове подвіря набрив. Почувши Калинине голосіння, він із цікавости та й сусідського обовязку повернув, щоб розпитати, що сталося.

Але Калина не відповідала йому на питання. Не завважавши його приходу, вона аж злякалась коли він заговорив. Перестала раптом голосити, схопилася мов попарена й забігла в хату.

Воркун стояв ні в цих, ні в тих; омкно, як він казав,

було йому з того, що сваха якось так подурному поводилася. Іти до хати, ну, якже ж іти коли не просять? Іти додому, не провідавши що сталось, також не випадало; неполюдськи воно буде, бо ніхто дармо не голосить; щось мусіло статися, якесь нещастя.

Постоявши отак кілька хвилин, Воркун посвистав тоненько, засміявся ніяково, скрутився так, як той, що не знає котру дорогу взяти, й подався до стайні звідкіль вела стежка на город, а там далі через фарми до зятя, Василя.

— Йди-йди там, до стайні, та подивися на свою роботу, — кричала плачем Калина на здогін Воркунови, коли він наближався до згаданого будинка. — Потішся нею . . .

Воркун оглянувся, подивився на хату звідкіль лунав голос і, думаючи, що Калина сварила котресь із своїх дітей за якісь збитки, пустився йти далі. Йому й не снилось, що вона оскаржувала його за дуже страшний злочин. Бо хто ж як не він винен був за всі її клопоти, а тепер за те, що Павло, на її думку, повісився на бантині в стайни? Так вона уявила собі й певна була, бо чого ж він прийшов на подвіря в таку годину? Потішитись прийшов із її нещастя.

Пройшовши попри стайню, Воркун, йдучи попри город почув скорий тупіт ніг із ліса. За хвилину побачив перед собою Василя, Марію й Олену, що бігли на стрімголов стежкою.

— Що понаривало вас сьогодня? — запитав він сварливим голосом, спинивши дітей. — Понаїдались печериць, чи якогось іншого лиха?

— Тато десь зникли, — видихав задиханий Василь відповідь.

— Як? Куди? Коли пропав? — посипав Воркун питаннями недовірчиво.

— Не знаю . . . Мама . . . ні, то Олена каже, що тата нема . . .

— Подуріли, бігме подуріли, — сказав Воркун, йдучи за дітьми до хати. — Старий зарився десь у солому й спить, а вони вганяють; позапалюватися можуть.

— Ой, всиротив нас, всиротив . . . — голосила Калина

коли побачила йдучих. — Не буду я мати просвітної годинки на цім світі . . .

— Та скажіть мамо, як то було, що тато . . .

— Ти ще допитуєш? — крикнула вона сердито, не даючи синови докінчити речення. — Піди й подивися в стайню, там побачиш куди ви всі загнали його . . . Ви й мене доведете до того . . .

Побіг Василь, за ним Воркун, а за ними й Марія з Оленою побігли подивитися що то батько виробляє в стайни. Але на їх здивовання стайня була порожнісенька. Перегорнули старе сіно в яслах, знайшли кілька старих і свіжих яєць, але батька не було. Василь виліз на під, оглянув, поштуркав копицю сіна вилками — спокій був усюди; дармо павутиння пірвав.

— Що ви, свахо, пленечите про Павла та про стайню? — питав Воркун Калину, що стояла тепер на порозі й якось загадочно гляділа на йдучих зо стайні дітей.

— Його нема там? Він не ви . . . (хотіла сказати “висить”, але нагло урвала на “ви”, звертілася, мов би шукала за чимось що впало тепер із її рук і зараз таки змінила голос). Де ж він здимів так нагло? — запитала їдким голосом і оглядалася по подвірю. — А може він . . .

Тут вона одним рухом обкрутилась, забігла в хату, а там до скрині й за коротеньку хвилину наробила такого крику, мов би між гадєм знайшлася.

— Ой, забрав, бігме закрав усі гроші та й потікся на зломану голову . . .

—Куди, та з чим потікся? питав Воркун; йому вже на сміх збиралось із невторопаної жінки.

— Гроші забрав . . . До старого краю втік, — відповідала вона плачем. — Біжіть, ловіть злодія . . . Він не забіг ще далеко . . . Ой, лишив мене голу, босу з дітьми на боже покаяння . . .

— Та ж ви, мамо, маєте гроші в руках . . .

— Я знаю, що маю, але не всі . . . Одного вузлика бракує, — пояснювала вона Василеви крикливим плачем. — Тут було триста, а тут було двіста, — говорила, показуючи велику хустку з вузликом завязаним ниткою в однім

розі. — Одні є, а тих, що були завязані в цім розі нема... На, бери, рахуй і скажи котрі він забрав чи двіста, чи триста...

Василь розвязував вузлик і рахував жовті десятки.

— Кажеш, є триста? — питала вона закриваючи собою гроші, щоб Воркун не дивився на них.

— Триста, — сказав Василь.

—Щастя має, а то я була б йому все волосся обдерла з голови коли б був взяв триста, бо це за моє поле гроші, не за його, — грозила та сварила люто Калина. — А тепер ходім, біжім, може вздогонимо його на дорозі, — додала, ховаючи гроші в пазуху.

Калина вибігла на подвіря й справилась до воріт.

— Чому не йдете, чому не біжите? — питала вона дітей, що стали з Воркуном коло хати й якось смішно й дивно дивились у її бік.

— Дивіться, що я зловив! — кричав утішно Дубів Осип, йдучи з пастівника й показуючи дві великі щуки, що він зловив на сильце в Поштаревім, як вони казали, потічку.

Осип, скалічивши, або, як казала Калина, просадив ногу на острий лозовий штипок два тижні тому, ходив на киржі, що сам собі змайстрував. Через це каліцтво не міг він помагати батькови орати цілину, ніби, поганяти воли й носити окур у банячку, його місце зайняла мама, а він плентався коло хати шукаючи розради з Іринкою. Але сновигати цілий день по подвірю навкучалось йому й, щоб не знудитись, шкутильгав до потічка, сідав на вигіднім беріжку й чигав за щуками, що підпливали вгору водою. Любувався рибами коли вони посувалися чередою проти води й засилював сильце тільки на найбільших тоді, коли вони відпочивали при березі. Багато втіхи мав він із тими щуками. Заложить бувало сильце поволеньки, непомітно, на, як він казав, щучачу качачу голову, сіпне патиком і аж регочеться коли перестрашена розплюйхліб забуркає водою, ну й більшість із них виривались разом із сильцем. Сьогодня він зловив дві найбільші й ішов скоро додому, щоб похвалитися своїм здобутком. Він ледве ніс рибу.

— Ти каліцуне, чому хати не пильнуєш? Не бачив ти тата? Де тато пішов? — накрила Калина хлопця питаннями.

— Тато пішли до вуйка Дьордія тютюну купити, — відповів Осип без найменшої думочки про якісь клопоти, шкутельгаючи до криниці, де хотів обчистити рибу.

— Тютюну? За двіста доларів тютюну? — кричала Калина, але її голос стратив майже всю силу; здавалось, що той голос жалував за тим, що не так сталося як він думав. — Я дам йому тютюн, чекай! — погрозила вона, вертаючись до хати.

— Скільки рейваху задурно-запусто, — сказав Воркун, ніби до себе, але й до всіх і при тім справився йти на дорогу.

— Скажіть мамі нехай не журяться за Перісту; вона вположилася й має таку гарну теличку, як китичку, — сказала Марія на вздогін батькови.

— А я дурний бігаю та шукаю за нею цілий день по лісі ..

— Вона з нашою Маланкою ходила ...

— Приженеш, коли тая китичка підбіруе холити, — сказав Воркун та й пішов дорогою додому.

* * *

Тим часом, коли Калина, як казав Воркун, справляла рейвах, ніби за тим, що Павло страгився, а потім, що втік до старого краю, він сидів у Поштаревій крамниці, курив і торгувався з Поштарем за свій маєток. Розлючений комарями та волами постановив він твердо продати фарму й доробок і проти волі жінки поїхати до старого краю. Поштар не відраджував його.

— Як ви наважились то ніхто не має права здержувати вас, — говорив він ніяково. — Дам вам за землю по чотири долари за акер, а за худобу гурт-на-гурт три сотки й спокій. Дику землю можна купити тут по три долари за акер, але я накидаю вам по одному доларови тому, що ви маєте вже будинки й здвадцять акрів обробленого поля.

Павло, обраховуючи скільки то гроший прийде зо всього, та скільки він стратив на своїй, як він казав, штудерації, ніби на своїм переселенню з краю, а тепер до краю, невдоволений був Поштаревою ціною. На його рахунок Поштар повинен був дати йому по шість доларів за акер і чотири сотки за худобу. Тоді страта затерлася б трохи, отак, що вернувшись до старого розбитого гнізда, він не потребуватиме робити на чужім поли. Не буде, розуміється того багаства, що було, але можна буде якось карпаничити, ніби звязувати кінці до купи.

Але Поштар і слухати не хотів про підвишку.

— Мені не треба вашої фарми, — говорив він байдужо, — бо я маю досить клопоту зо своєю. Але щоб помогти вам отак, посусідськи та познайомости, я візьму її з ваших плечий за гроші, що-м сказав. І таки кажу вам святу правду, що я вже каюся, бо я так, із загаряча, загрубо підсадив ціну; вона не варта тих грошей; але, як знаєте, я свого слова ніколи не касую й, як хочете — беріть ту ціну що даю, не хочете — ваша воля, я вас не буду силувати.

Це так Поштар вголос говорив, а думкою він куди далі сягав. Сказати святу правду, йому вже таки здавалось, що він рахує поверх три сотки доларів чистого зарібку, продавши фарму якомусь іншому, грошовитому переселенцеви; він мав уже багато таких купців, що бажали осістить десь у заселених околицях замість іти на дикі безлюдні землі. Але цього засягання він не міг показувати Павлови; байдужність купця завсіди збиває ціну вдолину.

— Як так, то я пораджуся з жінкою та й скажу вам, чи ми будемо кумами в цім ділі, — сказав Павло свідомий, що жінка не пристане на ніяку продаж, але треба було сказати щось, щоб сват не думав, що він хоче стеряти маєток за безцін.

— Радьтеся, а я від свого слова не відступлю; я навіть можу завдаток вам дати, — говорив Поштар, витягаючи з кишені жмуток помятих доларів. Беріть, коли даю, бо іду завтра до міста й впхаю їх у інше місце.

Така. Поштарева, добросердечність розмякшила Пав-

ла; він справився був брати гроші, але в тій хвилині згадав свого сина, Василя, і здержався.

— Та нехай буде ваше слово без завдатку; я вам довіряю, — сказав Павло, встаючи з лавиці. — Скажу вам крайне слово завтра рано, поки до міста поїдете, — додав уже у дверях.

Йдучи навпрашки фармами до місця, де орав цілину, Павло не спускав з думки Василя. Якось не до ладу показувалось, що він шукав чужого купця на свій маєток тоді, коли син повинен був бути перший. Та ж Василь, крім одної корови, не взяв і не домагався більш нічого з його доробку, хоч йому, як синови, належалось багато більше як те, що зятеви, Іванови, дав. Продати йому фарму за половину тої ціни, що давав Поштар, не було б жалю, бо свій купив, не чужий. А за гроші...

Тут Павло зайшов у глухий кут із своїми думками. Василь не мав грошей; можливо нашкрабав би якусь соточку зо своїх зароблених грошей, але за мало їх буде; на шифкарти не стане з тими, що є в скрини й з тими, що мав за поясом. Дотого ж і його злість перетерлася; якось жаль робилося на згадку покидати нову громаду. Клопоти-клопотами, всюди вони бувають між людьми; можливо ліпше буде пізніше — хто його знає? Та й зо злости чоловік багато дечого зробить такого, що ні пришити, ні прилатати...

Павло, отак думаючи, навіть засміявся з себе самого, що він якось так не вгамовано взяв зо скрині двіста доларів із такою певністю, як є сонце на небі, що він, навіть не повертавши до Поштаря, піде прямо пішки до містечка, а звідтіль до старого краю втече. Всіх грошей не брав; тих триста доларів лишив жінці, бо вони були з її пайки, а ці, двіста, він держав із тих, що привіз із краю, на чорну годину, а ця чорна година, як раз трапилася була сьогодня. За них він мав увільнитися раз-на-завше з єгипетської неволі, а жінка... ну, він лишав її фарму й увесь доробок. Продасть, поїде за ним, як схоче, а не схоче...

З такими думками Павло на свою ріллю прийшов. Димилися ще окури по поли; сторчали невеличкими купками

пірвані скиби нагорнені плугом, що не мав сили перетинати густого коріння; лежали густо повитягувані з ріллі розкрячені пеньки та недогарки пнів і дерева; все те пахло спузою, димом і пересякле було, так Павлови здавалося, його й волячим потом. Тяжке, кострюбате показувалось те недооране поле, але близьке його серцю. Там далі нивка зелено-колосистої пшениці купалася в гарячих проміннях сонця . . .

Глянув на ставок вкінці поля — волів не видно було...

— Чи не потопились разом із жінкою й дівчиною? — майже прошептав Павлю цю думку й, із цілої сили побіг у той бік. Засліплений страхом, він навіть своїх білих штанів не підкочував, не скидав, але як був, так і у воду заліз. Бродив по пахи, здійнивши руки вгору й шукав босими ногами за втопленими вздовж і впоперек . . .

— Ви за чим шукаєте? — питала Марія здалека, йдучи з Василем дорогою додому; вона ще й засміялася дзвінко.

Павло прямо здурманів коли почув голос невістки. Стояв серед ставка з руками вгору й здавалось, що збирався пірнути.

— Мама за вами світ перевертає, ми малощо не потріскали біжучи шукати вас, а ви воду в балті міряєте,— дзвонила Марія далі вже над водою.

— Ой, не смійся, дитино, з мене, — говорив мов крізь плач Павло, виталапуючись на беріг. — Обмарить якась біда чоловіка й справить на якесь таке, що сміх людям казати . . .

— Чого ж ви шукали в воді? — запитав здивований син.

— Волів шукав . . . Думав, потопились . . . Зґедзились були й у воду забігли, — говорив півсердито мокрий батько й оглядався заклопотано, не знаючи що з собою робити.

— Воли, мама, в пастівник загнала . . . Ставайте тут коло вогню й обсушіться трохи, — радив син батькови, докинувши сухого лому на погасаючу ватру.

— Досить, синку, сонця; пече воно безтями; обсушить скоро... Накидай сирої трави на вогонь, щоб димилась, бо комарі очі виїдають.

Ставши отак коло диму, Павло розповідав дітям свою пригоду з волами й притім стіскав та викручував воду зо шмаття. Зловився за пояс і аж побілів зо страху... "'Згубив гроші?" шибнула думка. Пошукав пальцями — легче стало, але не дуже... "Розмокли — розлізуться". Стояв мов на терню й молив духом Бога, щоб діти скоро додому пішли... Просушить гроші на сонці.

— Ви обсушіться та йдіть ского додому, бо мама знидіє з плачу за вами, — сказала Марія, побачивши, що батько не договорює. З тим вони й розійшлися.

Павло, поки обсушив себе й гроші, то сонце над заходом було. Йшов до свого подвіря мов з хреста знятий. Пекла перцем шкура обжалена комарями, виснажений сонцем і спрагою, він ледве телепався стежкою до хати. Тяжке, мов млинський камень, пригноблення почував у своїм серцю.

Не встиг він показатися на подвірю, як Калина з порога почала йому сварливого марша прочитувати. Він мовчав, хоч серце кровію обкіпало. Без мови увійшов у хату, без мови напився води, ляг на постіль і без мови вийшов до схід сонця з хати...

Кілька днів пізніше Калина одержала лист, де було написано.

"Дорога жінко: Мені дуже дурне приступало до голови й, щоб не згубити своєї душі, взяв двіста доларів і їду до краю. А ти, як схочеш, можеш також їхати. Попродай худобу, а фарму лиши на Василя; він сплачуватиме нам потроху. Роби так, як умієш, бо мені Канада не плявдує.

Павло Дуб."

* * *

Павлове несподіване дезертирство наробило багато поговірок та балачок у громаді. Люди, як звичайно, всяко судили. Одні жалували за ним, звалюючи всю вину на Калину, а одні нарікали на нього, що лишив жінку з дітьми в чужім краю мов серед води в човнику без весел. Але, загально, жадна сторона не відважувалася пришпилити вину їй, або йому й сказати, що так воно було, не інакше, бо Павла не було, щоб пояснив справу зо свого боку, а Калина, навіть на диво своїм дітям, затялась й ні доброго, ні злого слова не говорила. Правда, не знаючи де він подівся, вона плакала й голосила поки листа не дістала, але потім перестала плакати й, як казала Ганна Поштар, скаменіла жінка. Ховалась від людей і навіть із своїм сином, Василем, не договорювала, от скаже було слово-дві та й по розмові. Через таку мовчанку ніхто не знав її думок і це, очевидно, сердило цікавих людей.

Але, що вона не дбала про Павла, то кожному на зверх ясно було. Бо, замість спродувати маєток і їхати за ним, вона взялася господарити, як казав Вакар, на всі заставки. Від сонця до сонця нишпорилася з дітьми на поли; цілину доорала; ріллю вичистила з коріння й заволочила; сіна напрятала; і при тім, затиснувши губи, ходила мов темна ніч.

Змінилася жінка, дуже змінилася. Як що говорила до дітей то завсіди тихцем і з придушеним жалем. По вечери виходила на подвіря й крадьки посипала попелом землю коло воріт, стежку коло фіртки в город, хату довкола; на приспу під вікнами, сперши на стіну, ставила цебер отвором на подвіря; та й в хаті на вікна ставила миски лицем на двір, щоб і вони помагали попелови й цеброви відганяти та відвертати погане лихо, що, на її думку, зліталося з цілого світа, наслане недобрими людьми, щоб її шкоду творити. Бо хто ж, як не те лихо, заволоділо Павлом, помикитило йому розум і пірвало до старого краю?

Отак забезпечившись попелом і начинням знадвору і з хати, клякала вона перед образами й довго-довго молилася пошепки. Потім хрестила хату, діти й себе, лягала й плакала нишком, щоб діти не чули. З початку, зараз по Павловім дезертирстві, приходили жінки розважати її, але,

завважавши, що вона ховалась від них, скоро почали сусідські стежки споришем заростати. І, хто ішов, чи їхав дорогою, завсіди якось скоса споглядав на її сумне подвіря, що нагадувало собою теє, з котрого на днях мерця винесуть.

Все ж таки добрі люди не покидали її; Воркун через Василя помагав їй у всім чим міг; навіть Вакар, що язиком ніби тішився з її горя, але не відказувався, як треба було помогти щось із тяжкої роботи, як він називав, соломяній вдовици. Воркуновою косаркою й грабаркою Василь сіна накосив і згромадив; Вакар поміг звезти в стирту; Василь Поштаревою жниваркою вижав збіжжя, а Вакар снопи в стіжки звозив. А коли прийшлося говорити з Поштарем про молотьбу збіжжя його кіратом, що Вакар називав кінською ціпарнею, то Воркун без відома Калини назначив для неї день.

— На сам перед змолотимо ваше збіжжя, — говорив Воркун до Поштаря тої неділі, коли вони йшли обидва з Вакарем і розмовляли про Дуба, — а від вас перетягнемо до свахи, Калини, бо гріх був би облишити її. Тай Василь привезе до неї своїх кілька фірчин, щоб за одним махом змолотити, бо шкода тягатися з машиною за тих кілька снопів аж на його подвіря. Від неї перетягнемось до мене, а потім Вакаря, Соловія й інших, як схочуть, обмолотимо.

— Клопіт тільки, що сваха не має чим та й ким робітників відробляти, — завважав Поштар. — Наприклад, я з наймитом буду робити в неї, але кого ж вона до мене пішле?

— О, не журіться цим; якось то буде; заплатить вам за молотьбу, — потішав Воркун, — а робітників Василь відробить . . .

— Або я вам зарахую, бо то ви мене наймаєте, — сказав Поштар сміючись.

— Про мене, рахуйте, я не збіднію, — сказав Воркун байдужо.

— Е, Дьордій і Богови зарахував би день за те, що через нього неділю тратить, — сказав Вакар на сміх при відході.

РОЗДІЛ IX.

— Ви не дуже наповнюйте міхи, бо зле їх носити як нема защо руками держати, а до того ще й підірватися можете, хребет трісне, — говорив Дьордій Поштар до Григорія Воркуна, споглядаючи криво як Воркун тевкав міхом до землі, напихав дручком так твердо, що міх малощо не тріскав від пшениці.

А Воркун знав, чому Поштар його жалує. — Жаль йому було, що менше грошей заробить по пять центів від міха, як він твердо міхи наповнятиме.

— Як має бути повний то нехай буде такий, як треба, твердий, щоб не погинався на плечах, — відповідав Воркун, посмішкуючись скрито. — А, як підірвуся, ну, знаєте, від цього збіжечка варта й відлежати, бо гарне вродилося, видає гарно так, що й хребет вибачатиме раз на рік.

Це, так, словами перекинулися Поштар з Воркуном, коли Поштар своєю молотаркою Воркунове збіжжя молотив.

Перший раз Воркун вже не ціпом, але машиною на новім господарстві в новім світі молотив збіжжя. Надоїло було пацькати ціпом цілу зиму минулими роками і, цієї осени, зміркувавши, що не стане зими змолотити сім стіжків, наймив Поштаря з машиною.

Три дні молотила машина в Воркуна. Триста міхів пшениці, триста вівса та й ячменю з півтора сотки намолотив. Ой, який то він втішний був! Багато більш втішний як пізніше коли намолочував тисячі бушлів всякого збіжжя своєю власною машиною. І памятав він це, перше молочення, як один із найкращих споминів, тай сміявся зо своїх тодішних бажань мати на своїм подвірю всіх своїх сусідів зо старого краю, щоб приглядалися та дивувалися, що він, Григорій Воркун, котрому в краю не ставало хліба від старого до нового, розбагатів в Канаді так, що мусів вже машину наймати збіжжя молотити. Гордими, та багатими очима дивився він на новий світ!

Нераз бувало, пізніше вже, розповідав Воркун своїм внукам про тую втіху, але вони не розуміли його. Чого ж

було тішитися? Що ж триста міхів пшениці в порівнанню до повних великих шпихлірів, що їх батьки насипали кожної осени? Цілими вагонами відсилали та продавали, не міхами. А він гляне на них, похитає сумно головою та й розповідає:

— Так, так мої небожатка, велика втіха була з тих міхів — більша, як з теперішних повних шпіхлірів, — бо сіяли ми не на продаж, але щоб було що їсти. Маленько було поля, не було чим обробляти; руками порпали, руками сіяли, руками збирали, руками молотили; руками жорнили; тяжко було, а до того ще як і посіялось то мало коли обійшлося без морозу. Тепер нема якось тих морозів, а тоді мов навмисне шкодили, майже кожного року шкодили. От, пригнітить пшеничку тоді, коли вона молочком налита та й по хлібі. Чорний такий, тай смаку в нім не було. Та й такого збіжжечка продати не було кому, бо хто купить полову? Тоді і здорового трудно було продати. Міг би був десь збути коли б легко було завезти, а то треба було здорових коней, або волів, щоб затягнути пару мішечків до містечка. Їдемо, бувало, три, або й чотири дні, залежно від веремя, привеземо, тай просимо, набиваємось щоб купили і, як виторгували по доларові за міх пшениці, то вже аж надто добре було. А то по пятьдесять центів продавали щоб додому не везти. Не було хісна з продажі — для себе сіяли і тішилися коли вродило гарно і мороз не пошкодив. Держали таке збіжжечко рік від року на хліб, та на насіння.

— А того року, кажу вам, таке збіжжечко вродило, таке вросло, як ліс. Виповнилось гарно, морозу не було і, коли прийшлося збирати, ми з покійною бабунею не могли ради дати. Жали серпами, підкошував косою з каблучкою і валив підкошене на стояче, але не полягле воно було в один бік, покручене було, і я забігав то звідсіль то звідтіль, а вкінці знемігся, пішов до Поштаря, наймив жниварку з кіньми і вижав. Таких, кажу вам, купок наставив, що не було куди возом заїхати.

—Звезли ми обоє з бабунею те збіжжя в стіжки, а я тільки оком кидав, питаючи: коли я його змолочу?

Знаєте, веремя таке непевне — сухого треба, щоб молотилось добре. А тут тобі фляковиця хляпне в осени, а зимою мороз тріщить, духи запирає. Махнеш пару разів ціпом і рук не чуєш — замерзають. Цілу осінь і цілу зиму треба було капарити щоб пару стіжків змолотити. І тої осени я не стерпів — найняв Поштаря з машиною. Не була та машина отака, як тепер, що жре снопи по чотири зараз. От, знайшов він якесь старе доробало, казав, десь між німцями, полатав, повязав і молотив собі. Кіратом молотив . . .

— А що то за кірат? — питали внуки діда цікаво.

— То був такий варстат, — поясняв Воркун охочо. — Тоді в нас дві парі коней і дві парі волів обертали ним, отаке собі веретено, стовп, а до того стовпа прибиті були чотири дишлі, а до тих дишлів запрягали тягло, ніби коні, або воли, а це тягло ходило собі довкруги стовпа і обертало його. Разом із ним оберталося прироблене на споді, як у фуркалі, велике колесо з трибами, а ці триби обертали мале колесо з трибами. Це мале колесо мало довгу вісь, або хвіст, що виставлявся далеко на бік невисоко понад землю, щоб тягло могло переступати його коли ходило довкруги. На кінці того хвоста приироблене було колесо без трибів. На це колесо заложували пас, а цей пас обертав мале колесо з боку машини і телепав нею аж підскакувала, здавалося нераз, що фуркне вона тріскайи у повітря, коли ваш батько, Корнило, підганяв тягло бігом — він тоді за погонича був, ніби машиністом.

— А коням і волам не крутилося в голові коли вони йдучи крутилися довкруги? — допитували діти.

— Крутилося, чому ні. Всім нам крутилося в голові в початках,—підкинув Воркун ці слова, пригадуючи свої власні початки в Канаді, — але ми їм завязували голови міхами щоб не бачили світа і не страхалися тарахкання та калатання машини. Потім вони привикали, як всьо живе привикає до всього.

— І скоро молотила тая машина? — питав хтось із старших внуків.

— Молотила, як на той час, скоро, скоріш, як ціпами

молотили б були тії, що коло неї робили. А було нас девятеро. От, здається мені, що таки тепер бачу, як Соловій стоїть коло стола, ніби коло бубня, і пускає в нього снопи, розстрясаючи їх рівненько і, пускаючи не цілого зараз, але потрішку, щоб машину не задушити. А коло нього стоять, мов дружки, Софія Вакарева з одного боку, а Олена Дубова з другого з серпами в руках, беруть снопи, що Софії кидав зо стіжка Дубів Осип, а Олені ваш батько, Василь, обертають їх чівками до бубна, розстинають перевесла і підсувають під Соловієві руки. А він спритний був у тій роботі; ніхто не міг так рівненько пускати снопи як він. Отак кидають, машина гудить, тарахкотить, а вони співають, або перемовляються, ніби сваряться, що хтось там не робить так, як треба. А Корнило сидить собі на помості кірату з батогом в руках і вигейкує мов би череду худоби гонив на торг. Тішився, що возився і, що поганяв.

— А покійний Вакар ніякої іншої роботи не хотів тільки солому, що виходила з машини драбиною, відкидати та полову відгортати. От, таки так, як дивлюся на нього тепер, як він, покритий порохами що й очей не видно, сміється до мене з під тих порохів і кричить: — Великомоцний пане, дідичу, куме Григорію, як там пшениця сиплеться? — Це, так, він з мене, ніби сміявся, кпив подоброму, що я, як він казав, в пани записувався, ніби машиною почав збіжжя молотити. Сам він не хотів щоб Поштар молотив. — Змолочу сам, ціпом, — говорив сварливо, — і не дам тому лупієви (так він Поштаря називав) по пять центів від міха. Я й так дную й ночую в нього, відробляючи довги, а ще як додасть за молотьбу, то готов забрати все моє збіжжечко, а мені тільки полову лишить.

— Та й справді, тяжко було тоді за гроші. Тепер, ваші батьки, тисячами обертають річно, та й ще не стає. А тоді й десяток не було. Продав хто кілька мішечків пшениці, взяв кілька доларів і не знав котру діру заткати скорше, бо всюди світилося. Покійна бабуня вісім років носила тії чоботи, що з краю привезла. Від зими до зими босими ногами стежки топтала, цілу фарму сходила слід-

у-слід, а зимою, коли вже не стало чобіт, мішками ноги обвивала щоб на двір вийти. Не було за що нових купити. Передала була Марія, мама ваша, коли служила в місті, сукняні черевики, як дарунок на Різдво, але Павло зносив.

— Ще, як хто міг вирватися літом на заробітки, легше ставало не тільки тому хто ходив, але й цілій громаді. Приїдуть під зиму, принесуть по пару десяток, та й діляться одні з другими. Довжки віддають, купують то свиней, то теличок, то бичків парують, отак, торгують між собою доти доки Поштар зо своїм склепом не забере тії грошики за марфу і не відвезе до міста. А тут, близько, не було в кого заробити. Як хто наймав до якоїсь роботи то все на відробок, або платив, як казав Вакар, мішком, ніби міх пшениці давав, як мав, за робучий день. І томуто Вакар не хотів молотити машиною та платити Поштареви по пять центів від міха, бо вони велико значили в той час.

* * *

Отак-то Воркун, згадуючи своє перше молочення машиною, звязував своє оповідання внукам. Були недостачі, але, як він сам казав, дуже велико почувався. Несвідомо вбачав, як змінювалися часи: жниварка виганяла з поля косу й серп, а молотарка з току ціп. Зростало господарське життя понад робучі руки господарів і їх родин. Треба було помочі машини в роботі на подвірю, а в хаті, як казала Єлена, треба було більше горшків купувати.

Коли машина почала молотити в Поштаря, то до Ганни навідувалися майже всі жінки щоб приглянутися що вона варить робітникам, як варить і скільки, як дає страви на стіл, щоб знати як робити коли машина до них прийде. До тогож таки обраховували кілько то горшків, мисок та ложок треба буде позичити, бо й цього не мали досить. А Єлена приходила таки кожного дня помагати Ганні варити та печи; бо не було кому помогти їй. І навчилася вона багато дечого, що стало їй в пригоді.

При машині можна весілля таним коштом справляти, — говорив жартком Воркун при вечері в Поштаря. — От,

молодий з молодою кидав би через день снопи зо стіжків, дружки стояли б коло столового і розрізували б та подавали б йому снопи, дружби відгортали б полову, а староста носив би міхи до шпихліра. Ну, всій саржі і всім гостям знайшлася б робота — перепускалися б. Не псули б дар божий задармо. Вечером гуляли би кому охота, є коло чого.

— Е, в тебе тільки жарти в голові, — відізвалася Єлена, доливаючи борщу в миски. — Не втямці тобі кілько то котори з цим варевом. Ми, обидві з Ганною, вже ніг не чуємо бігаючи щоб вам зварити та спечи. Але буде тобі весілля коли машину до нас затягнуть. Марія при дитині, Текля також не лишить дітей, Тетяна ледви лазить, а Ганна, як бачите, ледве на ногах стоять, — відлежемо, обидві оцю молотьбу. Будеш сам варив та пік . . .

— Ов-ва! Я в ночі наварю й напечу, а в день їсти будем, — дражнився Воркун, хоч і побоювався, щоб не дійшло то такого, як Єлена предсказувала. Та й знав він чому вона сварила його за жарти — не хотіла вона машини.

— Змолотиш ціпом, не бійся, — говорила йому тоді, коли він міркував, чи кликати Поштаря молотити, чи ні. — Зима довга, що меш робити? Лежати та бандиґи гнути? А лежанка нічого не принесе, а як змолотиш сторонку (копу), або дві на день, то таки заробиш щось в себе. От, хочби пять міхів намолотив, то це буде півтретя шустки, рахуючи по пять центів від міха, що мусиш Поштареви заплатити. Ти ніби більше брав на день в краю як молотив по чужих? Та коли б тільки пять центів, то Бог би брав, але то більше. Ніби ти не знаєш, що Поштар минулого року бика зарізав, безрогу заколов на молочення. Та й струбіли робітники, з кістками зїли все, що було, ще й курей мусіла Ганна дорізувати. А в нас нема що колоти та й різати — хіба всі кури дам на стіл, а потім саме зеренце будемо трубіти, бо не буде ні юшечки, ні душечки з курятинки. Таки кажу, що нема ще на що тягнути машину та й громаду людей, бо що змолотять, те й зїдять.

Але Воркун не піддавався. Прикро приходилося моло-

тити цілу зиму і він обраховував на всі боки, доказуючи Єлені, що молотьба не буде дорого коштувати.

— Дивись, — говорив він не так дуже певно, — робітники не будуть нас нічого коштувати, бо ми, з Корнилом, заробимо в самого Поштаря на стільки, що він, змолотивши нам, ще нам буде винен, а не ми йому.

— А ти відколи зачав рахувати Корнила за робітника? — питала Єлена насмішливо. — Таке дитиня, а він вже його в робітники пхає, та ще й до Поштаря, що зо старого робітника жили висотує як найме до роботи. Не пущу я хлопця до роботи, забудь це.

— Не бійся, стоятиме він при машині за старого робітника; поганятиме коні в кіраті, — не піддавався Воркун. — Минулого року поганяв Вакар і, розуміється, рахувався за старого робітника, а цього року я так зроблю, що Корнило робитиме тую роботу. Сидіти на помості на кіраті і підганяти тягло хто небудь потрафить. Там тільки крику треба, не сили. І заробить на день міх пшениці криком, — додав він і сам засміявся зо свого доказу.

— Те, що він заробить, я не хочу знати, але скажи ти мені, звідки ти їду вижуриш для робітників? — допитувала Єлена, пробуючи засунути Воркуна в кут питанням.

— Ми, значить я, Василь, Соловій і ще дехто, підемо до Поштаря, купимо старого бика, або стару льоху, до спілки. Забємо, поділимося і прогодуєш змолотників дватри дні. Потрохи варитимеш, щоб не переїдались, не так, як Ганна, побагацькому.

— За що купиш, як в жадного з вас цента готового нема?

— За пшеницю заміняємо, або на відробок візьмемо.

— Та вже роби як хочеш і як знаєш, бо я бачу, що я з тобою не договорюсь порозумному; ти все на своє гнеш. Я ж кажу, що воно нема з чим розганятися за машиною, але тобі ані вдумці, що нема звідки. Забаг машини, як дитина мами і не відговориш. Як би ми зїли все те, що намолотимо ціпами за зиму, то . . .

Не знала Єлена що далі казати і на тім стало. Воркун згодив Поштаря, поставив Корнила в робітники не тільки

в Поштаря, але для всіх, котрі годилися брати машину і був спокій із того боку.

Але з їдою, про що згадала Єлена в Поштаря при вичері, не було надійно. Купили вони безрогу так, як Воркун плянував; десять міхів пшениці обіцяли дати за неї; але коли закололи її і поділили між собою, то так, на око, дуже мало було того мяса, от, ледве по тридцять фунтів кожному зайшлося, бо на пятеро розділили.

— Якось то буде, — сказав Воркун, перебігши в памяти свою бесіду з Єленою. — Коли скінчимо тут, в Дьордія, підемо до Калини. Там буде, разом із Василевим збіжжем, на два дні, а може й на довше. Тим часом ти напечеш хліба зодві печі, наробиш голубців бочку, насічеш бураків корито, бобу навариш зодві ведрі, а до того маєш бочку капусти квашеної, бараболь повну яму, бербеничку сира спрятаного, чосночку кілька віночків і нагодуємо ми своїх робітників, аж пообдуваються.

— Буду я видіти хто обдується, — сказала Єлена і сама засміялася з іншими з Воркунової поради, що й як вона має їду приготовляти. Та це так, на жарт, але вдійсности вона таки журилася, спати не могла через те вариво. Помагаючи Ганні, вона бачила, що Ганна не жалувала мяса. Поштар забив трирічного бика, зарізав підгодовану льоху і було звідки не жалувати. Кожного дня на снідання пражила сало й мясо, на обід варила великий котел воловини, а не вечерю такий самий котел свинини, і все те миналося. Інших страв мало їли, бо й сам Поштар говорив, що він не приїхав до Канади їсти бараболі, капусту, біб і інші напхайкишки. Це він лишив за морем, а тут мяса давай, бо є! А Єлену страх збирав, бачучи те захланьство на мясо — як вона поставиться зо своєю, як вона казала, крішкою, що самому Поштареви не стане? Він же ж їстиме в неї, як ціпарник, ніби той, котрий машину доглядатиме. Тай варити для всіх на снідання, на обід, та на вечерю не було жартом. А до того ще як не вдасться варево!

Дуже билася думками Єлена — так дуже, що малощо

не розхворілася з тої грижі. Томуто й сердилася на Воркуна, за його жарти.

* * *

Але все проходить — мусить проходити. Змолотивши в себе, Поштар перетягнув машину до Калини. Тут уже Василь порядкував на подвірю. Він своє збіжжя зложив в стіжки коло маминих, щоб не тягатися з машиною, і тим самим заступав батька в роботі. А в хаті порядкувала Олена під дозором Марії, що, відчуваючи болючо Калинину ненависть до себе, не відважувалася варити разом з Оленою, але варила і пекла в своїй хаті і переносила готові страви до Калини.

А Калина нідочого пальцем не діткнулася. Завсіди вбрана в кожух і завита в грубу хустку так, що ледви очей видно було, ходила мов сонна по подвірю і, ніби, доглядала курей, свиней, та худоби, а до машини, та до кухні навіть не глянула, бо завважувала, що Марія, передаючи Олені готові страви коло машини, закрадалася й сама до хати щоб побачити як Олена порядкує. Та не тільки бокувала вона з ненависти до невістки і до Воркуна від своєї хати, але й комору замкнула на колодку щоб ніхто нічого не брав без її відома. Пантрувала кожну пригорщу муки, кожний кусник сала, кожну ложку сира, що Олена брала до хати, щоб недай Боже не взяла вона більше, як треба і Марії дала. За час обіду й вечері завсіди вишукувала собі роботу на подвірю щоб не бути разом з робітниками в хаті. Затялась вона була, як казав Вакар, на послідний карб, уявляючи, що всі сміються з неї, тішуться її нещастям та показують на неї пальцями, мовляв: через тебе твій чоловік до краю втік. Одинока Іринка тішилася її ласками та довірям, а Василь, Олена і Осип були вже підозрілі, бо з сусідами товаришували.

Але, як діти так і сусіди призвичаїлися були до Калининого поведення і ніхто не зачепав її ні зчим. Півтретя дня молотила машина, а її мало хто бачив. Марія зтягалася чим могла з своїх провіянтів, варила й носила до хати сукритої свекрухи, незнаючи, що тим самим ранила її сер-

це до крови. Здавалося їй, що Марія навмисне робила те, щоб їй допечи.

* * *

Тим часом, коли Марія годувала змолотників, як казав Поштар, марципанами, Єлена бідькалася вдома чи їй хліб вдасться; чи викис добре, чи не буде глевкий, чи випечеться однаково як зо споду так і зверху, та чи страви вона вдасть зварити так, щоб робітники не хворували від них. Бо щось таке про Ганну шептали минулого року, а навіть і цього, що через тую хворобу від страв, Поштар мусів як не два, то певно один день молотити довше, бо, як казав Вакар, ціпарня, ніби машина, в животах гуділа та різала, а стіжки ждали погоди. Цього, такого шепоту, вона дуже боялася і наперед обмірковувала як би то запобігти щоб його не було. Чула вона від Марії, що свинина недоварена, а воловина переварена шкодить людям, але Бог його знає як довго варити щоб одно було недоварене, а друге переварене.

З того всього, щоб оминути нещастя, Єлена постановила замащувати страви в піч. Там, вона певна була, що вони так випечуться від півночі до обіду, що ніяка хвороба не видержить. Так вона нераз робила празникові обіди і гості їли отак собі, май-май, але не хворували. Така постанова навіть потішила її; менше клопоту буде з варевом. На снідання вона напражить шкварків, дасть сира, а за обід і за вечерю піч відповість. На те конто запросила вона Теклю і Тетяну і приготовила малощо менше як те, що Воркун жартком вичислював при вечері в Поштаря.

І відповіла піч Єлені. А, Воркун, жартком-смішком, коли робітники сіли до першого обіду, обвів оком стіл і тільки губами цмокнув. Не сказав нічого, бо не годиться господареви свою власну хату хвалити, але за те Вакар захихотався і мов би Воркуновими устами сказав: — Тут тільки князя й княгині бракує, та порційки, щоб з рук до рук бігала — ото-то було б весілечко. —

* * *

По молотьбі, мов по празнику, тишина покрила громаду. Господарі обраховувалися за молочення та за робучі дні і вийшло, що майже ніхто нікому не був винен, навіть Поштареви мало хто потребував платити грішми. А, Вакар, хоч і лишився немолочений, то за те відробив Поштареви свій довг, а в сусідів заробив кільканадцять міхів пшениці і вівса. Не потребував він спішитися зо своїм молоченням.

Довго споминали люди ту, першу молотьбу, а Єлена, пригадуючи її хихоталася сама з себе, що вона не знала тоді міри ні горшкам, ні стравам.

РОЗДІЛ X.

Минула осінь — прийшла зима . . .

— От як то добре, що збіжечко змолочене, — говорив Воркун, внісши до хати наруку дров. Мороз тисне, аж тріщить, носа годі виставити . . .

— А тебе хто заставляє виставляти ніс на мороз? — питала Єлена з кута коло печі, де сиділа на маленькім стільчику і дерла піря. — Від ранку до пізної ночі волочишся по селу, мов громадський гайдук, не знати чого й за чим.

— Мушу волочитись, бо я, як знаєш, не простий собі чоловік тепер, а голова школи, — сказав Воркун бундючо, роздягаючись.

— З тебе така голова, як з мене піп . . . А ти, голово, не вимахуй кожухом на всю хату і не роздувай піря, — посварила Єлена чоловіка, що, здавалось, навмисне замахнув кожухом по хаті щоб її розсердити трішки. — Молотити збіжжя зимно було, — продовжала вона далі, — а ходити по селу не зимно? Виставив тебе Поштар у те, най не кажу, пусте головство, щоб мав ким поштуркуватися, ніби, ти дурний Григорію ходи, лазь, та голову свою суши, а я сам сидітиму в теплі та видумувати щось таке щоб людям спокою не було. Хто ж таке видів, що в таку студінь школу починати будувати?

— Тепер є на те час, — оборонявся Воркун, накладаючи дров у піч, — хоч ніхто не будує таки зараз. От радились сьогодня як би то найтанше збудувати. Дехто пре що б з дощок, а дехто з дерева . . .

— А ти куди преш? — запитала Єлена, обтрясаючись від піря. — Ти вечеряв вже? — запитала, присуваючи кітлик з водою до вогню.

— Гостила нас Ганна чаєм, але тепер не зашкодило б лиґнути щобудь, — відповідав Воркун, сідаючи коло стола. — А що до будови, то я стою щоб будувати з дерева. Дошки треба купувати, а дерево сами пристараємо — є,

Богу дякувати, його досить тут. Тепер не молотимо тож і часу є досить нарубати й обтесати.

— Та й я так кажу, — годилася Єлена, наставляючи на піч ринку. — Сидіти цілу зиму без роботи — зогниєте, а так відробите бодай податок, бо його й так нема чим платити. А я таки здогадуюся, що то Поштар пре щоб з дощок будувати, бо він нездатний до роботи, тільки торгувати йому любість, зарібку хоче.

— Та не тільки він, але й Соловій за ним потягає. Каже, що з дощок гарніше робота виходить.

— Е, Соловій також розпаношився. Вміє там трохи кленцати сокирою і вже легенького хлібця забагає. Тай яка то школа буде з дощок? Хиба тільки на літо, від сонця, та від дощу, але на зиму то буде вона мов кошниця — тепла в ній не задержиш . . . Бери, та їж, — додала вона, поставивши пригріту страву на стіл.

Пригадував собі Воркун оцю бесіду з Єленою про школу — неміг її забути, бо він перший раз того дня з першим сусідом посварився, з Поштарем. Мусів сваритися, хоч і не хотів, але жінці не признавався.

Тай хто ж не сварився би був за таке? От, ще літом, десь в той час коли Бил гостював у Воркуна, ніби, як казала Текля, залавяв коло Єлисавети, приїздив до Поштаря якийсь, як назвав його Вакар, лапцун, ніби, шкільний організатор, щоб школу заложити. Скликав громаду, списав, дітей зрахував, вибрали заряд шкільний — та, яке там вибрали! От, голосували, піднімаючи руки вгору на того, кого Поштар покликував. Вибрали трох — Вакаря, Соловія і Воркуна. А той, лапцун, назначив Поштаря писарем-скарбником, а Поштар назначив Воркуна головою заряду і справа була скінчена — шкільна громада по назві, Липівці, була з'орґанізована і урядово зареґістрована. Ніхто не мав найменшого спротиву проти членів заряду, бо інакше не могло бути. Передовсім, як можна було обійтися без Воркуна коли він і так, без вибору, рядив громадою? Чи де дорогу прорубати, чи поправити, чи місток зробити, чи щонебудь із громадської роботи треба було зробити, то без його поради не обійшлося. Що він сказав, те й роби-

лося спільно, шарварком. Тай проти Соловія ніхто нічого не мав противного. Він рахувався за вченого, ну й майстер був, а Вакар, сусід Воркунів, і Поштар, здається, отак собі, на жарт покликав його до заряду. Правда, настрашив їх всіх орґанізатор, як відїздив, бо наказав що то заряд зробити мав. Пахло податком. Набуття шкільного городу, будування школи й хатини для учителя, огорожа, копання криниці, меблі до школи не могли бути придбані без грошей. Але Воркун прогнав той страх. — Підосінь, — говорив він орґанізаторови, — не зможемо розпочати будови. Дехто пішов до роботи, а ми домашні робимо сіно тепер, а потім прийдуть жнива і нема куди розганятися з будовою — заждемо до весни. Зимою нарубаємо та натешемо дерева, а коли сонце загріє, по обсівах, візьмемось до роботи.

Сподобалася Воркунова порада орґанізаторови, а ще більше громадянам і на тім стало. Збирався потім заряд на засідання кілька разів в справі вибору місця під школу, та вложення податку, але ці справи пішли так легенько, що шкода було скликати збори.

— Школа має бути на порожній землі через дорогу від цвинтаря, а податок на цей рік не сміє бути більший як три долари від фарми, — говорив урядово Воркун на одних зборах. — Ви, Дьордію, пишіть це, як вмієте і скажіть тим панам у місті, що всі ми на це згідні. Податок заплатимо тоді, коли повертаються тії, котрі пішли до роботи, бо тепер нема звідки заплатити... Хто на це згідний? — запитав, коли Поштар звернув йому увагу, що над такими сравами, як податок і вибір місця під школу, треба голосувати.

Але хто ж міг бути незгідний із тим, що Воркун казав? Навіть Вакар, котрому кісткою в горлі стояв тридоларовий податок, голосував за, побачивши, що всі підняли руки. І так час минав. Ніхто, навіть і заряд, набувши землю під школу, не інтересувався справою аж до загальних річних зборів. І, власне, на цих зборах зайшла перша суперечка й незгода в громаді, а передовсім між Воркуном і Поштарем.

Як право вимагає, Поштар виробив, як вже знав, фінансовий звіт приходів і розходів і представив його перед збори. Показалося, що він не злий був збирач податку. З двадцять і трох податковців, що записані були до шкільної громади, тільки трох висмикнулися якось із його рук не заплативши. Але й розходи також показали його дбайливість. Він порахував собі двадцять і пять доларів за писарство, десятку за поїздку до міста в справі купна землі під школу, кілька доларів за вписові книги, за печатку та інші прибори так, що з пятьдесять і сім доларів зібраного податку лишилося в касі тільки одинадцять доларів. Це обурило громаду, а ще більше Воркуна.

— Я не сподівався з вас, Дьордію, що ви будете всіх нас так лупити за таку дрібничку, — говорив Воркун із жалем. — Кожний із нас стягався як міг щоб заплатити оту дачку, а ви її в свою кишеню впхали. Та й до того самі ви мені казали, що без мого відома не маєте права цента видати, а тим часом, як бачу, то ви можете й мою фарму без мене комусь продати... Чи не добре я кажу? — питав він присутних податковців.

— Добре, добре! — прогуділо кілька несмілих голосів, скриваючись одні поза других. Небезпечно було виступати проти Поштаря в його хаті, бо кожний мав з них якесь діло, звичайно, як з крамарем і багачем, що, як здавалось, мав кожного з них в руках, але загального невдоволення не можна було закрити.

— Видите, Дьордію, що не тільки я з тим незгідний, але всі противні тому, — тягнув далі Воркун. — Громадські гроші свята річ і не можна ними фітькати на всі боки без порядку. Хотілисьте плати за роботу, та за поїздку, то треба було мені сказати, що так-а-так, то я не з каменя, знаю, що чоловікови належиться за роботу. Ви мене дуже вкололи цим, всіх нас вкололи...

Поштар, сидячи на стільчику за лядою, здавалось навіть не слухав Воркунового оскарження. Він підсміхався скрито, долобаючи зуби.

— А, я вам скажу оце, — сказав він по хвилі мовчанки, — що я вашого писарства не хотів і ви мене не най-

мали. Впхав мені його в руки отой, що був тут від ґубермана, бо бачив, що інших тут нема таких щоб на таких справах розумілися. І я взяв його задля вашої вигоди. Він мені й плату назначив. Невгодно вам, шукайте собі іншого, я не стою за цею роботою, бо з нею більш клопоту як плати.

Сказавши це, Поштар навіть не глянув на людей тільки далі долобав зуби. В хаті стало тихо — ніхто й не поруширся. Помішалися люди в думках. Одні думали, що він стане на сварку з Воркуном і по свому звичаю пічне кричати, а одні сподівалися, що він буде якось викручуватися, але з того всього він поступив якось так, що ні розсердив, ні потішив нікого.

Вкінці, коли вже тої мовчанки було досить навіть самому Поштареви, він устав, оглянув присутних і якось так ні-подоброму, ні-позлому, пригадав їм про збори.

— Чого ж мовчите? Вислухалисьте справоздання, то тепер маєте вибрати нового урядника, або всіх нових. Бачите, тії, що були вибрані вліті, не дописали, не знають людських грошей пантрувати, бо ще не бродили в таких справах. Тож тепер, як хочете, я вам скажу, що Воркунови вийшов вже речинець, Соловій має бути при службі ще один рік, а Вакар два. Тож вибирайте на Воркунове місце когось іншого, — сказав він останні слова з притиском.

— Ге, — гекнув Вакар. — А я вибираю таки Воркуна, бо він відважний.

Поштар усміхнувся зневажливо.

— Ви, Томку, вперед номінуйте, а потім, як хтось вашу номінацію піддержить, будете голосувати, коли більше таких номінацій буде. Так право каже.

— Я не потребую номінувати і не потребую щоб мене хтось піддержував, бо я не пяний, я відразу голосую. А вашим правом можете собі . . .

Щось Вакар мав на язиці сказати, але Соловій штовхнув його в бік, він вдарив себе рукою по губах і замовк.

— Я номіную Михайла Волоса, — сказав Поштар, мов би на жарт. — Хто мене піддержує?

— Я, — обізвався Петро Дрозд, що разом з Волосом походили з того села що й Поштар і навіть були якось там посвоячені.

— Як так, то я підтримую Вакаря, — сказав Соловій.

— Нема більше внесків? — питав Поштар оглядаючи присутних.

— Нема, нема, не несуть нікого, — сказав насмішливо Вакар. — Голосуймо вже.

— Ви, Томку, як не знаєте права, не тицькайте свого крейцара там, де не треба, — посварив Поштар Вакаря. — В таких виборах як це мусить бути порядок, інакше може бути кара. Ще раз питаю: нема більше внесків?

— Видно, що нема, — сказав Воркун. — Досить нас двох — менше клопоту.

— Хто вас підержує, що вже досить? — питав Поштар.

— Я, — крикнув Вакар. — І запишіть, щоб пани знали, що я завсіди за Воркуном стояти буду, бо він вартує.

— Чи всі за тим, щоб номінацію замкнути? — питав Поштар.

— Всі, всі, — сказало кількох.

— Як так, то приступимо тепер до голосування. Хто за Воркуном, нехай піднесе руку вгору.

Піднесли всі, навіть Волос і Дрозд. Поштар глянув і засміявся згірдливо.

— Повідомляю, що Воркун зістав вибраний до заряду на три роки, — проголосив він голосно. — І памятайте, що то не я вибирав, але ви самі і з ніякими скаргами до мене не приходіть більше. Збори закінчилися.

* * *

Ідучи додому гуртом, Вакар, Воркун, Соловій і інші, обоговорювали вони шкільні справи, не оминаючи й Поштаря.

— Я вам уже давно говорю, що він, Поштар, останний лупій, — говорив сердито Вакар. — Наївся він моєї праці, але абих голий ходив, кору з дерева гриз, то не

буде він мене більше доїти. Довг йому відробив і, тепер, можу йому дулі під ніс тикати і що мені зробить?

— Так, так, Томку. Всі ми знаємо, що він лупій, — говорив Воркун, — і дре та бере та й каже, що йому належиться, але що зробимо? Здатний він чоловік до всього й на добро й на зло і тому з ним треба уважно обходитися, бо придасться.

— Ого, вже я не буду його святкувати, — стояв при своїм Вакар. — Він узяв усіх нас за дурнів і робить, що сам хоче. Не бачилисьте сьогодні як він поводився? Ніби так: Ви люди говоріть собі що хочете, можете мене в моїй власній хаті злодієм назвати, але, сяк чи так, ви з моїх рук не вирветесь.

— Мусимо вирватися, — сказав Соловій.

— Мусимо, — годився Воркун, — але як? Ким його заступимо? Ми можемо всякої говорити, але коли прийдеться до крутого, то до кого підемо? От, хоч би й школа. Котрий із нас знає щонебудь про школу? А то треба й цього й того, але де його знайти то жаден із нас не знає. До того ж, як знаєте, в нього й пошта й крамничка й кнурик і бугаєць і огарчук і всьо, що тільки треба на фармі в нього є. Тому-то я й не дуже став йому на пальці сьогодні — чеши, кажуть люди, дідька зрідка.

— І ви думаєте держати його далі за писаря і щоб громадську скарбонку в руках держав? — питав невдоволено Вакар.

— Мусимо держати. —

— А ваш Василь, або Марія, або таки Соловій не годні тої роботи робити? Таж, як би я був такий вчений як вони, я би йому не терпів що сине за нігтем.

— Вони вчені, але не ходжені, — сказав Воркун. — Заждіть, побачите скільки то закрутенії буде коли школу пічнемо будувати. То не хату, що скидає собі чоловік якбудь і всім від неї зась. Школа — громадська справа, а до того ще й пани згори надзиратимуть чи має вона всьо, що треба. А котрий із нас знає, що треба і де то дістати?

— Е, — екнув Вакар невдоволено. — Я думав, що ви проти нього, а то виходить, що ви за ним потягаєте.

—Мушу, Томку, мушу.

* * *

Дьордій Поштар таки свідомо поводився так, щоб показати громадянам, що він не дбає про їх ласку і, що він їх в руках має. Жадного з них не боявся, хоч і бачив, що Воркун висувався з його рук і цілу громаду за собою тягнув. Але він не вірив, що Воркунови вдасться над ним верх узяти.

І почалася вперта боротьба між двома суперниками таки на перших зборах нового заряду. Зайшло від наложення податку.

— Минулого року, тому, що в нас нічого не робилося, тільки завязалось громаду, наш податок був по три долари від фарми, — говорив Воркун поважно на тих зборах без церемонії. — А цього року мусимо збудувати школу, хату для учителя, викопати криницю, а потім спровадити учителя то на це треба більше грошей, скажім, девять доларів від фарми. Як ви думаєте про це браття?— питав він присутних не тільки членів заряду, але й всіх, що з цікавости прийшли послухати як шкільний заряд раду радить.

— Девять доларів?! — крикнув Вакар. — Не дам, хоч мене повіште, бо не маю і не буду мати. Випишіть мене з цеї громади і лишіть мене на боці зовсім. Я таки зараз піду собі геть, — додав і таки збирався відходити.

— Гай, гай, Томку, не будьте дитиною, — втихомирював його Воркун. — Слухайте, що далі буде. Воно не так страшно, як вам здається, я вам не ворог . . . Ну, щож ви на те? — питав він інших.

—Та, як треба, то треба; школа мусить бути, — сказав Соловій.

— Не наложим ми податку самі на себе, то хтось інший наложить більший, бо за роботу собі візьме, — сказав Підгірний. — Школа мусить бути.

— Раз ми списалися то мусимо тягнути, хоч би й із послідного, — сказав Волос, споглядаючи на Поштаря. Дивно йому було чому він не мішався до розмови.

— Воно не зле було б врубати податок на половину, — сказав Дрозд. — Знаєте наші гаразди; шкода набирати щось чого незгодні будемо занести.

— Та, я би й цента не накладав на вас як би можна обійтися, — сказав Воркун, — але що зроблю? От будьмо згідні на це, що кажу, а потім дасться видіти. Може воно танше вийде . . . Ну, як ви думаєте ґазди? Згідні ви, чи незгідні?

Але ґазди мовчали — тупо мовчали. Наложувати на себе податок — таж всі вони зо старого краю втікли від податків та від тих здикутників, що податки збирали. Тай сам Воркун відчував отой неприємний спогад про них і тепер тупцював думками як би то справу обернути щоб вона не була така прикра. Але не було ради.

— Пишіть, Дьордію, — звернувся він до Поштаря, — що наш податок на цей рік буде по девять доларів від фарми, а на другий рік буде менший, бо вже не будемо школи будувати, — додав, щоб злегчити тяжку атмосферу.

А, Поштар, слухаючи бесіди, тільки й ждав щоб підставити Воркунови колодку під ноги в такій придатній атмосфері.

— Ви, Григорію, — почав він поважно, — не урядуєте так, як право каже. Ви ще не є головою заряду, бо я не маю записаного щоб хтось вас вибирав на голову, це одно, а друге, я ще не є вашим писарем, бо мене ніхто не наймав, а трете, ви не маєте права вложувати податку поки не обчислите предвиджених розходів на цей рік . . . І, я таки кажу вам у очі, при людях, що, як не знаєте, то не беріться і невдавайте з себе всезнайка. Вперед права навчіться . . .

Це сказав, Поштар кинув сердитим оком на присутних отак, як кидає сердитий учитель на школярів-пустяків, а Воркуна почастував таким оком, що каже: "А, що кумцю, як смакує?"

А Воркунови посмакувало, дуже посмакувало. Він

бідний, присів, скривився і заплакав би був, мов мала дитина, коли б не люди. Таж він так щиро, так ретельно говорив, щоб всіх задоволити, щоб спокій був, а тут . . . Гірко почувався і таки вже от-от хотів забиратися зо зборів, але Вакар прийшов на поміч.

— Ге, який мудрий! — говорив він насмішливо. — Побачили, що Воркун говорить добре, але не на вашу руку, і ви йому тиць під ніс "права навчіться!" А, я вам на перекір ставлю його на голову, податку заплачу не девять, але девятьнадцять доларів, а вас за писаря таки не хочу і, що мені зробите?

— Я також за вами стою, — сказав Соловій.

— Я стояв за вами колисьто, тай тепер не відхилюся, — сказав Підгірний.

— Кажіть, Григорію, нехай Дьордій пише, що люди кажуть, — домагався Вакар.

— Я не є вашим наймитом, — сказав грубо Поштар.

— Гий-гий! Ото я тішився би, коли б ви в наймити зісунулися! Сам на школу дерева пристараю в такім випадку. Ви покушали б наймитівської служби і знали б як то болить як хтось із когось шкіру дре. А тепер, як ви не хочете накаблучити те, що люди кажуть, то ми обійдемось без вас. Ану, Василю, бери й пиши, — звернувся він до Василя. — Пробуй тут, а вдома обоє з жінкою поправите так, щоб ясно було для всіх і не бійтеся, до криміналу не підете.

— То ви хочете щоб я був вашим наймитом і писав? — запитав нагло Поштар, прибираючи добродушний вигляд; він справді побоювався, що Василь може вирвати писарство йому з рук.

— Я вам не бороню стати нам за наймита, — сказав утішно Вакар. — Пишіть, але ми вам будемо платити так, як ви нам платите, ніби, щоб ви були завсіди нам довжні, а не ми вам. Ви розумієте, що я кажу — від грошей вам зась.

— А ви, що скажете? — питав Поштар Воркуна приязним голосом.

— Пишіть, пишіть, якось то буде, — відповів Воркун із жалем в голосі.

І, Поштар, як казав Вакар, накаблучив, а потім вибулькав, що Воркун зістав вибраний предсідником шкільного заряду і, що він, Поштар, є наймлений за писаря-скарбника. Але тут, Вакар, підніс рішучий протест і заявив, що скарбонка мусить бути в Воркунових руках і, що Поштар, як наймит, мусить їх слухати, бо, інакше, проженуть.

Поштар, підсміхаючись скрито, приняв Вакареві завваги і повідомив урядово, що тепер заряд школи існує вже урядово і може приступати до урядового діла, тобто, обраховувати предвиджені розходи і після них наложити податок на громадян. І, він, скоренько зрахував і нарахував, що на кожного податковця припаде около шістьдесять доларів податку, від чого, кожний, що там був, тільки присів мов приголомшений громом.

— Ой, йой-йой! — зайойкав Вакар. — От, що ви, Дьордію, навезли нам! Казав я вам колись, що ви, знюхавшись з панами, такого нам добра надієте, що треба буде другої Канади шукати щоб з цієї втечи. І надіяли, файно надіяли . . .

— Перепрошаю, пане Вакар, — сказав Поштар саркастично, — дітей до школи я не маю і тому дурень той хто оскаржує мене, що я школу запроваджую. Платити податок щоб чиїсь діти вчилися а мої ні то на таке ніхто не має серця. Впрочім, ви знаєте хто-то найбільше за школою побивався, — додав він і при цім глянув на Воркуна знов таким оком, що каже: “А, як це вам смакує?”

— Та вже називайте нас як вам любо, — сказав Воркун, придержуючи Вакаря, що, як він сам казав, мав уже повний писок масних слів щоб ними надуркати Поштареви. — Але я не думаю, що воно прийде до того щоб ми так багато платили, — продовжав він, потішаючи громаду. — Школу, хату, пліт, криницю зробимо шарварком, а до школи й до хати купимо тільки те, що не можна буде руками зробити. Собі ми робимо і, як зробимо, так воно й буде. Кожний знає, що коло нас скупо за гроші.

— Я не думаю, що ґуберман згодиться на таке, —

сказав понуро Поштар. — Він хоче щоб був порядок.

— А ми що, без порядку? — стояв Воркун при своїм. — Кожний із нас дасть стільки готових дерев скільки йому зайде, а потім кожний поставить стільки днів скільки треба буде до помочі Соловієви при будові і буде все по божому. Жінки збіжуться і виліплять і буде школа як дзвін.

— Школа повинна бути збудована з дощок, — сказав Поштар.

— Дошки треба купити й привезти, а в нас грошей нема, — відрубав Воркун.

— Дьордій хоче бути за махлєра і заробити на дошках і на перевозі, — докинув Вакар.

— Та, воно ліпше будувати з дощок; гарніше робота виходить, — сказав Саловій.

— Не пізно гарно ходити, коби тільки було в чім, — сказав Воркун і глянув строго на Соловія. — Вмієш ти й з дерева гарно зробити, як схочеш.

— Право каже, що члени заряду не мають права робити коло школи за гроші, — підкинув Поштар.

— Ми таки не думаємо нікому платити, — сказав Воркун. — А тепер ми розходімся вже, бо, як видно, до ладу в нас далеко ще. А ви, ґазди, не сидіть дармо, але вишукуйте доброго й простого дерева, рубайте і стягайте додому — придасться.

* * *

Воркун ішов із тих незабутних зборів мов вибитий і сердитий такий, що навіть сніг під ногами скрипів йому твердше як кому іншому. Впік його Поштар, дуже впік і тим нагнав йому якогось дивного почуття якого він ніколи не відчував іще.

— Абих ноги по коліна сходив то йому не дамся, — говорив він до йдучих з ним Соловієви й Вакареви. — Він думає, що вже всі розуми поїв, але побачимо . . .

І, Воркун не сидів тихо. Вечерами мало коли був вдома — завсіди у котрогось сусіди гостював і вмовляв щоб були згідні з ним і не давалися Поштареви натягати. Але така робота не легка була. Битися, як казав Вакар, темно-

му чоловікови з ученим трудно, бо ти говори йому полюдському, побожому, а він тобі право, закон, під ніс тиць, і чишнех від нього мов від табаки. Воркун чихав, але не піддавався.

З ним треба дуже уважно обходитися, — навчав Воркун Вакаря. — Ви негодні стерпіти його чи він добре говорить, чи зле, а це не йде на нашу руку. Він бабрається в праві і знає його, а ми ні. Коло нього можна багато навчитися, притерпівши трохи. Дивіться, він каже, що член заряду не має права заробляти в громаді. А це значить, що Соловій не може будувати школу, а я й ви не можемо навіть криниці викопати, бо то буде проти права.

— А він сам може?

— Він може, бо невибраний, але наймлений.

— Не розумію щоб наймлений міг робити що хоче, а вибраний тільки те, що право каже. Тут мусить бути якесь крутарство.

—·Може й є, але хто його знає . . . Але я десь вишукаю дійсну правду.

І почав Воркун вишукувати правди тай аж у Фрейзера впинився. Розповів йому, при помочі Єлисавети, свої клопоти і ждав нетерпеливо на пораду.

А Фрейзер мав уже досвід у таких справах і на початку його порада цілком годилася з Поштарем; він мав рацію; а Воркун малощо не плакав. Виходило, що Соловій, хотівши будувати школу, мусів зречися уряду, що Воркунови ніяк не штимувало.

— Але, — поясняв Фрейзер далі, — ти також будеш мати рацію коли шкільний заряд дасть контракт на будову школи іншому чоловікови, скажім, Василеви. Тоді Василь, як контрактор, може наймати до роботи всіх урядників. Тоді вони будуть працювати для Василя, а не для громади.

Воркун, слухаючи, витріщив очі. Щось прояснювалося йому в голові, але багато було ще темних закуточків яких він не міг бачити.

— Кажете, що так можна? — запитав, проникаючи Фрейзера очима.

— Можна.

— Але в нас грошей нема платити Василеви. —

— Будуть податковці відробляти податок. —

— Як будуть відробляти? —

— Робітники будуть домагатися грошей у Василя, а Василь буде домагатися в шкільного заряду, — пояснював Фрейзер, усміхаючись. — Але заряд не має грошей і, щоб справу залагодити, бере від Василя імена тих людей котрі працювали коло будови, числить дні і плату, виписує посвідки, що вони заплатили податок, ніби передали гроші через Василя, а Василь пише посвідку для громади, що він, ніби, одержав від неї гроші за свою роботу, як контрактор.

— Але грошей не буде — сказав Воркун, не можучи схопити пояснення ясно.

— Гроші, то посвідки, — пояснював Фрейзер.

— О-о-о-о, — заокав Воркун. — Тепер розумію. То тільки рахунок буде. А дерево також можна буде так купувати, ніби так, як ви кажете?

— Всю працю і матеріял можна так набувати — то всьо одно, що й гроші.

—А, як хтось не схоче відробляти?

— Такий мусить платити готівкою. —

— А, як хтось переробить, ніби, дасть більше матеріялу, або і більше днів поставить у роботі, що з таким робити?

— Такому треба грішми доплатити до податку. —

— Таж то всьо виходить точнісенько так, як я сам думав! — аж крикнув Воркун з радости. — Але я не був певний, знаєте, я ще не бродив у таких справах, тай сліпий я на правах цих, канадійських. Значить, що й тут можна шарварком відробляти громадську роботу.

— Як люди ухвалять так і робиться, — сказав Фрейзер.

— Дякую вам, що ви мене так гарно порадили; ніколи вам цього не забуду.

— Не згадуйте, — сказав Фрейзер. — Але не забудьте, що вам треба буде деякого матеріялу викінчити будинки. Скажіть свойому майстрові нехай виміряє всьо, що

треба і той рахунок принесіть до мене. Я вам всьо ретельно обрахую.

— А посвідки приймете? — сміявся весело Воркун.

— Прийму, як підпишете і печатку прибєте.

* * *

Воркун, не пробний в записках олівцем на папері, запамятав в памяти ярким письмом пораду Фрейзера і, на зборах, зараз по його приїзді з містечка, Поштар не міг з дива вийти, слухаючи його відважної та плавної бесіди.

— Пишіть, що я вам кажу писати, — приказував він Поштареви. — Я тепер урядую і за всьо відповідаю.

І Поштар писав. Василь перебирав контракт на будову школи і хати для учителя, а Підгірний з Воркуновим братом зобовязалися прочистити і обгородити шкільний город воринням. Волос із Дроздом мали викопати криницю, а решта податковців мали постараги дерево і помагати Соловієви в роботі. До тогож, Воркун так старався, щоб Поштар ні цента не заробив більше понад свій податок і, навмисне проголосив, що він і Соловій поїдуть до міста, поки ще була санна дорога і привезуть своїми волами увесь матеріял потрібний для викінчення будинків, розуміється, задармо.

Очевидно, така робота злостила Поштаря. І, щоб шкодити Воркунови, він вишукував ріжні, як казав Вакар, фіґлі-міґлі, натягаючи право на всі боки, підмовляв своїх краянів, котрих спровадив і поселив у своїм сусідстві, щоб не слухали його, рапортував кілька разів шкільному організаторові, що в громаді діється непорядок, але все те не помагало. Навіть організатор, замість того, щоб знайти неправильність у Воркуновій роботі, знаходив неправильність у його записках як в протоколах так і у податковий книзі. Це, розуміється, сердило його і, щоб не мати більше клопоту, він настрахав Поштаря, що, як ще раз дістане рапорт і приїде та застане все впорядку, то він, Поштар, змушений буде заплатити йому подорож. Він бачив захват більшості податковців збудувати школу своєю власною

працею, найменшим коштом, не знаходив у Воркуна злої волі ломити закон і, хоч були якісь малі неточности та, він розумів, що вони були зроблені несвідомо через незнання мови.

В такій самотосі й в боротьбі двох противників робота йшла з великим поспіхом. Кожний податковець, боячись щоб йому не прийшлося доплачувати податок готівкою більше, як зарядив Воркун, ніби, девять доларів, старався доставити наложений на нього матеріял і відробити наставлені дні тоді коли його покличуть. А Воркун, як казала Єлена, був гостем вдома. Вдень пильнував роботи коло будови, а вечерами зганяв людей на шарварок. Тай Вакар тішився, що Воркун, як він називав, скримплював лупія, ніби Поштаря, повертів майже усі діри на тиблі і тим відробив увесь податок. І так, школа виросла скоро, мов печериця по дощі, а Воркун нераз, уже на старости, іде бувало попри неї, гляне, тай усміхнеться, думаючи: "Отось небого наїлася моїх печінок."

РОЗДІЛ XI.

Одного дня, в першім тижні місяця червня, заїхала на Воркунове подвіря бричка, а на ній два чоловіки. Фірман заговкав і задержав зіпрілі та зболочені коні перед самісеньким порогом хати.

— А-гов! — кричав він. — Є хто вдома? —

Але ніхто з хати не виходив і не відзивався. Чули вони гупкання, гей би хтось стовпці довбнею забивав десь там у лісі і більш нічого. Сиділи отак хвилинку-дві іміркували, чи йти пішки в сторону довбні і довідатися хто нею орудує, чи кричати звідсіль щоб той до них прийшов. Вкінці постановили пробувати одно й друге і вже збиралися злазити з брички, як на порозі з'явилася Єлена.

— Ой, Божечку милий! — крикнула вона, мов підстрілена і таки в тій хвилині, на диво чоловікам, сховалася в хату.

Чоловіки глянули один на одного допитливо.

— Це є тип людей із яких ти маєш зробити добрих горожан, — сказав фірман до свого товариша насмішливо.

І сказати правду, Єлена дуже, як то кажуть, нефортунно представилася чоловікам. Виліплювала вона піч із середини. Потріскала і кавальчики випаленої глини падали на хліб, як пекла, ну, та й у страви коли замащувала їх. Небезпечно було їсти відважно такий хліб, чи страву, бо такий кавальчик глини як попадав на зуб то наслідки не були дуже приємні. І, от, вона, цими днями, перед Зеленими Святами, вимащувала та вибілювала хату, споряджала й піч при нагоді. Мусіла лізти всередину і ліпити. А ліпити піч всередині не є легка справа. Вузько й тісно там, ну, мов у печі. Тай одежі не вбереш доброї до такої роботи — що найгіршу треба вбирати. А до того ще й від саджі і від мокрої глини не можна обійтися, то можна собі уявити якого то типа представляла вона собою чоловікам.

— Чи вони всі такі брудні й дикі? — питав товариш фірмана.

— Оскільки знаю то ріжниці між ними нема, — відповідав фірман з погордою. — Але шкода тратити часу на балачку. Мушу тебе передати скоро в руки цих дикунів щоб я мав час заїхати ззагоді до пошти коло річки, поки сонце зайде, бо тут нема де ні повечеряти, ні переспати.

Це сказавши, він нагнав коні зперед хати і поїхав крізь отворені ворота та ледве притоптаною доріжкою в ліс. За кілька хвилин чути було гопкання та переклик голосів, а потім голосна розмова, що ставала з кожною хвилиною голоснішою, а вкінці їхала бричка знов попри хату і везла стоячого на помостині позад чоловіків Воркуна.

— Учителя маємо! — крикнув він у бік хати, де Єлена зазирала крадьки у вікно, ховаючись щоб чужі люди не побачили.

По дорозі до школи, вступила бричка до Вакаря. Воркун ледве витяг його з хати щоб він, як член заряду, був свідком при умові учителя з громадою. Не хотів він мати ніякого діла з панами, але коли Воркун спімнув, що його присутність конечна на свідка, бо Поштар може щось покрутити, він забув за панів і поїхав.

Поштар ждав їх у школі. Скоренько форму умови виповнив сам учитель, пан Гудвин, Воркун підписав, Вакар зробив хрестик, де треба було, прибито печатку і справа була скінчена. Фірман, що був ніхто інший тільки знайомий уже шкільний організатор, дав розказ, що шкільний заряд має подбати щоб учитель мав у хаті все, що потрібне і, щоб позавтра були в школі всі діти у шкільному віці від сім до пятьнадцять літ, та, побажавши учителеви доброго здоровля й успіху, поїхав, зіставляючи учителя на ласці дикунів.

Але пан Гудвин, як видно було, цілком не засумувався за організатором. Противно, він так розцікавився новими для нього обставинами. що забув за нього зараз таки коли той виїхав за ворота. Без страху він, мов із неба впав десь у чужий край, між якесь незнане племя, що, на його думку й по словах орґанізатора, було, ніби, півварварське,

але розумне на стільки, що й про школу думало. І, вдійсности, його перше враження, що воно було дике, одержав він із появи Єлени на порозі. Боса, охляпана глиною і саджею, з якимсь клубком на голові, перевязана мотузком, що держав подерту чорну плахту замість спідниці і її страх перед цивілізованими людьми, не могли дати йому іншої думки. Але тут, з другого боку Поштар, з котрим він міг сяк-так розмовитися, а ще більше Воркун, хоч і босий і в білих штанах і в білій сорочці спущеною поверх тих штанів і підперезаний широким поясом і котрого, як казав Вакар, аж писки й руки боліли від балачки словами й руками на міґи, не показували того піварварства От, як пояснював йому сам Воркун, тільки їм мова шпитила, а решта, ну, знаєте, кожний як вміє, так і піє.

— Отут ви будете проживати й наші діти научати, — говорив Воркун, коли він з Поштарем і Вакарем запровадили Ґудвина до хатини. — Трохи вам скучно буде зпочатку, але не бійтся, привикните. Знаєте, ми ще не таке пережили перших років і якось видержали, а вам що за біда? Ми вам усе дамо, і хліба й до хліба, тільки привчіть наших дітей науки, бо, знаєте, як то тяжко сьогодня без неї. Сліпий чоловік, хоч і очі має. Кожне лихо його ошукує ще й сміється з нього . . . О, вибачайте! Я забув, що ви мене не розумієте, — сказав похапливо, завважавши, що Ґудвин якось безрадно дивиться на нього. — В мене, знаєте, така натура, що й до худобини люблю заговорити, бо, хто знає, чи й вона часом не розуміє того, що до неї кажеться — в Бога всякої буває, але ми не знаємо, — додав він, виправдовуючись за своє красномовство.

— З вас і бик сміявся би як би розумів вашу балаканину, — сказав Поштар сердито. — Вчепилися чоловіка, як репяк кожуха і не даєте людям нагоди слова промовити.

— Мене люди на те вибрали щоб я говорив і порядок в громаді заводив, — рубнув Воркун на відповідь. — А вам, як не любо, не слухайте, — додав і таки на злість Поштареви тягнув далі. — Оце ми вам такий файний,

панський тульс, начиня, пристарали, — хвалив він, показуючи рукою на бляшанну посуду, що лежала на підлозі коло спіжевого оргівача. Були там бляшенне ведро з черпаком, бляшанний чайничок, бляшанний кітлик, бляшанна ринка, бляшанні ложка, виделка, ніж, горнятко і дві миски, та й в додатку ще й бляшанна вмивальниця лежала там перевернена до гори дном. — Ми це купили для вас щоб ви не казали, що ми таки нічого не розуміємо як у вашім ґатунку водиться... А стіл і крісло дістанете пізніше. Хотів Соловій склеїти для вас одно й друге, але не стало цвяхів. Та, коби було що їсти то з'їсьте з колін тимчасом, а сісти сядете на який небудь ковбчик, або на скринку; пан Поштар вам пристарає з своєї крамниці. А за ліжко також вибачайте; нема в нас тепер грошей на панське зо спружинами, — поясняв він, показуючи на чотироногу, мілку скриню в куті, збудовану з необтесаних дощок. — Настелите осоки; ми на голих дошках спимо, бо з мягкого не хочеться вставати рано; накриєте веретою, а самі накриєтеся оцим коцом, що ми для вас купили і будете спати немов у перинах. Осока й сіно є вже нажаті тай висхли вже і немайте страху, що дістанете жовтільницю. От, я таки зараз внесу вам.

— Інтересний чоловік, — сказав Ґудвин, коли Воркун вийшов надвір.

— Влізливий балакун, — сказав Поштар зневажливо.

— Жалую, що не розумію що він говорить.

— Нема за чим жалувати, — говорив Поштар невдоволений, що Ґудвин, як чути було по його словах, залюбився вже був у Воркуні. — Його балачки не варта й слухати; от, лепече, що на язик лізе. Він собі простий хлоп...

Хотів Поштар сказати ще дещо, але з'явився Воркун з вязкою сухої трави і не дав йому докінчити.

— Отак-о, — приговорював Воркун, розстелюючи траву на ліжку, — розстелимо її рівненько, накриємо гарненько і спати будете в запахах як цісар.

Ґудвинови не треба було поясняти Воркунової роботи. Він відтворив свою скриню, витяг два вовняні коци,

двоє простирал, подушку і почав сам застелювати ліжко.

— О-го-го! — загогокав Воркун, ніби здивований.— Ви, як бачу, не їхати сюди отак собі, як в нас кажуть, на-галай, на-балай, але з веренями та з подушками мов з молодою, ніби з віном.

Отак майже під вечір приймав Воркун балачкою Ґудвина. Кидав він тут то там англійськими словами, поясняв руками, але малий спасибі виходив із тої балачки. Всеж таки, Ґудвин відчував в ній невкриту щирість і отвертість, що збуджували в йому велику цікавість пізнати цих, незнаних йому до цього часу людей. Сам молодий іще; от, десь до тридцятки йому добігало; студент університету і приїхав зо східної Канади щоб через вакації заробити грошей і можливо при тім простудіювати на користь свого факультету, соціяльний і економічний стан піонірської Канади і, таки припадково, попався там, де йому й не снилося бути, ніби в чужім краю, між чужими мовою й расою людьми. І відразу дуже інтересні стали для нього ці люди. Жалував тільки, що набув уже був впередження проти них в розмові з орґанізатором. Цей не пожалував песімістичних компліментів на їх адресу і, очевидно, попсув йому набути ориґінальне знання про їх духовий характер після своїх власних студій.

Коли члени заряду пішли додому, Ґудвин почав систематично оглядати своє матеріяльне окруження. Хатина, або, як називав її Вакар, притулчина (такий будинчик, що його притулюють до стайні, або й до хати), була збудована з тесаного дерева, величини дванадцять через чотирнадцять стіп, шпари заліплені глиною, без стелі, бо спускований дах в один бік заступав подвійну службу, двері і дві вікні домашної роботи, оце було все чим могла похвалитися. Заносила вона ще сопухом сирого дерева і сирої глини, звичайно, піонірська. А в хаті попри згадане ліжко, огрівача, що також мав заступати подвійну службу для варення і огрівання, та попри, як казав Воркун, панський тульс, не було більш нічого крім Ґудвинової скрині, що мала всі признаки послужити йому за тимчасовий стіл.

Школа, мов велика скриня, тридцять через сорок стіп

лежала підвалинами на камінях, із опиленими вуглами і з обліпленими шпарами та з шістьома вікнами, по три по боках, ждала з поважною мовчанкою на свою службу просвічати молодий народ на добрих горожан нового краю. А в середині ждали на тих горожан десять чотиро-особових, своєї роботи примітивних лавок, стіл, лавочка для пана вчителя і таблиця на триніжці. Обширна й висока. Не приставав Воркун будувати меншу, бо: — З приплодком на діти менше клопоту, як з прибудовою школи, — переконував він тих, що не хотіли великої.

Шкільний город: два акри густого ліса з чого четвертина була зрубана й викорчувана на місце під школу; обгороджений був тополевим воринням, повязаним лозовими вужавками до подвійних стовпців і, як стати на помостину перед шкільними дверми, то видно було ліс, ліс, і ще ліс. Тільки там, навскоси від школи через дорогу, була заслонена трохи деревами і корчами прогалина, а з неї визирала маленька, оббита бляхою баня з трираменним хрестом.

Гудвин не втерпів, щоб не оглянути те, що було під банею і довкола неї. Пропхавшись навправці крізь ліс і право до церкви пішов. Примітивний будинчик: чотири стіні одної міри, досить високі, по двоє вікон з боків, чотири три-кутні дахи зходилися у верх, що закінчувався маленькою, оббитою бляхою, банею з три-раменним хрестом. Дивувало його, що збудована вона була задом до дороги, де була маленька добудова з малим віконцем, але це мусіло лишитися тайною, бо нікого було запитати. Хотів заглянути до середини, але якось не пасувало йому дратися до вікон, що були за високо, щоб дивитися крізь них без якогось підвищення.

Став, оглянувся: нічого надзвичайного, і хотів уже до своєї хати вертатися, але великий тополевий хрест притягнув його увагу. На якусь памятку поставлений, подумав собі, і мимоволі пішов щоб приглянутися йому. Обтесаний до верха на чотири боки, почорнілий трохи від років, і великий, висохлий вінок із дикого зілля закривав якісь цифри. Не втерпів, узяв жердку, відкрив цифри і прочитав:

1899. Іншого письма не було. Але й самі цифри зацікавили його. Виняв записник і записав їх, хоч не знав на що.

Оглянувся від великого хреста на праворуч і заінтересували його менші хрести і хрестики яких ледве видно було з буряну. Нарахував вісім; два більші, а шість маленьких. З цікавости підходив до них і пробував прочитувати викарбувані написи. Пізнавав деякі букви і цифри, але все разом нічого йому не говорило. Оглядав гроби — маленькі, діточі, тільки два старших осіб. На крайному гробі, малий тополевий хрестик охилений був так, що праве рамено сягало землі. Це мусів бути перший тут, подумав. Жаль, що ніякої дати не має. Спробував направити дрихлавого безіменного свідка, але він хрупнув тихенько і... Якесь неприємне чуття пробігло Гудвинови, таке мов би він той хрестик мертвому з рук вирвав. Положив його на запалий гробик і з якимсь пригноблюючим чуттям записував цифри з хрестів і завважав, що 1899 були найстарші. Прояснювалося щось, але...

Пішов до своєї хати щоб вечерю варити, але показалося, що він не має ні сірників, ні нафти, ні лямпи. Пошкробався в голову, пригадав щось і до Поштаря справився. Але коло воріт здибав Воркуна із вузлом в руці.

— А ви куди зібралися манджати? — говорив Воркун весело, підбігаючи до Ґудвина. — Певно зголодніли й на зайчика хочете підсісти. Та вони ще недобрі до їди, тількищо вилінились, ну, старі — молоді добрі під зиму і в зимі, як їх якась хороба не нападе. А це я для вас приніс, — говорив вже тихо й поважно, подаючи Ґудвинови завитий в білу платину вузол. — Щось там Єлена, моя жінка, злагодила для вас, бо знає, що вам нема кому ні зварити, ні спечи.

Ґудвин глядів здивовано то на Воркуна, то на вузлик і не брав — не знав, що робити має.

— Гай-гай, беріть, не втягайтеся як дівчина, — припрошував Воркун, тикаючи вузлик в Ґудвинову руку. — Вертайтеся до хати і їжте на здоровля поки ще всьо тепле.

При цім, Воркун майже силою затрутив Ґудвина до хати, а там сам розвинув вузлик і поставив на огрівач ма-

лий круглий хліб, миску з курячим мясом і кітлик гарячого молока.

— О, — показував він рухом голови, — сідайте й уплітайте та не бануйте, що не маємо чогось ліпшого, знаєте, ми ще не попірилися як треба. Але й за це дякуємо Богови, може колись ліпше буде.

Ґудвин побачив їду, глянув на Воркуна і стидливо, і змішано, і з вдякою... Видно було по нім, що він ніколи такого дарунку не сподівавсся й не бажав і таки уважав, що йому не пасувало його приймити. Він витяг з кишені кілька сріблих грошей і, не рахуючи, давав їх Воркунови.

— Борони Боже! — замахав руками Воркун, відмовляючись брати гроші. — Та ж то гріх неспасений був би брати плату за теке, та ще й від вас. Ви забудьте за гроші, сідайте і їжте, — показував він, це послідне, руками.

Ґудвин бачив, що не вмовить Воркуна взяти плату, сховав гроші і, щоб вдоволити впертого добродія, наляв молока в бляшане горнятко, покушав, похвалив, що воно дуже добре, а при тім почав показувати руками, що не має ні сірників, ні лямпи, ні нафти.

— Добре, що ви мені пригадали, — сказав Воркун, вимахуючи руками. — Я забув, як заорав, що вам потрібно буде того. Але я зараз принесу, всьо принесу, а ви тимчасом вичеряйте.

Воркун вибіг з хати, а Ґудвин дивився йому вслід, міркуючи куди він пішов. Не хотілось йому вірити, що Воркун зрозумів його, але постановив заждати, пробуючи їсти принесений дар божий.

* * *

Третього дня, як було приказано, розпочалася наука в новій школі. Воркун не дармував другого дня по приїзді учителя. Він обколядував кожну хату в громаді, навіть і ті, що не мали дітей до школи, сповіщаючи тую, дуже важну новину, приточуючи до неї наказ, що всьо, то тільки лазить із дітей, мусить бути представлене завтра учителеви до запису, бо інакше заплатять штраф, ніби кару.

І, як видно було, народ послухав свого гайдука і, побоявся штрафу, бо рано-ранісько, що й саме сонце заплакане ще було росою, почав він сходитися до школи. Декотрим треба було встати на зорях, бо перейти з дітьми чотири, а то й шість миль крутої дороги, не перейдеш за годинку, а ті, котрі мешкали близче, з цікавости йшли раньше щоб не пропустити хочби найменшої подійки з того дня. Надходили чоловіки й жінки з дітьми і таки самі, повбирані по святочному, мов на великдень і ставали гуртками хто на дорозі, а хто на шкільнім подвірю і шептали між собою про якісь таємні речі, бо якось дуже скоса позирали на хатину, де, на їх думку, вилежувався в перинах пан учитель, кат дітей і невмолимий клопіт для батьків.

Тай Воркун не спізнився — Корнила він мав вписати на науку, а по при те надзирати над порядком. Разом із ним прийшов Соловій і Вакар, всі підголені, вбрані, як належиться, по словам Підгірного, депутатам. Воркун ішов впереді, удавав дуже поважного, здоровкався зо старшими, не задержуючись. За ним ішов Соловій із великою охотою зашпортати ногою вуйкову Воркунову ногу так, як то вуйко любив йому робити при нагоді, але здержував його вуйків святочний настрій. За Соловієм підбігав Вакар і оглядався за Поштарем котрого він без найменшого милосердя обертав би на всі боки і пік живцем, бо, на його думку ніхто, тільки він спровадив на громаду нову грижу — учителя.

Всі три пішли право до школи, а за ними й народ подався — за проводом. Воркун став на помостину перед дверми, оглянувся, заждав хвилину, а потім промовив:

— Прошу, прошу, вилебні ґазди й ґаздині! Приступіть близче і послухайте мого слова. Зараз, як пан учитель з'явиться, не пхайтеся гурмою до школи, бо то нефайно. Ми будемо вас почитувати, а ви будете приходити з дітьми поєдинчи. Накажіть дітям щоб не боялися й не плакали, бо учитель хоч не знає понашому, але добрий чоловік. По записі всі старші можуть іти додому, а з дітьми учитель науку держатиме. —

Люди вислухали Воркунове слово і зараз таки повер-

нули голови до хатини звідкіль мав з'явитися пан учитель.

За кілька хвилин вийшов Ґудвин із реєстром в руці. Він оглянув народ і здивувався, побачивши, що всі чоловіки й хлопці поздіймали капелюхи, мов би десь короля, або якогось великого архиєрея заздріли. Але не знаючи в чім річ, він, ідучи, витав близщих добрим ранком і придивлявся лицям та одежі чоловіків і жінок, що видавалися йому дуже несмілими й дуже покірними, але в очах завважував скритий ворожий погляд. Несподобалася йому та ворожість, але при дверях він скоро забув за неї, бо Воркун почав витати його і припрошувати щоб заходив до школи, мов владику. Він думав, що Воркун жартує і сам жартком вклонився Воркунови і з тим за хвилину сиділи вже за столом на ослінчику і реєстрували перестрашений молодий народ.

По вписі, Ґудвин вийшов на двір і почав кликати дітей до школи. Але це не була легка справа. Декотрі хлопці і дівчата повтікали в ліс, а менші знов вчепились своїх батьків, чи мамів і заходилися від плачу — боялися науки. От, тільки половина з двадцять і восьмеро реєстовців, спустившись бути, або не бути, поставали в двійки, як заряджував учитель, і ждали поки не половили втікачів їх батьки при помочі шкільного заряду і не поставили їх, як казав Воркун, до ґліду, ніби до ряду.

Вговкавши і впорядкувавши вряд, завів Ґудвин дітей до школи. За дітьми зайшов також цілий шкільний заряд із своїм писарем, щоб провірити на самім початку учебні здібности учителя — чи не буде він дармо хліб їсти. Увійшли й стали рядком під стіною коло дверий, приглядаючись, як Ґудвин клясифікував дітей по їх тілесній величі і розсаджував по лавках. Скінчивши ту клясифікацію, він просив дітей, щоб встали до молитви. Але з певної причини жадне не послухало його. Мусів він майже всіх піднести, потім схилив голову і говорив молитву.

— Мусить бути кальвіном, бо не хреститься, — шепнув Соловій.

— Ша! — шакнув Воркун і подивився грізно не лиш на Соловія, але й всіх урядників.

— Сідайте! — сказав Гудвин до дітей, даючи знак руками щоб сідали.

Але діти дивилися одно на одного, то на Ґудвина і не сідали.

— Сідайте! — повторив він і сам сів на свій ослінчик.

Декотрі діти посідали, а решта не знали що робити.

— Сідайте, чого стоїте? — крикнув Воркунів Корнило по українськи.

Діти посідали.

— Встаньте! — сказав Ґудвин, встаючи.

Діти засіпалися, дивилися на Корнила що він робитиме, а що він стояв уже, то й вони повставали.

— Сідайте! — кликнув учитель.

Діти й тут сіпалися, але Корнило ратував справу. Він сів, сіли й вони.

— Встаньте! — кликнув Ґудвин.

Діти встали.

— Сідайте! — кликнув він з усмішкою.

Діти сіли.

—Встаньте!... Сідайте!... Встаньте! Сідайте! Встаньте - Сідайте! — приспішував Ґудвин свою команду кілька разів, а діти, схопивши ритм, сідали й вставали з великою втіхою — сподобалася їм наука, заледви він їх спинив.

Кілька разів повторяв Ґудвин ту, чудну для шкільного заряду науку, а вкінці, бажаючи спробувати чи схопили діти значення слів, він змінив їх порядок.

— Встаньте! — кликнув Ґудвин. Діти встали.

— Встаньте! — повторив він. Всі діти сіли, крім Корнила. Цей ще й крикнув на ціле горло: "Мене не здуриш!" і хихотався з втіхи, що перехитрив учителя.

Ґудвин також сміявся, хоч не розумів, що хлопець сказав. Вдоволений був, що припадково знайшов підхожу методу для науки дітей, що цілком не розуміли його мови. Це був добрий завдаток для дальшої науки не тільки мови, але й інших предметів, що він плянував учити. І з цим пішли далі вправи "Сідайте-Вставайте" при помочі Корнила, що з охотою пожертвував себе бути прикладом іншим. Він навіть шептав собі тихенько команду "стенд" і

“сит”, а потім “сит давн” і “стенд ап” разом із Гудвином, як цей додавав уже прислівник до голих “стенд” і “сит”, ніби до “встань” і “сідай”. Це відразу поставило його в провід і на спеціяльну увагу учителя.

А члени шкільного заряду, стоячи під стіною, приглядалися, як казав Вакар, зицирці і ждали нетерпеливо на справжню науку. На їх думку, а спеціяльно, на думку Воркуна, Ґудвин мав почати учити дітей абецадла, ніби азбуки так, як у краю вчили, а тут, він, майже цілу годину стратив на зицирку. Не сподобалася їм така наука — так учити хтонебудь потрафить — і, коли Гудвин з тяжкою бідою впорядкував дітей виходити на двір, на обід, вийшли й вони рядком пригноблені.

* * *

На воротах і на дорозі стояв іще народ гуртками, коли діти вийшли на обід. Ніхто не спішився йти додому — тай чого було спішити?

— Ліс не втече з фарми, — говорив Підгірний сусідови, котрий справився був іти додому. — Заждім, поки наша голова не вийде зо школи — почуємо, що він скаже про науку, бо мені самому здається, що з неї буде стільки користи, що кіт наплакав. Ніби, яка то наука, коли діти учителя, а учитель дітей не розуміють ні на зуб. От, хиба міґами будуть розмовляти та одно одному фіґи показувати, бо що він їм скаже, або вони йому? Задармо будемо платити за те, що діти будуть час тратити, а то скидали б хворост на купи і коріння визбирували.

— Бог його знає, що про те думати, та гадати, — журився сусід. — З дітей мала користь у роботі; мене уберія гризе. Вдома воно лазить вчімнебудь, от, щоб тільки грішного тіла не видно, а до школи треба трохи ліпше зібрати. Але в що, питаю вас? Те дрантєчко, що привезлося з краю, вже порозлізалося — за чотири роки то й залізне вже би ся зтерло, а нового не пристаралося ні нитки. Коноплі й лен тут невдаються. Пробував сіяти, але, що мороз не дібє, виросте якесь таке миршаве — донічого непридатне

— мотуза доброго не зкрутиш з того прядива. Прийдеться в шкірах або таки голо ходити. —

—Та я вже не дбаю ні за часом ні за одежею,—прилучився Волос до бесіди,—бо з діточої роботи великого хісна нема, а зібрати можна отак, щоб купи держалося та чисте було, але оте ходження забило мені баки. Каже Поштар, що від мене до школи є чотири милі і, каже, що це недалеко. Але я думаю, що він іншої співав би як би йому прийшлося ходити пішки щодня до школи і зо школи такою крученою дорогою, що аж в голові дурить йдучи нею. Таж, як би її розтягнув, напнув просто, то напевно вийде не чотири, але вісім миль. І пускай такою дорогою дитину до школи. Доки воно затьопає туди то будьте певні, що не в голові йому буде наука, бо прийде ледве тепле. Мені самому треба попасу поки з дому до Поштаря зайду — а то, ніби, недалеко. —

— До тогож, — почав Дрозд нарікати, — тут, кажуть дитина мусить бути в школі цілий день і рад би я знати як то з їдою буде? Вставати мусить до східсонця, а хтож хоче їсти зо смаком рано? Тай, що їстиме? От дзьобне щобудь і піде з сухим хлібом, як є, а як нема, то що візьме? Хиба ягодами житиме, але цього року й ягід нема, бо знаєте, мороз цвіт убив весною. Виходить, що їм треба буде носити їду, або мами будуть іти з ними разом до школи і там їм їсти варити, інакше погинуть подорозі. —

— Ніби, діти нехай ідуть до школи, ти тату й мамо носи їм їсти, а до роботи на фармі наймита наймай, — сказав Підгірний і засміявся криво. — І я так кажу, що це не буде школа, але жура велика на наші голови. Ні їсти що, ні вбрати чим, а до того ще й журися чи воно зайшло і прийде зо школи — чи не заблудить десь у лісі, бо, знаєте діточу натуру, не держиться вона битої дороги, в корчі її тягне. Та й цента ні на рейсик, ні на табличку, а як ще прийдеться купувати олівці, зшитки та книжки, то тоді очі повипулюємо — дуже розумні станемо від тої науки.

— А, коли зима прийде, що тоді скажемо? — піддав сусід.

— О-го! Зимою хиба ми старі будемо ходити до шко-

ли й то вряди-годи, а про дітей нема що згадувати, — сказав Підгірний. — Хтож би знайшовся такий без серця щоб висилав дітей на явну смерть? От повизбирували б ми їх подорозі як качанів замерзлих. Зимою я й гадки не маю висилати — ліпше в арешті відсиджу.

Отак бідкалися ґазди, стоячи на дорозі, і все чим далі, більш і більш дивилися зпідлоба на школу. Чорною, грізною хмарою висіла вона в їх головах. Аж вийшли діти зо школи і прогнали її з овиду. Діти виходили рядком, а це сподобалося Підгірному.

— Видно, що цей учитель відразу вчить дітей вордунку, — сказав він до стоячих. — А, що вас пан-професор навчив? — запитав Воркуна, коли цей зближився до них.

— Вчив нас гайдука сідати, — відповів похапливо Вакар за Воркуна. — Шкода було стільки гамбарасу робити за школою, — додав гнівно.

— Та, то ще за скоро казати сяк або так, — говорив Воркун з провола, схиливши голову. — Ми можемо говорити сюди й туди, але ми не биті на тім, як то наука має йти в цім краю. Побачимо пізніше, як то буде.

— Добра не буде — самі очі бачуть, — сказав Дрозд.

— Скоро ми полисіємо від цеї науки, — додав Волос.

— Не мала баба клопоту та купила собі порося, — докинув Підірний.

— Ніби, що німий німого може навчити? — кинув сусід це питанєчко.

— А, я кажу вам, що чорт не такий страшний, як його малюють, — сказав Воркун сердито. — Ще нічого не було, ще нічого не бачили, а вже шпортаєте язиками.

— Бо мусять, — сказав Поштар збоку. — Я й сам цента не дав би за таку науку, — додав він завважавши, що податковці лихо настроєні до школи, а йому бажалося звернути всю вину на Воркуна.

— Так-так, ви би й цента не дали, бо нащо вам давати, як ви не маєте дітей до школи, — боронився Воркун, зрозумівши куди Поштар стріляє. — Учитель почав учити так, як йому треба, щоб діти знали коли сісти, а коли встати . . .

— І навчив вашого, — рубнув Поштар, — бо ви вже його підмастили передвчорашним приносом. Бачив я в школі, що то було. Тільки ваш хлопець був видний, а решта . . . ну, курок не принесли.

— А ви хотіли б, щоб учитель з голоду здох? — викрикнувся обурений Воркун. — Жаль вам за тим окрайцем хліба і за ложкою молока, що я йому приніс позавчора? Стидайтеся таке говорити.

— Тут нема стиду говорити правду, — стояв при своїм Поштар. — Ви занадто почали нас всіх за ніс водити.

— Кого воджу, та й як? —

— Всіх нас, — відізвався Дрозд. — Забаглисьте школи і крутили, крутили і таке накрутили, що голови не видно. —

А місце на школу хто вибирав, як не ви? — докинув Волос. — Втикали її собі під ніс і що вам? Півмильки дитина з колиски залізе на час, а моїм треба півдня йти.

— Воно таки зле зробилося, — обізвався Підгірного сусід. — Таку справу треба було наперед добре обговорити зо всіх боків. Не штука казати, що школи треба, але штука вдержати її щоб вона була школою. Голих дітей не можна пускати до неї, хиба на сміх.

— Чуєте, що люди кажуть? — питав гордо Поштар. — Обдурюєте і думаєте, що всі дурні, тільки ви . . .

— Е-е-е, Дьордійку! А ви відколи таким святцем стали, що так ревно за людьми обстоюєте? — процідив насмішливо Вакар.

— Як до вас не пють, не кажіть дай-боже! — рубнув Поштар сердито.

— Ге, як ви до мене не хочете пити, то я до вас буду, — сказав, ніби покірно, Вакар. — Знаю я чому ви розпалюєте цей вогник — хочете спечи собі рибку в чужім олію. Але, кажу вам, не дам і не дам і що ви мені зробите? Самі ви навели на нас усякі клопоти і тепер хотіли б на другого зіпхати, але оце-о зробите! — рипнув він словами, показуючи Поштареви фіґу. — Завели з панами симбру, наслали на нас поліцію, завели якісь реґістрації живих і мертвих, спровадили якогось підпанка щоб дітей до школи поспису-

вав, школу, казалисьте, мусимо будувати і то з дощок, таку собі фабричну, щоб було коло чого ручки мастити, а ніби учитель за чиїм поводом приліз сюди, як не за вашим? Вже мені не замилите очей, не бійтеся! Знаю я ваші входи й виходи... А-ну, скажіть ви, люди, чи правду я кажу, чи з пальця висисаю?

— Таких як ти, ніхто не слухає, — сказав Поштар зневажливо, змінюючи "ви" на "ти" і, махнувши рукою, пустився йти.

— Ой, ще послухаєш пане Поштарю, послухаєш, — кричав в'їдливо Вакар на вздогін Поштареви. — Я кажу тобі і всім тут хрищеним, що учитель добре вчить і я, абих на плечах своїх дітей носив до школи, з послідного буду дертися, щоб тільки вони вчилися і не були такі дурні, як я, що таким як ти, від коли я з колиски виліз набиваю ґелево своєю працею... Агі! Сам риє і сам квичить, — додав потихо і плюнув з пересердя.

Народ слухав перепалки, похнюпившись і ніхто ні словечком не відзивався ні за, ні проти. Не відважувалися докидати до вогню більше дров — неприємно було грітися коло нього.

— Школа збудувалася і розпочалася і мусить іти; сварка не поможе, — сказав Соловій по довшій мовчанці. Хто зможе, буде посилати, а не зможе, того не повішать. Вже ми заступимся за такими, бо знаємо наші статки.

— Та, аби тільки здикутники не лізли,—сказав Дрозд, обернувшись від людей.

— Не влізуть, не бійтесь, як той панисько, Поштар, не пхатиме пальці там, де не треба, — в'їдав далі Вакар.

— Все було б добре і буде добре, як не буде між нами заздрости і захланности, — сказав із жалем Воркун. — Нікому я зла не бажав і не бажаю...

— А, ви не беріть собі всього того до серця, — розраджував Воркуна Вакар. — Вірте мені, що я з вами навіть у могилу, — додав, бючи себе кулаком у груди.

* * *

За той час коли старші, як казав Підгірний, кроїли собі взаємно штани на дорозі, на шкільнім подвірю чути було

веселий сміх і крик. Там Ґудвин забави заводив. Сам бігав і скакав похлопячому через жердку і заставляв дітей бігати та скакати, і на кожний рух вимовляв голосно потрібні слова і заставляв дітей робити те саме. Цим він осмілив навіть найбільше несміливих, відганяв від них отой страх, що багатьом їм насадили батьки вдома балачками, що школа, це є собі така катівня, де учитель тільки пантрує щоб когось вибити і за кожний невдалий рух жде їх обірвання вух, бичовання, клінчання на гречці та інші страшні кари. І, декотрі хлопці, в котрих совість не була дуже чиста під зглядом хлопячих рухів, навіть приготовилися були на щось подібне, напихаючи в штанці заячих шкірок і, підшиваючи коліна таким самим крамом.

Але такої хлопячої підготовки не треба було. Ґудвин показався уродженим педагогом, любив дітей і кожним своїм рухом, бо словами не міг, здобував їх довіря. А, що він був успішний, то видно було коли випустив їх із школи додому. Не могли розійтися, розмовляючи на міґи під проводом Корнила, котрий пробував сказати йому, де, в якій стороні і як задалеко від школи кожне з них мешкало. А, йдучи дорогою додому, вживали вони дещо зо шкільного навчання — сідали, як казав Вакар, гайдука, скакали через повалені дерева, ловили одно одного, вживаючи чужих для них слів. Утішно їм було! Ніхто не був караний і, замість буків і клінчання, були забава і сміх. А вдома розхвалювали учителя по своїй уяві з твердою постановою йти завтра рано до школи ще перед сходом сонця.

А Ґудвин, розхвильований враженнями з першого дня науки, повечерявши, сидів в школі коло стола і писав до когось там, на сході Канади, лист, описуючи свої спостереження.

“. . . По інформаціях, що я одержав від тих, що вислали мене сюди на посаду учителя, ці переселенці мали би бути якимись рутенами з Австрії, — писав він між іншим. — Описувати їх в детайлях я, покищо, не можу, не хочу бути несправедливим ні для себе, ні для них. Скажу хиба загально, що вони, на показ, із своїм поведенням і одежею видаються примітивні і покірні. Але, знов, інші

мої спостереження і висновки говорять щоіншого. Приміром, не можна уважати їх за якесь некультурне племя коли вони мають смілість і відвагу імігрувати з родинами тисячі миль без проводу в цілком чужий край, без знання тутешних обставин і мови, та без видимих засобів вдержати себе при життю довший час. І, мені здається, що їх примітивність і покірність не походять із нутра їх характеру, але нащеплені їм силою політичних і економічних обставин в яких вони жили можливо сотки років, бо, інакше вони не шукали б волі хоч би навіть отут, у цих нетрах, де у крайній нужді розбудовують своє родинне і громадське життя.

"Тай не переселилися вони сюди на якийсь час, чи радше сказати, на спробу зробити гроші, як це в нас водиться, через експльоатацію природних багаств, а потім вернути до рідного краю, або переселитися десь у інше, більш благородне підсоння. Осідають вони тут раз на все. Досвідчують це, перше, будова церкви, назва пошти і шкільної громади по свойому, а друге, їх цвинтар. Тут вони виставили великий хрест, здається, як памятку з датою коли його заснувано, а, вдодатку, майже на кожнім хресті на гробах вирізують імя покійника і дві даті, що, догадуюся, є рекордом коли він родився і коли вмер. Розумію, що люди, котрі рекордують такі річи, не думають покидати цей край, але консолідують свої позиції, укріпляючи їх своєю власною побутовою історією для своїх дітей. Це важне для нас тим, що вони тим способом закріпощують свою окремішність і, пізніше, трудно їх буде засимілювати. Це будуть ніби рідко порозкидувані хутори, але ціпко звязані духово у великі селища з великими просторами землі на своє поширення, бо видно, що вони витревалі, не бояться тяжкої праці і невибагливі.

"Кажу, я подивляю їх відвагу їхати так далеко від цивілізованих осередків без страху перед голодом і холодом і жити тільки тим, що можна руками з землі видобути. Розуміється, що це коштує їх багато під злядом смертности дітей. Приміром, на їх цвинтари, я нарахував вісім гробів, а з них тільки два дорослих людей. Значить, що з

браку лікарської помочі гинуть немовлята. Цю справу повинні доглянути наше правительство і наші місії. До того ж діти в шкільному віці також потребують лікарського догляду. Жаль дивитися на них — щуплі, з блідими лицями, з чорними смугами коло очей, миршаве волосся, сліди шкірних хворіб вказують на брак доброго відживлення і на брак чистоти. А з них, при добрім догляді, можна виховати гарних і добрих людей, бо, як видно, вони з природи здібні. Мені самому дивно, що я, за один, неповний, шкільний день з'умів без знання їх мови зробити багато більше роботи з добрим успіхом, як мені доводилося з нашими дітьми в наших школах за кілька днів.

"Мушу ще згадати про предсідника шкільного заряду — чудовий чоловік. Він мало не замордував мене своєю балачкою першого дня, але чим більше він говорить тим більше зростає в мене приємність слухати його, ну, починаю розуміти його без огляду на те, що він говорить по свойому. Коли б дати йому нашу мову і нашу одежу то я певний, що він був би найбільш популярною особою в котрійнебудь із наших громад. Такий і його хлопець у школі — відразу у провідника вибився між дітьми. Дивує мене, як могла його мама вродити і виховати його на такого гарного умом і поставою хлопця коли вона сама показалася майже підвикою на дверях своєї хати коли я тільки приїхав на її подвіря. Через це я відмовився описувати цих людей в детайлях, як я згадав уже, щоб не поповнити гріху, описуючи людей тільки по зверхному вигляді — а вона, пані Воркун, цілком не подякувала б мені як би я описав її з тодішньої появи тай я певний, що я не дістав би від неї звареної та заправленої сметаною курки, гарячого молока і разового хліба — смачніших страв від тих я ще не їв.

"Тим часом не здивуйтеся коли б я здичів тут у цих нетрах, або з'асимілювався. Я, ніби, між людьми, але на безлюдю, бо не маю з ким розмовитися як слід, забавитися як знаю і вийти як потрібно. Їхати до містечка забрало б мені тиждень часу, а вдодатку більше труду як утіхи . . .

РОЗДІЛ XII.

Пять місяців прожив Гудвин в Школі Липівці — пять місяців, мов пять днів здавалося йому коли покидав громаду. Та й здичів був троха, бо не видержав коли відходив щоб не випустити крадьки кілька сліз, пращаючись з дітьми і з податковцями, що випроваджували його мов на війну свого дуже близького по крові краяна. Всім жаль було розставатися, а Олена Дубова, як казала Текля, аж рула так плакала і, здається, зомліла була, а потім довго ходила зо схиленою головою, задумана, мов би шукала між травою зачарованого стебла дикої конюшини з чотирома листками, щоб ним тайний біль дівочий із серця зігнати.

Тай було чого плакати, а навіть русти, бо лишив Гудвин велику порожнечу в громаді. З натури дуже товариський, а до того постановив простудіювати життя громадян в самім корені, він, за кілька тижнів свого побуту в громаді, так був освоївся мов би там зріс. Кожну родину він відвідував так часто, як тільки міг. Це, з початку, сердило жінок, бо незавсіди хата була здатна витати чужого гостя, ну, тай ґаздині незавсіди могли бути вбрані пристойно, бо робота не танець щоб до неї причепурюватися.

— Я не буду для нього неділю заводити до хати кожного дня, — сварила Єлена коли Воркун згадував, що учитель може прийти й застати щось не так, як має бути. — Натягайся корчів, або наколінкуйся цілий день коло грядок, а потім ледве йдеш до хати, бо кости скриплять — вечері доброї не годна зварити — а тут ще й хату прибирай, бо того дармоїда може наднести. —

Але це так з початку, а пізніше, коли вже освоїлися, не дуже дбали ні жінки, ні “дармоїд.” Проживши між ними якийсь час, він зрозумів, що в одній кімнаті, по тих, як називав Вакар, бурдеях, де не було підлоги, де піч забирала майже четвертину місця, де містилася кухня, їдальня і

спальня від трох до восьмеро осіб, не можна було заводити, як казала Єлена, неділі не тільки щодня, але й в неділю. Там дуже густо і квочки з курятами займали місце під ліжком і попід лавиці щоб їх яке лихо не поїло вночі; там поросята плënталися попід ноги щоб каюти не зробили собі з них печені; там і телятко нераз оббивало собі боки, бігаючи з утіхи, що його мама не піде далеко від хати і не заблудить у лісі — там, у таку хату, неділя могла тільки усміхатися з надвіря крізь вікно. До того ж, боротьба з дикою землею за хліб, займала до роботи всі можливі сили від сходу до заходу сонця. Годин ніхто не рахував, бо годинників крім Поштаря ніхто не мав. Їх заступали сонце вдень, місяць із зорями і когутами вночі, а дійсною мірою праці був голод і виснаження сил і, ці сили, працюючи доти, доки, як казала Єлена, кости не скрипіли, потім приходили вечером голодні мов вовки, їли пововчому, як було що їсти, і зараз таки валилися з ніг там, де хто міг голову приклонити, дякуючи Богови за глиняний дах над головою та за стіни, що холод і комарів здержували і, засипляючи камінним сном, можливо, тільки снили про вигоди та чистоту в хаті і свою особисту.

А Ґудвин бачив, хотів бачити дійсне щоденне життя громадян, не пропускав нагоди і кожного вечера щоб когось не відвідати. Прийде було, привитається, почастує дітей цукорками, посидить кілька хвилин і піде. При тім він і за лікаря обібрався. Як тільки хтось захворував, чи скалічився, він біг, приносив якісь ліки, якусь масть і пробував помагати чим тільки міг. А вже до Василя, до Марії, до їх хати, він свою власну стежку притоптав направець. З ними він чувся вдома.

— Я дивуюся, що ваші батьки, не знаючи мови і більшість із них не знає ні читати, ні писати, з малими дітьми, без грошей відважувалися їхати сюди і поселюватися в цих лісах, — говорив він коли вже осмілився був з Василем.

— Нема дивоти, як біда тисне, — відповідала Марія. Біднота в краю вигонить людей до Канади . . .

— І, приїхавши сюди, знайшли ще гіршу, — засміявся Ґудвин.

— Так, гіршу, — годилася Марія. — Але тут є вільна земла, а як є земля і здорові руки то й надія є, що біднота зчезне за якийсь час. В краю ми не мали своєї землі і наші руки мусіли на чужій робити, а чужа земля не дає ніяких надій. —

Ґудвинови неначе нагло сонце ізза хмар вийшло від Маріїних слів — відразу зрозумів основу на якій родилося, росло і, здавалося, пухло та червивіло оте мізерне життя його громадян. В сути-річи він аж тепер побачив, що те, півварварське життя не було засуджене на загибіль, що воно не гнило, не паршивіло в своїм серцю, але зароджувало багаті та розкішні надії, а ті надії плекали в йому тверду, неподатну силу, хоч і вкриту струпами та брудом, боротися до певної побіди за своє існовання.

"Таж вони, Марія, Василь і їх маленька дитина є вже здоровими свідками," думав собі Ґудвин. "Вільна земля і здорові руки творять здорове життя народу", додав, думаючи майже вголос.

Від того часу, Ґудвин, з великою пошаною відносився до своїх податковців, а з Василем завів таки дуже близьку приязнь. До того ж, Марія пекла для нього хліб, варила страви, шмаття прала і таки своєю веселою вдачею присвоїла його до свого дому мов брата.

— Ти готова ще й оженити його з нашою дівчиною,— сміялася з Марії Текля, розмовляючи про учителя.

— Або він що, не гарний парубок? — відсміювалася Марія. — Як би так Єлисавета була вдома я покрутила б в той бік.

— Як нема Єлисавети, то покрути його в Оленин бік, — піддавала Текля думку.

— Трудно, бо Олена мови не знає тай плоха, стидлива дуже, — казала Марія, задумуючись; її ще не приходило на ґадку женити Ґудвина. — Оженемо його коли вернеться сюди на друге літо.

Тим часом Ґудвин таки скучав за молодим товариством, хоч про женитьбу йому й не снилося. А тут за-

ледви три дівчині в громаді, але й вони ніяк ненадавалися йому в товариство. Втікали від нього, ховалися щоб не стрічатися з ним, бо він пан, а вони, що вони? Ніколи й думочки не мали, щоб він хотів з ними поговорити, спробувати їх мудрість дівочу так, як воно водиться між молодими — словами себе натягають. А він, мов навмисне, до Підгірного забіжить тай до Парасини — витає її, говорить, підсміхається до неї, а вона тільки й дивиться куди б то сховатися, ну, в мишачу нору сховалась би зо стиду. А Вакарева Софія бувало на печі сховається і не покажеться поки він не вийде. Тай Дубова Олена горіла зо стиду коли він до хати заходив відвідати ніби своїх учеників, Іринку й Осипа, але згодом призвичаїлася, а вкінці таки в другий бік загоріла. Сама не знала звідкіль в неї стільки смілости набралося, що могла видержати не тільки його привіт, але одного разу відважилася йому в очі зазирнути подівочому. Зазирнула та й пірнула-втопилася . . . Не знає серце броду тай роду, що то пан, а що Іван.

— Мамо, я буду зачинати ходити до школи завтра, — примилювалася Олена Калині одної неділі, вернувшись уже пізненько ніби з ліса, де ходила на худобу подивитися чи є вся. — Профеор казав, що навчить мене говорити, читати й писати по анґлійськи. —

— Ще того бракувало! — сказала Калина незгідним тоном. — Хто таке бачив, щоб така велика дівка до школи ходила? Стид і ганьба таке заводити.

— А я таки піду, мамо, — просила Олена, віддуваючи плаксиво губи. — Мені стидно, що я не вмію слова по анґлійськи. Професор до нас ходить, говорить до мене, а я стою як стовп, бо не знаю відповідати йому.

Калина зміряла Олену очима.

— Де ти сьогодня була? — запитала різко.

— В Василя. —

— Я так таки й думала, що то звідтіль такі мудрішки вийшли, — сказала Калина сердито. — Я тобі вже сто разів казала щоб ти туди не йшла — то ти так мами слухаєш?

— Професор казав, що наша худоба з Василевою пасеться, а я хотіла бачити...

— Вже я знаю кого ти хотіла бачити, — перебила Калина Олені. — Професор? А він що за право має до нашої худоби? Нехай Марію пильнує. Вона вже певне голову йому миє і тебе натроюдила до школи ходити, щоб на мене нечесть навести. Знаю я її, не бійся...

Калина задержала себе на хвилинку, щось із собою пошептала — якась дивна думка з'явилася в неї.

— Я не дбаю, можеш ходити, як буде час, але до Василя таки не йди, чуєш? — сказала півголосом.

Олена зраділа, обняла Калину й поцілувала. А потім, з тої радости підбігла до маленького дзеркальця заліпленого в стіні, глянула на себе, волосся поправила і скоренько пішла корови доїти. Гарний день був для неї сьогодня. Ще передполуднем вона вийшла худоби шукати щоб знати, чи не затратилася якась штука, і, якось нехотячи, пішла тою дорогою попри школу. А Ґудвин також якось нехотячи йшов тою дорогою, ну, й стрінулися як раз коло цвинтаря, а звідтам стежкою пішли за худобою в той бік куди до Василя йшлося.

Подорозі Ґудвин говорив, всякої говорив і головою, і руками, а вона слухала очима і кожне слово серцем ловила... Ох, коби вона розуміла ті слова!

Він такий гарний! Високий, чорнявий трохи, з довгим волоссям, з кучерями мов у качура, бо Василь, щоб пана професора не обсмішити, не стриг його тільки підстригав понад вуха і ззаду, а це надавало йому більше принади, на поета-музиканта скидався. Він збирав квітки, робив із них китиці і давав їй — давав і сміявся якось так любо... Тоді вона зривала квітки-зілля, звязувала їх кінцями і вішала йому на шию — вішала і сміялася дзвінко з утіхи як він ніби пишався гордо, йдучи замаєний.

Любо було йому йти з нею, бо любий був її сміх, її чисті, сині мов небо очі, її блідо-русяве волосся — принадна була дівчина, до душі приставала і за серце ловила очима...

Отак вони до Василевої хати зайшли, а, Марія, аж вдолоні плеснула з утіхи, побачивши обох.

— А-га, тепер я бачу чому ти на обід спізнився, — докоряла вона Ґудвинові, прижмурюючи збиточно очі і зараз таки обох зà стіл засадила.

При обіді, а потім при бесіді, Марія підморгувала на Ґудвина, спімнула, що не зле буде як він навчить Олену бодай трішки англійської мови.

— Веселіше буде тобі й її, — прибила вона свою бесіду повним тайного значіння голосом, а Олені щось довго пошепки наговорювала, як додому виряжала.

* * *

Кілька днів пізніше приходить Вакар до Воркуна та й до нього:

—О-го, сусідо! Біду ми собі зачепили з тою школою.

— Яку біду?

— Що, не знаєте? Таж той професориско усі дівки з села заманив до школи. Перше зачала Олена Калинина, а за нею Парасинка Підгірного потягнулася, а за ними й моя Софійка потеклася в ту синаґоґу. Всі пішли і, кажу вам, що за короткий час і наші жінки будуть ходити до школи, разом з дітьми, а ми, ґазди, позавиваємося в хустки, вберемося в спідниці і будемо за мамів удавати.

Воркун засміявся так голосно, аж луна лісом пішла з удаваної на всі тони Вакаревої мови.

— І що, думаєте, зле було б? — дражнив він Вакаря. — То для нас був би гонор мати письменні жінки. От, ми собі вечерами лежимо, а вони нам книжки читають, щоб нас приспати.

— Ге, читають вони нам історії без книжки, аж голова схне від того читання, — сказав Вакар. — Нащо їм школи? Нащо дівчатам школи? От, тільки порозволочуються; трудно їх буде до роботи заставити, бо хто-ж бачив щоб учені робили.

— Не бійтеся! То так далеко не піде. Дівчата побрикають трохи, знаєте, молоде-золоте і думає, що професор

злакомиться на котрусь. А він не дурний, не бійтеся.

— Не дурний, кажете? А, Калинину хто водить коровячими стежками по лісі? Думаєте, що хтось спить, або сліпий і не бачить, що робиться? Вдурів хлоп, бігме вдурів. —

— Гарна дівчина, — сказав Воркун, моргнувши збиточно на Вакаря. — Ви, також, як бу були парубком, тай ще учителем, то не втерпіли б вдуріти коло неї.

— Е, вам тільки геци вголові і не дивитесь, що лавок в школі не стає. Сидять, тиснуться діти через них мов оселедці в бочці і, думаєте, що вони вчуться? А-я, зараз таки наука їм в голову лізе — очима за професором водять. Де їм до науки! Їм час уже по троє . . .

— Гай-гай, не гризіться тим; нехай ходять, як мають охоту. Привчуться абецадла та й трохи по анґлійськи цвенькати . . .

— Так-так. Вони будуть цвенькати, а ми будемо слухати мов турецького казання і платити — файна робота.

— Як би професор приняв, то й я готов ходити до школи, — сказав Воркун поважно.

— О-го! Таких стариґанів як ви й я вже ніхто нічого не навчить.

— Поштар вчиться. —

— Як? —

— Ходить до професора вечорами і, як застане його вдома, заставляє щоб вчив. —

— І ви це знали і мені не сказали! Таж я би йому на збитки також ходив. Що? Ніби він ліпший від мене? Піду, бігме піду сам ще й Тетяну візьму.

* * *

Тимчасом, Ґидвин учив, усіх учив, хто тільки хотів учитися. Він, як видно було, вродився був педаґогом, бо не числив ні часу, ні свого здоровля в своїй роботі, пробуючи використовувати всі відомі й невідомі методи в науці для дітей, що не розуміли його, а він їх. Як не складалася наука в школі, він виводив їх на подвіря, виучуючи

назви живих і мертвих річей, що попадали під руки. І сам дивувався з успіху, що робили ті, заголоджені, миршаві, голодним мохом порослі діти за короткий час. Тай старші дівчата не дармували — переганялися одна з другою в шкільній роботі щоб приподобатися учителеви. А він тішився і обсервував крадьки їх серіозні лиця.

"Трішки більше ліпшої поживи, більше мила й води, одежі більш долюдної і школи бодай публичної, то був би гарний жіночий світ", думав нераз Ґудвин, обсервуючи молодших і старших дівчат. І, подумавши це, зараз біг думкою до Марії, порівнюючи її з тими, що мав перед собою, а потім на Олені свої очі задержить — на її шляхотній поставі — приємно було дивитися на неї.

Нераз в дощеву негоду, сидів Ґудвин вечорами і Олену леліяв. Гарна дівчина — бажалося йому бути близько неї і заглядати в тії, сині, чисті, великі очі повні якогось чару допитливого на що тільки серце могло відповідь давати. Але, чи міг він позволити свойому серцю відповідати?...

"Простір безмежний, життям віддалений, лежить між нами", писав Ґудвин у своїм записнику. "Дивний простір! Ось я бачу її, щодня бачу близько себе, відчуваю її теплі погляди на собі, чую хвилювання її душі молодої, биття серця, але приняти від неї тих щирих дарунків не можу, не смію, бо далеко вона від мене, дуже далеко...

"Зірвати її, квітку гарно-пишну і впиватися її запахом та божеволіти в розкішній насолоді — совість не позволяє. Гидко подумати бачити її пізніше викиненою на купу людських злиднів помятою, виссаною з краси істотою —тінь прокляття носив би я на своїй совісти до смерти...

"Вирвати її звідсіль, вирвати з корінем і пересадити у своє життя, куди ж я з нею піду? Життя моє родилося, росло й розвивалося на ниві, що від віків культурними плугами оброблялося. Плекалося воно, відірване від землі, у вищій сфері людського духа, шляхотними ідеями вповите. В ньому давно вже людську, дику натуру, присвоєно і запряжено в культурніші шори етикети. Там, хоч і зо мною, не буде вона чутися вдома, тай її саму не будуть уважати

за домашну. От, держав би я її, для своєї потіхи заперту, мов пташину в клітці, охороняючи її від цивілізованих призирств. І я свідомий того, що вона була б тілом там, але душею літала б о-тут, на волі, в цих нетрах, де життя купається у своїм власнім поті і набирає тої, солодкої та дужої сили, що дає йому розпарена сонцем земля. Вирвати її звідсіль, з цієї землі, зівяне; душу загубить".

При такім роздумуванню, Ґудвин, робив тверду постанову поводитися з Оленою цілком так, як з ученицею, без ніяких зайвих розмов і оминати всі так припадки, що заманювали його йти з нею шукати худоби в лісі, або до ставу рибу ловити. Та, хто ж годен молоду молодість загнуздати . . .

Іде, бувало, Олена до Воркуна і несе півмішка висушеної в печі й на печі пшениці щоб іжжорнити її на Воркунових жорнах, бо Воркунові жорна ліпше жорнили, як Поштареві — так вона Калині казала. Іде попри школу, а там якось завсіди так складалося, що Ґудвин також ішов до Воркуна і, з пошани до жіночого роду, відіймав від неї мішок, ніс до Воркуна, а там, з пошани до жіночого роду, жорнив пшеницю аж жорна підскакували. Потім, іжжорнивши, ніс, із пошани до жіночого роду, те мливо аж до хати пані Калини Дуб, де нераз бачив як панна Олена Дуб місила з того млива тісто, пекла хліб, а він обовязково купував бохонець того хліба і хвалив, що такого смачного хліба він ніколи не їв, що, з пошани до жіночого роду, інакше не могло бути.

Або також, звожує Калина сіно з Оленою — там обовязково мусів бути Ґудвин. А снопи залюбки складалися в купки в чотири руки; два снопи з одного боку, а два з другого, а при тім сила чотирох очей їх до купи ліпила . . .

Сила-силенна крилася в тих запахах — того млива, того свіжо-спеченого хліба, того свіжо-скошеного сіна і того свіжо-вижатого збіжжа, — бо не тільки Ґудвин упивався ними і пливав у хмарах романтизму, але й Калинине серце розмякло від нього. Не боронила вона Олені ходити до Воркуна, тай до Марії, хоч сама держалася здалека, а

в її хаті миготіла така радість, як о-то з бабиного літа миготить в осени.

Але утіха-радість так, як веремя — змінлива. Погріє, помиготить, багато розкішних надій в серцю накільчить, а тут раптом хмара-сум звідкись прикотиться, наляже, і заморозить о-ті серцю любі запахи і холодом душу обвіє. І такий сум по Ґудвинові в громаді лишився. Довго споминали його його ученики тай старші люди, оповідаючи про нього ріжні історії своїм дітям. "Він був таким, гей би з нашого роду походив", говорив Воркун. "Не гордив нами, не посміхувався з нашого капарства та бідноти, їв з нами з одної миски тай помагав нам нашу біду чесати щоб не була така в'їдлива, як вона була".

РОЗДІЛ XIII.

Два тижні перед відїздом Ґудвина,дорогою попри школу калатав тяжкий віз. Було десь зараз зполудня, коли наука в школі ледве розпочалася, але Ґудвин навіть не пробував спиняти дітей бігти до вікон щоб глянути хто їде. Цікаве було в ті часи явище — чужий віз на дорозі, а ще цей, що їхав. Він навіть інакше калатав як ті, що вже були в околици; діточі вуха пізнавали, що це був якийсь чужинецький, бо якось грубо калатав і, тому, з цікавости бігли до вікон подивитися на новину. Не втерпів і Ґудвин щоб не глянути.

Але не встиг Ґудвин глянути в вікно, як Корнило Воркун наробив стільки галасу, мов би хтось його здорово заскоботав.

— Гу! Гі-і! Га-а! — кричав він, скачучи через лавки до дверий. — Бил! Єлисавета їде! — І, поки Ґудвин зрозумів, що сталося, він був уже на дорозі, на возі, в обіймах Єлисавети.

Ґудвинови недовго взяло розпитати дітей про нових гостей. Він знав уже історію про Била й Єлисавету від Марії і, почувши їх імена, вийшов їх привитати. Корнило познайомив його похлопячому з Билом і з Єлисаветою, а решту знайомства доконав уже Бил, представляючи своїх трох товаришів і Павла Воркуна. Приїхала з ним разом і Поштарева Катерина, але вона осталася вдома.

— Думаю, що ми ще не раз побачимось, — сказав Бил, збираючи свої білі, добре вигодувані коні щоб їхати далі. — Як не справлю тобі клопоту, зайду до тебе вечором, — додав, коли коні рушили.

— З найбільшою приємністю привитаю тебе в своїй хаті, — сказав весело Ґудвин, не спускаючи очей з Єлисавети, що, ніби, вовтузилася з Корнилом, але крадьки міряла Ґудвина очима і заразом поглипала на Била.

Фіра поїхала, а Ґудвин стояв і з укритою цікавістю глядів їй у слід, завважуючи, як Єлисавета, обертаючись,

кидала йому привітні погляди. І, можливо, постояв би був довший час коли б не Корнило. Не хотілося йому злізати з воза й вертати до школи; тішився сестрою, тішився несподіваними гостями, а ще більше тішився таркатим конем, що був привязаний за возом, але Єлисавета силою його зсадила і зараз таки сама нагнала коні до бігу.

— Ти думаєш, що я дуже дбаю за тобою? — кричав він зо сльозами в очах і дивився сердито за фірою. — Я сам не хотів їхати — як би я був хотів їхати, я би був . . . Тут він перестав; не знав як висловити свою трагедію пониження; і, йдучи до Ґудвина, почав на іншу ноту: — Вона стала дуже гонорна, що буде віддаватися за Била, що буде мати багато худоби й коней, а Бил казав, що й мені дасть маленького коника, аби я ним до школи їхав. Він вже привів того, що до воза привязаний. Я знаю, але, але . . .

Плакав би був хлопець, коли б не Ґудвин, та не діти, що ждали їх. Пережив він раптом велику радість і великий смуток і хотів вийти, в очах свідків, героєм з тої неприємної ситуації.

— Не журися! Все буде добре, — потішав його Ґудвин, хоч і не розумів всього того, що Корнило наговорив; навчився був багато слів від своїх учеників і від Марії, але не міг іще розуміти ясно змісту речень затемнюваних граматичною відміною слів. Всеж таки додумувався в чім лежав хлопячий жаль і пробував його злагіднити. — По школі підемо і будемо їхати на коні, — додав, йдучи до школи.

Велику заверюху зчинили несподівані гості в громаді своїм несподіваним приїздом. Почалась вона від школярів котрих, Ґудвин, ледве вдержав до четвертої години — не міг притягнути їх увагу до науки — а вже як випустив їх, то настрімголов бігли додому сповістити домашних про важну новину.

А Воркун з Єленою снопи звозили в стіжки. І, щотільки він завів воли з наладованим возом попри дополовини зложеного стіжка і ліз на фіру, а Єлена, шукаючи вилами за безпечним місцем щоб вилізти з фіри на стіжок,

почули вони калатання воза, голосну розмову і голосне говкання коло хати, що через ліс і через стаєнку не видно було від стіжків.

— Маєш, бабо, храм, — вирвалось Воркунови з уст. — Якась біда приїхала; певно Поштар наслав якихось непрошених гостей, — додав і почав кидати сердито снопи на стіжок.

— Та, де кидаєш на мою голову, — посварила Єлена сердитого чоловіка, пробуючи дати ряд снопам. — Я вже сотку разів казала тобі зісунутися з того велебного головства коло школи, — воркотіла вона, висуваючи гузарі снопів на край стіжка, споглядаючи скоса в той бік, де була хата. — Мав бись тепер спокій. А ти ні, та й ні. Тож йди тепер, голово, і світи подертими портяницями.

— А, може, би ти пішла та сказала, що мене вдома нема, — сказав Воркун, оглянувши свій мундур; він був убраний у приношене вже до окрайків старокраєве шмаття — згрібна сорочка і портяниці — підперезаний широким ременем, ну й босий. — Не бачиш, я більше голий, як браний, — додав заклопотано.

—— А я ліпша? — шептала Єлена сердито. — Як побачуть, то скажуть, що страхопуд вирвався з городу; перелякаються люди й худоба. Я не встану звідсіль, хоч би й ночувати прийшлося. —

— Як так, то й я не злізу, — сказав Воркун. — Пошукають, покрутяться тай заберуться.

Тим часом гості таки й шукали за доматорами. Вкінці, Єлисавета, стала на порозі хати і щосили почала кликати: Мамо!

— Гей! Таж то Єлисаветин голос, — сказала втішна Єлена і, забуваючи на своє убрання, готова була злізти і бігти д'хаті.

— Як то вона, то кричи нехай іде сюди, — радив Воркун. — І, як тільки вона сама і дехто з наших, то непотрібно нам роботу переривати.

— А-гов! То ти Єлисаветко? — кликала Єлена. — А йди сюди!

І не встиг Єленин голос згубитися в лісі, як закала-

тала фіра зперед хати поза стаєнку, а там у ворота і ціла компанія з'явилася коло стіжків. На її появу обоє Воркуни задеревіли з несподіванки. Воркун пірнув у снопи на возі по шию, а Єлена присіла мов квочка над курятами.

Але гості не знали причини того, холодного і заклопотаного привіту старих і, щоб зрушити їх та розвеселити, Єлисавета вхопила драбину від завершеного вже стіжка, приставила її до того, на якім сиділа мама і за хвилинку обнимала та цілувала, зваливши її в снопи, здавалося, боролися обидві. А тим часом, Бил, знаючи Воркуна, як людину з добрим гумором, витяг рушницю і, прицілюючись, кричав жартком: "Злізайте з фіри, пане Воркун, бо стріляю!"

І Воркун мусів злізати, навіть дуже скоро. Його воли, непривичні до чужих людей і до наглого гамору, почали непокоїтися і були б таки зґедзилися коли б він не скочив був із воза і не зловив їх завчасу. А Бил також, завваживши небезпеку, скочив із воза і побіг за волами, але поки добіг, Воркун привязував вже їх до тополі.

— Дуже жалую, що наробив вам стільки клопоту, — сказав Бил, подаючи Воркунови руку.

— Ще одну хвильку і поїхав би я був як фаєрман, — сміявся Воркун, не розуміючи Билового перепрошування, і, при тім, подаючи руку, нагадав про свою одежу. — Перепрошую, що засталисьте мене зібраного так, як в нас кажуть, голого та в вінку, — додав, пробуючи закрити своє бідне шмаття жартом, а вдійсности почувався, що мав більш охоти, як його воли, зґедзитися, втечи в ліс і сховатися зперед чужих людей. Але Бил зловив руку, термосив по приятельськи і не звертав уваги на одежу.

Тим часом і Єлисавета, виладувавши мамі перший наплив своєї утіхи, таки силою зтягала її з стіжка.

— Дитино! — шептала Єлена з радости, але втягаючись зо стиду. — Як я покажуся людям така обідрана? Чомуж ти не переказала, або не написала, що приїдеш? Дивися яке з мене опудало — скажуть люди, що ми завсіди такі. —

— Е-е, то нічого; ніхто не буде сміятися з вас, —

вмовляла дівчина заклопотану маму. — Ви злізайте, а ми зараз вас обхаємо, вберемо мов чічку.

І так, вмовляючи, злізли обидві зо стіжка. Стояв там уже й Воркун з Билом.

— Шкода, що не маємо під руками фотоґрафічного апарату, — говорив один із Билових товаришів на возі, придушуючи веселий сміх. — Зловив би їх крадьки, а потім показав Билови яких то чудних тещу і тестя він буде мати. Тай для нас всіх була б найкраща памятка.

— Тай справді, — почав шептати другий товариш, — старий Воркун убрав якесь дивне літне убрання до роботи мов мексиканець.

— Тут, в цих пущах, можна й голому ходити; хто їх тут бачить, — сказав перший.

—Мусять бути дуже ощадні, — говорив другий, — бо, дивись, як пані Воркун легенько зібрана і, уяви собі, сама коло снопів робить; не знаю, як вона видержує таку тяжку роботу; кидання снопів не для жінок.

— Дивно мені, як могла така жінка вродити таку гарну доньку, Єлисавету, — завважав другий.

Другий товариш готовий був дати й свої завваги відносно мами й доньки, але до воза підійшли Воркуни з Билом і перервали балачку. Почалося знайомство. Єлена ховалася за Єлисавету зо стиду, а Воркуун, забувши за своє, як казав Билів товариш, літне убрання, витався з новими гостями, підморгував збиточно і просив до хати.

— Не бануйте, — говорив, він, — що засталисьте нас побуденному. Хтож сподівався, що забагнеться вам їхати тілький світ у таку дичину? Добрі люди сюди не заходять, лиш такі, що з добра дуріють. —

— Гай-гай! Ти розбалакався вже на всі лотоки, — гамувала Єлена Воркуна, думаючи, що гості розуміють мову і можуть розгніватися. — Веди їх до хати, а я скочу до курника, може деяка курка забулася та яйце знесла; треба чимсь гостей приняти, бо таки сама чую, що голодні як вовки.

Та поки Бил заобернув коні, поки дійшли до хати, по-

чули вони тупіт кінських копит а зараз таки й Павло з'явився на таркатім коні.

— Марія казала, щоб ви всі їхали до неї, — кричав він, пробуючи успокоїти задиханого коня. —

— На-маєш! А ти, гицлю, звідки тут взявся? — питав Воркун, кліпаючи здивовано.

— В Марії був, — відповів Павло гордо і продовжав, прихвалюючи коня:— Я цим конем можу через пліт скочити, дивіться! — Він приляг до коня, поштуркав його в боки пятами і пігнав, щоб скочити через пліт. Але Джим, видно було, не мав дуже великої охоти показувати штуки, пройшовшись цілих два дні, і біг ніби до плота, але побачивши відтворені ворота, скрутив проти волі свого їздця до них і спинився коло стіжків.

— Тож-то ти файно перескочив! — сміявся Воркун, коли Павло вернувся.

— Ти не смійся, але візьми якусь запруту, та ... — заговорила Єлена, не докінчуючи того, що мала сказати. — Павлику! — почала вона помаминому з любою прозьбою. — Таж ти мене так перепудив, аж мені духи заперло. Хтож видів так, на зломану голову, конем гонити! Кажеш, в Марії був? Як? Коли? Ти коли приїхав? Злізай, таки зараз з того перістого, бо дивись які в нього очі непевні, як в гадини. Покусає, бігме покусає нас всіх, — додала, відступаючись, бо Павло, мов навмисне, скочив із таркатої гадини і вів її за поводи до мами.

— Не бійтеся мамо! — говорила пестливо Елисавета, приступивши до Джима і зловила його за шию. — Він добрих людей не кусає, дивіться! — додала, погладжуючи коня по голові.

Але Єлена не вірила в коневу добрість і, відступаючись задом, підійшла під самі голови білих коней, запряжених до воза, а борозний її писком в плечі діткнув. Вона перестрашилася, закричала, відбігла на бік, Воркун засміявся голосно, а Павло прибіг до неї й просив, щоб вона не боялася їх, бо то можуть бути їх кобили, бо він так, як би вже купив у Била за двіста долярів. А, Воркун, почувши новину, оглядав їх від голови до хвоста і поплескував та

погладжував пестливо, споглядаючи недовірчиво то на хлопця, то на Била — не містиласяя йому в голові несподіванка.

— Так, так, — потверджував новину Бил. — Павло дасть завдаток, а ви додасьте мені до завдатку пару бичків, і кобили будуть ваші.

Воркун не міг зрозуміти Билової бесіди, але догадувався, що той був, ніби, згідний з Павлом. А коли Павло пояснив купівлю, він аж підскочив із радости.

— Дам! Дам не пару, але три бички. Таж такими кіньми тільки пан-дідич у краю їхав, — говорив він і любувався гарними, білими кобилами.

— Чому ні! — відізвалася Єлена. — Бери, купуй, міняй смерть на наші голови. Ти з биками не можеш ради дати, хоч вони покірні, а з таким гарамом що вдієш? Розтолочуть тебе мов муху, або повідбивають бебехи копитами. Не хочу я коней, обійдемося, і навіть не пробуй накладати з Павлом розум щоб якусь мінянку робити, бо ані хвоста з фарми не дам. —

— Е, що ти знаєш, — сказав Воркун, тупцюючи коло коней. — Пропустити з рук такі кобилки, то неспасений гріх був би.

І між Воркунами, замість веселої та втішної балачки з дітьми і гостями, завелася маленька суперечка про коні. Єлена, зо страху перед ними, почала доказувати, що вони не мають іще звідки гороїжитися та показувати дурний розум, ніби купувати коні на хвальбу, бо, що будуть ними робити? Тих кільканадцять акрів ріллі обробляється легенько бичками без клопоту, без обходу, а коні, як навіть сам Поштар казав, потребують доброго футрашу тай стайні доброї, бо, інакше, зпаршивіють. Тай, не дай боже, як би поздихали, то й вона тоді таки живцем у землю пішла би — страта велика була би. А Воркун не-дослухував тих доказів, а стояв при своїм, що гарні коні в господарстві, то ґрунт і, що такими кіньми можна скоро доробитися . . .

— Каліцтва, або таки смерти, — додала Єлена і, на цім, суперечка мусіла закінчитися, бо гості з Павлом по-

їхали до Марії на підвечірок, лишаючи Єлисавету розповісти батькам чого вона несподівано додому приїхала.

* * *

Багато клопоту та грижі принесла Єлисавета додому. Їхаючи, вона уявляла собі, що батьки як почують, що вона таки не випустила з рук таку товсту рибку, як представлявся Бил зо своїм багаством, приймуть цю новинку з великою радістю, поблагословлять їх і справлять гучне на цілу околицю весілля без найменшого спротиву. Вона навіть на такий рахунок вмовила Била щоб і кобилами білими їхав, а ці кобили вона давніше вже, змовившись з Павлом, мали обоє купити як дарунок для тата, і, тепер була дуже святочна нагода вручити йому той дарунок. Але справа не йшла так легенько, як вона сподівалася. Закрутив їх трохи Бил тим, що хотів іще два бички вдодатку до завдатку за коні, а далі й сама вона в поспіху виходити заміж, забула за певні неписані, весільні закони.

— Кажеш, весілля справляти, але не кажеш куди й якої, — говорив Воркун сердитий трохи на Єлисавету. — Думаєш, що весілля щось таке, що прийшов, змолов і пішов, отак собі, тинди-ринди. Таж то мусить бути якийсь порядок, якесь слово від сватів і від нас, щоб знати на що ми тебе даємо та з чим вони тебе беруть, щоб потім не було такої тяганини як ото була між Поштаревим Іваном і сватом, Дубом . . .

— А шлюб де візьмеш? — похопила Єлена напів з плачем. — Не дам я тебе, дитино, на гнів божий та на сміх людський отак, без присяги та без людей.—

— Бил вибрав дозвіл, такий папір, що позволяє нам дружитися; він має той папір у кишени, — сказала Єлисавета, віддувши до плачу губи.

— То в краю, донцю, тільки на безрогу вибирали папір, як хтось хотів продати, а на дівчат не було ще ніяких паперів, — сварив Воркун доньку. — До тогож, там, молоді ходили до попа на "отченаш", значить, чи знають молитви. Як не знали, то заповідів не проголошував, ніби,

не казав зараз по казаню, що такий-то і така-то наміряють вступити в стан супружеський і, хто би знав якісь перешкоди, то проситься дати знати парохіяльному урядові, ну, а без заповідів шлюбу нема . . .

— А хто вам такі заповіді проголошував? — перебрала Єлена бесіду. — З котрої амбони, хто чув, що ви женитися хочете? Кажеш, папір вибрав, в кишени має, а хтож той папір читав? Може він, той, твій Билиско, нераз уже такі папері вибирав і неодній на них шлюбував, а потім папері помяв, дав драла, покидаючи одну за другою з копицями байструків? Звідкіль ти знаєш, що так не було? Він уже несьогоднішний . . .

— Видко по нім, що він незодної печі хліб їв і з таким треба уважно обходитися, — тягнув Воркун, помагаючи Єлені. — А ти, ні-сіло, ні-впало кажеш весілля справляти. Не подумаєш, що то ні на день, ні на рік, але на вік свою голову завяжеш. —

— Василь і Марія поженилися без заповідей, на папір і те їм нічого не шкодить, — боронилася Єлисавета.

— Васильь, Василь, — зарепитувала Єлена. — Василя ми знали від маленької дитини, а цього хто знає? Тай я не кажу, що Марія добре зробила, що так, на-галай, на-балай якось там звінчалася з ним без божого й людського порядку, але тоді не можна було інакше, бо ніхто тоді не чув щоб десь наші попи були . . .

— Тепер, говорить Поштар, що вже є десь там, яких тридцять миль звідсіль, якась наша місія і, як вас таки напірить горячка женитися, поїдемо до них, — сказав Воркун.

— Коли поїдемо?— захлипала Єлисавета. — Сьогодні середа, а Бил не може тут бути довше як до неділі.—

— Бил своє знає, а я своє, — сказав Воркун. — Коли він ждав на тебе довше як два роки то його не вхопить лихо як зажде ще тиждень, або два, а як не схоче . . .

— Ми його не просили та й не кликали, — доповіла Єлена гордо і збиралася ще додати щось, але Павло вбіг до хати і повідомив, що він, Василь і Билові товариші будуть докінчувати возити снопи, а вони, ніби, тато з ма-

мою, Єлисавета з Билом і Марія мають порадитися яке весілля справити.

— О, чуєш, якої наспівав? — сказала Єлена з жалем. — Вони порадилися вже і, хоч ми не пристанемо, самі весілля відбудуть. Ой, діждалися ми потіхи зо своїх дітей! — додала і захлипала плачем.

— Воно так не буде, як вони собі думають, — сказав Воркун протяжно. — Я вже не той, що був колись, податливий; навчив мене Поштар, дай-му Боже здоровля, що податливим не варта бути; і, як вони схочуть їхати своїм возом, я вхоплю якусь ломаку, то аж дрантя летітиме — порозгоню, мов яструб курок.

Воркун, заложивши руки на спину, ходив по хаті, а Єлена з Єлисаветою сиділи на ліжку і плакали потихеньку.

— Агі! Годинки нема спокою, щоб тебе якесь лихо не гризло, — говорив він сам до себе. — Дружити дітей, це повинно бути якимсь гонором для тата, для мами; ніби їм по божому закону належиться такий гонор; так воно було між порядними людьми від коли світ настав; а тут, е, та що тут? От привела цупашем жениха і, робіть, тату, весілля, бо я віддаватися хочу, і то скоро, отак, цапу-лапу, не змірявши броду, хоче лізти в воду і то без шлюбу, поміркуйте собі!

— А-я, Бил натискав щоб шлюб брати в місті, а потім їхати сюди, але я не пристала, — проплакала Єлисавета словами.

— Чому не пристала? — запитав Воркун цікаво, задержавшись коло печі.

— Я боялася, що ви сердиті будете, що я без вашого дозволу шлюб узяла, — відповідала Єлисавета, хлипаючи.

— О-о-о! Туди-то стежка в горох! — засміявся Воркун. — А коли ти думала йти до шлюбу?—

— По весіллю.—

— Це щось таке, як би запряг воли головами до воза і хотів їхати; хтож таке видів щоб вперед справляти весілля, а потім до шлюбу йти?

— Я думала, що так буде добре, щоб гніву не було.—

— Ну, а як би ми не позволили тобі віддаватися за

Била, що ти зробила б? — допитував Воркун, спершись ліктями на вікінницю і дивився на подвіря.

— Сховалася б у лісі і ждала поки Бил додому не поїде, — сказала Єлисавета сердито-плаксивим тоном.

— Ой, коби то Бог дав, щоб так сталося! — заплакала Єлена і притулила Єлисавету до грудей. — Я якось таки чую, що це не було б весілля, але похорон — камінь мені великий та тяжкий на серцю лежить.

В тій хвилині увійшли до хати Марія й Бил.

— Ви чого навурсились мов трюхани? — запитала Марія, кинувши оком по хаті.

— Щастя втаскалося нам в хату і не знаємо, де його покласти, — сказав Воркун, подаючи Билови стілець.

— І видно, що ви вже його не виженете з хати, — сказала Марія, сідаючи коло мами, на ліжко. Щож ви думаєте робити? — запитала, щоб яснішу бесіду почати.

— Бог його знає, що робити й що діяти, — сказала Єлена, пробуючи не-плакати. — Воно не так тяжко було б як би я могла сама з ним поговорити полюдськи, а то що, німина німиною . . .

— Скажи йому, що, як він хоче женитися, мусить знайти нашого попа щоб шлюб дав; інакше я не пристаю на ніяке весілля, — сказав Воркун твердо.

— Тай я так кажу, — притакнула Єлена, втішна, що Воркун поставив справу ясно.

— Деж він знайде нашого попа? — запитала Марія і якось дивно глянула на батька.

— А мене що обходить; то він жениться, не я; нехай розпитує людей.—

— Ви якось так говорите, що мені стидно йому переказувати, — сказала Марія; якось ніяково їй зробилося, що тато відносився до справи неохочо і таки ворожо.

Але не було іншої ради тільки сказати Билови чого Воркун бажав і спокій.

— Ну, це легка справа, — сказав Бил сміючись, коли Марія переказала йому татове бажання. — Завтра раненько сідаємо на віз і пошукаємо. А вони чого плачуть? — запитав Марії, кинувши головою в бік Єлени й Єлисавети.

— В нас такий звичай плакати перед шлюбом, — пояснювала Марія, пробуючи закрити дійсність. — Мама плаче за донькою, а донька плаче, що не знає яка її доля чекає в чужій хаті, знаєш, не буде їй вже так добре як коло мами.

Бил усміхнувся криво з відповіди.

— Мені здається, що пані Воркун нерада з того, що я хочу одружитися з Єлисаветою, — сказав він, схиливши голову.

— Добре було б як би ти міг сам до неї говорити, — сказала Марія, глянувши прямо в Билові очі. — Вона інакше почувалася б.

— Я й сам маю таке бажання, але що зроблю? — Пробував вчитися мови від Павла і від Єлисавети та з дуже незамітним успіхом, ледве запамятав кілька слів.

— Говори тими, що знаєш, — заохочувала Марія і сміялася весело. — Кажи, що ти любиш Єлисавету, що хочеш взяти її собі за жінку, що будеш її шанувати, ніби проси маму щоб віддала за тебе доньку. Так вже воно годиться і так в нас робиться. Підійди, поклонися їй і кажи, що знаєш, я тобі поможу.—

А Билови, як видно було, не робило ріжниці. Він навіть і на хату був би виліз і скочив звідтіль коли б того справа вимагала і, що його Марія, чи хтось інший заставив би був робити за Єлисаветину руку. Він, з повною повагою приступив до Єлени, вклонився і почав всіми язиками просити щоб доньку за нього віддала. Сама Марія душилася від сміху з його сватання, помагаючи йому словами і переповідаючи мамі його мову.

— Тепер питай, чи згідні вони, чи ні, — сказала вона вкінці, коли Бил обіцявся шанувати Єлисавету мов своє око, що він озолотить її, та в шовки вбере, та що він приходитиме до Воркуна вгості дуже часто, що він побудує хату в містечку і пані Воркун може з ними мешкати не якийсь час, але завсіди, ну, багато наговорив та наказав.

Але на його запит, Єлена, по старому звичаю не відповідала сама. Вона запитала Воркуна, яке його слово, а

він сказав, що годиться з тим, що вона скаже, а потім вона запитала Єлисавету, чи вона згідна на жениха, а Єлисавета почервоніла і сказала, що, коли б вона була незгідна, то не тягнула б його, як казав Воркун, цупашем на своє власне весілля. Вкінці сказала вона, що дасть своє останнє слово завтра рано, бо хто спішиться, той смішиться. На тім і вся інша бесіда в справі весілля закінчилася. Бил з Воркуном вийшли до стіжкків, а жінки взялися вечерю готовити.

* * *

Довга, дуже довга, була для Воркунів та, пропамятна ніч, коли вони обоє обмірковували, яке би то слово дати Билови рано.

— Бог його знає, що то діяти й що робити, — воркотів Воркун пошепки. — Зловила нас Єлисаветка в капкан і тепер хоч сядь і плач.

— Казала я тобі колись, пантруй дівчат, а ти мене на сміх брав, — шептала Єлена, пригадуючи бесіду коли вона капусту сікла, а потім, як його до міста виправляла.

— Хтож міг того сподіватися, що вона, не знаючи ні бе, ні ме, прилестить до себе англійця? — боронився Воркун. — Тай також, хто міг сподіватися щоб він, такий багатирь, полюбить таку бідну дівчину і, таки направду, свататиме? От, думав я, що він отак, похлопячому, з дівчатами бавитися любить.—

— Файно бавився! Таж сліпий, та дурний бачив, що він задармо не залавяв коло неї, як кіт коло сала, цілісенький тиждень коли тут був. Що, думаєш, він на тебе, чи на мене дивився?—

— Я думав . . .

— Те, що ти думав, не було що пушкою взяти . . .

— Я думав, — не давався Воркун, — що він огляне наші гаразди і, доглупається, що не дістане ніякого віна, тільки рукою махне на таку відданицю.—

— Хитрий він, не бійся! Не питає тепер за віном, але по весіллю вичитає тобі що йому належиться; а до того

ще й обрахує кожний крейцар, що вона заробила і тобі дала; тоді ти будеш думати.—

— Бог його знає . . .

—А-я, знає його Бог! Такого безвірка то й той, щез би, не знає. Ні тата, ні мами, от виродилось якесь непевне, втікло в ліси, та й живе з худобою похудобячи. І не мало-го де лихо шпурити та нам підкинуло . . . На жінку папір вибирає . . .

— Можливо, що в їх ґатунку так водиться.—

— Файний мені ґатунок! Брати собі жінку на папір, потім подерти і казати, що я тебе не знаю. Хтож посвідчить, що він женився? Хто був за батька, за матку? Котрий піп вінчав, перед котрим престолом, на яке евангеліє присягали? Таж це таке саме, що на віру сидіти. А хтож сидить на віру, як не ті, котрі ніякого стиду не мають ні перед Богом, ні перед людьми? Щож з їх дітей буває? Стидом покриті як тільки вродяться. Нешлюбні діти — прокляті діти! Сама думка, що вони не від шлюбних, бє їх, карає, хоч вони бідні нічого не винні. Чи мають вони десь гонор, пошану між людьми? От, те саме, що копилята, байстрята.—

— Але ти розкудкудакалася . . .

— Кудкудакаю, бо серце болить, дитина топиться.—

— Казала Єлисавета, що він натискав щоб шлюб брати.

— Який шлюб, в кого?

— Я думаю . . .

— Е, ти все думаю, та думаю! Ти роби щось — не думай! Біжи до Поштаря, до Соловія, біжи десь і шукай поради. Може хтось інший натупить тебе на добру дорогу, бо ти сам нічого не зробиш.

— Гай-гай, мовчи вже, — сказав Воркун трішки сердито. — Піду я рано до нашого професора і почую, що він скаже. Марію візьму з собою щоб тлумачила.

— То в тебе професор ліпший від Поштаря? Надесло-го Бог знає звідкіля, не знає нас, ні ми його і шукай в нього поради? Що він знає про нашу віру, та про наші порядки? Тай, ніби, хто його знає? Може він таке

саме насіння, що й Бил? Не бійся, добрий не залізе сюди, у ці трипети. А він, що він? З дівчатами гиндри бє, з ума зводить, за Калининою бігає і, думаєш, що такий пораду дасть?

— Калинина сама за ним бігає . . .

— А-я! Думаєш, що хтось сліпий! Носити міхами Калинину пшеницю й жорнити цілими вечерами, то в тебе не біганина? Та коби-то лиш дівчатам голови завертав, то Божка би-го брала, а то він і до Марії прилип. Стежку вже вибив до неї; вже люди сміються поза очі і, знаєш, що кажуть — порівнюють. Коби-го Бог скоро забрав звідсіль — спокій язикам буде. А ти, раненько, до Поштаря йди. Він ходжений чоловік і може добру раду дати . . . Або я сама піду, бо ти заївся з ним за школу і вам роги не сходяться.

— Здається, що нам ніяка рада не поможе, — сказав Воркун по довшій мовчанці. — Розженемо їх, то хто знає, чи вона не побіжить за ним до міста і не звінчається так, як Марія зробила.

— Я би її не признала за свою дитину, як би вона так зробила.

— Це пусте балакання. То не в краю, що дитина мусіла слухати тата й мами. Там не було де подітися і мусіли слухати, а тут що, не бачиш? Поїхала, стала до роботи і свій власний світ собі зробила. Не домагається в тебе ні подушок, ні верень, ні скрині повної, от, як її бачить, так і брати хоче. Інший тут світ, інші люди, тай ми, здається, не вдержимося такими як були — зробиться з нас щось таке, ні пес, ні баран . . .

— Хиба ти на барана перекинешся, а я своєї сорочки ніколи не зречуся, — прошептала Єлена сердито. — Я знаю, що ти що іншого говориш, а що іншого думаєш і готов усе своє проміняти за чуже, щоб тільки гонором надутися — боїшся коні з рук випустити.

— Ти таке якесь плетеш, мов з просоння — чим я дуюся? Думаєш, що я хочу його коней тепер? Таж то люди відразу взяли б нас у зуби й мямкали, що я за коні дівчину проміняв.

— Буду я бачити, що ти завтра рано скажеш, — сказала Єлена, але Воркун не відзивався; сердитий був, що жінка про коні згадала.

Отак аж до ранку торочили Воркуни справу, то бесідою, то мовчки, дрімаючи хвилинами, але до заключення не дійшли.

* * *

Не дармував і Бил того вечера. Повечерявши в Воркуна, він пішов разом із Ґудвином до школи, а там при балачці мало що їх ранок не захопив.

— Як ти задивляєшся на мою женячку з Елисаветою? — запитав він, зараз таки коли вийшли на дорогу.

— Гарна дівчина, — сказав Ґудвин із веселим сміхом. — Як вона такої самої натури, що її сестра, Марія, то будеш мати добру й робітну жінку, — додав поважно.

— Значить, що я не зроблю помилку коли з нею оженюся. —

— Ніколи, розуміється, коли вона має ті чесноти, що Марія має.

— Якіж то чесноти має Марія? — запитав цікаво Бил. — Будь ласкав, назви їх, бо можливо, я не розуміюся на них.

— Числи пальці, а я називатиму їх, особливо важніші. Ну, слухай: гарна, здорова, працьовита, розсудна, охайна, ощадна, примірна, вірна, щира, витривала, терпелива...

— Гов-гов! — крикнув Бил, сміючись. — Мені вже пальців не стало.

— Роззуйся, — сміявся Ґудвин. — Але нехай; вистане названих. А тепер скажи, скільки з тих вичислених чеснот Елисавета має? За два роки ти повинен був приглянутися, яка в неї натура.

— Гм, — гумкнув Бил. — Оскільки знаю, то я певний, що вона гарна, здорова, працьовита й терпелива, а за решту непевний, не знаю. Все ж таки я не йшов на сліпо за нею. Знаєш, я вже немолоденький і, тепер, бажаючи одружитися, я приглядався дуже близько не лиш їй, але цілій родині, проживаючи між ними цілий тиждень.

— Щож ти знайшов?

— Знайшов, що вони, як родина, мають майже всі ті чесноти, що ти вичислив, хоч, сказати правду, я їх не числив тоді потвойому. Я дивився на їх життя згори і обсервував відносини членів одно до другого. І, перше, що я завважав, то їх міцну родинну любов, а це, як знаєш, є здорова основа виховання молодих членів родини. Звідсіль черпаються і вірність і щирість і розсудність і ощадність, а головно самопосвята в помочі одно другому. Приміром, дуже рідко стрічаються такі діти, переважно дівчата, щоб жертвували себе майже вцілости для добра своєї родини, своїх батьків, як жертвували себе Марія й Єлисавета, віддаючи їм кожний зароблений цент. Впрочім, я не хочу від Єлисавети нічого більше тільки тої інтелігентної доброї натури, що мають її батьки. —

— Ти не є, прости за слово, такий дурень, як я взяв тебе при першій стрічі, — сказав Ґудвин, вдаривши Била по плечу. — Але запитаю тебе: Як думаєш, хто у вас буде невільником, чи ти її, чи вона тобі?

— Признаюся пощирости, що я про це не думав; впрочім, признаюся також пощирости, що я не маю найменшого страху як вона мене зробить своїм невільником . . .

— Вона вже виконала цей чин, — засміявся Ґудвин вголос. — І, як вона має таку саму натуру, що її сестра, Марія, має, то будь здоров товаришу! Будеш ти носити ярмо диктатури ціле життя, — додав він, засвічуючи лямпу в хаті.

— Скажи правду, як тобі Марія подобається? — запитав Бил, сідаючи на скриню.

— Гарний, добрий і розумний диктатор. —

— Значить, що варта бути невільником під її рукою.—

— Я певний, що вона не зіпсує чоловіка. —

— Але, питаю пощирости, чи ти оженився би з Єлисаветою, коли б, скажім, обставини так склались?

— В твоїх обставинах я зробив би те саме, що ти вдорозі до виконання. —

— А в інших, ніби в твоїх обставинах? —

— Мушу сказати, що ні. —

— Чому? — запитав Бил і дивився здивовано на Гудвина.

— Моє становище і кляса людей, до котрої належу, не стравили б її.

— Значить, що вона поза своє дике окруження не надається, — сказав Бил і засміявся сухим сміхом.

— Це, приятелю, стара як світ історія, — почав пояснювати Гудвин. — Знаєш, наші і французські шкіроміняйли ніколи не женилися би були з індіянками коли б в їх окруженню були білі дівчата. Для них, в їх обставинах, не робило ріжниці якої раси дівчата були і, також, в їх обставинах, їм не розходилося мати жінку-товариша, але тільки жінку і тут криється ціла тайна такого подружжя, або, після приказки, що Марія витлумачила мені з їх мови, що на без рибю і рак риба, а ми, вибачай, тоді про тебе говорили. —

— В якім змислі, чи вона для мене, чи я для неї раком? — запитав Бил, прижмуривши очі; відчув, що в йому його гордість обізвалася.

— Ви собі взаємно раками стали, — засміявся добродушно Гудвин. — О скільки я зрозумів Марію, то старі Воркуни, а передовсім, пані Воркун, навіть дуже ворожо відноситься до твойого подружжя з Єлисаветою з тої простої причини, що вона не знає з якої родини ти походиш. Бачиш, вона на зверх показується на півварварку, але в середині посідає дуже цінну шляхотність, що не хоче дружитися, цебто, приймати у свій рід, у свою родину таких женихів котрих історії вона не знає. А це, приятелю, дуже важне як для них, так і для тебе, бо, сьогодня, тисячі подружених людей жиють кото-псячим життям тільки через недогляд та через незнання таких, родових історій. І, я, признаюся щиро, залюбився в цій родині. Як вже знаєш, вони не наглили з весіллям; більше як два роки держали тебе на романтичнім шнурку; і, уважай, без огляду на твоє видне й принадне багатство; але ждали на когось такого котрого б історію вони знали. Але такий до цього часу не трапився і, Єлисавета, зо страху щоб не остатися старою дамою, постановила з тобою одружитися. —

— На безрибю й рак риба, — сказав Бил півглумливо і продовжав: — Тепер мені ясно чому старі Воркуни не показують радости з нашого приїзду. А, пані Воркун, таки очевидну незгоду на весілля своїм плачем показує. Тай Єлисавета, здається мені, стала на роздорожу, бо й вона плаче. Ніби, Марія, пояснювала мені, що в них є такий звичай плакати перед весіллям, але . . .

— Ти не попустиш! — сказав Ґудвин з веселим сміхом і продовжав далі: — І не попусти, старий хлопче, бо ліпшої жінки від Єлисавети не легко знайти. Вона збудує для тебе дім, де з приємністю проживеш свій вік, бо я певний, що вона не належить до самолюбців. Судити її по старих і по Марії, то вона має вроджену фільозофію, що говорить: найбільше добро для найбільшого числа людей. Старий Воркун є добрим приміром такої фільозофії, а Єлисавета є його донька. Ти, сподіваюся, розумієш мене; вона не буде тебе визискувати для своїх власних примх, для насолоди свого власного єства, вимагаючи в тебе несотворених вигод, а житиме для тебе й для вашої родини так, як жиє її мама, ну й всі вони, в пересиченій любовію скромности. Це важне, приятелю, в родиннім життю.

— Отим вона мені до серця припала, — сказав Бил поважно.

— Значить, що вона є раком, що може увійти за найкращу рибку, — сміявся Ґудвин голосно. — Тож уважай, шоб вона не вислизнула тобі з рук. І я серіозно говорю, що нашим обовязком повинно бути, сказати просто, красти в цих людей все, що має велику людську вартість і засвоювати її в наше життя. Цим ми будемо розбудовувати й скріпляти нашу расу, доливаючи їй нової, свіжої крови.

— Ти ще готов стати моїм суперником, — сказав Бил і засміявся голосно.

— На таку річ я, покищо, не приготований, — відповідав Ґудвин, — але признаюся, що я малощо не залюбився по вуха у Василевій сестрі, Олені. Кажу тобі: дівчина, красуня, на всі боки! Тільки бери пензель і відмальовуй на полотно — Мадонна вийшла б з неї. Але вона вже з іншого роду походить, що до певної міри, ріжниться від Ворку-

нового. Тут маєш повагу, гордість і виставність, але все це без ініціятиви, самолюбне. Відносини між членами родини холодне. Це видно хоч би з того, що старий Дуб, Оленин батько, не злюбивши тутешних обставин, покинув родину і вернувся до старого краю. Це вказує, що в цій родині нема вродженої витревалости і дійсної родинної любови. Женитися з дівчиною з такої родини треба бути приготованим на такі вибрики, спеціяльно в часі, коли родинне життя вимагало неограниченої саможертви. Далі, ще один примір. Була в них старша дівчина, Ольга. Кажуть, що була гарніша від Олени і дуже благородна, але одружили її з сином Поштаря, Іваном, котрий, оскільки я його пізнав, представляє собою сто-процентового, безсентиментального матеріяліста, самолюба, не могла видержати суворого життя — померла. Це показує, що вона не мала сили запротестувати проти насильного подружжя, а потім не мала тої сили боротися з брутальною силою свого чоловіка, або покинути його, тільки піддалася покірно своїй судьбі і пішла передвчасно в могилу. Дізнавшись про цю подію, я почав глядіти на Олену як на найбільш невинну, гарну ляльку, що, розуміється, може бути дуже гарною й доброю жінкою дуже доброго чоловіка, але для ляльки, як сам знаєш, її чоловік мусить сам збудувати і вдержувати дім, а вона сама є тільки його окрасою. Це в звичайному супружому життю дуже коштовна річ.

— Але й Василь походить з тої родини, чому він інакший вдався? — запитав Бил.

— Він не є інакший, — заперечив Гудвин. — Його натура не ріжниться від Олениної. Він наскрізь добряга і, коли б оженився був з дівчиною, скажім, з такою натурою як його, або з якоюсь вітрогонницею, його життя було б било дуже мізерне. Але, діставши Марію, вони обоє представляють одну з найбільш дібраних пар всіх подруж в краю. Правда, він є в неї за невільника, але замітним є, що вона держить його завсіди на висоті господаря, ніколи не виставляє себе понад нього, хоч, вдійсности, сама порядкує цілим домом і цілим господарством. Тут власне входить в рахубу її вроджена розсудність . . .

— Здається, що така сама доля, як Василева, й мене жде, — сказав Бил, жартуючи.

— Не пропадеш, не журись! — сміявся Ґудвин. — Боюсь тільки, що ти зледащієш за її плечима, передавши в її руки цілу господарку; фасуватиме тобі, як дійсному невільникови, по кілька центів денно на тютюн, або на баґу до жування.

— Та, нехай фасує, але скажи, що ти думаєш про мішані подружжя? — запитав Бил. — Бачиш, я на дорозі поповнити діло і рад почути твою опінію, бо багато з моїх приятелів, а навіть рідна сестра, осуджують мене, що хочу женитися з галичанкою, чи як там вони себе називають.

— Не знаю, що сказати, — сказав Гудвин по хвилині надуми. — Питання мішаних подруж толкується в нас ріжно, переважно в східній Канаді, де ми, англьо-саксонці, змішуємося з французами. І, толкується воно не тільки з расового боку, але й з релігійного, що своїм змістом творить в звичайному життю багато більшу проблєму, як расове, але до сього часу не встановлено ще нічого тривкого щоб рішалю за, або проти. Відбувається воно покищо не густо, залежно від окруження і від обставин, ну, ти сам себе можеш взяти за примір.

— На безрибю й рак риба, — засміявся Бил.

— Не завсіди, — перечив Ґудвин. — Громадське співжиття рас, хоч-не-хоч, дає йому нагоду зростати числом і, оскільки вже відомо про тих людей, що вступають в мішане подружжя, то їх можна поділити на три катеґорії. Перша складається переважно з молоді, що, природно, поза любов не бачить ні раси, ні релігії, ні жадних інших основних ріжниць і, також із такої, що не має ніякого засадничого виховання. Друга, менше чисельна категорія, складається з тих, що задля слави, чи позиції, чи багаства, чи задля звичайного гонору свідомо зрікаються своїх переконань. І третя, що збирається з тих нещасливців котрі, стративши надію дістати щось доброго зо своїх, приймають, чи ловлять щобудь, що трапиться з чужого.

— Якіж, на твою думку, можуть бути злі наслідки з таких катеґоричних подруж? — запитав Бил задумано

— Можливий витвір духової порожнечі в родинному, а далі і в громадському життю, — відвопів Ґудвин не надумуючись.

— Якаж то порожнеча може бути?

— Коли такі подружжя не будуть мати ні расових, ні релігійних почувань, затлумлюючи їх ради свого родинного співжиття, вони тим самим останугься, так би мовити, не-чиї люди, щось в роді неправних дітей, що силою обставин остаються без батьківсько-історичних гордощів. Це я називаю духовою порожнечею. Такі духово порожні доми, очевидно, не зможуть виховувати ідеального громадського життя, бо не вяже їх вища спільна ідея з іншими домами. В цім власне криються злі наслідки з них.

— Але вони можуть навернутися до свого...

— Так, так — притакнув Ґудвин, перебиваючи Билови, — вони можуть навернутися до своєї духової батьківщини щоб заповнити домашну порожнечу, але це не обходиться без домашної боротьби. Ділає тут сильніша натурою сторона й приневолює слабшу приймати свою батьківщину. А далі, коли обидві стороні пічнуть стояти вперто за своїм, тоді заводяться в родині розкол і хаос у вихованню дітей — в одній родині виховується дві расі, або практикується двоє релігійних вірувань, що мало коли згідні з собою. Такий стан родинного життя, очевидно, не може бути здоровий навіть і тоді, коли є в йому вирозуміла толерантність, бо його дво-душність; хоч і не завсіди сама собою, а спровокована зовнішними чинниками; веде в собі взаємну боротьбу за першеньство, за провід, ідеалізуючи своє походження, чи своє вірування з повним антаґонізмом. Підсилюють таку боротьбу ще й політичні міжнародні питання, що доводять до непорозумінь, а навіть і до активної боротьби, в якій пропаганда забуває міжрасову толерантність і наслідки очевидні — терпить дво-душність від понижень, від погорди та брехливих очернень.

— Чим довше слухаю тебе, тим більший росте в мене сумнів проти наміру женитися з Єлисаветою, — сказав Бил, похнюпившись. — Вдійсности, — говорив він далі, — як би мало статися в моїй родині щось подібне про що

ти говориш, то краще буде коли я покину свій намір і пошукаю собі дівчини між нашими людьми.

— Ти заскоро піддався моїм доказуванням, — сказав Ґудвин сміючись. — Тим часом, — продовжав він бесіду, — ваше суспруже життя може бути одно з найбільше ідеальних.

— Які факти можуть заручити таку ідеальність? — запитав цікаво Бил.

— Я вже сказав дещо про характер Воркунової родини — про його добрі прикмети — а тепер додам, що я не вірю, щоб Єлисавета допустила порожнечу до вашого дому. І також не вірю, що вона заведе в нім дво-душність, бо, перше, ти, прости за слово, не будеш мішатися до хатних справ, а друге, Єлисавета не є вихована в строгих, можна назвати, офіціяльно-расових і релігійних засадах щоб хотіла пригнути тебе силою до свого неба. Але я вірю, що вона заповнить ваш дім одідиченим і глибоко закоріненими неписаними законами, що реґулюють не тільки родинне життя її батьків, але й всіх цих людей як громади, вдержуючи його на солідних моральних основах. І ще раз кажу, що її закони не будуть, можна сказати, остро расові, чи релігійні, але загально-людські десять заповідів божих, що вистарчають виховати примірну і здібну для родинного й громадського життя людину.

— Ну, тепер я краще почуваюся, — сказав Бил, підсміхаючись, — але всеж таки я не можу зрозуміти чому-то зродилася погорда в наших людей до цих людей. Приміром, коли тільки згадати про галичан, то саме це слово викликує в багатьох видний на лиці не-смак, а мій намір дружитися з Єлисаветою уважають за божевілля.

— Коли б я не мав був нагоди пізнати близще цих галичан і судив їх тільки по їх поведенню, по одежі й по мові, то будь певний, що й я назвав би був тебе не тільки божевільним але й дурнем. Бо, ніде правди діти, воно треба би бути порядним дикуном щоб женитися з донькою такої страшної варварки, як була пані Воркун, коли я її перший раз побачив на порозі її хати. Таж вона показалась тоді найгіршим опудалом яке тільки пяному у сні мо-

же приснитися. Ну й коли б я був поїхав геть звідсіль, без близшого знайомства з нею, то я би був не пожалував найгірших слів погорди не тільки проти неї, але проти всіх галичан. Але сьогодні нехай вона вбереться в телячу шкіру і, нехай обмаститься саджею, то я з найбільшою пошаною вклонюся перед нею — мама вона, приятелю, мама в повнім значінню того слова. Тому не дивуйся тим, що відносяться до них з погордою, бо вони тільки бачуть, але не знають дійсности. І запаматай, що такий стан існуватиме можливо й кілька поколінь як ми, з нашої сторони, не схочемо завдати собі труду пізнати їх душу, їх історію і, замість цього, будемо відхилятися від них мов від прокажених і в тім самім часі будемо ніби пробувати посвому цивілізувати та асимілювати. Це саме собою буде абсурдом, бо тим самим будемо руйнувати підклад їх морального життя, не даючи нагоди їм зжитися з нами полюдськи так, як дали Фрейзері Марії тай Єлисаветі.

— Як так, то я тепер ще ліпше почуваюся як перше, — сказав Бил із веселим гумором, — і нехай з мене регочеться хто хоче, я від свого не,відступлю.

— Тільки мусиш привчитися христитись і молитись, бо інакше, пані Воркун, в останній хвилині може вигнати тебе з хати з нічим, — сказав сміючись Ґудвин. — Можливо знаєш, — продовжав він, — що вона не любить нас, що ми не христимося, без чого й моя молитва з дітьми перед наукою в школі не має вартости і, через те, як говорить Марія, вона називає нас антихристами.

— Не думаю, що воно понижить мене, коли я склонюся до її бажань...

— Приймеш їх віру і станеш золотим зятем для неї, — жартував Ґудвин сміючись.

— Я не дбаю, щоб тільки був спокій, — годився Бил, збираючись відходити.

— Та, здається, перший робиш пробу мішаного подружжя з цими людьми і я, з цікавости, приїду колись до тебе в гостину провідати які будуть наслідки з нього, — говорив Ґудвин весело.

— Дякую за твою будучу память про мене, — відпо-

відав Бил. — Вдійсности, я не сподівався, що своєю женячкою зроблю певну історичну подію. І, тому, з тої нагоди прошу тебе бути моїм дружбою, ніби за свідка тої події.

—Як пані Воркун одобрить твою пропозицію, я послужу тобі, — сказав Ґудвин Билови на добраніч.

РОЗДІЛ XIV.

В четвер вечером відбувалися заводини в Воркуновій хаті. Всякі Воркунові і Єленині міркування не могли відвернути весілля від хати. Впелескалося воно до них мов пещена дитина на мамині руки в церкві, що й держати тяжко, але й не держати гірше, бо багато плаксивого крику наробить і, хоч-не-хоч, треба було з ним погодитися.

— Але, — говорив Воркун рано на родиннім сеймі,— як робимо весілля, то робимо його пунктом так, як воно має бути. Нехай молодим добре вбється втямки, що вони женилися і, що весілля не є собі якісь фрашки, але старосвітська, законна відправа, яка вибиває молодим з голови парубоцтво й дівоцтво і заводить їх в інший ґатунок розуму. А Бил мусить видержати всі наші церемонії. Як не схоче, ну, баба з воза — кобилі лекше, бо я на інакше не пристану.—

Очевидно, від такої Воркунової постанови не було відклику і тому всі, навіть і Бил, погодилися з нею і взялися ревно до роботи. Від самого ранку, цілий день пріли всі, включаючи Била і його товаришів, коло приготовання всього того, що треба було на весілля, а пізним вечером сиділа вже Єлисавета за столом перед чотирома величезними колачами, що весільним батькам дають за службу, і при блідім світлі свічок дуже мало подобала на себе звичайну, буденну.

Чудна була ота картина в хаті. А ще чудніше дивилися на неї знадвіря через відчинене вікно Ґудвин і Бил зо своїми товаришами. Бо, до хати ніхто їх не просив, тай вони самі не осмілювалися зайти, а до того, Воркун, щоб було пунктом як треба, наговорив Билови через Марію, що молодий після їх весільного закону не може бути присутний коли молоду до шлюбу приготовляють; його самого повинен був хтось приготовити до такої важної події; але мусить приїхати за нею в параді та в почестях

аж по шлюбі. Але Бил, з дуже знаних причин, не міг переходити тої процедури і мусів бідний кукати крізь вікно на процедуру в хаті. І зазирали вони всі — очі свої губили на почоті, що сидів довкола стола.

Єлисавета сиділа мов на гарнім образку намальована. На голові, на розпущенім волосю, мала вона зроблену з цяткових мережок корону, обтикану довкола синьо- сяючим павиним пірячком зо жмутком шовкової, білої трави над чолом. Ззаду корони звисали довгі, ріжного коліру бинди і майже вкривали плечі нового ще кіптаря, що з своїми пушистими смушками і червоною обшивкою добавляв чепурної краси самій короні і вишитим барвистою волічкою рукавам сорочки. До тогож, її погруддя було вкрите червоними коралями, писаними цятками і срібними зґардами, а коло вух волосся, що не закривала корона, оздоблене було ясними лілітками які, в мрачнім світлі свічок, світилися мов зірки на небі темної ночі. Вся та оздоба так якось чудово украшала її півсумне гарне лице, що не тільки Бил, але й Гудвин натягав шию, мов жирафа, щоб бути близче неї.

— Чудова! Чудесно гарна! — шептав він із захвату і щипав Била в боки.

— На безрибю і рак риба, — шепнув Бил, усміхаючись гордо і сам впихався у вікно, бажаючи сісти коло своєї княгині.

Але не було там місця для нього Обсаджена була княгиня прибраним почотом щоб не викрав її якийсь наїздник, князь із далекого краю. З лівого боку сиділа дівочою красою запишнена Дубова Олена, як старша дружка, а далі Підгірничка з Підгірним, як весільні батьки, коло них Петро Воркун із жінкою, коло Петрихи Текля Соловій, запрошена вінок шити, а далі сиділа Марія з дівчатами та молодицями, як співачки. По правій руці княгині сиділа Софія Вакар, як менша дружка, а коло неї свашки і інші ґості по родині й по шані. Решта гостей стояли, заповнюючи хату вщерть і ждали на початок вінкоплетної програми. Достроювалися до неї також і музиканти, Семен Плешка, скрипак і Никифір, цимбаліст. Никифір подавав

Плешкови тон, бючи палцатками по цимбалах, де треба, а Плешка друнькав, попльовував в закрутки, підкручував струни своєї дуже старої на око скрипки, що, як була поголоска, зачарована була в краю циганським чародієм щоб не трісла на тріски від злих очей в часі гри. Вкінці, коли вже інструменти гармонізували, Плешка потягнув кілька разів смиком по конфолії, потім приложив голову до скрипки так, що вухом сягав кобилку, зажмурив очі, прогудів протяжно і почав . . .

Кажуть старі люди, що лиш той музикант добрий для весілля котрий знає людську натуру. Як не знає, то шкода його грання, хоч би незнати як файно грав. От, буде тирлигати ні-цеї, ні-тої і баламутитиме весільним порядком. А той, котрий знає, то не треба йому казати коли і якої грати — він відіграє весілля пунктом так, як треба. І Плешка, як видно було, аж надто знав не тільки людську натуру, але й натуру цілого весілля зо всіми його пристрастями від початку до кінця, бо таки на вступі показав свою силу.

Приложившись до скрипки, Плешка, першим потягом смика, мов би заелєктризував присутних, бо в тій самій хвилині, неначе вода греблю прирвала й линула з гуком та шумом із плеса вділ, ціла хата загула святочно-взнеслим та могутним голосом першу весільну співанку, що просила Бога благословити молоду до вінка, а маму просила, щоб дала голку і ниточку шовку та листочків барвінку молоденькій на віночок.

Якось так чудно-тужно зливалися голоси, чоловічі й жіночі, в одну гармонію зо скрипкою і цимбалами, що не тільки гостям, але й Билови і Ґудвинови пройшла дрож по тілі від тої співанки, від того тужно-веселого голосу, що заставив Єлену білими рученьками і з дрібними слізоньками подати Теклі подушку з колачем, а на колачі голку, ниточку шовку і барвінкові листочки та всі інші річи потрібні до вінка. Зо здержуваним плачем подавала вона ті річи. А тим часом, Плешка, рвав-поривав людські серця своєю скрипкою, добираючи на струнах тонкосердних тонів то пальцями, то смиком. Він притискав,

протягав, задержував, то знов зривав їх дрібненькими викрутасами так, що скрипка не грала, але плакала-співала тужно-величну мельодію і силою виривала гостей із звичайної буденщини у святочний вир гучно-чутливого весільного настрою.

Обцілювалася Єлена з Теклею побожно, мов у церкві, і взяла Текля подушку, поставиила на коліна і почала вінок шити. З цим потяглася далі церемонія своїм Бог-зна як давним шляхом, вcтеленим чутливою, весільною поезією, що від віків переходила з роду в рід. А Текля, дрібними рученьками і дрібними пушеньками вшивала ту поезію в той вінок — співанку за співанкою виливала вона разом із гостями на кожний листочок барвінку і шовковою ниточкою пришивала. Єлисавета слухала з тужно-веселим лицем—сум з утіхою перемагався. Тай як не сумувати, або таки серцем не заплакати? Таж вона пращається тепер зо своїм дівоцтвом, зо своєю безжурною молодістю і переходить, як казав Воркун, в інший ґатунок розуму. І вона таки щиро залялася сльозами коли гості почали співати:— Ой, чомуж ти, Єлисаветко, не тужиш, вже другий раз дівочкою не будеш. Співанєчко, гулянєчко закинеш, з парубками на розмову не станеш. Коралики, дьорданики сховаєш, головоньку квіточками не вмаєш. Завтра підеш до церковці присягати, що ти будеш свого мужа шанувати. Ой, підеш ти до церковці дівочкою, звідтіль вернеш ти до дому жіночкою. Вже не буде тебе мамка дозирати, медом-вином ягідками годувати.—

І співалася співанка за співанкою, плакала скрипка, бреніли цимбали зо свято-весільним настроєм — служилася служба весільному богові, що переносить дозрілу молодість у молоду старість, споминаючи вчорашне і пригадує завтрішне. А тим часом, Текля, вінок шила-дошивала і позліткою золотила. І причепивши шовком зубок чосниику, як китичку, щоб над чолом висів і від злих очей молоду охороняв, та всяку гіркість із її життя відганяв, вона піднесла його, гості заспівали, що: Ой, зацвила калиночка, білий цвіт, ой засіяв наш віночок на увесь світ. Ой, приступи та ненечко до столу, та піднеси наш віночок

та вгору. Біленькими рученьками не зрониш, молоденькій на головку поклониш.—

На це приступила Єлена до Теклі і цілуючись, взяла із колача : таки направду дрижачими рученьками і з дрібненькими слізоньками понесла його до середстола, стала колінами на ослін і виконувала дуже важну дію — вінок, свідка Єлисаветиної невинности наложувала їй на голову. А гості гордо-утішним голосом співали: — Ой, дивися роде, мамка віночок клонить білими рученьками, дрібними слізоньками. А молоденька, як голубонька, головку склонила; із чистим серцем, із чистим даром віночка не зронила.—

Три рази поблагословила Єлена Єлисавету вінком, положила його на голову так, що займав колом півчола. Поцілувала Єлисавета матінку в руки і з цим скінчився перший акт головної весільної відправи. Зараз дано вечерю, а по вечері Плешка з Никифором висотував із гостей усю міць своїм гранням, — гуляли, аж хата дудніла.

* * *

— Ну, що ти думаєш про таке весілля? — запитав Бил Ґудвина, йдучи з ним до шкільної хати на ніч.

— Вечір не змарнований, — сказав Ґудвин півголосом. — Жалую, що не розумів змісту пісень, а то була б для мене з нього найкраща театральна штука, водевіль. Всеж таки, по тих настроях, що вони викликали в присутних, можна судити, що воно не є легкодушне, але насичене глибоким почуттям радости й смутку. Прислухатися тільки до мельодій співаних пісень. Вони не є часова забава веселих звуків, але протяжно вибухові кличі, голосіння, що виливаються з дна душі і малюють якісь важні побутові образи не льокального змісту, але зрозумілі для всіх гостей. Видно було це по тім, що всі гості брали в них участь, навіть і пан Вакар, котрому, я уважав, його власна натура запечатала двері до вищих душевних стривожень . . .

— Ти розбалакався мов би студентам лекцію давав,

— засміявся Бил. — Я хотів знати як подобалася тобі Єлисавета і пані Воркун із їх невмістимими у весільній забаві плачами. Чогож вони мали плакати?—

— Думаю, що й ми плакали б як би були на їх місці, — сказав Ґудвин без сміху. — На мою думку, їх весілля має ціль перетворити душу молодої з дівочої на жіночу певними діями, драматизуючи їх з поважним і з глибоко змістовним чуттям якого Єлисавета не могла не відчути, ну й плакала. А пані Воркун, як ти сам бачив, грала головну ролю в тім перетворі. Видно, що в їх життю жінка є авторітетом в цім ділі і, її роля є безумовно прикра для неї, бо вона силою подій постепенно зрікається своєї дитини в користь чужого чоловіка, тобі, ти бурлаку, і мусить благословити її в незнану будучність, а коли хтонебудь відходить в незнану будучність, то там завсіди є сльози.—

— Але без тих сліз і без тих сльозо-дайних церемоній можна обійтися без ніякої страти, — сказав Бил неохочо.

— Можна, чому ні, але чи без страти, це вже інше питання, мій, дорогий приятелю. Викинути з людського життя звичай, що виховував його віками і скеровував на добру моральну дорогу, це буде те саме, що викидати з горіха ядро і лишати на показ порожну лушпину . . .

— Творити порожнечу в життю, — підхопив Бил, пригадуючи вчорашну розмову з Ґудвином.

— Якраз, — доправив Ґудвин скоро. — І то таку порожнечу яку трудно чим іншим заповнити, бо, що є виковане віками, не заступиш якимсь життю-непридатним блахманом, що тільки дразнить людські нерви.—

— Так, як чосник на вінку, — зареготався Бил. — Нащо його там? —

— А нащо вінка? — запитав Ґудвин поважно.

— Не знаю, — відповів Бил. — Думаю, що й без нього можна обійтися. —

— Розуміється. Наші передпотові прадіди обходилися тільки зубами й здоровими дручками в ру́ках . . .

— Ти чомусь сердитий цього вечера, — сказав Бил

по довшій мовчанці; він завважав, що Ґудвин вимовив останне речення навіть із голосним притиском.

— Так тобі здається, — відказував Ґудвин. — Я тільки жалую, що незнання мови заборонило мені студіювати зміст цього, весільного свята. Хто знає чи я буду мати нагоду бачити його, а воно, бачу, є дуже інтересне і цінне для студій душі цього народу.—

— Женися з Оленою і матимеш що студіювати ціле життя, — дражнив Бил Ґудвина, пробуючи навести балачку про те, що його самого інтересувало.

Ґудвин зрозумів його і в дальшій балачці тільки й тішив його яку то гарну жінку він матиме.

* * *

До схід сонця слідуючого дня виряжала Єлена Єлисавету до шлюбу. Молодиці зібрали її пунктом так, як треба і зараз таки почалася важна церемонія — пращатися мусіла молода зо всім домом і просити прощення у всіх, бо вона останній раз виходить із батьківської хати як дівчина, а вернеться вже жінкою.

Єлисавета вклякнула перед батьком і матірю, а Плешка, музикант, добрий на мову прощу став казати: — Припало це дитя перед Господом Богом, перед Ісусом Христом і перед Матінкою Божою; перед татом і мамою, перед батьком і маткою; перед братчиками і перед сестричками, перед вуйками й вуйнами; перед родиною дальшою і близщою, перед сусідами і перед всім миром хрищеним і просить щоб їй простили й благословили в далеку дорогу до Божого дому і перший раз, і другий раз, і третий раз.— На це гості на кожний раз відповідали, що: — Нехай Бог простить, — а Плешка продовжав: — Та поки вийдеш з цеї хати, поки ступиш за пороги, мусиш дяку мамці дати, тай татови впасти в ноги. Вони тебе ізродили, годували й пестили; убирали, доглядали, та на розум наводили. І виросла ти гарна-гожа, як в городці красна рожа; людям люба, Богу мила, вінка-чести не згубила. Гарнославно ти діждала щоб тя ненька виряжала до церковці,

до престола, де жде тебе твоя доля. Де присягнеш перед Богом тай перед святими, що меш чесно проживати, мужа свого шанувати. Батька, неньку і нас всіх не забудеш поки жити будеш, а ми Бога просити будем, щоб твою доріжку щастям укрив. Нехай Бог благословить!—

Люди повторили благословіння, а Єлисавета, клячучи на білім полотні перед сидячими на ослоні батьками, склонивши голову на Єленині коліна, захлипала жалібним плачем і почала цілувати мамині й татові руки. Єлена обняла її і довго вмивала бліде лице своїми сльозами. Тай Воркун не видержав. Хотів щось сказати, але якийсь клубочок заткав йому горло, він закліпав скоро очима, схопився, підніс доньку і сховався в її обіймах. Ледве розлучила їх Марія, щоб попращатися з сестрою посвому.

Попращалася Єлисавета зо всіми і почалися виводини з хати. Павло, братчик, за перевожу був. Біленькою паличкою, хустиною її держав, перехрестив він двері тричі, виходив і вів за собою, держачись шервитами, весільні батько й матка, старша дружка, пані молода — вона одвірки поцілувала, — за нею менша дружка, а далі свашки, ніби, боярині та бояри, що мали молоду стерегти вдорозі від нападу покинутих любовників. Єлена їх благословила, та свяченою водою кропила, а музиканти з гостями плеливплітали тужно-сердні тони в співанку, що козала: — Виряжала мамка доню до церковці, у віночку з барвіночку на головці. Вбрала її як квіточку із росою, цілувала біле личко бай сльозою. Ой ступила молоденька з порога, та бувайже моя мамко здорова. Вже не буду я з тобою розмовляти, буду я вже тай свекрусі догоджати. —

За кілька хвилин закалатали вози й покотилося весілля в дорогу. Поштар забрав молоду з дружками і свашками, а Бил, своїми білими кобилами, повіз чоловіків включаючи і Ґудвина. Цей розцікавився весіллям і плакав би був коли б його не взяли були. Гості з музикантами відпровадили їх, співаючи, аж на дорогу і цим закінчили другу важну дію весільної відправи з надією, відбути решту весілля в неділю коли вернуться молоді від шлюбу.

* * *

Дорога до Божого дому не була відома нікому з весільних гостей. Навіть і Поштар не знав її, от тільки чув від людей, що поселилися десь там коло монастиря і приїздили до міста. Чув він, як вони говорили між собою і радили один одному куди ліпше їхати вертаючи з міста. Після їх розмови він знав, що та дорога була на пятьдесять миль із міста та сама, що він їздить і розходиться вона аж коло бобрового потока з його дорогою. Там він навертав на північний схід, покидаючи ту, що вела десь туди, на східполудне, до якогось там бобрового ставу. Знаки, по яких можна було її пізнавати, був один багатий ренчар з західноко боку того ставу. Він мав велику стайню і вітрак при криниці, а другий ренчар-фармер, на східно-північнім березі ставу, мав велику кошару на вівці. Були вже, розуміється, розсіяні по лісах і інші фармері, але цих трудно було зо старої дороги бачити, отже лишався тільки вітрак і кошара, що вказувала людям дорогу куди треба було.

Та на самому початку, Поштар, обібравшись за провідника, і не порадившись з ніким, не хотів їхати близько тридцять миль на захід аж до бобрового потока, а звідтам взяти, хоч незнану, але вбиту дорогу на схід, але пустився навпрашки першою ледве пробитою крізь ліс дорогою, що вела викрутасами на південь, з надією, що дістанеться до мети скоріш як би їхав довкола, — половину дороги вшпарувати хотів.

Але, Мойсей, мав менше клопоту з дорогою, коли водив жидів сорок років пустинею, як мав Поштар із своєю. Там, у пустини, не було ліса ні води тільки простори безмежні. От, ідеш собі, машеруєш, вийдеш на горбок, стоїш, прижмурюєш око і дивишся на схід, до обіцяної землі, і при тім шукаєш за чорною крапкою десь там на горизонті. Як зобачиш її, крикнеш із радости, потішиш пригноблений народ, що в прикрих хвилинах замість помочі дає проводові революцію, і преш із повною силою вперед на схід певний, що та крапка, це латка пальм, оаза, де є вода і поживитися якимись овочами буде можна. Прийдеш, спо-

чинеш, лізеш знов на горбок, злізаєш із нього і сухою ногою, долом-долиною, чистим полем ідеш далі, далі...

А тут, Поштар, вів свій народ не чистою пустинею, але одною величезною оазою в якій одинокий простір, куди його око могло глянути, було широке, безмежне, покрите подертими білими хмарами синє небо. Всеж таки першу й другу годину незле їхалося. Дівчата й молодиці співали, жартували, покрикували весело коли віз підскакував занадто вгору, або з репетом перехилявся попяному в ямах густих потічків і бобрових окопів, але чим далі дорога змінювалася на ледве втерті стежки, що вилися лісом і корчами, оминаючи десятки маленьких ставків, мов вуж у траві, і вкінці, по тригодинній їзді, завела його на якесь подвіря з хатою, що подобала на копичку сіна, закінчилася.

— Чи тут кінець світа? — питав зо сміхом Бил Поштаря, задержавши свої кобили поруч Поштаревих коней.

— Здається, що конець, — пробурмотів сердито Поштар, оглядаючи зпідлоба подвіря чи нема де якого виходу, але, що такого виходу не можна було завважати, він став кликати: — А гов! Є хто в хаті? — і при тім споглядав не дуже мирним оком на вікно.

Але з хати ніхто не відзивався. Аж за кілька хвилин зза хати показалася жінка і на вид несподіваних возів стала, мов задеревіла. Завита була грубою хусткою так, що лиця мало було видно. Голова перевязана білим рушником, свідчила, що жінка нездорова. Пятеро дітей, що виставляли голови зпоза мами і дивилися з страхом на гостей, десь від трох літ до десять не показували собою домашних достатків — босі, простоволосі і в одиноких сорочках, що вже давніше виконали своє призначення, але покищо заступали нових. Заступав іще місце нового й жінчин чоловічий плащ, що вона мала на плечах, але вже з дуже малим нагрітком, бо багато дірочок мав. Її ноги, так як і діточі, незнайомі були з обувою. Держала вона в руках за гичку кілька бураків і головку капусти.

— Чи є відсіль, від вас, якась дорога, о-туди-о? — запитав Поштар жінки, показуючи рукою на полудень.

— Дорога? Яка дорога? — питала жінка болючим голосом. — Хто вас сюди направив?

— Ніхто не направив, самі заїхали, — відповіла Марія за Поштаря; вона злізла з воза з малим колачем в руках і, розламлюючи його частувала дітей, що на вид хліба забули за несмілість і за страх, простягали руки всі нараз за першим кавалком. І, роздаючи, вона не переставала:— Ми до церкви, до шлюбу їдемо. Не знаєте, не чули ви, де та церква і як до неї заїхати?—

— Церква? Дорога? Хто тут чув про церкву, або про якусь дорогу до неї, — сказала жінка гейби сердита, що пригадують таке, і держучи в руці кавальчик колача, що Марія її вділила, аж сплакала промовляючи:— Дякую вам, нехай вас Бог помилує за цей колачик. Не кушали ми доброго хлібця ще зперед Петра...

— А чоловік ваш вдома? — запитав сердито Поштар, перериваючи жінчину бесіду; він завважав, що вона має дуже велику охоту поговорити та розказати людям про свої клопоти і хотів урвати бесіду, бо часу не було слухати.

— Нема. Я сама з дітьми, — відповіла скоро жінка. Він до роботи пішов ще перед Великоднем і прийде десь по Михайлі; він щороку, вже три роки, відколи приїхали до Канади, ходить до роботи. Я сама капараю і не було б так зле коли б не мої прокляті зуби. Болять, кажу вам, аж голова тріскає від того болю і скавулю ночами, попсячи скавулю, вже з місяць. Вдуірю, як не перестануть скіпати. Їсти не мож; ади, душею покушала б оцього хлібця, але ні писка втворити, ні чим їсти...

— А там, туди, ніхто не мешкає? — запитала Марія, показуючи рукою на полудень.

— Чому не мешкають; де то наших людей нема, але тепер не заїдете до них, хиба заждете поки не замерзне ота, гнила річка з трясовинням; кара Божа вона для нас; деяку худобину купимо тай там пропаде, застрягне і поки знайдеш, вовки розїдять...

— Від тих людей є певно добра дорога? — запитав Поштар вже більше з розпуки як з добра.

— Або я знаю, чи є. Не була я там тай не скажу. Заміз мене чоловік сюди, навіть не знаю з котрого боку, тай від тоді знаю стільки світа, що довкола хати . . .

— А сусідів не маєте близько? — запитала Марія, оглядаючись.

— Чому нема? Є, але що з них? От, недалеко звідсіль, буде з миля, Тодир мешкає, але чи він вдома, не знаю. Втікла йому жінка і від тоді він сам хати не держиться. Він з нашого села. Оженився з багачкою, бо й сам небідний був, забаг більшого багаства, приїхав сюди, у ці гаразди, вона звихрилася — не схотіла тут бути — схопила гроші, що він іще не розтринькав був і вернулася до мами...

— Поза Тодира нема нікого більше? — питала Марія далі, гамуючи жінку.

— Є, чому нема. Я тількищо хотіла сказати вам, що там далі мешкає Антін, Чубком його називають. І ви таки поверніть до нього; то тільки годинка ходу звідсіль; і він вас справить куди їхати, бо трохи бувалий чоловік. Ходив до роботи так, як мій, але цього року не йшов, бо жінка ногу розрубала сокирою, ще на весні і не гоїться, а до того ще й Бог роди дав; прибігав за мною передвчора попівночі щоб за бабу-повитуху була. І мусілам іти, хоч і не розуміюся на такім. Та дав Бог, що все щасливо відбулося і я мала на гадці піти до неї, але чекала щоб курка яєчком капнула, бо з голими руками йти на родини не годиться. Маю вже три; ховаю від дітей як не знати що, бо зараз плачуть щоб їм зварити; і жду на четверте — може сьогодня буде — бо з трома не пасує йти . . .

— Кудиж-то ідеться до того, вашого Антона? — запитав Поштар і з серця навертав уже коні.

— Як хочете, я покажу вам дорогу, з вами поїду, але мушу вперед дітям оці бураки та капусту зварити, бо нявкають їсти як маленькі котята. Маємо корову, але не доїться, бо заяловіла — бугая нема нівкого. Мав Антін якогось маленького, але пропав минулої весни і цього року всі наші корови ялові, в цілій околици. І діти мої мусять живитися тільки городиною тай морозоватою пшеницею — цілу варю. Добре їли поки цукор був, а тепер кривляться.

Малам два мішки муки, як чоловік відїхав, але як впали дощі перед Зеленими Святами, хата замокла, цюркотом вода лялася до середини крізь стелю і половина муки замокла, зтістилася, бо не було де мішків сховати, і тепер нема з чого хліба спечи. Має, Антін, якісь жорна, але поки ними пригорщу муки вжорниш, то й хліба відхочеться. От, вряди-годи, піду та поколю ними трохи зерна та з нього пляцьки спечу...

Тим часом, Марія, щоб приспішити подорож, вилізла на віз і, слухаючи бесіди, набирала в платину поживи, що Єлена надавала на дорогу. Набравши, подала жінці щоб дала своїм дітям взаміну того, що мала зварити, а сама скоріш з ними їхала до Антона. Жінка врадувалася, подякувала, занесла до хати і за хвилину їхали крутою доріжкою на північ.

Заїхавши на подвіря, Поштар відразу пізнав Антона; стрічався з ним нераз в місті.

— Свят, свят, свят, — кричав Антін здалека, йдучи від криниці до возів. — А вас яке лихо занесло в ці сторони, та ще з молодою? — питав, витаючись з Поштарем і з чоловіками.

— Не мала баба клопоту та набула собі поросятко, — відказував Поштар сердито. Послухав дурних і сам дурнем став; до шлюбу забагли, до монастиря справилися і заїхали під дурного хату. Не знаєте ви дороги в той бік? —

— Вам ліпше було їхати до бобрового потока, а звідтам дорога як вухо, аж до монастиря, — відповідав Антін, показуючи рукою десь ніби туди, де мав бути монастир.

— Дякувать вам за пораду, ми це самі знаємо, — сказав Поштар, пробуючи усміхнутися, — але скажіть нам, будьте ласкаві, куди звідсіль їхати щоб до тої дороги за річкою дістатися. —

— Гм, добре питати, але відповідати якось не теє, — сказав Антін, чухаючись в потилицю. — Є тут дві дороги; одна зимова, що йде направці через річку, але тепер, під осінь, можна нею їхати до води, а потім взятися попід обіча, ніби трохи долом попри берег і їхати з пять миль на схід поки недоїдеться до моста, а там вже й сліпий по

трапить їхати, а друга, то йде десь звідтіль, де ви мешкаєте і доходить до тої, що через міст іде.

— Щоб їхати нею, то треба вертатися додому, — сказав Поштар і засміявся сухо.

— Інакше вам не пораджу, — сказав Антін, — а, помойому, ліпше зробите як поїдете оцею, попри річку. Хлопців маєте здорових, тай не думаю, що ви без сокир пустилися вдорогу і прорубаєтеся якось тих пять миль. Колись їхали нею індіяне, але відколи збудували місток, лишилася вона облогом — заросла й поваленими деревами закидана. —

— Деж вона починається? — запитав Поштар. — Я її ніде не бачив.

— А зараз таки від Николаїшиної хати, ніби від цеї жінки що з вами приїхала.

— Чомуж вона нам про неї не сказала?

— Ніби вона знає. Впрочім де ви бачили, щоб жінка вам дорогу показала? А як покаже, то такої вам нагородить, що не лиш ви, але й сонце на небі помикитить.—

Згодившись взяти коротшу дорогу, Поштар почав на ціле горло кричати на жінок, що під проводом Николаїхи пішли до хати відвідати хвору Антониху, щоб виходили, але їм ані вгадці. Посідали тай потішали заслонену на постелі білим полотном жінку, а Марія тим часом зранену ногу оглядала. Розвила зо шмати; чутилася рана; і, роздягнувшись із шмаття, взялася рану вимити. Вимила як треба, а потім Ґудвина запросила, щоб оглянув і порадив, що робити. Ґудвин не відмовлявся. Увійшов до хати, поклонився Антонисі, оглянув скалічеу ногу, похитав головою і переказав Антонисі через Марію, щоб рану не завивала, тільки виполокувала густо теплою водою і держала накритою, а він, коли вернеться додому, передасть їй якоїсь масти.

Тим часом Поштар, хоч і сердитий, розповів Антонови кого везе, хто жениться, спімнув Ґудвина, учителя...

— Це якийсь людяний, — похопив Антін, — бо, дивіть ся, до хати зайшов, не втікає так, як наш втікав минулого

року. Кажу вам, таке якесь було надуте, та заїле, що не дай Боже приступити. А дітей то таки рощибав, що не знали говорити з ним. Називав, катував, діти втікали, до школи не йшли, але в лісі сиділи. Він ловив їх і котре вже попало було в його руки, то ледве живе виходило. І забагато того було. Поскаржитися ніхто не знав де й як і, вкінці, баби самі справу зробили. Зібралися, пішли до школи і як його змастили то тільки його й бачили...

Антін мав іще охоту побалакати з Поштарем, але з хати вийшли жінки і Поштар не договорював уже — поїхали до Николаїхі. Їхала й вона на Поштаревій фірі тай з плачем просила Марію, щоб просила Гудвина, щоб він їй зуби вирвав, або якось заворожив, бо не видержить поки чоловік з роботи вернеться. Просила вона Антона щоб їй поміг в цім ділі, але він мягкого серця — не може, а Гудвин, як видно, до всього здатний.

Повідомила Марія Ґудвина про справу, коли коло хати задержались, але він відмовився. На те Поштар згодився. — Всі вам повитягаю — кліщі давайте, — сказав із сердитою охотою.

— Ей не знаю як то вам треба буде подякувати, — сказала з болючою утіхою Николаїха, злізаючи скоренько з воза і побігла за кліщами до хати.

Та на щастя, чи на нещастя, не мала вона кліщів — винесла обценки і операції не можна було зробити, бо вони в рот не влазилися. — Прийдіть до мене в неділю, — потішав Поштар Николаїху сердитий, що не пімстився добром на ній за її балаканину.

Прослідок, на який справив Поштаря Антін, був дійсний прослідок — ледве пропихалося весілля кріз ліс ярками та горбками, задержуючись щохвилина прорубувати собі дорогу. Але Бил з Василем і зо своїми товаришами скоро прочищували повалені вітром дерева і проїхали тих пять миль дороги скоріш ніж сподівалися.

Був полудень коли до містка добилися. Попасли коні, самі підживилися і скоренько знов у дорогу пустилися. Незла дорога — два глибокі рівці вели їх на полудень і гейби трохи на захід. Минали тут то там нових поселен-

ців, але Поштар, завсіди упертий, не хотів нікого запитати чи добре їде. Баламутять люди дорогу як їх питати — сам він знайде тую, що на схід сонця буде бігти. І їхали, їхали і аж під вечер здибали якусь, що в той бік бігла. Здибали і поїхали, сподіючись криницю з вітраком побачити десь там, недалеко.

Але навтямилось їхати — сам Бил почав домагатися щоб запитати в першій хаті куди дорога веде. А тут ані хати, ані бобрового ставу невидно. Покнюсіли всі, в тім і нарікання почали накльовуватися.

Аж вкінці хатина з ліса визирнула. Скочив Бил із воза, за ним Василь і Ґудвин і вперегони побігли за дорогою питати. Застали господаря коло стайні, розповіли, запитали, а він пожалував їх, що задалеко наполудень подалися, поза боровий став заїхали.

— Мусите тепер їхати полудневим боком ставу на схід, потім напівніч звернете до того ренчаря, що великі кошари на вівці має. Там його розпитаєте, а він вас справить куди до монастиря їхати.—

Відпроваджуючи своїх несподіваних гостей з обістя на дорогу, господар, видно було, мав дуже велику охоту поговорити, бо не переставав розпитувати звідкіля їдуть, як здалека, як довго їдуть, чи неголодні, чи для коней досить вівса мають, чи не мали яких пригід, що нового в світі чувати, а далі почав розказувати, що кілька їх переселилися сюди з східної Канади вже дванадцять літ тому. Привабила їх поговірка, що тут можна випасати таним коштом великі череди худоби і табуни коней та отари овець. Вони повірили, попродали маєтки, взяли тисячі доларів, забрали родини і деякі меблі тай приїхали. Поселилися тут, над цим ставом, накупили коров на розплодок, і розпочали господарку на велику скалю, на моду тих ренчарів, що в полудневій части краю ренчарують. До землі обрабляти не бралися, от тільки на грядки та на овес для робучих коней прочистили та виорали трохи. Хто хотів забивати себе корчуванням! Тай незле було б було коли б не зими довгі та крепкі з морозами. Правда, перед таким ренчарством перестерігали їх ті, що полю-

ванням займалися і шкірами гандлювали; було їх кілька довкола цього ставу, але коли почали люди забирати землю й заселюватися тут, декотрі з них забралися, а декотрі взялися до господарки; але вони не вірили їм, мовляв, заздрісні були, що їм шкіряний інтерес псували, дику звірину відганяли та нищили.

Ну, не повелося ренчовання. Худобу треба годувати сіном довше як шість місяців, а недогодуєш гине на весні коли сонце добре пригріє. І стратили вони так масу худоби і, вкінці, органичилися лиш до такого числа, що можна легко доглянути, тай до землі взялися обробляти. Незле їм почало діятись від коли почали приїздити якісь нові переселенці, австрияки, чи галичане, Бог знає як їх називати, і заселювати землі напівніч від ставу. Дуже добрі й тані робітники з них — роблять за що будь щоб тільки якусь худобину заробити, бо майже без грошей приїзджають. А котрі мають трохи грошей, то купують воли, корови, свині тай дробу на розплодок і це піддержує їх — є свіжі гроші і робітник таний.

З тими, новими переселенцями, вони не сходяться — не знають вони мови тай їх спосіб життя і поведення якісь дивні, несхожі з їхніми, ну, цілком чужі люди. Але чепляються землі як репяки кожуха і працюють, що очей їм не видно і то всі, і діти і жінки і, декотрі, що приїхали з більшими дітьми і привезли трохи грошей, що стало купити моцні воли й зодві корові, то вже їх переганяють з маєтком. Завзяті, час в роботі не існує в них і, він сам, господар, предвижує, що вони з часом витиснуть їх, правдивих канадійців, із цієї околиці. Лишуться хіба по місточках вздовж залізниці, де вже багато з них взялися до торговлі, покинувши господарство.

Ґудвин і Бил зо своєю фірою, слухаючи мови господаря трохи з цікавости, а трохи з приличности, не хотіли робити йому прикрости й покидати десь на середині бесіди; не спішилися здоганяти Поштаря, що зо злости пігнав бігцем коні зараз таки коли сказано йому куди їхати. Злий був і на себе і на всіх, що забагато дороги причинив собі і поїхав неоглядаючись. Вкінці рушив і Бил, до-

слухуючи ще бесіди розбалаканого господаря, що підходив за возом і пробував висказати несказане — лишив його на силу, пігнавши скоріш коні. А тим часом, Поштар, був уже геть-геть, навіть калатання воза не було чути.

Підганяв Бил і вздогонив Поштаря, вже сонце зайшло було, коло ренчаря з великими кошарами. Дехто, а навіть і сам Бил, годилися переночувати там, тай сам ренчар, добродушний бородатий чоловік, радив щоб ночували, до хати запрошував. Але Поштар вперся їхати далі й поїхали — недалеко було до монастиря, от зодві годині їзди, чогож ночувати в чужих.

Їхали, їхали, стало темно — осінні, темні хмари небо вкрили — кінець носа не видно. Виїхали на якусь прогалину, сінокос і там згубилися — не могли дороги знайти щоб виїхати з нього. Кричали, свистали, думаючи, що хтось почує, прийде й раду дасть, але тихо було мов у горшку. Вкінці, хоч-не-хоч, на ніч розложилися. Трапилося, що якось напомацки копичку сіна Василь знайшов — коням дали, тай собі на постіль попід вози розложили.

Надранком будить Підгірний Василя і заставляє, щоб слухав, чи то справді когути піють, чи йому тільки причувається. Послухав Василь — недалеко піяли — і ледве діждалися трішки видного ранку, щоб піти та провідати, де ті когути піяли.

Невтерпіли, зібралися, вже бріщало трохи, і пішли. Чвертку милі якоюсь стежкою пройшли і до якогось подвіря дійшли. В стайні світло було, ліхтарня світила, туди вони зайшли, розпитали...

* * *

В монастирі вже були повставали, коли весілля, переночувавши на монастирському сінокосі менше як чвертку милі від хати, приїхало на подвіря. Повідомлено отця Ігумена, він, з урядовою ввічливістю, приняв Підгірного, Била, Василя й Поштаря, випитав звідкіля й чого приїхали, похвалив, що приїхали зраня, перед Службою Божою і молоді будуть мати нагоду висповідатися та запричасти-

тися як належиться перед шлюбом. З цим авдієнція скінчилася з приказом, щоб молоді до сповіді приготовилися.

— А молодий чому не приступає до сповіді? — запитав отець, висповідавши Єлисавету і ждучи на молодого, зазирнув із каплиці до почекальні.

— Він не знає понашому говорити, — відповіла Марія, приступивши до дверий.

— Не знає? А він хто такий? — запитав здивовано отець.

—Англік, — відповіла Марія трохи гордо.

— Англік? Якої віри?

— Або я знаю. Ми його не питали, а він нам не казав якої, — сказала Марія трошки застиджена, що на таку справу ніхто вдома не звернув уваги.

— О-о! То дуже гарно ви робите! — почав отець сварити. — Не встигли приїхати до Канади і вже дружитеся з ким попало, щоб тільки в штанах був, а за віру не дбаєте й не питаєте. Чи ви знаєте, що я не маю права вінчати нікого хто не з нашої віри? Як вінчати безвірних? Як хотять, то мусять вперед вихреститися і нашу віру приняти, бо інакше я шлюбу не дам.

Ціле весілля тільки переглянулося зо страху.

— Він може приняти нашу віру як би ви з ним поговорили, — сказала Марія, пробуючи ратувати ситуацію. — Йому не робить ріжниці — він і турком стане, — додала й сама не знала нащо.

— Та яка з таких користь, — викрикнув отець. — А знає він яку іншу мову, латинську, або німецьку? — запитав і глянув допитливо на Била.

Марія хотіла сказати, що не знає, але задержалася, підійшла до Била, запитала пошепки, він похитав заперечуючо головою і шепнув, що знає по індиянськи трохи і, як отцеві треба, то він може послужити йому тою мовою. Не знав сердега в чім було діло.

— О, бачиш? — сердився о. Ігумен. — Як його охрестити й як шлюб дати як він не знатиме ні молитви, ні заповідей, ні присяги? Яка користь із такого шлюбу? Чи пані молода не могла вибрати собі нашого хлопця за чоло-

віка? Що, вигибли наші хлопці? Привела мені нехриста і шлюб давай! Кому й поякому?

Отець Ігумен, вдійсности, знайшовся в дуже прикрім положенню. Несподівано життя в новому світі вродило йому таку проблєму, що хоч сядь і плач, а не розвяжеш щоб не поповнити якогось церковного гріха. А тут і порадитися нема з ким. І, не зважаючи на присутних, він ходив скоро по кімнаті, пробуючи знайти якийсь вихід в памяти з церковно-шлюбних законів. Але не знаходив — церква наказує вінчати тільки своїх вірних.

— Ви, отче, давайте шлюб так як є, — сказав понуро Поштар, ставши з нетерплячки коло дверий мов би хотів уже йти геть. — Що вас обходить чи молодий наш, чи ненаш, тай якої віри? Забаг женитися з нашою дівчиною, то що кому до того? А що він не розуміє, то це дурниця — ніби хтось то розуміє, що ви читаєте? А спеціяльно молоді. Де їм слухати, що читають! Їм у вухах гудить як вціпарни і стоять перед престолом як на грани. Пріють! А цей, пан молодий, ще й так добрий аж дурний, що пристав їхати тільки світ за шлюбом. Я, на його місці, іншої би показав . . .

— Що, що ви би показали? — запитав отець, не маючи вже терпеливости слухати Поштаря і таки аж кипів від злости.

— Взяв би шлюб дебудь, де найблизче, — відповів Поштар із пихою.

— Як, в кого?

— В котрогобудь попа, що має ковнірець обернений.—

— Бійтеся Бога, пане . . . пане, що ви говорите?! — крикнув отець мов би перестрашений. — Чи ви з віри вийшли, зпоганіли? —

— Мисимо поганіти, — кресав далі Поштар безцеремонно. — Це не старий край, де є всьо під руками — тут береться кого попадеться щоб без шлюбу не бути. Як би й вам прийшлося їхати такими дорогами, як ці, цілий день і цілу ніч, то й ви взяли би шлюб не в якогобудь попа, але й у рабіна, як би трафився під боком . . .

Отець Ігумен не відзивався коли Поштар перестав на

хвильку — сів коло стола і почав перегортати грубу, стару книгу, а Поштар потягнув далі.

— А, що молодий ненаш і ненашої віри то це, отче, буде дуже скоро стара байка між нами, чи ви пристанете на те, чи ні. Молодих не задзумбалаєте. Полюбляться, не розбираючи хто якої масти, щоб тільки, як ви перше сказали, в штанах був, або в спідниці була. Розказуйте їм тоді, що то не наша віра! Шкода слів, бігме шкода. То не в краю, де можна було присилувати в один, чи в другий бік. Не схочете дати шлюбу, то будьте здорові! Тут воля. За пятку денебудь візьме...

— Але то гріх! — майже крикнув отець.

— Гріх? — засміявся Поштар сарказмом. — Може воно й гріх, але...

— Досить, досить уже вашого балакання, — сказав отець, встаючи з крісла. Він побачив, що з Поштаря був твердий і впертий реаліст для котрого не існували ніякі духовні закони, чи то релігійні, чи народні, а брав життя лиш так, як воно складалося, не пробуючи давати йому певний моральний напрям. — Ви чим займаєтеся? — запитав, приступивши близче Поштаря.

— Господарюю, крамарую й фірманю як треба.

— Значить, ви світовий чоловік.

— В Канаді трудно доробитися, сидячи на запічку. Тут хто їздить, шариться поміж люди, той має гроші, а хто має гроші той пан.

— Значить, що йому навіть не треба знати хто він і якої віри, — сказав отець і усміхнувся іронічно.

— Тут за те ніхто нікого не питає — як маєте гроші то ви добрий чоловік і кінець. —

— Я бачу, бачу, що воно так, — сказав отець мов би жартував. — А тепер, як молодий не сповідається, то хоч ви всі не відмовтеся, висповідайтеся і прийміть святе причастіє при цій нагоді. Думаю, що ви всі ще наще.

Такий зворот о. Ігумена потішив присутних, навіть і Поштаря, бо давав собі признання, що таки нагнув отця на свій бік. І по сповіді, по Службі Божій і по шлюбі, що Бил брав при помочі Марії — за тлумача вона йому була,

— а потім по перекусці відїхало весілля з Божого дому додому.

* * *

Та, кому-як-кому, але для Ґудвина все те, що він бачив і що пережив почавши від заводин, а скінчивши на шлюбі — не містилося вже в голові, хоч і записував у свій денник. Всі ті враження, події й церемонії аж пищали щоб їх обговорити з товаришами, а спеціяльно з такими, що бодай трохи знають їх зміст. І тому, коли вони тільки виїхали за монастирські ворота, він уже почав розмову з Билом, а що цей чомусь недоговорював, він пристав до Василя. Але Василеве знання мови було ограничене, передовсім про справи духовно-релігійні, — не ставало йому слів на пояснення, та всеж таки Ґудвин вдоволений був, що бодай трохи міг вглиблюватися в зміст святочного життя своїх громадян.

— Ну, мій дорогий приятелю, ти направду і дійсно жонатий, — сказав він до Била, коли Василь пояснив йому здебільше процедуру шлюбу.

— Заказуватиму десятому щоб стереглися тої процедури, — сказав Бил сміючись. — Я хоч не розумів того всього, що там читалося й чинилося, але, кажу вам, я чувся цілком загипнотизований. Скажу правду, що я не вірив, що я відчую щось подібного — щось з мене вилітало, вивітрювали всякі скептицизми та недовірство у щось, що має силу над духом чоловіка. Тепер я навіть вірю не тільки в плач пані Воркун . . .

— В плач твоєї матері, — поправий його Ґудвин.

— Так, в плач моєї доброї матері, тещі, але навіть щиро вірю в той чоснок, що висить Єлисаветі з вінка над чолом. Я глянув на нього в церкві і почувся винуватим, що сміявся з нього. —

Тут балачка урвалася, бо Поштар приспішив свої коні до бігу, а Бил не бажаючи лишитися і згубитися, нагнав і свої кобили.

Та, показалося пізніше, що Поштар недармо підганяв.

За порадою о. Ігумена, він покинув думку їхати направці, але до бобрового потока, куди мав би заїхати під вечір, дати коням трохи часу відпочити, а звідтам міг уже колибудь вночі їхати старою дорогою додому. Але з поспіху, та зо своєї впертої натури недораджувався з товаришами, не сказав цього Билови — зайняв коні й поїхав, а Бил нехай держиться як хоче.

І, Бил держався якийсь час, але шануючи свої кобили, що не призвичаєні були до довгого бігу, вкінці облишився позаду і на перехрестю якоїсь там дороги, звернув на північ думаючи, що й Поштар поїхав в той бік. Поїхав і на тій дорозі ніч його захопилла. Аж на другий день рано справили його індіяне на дорогу до містка.

А Поштар, зробивши як думав, та ще й проспався коло бобрового потока, привіз молоду, десь під полудне, додому. Допитували Воркун і Єлена, де молодий, але він тільки плечима здвигав.

— Не знаю, де подівся, — відповідав недбало. — Я пильнував себе тай свій крам на фірі щоб не загубився, а Бил немаленький уже. Приїде, не бійтеся — він молоду не покине. —

З таким поясненням, хоч і недбалим, почали молоду заводити до хати. Гості, що ще від ранку визирали її з церкви, і наколи вона лиш приїхала, зібралися коло воріт і разом із музикантами співали: — Вийди, нене, проти мене, запитайся, нене мене. Чи ми гаразд ізгостили, чи ми зятя не згубили. — Але, хоч зять таки і згубився був, то гості, щоб потішити неню співали: — Гаразд, нене, гаразд, будеш мати зятя зараз. Ой гуляє він пополю, здоганяє свою долю. З боярами розмовляє, розмовляє тай питає: Де доріжка із квітками, де молода із дружками. Там я піду у гостину, як не піду то загину. — А далі, щоб впевнити неню, що все відбулося як треба, співали, хоч і не всі поправді, що вони в церкві були й бачили там як попи шлюб давали, злоті вінки на голови клали, та чар перстені міняли — на пальці вкладали. Потім руки звязали і довкола стола-тетропода водили.—

При тім цілий почот став в такий самий порядок, як

виходив в пятницю рано з хати. Павло, з паличкою в руках заводив молоду до хати. Єлена, простеливши їй біле полотно від порога в хату, витала її з колачами в руках. Єлисавета вклякнула на порозі, Єлена поблагословила, поцілувала і до хати запросиила гостю свою, дорогу та любу. І обійшли вони стіл три рази довкола, сіли і зараз до обіду взялися. По обіді вивелися в параді, Плешка з Никифором приговорили своїми інструментами до серця, пані Пикл з братом Павлом розпочали танець і пішло весілля в рух, до бою з бідою, ніби до танцю.

А тим часом Бил, зо своїм почотом, ледве тлінний, їхав десь там пунктом так, як треба, за молодою. Приїхали вже надвечір, ще й Николаїху привезли з собою, щоб Поштар зуби повитягав. Приїхали коло воріт, а гості з музикантами, мов на збитки, стали на воротях і не пускають, та ще й співають, що: — Ой стій зятю на воротях, на зелених папоротях; держи коні воронії тай бояри молодії. Нехай трубці в труби трублять; нехай дружби голос гублять. Щоб молоду тай збудили, щоб ворота відчинили. —

Вийшов Воркун на ворота і великою повагою та шаною запросив зятя на подвіря. З хлібом і солею завів його. А Марія, відчуваючи муки молодого, просила його щоб змилосердився над голодним зятем і його почотом, і зпустив їх до хати без дальших короводів, але шкода було говорити.

— Він раз жениться і нехай запаматає кожну крішку з нашого весілля, — сказав Воркун бундючо. І зараз зайшов до хати і, постарому звичаю, виніс на двох мисках приготовану страву: печеню, начінку, голубці і грубо накраяні кавалки хліба. Приступив до молодого тай частував випрошуючись, що не має вина та меду так, як повинно бути. А гостям тільки того й треба було — голодні були мов вовки. Десь там індіяне приймали їх мясом із водних щурів, ніби сьогодня рано, але не лізло воно в горло — чаю по горняткові випили і з тим, від вчора від обіду, аж до тепер прожили, бо вся провізія на Поштаревій фірі везлася. І брали вони частунок в пальці, в руки, в кулаки тай їли, аж хавки тріскали

Тим часом, як чужоземні гості частувалися, Єлисавету за столом накривали шовковою хусткою щоб молодого не бачила. Павло вирубав два лозові прутики, розложили на них хустку і він, перехрестивши тричі Єлисаветину голову, положив її на голову так, що тороки рівно з носом висіли. Потім взяв ті прутики, виніс на двір і кинув через хату. Ворожіння випало добре, бо обидва прутики гейби держалися разом впали близько один одного на землю. По цім почали дружби дружок зкуплювати. Тай зкуплювали вони — старший дружба півмиски грошей накидав Дубовій Олені поки витяг її зза стола.

Вивели дружби дружок, погуляли коротенько і зараз таки запровадив Павло молодого з його почотом до хати. Три рази обвів їх довкола стола і три рази схиляли обоє молоді свої голови для Єлениного благословення. По третім разі сіли до вечері.

Погостившись, попоїв Бил з Єлисаветою з одної миски — незручно воно йшло, але пройшло і вивели їх з хати. Хотів Воркун щоб і віно виносили дружби, але що Бил не відїздив іще додому облишили цю роботу на тоді коли відїздитиме. За те Плешка з Никифором почали давати гостям, як казав Вакар, гіца своїми інструментами. Гуляли допізна, аж поки до пропою молоді не стали.

При припою то вже не тільки Бил, але й його товариші сиділи в почестях за столом коло своїх дружок. Клопіт тільки був той, що не було чим частувати. Не привіз Бил пива, вина та меду — частували молоді гостей якимсь сосом із диких грушечок, що Текля наробила, а Воркун заправив його флящиною, як він називав, шнапсу, що Бил дав йому вдарунку коли приїхав. Але й те було добре — лізло в голову, і заставляло співати.

І приступили до частовання перші Воркун з Єленою. Плешкова скрипка зпідсерця заграла, а гості з великим надхненням заспівали: — На калиночці дві ягідочці, стань тату перед мене, напийся до мене, з повною чарочкою, з доброю волечкою, щоб мися гаразд мали тай вас споминали, — а зараз таки почали другу, коли Воркун узяв чарочку в руки, що казала: — Ой жали барвін, барвінко-

вії квіти, частує тато діти, з повною чарочкою, з доброю волечкою, щобися гаразд мали тай їх споминали. — Коли Воркун пив, Плешка задріботав смиком по струнах, гості з цілої сили крикнули вівать, тато пє, ну, сталося таке піднесення духа, що навіть і Ґудвин, сидячи при кінці стола коло батька, Підгірного, плескав із цілої сили вдолоні, наслідуючи Вакаря, котрий бив щосили долонею в сволок. Таку саму овацію зробили гості й Єлені, тільки вона не могла задержати оту, серіозну повагу, що задержав Воркун — вона розплакалася і майже силою відвели її зперед стола по частунку.

Частували гості Єлисавету чим мали — рушники та хустки ставили їй на шию, а чоловіки гроші кидали в миску. По пропою вечерю дали і з цим закінчено останню головну дію весільного свята. По вечері молодь пішла спати — лишилися тільки старші ґазди та ґаздині закінчити весілля. Негарно для них було вибивати гоцки в день коли молоді гуляли — тепер уже щоіншого. Тут уже Плешка показав свою силу. Розперезав він своїм гранням натуру старших, вишкробував із них парубочі часи і хата аж дудніла від тупоту ніг. А Вакар набрав був такого курашу, що аж шумився так гуляв. І таки незле гуляв. Він тряс кожною своєю жилкою, кожним москулом, примерзав ногами до землі, а потім раптом зривався і обертав молодицями аж вітер віяв, та ще й на збитки Тетяні приспівував: — Та як собі нагадаю як я парубочів, як я травку на толоці з дівками толочів. Ой толочів підківками аж порох курився, серце мися розриває нащо я женився. — Раз було весілля, говорив він пізніше. Хоч пити не було що, але якась така скажена охота була танцювати, що такої ще ніколи не мав.

А Ґудвин, йдучи з Билом до свого дому наніч, не міг здержатися щоб бодай трішки не посміятися з нього. — Ну, приятелю, будеш ти памятати своє весілля до смерти і лишиш ту память як дорогоцінну спадщину своїм поколінням. —

— Ой, пане Ґудвин, не згадуй, — просився Бил добродушно. — Кажу тобі щиру правду, що я не пізнаю се-

бе. Коли б я був знав, що я змушений буду перейти отой цілий млин тих гуркітливих церемоній та ритуалів щоб придбати собі жінку, я був би застрілив свого таркатого коня коли він лошатком був.—

Тут, Ґудвин запитав, а Бил розказав як то він через свого таркатого коня Єлисавету полюбив. Ґудвин вислухав, усміхнувся тай каже: — Бачиш, якою то примітивною дорогою ти дівчину собі знайшов? Не десь на балі, на танці, на вулиці принадила вона тебе своїми усмішками, очима, словами принадними, але тою невинною любовію яку навіть і твій кінь відчув і зрозумів. Через нього набув ти собі жінку в повнім значінню того слова, бо...

— Ти знов починаєш фантазувати, — перебив йому Бил.

— Не фантазія, дорогий приятелю, а дійсність. —

— Черства дійсність, — додав Бил.

— Тверда й солідна. Не жартує вона з життям, не легковажить ним. І я відчуваю, що їх весільні і подружні церемонії не є фальшивими прикрасами оказії, але кітлом в якому за короткий час перетоплюють парубка й дівчину співом, плачем і рітуалами на дійсних чоловіка і жінку. Тільки я сумніваюся чи все те сокрушило твоє серце. Не знаючи мови, я був німим свідком, а ти німою лялькою яку пересували з місця на місце, де треба було. —

— Прів я, приятелю, і без мови, ну, так, як говорив тобі вчера, по шлюбі, загипнотизований був, — признавався Бил. — З початку брав я все те за жарт, за забаву, але плач, сльози і той взнесло-настроєний дух, що врочисто усміхався крізь поважний блідий сум, нашептали мені, що тут не жарт, що я дійсно женюся, що Єлисавета не легковажить тих церемоній, але бере їх серіозно, з повною вірою...

— В тім то, приятелю, міститься уся цінність, — підхопив Ґудвин. — Вона свідома була, що дружиться і переходить у нове, але невиразне, незнане для неї супруже життя, з яким як наказували їй серемонії, не можна жартувати. Свідомість цього відсувала від неї розкішний романтизм, що спрямовує думки тільки до медових місяців

і віддалює відвічальности, а ставила перед нею дійсністі.. А це, мій друже, є першою охороною від розводів — Єли савета не сподіється в супружім життю лише меду...

— Але й чосноку, — додав Бил потихо і засміявся.

— На те його й причеплюють молодим на вінки, — продовжав Ґудвин. — І я цілком вірю, що їх весілля є великою драмою, що з'ображує супруже життя. Є там радість і сум, сміх і плач, спів і сльози і всі інші людські чуття та настрої, що заповнюють супруже життя. Це важне, дуже важне, хоч на показ може видаватися смішним і непотрібним, але змістом воно сильне — цінний культурний звичай, що виховує людину на людину.

— Сумніваюся, чи він вдержиться тут довго, — сказав загадочно Бил. — Впорівнанню з нашим звичаєм, він є повний терору і тортур і дуже легенько дасть місце нашому прудкому, підхожому з настроями у які молоді попадають в той час.

— Я не перечу, — сказав Ґудвин. — Наш весільний звичай є, так би мовити, модерний, або іншими словами, початок медових місяців для подружених без пригадки, що там, далі буде. А це апелює до серця, бо серце дуже не любить, коли йому ставити якісь розумові перепони в той час-коли воно тріюмфує. І з тим, я тепер зрозумів, є він порожний, несвяточний і незмістовий, хоч і законний. І приймуть його ці люди — чому ні? Вони також схотять бути модерними, це природна річ, але, як би я був на їх місці, я би задержав свій, бо він не понижає, а взносить-підносить людського духа, підносить вартість життя і надає йому дійсно життєвого коліру, а не теоретичної полуди. —

— Ти, як бачу, перенявся тим весіллям до тої міри, що пічнеш заводити його в своїх кругах коли вернешся на схід, — засміявся Бил, жартуючи.

— Думаєш, що зле було б? Цим я вніс би в нашу багату, модерну культуру щось нового для нас, цінного і побутового, що виковалося віками в душі народу, а не накинене згори так, як всяку тандитну модерність накидають нам, щоб тільки від обовязків людей увільнити. Але це

зайве говорити. Не можна заводити чужий звичай там, де його зміст не буде зрозумілий і не-відчуваний, але можна заохочувати їх властителів щоб вони його задержували в себе, практикували його і тим способом збагачували нашу загальну звичаєву культуру.

— Ти, можливо, будеш свідком другого такого весілля тут і набереш більше досвіду поки покинеш громаду, — сказав Бил, потішаючи Ґудвина. — Я довідався, що молодий Поштар сватається з Вакаревою донькою, тою, що за дружку Єлисаветі була. Ну, тай Катерина Поштарева приїхала сюди більш задля свого коханця, мого старшого дружбу, як на весілля. Шептала мені Єлисавета, що вона дуже боялася, щоб Василева сестра, Олена, та, що тобі завернула була голову, не відбила його від неї. —

— Ну й як справа тепер стоїть, не знаєш?

— Покищо я не мав часу його розпитати, але, як ти сам бачив, він готовий перейти з Оленою всі тортури, що я переходив, без найменшої надуми, бо не відступав від неї увесь час, ну, розпливався коло неї, і викидав усі гроші, що мав, у її миску. —

— Завважав я його неміч, тай бачив як Катерина в досить аґресивний спосіб поводилася з ним, але не мав часу подумати про причини — не уважав все те за серіозне. А що до молодого Поштаря й до Софії, то, оскільки говорила мені Марія, ведеться між ними запекла боротьба — не між ними обома, але жінки в громаді поділилися на дві партії і одні за, а другі проти, і, очевидно, весілля відкладається. Тут жінки мають велику силу в таких справах. —

— А ти до котрої партії належиш? — запитав Бил і засміявся голосно.

— Я заняв невтральне становище разом із пані Воркун, — відповів Ґудвин. — Вона каже, що, як Софії приписано долею одружитися з вдівцем, тай ще з Іваном, то жадна сила того не спинить так, як не спинила вона Єлисавету одружитися з тобою. —

— Тоді, при чім тут жіноча боротьба?

— Для аналізи людських характерів, що помагає провидінню приписувати долю тим, що наміряють дружитися. —

— І як думаєш, одружаться вони?

— Трудно сказати, — сказав Ґудвин. — Ти скоріш довідаєшся як я і напишеш мені. —

РОЗДІЛ XV.

Що Іван Поштар хотів женитися з Вакаревою Софією, то це не було тайною для нікого в громаді, хоч ціла справа не прибирала ще явного характеру. На це складалося кілька причин — одна з них була, що Іванови щось бракувало в голові, хоч ніхто не відважувався сказати що.

Сказати правду, Іван пережив тяжкі часи від смерти жінки, Ольги. Поки вона жила, він, поволеньки, почав був привертатися до людей. Трохи Ганна, трохи Воркун з Василем і Марією, тай таки інші сусіди змякшили були його натуру — він навіть сам уже неділями у гості заходив до них і, можливо, з ходом часу був би цілком став долюдний як би не її смерть.

Ольга таки від самого свого весілля почала недомагати — вяла очевидячки. Отак до-року, а потім цілком охляла. Іван з початку бісився, сварився, що вона вдає хвору, що робити не хоче, але коли побачив, що вона починає кровію харкати, він змінився і почав бути ласкавим для неї. Але ця ласкавість не помагала вже. Пробувала Калина взяти її до себе з надією виняньчити з хороби, та не дав. Просила Ганна щоб він зо всім перенісся до них мешкати і вона відтановила би любу невісточку, але не пристав — сам виняньчу, сам відтановлю, говорив вперто. І, на диво людям, няньчив, доглядав, господарку занедбував, коло Ольги день і ніч просиджував та догожав. На руках носив мов маленьку дитину і на руках вона йому вмерла, на весні, по Великодни — виніс її з

хати на приспу щоб до сонця теплого грілася і там...

Ольга вмерла, а Іван занімів. Сидів з вмерлою на руках десь від передполудня геть позаполудне. Аж Марія, йдучи до Поштаря, до крамниці і подорозі збанчик молока взяла для Ольги. Прийшла, побачила їх на приспі, поздоровила тихенько і зчудувалася трішки, що жадне не відзивалося. "Сплять", подумала і тихцем до Івана: — Чуєш? Молока принесла солодкого, тепленького, нагодуєш коли пробудиться.—

Але Іван не відзивався — навіть і голови не підніс щоб подивитися на Марію. Не спав. Дивився в Ольжине лице і гладив пестливо її волосся. Приступила Марія близче і задеревіла.

— Іване, вона вже вмерла! — крикнула з переляку. — Біжи, клич маму, її й свою, сусідам дай знати, — голосила, плачем говорила. Але він мовчав, тільки рукою махнув щоб мовчала і геть ішла.

Побачила Марія, що не дасть ради, побігла до Поштаря, дала знати, а звідтам до Калини, потім до Вакаря, до своєї мами, до Теклі, довкола оббігла, мало не запалилася. Коли вернулася, застала вже мамів, що стояли безрадно плачучи коло Івана і просили щоб мертву до хати заніс. А він навіть не глянув у їх бік, тільки все рукою махав щоб геть ішли, мов би боявся, щоб незбудили Ольгу.

Аж Воркун з Василем надійшли і таки силою взяли його з Ольгою на руках до хати, де немало клопоту було поки відібрали тіло з його рук і дали жінкам щоб умили й спорядили як належиться. А він, мов вірний пес, не спускав мертвої з ока — слідив за кожним рухом жінок, але на нікого навіть не поглянув, тільки на мертву вперто глядів.

Спорядили Ольгу. Чоловіки катафельок із ослонів і сіна зробили, засвітили свічку в головах, помолилися і на раду стали. Прийшов Дуб, Поштар, тай жінок більше зійшлося — в такім випадку прибігали щоб поміч дати, бо хто знає чиє завтра? Порадилися хто яму має викопати, хто трунву зробить, хто хліб спече, хто страви варитиме, а

до Івана ніхто й слова — жалю не хотіли йому завдавати, ще гіршого, своїми словами.

Але в Івана, як в хаті, так і на дворі, порожнісенько було. І все, що треба було для похорону хтож мав дати як не старий Поштар? Він і не відмовлявся. Сам пішов додому, запряг коні і привіз дошки і цвяхи на трунву; не забув взяти черевики і полотна білого щоб вбути й накрити невістку; Ганна забрала увесь хліб тай до хліба щоб було чим погостити всіх, що були тай тих, що з свічками до тіла будуть приходити — геть усе, що треба привіз.

Зійшлися люди — сходилися й розходилися і знов приходили — смерть сумом цілу громаду вкрила. Викопали гріб, Соловій трунву зробив, трираменні хрести повипалював на боках і на вікові, в ногах і в головах, великий березовий хрест витесав з викарбуваним написом; хрестик маленький зробив щоб Ольга в руках держала — все поробив ще й Псалтир цілих дві ночі читав. Третого дня похорон зранку, бо тіло чутилося. Соловій увесь похорон відчитав і відспівав у хаті. Закрили трунву віком і виносити взялись, а Іван вкрик: — Лишіть, каже, бо порозбиваю! — Схопився, обняв трунву — страшний такий зробився, що страшно приступити було. Ледве Воркун з Поштарем відірвали його, тай держати мусіли поки не охлявзнемігся, моцуючись. Виносили з хати, стукнули три рази трунвою в поріг, Ганна дала Теклі курку через трунву, поставили її перед хатою, Соловій прощі сказав, простили, мами заголосили, народ щиро й розпучливо заплакав, висадили трунву на віз і похорон на цвинтар пішов.

Воркун з Василем Івана вели за возом. Ішов мов чорна, градова хмара. Рвався на віз, але не пускали. На цвинтарі до церкви занесли, віко відчинили, помолилися, послідне цілування при співі Соловія Ользі віддали. Віко цвяхами прибили, винесли, в яму спустили, вічную память відспівали, вклякли, помолилися, по грудочці землі кинули в яму і скоренько, таки при всіх, гріб засипали і хрест поставили. А він, аби-хоч глянув на кого, довкола себе, на людей, тільки на трунву, на тіло, а потім на гріб

вперто замерзлими очима дивився. Силою посадили його на віз і до Поштаря всі разом на похоронний обід пішли. Засіли гості за столи, роздали Ганна з Калиною їм колачі з яблуками і свічками, Соловій відчитав парастас, помолилися, свічки погасили і до обіду взялися тихо-сумно і на Івана, що сидів між Василем і Воркуном за столом із жалем підбитим страхом споглядали. Він не їв, не молився, не хрестився, от сидів живим трупом та тільки вділ дивився. Встали до серед-обідної молитви, потім молитвою обід закінчили, дехто пішов додому, а дехто лилився щоб коло горнятки з водою на столі посидіти в Івановій хаті, бо там іще душа покійної мала би прийти та водиці з горнятка напитися — сумно було б для неї коли б прийшла і хату порожну застала. Цілу ніч сиділи, свічка коло горнятки горіла, тай він сидів тупий, німий і невмолимий відізватися.

Бачив Поштар, тай люди бачили, що жаль страшний, тяжка туга Івана приголомшила, забрав все, що було живого на Івановій господарці тай його самого до себе забрав, але не вдержав.

Кілька днів силою держали Івана в хаті. Ходила Ганна коло нього мов коло маленької хворої дитини та плачучи приговорювала, розговорювала щоб вивести його із того німого жалю за жінкою, але не помагало. Сидів мовчки і їв тільки те, що Ганна йому в рот поклала. І одного дня не доглянули, він вийшов із хати і пропав — знайшов його Поштар сидячого на приспі під його хатою, де Ольга вмерла. Забрав його додому, але тільки на те щоб знов іти за ним на приспу — втікав туди як тільки недостерегли. І отак тиждень, місяць, літо приходило, а він все тої самої — на приспу втікав. Тай уже й не доглядали дуже, бо знали куди пішов. Розпитувала Ганна про ворожок та знахорів щоб своїми чарами сина до розуму привели, але хоч і зголошувалися якісь та не помагали. Вкінці сама Калина пошепки Ганні пригадала щоб Воркуна попросила, може би він раду дав.

Не хотів Воркун мішатися в такі справи, от вдурів Іван, то що з дурним робити? Але Ганни послухав і одної

неділі — на жнива заносилося — пішов прямо до Іванової хати. По дорозі оглянув Іванову пшеницю. Готова була під серп. Вирвав добру жменю стебел і прийшов під хату. Сидить Іван на приспі, склонив голову на коліна і гейби спав. Вокун крикнув здалека веселим привітом для забезпеки, але побачивши, що він підняв голову, приступив близче, шарнув його пшеницею по плечах, тай до нього:

— Ану, газдо, вставай! Не кнюси як урка, що хоче здихати, але рушся! Не бачиш, що пшениця вже дозріла і час жати? Дивись, яке гарне зерно, як золото, — показував втерте в жмени зерно. — Шістьдесять бушлів з акра видасть. —

Іван якось дивно глянув на Воркуна, потім на зерно, мов би не розумів про що говориться.

— Вставай, вставай! Не мороч собі голову тим, що було й минуло, — говорив далі Воркун не дуже то безпечно; від Іванових очей йому маленька дрож пробігла по спині; але говорити так, як би мусів. — Як хочеш, я прийду завтра з Василем тобі помогти, а потім ти нам поможеш — знаєш, в гурті веселіше робота йде.

Іван мовчав.

— Воно треба спішитися, бо леда день може ляпнути дощ, а по дощі, знаєш, мусить конечно мороз гримнути і шкода щоб таку гарну пшеницю знівечив.

Іван мовчав.

— Ти, як бачу, сіна ще не напрятав — чим худобу годуватимеш? Воно старіється і нездале робиться. Тай як так будеш кнюсіти, тато зажене косарку і жниварку, викосить сіно, пшеницю вижне, забере . . .

— Забере?! — бухнув Іван і схопився на ноги. Воркун налякався, але таки з того страху зловив його за руку, задержав і пригнув щоб сів. Іван сів, Воркунови стало лекше і продовжав далі, навіть утішний, що Іван слово промовив.

— Забере, забере, мусить забрати, бо чим буде твою худобу годувати? А худобу, свині, кури мусів забрати до себе, бо ти не доглядав, погинули б були, розійшлися Бог знає куди.—

— Нехай бере — мені не треба, — прогудів Іван валуватим голосом. Був в тім голосі і плач і злість і розпука і цілковита безнадійність.

— Чому не треба? Що не треба? Та ти живий, а живому всього треба, — посипав Воркун словами, втішний, що Івана в бесіду завів.

— Ольга вмерла і я вмру, — говорив Іван надутим голосом. — Вона така добра була, така гарна, я виніс її отут, щоб на неї сонце світило, а вона вмерла. Тай я умру, бо її так добре зробилося коли вмерла і я хочу щоб і мені так добре було як її. —

Воркун глянув на Івана тай хоч бачив, що він говорить неполюдськи, почав ніби сварити його.

— Ти вмирати? Стидайся! Такий молодий і вмирати хоче! Та Ольга не сміялася б, але реготалася б як би ти вмер. Вона, ну, вона мусіла вмирати, бо була слаба, а слабому, знаєш, життя немиле. Але ти не знаєш, бо ти не був іще слабий. Ти й тепер неслабий, але такий, ну, небитий. Таж Ольга не хоче щоб ти вмирав. Ану скажи, казала вона тобі вмирати?

Іван глянув тупо на Воркуна.

— Ну, ну, кажи. Чого дивишся на мене мов би три дні не їв?

— Вона не казала, але я сам хочу, — пробубнив Іван.

— Як так, то вмирай, — сказав Воркун, — я не маю часу з тобою балакати, — і при тім встав, ніби сердитий і пустився йти геть.

— Ні, ні, не лишайте мене самого, — закричав Іван гейби перестрашений і біг за Воркуном. Його чорний, черствий волос Бог знає коли стрижений, покодовчений, чорний заріст на лиці Бог знає коли голене, лежало на нім тепер мов кавалок овечого кожуха зпід якого визирали мокрі, поблискуючі мов шкляні очі. Воркун глянув і, от-от, малощо не дав драла зо страху. Але не було часу, бо Іван вхопив його за руку і просив якимсь чудним голосом щоб не лишав його.

— Алеж ти дурний, дурний! — сказав Воркун відчувши, що Іван тулиться до нього мов ягня до вівці. — До

тебе як би взяв здорового бука, згаратав тебе вздовж і впоперек, то був би з тебе чоловік як цизорик, — говорив він ідучи, взявши Івана попід руку. — Налякав ти мене своїм дурним розумом! А-гі! Хто ж видів так дуріти за жінкою? Вмерла, то вмерла. Так їй було приписано — пожити трішки і кінець. Поплакав трохи — мусить чоловік плакати, бо то жінка вмерла — посумував і далі до роботи. Чи то лиш тобі жінка вмерла? Вмирають вони багатьом молодим і старим. Така то доля людська, що одно мусить лишатися, тепер чи вчетвер, але як чоловік молодий, вмре йому жінка, він бере другу, вмре друга, він бере трету — це ніби так, бере Бог — бере чоловік, бо йому належиться жива жінка і він їй присягає лиш до смерти. А чоловік мусить мати жінку, бо без неї, ну, знаєш, яке то життя, дуріє. Зо стінами не будеш говорити, тай таки що варта хата без жінки? Псяча буда. Можна вдуріти в ній, чому ні, а не хочеш зійти з розуму то шукаєш собі другої жінки . . .

Воркун розбалакався тай не звертав уваги, чи Іван слухав, чи розумів його раду. Все одно, він розговорював його, на розум наводив і так коло Іванової пшениці вчинилися.

— Дивися, яка гарна! Це твоя, нічия, лиш твоя. Ти ліс рубав, пні витягав, коріння тягав-збирав, орав, сік, волочив, сіяв землю, а вона тобі, дивись, що вродила! Пшеницю, як золото. А, Ольга, десь дивиться тай каже: — Це мого Івана пшениця. Він її буде жати, в снопи вязати, в купки складати, а потім звезе в стіжки, змолотить і зо злото-зерна хлібець буде їсти. — Чуєш, як вона ґарно каже.—

Іван справді глянув на поле — пять акрів пшениці мов ліс.

— Де вона? — запитав і шукав очима пополю.

— Ти її не годен бачити, бо то тільки її душа літає тай дивиться на збіжжя, на твою господарку, на тебе,— але вона тепер не дивиться на тебе, бо ти неварт того. З тебе тепер такий бурлига, аж страшно дивитися. Вона десь очі свої закриває і відвертає від тебе і таки чую як

плаче, що такого чоловіка паскудного має...

Іван схилив голову мов винуватий, а Воркун завважав зміну і тягнув далі:

— Прийдем до мене, я підстижу тебе гарно, підголю, вмиєшся і будеш чутися як хлопчик-горобчик. Тоді й Ольга на тебе гляне тай скаже: — Отак я люблю, так має бути, бо ти живий Іванку і поживому маєш виглядати. —

Проходили попри цвинтар. Воркун зняв капелюх, перехрестивсся і шептав молитву. Іван наслідував його, але так, як би не знав чому так робиться.

— Бачиш, Ольжин гріб вже травою поріс. Чічки росли і вже вянути стали, а вона ані ду-ду. Лежить собі і не дуріє так, як ти, бо знає, що інакше не може бути. Сказано: вічная память і амінь і, хоч головою в стіну бий — не поможе. От полетить її душка, політає, подивиться, що ти дієш, сяде на хрест, поплаче, що ти такий ходиш як ведмідь— не любить вона тебе тепер і решта. —

Привів Воркун свого гостя до хати. Єлена аж перехрестилася з дива та страху побачивши його. Але Воркун ского заговорив її, розстрашив і впало йому на думку поставити Івана перед дзеркало в стіні. Іван, нехотячи, глянув і аж назад подався, втікати хотів, сам себе налякався. Воркун зареготався здорово і зараз таки взявся з нього прабатьківську, передпотопову показність здирати. Стриг мов вівцю, до гола, а лице бричем докінчив.—

— Підскоч тепер, ти, курячий пупе! — сказав йому зо щирим сміхом, скінчивши фризуру. Мама рідна не пізнала б була тепер Івана. Вихудле синьо-воскове лице, бліда голова, ну, на трупа скидався. Але коли вмився, витерся, трішки коліру на лице нагнав то інакший став, більш привітний. Воркун знов потрутив його перед зеркало — страху не було, тільки дивний усміх жовтих зубів.

Що йому Воркун наговорив до вечері і по вечері то тільки Бог знає. Але, що Іван змінився був, то видно було по тім, що другого дня пшеницю у Воркуна жав.

* * *

Вмовив Воркун Івана, що він мусить в старого По-

штаря, в батька, мешкати, бо так ліпше. Мама їстиме варити, сорочку чисту матиме щонеділі, ну, тай скучно не буде. Тай Дьордієви наговорив, що син в такім ґатунку розуму потребує веселої балачки, ласкавого поведення і прийде він до себе, не бійтеся. Не вдурів він був цілком—от, тільки ум йому був затьмився трохи з жалю за жінкою — іще нерозсудний був.

Іван таки направду очунювався. Слухняний такий зробився аж любо. Помагав старим у роботі, та й на свою фарму ходив. Рубав ліс, корчував, дерева на будинки прятав, обгороджував, робив краще як за парубоцьких часів. Ганна тішилася, доглядала, догоджала, а Дьордій також ласкавим зробився, бо незлого робітника мав коло хати. З тої ласки нове убрання йому купив, нові черевики про неділю, капелюх, а на зиму ще й шубу справив. А він сам також за себе більше дбав. Підголювався густо, підстригався, не ходив навурсений та надутий, бо Ольга не любила так — не сходила вона йому з ума. І так минула осінь, зима пройшла, весну обробили, поминальний-річний обід по Ользі справили в день її смерти, до доброго все йшло.

Аж якось сиділи, Іван з Ганною, обоє в кухни і вона, отак із нехоття, пригадала йому жартком, що він може вже шукати собі другої жінки, бо вже рік минув відколи Ольга вмерла. Нагадала тай забула, а він відразу змінив свою поведінку — парубочити почав. Десь у сміліість убрив, мови більше находив, вже не бокував від людей, а спеціяльно від дівчат, зачепав їх на бесіду, на розмову цілком так, як смілий парубок. З початку, дівчата недовірчиво відносилися, боялися, але скоро він приблиндив їх жартами, цукорками та горішками.

Завважав Іванову поведінку Дьордій тай на перекір став — син несвою працю отим цокотухам роздає і може...

— Чи не забагається тобі клопоту на здорову голову? — запитав Івана при першій нагоді коли самі осталися.

— Якого клопоту,— запитав Іван, не зрозумівши тата.

— Як бачу, ти до дівчат залицяєшся; певно женитися хочеш?

— Женитися? — засміявся весело Іван. — Вже рік минув відколи Ольга померла; мені вже можна женитися.

— Не в тім річ, що тобі можна, але втім, чи ти й другу жінку не заженеш до гробу як Ольгу загнав, — сказав Дьордій ніби на жарт.

Іван скипів гнівом. Оскарження, що він загнав Ольгу до гробу йому наскрізь серце прокололо. Схопився, вибіг на подвіря, побіг у пастівник, відлучив свою худобу, пігнав на свою фарму, загнав у свій пастівник, вернувся і почав відлучувати свої свині в загороді. Виганяв у фіртку, свині наробили крику, вийшов Дьордій, тай до нього:— Що ти, каже він, вдурів, що за свинями вганяєш?—

— Свої беру, не ваші, — крикнув Іван на відповідь, думаючи, що батько знає вже про його намір.

— Куди береш і нащо? — питав Дьордій трохи здивований, а більше гнівний; злість почала в нім кипіти.

— До дому, — крикнув Іван і довгою жердкою зганяв непослушні сотворіння до воріт, на фарму.

Дьордій прибіг, запер ворота, Іван почав знов відтворяти, Дьордій не видержав та Івана по лици долонею вифляцкав. Іван відскочив і, замість того щоб братися зо старим у барки, чого сам Дьордій сподівався, заплакав із лютости із жалю, пропхався крізь воринням в плоті і пішов стежкою на свою фарму. А Дьордій гейби здурманів, дивлючись за сином — перший раз відколи до Канади його привіз почув і побачив, що він плаче. Десь там у нього жаль і гнів сліз назбирали. Та чому тепер? За Ольгою він одної-однісенької сльози не зронив!

Відізвався і в Дьордія небувалий жаль; жаль жаля викликав; відчував, що синови серце зранив. Зайшов до хати, сказав Ганні, що також було рідкістю, а Ганна вплач, лишила лоском вечерю варити, вибігла та право до Іванової хати побігла. Бігла аж її хустка в повітрю літала, а Дьордій тільки в поли руками вдарив і подався ходом за Ганною.

Застала Івана на приспі; сидів, як колись сидів, голову на коліна склонив. А Ганна як побачила, як заголосить і таки повалилася на нього, обнимаючи. А він із замерз-

лим на очах плачем тільки дивився стовбуром перед себе і ані слова. Аж надійшов Дьордій, та й лиш почав щось там говорити, а Іван як зірветься, Ганна покотилася з приспи, а він вноги, та вліс . . .

— Біжи, лови! — кричала Ганна, піднімаючись щоб бігти за Іваном. — Здоганяй, бо він щось собі виробить у лісі.—

Дьордій здвигнув ніяково плечима, почав був бігти, але задержався, оглянувся і ходом пішов у слід за Ганною. Десь за півгодини йшли обоє назад і таки сваркою радилися, як би то найскорше дати знати сусідам щоб ішли й помогли сина в лісі шукати.

* * *

Знайшли Поштарі Івана в Воркуна.

— Прибіг, мов несамовитий до хати і просив щоб його сховати, бо тато зловить і битиме, — говорив Воркун сердито і таки здорово сварив Дьордія. — Який, Боже мене прости. Лихо мордує вас, що не можете якось полюдськи з дітьми обходитися? Таж конину кулаком не навчите, хиба страху завдасьте, але вона вам колинебудь ті кулаки копитом віддасть. Ну, не кажу, часом впертість треба зломити та на розум навести, але це тільки тоді коли вже добрі слова, напімнення не беруть і таки очевидячки зло чинять. Але так, на-галай, на-балай, бах, тарах, щоб тільки злість виляти то це, вибачте за слово, і худобина не зробить. Хиба вам хтось навмисне ногу підставить і в болото хоче запхати, ну, тоді треба боронитися. І я, Дьордію, таки вам в очі кажу, що колиб ви мали трішки більше серця, то й ви мали би спокій, тай нас оминав би непотрібний клопіт. Бо таки скажіть святу правду, що ви тепер думаєте з ним робити? Так, як він тепер є, то ані вполе не бери, ані вдома не лиши — з вами він не буде мешкати. Прийшов був хлоп до розуму, а ви його знов звихнули . . .

Послідні слова сказав Воркун із якимсь таким прикрим жалем, що малощо не заплакав. Тай Дьордій, слуха-

ючи ані словом не відізвався; чувся винуватий; аж вкінці, коли побачив, що Воркун не думає вже більше його сповідати, запитав стидливо:

— Щож ви думаєте з ним робити?—

— Я? А то чому я? — запитав Воркун здивований.

— Тому питаю, що ви вилічили його перший раз то й цей раз я таки вас дуже прошу не відкиньтся, — просив таки щиро Поштар. — Він вас любить, він вам вірить і, що ви скажете, те й зробить.

Воркун почувши таке признання й таку просьбу, не надумуючись довго зарядив, щоб Поштар перевіз увесь Іванів маєток на його фарму і більше не втирявся до нього. З ним Поштарі поїхали додому, лишаючи сина під чужою опікою.

Від того часу Іван сам господарив і жив мов пустельник. Навідувала його майже щодругий день Ганна, приносила варені страви та шмаття чисте і він аж прилипав до неї, але від Дьордія то втікав як кіт від пса. Забігав до нього дуже густо Василь з Марією, Воркун, Соловій і розраджували сусіду, розвеселювали. Це помагало; приходив скоро до себе. Всі вже знали, що найменша злість може викинути його з памяти і тому обходилися з ним не полюдськи, але таки побожому.

А Марія таки не видержала щоб жартком-смішком не дражнити Івана за його пустельництво. Іде бувало до крамниці і подорозі не втерпить щоб не повернути і не наговорити йому своїх мудрощів. Ти, говорила вона йому, жиєш мов старий дід, що одним оком ніби дивиться на світ, а другим у свій гріб зазирає. Таж це таке дурне, аж смішне. Світ такий гарний, що тільки жий і смійся, а ти зашкаралупився, загризся, набрав вури в серце і затроїв собі життя за дурно, за пусто. Що тобі бракує? Фарму маєш, хату маєш, господарство, дякувати Богу, ведеться і, як би ти тільки викинув із себе ту упертість, що тебе гризе, і був би з тебе такий чоловічок як цукерок. Та я знаю, що тобі бракує, — дражнила його, моргнувши оком, — тобі жіночки бракує. Але котра за тебе піде, як ти таким бовдуром ходиш? Що з того за користь? От тільки

себе мордуєш і людям у зуби пхаєшся — мають про кого говорити. А ти, як би не дурів, від людей не втікав, не ховався і, як прийде неділя, чи свято, файно підголився, посвяточному вбрався і гайда між люди. Побачиш, що за якийсь час хтось звідкись переказувати буде щоб ти сватати йшов.

І так раз, другий, третий, Іван вслухувався в Маріїну заохоту до життя, тай поволеньки засвоював її. З початку несміло, а далі таки незле розпарубочився. Вкінці завважали люди, що він чомусь до Вакаря почав заходити, отак, ніби до Воркуна в гості ходив, а до Вакаря води пити повертав. Ну й склали люди, що він до Софії Вакаревої залицяється, а люди якщо візьмуть у зуби, то не вирвеш і часом з нічого щось склеять, щось зроблять.

А сам Іван з початку не знав чого йому було приємно до Вакаря повертати. От знав, що як прийде, то Софія дражнитися з ним буде. Знала вона його натуру ще зза парубка — робила в Поштаря, за наймичку була — і неразнавіть билися обоє. Вона хоч невелика тоді була, підросток, тай несильна, але ніколи йому не дарувала нічого. Він їй слово, а вона йому десять нацабанить; він за нею наженеться, ніби вдарити хоче, а вона стане з ним чолов-чоло, тай до нього: — А-ну, а-ну вдар! — та ще й язик йому покаже як стане, не бє, тільки сердито дивиться на неї. Сміється, бувало, з нього, аж вдолоні плеще, що перехитрила його в якихось збитках, що одно одному пробувало вчинити — ніколи не було мирного спокою між ними, тільки задирки, перемова і посмішки і аж скучали одно за одним як одно десь забралося від хати. Тай потім, коли Іван оженився з Ольгою, вона поколювала його словами і говорила, що як би вона була його жінка, то зицирувала б ним як рекрутом.

Та не краще відносилася Софія до Івана і тепер, хоч сама вже споважніла була і знала, що й він уже не хлопець і тяжкі часи пережив. Але чим горшок накипить те трудно виварити і вона, коли тільки стріне його дебудь і зараз в задирки пре. Натягала його за все, що тільки їй на око попало з його убрання, чи з бесіди, чи з роботи —

все було не так як треба. Це ніби сердило його трохи, але якось приємно було слухати її цокотання і повертав до Вакаря при кожній нагоді.

Та ще якось повернула Марія з Василем до Івана тай встрілило їй в голову до його хати заглянути. Оглянула, покрутила носом, тай до нього: — Як ти спиш у такій буді? — Таж тут пес може сказитися як би переспав ніч! Не дармо ти ходиш мов каглою прибитий. Пересяк тим сопухом як губка водою і куди йдеш то за тобою куриться. Не можеш ти порядки поробити сам, або наймити кого?—

Застидався Іван. Бо було чого стидатися. Відколи Ольга померла він пальцем не мазнув, щоб хату прохаяти. Задимлена, припорошена, ну, гірш потайника. Самому йому стало страшно, оглянувши її і при тім, Маріїні слова "наймити кого", післали його прямо до Вакаря, Софію до роботи найняти. Піврічну льошку обіцяв дати.

Довше як тиждень поралася Софія в Івановій хаті поки привела її до порядку. Повикидала все, що в ній було на сонце, щоб провітрилося, що не можна було випрати. До того ще й заставила Івана, щоб підлогу вложив, хоч би з сяких-таких дощок, та лавиці інакші поробив. І таки зицирувала його мов рекрута— стояв завсіди на пості і ждав на розказ і виповняв роботу з найбільшою охотою. Довідавшись, що старого Поштаря нема вдома, пішов, сказав мамі чого, набрав дощок, цвяхів, вапна, привіз, побіг за Соловієм, поставили підлогу, стіл гарний і ослони поробили, Софія вимастила й вибілила стіни, стелю, повимивала, повипкрала, повисушувала і зробила з потайника гарну, приємну світличку.

— Отут то й посидіти буде тепер приємно, — сказала Марія, що навмисне прийшла подивитися на роботу. — І, як би так до цього жіночка була, щоб порядок держала, то все було б як Бог приказав.

— Тай не треба далеко шукати за нею, — сказав Соловій, припасовуючи іще намисничок в куті і при тім кивнув головою на Софію. Вона вікно витирала.

Засміявся Соловій зо свого жарту — не привязував

до нього ніякого значіння. От сказав на зачепку, щоб посміятися трішки з Івана і з Софії. Тимчасом його слова, Івана, мов зо сну збудили, тай Софії якийсь неясний страх у серце кинули, бо Іван глянув на неї так, мов би перший раз її бачив. Якісь неясні, стидливі думки налетіли їм в голови. Поспішно скінчила вона роботу, недоговорювала і не сміялася, зібралася і чим скоріше додому побігла.

* * *

Ожив Іван, цілком ожив, від того дня, від тих Соловієвих слів на вітер сказаних. Поза Софію нікого іншого не бачив — засіла вона йому цвечком у голову. Чи йде куди, чи робить що, все йому голова обернена десь туди, до Вакаря, до Софії. Як ішов втой бік, то завсіди пробував щоб бути підголеним, убраним полюдськи і якусь важну потребу знаходив чи зробити що, чи порадитись о чім, чи позичити чого, все то до Вакаря ішов і таки близьку симбру з Вакарем завів. Ходив, приходив, а Софія вже не дрочилася з ним, але зподалеку оглядала його крадьки; страх її навівав, що він її свататиме.

Можливо, що в Софії не було б страху перед Івановим сватанням коли б не людські поговірки. А то, хоч вона нібито й знала його натуру, то поговірки били-збивали її те знання, інакшого Івана робили, ніби раз ліпший, а другий раз гірший. От, таки недавно, була вона в Підгірного на толоці, хату нову збудував і жінки стіни глиною ліпили толокою, і там бесіда про Івана зайшла була — всякої говорили.

— Та він не зійшов був з розуму тільки взяв собі до голови жінчину смерть, допустиив до серця туск, тай трохи йому в голові помішалося, — говорила Єлена подоброму. — Але, чи то одному таке трапляється? Неодні смерть би собі заподіяли в таких випадках як би їх не здержали. Головою до стіни бють, в яму скачуть, на гробах ночі виночовують, але люди поволеньки розрадять, розговорять і дивись за місяць, за два, вже очима кидають, здавбися чоловік, чи жінка, ніби вже кому чого треба. Тай Іван таке

пережив, перебув і тепер господарює, нічого йому, тільки жінки бракує, бо господрство без жінки — ціп без бильня. І я таки кажу, що він як дістане другу жінку то так буде її шанувати як ока в голові. —

— О-го! Вже такому нема що вірити, — доказувала Текля. — Як чоловікови раз щось хибне в голові то вже ніхто ненаправить; збитий горщок і вдротуєш, але все таки він збитий. А він, Іван, таки зза парубка був уже підвіяний. Не бійтеся, розумний не бере дівку за жінку як її силують іти за нього. А він видів, що Ольгу силували, тай видів, що вона його не хотіла, але взяв тай скоро поховав. І, що ніби з того, що він аж здурів із жалю за нею? Можливо, що як би був поводився з нею полюдськи від самого початку, то привикла би була до нього, хоч в нелюба завсіди гірка губа, гірше полиночку, але щож? Як стратила вона румянці зо свого личка на своїм весіллю, так вже й не відзискала під його рукою. Почав над нею падькатися коли вже більше на тім світі як на цім була. І думаєте, що то його направило?

— Ой, шануватиме тепер жіночку, як дістане, — сказала Підгірна, вирівнюючи кути щоб праві були. — Вже-го навчило, що жінка значить для чоловіка, хоч би й нічого не робила зо слабости, хоч би вона була от знак, що жінка, але поки вона жиє, то він при розумі держиться, а коли вмре, то голова не служить. А Іван за-добру жінку мав; не вміла його розуму навчити; він аж перед її смертію здогадався її шанувати. Пошанує тепер якубудь, а ще як би трапив на таку, що вміє коні ковати, то такого господаря з нього зробить аж любо буде здибатися з ним. —

— Тай я так кажу, — годилася Петриха Воркуниха, штухаючи чиколонками глину щоб далі в шпару залізла. — Зза першої жінки то чоловік такий широкий, що гай-гай. Але як вона вмре, то такий вузенький зробиться як шпичка. Відразу з розуму висушиться, бо нема кому доливати. А коли вже з другою ожениться то такий, кажу вам, солоденький зробиться як цукерок. Тай Іван уже поцукрів — не бачите який ходить? Такий мягенький зробився як пампушок! Буде якась панувати з ним. —

— Е, кожний з них цукріє коли за другою жінкою шукає, а ще як на дівчата очима кидає, — сказала сусіда Підгірної. — А то яке лихо було для першої, таке буде і для другої. Недоброму чоловікові нема що вірити так, як тому коневі, що здихає, бо він ніби вже здох, але ще рітьми може християнинові життя вкоротити. Тай мені здається, що Іван навмисне вдавав, що вдурів, щоб людям очі замилити, що ніби то він за жінккою так упадає, та щоби тим другу принадити. Знаю я, бо бачила й таке. Нераз в краю вмре йому жінка, він ходить такий ніби розбитий, що, от держіть мене, бо впаду, голосить, спотикається йдучи за трунвою, за розвору держиться, а зпідлоба зиркає на хати, де, або вдовиця, або така собі пристаркувата дівка мешкає.—

— Та ми говоримо ба це, ба те, але чи ви думаєте, що від такого придурковатого чоловіка будуть діти людяні? — запитала Текля, натискаючи глини попри одвірки. — Мені здається, що яке дерево — такий клин, тай яблучка від яблінки далеко не вікочуються. Ожениться, і, як приведе на світ таких, що їм буде якась хиба в голові, то яка користь з того? От клопіт їм самим, тай сусідам нема спокою — страшно з хати вночі виходити. Я би таким ніколи не позволила женитися. —

Слухала Софія тої бесіди, але навіть і до голови не припускала, що колись, незадовго, прийдеться її з тими самими думками про Івана боротьбу провадити. Хоч він іще не сказав нічого, ще не сватав, але вона відчувала, що леда день прийдеться їй сказати своє слово. Боялася того дня, хоч із другого боку ота хатина, що вона вичистила та вибілила, худібки маленька череда, свиней — десятеро вона нарахувала, є криниця, тай таки свекруха, Ганна, хоч до рани приложи. Старого Поштаря вона не боялася так, як і молодого — незле було з цього боку. Тільки оте — зрозуму був зійшов і тепер, хоч ніби розумний, але Бог його знає? Може він тільки вдає розумного?...

Та недовго прийшлося Софії ждати на Іванові освідчини. Облупав він свою хатину знадвіря — обсунулася стара глина, повідпадала тут, то там і дуже шкарадно

хата виглядала — хотів її до людей привести так, як і в середині, і запросив жінок на толоку, а Софію до хати щоб їсти варила. Не відмовлялася, пішла, варила, обід зварила, бо вечері не треба було — скінчили ззараня. Пішли жінки, розійшлися, а вона щось там попрала Іванови і заждала, щоб висхле поскладати.

Вніс Іван до хати наруку дров — на зачепку, бо не треба було — і ніби вже йшов на двір, але на дверях здержався, мов би щось пригадував, а далі став на дворі, виставив голову до середини, тай до Софії:— Як схочеш, то ця хата твоя буде, — сказав і голову за одвірок сховав.

Софія стояла коло замисничка — серце в неї сполохалося від тих слів і страх її обняв. Відчула, що дурний Іван сватати її почав. Але перемогла той страх і до нього ніби жартом: — Як моя? Нащо мені твоєї хати як у нас є своя? —

— Е, ти не розумієш, що я кажу, — сказав Іван і, сміючись цілим лицем, голову зза одвірка виставив. — Я кажу, що ти можеш мешкати в цій хаті, — пояснив стидливо.

— А ти куди підеш? — запитала вона, набравши смілости.

— Я також буду мешкати . . . З тобою — ми обоє будемо мешкати, — відповідав він і поволеньки всувався до хати, ну, вже мешкати входив. — Нам так добре буде! Я буду тобі дров і води до хати вносити, ти будеш їсти варити і хату чисто держати, отак, як тепер. Дивись, як то гарно в ній ти поробила!—

Софія слухала Івана і аж в самий кутик втулилася зо страху. Була б на стрімголов втікла з хати коли б він на порозі не стояв. Але не було ради.

— Слухай, Іване, — почала вона зо страху і сердито і з просьбою. — Я знаю, що ти хочеш щоб я тобі за жінку була. Та це собі з голови викинь, бо я не буду тобі за жінку, бо ти дурний. Ти вже одну мав і деж ти її подів?—

— Е, ти дурне говориш! — не сказав, але таки крикнув Іван і його лице насупилося; розлобила його Софія.— Знаю я, що ти про Ольгу говориш. Але я скажу то-

бі, що вона не була мені за жінку, а я не був їй за чоловіка, бо вона мене, а я її не любив і тому в нас дітей не було. Я був дурний, і вона була дурна і нас дурних силою оженили, багаством великим здурили оті·..

Іван спімнув Калину і тата свого і люто їх закляв.

Софія знала цілу Іванову історію як його женили, а тепер почувши, що він і Ольга жили з собою як чужі і він проклинає тих, що їм таку страшну шкоду вчинили за багаство, подобріла до нього — жаль їй стало цього, осоружного вдівця. Всеж таки за Ольгу його не любила.

— Але Ольга невинна була, а ти мстився на ній і в гріб загнав, — сказала з докором.

— Брешеш! Брешеш! — скричав Іван і аж посинів із гніву і зубами заскреготав мов би цвяха гриз. Софія витріщила очі зо страху, скамяніла на хвилину, а далі почала крадьки посуватися попри стіну до дверий щоб втечи з хати. Але Іван, їй на диво, обкрутився, мов би застидався за свій гнів, став на дверях, припер голову до одвірка і почав із болючим плачем говорити: — Я не винен, що вона вмерла. То мій тато і її мама винні. Я її хоч не любив, але ніколи пальцем не рушив. Моя мама віддавна казала мені, що то гріх жінку бити. Тай тата і маму і всіх гріх бити. Хто бє, того дідьки до пекла візьмуть, як умре. Я ще нікого не бив...

— А-я, не бив. А тата твогó хто бив тоді, знаєш, коли ти до своєї хати від старих забрався? — сказала Софія, забувши за свій страх.

— То неправда; старий брехав; я його не бив, — виправдовувався Іван. — Він вдарив мене ломакою по плечах; я мав сокиру в руках і міг йому голову розчерепити; я кинув сокиру і ломаку йому з рук вирвав. Він не давав, а я, як ним махнув, а він аж перекотився. Схопився і почав кричати, що я його бив.

— А Калину, маму, хто таки трохи не вбив кицками? Ти знаєш коли то було.—

— Знаю, знаю· Я її й раз не-поцілив, бо не хотів ціляти; кидав щоб її напудити. —

— А з Катериною, з сестрою, хто завсіди бився? — допитувала Софія, мов би дражнилася з ним.

— То дурна бійка, — сказав Іван недбало. — Ми не билися, але фляцкалися; віддавали одно одному штуханці.

— А чому ти завсіди ходив такий навурсений, та сердитий, що всі тебе боялися за те і нелюбили? Ольга була б тебе любила, як би ти був інакший.

— Я був навурсений, бо всі мене не любили і за те я був сердитий, — сказав Іван із жалем. — Куди я пішов, мене на сміх брали. При забаві то лиш дрочилися зо мною, не-бавилися і ніхто не хотів навіть мою руку держати в забаві. Я любив Марію, бо вона мене не боялася, завсіди говорила до мене, не гордила мною; я люблю Воркуна, бо він говорить до мене як до чоловіка собі рівного, а всі інші поводяться зо мною як з дурнем...

— Ти сам за те винен, — вихопилося Софії оскарження.

— Не сам, ні, — боронився Іван. — Мене мій тато зробив дурним. Від коли памятаю, я не чув від нього ласкавого слова, такого, як від Воркуна. Він ніколи мене на коліна не взяв, коли я був малий, не бавився так, як Воркун з Корнилом і з Павлом. Ніколи нічого мені не купив поки мама не виплакала, ніколи не казав, що я щось доброго зробив, тільки все зле, недобре і замало. Я був би давно втік від нього так, як Катерина пішла і не вертається, але я не хотів маму покидати, бо вона добра...

— Але таки покинув, — забрав Ольгу і лишив маму коли її найгірше було з малою дитиною, — сказала Софія, та ще й підсміхнулася, що ніби зловила його на недобрім учинку.

— А мамі нащо було тої дитини? — прогудів із несмаком Іван. — Казали, що ми вкупі будемо робити і, коли старий умре, то все моє буде, а то я видів, що вже так не могло бути і забрався на своє. А Ольгу я не брав — вона сама пішла, бо так їй її мама наказала.

— Як ти не любив Ольгу, то чогож ти вдурів був, коли вона померла? — запитала Софія, бачучи, що при такім сватанню може витягнути з Івана всі його тайни.

— Я не вдурів був; я лиш не знав, що зо мною сталося, — перечив він напів сердито. — Ти знаєш, як то страшно мені було зробилося, коли вона вмирала на моїх руках! Я її не любив коли вона була здорова, але коли почала вже дуже ослабати мені стало банно за нею. Я її доглядав як лиш умів і при тім щось до мене приступило і шептало щоб я пімстився на тих, що оженили мене з нею. Бо вона невинна була — вони винні були. А коли я її взяв перший раз на руки, щоб на двір винести, вона притулилася до мене, за шию обняла і почала жалібно плакати, то мене така злість напала, що я мало не-здурів і не-побіг щоб замордувати її маму і свого тата. І вже хотів її покласти і бігти, але вона почала говорити пошепки, просити, щоб я, простив їй той гріх, що вона не могла мене любити, але тепер уже любить, бо він уже добрий для неї. Вона як це сказала то я малоколи відступав від неї. Я про нікого і про нічо не дбав тільки коло неї сидів і на руках носив. Вона була така легенька, така люба, я так її любив...

Тут Іван, заплакав і аж головою з одвірком боровся з жалю. А Софія дивилася на нього, та й собі заплакала.

— Я не памятаю, що зо мною сталося, коли вона вмерла, — продовжав далі Іван, втерши рукавом, одним махом, заплакане лице й очі. — От, як крізь сон бачив як її споряджали, в трунву склали, а потім на цвинтарі поховали. Потім мене не обходив світ; я його не бачив; от сидів отам, на приспі, бо мені здавалося, що я її на руках держу, і вона дивиться на мене — в неї такі гарні очі були — і шепче, що їй так любо на моїх руках, так легенько робиться від теплого сонця і тулиться до мене...

— Аж Воркун зпамятав мене. Я йому повірив, що Ольжина душа літає і дивиться, що я роблю, бо він завсіди правду каже. Але мене знов з памяти викидає коли хтось каже, що її в гріб загнав. Чого так мають казати? На мене гнів нападає і щось мені шепче щоб я пімстився на тих, що винні і я аж плачу, що не можу пімститися, набити, бо то гріх. Ольга не схоче мене, як би я до пекла пішов і ти не схочеш бути моєю жінкою коли б я бився і на смерть когось скалічив. А нам добре би було обидвом. Ме-

не ніхто не силує тебе брати, ніхто не дурить, тай твойому татові і мамі я не скажу, що я хочу тебе собі за жінку. Вони можуть тебе намовити, а я не хочу силуваної жінки, бо з неї користи нема.

Софія вислухала Івана — дурний, але якось порозумному говорить — і сподобалася їй його бесіда.

— Ти, — каже вона йому, збираючись додому, — зачекай і подумай, чи я добра буду для тебе, а я подумаю, чи ти будеш добрий для мене — в такім ділі недобре спішитися. —

— Я завсіди буду добрий для тебе, — сказав Іван, коли Софія виходила з хати.

— Це ти так кажеш, а я ще не знаю — скажу тобі пізніше.

* * *

Пішла Софія з повною головою думок. Її вже, дякувати Богу, поверх двадцять рочків було, дівоча весна непомітно проходила, а їй аж тепер, перший раз, прийшлося подумати про свою долю. Тай яка то доля? Удівець, та ще й придуркуватий — інакше його не називали. Але на кого вона буде ждати, хто її схоче в одній спідничині та в одній сороччині? Тай сама себе не любила, в зеркало малоколи дивилася, бо не така вона була як ота Олена Дубова, або Єлисавета, або Парасина. Ці очі людям зривали, а на неї ніхто уваги не звертав, хоч невритна була, непогана. От здатна була якомусь такому пристаркуватому парубкові, що вже всі пороги ногами оббив, ноги сходив, шукаючи собі пари, або вдівцеві з дрібними діточками. Відчувала свою незавидну долю і навіть надію була стратила, щоб їй вінок колибудь шили. Аж тут Іван . . .

Мамі своїй вона призналася, з плачем признавалася. А Тетяна тільки плечима здвигнула: — Не знаю, дитино, що тобі казати, на Божу волю спустися, бо не хочу щоб ти на мене нарікала. — І це стільки поради від мами дістала.

Не втерпіла, Софія, тай до тітки Єлени за порадою вдалася: — Тіточко, що робити маю? —

— Софійко, коли б я могла, то неба би тобі прихилила, — голубила її Єлена словами. — Не скажу тобі ні сяк, ні так, бо гріх би мала як би я тобі твою долю занапастила. Чи дурний він, чи розумний, Бог його знає. Тай тільки один Бог знає хто з нас розумний, а хто дурний. Нераз і розумний таке надіє, таке начинить гірш дурного. А так довго, як ніби дурний знає, що є сонце на небі, що вміє хату збудувати, поле засіяти, збіжжечко спрятати, тай гріху боїться, на людей не кидається, то він уже людина. А, що він часом якісь хиби має — та хто з нас без хиби? Часом люди самі зроблять людину дурною. Замість її провчити, та на розум наводити, загалюкають, заштуркають від маленької, а вкінці дурною зроблять, навіжена, кажуть. А то яке виховаєш, таке будеш мати, хибащо Бог таки цілком розуму вщербить за якийсь гріх, на якесь покаяння. Тай Іван, кажуть, сякий, такий, а чому він такий? Хто знає, чи не був би він чоловічок, як яблучко, як би він ріс у ласкавім веремячку? А то натрудоватів від невигоди, закис у ній, тай сонечко Боже йому немиле. Ти знаєш, що я кажу, тай що говорю, а ти зажди, подумай і, як він має бути твій Богом присуджений, то не втече, не бійся.

Лекше Софії на серцю стало від Єлениної бесіди — якось то буде. Але, як то кажуть, одна біда десять чинить, так і тут. Довідався Поштар, що Іван сватається до Софії і відразу рогами проти став. А ще коли довідався, що Іван дав їй льошку за чищення хати, що наймає її до роботи, тай з Вакарем симбру завів, то таки порядним гнівом скипів. Як то він мав вязатися з чужими людьми, та ще й з Вакарем, котрий аж надто цвіркав йому до очей при кожній нагоді, а найбільше за школу, за Воркуном стояв?

І, щоб дати Іванови знати, що він на таке весілля не пристає, обрахував йому все, що тільки памятав: кошти Ольжиного похорону, все те, що Іван собі взяв із його крамниці коли мешкав у нього по смерти жінки, не забув і за ті штани і за черевики, що дав йому коли Воркун згоду робив між ними, долучив дошки і цвяхи, що Іван

узяв на підлогу, таке нарахував, що й самому страшно стало від того рахунку. Але нехай знає син стільки го добра вчинив йому батько, нехай платить, нехай не заводить симбри з жебраками. Що він із Софією візьме коли ожениться з нею? Таж вона сама голісенька! Таж він би знайшов для нього якусь криву, сліпу, але з кіньми, та волами і приданого повну фіру! Нащо йому доброї жінки — він і так не знає як із жінкою обходитися.

Але Іван не розбігався платити довг, а з тим іще більше з Вакарем вязався. Не стерпів Поштар, пішов до Івана і два бики зафантував без його відома. Іван розсердився, пішов, бики відобрав і ще й теличку взяв, казав, що вона від його корови. Старий стеріг коли Івана не було вдома, забрав бики і теличку тай продав. Іван навчився трохи терпіти і сидів тихо якийсь час — думав Поштар, що він осівся.

Всеж таки старий Поштар не був вдоволений — Івана з Софією постановив розлучити. Великим приятелем зробився дівчині, побатьківськи почав до неї відноситися коли приходила до крамниці; хоч до рани прикладай, такий добрий зробився. Прихвалює, яка то вона гарна та добра, яка працьовита, та що вона дармо марнується вдома, а то заробила б у місті і на себе тай батькові та матері дала б так, як Воркунові давали й дають. А вона вже не проста собі дівчина, до школи трохи ходить, до Ґудвина і, коли поїде до міста, то не буде вже цілком сліпа на мову. Там він знайде для неї роботу ще з ліпшою платою і лекшу, як Єлисавета або його Катерина має.

Слухала Софія Поштаревої мови, сподобалася їй. Щож вона вдома висиділа до тепер? От, коло маминих дітей, на фармі з татом і Поштареви довг відробляла. Цента готівки не мала ще в руках, щоб був її власний. Навіть ту льошку, що Іван дав, тато продав за пятку якомусь фармерові на розплодок, а пятку на податок дав, щоб Поштареви писок заткати. Віддаватися за Івана, та щож вона заробить у нього? От, буде так як і вдома . . .

Скрутилася Софія в думках — покидати Івана, добрий він уже здається, на кого ліпшого ждатиме, а тут місто,

гроші перед очима. Вкінці Єлисаветине весілля закрутило її цілком. Воркуни гонором її накрили і Єлисавета її за меншу дружку запросила. А в неї нічогісенько зо шмаття. Зо свого, що мала про неділю, виросла, нового не придбала — мамине про неділю доношувала. Позичила їй Текля дещо, що придавалося, а решту купити треба було в Поштаря, на відробок узяти.

— Бачиш, — говорив Поштар солоденько, — ти вдома гола ходиш, а Єлисавета приїхала убрана мов графиня тай ще й ґрафа привела собі за чоловіка. А вона не ліпша за тебе. Що в неї є ліпшого? От вміє ліпше писком крутити, але й ти скоро навчишся так робити коли поїдеш до міста. Ти не знаєш. Можливо там твоє щастя на тебе жде, а ти тут свої дні коротаєш. І я вірю, що воно жде, бо я не давав би тобі оці гарні черевики, тай цю гарну хустку, тай це, тай це на борг. Я знаю, що ти поїдеш, заробиш гроші і віддаш мені коли я приїду до міста, ще й подякуєш мені, та передаш мамі з десятку, або дві на її потреби. Але ти будь мудра і нікому слова про це не кажи, бо донесеться до твоєї мами, а вона, знаєш, недомагає, не пустить тебе, бо що вона робитиме сама з дітьми в хаті і на дворі? Я тебе крадьки повезу. Вона трохи зажуриться, але коли ти її грошей пришлеш, то зрадіє, ще й мені подякує, що я тебе так нарадив. —

І таки нарадив, Поштар, Софію. По Єлисаветинім весіллю пішла вона до нього довг відробляти — довше як місяць, казала, мусить бути поки відробить, і поїхала крадьки з Поштарем, навіть мамі не сказала.

РОЗДІЛ XVI.

Про Поштареву Катерину і чутки не було ще десь від Маріїного весілля. Просила Ганна Дьордія щоб шукав-розпитував людей у місті і, як би знайшов, силою додому забрав.

— Чогож вона має свої дні марнувати, для чужих робити, а тут, вдома, мусимо чужих наймати? — говорила вона крізь плач.

Та не так про роботу журилася Ганна, а жаль їй доньки було. Тільки одну мала тай з тої потіхи не мала. А Дьордій тільки рукою недбало махав на її просьбу.

— З неї така користь була б вдома як і в місті — шкода шукати, — говорив гнівно. — Бачити і признаватися до мене не хоче. —

Дьордій таки правду говорив — Катерина не признавалася і втікала від нього. З початку, коли ще в Ґрифина робила, то сяко-тако було, не ховалася перед ним. Пізніше зноровилася. Він відвідував її кожний раз коли був у місті, але не розмовляв, не тішився нею отак, як Воркун із своєю. Цей приїде, розповість що вдома діється, порадяться, що купити має, натішаться собою, а він відвідував тільки на те щоб її платню від Грифина забрати. Забере, цента їй не лишить, та ще й наговорить Грифинови щоб не жалував, а карав її коли не робить як він бажає. Кілька місяців так робив, а вона тільки плакала нишком. Жаль їй було, що Марія, працюючи в Фрейзера, — разом обидві до міста приїхали і разом на службу стали, — так якось гарно вдягалася, аж любо, а в неї нігочісенько нового. Привезла з дому тільки те, що на собі мала тай втім вбудень і внеділю ходила. Марія часом відвідувала її, а вона Марію ніколи, стидалася людям на очі показуватися. Аж сама Ґрифинка здогадалася тай до Ґрифина вчепилася.

— Щож старий, той Поштар, собі думає? — говорила сварливо. — Гроші забирає, а дівчині нічого не купить! Вона вбратися потребує. Шмаття, крім буденного, не має, але

й те ледве купи держиться. Доношує моє і твоє старе, пірване. Стидно! Вона вже немаленька.

І нагрозила Ґрифинка Ґрифинови, що, як він дасть Катеринині гроші Поштареви, з хати його вижене. — Вона робить і платити їй будеш — нехай вбереться, — додала сердито.

Послухав Ґрифин жінки, дав Катерині гроші; невеличка платня була — вісім доларів на місяць брала; а вона при першій нагоді до містечка побігла тай якесь дуже модне убрання купила. Таке якесь: ніби шовкове на показ, з френзлями, з биндочками, з позолочуваними шнурочками; щоб інакше від Маріїного було. Принесла, сховала, така охоча, та весела зробилася аж любо. Неділі ждала щоб вбратися в новеньке і натішитися ним.

Трапилося, що Ґрифини з дітьми до церкви поїхали, до містечка, ще зранку, тай казали, що звідтам відвідати якусь родину поїдуть. А Катерина скоренько обід для наймитів приготовила, начиння помила, попрятала, позамітала і скоренько нову сукню убрала. Модна сукня і біла, біліша від снігу. Ходить по хаті, сукнею по підлозі волочить, мов ґрафиня, глядить у зеркало, тішиться, серцем і душею радіє, що діждалася такої новини за свої гроші купленої. Ще коли б черевички новенькі, та на шию щось показного покласти, та до вух якісь гарні цванчики причепити, та волосся якось модно скласти і капелюшком з довгим, пушистим перцем, прикрити, ото було б гарно! До містечка викралася б вечером у неділю і хлопців би з ніг валила.

Але нема... Черевички, старенькі штибилятка, викривилися, писочки вгору задерли, і аж побіліли — гній і болото давно вже з них політуру зіжерли тільки пошрамовані зморшки полишали. А по високих обцасах — минувшина по них лишилася. І якось дуже дивно ті черевички, зпід тої білої, білішої як сніг сукні визирали. Не пізнавали Катерини, тільки її ручки, що мабуть були забули, що вони дівочі — в хлопячі їх праця обернула. Був де-не-де ніготь цілий, а решта мізерні за кінці пальців поховалися. А ті карби, якими старі батьки дванадцять разів "Господи

Помилуй" лічили в молитві, глибокі були, повипрівали від помий та від прання, тай таки руки зверху мов старенької лози кора — непридатні були руки, тай шия, тай личко від недоспанечка натрудоватіле, тай волоссячко як будь скидане, до сукні тої модно-білої.

Всеж таки великою втіхою ота сукня Катерину наповчила. Раділа дівчина...

Аж. як на лихо, підвечір, вже от-от мала роздягатися з нового і старе вбирати та до роботи вечірної братися, батько, Поштар, з'явився, за грішми прийшов. Несподівано до хати зайшов, от застукав, увійшов — не мала часу сховатися у другу кімнату. А він як побачив, аж посинів із гніву та до неї, здавалося, бити хотів. Зо страху ледве втікла на двір, а там до стайні забігла, сховалася, від його крику та ганьби. На те й Ґрифини надїхали.

— Вдягнулася — за свої гроші купила, — боронила Ґрифинка Катерину, довідавшись від Поштаря в чім діло, хоч і не бачила того діла. І таки добре Поштаря насварила за його скупість, за його, як вона казала, рабунок дівчини. Тай сам Ґрифин вмішався, ніби подоброму говорив, що дівчина мусить мати шмаття про неділю, бо якже їй без нього? А, що вони, жінки, купують, то їм, чоловікам, нема діла мішатися — мають вони свій смак.

Бачив Поштар, що нічого не вдіє, налаяв, обіцяв, що вязи їй скрутить як зловить і пішов. А Катерина слухала зо свого сховку і, коли вже небезпека минула, злізла з поду, десь там у старе сіно сховалася була, вийшла, а Ґрифинка аж у долоні плеснула з диву, побачивши її і не знала, чи сміятися, чи сварити, чи плакати. А Ґрифин, хоч як пробував бути приличним, не видержав, зареготався, а діти й собі на всі голоси хихотали — чудо, чудо побачили. Павутиня, та порохи, та сіно бідну дівчину до крайности досмішили.

Взяла Ґрифинка з очей заплакану дівчину до хати, трохи насварила, приголубила трішки щоб сльози втерти, і наказала подоброму чому вона не порадилася що й яке купити, або чому не пішла до Марії, до Фрейзерки, а ті

вбрали б були її за ті гроші як квіточку, а то купила таке . . .

Не видержала Катерина. З жалю до батька і зо стиду перед господарями, поробивши кілька днів, покинула Грифинів крадьки і навіть плати не домагалася за півмісяць. Знайшла роботу в реставрації начиння мити. Робила і мало коли на місто показувалася. Боялася батька стрінути тай знайомим не хотіла на очі показуватися, думала, що всі знають її пригоду. Сукню модну подерла-спалила, а коли платню одержала, то крадьки до Марії вдалася за порадою, щоб її до лиця вбрала тай щоб її батькови не сказала, де вона служить.

Але Поштар не дармував. Ходив, шукав, розпитував і допитався. Застав її в кухни, висварив побатьківськи і грошей впоминався. Але викрутилася, роботу покинула і нишком другу знайшла в якихось панів на передмістю.

Кілька місяців шукав Поштар за нею і таки вишукав. Допитався до панів, приходить сердитий під двері, стукає, відчинилися двері — обоє зблідли . . .

— Чого хочеш? — крикнула Катерина зо страхом, вдаючи, що не знає батька.

— А ти, сяка-така, думала, що не знайду тебе? — сварив Поштар із гарячим гнівом. — Додому збирайся, або гроші давай!—

— Що, що ти кажеш? Не розумію тебе, геть собі йди! — крикнула поанглійськи і перед самим батьківським носом дверми лопнула, замкнула.

Зчинив Поштар крик під дверима, господар запитав Катерини в чім діло, а вона: Якийсь, каже, багяр прийшов і грошей у неї домагається.

Вийшов господар, відганяє, а Поштар до нього: — Вона ж донька моя, дитина, право маю до неї, — кричав гнівний мов градова хмара. — Додому нехай іде щоб той хліб, що з'їла і те шматя, що зносила відробила. Не хоче, нехай гроші дає!—

— Не знаю тебе і вона каже, що не знає, тож іди собі чоловіче геть, а ні, то поліцію приключу, нахабник ти!— сказав господар і при цім Поштаря на вулицю випровадив.

Пішов Поштар, серце гнівом кипіло. Грозив, що сам поліцію до помочі візьме. Але не брав, замовк і про дитину, Катерину, ні слова ні кому не сказав.

Аж пізніше вже, по Маріїнім весіллю, Поштар стрінув її припадково на вулиці вечером; з якимось парубком ішла. Пропустив їх, а сам за нею став підбігаючи казати: — Мама сама вдома ради не може дати з роботою, а ти з парубками по вулицях волочишся, — говорив він і жалю словам додавав. — Не стидно тобі від мене і від людей? Я гребу, не-доїдаю, не-досипляю, працюю, а жебраки мою працю розтягають; наймати їх мушу і за роботу платити.

— Хтож то такий? — запитав парубок оглянувшись.

— Фармер якийсь, не бачиш? Пяний, або в голові йому перевернулося і балакає сам не знає що,— відповіла Катерина і майже до бігу свого товариша тягнула, спішила.

Підбігав Поштар, докоряючи, а парубкови надокучило, оберунвся тай до нього: — А йдиж ти, дурню старий! Бачиш оці кулаки? Зараз світа божого не побачиш!

Глянув Поштар зо страхом на кулаки — здорові були, — прошив доньку гнівом в'їдливим і остався, не знаючи в котрий бік іти щоб знов не стрінутися з дитиною і з кулаками. Там він і вирікся її — обоє зріклися своєї крови.

* * *

Катерина нераз приходила відвідувати Єлисавету в Фрейзерів і нераз, коли Воркун був у місті, серцем плакала бачучи, як він з Єлисаветою любенько розмовляв. Розкаже їй всьо, про найменшу крішку, що Єлена робить, що Корнило виробляє, як Марія з Василем доробляються, про сусідів розкаже що добре, тішуться обоє, балакають. Єлисавета рукою батька за шию обійме, за вус збиточно потягне, а він її за личко легенько щипне, пестяться обоє, а вона дивиться і жаль серце проймає. Жаль, що й вона не може зо своїм батьком отак поговорити. І розпитавши Воркуна дещо про Ганну, передасть їй якийсь дарунчик і піде з каменем замість серця додому.

Намовляв Воркун Катерину щоб ішла додому, на фар-

му, є маєток, є коло чого бути, а вона: Нехай старий давиться своїм маєтком, казала ні-то з жалю, ні-то сердито. Жаль мами, добра вона і була б із нею дотепер, як би він, той, мій тато, був не завіз мене сюди щоб гроші заробляла і платила за те, що я в нього з'їла і, що зносила. Не батько він мені, добра в серце не наляв, але ще й те висушив, що мама наливала. Не така я, як людські діти, стидно, але признаватися до нього не хочу.

Чуйне серце мала Катерина, чуйне на добро і чуйне на злобу. Але злоба завитила на добро і любов до батька вбила — згадки про нього не терпіла. Ненавиділа його і ненавиділа себе і, вкінці, зникла з містечка. Говорили, що обоє зо своїм парубком, що водив її, поїхали кудись, до роботи у інше місто. Не видно її було довгий час, аж перед Єлисаветиним весіллям з'явилася сама, без чоловіка і скоро стала до роботи в приватному домі.

Стрінула Єлисавета Катерину припадково на вулиці. Зраділа, обняла, мов сестру і розпитувати стала, де була, як поводилося. А вона, якось так зимно: Була, каже, я там і там, не сподобала тай вернулася; щось до мами мене тягне; на фарми хочу поїхати.

— А чоловік де? — питала Єлисавета і в очі збиточно заглядала.

— Чоловік? Який чоловік? — питала Катерина ніби здивовано, але в голосі бренів жаль і гнів.

— Таж той, знаєш, що водився з тобою. —

— Та яке водився? Так про око ходили, — сказала Катерина і скоро хустиною ніби чоло втерла. — Як тобі живеться, — почала скоро Єлисавету питати. — Був хто з фармів недавно? Що там чувати? —

— Не маю — каже Єлисавета, — часу розповідати; за орудкою спішуся, до крамниці; до нас вечером прийди, поговоримо. Багато тобі скажу нового. — З тим і побігла.

Глянула Катерина в слід за Єлисаветою та аж зуби затиснула щоб сліз не пустити.

Прийшла вечером. Фрейзерка втішилася, сідати просила, тай почала розпитувати про той світ, де Катерина була. Розповідала дещо, аж якісь гості надійшли і обидві,

Катерина з Єлисаветою, на гору пішли щоб поговорити.

Розповіла Єлисавета скоренько про себе і про фарми, що знала, а найбільше про свого Била оповідала, ну, скінчити бесіди не могла. Дуріє за мною, каже, жити без мене не буде і я обіцяла, що вже подружимося скоро.

— Щаслива ти, — сказала Катерина, коли Єлисавета з утіхи обняла її і на ліжко жартком повалила. — Щаслива ти вродилася і живеш у щастю, а я, мов би проклята, сама себе цураюся . . .

І тут, Катерина, мов на злість собі, почала про себе оповідати.

— Вчепився, каже, до мене той, ти знаєш, а я, дурна, повірила йому. Прикро було; батька відцуралася, а з тим і до мами ніяково було йти; сама-самісенька на світі осталася. Порожно в грудях, тільки гнів кипів і ненависть до всього. Аж його стрінула; на порядного здавався; убраний гарно, пристойний і говорити вмів до серця, до душі. Хто він був, я не дбала; що робив, я не питала; де мешкав, я не знала; от приходив, викликував, я виходила і йшли — весело робилося. При грошах був. Часом зникав на тиждень-два, але знов з'являвся, грошей не ставало, в мене зичив, казав, що як вдасться йому якийсь плян, тисячами накриється, а покищо не стає.

Вкінці почав намовляти мене щоб їхала з ним десь там, де вугіля копають. Там, казав він, ми подружимося і скоро гроші великі зробимо. Не хотіла я їхати; жаль було місто покидати, як-не-як, про маму почую вряди-годи від когось хто звідтіль приїде.

Та трапилося, що батько нас на вулиці стрінув і до мене присікався. А він відігнав і казав, що вибє як батько ще раз нападе. Не казала я йому, що то мій батько; стидалась признатися; але в душі гріху боялася, щоб за мене хтось мого батька бив; жаль би було, дивний жаль. І щоб не дійшло до того, я згодилася поїхати з ним куди хотів. Казав, що велику хату там має і зараз, коли тільки приїдемо, поженимося.

Повірила, поїхали, приїхали. Правда, хата велика, на два поверхи, багато кімнат і всі заповнені комірницями.

Питаю, хто вони, а він, каже, не знаю, не питав. Добре платять і нащо питати.

Познайомив мене з господинею, ніби тою, що порядок держала і гроші з комірниць зтягала коли його вдома не було. Представив мене: це, казав він, моя будуча пані, моя наречена і при тім якось дивно моргнув на господиню, а вона так само на нього. Завважала я той знак і страх мене обняв. Але, подумала, нехай, сили в мене знайдеться поборотися, як прийде до чогось.

Показала господиня мені мою кімнату, ніби тимчасову, а він, такий охочий каже: Баль у твою честь справлю вечором. Приятелів маю багато, попрошу, щоб прийшли.

Посходилися вечером приятелі, повиходили комірниці і почалася пиятика. Господиня фляшки з пивниці носить, приятелі платять, комірниці з приятелями пють, такий крик як на ярмарку. А мій до мене присікся: Пий, каже, це багачі і як гроші дають, бери. Ніколи я ніякого трунку не мала в роті і відмовилася пити; до кімнати втікла і там замкнулася, а вони до ранку пили і здається билися, бо тріскіт і рейвах здіймали.

На другий день кажу йому: Додому хочу — грошей дай; позичила йому всі, що мала, собі цента не лишила. А він просити став: Каже, пожди ще день-два, а найдовше тиждень, привикнеш за той час, а я мушу поїхати там-і-там, бо пильний інтерес маю. Коли вернуся подружимося. Легенький був на язик і повірила.

Поїхав, а я жду день-два, вже й тиждень минув, а його нема. Господиня почала налазити на мене, називати відлюдою, що я ніби його приятелів цураюся, не виходжу до них і не забавляюся. А далі почала мене силувати. Мусиш, каже, а ні, то їсти не дам і з хати вижену. Ще й якогось приятеля привела собі до помочі щоб ніби вмовляв на розум. А він як почав і ніби вмовляє і до мене залицяється. А я не стерпіла, гнів мене засліпив, побила йому голову, господини волосся повиривала, а сама втікла до містечка. До готелю прийшла і прямо до кухні допиталася. Прийшла й роботи питаю в кухаря, хінець був. Побіг він десь, за хвилинку вернувся, тай каже: Завтра рано в пятій го-

дині в кухни бути, за помічницю. Показав мені кімнату, в якій я мала мешкати, я втішилася, замкнулася, щоб виплакатися добре. Так і заснула.

Роблю, працюю, ніде не виходжу і нікому ні слова про себе. Тай ніхто не питає хто я і звідкіль приїхала, віддана, чи дівчина, от добре, що роботу знала. Платили незле — три рази більше як я тут брала. І так минув день-два, ба й тиждень, я переслухую між службою чи хто не шукає такоі як я, чи недопитує мій за мене, але тихо, ніхто ні слова.

Аж одного обіду, по кількох місяцях моеї пригоди, дивлюся я крізь віконце в дверях із кухні до їдальні на гостей при столах. Дивлюся і очам своїм не вірю. Сидить він із якоюсь дівчиною — обід їдять. Не стерпіла я тай до одної з донощиць: давай, кажу, фартух! Скоренько на донощицю перебралася і просто в їдальню, до стола, де він сидів, іду. Прийшла, питаю, чи не потрібно чого: кави, чаю . . .

Він як зобачив мене, аж зблід і, думала, зірветься, втече. Але він примерз і почав вдавати, що мене не знає. А я, ніби, забираю порожні миски зо стола, прихилилася тай йому до вуха: Гроші, кажу, віддай, пятьдесять доларів. Не віддаш — застрілю мов пса.

Він ніби визвірився на мене, розсердився і каже: Геть від мене ти, сяка-така. Я гнівом скипіла і мискою між очі раз, другий, третий, він перевернувся з кріслом на підлогу, а я ногами по зубах, по голові. Зчинився рух, гості посхоплялися і ледве мене відірвали від нього. Вибіг кривавий — лиця не було видно, і втік. Мене до моеї кімнати відвели, не знаю, чи я вдуріла була, чи що, бо кількох коло мене вовтузилися поки завели.

Пробудилася на другий день — якась старша вже жінка сиділа коло мене і мокрі рушники до голови прикладала. Тиждень пролежала поки прийшла до себе. Жінка випитала мене про все, я розповіла, а вона мене в голову поцілувала. "Сміла й відважна ти, дівчино, але гнів в тебе страшний, з розуму зводить", сказала мені і мене легенько по лиці поплескала. "За свідка будеш; його зловили і судити будуть, бо дівчат невинних на манівці зводив".

Посвідчила я, гроші свої одержала — суд присудив і він до криміналу, а я перехрестилася і сюди втікла, додому забаглося, тато не страшний...

* * *

Лекше стало Катерині по її сповіді перед Єлисаветою. Потім щодругий день прибігала розвідуватися чи нема кого з фармів, але сіно, потім жнива людей вдома держали і не було з ким поїхати. Аж Єлисавета на своє весілля їхала й її запросила з думкою, що її дружкою буде, хоч словами нічого не споминала. Треба було з мамою вперед порадитися, бо чула від людей і таки від мами, що дівка, котра гонить світами та з вояками, або з чужими людьми водиться, то її дівоцтво вже непевне і така за дружку не повинна бути, хиба такій, як вона сама, що дурить Бога і людей, що вона чесна, хоч знає, що її вінок не буде сіяти так ясно-красно як чесної дівчини. А Катерина, Бог її знає? Водилася з чужими тай у світі була.

А Катерина тішилася запрошенням — в товаристві поїде і, можливо, вдома останеться. До тогож ще й з Биловими товаришами познайомилася і той, що мав бути за старшого дружбу, таки сподобав їй. Веселий і балакучий був.

Поїхали. Попри ворота батьківські їхали — серце билося коли злізала з воза й питало: Простить батько зневагу, чи ні? Ганна побачила, та вплач — дитина додому прийшла, а Дьордій скоро з хати вийшов і пішов не оглядаючись.

Заніміло серце в Катерини. Так гарно їхалося, такі гарні думки снувала, а тут батько і глянути на неї не хоче. Жалувала, що приїхала, але...

На другий день у Воркуна перебула, в роботі помагала. На заводинах сиділа за столом коло Софії Вакаревої — завидувала їй, але щож? Відчувала, що з призирством на неї глядять, відчужилася, світовою стала, Бог знає, що виробляла. Але свято-весільний настрій займив і її. Дивно якось, але займив, тільки думка била: Чи спра-

вить їй батько таке весілля, як оце Воркун Єлисаветі справляє? Сумнівалася, жаль ставало, але зараз до мами думкою бігла, на неї вона надію покладала.

Повіз Поштар Єлисавету до шлюбу, а Катерина вдома осталася. З Ганною пляни вложувала як би то і чим би то батька перепросити. І при тім вона не втерпіла щоб маму не запитати як то вона могла видержати жити з батьком так довго.

— Незлий він, — говорила Ганна. — Та шлюб, дитинко, а потім діти до всякого привяжуть; мус з ним жити і біду ділити. Але як не бє, не катує, то й добрий. А батько до бійки не пускається і за те, кажу, незлий він. Коли б не його впертість, та не захланність, то таки і добрий би був, а то хотів би цілий світ собі загорнути і сердиться, що не може. Покинув старий край, бо там тісно було. Приїхали сюди, а він, щоб бути на широкім, завіз нас далеко від людей, казав: що чим далі, тим ліпше — не будуть люди докучати і перешкаджати великий маєток до купи збити. Але показалося, що без людей нічого не вдіє і почав імігрантів сюди привозити щоб робітника таного мати. Тим часом ці, тані робітники, на своїй землі роблять і не наймиш їх за що будь, а до того ще й верховодити починають. Це його гнівить; сердитий ходить, хоч нема чого. А я не дивуюся, бо знаю його натуру — нестрашний він мені.—

— Через то нема в нас любости в родині такої, як ото у Воркуна; тато тільки за маєтки дбає і більше нічим не журиться, — сказала Катерина.

— Знаю я це, дитинко, але що зроблю? Хотіла б і я щоб у нас так було як у Воркуна, пробую, та тата вже не направиш; якого його Бог сотворив, таким і умре. Не має він такого язика, що Воркун має; не вміє коськати; а Воркун, то й вовка прикоськає, сяде на нього і їхатиме. Така-то в нього вдача — з чорного робить біле. Але й з татом можна жити; от я жию з ним уже близько тридцять років; тільки не треба на нього дивитися як на кожну чорну хмару, зо страхом, бо не кожна така чорна хмара градом сипле, а то прогуркотить, поблискає і пройде без

шкоди. Так і тато — наворкотить, насварить, тай піде; я навіть не дивлюся в той бік, бо знаю, що він не пішов пити, або спати зо злости; до якоїсь роботи піде.—

— Чи тато довго держить гнів у серцю? — запитала Катерина, жалуючи, що вона завсіди дивилася на нього як на чорну, градову хмару.

— Та яке там довго; залежно від того на кого гнівається. Якось-то, коли цей, наш професор прийшов сюди, розївся був на Воркуна; казав, що Воркун намовляє Вакаря аби той виказував на тата всілякої, злодієм називав між людьми, коло школи. Прийшов додому такий сердитий аж зубами скреготав, кулаком у стіл бив і прирікав, що Воркунови не подарує, з хати вижене як прийде чогобудь. А, Воркун, таки на другий день приходить свердля зичити; шпихлір будував і не мав чим діри на тиблі вертіти. Йде прямо до хати і: "Слава Богу-Ісусу Христу, як-же ви нічку переночували, не снилися вам жиди на ярмарку, не кусали вас блохи", витає, питає, підсмішкується з тата. А тато сидить на стільчику і черевик латає і сердитий такий, аж палає від гніву. От, думаю собі, як він раптом зірветься, як вхопить стільчик, то будуть жиди й блохи Воркунови в очах привижатися. Але він а-ні руш — сидить, шиє, аж дратва свище, а Воркун далі меле: "свердля, каже, прийшов до вас позичити, бо знаю, що ви нетакий чоловік щоб не позичили; є в Соловія, є в Калини, але я таки до вас, за вашим прийшов, бо ваш найліпший. Знаю, що ви гей-би так, як би не мали до мене серця від учора, ніби, перекинулись такими словами, що не влізаються в уха, але слова одно, а свердель друге і, як його треба, то гнів мусить уступити йому на бік. Бо, притьма, як би вам шило зламалося, а другого не маєте, то пальцем не будете шкіру вертіти, але біжите самі, або когось посилаєте до сусіди . . .

— Тут, тато, зашляхував, бо йому шило таки трісло, а Воркун, надувся був бухнути сміхом, але здержався, зацикав язиком, тай до тата: "Ідіть, каже, до мене, або я хлопцем пришлю своє шило — маю таке гостреньке як голка, тільки приложи і вже дірочка є. Видите, який то

Бог добрий, як то Він усе гарно сотворив: Ви мені свердля — а я вам шила позичу".

— Тато подивився на Воркуна, тай каже: "Григорію, ідіть ви геть зо своїм язиком і не вертіть моє серце, бо такий я лютий, що зараз би вам писок дратвою зашив, як би не .... Як би ви шило не зламали, підхопив Воркун жартком". І таки викрутив тата на двір, до комори, взяв свердель, та ще й побалакали собі щось, бо аж до воріт обидва потяглися розмовляючи. Коли б і ти могла якось так до тата закудкудакати, як Воркун, то й до тебе би подобрів. Інакше не знаю, як до нього приступити.

Але Катеринині перепросини якісь не дуже вдатні були.

— Людські діти своїх татів на ноги ставлять, гонор їм ведуть, у багачі їх уводять, а мої останну сорочку би здерли, як би я дав, — кричав Поштар в понеділок, по Єлисаветинім весіллю, коли Катерина якось там перепрошувала його. —Чим Воркун ліпший від мене? От тільки, що писком уміє крутити, а поза те, що він? Харлак! Але його діти надувають! Одна йому і коровки і косарочку і грабарочку і грошиків, а друга якогось дурня зловила, що взолотить старого. Двадцять доларів мені дав, той Бил, за те, що я їх до шлюбу відвіз. А ти що мені пристарала? Стиду пристарала, бо в очі мені казала, що мене не знаєш, і ще якогось голопятника намовляла щоб мені зуби повибивав. А тепер, коли вже вибігалася Бог знає куди, привезлася сюди з якимсь вушибейником, що сподіється від мене тисячів приданого взяти. Але дідька візьме! Іди собі з ним звідкіль прийшла — знати тебе не хочу!—

Та Поштар, можливо, не був би був такий гнівний на Катерину коли б не бесіда Єлисавети з дружками та свашками на возі коли їхали до шлюбу. В тій бесіді вона забула на чиїм возі їде і чиї вуха разила, розповідаючи про старшого дружбу, що він робив у Била, але взяв уже фарму і шукає багатої та роботящої дівчини і кинув оком на Катерину, бо сподіється, що тесть дасть і гроший і худоби і він з тим ренч собі заведе. Це в самі печінки його вкололо— коні до ґальопу підігнав із гніву коли почув про

такого зятя. Згадав їй його, ще й вушибейником назвав.

Та ще й таке Поштареве нарікання могло було пройти без острих наслідків, коли б не сталася ще одна подійка і не догнівила його до крайности. Догадувалася Ганна по його голосі, що він був би проворкотівся, просварився, а вкінці махнув би був рукою і можливо сказав би був: — Дарую тобі цей раз, але як повториш, вязи вкручу, — і донька лишилася б була вдома. Але воно сталося трішки інакше.

Пан, Вилиям Р. Пикл, Воркунів зять, не поїхав додому зараз другого дня по весіллю. Не міг їхати — коні були трудні від шлюбної подорожі тай він сам потребував виспатися по весіллю і спамятатися, що з ним сталося. І проспавшись спокійненько у Ґудвина до півдня, зібрався і пішов до тестя, де ждали його з обідом. При обіді, Марія, смішком-жартком, почала дражнити його, що він через дуже важну причину поїде додому без Єлисавети. А причина була та, що він забудько і забув за дуже важні пункти, що після їх звичаю кожний молодий мусить сповнити — молодої він нескупив, ніби, не привіз дарунків ні татови, ні мамі, ні сестрам, ні братам, ні родині дуже близькій — це одно, а друге, він, коли заходив до хати вчора, не кидав через плечі грішми, або бодай горіхами з порога щоб заспокоїти та придобрити приятелів і товаришів молодої, а трете, він мусить бути приготований на боротьбу з парубками, що, коли він буде відїздити, стануть на воротях і не відтворять поки не дасть їм окупу. Отже, через одно, друге й трете, він може поїхати додому без молодої, або, вкрайнім разі, в дуже жалю-гіднім стані — побють і почот йому розібють якщо він не зможе зо своїми дружбами та боярами напад відбити, бо так воно було від коли люди запамятали тож і тепер може таке трапитися. Слухав він цих насмішків і таки направду задумався над ними; показалися йому правдоподібними, бо забирати дівчину з чужого дому, з чужої родини, з чужої громади без ніякої надгороди, без викупу, може направду витворити неприємні почування. До тогож ще й сам Воркун, притакнув, що він, Бил, не полиже меду так легонько

як він собі думає, але мусить зробити все пунктом так як треба, бо все те до весілля належне, і він не попустить.

— Чому ти мені не згадала про це коли ми збиралися їхати сюди? — сказав заклопотаний пан Пилк до пані Пикл. — Я був би з охотою накупив даруночків для всіх.

— Не турбуйся, забудь, — радила йому пані Пикл. — Марія з татом жартують; ніхто від тебе дарунків не вимагає; це тільки такий звичай у нас на весіллю. Але без нього можна обійтися без кривди.

— Але пан Ґудвин каже, що кожний звичай є важний коли він спричиняє приємні почування, і я хотів би щоб всі добре почувалися коли ми будемо забиратися звідсіль.

— Не знаю, що тобі казати; ти краще до Марії вдайся за порадою і, як вона тебе порадить, так зробиш.

А Марія вже й жалувала, що в таку бесіду зайшла коло обіду; стидно їй стало; дарунків від молодого домагалася; і старалася переконати Била, що її бесіда була тільки жартом і, що вони ніяких дарунків не хочуть і не приймуть, хоч воно й водилося, ніби був такий звичай у старім краю, що молодий купував тещі чоботи, що, коли вона їх вбула до міста, то туди рипіли, а звідтам хляпіли; братчикам молодої купував ножики, сестричкам хусточки, або якісь прикраси, а татови люльку з накривкою і з довгим цибухом або капелюх вишневий, як він не курящий був. Але все дешевеньке було, от тільки щоб очі заткати таким окупом і доньку взяти без клопоту. А тут нащо того?

Але Бил не хотів піддатися; стидно йому буде коли не зробить того, що звичай велить; і Павла Воркунового взяв собі до помочі. Зрахували і списали всіх членів родини дальшої і близчої, ну, хотів показатися перед родиною, що він розуміє як то має бути і з тим списом до Пошгаря, до крамниці, вечером пішов крадьки, дарунків купити. А то є вже історичний факт, що старі парубки дуже не поворотні в купованню дарунків, ну, не розуміються на них. Неодин із них, коли вже жениться, бажаючи зробити своїй молоденькій жіночці якусь несподіванку, купить щось таке, що в хату не влізається, або, як влізиться, нема де поставити, а для приятелів як що купить, то ні

на стіл, ні під стіл поставити, гармонію домашної обстанови псує, хоч і коштує немало.

Поштар аж руки затирав, помагаючи Билови вибирати річи зо свого бідненького краму на дарунки. Вибрали, позавязували, Бил записав що кому і при тім, Поштар, завважав, що для Єлени, для Воркуна і для Воркунових хлопців нічого не продав. І блиснула йому думка збитки Воркунови встроїти, на сміх узяти, щоб Єлені дримбу, а Воркунови сурлочко, таку гармонійку на губи, купив. Але Бил, хоч і не підозрівав Поштаря в злому, відмовився та ще й признався, що старому Воркунови кобилу жеребну, а Єлені корову тівну дарує; Корнилови таркатого коня лишає, а Павлови ровер купить як далі в місті робитиме.

Вчувши це, Поштар мало не тріс із заздрости та зо злости, а коли Бил вийшов, то такого рейваху наробив в хаті, що не тільки Катерина, але й Ганна стратила надію що він простить колибудь доньці проступок, і таки по голосі пізнавала, що він простив би, коли б вона, Катерина, такого зятя привела, як Бил.

І таки поїхала Катерина з Билом ь середу до міста долі собі шукати.

Плакала бідна дівчина, приглядаючись, як то Воркуни зятя з донькою виряжали в середу рано. Все було пунктом так, як треба. Воркун гостей спросив, Плешку з Никифором наймив весілля докінчити. Веселість така, аж душа радується — ціла родина дарунки дістала. Поштар розголосив, возом привіз. До тогож, мусів Бил заводитися ще раз зо своїм почотом до хати, стати на порозі і по припису кинути три рази через плечі по жмени пятаків, що в Поштаря виміняв, потім сідати по припису за стіл, їсти з Єлисаветою з одної миски, потім виводитися, стояти в повазі поки дружби не винесли віно (скриню, що Єлисавета сама собі купила, чотири подушці, що Єлена вже в Канаді зробила і дві вовняні верени, що з краю привезла). Все зложежено перед ними, мовляв; дивися, зятю, яке то добро з молодою береш і за нього ти, зараз мусиш подякувати батькови й неньці, а вони вас обоїх почастують на дорогу і поїдете з Богом.

І винесли на двір малий стіл і ослін, і посідали отець і мати з батьком і маткою, а гості співали, Плешкова скрипка грала-просила щоб молоді приступили до того, ніби зеленого стола, вкритого скатертею, що молода до східсонця вставала, і в садочку шовком-злотом вишивала. Як шила пальчик вколола і висякла кровця на землю зкотилась. І на тім місці, де вона впала винце зросло, вгору ся вило, біленько цвило і ряст-вино зродило. І тим винцем отець і мати тепер ніби частували князя й княгиню, випроваджуючи їх в дорогу, до княжого дому. І почастували тим соком, що лишилося з пропою, а потім, Плешка знов став у пригоді прощі казати. І тих, двоє дитят, припали перед тим зеленим столом і перед тими що при нім сиділи, і перед тими, що коло нього стояли і Плешковими устами просили у них прощення і благословення тай дякували вони отцю й матері за все добро, ніби, як казав Плешка, за сребло і злато, за шовки й аксамити, що лежали поховані в кованих скринях перед ними. І ніколи князям та боярам давним не снилося, що їх нащадки, нащадки їх черні, будуть наслідувати їх весільний звичай по сотках літ у чужій землі, у новому світі.

Висадили дружби "злато і сребло" на віз, князь остався в повазі на дворі, а княгиня пішла до хати з мамою в останнє попращатися. Пращалися, щиро пращалися, мама з любови за стіл її засадила і просила з'їсти щобудь на дорогу. А Текля, здатна на жарти, з дівчатами молоду розібрали і Вакаря замість неї убрали тай за стіл посадили, молоду сховали, а князеви сказали, що як він хоче щоб його княгиня скоро вийшла, мусить іти до хати і забрати її, вивести на двір і після припису висадити на фіру.

Пішов князь, вивів молоду і дивувався, що вона така собі нівроку тяженька, коли висаджував на фіру. Аж коли висадив тоді побачив, що то за зілля на віз витаскав — Вакар трохи коні не сполошив своїм сміхом, обнимаючи і ніби пробуючи цілувати Била.

Насміялися, навіть Бил зареготався зо збитків, і вивів він правдиву княгиню, висадив на фіру, сам виліз і в дорогу старий дружба коні рушив. При цім, Павло Воркунів,

вертаючись з Билом до міста, бабахнув із рушниці, а гості з Плешковою скрипкою і Никифоровими цимбалами голосили: "Ой ступила молоденька з порога, ой бувай-же моя, мамко, здорова. Тай не плач-же моя, мамко, за мною, бо не все я забираю з собою. Лишаю ти дрібні сльози по столу, а дрібніші забираю з собою. Розкину їх, моя мамко, ланами, ой зацвитуть вони рясно квітками. Будеш за мнов моя, мамко, шукати, будуть тобі ті квіточки казати: — Ой лежать-же білі сніги на горі, ой лежить-же твоя доня у дворі. Ой змарніло біле личко слізоньками, посилає буйні вітри із жалями. Прийди, мамко, подивися на мене, ой візьми ня хоч на днинку до себе".

В міжчасі співанки, хлопці задержали Била на воротях і жадали окупу. А Бил був уже приготований із окупом; давав їм якісь там дари, ніби, сребло і злато; Павло вистрілив із рушниці, ніби дав знак, що все впорядку, і поїхали вони в далеку дорогу, до княжого дому, в якому (так гості співали) є много покоїв, а один із них, ну, мусів обовязково бути найгарнішим, шовком-пухом вистелений, посріблений і позолочений, з дубовими дверми з замками молодими майстрами та шлюсарчиками зробленими, був приготований для княгині . . .

Туди, до того уявленого, княжого дому, до тих покоїв поїхала Єлисавета зо своїм князем. Переживши свій коротенький, княжий період у найвищих почестях і гонорах і, відчувши їх цілим своїм єством, їхала з гордим серцем у нове для неї життя і відчувала, що з висоти тих почестей і тих гонорів щиро даних отцем і матірю, батьком і маткою, родиною і сусідами дальшими і близщими, буде вона дивитися на нього.

Сиділа й Катерина Поштар на возі поплечу зо старшим дружбою. Два жалі, мокрісенькі від сліз, везлися: Єлисаветин і Катеринин; один — любовію пашів, а другий — ненавістю кипів. А за ними вслід гляділи другі два жалі: Єленин і Ганнин; обидва сльозами вмивалися, але неоднаково плакали . . .

* * *

Довго-довго згадували люди Єлисаветене весілля — гарніше воно було від всіх весіль, бо відбулося пунктом так, як треба. А Ґудвин більше як два зшитки списав, занотовуючи кожну річ весільної відправи так, як вони відбувалися. До того ще й співанки весільні, що Марія пробувала перетлумачувати йому по англійськи, записав прозою. Все списав із думкою, що, можливо, придасться воно колись бодай прочитати правнукам, хоч би навіть правнукам цих людей, що вони, їх прадіди, привезли до Канади, де то ділося і чим тую порожнечу заповнено. Тай про Поштареву Катерину нишком говорили — поділилися були люди; одні казали, що Поштар винен, а други — вона винна.

РОЗДІЛ XVII.

Тома Вакар голосно прирікав між людьми, що його нога ніколи не буде в Дьордія Поштаря на подвірю, хіба аж тоді, коли він, Дьордій, конатиме, а він, Тома, піде, посьміється з нього і скаже: — А що, Дьордійку, видиш? Наївся ти моєї праці, але дулю візьмеш із собою на той світ. — Це, на його думку, мала би бути найбільше дошкульна колька конаючому багачеви і він її з утіхою рихтував для Дьордія. А при тім, щоб поколювати його покище він конатиме, заприязнився з Іваном Поштарем так близенько, що, спеціяльно тоді коли Дьордій був близько, на Єлисаветинім весіллю, кликав його, Іванку, синку, дитино моя, а впридачу таки голосно говорив, що от-от на днях віддаватиме свою доньку, Софію, за Івана, і справить їй ще гучніше весілля, як справив Воркун Єлисаветі. На те конто навіть і Плешку з Никифором згодив щоб весілля відіграли.

А, Дьордій Поштар, слухаючи Вакаревого приречення та хвальби, відчував кольки, але замість сердитися, зробився такий приязний та легенький на язик, що не тільки людям, але й Вакареви ставало дивно, де він у таку доброту убрив, ну, мир Божий заводив. Івана, що бокував

від нього і зпідлоба глипав мов на пса, поважно сином називав, розмову пробував із ним навязати; Вакаря не оминав щоб не сказати приязне слово-дві; а для Софії, більш як Вакар Іванови, рідного батька вдавав. Приговорював до неї ласкаво: — Софійко, донцю, як то гарно пасує тобі бути за дружку і вгонорі за столом сидіти. — Це так вголос, а пошепки шептав: — Видиш, що то значить до міста на роботу піти! Видиш, якого то багача Єлисавета в місті зловила, а при тім іще й грошей заробила та старому Воркунови дала! Тай, думаєш, моя Катерина, хоче вдома бути? Де-де її здержиш! Я хотів би щоб була, бо є коло чого бути, але що значить моє добро проти того, що вона в місті має! Тай не зіпру, нехай іде, щоб не нарікала на мене що я її долю змарнив. А вона, знаєш, не хоче сякоїтакої, але ще ліпшої як Єлисавета знайшла. Коли знайде, приведе, а я її цісарське весілля справлю. Дружкою будеш, бо ти собі вже заробила в мене на такий гонор.—

Тай, як казав пізніше Вакар, замотиличив Поштар не тільки Софію, але й його самого. Ніхто не підозрівав, що він затівав весілля Софії з Іваном розбити. І, думали люди, що Єлисаветине весілля розібрало його, сокрушило йому серце і доброти йому наляло, бо, ніби бачив-побачив як то добре бути добрим чоловіком. І він, зараз по весіллю, хоч мав уже парову машину; таку собі, як казав Вакар, що вишкала, парою пшикала на всі боки, але роботи було з неї малощо більше як із кірату; але зо своєї доброти згодився молотити людям збіжжа по старій ціні, пять центів від міха, гурт-на-гурт, пшеницю, овес і ячмінь. Згодився на таку молотьбу і Вакар, відкинувши кольки на бік, бо: — Хто знає, що може трапитися? — говорив він до Тетяни. — Софія, хоч каже, що не хоче ще йти замуж, за Івана, але то кожна дівка має такі примхи поверха, ніби не хоче, але всередині аж пищить видаватися. А Софія не інакша від інших і може колибудь сказати, гай тату, гай мамо, робіть уже весілля, бо я вже знюхалася з ним, ніби з Іваном, і казала йому старостів присилати. А то добре було б мати збіжжечко вимолочене ззагоді, інакше лишиться немолочене і не буде що продати та

грошиків устарати на весілля — не хочу в Поштаря в довг залазити. Вже нехай Софія відробить йому свій, а я за машину збіжжем заплачу.—

А Тетяна тільки плечима здвигнула на мову чоловіка. — Роби, як знаєш, — сказала ніяково. Недолюблювала вона Івана; придуркуватий із нього зять буде, але й противитися отверто не хотіла, боялася, бо хто знає? Може Іван ліпший вдасться для Софії, як Тома вдався для неї? Тай маєточок має, а де є маєток, там і дурноту чоловікови можна простити, аби тільки руки не протягав до жінки.

Зараз по Єлисаветинім весіллю пішла Софія Поштареви довг відробляти. Фірою приїхав за нею, бо конечно треба було її помочі при машині. Привіз, змолотив своє збіжжя, лишив її на господастві, бо наймита не мав, а сам перетягнув машину аж до Підгірного. Довше як два тижні тягався з машиною в тім куті поміж фармерів і, при кінці третого тижня до Воркуна затягнувся і там став. До міста, казав, мусить їхати Ґудвина відвезти і марфи в крамници бракує. Поїхав і Софію взяв. Казав жінці, що мусить брати, щоб марфу на возі стерегла.

Приїхав Поштар до міста і відразу відвіз Софію до знайомого фармера, в котрого парову машину купив, і там лишив її за наймичку, ще й наказав господарям щоб до міста не пускали з місяць-два, поки не вбудеться. Тай тішився старий, що штука легенько вдалася, думаючи, що, Софія, не дуже собі бистра, але роботяща, привикне до господарів, дістане платню, матиме свої гроші, тішитися буде, вбереться, мамі передасть дарунчик і робитиме, ну, не знати як довго, от хочби через зиму, а за той час він знайде щось для Івана, піддасть йому якусь іншу подругу з маєтком.

Вернувся Поштар до міста, поорудував що міг першого дня, а на другий день Воркунового Павла питає, чи Софії не бачив. Привіз я, її до міста щоб купила собі дещо, а вона щезла десь. Не бачив ти моєї Катерини? Може вона з нею, мені на збитки, зтоваришувалася і ховається?

— Катерину бачив позавчора, — відказує Павло. — Казала, що поїде кудись далеко звідсіль, десь цими днями, а про Софію не чув.—

— Кажеш, поїде? Куди поїде, не казала? — запитав Поштар скоренько, зазираючи Павлови в очі.

— Туди, де вона була; не знаю як називається місто, — відповідав Павло. — Тільки знаю, що вона казала, що там за місяць заробить більше як тут за чотири і призналася, що привезла звідтіль більше як півтисячі доларів, чуєте, півтисячі привезла! Це гроші!

— Що ти кажеш, хлопче? — майже крикнув Поштар. — Ти знаєш, де вона мешкає? Ходи, синку, веди мене до неї, — спішив він і таки тягнув хлопця з собою. — Не знаєш, де вона держить гі гроші? Пропадуть, бігме пропадуть, хтось украде, бо хтож бачив щоб така дитина могла такі великі гроші сховати добре? І шельма нічого мені не сказала коли вдома була! Таж я би був...

— Та не тягніть мене, вуйку, — спекувавсь Павло Поштаря, — бо я не знаю, де вона мешкає.-Я не питав, а вона не казала.—

— Не питав, не казала, чому не казала,—бідкався Поштар і вертівся, не знаючи що робити. — О, діти, діти! Ви мене живого в гріб заженете, — додав ні-то гнівно, ні-то з жалем. — То вона не віддається за того, Билового дружбу? — запитав нагло.

— Дружба довідався, що ви Катерині нічого не дасьте, покинув думку женитися.—

— Він не знав, що вона гроші має?

— Певно, що не знав, бо не сказала йому.

— Добра дівчина, бігме добра. От, старий дурень з мене; пів-тисячки з хати випустив;— сварив себе Поштар і вже йшов, але зза вугла будинку, мов би з води вискочив, Павло Дуб з'явився.

— От щастя, що я вас здибав, — говорив Павло простягаючи руку щоб привитатися зо здивованим Поштарем. — А то від ранку ходжу і зазираю щоб знайти когось щоб додому завіз. —

— То ви, свату, Павле? — питав Поштар, подаючи

руку і таки недовіряв собі, чи то був правдивий Павло Дуб.

— То я, я, що, не бачите? — усміхався Дуб витягненими зморщками на лици; змарнів, вихуд і посивів аж побілів і, трішки, здається, вищий зробився.

З цим почалася бесіда, допити, коли приїхав, як там у старім краю, як їхалося кораблем, а далі, Поштар довідався, що Дуб вернувся до Канади вже рік минув минулої весни, але щоб відробити непотрібну подорож до краю і з краю, він не їхав додому, ніби до жінки, але остався в східній Канаді, робив десь там і, заробивши незле, вертає тепер на нове господарство, бо старий край уже не такий як був колись, ніби тоді, коли він перший раз покидав його. При тім розказав також, що купив би пару конят, або й троє в когось знайомого, що має добрі коні, щоб не були норовисті, або задушливі, ну, аби не мали ніякого ґанчу.

Поштар, слухаючи Дубової бесіди, забув за Катерину і в думці обраховував кілько то Дуб грошей міг мати, чи не продати йому познайомости свої старі коні, а собі купити молодші, а притім пригадав, що Дуб так, гей-би винен йому, ніби не йому, але його синови, Іванови, зо дві соточки доларів, бо не сповнив всього того приданого, що Ка лина приобіцяла Ользі. З такими новими думками він почав радити Дуба щоб не спішився з ніякою купівлею, але їхав додому і розглянувся як все стоїть, а потім починав господарити так, як думає . . .

— А тепер, — заходив він Дуба прилесно, — як би ви позичили мені пару десяток, то я би вас у руку поцілував. Та, моя крамниця, в гріб мене загонить. Роблю людям вигоду, даю на борг, на відробок, а грошей нема щоб нової марфи купити. Бідую. Борг люди не спішаться відробляти — наймати мушу і платити з кишені готовими грішми. Скубуть, кажу вам, як зарізану курку, і то такі, що ви навіть би не сподівалися. От, хоч би Вакарева дівчинище, Софія. Набрала, убрав я її, бо за дружку йшла Єлисаветі, обіцяла, що відробить, і думаєте, що не здурила? Привіз її до міста щоб купила дещо для себе, бо старий Вакар не

здогадується, що дівчині дещо треба, ну, нема звідки, а вона мені пяти показала, здається, роботу десь знайшла. А я й нічого не кажу, нехай робить. Заробить гроші, то може здогадається, заплатить довг і старого Вакаря підбичує, як старий буде знати як обходитися з нею, бо то кара Божа тепер обходитися з дітьми. От, хоч би моя, Катерина, сотки носить із собою, а чи дала мені хоч зломаного цента? Та-де! Впхає комусь іншому в зуби, а тобі тату зате, щось убирав, годував, фіґа з маком. А грошей треба, хоч з каменя вилупи і, як би ви закинули мене тепер,ількома десятками, то до смерти вам не забуду. —

Розжалобив Поштар Дуба, пошукав себе Дуб попід груди; незле справа стоїть; поверх тисячки має зашитих у поясі, що вперезав до голого тіла, під сорочку, щоб злодії не дібралися; спродав у краю решту поля, пришпарував зароблені й є, дякувати Богу, чим сватови помогти; але не добуде їх тут, серед міста, бо треба майже до гола розібратися.

— Заждіть тут півгодини, а я піду, розвідаю і може роздобуду вам тих кілька десяток, — сказав Дуб, оглядаючись, де найгустіший ліс видно.

* * *

Поворот Павла Дуба додому затьмив неприсутність Софії у Поштаря на кілька днів, поки Поштар своєї молотарки не перетягнув до Вакаря. Здалася б Софія до помочі Тетяні, бо вона, Тетяна, а-ні в зуб що й як варити для змолотників. Андрія післала до Ганни щоб дівчину відпустила на день-два.

Вернувся Андрій з нічим, тільки розповів, що Ганні Поштар наказав, ну, до міста Софію взяв, а вона, здається, роботу собі здибала і не вернулася Поштареви на злість.

Заплакала Тетяна нишком; звітрилася дитина, Софійка. А Вакар, як почув, тай відразу до Поштаря: — Дьордійку-мо! Де ти дівчину подів? Порозгонив свої діти від хати, а тепер уже чужі по світі розвозиш? —

А Поштар, такий невинний, такий мягкий:—Щож я мав

робити, Томку? — говорив масненько. — Винен я, що її до міста взяв. От думав, побачить дівчина світа, купить собі дещо; грошей я їй не жалував; а вона, бачиш, мене старого підманула. Здається, що задивилася вона на Воркунових і на мою, що ніби в місті ліпше, грошей доробляються; мають вони вже свій розум, Томку, мають! А я й недивуюся, бо що вона коло тебе висидить? Одної драночки не маєш за що купити для неї! Що до чого то вона до мене — я, Томку, мусів її вбирати, бо гола й боса не пішла би була за дружку. Набрала тай пішла, а довг лишила...

Вколов Поштар Вакаря, до живого вколов своєю бесідою.

— А кілько там, того довгу вона лишила? — запитав гнівно, мов би крізь плач.

— Сім доларів було; два відробила, а пятка лишилася.

— Фі-іть! — засвистав Вакар. — А то яку холєру вона у вас узяла?

— Видиш, який з тебе тато! Навіть не знаєш, що твої діти купують для себе, — кольнув Поштар Вакаря. — Ніби за чиї гроші сиділа вона за столом у Воркуна вбрана як пава, як не за мої? Хто інший знайшовся би такий дурний, як я, щоб чужі діти вбирати щоб не світили грішним тілом між людьми?

— Але вона робила у вас довше як півмісяць! — сказав Вакар і аж трясся від гніву.

— Що там робила! З дівки така робота, нехай не кажу. Їду не відробляє. Але я обіцяв її чотири доляри на місяць і того держався.

— Як так, то нехай вам платить, — сказав Вакар зо злости і хотів урвати бесіду, але Поштар не допускав.

— Я так і думав, що ти так скажеш і тому не впоминався в тебе, — сказав недбало. — Що з тебе зтягну? Але з неї — вона добра дівчина, знаю її. Не схоче вона дурниці, але заплатить коли тільки плату одержить. Як могли другі дівчата заробляти, вбиратися і своїх отців спомагати, то чому твоя не може? Зможе, не бійся! А ще коли вчує, що ти її довг заплатив, то вдвоє тобі віддасть. Також, звідки

ти знаєш, що вона не приведе тобі такого зятя, як привела Єлисавета Воркунови? Ніби ти схочеш мені подякувати за те? А-я, подякуєш! Забудеш так, як Воркун забув. Бо хто ніби як не я завів його дівчат між люди? Я початок дав, Марію до міста відвіз . . .

Хотів Вакар сказати, що він, Поштар, відвіз Марію не з доброго серця, але боявся, що вона вдуріє, покине Василя і з його Іваном подружиться і не принесе багаства такого, як Калина Ользі обіцяла, але задержався. Бо, хто його знає, чи не вщасливив він і Софію, і його самого тим, що взяв її до міста. Гроші, багатий зять . . .

Вакар перестав докоряти Поштареви і навіть у душі обіцяв, що Софіїн довг віддасть.

* * *

Іван Поштар, коли довідався, що Софія осталася в місті, в роботі, ходив мов підстрілений. Перестав не тільки парубочити, але й до Вакаря перестав ходити. Держався своєї хати, ніби вдома сидів. Молотив збіжжя отак, щоб понурий час збувати. Розкладе сторонку, помолотить трохи, сідає на приспу, посидить задумано кілька хвилин, потім іде до хати, сідає на ослін і тупими очима дивиться на вибілені стіни і на нову підлогу — на приспі йому Ольга привижалася, а в хаті Софія. І з такими перервами вимолотить на день копу-дві і, ще зза сонця, погрижає худобу, свині, їсть, що мама крадьки від тата принесе, потім заткає мішками з соломою вікна, підопре дручком двері і, не маючи чим засвітити, лягав спати. Рано виходив із хати коли вже добре видно було. Крім Ганни ніхто до нього не заходив. Сусіди при машині робили і нікому було його відвідати. А Ганна прийде та ще й жалю більшого додасть, Софію згадає, бо й її тяжко без робітниці. До тогож вона таки тішилася, що Іван, до Софії залицявся; незла невісточка була б. А тепер?. . .

— Чого він взяв її до міста? — Питав Іван Ганни гнівно. — Мене ніколи не брав, хоч я нераз просився, а її взяв.—

— Не знаю, синку, що з ним сталося, — відповідала Ганна. — Приятелем її великим зробився і взяв, повіз, а вона ні мені, ні своїй мамі слова не сказала, що мала на мисли. Не розумію, нічого не розумію. Катерину з дому прогнав, Софію відвіз...

Ганна сльози втерла, а Іван зубами заскреготав.

— Но роби того, синку, не роби, бо то гріх на батька зубами скреготати, — просила Ганна щиро.

— Як би не той гріх, я би йому давно доїхав кінця, — просичав Іван злючо. — На що ви мене того гріху навчили?

— Треба, синку, треба, бо він батько, Богом нам даний, — навчала Ганна сина. — А, що Бог дає, то треба приймати чи добре воно, чи зле — за батька, синку, непростимий гріх, коли діти до нього руки простягають...

— Злий він, мамо, бо я боюся його; нікого не боюся тільки його від коли памятаю, — говорив Іван із гнівним жалем. — Він завсіди мені на перекір робить і я таки кажу, що він і Софію відвіз до міста мені на перекір. Але я йому відвдячуся за це!—

— Ні-ні, синку, не кажи так, — просила Ганна. — Все то в Божих руках. Як Софія приписана тобі Богом, то нехай би відвозив її хтобудь і на край світа, то все таки вона буде твоя. Ти не журися тим, тільки проси Бога, щоб тебе від злих вчинків стеріг. Тим часом попрятай все з города, щоб зима не захопила, намолоти троха збіжжя, запряжи воли, візьми зо-двоє свиней і кілька міхів пшениці тай до міста поїдь. А там розпитаєш, допитаєшся, де вона робить, поговориш з нею і бачитимеш чи вона буде твоя, чи ні. Не схоче — не присилуєш, а згодиться — додому привезеш. А тим часом Андрія Вакаревого попроси щоб господарства доглядав.

Івана мов би якесь чудотворне сяєво осіяло від Ганниної поради; якісь такі ясні думки в голову влізли, що він таки того вечера не замикався вже в хаті, але до Василя Дубового побіг щоб його до міста звабити, в товариство, бо він сам нічого не вдіє. В місті не був відколи до Канади приїхав тай мови, окрім клятьби англійської, не на-

вчився таки ні трішки. А при тім ще й штуку забаг старому встроїти, ніби, щоб тато змолотив йому збіжжя не знаючи, що то його.

— Стіжки свої, три пшениці, а два вівса, я перевезу до тебе, — говорив він пошепки до Василя. — Заплачу тобі, що буде належатися, а ти татови заплатиш.

Згодився Василь на таку штуку; невинна вона була; тай знав, що вона вдасться, бо Поштар недопитував його кілько в нього стіжків є до молочення і з великою утіхою перевезли ночами Іванове збіжжя. Але до міста Василь не міг їхати доти, поки молотьба не скінчиться — тоді й Воркун їхатиме.

А старий Поштар, як сам говорив між людьми, змолотив би був Іванові стіжки з охотою, коли б Іван був прийшов і сказав, що хоче машини; не дбав би був старий, що до сина не було ще доброї дороги перетягати її, але зробив би був те діло, щоб придобритися йому. Совість гризла старого; боявся і слідив сина нишком.

З початку Дьордій тішився, що вдалася йому штука збутися Софії, але з кожним днем страх у йому наростав, що то буде коли Іван довідається про його штуку. Вдуріє і якоїсь пакости наробить не тільки за Софію, але й за зафантовану худобу. І цей страх чимдень кріпшав, бо Іван не показувався нікому, ніхто не говорив про нього при машині, і тим став він для нього зловіщим духом.

Ночами не спав Дьордій. Лежав сам у хаті, бо Ганна з дитиною в кухни спала, і наслухував чи не почує якогось підозрілого голосу на дворі. А чоловікови в страху всякі голоси причуваються. Ось, здається йому, що таки хтось щось тягне по злодійськи, ніби потягне, гуркне і перестане на хвилинку — тоді й сам злодій страху кушає, — а потім потихеньку тягне, чи розмикає, чи ломить. Страшно робилося йому від такого гуркоту, ну, син до чогось крався. Він вставав потихенько, брав у руки сокиру, розмикав двері, відтворяв нечутно, от-от, так, ледве видно і прислухувався, чи не дихає хто при одвірку. Потім висувався поволеньки на поріг і заглядав крадьки на вугли хати, чи не заглядає хто зза них. І леда щобудь

порушилося, чи сова полетіла, чи заяць залопав ногами, чи коні в стайни змінювали ноги стоячи, або чухалися задами в стовпи, наганяло йому морозу на спину, здіймало волосся і заганяло прудким тихцем, задком до хати. Замикав скоро двері, ставав крадьки коло вікна і зазирав на подвіря. Страшним ворогом уявив собі сина, Івана — боявся йти сам дорогою не тільки вечором, але й у день.

Тим часом, Іван і думки не мав красти в батька щобудь, або підсідати на нього на дорозі на бійку. От, порався коло своєї господарки і ждав нетерпеливо, щоб молотьба закінчилася, щоб їхати до міста. І, можливо, без гріху обійшовся би був у той час, коли б не купці — над010несло їх худобу купувати, перший раз у тій околици. Верхом, кіньми приїхали; знайомі були Поштареви і в нього замешкали. Три дні ходили хата від хати і вишукували випасених биків, яловиx корoв тай дрібнішу худобу брали як хто хотів продати. І знаходили по штуці, по дві (не мали ще люди багато худоби, а хто мав на продаж, то мі собою продавали, чи міняли голова за голову), платили готівкою і торгувалися, годилися, лишали, потім верталися, траскали в долоні властителів і кленучись, що купують на страту, платили вогоджену на око ціну і зганяли худобу до Поштаря, в його пастівник. Довідався Іван про купців і щось мов би дюгнуло його побігти на татову фарму, відлучити троє добре випасених штук худоби, пригнати на свою фарму і продати купцям разом із своєю худобою. Не знав ціни, бо ніколи ще нічого не купував і не продавав, а спустився на купців, що дадуть те й прийме. А купці, ну, знайомі татови, дали йому добру ціну— три сотки доларів дали йому за восьмеро штук, — і зараз, другого дня займили череду до міста. Старий несподівався такої крадіжи і ані вгадці оглянути свою худобу, або подивитися на тую, що купці накупили. Він у Дуба молотив і міхи рахував.

А Іван, одержавши гроші, носився з ними як курка з яйцем, шукаючи місця, де би їх сховати. Перший раз у його життю прийшлося йому мати свої власні гроші, і то великі гроші. Мав він уже в руках поверх десятки

тих, що йому на пропою скинули коли женився, але ті батько спрятав скоро за якісь там річи, що купив для його хати, і він навіть не дуже й розумівся на них. А тепер сотки мав. Поставив їх у кишеню — недобре, занадто віддуваються і хтобудь побачить. Сховав їх у хаті, під подушку, але й тут треба було коло них стояти і стерегти, бо чув нераз як батько говорив, що гроші треба пильнувати. Пробував сховати їх у стайни, та тут таке саме — пильнувати треба. Вкінці сховав їх у пазуху і вдень ходив лісом щоб бути далеко від хати і він не потребуватиме втікати в ліс коли батько надійде за грішми. А вночі замикався в хаті, спав заячим сном та наслухував, чи недобувається хтось до хати. З кожним днем ставали ті гроші тягарем для нього. Не спав, не доїдав і вкінці, коли Василь сказав йому щоб був готовий їхати на другий день раненько до міста, він ледве на ногах держався. Тай не знав, що брати, що приготовляти, бо ходив мов сонний.

Аж Василь справив його на дорогу; порадив йому щоб з Вакарем із прягся, щоб дав Вакареви свого воза, а Вакар дасть свої бики, бо він, Іван, свої продав. І так вони зпряглися, набрали що могли, перемучив Іван ніч, а раненько, досхідсонця, спав він мов дитина в колисці, колисаний возом вдорозі до міста.

* * *

Кілька фір їхало одна за одною до міста під проводом Воркуна. Їхали один день воловим ходом — незле їхалося, все свіже було, благонадійне. Попасали на обід коло якогось ставка, де добре було волів напувати, а на ніч розложилися коло якогось дикого потічка, в долинці, у затишку. Другий день розпочали ще з темного кінця, не видно було коли вдорогу пустилися. Та цей день уже тяжчий був. Воли підбивалися, тай не кожному віз статкував. А сусід Підгірного то таки й вчора й сьогодня спиняв валку. Він кіньми їхав і возом, що зо старого краю взяв із собою. Гарний був возик, кований, але не для індіянської дороги з глибокими вибоями. Котився він гар-

ненько, де колії мілкі були, але зійде на глибші тай завішиться на середнім опецьку дороги, або на камени, або на купині, що бурсуки, або суслики понагрибали. Ціла валка мусіла ставати і сусіда ратувати. Зтягнуть той возик узад і на опецьки поставлять, бо боками ліс мов стіна, не поїдеш. А тут ще й коні сусід собі придбав мов на гріх — не дбали про свого пана. Підручний був не кінь, а кониско, такий собі драганистий, що гляба було хребта досягнути, а голову держав вгору, мов на дручку затикану, і дивився десь понад ліси, на хмари. Як ішов, або навіть біг, то здавалося, що йому море поколіна, не дбав про земне, бо шпортався, спотикався і не дбав про візка, що також шпортався і спотикався по вибоях та по опецьках і бив його немилосердно кінцем дишля по морді. А борозний не був кінь, але кобильчинка, вдвоє менша від свого товариша і, здавалося, що йшла коло нього тільки на те щоб йому скучно не було. Він ішов пішки, ніби ходом, а вона мусіла бігти, ніби дріботала не згинаючи ніг, мов на ходільницях і дивилася попід корчі та оминаючи кожну гордопинку щоб не дай Боже прийшлося їй піднести ногу вище як вона підносила. І через таку кінську паристість візок норовився і валку задержував.

Третого дня то таки дуже поволи їхали. Наказував Воркун людям іще вдома, щоб волам ратиці повтинали тим, яким повідростали задовгі, бо вдалекій дорозі шпитити будуть, але люди, от люди, забули, а воли аж рули тай серед дороги лягали.

Але заїхали — четвертого дня рано в місті були. Пуктом три добі вдорозі були. Розтаборилися на торговиці, що мала назву "галицький готель", бо там вони і всі, що здалека з фармів приїздили, їли, спали, ну й пили — хтось їм думочку піддав зложуватися по пятаку, чи по шустці і пива з готелю ведром носити — повне ведро за пять шусток! Розтаборилися, поснідали і радитися стали, де би то свої продукти збути. Тай навезли вони всячини: і пшениці, і свиней, і курей, і сира, і масла, і городини, ну, на ярмарок приїхали, сподівалися цару людей бачити і продати, дорого продати свої продукти. До полудня отак си-

діли тай ждали на народ лакомий на пшеничку, на підсвинки, на курятинку, на сирець, на маслочко пахнюче, та на городинку між якою і віночки чосноку кострюбато усміхалися. Але ніхто не приходив, ніхто не питав чого приїхали і що на продаж мають. Прийшли були якісь два смільчаки, таки наші, ті, що через літо робили, а тепер до міста зимувати пріхали. Але ці тільки посміятися прийшли, як вони називали, з кожушків і питали, чи дівчат на продаж привезли. Але вони недочикували довго, бо побачили, що Іван Поштар уже був витяг заніз із ярма і підступав до них покотячи.

Аж Воркун надійшов, десь зполудня — він з Василем, зятем, відразу до Павла свого вдався і скоро збувся свого краму — тай їх до роботи зрушив.

— То, братя, — говорив він, — не в краю на торговици сидіти і чекати щоб хтось прийшов і льошку купив. Прийде хиба такий, що роботи не має і хоче язиком покрутити, а купить хиба те, що ви йому за півдармо дасьте. Тут треба свій крам возити і людям під ніс підсувати щоб купили. — І порадив їм щоб до млина з пшеницею поїхали, а зо свиньми до різниць, до яток, де мясо продають. На те здибав їм якогось чоловічка, що трохи мову англійську розумів і за тлумача міг бути, бо він сам, з Василем і Павлом до Єлисавети спішиться їхати, вгості до зятя.

— Чого ж ви, добрі люди, везете збіжжя й свині аж сюди, до міста, коли вам близче везти до залізниці, що іде десь туди, в той бік, де ви мешкаєте? — питав тлумач, ждучи на них щоб воли позапрягали.

— Хто його знає, де та залізниця; чули ми, що збудували, але як до неї дістатися, то ніхто не каже, — сказав Підгірний.

— Іхав Поштар у той бік; до монастиря молодих возив; і зарікався їхати тими дорогами, — говорив Вакар. — Хоч воно й близче, але для ворони, а їхати то таки сюди близче, хоч воно й поверх вісімдесять миль, а там тільки тридцять.

— Але по вашій дорозі є маленькі містечка в яких

можна купити, що вам треба, — припоминав тлумач.

— Є, чому нема, але що в них продаш, або купиш? — сказав хтось там із присутних.

І, перекинувшись отак словами, поїхали вони до млина пшеницю збувати. Проміняли по два міхи пшениці за один муки; попродали решту пшениці по девятьдесять центів за міх і поки познімали з возів, поки поважили, вечер захопив; ледве встигли свині, хто мав, зсадити у якогось там різника, що згодився передержати їх до завтра і купити кілька, якщо недорожитися будуть.

Продали і Вакар з Іваном свою пшеницю і, зараз по вечери на торговици, покинули товариство, що коло пивця язикам волю давало, пішли Софії глядіти. Ходили якось дуже несміло, приглядалися проходячим людям, але жаден ні смілости, ні англійської мови ані взуб і ходили гей би самі від когось ховалися.

— Знайдеш ти її тут, — воркотів Вакар, сердитий на Івана, що той його від пива відтягнув. — Таж скоріш худобину в лісі знайдеш як челядину в місті, бо там вона тобі ломом затріщить, або корчами зашумить, або таки заричить, а тут що? От тобі зпід носа висмикне, у суточку темну сховається і тобі дулю покаже.

— Я її знайду, хоч би під землю сховалася, — настоював Іван, і йшов уперед та оглядався з боязни щоб Вакар не здимів.

— Мав ти її в руках, але пустив і шукай тепер вітру в поли, — торкотав Вакар, підбігаючи за Іваном. — Чому ти до холєри мені не сказав, що знею женитися хочеш? Таж я був би вас зібрав перед себе і десь до попа пігнав ззагаряча! А так, ти ходив, слинив, чамкав, а я ніби пізнавав, що ти туди, до женячки стріляєш, але стидався тобі казати: Берися, Іванку, твердше до дівки, бо в неї думок, як у пса стежок і колибудь може звітритися Ти вже не парубок, а вдівець, а вдівцеви сватати дівку то так як з паски на хліб черствий переходити, це ніби так, з неділі на понеділок — ти знаєш як. Дівка за парубком гине, хоч би він був у двоє старший від вдівця.

Чи Іван знав як то переходиться з паски на хліб, чи

з неділі на понеділок, трудно було сказати, але що він чим далі слухав Вакаря, тим більше сердитий ставав, то це видно було по його ході.

— Ви не бомборосіть мені якісь небилиці, але дивіться на боки може заздрите її, — сказав, приспішуючи хід.

— А вона, думаєш, така дурна як ми, щоб ходити ночами по вулицях? — сказав Вакар, лишившись кілька кроків позаду. — Не мала б роботи та ходити і черевики дерти! Десь вона наробилася бідна і тішиться, що голову до подушки притулила.—

Іван задержався. — Ви, як бачу, не хочете її шукати, — сказав з докором.

— Чому не хочу? Та я рад би її таки зараз знайти і дати собі в руки, але яку холєру знайдеш в ночі? — боронився Вакар. — Зачекай до завтра. Може Воркуна від зятя наднесе. А він, знаєш, якось її викрутить звідкись.

Послухав Іван Вакаревої ради, вернулися обидва з ловів до "галицького готелю". Застали ще нескінчене відро пива, скінчили його і зараз спати на возі положилися.

* * *

Другого дня від самісенького ранку возилися ярмарківці зо своїм крамом по крамницях, по гостинницях і по приватних домах, підсуваючи, як казав Воркун, свій крам людям під ніс і ледве його збулися. Потеряли защобудь, щоб тільки додому не везти, а підвечер ходили вже гуртком з крамниці до крамниці тай купували, що треба було. А того "треба", Боже милий! Тільки згадай то й не обженешся. А в крамницях усе в очі лізло. До тогож і крамарі, мов на злість, ще й виймають із полиць, із скринок і показують та пригадують: може цього вам? А може того? От тільки бери, дивися на ціну й плати без мози. Накупили і ведер бляшанних, і ґралий, і лопат, і шнурів, і постолів, і панчіх грубих, і шапок, і овечих кожухів, і штанів грубих, і рукавиць ремінних, і шматя спідного бавовняного, і шкла, і вапна, і ліхтарень, дехто вже й лямпу собі зафасував, і сірників тих, що вперед кипіли, а потім ґоріли, і тютюнцю того, що його "кінською підковою"

називали, за малі гроші, великими пачками, і того прасованого, до якого ножика острого було треба, і того, що зкрутками продавали, і перцю, і соли, і цукру, і чаю, і сухих сливочок і яблучок, і по яблучці дітям, і трішки цукорків — це вже крамар за простибіг дарував. Ну, всього накупили.

— Як би привіз сюди повну фіру грошей, то й тих би не стало, — сварив Вакар купівлю, перелічивши свої гроші так, щоб ніхто не бачив. — Думав воза, бодай старенько куплю, а то і на передну тічку не стане.

Накупили, на фіри позносили і ждали щоб Воркун вернувся, бо дехто мав іще дещо з машинерії купити: сани, плуга, борони, сікачі, млинки вже би здалися, а дехто вже й воли би за коні проміняв і додав пару десяток, але без Воркуна, без його ради не мали відваги в такий торг залазити.

А Воркун не показувався. Відвіз його і Василя Павло до Єлисавети, лишив їх там, а сам вернувся раненько. Казав, що прийдуть вони десь під вечір, але вже й повечоріло, а їх не було. Сердився Іван Поштар — Вакареви байдуже було, — бо Софію мав Воркун знайти, а то вже знов ніч надходила. Ходив він цілий день по містечку і зазирав, і заглядав попід хати та дарма — не показувалася.

Тай Воркунови не було з медом у зятя. Воли свої міняв за коні, а зять, Бил, здається, хотів пімститися на йому за весільні церемонії, зицирував його як із кіньми обходитися. Кобили йому гарні, чотирирічні привчив до тягла і, погостивши тестя вчора вечором, показав йому своє багаство ще з завидка, а раненько його до термінації взяв.

— Оце твої коні, — говорив він, підморгуючи на Василя, завівши їх до стайні, — і я хочу щоб ти познайомився з ними, до води їх вивів.

Воркун глянув на коні — гарні були! Не дуже великі, гладенькі, товстенькі, трішки гей би сиваві, весело пофоркували, здавалося, посмішкувалися оглядаючись на нього із своєї клітки. Всеж таки він не смів, ну, вагався до них приступити, мов стидливий парубчак до дівчат.

— Ну, ну чого ждеш, чому не йдеш? — питав Бил. — Відважно йди і приговорюй до них, але не кричи. Між них пхайся, поплещи одну й другу долонею легенько, по шиї погладь, по чолі, але уважно.

Воркун упхався між кобили, плескав, гладив, приговорював, але таки недовіряв. Заглядав, чи котра з них не щурить вухами, чи не вхопить його зубами защобудь.

— Відвязуй ланци від жолоба і виводи, — приказував Бил і заглядав як там Воркун поводився. — Попід шиї пролізь сюди й туди, щоб вони обнюхали тебе добре.

Не розумів Воркун усього сказаного так, як Бил на весіллю не розумів, але Василь помагав йому потрішки словами. І просунувся він кілька разів попід шиї, пообнимав їх, попестив, відвязав ланци і виводити став.

— То не так виводиться коні з клітки! — крикнув Бил, побачивши, що Воркун тягне за собою обидві кобилі. — Чи не бачиш, що вони обидві не можуть враз обернутися? Бери і витручуй підручну задом, а борозна нехай іде за тобою. Менше клопоту і не бються коні боками об стіни.—

Витрутив Воркун одну кобилу, а другу вивів — добре пішло.

— Бачиш? Так завсіди роби, — хвалив його Бил. — Ти завсіди старайся вести коні так, щоб їх голови коло тебе були. Тоді ти й вони будуть безпечні, розуміється, поки вони ще молоді, буйні й не привичні до всяких потрібних рухів. До води між ними йди, не тягни.—

Повів Воркун коні до води, до великого круглого жолоба, з вітраком при боці. Коні напилися, зуби виполокали і, видно було, що хотіли трішки пробрикатися, покачатися, але часу на те не було — до стайні мусіли йти.

— Тепер, бачиш ту упряж на клинках? — показував Бил Воркунови. — Хочу бачити як ти її на коні поставиш.

Воркун скривився. Купа реміня висіла з короткими ланцюхами та обкована залізом. Бачив він упряжені коні, але як їх упрягати не приходило йому до голови приглянутися. Побачив і Бил, що тесть заклопотаний, здіймив з клинка подушку, подав йому і приказав, щоб на підруч-

ну кобилу поставив. Зповнив Воркун приказ, а той йому хомут на плече поставив, показавши як його ремінцями защепити, щоб гриву кобилі не захопило кінцями. Посопів Воркун із хомутом поки заклав кобилі на шию. Защепив, вийшов, а Бил уже до упряжі заставляє.

— Це важне, — каже йому. — Попутати легко як не вмієш брати. Висить вона зложена так, як треба, тільки руку підпихаєш посередині аж до клинка, зісуваєш собі на плече, несеш і не кидаєш на кобилу мов на дерево, але кладеш легенько так, щоб кліщі не били її, але на хомут лягли, в заруби. Тай щоб наплечник із пасами на хребті лежав. Як все приляже, тоді кліщі ремінцями на споді хомута стягаєш і засморгуєш тісно. Від кліщів ідеш до підгрудника, ловиш ремінці і ними наплечник рівнаєш, щоб не перебеґерювався. Потім береш капейстру з кліща і поверх кантаря на голову кобилі накладаєш, вперед давши її в зуби дзумбало. Щоб не було з вухами клопоту витягати їм попід ремінець, ця капейстра ремінцями защеплюєт.ся на чубку, бо коні не люблять як їх вуха хтось мяцкає. А щоб капейстра не злітала, то цим ремінцем попід хавки зашморгнеш. Потім запори причепи, але не забудь хвіст виймити.

Показав Бил Воркунови що й як робити, повішив упряж на клинок і заставив його на кобилу покласти. Засопів Воркун, підсунув руку, зтягав упряж, кліщем себе по голові цоркнув, болючо зробилося, але не було ради. Нелегка, нескладна упряж! Ланци від пасів по ногах бють, а тут ще й місця небагато між стіною і кобилою, ніде розігнати, розмахнути, тільки треба перед себе підносити і на кобилу класти. А тут ще й Бил кричить, наказує, щоб уважно, щоб кобилу не полошити, не вдарити ні кліщами, ні ланцами. Ледве поклав, аж зіпрів. Позтягав, позащепав, позашморгав, позапихав кінці у шкіряні кулочка і вийшов мов скупаний.

Але, хоч Воркун змучився з першою упряжею, то за те друга вже лекше пройшла. Відвязав кобили, вивів поприпису на серед стайню, а там із причеплюванням поводів мав трішки діла. Хотів виводити отак, як до води ви-

водив, але Бил спинив і сказав, що в його стайни двері широкі і запряжених коней вигониться, а не виводиться. І мусів він краки від поводів повідчепляти від кліщів і попричеплювати навхрест до дзумбалів; позавішувати ланци від кантарів кобилам на шиї і позчеплювати клямпочками так, щоб ні-задовго, ні-закоротко були і поздіймати поводи з кліщевих рогів і кинути їх позад коней; а потім всім сказати кобилам, що вони вже готові і брати поводи в руки та гонити їх до воза на дворі.

— Загони так, щоб підручна на місци обернулася, а борозна через дишель переступила і обидві так стали, щоб їх не треба тягнути багато взад, — диктував Бил, йдучи попри Воркуна. — І поводи стягни тугіше, щоб вони чули, що ти держиш їх, бо інакше можуть на гульки піти.—

Загонив Воркун кобили до воза раз, — невдав; загонив другий раз — трішки ліпше, і аж за третим разом одержав від Била одобрення. — Це, — казав він сміючись, — так я в тебе на весіллю навколо стола ходив три рази поки сів. А тепер, на всякий випадок, привяжи поводи до воза, до лушні і йди яремце причепити до тих ремінців, що висять на споді кліщів, і уважай, щоб не перекрутив щобудь.—

Причепив Воркун яремце, заклав на кінець дишля і взявся паси на ворчики закладати. — Від борозної починай! — навчав Бил. — Бери перш середний, заклади, потім надвірний. Іди довкола, поперед коней і завсіди, не забудь, попестити їх, як ідеш. Як закладаєш послідний пас підручної, будь завсіди готовий зловити рукою поводи, бо багато притрафунків чиниться в тій хвилині коли коні почують, що вони готові вже йти.

Вилізли Бил з Василем на фіру, Воркун подав йому поводи, здіймив кучму і перехрестився, а Бил до нього;— Ти ще не скінчив, — каже, — гонити їх мусиш привчитися. Лізь на фіру!—

Виліз Воркун на фіру, а Бил знов до нього: — Дивися, каже, як поводи держати, коли хочеш щоб коні разом рушили й разом ішли чи бігли. — При тім він зтягнув тугенько поводи, зібрав кобили до купи, ніби враз, крик-

нув притишено, цмокнув, вони рушили і відразу до бігу взялися, але він спинив. — Воно не добре давати їм волю починати їзду бігом; поволи нехай починають, кроком, поки їх зхвилювання не перейде; бо, як привчуться навскоки починати, то будуть дива виробляти. І завсіди держи поводи так, щоб вони чули, що ти маєш їх в руках, маєш силу над ними, інакше вони свою силу покажуть.—

І поїхали вони прослідком попри сінокоси. Гонили на переміну, Бил із Воркуном і Василя привчали. При тім на череду худоби подивилися, табун коней оглянули коло ставу. Василь вибрав для себе пару коней, для Павла Дуба намітив пару, для Івана Поштаря також обвів оком двох моцних і, вкінці, до хати вернулися. А там ціла історія упрягання повторилася, але на виворотьБил не попускав ні на йоту; мусіло бути все пунктом так, як треба; кожний ремінчик звитий, причеплений на своїм місци і разом із цілою упряжею без ніякого помішання мусів бути на клинку повішений.

Три рази того дня мусів Воркун упрягати і розпрягати свої кобили поки вдоволив зятя. Посмішкувався з нього Бил і Василь, тай Єлисавета весело сміялася та ще й словами підкидала, що, мовляв, тато думав, що всьо знає, а тут коней не міг запрягти як належиться А він, Воркун, тільки вусом покивував і, ніби, покірно казав: — Нічо-нічо, діти! Ми ще не вмираємо і може трапиться мені нагода з вас бодай у рукав посміятися. — Тай при тій зицирці забув він за місто, за сусідів, що ждали на нього. Аж при вечери зайшла про них мова і про Софію Вакареву згадали.

— Знаю, де Софія робить, — сказав Бил. — У того молочарника, що три милі на південь від міста мешкає. Говорив мені, що незла вона, тільки заслаба доїти дванадцять коров рано й ввечір, держати молочну посуду чисто, ну й у кухни жінці помагати. Сильніщої, казав, треба тай такої, щоб більше мови знала. Але увійде, привчиться поволи.

* * *

На другий день приїхав Воркун своїми кіньми до міста і самою серединою вулиці їхав. Держав кобили тугенько і кидав крадьки оком на боки, чи люди на нього дивляться. Чувся так, гей би підріс трішки і кучма на голові підтягалася мов би щось тягло її до неба. І джинджуристий такий був, що гей! Заїхав попри кінську гостинницю, ніби попри стайню, вийшов доглядач, відчепив кобили, взяв до середини на постій, а Воркун тільки приглядався, ну, несподівано паном зробився. При тім Бил з Василем надїхали і кілька пар коней пригнали на продаж.

Побіг Воркун до "галицького готелю", наробив крику, що хто має думку купувати коні нехай до стайні йде і до згоди береться з його зятем.

Зробився рух. Люди як почули, що Воркун виміняв собі коні за воли, то кожному така думка дубом стала, проміняти воли за коні.Бігцем до стайні йшли коні оглядати. Оглянули — гарні коні! — Тільки ціна, от так, як би трішки непідхожа — два бики за одного коня треба дати, а це загрубо. Посхилювали голови, лиш Іван Поштар не схилив. Вибрав найліпшу на око пару і дві сотки готівкою заплатив без ніякої згоди і зараз таки до римаря вдався, упряж купити. Бил поміг, вибрав для нього і для Воркуна — такого реміня накупли, з ґудзиками блищучими та з обшивками аж душа радувалася!

Заніс Воркун свою упряж до стайні, а Іван свою до своєї фіри поніс і скоро за кіньми побіг, щоб запрягти і спробувати як ідуть, як тягнуть, чи неноровисті часом. Взяв коні, а Воркун за ним іде і посмішкується, мовляв, як ти їх упрягатимеш?

Прийшли, а Іван знався на ділі, бо батькові коні нераз впрягав і розпрягав, тільки не вмів він пестити та приговорювати до них. Замість того він кулаком по голові, або черевиком по животі гатив. І почав він тепер по свому впрягати, а кінь відразу дуба став! А Воркун до нього: — Гей, Іванку! Дурний ти єси! Не так ці коні впрягатимеш,— і давай його навчати око-в-око так, як Бил його вчив. Навчав та приказував, що конинка не людинка, не знає за що ти її караєш і норовиться. Поволеньки, ле-

генько коло них ходи, полюблять тебе і спокій будеш мати.

Послухав Іван Воркуна і робив поволеньки, легенько і сам дивувався, що робота йшла в мирі та у спокою кінськім. А Воркун дивиться та прихвалює і розумним його називає. Впряжеш, каже, і до Софії поїдемо! Своїми кіньми поїдеш, а вона як побачить, почує, що то твої коні, на фіру скочить і злазити не схоче.

На миг ока Іван коні запряг поприпису, як Воркун приказував і обидва на фіру повилізали. Іван гонив, а Воркун учив як поводи держати щоб коні рівненько йшли і вразненько бігли. Поїхали до стайні, надибали Била, попросили щоб до молочарника їх справив. Взяли Вакаря і поїхали до Софії в гості.

* * *

Не сподівалася Софія ніяких гостей — часу не мала сподіватися — і як побачила, як пізнала — дві ведрі води від криниці до хати несла — так і з ведрами присіла. Губи дрижали, а по натрудуватілих, невиспаних лицях горохом сльози котилися.

— А ти, сяка-така! — почав був Вакар сварити, хоч не із серця, але так, показатися, що він батько, але Воркун спинив, та до неї: — Гай, Софійко! Додому збирайся, — почав легенько. — Як бачу, силу тут свою змарнуєш, здоровля збудешся за марні гроші, бо тут видно служба не дружба.—

А Софія, мов би перелякана гляділа на всіх. — Робіть, — сказала крізь плач, — зо мною що хочете, але я невинна; то вуйко Дьордій мене підмовив і завіз сюди.— Думала дівчина, що Воркун хоч і говорить легенько, але він так як і батько, сердитий на неї за її проступок — таж вона з дому втекла, від батька, від мами!

— Гай, лиш тихо, не плач, — вспокоював Воркун дівчину. — Знаємо ми, що ти невинна. Всі ми невинні, навіть і вуйко, Дьордій, бо всі ми хочемо добро робити, але часом не знаємо як, пошпортаємося тай потім плачемо, або злостимося. Часом ми думаємо, що знаємо, от хочби таке як коні впрягати. А то не туди! Треба навчитися поволи,

запорядком, а потім будемо знати. А вчитися тяжко...

— Ой тяжко, вуйку, тяжко! Рук не чую, задеревіли і ціле тіло деревом стало...

— Як би тут мій старий був, я би його на табаку зтер, — просичав Іван і заскреготав зубами злючо.

— Е, то дурне ти говориш, — сказав Воркун. — Ти скажи Софії, що це твої коні, твоя упряж, твій віз, що ти вмієш уже запрягати коні порозумному — оце її скажи. Вона послухає тай подумає, або таки скаже: "Ото було б гарно, як би я тими, ніби нашими кіньми додому поїхала". Чи як ти кажеш, Софійко? Не правду я говорю?

Софія глянула на коні, на упряж, а потім на Івана, подумала щось, та: — Я би поїхала, як би мене звідсіль пустили, — сказала схиливши голову.

— Пустять, не бійся! Ти з ними тут шлюбу не брала. Є господар удома?

— До міста поїхав, недавно, — відповідала Софія. — Ви мали його десь подорозі здибати; бричкою, одним конем, бігуном поїхав.

— Як так, то й ми їдьмо, — сказаь Воркун. — Чи, Павло мій, думаєш, знає його? — запитав Воркун.

— Знає, чому не знає, — відповідала Софія. — Павло сюди густо заходить; щонеділі бачу його як з дівчатами на конях їздить; але я від нього ховалася...

— Є тут домашні дівчата? — запитав Воркун і заклíпав жваво очима.

— Є дві, і обидві дівочуть; нічого вруки не візьмуть із надвірної роботи.

— Значить, що Павло вже парубочить, — сказав Воркун півголосом до себе; Павло і домашні дівчата баки йому забили. — Їдьмо вже, бо час не стоїть, — наглив Івана.

Поорудували Іван з Вакарем, Воркун з Василем і Соловій із рештою господарів, що треба було, наладували накуплене і третого дня свого побуту в місті, пополудню додому пустилися їхати. Весело їхали і дехто навіть випите в "галицькім готели" пиво виспівував.

На переді їхав Воркун своїми кіньми і хоч кортіло його пустити їх трішки з вітром на показ людям, як з міс-

та виїздив, але зятів приказ висів перед ним: "Кроком гони, бо дорога далека, непривчені ще до довгої їзди". А при тім іще й кобила жеребна, привязана з заду до воза, весільний дарунок від зятя, не мала охоти показувати мудрішки з запряженими дівулями напереді. Але за те держав він ті, дівулі, з таким гонором, що мовляв, як би попустив поводи, то в хмарах би вперся! Повний щастя їхав він; незле коні виторгував у зятя; дав пару биків, дві десятки, тівну корову, Єленин весільний дарунок від Била, до них притулив. Трішки боявся, що Єлена псалтир йому читатиме за такий ґешефт, але виправдувався, що гонити тівну корову тілький світ, ну, очі бачать, що не можна; телятко може скинути, навіть Бил таке саме казав, Єлисавета чула. Три упряжі купив; вісімдесять доларів дав; всі свої гроші видав римареви і нестало було три десятки до вісімдесять, але Павло щось там пошварґотів, ну, зналися вони обидва і римар упряж із усміхом дав. А Єлисавета коником до міста приїхала щоб його додому вирядити і мамі дещо переказати і передала їй і свитер теплий і черевики фелцові і рукавиці вовняні і ще щось там у паперях запаковане. А Воркун сам себе від голови до ніг на зиму вбрав і до хати накупив. Наказувала Єлена купити цього й того, бо св. Димитрій за плечима був, празник-храм треба було полюдськи відпровадити. Є, дякувати Богу, чим обпровадити...

За Воркуном їхав Іван Поштар і Воркуна вдавав; своїми кіньми їхав-пишався! І, коли б не дві думці, що гатили йому втіху, він таки був би Воркуновим духом дихав Але не міг, бо на переді, вдома, привижувався йому старий Поштар, чорніший від градової хмари і грохотав грізно гнівом за троє штук худоби, що він, Іван, відобрав-украв і продав. Нападатиме старий і може поліцію прикличе, до суду завдасть? Боявся цієї думки і боявся, щоб він сам не остікся і старого на табаку не стер, а це гріх! А друга думка, Софія. Ніби вона іде додому, але чи схоче вона подружитися з ним? Глядів допитливо час від часу позад себе...

Вакар їхав за ним, за Іваном, своїм возом і своїми во-

лами і Софію віз. Старий воза діждався. Павло Воркунів новий віз йому продав. Не ставало грошей, але старий Воркун поручився за нього. Стало би було грошей, але треба було їх на інше — не було в чім із хати вийти зимою, діти голіські були. Четверо штук худоби продав купцям, сто двадцять доларів дали; троє свиней у місті протрутив, девять доларів узяв; і за ці гроші багато накупив і, хоч до воза не стало, це байка, але за те не буде йому Поштар під ніс підкидати, що він його діти вбирає. Софія плату дістала; десять доларів господар їй дав; свій довг Поштареви заплатить, сама заплатить, щоб він знав, що й його діти його шанують, помагають. Коли б іще весілля Софії справити, гарне, гучне весілля! Шлюб з Іваном вона би взяла таки в їх церкві — його дитина перша звінчалася б у їх церкві! А що це можливе, то Соловій відповідає . . .

За Вакарем їхав Соловій. Кіньми їхав — наслідував вуйка, Воркуна. Дав за коні свої воли і кілька десяток, що встарав з продажі худоби. Не так дуже треба було йому коней, бо не забивав себе на фармі; сокирою, як казала Єлена, кленцав і тим робітників собі заробляв; але набувають собі люди коней, то чому він мав би бути без них? Не зле йому діялося. Троє діточок, малі ще, не вимагали вберії, а жінка, Текля, уміла шпарувати. Двоє ведер, від цукорків, що, як казав Поштар, вициганила в нього язиком за дармо, масла спрятала, такого жовтого як віск і на продаж до міста дала. До тогож двадцять когутів, сиром годованих, приготовила і поверх пятьдесять тузинів яєць зложила на ярмарок. Усе те він продав, не зле продав. Яйці по три тузини за шустку, масло по десять центів за фунт, когути по тридцять центів за голову — вісімнадцять доларів устарав із такого, що більше марнується, як вживається вдома; шестеро свиней треба би було продати за такі гроші! І накупив для себе і для Теклі і для дітей, всього накупив, ще й грошей лишилося. Два часописи предплатив: один із Канади, що десь там, у Вініпеґу, друкували по руски, а один той, що о. Димитрій припоручив, з Америки. Тоді він о. Димитрови долара дав на ту газету і, от уже довгий час приходить стало.

До того тішився, що якось припадково зо священиком нашим у місті стрінувся. Священик розпитав його про все і обіцяв, що відправу відслужити прийде за два тижні і наказав, щоб фіру вислали до найблизчої стації на залізниці. Сварив його трохи, що не дають про себе чутки і жиють мов погане; вони, священики, вже від двох років у місті мешкають і обслугують сусідні околиці, а від них ніхто їх не кликав. Розповів він це Воркунови й всім — зраділи люди, бо на трету неділю від цеї, що прийде, відправа в них буде! А, Вакар, вчувши, вже таки Софію з Іваном женив і весілля на ту неділю приготовлював думкою.

За Соловієм Василь Дуб їхав новим возом і новими кіньми. Не зле йому господарилося; добрий початок мав. Обоє молоді, грошей трохи вшпарував зза парубка, чотири корові відразу мав на розплодок; дві Марія привела, тато дав одну, а одну докупив і за той час худібки приросло— шестеро штук молоднику продав купцям, бо конче воза треба було. Воли мав; обидва батьки склалися по бикови тоді, коли Іван Поштар худобу віддав старому Дубови. До биків ще й по теличці добавили обидва, а коли треба було воза то Воркун не боронив, ну тай Калина не відмовляла. Сани з Соловієм змайстрував, такі собі копаниці, і обходився ними зимою, але чим рік, то воза таки треба було. А коні купив отак, альбо-альбо. Знав, що тато має намір купувати і він ніби для нього купив. Схоче — візьме, не схоче — він сам держатиме. Продасть воли і заплатить довг, бо малощо дав на завдаток. Обіцяв Воркун, що поможе віддати довг коли б лишився з кіньми, ну, Марії варта помогти. Але Марія не хотіла ще коней. Казала, що як треба буде коней, то за яйці і за кури купить. Плодила їх без рахунку і з Поштарем торгувала. А вже тепер, коли Василь з Воркуном до міста їхав, то надавала такого курячого краму, що Воркун не міг помістити на возі; Соловій поміг на свій забрати. Щось близько сорок доларів вторгувава Василь за той крам; взаміну за товар давав; і набрав всячини до хати і Марії і собі і малому Богданкови, що сподівався незадовго братчика, або сестрички.

За Василем їхав сусід Підгірного. Цей нещастя попацив — кобильчина згинула. Ночуючи в "галицькім готелі", першої ночі, якось до візка підсунулася, прирвала мішок із пшеницею, обжерлася і життям заплатила за шкоду. Бідкався сусід; гроший не мав щоб докупити конискови пару і мусів однокінкою додому їхати. А візок був справлений і до однокінки і драганистому навіть вгадці покійна товаришка не була! Ліпше йшов без неї; візок не спиняла і під горби ще й поміч від господаря діставав, бо господар злізаь з візка і за дишель тягнути помагав. А тягнути було що. Сусід для себе накупив — восьмеро діточок мав і, продавши купцям два бички за сорок доларів, гроші видав, — чотири міхи муки, одежі на зиму накупив, а до того ще й його сусідам віз кілька міхів муки тай інший крам. Їхав і тішився, що дітиска будуть мати вчім на двір вийти.

За сусідом їхав Підгірний, за Підгірним інші ґазди з накупленим добром. Прийшли в громаду купці, купили худобу і всіх їх багачами поробили.

* * *

Не зле їхалося першого дня. Веремя годило; перед св. Покровою було; дорога суха, калабані повисихали; і, хоч, Воркун, не попускав своїм кобилам бігти, але за те йшли вони бистрим кроком так, що навіть сусід не мусів свого драґанистого здержувати щоб Василеви задинку в новім возі дишлем не пробив. І, до вечера, над річкою, у лісочку ночувати стали. Понапоювали маржинку, сіна й вівса надавали, ватру розпалили, перекусили і, не договорюючи спати полягали. Не виспані були, бо в місті, в "галицькім готели" трудно було снам волю дати; все хтось сновигався. До півночі люди зазирали, а по півночі пси балі справляли; а тут спокій кромішний, хиба каюти хором заводили, але до них вони вже призвичаєні були, мов до котутів. Полягали де хто міг, довкола вогню, подалечки під деревами сіна настелили, бо на возах місця не було і відразу заснули.

Тільки Іван Поштар не міг заснути. Він навіть не ля-

гав; ватру доглядав. Тягав із ліса оберемками лом, накладав на вогонь, сідав на колоду і вдивлявся як то штучно сичали-тріщали сухі гилячки, облизувані червоно-білими язиками полум'я. Це він перший раз у своїм життю в такім романтичнім положенню знайшовся; якесь неясне надтхнення володіло ним. Піднімав помаленьку голову і вдивлявся як танцювали тіні дерев у світлі вогню, як мигали краски коней і биків та нових возів, помальованих темно-червоною і темно зеленою фарбою, там далі у темряві. Крадьки кидав оком на віз, де сиділа Софія, скулившись так, що ледве їй голову видно було з коша. Не сходила вона йому з голови сьогодня ні на хвилинку, а тепер аж поривала запитати чи буде вона його, чи ні. Але чомусь боявся питати, тишину непокоїти. Думав, спить, а коли запитає, збудить, може крику наробити.

Але Софія не спала. Прогніздившись ззаду воза і, обвившись чим могла; холодні вже ночі були, приморозки ловили; і, закинувши на голову свою нагортку, ніби дрімала в холоді, але очей не спускала з Івана. Якийсь неясний страх у її серці коївся приглядаючись йому. Як ще сидів спокійно на колоді, то ще сяко-тако було. Присадкуватої будови, півкругле лице з грубим коротким носом, молоді ще вуси, чорний заріст на лици і чорна шапка з дашком робили з нього при світлі вогню людину непевну, черству, без чуття мов камінь, на опришка казочного здавався. Вона вдивлялася крадьки на нього і, коли він сидів довгий час непорушно, коли вогонь помаленьку потахав, її страх нидів помаленьку і на сон ломило. Але, коли він піднимав голову і оглядався довкола гей-би підозріло і глипав в її бік, її страх ріс мов соломянний вогонь, ліз спиною на потилицю, на голову, піднімав волосся і широко очі утворяв. А при тім серце билося аж під горло пібдивалося і дихати не давало, тай таки чула, що на ціле горло кричала б коли б він у той час був устав і до неї підступав.

Але Іван не вставав. Глянувши хвилинку в її бік, він поволі відвертався, брав лом, накладав на ватру, підшпортував грань, розгорався вогонь, освітлював темряву, а з

тим і її страх здимлювався. Починалася знов така сама сцена: він потапав у задуму, а вона, приглядаючись йому, губилася у мрачний, заячий сон. Отак кілька разів і за кожним разом страх у неї меншав, а вкінці, вона вже й сердитися почала, що він вогонь відновляє і спати їй не дає.

— Чому не лягаєш і не спиш? — не стерпівши запитала сварливим шепотом уже геть-геть пізно, коли дехто зо сплячих на другий бік перевернувся, а він ще хворост визбирував і на вогонь клав. Він нагло стрепенувся від її шепоту, і на ноги схопився.

— Ти не спиш? — запитав неначе перестрашений.

— Як спати коли ти сидиш і оглядаєшся як сновида!— шепнула сердито. — Вогню тепер не треба.—

— Я тихо сиджу і мені страшно без вогню, — сказав із сердитим жалем.

— Чого тобі має бути страшно? Ти хлоп і неповинен нічого боятися.

— Я нічого не боюся, але я спати не годен, а сидіти потемки страшно.

— Чому спати не годен? — допитувала Софія, розшептавшись, забуваючи за свій страх.

— Не годен, бо я хотів би щось знати.

— Що таке ти хотів би знати? Може я би тобі сказала? Запитай!

— Я хочу знати чи ти підеш за мене, чи ні.

— Е, то дурне ти хочеш знати.

— Підеш!

— Куди?

— За мене.

— Не мала б роботи та за тебе йшла! Спати йди!

— Не підеш?

— Ні!

Іван замовк. Постояв хвилинку, впустив на землю патики. що мав у руці, сів на колоду, спер лікті на коліна, поклав голову вдолоні і вдивлявся як попеліла грань погасаючої ватри. Поволеньки темрява його обгортала; гу-

бився з Софіїних очей, а з тим в неї страх відновлявся. А він аби хоч порушився. Чорним бовдуром сидів.

Півгодинки, годинка, ватра цілком погасла і зробилося темно мов у горшку. Клапоть неба, що видно було з лісової ґрогалинки і, що було звечора вкрите зірками, хмари накрили і тепер чорне було мов смола. До тогож ще й якийсь зловіщий вітер почав бавитися верхами дерев і сухими листками, що самі не хотіли падати, але ждали щоб їх вітер зірвав і на спільний цвинтар кинув. І, за кожним подувом вітру, таки чути було в темряві, як вони падали, цоркаючи по краках та галузках мов дрібненькі, висохлі кісточки і тим Софії повне серце страху наганяли. Здавалося їй, що, коли вітер сильніше зашумить, коли листя густіше зашелестить-зацоркотить, тоді Іван, підокравшись близько воза, вискочить раптом, вхопить її за горло і задушить із гніву за відмову. Непевний він...

Страх обняв Софію; страшна темрява, повна зловіщих болванів і шепотів, їх огорнула. Коли б він, Іван, хоч обізвався, заговорив, лекше було б. Жалувати стала, що за вогонь його сварила; ліпше було коли його бачила при ватрі; а тепер?...

Рої думок насувалися їй на голову. Чому вона йому так якось, подурному, відповіла? Таж свідома того, що жартів він не знає, дрочитися не вміє і, як щось йому невлад, з памяти його викидає; в задуму паде і страшний робиться. Тай, також, сама вже більш як певна була, що одружиться з ним; інакше служби була б не покидала. Чогож їй додому їхати? В старого Поштаря запівдармо робити? В молочарника десятку заробила за трішки довше як півмісяць.

Згадала службу, Софія аж здрігнулася. Тяжко було, дуже тяжко! Дванадцять коров мусіла доїти рано і ввечер; руки пухли від того доєння. Від пятої рано до пізної ночі вганяла понадвірю і в кухни; відпочинку навіть у неділю не було; і, коли йшла спати деревом тяжким на подушку валилася. З кожним днем якийсь сум неясний її обгортав; жаль гіркий зростав на старого Поштаря, що її на службу виманив, пишну долю змалював...

Нераз Іванова хата їй увижалася — вона так гарно її вичистила, вибілила! А він, Іван, на її розказ підлогу вставив; сама бажала щоб його хата на Маріїну подобала: гарна, чиста, ясна, хоч і менша від Маріїної. А ця, хатка, могла би вже її бути. Вона держала б її такою чистою, що ніде порошинки не знайшов би. Мяткою та васильками футрини коло вікон і коло дверий обтикала би, щоб запах розносився. Вона заставила б Івана щоб піч зробив, вибив, хліб би пекла отакий, як тітка Єлена пече щосуботи з жорненої муки, але з примішкою петльованої, купованої; на цілу хату пахне і киприй такий!

Корови свої би доїла — три корові напевно мала б: Іван мав дві, а одну батько їй би дав. Молоко зсипала-цідила би у горшечки і на запічок би ставила. Коли вже зкисне вона сметану, таку густеньку, збиратиме, поставить її щоб викисла, а потім масло буде колотити; жовте, крохке масло у слоїки накладе, натисне. Кисляк відігріє, відкине у ворки, привяже їх до лавиці щоб дзер стікав, а потім ті будзи у велику миску викине. Вщипне пальцями і покушає — такі якісь смачні, винно-солодаві... Ножем накроїть, покроїть на кавальчики, або таки ложкою — тітка Єлена каже, що ложкою смачніше — накидає в миску і сметаною трішки квасною залле і на стіл дасть З хлібом свіжим обоє з Іваном їстимуть. Решту будза зітре на сир, пересолить і в бербеницю натовче щоб на зиму було.

А на подвірю в неї лиш радість з утіхою ходять: куди гляне курей, качок, гусей повно; поросят, таких біленьких, маленьких купка коло одної льохи, а коло другої трішки більші сплять коло цицок; троє телят у загороді, мов писаночки, брикають. А вона йде і запорядком: куркам, качкам і гускам із кавуша зерно розсипає, розкидає і навіть не рахує, бо хтож-то годен порахувати? Квочкам із курятами сира з крошом намішала щоб росли скоро; старшим поросятам молока в коритце наляла; а до телят піде, погладить, попестить, в головки поцілує і скаже так, як тітка Єлена до своїх каже: "Зачекайте трішки, зараз ваші мамки прийдуть і молочка принесуть". А мамки десь

у лісі з іншою худобою на млаках пасуться. Надійдуть підвечір, вона їм окур зробить, щоб комарів відганяв і доїтиме.

А грядок таких насадить, всячини насіє, тай квіток понасіває щоб було так, як у Теклі, у Марії, бо з ними вона сходитися буде неділями та святами; вони до неї, а вона до них ходитиме. А мамі зо всім помагати буде; вона якась така добра, тиха; ніколи навіть не посварила її, серця нічим не вразила.

Ходила б убрана так, як Марія, як Текля носиться. Міняла б у Поштаря яйці за полотно, а Марія шила б для неї все що треба.

Вона б навіть і обід святочний справила бодай раз у рік; поминки за покійну Ольгу; щоб люди не казали, що вона на її маєтку розчепіряється без вдяки.

Аж усміхалася з утіхи, думаючи про вимріяний рай. Сум кудись губився; робота лекшою ставала; відрадніше робилося.

Але не довго, бо дійсність перед очі перлася. Зчезав вимріяний рай! Втікла вона від нього; Поштар у каторгу завів. Втікати хотілося, але куди? Додому? Чого додому? Чи схоче її Іван, як би вернулася? Як не схоче, то хто інший її схоче тепер? Вона з дому втікла, від тата, від мами; повійницею називати будуть. Як вона вкажеться на очі мамі, тітці Єлені, Теклі, Марії? Боком на неї дивитися будуть так, як на Катерину Поштареву; стидно буде людям в очі глянути. Таж вона тут від Павла Воркунового ховається зо стиду коли він конем до молочарникових дівчат приїздить. .

Шмаття прала; воду несла; коли Іван із батьком і з Воркуном приїхали. Заплакала, хоч не знала чого, чи з радости, чи з жалю, чи зо страху — все на купу змішалося — і боялася глянути на них. Чула як батько почав був сварити, але вуйко, Воркун, сварку розігнав і дрібочку утішної надії у серце вляв. Глянула на Івана, а він зубами заскретогав із гніву на свого батька; значить негнівний на неї але на Поштаря. За нею шукав і знайшов; не покинув. Тільки той скрегіт зубів, той гнів якусь трутизну по

серці розляли! Квасно в душі робилося від них. Але вуйко, Воркун, солодив їх; Івановими кіньми посолодив; вимріяний район у голові вже з кіньми промайнув, показався. Не спиралася і поїхала.

Сьогодня цілісенький день лиш про Івана думала. Вона, гей-так, як би любила його коли не був перед очима, але коли гляне — в серцю страх коївся. Приглядалася йому ось перед годиною коло ватри і міркувала чого боїться і коли. Як сидів спокійно — не боялася, і як говорив — страху не мала. В бесіді з ним страх цілком губився, жаль зростав, бо й у його голосі якийсь жаль до когось луною бився, мов у хлопця, котрого невинно покарають. Відчувала той жаль, тую луну і до нього серцем приверталася; такий якийсь невинний робився, мов ягничка. Згадала як він плакав коли жінки хату йому ліпили, а вона їсти варила. Згадала . . .

— Іване! Ти спиш? — кликнула вона плаксивим шепотом у темну ніч; з розпуки питала.

Відповіди не було, а Софію в дрож кинуло.

— Іване! Іване! — кликала вона вже плаксивим страхом, подитинячи, і при тім, з того страху, зловилася руками за дошку коша, піднялася і витріщеними очима вдивлялася в пітьму ночі, в той бік, де Іван мав би сидіти. Вдивлялася і аж тепер почула, що сніг падав; на руки пластками ліпився; а там, коло ватри ледве видна тінь туманіла.

Відповіди не було, а Софія не видержала; скочила з фіри тай до тої тіни побігла. Прибігла; тінь снігом прикрита; зловила за плечі і потермосила.

— Не руш! Забирайся! — прошептав Іван твердосердито, — бо збудиш!—

— Ти не спиш; кого збуджу? — запитала Софія втішно й страшно; втішно стало, що відізвався, але й страшно від його голосу було.

— Ти дурне зробила, — сказав із докором. — Я на приспі сидів і Ольгу держав, а тепер вже її нема.

Зрозуміла його Софія; в задуму попав був; з Ольгою носився.

— Вогонь розпалім; зимно стало; сніг паде, — говорила уривано і сама почала попіл розгортати, за жаріючими вугликами шукати.

— Нащо вогню? Потемки ліпше сидіти, — шептав Іван глухо.

— Я боюся як тебе не бачу, — вирвалося Софії з уст і таки щоб закрити сказане: — Весело й тепло робиться коло вогню, — додала, роздуваючи вогонь під жмутком вогкої трави.

Іван сидів і тупо дивився на Софіїну роботу. Трава ловилася від вутликів, але маленькі язички полум'я не мали сили сушити скоро вогкість, що сніг навогчив; силоміць ниділи.

— Сіна сухого з фіри візьми, — сказав по хвили і при цім схопився і в ліс пішов напомацки ялової фої принести, та ріща сухого.

За кілька хвилин палахкотів вогонь полум'ям вгору; верхи дерев досягав; темряву освітив, а втім світлі густі пласточки-сніжинки згори, з темної ночі, кружляючи легенько на білу скатерть сідали. Таємно якось, весело зробилося, а Софія з Іваном стояли з похилими головами, мов би до вогню молилися.

— Чого ти мені таке дурне сказала? — запитав Іван по хвили тупої мовчанки, не відриваючи очей від вогню.

— Яке дурне? — запитала Софія, ніби здивована таким питанням, хоч знала, що то дурне було.

— Що не підеш за мене, — сказав Іван і патиком вогонь поштуркав.

— Сказала, бо так хотіла сказати, але я так не думала, — сказала й собі патичком вогонь пошпортала.

— Як не думала?

— Не йти за тебе.

— Підеш?

— Піду.

Іван оглянувся, вхопив сокиру, пішов у ліс і такого лоскоту наробив аж луна неслася; дров на вогонь рубав.

— Який там біс ломить ліс? — проворкотів Воркун, висуваючи голову зпід кожуха. — Гей! А це що? Зимку

Бог дав? — заговорив голосно, побачивши довкола себе сніг. Він схопився на ноги, стряс з кожуха сніг, оглянувся, побачив коло вогню Софію, тай до неї: — То ти, Софійко, тут собі з Іваном при вогнику кибіцуєш і не кажеш нам, що сніг мов з рукава сиплеться? Западе нас сніг на дорозі з возами; от-то їханєчко буде.

Іван приніс оберемок сухих дров і всі гримнув на ватру.

— Їхати тепер, чи будемо чекати днини? — запитав таким якимось весело-відважним голосом, якого ще ніхто ніколи від нього не чув; Софію врадував; а Воркун глянув на нього, усміхнувся.

— Чи не маєш ти, Іванку, часом фляшчинки коло себе, що так гарно питаєш і такий гарний вогник наклав? — питав, вдягаючи кожух. — А що би ти казав: Їхати, чи днинки ждати?

— Тато нераз казав, що чоловіка шляк-трафляє, коли його зима на дорозі з возом захопить, — відповідав Іван зо сміхом. — Думаю, що добре буде як поїдемо тепер, поки снігу менше і що в'їдемо зрання, то не будемо їхати вечером, коли сніг глибший буде.

— Мудро говориш, бігме мудро, — хвалив його Воркун. — Будім оцих опришків, нехай встають і вдорогу збираються. Холодно стає; сніг упав і тепло украв, — додав, гріючи руки до вогню.

Побудили і допитували який би то час міг бути. Вгадували, що десь, от-от над ранком, але журилися, як то їхати в таку темряву. Нагадали, що хтось ліхтарню купив. Засвітять і поїдуть мов на Йордан воду святити. Але, де нафти дістати? Сусід Підгірного признався, що, купуючи баньку, крамар здається йому нафти наляв; ніби пробував, чи не тече; і як не виляв, будуть світити.

Пішов, знайшов баньку, потелепав: є трохи. Наляли; в одну ліхтарню стало; засвітили, спорядилися і вдорогу рушили.

* * *

Воркун уже на той бік збирався відходити, але тої подорожі не міг забути.

Виїхали ми, нераз розповідав онукам своїм, тай ніби їдемо, але Бог його святий знає куди, бо снігу вже покісточки впало і дороги не видно. Свої коні дав я Вакареви гонити, а Софія воли гонила, а я з ліхтарнею йшов і ніби дорогу показував. Крок за кроком ішли, гей-би у якусь чорну стіну пхалися, бо сніг ліпив, очі забивав нам і худобі. Та в лісі ще сяко-тако було; колотило снігом; але як вийшли на якубудь прогалину то хоч сядь і плач! Північно-східний вітер дни коротав.

Ішли ми отак годинку, а може й дві, зійшли на якусь млаку, на якісь гордопини. Чую, крик зчинився. Вертаюся з лііхтарнею, дивлюся, а то візок сусіда лежить перевернений до гориногами і сусіду прикрив. Він ґвавтує там аж печінки рве. Збіглимися, відвернули; нічо-му не бракувало; страху наївся; міхи повисаджували, пакуночки позбирали, дивимся, а драґанистого Бог має. Розчепився якось від візка тай-го ніч прожерла. Шукай-го не з нати де! Походили трохи за слідом; у ліс стерво махнуло тай пропало. Рада враду, порозбирали ми міхи з візка на свої фіри, причепив Василь візок до своєї фіри тай поїхали, з вітру вступилися, бо духи випирав. Померзли всі мов качани. Заїхали знов у ліс, на дорогу, і ставати мусіли, бо телепало нами мов у пропасници і вогню конче треба було.

Розпалити ватру, обступили; один бік мерзне, а один пече; обертаємося, тупаємо ногами; мало помагало, але при вогни таки лекше навіть умирати. Підкинули худобі сіна і на днинку Божу постановили ждати. Сусід за драґанистим плаче. Дехто потішає, що такого як він вовки не годні будуть звалити, а він сам не ляже і поблукає трохи по лісі, скучно стане тай додому прийде. Отак ніби потішали й жартували, з бідою дрочилися. Аж тут слухаємо, швандяє щось до нашого гурту. Дивимося, а то драґанистий очима світить, гей-би сердився, що ми його самого лишили. Сусід утішився, зловив, оглядає, а коло нього а-ні мотузочка не лишилося; погубив псявіра в лісі. Взяв я люзну упряж, що на кобилу жеребну купив, приміряв

хомут, трохи він пасував, а трохи ні, накинули упряж, позащепали, і не той кінь став, так-го упряж украсила. Хоч бери його і під цісаря клади. Приставили від покійної кобильчини ворчик, нашильник, і спробували як він тягнутиме, чи не буде душитися хомутом. Спробували; сопів трохи, але мудро йшов.

З тим вже от, як би бріщати почало. Днинка здогадалася встати і ми вдорогу рушили. Сніжок сипав а ми йшли помаленьку, котилися. Попасали; але який то попас на снігу з вітром! Під вечір почав я за таким фармером глядіти, що стайню мав би велику, і на ніч приняв, бо ночувати на морозі не було охоти. Питали одного, другого; ми між німцями були; і аж четвертий приймив; свої коні зо стайні вигнав, а наші приймив. Тай ми разом з худобою в стайни переночували, бо хатку маленьку мав, тільки Софію до хати взяв, бо вона ніби дама була.

На другий день їдемо, аж пара йде. Сніг перестав, небо вияснилося, вітрець такий тоненький мов бритвою тне. Колеса рипотять, але ми йдемо. Хто за возом скаче, хто попри віз; сусід веде драґанистого за дишель і хухає в руки. Вакар везеться і кричить, що йому ноги закостеніли. Йти пішки, він закороткі ноги мав і невидержував іти, ззаду лишався. Мерз і кричав, але з фіри не вставав. А тут ще Підгірному бик заслаб. Кров-го нагибала, чи що. Пошедла нівкого небуло щоб кров зпустити, а я ні-суди, нітуди, кавалок вуха відшахнув і кажу, або вийдеш, або здохнеш, але додому зайти мусиш. І зайшов, зателепався якось, але довго кандів поки знов сили набрав.

Якось ми добилися додому четвертого дня і від тоді жаден із нас у місті фірою не був, навіть у літі. До цих наших малих містечок почали їхати та дороги до них виробляти. Тут уже близенько було; от сьогодня з досвітком поїдеш, а завтра з ночею приїдеш; полекша велика була не так на люди, як на худобу.

* * *

Від цієї пропамятної подорожі життя громадське змінилося; на іншу дорогу ступило, ніби на багацьку, або як казав пізніше Воркун, на кінську, бо воли вже вислужувалися поволеньки, йшли на зелену пашу, а коні іх місце займали.

Кінець другої частини.

Сини Землі

(SONS OF THE SOIL)

**Повість з Українського Життя
в Канаді**

(A Story of the Ukrainian Settlers in Canada)

ТОМ III.

(Volume III.)

**НАПИСАВ
ІЛЛЯ КИРІЯК**

(By Elias Kiriak)

EDMONTON, ABLERTA, CANADA
1945

Type Set by Alberta Printing Co.
Printed and Bound by The Institute Press, Ltd.

Сини Землі

РОЗДІЛ І.

Зелені Свята — Понеділок Зелений.

Погода така аж любо.

Небо синє — ніде ні хмариночки. Кількаденний дощ, звичайна в цій порі року слота, мов навмисне, його сполокала, щоб і воно на Зелені Свята чисте та ясне було.

Сонце гарячим плесом землю заливає.

Зелень достигаючої весни, що в той час у молоде літо уводиться, у тім плесі купається і видихує з себе отой солодавий, зелено-запашний запах від якого розширяються груди, а молоде життя танцювати забагає.

Вітрець легенький із тим запахом бавиться, о-так: вибігає крадьки з ліса, згортає його у филі і котить легенько понад зелені збіжжа, закочує у ліс, щоб з нього чічки-квітки мід робили. Цією забавою він сонцю силу вкорочує, бо, що воно на царині нагріває, те він у ліс згортає.

Сонце з полудня скочується. Тихо всюди тільки коло Григорія Воркуна, на шкільній секції, на прогалині в лісі гамірно. Там танець, там, як казала Єлена Воркун, молодь гоцки вибиває. Там народу такого сходиться мов на ярмарок. Старі, молоді, підростки, діти, батьки, матері по десять, а навіть по пятьнадцять миль одні возами їдуть, а одні пішки йдуть, бо танець на Воркунах Зеленого Понеділка вже від кількох років великим святом став. Виставою очей молодих-чарівних і сердець гарячих-палких зробився. Тут молодь свою любов розчиняє, місить, плете, розриває. Не дармо люди вже й поговірку вчинили, що, мовляв, поїхала-пішла раз, два на Воркуни на танець і вже на весілля просить. Це про дівчат, а про хлопців то: — Доки-го не понесло на Воркуни на танець, то сяко-тако було, статкував, але як пішов раз, ого! хоч бери і пута на нього на ніч накладай, бо вдома не вдержиш; щось він там здибав, — казали.

І тепер, цього Зеленого Понеділка, прогалина набитіська. Давав Воркун свого нового шпихліра, але він за-

малий показався помістити всіх і тому перенесли хлопці танець на прогалину і вона тепер стародавній амфітеатр нагадувала. Видолиниста трохи; колись, недавно, був тут мілкий ставок у якому жінки коноплі-коловатниці мочили, але нищили люди ліси довкруги, він забанував за лісами і висох; травицею-перійцем поріс і на танці придався. На середині музиканти і хлопці, трохи далі стоять гуртом дівчата, а попід ліс з одного боку чоловіки, а з другого боку жінки гуртками на траві сидять і долю сучуть молодим, веселим танцюристам. Знайомляться, гуртуються по любві, по багастві, по дітях — одна сина має і присіла коло тої котра доньку під вінець рихтує і шепчуть, говорять подалеки про свій скарб дорогоцінний, про дітей своїх.

— Мій Петро не дуже за танцями бігає, — каже та, котра сина, Петра має. — Всю весну сам обробив; більше як сто акрів пшениці засіяв, тай вівса і ячменю двадцять. Сам насіння млинкував, сам каменив, сам орав, волочив, бо мій старий, відколи Петро підбірував, то тільки розказує. А він послушний вдався. Цілу зиму, як почав зараз по Йордані, то аж до середопістя у ліс їздив. Дерева прятав, возив на дошки та на хату. Їздив і старий з ним, але знаю, що він тільки міряв, а Петро рубав, різав та пилив. Хату хочемо йому збудувати на тім сіп'ярі, що ми для нього купили. Він варта і ми таки обіцяли, що як тільки ожениться, то відразу його господарем зробимо. Матиме з пятьдесять акрів обробленої землі, гарну, велику хату, стайню, криницю, четверо робучих коней, упряж для них, віз, сани, кілька коров тай дробу і свиней візьме скільки схоче. Не хочемо, гріх би був, щоб він так бідив як ми бідили на початках коли до Канади приїхали, чотиринадцять років тому. Є в нас із чого дати, тільки щоб йому Бог добру долю судив.

— Так-так, — притакувала та котра доньку, Софійку, під вінець виховувала. — Трудно тепер за добру долю, розпаношуються дівчата, за витрішками бігають. Я нераз своїй кажу, уважай дитино, бо не тяжко людям у зуби влізти. Але не маю з нею ніякого клопоту, послушна вдалася, за парубка робить. Нераз жаль мені, що вона і коло

худоби, нагодує, напоїть, видоїть корови, і коло свиней і коло курей, весною на полі з плугом, з боронами, а в жнива коло снопів, потім коло машини тай у хаті порається більше як я. Я вже для неї чотири великі, вовняні ковдрі вшила, чотири великі подушки з самого гусячого пуху зробила, шмаття всілякого та полотна повну скриню пристарала. А мій старий смішком говорить, що їй коров і коней не пожалує тай кілька соточок вишолопає на віно. Тільки щоб трафився їй якийсь добрий, господарський син, не легун, не пройдисвіт. Ми так гірко бідили коли приїхали сюди. Крішки хліба не бачила я з дітьми ціле перше літо, а тепер, дякувати Богу, є що дітям дати і собі лишити.

Отак-то матері добром своїм, серцем своїм, дітям своїм нову постіль стелять, будучність приготовляють на танці. А в інших гуртках, інші жінки, іншу розмову ведуть. Всякої говорять — хвалять, гудять, судять, парують, розлучають, женять, рішають котре котрому до-пари, бо на те танець, бо для того вони прийшли дивитися на нього, на своїх, на чужих дітей.

Он-там два знайомі нам гуртки. В одному Єлена Воркун, донька Марія з дітьми, Текля Соловій з дітьми, Софія Поштар з дітьми тай Підгірнячка до них присіла. А Єлена повну тайстру булочок, колачиків, сухарчиків принесла для онуків і для чужих дітей, бо якже давати своїм, а чужим ні? А діти, ну, Зелений Понеділок не дуже зеленівся би без дітей та ще й на танці! А з ними велика розкіш! Вони собі бігають, бавляться, сміються мов дзвіночками дзвонять, а старші діти так файно танцюють. От її Корнило, хоч тиждень тому як оженився, але ще за парубка входить, а його жінка за дівчину і гуляють обоє кожний танець. А там і Підгірнячині дівчина і парубок — обоїх можна до престола в церкві вести, а там знов Воркунових братів хлопці і дівчата тай Тетянині підростки — втіха така аж за серце ловить.

А в другому гуртку Калина Дуб сидить запишнена, коло неї Ганна Поштар, а до них присіли і Дроздиха і Волосиха і інші жінки зза потока. Кожна має когось — Калина має Єринку красульку на цілу околицю, Ганна має

свого свояка Олексу котрий з Єринкою раз-у-раз танцює, тай у Дроздихи парубок і дівчина і у Волосихи те саме — хто знає чиє чиїм має бути.

Але ці два гуртки, Єленин і Калинин, не дуже сходяться, бо за віру поріжнилися. Хтось з боку прийшов і поріжнив, але танець до купи їх зводить, хоч і подалеки. Сидять окремо, але дивляться на одно і пасуть очима своїх з ким вона, чи він, танцює, з ким дружбу заводить та котре до котрого серцем липне. Втіха велика серця їх обгортає як бажана пара танцює і усміхами цілюється, хоч вони й не одної віри, але Бог один, кажуть. Надії втішні зростають, гучні весілля увижаються, але як противно, то гіркість серце наповняє, гордість їжиться і на вечір сповідь приготовляє. Буде сварка, буде плач...

А тим часом молодь танцює-гуляє. Серед прогалини ослін, а на ослоні знайомі музиканти, Плешка з Никифором і ще якогось нового собі придбали з сопілочкою. Плешка грає — серце рве, а Никифір, мов би його душа в цимбалах жила і з Плешковою у скрипці шлюб узяла, ані одної нотки не пропустить — обидва на нервах молодих грають, а той із сопілочкою їм голосу додає. Грають звичайного народного танцю і закрашують його і гуцулкою і коломийкою і козачком і циганкою і жидівкою і венґеркою — ріжні дрібненькі мельодії звязує та сплітає Плешка в один шнур і висукує його пальцями і смиком якось так чудно аж дивно стає як то він так може.

Довкола ослона мов живий вінок — хлопці з дівчатами танцюють. Дівчата декотрі простоволосі, декотрі у зелених, у синіх, у жовтих, у кольористих шовкових хустках як котрій до лиця. Блюзки сині, білі, зелені, вишневі, а поміж них відбиваються до сонця вишиті рукави волічками, шовками, тхіром і лілітками і чергуються з красою коралів, намист, цяток і перлів на грудях. Черевики чорні, жовті з високими холявками з защепками посередині, з ґудзиками по боках чергуються з босими ногами на зеленій траві. Розмаїтими красками грається ноша, занесена до Канади і показує ще свої дрібні пушки у вишивках, у цирьках, у мережках, у дьорданах, але вони вже меркли, блідли — нова, фабрична ноша втискається

між них. Це в дівчат, а в хлопців нова місце займає, дене-де з індіянською прикрасою. Червоні, чорні хустки на шиї, зашморгнені перстенем на грудях; ширококрисі капелюхи, ремінці оббиті жовтими ґудзиками, рукавиці цятковані, кавбойські штани, а вдодатку декотрі, що були десь трішки далі поза околицю, тютюн-баґу жують. Але господарські, домашні хлопці своєю, звичайною ношею верх беруть.

Отакий-то був танець на Воркунах того Зеленого Понеділка, чотиринадцять років потім як Григорій Воркун, Тома Вакар, Степан Соловій і Павло Дуб тай Дьоргій Поштар тій околиці дали почин. Танцювала молодь, пахла мятка і васильки позатикувані жінками, дівчатами за пояси та попричеплювані китичками на грудях. Розмаєна весна святкувала, буяла та купала молоде життя в роскішних почуваннях і приготовляла його для молодого літа під дозором батьків, материй і людей.

* * *

Та не згадувалося б цього танцю на Воркунах цього Зеленого Понеділка як би не сталася була на нім несподівана подія. Тай цю подію не згадувалося б як би вона була вийшла з самого танцю. Хтож хотів би інтересуватися парубочими та дівочими любовними примхами? Їх між молодю всюди повно було, є і буде так довго, ну, як довго люди будуть жити на землі. Звичайні вони собі, але ця була така, що довго нишком варилася, майже цілу громаду скоботала, а вкінці вибухла. Вибухла несподівано.

В тих часах танець на Воркунах відбувався по старому звичаю так, як відбувався в тому селі звідкіль Григорій Воркун приїхав. Справляла його молодь не для якогось зиску особистого, чи товариського, але прямо ради самого танцю. Хто танцював той платив пять, чи десять центів, на розказ старшого парубка, щоб стало музикантам заплатити. Збирати вступне від глядачів ніхто ніколи й не думав, впрочім, чим більше було їх тим кращий танець був — за громадську справу уважався. Тай тому відбувався він тільки в день, звичайно, пополудні до часу коли треба було всім іти до дому варити вечерю та робити ве-

чірну роботу в господарстві. Вдодатку існувало ще й те право, що на ніякі нічні гульки матері доньок не пускали і тому танець можливий був тільки в день.

Тай мав танець на Воркунах ще й свої неписані закони. Старші парубки уважали на поведення молодших, або чужих, і котрі любили показувати мухи і колотити забавою, то таких вговкували напімненнями, а як напімнення не помагали, то кілька полишників виключували непокірних з танцю. З таким правом прилично заховувалися парубки самі з собою і з дівчатами.

Тай для дівчат існував закон — жадна дівчина не мала права відмовитися йти танцювати з парубком котрий її кликав хібащо він був пяний, або не поводився гарно, або якийсь незнаний-сторонський. Інакше мусіла йти, а не пішла то парубок мав право або сам, або через старшого парубка, заборонити їй публичним проголошенням танцювати з котримнебудь іншим парубком. Така заборона могла тривати тільки через один танець, або через цілі мясниці, або й через цілий рік, залежно від її поведення. Та, як би довго вона не тривала, то була вона великим пострахом для дівчат і тому дуже рідко траплялося, щоб навіть найбільш непокірна допускалася до такої заборони.

Аж цього Зеленого Понеділка, на диво всім, дослужилася такої кари Єринка Дубова. Грім із ясного неба не зробив би був стільки дива як зробив Олекса, Поштаришин свояк, забороняючи Єринці танцювати. Таж вони мали подружитися зараз по Зелених Святах і про це вже всі горобці цвіркали. Навіть Калина казала, що так, Ганна Поштар потверджувала, Олекса казав, що вже музикантів згодив, тай Єринка говорила, що вже довго дівочити не буде — пахло весілля на всі боки, а тут молодий молоді танцювати заборонив. Заборонив тому, що вона відмовилася йти з ним танцювати.

Але чому Єринка не пішла танцювати з Олексою, ніхто крім неї і навіть сам Олекса не знав. Таж він танцював із нею перший танець, танцював другий, третий, четвертий, пятий танцювала вона з Корнилом, шестий знов з Олексою, семий — Олекса кликав, а вона не пішла. Він спалав гнівом, став на ослін і проголосив, що забороняє їй

танцювати. Увесь танець очі витріщив. Люди з дива не могли вийти і німо водили очима то на Олексу, то на Єринку — якимись німим заколотом пахло, але ніхто не знав звідкіля він має прийти. Схопилася була Калина і починала кричати зо стиду та сорому, але Єринка прибігла і таки силою посадила її на траву. Ганна Поштар із плачем щось їй там нашіптувала, Дроздиха помагала, а цілий круг жінок іззирався, перешіптувався та перепитувався. Тим часом Єринка нашептала щось Калині у вухо, вона вспокоїлася і лютим зором кидала на гурт парубків, де стояв Олекса. При тім музиканти почали грати, почався танець, Олекса покликав Дроздичину дівчину і танцюючи, навмисне держався з надвіря танцюючого кола, щоб тим Єринці допечи.

Але Єринка, як видно було, не дбала про стид, що завдав їй Олекса. Вона, як показувалося, приготована була на таку кару і приняла Олексин засуд із твердою, гордою усмішкою.

—Що ти дівко наробила? — питала її Калина твердим шепотом і аж дрижала від злости. Вона була бліда аж синя; лютий плач боровся з нею, але гордість сліз не пускала.

— Йдіть і його запитайте, — шепнула Єринка на відповідь.

—Таж то стид, ганьба на нас, на тебе; люди ззираються як на якесь чудовище, — шептала далі Калина. — Таж то ані додому йти, ані тут сидіти, хоч бери і під землю провалися.

— Ов-ва! — сказала Єринка ніби недбало, але оглянулася довкола; люди дійсно ззиралися на неї; і задумалася.

— Ти вдуріла? — шепнула Калина.

— Він вдурів, — сказала Єринка і чути було по голосі, що в неї на плач заводилося, але її гордість так, як Калинина, сліз не пускала. — Вчепився мене як репяк і робить так, щоб я з ніким іншим не танцювала тільки з ним . . . Я ще з ним шлюбу не брала, — додала різко.

— Тепер з ніким не будеш танцювати.

— Ов-ва! Я не дбаю.

— Люди на сміх візьмуть.

— Нехай беруть.

— Додому забираймося.

— За ніщо в світі, — сказала Єринка твердо та ще й пригніздалася сидячи на траві, доказуючи тим, що її ніяка сила звідтіль не зрушить.

Тим часом танець, попсутий несподіваною подійкою, прибирав назад веселий настрій. Плешка завзятіше грав, молодь завзятіше танцювала, а Олекса, щоб притолочити горду Єринку до самої землі, брав найвидніші її суперниці до танцю і викручувався та вихитувався з такою міною, що, мовляв, добре, що я тебе збувся — дивися скільки я інших дівчат маю! Отак проминуло кілька танців і за той час Калина вспокоїлася, Єринка сиділа вже мов би вона вже подружена була, а далі й Олекса переставав уже показувати гірко-пімстиві мухи і з укритим жалем глядів зпоза плечей парубків у той бік, де сиділа Єринка. Жаль йому було дівчини, дуже жаль. Вона своєю красою побивала не тільки всіх дівчат в околиці, але й своїх сестер, покійну Ольгу тай подружену Олену. Тай вдача її була приємно-весела, Марію Воркунову нагадувала. Відколи старий Дуб вернувся зо старого краю, відтоді вона його пістункою стала. Але й до Калини уміла приголублюватися так, що цілим домом рядила. Вередливою не була, бо батько не любив такої вдачі, але її гордості та впертості границь не було. Працювала з батьком, на перекір матері, і на полі і в господарстві на перегони, а в хаті тільки такий порядок мусів бути як вона хотіла. Загально надавала вона веселий та любий, такий як вона сама, настрій цілому домові і за це її любив батько, а Калина гордилася нею мов маленька дівчинка великою лялькою. А хлопці Бог-зна звідкіль приходили до неї. Зимою то кожного вечора не обходилося щоб кілька їх не сиділо у великій хаті від вечері до пізної ночі. Заметіль, сніговії, сильні морози не спиняли їх, а літом, неділями й святами то ворота стояли відтворені навстяж, а хата була повна хлопців мов улий пчіл. Калина раділа з Єринчиної популярности, а Павло дивився поблажливим оком і таки любив хлопців за те, що поводилися тихо і прилично.

Та хто-як-хто, але Олекса, як вже говорили люди, то днував і ночував у Дуба. Був він якийсь близький свояк Ганни Поштар, сестрінець і походив, як казала сама Ганна, з дуже поважного роду по батькові. Сином багача був, але втік до Канади від старокраєвої військової служби кілька років тому. В перших роках працював при сезонових роботах на залізницях, на жнивах, але кожної зими приходив до вуйка Поштаря зимувати. Тут він скоро освоївся — гарний був хлопець на вроду, поважний і смілості йому не бракувало, і тому був пожаданим гостем у кожній хаті а спеціяльно де була дівчина на віддання. До тогож і Поштар дбав про нього. Вишнирив для нього у недалекім сусідстві гомштат; сканцелював якомусь гомштатникові котрий через якісь причини не міг довести його до контракту; робітників йому старав щоб землю чистили, будинки будували і незадовго Олекса вже й до роботи перестав ходити. Працював на переміну в Поштаря і на своїй фармі і Єринку собі за жінку кохав.

Та з початку, поки ще Олена Дубова не була одружена, він ніби коло неї заскакував. Тай всі згідні були бачити його одруженого з Оленою. Калина навіть його вже зятем кликала тай Олена, здавалося, прихильна була йому. Але сталася така несподіванка, якої ніхто в рахубу не брав. Воркунового брата син, Никола, котрий, здавалося, ніколи не заходив до Дубів і на Олену уваги не звертав, якось нишком і нагло так Олені голову закрутив, що на перекір Калининим протестам одружився з нею. А Олекса, не дуже побивався — Єринку він більше любив, як Олену і, на втіху Калині, не переставав ходити до Дубів. А Єринка навіть жалувала його за те, що сестра йому кривду вчинила, і дуже ласкавою чинилася. Чи вона його любила, вона не могла сказати прямо та щиро. Правда, був він найгарніший зо всіх парубків — вона любила його кучеряве волосся, його шиковну постать, його поважні манєри, але чомусь до серця не прилипав. З цієї причини вона з якимись тайним страхом йому слова не давала, але держала його при собі обіцянками, що поженяться з мясниць на мясниці. Така тяганина тяглася вже довше як два роки і,

тепер, цього Зеленого Понеділка, вона урвалася. Чому вона урвалася, то показалося поки ще танець скінчився.

* * *

Під вечір, як старші чоловіки простягаючись на траві повідомляли один одного, що вже час йти додому і худобу грижати, а матері дочикували ще на дівчат, щоб погуляли танець, два, та побачити котрий котру додому вестиме, з'явився мов з неба впав Андрій, парубок Томи Вакаря. Приїхав на коні і став таким несподіваним гостем, що всі, цілий танець, на нього увагу звернув. Навіть Плешка, граючи став на ноги і приглядався як Андрій коня до тополі присилював.

А Андрій, як видно було, не спішився тай не дбав про те, що на нього танець ззирався. Він повільно привязав коня, поплескав його по хребті, поправив на собі одежу і пустився йти до гурту. Йому на зустріч побіг Корнило Воркунів і, витаючись з ним, зловив його по знайомости за шию, обкрутив ним і так до гурту привів. Утіхи такої приніс Андрій між хлопців мов якийсь давно невиданий, дуже бажаний гість. Приступали й господарі до нього та, витаючись, розпитували коли й як приїхав, що нового приніс і де такого гарного коня роздобув. А вже, що діялося між жінками — шепотам та допитам кінця не було. Декотрі питали Калину про нього, але вона якось так згірдливо відповідала: — Таж то Вакарів бельбас, що вже кілька років хати не держиться. — Не відчувала Калина, що її Єринка, як його побачила, як його пізнала, то задрижала мов осиковий листочок і так скоренько дихала неначе десь дуже прудко бігла. Сиділа і держала твердо руку на грудях, пробуючи притишити схвилювання, що насилало їй повне лице гарячо-дівочих румянців.

Але маленькі події скоро наростали.

— А може би ти, Андрію, своїй дівчині танець замовив, — говорив жартуючи Плешка, як вже привитався з Андрієм і брався підстроїти скрипку.

— Що, думаєте, не замовлю? — сказав Андрій, всуваючи руку в кишеню. — Ось долара маєте, — додав втикаючи зелений папірець у скрипку.

— Ти не жартуєш? — питав Плешка і, здивований, жваво очима кліпав.

— Грайте! — майже крикнув Андрій гордо, — і ви всі хлопці гуляйте, — додав, махнувши рукою довкола себе.

Плешка мастив конфілією смик так якось скоро, а ще скоріше далі кліпав очима, недовіряючи чи то дійсність, чи то тільки привид. Тай парубки перекидалися допитливими поглядами -- ніхто ніколи не бачив щоб Андрій танцював, а ще більше ніхто навіть не припускав, що він має якусь вибрану дівчину. За дикого його уважали і тому цікавість зростала, аж шумилася, мов повінь. А вже коли Плешка почав грати, то стало тихо мов на добрім казаню в церкві.

Але й тут сталася маленька несподіванка. Андрій, стоячи на видному місці, бо хлопці зробили прогалину коло нього, глядів прижмурюючи очі на гурт дівчат, очевидно, шукав очима своєї дівчини. А дівчата таки навмисне, а то й зо страху, що він покличе котрусь із них, ховалися одна за одну, а сміливіші, котрі його знали, жартуючи, виступали наперед та ще пальцями показували на себе, мовляв, мене клич, я піду з тобою гуляти. Але він не зважав на такі запросини і, обкинувши їх невдоволеним зором, обернувся до хлопців. — Гуляйте! — сказав до них, махнувши ніяково рукою. — Я відступаю вам цей танець. —

Між хлопцями видне було невдоволення — кожний хотів бачити яку-то собі дівчину Андрій вибрав, а то скінчилося нічим. Але Плешка не переставав грати і вони, один за одним, почали кликати дівчат до танцю, щоб часу не марнувати, а тим часом Андрій стояв коло Плешки і ще глипав у бік дівчат. Дивно йому було, що дівчини, котра на його думку мусіла бути на танці, не міг знайти.

Але в тій хвилині, коли танцюристи кінчили звичайний передтанцевий прохід і мали починати танцювати, він глянув у ту сторону, де сиділи жінки, і мов попарений вискочив із кола.

— Єрина Павлова! — крикнув та ще й рукою вкозав на Єринку. — Прошу до танцю!

Танець задеревів. Навіть Плешка встав і ледве кивав

смиком. Стояли всі мов приголомшені і ждали неначе на щось велике та страшне. Але не довго. Там де сиділа Єринка зчинився рух. Єринка вставала, а Калина не пускала — дерлися обидві. Але Єринка вирвалася і таки бігцем побігла до Андрія. Прибігла, сміялася і плакала, сльози котилися по лиці; вклонилася йому на знак пошани за те, що для неї танець замовив і таки сама потягнула його в ряд здивованих хлопців і дівчат.

— Грайте! Гуляйте! — крикнув Андрій аж луна лісом пішла. На це Плешка зірвався і циганського вогню добув своєю скрипкою, від якого хлопці шкварками зашкварчали — подикому почали танцювати. Трепотали, вибивали ногами мов довбнями і обертали дівчатами мов ляльками. А Плешка печінки різав, найвиших нот добирав і вогню додавав. Андрій сторцом гуляв, колихався, бо недосвідний був у танці, але за те Єринка плавала коло нього мов лань. Вона вперезала його своєю хусткою, притягала до себе і губила на нім свої сині, великі, любі очі.

Але недовго гуляли.

— Пусти дівку! — крикнув аж посинілий від гніву Олекса, пропхавшись до Андрія.

Андрій глянув на Олексу і, не знаючи неписаних законів танцю, тільки плечима здвигнув, а Єринка зблідла.

— Пусти, кажу, дівку подоброму,— домагався в'їдливо Олекса, поступаючи за танцюючим Андрієм, а далі і музикантів задержав.

Танець задержався. Андрій стояв мов здурманів і споглядав здивовано на людей. Всі, що там були, на ноги встали. Чоловіки з одного боку, а жінки з другого лавами налягали на молодь. Калина пропхалася в середину і почала тягнути Єринку, щоб додому йшла. Єринка вчепилася Андрія і недавалася. Андрій, мимоволі, обняв її за стан і не пускав від себе. Калину лють заливала, а Єринка бліда, але на лиці дрижала вперта відвага — вона вовчим, лютим зором кидала на палаючого у гніві Олексу.

— Останній раз кажу тобі, пусти з рук відьму, — кричав запінений Олекса і вимахував кулаком так, що зачепив Андрія по бороді, а Єринку в груди штовхнув.

Андрій потряс головою; якийсь зловіщий усьміх блис-

нув по його лиці. Він якось так спокійно та несподівано підступив до Олекси і, як пальнув його кулаком попід бороду, Олекса згас як свічка. Парубки розступилися. Олекса лежав на землі. Ганна з плачем прибігла до нього і помагала йому встати. Калина наробила крику, дерлася з Єринкою, відтягаючи її від Андрія і, при тім, називала Андрія всім тим, що їй на язик лізло. Але Єринка держалася Андрія руками мов залізними гаками. Олекса полежав хвилинку, прочунявся, схопився, відтрутив Ганну і подикому скочив на Андрія. Але Андрій прудко відтрутив Єринку, вхопив Олексу, підніс і як товкнув ним аж земля задудніла. Олекса зарув. Заносилося на завзяту бійку. Якийсь там Олексин товариш забіг із заду і тарахнув Андрія по голові. Андрій скоро оглянувся, але вже не потребував віддавати удар, бо Іван Поштар ніс напасника на плечах. Що він думав з ним робити ніхто не знав, але певні були, що він його здорового з рук не пустить. Прискочила Софія з іншими жінками і вирвала парубка з Іванових рук. Парубок почимчикував у ліс так прудко мов би за ним розшалілий бугай гонив. Хтось там Олексі ногу підставляв, але молодші чоловіки і парубки з ним порядок зробили — на бік викинули, мовляв, нехай тільки обидва б'ються. Народ, загально, на два гурти ділився. Одні винували Олексу за те, що дуже хотів верховодити всіми, а одні винували Андрія, бо він не повинен був наймати танець дівчині котрій танець заказаний — він закон зламав. А тим часом Олекса все нападав на Андрія, а Андрій обороняючись, якось так сміло та уміло відбивав напади, що людям сподобалася бійка. Деякі, стоячи з боку, почали Олексу на сміх брати. Це лютило Олексу до божевілля.

Нараз Єринка закричала мов би хтось її вогнем припік і при тім вихопилася і, захищаючи Андрія, стала око-в-око із розлюченим Олексою. Олекса мав у руках розігнений, звичайний кишенковий ніж. На людей страх насів. Жінки в плач, в крик: рятуйте, розтягніть, розженіть їх, бо дурні поріжуться! Але чоловіки, парубки вагалися, відступали — боялися й Андрія боронити тай Олексу вговкати. Тільки Єринка каменем стояла між запеклими суперниками.

— Мене першу трупом положиш поки до нього під-

ступиш, — сказала, гордо випростовуючись. Її уста дрижали, а груди носилися мов у розлюченої львиці.

Хвилинка страшного напруження. Десятки перестрашених очей. Увижалася червона кров, причувався жахливий, смертельний крик, рев . . .

Калина зомліла . ..

Нараз рух. Андрій блискавкою вхопив Єринку з заду попід пахи, мов пірячко, кинув її позад себе прямо в Корнилові руки, а сам якось так звинно скочив до Олекси, що той на миг ока лежав на землі мов мертвий.

Андрій підняв із землі ніж і кинув його далеко у ліс.

Напруження між людьми потахло, легче дихати стало і всі до Андрія серцями схилилися, а Єринка йому на грудях повисла.

Олекса, прочунявшись від Андрієвих кулаків, полежав хвилинку, а далі піднявся і, здавалося, що він почне знов на Андрія нападати, але він, на диво людям, звертівся і, випльовуючи з рота кров, мов сліпий проліз поміж жінки, а там як дирне в ліс аж ріще тріщало.

— Грайте! Гуляйте! — крикнув Андрій із застилою усмішкою на лиці, споглядаючи в сторону куди Олекса побіг. — Я за цілий танець заплачу, — додав, витягаючи з кишені жменю паперових грошей.

Та хоч Плешка пробував розюшити парубків до танцю, але йому не вдавалося — танець уже без душі був. Тай сам Андрій, постоявши кілька хвилин і, побачивши, що хлопці і дівчата якось дуже пиняво бралися до танцю, взяв Єринку попід руку, відвязав коня і зо схиленими головами повелися всі троє з прогалини на дорогу. Всі очі танцю їх випроваджали та слали за ними рої глухо-німих питань.

РОЗДІЛ II.

Коли б узяв був бійку Андрія Вакаря з Олексою за Дубову Єринку перед такий суд, що поставив би Андрія і Олексу тільки за свідків, а за дійсними виновниками пошукав би між тими людьми котрі колибудь і нащобудь радили одного або другого, або піддавали думки поприятельски, чи навіть жартком-смішком, то прийшло б до того, що Григорій Воркун і Дьордій Поштар були б покарані за нарушення публичного спокою на танці на Воркунах, такого-то року, такого-то місяця, такого-то дня, на Зелені Свята в Понеділок Зелений. Вони винні були за бійку і кінець.

Але, щоб знайти і доказати Воркунови і Поштареви вину, треба докладно знати державний розмір землі в степових провінціях Канади, до кого земля перед її заселенням належала, де хто поселився в початках заснування громади на "Воркунах" і, також, топографію околиці. І, щоб усе те ясніше було, подано при кінці мапку околиці.

Отже трішки терпеливості.

Загальний, державний розмір землі західної Канади придержується ґеографічного розміру цілої земської кулі, себто, від мерідіянів, що біжать, чи йдуть, від північного бігуна до полудневого і нагадують клепки в бочці і від рівників, що вперізують землю мов обручі.

Перший мерідіян, що служить у Канаді за якор від якого розмір починається на схід і на захід, біжить із півночі на полудень десь там недалеко, де місто Вінніпеґ лежить, а сорок і девятий рівник від якого розмір починається на північ, є границею між Канадою і Злученими Державами. Це, розуміється, в Західній Канаді.

Далі йде, так би мовити, господарський поділ землі на тавншипи, на секції і на чвертки. Кожний тавншип шість миль довгий і шість миль широкий. Лінії, що відмежовують тавншипи зо сходу на захід називаються ренджові лінії, а ті, що відмежовують їх із полудня на північ, називаються тавншипові.

Кожний тавншип має тридцять і шість квадратових миль, або секцій. Числення секцій починається зо східно-полудневого рога на захід до шестої, потім від семої на схід до дванадцятої, потім від тринадцятої на захід до вісімнадцятої і далі так, як показує мапка. Кожна секція має шість сот сорок акрів і для потреб поселення ділиться на чотири чвертки — сто шістьдесять акрів кожна. Такий розмір землі творить із цілої західної Канади одно велике село, поділене на муніципальні і на шкільні округи. Основою муніціпальної округи є девять тавншипів, а шкільної шістьнадцять секцій.

Але не вся земля західної Канади була вільна для поселення переселенців із Східної Канади, із Злучених Держав і з Европи. Поминувши ту землю, що нездатна для управи і ту, що відложена як природні парки, багато з неї було власністю Спілок. Приміром, майже половина землі на полудень від ріки Північний Саскачеван належала до Спілки Тихо-Океанської Залізниці (Canadian Pacific Railway Company), або в скороченню C. P. R., з чого виробилося у звичайному змислі слово "сіп'яр". Кожна з нерівним числом секція, 1, 3, 5 . . . , в кожному тавншипі, з виїмком секції 11-ої і 29-ої, що відложені були для публичного шкільного фонду, були власністю Спілки. Одержала вона цю землю від правительства як поміч на будування залізниці зо східної Канади на захід через рідко заселені степи і через безлюдні скалисті гори Бритійської Колюмбії до портового міста Ванкувер. Була ця залізниця, так би мовити, ґеографічно-політична потреба злучити східну Канаду з західною, передовсім із Бритійською Колюмбією, що, в противнім разі, мала нахил злучитися зо Злученими Державами.

Такий поділ і така даровизна землі у згаданій частині краю тільки рівного числа секції, 2, 4, 6..., (з виїмком цілої секції 8-ої і трох черток із секції 26-ої, що були власністю Спілки Годсон Бей), лишалися для переселенців як вільні землі. Такий стан поділу мав добрі і злі сторони. До добрих сторін можна зачислити те, що переселенці котрі приїздили з грішми, а були це переважно американці, осідали на чвертках вільної землі, переважно на чистих,

без лісів, і при тім купували, навіть цілими секціями, сіп'ярську землю і тим поширювали свої господарства на велику скалю. Тай бідніші фінансово користали з такого стану. Вони, поза свої гомштати, мали на якийсь час безплатне пасовиско для своєї худоби на сусідних сіп'ярах, що, очевидно, давало їм можність дороблятися скоріш і купувати ту саму землю на свою власність.

Користали з тих сіп'ярів, зо шкільного і з Годсонбейського, Дьордій Поштар, Дуби, Воркуни, Соловій і всі інші, що поселилися в околиці. Як показує мапка, Дьордій Поштар поселився на східно-полудневій чвертці у 18-ій секції, що межувала з секціями, 7-ою і 17-ою, сіп'ярськими і з 8-ою, Годсонбейською. Це межування давало йому нагоду випасати чисельну череду худоби безплатно через довгі роки. До тогож, було на тих секціях подостатком добрих сінокосів, де він прятав стиртами сіно для годівлі худоби зимою. Тай з водою не мав він клопоту, бо потік, що люди назвали "Поштарів", держався ціле літо аж під зиму. Але й зимою оставалися ще ставки з яких пила худоба воду. Таке становище сприяло йому, він багатів худобою, роками не знаючи скільки є в нього штук биків, коров та ялівнику.

Не нарікали також й Воркун з Дубом і Соловій з Вакарем. Воркун і Дуб мали під боком 21-шу сіп'ярську секцію, яку уважали за свою. На своїх чвертках чистили вони землю для збіжжа, виробляли сінокоси, а на сіп'ярі їх худоба паслася. Вигода була. Корови приходили до телят та до видою тільки до воріт, а на землю своїх господарів навіть ногою не ступали хіба зимою до стайні заходили, як морози великі були. А бики то на чужім родилися, на чужім росли і з чужого їх продавали. Так саме і Вакар не мав кривди. Користувався він 21-ою секцією тай 29-та, шкільна, була під боком. Але ця не була така вигідна як 21-ша, бо там води не було. Василь Дуб користав із секції 17-ої, тільки для Соловія була невигода. Мав він пасовиско на секціях 19-ій і 29-ій. Та хоч там була добра паша, але води не було. Земля на північний захід від нього здіймалася, ліс рідшав і загально піщиною заносило. Був там маленький потічок, що вертів собою десь там із сусідного

тавншипу через ріг 30-ої секції, забігав у 19-ту, потім біг майже навскоси Соловієвої чвертки, забігав у шкільну секцію, а потім через Вакареву фарму кінчив свою маршруту у Вакаревім ставі. Але цей потічок не був багатий на воду. Бурчав він ніби на весні коли сніги топилися, але десь коло Петра тільки маленькі та міленькі калабаньочки з нього лишалися. А де нема подостатком води там і худоби багато не можна держати. Напоїти кількадесять штук із криниці, черпаючи воду хочби навіть і журавлем, не було приємно. З цієї причини Соловій не мав такого щастя як мали його сусіди.

Але, як би воно не було, доroблявся Соловій поволіше від своїх сусідів і цілий поділ землі так, як він був, за добро уважався. Мав він хибу тільки в тім, що тільки половина землі оброблялася, шкільні округи були дуже ріденькі з населенням, трудно було вдержувати школи тай доріг добрих годі було зробити. За-мало було рук як було б тоді, коли б на кожній секції в тавншипі поселилися чотири родини. В такому разі шкільна округа мала б 64-ри родині, а не тільки 32. В додатку до цього ще й соціяльне життя терпіло пізніше. Погоня купувати сіп'ярі наробила не мало ненависти між сусідами. Та не тільки ненависти але й бійку заводила, навіть таку, як ото на танці на Воркунах, Зеленого Понеділка

* * *

Але як прийшло до тої погоні купувати сіп'ярі, то дуже гарно розповідав про те пізніше, вже на старости, Григорій Воркун. Він памятав як вона почалася, бо був першим із тих у своїй околиці, котрого вона здорово впекла, а далі памятав як вона перевертала громаду ніби з бідної на багацьку в якій сусід на сусіда не дуже добрим оком дивився.

— Добро було з початку, як ми сюди приїхали, — говорив нераз Воркун побожно. — Бідні ми були, але любилися, ділилися тим хто що мав, помагали одні одним і так поволеньки доroблялися маєтку. Худібка паслася на сіп'ярах, на шкільнім, на Годсонбейськім, підбіровувала нас, а ми тимчасом на своїх гомштатах землю до сонця

втворяли, щоб хліб родила. Отак рік за роком ми спокійненько жили і нікому навіть і на думку не приходило, що ми за кілька років будемо за чужу землю сусідську сварку заводити.

— Та воно йшло до того подалеки, крадьки. З початку в кожного з нас не було багато худоби — от по кілька хвостів держалося. Тай трава була колись! Буйна та висока, на половину з горішиною, хребти худобі вкривала. Худібка пасла, плодилася на її рахунок, бо було що літом пасти і що зимою їсти. Соломів у нас не було багато; на сіно зимою худоба звисала. А сіна ми мали на своїх фармах доволі — ставало нам.

— Але рік за роком худібки приростало, а сіна меншали. Почалося це з того як ми почали вогні пускати, щоб ліс горів, щоб більше землі було на збіжжа. Ліси горіли, кипіли і вогкість із землі висисали. За ними поволеньки зникали потічки, ставки, а за ставками траваниділа. Де вогонь раз перейшов там уже кілька років не горішок із травою, але якесь червоне зілля росло без ніякого пожитку. Сіна нам стало не ставати і ми почали заглядати за ним у чужі землі. Прочищували долинки, спускали воду, рівняли і, як котрий із нас прочистив собі сінокос і зібрав із нього раз сіно, то вже його за свого уважав. Тай ніхто не оспорював, тільки кожний нишком забігав усе далі й далі, займав долинку за долинкою і пробував найбільше сінокосів собі придбати.

— Але така займанщина не могла довго тривати, бо худібки далі прибувало, а землі ні на цаль не приростало. Надходила між нас нишком така собі, наша багацька скрута, щось ніби таке, розпочали ми багаство, місили його, але не могли скінчити, бо вже нам Канади не ставало. Почали ми за сіном вганяти аж поза Вакарів став, косили на перегони, але й звідтіль нас люди скоро вигнали.

— Та, сказати святу правду, не було коло нас аж так прикро як говориться. Нам не конче треба було вганяти за сіном Бог-зна куди. Була-росла ще трава й на наших фармах і на сіп'ярах, але треба було до неї більше праці доложити. Місцями треба було воду весною затамувати, щоб не збігала скоро і сінокосів скоро не висушувала, тай

треба було більше лозових корчів викорчувати, щоб старі сінокоси поширити і нових придбати, а то треба було також деякі, добре-видатні загородити, щоб худоба не толочила сінокос весною і було б нам сіна ставало. А то ми о-так, куди гладко косарками йшли, де тільки буйна трава була, а малу лишали. До тогож ми не мали міри. Косили по захланному аби багато було. І лишалося щороку сіна стиртами. Дощі літом падали, воно замокало, тухло, гнило, а ми й уваги не звертали. Старе воно, гниле — ми нового напрячемо так багато аж лишиться. Не мали ми тата такого, якогось моцного та розумного, щоб нам розуму був нагнав, як не словом добрим то буком.

— А то таки здався би був такий тато — добра багато був би він нам вчинив. Бо ніде правди діти, худібка наша малощо нас коштувала, от тільки те, що сіна для неї прятали і зимою сіном годували і також зимою мусіли кадки в леді на ставках прорубувати, щоб її напоїти, а більше нічого. Податку за сіп'ярі ми не платили, ренту у нас ніхто не домагався, обгорожі не треба було, тільки нам розуму бракувало. З ним ми могли ще довгі роки таним коштом худібку плодити та годувати.

— Не йшло воно так скоро як говориться — роками те діялося. А тим часом у нас діти підростали, сини росли, треба їм було землички старати. Гомштатів уже не було близенько. За ними треба було їхати двадцять, тридцять миль, десь там аж за ріку, а то далеко, страшно далеко. Нам старим не було страшно з Европи сюди приїхати, тисячі миль, через гори, через море, а своїх синів ми не хотіли вже далеко від дому пустити, тридцять чи сорок миль на гомштат. Коло себе ми хотіли їх посадити і для цього ми почали прижмуреним оком, крадьки, на сіп'ярики дивитися. Дивилися і міркували який найліпший, щоб і сіно було, і під ріллю багатий.

— Але якось ми вагалися на початку — вичикували, не купували, мов навмисне, щоб хтось інший започаткував, хоч у інших околицях люди давніше вже сіп'ярі порозхапували. І діждалися, несподівано діждалися — Андрій Вакарів те велебне діло розпочав. І розпочав так прикро, що пів 21-ої секційки нараз купив і мене та Павла Дуба

мов би буком по голові шарнув. Пасовиско нам із під носа вирвав. Ми обидва з Павлом на ті дві чверточки зуби були закусили, я для Корнила, а Павло для Осипа. Не спішилися ми з купівлею, бо не було там таких сусідів, щоб нам у дорогу залізли, а про Вакаря — він нам і на думку ніколи не приходив. Він своїй фармі не міг ради дати, а не сіп'ярі купувати. А тим часом ми обидва тільки очі витріщили — Андрій купив.

— Андрій купив і вогонь розпалив — розхапили люди сіп'ярі і Годсонбейське мов свячену воду з бочки. Один на перед другого пер і купував чи треба йому було чи ні, щоб тільки сусід, або хтось інший не купив. З початку, Андрій купив землю по три долари за акер, але як почалася погоня, Спілка піднесла ціну до шість, а скоро й до дванадцять доларів. Та це не спиняло людей, бо не треба було великої готівки на купно. Сто доларів вистарчало на завдаток, а решту давала Спілка на сплати на десять, або на двадцять років, як хто хотів. Тай угода була така, що довгу не можна було заплатити скоріш, тільки такими ратами і так довго як зазначувала перша угода. Такою угодою Спілка гроші плодила для себе — десятий процент брала від довгу.

— І запряглися люди. Платили батьки, платили сини тай де-не-де ще й онуки доплачували, бо не кожного року можна було заплатити рату з процентом. Не кожному худоба велася, тай її менше держали, бо вже не було де великі череди випасати. Через це з довгами затягалися.

— Отак-то люди за кілька років сіп'ярі розкупили, позагороджували їх і з нової Канади стару зробили. Великі череди худоби змаліли, але за те більше збіжжа родилося. Але ворожнечі такої насіяли, скільки ненависти насадили, що й для правнуків лишилося.

РОЗДІЛ III.

Андрій Вакар був дивом коли був малим хлопцем, а потім став більшим дивом як на парубка виріс. Тай пізніше також дива з себе не скидав — все виробляв щось такого чим людей дивував. Мав він у собі якусь таку силу, що несподівано дива виробляла.

Як вже читачі знають із першої частини нашої повісті, Андрій приїхав до Канади малим хлопчиною з батьком, Томом Вакарем. З початку, коли громада була маленька і він невеличким тай коли ще був вдома Воркунів Павло, то видно його було в товаристві хлопців і в Воркуна, і в Дуба, але коли Воркунів зять, Вм. Пикл, забрав Павла до містечка, від тоді Андрія мало хто бачив між хлопцями. Правда, ходив він час від часу до школи ще за Ґудвина, а потім і за інших учителів, що вчили школу чотири, або пять місяців літом, тай кожної осени коло машини робив, але ніхто на нього ніякої уваги не звертав — незавидний був хлопець, нічим не відзначався, от хіба тим, що дуже несміливий був.

І ріс цей Андрій, як казала Текля Соловій, якось так, позакутках. Ніхто ним не інтересувався, а він, мов навмисне, від людей ховався. Близькі сусіди знали, що він десь існує, не пропав, тай не вмер, бо похорону не було, а подальші знайомі і ті, котрі поселилися в околици пізніше, не видали й не чували про нього. Тай вдома був він щось таке, як пяте колесо у возі. Від малого, а потім як вже й підростав, не мав він потіхи з чогось нового, з одежі, чи зо шмаття, щоб йому купили. Старе доношував — батьківські штани на шнурках замість шлейків, сорочки, що сліпі були на ріжні кольори і це було все, що захищало його кругловату, хлопячу постать від природних елементів літом, бо голова капелюха, а ноги черевиків не знали. Так літом, а зимою він сам собі умів одежу справляти. Шкіра зо здохлої худобини служила йому за ходаки та за холяви, що сягали йому вище колін; в них добре було сні-

гами бродити, а шкірки з заяців мали вище призначення. Ними він виложував із середини і ходаки і холяви і штани і сорочку і рукавиці і шапку ними підшивав. Поверх того всього вбирав старий мамин кожух, підперізував старим поясом, шию завязував поверх кожуха старою хусткою і так на двір виходив навіть у найлютіші морози.

Коло хати, на подвірю він майже нічого не робив — батько з Софією доглядали господарку, а він лісом блукав. Тай ніхто не перечив йому. Наставляв малі капкани та дротяні сильця і ловив водяних щурів, ласиць, куниць, вивірок тай бобрів не стидався, а заяців то коло стирт сіна в койці ловив. Здіймав із того всього, що ловилося, шкірки, приносив додому, натягав на дощинки, вишкрабував лій, сушив, а висушені давав мамі — старий Вакар їх за крам до хати в Поштаревім склепі вимінював. Любив він такі лови і, як вийде було ранісенько з хати, то прийде як світло світили. Ніколи ніхто не чув щоб він нарікав на когось, або на щось і приймав усе, добре й зле зо звичайною в йому мовчанкою. Тільки з їдою було трішки клопоту. Тетяна вмовляла його щоб їв усе, що вона варила, а він противився і їв тільки мясо й хліб. Говорив, що від капусти і бараболь тяжко йому було бродити снігами, а від мяса, спеціяльно від заячого, якого він з'їдав жарене з двох, а то й трох заяців нараз, міг легко з дикими козами перебігатися. Цілими днями голоду не відчував.

Так зимою, а літом ліс раєм для нього був. Коли вже не було роботи вдома, на полі й у городі, то він днував і ночував у лісі. Знав кожну долинку, кожний ярок, кожний горбок не тільки на Вакаревій фармі, але й на фармах довкола Вокаревого ставу. Знав де були ведмедячі леговища, де були нори каютів, де олені воду пили і де дикі коти гнізда мали. Тут він ніколи не почувався самітним; відчував, що з кожного боку, коли він ішов знайомими стежками, якась дика звірина за ним із хащі, із лому, або зо своєї нори очима стежила. Якусь солодку потіху мав від такого відчування і та солодість у ліс його тягнула, у лісі держала.

Отак ріс Андрій у лісі без людських очей. І можливо прожив би був цілий свій вік отак, подикому, як би не

зимівники. А зимівниками назвали люди отих, таких, як був Олекса, свояк Поштаришин. Літом вони працювали десь при роботах, а на зиму роз'їздилися по фармах до родини, чи до односельчан, чи до знайомих і дешево зиму перебували. Один із них у Вакаря зиму перебував і на весні, зараз по Великодні, до роботи йшов і Андрія йти підмовив.

Пішов Андрій, пропав Андрій — довго він не давав про себе чутки. Аж десь при кінці третього року перед Великоднем додому приїхав, ніби на свята. І приїхав не той Андрій, що поїхав. За три роки часу зісунув він із себе усе те, що робило його незавидним і вбрався у такого парубка, що всі очі до себе притягав. До тогож він у смілість десь убрив і мови десь набув, леґінь такий хоч до серця приложи.

В четвер перед Великоднем приїхав, десь перед полуднем і собою у батькову хату світлий Великдень уніс. Тетяна на першу піч пасок тісто місила і, як його вздріла, мало не зомліла із дива та втіхи. І як була з руками від тіста так до нього прибігла, за шию зловила, щоб його голову до грудей своїх пригорнути. Сліз таких із утіхи та радости, що на два сумні плачі стало би. А він якось так покірно голову схилив і мамину руку до уст своїх тулив, цілував. А старий Вакар як стояв коло стола так і скамянів. Син, не син, Андрій, не Андрій — бився старий думками, недовіряв, чи то сон, чи то привид, чи то дійсність. І таки не хотів вірити старий, що Андрій його син навіть і тоді коли Андрій приступив до нього і руку простягнув щоб привитатися. Він змішався, здіймив шапку; дров перед хвилею вніс до хати і вже мав виходити коли Андрій увійшов; і якось непевно синову руку на привіт узяв. Хотів щось сказати, запитати, але вагався, бо "ти" й "ви" билися між собою. Не знав старий як до сина віднестись — пана перед собою бачив.

Але Андрій не зважав на батькову диvoту. Він поцілував його руку і, роздягаючись розпитував як вдома все ведеться, скільки худоби приросло, як Софії, сестрі, живеться з Іваном Поштарем, а тим часом Тетяна якусь там їду лагодила, щоб сина погостити. Ходила, лагодила і аж

палала з радости та з утіхи і з тої радости забувала що робить. От іде за чим, чи робить що і не стямиться як вже стоїть із сіяючим лицем та з побожною матірною усмішкою на Андрія глядить. Свічки засвітила б та наліпила б коло нього, мов коло святого, коли б сидів був тихо під образами.

Але Андрій не сидів тихо. Він узяв свої валізки, вийшов до комори, зміняв одежу, з'їв трохи того, що Тетяна приготовила і на двір вийшов — у ліс його тягнуло, з лісом привитатися йому бажалося. Але завважав, що батько в шпихлірі міхи збіжжем насипав і він туди подався.

— Дерті треба свиням і коням зробити, — відповідав старий Вакар, Андрієви на питання на що він мішки збіжжем наповняє. — Цілих два тижні в млині зсидів поки моя черга прийшла десять міхів пшениці змолоти. Не міг скорше, бо завізно. Людей ізза ріки наїхало, спішаться, поки ще лід держить, і треба було ждати на чергу. Вчора приїхав, а тим часом нам дерть вийшла і дров сухих, лозових, нема нарубаних паски печи. Мама одні сьогодні пече, а в суботу другі буде печи, бо одної печі нам не стає. А дров і дерти треба сьогодні пристарати, бо завтра Велика Пятниця, а в суботу іншої роботи буде багато.

Вислухав Андрій батькову мову, подумав, глянув на ліс у той бік до ставу і змінив думку. — В кого ж ви дерть робите? — запитав, йдучи до шпихліра.

— А в кого ж як не в Воркуна, — сказав Вакар, ще й головою кивнув у той бік, де Воркун мешкав. — Павло новий дертак йому привіз і так приспособив, що дерть сама у міхи сиплеться; не треба насипати.

— Піду я дерть робити, а ви коло хати порайтеся, — сказав Андрій охочо і зараз таки приставив воза до дверий, висадив міхи, запряг коні і поїхав.

* * *

Воркун із стайні гній викидав як Андрій надїхав. Бачив він, що хтось там коло воріт возом став і відчиняв ворота, але не приглядався хто то був. Впрочім він уже навіть і не інтересувався тими що приїздили робити дерть,

або до олійниці. Кожного дня хтось приїздив, а часом то завізно було мов у млині. А найбільше на початку пилипівки і на початку великого посту то ворота не запиралися і возів було повне подвіря, бо його дертак і олійниця були славні дальше як двадцять миль довкруги. Та ще дертак був собі отак, звичайна річ, але олійниця то чудесна була. Були десь там на півночі олійниці, але ті не доказували тої доброти, що Воркунова. З неї олій завсіди був такий смачний та запашний, що на милю з нього запах заносився не робило ріжниці чи він був із соняшнику, чи з коноплянного сімя. Тай було в цій перехвальці дещо й правди, бо олій із Воркунової олійниці таки смачніший був як олій із інших олійниць. А причина до цього була очевидна: Воркун знав як тісто на олій пригрівати. Він не робив так аби збутися, але пильнував щоб олій вийшов із його олійниці таким як має бути.

— Хто небудь потрафить зробити олій, як знає, що йому належиться, — говорив нераз Воркун до тих котрі приходили до нього олій робити і хвалили його. — Як хочете мати добрий олій, то висушіть насіння у печі зараз потім як хліб із неї витягните. І не давайте щоб воно остигало, бо набере вогкости, але відразу беріть у ступу, або в дертак і журбуйте. Тай потім не ставте його на вогке місце, але в гарячу піч саджайте і звідтіль беріть потроху в ступу і на муку піхайте. А муку мусите піхати так довго поки вона купи не держиться і аж потім місите її руками на тісто. Та при цім треба вважати як за-гарячу воду даєте. Як за-гаряча то тісто звурдиться і олію не видасть, а як за-зимна то не розпустить ситости і олій у макуху лишиться. Місити так довго доки олій з кулаків не виходить, крізь пальці. Тай як до олійниці везете, то обвивайте, щоб тісто не застило, щоб тепле було, бо я його хоч і розігріваю, але воно як застине то трудно маленькі клюцочки розігріти. Я пробую найліпше, але то й від вас залежить чи мені вдасться. Інакше то буде він такий як олива до жниварки, ніби масний, але смаку в нім тільки такого, що до млости приводить.

Отак Воркун навчав своїх костумерів і тому його олійниця славна була. Тай сама вона була старої моди —

таранами олій із макухів витискала. Приспособив він варстат із березових ковбків, скутики вижолобив, два великі тарани на погоничах прикріпив до сторцевих вертлюгів, клиння березові витесав та засушив — велику втіху мали люди як олій били. Дуже якось романтично робота йшла. Воркун гріє тісто на печі; набирає рівненько у мірку, насипає у рондиль і мішає полонником, вимішує раз-у-раз, щоб не пригоріло, бо гіркий олій буде і, коли вже з тіста олій капає, він набирає його на грубе сукно, завиває, вложує в скутики, спускає верхний набивок, вложує з боків клиння і радість верх бере. Яких два, три чоловіки коло одного тарана, а два, три коло другого, як розмахнуть, вертлюги як заскриплять, тарани як тарахнуть по клиннях, а олій тільки цюр-р-р . . .

— Видає, — каже властитель тіста утішно.

— Цюркотить, мов би хтось зараз за чотири дійки корову доїв, — каже хтось інший.

— Тай пахне; смачний буде, — каже хтось.

— Бийте далі . . . .

Любили люди Воркунову романтичну олійницю і з'їздилися Бог-зна звідкіль до нього олій робити. Тай дертак у нього був добрий і скорий і одно з одним Воркун вже й не дуже приглядався людям як вони на подвіря заїздили. Так і тепер не звертав він уваги хто то ворота відчиняв.

Аж коли Андрій коло шопи заїхав, Воркун як мав на ґралях гній так і став, мов би застив. Дивно йому стало чого хтось Вакаревими кіньми приїхав; якийсь ніби знайомий і незнайомий парубок . . .

— Дай Боже Добрийдень, — крикнув Андрій на привіт, побачивши Воркуна на дверях стайні і, таки в тій хвилині скочивши з воза, підходив до нього.

— Чекай-чекай-чекай! Стій там, де стоїш! — спиняв Воркун Андрія словами і рукою здалека і підходив до нього отак гейби крадьки підбігав з наміром вдарити його ґральми, що волочив позад себе.

Андрій здержався і якось смішно приглядався Воркунові; на лиці старого не видно було ні усмішки, ні поважного привіту тільки цікава загадочність гралася з його

очима. Він підійшов близше і десь із пять кроків від Андрія задержався.

— Ти, — питав Воркун уривано, опираючись на ґралі, — ти, скажи правду, ти Андрій, чи не Андрій?

— А хтож я мав би бути?, — сказав Андрій, простягаючи руку.

Воркун випустив ґралі з рук, підступив, зловив Андрієву руку, потрясав на привіт і при тім перехилював голову на боки, оглядав його від ніг до голови, мов би Андрій був гарний, молодий кінь, а Воркун хотів його купити. А далі раптом потягнув до себе, зловив Андрія обома руками за плечі, потермосив і таки в тій хвилині дивився в бік хати і кричав врадуваний: — Єлено! Стара! Ану вийди та подивися, що то до нас забрило, що то до нас загостило! — і при тім підняв ґралі лівою рукою, а праву всунув під Андрієву паху і тягнув його до хати.

—Чого кричиш, мов би тебе... — почала була Єлена сварити Воркуна за крик, ставши на порозі з руками від тіста, але, побачивши Андрія, вона змішалась і, ніби втираючи руки в запаску, почала прихапци лебедіти: — А ти як, куди, звідки... Андрійку, звідкіль ти тут взявся? — сказала з радости і не знала чи бігти до нього; чи просити його в хату; в голові їй помішалось, ну, не знала, що робити має.

А Воркун стояв гордо і мов би посмішкувався з Єлени, мовляв, видиш, що я тобі привів, чого я кричав.

— Та йдіть до хати, хоч там непорядок, тісто на паски тачаю, сучу, плету; сьогодня хочу спечи паску на дору, бо вона смачніша як трішки зачерствіє, — сипала Єлена словами. — А ти ґралі кинь, не неси їх до хати, — посварила вона Воркуна коли він, попихаючи Андрія наперед себе у двері, йшов за ним і забувшись тягнув ґралі за собою. — Чекай, чекай, най я лаву постираю, — говорила до Андрія вже в хаті, стираючи лаву коло стола. — Сідай отут і тихо сиди най надивлюся на тебе.

І дивилася Єлена на Андрія, а Воркун їй помагав — надивитися не могли, мов би Андрій був їх син. — А то вигутів! А то вибився! А то... а то... а то... — приговорював Воркун, не знаючи яких би то слів дібрати, щоб

Андрія змалювати. А Єлена й собі: — Таж я тебе, синку, не пізнала! Деж ти був, деж ти дівався такий довгий час? Таж ми вже тебе забувати починали!

Натішилися Воркуни Андрієм кілька хвилин, а Воркун: — Ну, небоже, рада в раду, а до роботи таки треба братися, бо Великдень не жартує. Фірку гною маю забрати з перед стайні тай позапрятувати понадвірю, щоб Великдень гарніший був. А ти дерти хочеш зробити, знаю, бо тато вчора мені згадував, як ми з млина їхали.

— Не забудь до нас на свята вступити; буде час поговорити; Корнило приїде; він до школи забаг ходити; Павло підмовив, але на свята приїде, бо які би то свята були без нього? — наговорила Єлена Андрієви коли з хати виходив.

Та хоч Воркун мав відвезти фірку гною з перед стайні, але від Андрія не відступав вже й тоді коли дерть зробив.

— Чекай, чекай! Не рвися так скоро додому, — говорив він, коли Андрій, викинувши останній міх на віз і йшов упряж на конях поправити. — Я ще не наговорився з тобою. Дертак деркотів, мотор пахкав і не можна було поговорити як належиться. Стань, спочинь, скажи де ти так вилюднів, де ти такі мускули виложив — тверді мов кінські — щось тобі поплявдувало там, де ти був. А де ти був?

— В копальні вугля працював.

— В копальні? І ти цілий звідтіль вийшов? Таж там, кажуть, що дня по кілька забитих виносять.

— А мене, як бачите, не винесли; я сам вийшов.

— А що тебе в копальню занесло?

— Біда занесла.

— Яка біда?

— Їхали хлопці до роботи на залізницю і я з ними поїхав аж у гори. Приїхали, допитувалися, де то наша робота, але хто на нас глянув то тільки очима здвигав — ніхто не міг сказати куди нам іти. Два дні просиділи ми у водозбірні, аж на третій день прийшов якийсь чоловік, вибрав з між нас наймоцніших і до роботи забрав, а нас трох осталися. Ждали ми кілька днів щоб хтось прийшов

і нас до роботи забрав, але ніхто не приходив. Ті два, що були зо мною, ходили вже по роботах, мали по кілька доларів коло себе і не дуже вбивалися за роботою, але я не мав ні цента. Два хліби і солонину, що мама впхала мені в мішок коли я йшов з дому, я скоро спрятав. Їсти хотілося, а купити хліба не було за що. Приносили хлопці щось там, що за свої гроші купували, але тим я тільки голод роздражнював.

— Одного вечора прийшли хлопці до водозбірні; вони завсіди лишали мене ніби вдома щоб я клуночків наших пильнував; і кажуть, що коли надїде тягаровий потяг і стане води набирати, то тоді вони пошукають за порожним вагоном, всядуть і поїдуть десь там, де людей до роботи потребують у лісі. Десь вони про те розпитали, бо знали трішки англійську мову, а я німий був і мусів їх держатися.

— Надїхав потяг, задержався, хлопці в рух, бігцем побігли вздовж потягу шукати порожного воза, а я облишився. Темно було, хоч око виколи, нічого не побачиш, тільки з одного боку потяг туманів, а з другого у ярку чути було як потік бурчав. Біг я, шпортався, чув я, що хлопці десь пошепки кликали мене, але я не міг зміркувати де вони були. А тут на моє нещастя чоловік із ліхтаркою проти мене з'явився десь звідтіль де потяг кінчився. Я настрашився та вноги назад до водозбірні і, не добігаючи до неї, зісунувся зо стежки попри насип і в корчах притаївся.

— Потяг поїхав, а я лишився сам самісенький. Боятися я нічого не боявся тільки жаль було, що товаришів стратив. Оставатися там самому не було чого і я, навіть не заглянув до водозбірні, але пустився йти в той бік, куди потяг поїхав.

— Йшов напомацьки, шин держався, шпортався по порогах, а на мостах то нарацьки мусів лізти, бо самі ноги між пороги пхалися. А там, здавалося мені, сухої дороги не було, тільки самі мости і над ранком, коли я прийшов до якихось чорних будинків, що бовваніли попри і понад залізницю я вже був так охляв, що вже вмерти

хотів. Сів там між якісь стовпи і нічогісенько мені не хотілося.

— Як задовго я там сидів, чи я спав, чи тільки дрімав, не знаю, але чую, хтось говорить коло мене. Я глянув, стоїть надомною якийсь чорний чоловік з маленькою лямпою в руці. Що він говорив я не розумів, от тільки дивився на нього мов із просоння. Він постояв хвильку і вже таки йшов далі, але щось поміркував, вернувся і до мене по нашому заговорив.

— Не можу я тепер сказати як я втішився як почув його мову — я розплакався мов мала дитина. Взяв він мене з собою і за кілька днів я до роботи став.

Воркун вислухав Андрієву бесіду і, щоб не показати свого розжалоблення, вхопив мітлу і почав щось там замітати, а Андрій тимчасом вискочив на воза і справився їхати додому, але здержався.

— Ото з мене забудько, — сказав докірливо. — Ви мені змололи, а я вам заплатити не здогадався, — додав, впихаючи руку в кишеню.

— Та яка там плата, — відмовлявся Воркун. — Порахуємось колись інакше як треба буде. Відробиш ти, або тато.

— Я тут довго не буду, — сказав Андрій, подаючи Воркунови два зелені папірці. — Коли тільки штрайк скінчиться, то я знов іду до роботи.

— Штрайк? Що за штрайк? — питав Воркун і навіть уваги не звертав на гроші.

— Робітники штрайкують по копальнях . . .

— Чого штрайкують?

— Хотять більшої платні.

— Тобі кілько платили?

— Два й півдолара денно.

Воркун посвистав тоненько. — І ти також штрайкуєш? — запитав здивований.

— Мушу, бо ми всі до юнії належимо.

— По два й пів долара денно мають і хотять іще більше, — говорив Воркун сам до себе. — Це за чотири дні ціла десятка буде. А ти багато заробив? — запитав Андрія, прижмурюючи очі недовірчиво.

— Небагато. Отам кілька соток зложив.

Воркун дивився на Андрія отак, мовляв, бреши, але міру знай. — А де ти ті гроші держиш? — запитав протяжно, ніби на сміх.

— В банок поставив.

— Ум-гу! В банок поставив, кажеш, — недовіряв далі Воркун. — Ану, дивися мені просто в очі, — додав, тай перехилив комічно голову і заглядав у Андрієві, пробуючи пізнати чи він правду говорить.

Але Андрій не схибляв. Дивно йому було чому Воркун якось так насмішливо відноситься до нього. Щож то кілька сот доларів? Таж там, де він робить, декотрі робітники вже тисячі мають і ніхто не дивується. З такими думками він дивився на Воркуна так, мов би сердито.

— Правду кажеш, — сказав Воркун по хвилинці свого досвіду. — Гроші маєш, йди з Богом додому і зараз по великодні мене в старости шли, — говорив далі підморгуючи весело. — Найгарнішу і найбагатшу дівчину висватаю за тебе. Навіть до такої як Дубова Єринка в старости піду як хочеш.

З тим випровадив Воркун Андрія аж на дорогу, пригадав йому щоб святами не забув загостити до них і там розійшлися. Воркун побіг скоренько гній відвезти і порядок на подвірю зробити, а Андрій нагнав коні і, мимоволі, кілька разів оглянувся позад себе на полудень у той бік, де Павло Дуб мешкав.

* * *

Коли б Воркун був знав, що він своїм добродушним жартом, згадуючи Андрієві про женитьбу та про Єринку, накоїть собі самому лиха, він ні за що у світі не спиняв би був Андрія на бесіду. От був би Андрій поїхав із мливом додому, поміг би був Вакареві порядки на подвірю поробити і, можливо, поблукав би був по лісі, пересвяткував Великдень і, не маючи ніякої принади задержуватися вдома, поїхав би був до роботи, лишаючи громаду в такому спокою в якому її застав. Але він, Воркун, нехотячи і несподівано прострілив Андрія жартом, що також нехотячи

і несподівано, розроїв у йому такі думки і чуття яких він ніколи не думав і не відчував. Видно це було по його поведенню коли тільки додому приїхав.

Заточивши воза задом до дверий шпихліра, Андрій не носив міхи з дертю і не ставив на помостину щоб старий Вакар міг брати їх на плечі, нести і висипати дерть у засік, але кидав ними з воза з таким поспіхом мов би передна тічка у возі вогнем зайнялася. Вакар відступився далеко і дивився на синову роботу отак, мовляв, чи ти сину жартуєш, чи до тебе злий дух приступив.

Але Андрій не звертав уваги на здивованого батька. Він розмахнув останнім міхом з цілої сили, кинув його мов галку до середини...

— Чи ти, синку, вдурів! — закричав Вакар, поваливщись разом із міхом на підлогу. — Таж ти мене так міхом увалив аж мені духи заперло, — кривдувався він подитинячи, борсаючись, пробуючи встати зпід міха.

Андрій настрахався, скочив до шпихліра, підніс батька і, заглянув, що батько, хоч і криво, усьміхається, ніби з радости що такого моцного сина має, вискочив на двір і майже бігцем до хати справився.

— Гей! — кричав Вакар зо шпихліра. — Чому ж ти коней не розпряжеш? Спудяться чогобудь тай шкоди нароблять. Не знаєш, що в конях під весну обрік грає!

Вернувся Андрій, розпряг коней, завів до стайні, а звідтіль скоренько до хати побіг.

— Ти куди так скоренько приминдрюєшся? — питала запишнено Тетяна, приглядаючись як Андрій, завязував собі в дзеркало краватку, й зачісувався і приглядався собі із якимись дивним усміхом на лиці. Тетяна ніколи не бачила його щоб він глядів на себе в дзеркало, зачісувався, а про кравачку то й думки ніколи не було щоб він її носив. Пригадалося їй тепер скільки то вона клопоту з ним мала коли приходилося його купати та стригти. Сама стригла отак, по овечому, коли ще був хлопцем. Брала його голову між свої коліна і стинала, як вона казала, патли, карбувала, щоб не мала в чім нендза плодитися. Потім вишуровувала милом від шмаття, вимивала, купала, давала чисту, черству сорочку і так у ліс пускала. Але як

вже він підріс, то вже Вакар стриг, а він сам мився і уважав, щоб мило в очі не залазило. Це так зимою, а літом то про миття ніхто й не згадував, бо наколи тільки лід зо ставу від берегів уступався, він уже бовтався голий у воді. Так до пізної осені не було й дня щоб він не купався. Казав, що таки почував, як від зимної води сила в нім прибувала. І такий виріс він черствий мов би піском насипаний. А тепер Тетяна не могла надивитися, як то він зачісував буйне, густе і чорне мов бурштин волосся, що дуже пишно парувалося з білим, кавчуковим ковнірцем і з зеленою краваткою.

— Я до Поштаря, до склепу, на пошту йду, — відповів Андрій матері і глянув на неї крадьки щоб пізнати чи вона часом не підозріває його, чи не здогадується про дійсну причину чого він так нагло і несподівано забаг на пошту йти.

Зібрався Андрій, виминдрився, а Тетяна його аж за ворота випровадила з любові.

* * *

Сонце мало трішки менше як чверточку неба щоб до заходу дійти коли Андрій на дорогу вийшов. Гарний, тихий передвечір був. Місяць квітень у третій своїй кватирі почорнілі купки снігу, зиму із затінків повимітував і молоденька весна вже дихати починала. Лози проти сонця у мягенькі, пухнаті котики вбиралися, а на прогалинах тут-то-там синіли вже бліді крокуси тай кульбабки свої жовтенькі личка до сонця за поцілунками наставляли. Тополіліс свої пупянки медовим соком насичували, а березн, мов збиточні дівчата, розпустивши віти-коси на теплих вітрів ждали. Зпід посивілого руна старої трави молода визирала тоненькими стрілками, але не дуже відважно, бо ночами ще легенькі приморозки брали.

Тай небо якесь таке привітне аж любо було глянути на нього. Ярко-чисте, синє-голубе, тільки над заходом прозорі хмарки, мов легенька розчина на паски, по ньому розтягалися. Сонце їх сріблило, золотило, закрашувало всякими красками отак, як жінки свої писанки для Великодня красили.

А Андрій, як видно було, відчував отой прихід весни і красу розмальованого неба, бо йшов із настроєним розмахом, скакав через невисохлі ще на дорозі калабані мов на спружинах і при тім вдихував жадібно молоду весну неначе вона була свіжим, теплим молоком. Почувався такий якийсь легенький від того подиху, що, здавалось йому, він не йшов землею, але ступав усе вище й вище понад ліс, у ясні облаки. Його серце від надії, що побачить Дубову Єринку, поривало його цілого до злету мов дику пташину з вірею у романтичні краї, де любов, де кохання, де втіха й радість колиски плетуть для нового життя.

— Гей, Андрійку! Ти куди так прудко чимхаєш? — крикнула несподівано Єлена Воркун, захопивши його як він її ворота минав.

Андрій задержався і почувався так, як почувається кожний коли хтось когось збудить без потреби з першого, солодкого сну. Маленька злість завертілася в ньому і, намовляла нишком отак, махнути рукою і піти далі не відповідаючи на питання, але він скоро ту намову забув.

— До Поштаря, до склепу, на пошту йду, — прокричав він Єлені на відповідь утішний, що збудеться її так легенько брехнею як збувся своєї матері. Але...

— Візьми й наші листи як будуть, — сказала Єлена. — Тай зажди хвилинку, яєць кілька тузинів дам, щоб ти мені воску та трішки шафрану за них у Поштаря взяв. Вуйко Григорій як був у місті забув купити, а Поштар не мав, як я недавно в нього була, але казав, що привезе десь цими днями. А ти не стій там, але йди і в хаті заждеш поки я яйці злагоджу, — додала вона і скоренько в хату зайшла.

Дуже сумно підходив Андрій до Воркунової хати — ніколи він такої служби не сповняв навіть для своєї матері, а тепер ті яйці, той віск, той якийсь шафран так пасували до його настрою як би хтось вічную память на весіллю заспівав. Але втішило його бодай те, що Воркуна не було в хаті тай Єлена скоренько справилася зо своїм ділом. За хвилину йшов він і ніс завитий білою платиною кітлик з яйцями.

Від Воркунової хати до Дубової, як би був що до

цаля виміряв, було три чвертки милі. Сухою дорогою можна було пройти її за десять мінут, а ранньою весною, коли розтоплені сніги наповняли кожну долинку і води в тих долинках подавали собі дружні руки через низько підсипану дорогу, то й двадцять мінут не ставало. Дуже нерівний хід був. Раз-у-раз треба було скакати через окопи і лісом вихилясом попід корчі обходити маленькі озерця, а між ними, тут-і-там, перескакувати рівчаки яких не можна було обійти. Висотувала така дорога з чоловіка не тільки терпеливість, але й силу — гарячо робилося.

Гарячо й Андрієві було. Держав він за перехрестя кітлик із яйцями, хрестив ходом дорогу з одного боку на другий, шукаючи прохожих місць. Він скакав, перескакував, не зручно було з кітликом; але про Єринку не переставав думати. Уявляв собі її всякими образами, але ті образи не дописували їй. Вона мусіла бути інакша від найгарніших, бо вуйко Григорій не сказав би був, що засватаю за тебе найгарнішу і найбагатшу дівчину, а навіть і Дубову Єринку як схочеш. Значить, вуйко відокремив її від усіх дівчат, навіть від найгарніших.

Йдучи, Андрій шукав у своїй памяті чи він знає її. Чому не знає! От вони до Канади їдуть — памятає це мов у сні. Калина зо своїми дівчатами і з Єринкою на кораблі і в потягу, завсіди окремо сиділа, а він із своєю мамою, з Семенком і з Софією сидів також окремо і кожний раз, коли він проходив попри них, Єринка вивалювала на нього свої великі очі з погордою, кривилася і язик показувала. Ой, як він ненавидів її за те! Нераз бувало підсідав на неї мов кіт на мишу, щоб її зловити за ті кісочки, що їй наплітали Олена і Ольга, і потермосити з цілої сили. А той, її язичок, він був би з великою насолодою вирвав із її гордого ротика. Але така лють у йому скоро гасла, він старався не глядіти в її бік і до трагедиї не доходило. Пізніше він майже не бачив її, аж як школу збудували. Тай тут те саме, ті великі очі погордою та ненавістю його частували. Памятає, що через них не мав охоти до школи ходити. Вони чомусь всюди його пасли. Підчас науки, коли траплялося що учитель заставляв його читати, він не зле читав поки не почув півголосних насмішків із боку де вона

сиділа. Найменша його помилка у вимові слів була для неї великою втіхою. Вона здіймала високо руку, траскала пальчиками, щоб звернути увагу учителя, що він, Андрій, зле читає. Це його обурювало, він затинався і сідав мов німий і глухий — не хотів далі читати.

Але він не ходив довго до школи — одно літо за Ґудвина, а на слідуюче йому шкільний час уже був вийшов. Походив до сінокосів, а як перестав то вже більше не навертав у ту сторону, де школа була. Шістьнадцятий йому минало і стидався бути у тій самій клясі в якій Єринка була. Від тоді забув за неї — ніколи й на думку не приходила. Аж вуйко Воркун пригадав і від разу її великі очі перед ним стали. Якесь сильне бажання в йому наросло подивитися на них, але чого й чому він не міг зміркувати, тільки відчував, що з часом вони інакшими стали.

Отак думаючи, Андрій навіть не завважав, що недалеко Дубових воріт вчинився. Задиханий був ходом, гарячо було, а вже як доходив до воріт то таки добре зіпрів, хоч і дорога попри Дубове обійстя суха була. Серце билося, щось клубком під горло підступало, він прожирав, звільняв хід і боровся з думками, чи повернути і "Добрийдень" сказати, чи проминути і тільки рукою махнути на привіт як би Єринка на подвірю була. Але останнє верх узяло. Набрав нагло недбалого настрою, мовляв, за ніким і за нічим я не дбаю і, посвистуючи, та зиркаючи крадьки на подвіря, йшов розмашистим кроком вперед.

Та, недоходячи воріт, на його свистання загавкали Дубові пси і майже в тій самій хвилині вирвалися на дорогу і люто до Андрія присікалися. Один великий, на подобу хорта, як розігнався і прямо йому на груди скочив, а один чорний, менший від першого за ноги шарпав. Не спамятався Андрій від такого наглого, псячого нападу і, обороняючись, кітлик аж свистав у повітрі від розмаху. Але недовго. Платина чи роздерлася, чи розвязалася — полетів кітлик аж на Дубове подвіря. Розлютило це Андрія, а псів іще гірше і бігали довкола нього мов скажені. Не стерпів Андрій і, як ухопить ломаку, як упорить хорта вздовж хребта, хорт покотився мов кітлик і так болючо, та голосно заскавулів, мов би Андрій йому всі кости потер.

— Ой забив, бігме забив! — почув Андрій голосний, сварливий голос. Він оглянувся — Калина Дуб до воріт бігла, мов зпід землі виринула і патиком вимахувала. — Ти..., ви..., ти не маєш іншої роботи та людські пси розбиваєш? — кричала вона сердито, шпортаючись словами. — Що тобі мої пси завинили?...

Андрій стояв і не знав що робити, чи втікати, чи... Калина підійшла блище і аж розсипалася зо злости — патиком йому попід самий ніс вимахувала. — Вони ще нікого не роз'їли то й тебе були б не роздерли! — сипала вона словами.

— Нехай не скачуть до очей, — сказав Андрій потихо і при тім відчув, що в йому злість відзивалася. — А на другий раз як вони мене нападуть так, як тепер напали, то я їх постріляю! — додав з притиском і пустився йти.

— Ти? Ти моїх псів стріляти? Ти волоцюго, ти зайдо якась! Ти прийшов на наш кут не знати чого і за чим і вже до моїх псів берешся! Та я тебе як змащу цим прутом то аж закуриться за тобою, — кидала вона словами мов камінчиками, підбігаючи за Андрієм.

Андрій задержався і став з Калиною лице в лице. Вона, здається зо страху, перестала сварити. — Ви, як бачу, не пізнаєте мене, — сказав усміхаючись.

— Ти хто такий? — запитала Калина і свердлувала Андрія очима.

— Я? Я Андрій, Вакарів Андрій, не пізнаєте? — представлявся Андрій, думаючи, що на таку відповідь Калина подобріє, втішиться ним так, як Єлена Воркун, але...

— О-о-о! То ти той, Вакарів бельбас, що пішов був у безвісти, пропадав десь роками, а тепер вернувся людські пси бити? — розкричалася вона наново. — Я так і думала, що ти такий хтось на котрого всі пси гавкають. Мої розуміються на людях, не бійся. На добрих людей вони не гавкають, а ластяться коло них, а тебе, Вакаревого накорінка, здалека занюхали....

Приголомшила Калина Андрія своєю сваркою — цебер води на соломянну ватру була її сварка для нього. Зникли, згасли, золою розплилися від неї всі ті гарні та взнеслі почування, що нароїла в йому Воркунова згадка

про Єринку. Він схилив голову, мов би до плачу, обернувся і пішов млявим ходом далі, не слухаючи як вона ще кидала за ним згірдливими та зневажливими словами та наказувала, щоб він вернувся та забрав собі кітлик і розбиті яйця позбирав зперед її воріт. Якийсь невимовний тягар насів на нього від якого, здавалося йому, його груди спустилися вділ тай руки й ноги охляли — він навіть вже й дороги сухої не шукав, направці йшов.

Идучи, Андрій відчував оте почуття нищості в якому він жив коли з хлопчини на парубка виростав, поки до роботи не пішов. Відчув його тепер різкіше і, аж тепер добре зрозумів, чому тоді для нього ліс раєм був. Він, Вакарів накорінок, від людей втікав, від Єринчиних ненависних очей, від людських призирств та насмішків із нього самого і зо всього того, що належало до його батька. Пригадував, що він нераз не признавався чий він, як хтось із чужих припадково питав. Свого батька стидався, бо він не був таким як інші батьки. Ой, як йому нераз бажалося, щоб Воркун був його батьком! Він очима їв Воркунові коні, Воркунову худобу! Таж то була велич, сила, принада для його хлопячих очей — ціла Воркунова господарка, здавалося йому, аж стогнала в якомусь зачарованому багастві. І нераз він ліз на найвищу тополю на їх фармі і звідтіль, згори дивився на Воркунове подвіря і якусь неописану гордість почував. Кричав би був кожному незнайомому, що там вуйко Григорій Воркун мешкає, а від подвіря свого батька він у ліс утікав. Непорадною біднотою воно дихало — все було, здавалося йому, якесь кострюбате, перекривлене, недокінчене і хата і стайня і ціле подвіря не мало найменшої принади. Їх корови були якісь каблукуваті, щуплі, руді, з маленькими вимями, з дикими очима, з жучиними рогами, а коні, що батько десь виміняв за бики, не були кіньми, але конятами з вузькими грудницями, зо студеними до купи ногами, що себе самі копитами шпортали, а голови їх були якісь такі мов би з дерева невмілим майстром доробленi. Втікав від того всього в ліс і там свій світ творив. Там він забував за всіх, за все, що людське було.

Далі, він несподівано на заробітки поїхав. Новий світ

для нього відчинився. Трудно було з початку; світ новий, нові люди, а він лісом дихав. Але сила, що він у лісі викохав придалася; між робітниками вона його наперед випихала — кожний, старий гірняк його за помічника хотів мати. Він скоро освоївся зо всіми, а з молодшими близьке товариство завів. Сильного всі люблять. А було там кілька таких котрі поза звичайну роботу в копальні ріжні гри строїли. Неділями прогульки горами-лісами на лещатах відбували, або на лижвах ледами ноги вправляли. Це зимою, а літом якісь гойдалки, якісь терлиці, якісь макогони залізні — на кожну кісточку якусь вправу вони мали. А борянка і на кулаки научна бійка були насолодою для нього коли він уже з ними зжився. У всьому він першим пробував бути і при тім пити не пив, курити не курив, завсіди висиплявся, по вовчому тер воловину і докохав таку силу, що аж рула з нього. Вдоволений був і навіть у гордість убирався. Грошей не розпускав, щадив, до банку давав, хоч і не мав ясної думки що з ними робитиме. От тішився, що кожного місяця його сума в банку на більшу росла.

Додому? З початку думав трішки за дім; мами жаль було; але пізніше хіба приснився в ряди-годи — сам ніколи навіть не споминав. Також з початку хотілось написати про себе, але як? Читати читав трішки; в школі в краю по українськи навчився, умів букви складати і по анґлійськи, але щоб листа написати то... Скоро викинув думку про писання, а пізніше й думку про дім загребував.

Так майже три роки пройшло — штрайк почався. Навкучилося сидіти без роботи тиждень, два, три, а то вже й четвертий минав. Декотрі з молодших робітників розїхалися додому, на фарми, при нагоді на Великодні свята. Скортіло й його поїхати, поглянути, показатися і показався...

* * *

В Поштаревім склепі, окрім самого Поштаря, нікого не було коли Андрій увійшов. Поштар навіть не глянув на нього — гумкнув щось там ізза ляди на його "Добрийдень" і не переставав накладати на полиці пачки чаю та

якісь коробочки, що лежали виладувані на ляді. Видно було, що він недавно з міста приїхав і крам привіз.

— Ти за чим прийшов? — запитав по кількох хвилинах, не оглядаючись.

Андрій змішався — кітлик із яйцями перед очі вискочив. Приголомшила його Калина своєю сваркою так, що він забув і за яйця і за те, що за них купити мав для вуйни Єлени. Але в тім замішанню про пошту згадав.

— Листів прийшов запитати, — сказав і рад би був бути десь далеко в лісі.

— До кого? — запитав Поштар, схилившись; щось там упало було на підлогу.

— До Вакаря. —

Поштар підніс голову і глянув здивовано на Андрія. — Листів для Вакаря хочеш? — сказав і засміявся глумливо при чім взявся знов до своєї роботи. — До Вакаря хто почав листи писати? — питав насмішливо. — Таж він як дістав поштою свій контракт на фарму, то від тоді я не памятаю щоб він якісь листи діставав. Дістає раз на рік з муніціпалу повідомлення кілько податку має платити, але це приходить десь серед літа, не тепер.

Андрієві гарячо робилося від Поштаревої мови. — насміх із батька полином його обливав. Щось штовхало його вибігти зо склепу і бігти не додому, але до копальні. Але якось переміг себе. — Як нема до нас, то може для вуйка Воркуна є, — сказав із притишеною злістю.

Поштар оглянувся; Андрієві слова "до нас" зацікавили його.

— Ти чий маєш бути? — запитав, покліпуючи очима так, мов би щось пригадував.

— Та я Андрій, Вакарів син,— відповів Андрій квасно.

— О-о-о, то ти той Вакарів синок, що пропав був десь, — говорив Поштар згірдливим голосом, — взявшись знов до роботи. — Замість робити вдома і помагати батькові годувати фамілію, то ти десь по світу з вошами компанію держав, а як надоїли ти додому вернувся. Знаю я таких. А тому, свому вуйкові Воркунови скажи, що я його листів не маю права давати комусь іншому тільки йому; ноги йому не повсихають як прийде за ними сам.

Андрій, вислухавши таку проповідь, готов був скочити на Поштаря і змісити кулаками на тісто, але до склепу увійшла Ганна. З пересердя, він відвернувся лицем так, щоб вона не бачила і справився був іти геть.

— Але ти Андрійку згордів так, що навіть і привитатися зо мною не хочеш,— залебеділа Ганна з жалем, подаючи Андрієві руку. — Ти думаєш, що я тебе не пізнаю, але я тебе пізнала як ти у ворота нащі входив, через вікно тебе заглянула. Ти в маму свою вдався з лицем і з очима; ти навіть такий хід маєш як твоя мама. Але ти й вибився! Такий нівроку як виточений. Деж ти пробував так довго і жадної вісточки прс себе не давав? Як би ти знав стільки твоя мама наплакалася за тобою, то ти не знаю що бись зробив. Ти десь повну торбину грошей мамі привіз . . .

— Привіз мамі за обшивкою кілька міських, — бовтнув насмішливо Поштар ізза ляди.

— Де ти робив? Скажи, бо знаю, що ти не дармував. Ти мамину натуру маєш і не сидів без роботи, — говорила далі Ганна, не звертаючи уваги на Поштареву замітку про воші.

— Я в копальні вугля робив, — сказав Андрій нерадий, що Ганна його задержує.

— Ей, синку, а тебе хто туди загулив? Таж там, кажуть, смерть кожного за руку водить. Чула я тут, у склепі, як люди про те говорили.

— Я вже три роки робив і смерти не бачив.

— Та хоч добре платили?

— Два й півдолари на день.

— Файні, файні гроші, але життя миліше; я би там свою дитину не пустила за ніякі гроші . . .

— І ти за цілих три роки кожного дня по два й півдолара брав? — перебив Поштар Ганні бесіду, висуваючись ізза ляди; глумлива і недбала краска зчезли з його лиця, а їх місце займила якась ніби дуже благородна цікавість. — Я так і думав, що ти дармо не став такий гордий, що навіть не привитався зо мною полюдськи, — тягнув він далі бесіду, не ждучи на Андрієву відповідь.— Та подай, подай вуйкові Дьордієві руку, — говорив при-

язно, простягаючи руку. — Я нераз розпитував про тебе.... але ти не тисни так, бо моя рука не чепига, — сказав нагло, вириваючи свою руку з Андрієвої. — Таж то кінь би вевкнув від твого витання, — додав ніби жартом, поглипуючи на Андрія такими очима, що, мовляв: цьому не попадайся в руки, бо зітре кости на терміть, але зараз таки почав поважно: — Я, сказати правду, нераз про тебе думав і сподівався, що ти дармо про себе чутки не давав. От, думав я собі, Андрій, хоч незавидний хлопчина, але хитрий, побачив, що коло батька нічого не висидить, пішов на зарібки і там товче, тисне, складає центи і за якийсь день приїздить додому і бесаги грошей приносить. Що, не правду я кажу? Ге-гей, ти мене не годен здурити! — лопотів словами і хихотався легенько вуйко Дьордій. — А ти не стій, але сядь отут, — додав, показуючи на бочівку з цвяхами. — А ти стара йди та запарь чаю, — сказав до Ганни. — Хоч ти сама постиш сьогодня й завтра й позавтра будеш, але я з Андрієм випили б по горнятку; ми ще обидва разом за столом не сиділи. А ти навіть не потребуєш казати мені скільки ти заробив, бо я те без твого казання знаю і навіть тобі зараз скажу, — додав із хлопячою рухливістю побіг за ляду, взяв олівець і кавальчик жовтого паперу і почав рахувати. — Кажеш, що тобі платили по два й півдолари денно, — говорив, пишучи числа і, не ждучи на відповідь, тягнув далі. — Це значить, півтретя долара на день, а за місяць приходило тобі... чекай, зараз тобі скажу... ану вгадай скільки то вийшло? — питав із сіяючим лицем. — Сімдесять і пять доларів вийшло, чуєш? Ти не потребуєш і слова казати. Це за місяць, а за цілий рік прийшло тобі...

До склепу увійшла дівчина і перебила Поштареві рахубу — він аж зуби затиснув зо злости, а Андрій схопився з бочки мов би цвяхи на біло розжарені були.

— Єринко, ти чого так задихалася? — питала Ганна, відкраюючи ножем кавальчик воску з воскової паланички.

— Бігла й задихалася; часу нема, — відповіла Єринка, здержуючи віддих. — Воску нам не стало й на писанки і на свічки, — додала, обкидуючи крадьки Андрія очима від ніг до голови.

— Ти вже десь повні коші писанок написала, — жибоніла Ганна, згортаючи в жменю віск. — Тай треба тобі, бо парубків не обженешся в понеділок; вливати прийдуть.

— Я жадному не дамся вливати, — сказала Єринка, поправляючи на голові хустку.

—.Е, чому ні, — ніби жартувала Ганна. — Олекса як прийде, то повну коновку води тобі на голову виляє; цілий тузин писанок йому даш. А Андрій, подивися, ти не пізнаєш його? Та він наш, Вакарів Андрій! Ти сама перед ним голову схилиш як вливати прийде.

— Ти дай їй там воску тай обидві забирайтеся звідсіль, — сказав Поштар, придержуючи злість. — Вашим, бабським теревеням кінця нема, — додав і сам за ляду пішов. — За кілько воску хочеш, — запитав Єринки.

— За пять, за шустку, за . . . — замішала Єринка словами, мов би Поштар її зо сну збудив.

— Е, тобі так треба воску як мені вінка на голові, — сказав Поштар, посміхуючись. Він завважав, що Єринка губила свої очі на Андрієві; віск їй із голови вилетів. — Ну, кажи, за кілько тобі зважити?

— За шустку дайте, — сказала Єринка і, мов засоромлена, дивилася на свої забруджені черевики.

— Гай, ходім ми Єринко до хати; покажу тобі яких то я писанок понаписувала, — сказала Ганна коли Поштар подав Єринці торбинку з воском.

Єринка йшла до порога зо схиленою головою, але, пустивши Ганну перед себе, вона задержалася непомітну мінуточку у дверях і звідтіль стрілила в Андрія своїми очима, а при тім зловила вона його очі на своїх і там записала їх у своїм серцю.

— От добре, що та бабня вийшла, — сказав утішно Поштар. — А тепер, чекай, на чім я став, — говорив захоплено, прочитуючи духом цифри на папірчику. — Так! За місяць тобі приходило сімдесять і пять доларів, а за цілий рік мусіло тобі прийти, чекай, зараз тобі скажу . . . девять сот доларів! —— аж крикнув з радости, скінчивши рахунок. — Мой! Та це гроші! І то тільки за один рік, а за три роки буде три рази більше.

— Аж так багато нема, як ви нарахували, — сказав

Андрій нерадо, рахунок його власних грошей неітересний був для нього; Єринчині допитливі очі йому бурю ріжних здогадів нанесли. — Ви зарахували неділі, — сказав мов би на відчіпне.

— А ти не робив неділями? — питав здивовано Поштар. — То в копальні в неділю не роблять? Шкода! Це страта, чекай, чекай, це буде... сто двадцять доларів на рік. Дві порядні корови купив би за них. Але менше з тим, пропало, добре, що більше не стратив.

Андрій готовий був сказати Поштареві, що він стратив багато більше, бо платив за харч, за помешкання, за прання, шматтям купував, ну, та розривки його коштували немало, але Поштар не допустив до такого справоздання.

— Ти Андрійку, — говорив йому притишено і оглядався нишком, — грошики коло себе не держи, бо так можуть пропасти як дим іздиміти. Не вір сьогодні нікому, навіть рідному батькові не вір, бо гроші кортячі, спокусливі. Ти як би мені їх сьогодня давав, то я би сказав тобі, йди собі Андрійку геть від мене і не відберай мені сну. Правду кажу, бо як би я взяв то не спав би я ні вночі, ні вдень. Я дивуюся як ти можеш так спокійно сидіти отут з тисячами...

— Я з собою грошей не ношу, — засміявся Андрій.

— Не носиш? Деж ти їх держиш? Мамі дав? Чи може десь під тополю закопав? — посипав Поштар настирливо питаннями і заглядав вперто в Андрієві очі.

— Я гроші в банку держу, — сказав Андрій недбало і, як видно було, забагато вже було для нього Поштаревої балачки; додому хотілось іти.

— В банку? Ти держиш гроші в банку? — питав Поштар мов би сварив Андрія. — Тебе хто на таке нарадив? — Але тут задержався на хвилинку, обкрутився і вже пошепки почав. — Ти добре робиш, що у банку держиш, бо тут добрі люди скоро роззичили б їх. До банку один з другим не йде зичити, бо не знає як і куди, але до тебе то серед ночі приходили б зичити. До мене приходять, хоч я й грошей не маю. От там часом сотка, дві заважаються в кишени, але недовго, бо зичу таким котрим таки дуже прикро. Самі вони на себе процент наложують, де-

котрі дванадцять доларів від сотки дають як передержуть її з півроку. За вигоду воно, знаєш, більше варта, але я вже привик до того щоб більше добра робити людям як собі.

Андрій недослухував Поштаревої балачки; спертий на ляду, він щохвилина переступав з ноги на ногу, обертався і налягав на ляду грудьми, то знов на відворот налягав плечима; коверзав собою на всі боки. Завважав його руханку Поштар, перестав на хвилинку, але зараз таки почав балачку із іншого боку.

— Ти питав листів до Воркуна, а я отак собі, жартком сказав, що листів не передаю. Ніби право каже так само, щоб не давати, але ти візьмеш листи до Воркуна, бо я на тебе певну віру маю, що доручиш. — Кажучи це, Поштар підходив до кута, де містилася пошта і там замовк. Він довго перекидав старими листами, а вкінці вдарив себе по чолі. — О! Ото з мене забудько! Забув я, що Воркунові листи Марія взяла перед хвилею як ти мав прийти. Був один лист від Павла, пізнаю його писання. Ти, думаю, Воркунового Павла добре памятаєш. Жонатий уже і відколи перенісся зо старого міста в наше, нове, то вже добре нажився з тої машинерії, що продає. Він і землею торгує. Відвідує старого Воркуна і, здається мені, що хоче комусь продати оті три чверточки з 21-ої сіп'ярської секції, що з вашою фармою межує. Ти знаєш ті чверточки. Як би він комусь їх продав то твій тато, ну, тай ти сам тільки очі повитріщуєте. А чому, то зараз тобі скажу, тільки най мапку знайду. —

Пошпортався Поштар між паперами, знайшов тавншипову мапку, розложив на ляді і почав читати мов книжку. — Бачиш? — говорив він притишено, показуючи пальцем по мапці. — Це тут ви мешкаєте, а тут Воркун, а тут Павло Дуб, а це 21-ша секційка. Як хтось купить її, а потім забіжить і купить 29-ту шкільну секцію то ви лишитеся мов миши в дірі; коровки не буде де попасти. Лишиться ще приємшина на схід від вашої фарми, але й її котрийсь із Воркунів пролигне. Зтиснуть вас люди зо всіх боків і навіть не півкнете. А того не буде як ти секретно підеш до компанії, заплатиш землю і тихо. Ти можеш робити со-

бі в копальні і тисячі збивати, а на сіп'ярі череда твоєї худоби пастисяме. Там є вода, там є сіно, там є поверх дві сотки акрів доброї землі на ріллю... Але на що я тобі все те говорю як ти все те знаєш. Ти ж у тих лісах виріс і кожну пядь землі у памяти носиш.

Поштар перестав на хвилинку і дивився уважно на Андрія. Далекосягла втіха росла в йому бачучи, що Андрій, обернувши мапку до себе, з правдивою пильністю приглядався їй і по квадратиках довкола батькової фарми пальцем водив.

— Правда, що не буде куди дихнути як хтось землячку для себе загорне? — сказав коли Андрій відсунув мапку і задумався. — Я не потребував тобі такого казати, бо ти сам те знаєш, але пригадав тепер, при нагоді. Знаєш, ми собі якісь свати по Софії і по Іванові і я гріх би мав як би не пригадав. А ти навіть не надумуйся довго, не зволікайся, але зараз по Великодні, як дасть Бог дочекати, йди скоренько до міста і діло зроби. Але доти держи язик за зубами і нікому ані мур! Рідному батькові ані півслова не скажи. Він тобі не поможе, але попсути може. Знаєш, навіть стіни вуха мають і, як би хтось довідався проте, то кажу тобі, на самісенький Великдень паску коло церкви покине і побіжить завдаток дати. Не думай, що хтонебудь піде перше за порадою до тебе, або до твого батька — про це забудь. Крадьки піде, купить, а потім посміхуватися буде, що Вакар із сином, на одній чверточці ледве животіють. Ти добре розумієш, що я говорю і колись мені подякуєш. Тай тепер можу тобі послужити як схочеш. Я не набиваюся, але знаєш, при купівлі треба мати голову на карку — посередники можуть зловити тебе в руки і купу грошей видурити...

— В середу великодну до міста поїду — леміші в коваля лишив щоб поклепав — можеш зо мною поїхати, як схочеш, — сказав вкінці Поштар, випроваджуючи Андрія зо склепу. Він ще й по плечу його вдарив поприятельськи на "Дайбоже".

* * *

Андрій вийшов з Поштаревого склепу мов з млина —

думки аж гуділи так кружляли в його голові. І всі вони на сіп'ярі спинялися. Дуже інтересний для нього тепер той сіп'яр став! Півсекції попри дорогу, що йде попри Дубові і Воркунові ворота, він купить... Чому мав би не купити? Він гроші має. Він, Вакарів бельбас, Вакарів накорінок — аж здрігався від тих слів — Калині попри самі вікна оратиме землю чотирома великими кіньми такими, як вуйкові Воркунові. Навмисне вигейкуватиме, щоб вона чула, як бельбас оре...

Йдучи, Андрій тішився думкою, що Калині за зневагу відімститься. Йшов прудко, але нагло став мов укопаний. Калинині пси пригадалися, а з ними кітлик, яйця, віск і шафран на яву вискочили. З чим перед вуйною Єленою покажеться? Все за псами кинув! Малощо не заплакав з досади. Та воску й того якогось шафрану — пригадував, що то якісь червоні трісочки — купив би за свої гроші, але як за багато мав би купити? Вуйна дала яйці, але не казала кілько тузинів; Поштар мав порахувати і за їх ціну того краму дати, а тепер...? А про кітлик що вуйні скаже?

Здурманів Андрій, міркуючи як би то з халепи вийти. Вкінці пошкрібався в потилицю і вернувся. Йшов із похиленою головою мов би шукав по землі за чимсь дуже цінним, загубленим. Не спамятався як із Єринкою лице в лице на воротях стрінувся. Глянули одно на одного якось так дивно — вона хоч би маленький разок кліпнула. Великі сині очі з буйними рісницями так вперто, так допитливо дивились у його, що він не видержав. Схилив голову — мовчки обоє розійшлися. Він до склепу, а вона, мов би чиїхсь слідів шукала, на дорогу справилася.

За пять шусток воску і за пять того, якогось шафрану купив — сам Поштар казав, що то забагато, на кілька Великоднів стане. Але яка для нього ріжниця один, або кілька. Добре, що купив, клопоту збувся. Ще коли б так кітлик у руках з'явився, летів би додому.

Бігцем вийшов зо склепу. А Ганна з порога хати з докором кричала чому на чай не повернув перше і тепер не повертає. Але відмовився. Сонце вже таки над заходом, темно стане, а дорогою болото — Ганна повірила і не-

допрошувала. Пішов і пустився дорогою просто на північ. За одним заходом хотів до Софії вступити і до Марії за Воркуновими листами повернути.

— Чому сюди, направці, але навколо йдеш? Туди дальше! — почув він недалекий докірливий голос. Оглянувся — Єринка зо старої, індіянської дороги крізь прогалину до нього говорила.

— До Марії, до Василя вашого, за Воркуновими листами мушу повернути, — відповів якимись таким сухим голосом, аж самому неприємно стало. І бігцем пустився йти.

— Чекай! Піду й я до Василя; до Марії орудку маю. Відкладала на завтра, але тепер піду, — говорила гей би крізь жаль, йдучи прогалинкою.

Дорога на північ від Поштаря не була ще з'орана і підсипана тільки ліс податковці прорубали. Тому вона ще лінії не держалася, але вела, як то кажуть, куди гладко було. Протовкли вже її люди возами так, що своїми коліями стару, індіянську дорогу нагадувала. І бігла вона ще поіндіянськи, бо раз ближалася дуже близенько попри самісінький дріт Поштаревої огорожі, а за хвилинку перла навскоси зрубу і забігала в 17-ту сіп'ярську секцію, оминаючи ставки та сінокоси. Легче було нею йти, колії сухі були, хіба десь долинками, або в лісі, де сонце не досягало, глина до ніг чеплялася. Андрій, йдучи підручною, возовою стежкою розпускав ноги з таким розгоном неначе перегони мав виграти. Він із якоюсь насолодою зиркав на Єринку як вона раз-у-раз підбігала і, що тільки зрівняється з ним і пробує крок із ним задержати, то таки в тій хвилині два, три кроки позаду лишиться. Кілька разів пробувала вона розпочати розмову, але їй невдавалося, бо він збував її одним словом і ще скоріш хід розпускав. Кілька разів вона шпорталася в коріння, падала, але він у тих хвилинах тільки трішки хід задержував і оглядався чи вона встала, чи ще лежить.

Доходили до воріт Івана Поштаря. Софія воду із криниці журавлем тягла і, як побачила Андрія, ведро на верх не витягла, в криницю пустила. І поки Андрій встиг ворота відчинити, вона вже на його шиї повисла. Плакала з ра-

дости і братчиком-голубчиком називала. А Єринка, спершись на ворота, задихана й зіпріла й собі крадьки сльозу втерла. Софія обоїх до хати просила і, взявши їх попід руки, силою тягнула щоб вони подивилися на її дітей, на паски, що вона недавно з печі витягнула, та на писанки, що вона понаписувала та накрасила. Файні та ясні вони; два дні в Теклі ізсиділа, добираючи взорів і красок — сама свою роботу з радости хвалила, прихвалювала. Все в неї ясне та красне і радістю обтикане.

До хати великої завела, а там мов у покою панськім. Цілий тиждень мастила, білила, мила... Підлога жовта як віск, стіни білі коверцями обстелені — один мама дала, а один сама виткала; Текля показувала, а Марія помагала. Образи квітками з паперу прибрані і сухим васильком обтикані для запаху; постіль вишиваним накривалом накрита, а на нім у вишиваних пішвах подушки, як писанки; стіл білою скатертею застелений, а на нім чотири великі, теплі ще паски і у двох великих мисках писанки, галунки. Краса така, такий запах пасок змішаний із запахом васильку, така радість, утіха, здавалося, що Великдень у білій як сніг сорочці вже за столом сидів. Тому вона сюди, до цього покою дітей і таки нікого не пускає, аж на Великдень пустить, свячену дору їсти.

До малої хати, до кухні зайшли. Запах свіжо-відкиненого сира, запах свіжого масла — це на Великдень, святити. Петрик, вже пять йому буде у петрівку; водить Єлисаветку по хаті, ходити вчить. Софія вхопила Єлисаветку-Суню і мало не задушила з любови і до вуйка Андрія піднесла вуйкові цьомці дати, а Петрик руки назад заложив і вуйка від ніг до голови своїм оком судив. Розумний такий — за два роки до школи ходитиме. Івана нема; поїхав за деревом; з Василем Дубом двома возами поїхали. Дерево готове, обтесане, за корову виміняв, новий шпихлір Соловій повесні збудує...

Вийшли, обоє вийшли мов зачаровані. Софія їм у душі якусь дивну радість і втіху насадила просто, щиро із серця у серця. До воріт їх випровадила і наказувала щоб святами загостили. Гніватися буде як не загостять...

Мовчки йшли — Андрій поволіше йшов, а Єринка ско-

ріше — разом ішли з похиленими головами. Сонце ізза лісу визирало мов велика Софіїна паска, а по лісі сутінки закрадалися. Вечір починав легеньким холодом дихати, але приємно, дуже приємно було — у найдальшу північ хотілось іти, а тут уже Василеві ворота. Не зчулись коли півмильки пройшли.

Марія так як Софія словами розсипалася — усе своє добро показала у трох хатах. До чаю силою притягала і очима радістю обоїх обсипала. Не злюбила, що обоє мов би себе стидалися, чужими чулися, очима не мінялися і усьміхам волю не давали. У хату велику ще раз їх завела, а там перед шафою з великим дзеркалом здіймила Єринчину хустку і Єринку зачісувати стала. Зачесала, проділ рівненький зробила і у дві косі волосся сплела — розкішкрасу Єринчину перед Андрія виставила. І навмисне обертала Єринкою перед Андріем, мовляв, бачиш, що тобі до серця може прилягти? А Андрій мов сонний — Калина йому отой взнеслий образ Єринчиних очей збила, а від того пімста в його серцю зародилася.

Темніло коли з хати вийшли. Єринка стежку від Василя додому знала і вперед ішла. Не йшла, а бігла мов би від Андрія втікала. Підбігала і серцем наслухувала чи він йде, чи облишається. Раділа, як його твердий хід за собою чула інакше серце би трісло.

Недалеко Дубового подвіря Єринка так нагло задержалася, що Андрій її руками нехотячи обняв із розгону, щоб не впасти. І поки він зпамятався, вона так якось швидко обернулася в його обіймах...

— Ти не йди через наше подвіря на дорогу, але туди, направці стернею, на церкву бий, — шептала йому в саме вухо таким якимись чутливим схвильованим голосом у якому чути було й страх і плач і радість. Тай поки він зрозумів, що вона говорила, він почув як вона задрижала і впилася своїми устами в його і зараз таки відскочила і пропала в лісі.

РОЗДІЛ IV.

Великдень...

В суботу вечером парубки вогонь великий коло церкви розклали. Носили лом, сухе дерево і раділи як блідочервоне полумя в темні облаки бухало. Звичай такий їм батьки зо старого краю привезли, а вони його тут продовжали. Інтересний він. Вони ніби римських воїнів нагадували тих, котрі Христового Гробу в Єрусалимі стерегли, щоб Тіла Божого Його вірні не вкрали. Стерегли і коло вогню грілися, бо ніч холодним, похоронним рядном укрита була.

Коло півночі почали люди з'їздитися. Цілими родинами приїздили фірами і легкими возами на спружинах, що назву демократів носили. Тай дехто вже й бричкою-боґою легенько прикочувався. Багаство-доробок уже на спружини людей саджав — спрацьованим кісткам належалось уже щоб їх фіри не товкли. Приїздили зблизька і здалека, навіть із тих околиць у яких священик уже паски посвятив, ще в пятницю, в суботу, бо годі всім із кількох парохій приїхати до церкви, на Воркуни, паски святити на самий Великдень. А цього року в церкві на Воркунах воскресна Служба Божа мала правитися. Так священик зарядив, така черга зайшла. Минулого року не було Служби тільки Утреню і свяченя пасок зараз по півночі відправлено, а Служба в іншій парохії служилася. Не цілий, як казала Єлена Воркун, Великдень був, а цього року вже цілий буде. І тому багато людей з'їздилося.

Церква на Воркунах велика, нова, бо стара згоріла. Нову велику збудували, бо вже май було з чого на Божу хвалу дати. Понад ліс велику баню взнесли, щоб вона всіх своїх вірних виділа. Тай Дзвінницю, як казав Воркун, на два пльонтри збудували, з круглими отворами по боках щоб ними голос чотирох дзвонів на всі сторони світа розносився. Гарна дзвінниця, гарніша церква. Пофарбована знадвіря, а в середині великими образами та витканими у

сім нит рушниками украшена. Іконостас і райські двері — Соловій коло них цілий рік іэсидів доки їх вирізьбив. Всю красу-талан своєї душі в них уложив. Дощинки не було цілої — все, що там було, вийшло зпід його руки зарублене, покарбоване, заокруглене і завершене трираменним хрестиком. Він і малював свою роботу. Ясно вималював, красок не жалував і білих і червоних і зелених і жовтих і синіх і голубих... Здавалося, що веселка-дуга, як гримнув грім, вона зо страху пошпорталася, падала і свій горшок із фарбами на той іконостас та на ті райські двері розляла. А при тім і свічники і поставники і ліхтарі і хрести і тетропад і престіл тими красками скупала. Тай краплі тої фарби порозліталися по стелі — як летіли, позолотіли і за зірки служити стали. Тай одвірки, тай рамці золотом обдуті були — гарно Соловій церкву вималював, за очі ловила.

Тай образами святих угодників Божих стіни вкриті були. Кожнісенька родина в громаді мала там свого святого як защитника від лежі довгої і від смерти наглої та несподіваної.

На середині церкви, з самого чубка великої купули, з трома колами свічників, павук висів. Його три брати, Воркуни, купили з обіцянкою, що кожного великого свята новими свічками його обдаровувати будуть.

Все чисто прибране було цього року на Великдень. Жінки всі рушники попрали, а дівчата під доглядом Теклі нових квітів наробили. З паперу наробили і білих і червоних і рожевих і жовтих і зелених і китицями і вінками і пелюстками, як дочого, як де треба. І всі вони на лелії та на рожі схожі тай листаті такі — багацькими руками роблені. І всюди, де неглянути, квіти й квіти і на престолі, і на свічках, і на поставниках, і на образах, і перед образами і на райських дверях...

Ту довгу пелюстку, що на райських дверях Дубова Єринка зробила. Кілька ночей не спала, квітки такі собі біленькі, дрібненькі робила і густенько їх в пелюстку насиляла тай кожний листочок черовною цяточкою прикрасила. Це для пишности вона таку оздобу своїм квіткам дала. І таки пишно висіла її пелюстка білих кві-

ток на золотих одвірках райських дверий, так пишно, як пишно стояла сама Єринка в церкві з мамою. Її зелена з рожевими квітами шовкова хустка, її русяво-золотаве волосся пишно випущене з під хустки, її трішечки русяво-темні буйні брови, її рясні рісниці над синіми очима, її блідо-рожеві личка, її стан якийсь такий, до серця принадний — пишною писанкою вона була і сама дівчатам і церкві краси додавала. А дівчата стояли довкола неї тай дивувалися, чого вона така тиха та поважна цього Великодня зробилася — не по її натурі та тихість і та повага були. Хоч не пустою, але живою дівчиною була. Нікого не оминула щоб не глянула, не заговорила навіть у церкві не обійшлось щоб вона котрійсь не шепнула, не сказала тихцем щось. Тай Калині дивно було, що її мізинчик-дитина, Єруська, таку м'яко-побожну міну прибрала і не тільки тепер, у церкві, але ще в Пятницю Велику і в суботу вона так гейби по святій сповіді, по гріху великім у каяттю ходила. А може то від тої сварки в четвер у вечір? Вона її поматірному насварила, що вона до ночі в склепі, в Марії забарилася. Не пасує дівці ночами ходити, а ще й тепер, коли звідкись того, Вакаревого бельбаса навинуло. Непевний він, на збуя-опришка подобає, навіть пси його не люблять-кусають. Хто знає яка в ньому душа — стерегтися треба. Та всеж таки жалувала стара, що, можливо, донечці сваркою кривду вчинила і з любістю до неї приверталась А Єринка стояла і якось дивно на людей споглядала, когось вижидала...

А люди сходилися. На колінах від церковного порога до Божого Гробу йшли, а там, поцілувавши рани Христові, на бік відступалися і в мрачному світлі, у півголосній молитві потопали. Тиха, притишена святість у церкві царювала, а в тій святості голос дяків луною з бані бився-відбивався — вони, дяки, "Діяння Апостолів" на переміну читали. Всі й все святочним ожиданням дихало. Раз у рік, бодай раз у рік бажалося із земного буденного життя перенестися серцем і душею до світлих висот, до радістю вповитого воскресіння — завмерлі під вагою життя душі воскреснути хотіли. А Єринка, хоч уже й бачила таку передвоскресну сцену, але ніколи не відчувала її з таким

святим надхненням як тепер. Кожної хвилиночки сподівалася, що Андрій увійде і мамі на очах перед гробом Христа на коліна впаде, рани поцілує і молитись буде. Сама побачить, що він не збуй, не опришок...

Але вкінці...

— Приїхав, приїхав уже! Священик приїхав! — шепіт поміж людей пішов.

— Вакарів Андрій священика привіз, — хтось там з боку шепнув.

Єринчине серце радість обхопила: Андрій священика привіз!

Народ зрушився. В церкві стиск такий зробився, аж дихати тяжко.

За кілька хвилин Плащеницю винесли; всі люди з церкви вийшли і двері замкнули.

Нема церкви, не буде, аж Христос воскресне, церкву заложить і відтворить.

До схід сонця три рази народ за Плащеницею довкола церкви йшов із свічками в руках — похорон Христа нагадував. Замість дзвонів довбеньками в суху дошку паламар викалатував — похоронний сум розносив. На третім разі обходу священик хрестом двері відтворив — Христос церкву заложив-відчинив...

Христос Воскрес! Дзвони гучно задзвонили — радість довкола розляли...

Христос Воскрес! Христос Воскрес! Христос Воскрес!

Велика радість на землі!

Церква набитіська і довкола церкви повно — не містяться люди.

Церква палає від свічок. Багато людей — багато свічок. Сніпками люди через плечі одні одним передають, там, перед вівтар.

Засвічений павук у своїм срібно-злотім і кришталевім сяйєві невидимими тасьмами стягає, від землі відриває, вгору підносить сотки старих, молодих, діточих очей і справляє їх у таємні простори, де Господь Саваот свій престіл має.

Херувим над Царськими Вратами, обвішаний хустинами, на голові і на крилах свічки засвічені держить із

радости. Паска двері райські відтворила, а він присвічує, щоб вірні входили.

Перед образами і на поставниках снопи горючих свічок.

Христос смерть побідив, життя воскресив і воно в тім радіснім світлі обновляється.

Єринка стоїть мов зачарована. Велич свята її обхопив. Її вінок на райських одвірках у золоті купається і радість розливає, бо Андрій священика привіз. Він не збуй, не опришок! Він її обновив . . . В серцю гарно, в церкві гарно . . .

Священик у ясних ризах . . .

Запах кадила . . .

Служба Божа правиться.

Дяків зібралося — багато їх. Співають, за Соловієм підтягають і головами похитують, мовляв, у нас інакше беруть. Але співають, добре співають, ціла церква співає, святочно, протяжно . . .

— Христос воскрес із мертвих . . .

— З початку було СЛОВО . . .

Дзвони передзвонюють кожний стишок воскресного Евангелія. Воркун стоїть із свічкою коло вікна і дає паламареві знак коли дзвонити. Велично-дивно і чарівно виходить.

Проповідь коротка: — Христос Воскрес . . . Радійте! Любіться! Христос-Бог із любови до миру людського з неба зійшов, тіло людське приняв, любови навчав, муки терпів, на хресті умер за нас грішних і третього дня воскрес. Рай нам привернув і з любови до нас до раю всіх нас кличе, багатих і бідних . . Христос Воскрес! Воістину Воскрес!

Єринка мало коли проповідей в церкві слухала, але тепер вона в ту, великодну проповідь душу свою вповила — якось мягенько й тепленько вона до її серця прилягала. Відчувала, що у неї якась дивна радість, дивна любов серце наповнила, любов, за яку вона готова всякі терпіння перенести, а потім . . .

Служба Божа від проповіді служилася без замітної перерви; народ не припадав; і, Єринка у своїй задумі зчу-

дувалася, як побачила, що вже мирування почалося, люди з церкви виходили.

На подвірю церковнім рух.

Майже довкола церкви у два ряди паски.

Паски, паски, паски...

Великі, менші, а всі з хрестом у колачі і сиром виповнені. Румяні, пригнічені, недогнічені, з кучерями, з хрестиками, стоять на білих рушниках, приперті до кошиків, до кобевок, до дійниць... А в тих кошиках, у тих кобевках, у тих дійницях і сир і будз і масло і ковбаси і солонина і шинка і писанки і галунки і яйця покроєні і цілі і хрін і чосник і паска-дора покроєна...

— Ніхто того всього не жадний в Канаді, — казала Єлена Воркун, — але так має бути, так звичай велить.

Коло кожної паски ціла родина стоїть і свічки засвічені держить.

З самого краю Воркунові брати з родинами, коло них Єлена Воркун і своїх приймачок і Маріїні діти пильнує чи вони поштивно стоять, чи добре свічечки держать. Воркуна нема, бо він кадило і свячену воду священикові носить, а Корнило коло процесії. Коло Єлени Марія з Василем і все щось у своїй дійниці поправляє. Коло Марії Текля Соловій і, як не поправляє волосся, або краватку свому Борисикові, то найкращі писанки перекладає краями в кошику. Коло Теклі Софія з Іваном стоїть і зпозирає чи є в кого більша і гарніша паска від її. Коло Софії Вакар з Тетяною і з дітьми, коло них Павло Дуб з Калиною, а далі паски люди й свічки...

Єринка стоїть між батьком і матірю і примерклими очима у свою свічку дивиться. Мир на її чолі трішки розплився і краси їй додав. Видний легенький сум на її лиці — тільки чула, що Андрій священика привіз, але його не бачила. Шукала його очима в церкві та не знайшла. Десь певно коло дверий у куті стояв. Зазирала за ним як з церкви виходила, але в темряві кого знайдеш? Думала, що коло пасок його загляне та й тут коло Вакаря його не було. А то так близенько він стояв би...

Вкінці процесія з церкви виходить.

Дзвони і голоси дяків ніч розбивають...

Процесія між ряди пасок входить...

На .переді хрест, а по боках хреста ліхтарі. За ліхтарями хоругви, а за хоругвами стяги. Бліде світло свічок кидає слабеньке проміння на краски хреста, на позолочені і на посрібнені китиці хоругов, на золотом обведені авреолі і корони святих та на білі стяги. Картина просякає людські душі до самого дна і розмальовується такими тривалими фарбами, що життя не годно їх зтерти. Темна ніч несе її попри сотки очей як чародійну, святу тайну.

Вакарів Андрій хрест несе. Праву руку держить на хресті рівно з чолом і рівно вперед себе дивиться, мов би стидався. Це він перший раз у такій святочній параді йде — вуйко Павло йому в руки хрест дав, у гонор його вбрав. А він сам мов із мармуру витесаний. Борода трішки ветить на затиснені уста і обоє неподатну, рішучу натуру показують. Буйне, чорне волосся вгору пнеться, але з буйності саме від себе кучерявиться і по своїй волі ділиться мов густа трава. Чорні очі під густими, багацькими бровами тиху, спокійну силу в собі держуть. Черствий на вид, але приємно-мужні риси на лиці, закрашені Тетяниним сумом, що вона на своїм лиці завсіди носила, силоміць очі дівочі до себе притягають.

Єринка як уздріла... Боже милий! Аж свічку вгору піднесла і малощо не крикнула: — Андрію! Я тут! — Серцем до нього скочила, злетіла. Всі свічки згасли, всі люди зникли, тільки сам Андрій із хрестом ішов. Не бачила як священик хрестом паски благословив, як кадилом їх кадив, як свяченою водою їх кропив. Не бачила як Олекса, йдучи попри неї, хоругов понад їх дійницю з дорою схиляв і в любощах насичені усміхи до неї слав. Не чула як гримали раз-пораз замість моздірів рушниці і звіщали Канаді, що на Воркунах паски святять.

Вкінці кілька рушниць нараз гримнуло...

Освятили!

Рух...

— Христос Воскрес! Воїстину Воскрес!

— До нас у Світлий Понеділок прийдіть

— Ви до нас у Світлий Вівторок

— Ви до нас таки тепер поверніть; вам додому дорога далека

— Ми сьогодня до вас, а ви завтра до нас цілим домом прийдіть

Цілуються, запрошуються . . .

А на воротях: — Ой, ми запізнили! Звечора на правці пустилися їхати тай зблудили. Чули, що десь дзвони дзвонять, але блуд нас із дороги зводив . . .

— Шкода! До нас повертайте, нашої дори вам уділимо . . .

Гасли свічки. Вози, демократи розкочувалися на всі сторони. Бігли, клекотали, святу дору, радість розвозили.

Олекса приступив до Єринки і з радости обняв і поцілував. На Великдень можна.

Але Єринка мов воскова статуя для Олекси . . .

Андрій пропихався з гурту — серце раділо . . .

Андрій взяв на руку Тетянин кошик з дорою і з цілою родиною до воріт церковних пішов, а в її бік навіть не глянув.

Холодний досвіток Єринку у дрож кинув . . .

Їхала з батьком і матірю на демократі і відчувала як у серце зневіра закрадалася, в'їдалася, до сліз добувалася.

Нехотячи Єринка на схід глянула. Там ранок воскресав — Воскресна Неділя ясне сонце в гості запрошувала на свячене і для нього чистою мов кришталь, синьою скатертю стіл застеляла.

Єринці не серці відрадніше стало . . .

* * *

Не знати хто тому бельба . . . тому, кажу, Вакаревому Андрієві хреста дав нести? — говорила з початку твердо, але скоро змінила на м'яко, Калина при сніданю. — Чи то інщих парубків не було? Волочився Бог знає куди по світу, а тепер, на Великдень з'явився і відразу в чоло впхався.

Єринці застив кусень паски в роті, а Павло закашляв так, як би йому кришка в дихавицю пхалася.

— Та я нічого злого не кажу, — боронилася Калина, знаючи яке значення Павлів кашель мав. — Я тільки споминаю, що через таке гніву між людьми наробляється.

Таж Воркун міг дати як не свому Корнилові, то іншим хлопцям. Був там Олекса, був Підгірного...

— Говориш і сама не знаєш що, — сказав із докором Павло. — Воркун ніяких хрестів не роздавав тай хлопці не розбігалися до процесії. Їх треба силою наганяти, а хрест я сам Андрієві дав, бо він під руками був. Тай у таких річах людьми не перебирається. Всі ми перед Богом однакі.

Калина затиснула губи, а Єринка притиснулася блище батька, помилувала його любо очима і щебетливим голосом почала припрошувати щоб будза брав — такий свіжий та смачний, сам у рот лізе.

— А то в нас файно в церкві сьогодня було, — щебетала, пробуючи затерти неприємне враління, що мама збурила своєю бесідою і при тім гніздилася блище батька. — Я ще ніколи так багато людей не бачила, тай ще не виділа, щоб наша церква так гарно сіяла як сьогодня. Той павук аж очі зривав...

— Через того павука сват, Дьордій Поштар, від нашої церкви відступив, — кинула Калина словами так несподівано, що Павло знов іще гірше як перше закашляв. Калина замовкла, а Єринка, відчуваючи, що в батькові злість вурдиться, почала словами її пригладжувати.

А така то чудна процесія була сьогодня; отак, здавалося, що вона десь із неба, з ночі йде між ряди пасок. А той хрест, що Андрій... (Єринка глянула зо страхом на маму і схаменулась). Той хрест і хоругви так гарно проти світла відбивали неначе вони справді золотими та срібними були... А то правда, що Андрій попа привіз? — запитала і нагло рукою за уста вхопилася — перестрашилася, бо питання так якось нагло прийшло їй на думку і так нагло вона його сказала, що не було часу подумати про маму.

— Правда, правда доню, — потвердив Павло скоро. — Він Воркуновими кіньми привіз. То на нас двох спадало їхати, на мене і на Воркуна; ніби один із нас мав привезти священика, а один відвезти по відправі. А то чотиринадцять миль їзди; за шість годин негоден двадцять і вісім миль зробити такими дорогами як вони тепер є. Тре-

ба було в вчора зполудня вибиратися вдорогу. А то й у нас роботи понад голову тай Воркунови не бракувало. Отак то Андрій у пригоді став. Воркун дав коні й бричку тай-го вислав, а я дам йому наші коні з демократом щоб він відвіз священика десь там, де він має вечірню правити...

— А священик, а Андрій... а священик де тепер? А Андрій коли за кіньми прийде? — покотила Єринка питаннями і схопилася зза стола до дзеркала.

— Ти не мав кого іншого наймити, але Андрія? — відізвалася Калина і якось дивно глянула на Єринку. — Він де навчився коні гонити? Побє їх і демократа поломить. Чому ти мені вчора не сказав, що ви обидва з Воркуном таке виміркували? Олексі було сказати. З ним я з Єрусею поїхали б були на вечірню.

— Їдьте з Андрієм, як хочете; яка ріжниця? — сказав Павло, встаючи зза стола. — Я зараз накину упряж на молоді коні, поїду до Воркуна за священиком, поступлю за Андрієм і поїдете. Ви тим часом збирайтеся.

— Їдьмо мамо, — аж дзиґотіла з радости Єринка, обнимаючи та цілуючи Калину.

— Куди, чим, з ким їхати? — залопотіла Калина, призираючись Єринці. — Чи ти дівко часом не вдуріла?— запитала твердо і їй самій Андрій перед очі став.

Єринка схилила голову і відступилася від Калини — сердита сама на себе була, що не могла держати спокійно тайну у своїм серцю.

— Ніхто нікуди не їде, — сказала Калина, прятаючи на столі. — В мене голова поболює. Вчора цілий день насновигалася, три дні постила, цілу ніч не спала, ледве на ногах держуся. Хоч сьогодні гріх спати, але відпочити таки треба, бо завтра приїде Осип, Олена і ще дехто; із завязаною головою не буду їх приймати. А ти також спочинь трішки, бо твої очі червоні. Надійде Олекса і підете обоє до церкви; там дівкам і парубкам місце на Великдень

Єринка не відзивалася. Вона скоренько скинула з себе святочну одежу, вбралася у буденну і вийшла помогти батькові ранішну роботу в господарстві зробити. Ве-

ликдень, не Великдень, а їсти всьо хоче. Курята цяпкають свині квичуть, телята мекають, корови ричуть, коні тупцюють коло шпихліра — незнати кому скоріш давати. При тім вона постановила, що в неї також буде поболювати голова, не піде з Олексою до церкви, буде сидіти вдома і ждатиме на Андрія поки не вернеться щоб йому помогти коні розпрягти. Аж співала з радости, що така їй думка до голови прийшла. До тогож вона ще й тепер його побачить, коли відїздитиме.

Павло вже обійшов був тих пятеро коней, що в стайні під весну держав, коли Єринка вийшла. — Ти подій корови, пусти телята, а я решту сам догляну, — сказав, йдучи з ведрами до шпихліра.

— А коней чому не запрягаєте? Ви за священиком, за Андрієм маєте їхати.

— Коні мусять вперед попоїсти, щоб тобі Андрія, чи то священика привезти, — сказав Павло і усміхнувся під вусом. Він знав, йому не треба було догадуватися, чому Єринка такою непосидющою зробилася — Андрій упав їй у око і спокою не давав. Та байдуже йому було, от мовляв, молоде-золоте тай із серцем таким як квіто-крилий мотиль, що на кожну гарну квітку сідає, за медом вганяє. Нехай раює — небезпеки ніякої він не вбачав для неї із боку Андрія, хоч і предчував, що, коли б вона таки направду в йому свою душу втопила, клопотів і сварки буде повна хата — Калині голова ніколи не перестане боліти. Але він уже привик до них.

Йдучи до шпихліра, Павло згадав покійну Ольгу. Гірка згадка! Її смерть до старого краю його вигнала. Згадав Василя. Скільки то крику та плачу було — Калина Марії за невістку не хотіла. Але тепер усе забулося. Марія вже для Калини не Марія, але Марічка-невісточка, а внуки щиглики. А кілько за Олену та за Осипа сварки було поки подружилися — голова тріскала. Але минулося. Тай тепер таки без сварки минеться, бо Андрій зараз по Великодні поїде до копальні, вступиться з Єринчиних очей і спокій буде. Так Павло думав...

А Єринка вітром гонила понадвірю, навіть корови гейби дивувалися і оглядалися, як вона їх доїла, звідкіль

то в неї скільки поспіху та втіхи набралося. А коли Павло запряг коні, вона була вже готова, зібрана у святочну одежу їхати з ним до Воркуна за священиком і при тім, очевидно, хотіла з Андрієм від Воркуна додому провезтися.

— Ні, доню, — сказав Павло, добродушно усміхаючись. — Ти сиди вдома коло мами. Послухай мене тепер, а я тебе колись послухаю, — додав, моргнувши оком.

Єринка, як видно було, зрозуміла батькові слова і батькову усмішку і не спиралась. Сиділа в хаті коло мами і дуже чуйно настроювала вуха чи не клекотить демокарт із півночі а при тім раз-у-раз заглядала у східне вікно хати на дорогу, щоб не прогавити хвилинки коли той демократ ворота минатиме.

* * *

Але дуже багато хвилевого клопоту наніс Андрій Павлови Дубови. На його рахунок Андрій, пустившись у дорогу десь коло десятої години рано, міг легенько заїхати до тої церкви в якій священик мав правити вечірню, за три годині. І там давши коням відпочати зо дві годині, нагодувавши і напоївши їх, повинен був бути назад вдома непізніше як в семій годині вечером. Але так не сталося. Минула сема, ба й восьма, тай північ надійшла, а Андрія не було. Що хвилина виходив Павло на дорогу і вслухувався в темну ніч чи не почує калатання демократа, але замість сподіваного калатання вили зловіщо каюти і пугукали сови. А тут ще й Калина за ним услід ходила, та все йому досолювала.

— Видиш? Не казала я тобі, що він побє коні і демократа поломить, — торкотіла вона і мов би тішилася, що ніби то щось таке сталося як вона пророкувала. — Деж такий бельбас навчився господарити, коні гонити? В старого Вакара не навчився, бо нема коло чого. Тай таки як могло вирости з нього щось певного як він від маленьку не показував на доброго. Диким уродився, подикому ріс, потім таки цілком здичів, бо як пішов то ніхто його не бачив кілька років. Тепер вернувся на наше нещастя. —

Павло слухав, але не відзивався. Ходив, приставкував, спльовував, а при тім сам до себе говорив: — Агі! Що то могло статися? Певно попустив коням, вони спудилися чогось, розігналися, зарвали і . . .

Цілу ніч всі в хаті не спали. Павло бідкався, Калина торкотіла, а Єринка сиділа скоцюблена як стара бабка коло східного вікна і наслухала, чи демократ не клекотить. Сидів і Олекса за столом — він як прийшов перед полуднем так і додому не йшов, ніби журу помагав Дубам відбувати. Тай таки й у його серці маленька журба зродилася ще в церкві. Єринка не глянула на нього коли він їй знаки хорувгою давав, а потім, як прийшов до хати, вона не привитала його усміхом, не займала його бесідою, тільки нарікала на біль голови, але при тім зазирала раз-у-раз у дзеркало, бавилася своїм волоссям і заєдно підбігала до вікна гей би ждала-визирала когось. Він ледве витяг її при помочі Калини до церкви. Але тут вона довго не хотіла бути — казала, що від дзвонів її голова ще гірше болить. Це ніби сходилося трішки з правдою, бо хлопці, парубки, а навіть молодші чоловіки видзвонювали дзвонами аж дзвінниця гойдалася. Додому скоро пішли, а там знов дзеркало і вікно. А вже під вечір вона вже більш на воротях стояла, як у хаті коло вікна, вибігаючи на подвіря ніби роботу вечірну робити. Не міг Олекса зміркувати, що з нею сталося. Сидів і відчував якусь невиразну тяготу у серці. Так і вечеря минула, а по вечері на всіх жура найшла тай його ще більш займила.

Над ранком пішов Павло до Воркуна радитися що робити — Андрій із кіньми пропав. Єлена в плач — їй вже таки привиділося, що Андрій забитий. Коні під весну буйні, в них, як казав Вакар, обрік грає і хто знає, що сталося. Але Воркун, хоч і здивований був, що Андрій іще не вернувся і таки в собі вину почував, бо він зарядив, що Андрій поїхав, почав розраджувати Дуба та потішати, щоб не журився, бо Андрій не є собі якийсь фіфак, але парубок на котрого можна спуститися. А те, що він припізнився, то на таке можуть бути інші причини, не якесь каліцтво, або смерть. Заждемо, — казав він, — до полудня і, як його не буде, я запряжу свої коні і поїду за ним.

— Тільки Тетяні нічого не кажіть, бо вона бідна таки відразу вмре, як учує, що Андрія нема, — остерігала Єлена. — Або я сама таки зараз побіжу і скажу їй щоби не журилася та не вбивалася...

— Щоб не вмирала поки Андрій не приїде, — утикнувся Воркун у Єленину бесіду, пробуючи звести журбу на жарт. — А ви свату йдіть додому, журу викиньте з голови і лягайте спати. Андрій вас збудить як приїде.

Легче стало Павлові від такої ради, хоч і жартом була вона дана.

Але прийшло полудне — нема Андрія. До Дуба гості, діти приїхали: Осип із жінкою і тещею, Олена з чоловіком, Василь і Марія з дітьми, тай ще хтось там із сватів приїхав. Не милі Калині гості, бо коні пропали, але погостити треба. Засадила їх за стіл, бідкається, приймає, сльози втирає тай забуваючись, що Марія за столом, Воркунові дещо стрілить, Вакаря назве, а Андрій то краще йому мертвому бути ніж їй на очі показатися. А тут, мов на лихо, Воркун із Вакарем на подвіря заїхали — прийшли повідомити, що Андрія йдуть шукати.

Вийшов Павло, до хати просить. — Як буде так уже буде, але до хати зайдіть та погостіться в мене, — говорив спровола. — Година, дві вже нічого не значить у цім випадку.

Не мило було Калині гостити Воркуна й Вакаря, але засадив їх Павло за стіл то не було ради. Їдять ніби всі, але мов не своїми ротами — настрій поганий. Просиділи отак з годину, аж нараз крику такого Єринка наробила мов на вогонь. Гості у вікна, Павло на двір, а там Андрій заїздить деморатом на подвіря кіньми обтиканий, а коні як змиї. На переді троє, а Павлові поприсилювані до демократа ззаду йдуть.

Стіл гостей збувся — вони Андрія обступили. Навіть Калина вибігла і просто до коней своїх побігла поглянути чи живі, чи здорові.

— Мой! Де ти ці коні вкрав? — питав Воркун Андрія, ставши перед кіньми і очі свої на них згубив.

— Не коні, а три кобилі; на лошата купив, — сказав Андрій і зпідлоба подивився на Калину, а в думці подумав:

— Я тобі покажу, що Вакарів бельбас, накорінок, вміє. —

Розказав Андрій як йому їхалося, як кобили виторгував, перепросив Павла, що йому журби завдав і в тім самім часі скоренько розпряг кобили, зіселив їх капейстрами, вискочив на підручну і додому поїхав. В одній хвилині все сталось, а гості тільки роти порозявляли — з'явився і зчез, мов привид.

Поїхав Андрій. На трьох конях червоних поїхав, а за ним Воркун із Вакарем утіху та радість повезли. Тай у Павла Дуба в хаті журба зникла — Великдень за столом усміхався, — тільки Єринка почувалася так, як почувається малий хлопчина котрий кудкудаче коло батька, коли батько збирається їхати кудись, коні помагає запрягати з надією, що й він поїде, а тут батько коні займив, а його лишив. На плач їй збиралось. Вона йому третю кобилу держала поки він випряг ті, що в упряжі були. Думала, що як не заговорить, то бодай ласкаво в очі подивиться. А він не то що не глянув, але ще й ланцюх якось так, позимному з її руки взяв, холодом серце обвіяв. Аж розболілася дівчина з жалю, що вона йому своє серце в долонях підносить, а він і глянути не хоче. Отак до вечора, а по вечері, лишивши Олексу з батьками, скоро спати пішла.

Але не спала — Андрій із ума не сходив. Сама себе питала, чого полюбила, чому її серце полонив. Чи вона інших хлопців не має? Та-ж сам Олекса за неї у вогонь скочити готов, а другі від її очей пяніють. А він, Андрій . . .

Малим хлопцем перед нею став, а вона ще менша. Не любила його, бо він із підлоба на неї глядів. Кривилася йому і язик показувала. До школи ходили. Він із розкодовченим волоссям, кругловатий, сумний і мов німий, до нікого сам не заговорив тільки відповідав. Інакший був від всіх хлопців і завсіди, де би він не був, чи на шкільнім подвірю, чи в школі, він перший їй в очі впадав. Сердилася за це на нього і велику насолоду відчувала коли котрийсь із хлопців йому якісь докучливі збитки робив, або як учитель за не виповнення завдання сварив. Сердилася аж плакала коли пізніше вдома Олена й Осип її дражнили, що її свататиме Андрій, або як мама називала, бельбас Ва-

карів. Потім не бачила його часто хіба в осени коло машини. Він тілом і віком у парубки записувався, а вона вже очима хлопців міряла і вибирала, ніби на завтра, бо ще не дівочила і нераз із утіхою на нього гляділа коли снопи зо стіжка кидав, або коло стола при обіді сидів. Якусь приману в нім убачала. Тілом увитий, голова повна волосся, брови грубі, чорний, легенький мох на лиці, лице смугляво-червоне, — мужна, молода сила з нього визирала. Але він завсіди позаду лишався чи на обід, чи на вечерю і, як його коло стола не було, їй щось бракувало. Вибігала на двір і сердито кликала та, наганяючи до хати, її аж руки свербіли зловити його за волосся і потермосити, або гушпанцями обладувати тільки тому, що він не такий якийсь як їй бажалося. А у Воркуна на заводинах, на Єлисаветинім весіллю, вона з іншими дівчатами його в хоромах, у потемках зловили і ніби танцювати тягли. Тоді вона його зо всіх боків общипала та за волосся наторгала — до лютости його довела. Жаль їй було потім, бо він, вирвавшись із їх рук, втік і на весілля більше не показувався, але...

Побачила його коли мама на дорозі за пса сварила. Вона крізь вікно глянула і відразу пізнала. Серце якось так чудно забилося. До того ж мама в хату ввійшла і не переставала лаяти, а в лайці описувати які то страшні в нього очі, та який то з нього страшний збуй-опришок виріс. Не видержала. Нагло їй воску та якихись красок не стало і до Поштаря, до склепу мусить побігти. Роботи такої в хаті і на подвірю, що вона з батьком і матірю ради не можуть дати, але воску й красок таки дуже треба. Вечером роботу з писанками би докінчила.

На перекір мамі побігла і, аж задихалася біжучи, щоб того опришка в склепі застати. Застала і своє серце в йому втопила — такий самісенький зробився як вона бажала щоб він був коли коло машини в них робив. Забула за віск, за роботу вдома, з Ганною до хати пішла і ніби писанки оглядала, але на вікні очі держала, щоб його не згубити коли зо склепу виходитиме.

Вийшов, серце здрігнулось і пігнало її за ним у слід. Раділа думкою, що на дорозі здожене і разом із ним до-

дому йтиме. Але він вернувся — на воротях стрінулися і мало не заплакала, бо він якось зизовато на неї глянув. Ждала і зо своєю гордістю боролася. Чому вона, Єринка, має на такого Вакаревого накорінка ждати? Та-ж за нею всі хлопці гинуть! А він? Що він? Мама завсіди казала, що він і його батько наймитівське насіння. Не розуміла того, але...

Кілька разів пускалася йти ногами, але серце норовилось, а коли побачила його знов на воротях, серце гордість убило і йому на зустріч побігло. Але знов колюча тернинка — він просто на північ справився. Здавалось їй, що він навмисне в той бік звернув, щоб з нею не йти. Із жалісним докором його здержала — серця не могла вгамувати. Ішла, задихувалася, падала і сама з себе дивувалася що з нею сталося. Як би так Олекса на його місці вона крику наробила б, ані крока вперед не зробила б, а з ним нарачки лізти хотілось.

До Софії повернули. Вона не була ще в Софії від коли Софія з Іваном подружилася. Гнів іще свіжий був, бо Іван її сестру, Ольгу, в гріб загнав; так мама казала; а потім Софію собі за жінку взяв. Але гнів згас — Софіїна любов до Андрія його спалила. Аж сплакала як побачила що сестра брата так щиро з радісними сльозами цілувала. Тоді її голодне серце, до обоїх, мов голодна, маленька дитина до маминих грудей, пригорнулось. Потім до Софії в хату зайшли, а там Софія їй маленький районк показала. Як виходили з хати вона того раю, мов накрала, повне серце несла.

До Марії повернули. Знала Марію, здивується, що вона з Андрієм йде і, можливо, ще й на сміх візьме. Думала який би то викрут дати. Скаже, отак, стрінулись припадково і посусідськи разом додому йдуть. Хіба не можна? Але не треба було. Марія й сама таку думку мала тай при тім її красою перед Андрієм бавилася.

Від Марії додому не йшла, а летіла. Образ собі уявляла, що вона Андрія до їх великої хати завела, запросила і показувала геть усе так, як Софія, як Марія показувала і паски і писанки і коверці і повну постіль подушок у вишиваних пішвах, пухких ковдрів стирту і квіти всюди.

Рай показувала, але холодний, ніякий був для неї, а тепер Андрій у йому ватру розпалив. Потім до кухні його завела, посадила на лаву коло стола, він там сидів, а вона коло печі поралася. Ой, як весело! Як утішно, але...

Нагло пнем на стежці стала. Страх напав. Мама його з хати прожене!

Ой, мамо, мамо!

Рай валився, рай падав, а в тій хвилині Андрій її до грудей своїх пригорнув. Нехотячи, незручно, але пригорнув. В серцю вихор, в душі буря, на відчай пустилася і, ратуючи рай, йому в уста любов свою посадила. Бігла-полетіла від Андрія 'мов той павучок, що павутинкою до вершка стебелинки в полі причепиться і, вхоплений вітром, на шовковій ниточці у ясні простори летить. Де впаде — байдуже...

Задихана в хату вбігла. При світлі лямпи на мамине лице зиркнула — сердита. Тай батько трішки неласкавим зором глянув на неї — засиділась, а роботи такої! Мама сварити стала і знов Андрія збуєм-опришком назвала. А вона серце в руки і виправдуватися почала і неправдою правду обороняла. Взори чудні з писанок у Ганни, у Софії, у Марії відписувала. А ті в Софії найчудніші, за серце ловили і Маріїні також. Відписати мусіла і забарилася.

До пізної ночі робила, що було в хаті великій поправляла, краси додавала. В Пятницю Велику вікно з хати на дорогу зачароване стало. Очей від нього трудно було відірвати. Ану йтиме — серце не простило б як би проочила. Але не йшов. Пополудні на горбку, на сіп'ярі крізь ліс завважала, що хтось ходив, шукав чогось. Серце перло побігти, але...

Субота велика — цілісенький день рук не зложила. Тиха радість у душі, спокійна втіха в серцю роботі давали раду аж до пізної ночі. Потім милася в галунках, чесалася, прибиралася щоб опівночі принадною писанкою до церкви йти. Там буде Андрій, там буде Великдень, там Христос воскреснути має...

* * *

Не знала Єринка чи вона спала, чи ні вночі зо Світлого Понеділка на Світлий Вівторок. Втомлена рано почувалася. Почуття таке в неї як ото в риболовця, що ніччу сидить на принаді і сачком замість риби ковіньки з мутної води тягне. Та лишалася в неї ще одна надія — танець великодний коло церкви. Там Андрій повинен бути. Ще перед полуднем Олексу з хати витягла, бо самій ніяково було йти, до церкви на майдан. Ждала там, з дівчатами бавилася, з хлопцями писанками цокалась, призабула трішки. Весело було. Пополудні парубків і дівчат зійшлося більше і жінок і чоловіків гуртками було видно, потім музиків привезли і на старім, шкільнім городі танець розпочався. На вскоси через довгу дорогу від церкви пішли всі котрим танець у голові був. Стара школа згоріла — ліс горів кілька років тому і тоді церкву й школу займив. Нову школу збудували на тій самій фармі, але в північнозахіднім розі, бо там середина шкільної округи була, а старе місце на Великодний танець придалося.

Грали музики, танцювала молодь, а з дзвінниці дзвони хлопячу радість довкола розливали. Дисгармонія гармонію творила і здавалось, що й мерці на цвинтарі зо сну свого вічного збудилися і крадьки із гробів, зпоза сухого бадиля квітів шиї натягали приглядаючись як Світлий Вівторок із Ясним Сонцем празник Воскресіння, свято весни нової празникували.

А Єринка ждала — танцювала — сподівалася. Розболілася дівчина. — Андрій замість любови, гарячих жужлів у серце насипав.

РОЗДІЛ V.

Дьордій Поштар дуже тішився, що вкінці, несподівано, влізла йому в руки нагода підсунути Воркунові таку кольку в бік якої він віддавна для нього шукав. Аж посвистував з радости коли Андрій Вакар із склепу вийшов і таки вголос шептав: — Чекай ти, куме Григорію! Побачимо як твоє велике та добре серце, що ніби за людьми обстає, з болю корчитися буде. Ти старого Вакаря під серцем носиш, коло себе держиш мов маленького цуцика щоб він замість тебе на мене дзявкав, а тим часом його щенюк забіжить із заду і тебе остренькими зубчиками за литочку хап! Звертишся кумцю і не знати-меш де стоїш. —

Аж хихотався з радости Поштар, уявляючи Воркунове безрадне становище тоді коли вже Андрій західну половину двадцять і першої сіп'ярської секції купить і відгородить Воркуна від безплатного пасовиска, де бродила його череда худоби і табунчик гарних коней. Тісненько, дуже тісненько йому стане, аж упрівати буде. Та ніби він може перенестися з худобою і з кіньми на шкільне, на двадцять і девяту секцію, але там уже не те, що на сіп'ярі. Там водички нема тай худобі опору не буде. А на сіп'ярі й вода тай так як би він зо всіх боків обгороджений був. З півночі Вакарева обгорожа, зо сходу Вакарів став і глибокий потік, з заходу таки його і Дубова обгорожа — лишався тільки вихід між Дубовою фармою і потоком на сімнадцяту сіп'ярську секцію. Але це близенько, під боком старого і молодого Дуба, не згубиться худоба. А зо шкільного як вирветься вона десь туди у тридцять і першу секцію то роби Воркуне від пять до десять миль поки її знайдеш. А часом і не здибleш усьої. Далекі сусіди деяку штуку не пізнавши можуть до своєї череди прилучити. Всякої між людьми буває. Значи тоді Воркуне свою худобу, розжареним залізом на шкірі знаки випікай, щоб не пропадала. А такі знаки тільки ґуберман роздає,

у книги їх записує. Поштар знає, бо він свою худобу і коні від маленьких значить. Клопоту багато...

Тішився Поштар будучими Воркуновими клопотами і нетерпеливо ждав середи по Великодні щоб до містечка їхати і Андрія Вакаря везти. Дорогою за шість годин, що йому їзда до містечка забирала, обережніше і ліпше його накрутить, щоб він зараз таки, по Великодні, пристарав слупків і колючого дроту; нехай йому, Поштареві, грошей лишить, а він все те пристарає; і по весні землю загородив бодай із заходу. І також щоб худоби накупив, коров багато на розплодок і ніби показав багачам, що й такий Вакарів син може як не згори то бодай однаковими очима на світ дивитися. На цю струну він думав Андрієві заграти і несвідомо піддмухати той пімстивий вогник, що Калина своєю сваркою в йому розпалила.

* * *

Що Поштареви з Воркуном, як казала Єлена Воркун, роги не сходилися, це була для людей в околици стара байка. Погаркалися вони перший раз коли першу школу будували і від тоді вже один до одного довіря не мали. А люди навіть тішилися їх суперництвом, бо воно на користь громаді виходило. Ніяка справа громадська, чи шкільна, чи церковна, чи муніципальна, не могла пройти без їх участи, бо як Воркун щось замишляв, то Поштар обовязково був проти, а як Поштар щось своє предложував, то Воркун дуже близько провіряв чи нема там якоїсь закарлючки на Поштареву особисту користь. Це, очевидно, збуджувало в людей цікавість, зтягало їх на збори і заставляло інтересуватися громадськими справами. Але не по серцю було це для Поштаря; він мав натуру сам урядувати; а тут йому Воркун громаду бунтував, проти нього ставився. Сердився сам на себе, що поселив Воркуна недалеко себе. Завіз би був його десь далеко на північ, або на схід і мав би тепер спокій, а то...

Переміг Воркун Поштаря з будовою першої школи, а незадовго потім до муніципалу взявся. З початку, коли муніципал заложено, Воркун не мішався до його справ.

Він навіть не розумів, що воно таке. Поясняв ніби Поштар, що муніципал є собі дуже велика область, що складається з девятьох тавншипів і поділена на шість частин по півтора тавншипів кожна. Уряд цієї величезної области складається з шістьох радних; кожна частина вибирає радного на два роки. Але не всіх радних вибирають одного року. Як перша, друга і трета частина вибере своїх цього року, то четверта, пята і шеста вибиратиме слідуючого. Це на те, щоб ніби старі радні привчали нововибраних порядку. А служба кожного радного і всіх разом дуже важка. Хоч ніби кожний радний мав би доглядати тільки своєї частини, але при тім лежить на його голові і добро цілої области. Треба податок наложити і розділити скільки податковець має заплатити від фарми готівкою, а скільки відробити на шарварку кіньми чи піша; треба дороги прорубувати, орати, підсипати, мости і містки робити — голова крутиться від того всього. А найгірше те, що треба знати англійську мову. Інакше радний нічого не вдіє, бо писар не наш і радні мусять по англійськи радити, щоб він міг записувати те, що радиться. Великі гроші платять тому писареві, вісім сот доларів на рік.

Слухав Воркун Поштаревого пояснення і йому аж чупер до гори вставав від нього. Муніципал не шкільний округ у якому вони, самі свої зберуться і радять по свойому; там треба мати голову на карку. Тихо сидів Воркун, а Поштар по свойому рядив. Ніхто не знав коли мала бути номінація на кандидатів, ніхто окрім Поштаря не кандидував і ніхто окрім Поштаря не був вибраний кілька років.

Аж забаг Воркун дороги і моста на лінії між шістьнадцятою і сімнадцятою секцією. Дорахувався він, що за кожний раз коли їхав до міста робив чотири милі задармо, бо, пуститися зо своїх воріт і їхати право на полудень, а потім на схід до моста через який Поштар Єлисаветене весілля віз, він мусів їхати попри Поштаря, щоб там перейти потік і містком, а потім знов на свою лінію вертатися.

Але Поштар глухий був на Воркунову забаганку. Він пильнував за ґуберманські гроші стару індіянську дорогу попри потік, попри Вакарів став і далі геть на північний схід у сусідний півтавншип, що належав до його частини.

Ставив мости і містки, підсипав, направляв людям із півночі шлях до свого склепу. Не зле також спорядив дороги по лініях, що йшли попри його фарму зо сходу на захід і з півночи на полудень. Всі інші дороги по лініях, що могли відвертати людей від його подвіря, не зазнавали від нього ніякої ласки, хіба тільки тої, що податковці таки силою з конечности самі шарварком виробляли.

Вкінці урвався Воркунові терпець. З початку тільки він сам домагався моста і дороги, а далі цілу північну громаду збунтував. Тай із полудня поселенці із шістьнадцятої і з двадцять другої секції прилучилися до нього, бо їх діти мусіли аж попри Поштаря до школи ходити. А ті з півночі пішли ще далі і домагалися моста і доброї дороги між секціями тридцять четвертою і тридцять пятою, бо вони таки дуже багато причиняли собі дороги як їхали до міста попри Поштаря. Збудив Воркун громаду, вона схопилася і в крик: Давай!

Але не помагало. Поштар сидів собі спокійно і посміхувався. Покричать, думав собі, і втихнуть, а він радним є тай буде, бо хто інший відважиться проти нього стати? А поки він є радним то так має бути як він хоче.

А Воркун не попускав. Бігав днями й ночами, хата від хати, і кандидата шукав. Сердили його люди. Надійні плечима здвигали. Боялися Поштаря і муніципалу, а при тім кожний: — А ви що? Ви йдіть, кандидуйте, а ми всі наші голоси на вас дамо і дотого муніципалу вас на руках занесемо. — А він їм на відповідь також плечима здвигав і при тім казав: — Я сліпий, тай язика не маю. — Приходили хвилини в яких сумнів на нього насідав і справу кинути хотілось, але перемагав себе і вкінці за намовою сусідів постановив сам кандидувати. Поштар як учув та в сміх! Безязикі безязикого хотять на радного вибрати. Ґуберман такого вибору не потвердить. Воркун як учув, що Поштар таке говорить, то аж у ґубермана зо своїм сином, Павлом, впинився, щоб довідатися чи правду Поштар говорить. Приїхав від ґубермана мов би вже вибраний радний. Поговорив собі з ним отак як би з Вакарем, або з Павлом Дубом говорив. Поштар як учув, що Воркун у ґубермана був, то зробився такий масненький мов варе-

ник. Людей із склепу до хати запрошував, гостив, частував, обіцював дороги, мости, податок менший, заробок грошей коло індіянської дороги, наставників до шарварку накладав, доглядачів доріг назначував, дорогу ту, що Воркун хоче відтворить і міст збудує, а при тім кожній жінці, кожній дівчині, дитині, що до склепу прийде жменю цукорків дасть, полотна як міряє причинить, краму як важить докине, ціну за товар без торгу спустить — просяк Поштар добротою як губка водою. Тай Воркуна ані півсловом вже не згадував. Думав, може засніΤиться, втихне і до номінації не стане.

Але Воркун до номінації з'явився; люди з півночі папері підписали і його урядово на кандидта поставили. По номінації завзяті збори, віча. Поштар їздить, мало говорить тільки якісь дарунки роздає біднішим, а інших частує, напоює ніби так, при нагоді, їде десь туди і до хати загрітися увійде. Грівся, а при тім до господаря: — Є у вас яка небудь чарка? Зима на дворі, мороз тисне, а я ще від ранку нічого в роті не мав. Душа застигла, розігріти треба як не спротивитеся. Ви таки відразу дві киньте, бо ви вдома, а я так, трішки, щоб кавалчик хліба припустило з'їсти. Випив би більше, але передімною дорога, їхати мушу. Кажуть, що там якась зараза кинулася, а то на моїх плечах провірити, бо хто-ж провірить, хто поміч дасть? Буду тут у день перед муніципальними виборами, до вашої школи прийдіть, а там я до всіх буду говорити. Чую, що у вас були якісь збори, хтось на щось кандидує, але він мене з карточки не годен змазати, бо там мене ґуберман написав. А мені, за мою працю, належиться там бути чи хтось хоче, чи не хоче. Киньте ще зо дві, бо йду, день не стоїть . . .

Отак Поштар, а Воркун збори скликає раз-коло-разу по хатах, по школах тай все: — Люди! Браття! Ми доріг не маємо. Губерман гроші на дороги дає, для нас всіх дає, так мені сам ґуберман говорив, а де-ж ті гроші? Ви знаєте де, індіянка їсть, чиїсь краяни їдять аж із дванадцятої і другої секції. Вони за гроші роблять, а ми й податку не годні відробити. В нас мостів, містків нема, вода помостину заливає в кожній калабані, колеса ломляться

по вибоях, коні ноги калічать, милями дороги собі задармо причиняємо тільки тому, що хтось із тертиць на мости та на містки помостину в стайнях для коней кладе, а з трамів одвірки та сволоки робить...

Отак Воркун день від дня, а день перед виборами з перестуди захрип і шавкав як придушена качка. Єлена сварить і гусячим салом напуває та з цибулею до грудей приложує, кандидата лічить і приговорює: — Вдурів чоловік, бігме вдурів! Вліз йому в голову якийсь муніціпал і вже своєї хати не пізнає, а з нього самого тільки ніс і вуси лишилися. Але не пущу, ніде з хати не пущу...

Але в школі коло Воркуна збори — Поштар проголосив. Не стримала Єлена Воркуна. Обвила хустками та шалями і пустила. Людей повнісенька школа. Поштар прийшов і з кожним привитався. Сумно поважний, оглянувся, предсідника треба. — Будьте таки ви, Григорію, — сказав до Воркуна. — Сідайте на крісло; вигідніше вам буде сидіти на кріслі як у лавці; бачу, перестудилися, — додав і відразу промову свою почав.

— Оце вам муніципал, — сказав, витягши з кишені кожуха книгу, миніципальний акт. — Після неї я вам служив, а тепер як хтось інший хоче вам служити, то нехай бере і вперед її прочитає, бо без неї, як то кажуть, без Бога ані до порога. — Це сказав, він Воркунови майже в руки книгу втикав, ніби поважно на столик поставив, перед Воркуна, і далі мов би крізь жаль продовжав: — Я вас браття майже всіх сюди привіз, на добру землю посадив, поміг осістися і не жалував вам ні хліба, ні соли. Чого вам треба було я позичав, давав, спомагав чим міг. Помагав мені Бог доробляттися, а я вам помагав. Я вам курей, свиней, худібки і всього на розплодок давав і держав для вас і веприка і бичка і коника — у вас не було, а без них ви не моли мати ніякого приплодку. Я вісімдесять миль до міста їхав, ніч мене виносила і ніч приносила як літо так і зима, в морози і в спеку, і купував вам що треба було, а потім для вашої вигоди я склепок заклав, пошту заложив і до школи вас привів. Ви не мали ні жорен, ні олійниці, ні дертаку, ні млинка, ні косарочки, ні грабарочки, ні жниварочки — у вас нічого не було, а я пристарав

ніби собі але й вам не боронив. Обходилисьтеся тим усім поки своє не пристарали. Я вам майже всім горожанські папери вистарав тоді коли перші вибори до сойму відбувалися, щоб ви голос мали і щоб вам на ваші фарми контракти дали. Ви з моїм язиком всюди, де треба було йшли, а коли вам уродилося щось, чи ви женили когось, чи хтось умер то ви до мене і дощок на труну і того, і того, ну, знаєте, як то було. Добро між нами жило поки заздрість у нашій громаді своє гніздо собі не зробила. Серце болить, що я мушу тепер усе те вам вичитувати та споминати. Не гарно, але мушу, бо спокою між нами нема, нема тої згоди, що колись була, а ми так гарно жили і так гарно любилися . . .

Аж прослезився Поштар на закінчення своєї промови і вчинив такий настрій неначе він умер, а над ним священик похоронну проповідь сказав. Розібрав нею людей так, що всі, здавалося, як би їм роздав був голосуючі карточки, поставили б були хрестики коло його імени, навіть і Воркун. Хтось там обізвався був, щоб і він при нагоді сказав своє слово, але він тільки рукою махнув. — Голосуйте куди хочете, я не дбаю, — прошавкав, але зараз таки мов би зо сну прокинувся: — Я за правдою стояв і буду стояти, — додав, пробуючи крикнути. Але Поштар не слухав. Він скоренько по промові взяв зо столика книгу і, не глянувши навіть на нікого, вийшов. Сів на залубні і поїхав — чотири інші місця ждали того дня на його промову. Вийшов і Воркун, додому пішов. Паморoки його збивали від сопуху в школі, а муніципальна книга остеклим псом до нього шкірилася. Наварив таке, але чи з'їсть?

В школі лишилися податковці і нагадували собою таких гостей, що зійшлися на весілля, а то похорон стався. Кілька хвилин сиділи мовчки мов би їх кагла прибила.

— Е, шкода було з хати виходити на таке, — сказав невдоволено Вакар, як уже мовчанка трохи надоїла, витягаючи себе з малої шкільної лавки. — Я думав, що Дьордій про політику говоритиме, а він нагадав нам як баба дівкою була, — додав і цим політику збудив.

— Він добре говорив, — обізвався податковець з полудня, або, як люди називали, зза потока.

— Хтось каже, що зле? — рубнув Вакар питанням і зиркнув на людей, шукаючи податковця. — О-о, то ви за ним, — сказав, прижмурюючи очі на високого чоловіка, що стояв під стіною. — Він у вас більше варт як у нас і, щоб нам придобритися, він сам себе звеличав і подобрів аж поцукрів. Він нам усе, а ми йому нічоґісенько. Ніби він задармо нас сюди привіз? Забув псявіра, що я йому три тижні ту підводу відробляв.

— Він і мене віз, — обізвався Никифір, цимбаліст. — Йшов я з міста пішки; недалеко мені, двадцять і шість миль; не люблю товчися на возі, середину варівку маю; і увійшов я з вісім миль як він мене вздогонив. Сідайте, каже, підвезетеся. Дякую, кажу, пішки ліпше, віз тевкає. А він до мене: та сідайте, не будьте дитиною. Колисьто ви дроту до цимбалів в мене питали. Я не мав, але вже з краю спровадив, додому тепер везу. Візьмете як вам треба. Сів я, приїхали ми, дає мені дріт тай каже — то Никифоре буде вас коштувати чотири долари, три за дріт, а долара за підвозку. Аж ми волосся дубом стало, як я його слова вчув. Бійтеся Бога! кажу. Та-ж сам дріт у краю і три короні не коштує, а ви три долари правите? Це пятьнадцять корон буде! А він ще й визвірився на мене тай каже, в краю корони, а тут долари, то все одно, голова за голову, платіть і беріть бо ви замовили, а я для вас спровадив. Заплатив я йому тай собі подумав, ніколи про тебе, Дьордійку, доброго слова не скажу ні на цім, ні на тім світі. Подумайте лиш! Сам мене на віз загулив і доларка з кишені витяг, а за кілце дроту...

— Ви з тим дротом носитеся як баба з ступою, — сказав сердито високий чоловік. — Що дріт має спільного з муніципалом? Тай ви вже досить Поштареві досолили за нього. Бо хто-ж як не ви пустили між людей поговірку, що від його огера всі лошата родяться норовисті, що від його кнура всі поросята решитину мають, що він в олійниці шрубу шміром від воза мастить і той шмір гріється і шрубою в олій тече...

— В нього всюди тече, — шарнув податковець ізза ставу. — Воркунова олійниця на кожний макух півкварти олію дає, а Паштарева шруба із трох того не видасть.

— Дірочку в скутиках провертів і, як шруба тисне, то вам олій капає, а йому чвирскає в банячок, — докинув Никифір свою цеголку.

— Ой він тисне — обізвався ще один ізза ставу. — Робив я в нього дерть, а він, думаєте, хоч трохи притискає ті плити, що дерть роблять? Де там! От перепустить зерно так, що з ячменю шріт зробить, а з вівса навіть лушпини не зідре. Але за роботу у двоє дре більше як Воркун.

— А ви чому до Воркуна нейдете? Він як зробить вам дерть то можна з неї паски печи, — сказав гордо Вакар.

— Ви знаєте чому не йду; кіньми в сплав через став ніхто розумний не піде; обходити треба аж попри Поштареві вікна. Як би був місток там, де Воркун каже, то я би на Поштарів дертак і на його олійницю насвистав. А так мушу. Всі дороги до нього ведуть як язці на рибу. Прямо у його вершу мусимо падати.

— Він вас не силує, — обізвався Дрозд. — І нікого на дорозі не переходить.

— Як на широкім, то всі, гуджа! на нього, а як прийде круто то в троє згинаєтеся перед ним, — докинув Волос.

— А ви багато тертиць від нього за це дістали? — запитав смішкувато Вакар.

— Яких тертиць? — питав Дрозд.

— А тих, що ґуберман на мости дає, ніби тих дощок, тих трамів, тих шрубів тих палів цвяхів що ви обидва у свої шпихлірі вложили, — відповідав ніби спокійно Вакар. —Я сам бачив, як ви той матеріял із його подвіря везли.

— А вам що до того? То не було крадене, але зароблене, — відбивав Дрозд.

— Хто-ж каже, що то крадене? Мене тільки дивує чого то так, що ви всі зза потока заробляєте на індіянці гроші і матеріял, а ми з півночі навіть податку не годні відробити на своїх власних дорогах; мусимо більшу половину податку готівкою платити. Котрий із вас годен нам це розтолкувати?

— Було його запитати, — сказав Волос, йдучи до дверий, душно ставало.

— Гей-гей! Він хитрун. Він кинув Воркунови книжку,

ніби казав, читай дурню, а я тим часом до цих дурнів у їх серця за сльозами полізу. Розмякнуть і завтра на мене хрестики дадуть і пішов, не дав до себе говорити..

— Бо він вам добро робив, а ви на нього тепер камінями кидаєте, — докоряв Дрозд з дверий.

— Ми за його добро давно йому заплатили більше як Никіфір за дріт, — бив далі Вакар. — Тільки дивіться як він зо своїм сином, Іваном, обходиться...

— Е, лишіть це, — сказав Павло Дуб, піднімаючись із лавки; Ольга стала йому перед очі на згадку Івана.

— Шкода вже щонебудь говорити, — сказав Никіфір, оглядаючи присутних неначе хотів оком провірити хто за Поштарем, а хто за Воркуном завтра потягне. — Я йти мушу в той бік куди Поштар пішов, — говорив далі, встаючи. — Там люди не знають його добре і треба їм дещо сказати; дроту я йому не подарую.

* * *

Тим часом коли податковці на Воркунах у школі торочили свою політику, ніби кілька їх обробляли кандидатів на всі боки, а решта, одні з поваги, одні з несмілости, а одні так собі з нічого, боялися рота втворити, Поштар у сусідних школах свою політику провадив. Не говорив багато тільки набиляв, що між людьми був спокій, мир гостював, а тепер закрався злий дух і любов між людьми розбиває. — Чи конче вам тепер у таку студінь запрягати коні і їхати на ці велебні збори? Ні! Я цього ніколи не хотів, але мусів вас спросити і сказати вам щоб ви на обачности були, бо злий дух не спить. Він уже накоїв лиха, самі бачите, як сусід на сусіду почав кривим оком дивитися за якісь дороги та за мости. Чи це не можна зробити в мирний спосіб? Дороги не втікають, зробляться поволеньки, як Бог здоровля дасть. Шепче вам злий дух, що я те й те не роблю, що я про вас не дбаю, що я, ну, знаєте, в злого духа всьо є напоготові щоб вас із доброї дороги звести. Ніби, ви думаєте, що я з охотою пруся на цей уряд? Гріх так думати. Мене гей би з мусу покликали і я з мусу приняв, бо хто інший міг приняти! Як би знай-

шовся хтось, щоб заступив моє місце, то я би йому подякував. Але хто візьме, хто заступить? Візьме такий, що з цієї книжки ані букви не прочитає, то яка користь із такого? Було б таке саме як би ви мали попа котрий ані писати ані читати не вмів би. Як би він вам правив? А ця книга трудніща, як евангеліє. Тут закони записані і цісарем підписані і їх треба знати...

Отак Поштар говорив із книгою в руках на зборах одних і на других і на третих. Приїде, привитається зо всіми, скоренько скаже промову і, не кажучи навіть "Дайбоже" далі йде. Податковці лишалися і не знали що думати, що гадати, навіть і такі, що приготовані були трохи глибше в політику пірнути за політичними равликами-слимаками і провірити що вони за животіння. Але він їм нагоди не давав. Їхав у слід за ним Никифір із своїм дротом і розрушував трохи, ніби злого духа пускав між людей, але він не дуже ярко вогні розпалював і програв Воркун вибори.

Та, можливо, що Воркун не програв би був, коли б не заметіль, коли б не його слабість і коли б не Єлена. Трапилося, що на день виборів така фуфула звіялася, що годі було з хати вийти і половина тих податковців, що лагодилися йти голосувати, сиділи коло печей і вогнів доглядали. До того-ж Воркун, як прийшов із зборів, таки добре розхворівся. В гарячку його кинуло — цілий тиждень у ліжку пролежав. А в день виборів, ого! Єлена думала, що він минеться. Зятя Василя і Соловія голосувати не пустила, та ще й Вакареви наказала, щоб він у школі кожному казав, щоб на Воркуна не голосували, бо він отак, як на ниточці між життям і смертію висить. А Вакар, ніби Воркунів довіренник, що мав провірювати голосуючих податковців, також з того охляв і не дуже провірював хто голосує Бачив, що Дрозд, Волос і ще хтось саньми людей привозили до голосування, але те його не обходило — Воркун йому з ума не сходив. Як би вмер...

До кінця голосування Вакар не добув, до Воркуна побіг. Аж на другий день донесли люди, що Поштар вибори виграв, поверх тридцять голосів більше від Воркуна дістав. А Воркун тільки рукою махнув. — Я за правдою

стояв і буду стояти, — прошептав зпаленими устами. Вечером Поштар прийшов хорого відвідати, і ані слова про вибори. Вчув я, казав він, що ви заслабли і приніс вам у флящині; як би так з медом розпарив то ліку ліпшого нема. Випийте на ніч, накрийтеся добре і нехай бере. Завтра здорові встанете. Поговорив з Єленою про дещо, сказав, що до міста позавтра поїде, можливо якихись ліків купивби і з тим вийшов. Засміявся на силу Воркун — тішиться Дьордій, що мене повалив, — прошептав до Єлени, — але ..

Але не довго тішився Поштар. Виздоровів Воркун і давай про вибори розпитувати, як вони відбувалися, хто голосував, хто голоси рахував. І по ниточці довідався, що багато тих, що зимувати на фарми прийшли, також голосували. Воркун як це вчув та до міста, до свого Павла поїхав розпитати чи їх голоси добрі. Розпитував, розшукував, з малого міста до столиці поїхав, Фрейзера старого не забув і довів до того, що Поштар неправно вибраний, вибори пошахрував. Не він сам, він на боці стояв і книгу в руках держав, але ті завинили, що виборців возили і ті, що виборців на лісті провіряли. З виборчого захвату він забув їм книгу прочитати і виборчих законів навчити. Помилка зайшла, а на помилках люди вчуться. Губерман вмішався і нові вибори розписано.

Скривився Поштар, але ради не було; по книжці вибори перевести треба. Вини свідомої за ним не знайдено тільки незнання закону, а то край новий, нові люди вчитися мусять самі собою рядити, своїх власних законів держатися. Не навчуться, не придержуться, самі собі кривду зроблять одинцем, чи громадою. Як скривдили, закон пошкалювали — пробуйте ще раз позакону, навчитеся. Невинний Поштар, невинний Воркун. Поштар кандидує, а Воркунові Єлена заборонила. Живцем у гріб ляже як би він наважився; сам малощо смерти не пожив через вибори. Чому Дуб, чому Вакар, зять Василь, Соловій . . .

Аж підскочив Воркун на таку згадку. Соловій письменний, молодий, пристойний, ні зким іще не задирався . . . Кілька ночей не спав поки Соловія на своє перемолов і до номінації приставив. Поштар утішився — слабший про-

тивник буде і далі зо злими духами почав носитися, але гладко не йшло. Перевибори, тертиці, Никифорів дріт людей недовірчивими зробили, питання почали люди ставити чого ті злі духи між людей лізуть. Причина мусить бути. Книгу нам прочитайте, на наше переведіть і поясніть чому правибори, чому про тертиці-дошки люди говорять. Пояснює Поштар: то так, не міг всюди справу доглянути, а люди думали, що добре роблять і голосували за себе і за других, бо заметіль на дворі була. Тай такі голосували, що фармів не мають, бо не знали, що права не мають на голос. Помилились — кінь на чотирох ногах шпортається. А тертиці, а дошки? Шкода згадувати! Лишилося кілька з містків і людям роздав, щоб не гнили; люди за них дорогу підсипали кіньми й пішка. За дармо ніхто цвяха не дістав, у рахунку всьо стоїть...

А люди: Ой, щось там мусіло гірше бути, бо інакше нових виборів не робили б. До того-ж Поштареві забагато було Никифорового дроту і десь флящиною моргнув на зимівників таких, котрим море поколіна, щоб йому писок вкоротили. А ті не переборщили, люди не дали, тільки хтось йому сердак, у якому його люди запамятали і по якому його як літо так зима пізнавали, роздерли. Він діри не зашивав, тільки слідом за Поштарем зо зборів на збори і людям діру показував. — Це, казав він, Поштареві наймити зробили.

І одно з одним склалось так, що Соловій у троє більше як Поштар голосів дістав при виборах. Їхав Поштар попри Воркуна вечером по виборах і не повертав, але зтулив із болю серце і сумно прошептав: — Я тобі Воркуне добра, ліків, й соли, а ти мені... Пожиємо ще, побачимо...

* * *

Та не тільки муніціпал був кісткою за яку Воркун з Поштарем сіпалися і в громаді заколот робили, ніби злих духів між людей напускали. Як зайшло між ними за першу школу, за першого учителя, так уже й не переставали один одного посмикувати у всіх громадських справах, хоч по сусідськи один одного в себе в гонори за

столи під образи клали на требах. Силувалися ворогами не бути, мовляв, ми обидва добрі, сусіди з нас не злі і, як би в нас діти були під вінець, ми би з охотою сватами стали, але . . .

— Як би ви, Григорію, коротший язик мали і мені в руки не зазирали, то ліпшого приятеля я би не бажав, — говорив Поштар Воркунові навіть уже по виборах у склепі, коли Воркун прийшов його запитати чи не пристав би він до спілки — льоху велику, годовану, поверх пять сот фунтів ваги, на заріз мав і хотів би з кимись поділитися, забагато одному.

— А ви, Дьордію, як би не були тим холєрником, що на тацу в церкві кладе пятачка і пятачка ніби змінного зтягає, то з вас золотий чоловік був би, — вибивав Воркун клином клин на відповідь.

А через той язик і через ті пятачки Поштар з парохії виступив і говорив, що Воркун його вигнав. За священика собі зайшли. Відколи залізницю збудували і до міста замість вісімдесять миль їхалось тільки поверх двадцять, Поштар майже що тижня до міста їхав. Їхав і при нагоді раз на місяць привозив священика на відправу. Привозив і міркував у кого б то заплати жадати. Натякнув був священикові, що здалося б щось йому за вигоду дати, а священик його до парохії справив.

— Я вношу, щоб кожному, хто привезе і відвезе священика платити пять доларів, — вніс Поштар на загальних річних зборах, на яких його, Воркуна і Павла Дуба потвердили люди на старших братів.

— Ге! вже хтось грошей хоче, — дзьобнув Вакар Поштаря.

— Хто мав би платити? — запитав Дуб, ніби на сміх; він скарбником був і замість грошей у скринці вуглики до кадила держав.

— Парохія, — відповів Поштар. — Сам Вакар не заплатить, — додав і глянув на Вакаря прижмуреним оком.

— Та то не зле вносити і не зле платити, як є чим, — сказав Воркун. — Але мені здається, що воно ліпше буде як ми по черзі будемо священика возити і самі в себе по пятці заробляти. Знаєте, за готівку в нас тяжко.

— По черзі! По черзі! По черзі! — посипалось зо всіх боків.

— Пятки на дереві не ростять, — докинув хтось іззаду.

Поштар бачив, що ніякі переговори не поможуть, бо Воркун своєю чергою вбив його внесок без голосування і, пошептавши щось із Дроздом, сів тихо.

— Я вношу, щоб кожному, хто передержуватиме священика коли вони будуть у нас, ми, ніби парохія, платила тому не менше як пятьдесять центів, а не більше як долара на день, — вніс Дрозд внесок і тягнув далі: — Знаєте, пересиджує священик найбільше у Воркуна, часом у Дуба, часом у Соловія, часом у Поштаря...

— В тім то й лихо, що лиш часом у Поштаря, — клепнув Вакар бесіду.

— Так, так, — продовжав далі Дрозд, — часом у Поштаря, але не думаю чи вони колинебудь перебували у Вакаря і він не знає скільки то котори та мороки коло священика. Вони собі не простий хлоп як котрий небудь із нас, що наробиться як бик, виголодніеся як вовк, прийде до хати і натевкається чогобудь щоб лиш кишка повна. Вони є духовна особа і для них треба якихись локшин прибагнути, тай із одної миски з нами разом не будуть їсти. А наші жінки, як знаєте, не мають часу з локшинами бабратися тай не в кожного в нас хата така щоб можна духовну особу примістити. А вони в нас нераз і кілька днів мусять сидіти як впаде слота, або сніговії дороги позадувають; у соломі та на кінських коцах не будуть спати.

— Я цілком годжуся з Дроздовим внеском — почав Поштар скоро по Дроздові, — тай ще додам, що, з причини, що у Воркуна є порядні хати, дітей майже нема, панів-зятів, професорів, гостив, знає Єлена які локшини вони люблять, то я вношу, щоб священик у Воркуна перебував, а за те щоб парохія платила йому долара за день. Хто за тим нехай піднесе руку...

— Гов, гов! — скричав Воркун. — А вам хто казав, що я хочу грошей за священика?

— Ніхто не казав, але воно варта навіть більше як долара

— Я грошей не впоминався і впоминатися не буду.

— Але то не гарно з нашої сторони, ніби парохії, щоб один за нас всіх терпів, — сказав Поштар, звертаючись до присутних. — Отже хто за тим, щоб тому, хто держатиме священика, парохія платила бодай півдолара? Прошу піднесіть руки!

Поштар заскочив парохіян так скоро і несподівано, що всі піднесли руки, думаючи про Воркуна, тільки сам Воркун не підніс.

— Отже ви одноголосно ухвалили платити комунебудь із нас півдолара за вдержання священика, — сказав Поштар, оглянувши піднеслі руки. — Це є наш закон.

— А я вам, Дьордію, скажу, що з таким законом не годжуся, бо я його відразу не приймався, — сказав Воркун сердито.

— Я вас навіть не зарахував до голосуючих; громада одноголосно ухвалила платити, значить, громада згідна, а як ви не хочете попа держати, то я буду, — сказав бундючо Поштар.

— Хто вам казав, що я не хочу? — крикнув Воркун. — Я священика задармо цілий рік держатиму і не позволю щоб парохія платила комунебудь за одно яйце і за горнятко молока, що священик з'їдять. Чи не знаєте, що в кожного з нас наші пси і наші свині з'їдають на стільки яєць, курей і молока, що стало б двадцять священиків цілий рік вдержати.

— Е, говоріть ви своє! — сказав Поштар. — Раз громада ухвалила і так має бути.

— Та воно ніби так, громада і я з нею щось таке ухвалила, але добре не подумала, що куди йде, — говорив протяжно Павло Дуб. — І я би тепер вносив, що кожний, котрий привозитиме священика за чергою, також передержував його за чергою. Хто хотівби на таке пристати нехай скаже тут прилюдно.

— Та не будьте дітьми! — крикнув, зчервонівшись від злости Поштар. — Раз ви ухвалили платити то держіться тої ухвали.

— Я держусь Павла, — крикнув Вакар, — бо Дьордія руки сверблять, мастити їх хоче.

— В тебе девятеро душ у хаті і одна постіль; де попа поставиш? — крикнув обурений Поштар.

— До вас не пішлю, але виберуся з жінкою і з дітьми на день, два, до шпихліра, а священикові хату відпущу.

Заводилось на сварку. Воркун схопився: — Та то так братя. Ви ніби ухвалили платити, але можете ухвалити й не платити; ви маєте право рішати сюди й туди, бо ви громада. Але мені самому подобалася Павлова гадка і я за нею стою, а як ти Степане думаєш? — запитав він Соловія.

— Стою за чергою, — сказав Соловій, а Воркун від нього почав кожного поодиноко питати і так аж до Поштаря дійшов. — А ви Дьордію, що скажете? — запитав мов би на сміх, бо велика більшість заявилася за чергою.

— Гай-гай, Григорію! Досить уже того, — сказав Поштар, придушуючи злість ніби доброю міною на лиці. — Я ще маю одну добру гадку для вас і для цілої громади. Як знаєте коло нас дуже прикро з грішми. Церкву нову будували, спроваджували до неї ризи, образи, хоругви, школу нову будували; зтягнулися ми до послідного...

— Ц-ц-ц, — зацикав насмішливо Вакар. — Образи в краю по короні, хоругви по десять, ризи вісімдесять, ви їх спровадили, і за що ви там платили корону, то тут, у нас ви долари взяли; дуже ви зтягнулися, аж вас розпирає. Никифорового дроту треба, щоб вас удротував, бо...

— Я випрошаю таке говорення, — крикнув Поштар і аж губами тряс. — Я нікого не силував купувати; всі ви просили мене спровадити. Я дав свої гроші, я писав, я їздив, я цло платив, я, я... Чи ви хочете щоб я задармо вам все робив? Я нічиїм наймитом не був і не буду...

— У вас наймити всі задармо роблять, — бризґнув Вакар оливою на вогонь.

— Не правда, брехня, — кричав Поштар і встав гей би так, як би намірявся йти до Вакаря. З очей іскрами на нього сипав.

— Та лишіть те, — протягнув Дуб голосом, вставши і ніби також справлявся йти до Вакаря перед Поштарем. — Не можете один одному ані слова стерпіти, додав з докором.

— Нехай не жвиндить, як не знає діла, — кинув Поштар люто і з криком почав далі про свою гадку говорити. — Кажу, що ми зтягнулися до послідного з церквою і зо школою і ми не годні попови платити вісім доларів за кожний раз коли до нас служити приїде. Він має кілька парохій і нема тижня щоб він кількоро не охрестив, не поховав і не повінчав. А служеб та парастасів на кожний день має. За дорогу і за вдержання не платить . . .

— А кілько ви думаєте їм платити? — запитав Вакар.

— Йому за тих три годині, що він нам відгалакає, досить три долари.

— О, Дьордійку! Ми можемо штрикати собі один одному до очей, бо маємо за що, але в цім ділі то я з вами з руками й зногами, — сказав Вакар, вставши і до Поштаря справлявся йти. — Дерли вони нас у краю тай тут нас знайшли.

— А як священик не схочуть до нас за три долари прийти? — запитав Дуб. Поштарева гадка для всіх інтересна стала.

— Обійдемося без нього, — відповідав Поштар усе ще з криком, але Вакар змякшив його трохи. — Не схоче, то ви знаєте, що ми маємо тут таких попів, котрі нам задармо і відправлять і охрестять і поховають і звінчають . . .

— Таких не жаль задармо привезти і передержати, — докинув Вакар.

— Звідкіль вони гроші беруть? — запитав хтось із боку.

—Мене те не обходить звідкіль, — відповідав сухо Поштар. — Знаю, що вони за треби не брали і не беруть, а ще й від себе бідним дають. Самі кажуть, що їм не потрібно від людей гроші брати, бо їм їх місія платить. Вони тут уже від давна колотяться; про наших іще тут й чутки не було.

— Жонаті? — запитав Дуб.

— Є й такі; якого схочемо такий прийде, — відповів Поштар уже із згасаючим криком, вдоволення в йому наростало.

— Добре було б закликати одного з них до церкви

щоб нам відправив, а ми побачимо тай скажемо чи ми будемо добрі для них, а вони для нас, — піддав Дрозд думку.

— Навіть на слідуючу неділю привезу одного, — сказав охочо Поштар, зиркаючи допитливо в бік, де сидів Воркун; дивно йому було, що Воркун мовчки сидів і мов би дрімав. — Але, — говорив він дуже підхлібним тоном, не відриваючи очей із Воркуна, — щоб ви пізніше самі не казали, що то я іншого попа забаг і вам його силою накинув, то я просив би вас всіх дати свою згоду; буду вас питати поодиноко так, як Григорій перше робив. —

І почав Поштар питати запорядком, починаючи від своїх краянів і від тих, що мешкали за потоком; одні й другі завсіди на всяких зборах сідали окремо від тих, що мешкали на північ від потока і на схід від ставу; потім зайшов і між останніх. Воркун навіть півоком не глянув на людей. А люди, як люди, одні з охотою, одні без неї, одні з цікавости, одні щоб Поштаря не прогнівити, одні тому, що сусід свою згоду дав, одні мяцкали, споглядаючи на Воркуна і таки сердилися на нього, що він схилив голову і не дає ніякого знаку чи він годиться, чи ні, а одні так собі, навмання, давали свою згоду тільки тому, що Поштар хотів згоди, мовляв, згода будує, а незгода руйнує. Були там і такі, що казали, що вони вже давно з попами зірвали, але на збори прийшли, бо на церкву дачку дали тай цвинтаря їм треба, отже на ніякого попа згоди не давали. А Поштар, хоч на око мав уже велику більшість за собою, дуже нервовим зробився коли приостанку прийшлося йому й Воркуна запитати. Радий був би як би Воркун був іздимів, але . . .

— Що-ж ви, Гриорію, на це скажете? — запитав вкінці, набравши відваги.

Воркун дуже мляво підніс голову, глянув на людей, потім на Поштаря, а від нього встромив очі у вікно і: — Сказати вам, Дьордію, таке скажу, — почав він зпровола, — що я нічого не думаю. От сиджу собі тай міркую сам не знаю що і про що. Кажете нового священика на пробу взяти, але це мені не сходиться з думками. Ви, Павло і я є ніби старшими братами в церкві; громада нас сьогодні

потвердила; і ми минулого Різдва нашого священика згодили, щоб нашу парохію обслуговував за таку платню як знаєте. Тою згодою ми його нашим пастирем настановили, ніби він став нашим отцем, а ми його дітьми. І скажіть мені, як би то пасувало якби ваші, або мої діти, коли б вдома нас не було, привезли собі іншого отця на спробу? Як би ви тоді почувалися?

— Е, таке собі можна в байці казати, — сказав похапливо Поштар. — Ми-не є якісь діти, але люди дорослі, що не боялися отців у краю лишати, їхати у світ за землею. Отці про нас не дуже дбали, не їхали з нами, але приїхали вже тоді коли ми їм стежку протовкли. Ви не заговорюйте людей такими небилицями, але потакніть і всьо добре буде. —

— Та потакнути я потакну тоді коли вже в нас небелиць не буде, — сказав Воркун голосніше обернувшись до людей. — Ми ніби хоч дорослі, але часом подіточому робимо. З такою справою як це ви зачали не треба спішитися. Часу досить маємо. Приїде наш священик, поговоримо про платню . . .

— Я більше як певний, що він на знижку не пристане, —вихопився Поштар. — Але як вже знатиме, що ми маємо такого котрий задармо править, то й він спустить. Чи як кажете братя? — запитав, звертаючись до людей. — Ви вже дали свою згоду і нащо далі торочити справу. От розходімся і на другу неділю на відправу приходіть.

— Не робіть із себе сміх, Дьордію! — сказав Воркун.

— Який сміх? Що за сміх? Я за людьми стою.

— Ой-ой, — простогнав насмішливо Вакар, — то від коли?

— Як ви щось для людей робите, або купуєте, то цініте як за рідну маму, а священикові кусень хліба з рота видерли би, — пояснив Воркун.

— Бо я працюю, не сплю, тягаюся з кіньми днями й ночами, а вони один із одним що роблять? От сидять і чигають щоб хтось крепнув аби поховати, повінчати та охрестити, а за людьми вони так стоять як я за торічним снігом.

— Правду кажете Дьордію, — сказаь Вакар. — Вони люблять тих, що вмирають...

— І так воно й є, — підхопив Поштар Вакаря і розсипався бесідою. — Я завсіди за правдою стою і люблю рихт, що кому належиться. Я не приїхав до Канади на попів робити. А як нам трапляються такі, що грошей у нас не правлять, то на що комусь іншому в ласку стояти?

— Але той, ваш піп, не є наш, — сказав парохіянин ізза ставу.

— Як не наш? — Чому не наш? Він є руский так як і кожний із нас...

— Але чисто по нашому не говорить; кажуть, що він інакше закидає.

— А то яка ріжниця? Закидає так як-го мама навчила.

— Мені дивно чого він між нас преться, — допитував той ізза ставу. — І преться задармо служити; щось у тім мусить бути. Не думаю, що він, скажім, десь із вешні впав і до нас нехотячи прикотився. Десь він учився, хтось його прислав, хтось йому платить і можливо він іще й людям платитиме щоб його за попа держали.

— Бо він за народом руским стоїть, — сказав бундючо Поштар.

— Та лишіть це, — проговорив Павло Дуб. — Не зле нам було з нашим священиком до тепер то й від тепер він з нас жебраків не поробить. Є що дякувати Богу, йому дати і собі лишити і будьмо так як були. Хто знає, що в тих попів на серцю. Я не вірю в дурнички. Як хтось комусь щось задармо дає то так, як ви коня на фармі ловите, ніби йому кавуш з вівсом наставляєте, а ззаду капейстру держите. А ми не коні. Придивімся що куди йде, чи капейстри нема. Попи всякі бувають; людські і панські. От, як знаєте, наша громада в краю вигнала попа, бо він зачав був фігури показувати. Цілий тиждень попи місію в селі держали, щоб ніби людей на розум навести, але не помогло. Раз він не був людський і мусів забратися. А в сусідному селі увесь народ три тижні довкола церкви днував і ночував щоб панського попа до церкви не пустити, а свого, людського у церкві задержати. Аж пан-дідич із

жовнірами прийшов і силою свого попа посадив. Тай що з того? Люди зневірилися і в розтіч пішли, образи з хатів почали викидати...

— Гей-гей! Ви ціле казання почали нам казати, — знетерпеливився Поштар. — Мені дивно з вас, Павле, що ви перше гей би так як би згідні були, а тепер уже в інший бік гнете.

— Годився і не годився, Дьордію, тай не гну в ніякий бік лиш у той аби згода між нами була. Часу, як каже Григорій, досить маємо, заждім, не пускаймо до своєї хати якогось чужого, хоч він і руский, бо часом може статися таке, як то кажуть, біда в хату, а господар із хати мусить вийти. Тай чув я в млині, що цей, ваш піп, хоч і руский, але до русинів не признається, бо він із під руского царя походить, руский цар йому платить...

— Руский і русин то всьо одно і тому руский цар платить, — сказав Поштар сердито .

— Як всьо одно, то чому нашому не платить? — обізвався Воркун.

— Не платить, бо він не до царя, але до австрійського цісаря належить, — відповідав Поштар голосно. Цісар йому в краю платив, а тут не хоче. Руский своїм платить там і тут.

— А як би наш пристав до царя, то також дістане плату? — запитав хтось з боку.

— В той час.

— Як так, то скажіть нашому нехай пристає до царя, — сказав той з боку.

— Отак найліпше буде, — сказав один ізза потока.

— Але я таки того в неділю привезу, — сказав Поштар. — Відправлятиме, подивимося чи він понашому, чи якось інакше відправляє. Цента вас не буде коштувати.

— Я церкви не відтворю і ключа не дам, — сказав Воркун.

— Чому? — запитав Поштар і прошив Воркуна очима. — Люди згодилися.

— Бо ваш піп не наш.

— Та-ж то всьо одно; я вже кілька разів вам казав, що то всьо одно, — гарячився сердитий Поштар. — Див-

но мені з вас, Григорію! Дивно мені чого ви і яка вам із того користь, що ви завсіди нам кимак у шпиці пхаєте. Чи не ліпше вам у згоді разом із громадою робити так як громада хоче? Чого ви завсіди нам наперекір робите? Що ми ухвалимо, а ви другим боком зайдете і перехвалите. Громада дала свою згоду щоб попа привезти, а ви вискочили і кажете, що церкву не відтворите, ключа не дасьте. Хто-ж таке видів і чув, щоб один громадою рядив? Та-ж я і громада повинна мати якесь слово і якесь право до церкви; самі ви її не збудували. Чи як кажете братя? — запитав він із жалем парохіян.

На це багатьох парохіян не дуже мирно зиркнули на Воркуна, мовляв, забагато собі права приписуєш і громаду за ніс водиш. А Воркун завважив ті зирки тай бабах Поштаря тим, що він від самого початку бесіди про попа збирався сказати. — То Дьордію, — почав він таким голосом якого всі мусіли слухати, — то Дьордію не громада хоче, але ви забагаєте. Ви давно вже з тими попами носитеся як курка з яйцем і хочете їх тут знести. І почали гніздо для них тут прошолопувати. Внесок ви внесли, такий ніби за громадою, щоб громада сама собі платила за те, що священика вряди-годи привезе. Буде ухвала, ви будете виручувати таких котрим ніби невигідно буде везти, а потім за грішми будете впоминатися з криком: "Платіть, бо я вам попа вожу! Дорогий піп, громаду обдирає . . .

— Неправда! Мій внесок для всіх однаковий був; кожний мав би був нагоду заробити, — крикнув Поштар червоний як перець; Воркун його за печінки щипнув і крови в лице нагнав.

— Але громада з початку годилася; пятки пхали; — тягнув далі Воркун — а потім роздумала, що то її власні гроші і, можливо, що вони всі до вас прилипнуть, вашу згоду на свою зміняла. А ви круть-верть, щоб мені підхлібитись, давай мені долари в руки тикати за те, що я священика передержую; чужими грішми хотілисьте мені ласку зробити, а потім кричати, що я з священиком громаду обдираю . . .

— Брехня! Ви те з пальця виссали! — крикнув По-

штар трішки синій, бо Воркун його за жовч потиснув; душно стало і на двір справився йти.

— Можете кулаком у груди битися, але я вам не повірю, — висисав Воркун далі з пальця. — Я не вірю, що ви з Богом у серцю тих попів полюбили. Приману іншу ви в них заздріли, їх місія грішми сипле, а вас долоні засвербіли. Не втямці вам, що їм вас і нас на якусь політику потрібно. Не для Бога вони між нас пруться; знають, що ми з Богом живемо, але якусь капейстру для нас рихтують. Бо хто-ж сьогодня на світі є такий дурний та нерозумний, щоб задармо гроші розсівав і комусь задармо служив. Чи як кажете братя? —

А братя глянули зпідлоба один на одного і носи поспускали.

— Не слухайте Воркунових дурних небелиць і в неділю до церкви приходіть! — крикнув Поштар із порога і вийшов такий лютий аж губи гриз.

— А я вам кажу Дьордію, що відправи в церкві не буде хіба би я здох! — крикнув Воркун навздогін Поштареви тай сам за хвилинку вийшов на двір.

Люди зколотилися. Загальна по-зборова балачка починалася. З початку несміло, а далі відваги набирала і в голос убиралася. Кожний посвойому почав справу розбирати, але гамір слова з'їдав, до вух не допускав. А в тій голосній самотосі, мов бульки з гарячого вапна, вискакували і муніципал і дороги і мости і тертиці і за ніс водить і з попами держить і олійниці і дертак і образи і школа і учителі і всякий живий скот, а в суміш із тим і попи і священики і русини і рускі і царі і цісарі свою пайку діставали. І все те ледве прозрачний, тютюновий дим укривав — школа тріскала від того диму, від людського сопуху і від розмаїтих голосних думок, що, мов би хтось назбитки два рої бджіл до одного улия зісипав, сердито бренькали, бзінькали і себе взаємно поколювали, маток своїх обороняли.

А тим часом на дворі Поштар із Воркуном розмову тихцем вів.

— Щоб вас куме земля не приняла за ваш дурний розум. Якого дідька ви громадою колотите? Розняньчили

її, за півдармо всьо їй робите і вже на дурниці звисла; кожний би брав, але дати нічого не хоче. Чи ви думаєте, що вона відвдячиться вам?

— Не дивно мені з громади, але з вас. Чим більше багатієте, чим більше років вам прибуває, тим гірше вас та холера за грішми просякає. Час уже бодай трохи серця мати.

— Все я з серцем роблю, але серце без грошей — ціп без бильня нічого не вмолотиш. А як з павуком буде? Ви ще на Великдень між людьми говорили, та помінили, що павука до церкви купите. Я те вчув і подумав, в кого купите як не в мене і спровадив. Не мав нагоди вам сказати, думав, сьогодня скажу. Але ми як почали гоцкатися мов барани і я забув сказати. Тепер кажу.

— А який він: павук, чи павучок?

— Середний, з одним колом свічок.

— А ціна яка? Ніби, кажу, ціп з бильнем, чи без бильня?

— Як для вас то... (Поштар Воркунові у вухо ціну шепнув), без бильня, — додав голосно.

— Не зла, як для вас, але ви поспішилися. Я з братами зложився, Соловій листа до краю написав, мій Павло гроші вислав і переказав, що вже маємо два рази більшого і два рази дешевше дістали як ваш.

— Щоб вас грім тріснув і на кім я тепер свою страту відібю? Прощав я вам все, але цього вам не прощу ніколи. Забагато нас двох у одній церкві...

Не багато часу минуло від згаданих зборів як на Воркунах у громаді такої побожности наброїлось, що аж в одну церкву не влізалася — другу, на Поштаревій фармі збудували щоб ніби боже діло не пропало. А люди...

— Ой Боже! До чого цей світ дійшов? — говорила крізь плач Єлена Воркун одної неділі, по обіді, як з церкви прийшла. — Були ми люди, ніби свої люди, любилися, сходилися, а тепер в оси перекинулися. В церкві такріденько, лиш тут і там по жінці і по чоловікові стоїть, аж поміж них вітер віє. Священик у церкві править, а на дворі такий клекіт як на ярмарку; за віру сваряться. Казала мені Лебедючка, ота з четвертої секції, десь там, за

потоком, що Дьордій всіх чоловіків у їх перії якимись руськими поробив і насилає їх сюди на сварку. А їм жаль і нашу церкву покидати, тай до нової не пристати; краяни вони Дьордієві і мусять із ним руку держати. А сама Лебедючка крадеться від чоловіка як до нас на відправу йде; сина має на нашім цвинтарі похованого і плаче та каже, що й сама по смерті хоче з ним у однім ряді лежати. А сваха Калина каже, що колибудь до Поштаря би пристала, бо той піп усі колачі з приносу людям роздає як до христовання йдуть, але не годна, бо Ольжин гріб її не пускає. Тай каже, що той піп уже в неї в хаті був і, як входив, то таки з порога заєдно христився і на колінках до образів пішов і довго молився поки бесіду розпочав. Не говорить так плинно як ми, але пробує ніби понашому говорити. Добрий такий і, її з Павлом, під небеса підніс; образ великий до нової церкви обіцяла купити, бо хто знає чия правда, чи їх, чи наша. Сердита на тебе і каже, що як би ти не зрадив був Дьордія з павуком, то він не відступив би був від нашої церкви . . .

Воркун сидів коло стола і перегортав календар, що Соловій йому дав. А Соловій співав, ніби дякував, тут і там; тут у вдома задармо, а там Поштар, як старший брат, обіцяв за кожну відправу долара йому давати, а піп календарі йому щороку дарував. Гарний календар! Червоними буквами великі свята надруковані. Цар і цариця з дітьми, а поза ними на образку ліс церковних бань — руский цар, руску віру на плечах держить, аж кадилом образок пахне. Далі інші святі, угодники божі. Брався дещо прочитати, але письмо якесь таке, як би ячмінь на половину з диким вівсом змішав; до його язика не здібне. Кинув сердито календар в кут на лаву і збирався кудись іти, але загавкали пси, глянув у вікно: його обидва брати, сусід, Підгірний, Вакар, Дуб, Никифір і ще кілька до хати зближалися. На нараду йшли. Візьмуть його з собою і до Соловія підуть бо там священик за чергою перебуває — порадитись треба.

Зайшли в хату.

— І як воно буде? — кинув Дуб питанням яке кожному ум заснічувало; кинув таким голосом неначе повінь

із Поштаревого потока розлялася, наповнила Вакарів став, околицю затопляла і до їх хат каламутна вода нишком підпливала; невмолимий потоп в очі зазирав. — Поштар вже — говорив понурим голосом — кілька монахів при собі держить, коника з візком їм пристарав і їздять вони хата від хати, ніби з молитвою людей відвідують, — говорив він із тугим жалем, — а наш, як знаєте, на проповіді сьогодня сказав, що останній раз нам править як ми нашої церкви на їх місію не запишемо. —

— Як буде — не знаю, — відповідав Воркун сумно-сердито. — Казав я їм у захристю: Отче, того не треба було казати, бо Дьордій тим записом від нашої церкви людей відтягає. Як ви це перший раз у церкві згадали, йому донесли, він вхопив те в зуби і, де тільки кого здибле: — О, каже він, вже ваш піп запису хоче, на маєток наш, на працю нашу зуби закусив. Хто його бачив, де він був, як ми першу й другу церкву будували? Ми з послідного зтягалися на хвалу божу, а він прийшов на готове і хвалу божу хоче для себе загорнути. Воркун готов колибудь наш маєток у чужі руки віддати, але я хоч з мусу відступив від парохії, то до церкви право маю і не дозволю на ніякі записи. Пішов я до нього тай кажу. — Дьордію, вам лихе в серце влізло. Вже ви єдність нашу, громадську розбили, маєте свою церкву, лишіть нас у спокою, чого вам більше треба? А він сміється тай каже: — Григорію! Я так як і ви, за громадою стою. — Та, кажу, ви вже свою громаду маєте, церкву свою на свою місію записали, попів маєте яких хотіли, я вам не перешкаджаю . . . А він аж зареготався: — Які бо ви, Григорію, непонятливі. Громада наша яка була так й є, готаря-межі між нами ніхто не поставив і я маю право її обороняти так як і ви. А церкви, ну знаєте, ми обидва в одній не містились, бо ви свого попа хотіли мати, а я свого. Ваш піп з громади гроші вивозить, а мій привозить. Церкву привіз і на свою місію записав, а я ані слова, бо то діло боже, а в мене церковна скарбонка. А ваша церква, наша громадська церква. Запишете на свою місію, я до суду піду. — Вислухав я, стулив плечима . . .

— А отець, що на те вам відповіли? — запитав Підгірний.

— Отець так як і я, стулив плечима тай каже: — Не знаю. Згори прийшло щоб всі церкви, в яких ми правимо, письмом до місії пристали; хотять знати яка в нас сила...

— Ой у нас сила! — сказав Никифір голосом, гей би на сміх. — Ходжу поміж людей тай бачу й чую що діється. Ті за ставом зневірилися і нову церкву чинять, таку, кажуть, без ризів, без образів, без свічок, без кадила, бо Бог, кажуть, того не хоче. Кажу їм, що ми вже й так розбиті на двоє і на що нас аж на троє колоти? — А Сливка; знаєте Сливку, порядний господар; на нашу церкву велику дачку дав; каже до мене: — То Никифоре так: пани нам у краю дихати не давали і наставляли таких попів, щоб нам лиш кадили, а слова божого не вчили. А як трапився такий, що за хлопами обставав, що нам, русинам, свічку світив, то такого як пса гонили, пани свічки боялися, щоб хлоп не прозрів. А тут ми свою церкву привезли, заложили, збудували, як належиться, але видите до чого дійшло? Григорій з Дьордієм посварилися то за школу, то за муніципал, тай церкву в спокою не лишили; парохію розбили. Один до царя пристав, бо цар платить, а другий із панотцем руку держить і вже обидва церкву до запису ведуть. А на що панотцеві церкви? Запишуть і буде таке, як коло Гармашів сталося. Наколи тільки записалися, то замість нашого священика, якогось чужого, що навіть говорити понашому не вміє, прислали. Значить, що й тут хтось на крайову моду починає робити, ніби посилати будуть нам таких попів щоб нам, русинам, свічок не світили. Тому ми тут не хочемо ні одних, ні других і церкву не попівську, але Христову заложуємо. — Вислухав я Сливки, тай кажіть мені тепер, що я мав йому казати? От, як би я так із ним у сусідстві жив, то пристав би з ними без дальшої намови. Це так коло Сливки, а стару Придіїху, Домну, знаєте, ту, що в краю з відпусту на відпуст ходила, а тут кожної відправи до сповіди йшла, її вже в ставу христили. Верещала як несамовита і казала, що їй дух святий з'являвся коли її у воду зануряли. Суботу тепер за неділю святкує. Її чоловік і зять цілу суботу

моляться, а в неділю, коли в нас дзвони дзвонять, до церкви людей скликають, вони або гній возять, або дрова ріжуть. Знаю її, бо в краю в сусідстві жили, і кажу їй, Домно, чого ви у таку якусь дивну віру увійшли? А вона до мене: — Никифоре! Ти такий сліпий як ото котє, що лиш народиться. Не знаєш ти правдивого слова божого, бо тобі цимбали в голові. Ти не бачиш тих знаків, що кінець світові предсказують, бо ти сліпий. Не видиш, що тепер брат на брата, син на батька, а батько на сина, сусід на сусіду вогнями дихають? Не бачиш, що лжепророки, священики в злотих ризах словом божим торгують, за церкви б'ються і між людей замість слово боже, ненавість сіють? Чи бачив ти щоб Дьордіїв піп із вашим стали як брати по Христі і разом до Бога молилися? Та де там! Вони один одного в ложці води втопив би. А це знак, що кінець світу приходить, бо так святе письмо пише. — Вислухав я Домни тай голову схилив; її дух мене займав і ще як би я був дочикував та дослухував, то вона й мене могла була у став завести. Це так Домна, а підіть ви трохи далі на північ, то там що третя хата таки в нікого не вірять. Святкують ніби неділю, до церкви ніби йдуть, але під церквою, або на дорозі людей заговорюють. Кажуть, що попи й пани це така кляса, що з робітника і з фармера шкіру дре...

— Вони святу правду кажуть, — аж крикнув Вакар. — Я панови в краю половину свого життя задармо робив, а тут панотець скільки може дре. Привези його й відвези, два дні трать, заплати йому за треби кілько сам хоче, а тепер ще й церкву на нього записуй. Я скоріш до Дьордія пристану, бо його попи грошей не правлять. —

Подивився Никифір сердито на Вакаря за те, що він йому бесіду перебив і далі свої завваги продовжав. — А найбільше вони в'їдні в млині і в стайнях як знаєте. Поз'їзджаються люди Бог знає звідкіль, дадуть коней до стайні, поорудують у місті що треба і на ніч до тих хатин коло тих стаєн посходяться. А там як у горшках на печі всяка політика вариться. Там уже якісь українці звідкись вирискалися; про них я в краю не чув; і як зачнуть диспуту вести то ворон на хату не сівби. Зайде там чоловік

добрий, а звідтам вийде вже не такий як зайшов; на інше його перемелять. І всі за своєю правдою так твердо стоять, що один одному очі би видер як би не боявся, не кажу Бога, але суду. Отака то у нас сила, — сказав на закінчення Никифір.

Вислухали парохіяни Никифора; святу правду говорив, бо кожний із них уже гей би так як би захитаний у вірі; сходяться вони з ріжними людьми; до млина, до міста їздять і по тих хатах коло стайнів ночують і наслухуються тих розмов і де що до серця липне; але тут, вдома, треба свою справу рішати.

— Та вже як воно є, то є, але нам треба порадитися з чим до нашого панотця підемо, — сказав мов з просоння Воркун. — Ми тут, між собою, говоримо, що на язик лізе, але в присутности священика води в рот набираємо; ждете один на одного щоб щось сказав. Я вже наговорився і дехто каже, що через мене розкол в церкві зробився; Дьордій мені павука причепив, а люди вірять.

— Та то таке свату, — почав Дуб раду давати. — Треба нам просити панотця щоб нас не лишали на поталу. Запису, як видно, через Дьордія не зробимо, бо судом пахне, але як би панотець за нами впімнулися і вистарали для нас оставишного священика тай ще жонатого щоб тут, у нашій парохії мешкав, то ми би й Дьордієві силу вкоротили і всіх язичників від себе відганяли. Я інакшого виходу не бачу.

— Це свату, шо ви сказали нас уратує, — годився Воркун. — Бо дивіться, ходить поміж людей якийсь архимандрит і висвячує на попів хто тільки пятьдесятку дасть. І нашого Соловія чуть, чуть не звихнув, попом уже був би був, як би Текля була не спротивилась. Кінець світу, як каже Домна, приходить.

РОЗДІЛ VI.

Вакарів Андрій не знав, що в громаді діялося і, що між Воркуном і Поштарем якісь спроби були навіть до того часу коли до роботи поїхав. Слухав нераз бесіди батька з Воркуном про школу і про учителів, про церкви і про священиків, про муніціпал і про мости та дороги, в якій вони не дуже лагідним тоном згадували Поштаря, але те не держалося його голови. Він знав, а ще більше собі уявляв, що Воркун і Поштар були великими багачами з тою ріжницею, що Воркунове багацтво було якесь грубе і велике, а Поштар мав всього дуже багато, але все те було тонке і мале. Також вони й поставою для нього не дуже ріжнилася. Обидва були трішки більші як середнього росту; Воркун трішки витив Поштаря зростом, але за те Поштар був трохи грубший, ніби, як казав Вакар, мав трохи більше ґелева від Воркунового; обидва були тілом добре загосподаровані; обидва мали великі вуси, хоч Воркунові були чорні, а Поштареві руді; обидва мали папулисті лиця, хоч Поштар мав більше кругле лице, а Воркун трохи подовгасте. Одну ріжницю, що він завважував між ними, то їх вираз лиця і мова. Поштар був завсіди насуплений, не усміхався, говорив прудко і твердо і на нікого уваги не звертав, а Воркунови, як казала вуйна Єлена, завсіди жарти були в голові. Він навіть до нього говорив як не жартом то поважно мов до старшого, поважного чоловіка. За це він його любив більше як свого батька і сам себе був би дуже твердо покарав як би був зробив йому якусь прикрість.

Але лихо не спить. Шнириться воно поміж людей, збитки чинить і до гріху людей доводить. Так і з Андрієм сталося. Зранила йому Калина його гордість, до щенту її прибила і, можливо, був би він і до роботи такий пригноблений поїхав, як би не Поштар. Він йому її вилічив ніби для своєї цілі, він її справив у інший бік.

Йдучи з Єринкою зо склепу, Андрій нічого іншого не

думав тільки про Калину і про сіп'яра. Він їй покаже, що Вакарів накорінок, бельбас може! Ішов прудко і з якоюсь солодкою утіхою вслухувався в Єринчин скорий віддих, уявляючи собі, що то Калина біжить за ним, падає і просить у нього якоїсь ласки. Але він... Ну, він твердий як сталь, до живого їй допече! Тай на Єринку він навіть не гляне добрим оком, бо яка мама така й донька. Нехай їй якийсь там Олекса вливає, бо він і того Олексу не злюбив коли тільки Ганна його згадала в склепі.

Але й тверда сталь подається як на неї навіть сонце пригріє. А то Софія стала тим сонцем, що його ніби сталеве серце розігріла. Зрушила в йому жаль. Вони обоє від маленьких не жили в мирі, тай і як підросли поки вона з Іваном не подружилася, не було між ними злагоди. Вона його непотрібом, лінюхом називала, їсти не давала, бо він лиш лісом бродив, а коло хати стебла не підняв. Це його сердило і нераз мама мусіла патиком обох розганяти, щоб не бились. А тепер вона його за шию обняла, цілувала і радісними сльозами вмивала. Якось не до ладу почувався, але те чуття якесь таке було, що, як би хтось був її в тій хвилині марним словом зневажив, то на терміть був би того зтер. Це його й до Єрини трішки привернуло, бо, як вийшли з хати і до Марії йшли, він ішов поволіше, а вона скоріше, але вже не задихувалася і не падала.

А Марія? Він знав Марію і любив її тоді коли вона не дражнилась з ним. А вона вміла дражнити. Дражнила його тим, що він ходить в ліс ніби на лови, але там до якоїсь індіяночки стежечку топче. І матиме стару індіянку за тещу, люльку їй запалювати буде, а свою жінку замість на возі на підволоках, на даручках додому притягне. Це його сердило, але й до цікавости доводило. Згадав як то він по такій бесіді аж у кінець ставу сплавом запливав, щоб індіянам приглянутися. А там їх літом можна було колибудь знайти. Секції 35-та, 27-ма і 26-та були порожні і вигідні на попас коли вони переїздили з одної області до другої, що були для них відложені. Нераз і два тижні на тих секціях попас робили, бо була в ставу риба, а ліс мясом їх годував. Там він приглядався індіяночкам, тещам і тестям, з початку несміло, здалека, а потім зблизь-

ка так, що й у приязнь із малими шваґрами заходив. Приглядався їх шатрам, їх одежі, їх їді, інтересно було, але примани ніякої не знаходив. Шатра отак: від дощу і від вітру і більше нічого. Одежа звичайна, темного коліру і верети замість плащів і всьо мила і теплої води просило. Їда? Котел із окропом над вогнем, а в нього кидали усе, що хто зловив. Рибу з води та в окріп, а сухопутну і воздушну твар тільки оббілують, обскубуть і в котел. Не шкребчуть, не обтинають — нічого не марнується. Хто що з кітла витягне те й з'їсть. Сподобалися рукавиці і ходаки. Виміняв з малим шваґром за ніж і за дріт на сильця, а за рукавиці не мав краму заміняти. Тай індіяночкам приглядався. Всі однакові. Круглолиці, смугляві, волосся над очима, а очками мов вугликами не кліпаючи дивилися. Потім хіть і в шатро ховалися.

Згадав ті, Маріїні жарти і аж усміхнувся коли до її хати зближалися. Ану, думалось йому, згадає Марія індіяночку? Але не згадувала і, замість індіяночки, Єринчину красу перед ним виставляла.

Взяв Воркунові листи, вийшли, Єринка підбігала, а він ледве встигав за нею ходом іти, аж задихувався. Нараз із розгону вона в його обіймах вчинилася. І, поки він зпамятався, що сталося, вона звертілася мов кіточка, щось нашептала і . . .

Кілька хвилин стояв Андрій поки зрозумів, що вдійсности сталося. Калина з псами йому увиділась і вона йому несподівано Єринку в обійми впхала. Схилив голову і пішов направці стернею, на церкву бив, як Єринка справила, щоб маму з псами оминув. Ніч вечір накривала другим темним рядном крізь яке ледве видно було обкрій церковної бані, що понад ліс здіймалася як шелом тільки у казці можливого великана. Тяжко йшлося. Стрягли ноги в сиру землю, а долинками чеплялася вона ніг як розмішане тісто. Ледве добився до цвинтаря. Судорожно пройшов поміж гроби, здавалось йому, що мерці зза хрестів йому приглядалися, а на дорозі аж легче вздихнув.

В Воркуна не дочикував довго, хоч Воркун від порога забігав щоб йому на дорозі стояти і в хаті задержати. Про всячину розпитував, а про копальню найбільше неначе

сам хотів у ті зарібки йти. Відповідав, що міг, сказав Єлені правду, що з кітликом сталося: — Діравий був, — казала Єлена, — а яйця, от тільки й шкоди. Воску, шафрану, Боже милий! Віднесу завтра, бо забагато. Кітлик від Калини візьму, бо, хоч діравий, але придається. — За псами кидати, додав Воркун на сміх.

* * *

Велика Пятниця — досвіта Андрій устав. Без снідання як вийшов то аж у вечір до хати прийшов. Сіп'ярфарми оглядав вздовж і впоперек. Горбок такий гарний на хату, на подвіря вибрав якраз напроти Калининого подвіречка, щоб вона зо свого його подвіречко виділа. Хату таку виставить, стайню величезну збудує, щоб Калина аж казилася з заздрости. Оглядав будуче подвіречко і обзирався чи часом новомодна індіяночка не крадеться з корчів йому на пораду. Недалеко, от через дорогу, потім долинка з лозовими корчами, а там горбок. Як би так Єринка була не Калинина, ото-то заздрість би Калині збільшила!

В суботу до роботи взявся — порядок із батьком на подвірю робили. Але Воркун надійшов із прозьбою щоб за священиком поїхав. Згодився без слова. Дорога, казав Воркун, от-туди-о, на схід попри їх фарму, потім індіянкою геть поза став до другого ставка, а там просто на схід. Церкву здалека з горба видно як ззавидка поїде.

Їхав Воркуновими кіньми неначе своїми. Воркун вчив його як поводитися з кіньми ще поки до роботи поїхав. Знав як впрягати, як випрягати, як гонити — наука вуйкового зятя, Била, не пішла в ліс. Держав поводами коні і відчував як його сила з кінською моцувалася. Як попускав поводи то кінська вперед із розгоном рвалася, а як стягав поводи то та, кінська сила, здавалося йому, поводами до його переливалася. Насолода така, аж дрижав від неї. Він такі самі коні матиме, а навіть іще більші, Калині на заздрість. Матиме дві чвертки землі; Калина лиш одну має; наоре поля, позасіває пшеницею, вівсом, ячменем, шпихлір великий збудує — машина в нього кілька днів молотитиме. Всьо в нього має бути велике, замашисте і гарне. Від батька ані одної курки не візьме щоб

не зіпсувала велич його господарки. Калина кулаки гризтиме з заздрости, а Єринка...

Не знав, де Єринку поставити. Вона гей би так як би на заваді була. Чого то вуйко Воркун відокремив її від всіх дівчат, чого він її йому на стежку потрутив? Та-ж певний був, що Калина псами би його від хати гонила як би він до Єринки залицявся, сватати хотів! Тай також, як би притьма Єринка згодилася і без матірного дозволу шлюб із ним взяла то тоді Калина не буде мати причини бути заздрісною, бо то її донька його багаством буде наживатися. Виходило щось таке як йому нераз траплялося з рушницею. Насипав пороху, напихав паперу, потім шроту, набивав знов папером, хотів стріляти, а капсля не палила. Єринка-капсля не викличе того гуку, ніби тої заздрости якої він хотів у Калині викресати... Не пасувала йому Єринка, але...

Не стямився як минав у кінці ставу знайомі йому місця, де він на обзорини ходив до індіян. Доріжка з індіянської дороги на правий бік дороги йшла, а там прогалина зо старими згарищами ватри. Згадав Маріїні жарти з індіяночкою. Саме слово таке якесь мягеньке, таким якимись солодким теплом уповите, що йому Єринку на яву викликало. І то як раз у Маріїні хаті там, де стіни коверцями і образами прикрашені, на столі великі, румяні паски, миски з писанками, велике дзеркало, а Марія Єринці волосся чеше, сплітає...

Засміявся і коням поводи попустив. Хотілось йому щоб коні у повітря злетіли, але дорога крута і не було де розігнатися. Зтягнув поволеньки поводи, припинив коні, щоб справді він сам на скруті в корчі не вилетів і, дрібним бігом поїхав далі з своєю будучою господаркою, з Калиною і Єринкою направці 35-ою секцією.

Проїзджаючи попри 36-ту секцію, він завважав на подвірю якогось там фармера купу затесаних слупків і велику купу обтесаного, довгого дерева. Це відразу викликало йому думку про обгороду ніби свого сіп'яра і про будову хати. Думка дійсність викликала. Люди оскільки він знав самі собі прятали всякий матеріял; на його сіп'ярі, де був добрий ліс, тільки пні і лом лишилися; і він

мусить їхати далі десь там на північ за матеріялом. Роботу в копальні мусить покинути, але це відразу не годилось з його рахунком, бо гроший менше матиме. Виміняти матеріял так, як Іван зробив, Софія згадувала, але в нього нема ніякої худоби на заміну. Хіба купить за гроші. Аж коням поводи попустив із утіхи що така думка прийшла йому до голови. Купить і спокій матиме. Коні чвалом неслися. Кавалок дороги сухої і простої знайшлося, а на переді чоловік ішов. Хотів показати які то він коні прудкі має. Вздоганяв, чоловік вступився з дороги, дивиться, а то Никифір. Рад-не-рад, здержав коні і Никифора підвезтися попросив.

— Сісти сяду, хоч не люблю везтися, бо середину варівку маю, але з тобою підвезуся; недалеко, чотири милі звідсіль, — говорив спровола Никифір, вилізаючи на демократ. — Ти за священиком Воркуновими кіньми їдеш; я здалека пізнав.— Гарні коні і доброму в руки дав. Ти більше в маму свою вдався. Знаю її від маленької, батька твого знаю тай у тебе на христинах був. Ти, казала мама, в чіпци вродився, а хто в чіпци вродиться той щастя в пазусі носить. Також ти, казала мама, ремінчик зо свого пупа розвязав. Ти, можливо не знаєш, що то є, а то мудра річ. Як дитина вродиться то їй баба-повитуха пуп відтинає і, як мудра, то завяже його в сім ґудзів і дає мамі щоб заховала. А коли дитина доросте до сім років, тоді мама дає їй той ремінчик щоб руками позад себе розвязала. Як розвяже, то її розум розвяжеться. А ти розвязав і розум до голови впустив. Як би не те, то Воркун не післав би був тебе за священиком і ти грошей був би так багато не заробив...

Андрій держучи коні щоб не бігли, якось дуже здивовано поглипав на Никифора. Чудний видався йому цей чоловік! Відразу сказав чий він, чиїми кіньми їде і куди їде. Знав його — хто-ж Никифора не знав? Він був цимбаліст і з Плешкою на весіллях і по танцях грав і це саме вистарчало на його знайомство. Але попри те він іще й інші промишленія між людьми мав. Він пускав кров людям і коням зуби рвав, поломані кости складав, мерців мив, тай на ліках ріжних розумівся. В нього в хаті попід стелю і на

дворі попід острішки було повно сніпків та вязанок ріжного зіля та трави, корінців і листків, що він висушував і ліки робив. А примівок знав на всяку хворобу. Ворожив на долонях, на картах і на фасолях і, загально, був пожаданим гостем у кожній хаті. Говорили люди, що він від маленького почав блукати по світу і навчився язиків ріжних тай розуму люди в голову натовкли. Цісареві служив, жонатий був, але жінка ззагоді вмерла, а він другої не шукав. Вибиралися люди до Канади тай він з людьми поїхав подивитися на новий світ. Взяв гомштат у 34-ій секції, але лиш на те щоб мав де голову склонити, бо господарити йому, як він казав, не фолосило, ніби щастя не мав. Але фарму до контракту довів, носив контракт з собою, мов пашпорт, і показував його коли в бесіді при виборах чи то шкільних, чи муніціпальних, чи до провінції, в яких він завсіди забирав слово, хтось закидав йому, що він не фармер.

— Звідки ви знаєте, що я за священиком їду? — запитав Андрій коли Никифір замовк.

— В Підгірного кров коневі пускав і там про все довідався, — відповідав Никифір спокійно. — Я ждав на тебе при кінці ставу, потім у Плешки на дереві посидів...

— То Плешка там мешкає? — запитав скоро Андрій. — А йому на що того дерева і тих слупків? Його фарма обгороджена тай хату має не дуже стару.

— Плешка вчиться гандлювати, але він ані в чіпці не вродився, ані ремінчика свого не розвязав і зійшов з тим деревом на шило. Міняв худобу за дерево, за слупки і виміняв таке, що й хвоста коло хати не має. Думав, що як дасть худобину за двадцятку, а за дерево візьме у двоє більше, то потім крамничку собі заложить. Хтось йому таке наговорив, що дерево колибудь за добру ціну продасть, а то показалося інакше. Люди зимою не мають що робити і самі собі дерево прячуть, а його лежить; ніхто не хоче з хати готівку, як має, видавати.

— Я куплю в нього і слупки і дерево, — вихопився Андрій і аж сам неначе перелякався своїх слів. Думав, що Никифір пічне допитуватися на що йому слупків і дерева, а він буде викручуватися — мусить, бо Поштар на-

казував ані півслова нікому не сказати, — і може вийти шило з мішка. Никифір ходить по околиці як піп по Йордані з водою, вчує Дуб, Воркун і він не відібє на Калині її зневагу.

— Але Никифір не випитував. — Дерево вже так як би твоє було, — говорив він звичайним тоном. — Навіть не потребуєш завдатку давати. Плешкові скажу сьогодні як додому буду йти. — А де його тобі приставити?

— Нехай лежить поки не дам знати, — сказав Андрій. — І ніхто ані півслова не повинен знати про це, — додав заглядаючи в Никифорові очі.

— Як бись мертвому в рот поставив, — відповів Никифір і навіть не глянув на Андрія. — Скинеш мене на тім горбку, що перед нами. Звідтам і церкву трішки видно як маєш добрі очі.

Цілу дорогу далі до церкви, а потім зо священиком додому, Никифір йому з голови не сходив. Якусь укриту силу в йому відчував яка його до себе притягала. Давав коням волю, бо вже північ була коли паски освятили, припізнилися і хотів бігом кіньми часу надолужити. Воркун добре нарадив щоб ізза днини до церкви їхати; він і коні з дорогою познайомилися і тепер безпечніше їхалось. При кінці ставу Никифора вздогонили; паску святити ніс; взяли його на демократ і, потім, навіть до Воркуна не вертали, до церкви поїхали.

В церкві сталось, що Дуб йому хрест нести дав. Людей не бачив. Здавалося йому, що всі на нього ззираються, а з нього гей би щось віяло. По освяченю хрест віддав мов би якийсь дуже важкий тягар, очей людських збувся. Заздрів маму з дітьми, взяв кошик з дорою і до фіри поніс. Бачив і Єринку здалека, але коло неї стояли Калина й Олекса. Заздрість у його серцю завертілася як уколений хробачок; глянути не хотів у той бік, де вони стояли.

По сніданку, хоч і спати хотілося; цілу ніч не спав; вийшов і почав оглядати батькову огорожу. Хотів обрахувати кілько слупків йому треба буде сіп'яра обгородити. Але батькова огорода слабонька: слупки лозові і осикові, густо набиті, вориння сподом, а зверха один колючий дріт. Пішов до Воркунової фарми: слупки темрикові,

всі рівно втяті, три дроти туго натягнені. Міряв кроком віддаль між слупками. Виходило пять повних кроків. Йшов на схід, обчислював кроки і аж коло ставу впинився. Нагло нагадав, що Дубовими кіньми має священика відвезти. Забув за кроки і бігцем до хати вернувся. Думав складається так, що Єринку в її хаті побачить.

Але склалось інакше: Дуб коло своїх воріт із демократа скочив, Єринка крізь вікно кукала, а він далі поїхав. Коло церкви народ ждав на вечірню, а по вечірні на перекуску священика і його взяв старший брат. Людей більше зійшлося. Бесіда на коні зійшла. Якийсь там фармер півсотні коней спровадив із степових околиць; паші не стало, висхла; і продає дешево. Коні доброї раси, але до тягла не привчені, тільки до сідла. Той фармер привчає їх тепер; чоловіка такого має, що в кількох годинах на дикого коня упряж поставить, а цих по кілька на день тягнути вчить.

Він у розмову вслухався, гарні коні уважалися і, замість додому, до того фармера допитався. Там Великодня не було, отак, як би будний день. Розмовився з фармарем, хоч мова в копальні інша, а про коні інша, але "біґ горс мийк смол горс" фармер зрозумів, що він хоче гарних кобилів на розплодок. Завів його в загороду: коні всякі і старі і молоді і великі і менші і гарні і погані — три кобилі найгарніші вибрав. Аж душа раділа! Як приїде, Калині прямо в очі втиче. До воза одну за другою зо старим конем впрягали, по фармі їздили. Трішки з початку сіпалися, але кінь вухами щурив, мовляв, іди спокійно, бо вкушу; пропало твоє гулянєчко, в хамуті воно впинилося; і за хвилинку, дві йшли вони танцюристим ходом, а потім старого коня кроком держалися. Так їх вечір захопив. Їхати пятьма кіньми в ночі додому небезпечно, так фармер казав. Переночував, рано ще раз кобили зо старим конем, а потім самих їх до воза запрягав і як запряг, так і додому поїхав. Дубові коні ззаду до демократа привязав.

До Поштаря повернув кіньми похвалитися. А Поштар носом покрутив: — Я був би тобі пятеро робучих продав за ті гроші, що ти за них дав, — говорив із сварливим докором. — Ці в тебе поздихають, бо вони з сухих, зо сте-

пових пасовиск, а сюди в нас млаки, напасуться, наїдяться грубого сіна і погинуть. Ліпше зробиш як їх фармерові завернеш.

Виїздив із Поштаревого подвіря тяжкими, плаксивими думками прибитий. Правою рукою справляв коні на захід до фармера, але піддався лівій; коні Дубові додому віджене, а потім свої фармерові верне. Але подорозі порадив себе інакше: до роботи в середу їхати буде з Поштарем і тоді коні візьме з собою. Всежтаки знищив йому Поштар гордість; Калина тішитися буде як вчує, що він коні віддав, а держатиме наперекір Поштареві, вони поздихають, то Калининій радости кінця не буде.

Заїздив на Дубове подвіря — думки глумили і глозували, сміх із нього робили. А там іще й вуйко Воркун із захвату: "Мой! Де ти такі коні вкрав?" Гарні коні! Спішив щоб найскоріше втечи з подвіря. На Єринку стидався глянути.

До вечора в стайні сидів коло кобилів і болів душею як мама над хворою дитиною котрій уже виходу нема. Заснув на купі сіна — мама до вечері збудила.

У вівторок Воркуни до себе запросили на обід батька й маму тай його таки силою витягли з хати, у гонор зо старшими хотіли його ввести. Повна хата гостей, а з молодих нікого. Воркун засадив його за почестний стіл — не знав як сидіти, як їсти, що казати коли припрошували. Ніколи ще в такій параді не сидів, аж зіпрів. А там іще й Никифір сидів проти нього і мов би підсміхався з нього, мовляв: ти в чіпці вродився, сім ґудзів на ремінчику розвязав, а тут не знаєш, де руки покласти.

Але всиджувався. Воркун гостям язики розвязав, отак, до путерії, щоб розум трішки брикав і веселости додавав. Тай його вуйна присилувала випити трішки отак, як вона пє, на пів-пальця. Ліпше їстиме. І таки помогло трішки, на людей почав дивитися і пізнавати — не всіх знав. Тай до бесіди почав прислухуватися: про весну люди говорили, хто де й що сіятиме, скільки акрів, потім за коні зайшли і при цім і його зачепили. Гарні коні купив, дешево, жеребні . . .

— Поштар продає, — говорив Никифір, — але знаєте

які в нього коні. Має більше як восьмеро старих яким уже дни вкоротив своєю фірманкою і хоче щоб у когось іншого здихали. Править за них як за рідну маму. А молоді в нього то й одної пари нема такої щоб було чим на весілля поїхати. —

Він, Андрій, як це вчув так і забаг попри Никифора по його правій руці сидіти. Здогадався чому то Поштар носом крутив. Легче стало на серцю і до інших бесід почав уважніше прислухуватися. Чужі вони були для нього, але слухав.

— Файно в нас у церкві на Великдень було, — говорила Текля коли на церкви бесіда зійшла. — Майже всі зза потока і зза ставу були. Був Дрозд і Волос із цілими родинами, Лебедючка з дітьми, Сливка повну фіру привіз, Придій старий із зятем і навіть дехто з них паски приніс святити і якось покрадьки ставили їх, гей би стидалися. Поштаря не було тай Ганни не пустив, а вона крадьки Олексою передала мисочку з дорою щоб у нас освятити, хоч їм піп здається таки цілий стіл освятив . . .

— Священик таку гарну проповідь сказав, аж слухати було мило, — додавала Єлена. — Казав, Христос для всіх воскрес, а ми тут за церкви дремося. Як би то файно було як би ми одну віру мали! Не віяв би вітер поміж нас на наших відправах . . .

— То, здається, треба нам якоїсь такої віри щоб не ріжнила нас, — вмішався до бесіди Соловій. — Ми одні й ті самі люди, до одного Бога молимося з одних книжок, бо співаю тут і там, але проповіди серце ріжуть . . .

— Ти з тої злости трохи сам попом не став, — засміявся Воркун.

— Таки правда, що зо злости. Там слухаю казання і виходить, що я не я, але щось інше, слухай тут, а я вже безвірок, бо до читальні вписався . . .

— В читальні самі радикали, — сказав Підгірний.

— Я не радикал, — аж крикнув Соловій. — Там ми маємо такі самі книжки як отець Димитрів нам посилав . . .

— То файні книжки, історії про наших козаків як вони з турками і з панами-ляхами за наш край та за нашу

віру билися, — додала Текля.

— Хто панів-ляхів бє то й я з ними, — докинув Вакар.

— Пани нас на віри поділили, — добавив Соловій.

— На які віри? — запитав Підгірний.

— На шизматицьку і на уніятську, — відповів Соловій.

— Дьордій на шизматицьку перейшов, — сказала Текля.

— А наша яка? — запитала Підгірна.

— Наша православна католическька, бо ми до юнії пристали і тому нас уніятами назвали, — поясняв Соловій.

— Та то так, — почав Никифір говорити. — Ходжу я поміж людей і виджу, що в нас наплодиться багато вір, але не буде кому в них вірити. Діти ростять-підростають і дивуються, чого батьки сваряться . . .

— Святу правду кажете, Никифоре, — підхопила Єлена Никифора, — за цим не треба далеко ходити. От Андрійко сидить тай думає собі: про що то ви, ніби ми, говоримо? Він у світі був, файних собі грошей заробив і тепер десь серцем дивиться яку би то собі долю вибрати, а не віру, чи як кажеш Андрійку? — запитала пишно і очима його милувала. А Андрійко, ніби слухав бесіди, але думкою коло своїх кобилів був, а на Єленину згадку про долю, Єринка, мов зайчик із корчів, йому на яву вибігла. Зчервонів і не знав, що відповідати, а Єлена далі бесідою побігла. — Або таки наш Корнилко аж до Сливкової Маринки в гості ходить. Кажу йому, що старий Сливка від нашої церкви відступив і вже не наш став, а він і слухати не хоче. Сміється і каже, що він зо старим шлюбу не буде брати і, от таки сьогодні, ще зранку поїхав аби її на танець привезти. Або таки у вас інакше? — до Підгірної вона свою мову звернула. — Домнин Михайло вже таку стежку на правці фармами втолочів, що вже наслїпо до вашої Дзюні ходить, а ваш Іван до Дроздової Стефки вже таку стежку вбив, що трава вже на ній не росте. І нічого не вдієте, бо куди раз серце справилося, то вже його не навернеш в інший бік. Показуй йому віру то так як голодній дитині чічу. Вона ніби на чічу глипне, а цицю рука-

ми ловить і очками втішно жмурить. Або візьміть Дуба. Обидва вони з Дьордієм отак люблються як кіт із псом за Ольгу, а потім за ті гроші, що Дуб позичів Дьордієві тоді, коли з краю вернувся, але Калина Олексу вже зятем кличе, хоч знає, що Олекса зо своїм вуйком Дьордієм держить. Нераз дивлюся на наших дітей на танці і мене аж на плач збирає. Вони всі такі гарні та веселі, так файно любляться, а ми вовчими очима одні на одних світимо...

— Світять, ніби сваряться за віри, а діти або перестануть вірити, або виберуть собі якусь іншу віру, — докінчив Никифір Єленину бесіду. Він сам хотів щось таке сказати як Єлена, але вона йому бесіду з язика взяла.

— Виберуть таки нашу, бо за неї козаки билися, — додала гордо Текля.

І були б гості далі про віри як уміли так говорили і, Андрій далі був би, бесіди ніби слухаючи, про свої кобили думав і Єринку гадками ловив, як би був Корнило ненадійшов. Він коні до стайні дав, увійшов у хату і проголосив, що вже музиків привіз і танець уже розпочався. Покинули гості стіл і на танець дивитися пішли. Там радість, там утіха, там діти і розмова така яку всі розуміють. Там і людські очі поповчому не світилися. Єлена зо старою Сливчихою обцілувалися і любо про свої діла домашні розговорилися. Христос воскрес, мясниці прийшли, весна, надії сіяли-садили, весіль сподівалися.

А Андрій замість на танець додому побіг. До вечора кобили по сіп'ярі водив гей би так, як молодий молоду по обійстю водить другий день по весіллю і показує, де що стоїть. Їхав одною й другою й третою, щоб гніву не було, а вечером наказував батькові й матері і Варварці як з ними обходитися, бо він до роботи завтра піде. Постановив не відгонити їх фармерові. Поштар сердитий, що він його коней не купив і тому його настрашив. Але для забезпеки наказував, щоб у стайні держали якийсь час, вівсом годували, на прохід у пастівник коло хати пускали, щоб кобили привикали і не втекли. З тим він і спати пішов, щоб рано встати і до міста з Поштарем поїхати, а звідтіль до роботи.

Та здивувався досвіта як Никифір із Плешкою на по-

двіря заїхали. До міста їдуть і повернули щоб його з собою взяти. Відмовлявся Андрій — Поштареві слово дав, ну і тайний договір при його помочі мав виконати, землю купити.

— Поштар у тебе грошей за їзду схоче, — говорив Никифір, не знаючи про той договір, — а Плешка тебе задармо повезе. Тай чув я, що він тобі кобили зганив. Казав, causeздихають від трави і від сіна з млаків. Воно трохи правди є в тім, але та правда не від трави походить. Соли треба коням давати, прасованими брилами на пасовиску держати, лизати будуть як схочуть і не поздихають не бійся. Купиш соли — завтра привеземо. —

Забув Андрій за договір — коні важніші від Поштаря, а землю й сам купить. Сів тай поїхав. Вдорозі з Плешкою умову зробив за слупки, за дерево. Плешка упряжі доброї не мав, нічим весну було робити, грошей у Андрія просив на упряж. Все дерево, всі слупки дасть і доставить, де буде треба, як тільки на пару коней упряж дістане. Взяв би в Поштаря до грошей, але в нього не знати як довго буде платити і відробляти. Ціна в нього була добра як у склепі висіла, але як вийшла на двір, то так як корінь молочію. Не злий як у сухому місці лежить, але як в сиру землю впаде, то збутися його не годен.

Вислухав Андрій мову і без слова обіцяв упряж Плешкові купити.

В містечку поорудували все, що треба було коли Поштар приїхав. Вогнем гнівним палав як учув від аґента, що Андрій уже й землю купив, грошей своїх через банок у містечку дістав, за коні на обіцяну на папері ціну фармерові в банку гроші лишив, а потім іще й Плешкові упряж купив.

Стрінув Поштар всіх трох на вуличці тай не до Андрія, але до Никифора крізь зуби з їдким усміхом: — Бєте далі Никифоре! — сказав і жваво очима закліпав.

— Дроту я, Дьордійку, не можу забути, — сказав Никифір без ніякого сміху.

РОЗДІЛ VII.

Отак то минув Великдень того року на Воркунах, а що він був собі геть-геть пізненько і св. Юрій уже під'їздив своїм білим конем, розмикаючи для весни землю, чимраз блище з полудня, то люди, покушавши свяченої дори, скоро ставили звичайні балачки на полицю і до роботи бралися. Не було вже часу на вимівки, мовляв, я ще маю досить часу обробити весну. В кожного було приробленого поля так, що Воркунови нараховувала сіварка поверх сімдесять акрів, Дубова сіварка ловила Воркунову, Василева не хотіла піддатися батьковій, Соловієва стидалася лишитися Василевої, Іванова також робила його багачем, тай Вакареви насівала вона рожевих надій і тому-то, зараз по святах, забулися сусідські і громадські справи, забувся Андрій, забулися балачки, а їх місце займали коні з плугом і з боронами, насіння і втішні очі коли вони приглядалися стрілці, що в сіварці акри числить. А це дуже поважна стрілка! Вона так як ворожка наперед вам скаже яким то ви великим багачем будете в осени, розуміється коли не буде посухи, не буде граду, не буде морозу, не буде ржі, не буде головні, як не виляже і не зіпріє збіжжа тоді коли молочком наливається, коли мушка не зітне, коли суслики не спасуть, коли дикого вівса обмаль буде, коли в купках не зростеся від слоти, коли сніг не прикриє купки, коли зерно буде хрупати в елеваторникових зубах, а вкінці коли ціна не присяде потурецьки і голову не склонить до землі — тоді та стрілка певно вгадає.

Але хто би на таке зважав? Сіяти треба і щось таки вийде з того, бо ніхто не знає як забагато, або як замало бушлів повинен акер видати пшениці, чи вівса, але о-так, менше-більше. І на те менше-більше весну робиться, коні годується, машинерію купується і великі надії, злото-верхі палати на піску будуються. А звідтіль така охота до роботи . . .

— Я сьогодня буду волочити старими кіньми паренину, а ви, як хочете, будете орати стерню дубелтовим плугом, — говорив в середу по Великодні Корнило до батька при сніданку. — Паренину ми вже раз волочили, але дощ її приплескав і треба знов боронами зрушити перед сіянням. —

— А то чому я мав би орати, а ти волочити? — питав Воркун сина, оббираючи лушпину зо звареного яйця.

— Ви кажете, що вас ноги болять ходити по ріли і ви таки дуже поволі ходите, — відповів Корнило. — Ви боїтеся щоб коні не зіпріли.

— Ти мудро кажеш, але я на таке не пристаю, — сказав Воркун, вмачаючи яйце в сіль. — Я вже два роки пробую орати тим твоїм дубелтовим плугом, але не можу з ним ради дати. Тай таки стидно мені такому старому чоловікові сідати і везтися на плузі! Жаль коней, що вони бідні аж сопуть так орять божу землечку тай ще мене тягнуть. Ори собі сам, а я волочити піду.

— Ми у цій Канаді то таки цілком із віри виходимо, — вмішалася до розмови Єлена. — На піхане сходимо. До недавна ходили пішки і ніхто нічого не казав. Потім фірами зачали їхати і на годину ходу пішки почали коні впрягати. А потім віз почав товчи і спружин, ніби демократа, забагли. Косили сіно косою, грабали граблями, збіжже жали серпами, ціпами молотили, жорнами жорнили, тай орали як Бог приказав. Одно бики водило, господар за плугом ходив, хліб смачніший був, люди любилися, а тепер косарки, грабарки, жниварки, молотарки, повні шпихлірі петльованої муки, троє коней купу заліза, ніби плуг тягне і ще й господаря зверха. Чи то не гріх за худобу? Чи не карає нас Бог? Хліб смак стратив, тай таки в нічім ніхто смаку не чує, а між людьми такої сварки як між, між ..., ну, не знаю до чого порівнати. —

— Е, мамо! Павло обіцяв, що передасть нам таку тарадайку, що тато й за боронами буде їхати, — похвалився Корнило. — Ніби чому пішки йти як можна їхати? Ми коней на те годуємо щоб нас возили. —

— Ей, синку! Ти не знаєш, що ти говориш. Кінь так як челядина, чує, видить і розуміє, тільки мови не має. Не

може відговоритися тай мусить тягнути. А наш Павло вже так вас розпаношив, що ви за якийсь день то й із хати без тарадайки не схочете вийти. Не знати на що то Бог людині ноги дав?

— Та я буду ще пішки ходити поки зможу, а ви молоді можете й літати як вам удасться, — сказав Воркун, встаючи зза стола. Він ніби годився трішки з Єленою, але: — Трохи ноги поболюють вечером як за добрими кіньми побігає чоловік борозною, або за боронами цілий день, — додав більше так як би з Корнилом годився. — Та ноги є на те щоб ходили, а Павло добре би зробив як би замість тарадайки до борін прислав нам таку щоб ліс корчувала і коріння тягнула отоді я би сказав, що ви молоді мудрі. Але це пусте. Ти йди орати і не гони коней так гей би земля горіла. Поволеньки, щоб грудниці не попарили.

Отака то розмова була вже можлива для Воркунів по тринадцятім Великодні їх життя в Канаді. Велася господарка, підбичували діти, і вже завидним багаством обклалися. Худоби поверх шістьдесять штук ходило чередою на сіп'ярі; восьмеро робучих коней і табунчик молодих з кобилами людям очі зривали, а всякого дробу та свиней і овець таки зовсім забагато було. Але, як казала Єлена, як є чим годувати то чому не плодити? Душа в неї радувалася як її подвіря блеяло, мекало, кудкудакало, квакало, ґеґало, кукурікало, рохкало, квичало, цяпкало, дулькало, рикало, а користь з того? Та яка там користь? От, аби було що собі зарізати тай вряди-годи щось продати отак, за півдармо. Але попри те є своя і вовничка і пірячко і яєчко і мясце і масилце тай молочка хтось, але квасного, напється, бо солокого ніхто не хоче. Це так Єлена пишно говорила. Всього багато любила мати. Її навіть дітей замало було і двоє сиріт за своїх узяла, двоє дівчат, близнючок. Десь-то їх Никифір знайшов тої зими по Елисаветинім весіллю. Казав, що їх мама таки у злогах умерла, а батько дав їх до молодої сусідки щоб їх няньчила. Тай виняньчила; по чотири рочки мали як їх батько їхав зимою з деревом, перевернувся і там під деревом застив. Лишилась Веронійка з Гафійкою без нікого на світі. Нянька своїх дітей мала, заглітно в хаті в неї з кожним роком

ставало, і на сиріт гей би так як би місця не було. А Никифір як мив покійника, як їхав додому по похороні, так і дітей з собою забрав і до Єлени привіз. Наказувала йому нераз, що як щось таке між людьми знайде, нехай до неї привезе, а вона прийме. Тай приймила і, можливо, ліпшої матері діти були б не зазнали як була для них Єлена. Пипнила коло них більш як коло своїх як були маленькі, бо це були сирітки без деді, без нені.

Всьо добром пахло в Єлени, у Воркуна, тільки діти якось не по Єлениним серцю на своє йшли, хоч вони що синє за ніхтем її не скривдили. Але вона хотіла щоб вони всі при купі були, а то тільки Марія під боком лишилася. Єлисавета забралася Бог знає куди, обклалася дрібними діточками і від весілля її не бачила. Павло як поїхав з Билом то лиш раз на рік показувався вдома. Перенісся пізніше до нового містечка, ніби блище дому, машинерію фармерську продавав, оженився, купив півсекції землі близько містечка, жінка на фармі робить, а він торгує, і тільки вряди-годи додому, до мами приїздить у гості. А вона хотіла б невістку мати при собі і внуків дозирати. Одинока надія — Корнило. Він їй невісточку привезе незадовго. Буде Веронічка, Гафієчка, Мариночка, а потім хтось у колисці буде плакати, а вона на перегони з Мариночкою буде до колиски бігти... Вона внуків колисатиме і колишучи співати буде внукам з початку голосно, а потім мягенько, потихенько... Внуки будуть спати і в сні усміхатися, ангели їм будуть снитися. Рости будуть, хату веселим криком наповняти, бо ніби нащо таку файну хату збудували? Хата має бути повна життя так як її подвіря. А то вже на пустку сходила, як би не сироти.

Всі робити будуть, гріх дармувати і, як схотять землі, то сіп'яр через дорогу загородять, бо він вже так як би їх був. Там їх худоба, та їх коні, там вони сіно роблять, тільки загородити і спокій. І гарно буде... Котрийсь із внуків хату собі там покладе. Думали, що Павло там осядеться, але він інакше собі зарядив. Пропало! Внуки займуть, бо їм старим уже не треба. Коби тільки весну обро-

бити, а по весні, по Зелених Святах справлять Корнилові весілля і . . .

* * *

Тай у Павла Дуба ще перед Великоднем пахло весілля мов мятка. Калина терла ту мятку, Єринка також думала, що вже досить водити Олексу на обіцянках і ждати на файнішого від нього парубка якого вона у своїх мріях сподівалася, тай сам Павло хотів уже мати коло хати зятя, а не гурму хлопців-зальотників котрі не переставали вечорами та неділями й святами гостювати в нього, кожний із надією, що, хоч Олекса засидів уже був місце коло Єринки, то може трапитися ще щось таке, що котрийсь із них може те місце зайняти — всі троє були тої думки, що зараз по весні, а найпізніше по Зелених Святах, відбудуть весілля і святий спокій буде.

А Павлові треба було зятя приймити, інакше не виходило. Сподівався, що Осип останеться на старій господарці і при нім вони, старі, будуть свій вік доживати отак, як Воркун сподівався із Корнилом дожити, але їх сподівання скоро зникли, бо Осип, замість мамі невісточку до хати привести, сам на ґрунт пристав. Нарікав Павло, що то була Калинина робота, що син дім покинув. Женити його почала ще поки він в парубки записався. Сваталася без його відома, дівчину йому вибрала їй самій до вподоби і мозолила його, спокою не давала. А він натурою спокійний був, податливий, але в цім ділі вперся і, щоб менше слухати матірньої намови, поїхав десь там на північ, взяв гомштат, приїздив додому на весну і на жнива, а решту часу на гомштаті перебував. Павло мовчав, бо й не зле було. Син зо свого гомштату й дерева на будову додому возив, дощок пилив, слупків прятав, а до того ще й як перед жнивами приїде то й сіно поможе зробити. Отак три роки тяглося і думав старий, що син вкінці, коли дістане контракт на гомштат, побуде там іще з рік, продасть, куплять через дорогу сіп'яр і, як схоче, то будуть жити разом на одній господарці, а як би мама не могла погодитися з невісткою, то побудують хату на сіп'ярі і буде

спокій. Це він навіть говорив Осипові, тай Осип на таке годився, але . . .

Їхав Осип на свій гомштат і з гомштату багато разів через подвіря якогось там Хмеля. Хмель не виміряв добре свого гомштату і господарку побудував на самій лінії, яку на дорогу відложено. З початку ніхто не звертав уваги, але пізніше, коли люди засіли околицю, повимірювали дороги й вийшло, що Хмель сів на дорогу з хатою, мов би зо склепом у містечку. Попри саме західне вікно дорогу виміряли. А він іще й втішний був із того випадку. Торговлю якусь, казав, заложить. Їхали люди і дехто з влізливими очима у вікно крадьки заглядав, а з вікна також хтось із цікавости на людей очима кидав. А Осип одного разу заглянув ті очі і спрагу відчув; води забаг напитися. І напився, придивився на ті очі — якісь гарніші були від тих, що мама йому вибирала, і до тих очей прилип, Хмеливим зятем став. А Хмель добре стояв. Торгував худобою, кіньми, свиньми тай фарму обробляв. Але за тяжко було, бо помочі не мав. Троє дітей привіз до Канади: два хлопці і дівчину. Та з хлопців потіхи не зазнав, хоч і добрі були, бо один любив ловами бавитися і, як пішов під зиму у ліси так і пропав, а другий, шукаючи брата конем, направці через якийсь там став їхав, лід іще тонкий був, завалився і там разом з конем пропав. Лишилася Хмелям тільки Лідочка і вони для неї раю бажали. А Лідочка була красою спокуслива, хлопці зо всіх боків стежки до неї втоптували, але щастя не мали. Аж Осип навинувся. Старий Хмель знав старого Дуба, худобу в нього купував і навіть півсловом не спротивився Лідочці коли вона Осипа собі за свого вибрала. Одно тільки услівя поставив, що її з хати не пустить. І не пустив. Доброго зятя собі придбав, а Дубові сина відняв.

Отак то Дуб сина, надії на старі літа, збувся. Незле стояв. Відколи вернувся з краю, господарку свою збагатив і рілею і худобою і кіньми і всім тим добром, що на його силу можливе було. Гроші, що привіз із краю, помагали йому підроблятися і, як би так Калина трішки мякша натурою була, то раєм був би свій дім називав. А вона шпитила. Не зо злоби, не зо злости, але з тої уяви, що її

серце найліпше, а других ніпочому. Забагато добра в собі мала, бажала рай тим добром у своїм домі творити, а воно так як би хтонебудь заставляв когобудь мед великою ложкою їсти без хліба. Змлоїть як присилувано з'їсться. Сама нераз бачила, що її добро шкодить, рай псує і ніби ліпшою хотіла бути. Пізнала це коли до Марії, невістки, до дітей її серцем своїм залицялася. Купить було цукорків у Поштаря в склепі, коржиків і медяночків сухеньких та солоденьких і до Марії повертає, йдучи додому. Прийде тай дивиться на внуків, внуки на неї дивляться — якийсь холод між ними пліт городив. Частувала їх накупленим добром через той пліт і серцем плакала, бо не було тої втіхи яку діти мали коли баба Єлена до них приходила. До баби Єлени вони на стрімголов аж до воріт бігли і на шию вішалися, самі за цукорками в бабиній торбині шукали, а на бабу Калину гей би на чужу бабу дивилися. Відчувала той холод і сердилася сама на себе і на всіх сердилася, що її доброго серця не можуть, чи не хочуть ні старші, ні діти зрозуміти. Кому ж вона зла бажала — бажає? Осипові вона рай малювала з тою невісточкою, що вона для себе вибрала, а він . . . .

Лишилася одинока Єринка, надія на старі літа, і обоїх, Калину і Павла, потішала. От коби тільки весну скінчити, подружать її з Олексою, він свій гомштат продасть, бо на нім самі мочари, куплять сіп'яр через дорогу і разом житимуть як одна родина. Тішився Павло; з плечий своїх господарку зісуне; раділа Калина, бо зятя матиме такого, котрого її серце любило; співав Олекса, що вже діждеться Єринку за жінку мати, тай Єринка у той бік . . .

— Тату, — казала Єринка в середу рано, по Великодні, — я сьогодня буду волочити нову рілю попри дорогу, а ви йдіть стерню орати. —

— Нема, нема! — обізвалася Калина. — Хто ж бачив, щоб така дитина, як ти, за кіньми, за боронами вганяла, тай ще попри дорогу? Черевиків не вбуєш, бо ноги згризуть, а босу не пущу, бо ноги скалічиш тай люди ззиратися будуть, на сміх візьмуть, що ти боса ходиш. На плуг сядеш і босоніж можеш їхати, бо далеко від дороги.

— Ходаки індіянські вбую ті, що Осип мені приніс

вдарунку; в них легко ходити, — доповідала Єринка. — Тай стидно, щоб тато за боронами бігав, а я молода на плузі возилася.

А Павло слухав тай таки трішки знав, чому донька такий розпорядок дала. Сподівалася, що хтось дорогою йтиме, чи везтися і помагайбіг їй скаже та у серце бодай трішки надії налляє. І не відзивався. Мутилося йому трохи в голові — Андрій воду зкаламутив. Все так гарно йшло, на добру дорогу справилося, а тут його наднесло і в доньки серце вкрав. Спостеріг це як він хрест ніс, як він із кіньми приїхав. Як би їй був сказав, шепнув, або тільки головою кивнув, мовляв, ходи зо мною, то пішла б було без мови, без слова, хоч би й у море. Але поїхав уже. Бачив його на Плешковім возі. В хаті ще всі спали, а він коням їсти давав коли Плешка їхав. Жаль стало як побачив. Жаль було й доньки, жаль і Андрія. Андрій йому чомусь до серця пристав.

Але поїхав — воля божа. Коби весну скінчити, а потім якось то буде.

* * *

На весні люди не лиш насіння, але й всякі надії сіють.

— Земличка, — говорила Єлена Воркун, — всьо нам уродить. Ми її зеренце, а вона нам цілий колосок. — І той колосок людей до роботи гонить, надії нашіптує, втіхою життя наповняє. Працюють усі, мов мурашки, землю дроблять від ранку до ночі. А тої ночі на весні, при її кінці, коли найбільший рух, то нема що й в пушку взяти, така коротенька. От лягай скоро спати, щоб тебе сонце не застало, що ти пшеницю камениш, чи формаліною намочуєш. Лягаєш, то тільки, як казав Воркун, на перший шпунт спиш, бо на другий як попустиш, то сонце вже росу з'їсть . . . А то не погосподарськи на весні вставати в такий час. Весна раз на рік . . .

Отак і тої весни на Воркунах діялося. Дехто їхав на плузі, а дехто ще за чепиги держав, але за боронами ще босі й вбуті ноги ходили. Від ранку до ночі ходили по полю, а дороги завмерли. Ніхто до нікого не ходив, не

їздив, бо весна час дорогий навіть у неділю. А неділі втішні весною. Набігаються люди цілий тиждень хто за плугом, хто за боронами, хто за сіваркою, а прийде неділя, то лежать і видихують із себе запах землі, кінський сопух і вслухуються як по ногах, по руках, по крижах, по плечах, гейби по деревяних, якась тепла гаряч жевріє і не до сну, але мервіти заставляє, ніби так: нічого не хочеться тільки цілковитого спокою. Навіть на відправу до церкви гірше йдеться як на шарварок. Силою йдуть, мов піском насипані і всі хотять коло стіни стояти, щоб було до чого припертися, бо здається хвилинами, що дяки до сну співають, а священик замість казання, присипляючу байку говорить. Солодко на душі робиться і, як би не стіна, то... Струджені кости гріху не розуміють. Тому-то й новинки по людях не ходили, хіба між молодими, котрі на межі з плугами, з боронами зійдуться і одно одного на бесіду зачепить. Але й те отак:

— Кілько акрів пшениці засіяв, — питала Єринка Корнила. Заждала його трохи, щоб він плугом до межі приїхав.

— Поверх тридцять сіварка вже нарахувала, а тридцять ріллі готової маємо, — говорив обернувши коні і в новій борозні їм спочинку трішки дав. — А у вас як?

— Не знаю, не питала батька, але він уже два дні зарядом сіє...

— То десь так буде як у нас, бо й мій тих тридцять два дні сіяв. А ти розпутай кобилу! Не бачиш, що вона пас заступила?

— На тебе задивилась і пас заступила, — сміялась Єринка і при тім пристолочила ногою пас, а рукою кобилу потручувала, щоб через пас відступила. — Кого ж ти в дружби візьмеш? Чую, що ти вже женитися будеш, — запитала його ніби жартком.

— Хто тобі таке наплів?

— Кобила.

— Як так то й таке моя кобила мені про тебе наговорила. Кого за передвожу візьмеш?

— Думала, тебе візьму, але ти вже жонатий будеш.

— Я зачекаю.

— Посивієш.

— Що? Проївся Олекса? Андрій поїхав...

— Не знаєш, коли знов приїде? — запитала і жарт із лиця злетів, а очі на ногу, що в землі великим пальцем ямку копала, дивилися.

— В дружби, обіцяв, приїде...

— Але ми розбалакалися, а весна не жде, — сказала і коней майже бігом з боронами по ріллі співаючи пігнала. Довідалася про все, що їй треба було — у Корнила на весіллю ще дівчиною буде.

Тай Корнило не сліпий був і вуха мав добрі. До того ж і очі дівочі він трохи читати вмів і Єринці на картах, ліпше як сам Никифір, саму правду би сказав. Але мовчав. Боявся, щоб Калина не казала, що він брехні по селу розносить. Але Єринці Андрія навмисно згадав, ніби на жарт, щоб знати який відгук буде. І дізнався, що він дружбою Олексі не буде, так як Олекса бажав.

* * *

Минула весна, Воркун іще одну піч вбивав недалеко від хати, бо одної на весілля замало. Людей, гостей із цілої муніціпальної округи сподівався і треба було приготовитися так, як йому пасувало, побагацьки. Чому-ж би ні? Є, дякувати Богу з чого, тай останню дитину дружитиме. Бє, вбиває глину довбнею, аж чує крик такий діточий у Вакаря на подвірю аж лячно стало. Кинув довбню і побіг подивитися, що скоїлось, що сталося. На дорозі Варварку стрінув, з плачем до нього бігла. — Йдіть, біжіть вуйку, тата коні забили, — проплакала словами.

— Як? Що? Де? Коли? — посипав Воркун словами, а в серцю страх і жаль заскомліли, гірко завили, але вірити не хотілося. Біг мов псом остеклим гонений до хати, а Варварка за ним плачем кричала: — То там, близько ставу! —

Прибіг: є що видіти. Лежить Вакар на ріллі, а Тетяна над ним голосить і підняти пробує. Підбіг, схилився, поглянув, скинув капелюх і перехрестився. — Йди, біжи і скажи Корнилові нехай впряже коні до воза і сюди приїде,

— сказав Варварці, а сам почав іще життя шукати у неживому, надаремне. Тетяни почав питати, як то сталося, а вона крізь плач: — Отой кавальчик з'ораної цілини хотів сікачами посічи, заволочити і вівсом на пашу засіяти. Кобили Андрієві запряг, бо наші хомутами грудниці весною попарили, і що сталося, не знаю. Кобили до стайні з пірваною упряжею прибігли, сікачі он-там-о, а його я тут знайшла. Ще трішки зівав, але життя вже в нім не було. —

Вислухав Воркун — інакше не могло статися тільки кобили, або від комарів, або настрашилися чогось, труднули з сікачами, покійний не вдержав, сікачі по борознах скакали, кинули покійного на дишель перед себе, а звідтіль під себе взяли. Синці і криваві рани на голові і на тілі явними свідками стоять і кажуть, що так було.

Привезли тіло до хати — плач такий, аж серце крає. Післав Воркун Корнила до Дуба, щоб у подушне дзвонами дзвонив і до Поштаря, щоб прийшов і тіло оглянув і в книгу записав. Варварку післав до брата Петра, щоб Никифора привіз і сусідам знати дав про Тетянине нещастя. Погоня така зчинилася, дзвони у подушне дзвонили і в кількох годинах лежав Вакар споряджений на лаві і ціла околиця з десять миль довкруги зо страхом шептала: — Вакар умер; Вакаря коні забили! — і розносила той шепіт далі й далі. Тай Андрієві, Василь Дуб поїхав до містечка, щоб там із Павлом Воркуном порадитися як би йому дати знати. Павло порадив — телеграму пустити і Андрій, замість Корнилові дружбити, на батьків похорон приїхав.

Приїхав Андрій — дурний став. Разом із священиком приїхав рано на похорон, і аж настрашився як побачив повне подвіря, повну хату людей. В хаті плач, мама голосить і семеро дітей, чотири його сестрички і три братчики, заплакані стоять. Йому також люди місце зробили коло батька. Стояв і нікого не бачив тільки батькове напухле лице. А воно неначе сердите було — батько через його кобили смерть знайшов і з гнівом до нього лежить, у гріб із тим гнівом піде. Совість мов хробак ростинку почала його гризти. От-от із хати мав втечи у ліс і там

десь у якійсь норі сховатися, але похоронна відправа почалася.

Священик у чорних ризах і в чорній шапці.

Задзуркала кадильниця.

Похоронний голос священика разом із голосільним Соловієвим змішалися з запахом кадила і з сопухом зіпсутого тіла викликали з самої глибини людських серць вибухи жалісного плачу, придушеного квиління — душилися люди від плачу і себе скорими молитвами ратували. Мусіли. Вакарева смерть не була сподівана — його смерть страшна була. Вони відчували його біль, той біль, що йому смерть завдав. Не було там людини, щоб не заплакала, навіть найтвердша хвилинами гикала...

За кілька хвилин іще гірший плач, плач, що серце роздирає, бо домовину на двір беруть, батько з хати на віки виходить. Поштар, Дуб, Воркун і Підгірний товариша свого, сина землі, виносять. Затиснені в кожного уста, а лиця мокрісінькі від сліз, навіть у Поштаря.

Стукнули домовиною три рази в поріг, винесли на подвіря, поставили на мари, священик батька з дітьми, з цілим домом попращав, а потім болючий плач, гіркий жаль, чорний сум у похід пустилися. Товариші домовину несли аж до церкви з перестанками на читання євангелія на воротях, на перехрестю дороги, (де покійний перший раз сів ніби на свою фарму і там заснув втомлений ходом коли за фармами з Поштарем шукали), коло Воркунових воріт і на церковних воротях. Старий Придій хрест ніс, а Сливка, Дрозд, Волос і Лебедюк хоругви несли. Страшна смерть усі віри до купи зігнала і їх собі служити заставила.

Андрій, йдучи з родиною за трунвою і, почуваючи за собою вину за батькову смерть, неначе боявся глянути довкола себе. Думав, що всі люди кривим оком на нього глядять. Бачив тільки, що вперед нього йшла мама з дітьми, Софія з Іваном і обоє несли по дитині на руках і, що позаду йшов похід, возами і пішки, довший як чвертку милі, але що у слід за ним ішла заплакана Єринка, то він того не знав і не сподівався. Аж у церкві її заглянув. Варварка стояла побіч нього, а Єринка через Варварчине пле-

че на домовину заглядала. Мимоволі приступився і її місце побіч себе зробив, ніби з приличности.

Отак усю Службу Божу і похорон вистояли. Вона плакала разом із його сестрами і, коли завважала сльозу на його лиці, то тоді до нього легенько пригорталась. Відчувала його жаль за батьком і співчувала йому. По відправі, при посліднім цілуванню, потім до гробу і від гробу до воріт, вона у слід за ним ішла. А на дорозі, вона мов старий приятель: — Ти маму тепер не покидай і до роботи не йди, бо що вона з дрібними дітьми вдіє? — Це сказала, глянула на нього зо сльозами в очах і пішла млявим ходом додому.

Йшов Андій додому і йому дурман із ума зчез — Єринка йому дійсність перед очі поставила. Він найстарший із дітей і всім за батька мусить бути. Мама ледве на ногах держиться і відчував, що він для неї одинокою надією остався. Попсула батькова смерть його пляни, сіп'яр зайвим здавався, хати йому не потрібно буде, бо в батьковій житиме разом із мамою, тай Калинина образа зниділа вже була. Лишалася ще заплакана Єринка — але й тут похорон прибив його пориви. Коли б був знав, що до такого дійде, то... на похорон був би не приїхав.

Та не тільки Андрієві Вакарева смерть помішала плянами. З пошани до приятеля, до товариша, до громадянина, Воркуни і Дуби відложили весілля аж на по першій Богородиці. Ціла околиця укрита була смутком і парубки навіть танцю не справили на Зелені Свята. Корнило не нарікав, а Єринка навіть тішилася, що таке сталося, бо інакше приходило до крутого — Олекса не хотів уже довше ждати і для неї оставалося мов по приказці: — Одного горобця пустила б з рук, а потім другого у лісі шукала б.

РОЗДІЛ VIII.

По смерти Томи Вакаря його господарка іншого виду набрала. По похороні зять Іван, Воркун з Корнилом, тай Никифір не відступав, привели її до порядку і передали Андрієві, бо Тетяна як лягла коли прийшла з церкви, то здавалося, що вже не встане, так була охляла з грижі та з плачу. І Андрій, хоч-не-хоч, цілим господарем і защитником цілої родини став. І був би, можливо, здезинтирував, як би не Варварка. Не знав він що куди почати, що робити — нагло на нього впала така відвічальність. Але Варварка його ратувала. Вона хоч була ще дівчиною-підростком, але помагаючи батькові від маленької, знала де що стоїть, кілько чого є, що робити сьогодні, а що завтра і поволеньки привчала брата. Одно без одного, як пізніше казала Тетяна, навіть на двір не хотіло вийти так полюбилися обоє. А час плив, Тетяна видужала і, коли прийшла пора робити сіно, то Варварка в хаті і господарку доглядала, а вона з Андрієм такого сіна напрятали, що самого Воркуна здивували. При тім направляли господарку, що можна було направити, ніби примани їй пробували надавати.

Тай в Андрія скоро жадоба віджила показати Калині свою силу. Можливо, що та жадоба була б іще довго спала, як би не сама Калина. Десь то Никифір дослухав, що вона жалувалася перед Олексою, що через того Вакаревого бельбаса мусіли весілля відложити. Він коні якісь дурні купив і батькові смерть приспішив і, як би не коні, то Олекса був би вже жонатий. Никифір це вчув тай не крився. Розповідав цю новину людям тай Андрієві сказав. І не взяло багато часу, як перед самими жнивами побачив Воркун Андрія з Никифором, як вони готові слупки з воза скидали вздовж дороги попри сіп'яр. Щось недобре мигнулі Воркунові в голові і за серце щипнуло. З тої загадочної цікавости на дорогу вийшов.

— На що розкидаєш стовпчики по дорозі? — запитав Андрія ніби жартком.

— Обгородити хочу пасовиско для своїх коней, — відповів Андрій невинно.

— Але то не твоя земля і на що її обгороджувати, — договорював Воркун з думкою, що, можливо, Андрій отак собі, з дурноти забаг чужу землю загородити для своїх кобилів.

— Моя, вуйку, — хвалився Андрій, весело підсміхаючись. — Я купив її як до роботи їхав.

— Купив? На що купив? Як ти смів? — питав Воркун і дивився на Андрія всякими очима. Були в них і злість і жаль і сум і розпука і безрадність і заздрість і гнів. З лиця зчезла добродушність, згинув усьміх, а на їх місце судороги на устах бігали. А Андрій не завважував зміни ні в очах, ні в голосі, ні на устах і, думаючи про вуйка як завсігди думав, наганяючи коні крикнув: — Часу тепер не маю говорити; скажу вам пізніше на що я купив, — і з тим поїхав.

Стояв Воркун на дорозі гей би приріс до землі. Стояв із збаламученими очима дивився в слід за возом. Кілька разів плач із грудей виривався з гіркого жалю і з гніву, але не знав на кого гніватися — не хотілось йому вірити, щоб Андрій навмисне сам такі збитки йому вистроїв. Якась тайна була вкрита Андрієвою роботою. Обіцяв, пізніше скаже, але що з того? Землю мов би з горла видрав.

Не знати, як довго стояв би був Воркун на дорозі, як би не надїхали були фіри з півночі. Оглянувся, придивився, а то Плешка впереді, а за ним два його сусіди з повними фірами слупків їхали. Вступився з дороги, став коло воріт і ждав сам не знав чого. Поздоровив його Плешка і коні задержав.

— Доброго нового сусіду будете мати, — говорив весело похвальним голосом, не маючи ані півдумочки, що тими словами мов розпеченим жигалом Воркунові печінки колов. — Покійний, старий Вакар, не міг із одною фармою ради дати, а молодий відразу аж дві собі зафасував...

— Він обидві чвертки купив? — запитав до крайно-

сти здивований Воркун і аж до воза підбіг. — Ви звідки про це довідалися?

— Ге, — відповідав гордо Плешка. — Андрій хотів нас усіх здивувати. Я трішки доглупувався тоді, в середу по Великодні, коли він у мене слупки і дерева знадві хаті купив, що він щось у той бік затіває. Тай таки гадав, що то ви його нишком на таку дорогу справили. Думав я собі, що ви схотіли мати його за сусіду і нарадили, щоб землю скоро купив, щоб хтось інший із чужих не втаскався вам під бік. Знаєте, тепер за доброго сусіду тяжко. Люди поріжнилися, сусіди гризуться і один на одного пси здохлі вішає. А ви тому, що зо старим Вакарем жили в злагоді, ліпше як брати, не хотіли молодого пустити від себе. Але як ви його на таке не радили, то видко, що він сам таке виміркував. Хотів, як я кажу, нас усіх здивувати, а вас найбільше. Похвали від вас сподіється, бо, як говорить Никифір, він вас за рідного батька уважає...

— Ой уважає, — сказав Воркун потихеньку, схиливши голову. — Ви кажете, що він і на хату дерево у вас купив?

— Дерево сухе як дзвони купив і коли привеземо слупки то й дерево йому сюди приставимо. Думаю, що він покладе хату отут-о, через дорогу, щоб було йому близько і до мами і до вас і школа під боком буде для його дітей, як матиме.

Плешка був би ще щось говорив, але Воркун, ніби слухаючи, відступався поволі і зазирав плаксивим оком через дорогу на сіп'яр, де, йому здавалося, Андрієва хата вже стояла. Завважив Плешка його нехіть до балачки, сказав дайбоже і поїхав, а Воркун, мов би голки шукав на землі, пішов до свого шпихліра, сперся на стінку від засіка з вівсом, зажмурив очі і хотів себе дурити, що вся та подія є нічого іншого тільки дуже паскудний, сусідський сон.

Стояв Воркун, спертий на стінку, мов сонний. Два сусідські світи кружляли йому в голові і серце ранили. Один світ із старим Вакарем: гарний і добрий був сусід. Трохи самсобою непорадний був, але випливав поволеньки на верх. Багатів. Помагав йому стільки міг і словом

і ділом, а покійний також ніколи йому помочі не відмовляв. Мов би до спілки обидва робили, мовляв, ти сьогодня мені поможеш, а я завтра тобі чи то на весну, чи з сіном, чи зо жнивами. Не рахувалися. Як робота була скінчена і в одного і в другого, то був цілий рахунок, один одного не лишав. Та один клопіт був із покійним, що тілом не сильний був. Заїло нарікав, що свою силу від малого хлопця в панськім фільварку змарнив. Доводив цим сам себе до злости і охоту до роботи тратив. За це він його нераз сварив мов малого хлопця, коли заохота не помагала. Було навіть і таке, що він сам себе скорбив, щоб тільки покійному помогти. З чистим полем він облишився був від усіх. Кожний із сусідів рахував уже десятками акрів кожного збіжжа, а він лиш покілька. Не годен був корчувати ліс так як сусіди корчували. От, хочби він, Воркун. В нього кожної зими покілька зимівників зимувало, бо мав де їх примістити. І не давав їм їсти задармо. Заріже для них свиню, бичка, а по Йордані, як уже трохи дні причиняться, поострить сокири, пилу і жартком-смішком заставить їх ліс стинати отак, щоб у пояс пні лишали. А хлопці бутні. Одної зими більше як двадцять акрів ліса зрубали. Грубе дерево він на паливо і на матеріял постягав, а лом лишився. По весні, як те все просхло, як пустив вогонь, то тільки пні обсмалені лишилися. Другого року кіньми пні повитягав, попалив — лан поля зараз придбав. А Вакар літом по осиці з землі вирубував і поки акер прочистить, то й літо мине. Зимівників не мав де примістити, бо хата мала і дітей повна. Він поміг йому одної зими, бо замість на своїй фармі ліс стинати, хлопців на його фарму завів. А хлопці, мов би змовилися, з іграшки, зима тепла була, великий плай ліса йому зрубали. Близько тисячу бушлів пшениці покійний намолотив четвертого року з того, нового поля. Утіхи та радости такої було... Добре було з покійним, сміху та радости мав з ним багато, невинний був зовсім. Знав, що йому навіть ніколи й до голови не приходило сіп'яра купувати; йому і своєї було забагато. А йому, Воркунові, треба було. От, за кілька років свою фарму майже всю з'оре і де подіється з худобою? Є ніби шкільне, але воно

не таке як сіп'яр. Він уже кілька років уважав його за свого. А тут Андрій.....

Андрій його без ножа зарізав. Файна вдяка за щирість. Хату покладе через дорогу, щоб сусідський гнів не гоївся. Аж захлипав із тої гадки, мов дитина у сні, бо воно так виходило, що гніватися мусить з Андрієм.

Аж учув, що хтось возом на подвіря заїхав. Схопився, став на двері шпихліра, дивиться, а то Андрій. Такий веселий і ще здалека: — Довбні мені своєї позичте стовпці бити. Земля дощами наплавлена і ямів не треба копати хіба на горбах. Тай покажіть мені як лінію вхопити від рога і держати її щоб я не залазив з слупками ні в дорогу, ні у фарму. — Сказав це Андрій з таким легким серцем, з таким захватом, мов той хлопчина, що робить щось такого за що сподіється від батька похвали й диву. А далі почав ніби підхліблятися: — Ви мені покажете як лінію зробити, а я вам зроблю ворота проти ваших воріт, щоб ваша худоба мала куди заходити і виходити з сіп'яру. Може там пастися доти доки я поля не зроблю. —

Слухав Воркун бесіди і, з початку, мов би полин пив, а далі так як би до полину ще й соку з зеленого аґресту добавив — гірка і терпка була бесіда. Але сказана вона була таким любим та невинним тоном, що так поділав на Воркунів гіркий настрій, як ділає ледве тепла вода на болючу рану. Він обернувся, взяв іззa дверий довбню, поніс, кинув на фіру і...

— Там треба буде сокири, зо три шматки, кілька цвяхів, або сяжень дроту, — сказав, заглядаючи у скриню на возі. — В тебе, бачу, нема нічого, — додав і пішов до дривітні за сокирою. Там і цвяхів здибав і катранів найшов тай ще й три бляшанці вкинув на фіру.

Мовчки виліз Воркун на фіру, мовчки їхав до роздорожжа, а там мовчки скоро зліз, взяв сокиру, вирубав три рівні і довгі осички, обчімхав, причепив на їх верхи катрани, прибив одну жердку до стовпа на розі Вакаревої фарми, другу прибив до стовпа на розі шкільного подвіря, трету прибив до стовпа, де кінчилася шкільна огорода на полудень, Андрій приглядався на те все, питав вуйка то про

це, то про те, вуйко одним словом відповідав, аж як скінчив із жердками почав говорити.

— Заверни коні на ту прогалину і стань возом так, щоб з нього добре палі бити. — При цім він сам пішов на прогалину, підняв слупок і почав лінії шукати по жердках. — Дивись, — заставляв він Андрія, — на жердки. Вони рівненько у лінії стоять. Цей слупок не сміє бачити тої жердки, що на розі вашої фарми прибита. Ти розумієш, що я кажу; він мусить на лінії з жердками стояти, бо інакше впинишся з плотом аж у Софії, або у ставу. Накладай на слупки ті банячки, що я вкинув на фіру; на кожний другий слупок від того, що забивати будеш. Вони разом із жердками будуть показувати чи ти лінії держишся. Лізь на фіру і бий цього паля най вижу як ти бєш.

Виліз Андрій на воза, поплював у долоні, примірив довбню і, як розмахнувся, як тарахнув по слупкові, то Воркун аж засвистав. — Ти, хлопче, з початку лехко бий, бо як битимеш так як ти бєш, то твої колики вийдуть розвернені як зуби в пилі — піде твоя лінія в ліс заяців шукати. Дивись! Я вже не годен цього слупка направити. Він нерівно в землю заліз. Розхолітувати і витягати треба.

Повчив отак Воркун Андрія як забивати слупки, пригадав щоб прийшов, як хоче, і взяв від нього той ланцюх яким дріт натягають, запитав чи має скобки і пішов додому.

Але навіть і до своїх воріт не дійшов, як він щось обдумав, вернувся до Андрія і почав раду давати. — Самому трудно палі бити; одного з добрим оком треба, щоб правильно слупки на лінію ставив і держав як ти їх забивати будеш. Де ж ти Никифора подів? Він добре око має.

— Никифір помагає Плешкові і тим другим слупки розкидати.

— Його до помочі візьми і, як надійде, скажи щоб до мене зайшов; поговорити з ним хочу, — сказав Воркун і вже збирався йти, але подумав хвилиночку тай таки до Андрія почав: — Та Никифір Никифором, але я думаю, що й ти мені правду скажеш. Скажи, — питав він пошепки, оглядаючись, — хто тебе нарадив цю землю купити? —

— Та то вуйко Дьордій мені цю землю нагилив, — відповідав Андрій, не вбачаючи в тім нічого злого. — Як би не він то я би ніколи й неподумав був її купувати.

— Щож він тобі казав?

— Казав, що як я не куплю, то хтось інший купить і тоді ми з батьком не будемо мати де худобу пасти.

— Мене не згадував?

— Вас не згадував, але казав, що Ваш Павло може продати землю комусь іншому.

— От, хитрий лис! — прошептав Воркун сам до себе і глянув із кривою усмішкою у той бік, де Поштар мешкав. Він уже більше не допитував Андрія. Ізняв із нього всю вину, здіймив із свого серця гнів і постановив поводитися так, щоб не показати найменшої злої волі і ненависти до нового сусіда. І таки в той час уже не відступав від нього. Вимірював лінію, ставив слупки, держав коли Андрій їх забивав і таки направду тішився коли Андрій із цілої сили гатив довбнею і слупки очевидячки залізали в землю. Старий Вакар ставав йому перед очі. Помагав старому, бо був хирлявий і кволий тілом і душею. Нераз, помагаючи, сердився на нього, бо робота в руках кисла, а цей, молодий, ну, цим хоч-не-хоч мусітиме ним хвалитися. Отак його Никифір із Плешкою застав. Показав Никифорові що й як має робити з Андрієм, набрав веселого настрою і майже побіг додому.

* * *

Воркун жниварку розбирав коли Андрій із слупками надїхав. Від ранку коло неї пипнив. Кожне колісце відбирав, обтирав шматою та приглядався чи триби не вищербилися, чи букші не повиїдалися, чи дірочки не позалоювалися, чи ще кілця в ланцюхах моцні, щоб, як вже зачне жати, не потребував тратити дорогий час за направою до міста їхати. — До міста і з міста — говорив нераз Воркун — не годен за один день поїхати і приїхати. Ніби чоловік витримав би, але коні не залізні, позапалювати можна як би хотів за один день подорож відбути. До того-ж, як щось таке вломиться, за чим треба півжниварки

розбирати, то піде два, а то й три дні задармо з розбиранням, з їханням і зо складанням. Ліпше перед жнивами жниварку пересипати і, як щось непевне, витерте, нове заложити. Тоді є час і до міста їхати і заложити направу як належиться.

А Воркунова жниварка вже вислужувалася помаленьку. Служила вона йому з десять років і, у той сам час, сусідам вигоду робила. Як би був склав ту вигоду до купи, то вона, жниварка, послужила б йому ще кілька років без розбирання, але як було не дати? Жаль би було дивитися як Вакар, Соловій, зять Василь, його брати і інші сусіди пріли з косами, жнучи збіжжа тоді, коли його жниварка вже під шопою стояла. Гріх би був. І жав запорядком так, як кому збіжже запорядком достигало. Гай добре було коли сам жав. Уважно обходився зо жниваркою. Часто мастив, потужував що треба було потужувати, але коли давав на чужі руки, то вже постивав, коли на сусідськім полі тихенько ставало. Чужі руки чужу жниварку навіть не помастять як треба. Одно, що забувають, а як мастять, то тільки капнуть трішки оливи в ті дірочки, що самі в очі лізуть. Тай то без протички, порохи не вижолобають із дірочок, а тих, що десь там у середині то таки навіть не шукають. Сама вязалка нераз так цвікотить як миші під стіжком у подиню, а голка вязати не хоче. Зломиться щобудь — господар відповідає.

Пізніше злекшилося. Василь із батьком купили стареньку жниварку, брати до спілки з Підгірним одну взяли, Соловій собі одну роздобув, одинокий Вакар лишився залежний від Воркунової. А цього року Василь розвязав якось там із батьком спілку і для себе новісеньку жниварку у Павла взяв. Павло не мав часу приїхати і скласти її — на Корнила свою роботу передав і, Корнило у Василя коло нової, а Воркун свою старує, як казала Єлена, порозкидав по подвірю і ждатиме на Корнила, щоб зложив. — Бо з тебе такий ніби велебний механік, що розібрати розбере, а прийдеться скласти то не знає що до чого притулити, — сміялася вона з нього нераз коли він якубудь машину направити пробував-.

А сьогодня ще й Андрій роботу перебив. Вже перед-

вечір був, коли лишив Андрія і, замість жниварку складати, направці до Василя побіг.

— Завтра до східсонця до міста поїдемо, — сказав поспішно, оглядаючись.

— А то що сталося? — запитав Василь, приглядаючись здивовано тестеві.

— Ти не допитуй, тільки набирай у міхи пшениці, ладуй на фіру і коні добре пофутруй, — наглив Воркун бесідою. — Я також наберу фіру пшениці, вишолопаю кожну шустку, що маю і обидва поїдемо.

— Та скажіть вперед, що сталося, — допоминався Василь.

— Скажу тобі в місті, а тепер ані слова. Роби, що кажу, а за решту не бійся, — сказав, моргнув, мов би якийсь могорич Василеві обіцював і пішов скоренько в той бік що до старого Дуба йшлося. Кортіло його сказати Василеві і Корнилові в чім діло, але не обезпечався. Неуважні молоді люди, бесідувати пічнуть, Поштар може довідатися про кольку, що він для нього зрихтувати постановив, і може не датися.

Загавкали Дубові пси, розігналися до Воркуна, він наставив до них своїх два великі пальці, мов би з дубелтівки стріляти в них хотів, вони оббігли його колом, на порозі з'явилася Єринка, насварила псів . . .

— Тато вдома? — запитав іще здалека і ніби жартком дуже серіозно дивився на Єринку; старий дуже любив дражнити дівчат, а спеціяльно цю дівчину; любив її і нераз закрадалася думочка, що вона дуже гарно приставала б Корнилові до лиця, але він і таки сам Корнило боявся, що вона своєї мами натуру унаслідила і, хоч тепер не видно, але як подружиться то . . . .

— Нема тата. Тато з мамою до міста поїхали; повезли шестеро свиней, а звідтам шнурків до жниварки привезуть.

— Як так, то дайбоже; я з тобою не маю що говорити, — сказав Воркун ніби зневажливо. — Ти не бачила сьогодня щоб хтось слупки віз попри вас?

— Не тільки хтось віз, але й розкинув попри дорогу, — сказала Єринка захоплюючим тоном. — Був Никифір,

Плешка і ще якісь люди. Я питала Никифора нащо розкидають, а він казав мені, що то якийсь ренчар купив цілу секцію, хоче загородити і буде череду худоби розмножувати та випасати.

— Не казав, чи той ренчар парубок іще, чи жонатий? — запитав Воркун і моргнув збиточно на Єринку.

— Казав, що той син якогось великого багача-ренчара, тато дав йому багато грошей, він чогось їхав нашою індіянською дорогою, полюбив нашу околицю тому, що вона до ставу припирає, купив землю і хату собі покладе від нас через дорогу, — сказала Єринка одним духом.

— Доброго сусіду будете мати, — сказав Воркун і приглядався крадьки Єринці. Смішне йому було її захоплення і уява якогось ренчара; він сам не розумів чого Никифір якогось ренчара тут притаскав; але щоб трішки Єринку подрочити: — Ти Олексі нічого не кажи, — говорив ніби притаєно, — бо він може того ренчара з заздрости в ставу втопити.

— Олекса тут ні при чім; кожному можна купувати землю як має гроші, — сказала Єринка ще й губами покрутила.

— Так-так, але як зобачиш того ренчара то таки скажи йому щоб не дуже то густо ходив ночами цими дорогами, — сказав Воркун і, моргнувши на Єринку так, мовляв, ти знаєш, що я кажу, пішов додому.

Йдучи дорогою, Воркун длубав собі в голові чого то Никифір таку небелицю Єринці наговорив. Що Єринка повірила то це й сліпий бачити міг, але нащо їй таке говорити? Знав Никифора, що він не кохався в жартах, і троюдити не любив брехнями, тай не чув щоб його Павло, або Калина ускорбили чимнебудь, а тут укривався і жарт і брехня аж реготалася. Вкінці подумав, що то небелиця, переліз огороду і пішов у свою фарму подивитися чи не перестиг ячмінь і, чи молочко в пшениці затугало. З тим і додому прийшов.

Не встиг Воркун прикрутити в жниварці якесь там колісце, як Никифір надійшов.

— Казав Андрій, що ви хотіли мене бачити, — говорив він здалека.

Воркун уже призабув чого то він хотів бачити Никифора і поки пригадав, ренчар на думку приліз: — Я — казав він, прижмурюючи збиточно очі, — хотів би знати чого то ренчар сіп'яра купив, а не Андрій?

— Го-го, то вже дійшло до ваших вух, — засміявся ледвевидно Никифір. — Як так, як вас будуть питати чи то вравда, то кажіть, що правда. —

— Але то брехня і як я можу, скажім, старому Дубови брехню в очі пхати?

— Перепрошаю вас Григорію, бо то не є брехня, а трішки крива правда, — говорив Никифір, заглядаючи Воркунові в очі. — Ренчара тут треба, бо ви маєте зятя ренчара, розумієте? Але нашому ренчареві батько помер і йому гріх цілий рік весілля робити. Це ви таки дуже добре розумієте. Теща з тестем поїхали сьогодня до міста щось на весілля замовляти, чи купувати, але молода хотіла б іще з рік погуляти поки, ніби доти доки ренчареві жалоба по батькові не скінчиться . . .

— То ви думаєте про Єринку і про Андрія? — запитав Воркун шепотом і чомусь і аж засіяв на лиці.

— Ну, а ви думали про кого? — питав Никифір. — За них обох я трішки на гріх пустився, правдою кривлю, щоб Павлові до хати гризоту не допустити. —

— Я не вірю, щоб хтось у таке повірив. Андрій огороду кладе, хату будувати буде . . .

— Ренчар йому платить за роботу, розумієте?

Єлена вийшла з хати і їх розмова скінчилася.

* * *

І пішло! Андріїв сіп'яр наробив такого шуму та руху в околиці, мов би вона була муравлиском, а Андрій ішов і патиком її розшпортав. Всім людям відразу землі забракло. Воркун поїхав крадьки з зятем Василем до міста і західну половину 17-ої сіп'ярської секції купив; всі три, батько, зять і син Павло зложилися, щоб Поштареві досолити, а старий Дуб східно-північну чвертку з тої самої секції до своєї фарми притулив. Кілька днів ніхто крім них не знав, аж сам Поштар рейваху наробив. Думав, що

потішиться з Воркунової чорної журби і вибрався кіньми, ніби до Тетяни, з якимись спадковими фирлядунками. Хотів при нагоді до Воркуна повернути і запитати на що то Андрій сіп'яра городить. Але здибав його коло Андрієвого плота, де сам для себе ворота приправляв. Поштар здивувався.

— Що то ви, Григорію, в чужих плотах діри протинаєте? — запитав, задержавши коні.

— Та то Дьордію таке: Нагилив мені хтось сусіду і думав, що сусід мене за горло зловить і задушить. Але сусід із добрим серцем уродився і мені дірочку лишив до схід-сонця, щоб я мав куди дихнути з худобою і з кіньми . . .

— Відпродав вам? — запитав Поштар і злобно усміхнувся.

— Не відпродав, але за тата свого за поману дав, ніби таку, як вам хтось за свого тата спік, — відповів Воркун і усміхнувся таким сухеньким сміхом, що Поштаря крізь серце аж у пяти шкробнув.

Не договорював Поштар. Завернув коні і додому ґальопом поїхав, а з дому до міста ковпоти здіймив. Але запізно було. В паперах уже стояло, що Василь Дуб західної половини 17-ої секції властителем став і його за горло зловив.

Звертівся Поштар мов лев у клітці і давай на 7-му секцію скочити хотів. Але й тут ґрати Павло йому підставив. Намовив гомштатника з 6-ої секції, щоб східну половину із 7-ої секції на себе записав, бо там є цілий рік вода в потоку, пасовиско добре, господарку може з гомштату до головної дороги перенести і буде склеп і церква під боком. Злакомився гомштатник, а сам Павло на Годсонбейську секцію завдаток дав. Здасться. Як не відпродасть комусь то худобу випасатиме; швагер, Василь доглядати буде.

Кулаки гриз Поштар і кричав мов несамовитий. Обіцював, що всім Воркунам голови порозбиває і не буде жалувати, як його на доживотний кримінал засудять. Додому приїхав і до сина Івана незнати чого пішов. — Синку, Іванку, — крізь плач говорив, — Воркуни з нас

духи витискають! — А Іван: — Тату, — говорив він з недобрим серцем. — Самі ви цей вогник розпалили, то грійтесь і най вам буде мило. Я з 19-ої секції собі чверточку придбав тай Василь ворота мені зробить, щоб якийсь час так було, як дотепер було. —

— Ой було, було, — покотив люто словами Поштар. — Всі ви змовилися проти мене за моє добро, яким я вас усіх напихав тоді коли вам воші очі виїдали. Але Бог добрий і нас подоброму розсудить. — І з тим додому пішов і прямо до попа вдався, щоб чорну службу наймити і при тій службі кожному ворогові свічку засвітити і держати ті свічки так, щоб вони скапалися, щоб його вороги скапалися так, як ті свічки скапаються.

Чи та чорна служба не була, чи Бог її не послухав, ніхто окрім Поштаря і попа не знав, але що Воркун не скапався і не ворога, але великого приятеля для Поштаря з себе вдавав — з банькою оливи до жниварки до нього купити пішов. Прийшов, говорить, мов би вчора сватами стали. — Пшеницю з Корнилом жнемо, — говорив весело. — Така, кажу вам, як ліс і повилягала. Мусимо тільки в один бік жати; я йду вперед з дручком і направляю, що можу, а Корнило жне за мною. Дуже поволи робота йде, полотна солома набиває, вязалка не встигає вязати і хвилинами задушиться жниварка що ні взад ні вперед рушити не можна. Заклясти кортить, як меду лизнути, але клясти гріх при хлібі. А ви вже свою вижали, чи жнете ще? — запитав, щоб почути який у Поштаря голос.

— Петро з наймитом жнуть, але чи скінчили, не знаю, — сказав Поштар таким сухим голосом аж-му горло дер.

— От бачите, як то файно нас Бог ділить, — почав Воркун словами мастити. — У вас один син і у мене один; у вас чверточка землиці і у мене одна; наляйте мені ґальон оливи, бо нам не стало. Знаєте, не помастиш — не поїдеш. А нам, Дьордію, землиці вже не треба, у нас уже путерія висихає і нам так, як то у співанці співають, сяжень землі, штири дошки і спасення з неба...

Поштар ухопив баньку, взяв ліхтарню, вийшов, увійшов, тевкнув повну баньку коло Воркунових ніг і: — Заплатите, чи записати? — запитав коли за ляду зайшов.

— Запишіть, бо я вичерпався тепер із шусток тай кури не несуться; помашині увесь довжок заплачу, — говорив Воркун приязно. — Ви звідсіль не втікаєте, тай я не маю куди посунутися. Мусимо Дьордійку, в одній громаді свій вік коротати. Зрівняв нас Бог і з фармами і з синами і з попами і з церквами...

— Гай-гай, Григорію, досить уже кольок; я вже затерп від них і не відчуваю, — сказав Поштар і вертівся поза ляду мов би шукав чогось такого, щоб не шкода було у Григорія кинути. — Возьміть ці ножики до жниварки, що ваш Павло передав, нехай мені тут не заважають, — сказав і кинув мішечок із залізом на ляду. — Всі ви вмієте різати моє серце та ще й вертіти, щоб кров текла, — додав із жалем. — Лицем ви світите, що ви ліпші від мене, а чи мило вам було коли ви вчули, що Андрій землю купив? Право ви собі були присвоїли, що та земля ваша і ніхто не смів купувати, бо вам треба, бо ви Воркун, а Вакар із сином нехай би був у став ліз...

— Та вже пропало Дьордію, шкода розмазувати, — сказав Воркун потихо; кольнув його Дьордій, до совісти дібрався і вона його трішки стидом запашила, бо правду говорив.

* * *

Та совість, не совість — землі треба, худобу нема де пасти, діти ростуть і до року на Воркунах тільки шкільна секція лишилася вільною, а довкола неї, мов навколо бочки з свяченою водою, люди чекали, щоб ніби її освятили і на ліцитацію пустили. Решту, де що було обгородили і, як казав Воркун, з нової Канади стару зробили. Не встояла також і індіянська дорога. Андрій Вакар викинув її зо свого сіп'яра, а Павло Дуб із сином Василем вигнали її з 17-ої секції. Мусів для неї Соловій, як муніціпальний радний, прорубати дорогу від Дуба аж до Дрозда і на потоку міст поставити і, також, продовжити її трохи від ставу до Воркуна, щоб вона не блукала лісами, але йшла попри школу і попри церкву. Лишилася ще з неї, раз на все, ота частина, що бігла, почавши від по-

луднево-східного рога Тетяниної фарми, попри став до дороги між секціями 35-ою і 34-ою, а там далі держалася вже забитих у землю слупків. Сердився Поштар, бо він гей би так, як би на боці лишався, але не було ради. Нова, противна йому політична керма громадою керувала, а він мусів так, як індіянська дорога, йти куди ніби більшість хотіла ходити. А Андрій...

— Я йду до роботи, мамо, — говорив він по жнивах. — Ви вже дасьте собі раду вдома без мене. Никифора лишу, щоб вам поміг снопи в стіжки звезти, а потім при машині мене заступив. По штрайку я вже вищу плату діставав, три долари на день і за це трох робітників тут можна найняти. Соловія я згодив щоб до весни мені хату, стайню і шпихлір поставив, а ви з Никифором доглянете, щоб робітників зимою знайти, щоб ліс на моїй фармі стинали. —

— Роби, як уважаєш найліпше, — годилася Тетяна. — Я собі раду дам без тебе.

На тім їх мова скінчилася — Андрій до роботи поїхав, а Єринка на ренчара ждала.

Ще на весні Олекса старости прислав; Поштаря і ще там якогось, свого сусіду. Калина і Павло з пошаною приняли хліб і сіль, раді були добрим людям, але Єринка як розболілася десь тими днями коли Олекса сказав їй, що старостів пришле, то вже й старости прийшли, а вона встати чи не хотіла, чи не могла, Бог її знає. І таки змарніла була дівчина аж личка позападалися, а старі, слово по слові, згоду зробили, що, як вона подужає, зроблять весілля в тиждень по Зелених Святах. Гірко Єринці спалось; щоночі подушка мокріська від сліз була; але ради не було. Андрій поїхав і серце її поніс із собою, але їй і слова марного не лишив до якого б вона могла сяку-таку надію привязати. І тепер таки дійсно вяла, сохла дівчина і хто знає, що була б вчинила з собою, як би був старий Вакар смерти не пожив. І, як було на світі таке диво, щоб смерть радість приносила, то воно тут так ся стало — чорний смуток, чорну журу Єринці прогнав бодай на хвилину.

Але Єринка з радости не скакала, що Вакар умер. Жаль і сум її обняли; батько її плакав, як мала дитина,

коли Корнило цю чорно-сумну вістку приніс до хати і вона той плач відчула. Вакар для неї такий близький здався, мов батько рідний. Куди ходила то плакала, а вже на похороні то з цілою Вакаревою родиною в одно зіллялася. Там її серце було, там і свою душу хотіла вложити. Тетяну цілим своїм єством хотіла обнимати, цілувати та потішати в її горю і матірю кликати їй хотілось. Забула за свою маму, за все забула і Андрієві на дорозі його обовязок зглядом його матері пригадала.

Тішилася Єринка тоді, коли батько з пошани до свого помершого товариша постановив весілля відложити. Цілувала його мов ляльку. Мама трохи сердилася, але мовчала.

Прийшов час, що вже можна було весілля робити, та Никифорів ренчар шкоди Олексі наробив. Збаламутив Никифір вперед Єринку, а потім і Калину. Єринка двоїла; альбо Андрій, альбо ренчар, але й хотілось, щоб обидва були в одній особі, а Олекса.вже лишався на запас до якогось часу. Тай Калина двоїла: жаль Олекси було, але ренчар...

Соловій, як ставив ніби ренчареві хату, то Никифір і Плешка помагали. Никифір у день коло хати помагав, а вечером, він у Дуба ночував, Калині байки говорив, картами кидав, з руки читав і все те на одно сходило: ренчар! Золоті зуби, золоті перстені на кожнім пальці, бензиною їде, Воркунів зять, Бил, нехай сховається від нього. Стоголові череди худоби — очима не досягнеш, кінця їм нема, а коней як трави та листу. Як куди перейдуть раз, то спасуть траву, землю на порох зібють і потім на тій землі лиш бодяки ростуть. Слухала Калина і очі свої у двоє більші робила, аж страшно було. Часом сумнів до неї закрадався і вона Павла питала чи є у тім хоч трохи правди. А Павло, шкрібався в голову — не хотів харамана гнути — і на відчепне казав, що, можливо, воно трохи пересадно, але трохи й правди є в тім. Він знав чому Никифір такі баляндраси Калині пускав і тільки посмішкувався, бо спокій у хаті був, тай Єринці хотів догодити.

А Єринці Никифір Андрія ніби ренчара, малював так як її серце хотіло і вона про ренчара думала, а на Андрія

дивилася. Бистрим конем за нею приїде мов лицар і відібє її від нелюба . . .

Одно з одним склалося так, що весілля між Богородицями не відбулося ані Єринчине, ані Корнилове. В Корнила стара Сливчиха як заслабла десь по св. Петрі, то до пізної осені з постелі не вставала. Копав Сливка криницю, викидав із ями глину, а Сливчиха зо втіхи, що матиме з чого гарну приспу довкола хати зробити, щоб на весілля гарно було, коритом ту глину носила тай, як казав Никифір, порунтала собі щось у середині і мало не минулася. Про весілля й мови не могло бути, бо як його робити, коли господиня на постелі ледве жива лежить. А в Єринки сестра Олена дитину невчасну мала перед самими жнивами. Корови доїла, а одна десь на дріт колючий дійки порубала, Олена вмивала ті дійки, щоб її видоїти, корову заболіло і ногою Олену вдарила. На руках її Никола до хати заніс, мов неживу і здавалося, що їй виходу вже не було. Та якось видержала, але на весілля до Єринки не пішла би була ще й зимою. Доглядали її по черзі і Калина і Єринка і Николова мама, бо перша дитина тільки півтора року мала, хлопчик і йому потрібно було мами.

А зимою весіль ніхто не робить, хіба мусить, бо яке то весілля зимою?

— Весілля не є тільки для молодих, — говорив Воркун. — Для них шлюб, а весілля, це для батьків гонор. Своїх дітей вони дружать і чим більше гостей тим більший гонор. А в зимі хіба тільки для своїх, бо де сусідів і знайомих помістиш? Найліпше по весні і по жнивах, бо між ними забагато мух і псують страви. —

Через таке то весілля Корнилове і Єринчине відложено аж по Вознесенню.

* * *

Минула зима, прийшла весна, Великдень непомітно проминув, бо, як казала Єлена Воркун, він не цілий був; Служба Божа у Світлий Вівторок правилася; люди весну скінчили; Корнилові і Маринці вже заповіди в церкві піп голосив; а про Андрія ані чутки не було. Соловій хату

скінчив, поґонтив, Никифір з Тетяною толоку зробили і хату обліпили — ціла Андрієва господарка мов би з землі виростала і з горбка на Дубове подвіря порожним оком дивилася, бо ніхто ще в неї життя не посадив. Зиркала Калина дуже загадочно на ту господарку і навіть крадьки ходила оглядати — вагітна багаством, здавалося їй, та господарка була. Але ренчар із Андрієм у її думках билися. Як би ренчар, серце би радувалося, а Андрій?

Люди вперто говорили, що то Андрій землю купив, що хату збудував, а Никифір чутку пустив, що він, Андрій, жінку собі здалека привезе з великим багаством. Калина все те чула, але недовіряла. Як міг Вакарів бельбас на таке зтягнутися? Звідки він таких грошей набрав, що коні купив, фарму обгородив, що цілу господарку збудував і скільки ліса зрубав зимою? Це міг зробити тільки Никифорів ренчар із золотими зубами — баки їй забив Никифір отим ренчаром.

Але як всьому рветься терпець і кінець приходить, так і тут з Андрієм до кінця доходило. Олекса наглив, Калина тратила віру в ренчара і схилялася до Олекси, Павло мовчав, Єринка в розпуці ходила, тай сам Никифір здвигав плечима, не знаючи, що далі ворожити і таки думав, що, можливо, Андрій якусь собі іншу стежку надибав і всього тут відцурався. Робив він щось там коло Андрієвої хати, аж Єринка прибігла і з плачем до нього:

— Вуйку, ви нас із мамою ренчаром дурили, але скажіть коли Андрій приїде?

Глянув Никифір на Єринку — серце заболіло.

— Заждім, — казав він до неї, — до Зеленої Неділі, а там, як не приїде...

— — — — — — — — — — — — —

Приїхав Андрій вночі з пятниці на суботу, а раненько Никифір до нього: — Хлопче! Судний день надходить! — говорив він мов би сварив Андрія. — Як любиш, як до серця пристає, скажи їй своє слово, нехай серцем не вмирає. Знаєш про кого говорю.

— Що ж я мав би робити? — запитав Андрій сердито-сумно. — Згоди я від її мами не дістану, тай вона, можливо, вже другому своє слово дала.

— Дала, недала, не твоє то діло. В понеділок танець буде, а ти на той танець іди і замов один сабаш для неї. Як прихильна тобі, піде гуляти з тобою, а як ні, то . . . Але шкода це говорити! Ти гулятимеш, скажеш їй, що старости вечером пішлеш. Як згідна, руку тобі стисне і втіха лице її вкриє. Тоді безпечно Воркуна й мене у старости шли, а ми вже раду дамо зо старою.

Прийшла Зелена Неділя — Понеділок Зелений прийшов, Єринка, ще в неділю бачила когось, що конем коло Андрієвої хати мов би крадьки їхав і оглядав — серце в неї відваги набрало і в понеділок із Олексою танцювати відмовилась. Спокою їй не давав, мозолив її щоб уже раз слово дала, а серце вперлося і такого слова не пускало.

* * *

По бійці з Олексою Андрій Єринку додому відвів, а вечером старости до неї прийшли.

І засватали, а в тиждень пізніше весілля відбули.

РОЗДІЛ IX.

Отакого то заколоту наробив Андрій Вакар у громаді на Воркунах. Несподівано і несвідомо він його розколотив і сам у його вир пірнув. Виринув із нього, сам собі на диво, подружений з Єринкою і з господаркою, яку на дуже велику розчинив. Дивувалися люди, бо ніхто ніколи й думки до голови не припускав, що такий, дикий, Вакарів хлопчисько, котрий до недавна від людей у ліс втікав аж ріще тріщало, зможе наробити громаді стільки клопоту. Таж певне було, що коли б хтось кілька років тому пророкував таке, то навіть він сам витріщив би був очі і не взяв би був таке пророцтво за гонор, але за насміх над ним і втік би був у ліс від нього. А покійний Вакар як би був жив, то довго сіпав би був себе за ніс поки був би повірив, що то не сон а дійсність. Таж він на Воркунову згадку тоді коли вони йшли від Поштаря другої неділі по Василевім весіллю, що до такого може прийти, ніби, що Вакар може посвататися з Дубом або з Поштарем, казав, що, як би таке сталося, то він сам нову церкву збудує на хвалу божу. Не вірив покійний, що таке диво можливе, хоч пізніше, коли Іван Поштар оженився з Софією, він набрав був трішки віри у такі дивні діла, але у таке діло, що його син ожениться з Калининою донькою то тут сама віра не хотіла показуватися. Пропасть велику бачив між своєю і Дубовою родиною. Він знав, що коли б до Калини ангел з неба зійшов і грімким голосом казав: — Калино! Ти маєш подружити свою любу донечку, Єринку, з сином Томи Вакаря, Андрієм, бо така є божа воля, — то вона такому ангелові за таке казання крила була б обмикала і зо злости скоріше на саме дно пекла була б пірнула чим мала на таку зневагу пристати. Тай таки самий добродушний Воркун ніколи навіть і не подумав, що той Андрійко з кудлатою головою вструже йому такі збитки, яких він тільки від свого найбільшого суперника міг сподіватися.

Але, як казала Єлена Воркун, кожному Бог долю приписує і від неї ніхто не втік і не втече. Таке й Никифір потверджував коли Калині картами ворожив. Зятя, говорив він придушеним таємним голосом, буде Калина мати такого, що всі люди будуть їй завидувати. Бог їй такого зятя приписав ще тоді коли не Єринка, але вона сама родилася. І той зять буде носити таке подобіє і походити з такої фамілії яких вона може недолюблювати, але божий припис є приписом якого мусить вона приняти. Інакше кара божа на ню спаде.

Отак то воно одно з одним склеїлося. Андрій громаду роздражнив, мов джмелів у дуплі. Пожалилися своїми жалами сусіди, пожалився трішки Андрій, а вкінці, по весіллю, на цілу громаду і на нього самого душевний спокій насів, а в тім спокою до роботи всі взялися. Кожний, окрім Воркуна і Поштаря, нової землі собі придбав у двоє і втроє більше як мав і та земля до роботи всіх гнала. Треба було, бо кожний у довг заліз. А тоді довги були ще страшні для людей. Довг, говорив Воркун, то так як короста. Ятриться він і спати не дає і навіть тоді коли чоловік свічку до церкви купує то він гей би так як би наперед Бога пхався і пальцем покивував, мовляв, я перший, а потім Бог. Боялися люди довгу і щоб його збуватися, землю чистили-орали, щоб вона сама себе виплачувала. Тріщали ліси від сокир і від вогню, тріщала цілина від моцних плугів-хащоломів запряжених до кількох коней, моцувалися люди і зазирали сусід на сусіда щоб один від одного з числом оброблених акрів дуже далеко не втік. При такій роботі перша велика европейська війна людей захопила.

Але війна війною — далеко вона чинилася, от тільки говорили про неї. Нагнала вона трохи страху тим у кого молоді хлопці були, а в кого не було хлопців то тим так як би її й не було. От тільки задирків було трохи, бо декотрі любили австрійського цісаря, бо на маневрах його бачили тоді коли при війську служили, а декотрі в рускім царю залюбилися тільки тому, що він був руский. Але ці дві любві залежні вже були від календарів яких люди до війни читали. Одним прилягали до душі згадувані в тих

календарях незабутні фрейтори, капралі, цуґсфірери, комісняки, шайки, карабіни, шаблі і спомини про те, як то в співанках співають: — Раз на варті я стояв коло маґазину..., або, Горіхове сіделечко і кінь вороненький, ой поїхав на війноньку жовняр молоденький... — і вони якось так як би за цісарем у війні стояли, а другі, читаючи інші календарі, взносилися духом на уявлену велич руского царя і про велич його держави, засипаною церквами та монахами від востока до запада, і вони, хоч-нехоч, за царем тягнули. Та з такого стану одинокий Поштар пробував користати так як і в кожному ділу він за користю дивився. Хилився він до царя і страшив тих котрі проти нього виступали, що права їм повідбирає і з гомштатів повигонить як не будуть сидіти тихо. Але це було тільки так про око, бо як одні так і другі раді були, що не належать уже самі ані до цісаря ані до царя і, коли б котрий будь із них, цісар чи цар, посягнув був рукою по Канаду, то навіть такі суперники як Поштар і Воркун перші вхопили б були ту руку зубами за пальці і відгризли б їх в обороні свого нового краю. Це так було з політичного боку, а зо звичайного то війна була собі на думку Воркуна така сама бійка як та, що між Андрієм і Олексою за Дубову Єринку була, тільки на більшу скалю. Билися ніби царі своїми жовнірами за гонор, або, як казала Єлена Воркун, билися тому, що їм Бог розум за гріхи вкорочував. Звідсіль і на людей падала Божа кара за те, що з віри виходили.

— Але яка нам з тої війни була кара, — говорив пізніше Воркун. — Була вона карою тим котрі билися, а ми то так, як приповідка каже, куркам смерть, а людям весілля. Отак і в нас було. З початку війни, першого року, то були й страхи, були якісь накази, були заборони то на одно, то на друге, але потім усе втихло. Ходили поміж людей якісь люди, заохочували молодих записуватися до армії, але в нас якось так зайшло, що не було кому записуватися. Жонаті молодяки не записувалися, бо як лишати вдома молоді жінки з дрібними дітьми на господарці. А хлопців таких щоб могли записуватися не було. Аж при кінці війни була погоня за ними коли вони за войну

попідростали. Тоді кількох їх забрали, а між ними і Поштаревого Петра взяли. Поза те нам не зле ділялося.

— Гріх казати, але така кара з війни яка нам була приписана, дуже слабонька була і ми почувалися так як би цілком безгрішні були, бо замість бідніти, ми очевидячки багатіли. Зайшло воно з того, що на другім році того братовбиття, ціна на наші продукти почала так подурному підноситися вгору, що нам аж дивно було. Хто ж таке бачив, щоб за малого підсвинка три десятки брати. Не довго перед війною за нього і три доляри трудно було дістати. А пшеницю, яку ми колись на силу розпихали по пятьдесять центів за мішок, по два долари з чубком за бушель нам платили. А худоба, ну, сотка за куцого бичка входила, бо з хвостом уже більше вартував.

— Не без того щоби те, що ми купували не підскочило з ціною вгору. Але те не дуже значне було, бо кожний мав грошей досить так, що платив і ще лишалося. Перед війною йшли люди до міста, везли яйці, масло і дріб і міняли ніби за марфу. Маленькі рахуночки були, от там часом кілька доларів склепар нараховував. А вже війною то навіть стидно було як рахунок нище десятки за куплену марфу виходив. Купували люди всяку марфу, цілими скринками і яблук і грушок і сливок і брусквинь і одежу всяку на вибір і витребеньки всякі і як рахунок підносився до сотки то платили ми його крамареві з легчим серцем як колись платили кілька доларів. Таж сам я купив смушеву шапку за вісімнадцять доларів так легенько без торгу як колись купував шапку за долара.

— Підбичовували нас війни і хто вже мав поверх сотки акрів обробленого поля і мав череду худоби то з гордости понад ліс дивився. Дуріли ми трішки і не доглупувалися, що такий торг довго не може тривати. Розкидали грішми і дітей наших псували — вчили ми їх марнотравства. Бо коли ще мій Корнило парубочив то візьме він бувало в неділю в кишеню чверточку з долара, заплатить танець, як є, і принесе ще шустку додому, а в той час хлопці десятки носили в кишенях. Прийдеш бувало до Поштаря до крамниці вечером, чи в неділю, чи в свято, а там повнісенько молоді. Підлога поколіна вкрита лушпи-

ною з горішків, чеколяд у кожного повні кишені, содову воду розливають, шпуряються помаранчами, а одні з боку і в карти грають з купками доларів перед кожним. А вже як був танець, то замість содову воду, горілку флящинами носили. Рейвах такий по дорогах і бійка за бійкою йшла. Дуріли молоді, а з ними й старші виходили з віри. Розпаношувалися, бо було зза чого. Аж інфлюенза людей трохи вгамувала та нарозумила.

Але в тім самім часі, почавши від Андрієвого весілля і скінчивши геть-геть поза інфлюензу, діялися й інші події в громаді. Окрім старого Вакаря жили ще старі Дуби, старі Воркуни, Поштарі, Соловії, Тетяна, їх діти їх сусіди і всі вони не дармували. Несло їх життя отак.—

* * *

— Ви куди своїми жовтими чобітками такі ковпоти здіймаєте? — питав на сміх Григорій Воркун Тетяни Вакар, зобачивши її як вона, йдучи боса і, придержуючи спідницю, совгалася по розмоклій дощами дорозі мов по леду.

— О! Вже сміється верша з болота! Які я ковпоти здіймаю своїми чобітками такі ви порохи збиваєте своїми постолами, — сказала вона, поглипуючи насмішливо на Воркуна. Він також був босий, штани мав підкочені аж поза коліна — коні вів із шкільної секції. — Ви чи не на ліцітацію коні зловили? — питала коли вже йшли обоє, чалапаючи болотом. — Я також у той бік справилася і не знаю як зайду. Вже того дощику дав Бог такого, що, як ще трішечки додасть, то повимокає збіжечко. Долинами пополі вже вода стоїть, земля не приймає більше.—

— Та, що ми зробимо? Мусимо приймати, що Бог дає. А ви чому пішки?

— То так мої зяті мене рихтують, що пішки мушу ходити, — відповідала Тетяна ніби сердито, але й гордо. — Один узяв троє коней цілину орати, другий узяв двоє пні тягнути, а третий узяв пару ніби за себе і за мене шарварок відробляти і вже тиждень минув, як позабирали

і жаден носа не показав. Думає один з другим, що мені коней не потрібно.

— Хто-ж вам винен? Ви даєте, а вони беруть. Не дайте...

— Не дайте! Добре вам казати, не дайте! Вони сами беруть. Прийде один з другим і навіть не питає, лиш каже, я беру, мамо! І беруть і коні і машинерію і всячину і поки я надумаюся сказати щось, а вони вже на воротях, тай ще й руками махають гей би я була їх любка.—

— Ой Боже, Боже! Як тяжко ви бідуєте зо своїми зятями, — бідкався насмішливо Воркун. — За якийсь день вони й вами поділяться.—

— Таки правда, що бідую, — доказувала Тетяна. — Де є друга така дурна теща щоб її маєток розтягали зяті так, як мої мій розтягають?—

— Нема, ніде нема! Такої як ви то й зо свічкою не годен знайти, — посмішкувався Воркун. — А що вам на око впало з Дьордієвого маєтку? Чи не хочете всі коні й худобу закупити?

— На що мені його худоби. Спробую візок і ту конину купити, що покійний нею їздив, як люди не остічуться і ціну не підібють у двоє більше як візок і конина варта. Знаєте, як тепер люди на ліцітаціях дуріють із тим підбиванням.

— А вам на що візка й конини?

— Ге! То вам можна візками їхати, а мені не можна? — всердилася Тетяна. — Я вже собі заслужила на візок. Не годна я ходити пішки до доньок так як колись ходила; ноги мені ночами скіпають, спати не дають. Тай тепер чую, що в кісточках так як би грани насипав, але йти мушу. —

— Та де мусите! От повертайте до мене, йдіть до хати, побалакаєте собі з Єленою; вона також починає кривати; а я тим часом коні запряжу. Поїдемо разом.

— А ви що там таке розроманцувалися обоє! — говорила голосно Єлена з порога.

— О, бачите, як мене пильнує, — засміявся Воркун, отворяючи ворота.

— Вас обоїх як би тепер намалював, то й мертвий

засміявся би як би йому показав образок, — жартувала Єлена, приглядаючись обоїм, як вони до хати зближалися. — Ви куди в таку розкаль пустилися? — питала Тетяну, приглядаючись її ногам. — Дивіться як почервоніли.

— Гарячку болото зтягає, — говорила Тетяна. — Каже Никифір, що якебудь болото помагає на ноги як болять, але треба босому ходити. Я тому черевик не вбувала; хоч тепер, у таке болото, у черевиках гірше йти як босому; і справилася пішки йти. От, думала собі, за одним заходом і на ліцітації буду і ноги трохи вилічу. — З цією бесідою обидві до хати зайшли.

* * *

— Вам не потрібно було б їхати сьогодня на ліцітацію за візком і за кониною як би ви були зробили так, як покійний Дьордій хотів, — говорив Воркун із удаваним смутком, коли їхали уже з Тетяною на ліцітацію. — То всьо було би було ваше.

— А я казала і кажу, Богу дякувати, що я не вдуріла і не злакомилася на його маєток, — відповідала Тетяна з погордою. — Дванадцять років я прожила вдовою і за той час сина Андрія оженила і чотири доньки подружила і, тепер, як би мене ноги не боліли, то здавалося би мені, що цілий світ за ноги держу. Але й так ноги перестають боліти як уся моя саранча до мене збіжиться. Пять доньок, пять зятів, син, невістка, а внуків то вже й дорахуватися не можу. Мій покійний, нехай з Богом спочиває, не придбав маєтку, але хату лишив мені повну як вулий. А діти ліпші як маєток. Покійний Дьордій дуфав у маєтки і що з того? Через своє захланьство дітей своїх збувся і, як знаєте, коли вмер то ніхто не хотів поховати як належиться.

— Можливо, що воно інакше було б сталося як би ви були засіли на його маєтку, — достоював Воркун свою думку. — Не розтягли би були маєток чужі як пси стерву.

— Е! Ви якийсь ніби трохи розумний чоловік, але не ростите вже, — сказала і глипнула боком на Воркуна.— Ви знаєте чого Дьордій хотів; наймички йому бракувало;

і, думав, що я бідна вдова, злакомлюся на його маєток тай замість своїх дітей йому стану догожати. А мені його на яку кольку треба було? То не в краю, де не було що їсти. Тут, дякувати Богу їж, аж розперізуйся і знаку не зробиш. Та-ж ви також; такий із вас господар; мусіли дозичувати дітей, бо вам не ставало, ну, не було кому їсти, тай хата пустіла. Жити для старої стерви, а ще такої як був Дьордій, то навіть гріх. Яка з нього користь? Дітей, як знаєте, не любив. Своїх порозганяв, а моїх то був би і на ліцітації попродав. І я таки кажу, що християнин котрий не любить дітей не повинен родитися. На якого лиха жити такому? Любити себе самого і думати, що як би не він то світ запав би ся, то з таким життя нікому нема. А маєток без дітей то так, як роса без сонця. Файна вона як на неї сонце світить, як ранок погідний, а як нема сонця то вона собі звичайна водичка. Нема в ній ніякої любости. Гірко мені було, самі знаєте. Думала, що не видержу, але діти мені сили наливали. І перебула, дітей подружила, знаєте . . .

Тетяна втихла на хвилинку, Воркун глянув і таки добре здивувався, побачивши, що її лице мокрісеньке від сліз. — На, маєш! — сказав він із сміхом. — Я думав, що вам співати забаглося, а ви якийсь жаль відкинули мов сир у ворочок і сльози дзером течуть.

— Та я не хочу плакати, але якась така радість у мене до серця підходить коли про своїх дітей думаю, що замість співанок сльози виливаються. Не гіркі і не жалісні, але якусь мені спрагу гасять, любов до дітей підливають. — Говорила це Тетяна і при тім веселим, заплаканим сміхом голос свій причепурювала. Попри Андрієве подвіря їхали . . .

— Баба! Баба! Баба їде! — кричав, мов би його жигалом пік, найстарший Андріїв син, побачивши Тетяну на Воркуновім демократі. На його крик із хати викотилися ще троє внуків тай Єринка з одним на руках стала на порозі. Діти одно наперед другого бігли до воріт, щоб бабу в параді до хати завести. Воркун задержав коні. Тетяна злізла, діти вчепилися до її рук і до спідниці, тягли на подвіря і наробили такої втішної гамірні неначе не баба,

але мама з міста приїхала. Щось вона тулила кожному з них у долоню, вони приставали, заглядали в долоню, а потім іще з більшим запалом чеплялися до баби.

З'явився і Андрій із стайні. Поговорила Тетяна щось із Єринкою, повиталася з онуком у неї на руках, наказала щось Андрієві, вернулася у супроводі дітей на дорогу, попращалася подіточому з дітьми, вилізла на демократ...

— Просила я Андрія, щоб їхав також на ліцитацію і поміг мені де що купити, — говорила ні зо сваркою. — Як він є коло мене то ті, збитошники, чоловіки не відважуються підбивати ціну. А він каже, досить вам вуйка Воркуна, бо я не маю часу по ліцітаціях волочитися. Отой вичищений горб, казав, йде орати. Там трохи пісковато, тепер дощ вимочив і легко оратися цілина буде. Свариться зо мною, що я щось старе люблю купити. Радив мені щоб я собі новий візок купила, а кобилу дав би мені котру небудь із своїх старих, але я обміркувала інакше. За нове треба заплатити купу грошей, а його кобили як не жеребні, то з лошатами тай таки жирні дуже, — ліпше таки мати і візок дешевенький і конинку таку, що коло кожних воріт стає. Бабі ліпшого не треба...

Поминали Дубові ворота.

— Калина, сваха, гнівається на мене, що за мною внуки розщибаються, а від неї сторонять, — говорила Тетяна з жалем. — А я що тому винна? То її внуки так як і мої і нехай робить якось так, щоб вони її любили. А то вона запишниться і згори на внуків дивиться. Так вона ніби гордиться ними, любить їх так як сонце в зимі гріє. Підуть до її хати, а діти, знаєте, не знають що то сісти тай сидіти, на всьо хочуть подивитися, в кожний закутчик заглянути, всьо хочуть своїми пальчиками помацати, а це для неї так, як би хтось їй вугликів гарячих у пазуху кидав. Там, каже вона, не йди, там не дивися, те не мацай, не бігай не покрикуй, а як що дітям дає то держить так щоб діти її з рук виривали. А діти тут нічого не жадні, всього мають доволі і, як даєте їм щось як вони беруть від вас, то дивляться вам у очі, за любістю вашою у них шукають. Як нема тої любости; діти дуже чуйні на неї; то шкода їм давати щонебудь. Возьмуть, але то так: як

даєш — так приймають. Тай тому діти від Калини здалека держаться, хоч вона їх всячиною гулить до себе...

— То таки треба мати щось до себе інакше шкода заходу, — сказав Воркун.

— Та що треба мати? Гордість із свого серця треба викинути; оту гордість, що робить християнина заздрісним і захланним. Покійний Дьордій думав, що понад нього нікого нема, що він найліпший і найсправедливіший і найдобріший і, що він тільки один знав, що кому треба. Як мій покійний умер, він прийшов уже помолоченню щоб я йому за машину заплатила, тай почав мене вчити, що з дітьми робити. Ти, казав він, Тетяно здохнеш тут із такою дрібнотою. Другого чоловіка не дістанеш, бо нема такого дурного щоб прийшов на таку громаду їдців робити. Як би я був тобою, я би пороздавав діти поміж людей то на службу, то таки так, як комусь потрібно, а собі лишив отого, що ще коло цицьки; такого ніхто не схоче; і тоді злакомиться хтось на тебе, якийсь вдівець і мала би ти господаря коло хати. Що я йому сказала то вже не памятаю, але знаю, що вийшов із хати такий, як би йому повну помийницю помий на голову вилляла. Не говорив до мене аж коли Ганна вмерла. Але й тоді я його збештала, як лиш сама хотіла, бо хто ж то винен був за її смерть, як не він? Катерину відпудив від хати мов чужого пса, що приходить до вас і яйці їсть, від Івана ворожим плотом відгородився, а Петра, знаєте, як він його збувся. Ганна тільки Петром жила, бо він був її одинокою надією на старі літа, а старий його на заріз войні в руки дав. Де ж ви виділи такого батька, щоб ішов і комусь там мельдував, що його син сякий-такий, слухати не хоче і нехай-го на войну беруть! Тай прийшли, хлопця з плуга зтягли, забрали і Ганні серце вирізали. А Петро був як лялька, у маму свою вдався. Послушний був, але знаєте, молодезолоте, хоче десь вийти, такий вік, що до хлопців, до дівчат тягне і не без того, що десь не припізнився, тай у кишени щось не мав. До того ж він до якихось представлін узявся, до тих читальників за ставом пристав і як літо так зима дивись, а він уже повертає за моїми дівчатами, щоб на якісь там проби йшли. Я не боронила дівчатам,

але Дьордій казився і доказився. Ганна як забанувала за Петром, так її та, якась флюенза, скінчила. Стратив сина і жінку в гріб загнав і мав іще лице над нею плакати. Ажня кольки кололи, коли він слинився над покійною...

— Приймив він кару на цім світі, — завважав Воркун, — бо не солодко йому жилося цілих сім років по смерти Ганни.

— Бо він лиш про своє стерво дбав, хотів цілий світ пролиґнути, але, Боже мені прости, вдавився. Просила я Івана і Софію щоб якось погодилися, бо він батько і належиться йому якийсь пошанівок так, як у десять божих приказаніях стоїть, що шануй батька і матір твою щоб тобі було добре жити на землі. Але тут батько має свою землю, а син свою і обидва посвойому добру хочуть жити без приказаній.

— Значить, що за землю пошанівку в дітей не купиш, — сказав Воркун.

— Аби ви знали, що ніхто не купить, — твердила Тетяна. — Купіть торбину цукру, солодкий він, але на-довго не стає, а пошанівок то так як вода в криниці. Раз ви її викопали і поки життя вашого черпаєте з неї воду. А Дьордій у свою криницю з пошанівком булгання, каміння великого накидав — прочистити не міг коли прикро прийшло.

— Як би був не женився з тою, якоюсь Явдохою, а держав далі у себе Олексу з жінкою, то ліпше був би вийшов. Обоє не злі були, господарку добре доглядали...

— Олексові треба було ґрунт записати, а Дьордій хотів наймички і наймита без плати.

— І знайшов...

— Думав, що то буде друга Ганна. Покійна хату гріла, сонце до неї як могла так впускала, а він ходив і бурчав. А ця прийшла і, замість гріти, вона вистуджувала хату. Він зачав іншої бурчати, вона не терпіла, а він не стерпів і аж у суді впинилися. По суді він до криміналу на три місяці сидіти пішов, а вона вернулася додому і поки він відсидів то з господарки малощо лишилося. Своїм синам та зятям пороздавала. Потім знаєте як то було. Пробував відібрати половину маєтку, що на

Явдоху був записав і те, що вона як сидів забрала, але що з того? Покійний був уже варівкий на середину; ото його їхання та невчасна їда своє зробили. Казав Іван, що ракго точив і одно з одним до шпиталю його загнали...

— Добре би було, як би Іван був хоч поховав старого, як належиться, — сказав Воркун, — а то якось покійний минувся мов би десь у ставу втопився і тіла не могли знайти.

— Чи я не казала Іванові? Софія аж плакала, щоб старого привезти і на його цвинтарі поховати коло Ганни, але коби то був самий похорон! Іван поїхав, пішов до шпиталю, а там і шпиталь і дохтори і всяка віра йому папери підсували підписати. До того ж і адвокати збіглися, як каюти до здохлої худобини. Наобіцяв їм покійний, що заплатить за їх роботу, вони повірили і...

— Всі тепер збіглися і всьо на ліцітацію виставили,— додав Воркун.

* * *

Ліцітація на Поштареву господарку не була така шумна, як були сподівання. Людей зійшлося багато, але якось втягалися і скрадалися з купівлею. Акціонер аж захрип був і сердився, що люди мов на сміх подавали таку ціну, за яку шкода було горло псувати. Коні, що вартували колинебудь не менше як пятьдесять доларів, починали люди десяткою, а як добивали до двадцятки, то вже була границя. Акціонер брався на штуки і подавав на початок свою ціну, але не помагало. Думка, що в тім маєтку не було щастя, не було доброї парти, вбивала в людей охоту щонебудь купувати. Навіть і Тетяна, коли виставили конину на продаж, то завагалася була бити на неї. Але сам акціонер зловив її на слові. Він поставив ціну на десятку, а вона подала, ніби на сміх, пятку. Він вхопив ту пятку, як вона потім казала, в зуби, люди в сміх і дехто з того сміху підкинув півдолара, Тетяна докинула півдолара, акціонер крикнув раз, два, три, продав! І вона, хоч-не-хоч, заплатила. Так саме і з візком сталося. За вісім доларів його купила. А землю то вже таки Воркун з Тетяною на силу для Івана купили. Близькі сусіди не

хотіли купувати, а шпекулянти, що приїхали з міста завважували ту нехіть і не дуже охочо підбивали Тетяну. Рада в раду, акціонер із банкирем щось порадилися і на Тетяні фарму лишили. Підписала вона обіцянку, Воркун поручився і тим ліцітацію закінчили.

* * *

— Най вам Бог дасть парть! — казав Воркун Тетяні коли з Іваном упрягли для неї конину до візка і подали їй ліци в руки. — Як з містка під горб не зможете видрапатися, то зачекайте, я вас вибичую, — додав жартуючи.

— Гай-гай! Я вже не на один горбок видрапалася, а ви думали, що я не вдам, — відповіла Тетяна гордо. — Зачекаю вас вдома.

Тай таки правду говорила Тетяна, що вона не на один горбок за свій вдовиний вік видрапалася. Лишив її покійний Тома з семеро дрібних діточок і, здавалося, що не бачитиме у своїм життю світлої години. Сама ледве животіла, десятеро дітей привела на світ! Софія була вже одружена, Семенко перший громаду на цвинтарі розпочав, Андрій уже вилітав із гнізда і своє будував — лишалося ще семеро ротиків, чотири старших дівчині, три малі хлопчики, а всі від одного року до чотирнадцять, на її руки.

— Не знаю, чи вона довго видержить зо своїм кагалом, — говорив зажурено Никифір до людей на Вакаревім похороні. — В неї лиш пушка духу, а сили в неї такої, що курка, що хоче здихати, її зніг звалить. Гріх був би, як би ми, сусіди, лишили її на видиму смерть.

Чи якраз така Никифорова бесіда, чи таки по сусідській доброті, сусіди не лишили Тетяну, як казав Никифір, на видиму смерть. Сам Никифір, хоч до роботи не вдатний був, сердака свого ніколи не скидав, але став їй мов брат за дорадника великого. І куди не ходив, то все про бідну вдову з семеро діточками говорив. В перших роках прийде було весна, чи сінокос, чи жнива, а він на якесь маленьке святце уже толоку до неї скликає. І накличе такого народу і з кіньми і з возами, чого вже коли треба було, що за день нераз усю потрібну роботу зро-

блять. А в зимі він бувало поназганяє зимівників і таки сусідських хлопців то й ліса дещо зрубають і дров таких на подвіря натягнуть, мов на якийсь склад. Потім поріжуть пилами, поколять і рівненько зложать у стирточку вздовж плота, щоб просихали. Тетяна бувало дякує людям і плаче з радости, а на Никифора дивиться як на святого.

І так, рік за роком, віджилава Тетяна. Вже таки першого року вона десь так скоро сили набрала, що аж людям дивно було. Всюди собою вганяла. Варварка з Евдокійкою в хаті, а вона на подвірю порядок робила. Тай діти якісь вдалися такі, що гей би так як би їм мами не потрібно було. Варварка якось так уміло той, як казав Никифір, кагал зицирувала, що навіть однорічник Василько, котрого по діточому назвали Цульо, не завертав нікому голови. Був він забавкою молодших сестричок котрі, замість ляльки, годували й вбирали його на всі лади і виносили та виплекали щось таке, як сміялася Тетяна, що не видно було ні рук ні ніг, лиш толуб і голова котилися по землі. Тай порядок був у хаті. Варварка ходила до школи літом, але коли батько помер, її наука скінчилася, за господиню обібралася. А вона була смілива дівчина; куди не пішла, чи до вуйни Єлени, чи, як вони називали, до вуйниної Марії, чи до Теклі, то все призиралася як то в них у хаті, як вони їсти дають, геть до всякої роботи приглядалася. Тай не забувала, але у їх хаті такий порядок заводила. Стане бувало з Вдокійкою, порадиться, що варити, що робити і зараз з таким поспіхом робота йшла гей би десь у далеку дорогу мали відходити. Наварить, наляє в миски, поставить на стіл, зажене голодний кагал і їж, файно їж, інакше на дворі впинишся.

І слухала Варварки дрібнота. Вечером, літом на дворі, а зимою в хаті, наляє їм вона води в цебер щоб милися, бо так вуйнина Марія зо своїми дітьми робила. І милися, Цульо зовсім у цебер ліз, потім втирали одно одного, вдягали сорочки, клякали під ряд і говорили за Варваркою молитви. Навіть Цульо клячів, клав ніс у долоні, жмурив із побожності очі і зиркав крадьки чи вже не скінчили, чи вже не христяться. По молитві всі йшли спати під ряд на

постіль під одну верею, а коли вже Тетяна йшла спати і дула хрестом та хрестила рукою спячий кагал, то там уже не було дітей, але безформенна купа чогось такого з чого стирчали разом і руки і ноги і де-не-де по голові. Нераз пробувала вона зробити порядок, за Цульом шукала, щоб не вдушився, але з її роботи не було втіхи — солодкий сон дітям псувала. Цульо вилазив досвіта перший із тої купи мов курятко зпід ковочки і з іграшки качався по сплячих, поки всіх не побудив.

Не мала Тетяна клопоту з дітьми; ніяка слабість між них не заходила; каліцтва ніякого не було, хоч хлопці коням попід черева лазили, по стайні повзалися, по деревах лазили, в болотах купалися, але жадна холєра їх не чеплялася. Росли, засмалені сонцем і напоювані до схочу свіжим молоком, крепкі та тугі як ґума. Тетяна дивилася на них і серцем раділа, що матиме з ким старого віку дожити.

А вже якої смілости та відваги десь Тетяна набрала, то й рівні їй не було. Несподівано вона у ту сміліcть і у ту відвагу вбрела. Третього року потім як перша велика війна почалася, купці за худобою вганяли. Купували на око і хто був тугий тай таки розумівся на продажі, то й по сотці за ситі воли брав. А Тетяна у продажі ще не бита була. Прийшов купець, Шрапнелем його звали, а вона на нього спустилася. Я вдова, казала вона, семеро дітей маю і ви не схочете мене оскорбити. Дасьте мені таку ціну, як людям даєте. Худобу мою видите. Три бики пятьрічні, два по чотири роки мають і дві ялові корови. Всі ситі, як подушки. І приобіцяв Шрапнель, говорив, калічив словами, що він Тетяна дасть багато гроші за худоба, бо він знав, що вона мав багато діти, що вона не мав чоловіка і так дав їй завдаток тай наказав, щоб вона тоді й тоді пригнала худобу до пан Поштар, де він дасть їй багато гроші.

Прийшов той день, взяла Тетяна найстаршого хлопця і наймолодшу дівчину і худобу пігнала до Поштаря. А там уже насходилося людей, худоби такої нагнали, повний Поштарів пастівник. Загнала свою худобу до череди тай між людей пішла; люди про війну говорили; бо Шрапнеля ще не було. Незадвго приїхав він і двох па-

стухів на конях привів. А Шрапнель грубезний був чоловяга; ніг своїх через живіт бачити не міг, а голова здавалося не на шиї, але таки на плечах сиділа. Рудий аж червоний був. Лиця мав такі товсті та грубі, що й носа мало видно було. Приїхав, заставив пастухів, щоб худобу почислили, щоб рахунок із його погнутою, чорною книжечою сходився і зараз таки почав доплачувати, не встаючи з візка.

А Тетяна стояла з боку тай слухала кілько хто за худобу діставав. Той за три штуці три сотки взяв, той за пять штук чотири сотки, бо мав лиш два бики і дві ялові корови, а корови дешевше платилися, як бики і чоловік не нарікав і далі і далі, аж на неї черга прийшла.

Глянув Шрапнель на Тетяну і ніби жартувати почав. — Я вам файні гроші буде дав за ваша мала худоба. —

— Гай давайте, давайте най вижу кілько дасьте за моя мала худоба, — сміялася Тетяна і дивилася як Шрапнель рахував для неї жовто-зелені десятки і якось так гейби вагався чи дати більше, чи менше. Кілька разів числив, додавав, то відбирав, а вкінці зважився і дав.

— Правда, я вам велика купа гроші дала, — говорив утішно Шрапнель коли Тетяна відрахувала три сотки, поставила їх в пазуху, а три десятки держала в руках і числила в голові кілько то їй він дав разом із завдатком. Виходило чотириста тридцять.

— Ой, ні пане! Ви замало дали! За сім штук худоби мені більше належиться. Давайте більше!

А пан навіть уваги не звертав. Щось він там із Поштарем говорив, а вона підійшла тай його за рукав сіпнула. — Чуєте! Грошей більше давайте, бо ви замало мені дали! — сказала і чути було по голосі, що в неї на злість збиралося.

— Більше? — обізвався гей би здивований Шрапнель. — За що більше? Я ваша худоба купила, я вам гроші багато дала, ви гроші взяла енд ґатс ол! — докінчив він по анґлійськи.

Тетяна вислухала Шрапнеля, пронизила його не-поближньому очима і, обернувшись від нього, подумала щось — стидно їй було признаватися людям, що вона так

тано худобу продала. Хвалилася вона нераз, що вона може дуже легко собі раду дати без чоловіка і тепер хотіла щось потайки від людей зробити щоб грошей більше дістати. Мигнула їй думка про сина, Андрія. Дала б йому знати, щоб за нею заступився, але знала, що Андрій найменшої образи не пропустить сухо. Хотіла Воркунові сказати, але стидалася, бо він їй завсіди наказував, щоб вона ніколи сама нічого не продавала, бо в продажі з купцями треба сумління на бік поставити і купців словами так як би за волосся, або за печінки рвати щоб більше докинули. Твердий народ оті купці! Вкінці сама до себе усміхнулася і до Шрапнеля обернулась.

— Слухайте пане! Не жартуйте з бідною вдовою, але дайте, що їй за худобу належиться, — сказала прошеним голосом. — Бодай сотку докиньте!

— Сотку? Ти дурна баба! — сміявся зневажливо Шрапнель. — Я тобі за худоба дала багато гроші. Не хочеш, гроші віддай і худобу собі забери додому, — сказав останнє по англійськи.

Тетяна закліпала очима — мови не розуміла і Поштаря запитала щоб пояснив те, що Шрапнель наговорив. А Поштар худоби не бачив тай навіть не питав Тетяни чому вона більше грошей домагається і, по своїй натурі, до свого пояснення додав, що з бабами торгувати то так, як камінь гризти, тай тим її збувся.

Глянула Тетяна на обох, поправила клубочок із грішми під серцем, зібрала дітей перед себе і пішла поза стайню, де були ворота до Поштаревого пастівника і за кілька хвилин побачили її люди з худобою коло тих воріт, що на дорогу виводили. Здивувалися люди, а Шрапнель як зобачив, лють у нім запалилася і малощо візка не перевернув, коли злізав із нього. На миг ока зліз і, мов велика бочка з короткими ногами і з великою головою, подріботав за Тетяною. Біг, аж живіт підкидався і кричав: — Гей! Баба! Що ти робиш? Ти вдуріла! Я худобу купив, я тобі гроші дав . . .

Але Тетяна не розуміла мови і вдавала, що не чує і не бачить Шрапнеля. Гнала худобу і вже на воротях була як Шрапнель її вздогонив. — Заверни худобу! — кри-

чав він і сам хотів на дорогу бігти, щоб худобу завернути, але Тетяна йому дорогу заступила. Він у один бік, а вона вже там, він у другий, а вона вже йому в очі дивиться тай сміється злобно. А на подвірю регіт такий — люди задармо на комедію дивилися. Зо злости Шрапнель на штуки взявся. Почав ніби бігти, Тетяна за ним бігла, а він раптом обернувся і наставив свій живіт проти неї. Вона з розгону як бухнеться в ту, його стодолу, він додав від себе сили і відлетіла Тетяна, мов би її хтось шпурив, аж ногами задерла.

Боже милий! Як схопиться Тетяна, як вхопить свою лозову жердку, якою худобу гонила, як пічне Шрапнеля мастити вздовж і впоперек аж лоскіт ішов. Тай діти Тетянині не дармували, за мамою вступалися і періщили грубого напасника мов би з подушки порохи вибивали. Люди зо сміху заходилися, Шрапнелеві пастухи в долоні плескали мов на виставі, а бідний Шрапнель вертівся, вимахував руками, боронився, але молотьба невставала. Діти, здавалося, утіху велику мали з тої бійки, бо відбігали і прибігали і морскали старого лозовими, сирими патиками куди вгодно було.

І допекла Тетяна Шрапнелеві. Зловився він руками за голову і давай втікати. Він втікав, а Тетяна з дітьми підганяла і палицею по голові, по плечах прала. Попри курник біг, зобачив двері і шусть, мов пес у буду, і у курник сховався. Лопнув дверми і тихо, а Тетяна буком по дверях: — Чекай ти паршаку! — кричала люто. — Отам з курми, з курячими вошима будеш ночувати як не додаш те, що мені належиться! Я на тебе спустилася як на чоловіка сумлінного, думала, що ти серце маєш і не схочеш бідну вдову оскорбити, а ти тим своїм стервом смердячим трохи з мене духи не випер . . .

Тетяна кричала, сварила, її люди обступили, Воркун приступив, Поштар прибіг і допити почались. Розповіла про все як було — люди плечима поздвигали. Ніде правди діти, ошукати хотів Шрапнель бідну вдову. Кожний її худобу бачив і по своїй і по своїх грошах судив, що Шрапнель десь так як дві сотки доларів Тетяні не додав. Тільки Поштар стояв в обороні арештанта. Він ще і криміналом

Тетяну страхав і сварив, що вона з чужими людьми йому на подвірю галабурду вчинила. — Що ж він, пан Шрапнель і його пастухи подумають про мене, про вас і про всіх нас? Скажуть, що ми дикі, якими ми й є, бо як продаємо, то правимо як за рідну маму, а як купуємо, то хотіли б за дармо дістати. Знаю я це і мені нераз аж стидно, що я до вас належу. А ви порозумному зробіть так, як він вам казав. Віддайте йому гроші, а худобу собі додому заберіть. Сам я чув, як він це казав.

Слухала Тетяна мови і якось дивно очима на Поштаря кидала. — Дьордію! — почала вона коли Поштар скінчив. Ліпше би було, щоб ви своїми словами вдавилися, бо гіркі вони гірше полину. І, як ще будете договорювати і ту стерву в курнику обороняти, то так вас зчешу оцим буком, що забудете яка сьогодня днина. Чи не робила я так, як він, песій син, казав? Худобу собі забрала, гонила, а йому жаль стало, бо я працю свою йому з рук вирвала і, замість доплатити він проти мене своє ґелево наставив щоб я голову зломила і дітей всиротила. Хто ж би не був дикий за таке? Самі ви би цапки ставали, як би він вас так як мене оскорбив.

— Що ж ви думаєте робити? — запитав Поштар і вертів сердито очима то на курник то на Тетяну.

— Буду-го держати в курнику доти, доки не заплатить решту грошей. —

— Але це розбій на гладкій дорозі, — доказував Поштар. — Яке ви маєте право домагатися більше грошей? Ви худобу забрали...

— Він худобу в мене купив, дав мені завдаток і обіцяв, що по справедливости доплатить так, щоб я не була кривдна. А він мене скривдив у двоє, бо тицьнув мені за худобу отак, щоб дурної баби збутися, а потім ще бійку почав.

— Він вас не бив...

— Не бив? Бився би він по стінах тай ви з ним. Я йому це не подарую. Як не доплатить зараз, то я Андрія і Івана, зятя приличу. Поїде або повезуть його звідсіль тоненького як мушку. Витрясуть із нього неодну кривду, що він із людей бідних здрав. Як засудять нас до кримі-

налу, то жалю не буде, бо будемо знати за що сидіти будемо.

На згадку Андрія і Івана Поштар звертівся — не добром справа пахла. Тай Воркун уже тепер умішався. — Ви, Дьордію, знаєтеся добре з Шрапнелем, нарозумте його, бо шкода чоловіка. Що він хотів Тетяну ошукати, то це й сліпий міг бачити. Але невдалося і, замість зарібку, він щоіншого нахапав. Тепер нехай утреться мов по пиві, нехай доплатить жінці, що їй належиться і нехай втікає щоб дехто йому де що не докинув. Кілько ви люди думаєте, Тетянина худоба варта? — запитав він стоячих.

І пішла гутірка поміж людей — худобу Тетянину оцінували і вкінці договорилися, що як Шрапнель не схоче додати Тетяні двіста двадцять і пять доларів, то сто сімдесять і пять таки мусить додати.

— Випустіть Тетяно арештанта нехай Дьордій йому вирок громадський прочитає, — сказав Воркун вдаючи дуже поважного.

— А як втече? — питала Тетяна недовірчиво.

— Не бійтеся! Худобу діти додому пігнали, а ви гроші в пазусі маєте.

Хотіла Тетяна двері відчинити, але не могла. Поштар прийшов їй на поміч. Відвів її на бік, а сам почав до Шрапнеля говорити, що бійки вже не буде і, що Тетяна зброю зложила і жде перемиря.

Вийшов Шрапнель із курника, люди з пошани до нього сміх придушували. Він оглядався справді так як злодій котрого на гарячім зловлять і притім і сердився і злостився і хотів йти геть, бо було й стидно й сумно й смішно й дивно і горіло і свербіло і пекло і курячки пахли і сонце очі сліпило, а цілий почувався мов би з гарячої купелі виліз, а коли шепнув йому Поштар у вухо громадський вирок, то його мов би хтось ножем вколов десь там зо споду. — Рабунок! — крикнув і лизав завзято свої грубі уста.

Але в тій хвилині закалатали на дорозі ґальопом кінські копита, люди оглянулися, а то Тетянин Андрій настрім-голов конем гнав. Братчик малий його повідомив, що пан маму їх бе-зневажає. Влетів у ворота, кінь дуба став коло людей і, поки на ноги кінь став, Андрій був уже

коло Тетяни. Та не встиг він до мами слово сказати, як Воркуна до нього мов би щось шпурило. — То таке Андрійку сталося, — говорив він і голос свій усякими сміхами закрашував. — Продала мама худобу, пан Шрапнель платив, не-доплатив, потім переплатив, мама віддавала і передала, не могли обоє обрахуватися, жартували, дражнили одно одного, аж тепер уже полагодилися. Пане Шрапнель! Досить уже тих жартів. Вже́ми досить насміялися, а поголодніли, — кликав він до Шрапнеля. — Верніть жінці гроші і розходімся.

Шрапнель блимав очима, люди прижмурювали очі — не розуміли з початку чого то Воркун таке щось блеяв, що ні пришити, ні прилатати. Але Поштар скоро зрозумів. Він відвів Шрапнеля на бік, щось обидва пошептали, Шрапнель, не кліпаючи очима, подивився на Андрія, полапався за кишеню, потім ще раз глянув у той бік, де Андрій стояв, неначе оцінював його скільки на нім може заробити і, вкінці, витяг скоренько із задної кишені грубий пулярес, порахував десятки, дав Поштареві, Поштар справився з привички класти їх у свою кишеню, але глянув на Тетяну, а його очі Андрій схопив, і він, погладжуючи кінці десяток долонею, підійшов до Тетяни з такою повагою гей би він до пропою приступав і: — Ви мені щось там, у склепі винні і, як хочете, то я гроші сховаю, ви прийдете, обрахуємося і я видам вам решту, — сказав із доброю зичливістю.

Але на це.Андрій, замість Тетяни, за грішми руку наставив. — Давайте сюди, — сказав легенько, але таким голосом, що, мовляю, як не даш, то зараз світа божого не побачиш. — Давайте, нехай порахую, — додав, беручи гроші так, мов би свиню за лабу ловив, щоб її на фіру висадити і до міста везти.

Порахував Андрій гроші — двіста доларів Шрапнель додав і тепер посмішкувався ізза людей мов повний місяць коли трішки у мраці сходить.

Отак-то весело дія закінчилася. Один із пастухів поїхав з Андрієм і худобу Тетянину забрав із Андрієвої фарми, а Шрапнель, як добрий купець, що дивиться за своїми ділами сто років наперед, повитався з Тетяною на пра-

щання і, жартуючи просив, щоб вона подарувала йому на память свою жердку.

— Чому ні! Такому сумлінному купцеві, як ви, варта й дві дати, — сказала Тетяна коли їй пояснили Шрапнелеву мову. — Беріть! А мені діти іншу вирубають у лісі, бо вона придається.

* * *

Тетянина пригода з Шрапнелем несподівано з Тетяни героїну велику між людьми зробила. Якийсь інший дух між людьми повіяв, коли люди ту пригоду одні одним переказували. Вони її доточували, приточували, надточували так, щоб вона у їх уяві більш світлішою виходила, бо вже навприкрилася їм була Шрапнелева добра, купецька натура. Якоїсь зміни хотіли люди і раділи коли вчули, що Тетяна гей би так, як би їм стежку показала, ніби у той бік, на зміну. З насолодою говорили про ту пригоду.

— Чи чули ви, як то Вакариха отого псявіру, ніби пана Шрапнеля, буком зчесала? — питав із веселим сміхом хтобудь коли стрінув когобудь і дебудь.

— Чу-ув! В млині був і чув! — відповідав хтобудь із таким запалом неначе він своїми руками те діло чинив. — Розповідав нам там один, що на власні очі бачив цілу комедію. Казав: але била, била, і в курник загнала!

— Добре зробила, — прихвалював хтобудь і із притиском голосом котив. — Йому вже давно належалося щось такого, але не відважувалися люди . . .

— То мусить бути дуже відважна жінка, що до нього роги наставила.

— Видно, що відважна. Жаден із нас хлопів такої відваги на таке не показував, хоч нераз серце плакало таким плачем, що зуби ціпить, ніби тоді, коли ми свою худобу і свині мов би в дарунку йому давали.

— Кажуть, що він тепер дуже помяк. Говорив мені один, що йому недавно худобу продав, що він уже не той, що був колись. Давніше бувало він прийде з таким фуком, що, мовляв, ти в мене значиш те, що я вчора з'їв і, часом огляне худобу, а часом лінується з візка встати тільки запитає скільки штук худоби на продаж, витягне гроші, дасть завдаток, накаже коли й куди худобу пригнати і

поїде. І, знаєте, як то було. Прижене господар товар, він кине оком, але на худобу не дивиться, а на хмари і, хоч худібка така сита аж улискується; замість поговорити полюдськи, він як крикне, на якого ти дідька мені таке дрантя пригнав? Та ж воно не варта того завдатку, що я тобі дав! Забери собі його геть із моїх очей і завдаток віддай!

— Здурманіє господар... Гонив худобу, пляни вкладав, ясне світло йому в голові світило і присвічувало як він ніби там якийсь довжок віддавав, там якусь стару машинерію доплачував, там давав завдаток на нову, там рату за землю платив, там податку збувався, дітей убирав, щоб до школи мали в чім іти, а тут, тарах! І не то що додатку за худобу нема, але ще й завдаток верни! Завдаток? Та ж він завдаток уже розпустив...

— Та, хоч Бог високо, а цар далеко, і поки би Бог увидів, а цар учув, вернув би йому завдаток із добрим придатком і на худобу іншого купця би знайшов, але.. задиратися з дітьком... шляк-го трафить без мене... ніби отак чоловік поміркує і на прозьбу перейде, просить, пане Шрапнель, змилуйтеся! Та ж моя худоба не гірша від тої, що ви вже накупили і декому навіть нѐзлі гроші дали. А в мене, дякувати Богу, є ще худібки на продаж тай свиней від чотирох льох годую і з ким як не з вами я незадовго в долоні вдару?

— І ніби зачує таку мову Шрапнель і вдає, що то марниця, але якась дивна людськість у нім відізветься комусь добро вчинити і він ніби й сердитий хотів би бути, але й подобріє, тай жартом свою доброту укриє і питає, а скільки ви за свої телята правите? А чоловік, зімнятий мов у кишені хустина, не знає яку би то ціну дати, щоб було з чого і спустити і, щоб дітька не роздражнити. Думає, міркує, і вкінці скаже, а він, ге! Який мудрий! Бравбись але нема! Дурні тепер ліс малюють, а я тобі і половини не дам із того, що ти правиш. Хочеш, бери тільки й тільки, а не хочеш — твоя воля. І як хтось на бесіду вдалий був, то вирвав де що на могорич, а кому язик не служив, то сам собі винен був.

— А як він тепер?

— Го-го! Він тепер усьо по знайомости купує. Відразу каже, що те й те дасть, щоб потім гніву не було, бо гнів людськпй не мама, коли скипить.

— Та не тільки він, але всі ті, що у нас щонебудь купують, інакшим оком на нас глядять А як котра небудь жінка привезе збіжже, і як ще вона в кирпі і в староkраєвім кожусі, то й нумер добрий дають, і на послід леда-що відтягають, і вага добре важить, і пшеницю суху як шріт за вогку не беруть, і головня не пахне, і, навіть, руками глибоко в збіжже не пхають, щоб провірити, чи нема там морозоватої, або посліду з пшениці.

— Кажуть, що навіть на мливо не треба вже чекати тиждень, щоб нам, ніби не-знайомим змололося. На другий день черга приходить, тай муки пшениця більше видає, хліб із неї вже не гливкий...

— А свині наші то вже важуть тут майже так само, як важуть у різні. А то бувало, говорили такі, котрі за тим слідили, що свинку тут зважуть і кажуть, що до ваги не доходить, ціну збивають, а піде до різні і десь їй подорозі дві, або три десятки фунтів прибуде.

— Та то так: продавалося і купувалося більше на око, як на вагу. Як господар привіз свині і був не-підголений зо два тижні, бо не мав доброї долоні брича поострити; з мозилями дуже була, або як складав снопи та багато колючок із рожі набилося, а сусід також не мав нічого острого, бо веприків чистив і вийшло так, що мусів неголений до міста їхати; а купець, замість на вагу дивитися, на нього призирався та міркував скільки фунтів такий господар важить, а тим часом вага своє робила.

— Правду каже приповідка, що без бука нема науки, — казав хтось.

— А Вакариха показала нам, що чорт не такий страшний, як його малюють, тільки треба до нього рукави закотити і відваги трішки набрати, — докидав інший.

* * *

Отак-то люди Тетянину пригоду з Шрапнелем словами і своїми кривдами причепурювали. Відвагу вона в їх серцях збудила не на таку якусь чинну, але бесідою пробували себе потішати, що таким кривдам уже вічная память.

А сама Тетяна, по тій пригоді, зодва тижні зо страхом лягала і зо страхом вставала — боялася жінка щоб Шрапнель за образу гонору її до суду не віддав, а потім не мстився. Але проминуло - минулося. Сам Шрапнель замість до суду, або мститися, приязнь їй велику та любу показував і, також, як вона сама пізніше трішки стидливо сміялася і казала, що він її місяцем (місис) називав.

Не зле жилося Тетяні. Добрі люди, як перед пригодою, а по пригоді ще більше нею заопікувалися та помагали, бо як казав Никифір, з такою жінкою варта було сісти і хліба зїсти. І при тім вилінювалася вона поволеньки зо своїх клопотів, мов стара курка зо старого, пошарпаного піря на весні, і замість них багацькими пишками обростала. Дивно було людям, що поки Вакар жив то всьо, ціла його господарка, ціла хата якась така квола показувалася, що аж жаль було дивитися; діти ходили мов би страхом годуванні; якийсь немічний сум чорною хмарою тяжів усюди і діточа веселість і втіха рушитись не могли; а по його смерти уся та кволість цілком десь зчезла. Можливо, що його смерть була як грім у чорній хмарі — блискавицями підре, стрясе і вихрів заставить щоб її роздули, рознесли і зігнали з ясного неба — так вона той глумливий сум подерла, стрясла, а він зливою-сльозами полявся і розійшовся. В ясні проміння Тетянина господарка поволеньки вдягалася. Діти її, здавалося, аж бухтіли так росли, як тісто в кориті, а сама вона замість старітися в молодиці нишком записувалася. Бігати починала до вікна, разом із Варваркою, дивитися хто йде, коли на подвірю пси загавкали.

Ріс-зростав Тетянин маєток — хата ставала тісною — дівки росли. Парубки вже не містилися в хаті вечорами та неділями, бо, як казав Никифір, Варварка, перша канадійка в громаді, тай Вдокійка за нею, а потім Зеновійка і Парасинка, всі у чіпцях родилися і жури в них не було, що в самоті свій вік дівочий проживуть. Більшої хати треба було для них, для гостей веселих, молодих, для весіль гучних, бо, коли Андрій женився, то Плешка з Никифором мусіли на лаві стояти і грати, щоб гості струментів не подушили.

Та, як казала Калина нераз Тетяні трішки з заздрости, добре комусь розчепірюватися як є на чім і як є з чого потягнути. А Тетяна таки мала трішки з чого потягнути. Вакар зза свого життя дуже скупо жив. З худоби як що продавав, то лиш тоді, коли конче треба було. Обходився старенькою машинерією, нічого великого не будував і, коли вмер, то ,лишив Тетяні кілька коров, неліток із вісім тай телят і бичків всякого віку і породи. З тої череди могла вже Тетяна затикати господарські діри. За кілька років хату нову поклала, стайню з дахом побудувала, пересипала майже всі будинки, приємшину оту, зо східно-полудневої чвертки, в 28-ій секції, на перекір Антонові Воркунові до своєї фарми притулила, машинерії, якої ще немала, докупила, і здушила біду, звязала і мов би її звязану в ставі втопила. Господинею стала на цілу околицю.

Тай ніхто не казав нишком, що Тетяна на дурнички і на поміч у роботі на добрих людей була звисла. Робила-гарувала з дітьми — ніхто в неї не сидів дармо. Як уже підбірувала Варварка то обидві і сіяли і жали і ліс рубали і пні тягнули і цілину орали, мов у заліжку, ану хто більше, ану хто ліпше зробить!

Весну роблять... Четверта година рано.

— Фарта-мо! Та вступися гараме! — це Тетяна коням їсти давала, вівса в скринки в жолобі насипала. — Гай! Бери, їж, не ржи! Ти тільки вівса хочеш. Набираєш повний писок, як корова і по жолобі розсипаєш. Потроху бери! Сіно під ноги не викидай. На що ти ясла так погриз? Що? Зуби-тя сверблять? А як твоя грудниця? Ще не маєш ґуль, ще не спарив?

Отак вона до пятьох коней — кожному мала щось сказати своїм грубим, заспаним голосом. Потім брала зґрабло і: — Але ти залежався як корова! — сварила котрогобудь коня, що не оглядався як і де лягав. — А ти щось ногу підносиш. Давай ногу! Ну, давай! Нехай подивлюся тобі в копито. Але що тут побачиш? Темно! О! Я не кажу? Десь на острий пеньок став і пробив трохи. Треба Никифорови сказати, щоб яким лихом засипав...

Взяла лопату і повідсувала гній на купки. —Потім

Вдокійка тачками надвір вивезе. Вийшла зо стайні, подивилася на небо. Сонце сходить і підрані хмари жовтавими фарбами малює. — Буде вітер! — шептала. — Коби дощу не навіяв хоч з тиждень. Потім дощ може собі падати скільки схоче.

Пішла до криниці. Здіймила накривку і воду черпала. Колісце не встигало скрипіти коли ведро в криницю спускалося. Як тягла його із криниці то зложувала шнур у колісце на цимбриню, щоб не замочився, бо мокрим гірше черпати, брудиться. Ведро за ведром виливала і півспячими думками по фармі бігала. Наляла повний, вляла в корито для дробу, накрила криницю і до курника пішла.

Відтворила курник, а звідтіль, мов би хтось мітлою вимітав, куряча армія висипалася. Мішана армія з качками, з гусьми, з індиками, одно почерез одного лізло, перескакувало, киркало, кокотало, квакало, ґеґало і одно за ногами, а одно її перебігало до шпихліра, де пахла пшениця. Кілька старих ведер збіжжа вона розсипала по землі голодним птицям пернатим.

Вийшла з шпихліра, зробила собі стежку поміж дріб, глянула на сонце, глянула на хату, справилася в той бік, але здержалася. Глянула ще раз на сонце і мов би міркувала: Будити дівчат, чи нехай ще трішки сплять? Але серце верх узяло і пішла, взяла ведра і почала носити воду в бочки коло свинячої загороди. Кілька разів принесла, а з тим і свині крику наробили. Насипала їм сухої дерти щоб бавилися поки вода загріється. Дерть намочена вже є, тільки треба теплої води, щоб її розвести і пійло з неї зробити. Це вже Вдокійка зробить.

Пішла, подивилася на телята. Пятеро маленьких лежало на соломі і, коли побачили її, посхоплялися, понатягалися і заспаним ходом до вориня підійшли. Не спішилися, бо їх час снідати ще не прийшов. Пішла до пастівника на корови подивитися, чи є всі, чи здорові. Корови лежали коло погаслого окуру і румиґали спокійно — не інтересна для них була їх господиня.

Пішла, назбирала сухих трісок, набрала на руку сухих дров і до старої хатчини зайшла. А там розпалила вогонь, поналивала в баняки води, сама вмилася, попра-

вила волосся, помолилася, а потім пішла до нової хати і тихцем: — Варварко! Чуєш, Варварко! Вставай! Сонце вже високо, а корови ще недоєні. Буди Вдокійку, скоренько до хатчини йдіть . . .

Ще не було семої години, як від стайні через подвіря до криниці йшло троє запряжених коней і подзуркували ланцами від пасів, що їм закинені були через плечі. За ними йшла трішки заспана Варварка з лицем покритим черствим трудом. Коні стали коло жолоба, пили воду, полокали зуби, то знов пили, а Варварка оглядалася і пригядалася, як мама зісилювала двоє коней і Вдокійці наказувала, щоб пазила Цулька, аби йому ковочки очей не видзьобали. За хвилину одні босі ноги пігнали троє коней до плуга, а другі пігнали двоє до борін.

На ґазді лишилася Вдокійка нагодувати пять душ, четверо з них зібрати та нагнати до школи, помити начиння, попрятати, позамітати, телята від коров відлучити, корови вигнати на лінію, курята нагодувати, до ковочок подивитися, яйці позбирати, поросятам пійло зробити, дерть на вечір свиням запарити, гній із стайні тачками вивезти, сіна коням за драбини зо стриху насунути, курят пильнувати, щоб ворони не хапали, начерпати в жоліб води і раз-коло-разу зазирати де Цульо обертається. Йому четверта весна минала і дуже активним його зробила. Тай обід вона мусить приготовити. Але це пусте! Настружить бараболь, зварить, а решту, ну, є молоко якого хто хоче, є сметана є сир свіжий і стертий, є масло . . . Свіжого масла нема. Вчора зачала була бити, але скиркали кури, вона вибігла, думала, що то Цульо війну провадить з ковочками, але його не було і, замість вертатися до хати масло робити, вона пішла Цуля шукати. Обійшла подвіря, заглянула в кожний закутчик, подумала, побігла до школи і знайшла його спячого на сходах. Бавився з дітьми, але до школи не мав вступу, бо дуже діяльний був. Кілька разів брали його діти до середини, та учитель іншої думки був і йому заборонив учитися. Парасина підвела його аж на дорогу, справила куди він повинен був йти, він ішов, оглянувся, поміркував, здається, що його будучність у школі, вернувся, пішов, проліз попід дріт, обійшов довко-

ла школу, сів на сходи і там, думаючи про своє незавидне становище на білому світі, заснув із грижі, можливо, з тої, що Вдокійка масло не била, але його шукала. Але сьогодня Вдокійка дібє те масло і буде свіже. Попри масло є яйця, є солонина, є мясо солене, чаю запарить, є хліб... Вечером вона має на хліб розчинити. Зварить бараболь і на юшці з них розчину розчинить. Кисне тісто з такою розчиною аж бухтить і киприй та пухкий хліб із нього як булка. Мама рано тісто замісить вона перед полуднем піч напалить, а на полудне, коли мама з поля прийде, тісто буде готове, вироблене, тільки в піч саджати. Мама всадить бо вона ще не певна як за гаряча піч має бути. Хліба стало би на день, два довше, але Цуля не годен всокотити, щоб хліб псам, та телятам, та поросятам, та куркам не виносив. А він дуже щедрий був, сам собі від рота відривав і звірячий світ годував. Кандидував на агронома, хоч ковочок дуже не любив, бо то була дуже дурна тютя для нього...

Отак-то Вдокійка вдома, коло хати бриндзю била, а її щолиш пятьнадцятий минуло.

Тимчасом Тетяна нову ріллю виволочувала, до коней говорила і думки розсівала по полі.

— Гай ти, буланий! Тягни скорше ноги, держися Сивулі, хоч вона молодша від тебе. Знаю, що тяжко тобі рілею ходити, бо твоя весна тобі давно вже відцвила, але що робити? Така то наша доля. Будемо ходити поки зможемо, а потім... Гов! Стань! Нехай борони вичищу...

Це голосно Тетяна говорила. Коні стали, вона позтягала зо зубів набране помішане з травою коріння, згорнула його ногою на купку, поправила борони і гайда! Коні вперед, а вона з думками за ними:

"Не знати скільки тут акрів сіварка наміряє, але як на око то повинно бути десь між чотири а пять. Як Варварка до'оре сьогодня той кавалок попри дорогу, то будуть мати, разом із паренином, около пятьдесять акрів готової ріллі на пшеницю. Виволочить завтра те, що Варварка наоре, а позавтра сіяти будуть. Коби Никифір навинувся. Поміг би пшеницю каменити, бо вони обидві цілий день нашвандаються і по вечері падуть на ліжко

тяжкі як глина. Він однако на своїй фармі нічого не робить; заплатить йому; є чим платити. Минулого року поверх дві тисячі бушлів самої пшениці намолотила. Половину продала, а половину лишила, бо хто знає, який політок буде. Пшеницю продала по два долари за бушель — не знати хто її їсть таку дорогу? Кажуть, на війну йде...

— Гов, коні гов! Незнати звідки то тільки коріння так багато береться? Борони душуться! — говорила і згягала з зубів коріння помішане з травою. Підкинула ногою сміття на купку і нагнала коні.

"Цю цілину Андрій своїми кіньми і своїм плугом виорав. Його плуг великий. Скибу таку валить аж страшно! Вколіна землю подрухотав. Коні моцні має. Як запряже пятеро до того плуга то аж земля тріщить від нього. Цента в неї не взяв за роботу. Казав Воркунові, що як би в неї гроші взяв, то зо своїх би парти не мав. А вона не хоче дурнички, бо чого він має їй задармо робити, коли вже свої діти має? Тай таки не хоче, щоб Калина їй закидала, що він замість себе пазити, її фарму обробляє. Не любить її Калина, а вона не знає чого й чому. Вона не винна, що її Єринка її Андрія полюбила. Вони файно живуть обоє...

— Гов! А-ну ти, обмиканий стань! Земля за зиму всілася і коріння на верха повилазило. Диви якого зуби нашолопали!... Гай далі!

"Вона ніколи Андрієві не каже, щоб він їй щось поміг. Він сам здогадується. Прийде, огляне і, як побачить, що вона з чимнебудь припізниться на весну, чи в жнива, то й не питає і нічого не каже, тільки прийде чи з плугом, чи зо жниваркою і право в поле йде. Минулого року вона сама з Варваркою почала була цілину орати своїми трома кіньми і звичайним плугом. Копирсали трохи, зачепили в сухий пень, Варварка нагнала коні і штильвага трісла. До Андрія Вдокійку післала, щоб сухої берези дав на штильвагу. Варварка любить майструвати; сама би зробила. До Воркуна не посилала, бо вже стидно йти чогобудь, коли в неї вже є син господарем. А Андрій привіз вже зроблену штильвагу; кіньми зо своїм плугом приїхав і за два дні

цілину виорав. До бійки з ним не стане за таке. Скиби такі навалив...

— Гов! Гов ти, горбата! Тобі легче борони тягнути коли вони сунуться по землі. Не вголові тобі, що вони не шкородять. Чекай, нехай вичещу... Гай! Тепер можеш йти...

"Не знає вона, що з Варваркою робити, чи віддавати, чи ще рік держати. Варварці вже вісімнадцять років минуло в пилипівку і вже небезпечно довше держати. Віктор, Ключків син, упелескався був минулої осени щоб весілля робити, але сама Варварка не схотіла, бо боялася, що його до війська візьмуть. Поїхав би і лишив би її ні сюди, ні туди. А-ди, Дьордіїв Петро пропав як камінь у воду: Не знати на що тим людям війни? Не сидів би один із другим тихо і Богу молився, а то якусь зачепку зроблять між собою і потім людських дітей беруть, щоб за них билися. Та, коби то билися по писках, а то ножами ріжуться і стріляють один в одного як дурні! За щось то Бог людям розуми відбирає і таку кару насилає, щоб один одному дні коротав за гріхи. Каже Никифір, що Придіїха вже до кінця світа, до страшного суду приготовилася і куди ходить то молиться. А Калина каже, що то Бог кару на людей насилає через тих книжників, читальників за ставом. Не знає вона, Тетяна, що думати, бо й Віктор також до тих книжників належить. Варварку туди тягає, щоб якісь представління грала. Навіть її затягли дивитися на якусь комедію таку, що ніби то якийсь Юрко знімчився, виліз на вербу і не міг з неї злізти, а люди сиділи і реготалися не знати чого. Та вона би такого Юрка так буком спражила, що всіма язиками відразу би заговорив не лиш своїм. Виліз би на вербу інакшої. Але то не був Юрко, то був сам Віктор...

— Гов! Та чого садиш у дріт? Що? Вже вам повилазили? Поволі обертайтеся і не ставайте одно одному на ноги! Та чекай, нехай борони закину! Як не треба то рвешся одно з другим як дурне, а як треба, то й бук не помагає. Гай! Йди вже, йди!

"Каже професор, що Віктора не візьмуть до війська, бо він одинак. Вона вже стару льоху годує, щоб напого-

тові з мясом бути. Шкода би була, як би Віктор відскочив. Вікторова мама то сестра старому Сливці і Маринка, Корнилова жінка, нагилила Вікторови Варварку. Він уже це третий рік коло Варварки залавяє. Казав минулого року, що як би знав, що Варварка його не схоче, то сам би до війська записався і на війну пішов. А то шкода би була. Коби вже скоро старости прислав... Всиротить її, як возьме Варварку, бо вона до всього здатна. Вдокійка вже того не докаже... Прийдеться самій всю роботу робити, або... (Трішки почервоніла, як згадала Никифора). Незбитний чоловік на показ. Було б із ким на весілля їхати, до міста, розказував би, але сам до роботи не вродився. Святочна він собі особа. Її діти сміються з нього і кажуть, що бадіка Никифір кістки має в череві і тому всю роботу сторцом робить. Тяжко йому схилятися, бо довгий як мотовило, але за те добре серце має. Дітей би не збиткував. А вона би не стерпіла що сине за ніхтем, як би хтось її дітей зневажив. А-то би била!

— Гай коні, гай! Трішки скорше тягніть свої ноги за собою, бо йдемо всі троє як з похороном. Варварка сваритиме нас, як ми сьогодні цього кавальчика не заволочимо. Гай ти, обскубаний! Вас обох як би з Никифором зіпряг, то ліпшої пари би не здибав. —

"Сміється Воркун і каже, що Никифір сватав би її, але боїться, щоб вона його не била. А її на що такого чоловіка, що жінки боїться? Як боїться, то значить, нездалий до нічого...

— Ц-ц-ц-ссс... Гооов-гов! О! Я не кажу? Вжем ногу розсадила! Волочи тепер, Тетяно, чим хоч. — Вона сіла і оглядала ногу; якийсь острий штурпак всадився між пальці, але кров лиш трішки текла. Оглянула, чи щось не забилося, чи не стирчить із рани, замісила слиною ґульку вогкої землі, натиснула поміж пальці, щоб порохи не лізли і гай-да коні!

"Не знати де Шрапнель тепер обертається? Ще трохи заскоро худобу продавати, бо ще худа, зелена паша, щолиш із землі виходить, але продала б йому одну ялову корову і двох биків. Тлусті такі гей би в осени. Грошей буде треба на весілля. А Шрапнель уже встаткувався і

дає їй усі гроші таки тоді, коли худобу згодить. Каже, що завсіди на їй худобі тратить, але купує в неї і добре платить, щоб вона не думала, що він ошуством живе. Бог його знає, чи він правду каже — його гріх, як бреше... Грошей трохи мала, але заплатила за нову жниварку, доплатила за приємшину, дала нову огороду по обох боках старої індіянської дороги вздовж ставу і тим підобіча ставу для себе відгородила. Пастівник такий для коней і для худоби на літо, аж любо. Казав Соловій, ніби радний, що то до неї не належить, бо вже на другім боці дороги, але чиє то має бути, як не її? Воркун таке саме зробив. Купив оті кавалки, що лишилися з 21-ої секції, Поштар спровадив інженерів, виміряли дорогу довкола ставу; коліно зробили; губерман дав грошей на місток і на дорогу; люди її підсипали, а він пліт поклав по обох боках і має з одного боку пасовиско, а з другого сіно робить. Вигоду собі зробив і тим людям, що за ставом мешкають, бо їх діти вже не ходять до школи аж попри Дуба, але дорогою попри став. Хотіла вона купити ті кавалки і були б з Андрієм цілу секцію мали, але Воркун їх перехитрив, бо не мав куди дихнути з худобою. А їх уже було два ґазди на одній фармі. Поговорила з Андрієм і дала спокій, не гнівалися. Не під носом то Воркунові, але ліпше як нічого. Трохи її стидно було, що Андрій ті дві чвертки купив; не могла Воркунові в очі подивитися; але що ж вона винна?

— Гов, коні! Станьмо трохи, нехай рану заліплю, бо пече. Ще трохи і на обід підемо.

* * *

О-так-то Тетяна день від дня на весні пізніше всіх лягала і скоріше всіх вставала і в голові думок таких, як пчілок в улию, носила. Волочила, каменила, сіяла і прийде було вечір, а вона: — Ой, діти, діти! Я вже рук і ніг не чую! Задубіли і тяжкі як глина! — Але не сідала, не лягала, ждала поки всі спати не пішли, а сама тими задубілими ногами цілу господарку огляне чи всьо на місці, чи всьо впорядку стоїть, чи лежить, чи спить, чи румеґає, чи

кнюсить. Як всюди так, як Бог приказав, піде тихцем до нової хати, понакриває, похрестить дітей, вийде до хатчини і молиться потемки, шепче молитви з додатком, як вже на постіль ляже: — Матінко божа, царице небесна! Ти на Сіоні сиділа і Христа родила. Ти Його купала, Ти Його плекала, до серця тулила. Ти за Ним голосила, як Його на муки брали, як Йому ручки назад вязали, як Його катували, бо то Твої кости, Твою кров вони зневажали. Ти знаєш, як то болить, то ж заступися за нас грішних перед Сином Твоїм, Сусом Христом, щоб хоронив нас від всякої шкоди, і від пригоди, від нужди, від неволі і, щоб наша і людська худібка була здорова. Щоб відвернув від нас всяке лихо, сохранив нас від вогню та від лежі довгої і від наглої смерти несподіваної. До Тебе прибігаю Богородице-Діво і з хрестом лягаю, хрестом вкриваюся, хрест у головах, хрест у ногах...

Останні слова вимовляла ледве-чутно і з тим самим віддихом з яким вимовляла останнє слово, губилася з найбільшим спокоєм зо свого видимого світу.

* * *

По весні Тетяна з Варваркою пні тягнуть.

— Мамо! Ви тільки пильнуйте коней, а я й коріння підрубаю і штильвагу заносити буду і ланц буду засилювати, бо я молодша, а ви старші, — каже Варварка і сміється збиточно. Знає Варварка, що мама хотіла б усьо сама робити, але тяжко їй і коріння рубати і ланц зо штильвагою носити і навіть коні не дуже її слухають.

Гонить Тетяна коні. Здається їй, що ліпше було б для неї водити їх, але при такій роботі гонити мусить. Волочити незле. От йдеш собі за кіньми, аж вкінці поля, коли обертати приходиться, є трохи клопоту, бо часом треба борони заносити і часом коні паси заступають. Але тут...

— Гов! Стій на місці! Що-тя мордує? Назад подайся! Ну! От стерво кінське, дивися! — Це так Тетяна коні до пня приставляє. Сіпає одною важкою — забагато їх наверне, сіпне другою важкою — забагато відверне, а Вар-

варка тягне ланц із штильвагою з цілої сили щоб до пня дістатися.

Вкінці притягнули задом коні ніби так як треба. Варварка обмотала ланц раз довкола пня, зачепила гак за кілце, закинула ланц пневі через голову і: — Мамо! Наверніть коні у той бік! —

— В котрий?

— Та втой, на право.

— Та нащо кіньми задармо крутити? Нехай просто йдуть.

— Легче витягнуть.

— Ти як знаєш?

— Коріння пень із цього боку, де я стою, не має. Його коріння більше у той бік, куди коні гонити кажу. Проти гирі легче тягнути.

— Нехай буде на твоїм. Гай ти, Лисий! Принц! Ну, кивайся! Але разом . . .

Сіпнув лисий і потягнув Принца взад; сіпнув Принц і потягнув Лисого взад, а пень стоїть і ніби посмішкуєтьси. Сіпаються коні, Тетяна руками Лисого відтручує, щоб їй на ноги не став і кричить: — Гов! Го-ов! Де валиш, ти, дурний гараме? — і, аж зіпріла і у важки запуталася. Дивиться Варварка на ту сіпанину; не буде з неї хліба; пішли коні вліво замість вправо і за паси попереступали, а Тетяна з досади до неї: — Бери це стерво і сама гони! Старої баби ніхто слухати не хоче. —

Взяла Варварка коні — важки в руки взяла, потужила, а коні відразу вгору голови піднесли. Лисий оглянувся, форкнув, мовляв, нова мода в руки нас бере, а Принц також головою похитав, мовляв, побачим, що то буде!

Справила їх Варварка куди треба, важками зрівняла, вспокоїла, взад їх трішки потягнула, помоцувала, і з тихим притиском: — Принц-Лисий! — крикнула. А вони гей би змовились і разком, ух! Але пень не давався, назад їх потягнув, á Варварка голосніше: — Лисий-Принц! — притиснула голосом, а вони з розгоном як поперли і пень аж задок підіймив.

Наробила Варварка крику: — Ну-ну! Принц-Лисий! Ще трішки! Ну! Далі! — і дивсь, а пень мов би на ноги

вставав так-го коріння вгору здіймало. Похрупотіло щось там у землі, щось лопнуло, попустило коням, а вони мов би на втеки, аж підбігли трішки. І так пень голівку до землі склонив, штильвага до землі прилягла, коні боками носили, Тетяна відступилася і глянділа то на пня, то на яму, то на Варварку, то на коні... Поезія тай годі!

За хвилинку скакав незграбно пень мов павук лабатий за кіньми, вимахував штильвагою, пoров землю, а Варварка підскакувала коло нього босими ногами — на цвинтар пня провадила. Тимчасом Тетяна то рискалем, то джаґаном, то сокирою до слідуючого пня добувалася. Прокопувала, продовбувала, процюкувала і навіть рукою пробувала, чи не холітається, як зболілий зуб.

Далі й далі Варварка сама коні гонить, сама штильвагу заносить, сама ланц засиляє і сама ще й грубший корінь підрубує. Спритно коні тягнуть один пень і другий і третий... А сонце гріє-парить і чути сирий запах коріння, кінський піт гарячий бє парою, комарі липнуть і тнуть, свербить шкіра, комашня бренить, а земля ноги пече. Втирає Варварка піт отак: кладе лице з носом у лікоть, потягне вгору аж хустку на потилицю зісуне. Потім знов від чола зачне і покотячи лице утре, пустить верх долоні попід бороду і на очах скінчить. Отак лице відсвіжить, потре ногами обкусані комарями і списані рожами литки, поправить хустку і вйо, коні! Молодість не знає втоми; сонце їй сили додає; життя молоде в праці насолоду чує... Віктор у вечір прийде...

А Тетяна чомусь як направляється, держиться рукою за крижі і, не крижами голову, але головою крижі підносить. Не дуже спритно такий рух виходить, але добре й так. Зіпреться вона на рискаль і зпід хустки прижуреними з болю очима дивиться на поле. Як витягне пні, як з'оре, як засіє — зо три сотки бушлів вродить. Чудна думка! Біль відразу десь зчезав і надія втому вбивала, бо діти росли, бо дітям треба... Весілля заплечима...

* * *

З надіями великими Тетяна зо своїми дітьми господарила. Діти росли, маєток підростав, дехто завидував її, а дехто навіть підозрівав, що вона знає щось до себе і від себе, бо, інакше, не мала б такого щастя, яке їй годило. Бо й ніде правди діти, нічого в неї не здихало, ніхто не слабував, тай з кожної дитини потіху мала. От, хочби й Софія! Говорили нишком люди, що за придурковатого Івана заміж вийшла, а вона з нього доброго господаря зробила. Потім із дикого Андрія виріс такий парубок, за котрим найгарніша дівчина в околици дуріла, а тут уже і за Варваркою великий багач, парубок ізза ставу, Ключків Віктор, одинак, убивався! Щось то воно мусіло бути, бо Варварка не була красою спокуслива, а така собі, що, як би була не Тетянина слава, то хто знає чи не сиділа б була коло вікна і щербатої долі, вдівця якогось визирала.

Але, як казав Никифір, усі вони в чіпці вродилися і сім ґудзиків на ремінчику розвязували і тому у них щастя та добра доля за пазухою сиділи. Бог його святий знає, чи то правда, чи не правда, але правдою було те, що по св. Петрі й Павлі Ключків Віктор старости до Варварки прислав і вдовину дівку собі за жінку взяв.

Лишилася Тетяна без Варварки мов без рук. Віктор робітницю з хати взяв. Вдокійка ще замолода була, щоб Варварку заступити, хоч і пнулася дівчина, та сили не мала такої, щоб коні її почували так як Варварчину. Круто було коло Тетяни.

Заздрів Тетянину скруту Никифір і думав, що час прийшов для нього сказати Тетяні свою гадку, яку він віддавна носив у своїм серцю. Носив, але не мав відваги її відкрити, бо по Тетяниній бесіді пізнавав, що вона на такі справи прижмуреним оком дивиться. Але тепер, йому здавалося, інакший вітер у неї повіяв, ніби господар би здався. І таки видно було по тім, що він, бувало, коли повертав до неї, то вона й на балачку довгу з ним не ставала, тільки щонебудь у руки і далі до роботи, а тепер то й до воріт відпровадить.

З таким знаком на добру волю, Никифір навіть через людей не питав, чи вона за нього піде; не хотів себе на сміх пускати; постановив сам представити їй бажання

свого самітного серця. Прийшов до неї одної неділі зполудня такий вигладжений, гей би на Великдень. Підголився без сказн, вуси над губами рівненько підстриг, тільки два довгі космики по боках лишив, волосся над вухами рівно підрубав і, як був довгий, то ще довшого себе зробив. Мандарин такий із нього був би тільки очі скісні йому дай! До того ж він іще й усміху десь позичив і причепив на губи, лице трішки веселістю підкрасив, а очі мов би маленькі діти радісно гралися, такі веселі були.

Прийшов Никифір, а Тетяна з псами за свиньми вганяла. Вориння в загороді безчесні проломили і пакість робили в грядках і у збіжжу. Ледве їх загнала до стайні.

— Ой, добре, що ви навинулися! — сказала Тетяна втішно, як Никифора вздріла. — От я що лиш хотіла дівчину до до вас посилати, щоб ви завтра прийшли і помогли мені загороду полагодити. І таки більшу хочу зробити, бо не містяться свині, — додала із якимсь скісним сміхом на нього глянула.

— Та прийти прийду, — відповідав Никифір і заглядав за Тетяниними очима, — бо свині є свині. Для них або моцний паркан, або дріт у рийку, інакше вони чести не знають, — сказав з таким духом, що, мовляв, я також де-що чув про свині.

— Але раненько прийдіть, — казала Тетяна. — Я вже колики маю, вориння нарубала і, як завтра зранку візьмемось то до вечіра скінчимо, — додала і дивилася десь туди, на фарму. — А ви куди справилися і виминдрилися так, що лиш цьомці тай люлю? — запитала так, гей би на сміх.

— Та я таки до вас прийти прийшов, — відповідав Никифір і дивився і таки поступав у той бік, куди до хати ішлося, ніби Тетяні стежку вказував. — Якось мені дуже тепер нудно самому; скуча така, що витримку нема. —

— То добре, що за мене згадали і прийшли, — сказала втішно Тетяна. — Я з Вдокійкою до Теклі збиралися полотно нести ,щоб блюзки дівчатам пошила. Від Теклі ми до Софії мали б піти, а від Софії до Поштаря цвяхів взяти, а від Поштаря до Івана повернути. Він до міста завтра їде і мушу йому сказати. щоб шнурків до жнивар-

ки мені взяв, як буде собі брати. Тим часом Зеновійка і Парасинка до Теклі побігли, щоб міру із них взяла, а тих хлопчиськів нема з ким лишити. Посидьте ви з дітьми. Кажете, що вам нудно, а з дітьми вам час так піде, як би його не було. —

На це Никифір ізняв із своїх уст усміх і подумав: "От маєш тобі Никифоре сватання!" і при тім глянув на хлопців, що коло криниці в жолобі сплавці пускали на воду. Але не було ради. Сам себе Тетяні в руки віддав і ніяк вирватися.

— Сідайте собі на ґанок, — говорила далі Тетяна, — сонішнику вам дам, теребіть, щоб не заснули і дивіться, щоб хлопці якої шкоди не зробили. А коли б ви зголодніли то в криници є коновка з молоком. Витягніть уважно і пийте скільки вам угодно. —

Отак то Тетяна Никифорови наказувала і при тій мові все на нього поглипувала таким оком, що збитками дивиться. Удавала, що вона цілком не знає, що він у старости до неї прийшов і скоренько з Софійкою зібралися і пішли.

Сів Никифір на ґанок, лущить насіння і дивиться по подвірю мов ґраф який. Трохи дивне вийшло його сватання, але що ж? Між людьми всякої буває. Можливо Тетяна хоче його спробувати яке він серце до дітей має? Інакше й не може бути, бо й як лишати чужого чоловіка на господарці і щоб дітей пильнував

Потішив себе Никифір такими думками, і дивився на подвіря мов би на своє. Нічого собі подвіря. Стайня на десять пар коней на ліво, шпихлір високо на камінях збудований на право, попри шпихлір шопа, а в шопі жниварка, сіварка, косарка, сани, борони висять на стіні, коло шопи стоїть віз з драбами, на рештованню стоїть скриня від воза, від шпихліра на схід криниця, на ліво від хати стоїть стара хатина — вона була донедавна велика хата, усі діти у ній родилися, там двоє весіль і двоє мерців уже було. Назад-хати, хоч і не видно було, трішки далі в корчах хлів свинячий був. Гарна господарка, дробу повна, діточого крику не бракує, тільки господарського ока не має.

Сидів і міркував Никифір, який то він порядок заво-

дитиме, коли від престола з Тетяною прийде. Думав, що там те би здалося, там те би зробилося, аж тут хлопцям навкучилося бавитися водою і на якусь суху забаву хотіли перейти. Оглянулися, Никифора побачили. Бачили вони його відразу, але неінтересний він був для них, але тепер він їм у око впав. Підійшли несміло, а він до них побатьківськи, привітним оком глянув. Почастував їх цукорками і за коротку хвилину приятелями великими стали. Василько, ніби Цульо, перший свою приязнь показав і на коліна Никифорові втаскався. Оглянув гостя, сподобалися вуси, потягнув раз, другий, значить правдиві, бо держаться губи, а два старшенькі хлопці у вуха і за вуха старому дивилися. чи там так, як у людей, чи може інакше. Приємна була забава з початку на обидва боки, але чим далі та приємність на один бік перехилялася. Цульо почав глибшу ревізію робити: у зуби почав дивитися, ніс міряв пальцями, у вуха дув, під повіку пальчик пхав, щоб на око подивитися; а тим часом ті, за плечима, гнізда з волосся крутили на голові. А старий з початку ніби просив жартобливо, а най ,а лиши, не мич, не пхай, не щипай, але коли Цульо з любови його обняв і, замість поцілувати добродія, за ніс вкусив, то це вже було б було досить навіть і для вмерлого. Не стало Никифорови батьківського терпцю, схопився, але що робити? Вдарити пустія, якось не теє, втікати, не пасує, тай сидіти гірко.

Ні з цього, ні з того надумав ходити по подвірю. Ходив, а хлопці за ним. Один на плечі скаче, один за ноги ловить, один за руку тягне — полюбили діти Никифора і так-го всотали, що ледви тлінний був коли Тетяна вернулася.

Зварила Тетяна вечерю, повечеряли всі разом — думав Никифір, що по вечері поговорить собі з вдовою, а вона як лиш зза стола встала тай до нього: — Никифоре! Не забудьте раненько прийти, ще з росою, а тепер скоренько додому йдіть, щоб люди не судили, що ви ночами мов парубок дівкам-вдовицям спати не даєте. —

Пішов Никифір отак: з чим на торг, тай з тим з торгу — нічого не вскурав, а рано йшов до Тетяни мов пещений студент до школи на екзамен. Раненько встав, ще сонце

не сходило, поставитися хотів перед вдовою. Приходить, а вона вже сніданок на столі мала готовий.

— Сідайте Никифоре і їжте, що їжте, щоб лиш скоренько, бо час уходить, — говорила любо і муку в цебер просівала. — Я вже колики порозкидала, вориння наносила, тільки рук бракує. —

"Агі!" — думав собі Никифір — "Чи ця жінка не спала, чи спячи робила?" Страх йому в серцю коївся. Така господарка не з медом йому буде. Але спробувати можна. Як не вдасться, як що до чого, то він свою фарму має.

З такими думками Никифір їв, що їв; не мала смаку страва; скоро скінчив, а Тетяна до нього: — За це вас люблю Никифоре, що поспіх у їді маєте. Йдім тепер на двір, а там я вам покажу, яка робота вас чекає. —

Вийшли з хати: — Беріть Никифоре ту залізну шпигу, що до стіни приперта, беріть сокиру, довбню, путню з водою тай йдіть за мною, — казала Тетяна і, не ждучи, йшла поза хату до хліва. А Никифорови рук бракувало забрати увесь той крам, але якось одно рукою, а одно під пахою поніс, приходить, Тетяна показує йому де, що, як робити і так якось легенько словами говорить, що, здається, робота йтиме як по маслі. — Звідсілля-о, від цієї старої загороди зачнете колики бити, аж до тої осички, а від осички туди, на право, поставите стіну, — говорила вона і рукою вказувала напрям. — Беріть шпигу, вибивайте в землі діри, наливайте їх водою, щоб розмокали, а потім будете колики бити. Бийте і все водою поливайте, щоб вони як мога-глибоко в землю залізли, і щоб ані не кинулися, бо свині є свині, рийками їх повитягають. Густенько бийте, що три кроки ваших, а моїх пять і дивіться, щоб вони лінії держалися. Я, тимчасом, піду до хати, замішу тісто на хліб, а потім будемо лати до коликів прибивати.

Пошкрібався Никифір у голову, взяв шпигу і почав діри бити. Вибив одну, другу, третю, поналивав води, скинув яку мав одежину і до коликів взявся. Штуркнув раз, другий — земля тверда, наляв води і як шульне колика в ямку, а йому мов би хтось навмисне повне горня болота в лице чвирснув, аж у пазуху потекло. Такий красний образ із нього зробився, що гріх було сміятися, але що ж?

Кожна господарка має свої примани і треба коритися.

Бив Никифір кіля щоб багато його було поки Тетяна вийде. Думав, похвалу дістане, коли стінку скінчить. Зіпрів, обхлюпався, сорочка спереду мокра, долоні пашіли, крижі коликом ставали, а тут виходить Тетяна, глянула на пліт, тай аж похлопськи посвистала.

— Никифоре, чи ви пяні, чи кривовязі, чи кривоногі — питала вона, ставши на лінії і руки на вбоки держала. — Чи ви не бачите, що ваші колики мов би попилися? Один животом у один бік, а другий задком у другий і як ми лати до них прибємо? Гей-гей, Никифоре! Не буде з вас господаря такого як треба...

— Та я бити бив, але не дивився як воно виходить, колики криві — скузувався Никифір і мявся, ну, не пописався добре на екзамин.

— Криво вийшло Никифоре, — казала Тетяна. — Беріть і кожний колик перебийте так як має бути, ніби так, щоб пліт хоботу не мав, щоб ані на двір, ані в середину не віддувався. Тай не дуже твердо ви їх забили, дивіться! — додала вона, холітаючи коликом.

До вечора Никифір почувався так, як би у воді вимок. Робив, та все грішно думав: "На якого дідька я це роблю?", але не було ради. Треба було до якогось кінця достояти. Думав, у вечір уже як буде, то буде, з Тетяною поговорить.

Вечері ще не було готової, коли Никифір до хати увійшов, а Тетяна, йому на диво, тикає дійницю в руки і просить, щоб корови їй поміг доїти. — Вдокійка пальчики порубала як луску з риби шкребтала і не годна доїти, а я руки слабі маю. Поможіть! Видоїмо, повечеряємо і скоріше додому підете, — говорила вона тай ще й оком ніби так як би моргнула.

— Оцю козульку, нелітку мені здійте, — просила Тетяна, як вже коло окуру були. — Дуже тверді дійки має і я не годна її зцирькати.

Став Никифір коло нелітки, прикляк коло неї і давай доїти. А нелітка оглянулася і, мов би подумала, що за

потвора до мене береться, головою до нього обернулася з фуком. Він до неї, а вона до нього, колом ходять, гуляють, а вкінці нелітка на втеки, а Никифір за нею і побігли обоє корчами. Глянула Тетяна, нелітки не видно тільки Никифорів капелюх з корчів скоренько то виринав, то потапав.

РОЗДІЛ X.

Інфлюенза!

— Були ви слабі на флюензу?

— На що?

— На флю, питаю, чи ви були слабі?

— Го-го-го! На флю? Кого ж вона минула! А ви як?

— Пролежав трохи, але не дався!

— Ніхто з ваших не крепнув?

— Ні! А з ваших?

— Вийшли всі. А як ваша околиця, потерпіла трохи?

— Вмерло щось пятеро, чи шестеро. А ваша як?

— Здається, більше як у вашій, але знаку не видно.

Це так знайомі люди говорили між собою, як здибалися десь у містечку пізніше коли вже не заборонялося людям їхати до міста і також денебудь сходитися. Весело говорили і навіть героїв із себе удавали. Холеру перебули і дехто таки ніц не слабував, а більшість то хитромудро ніби слабли, але викрутилися з неї.

А тих викрутів багато було.

— Як би не чосник, то хто знає чи я би був лазив тепер по світу. — Це так один...

— Я також із чосником! Як би увесь той чосник, що я з'їв за той час, дав худобині, то лиш би ногами задриґала, а я лиш один день трішки покнюсів, — казав другий.

— А я горівку на половину з перцем і з мяткою пив і помогло...

— А я горілку з муштардою! Мало кишки не спалив, але не дався...

— А я кроплі на половину з содовою водою пив і вийшов...

— А я пийн-килер по цілій флящині зараз лляв у себе і видержав...

— А я муштардою мастився і флю відігнав, але три тижні сорочки не міг убрати...

— А я оцет із гусячим салом пражив і чоснику зо дві

головки додавав. Кажу вам, що як я те пив, то аж око заскулював, але по двох днях я з постелі встав.

— Але не було ліпшого ліку від горілки на половину з чосником і з перцем.

— Правду кажете. Я до такого ліку додав був дві ложки старого сала, пригрів, а потім намочив спідне вовнянне шмаття в гарячій ропі, викрутив, убрав на себе, а поверх нього убрав сухе, ляг, накрився добре, то рано встав я такий як гніт зо свічки, ніби як би лойову свічку на гарячу піч поставив, аж світилося крізь мене. Тиждень потім полежав і встав.

— А я нічого не пив тільки добре їв, добре вдягався і свистав . . .

— А я таки нічого не робив собі тільки не лягав, бо то така холєра була, що наколи людина лягла, то вона гірше брала — я ходячи свою перебув . . .

Такі то викрути, такі то ліки, такі то геройства люди доказували в боротьбі з інфлюензою і, хто вмер від неї, то сам собі винен був, бо таких ліків як треба було не вживав. Інших ліків не було.

* * *

Та, сказати правду, інфлюенза захопила людей по злодійськи, неприготованих. Прийшла вона тоді, коли перша велика війна в Европі кінчилася і, здається, вона, ніби війна, з жалю, що смерть піде на відпочинок, вчинила інфлюензу і наслала її на людей, щоб смерти роботу продовжити. Тай можливо ще й на те, щоб тим людям, що на війну не йшли, її не бачили, і замість воєнної негоди проживали в добробуті, страху нагнати, бо розпаношилися були. Тай нагнала! Такої смиренности нанесла, аж сум поривав.

А то осінна пора була, коли той, гнилий вітер на людей повіяв. Погода така була хоч малюй. Сонце гріло мов у Петрівку, а люди одягнені ходили, ті котрі могли ходити, мов у Пилипівку.

Але тих, котрі могли ходити мало було. От десь-недесь видно було когось, що йшов із хати до криниці, або до шпихліра, або до стайні, але щоб поралися в госпо-

дарстві так як то в осени буває, то шкода було зазирати за таким. З початку то ще десь-не-десь пахкав трактор, або свистала парова машина, але й те було годинковате, а пізніше то й того не чути було, бо не було з ким молотити.

Тай ті, котрі ходили понадвірю, ходили якось так мов би з мусу. Дуже квасні були на вид і ніхто на них не хотів дивитися і вони на нікого. А як дивилися то з якимись укритим страхом.

А того укритого, глумливого страху всюди повно було. Тяжів він у повітрю і, здавалося, миготів разом із осінним теплом над землею мов зловісне мраковиння. Хто його надихався, то так як трійливого ґазу, задур у голові діставав. Зачаджені люди робилися і по хатах ховалися.

Дітей ніде не видно було. Школи були позапирані, а коло хат так, гей би усі діти вимерли. Ні веселого крику, ні плачу, нічогісенько діточого не видно і не чути було. Подвіря в глухо-німій тишині дрімали.

Дороги, мов порожні пусті хати, на винайм можна було виставити. Здавалося, що ними ніхто не ходив і не їхав тільки невидимі сум зо страхом та інфлюенза спацерували. Навіть тою, що попри Воркуна йшла, то опустіла була. А вона головною, трахтовою була. От хіба часом автомобіль, такий собі, як казала Єлена Воркун, куций, на одно сідало, перефоркотів і тихо. Його всі знали — поліцман ним їхав, але пізніше то й його не видно було, бо поліцман чоснику не їв і заслаб. А як трапилося, що закалатав демократ, або віз, то ті, котрі ще понадвірю ходили, завмирали на місці, пнем стояли і зпідлоба дивилися не на коні, не на фірмана, але не кліпаючи вдивлялися, що на возі везлося. Як там було кількоро людей, то значило, що там і трунва була. Як не було людей і трунви не видно було, то той, що їхав, мусів, на їх думку, їхати кудись щоб мерця на цвинтар відвезти. Інакше, здавалося, ніхто нікуди не їхав.

Хто мав автомобіль і міг їхати, то часом відважувався до міста поїхати. Ходив по сусідах; подобріли були люди в той час; і до хати не входив, але через вікно питав: — Гей! Ви ще живі? Може вам що треба — до міста

іду! — І брав замовлення, їхав до міста, скоро вертався і, на много-значні питання сусідів "Як там?" страхом підбитим голосом оповідав такі новини:

— До міста людей із фармів уже не пускають і склепарі, котрі ще лазять, виходять за місто, беруть від них замовлення і виносять, чи вивозять для них крам.

— В місті всі люди в масках ходять, але то не помагає. Ціле місто пологом лежить. Хати повні слабих, шпиталі набитіські, школу на шпиталь перемінили, але доглядати нема кому, бо доглядачки і лікарі самі в ліжках зо смертію боряться. Кажуть, що жінки дуріють і кілько вже вмерло, то ніхто не знає...

— А там десь, у якомусь містечку, половина людей вимерло і трупи по хатах лежать, бо нема кому поховати...

— А там, у одній хаті на фармах ціла родина вимерла. Хтось там ішов дорогою і зачув, що худоба одна в стайні, одна на подвірю рула і всьо, що там було живого їсти й пити хотіло, але не було кому дати. Він повернув, подивився крізь вікно до хати, то аж-му волосся дубом стало. Поховали всіх разом в одну яму.

— А там на півночі в лісах мруть люди як мухи в осени. В одній хаті девятеро душ було і до девять днів ані одної не стало. Кожного дня похорон був.

— Кажуть, що слабість не йде до ліпшого, але до гіршого і, як мене завтра не буде у вас до полудня, а ви ще будете держатися на ногах, то прийдіть і бодай крізь вікно подивіться...

Хто наслухався таких миротворних новин, то хоч і здоровий був, але вечеряв уже мов би не своїм ротом, ішов спати мов до криміналу, а рано не міг з постелі встати. Ноги тряслися, руки дрижали, в голові завороти вихрами крутилися, в середині млоїло, поплечах ожеледа намерзала і спати, спати хотілося. І тяжче щоб одно в хаті заслабло, а потім, ого! Обовязково мусіли всі відлежати.

А люди:

— Це знаки божі! Кінець світу приходить. Бог на рід людський кари насилає так як перед потопом було, бо не жиють люди після божих законів. Зітре їх Господь із

лиця землі за їх гріхи... Лжепророки нарід до згуби ведуть...

Це так Придіїха пророчим голосом говорила, стоячи серед свого подвіря. Цілий світ перед собою бачила, а на тім світі рід людський у гріхах топився, закони божі ламав, у пропасть котився.

— Карає Бог людей, що віру свою покидають, книжниками стають, до церкви не ходять, замість неділі суботу святкують, діти мамів не слухають і посвому все роблять. Петрова тисяча приходить...

Це так Калина Дуб шептала і нікого до хати не пускала, щоб зарази не наніс.

— Поки ми були бідні, поки ділилися жменею муки, то й на війну ніхто нікого не брав, і холери ніякої не було, а відколи підбірували і, замість у мирі і в злагоді жити, почали сусід на сусіду гнівом дихати, то Богові терпцю не стало і карає людей чим може...

Це так Єлена Воркун із докором лебеділа і кожного вечора пражила плодистицю, дрібну цибулю з гусячим салом і привязувала її на груди Веронійці і Гафійці і Воркунові і Корнилові і Маринці і внукам, щоб їм груди відм'якшувала — це одинокий лік вона знала на всі хороби.

— За ошуства всякі Бог дні людям коротає...

— Це так Тетяна воркотіла, бігаючи то до Варварки, то до Софії, то до Андрія, подивитися чи котре з них не заслабло, чи онуки здорові, бо ті молоді мами до нічого нездатні. Хороби бояться як вогню...

Та хоч як та флюенза забила була людям баки, то на Воркунах всі попитували, де Никифір дівся. Такий громадський лікар здався би був у ту чорну годину. Він-же на кожну хворобу лік мав, а як не мав то знав, а тут його як не було, так не було.

Аж одної пустої днини, коли флюенза свою пусту роботу дотовкала десь до половини, стрінулися на пустім роздорожу коло Дрозда чоловік і жінка. Здалека можна було сказати, що чоловік був ніхто інший тільки Никифір,

а, прийшовши ближче, то по чорній хустці, по кожусі і по босих ногах, кожний пізнав би, що то Тетяна.

Тетяна здалека пізнала Никифора. Ішов він десь звідтіль як від Волоса, а вона від Поштаря йшла. Не бачила його ще від тоді, коли він за її неліткою побіг, щоб її здоїти. Побіг і пропав чоловік. Стидно, здається, йому було вертатися без молока і, замість вернутися до Тетяни, він на правці фармами до своєї хати парнув. Вона ждала, не діждалася, ніч захопила, ходила з Вдокійкою по фармі з ліхтарнею, нелітку знайшли, а з Никифора ані сліду не було. Сміялася Вдокійка і казала, що бадіку Никифора корова з'їла зовсім, бо навіть і ходаків не лишила. А її, Тетяні, не до сміху було. На другий день дівчину післала до його хати, потім сама ходила, людей подалеки розпитувала, але він пропав був як камінь у воду. Аж пізніше була чутка, що він десь далеко на жнива поїхав і не було його, аж тепер з'явився.

— Ви, чи не ви, Никифоре? — питала його винувато збідованим голосом, коли він зближався. — Здалека то пізнала вас таки добре, а зблизька то вже не можу, бо стратили ви свої телеса. Куди ж то Вас Бог носив так довго? — питала і так якось несміло руку подавала, щоб привитатися.

А Никифора таки трудно було пізнати зблизька. Худий він був із натури, а тепер, коли його Бог кудись виносив, то зниділи з нього й ті, як казала Тетяна, телеса, що мав і тільки гиря, та довга шия, як у підскубаного гусака, лишилися. Не голився, як видно було, ще від свого сватання і його заріст бороди, вусів, лиця і волосся висів так, як би хтось закрасив коротеньке повісемце бурою краскою і поначеплював його ріденько на вузенький праник з довгим держаком. Стирчав там тоненький ніс із того прядидива, дивилися очі зпід бровів і чути було голос ізза вусів мов ізза тороків. Шия завита була вовнянною шалею, а на плечах мав великий вшир, але закороткий вздовж, звичайний зимовий кожух. Викапаного котрогобудь біблійного пророка, тих котрі в пустині жили, міг він заступити як би був роззувся і замість своєї одежі шкірочку з кози на себе якось там натягнув. Очі його якось грізно і мило-

сердно дивилися і гей би так як би безнадійно, але Тетяна як заздріла їх так її всі сили опустили. Велику міць мали ті очі.

— А хто ж би то хотів носити таку парсуну як моя поміж людей, — відповідав Никифір, витаючись. — А носити носив мене Бог трішки далі як цей, наш край. А чого ж ви заблудили на ці чужі дороги у цей непевний час?

— Ей, добре, що вас Бог сюди надніс, — говорила Тетяна півплаксивим голосом. — Я вже ніг своїх не чую, а тут Ганну Бог забрав і я оце справилася до Дрозда і до Волоса щоб, як іще самі не лежать, ішли гріб викопати. Дьордій колодою лежить, Іван ледве лазить і, як би ще й ті два хиріли, то не буде кому мерця спрятати. Я також уже ледве дихаю. Вчора побігла аж до Варварки подивитися чи вона здорова. Вернулася, вже темно було і думала, пороблю де що з великого, просплюся годинку і побіжу до Андрія, потім до Софії, подивитися чи котре з них не заслабло, але де там! Софія з плачем прибігла і каже, йдіть мамо, бо Іванова мама вже отак як би вмерла. Я сиділа коло неї, але що я знаю робити як вона зачне вмирати?

— Не дослухала я її, пішла і сокотила Ганну щоб вона без свічки не вмерла. Вона собі в мене заслужила на таке, бо вона мені свого серця вділювала коли ми з краю приїхали. Але не всокотила! (Тут Тетяна таки вже крізь плач говорила). Десь тоді, коли треті кури піяли, здавалося, що їй лекше стало. Попросила водиці, я її підняла, вона напилася і так милосердно на мене подивилася, що мене аж серце заболіло. Я в плач, а вона мене розраджувати стала. Не плач Тетянко, не плач душко, шептала покійна і гей би усьміхалася трішки. Лягай собі тут, коло мене і спочинь, бо ти струджена. В тебе діти дрібненькі є, ти маєш для кого жити і шкода щоб ти задля мене так себе морила. Мені вже лекше. Петрик мені у сні показався і так файно кликав мене до себе! Легко мені тепер на серцю.

— І таки впросила мене покійна. Лягла я на часочок і пробуджуюся за хвилинку, дивлюся, а то вже по Ганні,

без свічки зчасувала. І такий ми жаль наріс на серцю, аж біль у грудях чую...

Говорила, хлипаючи, Тетяна і все від Никифора відступалася і лице відвертала в той бік звідки вітер потягав отак, як то люди роблять коли ватру в зимі на дворі розпалять і коло неї гріються. Мусіла, бо Никифір чосником горів; пахтів із нього такий гнило-різкий сопух, що вона мало не захлинулася коли той сопух на неї вдарив. Здавалося, що він цілий з одежею зо два тижні в саламасі з чоснику намокав і сопух не пахтів, але капав із нього.

А Никифір глипав на Тетяну і, думав, стидається жінка, вину на собі чує за той екзамен і тому так звиняється. Жаль йому її стало і почав прощати.

— Та вспокійтесь Тетяно! Нехай Ганна з Богом спочиває, а що між нами було, те минулося, інший тепер час настав. До Волоса нема чого йти, бо всі пологом лежать тільки стара ще скрипить понадвірю, а до Дрозда що лиш хотів повернути, та ви мені перебили. Якось непевно у нього на подвірю, нікого не видно і я зараз піду й подивлюся який у нього гаразд панує. Вже цілий тиждень отак йду з міста і до кожної хати повертаю тай роблю що можу. Мачкує ця, гнила холєра людей отак, як би кагла поміж них ходила і своїм чадом голомшила...

— А дуже вмирають? — запитала Тетяна і здалека дивилася на Никифора як на святого.

— Потроху вмирають, але не дуже. Никнуть ті, котрим вона попустить, а потім знов заверне. Але то задурно вони гинуть. Не знають люди, що в чосноці є та сила, яка не лиш холєру, але й смерть від чоловіка відгонить. І я вже як би зміряв зо два мішки роздав поміж люди. Беру повну торбину, де його мають і роздаю, де не мають. Тай вам таки тут кажу, біжіть скоро додому, натовчіть чоснику повну миску і привийте до грудей по добрій жмени і собі і дівчатам і хлопцям щоб їх холєра не забрала. Біжіть, йдіть додому, а я як не з Дроздом, то сам Ганну поховаю.

Потелепалася, ніби побігла Тетяна, сили їй Никифір вділив. Та ж в неї того ліку, тої сили, що смерть від людей відгонить, півміха стоїть у старій хатчині. Садила того

чоснику кожного року зо дві грядки, але їсти його ніхто не їв відколи Тома помер. Давала вона по зубкові до кожної страви, але професор дітей зо школи виганяв, а вже коли дівчата підросли, то вже й не показуй. З тим вона сама не памятає коли його їла, хіба до студенцю давала крадьки маленький зубочок. І призбиралося його тепер, що, як би треба, то й кожній худобині привити до грудниці стало би.

Ішла Тетяна і новини людям розносила, що Никифір з'явився, що в чосноці є велика сила і наказувала до грудей прививати не по жмени, але по пригорщі і, як би так була теє знала, то Ганна була б жила.

А Никифір постояв хвилинку, подивився у слід за Тетяною і думав, а то собі жінка! Варта з нею сісти і хліба з'їсти! З тим він до Дрозда пішов і не скоро без Дрозда вийшов.

Прийшов Никифір до Поштаря; тихо й сумно на подвірю; зайшов до хати, а то нікогісенько коло мерця нема. Аж лячно йому стало. Але помолився як належиться, глянув на Ганну; лиш крішка жінки; похитав головою і назадгузь вийшов із кімнати до тої з якої надвір і до кухні ішлося.

— Хто там ходить? — почув він голос із кухні мов зпід подушки.

Зайшов Никифір до кухні, дивиться, лежить Дьордій на постелі вкритий і ковдрами і periною і веренями, а він зпід того крізь дірочку дивиться тільки йому трішки носа і очі видно. Дивиться і очима жваво кліпає, пізнати не годен Никифора.

— Звалила вас холера, Дьордію, — сказав Никифір мов би кепкував собі зо слабого. — Не знає вона перебору, однакі в неї як багач, так і бідний...

— О-о! То ви Никифоре! — сказав Дьордій і виставив трішки голову, але таки зараз сховав. — На якого лиха ви того чоснику так нажерлися, що аж-ми духи заперло, — пробубнів зпід перини. — Йдіть до хороби на двір, бо я не видержу.

— Вийти вийду, — казав Никифір, — але скажіть мені, де ваша пила, де клевець, де цвяхи, де дошки у вас ле-

жать. Ганні трунву хочу зробити, бо так її не кинемо в яму. А що до чоснику, то ви самі будете його просити як вас холєра ліпше притисне.

— Дошки на бантах у піддашу, а решта все під замком стоїть, — говорив Дьордій, не відкриваючи голови.— Ключів нікому не дам, бо нікому не вірю.

— А з трунвою як буде? — запитав Никифір і дивився дивно на перину.

— До сусідів ідіть і позичте чого треба.

— А як би Софія прийшла? Вона ваша невістка-дитина!

— О! Обнесли би мене обої з Іваном, у сорочці би мене лишили, як би я їм ключі в руки дав! Та йдіть ви собі геть, бо той сморід уже крізь перину до мене доходить!

Вийшов Никифір на двір, дивиться, біжить Софія і прямо до криниці побігла. Худоба й коні ждали там на неї.

— Це вже четвертий день так бідую. Дві господарці на мої плечі звалилося. Івана я в ліжко запхала, бо казав, що-го студить, а тут і тато в ліжко заліз зо страху, що заслабне, — говорила вона журливо до Никифора, черпаючи воду. — Позамикав усе! Боїться, щоб я його не обікрала. Мама вмерла і здалося б хліба спечи, та щось зварити, але як мука так і все замкнене. Вдома на хліб розчинила. Іван піднявся і казав, що кілька когутів заріже та оправить поки я звідсіль вернуся, бо треба за маму бодай сякий-такий обід справити. А там я принесла в мішку два бохонці хліба, сира й солонини. Занесіть те до хати, щоб пси не розтягнули.

Слухав Никифір бесіди і аж-го руки свербіли, так-му лють до Поштаря здіймалася. Але що мав робити? Не його то діло, хто як і що робить, але в души помінив, що не попустить Дьордієві його скупість плазом. Гріх, не гріх, але якось він до нього добереться.

Поробила Софія на подвірю що було треба, зайшли обоє з Никифором до хати, положила вона на стіл хліб, сир і солонину і просила Никифора, щоб їв. А Никифір вже таки добре був зголоднів. Ще вчора десь там під вечір щось перекусив, а тепер сонце вже підполудне було,

а він іще до закону міг стати. Сів Никифір, витяг зо своєї торбини головку чоснику і їсть.

—Але від вас вуйку чути той чосник, аж дихати трудно, — казала Софія і двері відтворила.

Пояснив Никифір Софії, яка в чосниці сила, післав її додому, щоб знаряддя принесла, а сам їв і здорово чамкав.

— Хто там за пробаченням чамкає? — питав із кухні Дьордій.

— То за пробаченням я дар божий споживаю, — відповів Никифір радий, що Поштар відізвався.

— Чий дар божий?

— Та знаєте, що не ваш; вашим удавитися можна і ви його позамикали.

Замовк Дьордій; відчув Никифорову кольку і голову накрив. Незадовго Тетяна прийшла і принесла від Івана і гибель і пилу і клевець і цвяхів — Софія їй розповіла як справа мається. Тай сама Тетяна так чудно пахла, мов би у воді з чосником скупалася, добру пригорщу собі того ліку до грудей привязала.

Робили Тетяна з Никифором Ганні трунву. Гиблював Никифір — Тетяна держала, гиблювала Тетяна — Никифір держав, потім пилили, попилили, збили, накидали гиблівок і до хати несли. — Що за лихо? — воркотів Никифір, — трунва у двері не влізається. — Засміялася Тетяна криво, але мовчала. Але як надто Воркуна з Соловієм в той час гей би лихе принесло. Обидва вбрані мов би на дворі сорок ґрадів морозу було, а запаху з чоснику такого принесли, що сам ґрадус підскочив би був до сотки як би був котромусь із них його під груди підсунув. Тетяна скоро ту новину, про ту силу в чоснику, по селу рознесла і людей навіть таких, що вже були, як казав Воркун, альбо-альбо, ніби вже їм у голові крутилося, на двір вигнала. Сили їм той лік надав, страх із них зігнав, бо він не тільки холеру, але й смерть побідити міг. І навіть у ту чорну годину насмішків трішки людям підкинув.

— Котре з вас міряло, а котре пилило? — питав здалека Воркун, побачивши Тетяну з Никифором з трунвою коло дверий; обоє стояли так як би вони ту трунву вкрасти хотіли, але їх зловили.

— Та то я . . . — почав був Никифір скузуватися, але Тетяна йому перебила.

— Ви пантруйте, щоб ви не-замалу яму викопали, а деревище нехай вас не обходить, — говорила вона з тихеньким докором; мовляв, не до сміху тепер нікому, але й сама на сміх побрехоньку пустила. — Побачили ми, що ви йдете і ждемо щоб ви міру з деревища взяли. Не будете з жердкою до хати носитися і мерця міряти.

Засміявся Воркун трішки зпід хустки, моргнув на Соловія, зайшли до хати, помолилися,а потім зміряли трунву і пішли гріб копати, а Тетяна з Никифором поправили що треба і мерця до похорону приготовили.

В міжчасі Тетяна і Дьордія не забувала. Підкладала вогонь у печі щоб йому тепло було, щось там їсти йому давала, а він усе бурмотів, що Никифір чосником йому хату засмердів. Посмішкувалася Тетяна; вона вже того сопуху не чула; та і його стала підмовляти, щоб він і собі до грудей привязав добру пригорщу чоснику. Ручила, що він встане рано здоров як риба. А Никифір, слухаючи мови, подалеки ніби до Тетяни говорив, розповідав, що десь там, де він був кілька днів тому, трапилося, що один там порядний дуже чоловік уже таки гинув. Лікар казав, що йому вже виходу нема і так його лишив на волю божу. Радили йому люди, щоб він горілку з полином пив, щоб він чосник їв, але він і слухати не хотів. Але, як вже притисло, як вже гарячка дихати не давала, він зірвався і десять головок чоснику зараз з'їв і півлітри горілки з полином за одним махом випив. І, що думаєте, сталось? Встав рано отак як би тої ночі десь із якогось гучного весілля приїхав. Здоров був як риба. Носить тепер чосник у кожній кишени і навіть чай з чосником пє.

Говорив це Никифір і зпід своїх ріденьких вусів смішки пускав а Поштар слухав і нишком думав, що той чоловік був дурень, а Никифір зо своїм чосником його завитив.

Але сталося несподівано те, що Никифір нишком бажав щоб воно сталося і чого Дьордій дуже боявся. А сталося воно так:

Ганну ховали пізно вечором, бо вдень не хотіли. Заказано було похорони справляти, щоб люди не сходилися

і заразу не розносили. А люди, як люди, і смерти страхалися і кари боялися, але гріхом великим уважали як би не відпровадили свого ближнього на місце вічного спочинку. І тому похорони вночі справляли, бо ніч гей би на те була, щоб усю людську мізерію, добру і злу, вкривати.

Ночі вже холодні були в той час, приморозки брали, але на похорон Ганни зібралося чимало сусідів навіть і таких, що ледве ходили. Треба було йти, бо смерть тільки раз у життю приходить і, як хтось не хоче поховати когось сьогодні, то завтра його не поховають. З такою думкою Тетяна і інші сусіди штуркнули у той бік Поштаревого серця, що до жінки належало, щоб і він зібрався і відпровадив свою газдиню до гробу. Здається, проклинав він всіх живих і мертвих; старий дуже смерти боявся; але зібрався, обвився і не дуже злим ходом пішов на цвинтар.

Поховали Ганну, загребли, Софія з Іваном похоронних гостей вгостили як вміли, гості розійшлися, тільки Воркун, Дуб, Соловій і Никифір лишилися коло горняти — Ганнина душа мала ще прилетіти і в останне води з того горняти напитися і жаль би її було як би застала хату порожну. І сиділи чоловіки; кожний із них почувався як грушка червива; і слухали Никифора як він оповідав їм про ріжні дива, що стрічав подорозі, йдучи з міста додому. Поштар у кухні на ліжку під периною лежав. Не хотів він нікого, щоб коло нього сидів, бо чосник йому паморoки забивав.

Та не з медом Поштареві лежалося. Коли з цвинтаря прийшов, почало його в дрож кидати і в голові крутилося. Не мила йому була вечеря. З'їв щось там трішки і скоро до кухні посунув. Млоїло в середині, ноги дрижали, руки не служили і страх йому аж волосся здіймав. Шепнув він Тетяні, що йому щось не теє, дав їй ключ від комірчини і просив щоб вона там і там пошукала за фляшчиною, бо йому тої, що мав під периною, вже не стало; тай вщипнула кілька полинових листочків із бадиля, що там на стіні висіло. Зрозуміла Тетяна в чім діло, внесла той крам і в придачу ще й мисчину чоснику поставила на ослоні коло ліжка.

Спорядила Тетяна Поштаря на ніч і, коли йшла додому, шепнула Никифорові, щоб доглядав слабого, а при тім і тайну перед ним відкрила. І говорив Никифір з людьми, але дуже пильно прислухувався до кухні, чи слабий не кличе. Вкінці чує, кричить Поштар.

— Води! Води Никифоре мені подайте!

Лишив Никифір бесіду, побіг до кухні, засвітив свічку, дивиться, а Поштар лежить до половини розкритий і аж рот роззявив так дихав.

— Що вас Дьордію так розігріло? — питав Никифір і заглянув, що в мисчині, де був чосник, тільки лушпина лишилася.

— Гарячку страшну маю, — казав Дьордій і губи язиком лизав. — Водиці давайте, бо гину.

— Дам вам водиці Дьордію, але ви накрийтеся, бо як таку гарячку застудите, то вам і полин з горілкою не поможе, — говорив на сміх Никифір і поматірному слабого накривав. — Але ви, здається, чоснику нажерлися мов худобина? — Бахтить із вас як дим із комина! — додав тоді, коли над слабим нахилився.

Слухав Поштар Никифорової мови і мало не плакав. — Бійтеся Бога Никифоре! Не говоріть, але раду давайте, бо бігме згину.

— То вам не зашкодить, як згинете, тільки щоб не заскоро . . .

На це Поштар чи зо злости, чи з болю, почав ревіти і таки настрашив Никифора. Вбігли до кухні Воркун і Дуб і Соловій, тай собі зо страхом дивилися на слабого. А він кидав собою мов би хтось його зосподу шпигав. Никифір стояв і витріщив очі.

Вхопив Воркун черпак з водою, напоїв Дьордія, він утих і дихав як би з життям пращався і все шептав: пече мене, пече, ой, згину!

Допитував Воркун Поштаря, що сталося, але той тільки рукою махав і гей би так як би синів. Приступив до нього Никифір і таки зо сваркою почав питати: — Слухайте, Дьордію! Ви не ревіть як бик і не вдавайте слабого, але скажіть поправді скільки чоснику з'їли і скільки горілки з полином випили, ну, лиш скоро?

— Або я знаю скільки? — прошептав Поштар на силу і подивився з жалем на мисчину.

— То клопіт, — сказав зажурено Никифір. — Замоцну силу має чосник і горілка з полином. Дивіться! Він певно видудлив повну флящину, — додав, показуючи на фляшку, що висунулася була зпід перини.

— Є у вас де хоч трохи гусячого сала? — питав Воркун Поштаря.

— Не знаю, — шептав Поштар, — але гуси в курнику є.

Не допитував більше Воркун, але вхопив ліхтарню, засвітив і побігли обидва з Никифором до курника, зарізали найбільшу гуску, надерли сала, натопили і, заливаючи мало не втопили слабого. Ледве його відтановили. Заснув над ранком мов по купелі.

Пробудився Поштар аж підполудне.

— Як вам спалося Дьордію? — питав Никифір трішки насмішливо.

— А то я жию ще? — питав Дьордій якось дивно. — Я себе цілком не чую.

— Захланний ви чоловік Дьордію і дурний такий, що міри не має, — сварив його Никифір. — Були б ви минулися вночі як би Воркун був не пригадав гусяче сало.

РОЗДІЛ XI.

Що інфлюенза була божою карою на людей за їх гріхи, то це не тільки Придіїха, Калина, Єлена і Тетяна казали, але й всі люди так думали. Бо на якого лиха її треба було? Тай також, що люди за той час, коли слабість їх тлумила, подобріли, стали ліпшими, то видно було з того, що кінець світу не прийшов, як Придіїха пророкувала. Значить, не стер Господь рід людський із лиця землі, але як добрий Батько, накивав пальцем, поклав по кілька, а то навіть по кільканадцять нових гробів на кожний цвинтар людям на пересторогу і тихо стало. Люди постулювалися, зпідлоба і зо страхом дивилися на ту загрозу і, хоч-не-хоч, подобріли отак, як діти в школі, коли учитель, нахмурившись, шкіряну дощину їм покаже.

Навіть Дьордій Поштар подобрів, хоч він і не злою людиною був, бо зо злої трудно добру зробити навіть і буком. А він, коли Ганну на цвинтар відпровадив, побачив там кілька свіжих купок свіжої глини і відразу іншим став. Відчув, що та глина гей би так як би його до себе притягала і холодом по плечах дула. Від того йому в серцю щось невиразно коїлося, щось ніби таке як страх, як жаль і, щоб те від серця відігнати, зажив ліків понад міру. Трохи не сконав, але люди добрі, навіть такі вороги як Никифір, як Воркун, як син Іван із жінкою, замість його сплюндрувати, відтановили його і доглядали як мати хвору дитину. Це йому в серцю любов до людей зародило і забаглося йому з дітьми по батьківськи жити.

В девять днів, по старому звичаю, дав Поштар на Службу Божу в обох церквах, одну сам, а одну через Івана; бо хто знає, де божа правда; і поминки за Ганну справив. Софія з Тетяною напекли, наварили, він де що з чосником і з цукром заправжив, запросив тих, котрі могли вже ходити, щоб прийшли і за Ганнину душу молитви змовили. Зійшлися ті, котрі могли ходити, помолилися, погостилися і, як вже трішки побалакали, він, лежачи на постелі,

попросив Івана і Софію, щоб послухали при людях, що він їм скаже. Гості здивувалися, вспокоїлися і слухати стали.

— Діти мої! — говорив Поштар таким благим і слабим голосом, як старому і слабому чоловікові пасує, а ще й тоді, коли він десь у закуточку для відваги не мірявши щось із флящини потягне так, як Поштар потягнув у хатчині поки на постіл ляг. — Діти, мої! — говорив і ясністю на лиці сіяв. — Мою жену і вашу маму забрав Бог до себе на вічний спочинок, а мене лишив іще отак на ніч, або на днину. Тай таки так, без цеї лежі, недовгий уже мій вік. Пройшов я вже свої гони; мені вже шістьдесять і шість минуло; і, що з них лишилося, то лиш поконеча, що з цвинтарем межує. Недалеко мені вже з одного на друге ступити, от сьогодня-завтра мене вже між вами не стане. Підкосила мене ця холєра, дні мені вкоротила, а до того ще мене й сиротою лишила. Тепер мені нікому ні зварити, ні спечи, ні хату загріти, ні сорочку випрати тай води подати. Не милий мені вже мій маєток, бо вижу, що життя за нього не куплю. Шпарував, складав я його і надіявся, що споживати його буду на старі літа в щастю та в спокою, а то Бог інакше ділить. З собою я його не годен забрати, лишити його мушу. І лишаю його вам, діти мої! Беріть його і споживайте, а мені як вмирати буду, бодай свічку подайте. При людях тут я таку волю роблю. —

Проговорив Поштар своє завіщання з таким жалем, що й на похороні такого знайти трудно. Сльози котилися йому на два боки по лицях, а гостям в очах крутилися. Іван кліпав очима і не довіряв чи то батько направду говорив, чи може так собі з просоння, а Софія з усміхом на устах і зо сльозами на очах, підійшла до свекора і периною його аж попід бороду накрила отак, як вона своїм дітям робить як вечером їх в ліжко положить. Жалісна любов така в хаті насіла, що навіть Никифір жалував, що він слабому не міг дроту забути.

Побалакали гості трішки і розійшлися. Лишили в хаті батька з дітьми, щоб натішилися любовією якою їх, не жартом мовлючи, інфлюенза обдарила.

* * *

Минали дні, минала осінь, сніг все глибше і глибше землю прикривав тай собою інфлюензу до землі приплїскував. З тим повітря трійливого мраковиння збувалося і лиця людські замість квасним перестрашеним сумом, трішки веселими усміхами починали бавитися. Канділи ще тут то там ті, котрих слабість із початку проочила, але на відході знайшла, тай тут то там умер дехто, але вже на іншу, як казав Никифір, холєру. Та було це вже таке, як би хтось по жнивах колосся по стернях збирав. Підійме тут то там колосок і більше труду як користи.

До того ж і гроби сніг прикрив. А це так як би хтось якусь дуже важну пересторогу написану на таблиці плахтою накрив, або таки змазав. Бо, хто вже їхав, чи йшов попри цвинтар, то свіжі купки сирої глини не шкірилися до нього страхом, що й йому ледадень свіжа купка глини може, як казала Єлена Воркун, ручки прилягти і очі заслонити. Під снігом-ледом страх із перестророгою лежав, а життя буяти починало, отак-о!

— Агі на вас, Дьордію! Ганні ще ноги теплі, а вас уже лихе мордує женитися, — сварила Тетяна старого Поштаря, першої неділі по Різдві, коли він розкрив перед нею тайну свого серця і сватав її. — Не боїтеся ні гріху, ні стиду не маєте, агі! Та ж ми якісь свати!

— Агікайте Тетяно кілько хочете, але мене тим від женячки не відстрашите, — говорив Поштар гордо. — Я чоловік отвертий і, що мені на думці, то й на язиці. Який мені має бути стид женитися? Це таке як би щонебудь купив, а те, що ми якісь свати, то з того така собі фамілія як кінь з коровою. Тай Ганна нехай вибачає. Була вона не зла як була живою, а тепер яка мені з неї користь? Нехай вона собі з Богом спочиває. Її вже однаково в гробі лежати чи з теплими, чи з зимними ногами, а мені без жінки як без рук. Я не бачу тут ніякого гріху, ні стиду.

— Не бачите, бо вас лихе засліпило. Та ж звичай і божий закон так наказує, що вдовець повинен бодай рік без жінки перебути. Так добрі люди всюди роблять. А вас як не взяла холєра в осени, то будьте певні, що вона й до року вас не вхопить.—

— Ге-ге-гей! Чекай псе, не їж, поки кобила здохне, — засміявся Поштар голосно. — До року то й мені можуть застигнути ноги, а я хочу ґаздині в хаті тепер, поки вони теплі.

— Е-е-ей, діду, діду! Шкода тої гуски, що Воркун з Никифором зарізали, а то спокій був би тепер, — сказала Тетяна і принизила свата очима.

— А то як я спокоєм колочу? — запитав сват і видивився на Тетяну.

— Не жиєте побожому, — відповіла Тетяна зо сваркою. — Ганнин гріб ще й травичкою не поріс, а ви вже гайдука сідаєте! Хто ж таке видів, або чув? Не було б дивно тай гріх би Бог простив як би покійна була вас лишила з копичкою дрібних діточок так, як мене мій покійний лишив, бо дітям мами треба, хоч і нерідної. Але ви? Яке вам лихо самому? Ой жий діду з дітьми як Бог приказав. Вам тільки молитися і внуків забавляти.

— Ото-то файно було б як би я з маєтком, що вартує тисячі талярів, замість жити і споживати його в мирі та в спокою, засуджував себе на доживотний кримінал! З мене цілий світ сміявся би за таке. А онуки! Що мене обходять онуки? Діти й онуки татів лиш до гріху приводять. Жиють при дітях і бавлять онуків тільки такі, що маєтку собі не придбали, або дітям подурному роздали. А я придбав і ніколи не рахував на те, щоб при дітях свої старі літа доживати.—

— Видно, що ви не рахували, але як притисло, то до кого ви прирахувалися?

— Е, знаєте. Слабий послабому думає, а коли видужає, то вже інші гадки має. Тай ніби ви думаєте, що мені з медом було відповідати дітям маєток? Серце боліло!

— О, то ви за маєтком так цідилися, коли своє слово казали!

— А ви як думали, що я за чим плакав? Що ж може бути милішого від маєтку? Без нього і життя нічого не вартує.

— А жінка, а діти?

— Е, то пусте! Жінка, ну, жінка! То так уже Бог чоловіка вчинив, що йому жінки треба, на спокусу, тай

дітей Бог дає, щоб чоловік спокою не мав. Бо ніби яка з дітей користь? Знаєте, годуй, вбирай, до школи пускай, коли воно мале, пусте, до нічого нездатне, потім як підросте, як трішки попіриться, то гризи свої печінки, бо воно тобі ніяк під руку не піде. А потім як вже виросте, ого! Чипить щоб старий найскорше ноги задрав і йому маєток лишив. От таки мої. З маленьких вигодував і яку я вдяку від них дістав? Одні розвіялися, а Іван, відколи оженився, то носа свого до мене не показав аж поки я не заслаб. І ви вірите, що вони обоє прибігли до мене з жалем тому що я з постелі не міг встати? Та де-е! Ще такого ніде не було! От занюхали, як пси стерву, що мама підупала, тай мене звалило і, думали, що вони таки відразу загорнуть усе моє добро . . .

Тетяна слухала Поштаря і дивувалася як він відважувався сватати її з такою мовою. Та, подумала собі, що від отвертого чоловіка всього можна сподіватися.

— Чому ж ви їм відповідали маєток, як так про них думали? — запитала підсміхаючись.

— Гм, чого? Не знав я як довго буду хиріти і мусів таку комедію робити, бо інакше лишили б мене були на очевидну смерть.—

— Хитрун із вас! — ніби похвалила Тетяна. — Але сяк, чи так, то вони таки дістануть ваш маєток по вашій смерти.

— Ото мене болить і тому я женитися хочу і то з ніким тільки з вами.

— А то чому тільки зо мною? — запитала Тетяна і смішно вдивлялася в Поштаря.

— Бо ви є собі така баба, що й за хлопа може увійти — це одно. А друге, то мій маєток не піде таки цілком у чужі руки, бо ви моя сваха, знаєте. Як я вмру, ви маєточок загорните, дасьте трішки Софії; бо вона добра дитина; лиш так щоб Іван таки нічого не облизав, розумієте?

— Та вже нехай буде так, — ніби годилася Тетяна. — Але на яке слово мала би я піти за вас? — запитала підхлібуючись.

— Половину маєтку вам запишу, — сказав Поштар радий, що мова на торг зійшла.

— Лиш половину? То замало! Я цілого хочу, — жартувала Тетяна.

— А я з чим лишуся? — запитав Поштар похмурившись.

— Зо мною. Будете мати жінку і маєток.

— Але він не буде мій!

— А чий?

— Ваш.

— А я чия жінка буду?

— Та, ніби моя, але то якось подурному може вийти. Скажім, що ви вмерли скорше від мене, то що тоді? Діти ваші маєток розберуть, а я лишуся як на цідилі.

— Та, то так свату, скажу вам отверто, що я не хочу щоб ви мали щось миліщого від мене, — говорила Тетяна таки досить отверто. — Ви кажете, що нема нічого милішого від маєтку і так таки ви ціле своє життя робили. А я хочу щоб я була вам миліша від маєтку. Запишете цілий, то тоді я і маєток буде в одній купці і ця купка буде вам не лиш мила, але миленька і солоденька. Ви розумієте мене, що я кажу?

— Та я ніби розуміти розумію, але воно якось так виходить як би хтось припер мене до стіни, витяг ніж і казав, або давай маєток, або . . .

Поштар не докінчив, бо діточий веселий крик на дворі перебив йому.

— О, я не кажу? — сказала нагло Тетяна, схопившись від стола і підбігала до вікна. — Вже мій маєток валить до хати, — говорила з поспіхом і, не придивляючись добре, вернулася до печі, прошпортувала вогонь і, накладаючи свіжих дров не переставала жибоніти. — Сьогодня відлегу Бог надніс і хата опустіла. Як пішли від ранку на той горб коло ставу санками спускатися, то аж тепер їх голод додому пригнав. Коби хоч не позастуджувалися.—

— Глянув і Поштар у вікно. — О-то розум, бодай-ти був з голови вилетів! — вирвалося йому з рота.

— Що там таке? — запитала Тетяна і з великими очима підбігла до вікна.

А там таке було: Никифора хлопці чи впросили, чи

силою звалили на санки і тягнули мов якусь дику, довгу потвору. Йому на плечах сидів Цульо і кричав, що сили мав, ніби поганячи тих, що за коней обібралися, а сам Никифір, на велику втіху Цульові, гребав руками по снігу як веслами по воді. Було там двоє і Поштаревих онуків, Софіїні діти; шестеро їх тягнули здобич і не мали міри ні в радости, ні в сміху, ні в крику. Більше втіхи там було як би, замість Никифора, живого оленя везли. Заїхали перед хату, заговкали мов на сто коней, Цульо зкотився у сніг, схопився і разом зо своїми побратимами помагав Никифорови піднятися. Никифір, дуже поважно, став на ноги, діти обтрясали з нього сніг, а він, дуже поважно, оглядався довкола себе. На його устах не видно було найменшої усмішки; сердитого вдавав; але на лиці і в очах посмішкувалася ота стареча втіха, що любить з дітьми бавитися.

— О! Та ж то Никифір з дітьми розум накладає, — сказала Тетяна, вертаючись до своєї роботи. — Вони вже його десь так всотали, що ледве тлінний, — продовжала вона, кришучи мясо в ринку. — Золотий він чоловік! Як прийде, то він дітьми, а діти ним не можуть натішитися. Переверци качаються по хаті.—

— Не має розуму і з дітьми гиндри бє, — сказав Поштар, відступившись від вікна і підходив до стола.— Розумний не позволить щоб діти повзалися по нім як кози по схиленій вербі.—

— Е, то ви так кажете, але з нього був би такий добрий чоловік, що рівні би йому не знайшов, як би мав жінку й діти. Те видно по верха. Не потребував би він боятися, що не буде його кому обійти на старість, навіть без маєтку. Як тато милий, то й діти милі, а маєток...

Тетяна не докінчила, бо до хати вкочувалися діти мов би їх вода викидала і наробили стільки гамору, що всяка бесіда була неможлива. Хлопці ще з порога скидали шапки і рукавиці, кидали їх на підлогу коло печі, потім роздягалися з одежі, ставили її там, де хто міг притулити і при тім жаждучими очима зпозирали то на піч, то на стіл і добалакували та видихували зо себе втіху якою наситила їх забава. Останній із дітей котився у хату Цульо, черво-

ний як вишня, мокрий як щур і ще не встиг стати на поріг, як почав кричати вдаваним, грубим дитячим голосом: — Ма-м-о-о-о! Хочу їс-т-и-и-и!'— Тетяна прибігла до нього, ніби сварила його за неугарність, за те, що обмочився, що зо снігу не обтрясся і зтягала з нього все, що на нім було окрім сорочки і штанців, вішала щоб сушилося, а він спозирав на Никифора, що увійшов до хати за ним, стояв коло порога, мяцкав у руках шапку і ждав щоб попросили сісти. Але не ждав довго, бо Цульо вирвався з Тетяниних рук, вхопив стільчик, поставив коло печі, взяв Никифора за руку, притягнув до стільчика і таки силою заставив його сісти. Никифір не встиг сісти як Цульо сидів уже йому на колінах і розповідав як то він із горба санками спускався і рукою показував, що то було отак-о! Фі-і-і-і-в! І рука ніби спустилася з горба вділ із вихилясом, а потім здіймалася вгору і за Никифорові вуси зловилася.

Сидів Поштар коло стола, дивився на ту комедію, слухав діточого гармідеру і міркував, як то люди можуть видержати та витерпіти жити з таким кагалом. Та він би то порозгонив як яструб кури! Йому навіть і до голови не приходило дивуватися, чи гніватися, що його онук, Іванів Петрик, вбігши з дітьми до хати, не скікнув дідові на коліна, але противно, глянув на нього великими очима мов би настрашився, держався від нього далеко, а до Никифора тулився мов до батька. Холодні, зимні, студені були відносини між дідом і онуком.

Тим часом у хаті буяв веселий діточий настрій, пахла пражена цибуля з мясом, шипів на печі котел з водою на чай, Тетяна краяла клиноватими грінками круглий, білий хліб, наливала варених сливок у миску, ставила на стіл інші страви — масло, сир, квасне молоко, і робила все те з таким усміхом неначе сама з дітьми бавилася.

— Сідайте й ви з нами, Дьордію, тай будете... ну, не знаю як це назвати, чи обід, чи вечерю, бо від одного відбігли, а до другого недобігли, але сідайте і їжте, — просила Тетяна Поштаря коли діти вже теребили свої страви при другім кінці стола. — Сідаймо тут обоє, бо,

як видите, Никифора діти між людей не пускають. З собою до стола затягли. Не дурно то кажуть, що з яким пристаєш, таким ся стаєш.

Сів Поштар, випив горня чаю — чомусь не смакувала йому їда. Окраєць хліба з'їв із сиром, перехрестився і вже не сідав.

— І якже ви думаєте? Буде з нашого млива хліб, чи ні, але на співку? — запитав Поштар Тетяни коли вона вийшла за ним як за кожним гостем виходиться на двір.

— На ніяку співку не піду з вами. Запишите усьой маєток і приймете мене до себе з цілим моїм домом, то спечемо хліб, — сказала і усміхнулася крадьки, бо заглянула Никифора у вікні.

— З дітьми? — сказав Поштар і аж присів.

— А ви як думали, без дітей?

— Та я тільки про вас думав, а діти...

— Що я мала зробити з ними? — питала Тетяна і міряла немирним оком Поштаря.

— Я думав, що ви те дрантя порозпихаєте донькам і синови, а до мене самі прийдете, — сказав Поштар цілком отверто.

Тетяна як те вчула і мало не захлинулася зо злости.

— А йди ж ти мені від хати, ти... ти... — тикала вона з лютости, не знаючи як Поштаря назвати. — То ти думав, що я злакомлюся на твоє гниле стерво та на твій дідьчий маєток і дітей порозганяю? А зогнив би ти, спокусо! Марш мені з подвіря, бо як вхоплю якусь ломаку то так тя нею оженю...

— Гей, Тетяно, свахо, що ви... — почав був Поштар гамувати Тетяну, відступаючись від неї задом у той бік, де його конина з залубицями стояла привязана.

— Ти ще добалакуєш? — дзвенькнула питанням і звертілася, шукаючи чогось у руки взяти.

Поштарева конина мало залубиці не перевернула коли вибігла з Тетяниного подвіря, а сам Поштар глипнув разів кілька позад себе і певно думав: — Добре, що на такім скінчилося, бо...

* * *

— Поїхав Дьордій? — питав Никифір коли Тетяна увійшла до хати і пробувала усміхатися.

— Поїхав. Мусів їхати скоро, бо господарку саму лишив.

— Щось його дуже притисло, що прийшов, — говорив Никифір подалеки. — Він не з тих, що люблять сусідів відвідувати хіба як чогось йому дуже треба.

— А йому таки дуже чогось треба, — говорила Тетяна і підсміхалася з Никифора, бо знала, що в йому заздрість велика їжилася. — Жінки йому треба і мене сватає.—

— А ви що на те? — запитав Никифір і в Тетяну вдивлявся.

— Казала йому, що поки своїх доньок не подружу, доти сама за нікого не піду.

— О-о-о! — окнув Никифір ніби вдоволено, але й не дуже, бо виходило, що один із них задармо ждатиме так довго. Не здогадувався він, що Поштар з таким гарбудзом поїхав, що десятьом би стало.

РОЗДІЛ XII.

Хоч Поштар хвалився Тетяні, що вона його від женячки не відстрашить, але перехвалився. Занадто отверто він її сватав, а вона занадто отверто відповіла і вбила в йому охоту до женячки на якийсь час. З тої злости, що вона змашкарила його гірше як якогось малолітного парубка, відрікся цілком від дітей, жив до весни сам, а під весну якось там підмовив Ганниного свояка Олексу і його на ґрунт приймив.

А Олексі таке приймацтво навіть на руку було. Його гомштат був і горбоватий і мочаристий і каменистий і через те тяжко було сіяти на нім якісь рожеві надії. І таки нарікав на Поштаря, що його на пусту землю посадив. Поштар те чув і змилосердився над ним і його з жінкою гей би так як би за своїх узяв. Тай не зле було. Дітей у них не було; інфлюенза з'їла; і для Поштаря спокій був у хаті. Сам Олекса був моцний, а його жінка, Николаїшина донька, була також така, що не боялася грому, обоє до праці здатні були. Пильнували господарства так як свого; Олекса знав добре вуйкову господарку; і навіть голосно просили Бога щоб вуйкові чисниць прибавив, ніби, щоб він прожив кілька разів по три роки за доброту яку він їм учинив.

Тай вуйко тішився, що добрих дітей придбав. Хвалився ними перед людьми, бо й мав чим хвалитися. Олекса ніякого запису не вимагав; на вуйкові слова спустився, і до господарської скарбонки не мішався. А це вуйко любив і з великою втіхою продавав земні і товарячі плоди, ховав гроші і радів, що сталева скринька до верха наповнялася. Давав і своїм ніби дітям де що так аби файно носилися і щоб люди не казали, що їм кривда діється.

І, можливо, прожив би був Поштар усі свої чисниці в мирі і в спокою; поконеча своїх гонів був би до'орав і заволочив як належиться; якби не вибори до сойму. А він діяльний був у кожних виборах. Від перших виборів від

часу коли поселився в околиці він пізнався з тими людьми котрі виборами займалися і від тоді їх не покидав. А люди, що виборами займаються, це добрі люди, інакше люди їх би в посли не вибирали, бо кому як не їм лежить на серці добро народу і, хто як не вони знають, що народові бракує і хибує? І тому Поштар до них пристав і коли тільки заносилося на вибори до сойму, чи до держави, то зараз йшли до нього на нараду щоб довідатися який між народом дух існує і що кому хибує. В нього то й вибори починалися. Від себе возив він їх і по церквах і по весіллях і по хрестинах і по всіх гостинах, — де народ там і вони. Добрі кандидати, добрі були посли і люди були добрі.

І таки всі люди згідні були в той час на Воркунах. Поштар мав верх, бо розумівся на політиці, а Воркун не мішався, бо не мав, як казала Єлена, язика. По свойому, то він, можливо, сказав би був своє де-яке слово і заколотив спокоєм, бо трохи знав і де що чув про вибори, про послів до сойму і до парляменту у старім краю, але не мав відваги, бо от-так, як би чужий почувався.

— В краю інакше було як тут, — говорив Воркун.— Там, оскільки знаю, не було якихось лібералів і консерватів. Там люди ділилися на лянки і на кожухи. Хто носив кожух і портяниці той був хлоп, а хто носив бодай камізельку той був пан хоч і у портяницях. А у нас навіть трапилося таке, що жінка знайшла десь ґудзик і пришила свому чоловікові замість зашінок у сорочці і що, думаєте, сталося? Почав аж до міста до косцьола ходити, ну, знаєте, ґудзик до ґудзиків його тягнув, до панів привязував. Велика яма була між кожухом і лянкою у краю.

— Як були вибори то, звичайно, походили вони від тих людей, що в лянках ходили. Їх у селі ніхто не видів, бо знали, що хлопи лянок не любили. Тай на що їм було приходити коли ніхто не голосував! Вибирало село якихсь правиборців і вони за всіх людей десь там голосували. А тих правиборців вибирав війт-двірник із громадським писарем, часом із тим жидом, що пропінацію держав, часом із попом, часом із професором і вибирав завсігди

таких, що з ним руку держали і таких, що вміли панам честь віддавати.

—Їхали такі правиборці до міста з таким папером на який війт-двірник печатку прибив, писар свій підпис дав, що ніби ціле село їх вибрало на голосуючих. А то якісь курії були, ніби по куріях голосували. Великі пани собі великого пана вибирали, менші пани меншого, а халупники, ніби ті, що свої хати мали, на свого мали кидати голос. А то й пани і між собою ріжнилися як приходилося до того хто має блище сидіти коло цісарської скарбони і тому ніби билися за голосами тих правиборців. А то, як каже пословиця, де два б'ються, там третий користає і тут, тими третими, були такі правиборці. Що вже вони за той день у'їли та в'пили, то лиш один Бог знав і, як і на кого вони голосували, то також лиш один Бог знав і також трішки той, що їх заводив там, де голоси кидалося. Чи вони добре голосували, то вже знали пізніше вдома. Як війт-двірник був добрий з ними, а пропінатор дав щось від себе, то значило, що вони свою задачу чесно сповнили.

— Але вже тоді як ми мали їхати до Канади зачали декотрі люди з тих, що лянки носили, за нами, хлопами заступатися. Казали, що нам якесь право належиться, але пани нам не дають. І такої заверюхи наробили, що неодин її на постелі відлежав, а неодин в арешті відсидів. Спокою вже в селі не було. Люди полілилися і хто з війтом-двірником руку держав той був хрунь, а хто за хлопами обстоював той був радикал. Радикали собі співанку співають оту, що каже "гей-же враз гукнемо", а хруні й собі гукають і камінями кидають. Радикали взлостяться, підсядуть і так їх відгукають, що шандарі потім ради не могли дати з арештами. Сиділи в арешті запорядком винні і не винні і, котрий уже відсидів трохи, то вже й гонорився тим, що він ніби за хлопську правду, за вибори, в кримінали сидів.

— А ви, вуйку, винно, чи невинно відсиділи три добі? — питав Воркуна Соловій на сміх.

— Та то таке небоже, — відповідав Воркун і підсміхався. — Відсидів я не за вибори, але за свою дитину,

за Марію заступився. Знаєш як то було. Війт мене не любив, бо я йому в ласку не стояв і називав мене радикалом. Але мені в очі нічого не казав тільки все до Марії чеплявся і її на мене наговорював. А Марія, знаєш, не стерпіла, щось там йому сказала, а він її палицею потягнув. Хотів я його до суду подати, але де-ж ти видів щоб крук крукові очі видовбав? Пани з війтами були одна шайка і право їх було. Думав, подам, а вони замість війта мене вкарають ніби за те, що моя дитина зневажила маєстат цісарський, війтові щось цьвікнула. І тому я взяв хлопське право в руки і, хоч я відсидів три добі, то він три тижні відлежав. Інакше не виходило в той час.

З таким то розумінням про політику і про вибори приїхав Воркун зо своїми товаришами у новий світ. З великим недовірям дивилися на поліцію, на всі уряди тай вибори уважали цілком за панську справу. Одинокий Поштар мав зародок старокраєвого правиборця і ратував справу тим, що відразу вмішався в політику і грав ролю такого, що користає з тих двох котрі бються.

Але тут, у новім світі, не було, як казав Соловій Вакареві, панів, тут усі рівні. А в часі виборів то таки аж перерівнювалися. Дивувалися люди, що в їх розумінню, такі великі пани, кандидати на послів були такі людяннї, такі щирі та приязні хоч до рани прикладай.

Привезе було Поштар кандидата в громаду. Збори наперед оголосить, зійдуться люди, стоять коло школи, ждуть мов на владику. Кандидат прийде з усміхом таким, що за серце ловить. А людям таки так як би щось підносило одну руку до капелюха, щоб скинути для пошани гостя, а друга рука аж преться зловити гостеву руку... Але нема часу, бо він витається з кожним, говорить щось, а вони слухають щось, усміхаються чогось і споглядають на Поштаря мов би питали, а як Дьордію, добре ми слухаємо, чи...

Зайдуть до школи, Поштар представить кандидата, що це такий і такий чоловік, і так і так називається, сидить поправиці з губерманом в соймі, чи в парляменті, тепер йому вийшов речинець і він знов хоче сидіти там, де сидів, бо ще не встиг зробити всього того добра, що

обіцяв минулих виборів. Я зараз покличу його до слова, він говоритиме, а ви уважно слухайте і уважно слідіть за моїми долонями і плещіть коли я плескати буду. А коли скінчить то не пожалуйте рук, щоб він не казав, що ми йому овації не зробили. Це поплатиться вам і мені.

І покличе Поштар кандидата до слова. Він так приязно похвалить слухачів на вступі, потім скаже якийсь жарт, Поштар засміється голосно, а слухачі ніби за ним сміються і один на одного дивно дивиться чого то вони сміються. Потім починає він пояснятн політичну ціль і програму своєї партії, а слухачам так любо на серцю робиться, такий солодкий спокій на них насідає від тої програми та від тих цілей, що аж слинка тече. Аж тут нараз чують хтось плеще. Дивляться, а то Поштар бє руками і з лютости аж губи гризе. Припізнилися трішки. Але нічого — продовжуть овацію.

І так кілька разів зривалася припізнена буря оплесків і кілька разів кандидат зривався голосом з повною вірою, що кожне слово з його промови падало на добру землю і принесе стократні плоди. А на закінчення ще один довгий вибух і слухачі показували один одному свої червоні долоні, а Поштар кандидатову промову пояснював.

— Ви чули братя, що наш кандидат говорив і я не маю що багато додавати, але скажу, що він казав, що як ми не виберемо його за посла то не сподіймося добра. Його партія, а найбільше таки він сам лиш за фармерами стоїть, бо й він сам має багато фармів і знає як то тяжко ми працюємо. Він є за тим щоб податок був найменший, щоб ми мали добрі дороги, щоб ми на школи діставали від ґубермана багато більше грошей як дістають тепер, тай щоб ми за наші плоди діставали більшу ціну. Я думаю, що це він дуже добре говорив і він варта щоб на нього голос дати. Казав також, що як вам буде щось хибувати, коли він буде вибраний, вдаватися до мене, бо не хоче щоб ви коштувалися їхати до нього, а я вже з ним буду полагоджувати справи. Плещіть.

По такім успішнім вічу Поштар і кандидат мали приватну розмову про надійних людей у громаді таких щоб

самі голосували на кандидата і других притягли. Наслідки такої розмови були такі:

— Ви Григорію, хоч часом в'їдаєте на мене, то я таки за вами стою і через мене і через кандидата назначив вас ґуберман надзирателем доріг у нашій окрузі.

— Файна робота! Ви хочете щоб я лишав роботу на фармі і бігав дорогами як пес?

— Та то не задармо. Закон є, що в кожній окрузі має бути надзиратель. Ви не потребуєте їхати щодня. От часом поїдете до когонебудь у гості, оглянете дорогу і рапорт зложите, що ви оглядали. То лиш на одно літо.

— А я над чим буду надзирати? — питав покійний Вакар, прижмурюючи збиточно очі.

— Вас Томо, щоб ви менше цвікали мені до очей і не казали, що я лиш про своє ґелево дбаю, казав ґуберман поставити за надзирателя над бурянами...

— Над якими бурянами? — питав Тома і готовий був сваритися.

— Над тими, що в збіжжу ростять.

— Го-го-го! Я їх з дітьми виполюю без вас і без ґубермана.

— Але є такі ґазди, що не виполюють...

— То ви хочете мене заставляти щоб я комусь буряни полов? А дзюськи! Політь ви всі три з ґуберманом і з кандидатом. Вам трохи черево спласне, а вони...

— Та не скачіть так скоро Томо! Всі ми полимо свої буряни, але такий закон є, що надзиратель від бурянів мусить бути і то не задармо! Ви тільки рапорт здавати будете, що у нас бурянів нема.

— О-о-о! А така робота лиш до виборів, чи й по виборах?

— Залежно від вибору кандидата.

— О! Розумію! А Никифорови яку задачу дасьте? Він гніватися буде як його облишите.

— Никифір буде надзирателем над слабими...

— Таку роботу беріть ви самі, або скажіть ґуберманові нехай сам іде і дивиться за слабими, бо я не хочу щоб мене люди від хатів гонили і псами тровили, — відмовлявся Никифір. — Я чесно ходжу поміж людей.

— То й це чесна робота Никифоре! От прийдете і мені скажете, що в нас всі здорові, хіба би часом якась зараза зайшла то рапорт зробимо. Приймаєтеся?

— Та нехай буде...

— Добре! А Соловій з Василем будуть людей списувати до голосування. Цю роботу вони мусять взяти, бо вони добре пищуть.

* * *

Сміялися пізніше надзирателі один із одного. Подурив їх Поштар, понаставляв їх за надзирателів до виборів, а по виборах іще трішки послужили, бо робота коло сіна захопила їх тай по службі. Хто би хотів із надзирательством бавитися в робочу пору? Тай до того як капнуло щонебудь за ту службу, то Поштар забирав, бо він ніби рапорти виробляв і сам засилав куди треба, а їм гонор лишався.

Але гонор гонором, люди попри Поштаря привикали до політики, вчилися голосувати і помаленьку прозрівали, що всякі вибори не панська, але їх власна справа. Чуйні ставали і, перебрали перше з Поштаревих рук управу школою, потім управу муніціпалом, а далі вже й вибори до сойму і до парляменту забагли взяти під свою опіку. Смілости і відваги набирали люди і, вкінці, зважилися кандидата на посла поставити. Зійшлися найсміливіші і поклали.

Між людьми рух, новина!

— Нашого чоловіка на кандидата, на посла поставили!

— Що ви кажете!? Не може бути!

— Поклали, кажу вам!

— Мусить бути високо вчений, інакше не мішався би в політику.

— Видно, що вчений, бо вмішався.

— А показується він десь між люди?

— Говоритиме в неділю в народнім домі коло Сливки. Прийдіть, побачите і послухаєте. Сусідам своїм перекажіть щоб прийшли.

Неділя — повесні — день гарний...

Віче оголошено на другу годину пополудні, а вполудне подвіря коло народного дому і на дорозі повно вже і возів і демократів і бричок і автомобілів і коней з сідлами привязаних до стовпців. Хлопці бавляться твердою галкою, бють її з цілої сили і одні її ловлять, а одні чогось бігають і крику такого роблять мов би лиса живцем ловили. Старші жінки сердиті на таку ніби дурну забаву і сварять дітей і молодих жінок щоб не приступали близько, бо дурна галка може дитину забити. Для забезпеки заходять до салі і займають найліпші ослони, ті що не хитаються, бо потому не буде де сісти і говорять про свої справи. Вибори то чоловіча справа, а вони прийшли подивитися на кандидата збизька. Чоловіки стоять, сидять гуртками і політику обговорюють. Неінтересна була для них, але вона тепер розварилася і інтересною стала.

В однім найбільшім гурті Никифір розповідає людям, що він бачив уже кандидата на весіллю на якому він, Никифір, грав з Плешкою і, як на його рахунок, то кандидат увійде, бо лепський собі чоловік. Говорив з людьми так як перший ліпший чоловік, але, що до пиятики, то вже не туди. Домашної таки й покушати не хотів, але випити випив, здається, тої, що з аптики. Гості не дуже противилися, бо знаєте, такий чоловік, хоч він і наш, повинен мати розум в пиятиці. Тай танцювати не танцював, але на пропій кинув цілу пятку.

— Не знаєте, ходить він до церкви? — запитав один.

— Того вам не скажу, але що христиться понашому то видів я на власні очі, — відповідав Никифір. — Але видно, що він поміж людей не ходив і не знає наших звичаїв, бо хто ж при столі христиться на весіллю? Весілля не похорон і не парастас, а він христився до і по їді. Трохи тим себе пошкалював, але вечером при пропою пригладив себе тим, що файно промовив до молодих. Ми з Плешкою мусіли перестати грати, бо люди дуже хотіли слухати його бесіди.

— Їв він з одної миски разом з людьми, чи може запишнився був і чекав поки йому тареля не дали? — запитав хтось із старших.

— Е, кухарки наперед приготовилися до того і йому

виделці дали. Їв з одної миски, але пальцямі не потребував у страви вмочати.

— Жонатий, чи може ще такий за котрим треба очима зорити, — запитав хтось на сміх.

— Не присягну, але більше як жонатий, бо шия в нього тонка така, що за ковнір йому можна всі пальці впхати тай давно як стрижений був.

— Кажуть, що він дуже твердий українець і нас усіх так називає, — сказав один із старших. — Як він пічне з тим бавитися, то трудно щоб щонебудь виграв.

— Та він такий самий українець як наш Сливка тай Ключка, говорив Никифір обоятно. А вони, як знаєте, русини, але кажуть, що вони українці. Та яка ріжниця? От я знаю, що деякі люди мають призвіще українець і якось жиють з тим. Зайшла була на тім весіллю сутичка за те. Кандидат з Поштарем зчепилися, бо й Поштар зо своїм кандидатам був там на весіллю. Кандидатові прийшли на поміч ті учителі, що зимою вчуться на дохторів, а літом на фармах з дітьми школу держать, а Поштар мав своїх поплечників і, от-от до бійки приходило. Поштар називав їх якимись мазепинцями, та пухирами, та зрадниками і щастя, що там не було нікого з цього кута, бо як би був Сливка, або Ключка, або бодай Воркунів Корнило, або Андрій Тетянин, то там така бійка мала бути, що не одного завезли би були додому. Але кандидат з тими професорами не поривалися до бійки. Боялися, можливо, що там було багато таких, що за Поштарем обстали би були, але я так, на око міркував, що шкода було їх страху. Там лиш було почати щонебудь і не треба було далі псувати рук тільки десь під стіну стати і дивитися що то робиться. А то би було робилося таке, що Поштар не завіз би був додому і то не за ці вибори, але за минулі. Але хтось там шепнув господареві, що до такого може прийти, а господар намовив Явдоху, вона прибігла і жартком-смішком Поштаря до янкіря, до чопового завела.

— Ходить чутка, що та Явдоха сватає Поштаря, — сказав хтось з боку.

— Вона перепитувала за ним зараз потім як Ганна

померла, але я не хотів брати гріху на свою душу і мовчав — говорив Никифір. — Та тепер, відколи він зачав їхати зо своїм кандидатом, вони без мене вже знюхалися, бо на те весіля приїхали обої так як би жонаті. Посмішкувалися люди і шептали, що ніби він на старість вдурів, але, знаєте, Явдоха є собі адвокат не баба. Кажуть, що вона у старім краю поховала двох чоловіків, а відколи приїхала сюди, то також уже двох спрятала. Жиє собі трохи в місті, а трохи на фармах; вона всюди якусь фамілію має; чоловіка на інфлюензу поховала; і чигає знов на якогось котрому чисниця-дві до смерти, щоб і його поховати і маєток забрати.

— Щось то сталося, що вона від тоді до тепер жадного не спрятала, — дивувався хтось.

— Сиділа з якимись на віру, бо його жінка покинула, з наймитом втекла і лишила йому четверо малих дітей, — пояснив Никифір. — Але де її дітей бавити! Вона хотіла маєтку, а він попікся на першій жінці і не хотів їй нічого записати. Казав їй, хочеш, будь ми за ґаздиню без запису, а не хочеш, то... А вони вже довше як рік сиділи без шлюбу. Вона думала, що так собі бизіц, ніби право засидить у нього. В рік вона запису захотіла, половину маєтку домагалася, а він взяв і вигнав з хати. Вона пішла до адвокатів і думала, що його з торбами пустить, але суд присудив їй заплату за рік як служниці, по двадцять доларів на місяць і наказав їй щоб вона більше на той кут не навертала. Тепер Поштаря знайшла. Випитувала мене докладно який у нього маєток, як з дітьми жиє, чому чужих дітей взяв на ґрунт, а я нічого їй не сказав, тільки отак, набилив, що в нього є коло чого руки гріти. На те вона лиш моргнула на мене і вже його з рук не випустила. Відвіз її надранком з весіля додому.

— Не знати чи й його кандидат їхав разом з ними? — запитав хтось на жарт.

— Е, кандидат мав свою підводу, — відповів Никифір. — Між ними якось так як би хтось діравий пліт загородив; занадто, здається, Поштар його дурив; бо не дуже вже сміялися один до одного. Знаєте, кандидат порядний чоловік. Він вже гей би так як би наш був. Він уже і

христитися вміє по нашому; Поштар-го навчив, хоч сам так христиться мов би нитку на ніс і попід бороду намотував; і балакати понашому трохи балакає, на церкви які би то не були дає, тепер, цих виборів обіцяв покілька образів купить до кожної церкви, яблук цілими скринками на дорогу розсипає щоб люди збирали мов у саду, а вже що тих фінів похресних і шлюбних має, то як би лиш вони на нього голос дали, то вийшов би на посла.

— А чи наш кандидат витався з ним на весіллю? — запитав хтось з гурту.

— Виталися, чому ні. Вони, здається, знаються, бо здалека один до одного руками помахували поки повиталися. І то так смішно було, бо наколи вони повиталися, то Поштар став і не знав, що робити. Ті обидва щось там говорили, а він лиш очима їх міряв. На бік його відсунули перед людьми, а це стидно для такого чоловіка як Поштар. Чув я, що він таки вже стратив ласку в кожного з тих панів, що виборами займаються, через свої кишені. Заглибокі вони і з тих грошей, що ґуберман давав на дороги, та на мости, та якісь роботи, мало пішло в людські руки, таким що належиться...

— Таким як вашим за надзирательство, — підкинув хтось з боку, на сміх.

— Аби ви знали, що так. Я тепер не прийму ніякого надзирательства поки нема кяку в руку. І то не тільки я, але всі тепер того хочуть і тому Поштар уже...

Никифір недокінчив, бо на дорозі заворкотів автомобіль, люди посхоплювалися подивитися хто їде, дехто побіг до своїх коней щоб їх уговкати, бо й вони посхоплялися зо своєї дрімоти і танцювали з радости, що хтось іде, а той, котрий їхав, затрубів з радости раз перед воротами, раз на воротах, раз перед самими дверми народного дому і став. А люди менше більше знали хто то приїхав і, одні скоріше, а одні поволіше, залежно від віку і від захоплення до виборів, підходили і обступали автомобіля із якого перший виліз його властитель Ключка, сам такий веселий та рухливий і усміхнений неначе молодого за молодою привіз і, махнувши очима по людях, побачив Сливку коло дверий, припхався до нього, щось йому шепнув у

вухо, Сливка кивнув згідно головою, а тимчасом з автомобіля вилізли перший Тетянин Андрій, за ним вилізли два незнайомі; Никифір комусь там шепнув, що то два наші учителі; а останній виліз Соловій. Отак вилізли, поправляли на собі одежу, Соловій говорив щось до кандидата і зиркав чи люди дивляться, а Андрій стояв непорушно коло кандидата і тільки очима водив понад голови людей мов би хотів вгадати у кого є сховані покладки, або якісь інші річи здатні для самооборони. А люди оглядали кандидата і майже всі завелися у своїх сподіваннях, бо він не був такий як вони собі уявляли. Він не був ані десять цалів вищий від всіх, ані окулярів не мав, ані цигара не курив, ані бороди не мав, ані не був здуфалий і ані не був такий підлесний як кандидат повинен бути. Але такі оглядини перебив людям Сливка. Він стояв на порозі і витав кандидата мов владику і просив його вступити в народну святиню, невикінчену ще з середини; де робиться народна робота, проганяється темнота і шириться просвіта.

За коротеньку хвилинку саля народного дому була так набита народом, що не було де й голку впустити. Третина, переважно жінки, сиділа, а дві третині стояло, а де були такі місця, де старші не могли заповнити, їх хлопці собою позатикали. Коло дверий попід стіну стояли рядком молодий Вакар, молодий Ключка, молодий Воркун, молодий Дуб, Осип, і ще там два, три молодих і хто глянув на цей ряд, то відчував душевний спокій і вдивлявся на історично романтично розмальовану куртину, на яку маляр поклав дівчину з козаком і з конем і з криницею і з журавлем і частоколом таким як би його Никифір зробив без Тетяниного ока. Це була Січ. Але за хвилинку ця Січ з частоколом загуркотіла, захиталася і заховалася десь там, під стелю, а на сцену ніби на прогалину в лісі перед селом, що лежало на збочу дуже стрімкого горба, щоб можна було похвалитися кожною хаткою окремо від приспи до півзеня і бузька на верху і церковною банею з кривим хрестом іззa горба і дорогою, що вигиналася попри заулки хат і річкою, що не знала чи плисти дорогою проти горба, чи так стояти, бо іншого виходу не було, хіба на

сцену покотом покотитися, але тут вийшов Сливка як предсідник, Соловій як писар віча, один із учителів як його помічник, кандидат, Воркун і ще трох людей як представники околиць і розпочали віче.

Сливка, настроєний посвяточному, пошептав щось із помічником писаря, пішов на середину сцени і, знагоди великого, небувалого ще в околици народного свята, промовив кілька слів до присутних щоб втихомирити їх нетерпливість і покликав до слова Воркуна щоб, як то кажуть, проломив лід. А Воркун хоч ніби вмів говорити до своїх сусідів і податковців на таких зборах як шкільні, або муніціпальні, а спеціяльно тоді коли був присутний Поштар, але тут гей би так як би запутався трохи. Забагато очей дивилися на нього і трохи на чужині почувався, а тут іще, мов на лихе, Єлена сиділа на переднім ослоні з свахою Сливчихою, з Тетяною і з Ключихою і дивилася на нього з такою смішною міною на лиці мов би казала: — Йди-йди! Що ти вже наговориш до цього миру, то . . .

Зімявся Воркун, але люди зачали плескати, він подивився на людий, глянув на Никифора що стояв з боку сцени обернений пiвлицем до людей а півлицем до сцени, Никифір глянув на Воркуна таким оком, що казало: — Григорію! Як ти обібрався грибом, то скачи в борщ! — і він почав:

— Та то таке братя. Я не маю що багато до вас балакати, бо ще до такого великого кагалу не говорив і в такі великі вибори не мішався. Але скажу вам, що я за цими виборами стою, бо ми дочекалися мати свого посла . . .

— Кандидата, — поправив Никифір Воркуна.

— Нехай буде кандидата, але в мене то всьо одно, бо ми його звідсіля, з наших рук, інакшим не пустимо лиш послом . . .

На це кандидат глянув на Воркуна великими очима, а ззаду салі зірвалися голосні оплески і крик, славно! Воркуна не мов би надуло і він ледве видержав до кінця оплесків і як крикне: — Чуєте! Він послом має звідціля

вийти! Люди знов заплескали ще голосніше як перше, а Єлена витріщила очі і аж присіла, а він говорив далі:

— Ми в старім краю билися за свої права з панами! З тими панами, що послами хотіли бути, що з нас шкіру дерли і неодного передвчасно в могилу загнали так, як покійного Вакаря, хоч він уже тут смерть попацив. Але то з їх руки пішло, бо вони йому здоровля вкрали і він не виріс такий як його син, Андрій, отой, що стоїть там під стіною . . .

Люди оглянулися туди куди Воркун справляв рукою, молодий Воркун ніби пробував піднести Вакаревого накорінка до гори, але накорінок не годився, дехто зачав плескати, дехто сміявся, але Воркунів голос привів всіх до порядку.

— І я вам братя скажу, — говорив він з притиском, — що ми тут право маємо, тільки ми не знали як його в руки взяти, бо ми були сліпі. Але тепер ми прозріли і свого посла будемо мати. Чуєте! Свого посла такого як ми, з нашої кости і крови! І я кажу вам, що я в старім краю відсидів три дни в кримінали за вибори, хоч то й не дуже тичилося до виборів, але за них зайшло і, як треба буде, то я й тут відсиджу, — крикнув він і рукою махнув так як би хотів кулаком у стіл гримнути. На сали зірвався гучний вихор оплесків з словом, славно! що аж хатки захиталися, а річка таки чуть-чуть на сцену не покотилася. А Єлена дивилася прижмуреним оком на свого бесідника і таки шептала: — Чекай ти, небоже! Та я тобі такий кримінал вичитаю вдома, що не знатимеш . . .

Єлена не скінчила свого шептання, бо оплески втихли, а Воркун говорив далі.

— І хто тут, між вами є такий, що хотів би стати проти? Ану, ану, прошу! Нехай піднесе руку! — кричав він і, аж нахилився, заглядаючи та шукаючи очима за такими котрі хотіли би на своє нещастя навіть на жарт руку піднести. Не безпечно було, тільки Єлена піднесла трішки руку і від носа покивувала на нього щоб уже кінчив.

Воркун пізнав знак більше по лиці як по руці, але щоб

гонорово закінчити, він ще раз глянув на людей строгими очима і вже спокійно докінчував.

— Нема? Видите, що нема! Як нема, то значить, що ви всі згідні і шкода до вас більше балакати. Досить з мене. —

На сали з утіхи, з духового підйому, з національного захвату, з жарту і з нічого собі, загреміли оплески і слова, славно! так сильно і наробили такого шуму мов би тисяча диких курей злетіла нагло зо стерні і, як би були вибори відбувалися таки зараз по промові, то люди були б всі свої голоси на Воркуна дали навіть без його кандидатури, а сам кандидат дістав би був можливо про око кількох.

І покликав Сливка ще кількох бесідників, а по них покликав кандидата. Та він дуже сухо говорив. Пояснив програми політичних партій, пояснив становище фармерів, що вони повинні держатися купи, повинні орґанізуватися коли хотять діставати добру ціну за свої продукти, заохочував посилати дітей до високих шкіл, але жінки вже надивилися на нього як він сидів на ослінчику на сцені і вже не інтересний він був і тому говорили де що між собою, то знов зацитькували зголоднілих дітей, а чоловіків уже зболіли були ноги стояти, хотілося пакнути, закурити і ледве діждалися кінця. Поплескали, як належиться, зробили пробу, співаючи гимни і скінчили. Вже десь по семій годині було коли почали поволеньки розходитися. Сміливіші приступали до кандидата, знайомилися, виталися, а несмілі не знали чи виходити, чи ждати і послухати того, що кандидат буде смілим казати, бо те, що він зо сцени говорив, то було собі от-так, аби говорилося, але в малім ґуртку то він, обовязково, якісь глибокі тайни відкривав.

Але й тут не мудро виходило. Сливка так, мов би його щось напірило, тягнув скоро кандидата до себе на вечерю і, вхопивши його разом із учителями на своє авто, поїхав. За ним потягнулися хто пішки, а хто підводою, передові люди такі як обидва Воркуни, Соловій, Андрій, Ключка з сином, Тетяна, Никифір і ще там кількох із дальших околиць — всі були запрошені на вечерю до Сливки,

а ті, котрим додому не було спішно, стояли гуртками і добалакували віче.

— І як сподобався наш кандидат? — питав один котрий не знав чи він сподобав його, чи ні і хотів від других вивідати яка в них думка.

— Увійшов би, але . . .

— Що, але?

— Та свій може бути гірше чужого, — відповідав другий і оглядався на Сливкову хату.

— Та то й я щось таке думаю, — говорив понуро перший і також споглядав на Сливкову хату. — Тай коли б то знаття, що він вийде, то не шкода би було голосу, але як не вийде, то старому стидно буде в очі подивитися.

— Та стид стидом, але як би притьма він вийшов, то тоді лишимося з ним як на цідилі. Чув я, що Поштар говорив, що як би так сталося, то тоді наложать на нас більші податки, не дістанемо нічого ні на дороги і на ніякі містки, будемо платити штраф за кожний день, що дитина до школи не піде, наставлять ріжних шпекторів, що будуть нас карати за кожний раз, що дитина кашельне, а ми не замельдували та іншого лиха можуть наробити щоб нам допечи.

— Але наш, як там буде, не допустить до такого, — сказав третий.

— Не допустить? — сказав перший і засміявся сухо. — Він там таке заважить як жменя піря проти жмені піску. От сидітиме там і дивитися, що пани роблять.

— Він за тим шукає щоб нічого не робити і гроші брати, — вмішався четвертий.

— Пани всі однакові чи наші, чи чужі; всі хотять з бідного фармера жити, — докинув пятий. — Я на жадного голосу не дам.

— Та нам його не потрібно було, але Сливка з Ключкою забагли свого посла і не бачите? Взяли його між себе і не дай Боже щоб він до когось іншого заговорив, — сказав перший.

— Та я ніби кажу, що то файно би було вибрати свого але . . . — сказав третий і з тим неясним "але" додому розходилися.

— Та то таки видно було, що люди розходилися з того віча з утаєним неспокоєм у серцях, — говорив пізніше Воркун, — бо то була першинка для людей свого кандидата мати. — Спокій був до того часу, до тих виборів. Колись, як вони приходили, то були вони щось таке як храм. Був ніби рух, була біганина, хтось щось говорив, хтось щось слухав і очима зиркав чи хтось руку в кишеню не всуває і оком не прижмурює і головою не покивує, бо то був уже такий собі звичай, що ті, котрі виборами займалися, то носили їх в передних і в задних кишенях. І, хто був здатний до задної кишені, то йшов десь у корчі, або десь інде, поговорив собі там з людьми як належиться і виходив звідтіль такий бравий та смілий, що як би був хтось щось шепнув проти того кандидата, то скоро би був упав у лежу, а хто не був здатний до задної, то отак: — Як-ся маєте ґаздо? — говорив до такого той котрий вибори роздавав і, витягаючи руку з кишені, не подавав ґазді долоню, але трішки зігнений кулак і розгинав його тоді коли до ґаздової долоні приставив. А ґазду так як би хтось пірячком попід бороду скоботав такий добрий та втішний робився і: — Добре маюся, дякувати Богу, тай вам дякувать! — казав і чувся вже так як би то вже по виборах було.

— А коли ми вже поставили нашого кандидата, то людям вже вибори не вибори були. Бо в нашого кандидата ніщту шнапс і ніщту ґелт, ніби ні випити що, ні закусити не було чим. А було так: хочеш шнапсу, пий свій як ти собі вдушив і тебе не зловили, а за гроші не тільки вибачай, але давай, давай, бо треба, бо нам ніхто інший не дасть. Ну, а давати гроші на вибори, хто ж таке видів та чув? Такого не було ні в краю, ні тут! І від того помішалося людям у голові — не знали на котру ногу стати. Дехто ставав на праву і так гей би велику нагнітку мав і дивись, а він хіть! і в корчі побіг на ту нагнітку подивитися. Виходить звідти і до нашого котрогобудь усміхаючись подівочому шепче: — Та то я так, чуєте! Ніби я вдаю, що я за ними стою, бо, знаєте, як дають то чому не брати, але я з вами стою, чуєте? З вами, о-так-о!

— і кулаком у груди бух-бух! А дехто таки відразу на ліву ставав і: — Я маю право бути таким як я хочу! — говорив згорда, але хитався, значить, так, хто більше дасть і, як би йому був наш кандидат обіцяв корову, то більшого патріота від нього між нами не було б. Тай таки не було між нами єдности такої щоб нас у купі держала. Ми ніби були наші, але один був уніят, один шизматик, один незалежний, один радикал, один таки цілком безбожник, один такий собі ні Богові, ні людям і кожний хотів ніби свого посла мати. Інакше він на чужого голосував, бо чужий мав свою віру. Через таке ми перші вибори програли. —

* * *

Та хто-як-хто, але Поштар найліпше на виборах заробив. Він собі жінку, Явдоху, здибав і в неділю перед самим голосуванням шлюб із нею брав. Та не був би цей шлюб такий голосний як би не те, що тої самої неділі Тетянина Вдокійка з Волосовим Николою до шлюбу приступала, а Явдоха, будучи ніби трішки іншої віри від Поштаревої; говорили люди, що Поштар навмисне так зробив; зарядила і собі з Поштарем брати шлюб у церкві на Воркунах, бо там мала правитися чергова Служба Божа. Шум такий у громаді — троє весіль одної днини. Тетяна спросила гостей із цілого тавншипу, Волос таке саме зробив, а Поштар спросив до себе вибраних політично людей із цілої округи. Дехто з тих котрі уважали собі за честь бути і на Вдокійчинім і на Николовім і Поштаревім весіллю сердиті були на таке. Три гриби в борщ забагато було, але не було ради. Треба було ділити ту честь або так куди коні самі повернуть, або туди звідки голосніша чутка була про те кілько хто пива та іншого частунку на весілля привіз. Але всі були тої думки, що Поштар повинен був зо своїм весіллям трохи на бік стати, бо в нього сподівалися варта було побути не знагоди весілля, але знагоди виборів.

Та сталося так, що всі троє весіль відбувалися разом і народу такого до церкви зійшлося, що самій церкві, зда-

валося, дивно було звідки то так багато вірних та побожних людей набралося. Повнісенько всюди було. В середині Вдокійка зо своїм почотом стояла, недалеко Никола зо своїм, а позаду них мов голубів пара Поштар із Явдохою примірно на людей дивилися. А довкола них всіх жінки, дівчата, діти і де-не-де сивоволосий господар — маса очей дивилися на молодих мов би на якесь чудо. А чоловіків таких, середняків, ані одного, бо, нехай Бог простить, Служба Божа раз на чотири тижні, а вибори раз на чотири або на пять років і числіть куди хочете, побалакати треба, а ще й тоді коли й всі кандидати прийшли ніби до церкви помолитися Богу щоб їм поміг вибори виграти.

І молився священик коло престола за всіх вірних і співав дяк уривчасто і дивився мило крізь вікно на знайомих, і дивилися жінки з дівчатами і дітьми на молодих, а чоловіки на дворі політику чинили. Стояв Поштар і вухами мов кінь стриг, слухаючи політики з надвіря, не втерпів, забув за свою смиренність, голубку покинув і на двір висунувся. А там, Боже милий! Там усі ізза ставу були, всі зза полудневого боку потока, всі з північного боку потока, всі з півночі були, а між ними політика аж стогнала так її дуже мучили. А Поштар як взявся її ратувати так і забув чого він до церкви прийшов. Ключка з Сливкою з одного боку а Поштар з Дроздом із другого, а їм із боків тільки духа піддають. Аж старий Дуб вийшов; він до політики не мішався; і з порога крикнув: — А-ну Дьордію! Час уже до шлюбу ставати!

Поштар якось дивно на Дуба глянув, думав, кпить собі сусід із нього, але поміркував хвилинку і: — Йдіть, йдіть! Я зараз там буду! — сказав і знов із Ключкою зчепився.

Але за хвилинку, дві, вийшла Поштарева голубка, Явдоха, тай до нього: — Слухайте пане молодий! Або йдіть зо мною до престола, або вам зараз скажу „Дайбоже!" — сказала і губи ціпко затиснула.

А Явдоха була собі годна баба. Зростом рівна з Поштарем, а вшир, то видно було, що на добрім ґрунті пасла. Замашиста була пані молода, голубка, і голос у неї замашистий був, бо як вона ним поголубиному заворкотіла і,

як його Поштар вчув то відразу коло неї любовію розплився. Пустила вона його напередсебе і до престола мов важками керуючи, ніби обоє до церкви зайшли. А люди за ними гурмою потиснули з цікавости.

Скінчилася відправа, повінчалися молоді й старі і розійшлися люди на весілля хто вже до кого більше чести мав. А в Поштаря самі якісь чильніші зібралися; мало між ними жінок було; самі якісь незнайомі і, як видно було, силою бутньою вповиті були до всього. Гостив їх Поштар, трунку їм не жалував, але й наказував щоб міру мали, бо їх непевна задача жде. Вибори, говорив він, як самі, то сяко-тако йдуть, але їх змішати з весіллям, то часом не знати хто брат, а хто сват, тільки, як видиш, що тебе замагають, то втікай, а як не зможеш, то біжи до воза, пхай голову між шпиці щоб її непошкалювали, а плечі видержуть більше як голова. А вони аж на двох весіллях будуть, бо от-так, всі вони так як є саком-паком до Волоса загостять, щоб там людей чим можна до голосування скріпити, а потім за молодою до Тетяни підуть. Що вже там буде, то дасться видіти, але відразу таки треба плечі в плечі стояти, бо голова ззаду очей не має.

І як зарядили так і вчинили. Веселе таке та балакуче Поштареве весілля приїхало до Волоса на весілля, що аж сонце з радости менше світла йому давало, ніби так як би крізьріденьку мраку воно дивилося. Втішне таке весілля було, що Волос ледве впхав його за свій великий стіл. Почастував його незбитно, додав сили і духа підніс. І вихоплювалася з нього дивними, грубими голосами кришталева чаша і срібная криж і мир вам братя хтось у ту чашу пробував втиснути, але, на загал, бутіла там грубезна веселість і з грубою любістю очима перевертала, голосувати хотіла. А Поштар непевних зібрав і багато не говорив тільки очима їх зміряв і сказав: — В лежу не впадете як ще цей раз будете голосувати постарому! —

А тимчасом Олекса зо своєю жінкою, Поштареві дібрані діти, відпровадивши з хати вуйкове весілля, посідали і раду радили, що їм робити. Очі виділи, що недобром пахло вуйкове весілля і недобром пахло їх сидження з вуйком. Вуйко вуйну собі придбав таку, що

відразу цілу хату засіла і їм місця в ній не буде. І врадили на весілля до Вдокійки поїхати бодай на годину і там сказати, що треба, тай може хтось там раду добру дасть як далі з вуйком обходитися. Просила їх Тетяна, а як просила, то хоч Іван, Тетянин зять, не добрий був на них, бо вони по батьків маєток руки протягали, але є там розумні люди, що вміють честь віддати.

Поїхав Олекса з жінкою на весілля, музиканти аж від воріт до хати їм марша грали, Тетяна втішилася, Олексиху обцілувала, засадила їх за стіл, Іван частунку приніс, почастував та ще й зо сміхом запитав чи "мама" здорова, а Андрій також присів і випив із гостем на приязнь і Єринка теплої страви внесла і якось смішно глипнула на Олексу як із його жінкою цілувалася — мир такий між ними аж любо. Погостився Олекса, осмілився і відкликав Андрія з Іваном на бік тай розповів як мається справа.

Подякував йому Андрій за довіря і пішов між молоді люди, а Іван пораду давав Олексі.

— То так Олексо, — говорив він спокійно. — Мій батько вже санками зо стрімкого горба іде і, де впиниться, не знаю, хоч можна наперед видіти, що паскудний кінець буде. Але нічого не порадим, бо він не повірить. Жаль за маєтком, бо моя мама там свою силу збула, а він марно піде. Але що робити? Від нього не сподійся нічого подоброму дістати хіба силою вирвеш. Посидь іще трохи і дивися чи поплачується, бо, інакше, він тебе сяк-чи-так злодієм зробить і з хати вижене коли будеш заплати жадати. А буття там тобі вже нема, ти це знаєш. Жаль мені таке казати, бо він ніби отець мій, але бачиш, не хочу я чути щоб хтось на мого отця нарікав за те, що він йому кривду вчинив: То ж роби так щоб тобі кривди не було. —

Стиснув Олекса Іванову руку, поговорив трохи з молодими людьми, обдарував Вдокійку як належиться і поїхав з жінкою додому. Відрадніше дихалося йому, бо знайшов, що люди не такі злі як він здалека думав, тай варта їм помогти у прикрій хвилині.

І таки поміг Олекса Тетяниним гостям не-мало. Бо поки